

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Türkiye'de İslami İlimler:
Tasavvuf II

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 16 • Sayı: 31-32 • 2018 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu **Editör** Yunus Uğur **ISSN 1303-9369**

Yayın Kurulu

Şevket Kamil Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardıç, Alim Arlı, Serhat Aslaner, Zahit Atçıl, Yücel Bulut,
Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır, Nicole Kançal-Ferrari, Fatma Samime İnceoğlu, Özgür Kavak,
Abdulhamit Kırmızı, Özgür Oral, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük, Fatma Deniz Uzundağ

Danışma Kurulu

Gabor Agoston, Engin Deniz Akarlı, Cemil Aydın Evangelia Balta, Ali Birinci, Gökhan Çetinsaya,
İhsan Fazlıoğlu, Mehmet Genç, Tevfik Güran, Nelly Hanna, Mehmet İpşirli, Cemal Kafadar,
Mustafa Kara, Sabri Orman, Orlin Sabev, Zan Tao, Hüseyin Yılmaz

Türkçe Redaksiyon Zübeyir Berk, Ahmet Özer

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Fatih İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 **pbx Faks** 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org.tr **internet** www.talid.org

Basım Yılı 2020

Grafik Tasarım: Salih Pulcu **Tasarım Uygulama:** Sibel Yalçın

Baskı-Cilt Şenyıldız Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık San. Sit. No: 19/C 102 Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 45097 Tel: 0212 483 47 91

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. MLA International Bibliography, Index Islamicus, EBSCO Publishing, Turkologischer Anzeiger ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlansın iade edilmez.

© Yayınlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Türkiye'de İslami İlimler: Tasavvuf II

SAYISI

Sunuş 5-7

Tasavvuf Tarihçiliğinin Yirminci Yüzyılda Zuhûrve Neşvünüması: Tarihyazımında Bir Eşzamanlılık Vakası yahut Bir Dönemlendirme Denemesi 9-46

Hasan KARATAŞ

*Osmanlı Modern Dönem Tasavvuf Literatürü
Biyö-Bibliyografik Bir Deneme (1812-1925)* 47-86

Betül TARAKÇI

Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler 87-102

Haşim ŞAHİN

*Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine
Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi* 103-131

Cankat KAPLAN

Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendilik Risaleleri 133-176

Ali ÇOBAN

İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları 177-196

Süleyman DERİN

Ahmet Yaşar Ocak ile Türkiye'de Tasavvuf Çalışmaları Üzerine 197-232

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi 233-331

Semih CEYHAN - Muhammed Akif KOÇ

Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevi 333-368

Ali NAMLI

Türkçede Süfîlerin Hazırladığı Hadis Seçme ve Şerhleri -Mütercimlere Göre Biyo-Bibliyografik Bir Deneme- (1928-2017) 369-391

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi 393-427

Hasan YENİLMEZ

Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi 429-466

Erkan ÖVÜÇ

Türkiye'de Tasavvuf Konulu Sempozyum ve Kongre Bildirileri Bibliyografyası 467-530

Efe YEŞİLDURAK

EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları

Ocak 2018-Aralık 2018 531-608

Sunuş

Türkiye’de İslami İlimler üst başlığıyla bu alanda yapılan çalışmaların hâsılasını ortaya koymayı hedefleyen serimize *Tasavvuf* sayıları ile devam ediyoruz. Daha önce *Tefsir ve Kur’an İlimleri*’ni iki cilt, *Hadis* konulu sayıyı tek cilt, *Fıkıh* sayılarını *Osmanlı Dönemi I-II*, *Cumhuriyet Dönemi I-II* olmak üzere dört cilt, *Kelâm ve Mezhepler Tarihi*’ni I-II-III olarak üç cilt halinde yayınlamıştık. Şimdi İslami İlimler sahasının diğer önemli bir ayağı olan ve serinin son halkası olacak iki cilt halinde hazırladığımız *Tasavvuf* sayılarıyla karşınızdayız. Bu seride Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde yapılan İslami İlimler çalışmalarının bir envanterinin çıkarılması, bu alanı genel olarak tanımlayabilmek için mevcut çalışmaların değerlendirilmesi, henüz araştırmacıların yeteri kadar ilgisini çekmemiş kaynak ve temaların gündeme getirilmesi ve bu alana katkıda bulunmuş belli başlı kurumsal ve kişisel gayretlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Tasavvuf sayılarının elinizdeki bu ikinci cildi, Hasan Karataş “Tasavvuf Tarihçiliğinin Yirminci Yüzyılda Zuhûr ve Neşvünümâsı: Bir Dönemlendirme Denemesi” başlıklı makalesi ile başlamaktadır. Karataş, çalışmasında Türkiye tasavvuf tarihçiliğini 1970’lerin öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırarak zuhur ve neşvünüma dönemleri olarak adlandırmakta ve bunu göre bir incelemeye tabi tutmaktadır. “Osmanlı Modern Dönem Tasavvuf Literatürü” başlıklı ikinci makalede Betül Tarakçı, 1812-1925 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde yaşamış Sufilerin biyografilerini ve onlar hakkında yapılmış çalışmaları incelemektedir. “Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler” adlı makalesinde Haşim Şahin Alevi-Bektaşî tarihini anlattığı için velayetname adı verilen menakıbnâme türünde öne çıkan örnekleri incelemektedir.

Cankat Kaplan, “Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi” başlıklı makalesinde Zeyniyye tarikatı üzerine yapılmış akademik çalışmaları incelemiş ve 4 kitap, 3 tez ve 15 makaleye yer vermiştir. Kaplan, makalesinde ortodoksi-heterodoksi ikiliğine ve eserlerin salt

betimleyici üsluplarına dikkat çekmektedir. “Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı’sında Nakşibendilik Risaleleri” başlıklı yazısında Ali Çoban, bilhassa on sekizinci yüzyılda sayıları artmış olan ve geniş bir coğrafyada telif, tercüme ve şerh şeklinde yazılmış muhtelif Nakşibendilik risalelerini incelemiştir. Süleyman Derin, “İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları” adlı makalesinde, muhtelif mesleklerden olan ve farklı motivasyonlarla araştırmalar yapan oryantalistlerin tasavvuf sahasına yaptığı katkıları incelemekte ve on ikinci yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasında yaşamış ve eser üretmiş kişilere odaklanmaktadır.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şeyh Bedreddin Vâridât’ı: Bir Literatür Denemesi” adlı Semih Ceyhan ve Muhammed Akif Koç tarafından yazılmış makale ise Şeyh Bedrettin’in *Varidat* adlı eseri üzerine yazılan eserleri değerlendirmektedir. Makalede, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi’nde yazılan eserler değerlendirilmiş ve kronolojik bir *Varidat* literatürü bibliyografyası da hazırlanmıştır. Ali Namı “Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî” başlıklı makaleyi kaleme almış ve İsmail Hakkı Bursevî’nin hayatını, eserlerini ve görüşlerini incelemiştir. Yusuf Turan Günaydın tarafından kaleme alınan “Türkçede Sûfilerin Hazırladığı Hadîs Seçme ve Şerhleri-Mütercimlere Göre Biyo-Bibliyografik Bir Deneme-” adlı makale 1928 yılından günümüze kadar olan süreçte Sufiler tarafından hazırlanan ve türkçeye tercüme edilmiş hadîs seçme ve şerhlerini ve salavat derlemelerini konu almaktadır.

“Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi” adlı Hasan Yenilmez tarafından yazılmış makale Cumhuriyet Dönemi’nde yazılmış seksen farklı meşayih biyografisini kronolojik olarak incelemiş ve değerlendirmiştir. Erkan Övüç, “Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi” başlıklı makalesinde seyahatnameler, kitabeler, mezar taşları, menakıbnameler ve resmi/özel arşivleri gibi muhtelif birincil kaynakların tekke tarihi yazımındaki katkılarına değinmiştir. Tasavvuf sayılarımızın son makalesi ise Efe Yeşildurak tarafından kaleme alınmış “Türkiye’de Tasavvuf Konulu Sempozyum ve Kongre Bildirileri Bibliyografyası” adlı çalışmadır. Yeşildurak, Türkiye’de tasavvuf alanında düzenlenen sempozyumları; zaman içindeki niceliksel değişimleri, ele alınan konuları ve düzenleyen kurumlar çerçevesinde incelemiş ve bu konuda bir de bibliyografya hazırlamıştır.

Türkiye’deki Tasavvuf çalışmalarını konu edinen bu sayıların söyleşileri Prof. Dr. Mustafa Kara (birinci sayı) ve Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (ikinci sayı) gibi alanın öncü isimleri ile gerçekleştirilmiştir. Söyleşilerde değerli hocalarımızın akademik çalışmalarının seyrini, Türkiye’deki ve dünyadaki tasavvuf çalışmaları ile ilgili düşüncelerini; kazanımlar, sorunlar ve öneriler çerçevesinde bugünkü ve gelecekteki tasavvuf çalışmalarının gidişatı üzerine görüşlerini bulacaksınız. Elinizdeki Türkiye’de İslami İlimler: Tasavvuf II sayısında Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile yapılan söyleşi okuyabilirsiniz.

Derginin son kısmında ise Türkiye araştırmaları üzerine Ocak 2018 – Aralık 2018 tarihleri arasında yayınlanan dergi ve makalelerin içeriklerini toplu halde gorebileceğiniz bir ek bulacaksınız.

Tasavvuf sayılarımızda çeşitli nedenlerden ötürü yer verilemeyen, bununla beraber tasavvuf literatürü çerçevesinde zikredilmesi gereken bazı alanlar ve türler de bulunmaktadır. Sayının planlama aşamasında gündeme alınmış olmakla birlikte yazıları muhtelif sebeplerle temin edilemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Selçuklular ve Beylikler Dönemi'ndeki Tasavvufi Hayat, tasavvufun hadis fıkıh ve kelam gibi diğer İslami İlimler alanları ile ilişkisi, tasavvuf çalışmalarına kaynak oluşturan tabakat kitapları ve mektubat geleneği ve Meclis-i Meşayih'in kurulması bu konulardan bazılardır. *Mesnevi* ve şerhleri üzerine bir çalışmaya yer verilmemesinin sebebi dergimizin *Eski Türk Edebiyatı II* adlı onuncu sayısında bu konuda muhtelif çalışmalara yer verilmiş olmasıdır. Dolayısıyla *tasavvuf* sayılarının Osmanlı dönemiyle ilgili olan ciltlerinin, Türk akademyasında şimdiye değin yapılanlar kadar yapılamayanlar yahut yapılmamış olanlar hakkında da fikir vermesi ve bundan sonraki araştırmaların, alanı kapsamak üzere daha yoğun ve planlı olarak gerçekleştirilmesine katkıda bulunması umulmaktadır.

Bu sayının çıkmasını sağlayan yazarlara, hakemlere, ajans görevlilerine, yayın ve danışma kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Türkiye'de Coğrafya alışmaları sayılarında görüşmek üzere...

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Tasavvuf Tarihçiliğinin Yirminci Yüzyılda Zuhûrve Neşvünümâsı: Tarihyazımında Bir Eşzamanlılık Vakası yahut Bir Dönemlendirme Denemesi*

Hasan KARATAŞ*

İslam tasavvufu VIII. ve IX. yüzyılda Irak ve Horasan'da karizmatik mistikler etrafında toplanmış yerel zahid zümrelerinden XII. yüzyıldan itibaren standartlaşmış pratikler ve doktrine sahip bölgelerüstü organizasyonlara, yani tarikatlere evrilmiştir. Tasavvufun son evresi diye adlandırılan bu tarikat döneminde derviş zümrelerin siyasi ve toplumsal rolleri belirgin bir biçimde artmış ve tabiatıyla siyasi iktidarların olumlu ya da olumsuz anlamda ilgilerini çekmiştir. Ya çatışma ya da ehlileştirme çabası şeklinde tezahür eden bu siyasi ilgi, beraberinde tarikatlerin kendi varlıklarını anlamlandırarak devlete ve topluma anlatma gayreti üretti. Bu da hem bir belgelendirme (documentation) pratiği hem de menakıbnameler, divanlar vb. yazma literatürünün oluşmasını netice verdi. İşte bu dönemde tarikatler önemli toplumsal bir olgu ve doğal olarak modern toplumsal tarihçiliğin de araştırma nesnesi haline geldiler.

Türkiye'de tasavvuf ve tarikatler üzerine yapılan modern çalışmalar, yaklaşımları açısından kabaca betimleyici/tasvirici ve çözümleyici/terkibi olarak iki ana kulvara ayrılmaktadır. Birinci kulvarın kökenleri modernite öncesi tabakat türüne kadar gitmekle beraber, modern dönemde Harîrizâde'nin bir tarikatler ansiklopedisi olan *Tıbyânu Vesâil-i Hakâyık* başlayıp, Hocazâde Ahmed Hilmi, Sâdık Vicdânî ve Hüseyin Vassâf'ın eserleriyle yirminci yüzyıla taşınmıştır. Bu

* Bu makale İstanbul Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi SAB-2018-41120 kodlu projesi kapsamında üretilmiştir.

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

kulvar temel kaynak olarak tarikatlerin ya da şeyhlerin kendi ürettikleri metinleri ve metod olarak da bu kaynakların birbiriyle çapraz karşılaştırılması neticesinde eldeki verinin tahkiki ve tutarlı bir anlatı etrafında tasnifini seçmiştir. Tarikatleri ve şeyhlerini üreten toplum dinamiklerini derinlemesine çözümlemeye tabii tutmasa da bu kulvarın sâlikleri, tarikatlerin eninde sonunda toplumsal bir grup olduklarını teslim ederler. Dolayısıyla kısa göndermeler ya da küçük bölümler içinde tarikatlerin toplumsal rolleri, özellikle de siyasi iktidarla olan ilişkileri betimleyici ve bazen de savunmacı (apolojetik) bir üslupla ele alınmaktadır.¹ Tek bir tarikat ya da şeyh monografisi olan eserlerde de tarikatlerin sosyo-ekonomik zeminlerinin yine muhtasar olarak ele alındığını görebiliriz.² Bu kulvara mensup araştırmacılar dil ve kaynaklar konusunda çoğu zaman ödünsüz bir titizlikle çalışmakla beraber, bazen dil bariyeri bazen de ideolojik nedenlerle Batı akademisindeki metodolojik değişimlerden bîhaber değilse bile onlara bigânedir.

İkinci, yani çözümleyici yaklaşımları ve tarihçilik usulünü benimseyen kulvar ise uluslararası sosyal ve beşeri bilimler camiasındaki değişimlere daha duyarlıdır. Yaklaşık yüzyıllık bir geçmişe sahip bu akımın tarihî gelişimini bu makale 1970'lerin ortasından önce ve sonra, *zuhûr ve neşvünümâ* dönemleri olarak kabaca ikiye ayıracaktır.³ Karanlıkta kalmış bir alanın neredeyse el yordamıyla keşfi olan *zuhûr* dönemi; tasavvuf tarihçiliğinin temellerinin atıldığı, tarikatlere dair ana kaynakların belirlendiği ve yayımlandığı, tarikatların dünyada ve Türkiye'de yükselen toplumsal tarihçiliğin araştırma nesnesi olduğu bir devirdir. Alanın ana kaynakları ve paradigmalarının da kısmen yerleştiği *zuhûr* dönemini takip eden *neşvünümâ* döneminde ise, üçüncü ve dördüncü nesil araştırmacıların, dünyadaki tarihçilik ve diğer sosyal ve beşeri bilimlerde yaşanan değişimleri kendi eserlerine yansıtarak sayısal ve niteliksel bir patlama gerçekleştirdikleri gözlemlenir. Bu ikinci dönemin bir diğer özelliği de revizyonist tutumlarıdır.⁴

1 Örnek olarak bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. yüzyıl)*, Çağaloğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 235–331. Ahmet Yaşar Ocak'ın bu yaklaşıma eleştirileri için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "‘Anadolu'da İslamiyet', Fuat Köprülü ve Sonrası", *Muhafazakar Düşünce* 2, sy. 8 (2006), s. 9–18; Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de 1980 Sonrası Osmanlı Dönemi Akademik Nitelikli Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", in *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları –Tespitler-Problemler-Teklifler–*, Sempozyumlar/Paneller 6 (İstanbul, 2007), s. 221–26.

2 Örnek için bkz. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmîd el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikati*, Konya: Ömer Faruk Bayram, 1993.

3 Bu dönemlendirme için daha kesin bir tarih vaz etmek gerekirse, Suraiya Faroqhi'nin Hacı Bektaş tekkesinin sosyo-ekonomik tarihini inceleyen makalesinin yayımlandığı 1976 yılı esas alabiliriz. Suraiya Faroqhi, "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities", *International Journal of Middle East Studies* 7, sy. 2 (1976), s. 183–208.

4 Neşvünümâ döneminin ilk temsilcisi olan Suraiya Faroqhi'nin 1970'lerin ikinci yarısında yazdığı makalelerde yaptığı bazı tespitler iki dönem arasındaki geçişin zihni arkaplanını yansıtmaktadır. Mesela Faroqhi'ye göre Bektâşî tarikatının tarihi hakkında genel bir bilgiye ulaşılmıştır ve bu noktadan sonra detayların anlamlandırılması ve tarihsel bağlama ➡

Hem zuhûr hem de neşvünümâ dönemlerinin oluşmasında üç katmanlı bir süreç gözlemlenir. Bu katmanlar, uluslararası seviyede tarihçiliğin değişimi, yerel düzeyde yeni akademik kurumların ortaya çıkışı ve sıradışı genç tarihçilerin uzun kariyerlerine başlamasıdır. Aşağıda detaylandıracağımız bu üç katmanlı süreci hem 1910'larda hem de 1970'lerde görebilmekteyiz. Burada şayan-ı dikkat olan uluslararası ve yerel düzlemlerde meydana gelen değişimlerin birbirleriyle aralarında bariz bir sebep-sonuç bağı tespit edilememesidir. Bu noktada özellikle Tanzimat sonrası Türkiye fikir ve edebiyat tarihinde sıklıkla gözlemlenen Batı Avrupa'dan ithal yerel dönüşümler modelinin biraz dışına çıkmaktayız. Diğer bir deyişle uluslararası tarihçilikteki değişimler ile yerel dönüşümler arasında tam bir nedensellikten ziyade bir senkron ya da iştirâk-ı zaman (syncronicity) mevcuttur diyebiliriz.

Bu makale, genelde ikinci kulvarı, özellikle de onun içinde sosyo-ekonomik yaklaşımları merkeze alan çalışmaları değerlendirecektir. Bu anlamda çoğunlukla tarihçiler ve Batılı yazarların eserlerine yoğunlaşılacaktır.⁵ Makale kronolojik bir izlek üzerinden yirminci yüzyıl başından itibaren modern Türk tarihçiliğinin gelişimiyle ilintili olarak tasavvuf tarihçiliğinin öne çıkan yazarlarını ve yapıtlarını inceleyecektir. Diğer bir deyişle makalenin gayesi, şumûliyetten ziyade bir tasavvuf tarihçiliğinin tarihsel gelişiminin hûlasasını sunmak ve önemli kırılma noktalarını tespit etmektir. Son olarak bu makale coğrafi olarak kabaca modern Türkiye sınırları, kronoloji olarak da Türklerin Anadolu'ya girişlerinden Tanzimat'a kadar olan yedi buçuk asırlık süre ile sınırlıdır.

I. Çözümlemeci Tasavvuf Tarihçiliğinin Zuhûru: Köprülü ve *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*

İkinci yani çözümlemeci kulvarın ilk temsilcisi Mehmet Fuad Köprülü'dür. Çağdaş tarihçilik metodları ile Türk milliyetçiliğinin mükemmel bir surette mezceden Köprülü, uluslararası bilim camiası ile daimi bir alışveriş içerisinde çok önemli eserler üretmiştir.⁶ Türkiye'de modern tasavvuf çalışmalarının Köprülü'nün *Türk*

oturtulması gerekmektedir. Suraiya Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", in *Bektachîyya: Études Sur l'ordre Mystique Des Bektachis et Les Groupes Relevant de Hadji Bektach*, Alexandre Popovic and Gilles Veinstein (eds.), Paris: Isis, 1995, s. 27.

5 Lisan engeli nedeniyle Batılı tarihçilerin yalnızca İngilizce, Fransızca ve Türkçe çalışmalarını değerlendirmek durumundayız. Hans Joachim Kissling'in bazı Almanca çalışmaları bunun haricindedir.

6 Köprülü Bartold'un İslam tarihi çevirisine yazdığı önsözde, kendi tarihçiliğinin samimi bir muhasebesini yaparken, gençliğinde kapıldığı romantik milliyetçilikten de bahseder. Köprülü'ye göre milliyetçik ona önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. V. V. Bartold and Mehmet Fuat Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Nev Yayınevi (Poligraf Ofset Basımevi), 1962, s. XVII-XXXIX. Aktaran; Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s. 93.

Edebiyatında İlk Mutasavvıflar ile başladığı müsellemdir diyebiliriz.⁷ Yüzüncü yılını deviren bu eser metod ve analitik derinlik açısından kendi zamanının ötesindedir. Aslen bir edebiyat tarihi olarak kurguladığı bu eserde Köprülü, Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma süreçlerini ve bunda tasavvufi hareketlerin rolünü Ahmet Yesevî ve Yunus Emre'nin merkezinde olduğu bir çerçeve ile Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan coğrafyada ele alır. Köprülü'ye göre Anadolu İslamı ve tasavvufu, İran ve Orta Asya gibi geniş coğrafi bağlamlar içerisinde anlaşılmalıdır. Eserin sadece metni değil, dipnotlarının da pek çok açıdan kıymetdar olduğunu tarihçiler kaydeder.⁸ *İlk Mutasavvıflar* Türk akademisinden önce Batılı akademik mahfillerde yankı bulmuş ve Köprülü'ye uluslararası oryantalizm ve Türkoloji camiasında yer açmıştır.⁹

Köprülü'nün, *İlk Mutasavvıflar*'dan iki yıl sonra, Osmanlı öncesi Anadolu-su'ndaki dinî hayatı toplumsal ve kentsel tabanı ile ele aldığı ve "Anadolu'da İslamiyet"¹⁰ başlığıyla bastığı üç hacimli makale, Franz Babinger'in "Der Islam in Kleinasien" çalışmasını eleştiri mahiyetindedir.¹¹ Aynı şekilde onun Bektâşilik üzerine ilk müstakil çalışması olan ve 1923'te Paris'te uluslararası dinler tarihi konferansında tebliğ edilen "Les origines du Bektachisme"¹², Alman Türkolog

-
- 7 Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Matba-i Âmire, 1918).
- 8 Gary Leiser (trans.), "Foreword", in *Early Mystics in Turkish Literature*, by Mehmet Fuat Köprülü, London: Routledge, 2012, s. X; Ahmet Yaşar Ocak, "Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında 'Tarihin Saptırılması' Problemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (1997), s. 223.
- 9 Mortdmann, Huart gibi oryantalistlerin Köprülü'nün eseri üzerine olumlu görüşlerini, Fevziye A. Tansel kitabın ikinci baskısına yazdığı önsözde özetlemiştir. Huart'ın bu eser hakkında "Osmanlı Türkçesi'nde yazılmış olduğu halde Fransızca düşünülmüştür" tespiti ilginçtir. Fevziye Abdullah Tansel, "Önsöz", in *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, by Mehmet Fuat Köprülü, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. XVI.
- 10 Mehmet Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet: Türk İstilâsından Sonra Anadolu Târîh-i Dînîsine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbaları", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 2, sy. 4-6 (1341 1338), s. 281-311, 385-420, 457-86.
- 11 Franz Babinger, "Der Islam in Kleinasien. Neue Wege der Islamforschung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 76, sy. F (1922), s. 126-52. Babinger, İslam tasavvufuna dair makale yayınlamayı burada bırakmadı. 1925'te Nakşilik ve 1931'de Demir Baba tekkesi üzerine de makaleler yazdı. Franz Babinger, "Zur Frühgeschichte Des Naqschbendi-Ordens", *Der Islam; Zeitschrift Für Geschichte Und Kultur Des Islamischen Orients* 13 (January 1923), s. 105-7; Franz Babinger, "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen.*, sy. XXXIV (1931), s. 1-10; Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşilik*, çev. Nasuh Barın ve Gültekin Yıldız, İstanbul: Simurg, 2003, s. 226-27.
- 12 Mehmed Fuad Köprülü, "Les origines du Bektachisme essai sur le développement historiques de l'hétérodoxie musulmane en Asie Mineure", in *Actes du Congrès International d'Histoire des Religions, 1923, Paris, 1926.*

George Jacob'un 1908 tarihli kitabının tenkidi niteliğindedir.¹³ Diğer bir deyişle Köprülü'nün Anadolu tasavvufuna ilgisi ona has değildi. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Türkiye'de ve Batı'da Anadolu'nun dinî tarihine olan bu ilgi yoğunlaşmasına üç katmanlı bir açıklama getirebiliriz:

1. Batı akademisinde ilginin bir yandan seçkin ya da klasik olandan toplumsal ve avamî/popüler olana, diğer yandan da Arap/Fars kültürel havzasından Anadolu ve Türk tarihine kaymaya başlaması,
2. Türkiye'de tarihiçiliğin kurumsal zemininde değişim ve sonucunda modern Türk tarihiçiliğinin tohumlarının atılması,
3. Bu dönüşümlerle aynı frekansta ve senkronik olarak zuhur eden genç bir tarihçi olarak Fuad Köprülü'nün tasavvuf tarihine ilgisi.

A. Uluslararası Değişim: Batı Akademisinde İlgî Kayması

Yirminci yüzyıl başlarına kadar Batılı oryantalistlerin İslam tasavvufuna dair ürettikleri sınırlı sayıdaki eserlerin hemen hepsi, İslam'ın ilk beş yüzyılında üretilmiş klasiklerin tahlili ve nesri ile kısıtlıydı. Tasavvufun toplumsal tarihe bakan yönü, yani tarikatler ve organizasyon ise ya ihmal edilmiş ya da sömürgecilik gündeminin bir uzantısı olarak sadece siyasi yönleri öne çıkarılmıştır.¹⁴ Bununla ilintili olarak da Türk ve Anadolu tasavvuf tarihi ciddiye alınır bir alan olarak görülüyordu. Mesela Franz Babinger, Batı akademisinde Türkiye ve Osmanlı tarihinin de çalışılması gerektiği düşüncesini paylaştığı C.H. Becker'dan, bu alanın tam bir felaket olduğu ve uzak durulması gerektiği tavsiyesini almıştı.¹⁵ Aynı şekilde Almanya'da Türkolojinin kurucusu kabul edilen George Jacob'un, 1908'de Bektâşilik üzerine bir makale yazdığına, popüler kültürü bir araştırma

13 Georg Jacob, *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis*, Berlin: Mayer und Müller, 1908. Almanca bilgim yeterli olmadığı için Jacob'un kitabı hakkındaki bilgilerim, Faroqi'nin makalesinde naklettiği kadardır. Faroqi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 9. Jacob hakkında daha detaylı bilgi için Faroqi şu makaleyi önermektedir: Klaus Kreiser, "Bektaşî-Miszellen", *Turcica* 23 (1991), s. 115-30.

14 Hamid Algar Nakşibendilik hakkında Batı dillerindeki ilk eser olan Deppont ve Coppolani'nin eserinden bahsederken, bu tespiti yapar. Hamid Algar, "The Present State of Naqshbandi Studies", in *Naqshbandis: Cheminements et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musulman: Actes de La Table Ronde de Sèvres*, Thierry Zarcone, Marc Gaborieau ve Alexandre Popović (eds.), Varia Turcica 18, İstanbul; Paris: Isis Press, 1990, s. 46; Octave Depont and Xavier Coppolani, *Les confréries religieuses musulmanes*, Paris: Maisonneuve, 1897. Trimmingham da örnek olarak iki eserden bahseder; Louis Rinn, *Marabouts et Khouan: étude sur l'Islam en Algérie; avec une carte, indignant la marche, la situation et l'importance des ordres religieux musulmans*, Alger: Jourdan, 1884 ve Alfred Le Chatelier, *Les confréries musulmanes du Hedjaz*, Paris: E. Leroux, 1887; J Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: Clarendon Press, 1971, s. XIV.

15 Mehmed Fuad Köprülü, *Islam in Anatolia After the Turkish Invasions: (Prolegomena)*, trans. Gary Leiser, Salt Lake City: University of Utah Press, 1993, s. XIV.

nesnesi olarak akademinin fildişi kulesine soktuğu için küçük görülmüş ve dışlanmış olduğunu, Suraiya Faroqhi kaydeder.¹⁶ Fakat Jacob ve Babinger'in şahsında görüleceği gibi, yeni nesil oryantalistler bu tepkileri umursamadan Moğol istilası sonrasında İslam aleminde en önemli toplumsal dinî organizasyon olan tarikatlere ilgi duymaya başladılar. Tarikatlerin inanç yapısının ötesinde onların hangi sosyal zeminlerde yayıldıkları ve faaliyet gösterdikleri, organizasyonel yapıları ve sosyo-ekonomik tabanları gibi toplumsal tarihçiliğin geleneksel araştırma konularını da çalışmalarına dahil ettiler.

Bu şekilde havassın tarihi ve kültüründen avamın yaşayış ve inançlarına ilgi kayması sadece, filoloji ve teoloji alanlarına yoğunlaşan oryantalizm disiplininde vuku bulmamıştır. Batı tarihçiliği de on dokuzuncu yüzyılının son çeyreğinden itibaren değişmeye başladı. Kısa vadeli sert dönüşümleri devlet kaynaklarından ve gözünden nakleden hikayeci tarihçiliğin yerini, derin toplumsal faktörlerin etkisi altında orta vadeli dönüşümlerin peşinde koşan toplumsal tarihçilik almaya başladı. 1900 yılında Henri Berr'in başlattığı *Revue Synthèse Historique* dergisinin sayılarında ve Henri Pirenne'in 1922'de ortaçağ şehirleri hakkındaki verdiği konferanslarda, öncülleri görülen bu değişim sonunda 1929 yılında *Annales d'histoire économique et sociale* dergisinin yayınlanması ve Annales ekolünün kurulması ile en olgun meyvesini verecektir.¹⁷ Lucien Febvre ve March Bloch'un kurucusu olduğu ve önderlik ettiği Annales ekolü tarihsel olayların ötesinde daha derin sosyo-ekonomik olguların peşindedir. Bunun için de coğrafya, sosyoloji, etnoloji vs. diğer sosyal bilimlerle daimi bir alışverişi, metodunun merkezine koyar. Annales kurucuları, Febvre ve Bloch'un, coğrafyacı Vidal de la Blanc ve sosyolog Emile Durkheim'in fikirlerinden etkilendiklerini de kabul etmişlerdir.¹⁸ Özellikle Durkheim'in etkisinin modern sosyal bilimlerin ortaya çıkışındaki rolünü burada tekrara hacet yoktur.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde tarihçilik alanında Fransa merkezli ve sonunda Annales ekolünü netice verecek bu dönüşümler değişik yollarla Fransa'nın dışına taşmış, büyük sosyal ve siyasi kırılmaların eşliğinde olan Türkiye'ye de ulaşmıştır. Mesela bu dönemde Fransa-Türkiye arasındaki fikrî etkileşim kanallarından en önemlisi 1900-1903 arasında Fransa'da *Ecoles Libres des Sciences Politiques* de okuyan, mezuniyet tezini Osmanlı kurumları üzerine yazan ve 1932'de Türk Tarihi

16 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 9.

17 Anna Green and Kathleen Troup, *The Houses of History: A Critical Reader in Twentieth-Century History and Theory*, New York: New York University Press, 2000, s. 88; Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 82. Pirenne'in konferansları sonra toplanarak 1927'de basılacaktır. Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Age*, Bruxelles: Lamartin, 1927.

18 Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 82; Green and Troup, *The Houses of History*, s. 82.

Tetkik Cemiyeti'nin kurucu başkanı olan Yusuf Akçura'dır.¹⁹ Fransa dönüşünde Akçura'nın Türk tarihi ve tarihçilik hakkında yazdıkları, onun temelde Türk tarihi içerisinde olgular üstü eğilim ve yasaları keşfetmek ve Türk tarihini evrensel tarih içerisinde yüksek bir yere yerleştirmek şeklinde bir ikili amaca sahip olduğunu göstermektedir.²⁰ Yusuf Akçura'nın muhitindeki diğer Türkçü düşünürler ile birlikte 1911'de kurduğu kültür dergisi *Türk Yurdu* dergisi, bünyesinde devrin genç Türkçü aydınlarını toplayacaktır. Bu aydınlar arasında Durkheim'in Türkiye'deki en büyük müridi kabul edilen Ziya Gökalp ve genç tarihçi Fuad Köprülü de vardı. Akçura ve Gökalp gibi kendisinden yaşça büyük Türkçü münevverlerin şahsında Köprülü, Durkheim ve o dönemde Fransa'da ortaya çıkmaya başlayan toplumsal tarihçilik ve sosyolojiye dair fikirlerini paylaşacak ve geliştirecek bir ortama kavuşmuştur. Bu noktada Köprülü'nün Gökalp vasıtasıyla Durkheim sosyolojisiyle tanıştığı fikrini Markus Dressler sorgular. Köprülü'nün Gökalp ve diğerleri ile tanışmadan önce Durkheim ve dergisi *L'Annee sociologique* ile aşına olduğunu ispatlayan Dressler, Köprülü'nün Ziya Gökalp ile ilişkisini bir işbirliği (ya da *sembiyoz*) olarak niteler ki daha yerinde bir tespittir.²¹ Diğer yandan Akçura'nın yukarıda bahsi geçen fikirleri daha spesifik zaman ve mekanların tarihini yazarken, Köprülü bunları tatbika muvaffak olmuştur.²²

B. Yerel Kurumsallaşma: Osmanlı'dan Cumhuriyete; TOE'den DTCF'e

Köprülü, Gökalp ve Akçura Batı Avrupa'da yükselmekte olan toplumsal tarihçiliğe birer makes olmanın ötesinde, Türkiye'de modern tarihçiliğin kuruluşunda bazen eleştiri bazen de aktif görev yoluyla rol almışlardır. Batı akademisindeki bu dönüşümlerle eş zamanlı olarak modern Türk tarihçiliğinin miladı kabul edilen önemli bir kurumsal değişiklik gerçekleşmektedir. Osmanlı vakanüvis geleneğinden on dokuzuncu yüzyıl ortalarından başlayan kopuş, 1908 ihtilalini müteakip bir anda oluşan fikir zenginliğinin (ve de curcunasının) olumlu bir neticesi olarak ve biraz da Sultan Mehmed Reşad'ın teşvikiyle kurumsallaşmaya başladı. Büyük ve şumullü bir Osmanlı tarihi yazılması için oluşturulan ve başkanlığını vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin yaptığı *Tarih-i Osmani Heyeti*, bir müddet sonra

19 Bertkay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 33–34.

20 Akçura'nın yazıları Bertkay Gergeon'a atıfla tartışır. Bertkay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 40–42; François Georgeon, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris: ADPF, 1981.

21 Bertkay, Köprülü üzerindeki Durkheim etkisini, onun Gökalp ile arkadaşlığına atfetmiştir. Bertkay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 43. Dressler ise, 163'üncü sayfadaki 22 no'lu dipnotta Köprülü'nün şahsi kütüphanesindeki kitap ve dergilerin kullanım ve eskilik derecesinden hareketle Köprülü'nün Durkheim'la Gökalp'ten çok önce tanıştığını ve ondan etkilendiğini ispat ediyor. Köprülü-Gökalp ilişkisi için bkz. Markus Dressler, *Writing Religion: The Making of Turkish Alevî Islam*, New York: Oxford University Press, 2013, s. 163–66.

22 Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy. 2 (2003), s. 10.

Tarih-i Osmani Encümeni'ne dönüşecek ve 1910 yılında bir mecmua çıkararak Türkiye'de bilimsel tarihçiliğin doğuşunda önemli bir dönüm noktası olacaktır.²³ *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* (TOEM) Türkiye'de bilimsel tarihçilik için önemli bir kurumsal platform olmuş, metodoloji ve kaynak neşri konusunda Türk tarihçiliğine önemli katkılarda bulunmuştur.²⁴ O esnada genç bir aydın olan Fuad Köprülü'nün, bu kurum ve onun üzerinden eski usul tarihçiliğe 1913'te başlattığı sert eleştiri yazıları, bir ara yumuşasa da sonradan 1924'te *Türk Tarihi Encümeni* olacak bu kuruma 1927 yılında başkan olana kadar devam etmiştir.²⁵

Bu kurumsal dönüşüm Cumhuriyet reformları ile el ele devam edecek ve 1935 yılında *Türk Tarih Kurumu* ve Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinin açılması ile son halini alacaktır. Bu dönüşümler içerisinde Fuad Köprülü her zaman aktif olmuş ve erken cumhuriyet döneminin fantastik dil ve tarih teorilerine eleştirilerini bile bu kurumsal çerçeve içerisinde vermiştir. Halil Berktaş, Ortaylı ve Karal'a atıflarda bulunarak bu kurumun özellikle 1930'larda geçirdiği dönüşümün bilimsel tarihçilik için, dönem şartlarına nazaran görece özgür bir platform sağladığını not eder.²⁶ Bu kurumsal değişimin Köprülü'nün tarihçiliğindeki önemi üzerine Berktaş'ın yaptığı şu tespit ise şayan-ı dikkattir: "...Köprülü'nün modern tarihçilik fidanının çiçek açması için de, önce Kemalist devrimin eskinin çürümüş yanlarına o zamana kadar görülmedik derecede sert bir tırpan vurması gerekliydi."²⁷ Berktaş kadar keskin bir biçimde olmasa da, bu kurumsal dönüşümlerin Köprülü'nün ve dolayısı ile tasavvuf tarihçiliğinin önünü açtığını ifade edebiliriz. Buna mukabil Köprülü de bu kurumsallaşma sürecinde önemli roller üstlenmiş ve süreci şekillendirmiştir.²⁸

C. Genç ve Sıradışı Tarihçi olarak Köprülü'nün Katkısı

Yukarıda bahsi geçen işte bu üç amil, yani uluslararası değişim, yerli kurumsallaşma ve Köprülü'nün sıradışı tarihçiliğinin üstüste gelmesi, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde *İlk Mutasavvıflar* ve *Anadolu'da İslamiyet* gibi yüzyıllık etki bırakacak iki eser vermiştir. Bu amillerden sonuncusu, aslında en önemli olanıdır. Tasavvufu sosyo-ekonomik vecheleri ile dünyada ve Türkiye'de inceleme fikrini, kendini *İlk*

23 İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Hil Yayın, 1982, s. 71. Nakleden; Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 39. Ayrıca bkz. Mehmet Demiryürek, "Tarih-i Osmani Encümeni ve Mehmet Fuat Köprülü", *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 36 (K 2013), s. 121-22.

24 Çetinsaya, "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi," s. 9.

25 Demiryürek, "Tarih-i Osmani Encümeni ve Mehmet Fuat Köprülü", s. 122.

26 Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 57-63.

27 Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 47.

28 Dressler Köprülü'nün katkısı muazzam olarak niteliyor. Markus Dressler, *Writing Religion*, s. 280.

Mutasavvıflar'ın önsözünde “içtimai muayyeniyet- Determinisme social'ı kabul eden bir tarihçi” olarak takdim eden Köprülü'ye borçluyuz.

Sosyo-ekonomik tarihçiliği dünya çapında kabul ettirecek olan Annales hareketi, Köprülü en önemli eserlerini verdiği ve metodolojisini oturttuğu zamanlarda, nihai şeklini henüz almamıştı. Annales hareketi ile Köprülü'nün yolları 1930'lardan itibaren kesişmiştir ve bunu Köprülü, 1934'te yayınladığı *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* adlı eserinde ifade eder.²⁹ Köprülü, Annales ekolünün çok boyutlu açıklamalarını ve interdisipliner yaklaşımını takdir etmektedir. Lakin Köprülü ne Türk edebiyat tarihinde sosyal tarihçiliğinin ilk örneklerini sergilediği 1915 tarihli üç makalesini yayınladığında,³⁰ ne de 1919 tarihli *İlk Mutasavvıflar*'ın önsözünde kendisinden sosyal tarihçi olarak bahsettiğinde Annales okulu henüz fikirden aksiyona dönüşmemişti.³¹ Köprülü metodu ve Annales arasındaki benzerliğin nedeni, her ikisinin de ortak bir kaynaktan, yani Durkheim sosyolojisinden etkilenmesidir. Bu açıdan bakıldığında ne Berktaş ve Ocak'ın sunduğu gibi Köprülü Annales ekolünden etkilenerek metodunu geliştirmiş,³² ne de Çetinsaya'nın ifade ettiği gibi Annales okulunu Türkiye'ye ithal etmiştir.³³ Metod olarak tarihî olguları sosyal bağlamı içerisinde, çok katmanlı ve geniş coğrafi/kronolojik çerçevede inceleme fikri Annales ekolünde en mükemmel ifadesini bulsa da toplumsal tarihçiliğin bu ekolün inhisarında oluştuğu fikrine en muhteşem istisna Fuad Köprülü ve *İlk Mutasavvıflar*'ıdır. İnalçık'ın bu konuda yaklaşımı daha makul görünüyor. Durkheim sosyolojisinden etkilenerek yirminci yüzyılın ilk yarısında zuhûr eden modern Türk tarihçiliği II. Dünya savaşı sonrasında, biraz da uluslararası ve yerel siyasî bağlamın yönlendirmesi ile Annales ekolü yörüngesine girmiştir.³⁴

Modern Türk tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilen Köprülü, bugün akademik üretimin en mekanik ve vazgeçilmez parçası olan, ve hala bazı eserlerde

29 Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. XIX-XXII; Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 38; Halil İnalçık, “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings [with Discussion]”, *Review (Fernand Braudel Center)* 1, sy. 3/4 (1978), s. 69-71.

30 Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatında Aşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, sy. 1 (1331), s. 5-46; Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatının Menşei”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, sy. 4 (1331), s. 5-78; Fuad Köprülü, “Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, sy. 5 (1331), s. 193-232.

31 Ahmet Özcan, “M. Fuat Köprülü Tahrir Defteri Gördü Mü?”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2, sy. 53 (2013), s. 249-62; Markus Dressler, *Writing Religion*, s. 248.

32 Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 83-84; Ocak, “Fuat Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında ‘Tarihin Sapıtılması’ Problemi”, s. 221.

33 Çetinsaya, “Türkiye’de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi”, s. 10.

34 İnalçık, “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings [with Discussion]”, s. 70.

eksikliğini hissettiğimiz, tutarlı kaynak tenkidi ve referans sistemini Türk tarihçiliğinde ilk kullananlardandır. Fakat Köprülü'yü öne çıkaran onun metodolojisidir.³⁵ Köprülü'nün getirdiği kavram hazinesi, karşıtlıklar (dikotomiler) ve analitik çerçeve etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir. Örneğin, onun eserlerindeki ortodoks/kentli/seçkin/Sünnî İslam'a mukabil heteredoks/göçebe/popüler/Şîî-Batnî ikiliği yirminci yüzyıl boyunca tartışılmıştır.³⁶ Tasavvuf tarihinde metodolojiye en önemli katkısı, onun Anadolu'daki dinî hayatı İran-Maveraünnehir, Levant-Irak gibi daha geniş coğrafi/kültürel havzalarla bağlantılı ve çok katmanlı olarak incelemesidir.³⁷ Köprülü'nün bu yaklaşımını, zamanın siyasi ve kültürel bağlamı içerisinde değerlendirerek Babinger ve Hasluck gibi çağdaş oryantalistlerin Anadolu dinî hayatının temelinde Hristiyanlık/Bizans etkisi veyahut Şîî-Batnîliği olduğundan daha fazla etkin görme hevesine milliyetçi bir itirazın çok ötesinde değerlendirmek gerekiyor. Köprülü'nün eserlerinde Batılı oryantalistlere cevap niteliğinde apolejetik (savunmacı) ya da reaksiyoner bir ton görmeyiz. Bilakis bir alanın, yani Türk tasavvuf tarihçiliğinin eş zamanlı (senkronik) olarak Batı'da ve Türkiye'de doğumuna şahadet ederiz.

Türkiye'de akademik tarihçilik, Köprülü gibi bir duayene sahip olduğu için kendisini bahtiyar addetmelidir. Yirminci yüzyıl başında oryantalist mahfillerde ilk kıvılcımları görülen Anadolu ve Türk tasavvufu ilgisi Fuad Köprülü'nün şahsında Türk akademisinde mükemmel bir muhatap bulmuştur. Karşılıklı etkileşim neticesinde Batı akademisinde ilginin Arap/Fars tasavvufundan Türk ve Anadolu sahnesine kaymış, çözümlemeci tasavvuf tarihçiliğinin tohumları atılmış ve Türkoloji oryantalizm içinde önemli ve zengin bir altdisiplin olarak ortaya çıkmıştır.³⁸ Son olarak Köprülü daha önce bilinmeyen ve sonradan alanın ana kaynaklarından olacak pek çok temel eseri kendi ifadesiyle “müstakbel mütetebbi”lere tanıtmıştır.³⁹ Örneğin incelediği tarikatler içinde Kalenderlik, Bektâşilik, Hurûflik gibi Şîî-Batnî özellikleri öne çıkan tarikatler üzerinde müstakil monografiler yayınlama niyetinden bahsetse de maalesef bu emelini gerçekleştirememiştir.⁴⁰

35 Ocak, “‘Anadolu’da İslamiyet’, Fuat Köprülü ve Sonrası”, s. 10; Oktay Özel, “Köprülü'nün Kaldığı Yerden: Türkiye'de Tarihçilik”, *Fuat Köprülü Kitabı* içinde, Yahya Kemal Taştan (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 2012, s. 270.

36 Ahmet T Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1994, s. 8-9.

37 Ocak, “Türkiye'de 1980 Sonrası Osmanlı Dönemi Akademik Nitelikli Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, s. 219; Markus Dressler, *Writing Religion*, s. 280.

38 Ocak, “‘Anadolu’da İslamiyet’, Fuat Köprülü ve Sonrası”, s. 10, 15.

39 Franz Babinger ve Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Mehmet Kanar (ed.), çev. Ragıp Hulusi (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), s. 42; Köprülü, *Islam in Anatolia after the Turkish Invasion*, s. 2; Ocak, “‘Anadolu’da İslamiyet’, Fuat Köprülü ve Sonrası”, s. 12.

40 Ocak, “Türkiye'de 1980 Sonrası Osmanlı Dönemi Akademik Nitelikli Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, s. 219.

D. Tasavvuf Tarihçiliğinde Çözümlemeci Kulvarın Zuhûru

Köprülü'nün başlattığı bu metodolojik devrimin devamının aynı kuvvette gelmediği, bugün tarihçilerin ortak kanaatidir. Köprülü'nün takipçileri hakkında Berktaş'ın şu tespiti aynen alıntılanmayı hak ediyor: "...Fuad Köprülü'nün çeşitli disiplin ve çağları kucaklayan çok geniş ilgi alanı, ister istemez izleyicilerinin kişiliklerinde belli bir parçalanmaya uğramıştır."⁴¹ Örneğin, Pertev Naili Boratav halkbilimi, Osman Turan Selçuklu tarihi ve Faruk Sümer göçebe kültür ve tarihi konusunda duayenler haline geldiler. Köprülü'nün sosyo-ekonomik çözümlemeci tarih anlayışı tevarüs eden iki talebesi, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık, din ve tasavvuf konusunda sayı ve derinlik anlamında kısıtlı eserler üretmişlerdir.⁴²

Köprülü'nün ilgi alanı tasavvuf olan ve bu meselede derinlikli analiz yapacak yeterli dil formasyonuna sahip tek talebesi Abdülkadir Gölpınarlı'dır. Gölpınarlı, Köprülü'nün işaret ettiği boşlukları, mesela tarikat monografileri eksikliğini, çok önemli çalışmalarla doldurmuş ve temel kaynakları bazen tercüme bazen de tenkitli neşir şeklinde tasavvuf tarihçiliğine kazandırmıştır.⁴³ Gölpınarlı metodoloji açısından bir yenilik getirmemiş ama hocası Köprülü'nün, Anadolu tasavvufunun oluşumunda Vefâîliğin rolü gibi, önemli bir eksikliğini tamamlamıştır.⁴⁴ Lakin Gölpınarlı tarikat monografilerinde sosyal, ekonomik ve siyasî tarihsel bağlama fazla yer ayırmaz. Onda hocasının "hocası gibi geniş perspektifli, sentetik bir bakış açısı" bulunmamaktadır.⁴⁵ Gölpınarlı daha ziyade edebî, kültürel ve maddî mirasa, ve fikrî etkileşime yoğunlaşmıştır.⁴⁶ En önemli eseri sayılabilecek *Mevlana'dan sonra Mevlevilik*'te kayda değer bir kısım tarikatın toplumsal tarihine ayrılmışsa da monografinin merkezinde sosyo-ekonomik tahliller yoktur.⁴⁷ 1969'da yayınladığı *Yüz Soruda Türkiyede Mezhepler ve Tarikatler* ise popüler bir eser olmak hasebiyle hem analitik derinlikten mahrumdur hem de bazı hatalar nedeniyle Hamid Algar'ın ifadesiyle, Gölpınarlı ismine yakışmamaktadır.⁴⁸ Gölpınarlı 1950'lerde

41 Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 91.

42 Örnek olarak bkz. Halil İnalçık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı / Makaleler İçinde*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005.

43 Örnek olarak bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1953; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre; Hayatı*, İstanbul: Bozkurt Basimevi, 1936.

44 Ahmet Yaşar Karamustafa (ed.), "Origins of Anatolian Sufism", *Sufism and Sufis in Ottoman Society: Sources, Doctrine, Rituals, Turuq, Architecture, Literature and Fine Arts, Modernism içinde*, Ankara: Turkish Historical Society, 2005, s. 72.

45 Ocak, "Türkiye'de 1980 Sonrası Osmanlı Dönemi Akademik Nitelikli Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s. 219.

46 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 24–25.

47 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 267–92.

48 Algar, "The Present State of Naqshbandi Studies", s. 51; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yüz Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

fütüvvet teşkilatı üzerine *İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Mecmuası*'nda bir dizi makale yayınlar ve alanda o zamana kadar en şumüllü çalışmayı yapmıştır. Tasavvuf, tarikatler ve Ahi teşkilatları arasındaki ilişki hakkındaki literatür makalenin konusuyla doğrudan ilgili olmadığı için burada Gölpınarlı'nın makalelerinin künyesini vermekle iktifa edilecektir.⁴⁹

Köprülü'den 1970'lerdeki nesvünümâ dönemine kadar, Gölpınarlı'nın çalışmaları haricinde, Türkiye tasavvuf tarihçiliği Kasım Küfralı'nın 1949 yılında İstanbul Türkiyat Enstitüsünde verdiği "Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı" isimli tezden başka kayda değer tam bir monografi üretmemiştir.⁵⁰ Fakat bu dönemde yazılmış iki makale vardır ki yazarları Köprülü'nün talebesi olmamakla beraber metodoloji bakımından Köprülü'nün dengi yahut devamı denilebilir. Köprülü'nün vazettiği analitik çerçevenin içerisinde dolduracak arşiv malzemesi ve yaklaşımla bu iki makalenin Türkiye'de tasavvuf ve tarikatler tarihine getirdiği sosyo-ekonomik temelli bakış açısı günümüze kadar süren kalıcı etkiler bırakmıştır. Bunlardan ilki Ömer Lütfi Barkan'ın "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" (Kolonizatör Dervişler) adı altında 1942'de yayınladığı ve bugün bir klasik sayılan makalesidir.⁵¹ İkincisi ise geçtiğimiz günlerde kaybettiğimiz Semavi Eyice'nin Barkan'ın paradigmasından hareketle, erken Osmanlı dönemi tasavvuf hayatı ve mimarisine kalıcı bir analitik model hediye eden 1969 tarihli "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler" (Zaviyeli Camiler) makalesidir.⁵² Bu iki makale özellikle XVI. yüzyıl öncesi Osmanlı dünyasında dervişlerin sosyal hayatı ve siyasî iktidar ile olan ilişkileri konusunda çok etkili "kolonizatör derviş" ve "zaviyeli cami" iki kavramı Türkiye tasavvuf tarihçiliğine hediye etmişlerdir.

Aslen iktisat tarihçisi ve temel ilgi alanı da Osmanlı toprak rejimi olan Barkan, *Annales* ekolünün Türkiye'deki ilk temsilcisidir. Strasbourg'ta hukuk eğitimi görmekteyken, aynı şehirde Lucien Febvre ve March Bloch *Annales* dergisini

49 Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, sy. 1/2 (March 1962), s. 26-27; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XI, sy. 1-4 (1950 1949), s. 3-354; Abdülbaki Gölpınarlı, "Burgâzî ve 'Fütüvvetnâme'si'", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XV, sy. 1-4 (1954 1953), s. 76-154; Abdülbaki Gölpınarlı, "Seyyid Gaybioğlu; Şeyh Seyyid Hüseyin'in 'Fütüvvetnâme'si'", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XVII, sy. 1-4 (1956 1955), 27-126; Abdülbaki Gölpınarlı, "Fütüvvetnâme-i Sultani ve Fütüvved Hakkında Bazı Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XVII, sy. 1-4 (1956 1955), s. 126-55.

50 Kasım Küfralı, "Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılması", İstanbul Üniversitesi, 1949; Algar, "The Present State of Naqshbandi Studies", s. 50-51.

51 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), s. 279-304.

52 Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler".

çıkarmaktaydı.⁵³ Bu ekiple tanışan Barkan daha sonra *Annales* dergisine düzenli katkı yapan tek Türk tarihçi olacaktır.⁵⁴ Barkan'ın "Kolonizatör Dervişler" makalesi de aslında Balkanları fetih sürecinde dervişlerin ve tarikatlerin rollerini toprak vakıfları ve temlikler üzerinden anlatır. Makalenin hemen başında Barkan, çalışmasının Köprülü'nün çizdiği analitik çerçeve ile bağımlı şu şekilde ifade eder: "Fihakika, etüdümüzün esaslarından birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitaplarında daha evvel vaz ve işaret ettiği mühim meselelerden bir kaçının daha muayyen ve mahdud kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi suretile bir kıymet ve mana kazanabilmişlerdir."⁵⁵ Bunun için Barkan Anadolu ve Rumeli'de derviş zümrelerinin; yeni fethedilen ya da boş arazileri şenlendirmek, ticaret yollarını, özellikle de derbendleri emniyeti almak ve benzeri sosyal amaçlarla devlet tarafından sistematik bir biçimde iskan edildiklerini ve vergi teşvik ve muafiyetlerine tabii tutulduklarını evkaf defterlerinden ve tahrirlerden hareketle gösterir. Makalenin son kısmında da bu zaviyelerin idare ve işlevi tarzı hakkında malumat mevcuttur.⁵⁶ Barkan'ın talebesi Suraiya Faroqhi bu makaleyi Türkiye'de "zaviyeleri tarihi bir olgu olarak ele alan...ilk inceleme" olarak işaret etmesine katılmak durumundayız.⁵⁷

Bu zaviyeleri, Köprülü sonrası tasavvuf tarihçiliğinin zuhûru döneminde, mimarî açıdan bir analize tabii tutan ve bir tipoloji yaratan makale ise, Barkan'ın makalesinden tam yirmi yıl sonra, Semavi Eyice tarafından kaleme alındı. Eyice'nin "Zaviyeli Camiiler" makalesi, arşiv belgelerinin son derece az olduğu XVI. yüzyıl öncesi dönem için eldeki yegane tarihsel materyal olan fizikî kalıntılar, yani binâlardan, anlamlı ve sentetik bir çıkarımda bulunması bakımından son derece önemlidir. Diğer bir deyişle, bir tipoloji ve kavramsal çerçeve arayışında olan Eyice, tasavvuf tarihçilerinin o dönemden kalan camii, zaviye, imaret vb. yapılar üzerinden derviş zümrelerinin yaşantılarını sosyal, siyasî ve iktisadî boyutlarıyla inceleyip tartışabilecekleri analitik düzleme önemli bir katkıda bulunmuştur.⁵⁸

53 Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik ve Eric Hobsbawm Faktörü", *Toplumsal Tarih*, sy. 227 (Kasım 2012), s. 43.

54 Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "La " Méditerranée " de Fernand Braudel Vue d'Istamboul", *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 9, sy. 2 (1954), s. 189-200; Ömer Lütfi Barkan, "Contribution à Une Histoire Comparée Du Servage: Le Servage Existait-t-Il En Turquie?", *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 11, sy. 1 (1956), s. 54-60.

55 Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", s. 280. Barkan'ın bu yaklaşımı Berktaş'a göre "ultra-amprisist" ve "metodolojik darlık" göstergesidir. Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s. 84, 91.

56 Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", s. 302-4.

57 Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 15.

58 Eyice'nin makalesinde tipoloji yaratma ve yeni bir kavramsal çerçeve oturtan her makalede rastalanacak bazı sorunlar ve eksiklikler mevcuttur. Bunların detaylı eleştirisi için bkz. Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994; Türkan Acar, "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi ♡

Bu makaleden başka spesifik zaviyeler üzerine de çalışmaları mevcut olsa da Eyice'nin bu makalesi en bilinenidir.⁵⁹

Tasavvuf tarihçiliğinin zuhûru döneminde Türkiye dışında ise beş isim öne çıkar: ilk nesilde F. W. Hasluck ve J. K. Birge; 1950-1970 arasında ikinci nesilde H.J. Kissling, Irene-Beldicianu-Steinherr ve Irène Mélikoff. Genç yaşında vefat eden ve en önemli eseri öldükten sonra 1929'da yayınlanan Hasluck'ın temel kaygısı, Anadolu'daki popüler inanış ve pratiklerin arkasında Roma ve Hristiyanlıktan kalma izleri göstermektir diyebiliriz.⁶⁰ Bu manada Hasluck, özellikle Bektâşî ve şeriat ehli olmayan (heterodox) diğer gruplardaki bağdaştırıcılık (syncretism) peşindedir. 1913'te ziyaret ettiği Konya ve civarındaki Bektâşî ve Alevî cemaatlerinde gözlem yaparak Müslüman ve Hristiyan toplulukların birbirlerinden ödünç aldıkları adet ve inanışlar, ortak aziz ya da evliyalar, kutsal mekanlar ve tabii varlıkları detaylıca aktarır. Hasluck'a en başından beri getirilen eleştiri, onun Anadolu tasavvuf ve halk inançları üzerindeki Roma ve Hristiyan etkisini olduğundan fazla görmesidir.⁶¹ Bektâşîlik üzerine metodolojisi ve içeriği daha sağlam temellere oturan John Kingsley Birge'in *Bektashi Order of Dervishes* isimli eseri aynı zamanda da İngilizce ilk tarikat monografisidir.⁶² Robert Koleji'nde öğretmenlik yaparken önce Türkiye'de, sonra zaviyelerin kapatılmasıyla tarikatın merkezinin taşındığı Arnavutluk'ta Bektâşîlik'e dair alan araştırması yaparak, tarikatın inanç, ritüel ve edebiyatını derleyen Birge, tarikatın kökenleri ve tarihi hususunda Köprülü'nün çalışmalarına dayanır.⁶³ Zaten kitabının önsözünde de kitabının asıl amacının kültürel bir derleme olduğunu ama ondan evvel kısa bir Bektâşîlik tarihi vermenin lüzumundan bahseder. Birge'e göre bu ihtiyacın nedeni Bektâşîlik tarihi hakkında Batı akademisinde yaygın olan yanlışların son zamanlarda Türk tarihçiler tarafından düzeltilmiş olmasıdır.⁶⁴

II. Dünya Savaşından sonra Batı akademisinde, klasik şarkiyatçılığın son nesli diyebileceğimiz tarihçiler Osmanlı ve Türk tarihine dair eserler verdiler. Bunlar arasında tarikatlere dair yaklaşımı tarafımızca da en cazip ve ender bulunan Hans Joachim Kissling'dir.⁶⁵ Doktorasını 1935'te Friedrich Giese'nin yanında,

Üzerine Bir Deneme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sy. 28 (6 Ağustos, 2014), s. 303-26.

59 Örnek için bkz. Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası*, sy. 15 (1969), s. 211-46.

60 Frederick William Hasluck and Margaret Masson Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 c. Oxford: Clarendon Pr., 1929.

61 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 23.

62 John Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London, 1937.

63 Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 22.

64 Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, s. 21.

65 Maalesef Kissling'in çalışmaları yaygın olarak bilinmez, çünkü eserlerinin kahir ekseriyetini Almanca yazmıştır. Bu makalenin yazarı da Kissling'i İngilizceye çevirttiği makaleler ➡

doçentlik tezini de 1949'ta Babinger'le hazırlayan Kissling, özellikle II. Bayezid dönemine dair kayda değer araştırmalar yapmıştır.⁶⁶ II. Bayezid döneminde yıldızı parlayan Halvetiye ve Bayramiye, aynı zamanda gözden düşen Zeyniye, Halvetiye'nin önemli kolu Şabaniye, Şeyh Bedreddin, Akşemseddin ve Seyyid Velayet gibi XV. yüzyılın önemli tasavvufi figürleri üzerine 1950'lerde yazdığı makaleler bu çalışmalardan bazılarıdır.⁶⁷ Bu makaleler o zamana kadar tarihçilerin pek rağbet etmediği, Halvetiye, Zeyniye ve Bayramiye gibi şeriat ehli tarikatlerin tarihlerini ilk kez inceleyen, bu tarikatlerin toplumsal zemin ve siyasi ilişkilerini öne çıkaran çalışmalardır. Aynı şekilde kendisi Taşköprüzade ve diğer tezkire ve menakıbnâmeleri prosopografik bir metoda tabi tutarak kullanan ilk araştırmacıdır. Bu kaynaklarda Bektâşi babaları gibi dairenin dışındaki mutasavvıflara pek yer verilmemesinden ötürü Kissling'in, o zamana kadar popüler olan Bektâşiler'den ziyade diğer Sünnî-şeriat ehli tarikatlere yoğunlaştığını Suraiya Faroqhi not ediyor.⁶⁸ Yine Faroqhi, Kissling'in çalışmalarında onun devrin Süfî aktörlerine niyet/motivasyon atfettiğini ve bu metod her ne kadar cazip görünse de modern kaygıların on beşinci yüzyıl aktörlerine yansıtılması gibi bir risk içerdiğine işaret etmektedir ki bu gayet isabetli bir görüştür.⁶⁹

Her ne kadar tasavvufa dair çalışmalarının çoğunu 1970'ten sonraki neşvünümâ döneminde verecek olsa da, Irene Melikoff ve Irene Beldiceanu-Steinherr'i bu dönem içinde değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Beldicianu-Steinherr doktora tezi olarak Celvetiye tarikatının kurucusu Şeyh Üftade'nin hayatını çalışmıştır.⁷⁰ Seyyid Ali Sultan'ın Dimetoka'daki zaviyesinin kuruluşu ile Balkanlardaki Osmanlı fetihleri arasındaki bağı incelediği 1967 tarihli makalesinde ise Barkan'ın vazettiği "kolonizatör derviş" fikrinden faydalanmıştır.⁷¹ Öte yandan Irene Melikoff, Alevilik ve Bektâşilik üzerine çeyrek asrı aşan araştırmaları bir yana, Strasbourg'da basında bulunduğu kurum, kuruculuğunu üstlendiği *TURCICA* dergisi ve doktora öğrencileri

sayesinde tanışmıştır. Burada Kissling'e dair tespitlerin bir kısmı, doktorasını Hamburg'da yapan Süraiya Faroqhi'nin şu makalesinden olacaktır: Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State".

66 Turgut Akpınar, "Kissling, Hans Joachim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kissling-hans-joachim> [Erişim tarihi: 6 Ağustos 2018].

67 Tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki makalelerinin tam listesi için, ölümünden sonra üç ciltlik seri halinde basılan derlemenin birinci cildine bakınız. Hans Joachim Kissling, *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae I: Das Derwischtum*, München: Trofenik, 1986.

68 Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşilik*, s. 23.

69 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 12.

70 Irene Beldiceanu-Steinherr, "Scheich Üftade, der Begründer des Gelvetijje-Ordens", Ludwig-Maximilians Universität, 1961.

71 Irene Beldiceanu-Steinherr and Denis Sinor, "Vita de Seyyid Ali Sultan et La Conquete de La Thrace Par Les Turcs", *Proceedings of the 27th International Congress of Orientalists* içinde, Wiesbaden, 1967, s. 229-40; Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşilik*, s. 14.

Ahmet Yaşar Ocak, Michel Balivet ve Thierry Zarcone ile İslam ve tasavvuf tarihi araştırmalarına benzersiz bir katkıda bulunmuştur. Köprülü metodunun sıkı bir takipçisi olan Melikoff, yine Köprülü gibi bir edebiyat tarihçisi olarak kariyerine başlamıştır. Doktora tezi ve ilk çalışmaları geç ortaçağ Anadolu epikleri olan Melikoff⁷², 1962’de yayınladığı Ebu Müslim hakkındaki araştırması ile Anadolu Alevî-Bektâşî kültürüne ilgi duymaya başlar.⁷³ Sonraki kırk yıl boyunca Melikoff Alevî-Bektâşî topluluklarının tarih, kültür ve inançlarını kimi zaman bir tarihçi, kimi zaman da bir etnograf yaklaşımı ile dönem sınırlaması olmadan incelemiştir. Çalışmalarının tümünü 1998’de *Hadji Bektach: Un Mythe et ses Avatars* başlıklı bir derlemede toplayan Melikoff, Köprülü’yü takiben Alevî-Bektâşî kültürünün temelinde bir “İslamlaşmış Şamanizm” görmektedir.⁷⁴ Melikoff’a göre Alevî-Bektâşilik, Anadolu’nun İslamlaşması sürecinde de Hristiyanlık ve İslamiyet arasında bir ara evredir ve bu anlamda onun metodu “Köprülü paradigması ile Hasluck modelinin tam ve mükemmel bir mezcidir.”⁷⁵ Elbette Köprülü paradigmasına yöneltile eleştirilerden Melikoff da nasibini almıştır. Onun Köprülü tarafından vazedilen, ortodoks/kentli/Sünnî İslam’a mukabil heteredoks/göçebe/Şii-Batını ikiliğinin, hem yazdıkları hem de en önemli öğrencisi Ahmet Yaşar Ocak’ın yaptığı çalışmalarla takviye edip içini doldurduğunu Rıza Yıldırım iddia eder.⁷⁶ Son olarak, Melikoff’un Alevî-Bektâşî doktrin ve pratiklerinin temelinde olduğunu iddia ettiği “İslamlaşmış Şamanizm”e dair elde yeteri kadar delil olmadığı hususunda Hamid Algar ve Robert Dankoff hemfikirdirler.⁷⁷

72 Irene Mélikoff, *La geste de Melik Danismend. Etude critique du Danismendnam*, Paris, Maisonneuve, 1960; Irene Mélikoff, *Le destân d’Umûr pacha: Düstürnâme-i Enverî*, Paris, 1954.

73 Irene Mélikoff, *Abû Muslim, le “porte-hache” du Khorassan, dans la tradition épique turco-iranienne*, Paris: Librairie d’Amerique et d’Orient Adrien Maisonneuve, 1962. Ahmet Yaşar Ocak, Melikoff’da uyanan bu ilginin “egzotik duygular” eşliğinde başladığını kaydeder. Ahmet Yaşar Ocak, “Türkoloji ve Alevîlik Bektaşilik Araştırmalarının Büyük Ustası: Irene Melikoff”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 52 (2009), s. 5.

74 Irene Mélikoff, *Hadji Bektach: Un Mythe et Ses Avatars : Genèse et Évolution Du Soufisme Populaire En Turquie*, Leiden: Brill, 1998; Ocak, “Türkoloji ve Alevîlik Bektaşilik Araştırmalarının Büyük Ustası: Irene Melikoff”, s. 4.

75 A. C. S Peacock, Bruno De Nicola, ve Sara Nur Yıldız, *Islam and Christianity in Medieval Anatolia*, London; New York: Routledge, 2016, s. 10.

76 Rıza Yıldırım, “Sunni Orthodox vs Shi’ite Heterodox?: A Reappraisal of Islamic Piety in Medieval Anatolia”, *Islam and Christianity in Medieval Anatolia* içinde, A. C. S Peacock, Bruno De Nicola ve Sara Nur Yıldız (eds.), London; New York: Routledge, 2016, s. 289.

77 Robert Dankoff, “Review of Hadji Bektach, Un Mythe et Ses Avatars: Genèse et Évolution Du Soufisme Populaire En Turquie by Irene Mélikoff”, *Journal of the American Oriental Society* 120, sy. 2 (2000), s. 273; Hamid Algar, review of *Review of Hadji Bektach: Un mythe et ses avatars. Genèse; evolution du soufisme populaire en Turquie, Irene Melikoff*, by Irene Mélikoff, *International Journal of Middle East Studies* 36, sy. 4 (2004), s. 688.

II. Tasavvuf Tarihçiliğinin Neşvünümâsının Başladığı Onyl: 1970'ler

Türkiye’de çözümlemeci tasavvuf tarihçiliğinde ikinci dönüm noktası ise, 1970’lerin ortalarında gerçekleşmiştir. Yarım yüzyıl evvel, genelde modern Türk tarihçiliğini ve özelde de tasavvuf tarihçiliğini netice veren üç katmanlı süreç, yani uluslararası tarihçilikte değişim, yerli kurumsallaşma hamlesi ve bu iki değişim arasında köprü olan sıradışı genç tarihçilerin çıkması bu kırılma anında da etkindir. Bu süreç 1980’lerde Osmanlı arşivlerinin araştırmacılara açılması ile hızlanacak ve ikinci milenyumun öncesi ve sonrasını çevreleyen on yıllar Osmanlı tarihçiliği için kemiyet ve keyfiyet anlamında bir neşvünümâyâ şahit olacaktır. Sosyo-ekonomik temelli çözümleyici tasavvuf tarihçiliği de bu yenilenme ve atılım döneminden nasibini almıştır. 1970’lerin ortalarından itibaren meydana gelen bu üç katmanlı süreç kısaca şu şekildedir;

1. Uluslararası tarihçilikte Osmanlı tarihine olan ilginin artması ve eşzamanlı olarak toplumsal tarihçilik içinde dışlanmış ve marjinal toplulukların zihin dünyasına ilgi duyan mikro-tarihçilik ve zihniyet tarihçiliği (histoire des mentalités) akımının ortaya çıkması,
2. Türkiye’de toplumsal tarihçiliğe önem veren Hacettepe, Boğaziçi, Ege ve son olarak ODTÜ üniversitelerinde tarih bölümlerinin ve İSAM, Tarih Vakfı tarzındaki yeni üniversite dışı tarihçilik platformlarının açılması, son olarak Osmanlı arşivlerinin araştırmacıların hizmetine daha etkin sunulması,
3. İki genç ve yetenekli tarihçinin (Ahmet Yaşar Ocak ve Suraiya Faroqhi) doktoralarını bitirip Türkiye’deki velûd kariyerlerine başlamaları.

A. Uluslararası Etkenler: Tarih Yazımındaki Dönüşümler ve Osmanlı Tarihine Artan İlgi

Modern Türk tarihçiliğinin doğumundan itibaren Batı akademisiyle bazen doğrudan bir ilişkiyle bazen de açık bir etkilenme olmaksızın tezahür eden bir eşzamanlılık (synchronicity) olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Lakin Batı akademisinde Köprülü devrinde başlayan Osmanlı ve Türkiye tarihine olan ilgi, 1980'lere kadar şümulü ve yaygın bir gelenek oluşturamamış, iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıda uluslararası tarihçi üretebilmiştir. 1969'da bir tasavvuf tarihçisi olan Irene Melikoff'un Strasbourg Türkoloji Enstitüsünün yayın organı olarak *TURCICA* dergisini, Batı dillerindeki ilk Türkoloji dergisi olarak basmaya başlaması, Osmanlı ve Türk tarihçiliği açısından önemli dönemeç olacaktır.⁷⁸ Bunu takiben Fuad Köprülü'nün en önemli tarihçi varisi Halil İnalçık 1972'de 14

78 Burak Onaran, "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8, sy. 15 (2010), s. 302; Ocak, "Türkoloji ve Alevîlik Bektaşılık Araştırmalarının Büyük Ustası: Irene Melikoff", s. 52.

yıl sürecek ABD kariyerine başlar. Ankara Üniversitesinde otuz yıl çalışan İnalçık, 1972’de Chicago Üniversitesinde çalışmaya başladıktan sonra, gerek yapıtları, gerekse doktora öğrencileri vasıtasıyla Osmanlı çalışmalarının ABD üniversitele-
 rinde kökleşmesine vesile olmuştur. Örneğin onun 1973 tarihli *Ottoman Empire: The Classical Age* kitabı, Osmanlı tarihinin ilk üç yüz yılı için en önemli referans kaynağı olarak 2000’lerin başına kadar Batı üniversitelerinde okutuldu.⁷⁹ İnalçık’ın ABD kariyeri Osmanlı tarihçiliğinin globalleşmesinde elbette önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır lakin onun tek başına Batı akademisinin yönünü Osmanlı tarihine çevirdiğini elbette iddia etme durumunda değiliz. Uluslararası akademi başka kanallardan da Osmanlı tarihine ilgisini yeni teoriler ışığında yenileyerek artırmıştır. Dünya tarihçileri, erken modern dönemin en kritik aktörlerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu’nu global tarihsel anlatının içine yerleştirme gayretinde idiler ve yönlerini Türkiye tarihçiliğine çevirmişlerdi. Bu bağlamda Dünya Sistemleri teorisinin kurucusu Immanuel Wallerstein, Binghamton Üni-
 versitesinde 1976’de açtığı Fernand Braudel Merkezi’nin *Review* adlı dergisinin ilk sayısında Osmanlı tarihine dair önemli bir makaleye yer açıyordu. Aynı yıl Ankara’da “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi” Türkiye’den ve yurt-
 dışından pek çok tarihçi katılımıyla ilk kez toplanacaktı.⁸⁰

Türkiye’de ve yurtdışında Osmanlı ve Anadolu tarihine karşı artan ilgiyle eşzamanlı, tasavvuf tarihçiliğinin yükselmesini etkileyecek önemli bir dönüşüm de tarih yazıcılığı alanında, yine Fransız *Annales* okulu merkezli ortaya çıkmak-
 taydı. Toplumsal tarihçilikte büyük/makro yapıları ve anonim tarihsel süreçleri rakamlar vasıtasıyla anlamlandırma çabası yerini çok daha küçük ölçekte yerel cemaatleri tam bir bütüncüllük içerisinde aktarma (mikro-tarihçilik) uğraşına bı-
 rakıyordu.⁸¹ Zafer Toprak’ın şahane benzetmesiyle, tarihçiler ellerinden teleskopu bırakıp yerine mikroskobu alıyorlardı.⁸² Bu bağlamda hegemonik ve kimliksiz makro sosyo-ekonomik yapılar yerine, merkezden hem tarihsel süreçler hem de tarihçilik metodolojisi tarafından kenara itilmiş, marjinal kimliklere sahip mikro ölçekli topluluklar, özellikle de onların zihnî dünyaları, bazı Avrupalı tarihçilerin temel araştırma nesnesi haline geldi.⁸³

79 Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, London, 1973.

80 Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya, “Bir Bilanço Denemesi: Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı”, *Dün Sancısı: Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik* içinde, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 40–41.

81 Mikro-tarihçiliğin en ünlü ve erken örneği için bkz. Emmanuel LeRoy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris: Gallimard, 1975.

82 Zafer Toprak, “Yavuz Selim Karakışla’nın Ardından: Mikro-Tarihten Popüler Tarihe”, *Toplumsal Tarih*, sy. 277 (Ocak 2017), s. 14.

83 Georg G Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover, NH: Wesleyan University Press, 1997, s. 102, 109.

İtalya'da Microstoria, Almanya'da Alltagsgeschichte (günlük hayatın tarihi) isimleriyle tezahür eden bu yeni tarihçilik anlayışı, kendisini çevreleyen sosyo-kültürel dünyadan elbette bağımsız değildi. Örneğin Iggers, özellikle Almanya'da bu yeni anlayışın Marksizm'e karşı hem gündelik politik hem de teorik/metodolojik bir karşı çıkış olduğunu ifade eder.⁸⁴ Bu bağlamda, doktorasını 1970'lerde Almanya'da yapan Suraiya Faroqhi'nin mikro-tarihçilik ve *histoire des mentalités* hakkında yaptığı tespitler de aynı doğrultudadır. Faroqhi'ye göre 68 olayları ve Prague baharından sonra komünist partilerin baskıcı rejimlerinden yüz çeviren Marksist tarihçilerin iktidar yapılarına karşı olan eleştirileri, hem siyasi bir tavır hem de tarih yazıcılığı alanında bir yenilikti. Bu bağlamda tarihçiler küçük ve dışlanmış topluluklara tarihsel bir faillik verme arayışıyla mikro-tarihçiliğe ve *histoire des mentalités*'e yöneldiler.⁸⁵ Bu tepkinin sadece Marksist tarihçiliğe değil, aynı zamanda klasik Annales ekolü tarihçiliğinin, tarihin yönünü değiştiren büyük ve hegemonik yapılar arayışına karşı olduğunu da Iggers eklemektedir.⁸⁶ Jacques Le Goff da bu yeni yaklaşımı anlattığı 1974 tarihli makalesinde *histoire des mentalités*'i "büyük oranda ekonomi tarihçiliğinin emperyalizmine reaksiyon" olarak niteler.⁸⁷ Lakin bu tarihçilik metodu, toplumsal tarihin ve geniş tarihsel bağlamın inkarı değil, onu tamamlayan bir unsur olarak algılanmalıdır. Mikro-tarihçilerin ve zihniyet tarihçileri yaptıkları çalışmalarla zihinlerdeki geçmiş algısını daha mücessem/elle tutulur hale getirdiler.⁸⁸ Bu yeni tarihçilik anlayışının en büyük araştırma nesnesi elbette ki popüler kültür ve dolayısı ile dinî inanışlar olacaktır.⁸⁹ 1970'lerden itibaren yurtdışında ve Türkiye'de yurtdışı doktora tarihçilerde, özellikle Faroqhi ve Ocak'ta tarikatler ve "marjinal" sūfilige olan ilginin kökenlerini bu entellektüel atmosfer içinde değerlendirmek gerekir.⁹⁰

84 Bu iki ekol arasındaki farklar için bkz. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, s. 107–10.

85 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 10–13.

86 Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, s. 107.

87 Jacques Le Goff, "Mentalities: A New Field for Historians", çev. Michael Fineberg, *Social Science Information* 13, sy. 1 (1974), s. 93.

88 "The microhistorians have added a sense of concreteness to the study of the past." Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, s. 107.

89 Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, s. 104. Mesela; Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del '500*, Torino: Einaudi, 1976; Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.

90 Avrupa'da tarihçilik ve diğer disiplinlerdeki gelişmelerin kendi tarihçiliğine etkileri hususunda, bu iki tarihçiden daha açık sözlü olan Suraiya Faroqhi'dir. 1995'te yazdığı ♡

B. Yerel Kurumsallaşma: Yeni Üniversiteler ve Üniversite-dışı Akademik Platformlar

Tarih metodolojisindeki bu değişikliklerin sürdürülerek yeni alanlara tatbik edilmesi 1970'lerde başlayıp bir sonraki on yılda hız kazanan kurumsal değişimlerin ve yeni akademik platformların gölgesinde olmuştur. Bu değişim yeni açılan üniversiteler ve tarih bölümleri, akademi dışında kurulan sivil ya da yarı-sivil araştırma vakıfları/enstitüler ve en önemlisi olarak devlet arşivlerinin yeniden yapılandırılarak araştırmacıların hizmetine sunulmasıydı. Türk tarihçiliğinin o zamana kadar İstanbul ve Ankara'da bulunan kısıtlı sayıda tarih bölümü ve araştırma kurumunun inhisarında olan akademik platformu, on iki yıl gibi görece kısa bir sürede dört tane yeni tarih bölümünün açılmasıyla kayda değer bir genişleme ve açılma yaşadı. Boğaziçi ve Hacettepe üniversitelerinde 1971'de, Ege Üniversitesi'nde 1976'da ve son olarak ODTÜ'de 1982'de tarih bölümleri açıldı. Bu tarih bölümlerindeki genç tarihçiler yoğunlukla sosyo-ekonomik tarihçiydi.⁹¹ Bu değişimlerin yansımaları yukarıda bahsi geçen "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi" toplantısı olarak görmek mümkündür ki Türkiye'de tarihçilik üzerine yazdıkları makalede Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya bu toplantının tarihi olan 1977'yi Türk tarihçiliği için önemli bir dönüm noktası olarak kabul ederler.⁹² Türkiye'de tarihçiliğe yeni bir kan ve heyecan veren bu yeni kurumlar ve dönüşümler, araya giren 1980 darbesinin getirdiği kurumsal ve ideolojik yapı sayesinde bir duraklama yaşasa da farklı bir izlek takip ederek devam etti.

12 Eylül'ün Türkiye'deki fikrî zemine vurduğu darbeler bugün artık müsellem olsa da bu süreçte öne çıkan Atatürkçü yahut Türk-İslam sentezcisi muhafazakar anlayışın Türkiye'de tarihçiliğe hiçbir katkısı olmadığını hatta geriletliğini söylemek iddialı olabilir. Bu sürecin cuntacı yürütücüleri tarafından beklenilmeyen neticelerinin Türkiye'deki tarihçiliğine olumlu etkileri olmuştur. Mesela üniversitelerde kurulan "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüleri" arasından Boğaziçi Üniversitesindeki gibi bazıları yakın tarih çalışmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. Ya da Osmanlı arşivlerinin düzenlenmesi için kaynak ve kadro aktarılması devrin siyasî iradesinin yani Turgut Özal'ın ve onun cevval bürokrati Hasan Celal Güzel'in

makalede, Bektâşilik'e son yirmi yılda artan ilgiyi, mikro-tarihçilik ve *histoire des mentalités* akımlarının önde gelen ürünlerinden örnekler vererek ve 1970'lerin siyasî/entellektüel atmosferine göndermeler yaparak açıklamaktadır. Faroqhi'nin gönderme yaptığı eserlerden örnek olarak bkz. LeRoy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*; James C Scott, *Weapons of the Weak Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1985; Natalie Zemon Davis, *Pour sauver sa vie: les récits de pardon au XVI siècle*, Paris: Seuil, 1988; Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 10–13.

91 Çetinsaya, "Türkiye'de Siyaset Tarihçiliğinin Yükselmeden Düşüşü:"Gök Ekini Biçmiş Gibi", s. 12.

92 Özel and Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı," 40.

muhafazakar milliyetçilikleri sayesinde olabilmıştır. Bu arşivlerin 1980'lerden itibaren yurtiçi ve yurtdışında Türk ve dünya tarihçiliğinde önemli dönüşümlere yol açtığı herkesce makbuldür.⁹³ Mesela Osmanlı arşivlerinin açılmasının, tasavvufun sosyo-ekonomik zeminini aydınlatacak vakıf kayıtları, tahrirler vs. pek çok kaynağı araştırmacılara sunduğunu Bektâşî çalışmaları bağlamında Faroqhi not eder.⁹⁴ Son olarak muhafazakar araştırmacıların kuruluşunda ve işleyişinde faal rol aldıkları (IRCICA) İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi 1980'de, Bilim Sanat Vakfı (BİSAV) 1986'da, (İSAM) Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi 1988'de kurulmuştur. Bu yarı-sivil özerk kurumlardan özellikle sonuncusunun, tasavvuf tarihçiliğine yaptığı katkı çok önemlidir.⁹⁵

IRCICA ve İSAM gibi üniversite-dışı platformlar arasında, tamamiyle sivil olması ve sosyo-ekonomik tarihçiliğe yaptığı vurgu bakımından belki de en önemlisi 1991'de kurulan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (Tarih Vakfı) olmuştur.⁹⁶ Tarih Vakfı'nın kuruluşu, aslında Türkiye'deki tarihçilikte bir başka dönüm noktasını da temsil etmektedir. Türk tarihçiliğinde 1970'lerde başlayan kurumsal dönüşümlere, 12 Eylül ile verilen muhafazakar ve içe kapanmacı ara 1990'larda sona erdi. 1989 yılı dünyada Berlin Duvarı'nın yıkılışına, Türkiye'de ise ilk sivil cumhurbaşkanının seçilmesine şahit oldu. Sermaye, siyaset ve fikir alanındaki serbestiyet ve küreselleşme rüzgarları Türk tarihçiliğine de yansıdı. Tarih Vakfı'nın kuruluşunu, 1993'te Halil İnalçık'ın Türkiye'ye dönerek Bilkent Üniversitesinde tarih bölümünü kurması ve onu da yeni kurulan özel üniversitelerdeki [Koç (1993), Sabancı (1994), Bilgi (1996)] tarih bölümlerinin açılması takip etti. Bu bölümlerde yapılan tarihçilik de ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik eğilimliydi.⁹⁷

C. Genç ve Sıradışı Tarihçiler: Suraiya Faroqhi ve Ahmet Yaşar Ocak

Yurtiçi ve yurtdışında 1970'lerin ortasından beri genelde Türk ve Osmanlı, özelde de tasavvuf tarihçiliğinin hızla yükselmesinin arkasındaki bu iki amile, yani Batı tarihçiliğinde Osmanlı tarihine ilgi ve metodolojik değişim ve Türkiye'deki

93 Açılan ve düzenlenen arşivlerin Türk tarihçiliğine etkisi için bkz. Özel ve Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı", s. 47.

94 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State", s. 27; Irène Beldiceanu-Steinherr, "Les Bektaşî à la lumière des recensements ottomans (XVe—XViesiècles)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 81 (1991), s. 21–79.

95 Özel ve Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı", s. 61.

96 Özel ve Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı", s. 61–62.

97 Bu üniversitelerin özgün yapısı ve tarihçiliğe katkılarının değerlendirmesi için bkz. Özel ve Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı", s. 60–61.

kurumsal genişlemeye eşlik eden üçüncü faktör de iki genç tarihçinin, yani Suraiya Faroqhi'nin ODTÜ'de ve Ahmet Yaşar Ocak'ın Hacettepe Üniversitesinde kariyerlerine başlamış olmalarıdır. Yeni kurulan bu üniversitelerin tarih bölümleri ve yukarıda bahsi geçen diğer kurumsal dönüşümler, bu iki genç tarihçinin önlerini açtı ve onlara daha yaratıcı ve özgür bir akademik üretim olanağı sağladı. Türk tasavvuf tarihçiliğinin zuhûrunda Köprülü'nün üstlendiği rolü, yani Batı akademisindeki değişimler ve yerli kurumsal dönüşümlerin arasında muşahhas çalışmalarla bir köprü olma vazifesini üstlenen Ocak ve Faroqhi, Türkiye'de tarihçiliğin dönüşümünde etkili bir rol üstlendiler. Bu tarihçiler, hem içerik hem de metodoloji olarak tasavvuf, popüler kültür ve din tarihçiliği alanında Türkiye ve Osmanlı tarihini dünya tarihi ve tarihçiliğine eklemek gibi "iki yönlü bir işlev" gördüler.⁹⁸

İstanbul'a değişim öğrencisi olarak gelip Ömer Lütfi Barkan'la tanıştığı 1962 senesinden beri Osmanlı toplumsal tarihçiliğinin, özellikle gündelik hayat tarihçiliğinin duayenlerinden biri olan Suraiya Faroqhi, doktora tezini 1967'de Hamburg Üniversitesinde Koca Sinan Paşa'nın telhisleri üzerine yazdı.⁹⁹ Doktorasından hemen sonra tasavvufa, özellikle zaviyelerin mali altyapıları ve işleyişine dair çalışmalara yöneldi. Bu konuda ilk incelemesini Konya'daki ikinci büyük zaviye olan Sadreddin-i Konevî zaviyesinin XVI. yüzyıldaki kayıtları üzerine yaparak, 1974'te bir makale halinde yayınladı.¹⁰⁰ Faroqhi'nin bu makalede temel ilgi alanının zaviyedeki tasavvufî pratikler ve düşünceler olmadığı, onun daha ziyade hocası Barkan'ın imaretler üzerinde yaptığı tarzda bir malî ve ekonomik incelemenin peşinde olduğu görülmektedir.¹⁰¹ Ama bu makale ile başlayan tasavvuf tarihi ilgisini Faroqhi 1970'ler boyunca ardada yayınladığı bir dizi makalede, Anadolu'daki şeyh ailelerinden Seyit Gazi zaviyesinin kuruluşuna, Bektâşî tekkelerinin sosyo-ekonomik ve zirâî faaliyetlerinden tarikatın siyasî otorite ile ilişkisine dair önemli mevzuları çalışarak devam ettirdi.¹⁰² Bu çalışmalarını da 1981'de Bektâşîlerin toplumsal

98 Özel ve Çetinsaya, "Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı", s. 68.

99 Suraiya Faroqhi, "Die Vorlagen (telhise) des Grosswesirs Sinan pasa an Sultan Murad III" (1967).

100 Suraiya Faroqhi, "Vakif Administration in Sixteenth Century Konya: The Zaviye of Sadreddin-i Konevî", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, sy. 2 (1974), s. 145-72.

101 Faroqhi, "Vakif Administration in Sixteenth Century Konya: The Zaviye of Sadreddin-i Konevî", s. 160, 164.

102 Suraiya Faroqhi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler, Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973* içinde, Osman Okyar ve H. Ünal Nalbantoğlu (eds.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975, s. 197-229; Suraiya Faroqhi ve Ömür Bakrer, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Türk Tarih Kurumu Belleteni* XXXIX, sy. 155 (1975), s. 444-71; Faroqhi, "The Tekke of Haci Bektas"; Suraiya Faroqhi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center 1750-1826: The Tekke of Kızıl Deli", *Südoest Forschungen*, sy. XXXV (1976), s. 69-96; Suraiya Faroqhi, "Bektaschiklöster in Anatolien Vor 1826 -- ••

tarihine dair ilk derli toplu monograf olan eserini yayınlıyarak taçlandırdı.¹⁰³ Bu monografisinde Faroqhi, o zamana kadar olan Bektâşî çalışmalarını, var olan kaynakları ve Köprülü'nün tezlerini değerlendirdikten sonra üç bölümde Bektâşî tekkelerinin coğrafi dağılımı, özellikle Abdal Musa zaviyesi bağlamında iktisadi özellikleri ve toplumsal ilişkilerini inceler. Bektâşilik'in faaliyet sahası, Faroqhi'ye göre XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki şehirleşmenin de etkisiyle kırsal alanlardan çıkarak şehir ve köy arasında bir lokasyona yerleşmiştir.¹⁰⁴ Dördüncü ve son bölümde de 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonraki dönemde Bektâşî faaliyetlerini ele alır. Kitabın giriş kısmında Türkiye'deki zaviye çalışmalarının geçmişinden bahsederken Faroqhi, kendi eserini de Barkan'ın kurduğu çizgiye bağlar.¹⁰⁵ Faroqhi bu monografisinden sonraki neredeyse kırk yıllık velud kariyerinde tarikatlere dair yaptığı incelemeler, diğer eserlerine nazaran neredeyse yok denecek kadar azdır. Mevlevî dervişlerinin XVI. yüzyılda krizleri karşısındaki tutumları,¹⁰⁶ Bektâşilerin devletle olan mücadeleleri ve yine aynı derlemede Bektâşilik üzerine yapılan çalışmaların değerlendirmesine¹⁰⁷ ek olarak bir de Ahmet Yaşar Ocak'la ortaklaşa olarak yazdıkları "zaviye" maddesi mevcuttur.¹⁰⁸

Türkiye'de tasavvufun, özellikle Bektâşî, Kalenderî vb. dairenin dışında kalan akımların tarihiçiliğinin yirminci yüzyılda zirve noktası tartışmasız Ahmet Yaşar Ocak'ın eserleridir. Doktora tezini Irene Melikoff danışmanlığında 1978'de tamamladığı andan itibaren, takip eden 40 yılda Anadolu'daki marjinal dinî akımlar hakkında onlarca kitap ve derleme, yüzü aşkın makale ve ansiklopedi maddesi kaleme almıştır.¹⁰⁹ Ocak'ın araştırma nesnelere kahir ekseriyetle Osmanlı öncesi ve erken Osmanlı dönemi Anadolusunda dinî düşünce ve hareketler, bu bağlamda resmî dinî ideolojinin oluşumu ve dinî akımlarda bağdaştırıcılık (syncreticism)

Fragestellungen Und Quellenprobleme", *Der Islam* 53, sy. 1 (1976), s. 28–69; Suraiya Faroqhi, "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents," *Turcica*, sy. XIII (1981), s. 90–122; Suraiya Faroqhi, "The Life Story of an Urban Saint in the Ottoman Empire: Piri Baba of Merzifon", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 32 (1978), s. 653–78.

103 Suraiya Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien: (vom späten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826)*, Wien: Vlg des Inst. für Orientalistik der Univ. Wien, 1981; Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*.

104 Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 25.

105 Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 15–16.

106 Suraiya Faroqhi, "Seventeenth Century Agricultural Crisis and the Art of Flute Playing: The Worldly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)", *Turcica*, sy. XX (1988), s. 43–70.

107 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State".

108 Ahmet Yaşar Ocak ve Suraiya Faroqhi, "Zaviye", Milli Eğitim Basımevi, 1986.

109 Ocak'ın kendi ağzından meslek hayatı ve eserleri için bkz. Ahmet Yaşar Ocak ve Haşim Şahin, *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihiçinin Sıradan Meslek Hayatı*, İstanbul: Timaş, 2014.

denilebilir. Ocak'ın tarihçiliği Köprülü-Gölpınarlı-Melikoff çizgisindedir. Lakin Köprülü'nün düşüncelerini değişik bağlamlara ve gruplara uygulayarak onu güçlendiren ama çok fazla da geliştirip dönüştüremeyen Gölpınarlı ve Melikoff'dan farklı olarak Ocak, Köprülü'nün fikirlerini, özellikle Anadolu'daki Şîî ve Batnî etkiler hakkındakilere ciddi ve temelli revizyonlarda bulunmuştur.¹¹⁰ Yine Köprülü gibi, belki daha sarîh bir şekilde Ocak, yaptığı çalışmaların güncel toplumsal faydalarını ifade etmekten çekinmez. Anadolu heteredoksisi gibi yirminci yüzyıl Türkiye'sinde siyaseten hassas bir mevzuun derinlikli anlaşılması, ideolojilik safsatalardan temizlenmesi gibi samimi bir davası vardır Ocak'ın. Bu surette de Köprülü'nün varis-i kamilidir diyebiliriz.¹¹¹

Ocak, doktora tezinin tercümesinin ikinci baskısına yazdığı önsözde kırk yılı aşkın tecessüsünün ilk adımını nasıl attığını güzel bir tesadüf hikayesi ile anlatır. 1971'de ziyaret ettiği Osmanpaşa tekkesinin türbedarının verdiği belgeler ve mezartaşı üzerindeki bilgilerin ışığında tekkenin 1240'da ölen Babaî şeyhi Emirce Sultan'a ait olduğunu keşf eden Ocak, doktora çalışmalarını Babaî isyanı üzerine yapmaya karar verir.¹¹² Strasbourg Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkoloji Araştırmaları Enstitüsünde Melikoff danışmanlığında 1978'de "Baba Resül İsyanı: XIII. Yüzyılın Birinci Yarısında Anadolu'da Dini-Sosyal Bir Hareket"¹¹³ başlığı altında yazdığı tez ile doktor ünvanı alan Ocak, aynı yıl akademik sergüzeştine rengini veren bu konular üzerine ilk yayınlarını basmıştır. Bunlar yukarıda bahsi geçen belgeler ışığında bir inceleme olan "Emirce Sultan ve Zaviyesi" makalesi ve daha genel bir değerlendirme olan "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme" başlıklı çalışmadır.¹¹⁴ Bu makalede Ocak o zamana kadar üretilmiş çok sınırlı ikincil literatürle tasavvuf ve zaviyeler tarihi için bir çerçeve çizme gayretindedir. Bunu yaparken bir yandan o zamana kadar yapılmış yukarıda bahsi geçen sınırlı sayıdaki çalışmaya diğer yandan da alandaki taze çalışmalara, yani Faroqhi'nin ve kendi makalelerine gönderme yapar. Bir yandan Köprülü, Hasluck ve Barkan'ın teori ve yaklaşımlarını uzlaştırmaya çalışırken, diğer yandan yeni bitirdiği doktora tezini bu çerçeveye oturtmaya çalışır. Zaviyeler üzerinden hem

110 Karamustafa Köprülü'den Ocak'a uzayan ve "Köprülü-Gölpınarlı-Melikoff-Ocak" çizgisi adını verdiği bir silsile görüyor. Karamustafa, "Origins of Anatolian Sufism", s. 73-75.

111 Ahmet Yaşar Ocak'ın Üveysilik üzerine bir kitabı olması da bu anlamda hoş bir tevafuktur. Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysilik*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

112 Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, s. XI-XII.

113 Ahmet Yaşar Ocak, "La revolte de Baba Resul, ou, la Formation de l'heterodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siecle", Doktora tezi, Université de Strasbourg, 1978.

114 Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (1978), s. 129-208; Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, sy. XII (1978), s. 247-69; Ahmet Yaşar Ocak, "Un Cheik Yesevî et Babai Dans La Premiere Moitie Du XIIIe Siecle En Anatolie: Emirci Sultan", *Turcica*, sy. XII (1980), s. 114-24.

Osmanlı öncesi Türkleşme ve İslamlaşma olgularına, hem de onların Osmanlı devrindeki sosyal rolleri ve siyasî ilişkilerine arşivler yardımı ile değerlendirmelerde bulunur. Ocak'ın aşağıdaki zaviye tanımını ise, onun ileriki çalışmalarındaki temel yaklaşımını açıkça göstermektedir: “Zaviyeler, normal olarak öteki bütün sosyal müesseseler gibi buldukları zaman ve mekânın gerektirdiği içtimaî, iktisadî ve dinî şartlara bağlı olarak dinî-tasavvufî fikirlerin yayılması ve yaşanması amacıyla kurulan müesseselerdir.”¹¹⁵

Ocak'ın çalışmalarının tamamını tek bir makalede eksiksiz bir biçimde değerlendirmek pek mümkün değildir. Bazı önemli monografilerinin altını çizmek ve tarihçiliği hakkında yüzeysel gözlemler ile burada iktifa edilecektir. Doktora tezi olan Babailer isyanı hakkındaki incelemesini Ocak, Türkçe olarak 1980'de, orijinal dili olan Fransızca olarak da 1989'da basmıştır.¹¹⁶ Bu çalışmasında Ocak, Anadolu'nun Müslüman dini ve kültürel zeminin oturmasında önemli bir kırılma olan Babailer isyanını, sebeplerini, sosyal tabanını ve sonuçlarını inceler. Bu isyanın ideolojisini ve toplumsal niteliği tanımlar ve Anadolu'daki etkileri ve bıraktığı mirası detaylıca ele alır. Ocak'a göre bu isyan aslen siyasî niteliklidir ve dinî hüviyeti propaganda amaçlıdır. Baba İlyas “İslami bir örtü altında kendini belli eden eski bir şaman” olarak Anadolu Türkmenlerinin yerel inançlarını İsmaililik ile bağdaştırmış ve halifeleri vasıtasıyla XV. yüzyılda temel şeklini alan Alevîlik ve Bektâşîlik'in zuhuruna katkıda bulunmuştur.¹¹⁷ Ocak, Babailer kitabının Türkçe ve Fransızca baskıları arasında Üveysîlik ve Bektâşîlik üzerine iki tane inceleme yayımlar ki, özellikle ikincisi Bektâşî çalışmaları için çok önemlidir.¹¹⁸ Bu esere daha önce bilinmeyen ya da bulunamayan velayetnameleri dahil eden Ocak, Bektâşî inançları içerisindeki İslamiyet öncesi Türk kültürü, Hristiyanlık ve antik Anadolu kültürlerinin kalıntılarını inceleyerek Bektâşî bağdaştırmacılığını (syncreticism) detaylıca gösterir. Faroqhi'ye göre bu eserde Ocak, yukarıdaki üç kültürün Bektâşîlik üzerindeki etkileri hakkında son derece dengeli bir tutum sergileyerek, Köprülü'nün ve çağdaşı oryantalistlerinin taraflı ve özcü yaklaşımlarına mesafe koymuştur.¹¹⁹

Ocak'ın, Bektâşî menkıbelerini incelerken kullandığı yaklaşımı daha detaylandırdığı, genişlettiği ve metodoloji bağlamında alana büyük katkı sağlayan *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* 1992'de basıldı.¹²⁰ Aynı yıl Ocak,

115 Ocak, “Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, s. 261.

116 Ahmet Yaşar Ocak, *XII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergâh, 1980.

117 Ocak, “Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, s. 219.

118 Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, Ahmet Yaşar Ocak, *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

119 Suraiya Faroqhi, “Bektashis: Report on Current Research”, *Bektachiyya: Études Sur l'ordre Mystique Des Bektachis et Les Groupes Relevant de Hadji Bektach* içinde, Alexandre Popovic ve Gilles Veinstein (eds.), Paris: Isis, 1995, s. 26.

120 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Kalenderîler üzerine yapılmış ilk ve şu ana kadar tek monografi olan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderîler*'i yayımlar. Fuat Köprülü'nün 25. ölüm yıldönümünde onun hatrasına ithaf edilen bu monografi, aslında Köprülü'nün hayalîydi.¹²¹ Kalenderîler hakkında yazılan ilk monografi olan bu kitabında Ocak daha önceki çalışmalarında olduğu gibi belli bir tema yahut tarihsel dönemi incelemekten ziyade, bir dinî hareketin yüzyıllara yayılan tarihçesini, doktrin, pratik ve teşkilatıyla birlikte ele alır. Yine önceki çalışmalarından farklı olarak, Ocak bu kitabında Osmanlı tarihinin daha geç dönemlerine, yani XVI. ve XVII. yüzyıllara yönelir. Ocak'a göre Kalenderîliğin şiarı marjinallik ve tepkiselliktir. Bu dinî akımın kökenlerinde Melametî etkisini açıkça ortaya koyan Ocak, şeriate muhalif tavırları ve usulleri yüzünden merkezî otoriteden memnun olmayan çevreleri cezbettiklerini ve böylece Babailer ya da Şeyh Bedreddin gibi dinî-sosyal hareketlerin temel zümresini oluşturduklarını, hatta Bektâşiliğin Kalenderîlik içinden neşet ettiğini vazedir.¹²² Ocak'a göre Ahmed Yesevî'den Bektâşiliğe uzanan "Türk halk süfîliği" tarihini Kalenderîler olmaksızın anlamak mümkün değildir.¹²³

90'lar biterken Ahmet Yaşar Ocak'ın şöhretini, tarihçilik camiasının ötesine taşıran ve erken modern Osmanlı düşünce tarihine benzersiz bir katkı olan, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar* başlıklı eserini basmıştır.¹²⁴ Ocak, önce zendeka ve ilhad hareketlerinin İslam tarihindeki kökenlerinden başlayarak, kendisinin "dairenin içi" tabir ettiği Osmanlı resmi dinî ideolojisini ve buna muhalefetin toplumsal tabanını inceler. Sonra ise Şeyh Bedreddin'den başlayarak XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar ilmiye ve süfîye içerisindeki muhalif dinî hareketleri kitabın üç ayrı kısmında irdeler. Ocak'a göre Şeyh Bedreddinle başlayıp XVII. yüzyıla kadar uzanan zendeka ve ilhad hareketleri temelde siyasî değil, felsefî-dinî niteliklidir.¹²⁵ Panteist bir teolojinin hem ilmiye hem de süfîyeden neşet eden hareketlerde değişik ölçülerde görüldüğünü gözlemleyen Ocak, kitabın ek kısmında daha önce yayınlanmamış XVI. ve XVII. yüzyıldan on dört belgeyi, bazılarını Arapça'dan tercüme ederek yayınlamıştır.¹²⁶

121 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. IX.

122 Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", s. 232.

123 Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", s. 233.

124 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998. Bu kitabının dördüncü baskısının önsözünde Ocak, Osmanlı tarihçiliği camiasında haklı bir sitemde bulunarak bu çalışmaya *ke-en lemyekun* muamelesi yaptıklarından; buna mukabil ortalama aydın çevrelerinde hüsn-ü kabul gördüğünden bahseder. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar: 15.-17. yüzyıllar*, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. XIX.

125 Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar*, s. 384.

126 Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar*, s. 388-456.

Tarihçiliğinin zirve noktası tabir edilebilecek 90'ları, Ocak, Sarı Saltık hakkında bir monografıyı 2002'de yayımlarak kapatmıştır.¹²⁷ Bundan sonra Ocak, daha ziyade derlemeler ve yetiştirdiği öğrenciler yoluyla alana katkıda bulunmuştur.¹²⁸ Mesela öğrencileri arasından Saim Savaş'ın Sivas'ta Ali Baba zaviyesi üzerine yaptığı tekke monografisi bu alana önemli bir katkıdır.¹²⁹

Ocak'ın bu velud kariyerinin ötesinde büyük bir Türk tarihçisi yapan, inceleme konusu olan Anadolu İslamî meselesine dair, profesyonel ve mesafeli bir tarihçiliği aşan ama objektifliğine mani olmayan bir aşk ya da kaygıya sahip olmasıdır diyebiliriz. Ocak, Türkiye'de din, tasavvuf ve Alevî/Bektâşî tarihçiliğine dair pek çok makale ve eser yayınlamıştır.¹³⁰ Ona göre bu hususlar aynı zamanda modern Türkiye'nin en önemli meseleleridir ve bu yüzde ideolojik ve milliyetçi yaklaşımlarla değişik uçlara savrulan çalışmalar ciddi tarihçilik çabalarını boğmaktadır. Kendi çalıştığı aktörler gibi Ocak da iki dünya arasında kalmıştır. İlahiyat kökenli bir tarihçi olarak Ocak, bir yandan araştırma nesnesi olan Türkiye'de İslamiyet meselesini o zamana kadar sekülerizm kaygısıyla bu konuyu ihmal eden tarihçi camiasında meşru ve kabul edilebilir kılmakla uğraşırken,¹³¹ diğer yandan Sünnî dindarlığın hakim olduğu ilahiyatçı camiasında Sünnilik dışındaki hareketleri çalışmanın önemini ve gerekliliğini anlatma çabasıdadır. Ocak'ın bu noktadaki görüşlerini aşağıdaki alıntı güzel özetlemektedir:

“Burada bir tarih araştırmacı olarak objektif bir tespit yapmak gerekirse, şunu söylemeliyiz ki, Türk müslümanlığının tarihsel boyutu, bu boyutun çok iyi anlaşılması, “Türkiye ve İslam” probleminin günümüze ve geleceğe yönelik boyutunu irdelemeye talip bütün sosyal bilim dalları için

127 Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002; Özel ve Çetinsaya, “Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı”, s. 59.

128 Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar, Edebiyat-Mimari- Güzel Sanatlar-Modernizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005; Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005; Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Anadolu Selçuklular ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006; Ahmet Yaşar Ocak (ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.

129 Saim Savaş, *Onaltıncı Asır Anadolusunda Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul: Dergâh, 1992.

130 Ocak bu makalelerini derleyerek toplu olarak 1996'da basmıştır. Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar: Ahmed-i Yesevî-Mevlâna Celâleddin-i Rûmî-Yunus Emre-Hacı Bektaş-ı Velî-Ahîlik-Alevilik-Bektaşilik: (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

131 Özel ve Çetinsaya, “Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı”, (52 no'lu dipnot) s. 59.

“olmazsa olmaz” bir şarttır. Ancak şunu üzüterek söyleyelim ki, bu konu Türk tarihçiliği açısından henüz devasa bir problemidir.”¹³²

Sünniliği ya da kendi tabiriyle “dairenin içini” daha iyi anlamak için dairenin dışındakileri incelemek gerektiğini muhtelif makale ve monografilerinde ifade eden Ocak, aslında bir yandan da tarihçiliğini şekillendiren 70’li yıllarda Avrupa’da yayın olan ve yukarıda bahsi geçen historiyoğrafik değişimlere de ayna olmaktadır. Örneğin Ocak’ın, Sünniliği anlamının dairenin dışındaki düşünce ve inançları incelemekten geçtiğine dair argümanına benzer bir iddiayı da Hans Medick yapmaktadır. Medick’e göre tarihçiler ilgilerini merkezî kurumlardan dışlanmışlara, marjinallere yani varolan normlara itaat etmeyenlere kaydırmalıdır. Bununla beraber bu şekilde yapılacak bir mikro-tarihçiliğin ancak daha geniş kültürel ve sosyal bağlam içinde tam manası ile anlam kazanabilir.¹³³ Ocak ve 1970’lerde Annales içinden ortaya çıkan mikrotarihçilik arasında bir başka benzerlik de kaynak yapılarındadır. Mesela Ocak, menakıbnâmeleri, üretildikleri dönemin zihin yapısını anlatmak için benzersiz kaynaklar olarak görür.¹³⁴ Jacques Le Goff da *histoire des mentalités* kaynaklarından Ocak’ın Strassbourg’da doktora başladığı 1974 yılında yayınladığı derlemesinde bahsederken menakıbnâmeler hakkında aynı tespitleri yapar:

“Fakat *histoire des mentalités*’in kendisine has kaynakları vardır ki bunlar herhangi bir diğer kaynaktan daha çok ve derin olarak toplumların kolektif psikolojisine pencereler açarlar. Bu tarz kaynakların bir envanterini çıkarmak *mentalités* tarihçisinin önde gelen vazifelerindedir. Herşeyden önce bu kaynakların bazılarında rastalayabileceğimiz marjinal yahut umulmadık davranış ya da hissiyat biçimleri, çizgiden saptıkları ölçüde devrin makbul zihniyetine ışık tutarlar. Ortaçağlara gönderme yapmaya devam edersek, menakıbnâmeleri temel zihni yapıları açığa çıkaran bir kaynak olarak örnek verebiliriz: mana ve maddi alemler arasında geçişliliğin

132 Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Müslümanlığı: Çözüm Bekleyen Tarihsel ve Aktüel Bir Kimlik Problemi”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 33 (Mart 1995), s. 37–38. Bu alıntıyı nakleden Salih Özbaran da Ocak’a katılmaktadır. Salih Özbaran, *Tarih, Tarihiçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 109–10.

133 Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, s. 105.

134 Faroqhi ise menakıbnâme türü eserlere 1970’lerdeki ilk çalışmalarında mesafelidir. Sonradan menakıbnâme tarzı kaynakları Annales usulü tedkik edecek olsa da (bkz. Piri Baba makalesi) 1981’de Bektâşilik üzerine yazdığı monografinin girişinde tarikatın tarihine dair seyahatname ve menakıbnâmeleri listeledikten sonra bu kaynaklar hakkında şu tespitleri yapar: “Bütün bunlarla beraber elinizdeki bu araştırmanın hareket noktası, edebi kaynaklar değil, Osmanlı belge ve defterleridir... Arşiv belgeleri, tarikatlerin tarihi konusunda sık sık çelişkili bilgiler veren edebi kaynaklar karşısında tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir.” Faroqhi, *Anadolu’da Bektâşilik*, s. 43.

mümkünlüğü, zihni ve bedeni olanların özdeş doğası –bundan dolayı da kerametlerin ve harikulade olayların vukuu ihtimali.”¹³⁵

Faroqhi ve Ocak, yirminci yüzyılın başlarında sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamı öne çıkaran çözümlemeci tasavvuf tarihçiliğinin, 1970’lerden itibaren yeniden canlandırılmasına öncülük etmişlerdir. Sosyo-ekonomik tahlillere daha çok ağırlık veren Faroqhi, tasavvufa dair çalışmalarını 1981’de yayınladığı *Anadolu’da Bektâşilik* eserinden sonra büyük ölçüde bırakarak Osmanlı tarihinin başka alanlarına yöneldi. Diğer yandan Ocak, yukarıda bahsettiğimiz gibi tasavvuf çalışmalarını bırakmadan, hep üzerine ekleyerek özellikle 1990’larda çok önemli eserler verdi. Haddizatında bu tarihçiler arasında farklar, Türkiye’deki tarihçiliğin yirminci yüzyılın ilk yarısındaki iki önemli temsilcisinin yaklaşımları arasındaki farkların sonraki nesillere yansımalarıdır denilebilir. İstanbul Üniversitesinin Edebiyat ve İktisat fakültelerinde yapılan tarihçiliğin Köprülü ve Barkan’ın şahsında somutlaşan bu iki yaklaşım, 1970’lerde Ocak ve Faroqhi’de tezahür etmiştir.¹³⁶ Kültür, edebiyat ve düşünce tarihine, daha ziyade yazmalar üzerinden yoğunlaşan Ocak, doktora hocası Melikoff üzerinden Birge ve Köprülü çizgisinin tekamülünü temsil ederken Faroqhi, Barkan tarzında tahrirler ve diğer devlet arşivleri üzerinden sosyo-ekonomik analizler yapmaktadır. Hocası Barkan için olduğu gibi Faroqhi için de tasavvuf konusu, onların asıl tecessüs nesnesi olan Osmanlı dünyasının sosyo-ekonomik zemininin pek çok yönünden birisidir. Dolayısı ile kariyerlerinin bir döneminde ilgilenmişler ve daha başka konulara geçmişlerdir. Son olarak, aynı Köprülü’de olduğu gibi Ocak’ın çalışmalarında da Annales ekolüne benzerlik vardır ama doğrudan bir etkiden ziyade eşzamanlılık (synchronicity) söz konusudur. Öte yandan Faroqhi, hocası Barkan’ın Annales ekolü ile kurduğu ilişkinin devamı niteliğinde, çalışmalarında Annales ekolünün etkisi daha doğrudan ve aracısızdır. Lakin Faroqhi, Annales ekolünün 1970’lerdeki zihniyet tarihi çalışmaları gibi değişimlerinden haberdar olsa da 1970’lerdeki çalışmalarında daha ziyade Barkan’dan tevarüs ettiği klasik Annales ekonomi tarihçiliğini benimsemiş görünüyor.¹³⁷ Bu anlamda Annales ekolündeki 1970’lerde ortaya çıkan marjinal grupların zihniyet tarihlerini çalışma fikrinin Türkiye’deki ilk temsilcisi Ahmet Yaşar Ocak’tır.

135 Le Goff, “Mentalities”, s. 90–91.

136 Bu iki çizgi arasındaki yöntem farklılığından, Bektâşilik monografisinin girişinde Faroqhi kısaca bahseder. Faroqhi, *Anadolu’da Bektâşilik*, s. 13–14.

137 Mesela *Anadolu’da Bektâşilik*’in önsözünde, Faroqhi Annales tarihçileri Febvre ve Le Goff’un Avrupa’daki kilise ve tarikatlerin mali altyapılarını inceledikleri 1962 tarihli makalelerine gönderme yapmaktadır. Faroqhi, *Anadolu’da Bektâşilik*, s. 30. Faroqhi’nin, *histoire des mentalités* yaklaşımının sıklıkla kullandığı menakıbnâme türü kaynaklara olan mesafesi hakkında bkz. dipnot 129.

D. Tasavvuf Tarihçiliğinde Neşvünümâ Dönemi: 1980'lerden Bugüne Yeni Çalışmalar, Revizyonist Yaklaşımlar

Ocak ve Faroqhi ile 1970'lerin ortasında başlayan, tasavvuf ve tarikatler tarihçiliğinin atılım sürecine ilk katılanlar 1980'lerin ortasından itibaren Annales ekolünün ve Irene Melikoff'un anayurdu Fransa'daki tarihçilerdir. Hem araştırmacıların disiplinler formasyonu, hem de araştırma nesnelerinin coğrafi ve kronolojik dağılımı açısından müthiş bir çeşitlilik sergileyen tasavvuf çalışmaları, 1990'larda zirveye ulaşarak günümüze kadar devam etmiştir. Tarihçiler, antropologlar ve sosyologlar tasavvuf ve tarikatlerin ortaya çıkışından günümüze, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar olan bir coğrafyada tezahürlerini incelediler. Kimi zaman monografiler ama çoğunlukla derleme, sempozyum, özel sayılar vb. çok yazarlı eserler verdiler.¹³⁸ Bu çok yazarlı eserlerin bazıları, Alexandre Popoviç ve diğerlerinin editörlüğünde tek bir tarikat üzerine yoğunlaşırken,¹³⁹ bazıları da tarikatler hakkında genel ya da bir tema etrafında yapılmış derlemeler oldular.¹⁴⁰ Elbette bu derlemeler içinde sosyo-ekonomik analizlerden mezartaşı, nesnelere ve mutfak gibi kültür tarihine kadar tasavvuf ve tarikatlere muhtelif yaklaşım biçimleri sergilenmiştir. Bu çalışmaların iki önemli neticesi öne çıkmaktadır. Birincisi 2001'den itibaren düzenli basılan *Journal d'histoire du soufisme/Journal of the History of Sufism* dergisi, diğeri ise Nathalie Clayer'in *Mystiques, Etat et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours* isimli çalışmasıdır.¹⁴¹ Bu kitap Halvetiye tarikatı üzerine basılmış ilk monografi olmak ve şümulü bir analiz yapması nazar-ı itibariyle çok önemlidir, ama Balkan tasavvufu üzerine olduğundan ötürü bu makalenin konusu dışında kalmaktadır.

Fransız tarihçilerinin özellikle 1990'larda editörlüğünü yaptıkları derlemelere devamlı olarak katkıda bulunan önemli bir ilim adamı da Nakşibendilik çalışmalarının duayeni Hamid Algar'dır. Aynı Ahmet Yaşar Ocak gibi 1970'lerin

138 Detaylı bibliyografya ve kısa bir değerlendirme için bkz. Onaran, "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", s. 309–12.

139 Bkz. Marc Gaborieau vdğr. (eds.), *Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman : actes de la table ronde de Sèvres . 2-4 Mai 1985*, İstanbul; Paris: Isis, 1990; Alexandre Popoviç ve Gilles Veinstein (eds.), *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul: Isis, 1995; Nathalie Clayer, Alexandre Popovic ve Thierry Zarcone, *Melâmis-Bayrâmis: études sur trois mouvements mystiques musulmans*, İstanbul: Isis, 1998.

140 Alexandre Popoviç ve Gilles Veinstein, *Les ordres mystiques dans l'Islam: cheminements et situation actuelle : [colloque international de Paris, 13-14 mai 1982]*, Paris: EHESS, 1986; Alexandre Popovic ve Gilles Veinstein, *Les voies d'Allah: les ordres mystiques dans l'Islam des origines à aujourd'hui*, Paris: Fayard, 1996; Gilles Veinstein (ed.), *Syncretismes et Hérésies Dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman, XIVe-XVIIIe Siècle: Actes Du Colloque Du Collège de France, Octobre 2001*, Leuven; Paris: Peeters, 2005.

141 Nathalie Clayer, *Mystiques, Etat et Société : Les Halvetis Dans l'aire Balkanique de La Fin Du XVe Siècle à Nos Jours*, Leiden; New York: E.J. Brill, 1994.

ortasında tarikatlere dair ilk makalesini bastıktan sonra Algar, takip eden üç on yılda Nakşibendîlik'in XIV. yüzyıldan günümüze ve Balkanlardan Malezya'ya kadar olan bir alandaki tarihi hakkında yayınlar yapmıştır.¹⁴² Onun Ahmet Yaşar'dan farkıecessüsünü bir coğrafya ile değil, bir tarikatle sınırlı tutmasıdır. Her ne kadar Hurufîlik üzerine yaptığı çalışmalar onu Bektâşiye hakkında incelemelere götürse de çalışmalarının ağırlığı Nakşibendiye üstünedir.¹⁴³ Bu bağlamda Osmanlı ve Anadolu tarihinde Nakşibendîlik üzerine yaptığı tespitleri bazen daha geniş kapsamlı makaleler içinde bazen de ayrı makalelerde kaleme almıştır. Mesela Nakşibendiye'nin günümüze kadar uzanan siyasî tarihini incelediği makalesinin bir kısmında Ubeydullah Ahrar ile II. Bayezid arasındaki münasebetler, 1638'de idam edilen Nakşî şeyhi Şeyh-i Rûmî ve on dokuzuncu yüzyılda Mevlana Halid ile siyasî otoriteler arasındaki netameli ilişkiden bahseder.¹⁴⁴ Kaşgar'dan gelip Eyüb'e yerleşen Abdullah Nidâi'nin hayatını ele aldığı makalesinde ise Algar, Osmanlı Nakşîliğine yoğunlaşır ve XVIII. yüzyılda İstanbul'daki Orta Asyalı muhacirler ve Müceddidî Nakşîler hakkında kıymetli bilgiler verir.¹⁴⁵ Algar'ın eserlerinde bir tarikat ve zaviyenin belli bir zaman ve mekandaki tarihine yoğunlaşmak ve bunun için de arşivlerden belge çıkartmak gibi dikey ve derinlemesine bir analiz nadiren rastlanır. Bunun yerine Algar, Müslüman toplumların neredeyse hepsinin kullandığı dillere olan vukufiyeti sayesinde, değişik coğrafyalarda üretilen yazmalar ve ikincil literatür üzerinden çok geniş bir küresel perspektif vazeder. Bu anlamda Nakşibendîlik gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış bir tarikatı bir başkasının böylesine bütüncül bir perspektifle hakkıyla çalışması da biraz zor görünmektedir.

Nakşibendîlik çalışmalarının gelişimine, dil bariyerinden başka bir engel de özellikle Batı'daki tarihçiler arasında sıradışı, marjinal olana ilgiyle beraber Nakşibendîlik gibi şeriate sıkı sıkıya bağlı bir tarikatın mistik bir derinliğine sahip olamayacağına dair pek açıkça telaffuz edilmeyen inançtır.¹⁴⁶ Lakin Nakşîlik

142 Algar, "The Present State of Naqshbandi Studies"; Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandi Order", *Naqshbandis: Cheminements et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musulman: Actes de La Table Ronde de Sèvres* içinde, Thierry Zarcone, Marc Gaborieau ve Alexandre Popović (eds.), Varia Turcica 18, İstanbul; Paris: Isis Press, 1990, s. 3-44; Hamid Algar, "Bahaeddin Nakşibend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1989, c. 4, s. 458-60.

143 Hamid Algar, "The Hurufi Influence on Bektashism", *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach* içinde, Alexandre Popović ve Gilles Veinstein (eds.), İstanbul: Isis, 1995, s. 39-53.

144 Hamid Algar, "Political Aspects of Naqshbandi History", *Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman: actes de la table ronde de Sèvres. 2-4 Mai 1985* içinde, Marc Gaborieau vdğr. (eds.), İstanbul; Paris: Isis, 1990, s. 128-30, 138-44, 148.

145 Hamid Algar, "From Kashghar to Eyüp: The Lineages and Legacy of Sheikh Abdullah Nidai", *Naqshbandis in Western and Central Asia: Change and Continuity: Papers Read at a Conference Held at the Swedish Research Institute in Istanbul, June 9-11, 1997* içinde, by Elisabeth Özdalga İstanbul: Svenska forskningsinstitutet, 1999, s. 1-16.

146 Algar, "The Present State of Naqshbandi Studies", s. 4.

hakkında bu önyargılara Dina Le Gall karşı çıkar.¹⁴⁷ Le Gall'e göre Nakşibendlikle özdeşleştirilen özelliklerin pek çoğu, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan ve diğer Nakşî şubelerini domine eden Müceddidî-Hâlidî şubesine aittir ve anakronistik olarak Müceddidî öncesi Nakşîliğine (1450-1700) atfedilmektedir.¹⁴⁸ Bu eserinde Le Gall, erken modern dönem Osmanlı Nakşîliğinin sosyo-kültürel yapısından siyasî ilişkilerine, kadınların vakıflar üzerinde etkilerinden diğer tarikatler ile münasebetlerine tüm yönlerini inceleyen şümulü bir yapıtı ortaya koyar ve var olan temel kabul ve paradigmaları sorgular.

Bu tarz bir revizyonizm yine 1990'larda Ahmet Karamustafa tarafından Köprülü paradigmasına yapılacaktır. Doktora tezini 1986 yılında on altıncı yüzyıl dervişi Vâhidî'nin tarikat ve derviş tipolojisi yaptığı eseri *Menakib-i Hâce-i Cihan ve Netice-i Can* üzerine yapan Karamustafa,¹⁴⁹ tasavvuf tarihçiliğine damgasını 1994 yılında yayınladığı *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550* başlıklı eseri ile vurmuştur. 1500 yılına kadar Anadolu ve İran coğrafyasında aktif Kalenderî, Haydarî vb. "sapkın" derviş gruplarını inceleyen Karamustafa, Köprülü'nün kurduğu ve Ocak'ın detaylandırıp derinleştirdiği şehirli/yüksek/orthodox İslam'a mukabil kırsal/avam/heterodox İslam'ı ikiliğine karşı çıkmaktadır.¹⁵⁰ Bu iki katmanlı İslam modelinde, katmanlar arasında geçişlilik ve etkileşimin göz önünde bulundurulmadığını iddia eden Karamustafa, delil olarak incelediği derviş gruplarına mensup şahıslar arasında şehirli ve yüksek sınıflara mensup olmakla beraber toplumu sarsacak derece şeriate aykırı fiiliyatta bulunmalarını öne sürmektedir.¹⁵¹ 1990'lardaki revizyonist dalganın sonuncu halkası ve analitik ve kaynak derinliği açısından iyi bir örneği de Derin Terzioğlu'nun Harvard'da teslim ettiği doktora tezi olan *Niyâzî-i Mısırî biyografisidir*.¹⁵² Sadece *Niyâzî-i Mısırî'nin* eserleri ve devrin diğer yazmalarını değil, kadı sicillerinden vakfiyelere dönemin tüm arşiv materyalini titizlikle kullanan bu tez, mikro-tarihçiliğin Osmanlı tasavvufu bağlamında en güzel örneği olmaya halen devam ediyor. Terzioğlu, bir yandan ortodoksi-heteredoksi ayrımını sorgularken, diğer

147 Dina Le Gall, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World, 1450-1700*, Albany: State University of New York Press, 2005.

148 Le Gall, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World, 1450-1700*, s. 4-7.

149 Ahmet T Karamustafa, "Vâhidî's Menakib-i Hâce-i Cihan ve Netice-i Can: Critical Edition and Historical Analysis", McGill University, Institute of Islamic Studies, 1986.

150 Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*, s. 4-5, 9-10.

151 Bu yüzyıllarda Anadolu'daki derviş gruplarının gündelik hayat, maddî kültür ve toplumsal algıları hakkında çok önemli bir tipoloji çalışması için bkz. Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum: 13-15. Yüzyıllar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

152 Derin Terzioğlu, "Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyâzî-i Mısırî (1618-1694)", 1999.

yandan Kadızadeliler hadiseleri ve Osmanlı Sünniliğinin teşekkülü gibi daha büyük tartışmalara revizyonlar getirmiştir.¹⁵³

Terzioğlu'nun tezinde ortaya sunduğu bir metodoloji de tasavvuf çalışmalarında iki farklı çizginin kullandığı iki tür kaynak kümesini, yani kültür ve fikir tarihçilerinin kullandığı tezkireler, menakıbnâmeler vb. yazmalar ile sosyo-ekonomik tarihçilerin faydalandıkları devletin ve diğer kurumların arşivlerini beraber kullanmaktır. Yukarıda Faroqhi ve Ocak arasındaki farklardan bahsederken, çözümleneci tasavvuf tarihçiliğinde Köprülü ve Barkan ekollerine değinilmişti. Bu iki ekolün kaynak kümelerini ve yaklaşımlarını en güzel şekilde birleştirme imkanı veren tasavvuf kurumu, zaviye ve tekkelerdir diyebiliriz. Bu anlamda Faroqhi'nin Ocak'la ortak yazdıkları ansiklopedi maddesinin de "zaviye" olması, elbette ki bir tesadüf değildi. Bu metodolojinin iki binli yıllarda takipçileri de yine zaviyeler ve tekkeler üzerine yoğunlaşan üç çalışma olmuştur.

Bunlardan ilki Sara Wolper'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumiyye-i Suğra ya da Vilayet-i Rum diye isimlendirilen ve günümüzün Amasya, Tokat ve Sivas illerini kapsayan bölgede XIII. ve XIV. yüzyıllarda kurulan zaviyeleri, mistik örgütlenmeleri ve onların yerel elite olan ilişkisini inceleyen çalışmasıdır.¹⁵⁴ Wolper'in çalışması bu tasavvufi müesseselerin kent yapısındaki rollerine ve kentli nüfus ile ilişkilerine dair önemli bilgileri içerir. Özetle Wolper bu dönemde kurulan zaviyelerin Moğol istilaları takiben yerel elitin iktidarlarını meşrulaştırmak için destekledikleri müesseseler olduklarını iddia eder.¹⁵⁵ Lakin Wolper'in çalışmasında belirli bir tarikate rastlayamayız, çünkü bu dönemde Osmanlı tasavvuf dünyasının yapıtaşları olan büyük tarikatlar henüz kurumsallaşmamışlardır. Ayrıca Anadolu'da bu dönemde kayda değer bir kentleşme başlamamıştır ve parçalanmış bir siyasî yapı mevcuttur. Spesifik bir tarikatın kurulmakta olan bir imparatorluk düzeni ile Anadolu bağlamında ve mimarî değişim açısından ilişkisini ise Zeynep Yürekli XVI. yüzyılda Bektaşîyye ve Anadolu'daki Seyyid Gazi ve Hacı Bektâş-ı Veli türbe/zaviyeleri üzerinden irdeler.¹⁵⁶ Yürekli'ye göre bu iki türbe/zaviyedeki mimarî değişimler Bektaşîye çatısı altında toplanan muhtelif toplumsal ilişki ağlarının giderek merkezleşen ve Sünnileşen Osmanlı düzenine verdikleri tepkilerin uzantısıdır.¹⁵⁷ Yürekli, çalışmasında bu türbe/zaviyelerin buldukları kentsel bağlam üzerinde

153 Terzioğlu, "Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazî-i Mısırî (1618-1694)", 1999, s. 3-10, 14.

154 Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, University Park, Pa: The Pennsylvania State University Press, 2003.

155 Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, s. 25.

156 Zeynep Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age*, Farnham; Burlington: Ashgate, 2012.

157 Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age*, s. 21.

Wolper kadar durmaz ve Bektâşiye'nin rolü giderek kurumsallaşan Osmanlı düzenine karşı daha çok pasif ve tepkiseldir. Üçüncü çalışma ise bu makalenin yazarının Halvetiye tarikatının on beşinci yüzyılda Amasya'daki faaliyetlerini inceleyen doktora tezidir.¹⁵⁸ Karataş, Wolper'in ondördüncü yüzyılın parçalanmış siyasî ortamındaki dağınık derviş gruplarından, Yürekli'nin on altıncı yüzyılda kuvvetli bir merkezî siyasî yapıya direniş gösteren kurumsallaşmış tarikatlerine uzanan tarihsel gelişim sürecinin deyim yerindeyse eksik halkası olan on beşinci yüzyıldaki dönüşümlerini Amasya ve Halvetiye özelinde ele alır.

Tasavvuf tarihçiliğinin neşvünümâ döneminde en çok ilgiye mazhar olan tarikatlardan birisi Halvetiye'dir ve bu anlamda Bektâşiye'nin tahtını sarsmıştır denilebilir. Yukarıda bahsi geçen Clayer'in monografisinin 1994'te basılmasıyla Karataş'ın 2011 tarihli doktora tezi arasında Halvetiye'nin iki önemli şubesi hakkında iki değerli çalışma yapılmıştır ki on yedi yılda dört tez/monografi kayda değer bir ilgi nişanesidir. Bu çalışmalardan ilki, John Curry'nin Halvetiye'nin Şabaniye kolu ve özellikle Kadızadeli tartışmaları esnasında tarikatın şeyhi olan Ömer el-Fuâdi hakkındaki incelemesidir.¹⁵⁹ Curry'ye göre her ne kadar Şaban-ı Veli Halvetiye'nin bu koluna ismini vermiş olsa da Şabaniye'nin esas kurucusu Ömer el-Fuâdi'dir.¹⁶⁰ Tarikatın Şaban-ı Veli tarafından eğitilmemiş ilk nesil şeyhi olan Ömer el-Fuâdi, sadece Kastamonu Şabaniye asitanesinin yapımı ve Menâkib-i Şaban-ı Veli'nin telifini üstlenmemiş, ayrıca Halvetiye'nin o devirde çok tartışılan hususları hakkında da polemiksel risaleler yazmıştır.¹⁶¹ Şâbâniye gibi, on yedinci yüzyıl İstanbul'unda gelişen diğer bir Halvetiye şubesi olan Gülşeniye hakkında ise Side Emre çok kıymetli bir doktora tezi ve akabinde monograf yazmıştır.¹⁶² İbrahim-i Gülşenî'nin faaliyetinin çoğunluğu Mısır'da geçmiştir ve Emre'nin temel ilgi alanı da Osmanlı'nın Mısır'ı fethi esnasında Gülşenî'nin oradaki hayatı ve eserleridir. Bununla beraber Emre'nin çalışması, Diyarbakırlı olan Gülşenî'nin yetiştiği dönemde Anadolu-İran sınırında, özellikle Akkoyunlu çevrelerindeki tasavvufî muhit ve Gülşenî'nin zorunlu İstanbul seyahati bağlamında XVI. yüzyılda İstanbul'daki tasavvuf ve ulema çevreleri hakkında kıymetli bilgiler sunar.

158 Hasan Karatas, "The City as a Historical Actor: The Urbanization and Ottomanization of the Halvetiye Sufi Order by the City of Amasya in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", University of California, Berkeley, 2011.

159 John J Curry, *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order, 1350-1650*, Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2010.

160 Curry, *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order, 1350-1650*, s. 197-98.

161 Curry, *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order, 1350-1650*, s. 296.

162 Side Emre, *Ibrahim-i Gulshani and the Khalwati-Gulshani Order: Power Brokers in Ottoman Egypt*, Leiden; Boston (Mass.): Brill., 2017.

Bu dönemde tarihçilerin gözdesi olan Bektâşîye ve Alevîlik alanı da iki önemli tarihçi kazanmıştır; Rıza Yıldırım ve Ayfer Karakaya-Stump.¹⁶³ Her ikisi de 2008 yılında doktora tezlerini tamamlayan bu tarihçilerin ilgi alanı XV. ve XVI. yüzyıllarda, iki imparatorluk düzeni arasında kalmış Anadolu’da Kızılbaş kimliğinin nasıl oluştuğudur. Rıza Yıldırım, Kızılbaş kimliğinin devrin Anadolu’sundaki yanyana bulunan şehirli ve göçebe olarak iki yaşam tarzı (way of life) ve onların siyasî uzantıları olarak bürokratik devlet ve aşiret arasındaki gerilimden neş’et ettiğini öne sürer.¹⁶⁴ Yıldırım’ın bu yaklaşımı Köprülü-Ocak çizgisinin devamı olarak görülebilirse de, antropoloji ve sosyolojiden getirdiği kavram haznesi ve analitik düzlem ona taze ve yeni yaklaşımlar imkanı sunar. Ayfer Karakaya-Stump ise daha önce hiç kullanılmamış bir kaynak kümesini, yani dede ve ocakzâdelerin şahsî arşivlerini bize tanıtır. Bu belgelerden Alevîlik ve Vefâîlik arasındaki yakın ilişki bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır.¹⁶⁵ Karakaya’ya göre XV. ve XVI. yüzyılda oluşan Kızılbaş kimliğinin ardındaki ana itici güç, göçebe Türkmen aşiretlerinin koalisyonundan ziyade, Anadolu’daki muhtelif mistik zümrelerin ve şeriate muhalif grupların birlikte yoğrulmasıdır.¹⁶⁶ Yaklaşımlarında farklılık da olsa bu iki araştırmacının hem erken modern Osmanlı tarihinde Safevî ilişkilerine, hem de Anadolu Alevî çalışmalarına büyük katkıda bulunduğu muhakkaktır.

Sonuç

Tasavvuf tarihçiliğinin yirminci yüzyıldaki serencamında iki önemli tarihçi öne çıkmaktadır: Fuad Köprülü ve Ahmet Yaşar Ocak. Yaptıkları çalışmaların vüs’at ve derinliğinin ötesinde, bu iki tarihçinin literatüre katkısını büyüten en önemli amil, yurtiçi ve yurtdışında ortaya çıkan üç gelişmenin onların kariyerinin başına denk gelmesidir diyebiliriz. Bu üç gelişme, yani yurtdışında Türk/Anadolu/Osmanlı tarihine ilgi artması, tarikatler ve onların geride bıraktıkları tarihsel malzemeye taze bir bakış imkanı sunan yeni tarih yazımı yaklaşımları ve son olarak yerel düzeyde imkanlar açacak olan kurumsal dönüşümler hem Fuat Köprülü’nün ortaya çıktığı 1910’larda, hem de Ahmet Yaşar Ocak’ın ilk eserlerinin verdiği 1970’lerde üst üste gelmişlerdir. Bu gelişmelerin kendi aralarında ve bu iki tarihçinin üretimleriyle olan ilişkileri kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı bir şekilde kendini göstermektedir. Bu konuda daha sağlam bir modelleme ve hipotez için daha derin bir araştırma gerekiyor. Bu yazı ise sadece yirminci

163 Ayfer Karakaya Stump, “Subjects of the Sultan, Disciples of the Shah: Formation and Transformation of the Kizilbash/Alevî Communities in Ottoman Anatolia”, Doktora tezi, Harvard University, 2008; Rıza Yıldırım, “İki İmparatorluk Arasında Türkmenler: Anadolu’da Kızılbaş Kimliğinin Kökenleri (1447-1514)”, Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008.

164 Yıldırım, “İki İmparatorluk Arasında Türkmenler: Anadolu’da Kızılbaş Kimliğinin Kökenleri (1447-1514)”, s. 34.

165 Stump, “Subjects of the Sultan, Disciples of the Shah”, s. 28.

166 Stump, “Subjects of the Sultan, Disciples of the Shah”, s. 179–81.

yüzyıl tasavvuf tarihçiliğini tutarlı bir anlatı çerçevesinde sunmak amacıyla bu üç gelişme ve iki tarihçinin çalışmaları arasındaki eşzamanlılığa (synchronicity) dikkat çekmeye çalışmıştır.

Yirminci yüzyıl boyunca tasavvuf tarihçiliğinde hem devamlılıklar hem de kırılmalar görmek mümkündür. Mesela Köprülü'nün ortaya koyduğu metod ve iddialar, diğer bir deyişle "Köprülü Paradigması", her yeni çalışma ile daha çok sorgulansa da hala etkinliğini korumaktadır. Ama zuhûr döneminin en çok çalışılan periyodu olan XII-XV. yüzyıllar arası dönem, yerini neşvünümâ döneminde Osmanlı yüzyıllarına (XV-XVIII. yüzyıllar) bırakmıştır. Bu da tabiatıyla tasavvuf tarihçilerine Sünnileşme, mezhepleşme (confessionalization), puritenleşme ve benzeri yeni sorular getirmiştir. Zuhûr ve neşvünümâ dönemlerinin birbirlerinden farkları, aralarındaki devam ve kırılmalar, hatta böyle bir dönemlendirmenin gerekli olup olmadığı tartışmaya açık olsa da, 1970'lerden sonra genelde Osmanlı ve özelde tasavvuf tarihçiliğinin mühim bir aşama kaydettiği alanda genel kabuldür.

Tasavvuf Tarihçiliğinin Yirminci Yüzyılda Zuhûr ve Neşvünümâsı: Tarih yazımında Bir Eşzamanlılık Vakası yahut Bir Dönemlendirme Denemesi

Hasan KARATAŞ

Özet

Bu çalışma XX. yüzyılda Türk tasavvuf tarihçiliğinin gelişimini anlamaya ve dönemlendirmeye çalışmaktadır. Makale Türkiye’de modern tasavvuf araştırmalarının betimleyici ve çözümlemeci şeklinde iki kulvardan yol aldığını iddia eder ve ikinci grubun ürettikleri üzerinden bir dönemlendirme denemesi yapar. Türkiye’de çözümlemeci tasavvuf tarihçiliğini bu çalışma 1970’ler öncesi ve sonrası şeklinde, zuhûr ve neşvünümâ adında iki döneme ayırır. Tasavvuf tarihçiliğinin temellerinin atıldığı, ana tarihsel kaynakların belirlendiği ve yayınlandığı, ve dünyada ve Türkiye’de yükselen toplumsal tarihçiliğin araştırma nesnesi olarak tarikatlara yöneldiği bir devir olan zuhûr döneminde, karanlıkta kalmış bir alan, neredeyse el yordamıyla keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu dönemin ardından gelen neşvünümâ döneminde ise ana kaynaklar ve alanın temel paradigmaları kısmen yerleşmiş, ve üçüncü ve dördüncü nesil araştırmacılar dünyadaki tarihçilik ve diğer sosyal ve beşeri bilimlerde yaşanan değişimleri kendi eserlerine yansıtarak niceliksel ve niteliksel bir patlama gerçekleştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: XX. Yüzyıl Tarih Yazımı, Anadolu’da Tasavvuf, Çözümlemeci Yaklaşımlar, Fuat Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak.

The Genesis and Surge of the History of Sufism in the 20th Century: A Case of Historiographical Synchronicity or An Attempt at Periodization

Hasan KARATAŞ

Abstract

This article attempts to understand and periodize the development of twentieth century Turkish historiography on Sufism. After grouping modern Sufi studies in Turkey into two as descriptive and analytical on the basis of their approaches, the article will focus on the second group and periodize its evolution. The history of analytical approaches in Sufi studies around the 1970s can roughly be divided into two as periods of genesis and surge. The first period, which is called “the genesis”, is a period of exploration that witnessed the establishment of the field, the discovery of major related historical sources, and the rise of Sufi orders as a research subject within the expanding field of social history in Turkey and abroad. The second period called “the surge” is a time when the studies of the third and fourth generation scholars led to a quantitative and qualitative upsurge in Sufi studies under the influence of contemporary developments in Western historiography. Also in this period we observe the establishment of major historical sources and fundamental paradigms of the field.

Keywords: XX. Century Historiography, Anatolian Sufism, Analytical Approaches, Fuat Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak.

Osmanlı Modern Dönem Tasavvuf Literatürü *Biyo-Bibliyografik Bir Deneme (1812-1925)*

Betül TARAKÇI*

Giriş

Bu makale Osmanlı modern dönemine tanıklık etmiş meşâyih veya tekke müdâvimlerinin kendileri ya da eserleri hakkında İlahiyat fakültelerinin tasavvuf kürsülerinde hazırlanmış tezleri ve günümüz Türkçesi ile basılmış kitapları içermektedir. Muhtevânın bu şekilde daraltulmasının birincil sebebi ‘modern’ döneme dair yapılması beklenen tüm tetkik ve değerlendirmelerin makalenin boyutlarını aşması, tâlî sebebi ise Osmanlı modern dönemine ilişkin tezlerin daha çok bu minvalde olmasıdır.

Modernleşme ile birlikte merkezîleşme ve millîleşme yönelimleri tarikatlarda görülen değişim ve dönüşüm süreçlerini îzah etmek için de kullanılmıştır.¹ Merkezîleşmenin tarikatlar açısından belirgin hale gelmesi XIX. asrın başında ilan edilen bir ferman ile başlatılabilir. 1227/1812 tarihli bu fermanla Osmanlı eyaletlerinde bulunan aynı tarikata mensup tekkeler tarikat *pîrinin medfûn bulunduğ*u *dergâh* veya merkez kabul edilen *İstanbul âsitânesine* bağlanmıştır.²

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

1 Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015, s. 7-8, 227.

2 Tekkeleri denetim altına almak üzere alınan önlemleri, İsmail Kara daha önce III. Selim devrindeki bir hüküm belgesine bağlamaktadır. Kara, İsmail, “Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali”, *Din ile Modernleşme Arasında*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s. 327. Bu dönemde İstanbul kadılığına yapılan şikayetler üzerine, genel kabule aykırı hareket eden tarikat mensuplarının tekke kurmasını engellemek için bazı şeyhler görevlendirilmiş fakat görevlerini suistimâl etmeleri sebebiyle 1208/1793 tarihinde yayınlanan bir fermanla bu ❖

Sultan II. Mahmud zamanında ilan edilen mezkûr fermanla artık herhangi bir tekke şeyhinin kim olacağı şeyhülislamın onayına sunulacak, taşradaki şeyhlerin tayininde ise merkez tekke şeyhinin görüşü alınacaktır.³ Buna binâen tarikatlara dönük merkezleşme siyasetinin ‘ilk adım’ı,⁴ ‘bazı önemli sınırlamalar’ın⁵ vücut buluşu ya da alınan yeni karar ve yönelişlerin ‘ilk ciddi işaretleri’⁶ olarak değerlendirilen ferman bu çalışmada başlangıç ittihaz edilmiş ve hazırlanan literatür Osmanlı’nın son yüzyılında berhayat olan şahısları içine almıştır. Liste tasavvuf kürsülerinde fazlaca çalışmaya konu olan Nakşî-Müceddidî şeyhi Köstendilî Süleyman Efendi ile başlatılmış ve 1925 yılında tekkesi ile birlikte sırlanan başka bir Nakşî-Müceddidî şeyhi Ahmed Hüsameddîn Dağüstânî ile sona erdirilmiştir. Listede adı geçen şahısların kısa biyografilerinde çeşitli ansiklopedik-bibliyografik eserlerden, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür* (ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay., 2015.) adlı çalışmadan, DİA ve bazı elektronik kaynaklardan faydalanılmıştır. Yeteri kadar bilgi bulunamayan şahıslar için hazırlanan tezlere başvurulmuş, haklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmayanlar “...” olarak belirtilmiş ve sonuç kısmında sunulan tablolarda sona bırakılmışlardır. İsimlerin yazılışı konusunda bir bütünlük olmadığından DİA’daki imlâ tercih edilmiştir (Diyâuddîn yerine Ziyâeddîn vb.). Biyografilerin akabinde şahıs ile alâkalı tez ve kitaplar (telif, tercüme, çeviri-yazı ya da sadeleştirme) kronolojik olarak sıralanmıştır. Kitaplardan basım tarihi veya yeri belli olmayanlar “...” şeklinde ve ilk sırada gösterilmiş, çalışmaya makaleler dahil edilmemiştir.

Sonuç bölümünde yer alan listedeki isimler -bazı meşâyih’in birkaç tarikattan icazet almış olması dolayısıyla yapılan tasnif yapay görülebilirse de- sıralanırken vefat tarihlerinin önceliği gözetilmiştir. Ayrıca tasavvuf bölümü dışında ve diğer fakültelerde konu ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirmeye katılmamıştır. Literatürü meydana getiren tezler YÖK’ün kuruluşundan bu yana, 1982-2018 yılları arasında otuz altı senelik süreçte hazırlanmış tezlerdir. 1981’de Erzurum İslamî İlimler Fakültesi’nde hazırlanmış bir tez konumuzla alâkalı olması hasebiyle istisna olarak listeye dahil edilmiştir. YÖK’ün internet ortamında istifâdeye sunduğu tasavvuf tezleri 1992 yılından itibaren başlamış olduğundan daha önkiler İSAM İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu’ndan alınmıştır. Tezler hakkında

şeyhlerin sayısı üçe indirilmiştir. Bu belgeden de önce alınan önlemler arasında Bektaşî dergâhlarına tayin edilecek dedebabaların Hacı Bektâş-ı Velî âsitânesi tarafından seçilmesinin emredilerek resmî ideolojiye uygun düşmeyen şahısların uzak tutulması gösterilebilir. Işık, a.g.e., s. 252.

3 Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları*, sy. 7, Güz 1998, s. 93.

4 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 3. baskı, 1989, s. 196.

5 Kara, a.g.m., s. 325-6.

6 Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s.27.

yazılan kitaplar ise çeşitli kütüphaneler, yayınevleri ve kitap siteleri incelenerek ortaya çıkarılmıştır. Listeye kitaplaştırılan tezler ve Divân'lar da ilave edilmiştir.

XIX. asra dair tasavvuf kürsülerinde yapılmış ve fakat buradaki tasnifin dışında kalan kayda değer başka çalışmalar elbette mevcuttur. Bütün bir asrı ya da belli bir zaman dilimini konu alan tezler olduğu gibi⁷ bahsi geçen dönemi kurumsal açıdan ele alan tezler de bulunmaktadır.⁸ Bazı tezler bir bölgeyi merkeze almışken⁹ bazıları da tek bir tarikat üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁰ Az da olsa tematik tezler göze çarpmaktadır.¹¹ Ayrıca döneme dair süreli yayınlar¹² ve içinde tasavvufi maka-

7 Yücer, Hür Mahmut, "XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf", Doktora, Marmara Üniversitesi, 2001. Bilgin, Ahmet, "II. Meşrutiyet Döneminde Tasavvufi Hayat", YL, Uludağ Üniversitesi, (devam ediyor).

8 Özer, Ekrem, "Osmanlı'da Tekke-Tarikat Islahatları -II. Mahmud ve Sonrası", Doktora, Atatürk Üniversitesi, 2007.

9 İzeti, Metin, "Makedonya'da Bektaşilik", YL, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998. İdiz, Ferzende, "Van ve çevresinde yaşamış mutasavvıflar", YL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2000. Ahmet Taşçı, Tillo'da Tasavvuf Kültürü ve Yetişen Mutasavvıflar, YL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001. Uzair, İbrahimi, "Makedonya'da Tarikatlar ve Bugünkü Dini Hayata Etkisi", YL, Ankara Üniversitesi, 2002. İzeti, Metin, "XVIII.ve XIX. Yüzyılda Balkanlarda Tasavvuf Akımları", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2003. Çetin, Nuran, "Eyüp-Kâşgarî Dergâhı ve Kültür Tarihindeki yeri", YL, Marmara Üniversitesi, 2007. Övüç, Erkan, "Bir Osmanlı Sokağının Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadiye Caddesi Örneği", YL, Marmara Üniversitesi, 2007. Ardic, Mehmet, "Bitlis ve Çevresinde Yetişen Mutasavvıflar ve Tasavvuf Kültürünün Oluşması", YL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2009. Çetin, Nuran, "Eyüp Tekkeleri", Doktora, Marmara Üniversitesi, 2012. Lap, İdris, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Amasya'da Tasavvufi Hayat", YL, Ankara Üniversitesi, 2014. Akhmetzyanov, Ramil, "Tataristan'da Tasavvuf Kültürü", YL, Uludağ Üniversitesi, 2014. Güneri, İzzet, "Bâsret Dergâhı, Postnişinleri ve Kolları", YL, Dicle Üniversitesi, 2016. Arslan, Ahmet, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü", YL, Dicle Üniversitesi, 2017. Zhahilov Elduar, "Hint Alt Kitası'nda Tasavvufi Hareketler: Tarikattan Cemaate Geçiş Sürecinde Tebliğ Cemaati", Doktora, Ankara Üniversitesi, 2018. Tezde Hint Alt Kitası'ndaki dört büyük tarikat ve 1857'den sonra ortaya çıkan İslami hareketler hakkında bilgi verilmiştir.

10 Küçük, Sezai, "XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler", Doktora, Marmara Üniversitesi, 2000. Özköse, Kadir, "Senûsî Hareketi ve Tesirleri", Doktora, Ankara Üniversitesi, 2000. Vildiç, Samir, "Bosna'da Kâdirîlik ve Hacı Sinan Tekkesi", YL, Uludağ Üniversitesi, 2012. Isabaeva, Maramkan, "Günümüz Maverünnehirinde Nakşibendilik (Hüseyniye kolu örneği)", Doktora, Ankara, 2018. Bu meyanda sayabileceğimiz yurt dışında yapılmış tezlerden biri de şudur: Küçük, Hülya, "Millî Mücadele'de Bektaşiler", Doktora, Leiden Üniversitesi, 2001.

11 Karadayı, Osman Nuri, "XIX. Yüzyıl Âşık Şiirinde Tasavvuf", YL, Atatürk Üniversitesi, 2009. Karatay, Rezzan, "Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması", YL, Marmara Üniversitesi, 2018. Gümüşhanevî dergâhının Hâliidiyye kolundan farklı bir tavır sergileyerek tatbik ettiği, katipleri tarafından tutulan halvet kayıtları incelenerek tarikat içi sosyal ağlar ortaya çıkarılmıştır.

12 Kunt, Hatice, "Tasavvuf Dergisi (Yazarları, Konuları ve Metin Tahlili)", YL, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006. Karaca, Ümran, "İBB Atatürk Kitaplığı Oe Yz 0321'de Kayıtlı Tasavvuf Mecmû'ası (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", YL, Erciyes Üniversitesi, 2017. Çalışılan dergilerden biri de şudur: Karayel, Gabriele, "The First Six Editions of Ceride-i Süfiyye (19th March, 1909-2nd May, 1909) or Süfism as a Metaphor", YL, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, Osmanlı Tarihi, 1990. Aynı dergi hakkında; Atilla Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Ceride-i Süfiyye: İnceleme-Dizin, YL, Dicle Üniversitesi Türk Edebiyatı Eğitimi, 1994 (akt. ♡

leler olan diğer dergiler de çalışma konusu edilmiştir.¹³ Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü'nde¹⁴ yapılan tezlerin ise daha çok Cumhuriyet dönemi üzerine eğildikleri saptanmıştır.¹⁵ Tarihî, kültürel, sosyolojik, antropolojik, mimarî yönleriyle oldukça zengin bir alanı içine alan tasavvuf çalışmalarından ulaşabildiklerimizle mahdut olan bu çalışmanın eksiklerle malûl olması pek tabîî kaçınılmazdır.

I. Literatürün Alana Katkısı

Gördüğümüz kadarıyla tasavvuf alanında ilk bibliyografya çalışması Mevlânâ ve Mevlevîlik'le alakalı olarak 1974 yılında yapılmıştır.¹⁶ Bilâhare 1988 yılında Bibliotheque Nationale'deki Türkçe yazma tasavvuf kitaplarını içeren daha genel bir araştırma Osman Türer tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Kısmî bibliyografyalar içeren birkaç makale bulunmakla birlikte¹⁸ alana dair müstakil bir bibliyograf-

Halil İbrahim Şimşek, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.9, 2006/1, s. 12.)

- 13 Erginöz, Osman, "Mahfil Mecmuası ve Tahlîli Fihristi", YL, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 2007 (Derginin iki cildi 2001 yılında Fatih Üniversitesi'nde çalışılmıştır). Yavuz, Hasan, "İslam Düşüncesi Açısından *Mihrab* Mecmuası'nın Tahlîli ve İndeksi, YL, Marmara Üniversitesi, İslam Felsefesi, 2010.
- 14 2014 yılında Üsküdar Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur.
- 15 Banu Büyükcıngıl, "Osman Kemâlî'nin şiirlerinde basiret anlayışı", YL, Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2018. Aynı enstitüde; Semanur Bal, "Annemarie Schimmel'in Tasavvuf Anlayışında Türkiye'de Geçirdiği Dönemin Rolü", YL, 2019.
- 16 Mehmet Önder, İsmet Binark, Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 1974. [Yazmalar 2 cilt, Basmalar (kitap-makale) tek cilt.] Aynı yıl bu konuda İ. Ü. Kütüphanecilik bölümünde Hikmet Aktün bir lisans tezi hazırlamıştır. Ayrıca, Vahit Göktaş, "Mevlânâ ile Alakalı Tasavvuf Alanında Yapılan Yayınlanmamış Bazı Tezlerin Tanıtımı", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2005, VI. cilt, sy. 14. [Mevlânâ Özel Sayısı], s.805-812. 2006 yılı itibarıyla Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bir bibliyografya daha yayınlanmış, 2013 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Adnan Karaismailoğlu, Sait Okumuş, Fahrettin Coşguner, *Mevlânâ Bibliyografyası*, Konya:Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013.
- 17 Türer, Osman, "Bibliotheque Nationale'de Bulunan Tasavvufla İlgili Türkçe Yazma Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1988, sa.8, s.183-211. Yurt dışında yapılmış çalışmaları inceleyen başka tetkikler de mevcuttur: Dilaver Güner, Ali Namlı, "Mısır ve Suudi Arabistan'da Yapılan Tasavvufla İlgili Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sy.8, s. 365. Vahit Göktaş, "Ürdün Üniversitesi Kütüphanesinde Tasavvufla İlgili Bulunan Tezler", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2005, VI. Cilt, sy. 15, s.335-349. Hüseyin Demir, Tunay Karakök: "Avusturya'da Tasavvuf Konusunda Hazırlanmış Lisansüstü Tezler İçin Bir Literatür Taraması", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2017, IV. Cilt, sy., s. 2-8.
- 18 Mustafa Kara, "Şâzeliye Literatürü Üzerine Bir Deneme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. IV, sy. 4, s. 19-28. Kara'nın bunun dışında şu makalelerine bakılabilir. "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar*, 1999, c. XII, sy. 2, s. 130-148. "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, c. VI, sy. 12 [Türk Eğitim Tarihi], s. 107-138. Ayrıca şu çalışmalar mevcuttur: ➤

yanın oluşturulmasına yönelik bazı çabalar da görülmektedir. Bu meyanda ilk faaliyet İLAM'ın 1995 yılında "Türkiye'de Tasavvuf Öğretimi ve Araştırmaları" başlığı altında yaptığı bir toplantıdır. Bu toplantının neticesi olarak 1997 yılına kadar yapılmış ve yapılmakta olan tezlerin bir listesi broşür halinde basılmıştır.¹⁹ Bu yıllarda *Tasavvuf Dergisi*'nde dikkati çeken bir çalışma ikinci sayısından itibaren "Tasavvuf Üzerine Yazılan Tezler"²⁰ başlığıyla alandaki çeşitli tezlerin tanıtılmasıdır ki bu tanıtımlar düzenli olmasa da 24. sayıya (2009) kadar devam etmiştir. Yine *Tasavvuf Dergisi*'nde 2010 yılında İsmail Kara'nın öncülük ettiği *Açıklamalı Eski Harfli Türkçe Matbû Tasavvuf Kitapları Bibliyografyası* başlığı altında bir proje başlatılmıştır. Harf inkılabından önce basılmış (teelif, tercüme, uyarılama) tasavvuf kitapları kapak ya da iç kapakları da taranıp eklenerek farklı akademisyenler tarafından tanıtılmıştır. Bu metinlerin ileriki safhada kitaplaştırılması düşünülmüştür (Sayı 26-29-31-34-35-36.) Biri mezkûr dergide olmak üzere son yıllarda Yusuf Turan Günaydın'ın kaleme aldığı biyo-bibliyografik makaleler de önem arz etmektedir.²¹

2000'li yılların başında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mensuplarından Mustafa Aşkar bu alandaki en kapsamlı çalışmayı ortaya koyar.²² Esere son halinin verildiği 2015 yılı itibarıyla Türkiye'de bulunan yirmi üç İlahiyat fakültesinde

Süleyman Uludağ, "Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tarihinin Temel Kaynakları", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü* 2, 2003, c. II, s. 18-47. Reşat Öngören, "Osmanlı Tasavvuf Tarihi Araştırmaları İçin Kaynaklar", *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, haz. Hasan Basri Öcalan, Bursa: Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, 2003, s. 174-188. Hamid Algar, "Nakşebendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar", çev. İrfan Gündüz, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Ankara, 1982, V. c., 3. Sy., s. 37-44. Hamid Algar, "Bibliographical Notes on the Naqshbandiyya-Khâlidîyya", *Journal D'Histoire Du Soufisme*, ed. Thierry Zarcone, Arthur Buehler, Ekrem Işın, Paris: 2007, vol. V., pp.13-19.

19 *Türkiye Akademik Tasavvuf Araştırmaları Bibliyografyası*, haz. Ali Namlı, İstanbul: Azîz Mahmud Hüdâî Vakfı, 1996.

20 Ahmet Cahit Haksever, "Tasavvuf Üzerine Yapılan Tezler I, Ahmet Remzi Akyürek, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", Ankara: *Tasavvuf Dergisi*, 1999, sy.2, s.169-186.

21 Günaydın, Yusuf Turan, "Mevlânâ ve Mevlevîlik Mütercimleri 1928-2005 Biyografik-Bibliyografik Bir Deneme", Çanakkale: *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*, 25-28 Mayıs 2006, s. 327-346. Günaydın, Yusuf Turan, "İbn Arabî Mütercimleri Üzerine Biyo-Bibliyografik Bir Deneme (1928-2007)", Ankara: *Tasavvuf Dergisi*, 2007, IX. c., 21. sy. [İbnü'l Arabî Özel Sayısı], 473-499.

22 Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001, 474 s. Kitabın ilk olarak 1999 yılında 'Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü' adıyla Ankara'da Se-Ba Ofset tarafından basılmıştır. Eser, ilaveli 2. baskısı 2006, 3. baskısı 2015 yılında (İz yay., 523 s.) yapmıştır. Üzerinden beş yıl geçtikten sonra yapılan ikinci baskısında yazar bizzat yerinde inceleyerek Farsça kaynakları, bunun dışında makaleleri, popüler tasavvuf klasiklerini, elektronik siteleri ve geçen süre zarfında yapılan tezleri eklemiştir. Kitap henüz proje halindeyken bilimsel çalışmalar kısmı *Tasavvuf* dergisinin dördüncü sayısında yayınlanmıştır. Aşkar, Mustafa, "Tasavvuf Tarihi Alanında Yapılan Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri Bibliyografyası", *Tasavvuf Dergisi*, 2000, sy.4, s. 55-78.

yapılan çalışmalarda ‘metodolojik açıdan görülen eksiklik ve kaynakların henüz lâyıkıyla tanıtılmamış olması’ bu çalışmanın sâiki olmuş, ayrıca aynı alanda çalışan insanların tekrara düşmemesi ve arasındaki koordinasyonun sağlanarak ‘zaman ve emek israfı’nın önüne geçilmek istenmiştir. Yazar doktora tezi boyunca topladığı Halvetiyye literatürünün devamı olarak yıllar süren bir çalışma sonucu tamamladığını söylediği bibliyografyada Zühd dönemi, İlk Dönem Tasavvuf Kaynakları (tabakât ve terâcim, Tasavvuf ilmîni izah eden eserler, işârî tefsirler) Tarikatlar ve Son Dönem olmak üzere dördü bir sınıflandırma tercih eder.²³ Tarikatlar dönemini kendi içinde *tabakât*, *âdab kitapları*, *menâkıbnâmeler*, son dönemi ise *ansiklopedik eserler*, *silsile ve tekke mecmuâları*, *popüler kitaplar*, *ensab kitapları* şeklinde sistematize ederek kitabın üçüncü ve son bölümünü sırasıyla sözlüklere, süreli yayınlara, Batı’da yapılmış çalışmaların bir özetine, elektronik sitelere ve yüksek lisans, doktora, doçentlik tezleri, ayrıca kitap ve makalelerden oluşan bilimsel çalışmalara ayırır. Bilimsel çalışma başlığı altında ek olarak mutasavvıfların alfabetik bir listesini verirken DÎA ve *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*’ndan²⁴ faydalanmış, bazı el yazmalarından örneklerle eseri sona erdirmiştir.

Elinizdeki literatür çalışması, çok geniş bir dönemin ancak dar bir vechesi ile sınırlıdır. Osmanlı Modern Dönemi Tasavvuf literatürü altında birçok başlık oluşturulabileceği izahattan varesten olmakla birlikte bizim alâka ve gayretimiz konuya biyografi zaviyesinden bakmak olmuştur. Osmanlı modern döneminde tasavvufî alanda bizâtihi tesir etmiş ya da tasavvufa bir şuur olarak hayatlarında yer vermiş insanlardan oluşan bir halkanın derli toplu halde gösterilmeye çalışıldığı mütevâzi bir katkı olarak değerlendirilebilir.

II. LİTERATÜR

1. Abdullah Ferdî (Manisa-Turgutlu, v. 1857)

Mekke’de ikamet eden Müceddidî şeyhi Muhammed Can Nakşibendî’nin Anadolu’ya gönderdiği halifelerindendir. Daha sonra inâbe yenileyerek Abdülvehhab Sûsî vasıtasıyla Hâlid-i Bağdâdî’ye intisap eder. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’in vesilesiyle İstanbul Fatih’te Emir Buhârî tekkesine postnişin olur. Mezartaşı

23 Farklı bir tasnif için bkz. Abdurrahman Câmî, *Evlîya Menkıbeleri Nefehâtü'l-Üns*, tercüme ve şerh Lamîî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011. Ayrıca dönemlendirme meselesi için bkz. Ekrem Demirli, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi”, *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2016, c. II, sy. 4, s. 1-29.

24 *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, Süleyman Uludağ vd., gen. yay. yön. A. Ali Ural, yayın danışmanları Ethem Cebecioğlu, H. Kâmil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, İstanbul: Şule Yay., 1995. İlk 6 cilt *Hilyetü'l Evlîya* ile *Sıfatü's-Safve*'nin tercümesinden, 7-10. ciltler ise bir ilim heyetinin telif çalışmasından oluşmaktadır.

bulunmasa da burada medfûn olduğu tekkenin son şeyhi Mustafa Efendi'den nakledilmiştir.

- Yıldız, Fatih, “Abdullah Ferdî ve *Tercüme-i Hadika-i Nediyye* Adlı Eseri ile Hasan Sezaî'nin Bir Gazeline Yaptığı Şerh”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Bul, Ayşenur, “Abdullah Ferdî'nin *Nazmü'l-Leâlî ve Kenzî'l-Meânî* Adlı Mesnevîsi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

2. Abdurrahîm b. Ali el-Melâmî (Prizren, v. 1865)

Üsküp'teki Melâmî tekkesinde Nûrû'l-Arabî'nin halifesi ve damadı olur. Şikayet üzerine temsilen Meclis-i Meşâyih'e cevap vermek üzere İstanbul'a gelir. Şeyhi ile birlikte Hac dönüşünde Süveyş Kanalı'ndan geçerken gemide vefat edip Ayn-ı Musa denilen yerde defnedilir. Fedâî mahlasıyla yazdığı şiirleri bulunmaktadır.²⁵

- Özkan, Kevser Sibel, “Abdurrahîm bin Ali el-Melâmî ve *Terceme-i Beyân-ı Hakikat-i Melâmiyye* Adlı Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
 - Özkan Günal'ın *Arayış* (Emek yay., 2015) adlı kitabının Abdürrahîm Fedâî'nin *Vehbiye* risâlesinin “ilk defa kurgu ile yapılmış şerh”i olduğu söylenmektedir.

3. Abdurrahman Aktepe²⁶ (Diyarbakır, 1854-1910)

Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Hâlid-i Cezerî ile onun halifesi Salih-i Sıbkî'den hilafet alan babası Hasan-ı Nûrânî'ye Sultan Abdülmecîd Aktepe köyünü hediye etmiştir. Abdurrahman Aktepe (Aktepî) Irak ve Suriye'de tahsil gördükten sonra babasının halifesi Molla Muhammed'den hilafet alarak birçok mürit yetiştirmiş, astronomiyle ilgilenmiş, Diyarbakır iline ait namaz vakitlerini gösteren bir takvim hazırlamıştır. Aktepe'de babası ve kardeşi ile aynı türbede medfûndur.

- Özyayın, Murat, “Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.²⁷

4. Abdurrahman Hâlis Tâlebânî (Kerkük, v. 1858)

Süleymaniyeli Kâk Ahmed efendi ile medrese tahsili gördükten sonra Bağdat'ta Şeyh Ruzbihânî'den icazet alır. Kâdirî tarikatının seyr-i sülûk usûlüne yeni bir yorum getirerek Hâlisiyye kolunu kurmuştur. Celâleddîn-i Rûmî ve Nur Ali Bahşî'nin üslûbunu tercih etmiş bir Dîvân sahibidir. Sultan Abdülmecîd'in eşlerinden Sultâne Hatun kendisine mürit olup maaş bağlatmıştır. Kerkük'teki tekkesini edebiyat ve

25 http://isamveri.org/pdfdrq/D03296/2012_3/2012_3_BOLATA.pdf

26 Abdurrahman Aktepe, *Rumûzu'l-Kur'ân*, İstanbul: Rahle Yay., 2006, 5 c. Ayrıca *Reddül Evham* adlı bir eseri de vardır. Aynı ismi Mehmet Doğan müsteâr olarak kullanmaktadır.

27 Diyarbakır'da Cihan yayınları tarafından 2009 yılında basılmıştır.

dinî mûsikî merkezi haline getirmiştir. Sivas, Amasya ve Tokat'ta Kâdirliği yayan Mûr Ali Baba kendisinin halifesidir. Şeyh Safvet Yetkin, Tâlebânî'nin oğlu Şeyh Ali'nin talebesidir. Kerkük'te Tekkeönü mahallesindeki dergâhında medfûndur.²⁸

- Ünsal, Hatice, “Abdurrahman Hâlis Tâlebânî ve *Behcetül-Esrâr* Tercümesi Adlı Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
 - Şeyh Nureddîn Ebû'l Hasan, *Menâkıb-ı Abdülkâdir Geylânî: Behcetül'Esrâr*, çev. Şeyh Abdurrahman Hâlis (Tâlebânî) Kerkükî, sad. Mustafa Necati Ak, İstanbul: Onur Basım Yayın, 2013; Kitsan Basım Yayın 2013.

5. Abdurrahman Nesîb Efendi (Üsküdar, v. 1842)

Azîz Mahmud Hüdâyî âsitânesi şeyhi olan babası Mehmed Şehâbeddîn Efendi'den hilafet alarak önce Ayasofya'daki Erdebil tekkesinde, babasının vefatı üzerine Hüdâyî âsitânesinde postnişin olur. Bilâhare Ordu-yı Hümâyün vaizi olarak tayin edilir. Seyyid mahlası ile yazdığı şiirlerini, mürettep bir Dîvân'da toplamış ayrıca mûsikî ile meşgul olmuştur. Hüdâyî haziresinde medfûndur.

- Mermutlu, Mehmet Sait, “Abdurrahman Nesîb Efendi,²⁹ Hayatı, Dinî-Tasavvufî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tahlili”, Doktora tezi, Harran Üniversitesi, 2010.

6. Abdülkâdir b. Muhyiddîn el-Erbilî (Erbil, 1806-1897)

Şeyhi Abdurrahman Hâlis Tâlebânî'nin emri üzerine irşat vazifesiyle Urfa'daki Sâkıbiyye Tekkesi'ne gönderilir. Kerkük, (Mısır) Tanta ve İstanbul'a seyahat ederek Kâdirî tarikatının yanı sıra Halvetî ve Nakşibendî icazetleri alır. Urfa mebusu Şeyh Safvet Efendi, oğludur. Urfa'da meşhur olan Dede Osman Avni Efendi'yi yetiştirmiştir. Kabri Urfa'nın Kurtuluş Meydanı'nda bulunan Halvetî Tekkesi'ndedir.

- Taşkanat, Mehmet, “Abdülkâdir bin Muhyiddîn el-Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.

7. Abdülkâdir el-Kâdirî (...)

Hakkındaki bilgiler İstanbul, İzzet Efendi Matbaası'nda 1868 yılında basılmış aşağıda bahsi geçen eserindeki şu satırlardan ibarettir. “Bu abd-i fakîr İslambolî es-Seyyid Abdülkâdir el-Kâdirî el-mülakkab bi'r-Râşidi'r-Rifâî ibn es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa el-ma'rûf bi'l-Hulûsî”.

- Sertyay, Sedef, Abdülkâdir el-Kâdirî ve *Vesîle* adlı eseri”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.

28 En önemli halifelerinden Urfalı şeyh Abdülkâdir Sıddıkî Efendi Şeyh Safvet Efendi'nin kayınpederidir. Oğlu Rıza Efendi'ye Sultan II. Abdülhamit maaş bağlatmıştır.

29 Hidayetoğlu, Selaheddîn, “Nesîb Dede Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Dîvân'ı ile Rîşte-i Cevâhir'in Tenkitli Metni”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 1996.

8. Abdülkâdir Gulâmî³⁰ (Sivas, 1854-1886)

İlk tahsîlini babası Mûr Ali Baba'dan, icazetini İhramcızâde Mehmed Efendi'den almıştır. Babasıyla birlikte geldiği Kerkük'te Abdurrahman Halis Efendi'nin yerine şeyh olan Ali Efendi eliyle Kâdirî tarikatına girer. On sekiz yaşında *Dîvân*'ını bastırır. Maarif müfettişliği ve öğretmenlik yapmış, Gürün kasabasında yaptırdığı dergâha halife tayin ederek vakfiyeye bağlamıştır. Kâdirî-Halisî kolunun yayılmasında Gulâmî ve oğlu Fazlullah Efendi'nin büyük katkıları olmuştur. Otuz iki yaşında vefat ederek babasının yanına defnedilir.

- Karakaya, Betül, "Abdülkâdir Gulâmî'nin Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.
 - *Dîvân*, haz. Recep Toparlı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992.
 - Arslan, Mehmet, *Sivaslı Gulâmî Divanı*, Sivas: Âsitân Yay., 2009.

9. Abidin Paşa (Yunanistan-Preveze, 1843-1906)

Memleketindeki tahsîlinden sonra İstanbul'a gelerek devlet hizmetine girmiş, islah hareketleri için Diyarbakır'a gönderilmiştir. Sivas, Selanik, Adana, Ankara valiliği yapar. Emekli olup İstanbul'a dönünce Yemen Islahatı Komisyonu'na tayin edilir. İstanbul Merkez Efendi postnişini Nureddîn Efendi'ye intisap eder. Kabri Fatih türbesi avlusundadır.

- Çelik, İsa, "Abidin Paşa'nın (1843-1906) Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri", Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001.

10. Ahmed Hüsameddîn Dağistanî (Tabasaran-Rükkâl, 1848-1925)

İlk tahsîlini Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Seyyid Mehmed Saîd Rükûkâl'den alır. Beraber gittikleri Hac'da babasının vefatı üzerine Halil Hamdi Paşa vesilesiyle İstanbul'a gelir. Yanlış bir ihbar üzerine getirildiği Ankara'da vali Abidin Paşa'nın konuğu olur. Daha sonra Bursa'da ilim ve irşat faaliyetine başlar. Hakkında çıkan söylentiler yüzünden II. Abdülhamid'in emriyle Trablusgarp'a sürgün edilir. Bursa, Sivrihisar ve Balıkesir'den sonra İstanbul'a dönen Ahmed Hüsameddîn Efendi burada vefat eder. Kabri Edirnekapı'da iken yol inşaatı sırasında Silivrikapı Kozlu Mezarlığı'ndaki aile kabristanına taşınır.

- Kutluca, Zeynep Şeyma, "Ahmed Hüsameddîn Dağistanî'nin *Zübdetü'l-Merâtib* İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Alkan, Harun, "Ahmed Hüsameddîn Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Hitit Üniversitesi, 2015.

30 <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872108.pdf>

- *Edvâr-ı Alem'den Parçalar*, haz. Kazım Öztürk (oğlu),³¹ İstanbul, 1953.
- *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, sad. Kazım Öztürk, Ankara, 1969. (Mevâlid-i Ehl-i Beyt)
- (*Kur'ân'ın 20. asra göre anlamı*) *Fatiha ve Amme cüzü, okunuşu, tercümesi ve açıklaması*, ter. M. Kazım Öztürk, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1974.
- *Te'vîl: Esrâr-ı ceberûtil a'lâ*, haz. M. Kazım Öztürk, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1987.
- *Tuba Ağacından Çiçekler*, haz. Kazım Öztürk, ts., y.y.
- Öztürk, Musa Kazım, *Seyyid Ahmet Hüsameddîn Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Karakaş Matbaacılık, 1996.
- Alptekin, Turan, *Seyyid Ahmed Hüsameddîn: Eserleri ve Nakşibendî Öğretinin Kökleri*, İstanbul: Demos Yay., 2007.

11. Ahmed Mahir Efendi (Kastamonu, 1860-1922)

Şeyh Ahmet Hicâbî'den icazet alır. İstanbul'da çeşitli yerlerde hâkimlik, Meclis-i Mebusan'da yedi yıl, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresinde iki yıl milletvekilliği yapar. Darülfünûn'da on üç yıl tefsir ve kelam dersi vermiştir. Medine-i Münevvere ve Rumeli'ye seyahatler gerçekleştirir. Kabri Kastamonu Kuzyaka nahiyesi, Şeyh köyündedir.

- Karaca, Hüseyin, Ahmed Mahir Efendi'nin *el-Muhkem fi Şerhi'l -Hikem* adlı eseri (ilk 100 sayfa), Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Levent, Lamia, "Ahmed Mahir Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
 - *Hikemü'l-Atâiyye: el-muhkem fi şerhi'l-Hikem*, haz. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul: Erkam Matbaası, 2006; Kurtuba Kitap, 2009.
 - *Hikem-i Atâiyye şerhi el-muhkem fi şerhi'l-Hikem*, haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Sûfî Kitap, 2010.
 - *Fatiha Suresinin Özellikleri*, Konya: Kardelen Yay., 2011.

12. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî (Gümüşhane, 1813-1893)

Trabzon'da başladığı tahsiline İstanbul'da devam eder. Sultan II. Mahmud'un hocası Abdurrahman Harputî ve Sultan Abdülmecid'in hocası Hâfız Emin Efendi'nin talebesi olur. Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde tanıştığı Hâlidî Şeyh Abdül-fettah Akri'nin yönlendirmesiyle Ahmed Ervâdî'den hilafet alır. Bugün yerinde Defterdarlık binası bulunan Gümüşhanevî tekkesinde Nakşibendî ve Şâzelî usûl ve adâbı üzere irşadını sürdürür. Sarayın tahsis ettiği gemiyle gittiği Hac dönüşü

31 Şeyh Efendi'nin diğer çocukları tarafından neşredilen eserleri için bkz. *Makâsıd-ı sâlikin*, nşr. Ali Rıza, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341/1921-23. *Zübdetü'l-merâtib*, çev. Fatma Zehra, Dersâadet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1341/1923.

üç yıl kaldığı Mısır'da iki yüzü aşkın talebeye Hadis okutur. Huzur dersi hocası olan birçok alime hilafet vererek Hâlidîliğin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Kabri Süleymaniye Camii haziresindedir.

- Gündüz, İrfan, “Gümüşhanevî Ahmed Ziyâeddîn, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1983.³²
- Aydoğdu, Rukiye, “XIX. yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî Özelinde”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Tural, Latifov, “Ahmet Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin *Câmiu'l Usûl* Adlı Eserinde Tasavvufî Eğitimin Merhaleleri”, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015.
 - *Gafillerin Kurtuluş Yolu: Necâtü'l-gâfilîn*, çev. Ali Kemal Saran, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1968.
 - *Râmûzü'l-ehâdis: 7097 hadis tercümesi*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yay., 1976.
 - *Veliler ve Tarikatlerde Usûl (Câmiu'l Usûl)*, çev. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yay., 1977.
 - *Rûhü'l-ârifîn: vuslat ehli ve ilahi aşk*, çev. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yay., 1978.
 - *Râmûzü'l-ehâdis: Hadisler Deryası Tercümesi*, ter. Abdülazîz Bekkine, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1982, 2. c.
 - İrfan Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâeddîn: Hayatı, eserleri, tarikat anlayışı ve Hâlidîyye tarikatı*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
 - *Büyük Dua Kitabı: Mecmuatü'l-ahzâb*, ter. Ahmet Faik Arslantürkoglu, İstanbul: İslamoğlu Yay., 1990; Bahar Yay., 2018.
 - *Ehl-i Sünnet İ'tikâdı: Metin ve Şerh*, çev. Abdülkâdir Kabakçı, Fuat Günel, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1996.
 - Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1997.
 - *Ariflerin Ruhı*, çev. İbrahim Eken, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2004.
 - *el-Kulûbü'd-darîa: Muhtârât min Mecmuatü'l-ahzâb*, İstanbul: Işık Yay., 2005.
 - Mahmut Yazıcı, *Gümüşhanevî Hazretleri Hayatı Hadisçiliği ve Kırk Hadis*, İstanbul: Gaye Vakfı, 2007.
 - Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hâfızoglu, İstanbul: İnsan Yay., 2010.
 - Macit Demirer, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî ve Hadisçiliği*, Aybil Yay., 2011.

32 İSAM kataloğunda 1981 olarak kaydedilmiştir.

- *Ahmed Ziyâüddîn Gümüſhanevî*, ed. Abdullah Özcan, İstanbul: GÜYAD, 2015.
- Dündar Alikılıç, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüſhanevî, Hayatı, Kurduğu Kü-tüphaneler ve Ruh'u'l Arifin Risâlesi*, Alioğlu Yayınevi, 2016.
- Adem Ezber, *Fotoğraflarla Ahmed Ziyâüddîn Gümüſhanevî*, Ankara: Hazar Reklam Matbaacılık, 2017.
- Rukiye Aydoğdu Demir, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüſhanevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.

13. Ali Behcet Efendi (Konya, 1727-1822)

Afyon Divane Mehmet Çelebi Dergâhu postnişini Alaaddîn Çelebi'den ders okumuş, medrese tahsilini bitirip kadılık yaptıktan sonra tekrar Afyon'a dönerek çilesini tamamlamıştır. Bursa'da ikamet eden Kerküklü Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye intisap ederek Nakşî, Kâdirî, Kübrevî, Çiştî ve Şettârî icazeti alır. Sadrazam Burdurlu Derviş Mehmed Paşa'nın vesilesiyle Sultan II. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edilerek Selimiye Nakşibendî dergâhu şeyhliğine tayin olunur. İbrahim Hayranî Efendi, talebelerindedir. XIX. asırda Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasında önemli bir yeri vardır. Kabri Selimiye dergâhu haziresindedir.

- Haksever, Melahat, "Ali Behcet Efendi ve Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiye adlı eserine göre tasavvuf anlayışı", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Ertuğrul, Muzaffer, "Pendnâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî kavramlar", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2017. (Ali Behcet Efendi'ye aittir.)
 - Ali Behcet Efendi, *Ubeydiyye Risâlesi: Dar Geçitleri Aşmak*, çeviri yazı, çev. ve sad. Yusuf Turan Günaydın, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2012.

14. Ali Fuad Efendi, Mesnevîhân (...)

Cerîde-i Sûfiyye dergisi için yapmış olduğu başvurudan 1879 yılında doğmuş olabileceği düşünülmektedir. Dergide üç yüz kadar yazısı yayınlanmıştır. Yazılardan Cankurtaran semtinde ikamet ettiği ve Ayasofya Camii'nde ders alıp verdiği anlaşılmaktadır. Kaleme aldığı son makale 1919 tarihlidir. Annesi Kızıltoprak, Mahmud Baba türbesinde medfündür.

- Acer, Abdurrahman, "Mesnevî-hân Ali Fuâd Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki makâleleri: İnceleme ve metin", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

15. Aşçı Dede (Kandilli, 1828-1906?)

Dördüncü ordu ruznamçecisi olarak Erzurum'a gitmesinin akabinde Erzincan'da Nakşî-Hâlidî şeyhi Terzi Baba'nın halifesi Şeyh Fehmi Efendi'ye intisap eder.

Şam'daki memuriyetinden sonra tayin edildiği Edirne'de Mevlevihâne şeyhi Hacı Ali Efendi'den sikke giymiştir. Burada yazmaya başladığı hatıraları³³ tasavvufi bilgileri de içeren aynı zamanda bir seyahatnâme niteliğindedir. Vefat tarihi ve yeri belli değildir.

- Çeven, Zeynep İrem, “Hatıralar Işığında Tasavvufi Terbiye (Aşçı Dede Örneği)”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.
 - Reşat Ekrem Koçu (M.A. Akbay ile), *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser: Hatıralar, Aşçidede Halil İbrahim*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1959.
 - *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz. Eyüp Tanrıverdi, Mustafa Koç, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006.

16. Cebbarzâde Mehmed Arif (Baltalimanı, 1828-1920)

Otuz üç yıl devlet hizmetinde bulunmuş, emekli olduktan sonra Çengelköy'deki Doktor İrfan Bey Köşkü'nü kiralayarak eser telifiyle uğraşmıştır. Bekâr Deresi'nde kendi oturduğu evde vefat etmiş, vasiyeti üzere Nakkaştepe Mezarlığı'na defnedilmiştir.

- Özgüç, Süleyman, “Cebbarzâde Muhammed Arif Bey³⁴ ve *Atiyye-i Subhâniyye* İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
 - Muhyiddîn Abdülkâdir b. Musa b. Abdullah Abdülkâdir-i Geylânî, *Atiyye-i subhâniyye*, ter. Cebbarzâde Mehmed Arif İbn Şakir, sad. Melih Yuluğ, İstanbul: Uluçnar Yay., 1976.
 - Cebbarzâde Mehmed Arif, *Sen Gelince Efendim (s.a.v.): Mevlid Şerhi: İzâhu'l-merâm alâ vilâdeti seyyidi'l-enâm*, sad. Doç. Dr. Ozan Yılmaz, İstanbul: Semerkand, 2017.³⁵

17. Edhem Giridî (...)

- Koç, Ebru Şahin, “İbrahim Edhem Giridî'nin *Makâlât-ı Hikemiyye* Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2008.

33 Bu konuda yapılmış bir doktora çalışması mevcuttur. Marie Luise Bremer, “*Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrâhîm*”, Bonn Philosophisches Fakultät, 1959.

34 Younis Ahmed Adam Yahya, “Cebbarzâde Muhammed Ârif Bey ve ‘Miftâhu Hazâini Rahmâniyye fî Memleketi Vücûdî'l-İnsâniyye’ Adlı Eseri”, Yüksek Lisans, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2015.

35 Kitap bölümü için bkz. Ceylan, Ömür, “Üsküdar'ın ‘Kravatlı Evliya’sı Cebbarzâde (Çapanzâde) Mehmet Arif Bey ve Nutk-ı Sünbül Sinan Şerhi”, *Bağ Bozumu Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 155-163.

- İbrahim Edhem Giridi, *Makâlât-ı Hikemiyye*, haz. Eren Yavuz, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2013.

18. Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi (Bursa, 1776-1832)

Dedesi Bursa Gazzî dergâhının kurucusu Şeyh Ahmed Gazzî'nin torunu Mustaba Nesîb Efendi'dir. Dokuz yaşında dedesinin vefatı üzerine dergâhın meşihatine getirilir. Bursalı Mehmed Emin Kerkükî'den Nakşî-Müceddidî icazetnâmesi aldıktan sonra onun halifesi Ali Behcet Efendi'den istifâde eder. Kırk beş yıl vazife yaptığı dergâhta Mısri usûlünün yanı sıra hatm-i hâcegâna devam eder. Dedesi Ahmed Gazzî'nin yanına defnedilmiştir.³⁶

- Tekeli, Hamdi, "Gazzîzâde Abdüllatîf in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı", Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2000.
- Karaköse, Şaban, "Gazzîzâde Abdüllatîf ve *Mergûbü's Salikîn* adlı Eseri", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Çetiner, Ebubekir, *Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi ve Şerefü'l-Âfâk* adlı eseri, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2013.
 - *Nakşbend yolunun esasları Mergûbü's-sâlikîn*, Gazzîzâde Abdüllatîf, haz. Şaban Karaköse, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
 - *Vekâyî-i Baba Paşa fi't-târîh*, Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi, çev. ve haz. Salih Erol, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
 - *Hulâsatü'l-vefeyât*, Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi, haz. Ayşe Nur Sır DüNDAR, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015. 2. c.
 - *Gazzîzâde Abdüllatîf in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı*, haz. Hamdi Tekeli, Bursa: Uludağ Yay., 2016.

19. Hâlid-i Bağdâdî (Irak-Karadağ, 1779-1827)

Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin vefatı üzerine onun yerine Süleymaniye'de yedi yıl müderrislik yapmıştır. Ziyarete gelen Hindistanlı bir derviş, Delhili Nakşî şeyhi Abdullah Dihlevî'den el almasını tavsiye edince İran ve Afganistan yoluyla ulaştığı Delhi'de Nakşibendiyye'nin yanı sıra Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çiştî tarikatlarından icazet alır. Yolculuğu boyunca Şii ulemayla yaptığı tartışmaları da sürdürmüştür. Nakşîliği yaymaya başlaması Süleymaniye'deki Kâdirî şeyhlerini rahatsız edince Bağdat'a gidip satın aldığı medreseyi Nakşibendî zaviyesine çevirir. Kendisi için reddiyeler yazılsa da gönderdiği halifesi, Şam müftüsünü mensupları arasına katınca Ümeyye Camii'ndeki Benî Gazzî Halvethânesi'ne yerleşir. Kudüs'teki

36 1979 yılında yıkılan dergâhın yerine okul yapılmış, türbedeki kabirler Pınarbaşı Mezarlığı'na nakledilmiştir. "Mısıryye", *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, haz. M. Kara, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012, s. 685.

halifesi Şeyh Abdullah Ferdî'nin daveti üzerine Şam'dan ayrıldığı sırada vebaya yakalanarak vefat eder. Cebelikâsiyyun'da medfündür.

- Memiş, Abdurrahman, “Hâlid-i Bağdâdî: Hayatı, Eserleri, Halifeleri ve Anadolu'da Hâlidîlik, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
- Kutlu, Ahmet, “Şeyh Hâlid'in *Mektûbât*'ında Din ve Tasavvuf”, Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2006.
- Kavak, Abdulcebbar, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Gele-
neğinin Tarihi Gelişim Süreci”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
 - *İman ve İslam: Ferâid-ül-fevâid*: çev. Kemahlı Feyzullah, haz. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul: N. Uycan Matbaası, 1966; çev. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul: Işık Kitabevi, 1976; çev. Kemahlı Feyzullah Efendi, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010.
 - *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Dîvânı ve şerhi*,³⁷ haz. Sadreddîn Yüksel, İstanbul: Sabah Gazetesi Kültür Yay., 1977.
 - *Hâlidîyye risâlesi*, haz. Yakup Çiçek, İstanbul: Umran Yay., 1987; *Risâle-i Hâlidîyye tercümesi ve Âdâb-ı Zikir risâlesi*, çev. Ahmed b. Ali, sad. Mehmet Zahit Kotku, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
 - Sahib, Esad, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, İstanbul: Umran Yay., 1993.
 - *Şemsü's-şümûs Mecc-i Tâlid Hâlidîyye risâlesi, Âdâb-ı mürîd tercümesi*, ter. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa; sad. A. Fikri Yavuz, Mahmud Parlar, İstanbul: Kitsan, 1996.
 - *Risâle-i Hâlidîyye, Mecc-i Tâlid (Büyük Doğu) Şemsü's-Şümûs* (Güneşler Güneşi), haz. Yakup Çiçek, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2004.
 - *Ziyâeddîn Mevlânâ Hâlid*, haz. Süleyman Kuku, İstanbul: Damra Yay., 2008.
 - *Dîvân Tercümesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Gölgesinde Çeşme-i Muhabbet*, haz. Süleyman Kuku, İstanbul: Damra Yay., 2010.
 - *Hâlidîyye risâlesi*, çev. Suat Demirtaş, İstanbul: Semerkand, 2010.
 - Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî Hayatı Eserleri, Tesirleri ve Anadolu'da Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi, 2000; Kaynak Yay., 2011.
 - İbrahim Fasih Haydarî, *Büyük doğuş mecdü't-talid: Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (k.s.) hayatı, halifeleri ve menkıbeleri*, çev. Eser Sazak, İstanbul: Semerkand, 2011.
 - el-Hac Hasan Şükrü, *Güneşler güneşi şemsü's-şümûs: Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (k.s.) hayatı, halifeleri ve menkıbeleri*, İstanbul: Semerkand, 2012.

37 Dîvân'ın daha önce Osmanlıca baskısı için: Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Hâzâ Dîvân-ı Mevlânâ Hâlid*, İstanbul: Fatih Demir Matbaası, 1955.

- Mehmet Kubat, *Hâlid-i Bağdâdi: Sûfî Kelamı*, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014.
- Abdulcebbar Kavak, *Hâlid el-Bağdâdi*, Kars: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yay., 2014. Nizamiye Akademi, 2016; Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.

20. Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi (İstanbul, 1850-1882)

Rifâî şeyhi Seyyid Abdurrahman el-Harîrî'nin oğludur. Babasının vefatından sonra allâme Şakir Efendi'den Sahîh-i Buhârî, Halep'ten maiyyetinde getirdiği Şeyh Abdüllatif Buhârî'den Hanefî fihhına dair metinler okur. Ayrıca Şeyh Kasım el-Mağribî'nin hadis derslerine devam eder. İstanbul'a gelen Muhammed Nürü'l-Arabî'yi evinde ağırlayarak kendisine intisap etmiş, bilâhare şeyhini ziyareti akabinde Üsküp'ten dönerken Ramazâniyye ve Sinâniyye hilafetnâmesi almıştır. Bir dönem Fatih kütüphanesinde hâfız-ı kütüp olsa da daha çok Hırka-i Şerîf'teki evinde eser telifi ve irşatla meşgul olmuştur. Kabri Eyüp'te Şeyh Hasip Efendi Rifâî Dergâhı haziresindedir.

- Çiçek, Yakup, “Harîrîzâde Mehmed Kemaleddîn: Hayatı Eserleri ve *Tibyânu vesâilî'l-Hakâik Fi Beyâni Selâsili't-Tarâik*”, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1982.
- Özbek, Zeynep, “Harîrîzâde'nin *Virdü's-Settâr* Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Ocakoğlu, Hatice, Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddîn *Vâridât*'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi: (1-100. Varaklar Arası) Marmara Üniversitesi, 2009.
- Aydın, Ayşenur, “Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi'nin³⁸ *Kenzü'l-Feyz* İsimli Eseri: Metin ve İnceleme”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
 - Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi, *İhlas suresi tefsiri: el-Mevridü'l-has bi'l-havas fi tefsiri sureti'l-ihlas*, haz. Yakup Çiçek, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1996.
 - *Kemâlnâme-i Âl-i Abâ*, haz. Burak Anılır, H Yay., 2015.

21. Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Bahçesaray, v. 1822)

Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine göç ettikleri Amasya'da Ürgüplü Ahmet Efendi'den zahirî ilimleri aldıktan sonra Nakşî-Müceddidî şeyhi Turhallı Şeyh Mustafa'ya intisap eder. Şeyhinin vefatından sonra Ziyaret kasa-basında vefatına kadar irşat faaliyetlerini sürdürür. Hicâbî Baba camiine bitişik olan türbesinde medfûndur.

38 Harîrîzâde'nin sadeleştirilmiş ve özetlenmiş iki çalışması için bkz. http://isamveri.org/pdfdrq/D00018/1990_9/1990_9_TURERO2.pdf (Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ehadiyyet) http://isamveri.org/pdfdrq/D02193/2009_IX_23/2009_IX_23_TURERO.pdf (Feyzu'l Muğni min sirri hadisi 'Men Talebeni')

- Uyar, Mehmet, “Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2012.³⁹

22. Hüseyin Hamdi b. Hüseyin (v. 1841)

Nakşibendî tarikatı ariflerinden olması dışında bir bilgiye rastlanmamıştır.

- Altun, Yavuz, “Hüseyin Hamdi b. Hüseyin'in *Hasbihâlî's-Sâlik fî Akvâli'l-Mesâlik* İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

23. Kabûlî Mustafa Efendi (v. 1829)

Edirne'ye Rifâilîği getiren Basralı Şeyh Ali eş-Şeybâ'nın halifesi olup Yazıcı Muradiye mahallesindeki dergâhta kırk yıl postta oturan İbrahim Ecel'in terbiyesinde yetişmiş, şeyhinin halifesi Müftüzâde Sadeddîn Efendi'den hilafet almıştır. Mahkeme başkatipliğinde bulunmuş yanı sıra Selimiye Camii yakınlarındaki evini dergâh olarak kullanmış, bilhassa içki müptelası ve işsizlere himmet etmesiyle şöhret bulmuştur. Bursevî'nin *Rûhu'l Beyan* ve Kadı Beydavî tefsirlerini istinsah ederek geçimini sağlamıştır. Dergâha vakfettiği kitapları 1877-78 Rus işgalinde yağma edilmiştir. Dergâh haziresinde medfündür.

- Şimşek, Selami, “Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998.
- Aydeniz, M. Fazıl, Kabûlî Mustafa Efendi ve *Kenzü'l-Esrâr* Adlı Eseri, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
 - Mustafa Kabûlî Efendi, Rifaî, *Kenzü'l-esrâr*, ter: Mehmet Bayrak, İstanbul: Dîvân Yay., 2001.
 - Selami Şimşek, *Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri Kenzü'l-Esrâr ve Dîvân'ı*, İstanbul: Buhara Yay., 2005.
 - *Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifaî (Metinler)*, haz. Selami Şimşek, Edirne Valiliği, 2013, 2 c.

24. Kazancızâde Emin Edîb Efendi (Sivas, 1857-1919)

Mensup olduğu aile adı eski kayıtlarda Kazgancızâde olarak geçmektedir. Abdullah Hilmi Kırım'den ders almıştır. Farsça hocası, Mûr Ali Baba'nın oğlu Abdülkâdir Gulâmî'dir. İntisabı Muhammed Kemâhî, Mehmed Rüşdî, Hayyat Muhammed Vehbî ve Abdullah Mekkî kanalıyla Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır. Muhammed Kemâhî'nin vefatından sonra yirmi üç yıl irşat makamında kalır. Manzum ve mensur eserlerinde Molla Câmî ve Ekberî irfan geleneğinin etkisi görülür. Askerî Rüşdiye'de Farsça öğretmenliği ayrıca hukuk azalığı yapmış, Mebusân Meclisi'nde

39 Çalışmanın matbû halî: Uyar, Mehmet, *Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin Tasavvufî Görüşleri*, Bursa: Emin Yay., 2013.

iki dönem vazife almış, Hicaz demiryolunun yapımında büyük katkı sağlamıştır. Ali Baba Camii haziresinde medfündür.

- Akdağ, Eyyup, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016.
 - Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb, Hayatı Şiirleri*, Sivas: Sivas Belediyesi yay., 2015.

25. Kuddûsî Ahmed Efendi/Mar’aşîzâde (Niğde-Bor, 1769-1849)

Maraş’tan Niğde’ye göç eden Nakşî şeyhi Hacı İbrahim Efendi’nin oğludur. Babasının vefatından sonra Turhal, Erzincan ve Kayseri’deki meşâyihle görüşüp Şam, Mısır ve Hicaz’ı dolaşır. Bor’a döndükten sonra 1807, 1810 yıllarında Balkan cephesinde Osmanlı Rus savaşına katılır. İlerleyen yıllarda Kâdirî tarikatına intisap eden Ahmed Efendi yaptığı on altı evlilikten dolayı memleketinde ağır bir şekilde itham edildiğinden on üç yıl zaviyesinden çıkamamıştır. Bor’daki türbesinde medfündür. XIX. asırda yetişen şair mutasavvıfların en önemlilerinden olup Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’den etkilendiğini belirtmiştir.

- Sunar, Hüseyin, Ahmed Kuddûsî’nin *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrar* adlı eserinin terceme, tahrîc ve tahlîli, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
- Tenik, Ali, “Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
 - Kuddûsî Ahmed Efendi, *Kuddûsî Dîvânı*, çev. yazı Mehmed Emin Emi-noğlu, Konya: Can Kitabevi, ts.
 - Kuddûsî Ahmed Efendi, *Kuddûsî Dîvânı*, çev. yazı. Fehmi Kuyumcu, Ankara: Gaye Matbaacılık Sanayi, 1982.
 - Asım Köksal, *Hak Aşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî*, haz. Cüneyd Köksal, İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2001.
 - Kuddûsî Ahmed Efendi, *Kuddûsî Dîvânı*: tenkitli metin, haz. Ahmet Doğan, Ankara: Akçağ Basım, 2002.
 - Mustafa Özdamar, *Kuddûsî*, İstanbul: Kırkkandil Yay., 2003; *Borlu Şeyh Pîr Ahmed Kuddûsî*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 2008.
 - Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî*, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2011.

26. Kunta Hacı (Çeçenistan, v. 1867)

Çeçenistan’da Ruslara karşı yapılan cihat hareketi İmam Mansur’dan yaklaşık kırk yıl sonra Nakşî Hâlidî Gazi Muhammed’in önderliğinde Müridizm hareketi ile yeni bir boyut kazanır. ‘İmamlar dönemi’ denen 1821-1859 tarihleri arasında öne çıkan isim İmam Şâmil’dir. İmam Şâmil’in esaretinden sonra Kâdirî-Üveysî

olan Kunta Hacı'nın barış ve kardeşlik mesajı o zamana değin savunulan gazavat fikrine ters düşse de direnişten yorulmuş halkın ilgisini çeker. Rusya'nın sadık mollaları kullanarak içeriden bölmesi neticesinde hareket zayıflar. Nihayet Şali katliamında binlerce Çeçen kurşuna dizilir. Rusya'nın Grozni'de hapsedip ardından ikinci kez sürgün ettiği Kunta Hacı 1867'de vefat eder. Mezarı olmadığı için şeyhin öldüğüne inanmayan müritleri annesi Hedi Ana'nın mezarını ziyaretgaha dönüştürmüşlerdir.⁴⁰

- Mahaev, Ziyaudin, "Kafkasya'da Kunta-Hacı⁴¹ (Hayatı, Tesiri ve Tasavvufi Çizgisi)", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.⁴²

27. Kuşadalı İbrahim Halvetî (Aydın, 1774-1846)

İstanbul Fevziyye medresesinde Emin Efendi'nin talebesi olmuş, Halvetî-Şabanî tarikatı Çerkeşiyeye kolunun pîri Mustafa Efendi'nin halîfesi Beypazarlı Ali Efendi ile tanışmıştır. Beşikçizâde dergâhının meşihatine getirilen Beypazarlı kendisine hilafet vererek Mısır'a göndermişse de geri dönerek Aksaray'da kendisi için yaptırılan dergâhta irşada başlar. Dergâhın yangın geçirmesi üzerine Fatih'te Papasoglu medresesinin karşısındaki bir konakta irşadı sürdürür. Üç sene Şam'da yaşadıkdan sonra Bosnalı Mehmed Tevfik Efendi ve diğer müritleriyle çıktığı Mekke yolunda vefat eder.

- Öztürk, Yaşar Nuri, "Kuşadalı İbrâhim Halvetî Hayatı, düşünceleri, mektupları", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, 1981.
 - Yaşar Nuri Öztürk, *Kutsal gönüllü Velî Kuşadalı İbrahim Halvetî: (Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri Mektupları)*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1982; Yeni Boyut Yay., 2013.
 - *Hidâyetü'l Velî fi Vâridât-ı Kuşadalı*, haz. Enderunlu Ali Âli Bey, Ankara, y.y., 2001.
 - Himmet Konur, *Kuşadalı İbrahim Halvetî ve Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat*, İzmir: Tibyan yay., 2016.

28. Köstendilli Süleyman Şeyhî (Bulgaristan-Köstendil, v. 1820)

Nakşî-Müceddidî şeyhi Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. Nakşibendilik Köstendil'de kendisi ve ağabeyi sayesinde yayılır. Bu silsilede

40 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/770793> Müridizm ile alakalı yapılan tezler: Akmaz, Ahmet, "Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin doğuşu", Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümü, 1994. Çatalıklıç, Didem, "Müridizmin Pasif Direniş Örneği Olarak Kunta Hacı", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2013.

41 https://www.academia.edu/35672361/Cecenistanda_Resmi_Mezhep_Kunta_Haci_Virdi?auto=download

42 Matbû halî: Makhaev, Ziyaudin, *Kafkasya'da Kunta Hacı Hayatı, Tesiri, Tasavvufî Çizgisi ve İki Risâlesi*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

olmakla birlikte Ekberî irfana bağlı kalmıştır. Dîvân sahibidir. Yaptırılmış olduğu dergâhta medfûndur.

- Yılmaz, Ali, “Mollazâde Süleyman Şeyhî Köstendilî'nin Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve *Bahrü'l Velâye'si*”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1985.⁴³
- Aydemir, Kâzım, “Köstendilî Süleyman Şeyhî'nin *Kûtû'l-Uşşak ve Hulâsatü'l-Esrâr* adlı eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.⁴⁴
- Ejder, Mustafa, “Köstendilli Mollazâde Süleyman Şeyhî Efendi'nin *Mir'âtü'l-Muvahhidîn* Adlı Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
- Doğan, Gönül, “Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin *Nikâtü'l-Hikem* İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Bedir, Engin, “Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin 'Lemeât-ı Nakşbend' Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Öksüz, Hatice Kübra, “Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin *Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn* İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Işık, Feyza, “Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin *Subhatü'l-Levâyh* Adlı Eseri (Metin-İnceleme)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Yıldırım, Birol, “Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi 2016.
 - Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
 - Köstendilli Süleyman Şeyhî, *1001 Sûfî*, haz. Sezai Küçük, Semih Ceyhan, ed. Ercan Alkan, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
 - Birol Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2019.
 - Mustafa Kundakçı, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, İstanbul: Kesit Yay., 2019.

29. Mehmed Esad Dede (Selanik, 1843-1911)

Selanik'te Bedevî şeyhi Osman Efendi'ye, İstanbul'a geldiğinde Yenikapı Mevlevîhânesi postnişîni Osman Selahaddîn Dede'ye intisap etmiştir. Eskişehir Mevlevîhânesi'nde Hasan Hüsnü Dede tarafından verilen hilafet ve mesnevîhânlık icazetinin yanı sıra müridi Tahirü'l-Mevlevî'nin isteği üzerine gittiği Hicaz'da Çiştîyye, İdrisiyye ve Şâzelîyye icazetleri alır. Vefatından iki sene önce Kasımpaşa

43 DİA maddesinde bu tezin 1989 yılında yapıldığı belirtilmiştir.

44 Diğer fakültelerde de bazı çalışmalar: Kundakçı, Mustafa, “Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'nin Dîvânı'nın tenkitli metni”, Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2003. Sejfovska, Suzanka, “Mecmua-i Resâil ve Şeyh Süleyman Efendi Nakşibendî-Köstendil”, Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017.

Mevlevihânesi'ne yerleşir. Burada sırlanmış, Mevlevihâne'nin bir kısmı mektebe çevrilince Fatih'teki Tahir Ağa Tekkesi'ne nakledilmiştir.

- Kaya, Adnan, "Mesnevîhân Mehmed Esad Dede'nin *Ziyâu'l-Kulûb*⁴⁵ Tercümesi", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

30. Mehmed Nûri (Şemseddîn) Efendi (İstanbul, 1801-1864)

Hâlid-i Bağdâdî'nin halîfesi olup İstanbul'u ziyaret eden Abdülfettah el-Akrî'ye intisap etmiştir. Abdülfettah Efendi'nin İstanbul'dan sürülmesi üzerine Beyazıt Camii'nde Hacı Saîd Efendi'nin tefsir dersleri almış ve otuz dört yaşında halifesi olmuştur. Nakşî-Müceddidî şeyhi Saîd Efendi'nin Sultan II. Mahmud tarafından Hacı Bektâş Velî türbesine şeyh tayin edilen edilmesiyle Nûri Efendi de burada üç ay kalmış, müridinin isteğiyle o sırada altı aydır boş olan Yahya Efendi dergâhına tayin edilmiştir. Sultan II. Mahmud'un emriyle Nusretiye Camii'nde Şifâ-i Şerîf okutmuş, Sultan Abdülmecîd'in hasta yatağında yanına çağırılmış, Sultan Abdülazîz'in de kılıç kuşanma törenine katılmıştır. Yahya Efendi dergâhında medfûndur.

- Aktan, Mustafa, "Mehmed Nûri Şemseddîn Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
 - *Miftah'ül-kulûb* (gönüller açan kitap): metin-tercüme-şerh, haz. Abdülkâdir Akççek, İstanbul: Huzur Yayınevi, t.y.
 - *Miftahü'l-kulûb: Kalblerin Anahtarı*, İstanbul: Demir Kitabevi, 1968.
 - *Tam Miftahü'l-kulûb: Kalblerin Anahtarı*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1969.
 - *Evrâd-ı Fethiyye ve Evrad-ı Behâiyye ilaveli Miftahu'l-Kulûb: Kalblerin Anahtarı*, İstanbul: Çile Yay., 1976.
 - *Miftahü'l-kulûb'dan İnsanın En Büyük Düşmanı Nefs ve Mertebeleri*, haz. Abdülkâdir Dedeoğlu, haz. F. Zehra Dedeoğlu, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1996.
 - Muhammed Safi, Mahmud Sipahi, *Miftâhu'l Kulûb Kalplerin Anahtarı*, Bedir Yayınevi, 2017.

31. Mehmed Rifat Efendi (İstanbul, v. 1852)

Bazı eserlerde ismi Ahmed Rifat olarak kaydedilmiştir. Maliye teşkilatının önemli kademelerinde vazife almış, ser-halifelikten azledilerek Gelibolu'ya sürülse de affedilerek İstanbul'a dönmüş ve vazifesine devam etmiştir. *Nefha* adlı eseri Kâdirîliğin âdâb, erkân, Kâdirî meşâyih ve silsilesini bir araya getirmesi bakımından tasavvuf literatüründe önemli bir yer tutar. Ekberî ekole mensup

45 İmdâdullah Tehânevî'den yaptığı tercümedir.

şeyhlerin eserlerinden istifâde etmiştir. Kabri Hekimoğlu Camii avlusu şadırvanı yanındadır.⁴⁶

- Çakır, Adalet, “Mehmed Rifat Efendi’nin ‘Nefhatü’r-Riyâzi’l-Âliye’ Adlı Eseri İşığında Anadolu’da Kâdirilik”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
 - Adalet Çakır, *Mehmed Rifat Efendi’nin Nefhatü’r-Riyâzi’l-Âliye’sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, İstanbul: İSAM, 2012. 2. c.

32. Mehmed Vehbî Konevî (Konya, v. 1828)

Konya Üçler Mezarlığı’nda medfûndur. Tek eseri Hâfız’a yazdığı şerhtir.

- Arı, Osman Sacid, “Mehmed Vehbî Konevî’nin Hâfız Dîvânı Şerhi’nde Tasavvufî Unsurlar”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

33. Mehmed Zekâî Dede (Eyüp, v. 1897)

Mısırlı Fazıl Bey ile birlikte bir süre Mısır’da yaşamıştır. Eyüp Bahariye Mevlevîhânesi’nde kudümzenbaşı olmuş, Kazasker Mustafa İzzet Efendi’den sülüs ve nesih meşketmiştir. İsmail Dede Efendi’den sonra Mevlevî mûsikîsi repertuarına en çok ayın kazandıran kişidir. Oğlu Ahmet Irsoy dönemin önemli mûsikîşinaslarından. Kaşgârî dergâhı civarındaki aile mezarlığında medfûndur.

- Rızvanoğlu, Mustafa İsmail, “Eyyübî Mehmed Zekâî Dede Hayatı ve Dinî Eserleri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1997.
 - *Esâtiz-i elhan: Hoca Zekâî Dede Efendi, Hoca Abdülkâdir-i Meragi, Dede Efendi, Rauf Yekta Bey*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.
 - Mehmed Zekâî Dedezâde Ahmed, Suphi Ezgi, *Türk mûsikîsi klasiklerinden Hâfız M. Zekâî Dede Efendi külliyatı (ve zeyli)*, İstanbul: İstanbul Konservatuvarı, 1940, 3 c.
 - *Hoca Mehmed Zekâî Dede*, gen. yön. Bülent Özükan, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2000.
 - Ahmet Çalışır, *Hâce Hâfız Eyyübî Mehmed Zekâî Dede Efendi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2018.

34. Muhammed Bahâeddîn (Konya-Bozkır, 1831-1906)

Nakşî Hâlidî şeyhi Memiş Efendi namıyla tanınan Şeyh Muhammed Kudsi’nin büyük oğludur. Kabri Konya Hacı Abdülfettah Çavuş mezarlığındadır.

- Çoban, Ali, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Şeyhlerinden Bozkırlı Muhammed Bahâeddîn Efendi ve “İkâzu’n-Nâimîn” Adlı Eserindeki Tasavvuf Anlayışı”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.

46 <http://mustafaesmiahi.net/mustafaahi/tekkeler/mehmedrifat.html> Burada Mehmed Rifat Efendi’nin Hırka-i Şerif Kabakulak Tekkesi haziresi dokuz numaralı kabirde medfûn olduğu yazılıdır (2012). Erişim tarihi: 23.09.2019.

- Doğan, İbrahim, “Bozkırlı Muhammed Bahâeddîn Efendi ve *Bâisü'l-Mağfire fi Beyâni Ekvâlî'l-Vahde* İsimli Eseri: Metin ve İnceleme”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

35. Muhammed Emin Erbilî (Erbil, v. 1914)

Babası Fethullahzâde Kâdirî meşâyihinden olmasına rağmen kendisi Nakşî şeyhi Osman el-İrakî et-Tavilî ve oğlu Ömer et-Tavilî'ye intisap eder. Hicaz'da kaldığı süre zarfında Medine'deki Mahmudiye medresesine girmek için Türkçe öğrenir. Daha sonra Mısır'a geçerek Ezher'de tahsîl görür. Bulak'taki Sinâniyye mescidinde ve Mescid-i İmrânî'de irşada devam eder. Seleflerin taarruzuyla karşılaşsa da Nakşibendiliğin Mısır'ın çeşitli bölgelerinde yayılmasını sağlamıştır. Kabri Karafe mezarlığındadır. Mısır hükümeti tarafından *Sahra-yı Şeyhi'l Kebîr olarak* isimlendirilmiş ve türbe haline getirilmiştir.

- Akdoğan, Mesut, “Muhammed Emin Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
 - Muhammed Emin Kürdî Erbilî, *Kalblerin Nuru Tasavvuf*, ter. Abdulcelil Candan, Konya: İhya Kitabevi, 1982;
 - *Tasavvufun İncelikleri: Tenvîrül-Kulûb'tan Tasavvufî Sohbetler*, çev. Mehmed Can, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1997.
 - *Tenvîrül Kulûb*, çev. Halil Gönenç, Eser Neşriyat, t.y.

36. Muhammed Rasim, Hocasâde (Malatya, 1840-1899)

Mevlevî tarikatına mensuptur. Diyarbakır ve Sivas bidayet mahkemelerinde görev yapmıştır. *Füsûs* üzerine yazma geleneğini modernleşme devrinde de sürdürür. İstanbul'da vefat eder.

- Şeker, Züleyha, “Hocasâde Muhammed Rasim Efendi'nin *Kâşifî't-Te'vilât* İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Vural, Ahmet, “Hocasâde Muhammed Rasim Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve *Zübdetü't-Tarîka* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, 2016.

37. Muhammed Ziyâeddîn (Bitlis-Hizan, 1856-1923)

Babası Osmanlı devleti tarafından Mecidî nişanıyla ödüllendirilmiş Nakşî-Hâlîdî şeyhi Abdurrahman Tâhî'dir (Tâgî). Şeyh Abdurrahman oğlu yetişene kadar yerine damadı Şeyh Fethullah Verkanisî'yi bırakmıştır. Şeyh Muhammed Ziyâeddîn talebeleriyle birlikte Millî Mücadele'ye katılmış, Sultan Reşad tarafından ödüllendirilmiştir.⁴⁷ Ahmed Haznevî, Muhammed Ma'sum-ı Sâni, Seyyid

47 Mustafa Kemal'in kendisine gönderdiği mektup için; “Nurşinli Meşâyih-İzam'dan Şeyh Ziyâeddîn Efendi Hazretleri'ne”, *Nutuk*, Vesika 52, 13 Ağustos 1335, Ankara: Türk Tayyare ♡

Muhammed Şerif Arabkendî ve Adıyamanlı Abdülhakîm Hüseyinî önde gelen talebelerindedir. Nurşin'de babası Seyda Tâhî'nin yanında medfûndur.

- Yücel, Ömer Tayfur, “Şeyh Muhammed Ziyâeddîn'in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
 - *Mektûbât Şeyh Muhammed Ziyâeddîn ve Şeyh Ahmed el-Haznevî*, der. Şeyh Alauddîn, çev. Hasib Seven, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1977; Seriyeye Kitabevi, 1982.
 - *Mektûbât-ı Hazret Şeyh Muhammed Ziyâeddîn'in Mektupları*, Menzil Yay., 1999.
 - *Mektûbât-ı Hazret Şeyh Muhammed Ziyâeddîn'in Mektupları*, haz. Selaheddin Kınacı, İstanbul: Sey-Taç yay., 2006.

38. Murad Nakşibendî (Fatih-Çarşamba, 1788-1848)

Murad Molla⁴⁸ Tekkesi şeyhi Ahıskalı Abdülhalim Efendi'nin oğludur. Babasının ölümünden sonra meşihatine tayin edildiği tekkenin yanında Darü'l Mesnevî inşa ettirir. Sultan Ahmet Camii'nde Cuma vaizliği yapmış, XIX. asırda Nakşî-Mevlevî yakınlığının temsilcisi olmuştur. Tekkenin haziresinde medfûndur.

- Güntan, Zekiye, “XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve *Hülâsatü's-Şürûh* İsimli Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlîli”,⁴⁹ Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.⁵⁰
 - Mehmed Murad Nakşibendî, Şeyh Hâfız, *Kitab-ı Mâ-Hazar, Şerh-i Alâ Pend-i Attâr: Pendnâme-i Attar Şerhi*, haz: Muhammet Altaytaş, Emir Hüseyin Yiğit, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2012.
 - *Aşk Bağından Öğütler: Mâ Hazar: Pendnâme Şerhi*, haz. İbrahim Kunt, Mehmet Ali Özkan, İstanbul: Semerkand Yay., 2013.

Cemiyeti, 1927, s. 38-39. Bir başka Hâlidî şeyhi Ali Hüsameddîn Efendi'nin tebrik mektubuna Mustafa Kemal'in cevabî mektubu için bkz. <https://www.independentturkish.com/node/73691/türkiyeden-sesler/mustafa-kemal-atatürkün-tavıla-li-ülünl-kürt-nakşibendî-hâlidî-şeyhi> (24.09.2019)

48 Murad Molla külliyesi bânîsi ile aynı adı taşıdığı için karıştırılmaktadır. Bâni için bkz. Murat Molla: Hayatı, kütüphanesi ve eserleri, Muzaffer Gökman, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943.

49 Zekiye Güntan, *Muhammed Murâd Nakşibendî ve Hülâsatü's-Şürûh Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beyit*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010.

50 Hatice Özdil, “Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhleri”, Doktora tezi, Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 2013. “Murad Molla Kütüphanesi'ndeki kelam kaynaklarının tanıtım ve tavsîfi”, Mustafa Kahraman, 1993, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TİB, Kelam Bilim Dalı.

39. Mûr Ali Baba (Musul, v.1884)

Asıl adı Mehmed b. Ahmed Paşa b. Abdullah Paşa'dır. Genç yaşında Kerkük'te Abdurrahman Halis Tâlebânî ile görüşmüş, şeyhinin kendisini Sivas'ta bir dergâh kurmakla görevlendirmesi üzerine Sivasî dergâhı postnişini Şeyh İbrahim Naibî'nin yanına yerleşmiştir. 1878'de dergâhı vakıf haline getirerek oğlu Abdülkâdir Gulâmî'yi vekil tayin etmiş, Gürün ilçesinde de tarikatı genişletmiştir. Amasya ziyaretinde mutasarrıf Ziya Paşa kendisine intisap etmiştir.

- Kıbrıs, Mücahit, "Mûr Ali Baba ve *Tenbihü's-Sâlikin* İsimli Eseri: Metin ve İnceleme", Marmara Üniversitesi, 2015.
- Çınar, Fatih, *Mûr Ali Baba*, Sivas: Burüciye Yay., 2012.

40. Mustafa b. Abdurrahman Başterzi (Başkent Cezayir, v. 1836)

Babasının vefatından sonra Konstantine'deki zaviyeye şeyh olmuş, Fransızların işgali sırasında direnişlere katılmış, veba hastalığı nedeniyle vefat etmiştir. Kâdirliğin Rahmâniyye kolunun önemli isimlerindedir. Kasantina'da medfûndur.

- Adsoy, Fatma, "Mustafa b. Abdurrahman Başterzi'nin *Kitâbu'l-Minahu'r-Rabbaniyye fi Beyâni'l-Manzumeti'r-Rahmâniyye* Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012.

41. Mustafa Fevzi Efendi, Kâtib (Erzincan, 1871-1924)

Erzincan'dan İstanbul'a gelerek on beş yıl Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin hizmetinde bulunmuş, Gümüşhanevî'den sonra yerine geçen Hasan Hilmi Efendi'den icazet almıştır. Eserlerinin hepsi manzumdur. Gümüşhanevî dergâhı son şeyhi Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi ile karıştırılmaması için Mustafa Fevzi b. Numan adını kullanmıştır. Uzun yıllar bahriye teşkilatında katiplik yaptığı için Kâtib lakabıyla anılır. Kabri Mustafa Paşa tekkesinde iken yol yapımından dolayı torunu tarafından Edirnekapı Şehitliği'ne nakledilmiştir.

- Akbulut, Fikri, "Kâtib Mustafa Fevzi b. Numan Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Kul, Hasan Hüseyin, "Mustafa Fevzi bin Nu'man ve *Kitâbu İsbâti'l-Mesâlik fi Râbitati's-Sâlik* Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Güzel, Nuh Mehmet, "Fevzi Efendi'nin *Menâkıb-ı Ahmed Ziyâeddîn* Eserinin Araştırılması (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
 - Vahdet aynasında: Osmanlı tasavvuf metinlerinden seçmeler: -I-, haz. Tahir Hâfızalioğlu, İstanbul: İnsan Yay., 2001.
 - Mustafa Fevzi Efendi, *Vahdet-i Vücûd Meselesi*, çeviri yazı ve sad. Mahmut Kanık, Fatma Zehra Kavukçu, Ankara: Hece Yay., 2003.

- Fikri Akbulut, *Bir Askerin Kaleminden Tasavvuf*, Konya: Ensar Yayıncılık, 2006.
- *Gümüştaneli Ahmed Ziyâeddîn Hazretleri'nin Menkıbeleri ve Menâkıbı Hüsnîye (Şeyh Hasan Hilmi Hazretlerinin Menkıbeleri)*, Konya, 2006.
- *Ahmed Ziyâeddîn Gümüştanevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hâfızoğlu, İstanbul: İnsan Yay., 2010.
- *Kitâb-ı ziyâiyye: Mir'âtü'ş-şühûd*, haz. Fatih Yıldız, Konya: Ensar Yayıncılık, 2012.
- *Hilye-i sâdât* (Nakşibendî silsilesinin manzum menâkıb ve şemâîli) haz. Ferdi Kiremitçi, İstanbul: Kesit Yay., 2017.
- *Mizanü'l İrfan*, haz. Erdem Can Öztürk, İstanbul: Kurgan Edebiyat, 2019.

42. Mustafa Rasim Efendi (...)

Müellif hakkındaki tek bilgi Şeyh Muhammed Saîd Efendi'nin talebesi olduğudur. Eserinin bitiş tarihi ise 1824 olarak kaydedilmiştir.

- Kara, İhsan, "Tasavvuf İstilahları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin *İstilahat-ı İnsan-ı Kâmil'i*", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- Tasavvuf sözlüğü: *İstilahat-ı insan-ı kâmil*, haz. İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yay., 2008.

43. Mustafa Vahyî Efendi (İstanbul, v. 1878)

Hâce Hasan Hüsameddîn Efendi'nin önde gelen halifesidir. Hüsameddîn Efendi'nin vefatından sonra Eyüp Hatuniye Tekkesi'nde uzun seneler Mesnevî okutmuştur. Sultan Abdülazîz devrinin 'İrfanlı Nakşî şeyhi' olarak tanınır. Hocasının yolunu takiben tekkede sema değil hatm-i haccân yaptırır. Medine'de vefat eden Vahyî Efendi'nin kabri Şeyh Şâmil'in yanındadır.

- Oran, Süleyman Arif, "Mustafa Vahyî Efendi ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Pekdoğru, Yakup, "Osmanlı Son Dönem Sûfilerinden Mustafa Vahyî Efendi'nin *Tuhfetü'sâlihîn* ve *Subhatü'z-Zâkirîn* İsimli Eseri: Günümüz Harflerine Çevirisi ve Metin Tahlîli, Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

44. Müştâk Baba (Bitlis, v. 1831)

XIX. asrın mürettep Dîvân sahibi birkaç sûffisinden biridir. Tahsilini Kâdirî şeyhi olan dedesi Molla Süleyman ve amcası Şems-i Bitlisi'nin yanında sürdürür. Şeyhi Hacı Hasan Şirvanî'dir. Erzurum, Trabzon, Ankara yoluyla İstanbul'a gelerek Hoca Neşet Efendi'den Mesnevî okur. Eyüp'te Selâmi tekkesine vekalet etmiş, daha sonra yerleştiği Erzurum'daki konağında ve memleketi Bitlis'teki

dergâhında irşat faaliyetini sürdürmüştür. Bitlis'e dönerken Muş'ta uğradığı bir hücum neticesinde vefat ederek burada defnedilir.

- Akot, Bülent, "Müşâtâk Baba Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı",⁵¹ Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.⁵²
 - Mustafa Özkul, *Dîvân-ı Müştâk Baba Hayatı ve Eserleri*, Kadioğlu Matbaası/Erenler Matbaası, 1972.
 - Ahmet Doğan, *Müşâtâk Baba: Hayatı ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara: Akçağ yay., 1995.
 - Müştâk Baba, *Dîvân*,⁵³ haz. Mehmed Kemal Gündoğdu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.
 - *Ankara'nın Başkent Olacağını Bilen Müştâk Baba Geleceği Gördü İstanbul Yeniden Başkent Olacak*, haz. Serhat Ahmet Tan, İstanbul: Şira Yay., 2011.
 - Hüseyin Vassaf, *Risâle-i Müştâkiyye*, haz. Sinan Doğan, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2012.

45. Nazif Hasan Dede (Mora-Yenişehir, 1794-1861)

Konya'da Muhammed Saîd Hemdem Çelebi'ye intisap ederek hilafet almış, Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi vefat edince buraya tayin edilmiştir. Memleketi Yenişehir'de bir Mevlevîhâne inşa ettirmiştir. Çırağan sarayının yaptırılması dolayısıyla kabri önce Maçka, daha sonra Bahariye Mevlevîhânesi'ne nakledilir. Oğlu Hüseyin Fahreddîn Dede Bahariye Mevlevîhânesi postnişinidir.

- Bilgin, Fatih, "Nazif Hasan Dede ve *Ta'rîfî's-Sülûk* Adlı Eseri", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
 - *Nazif-i Mevlevî Dîvânçesi*, haz. Kemal Kahramanoğlu, Konya: Tablet Kitabevi, 2005.
 - *Mevlevî Nazif Dede Dîvânçe ve Risâlesi*, haz. Gülbeyaz Karakuş, İstanbul: Revak Kitabevi, 2013.

46. Nigârî (Azerbaycan-Karabağ, v.1886)

Asıl adı Hamza'dır. Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi İsmail Şirvanî'ye intisap eder. 1839'da müşîdiyle birlikte Amasya'ya giden Nigârî onun emriyle Hacc'a gitmiştir. Ehli Beyt'e zulmeden Emevî ve Mervanîlerin İslam dininin düşmanı olduğu söylemleri üzerine Amasya'dan Merzifon'a gönderilir. Daha sonra müritlerinden birinin davetiyle İstanbul'a gelmiş, Kâzım Paşa'nın girişimleri işe yaramayınca

51 Bülent Akol, *Müşâtâk-ı Bitlisi: Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2011.

52 Ahmet Doğan, "Müşâtâk Baba'nın Türkçe Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar", Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1992.

53 Bir çeşit aile tarihi veya hâtrât niteliğindeki Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-uşşâk adlı eser burada özetlenmiştir.

bu defa da Harput'a sürgün edilmiştir. Orada vefat eden Nigârî vasiyeti üzerine Amasya'ya defnedilir.

- Çınar, Fatih, "Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi", Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2009.⁵⁴
 - Mir Hamza Nigârî, *Divân-ı Seyyid Nigârî*, haz. A. Azmi Bilgin, İstanbul: Kule İletişim Hizmetleri, 2003.
 - *Divân-ı Seyyid Nigârî Bezbân-ı Türkî*, haz. Kurtuluş Altunbaş, Samsun: Cem Ofset, 2004, 2 c.
 - *Seyyid Nigârî Divânı*, haz. Muzaffer Akkuş Niğde Üniversitesi Yay., 2005.
 - Ahmet Özkılınc, *Mürşidi Aşk Olan Seyyid Nigârî*, İstanbul: Mega Yay., 2013.
 - Ahmet Hakkı Turâbî, *Seyyid Mir Hamza Nigârî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, Amasya Belediyesi yay., 2016.
 - Neriman Hasanzâde, *Seyyid Nigârî Türbesi*, çev. İsmet Bora Binatlı, Kültür Ajans Yay, Ankara, 2018.

47. Nureddîn Birifkânî (Irak, 1816-1851)

İlk hocası, babası Abdülcebbar Birifkânî'dir. Yahya Mizurî gibi döneminin en büyük hocalarından ders görerek Nakşî, Kâdirî ve Halvetî tarikatlarından icazet alır. Bilâhare babasının irşadıyla Birifkân'a gider. Ceddi Şemseddîn Ahlatî'nin inşa ettirdiği tekkeyi imar ederek çevre muhitlerde irşat faaliyetlerini yürütür. Birçok meşâyih kendisini Abdükâdir Geylânî'den sonra zamanın ikinci gavısı olarak görmüştür. Kabri Birifkân'dadır.

- Ulucan, Mahmut, "Nüreddîn Birifkânî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi, 2012.

48. Nûrî'l-Arabî (Mısır, 1813-1888)

Ezher'de tahsilini tamamladıktan sonra Yanya'ya gidip Şeyh Yusuf Efendi'ye intisap eder. Şeyhinin emriyle Mekke'ye gittiğinde Şâbânî, Üveysiye ve Ekberiyeye tarikatlarından icazet alır. Tekrar Kahire üzerinden bazı Anadolu şehirlerine uğrayarak Selanik ve Serez'e geçer. *Emâlî* kasidesini Türkçe şerhetmesi Üsküp valisi Hıfzı Paşa'nın dikkatini çeker. Üsküp'te Nakşî Müceddidî şeyhi Kazanlı Abdülhâlik Efendi'ye intisap ettikten sonra Mekke'de onun talebesi Trabzonlu Mustafa Efendi'den icazet alır. 1850'de Üsküp valisi Selim Paşa'nın davetlisi olarak İstanbul'a gelir. Çerkez İsmail Paşa'nın davetiyle gittiği Manastır'da Şeyh Bedreddîn'in *Vâridât*'ını şerheder. Sultan Abdülaziz zamanında zındıklıkla itham edilse de tahkîkattan vazgeçilmiş, irşat faaliyetlerini Ustrumca'da sürdürmüştür.

54 Nigârî'nin mesnevîsi Taşlıova, Muammer Mete, "Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-Nâme Mesnevîsi: (İnceleme Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi, Türk Halk Edebiyatı, 1998.

Burada vefat eden Nûrî'l- Arabî'nin harap olan türbesinin yerine nişâne olarak ağaç dikilmiştir.

- Kumanlıoğlu, Hasan Fehmi, “Muhammed Nûrî'l-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1988.
 - *Muhammed Nûrî'l Arabî'nin risâleleri ve Noktati'l Beyân*, şrh. Fazıl Güvenç, y.y., ts.
 - Davud Yılmaz, *Seyyid Muhammed Nûrî'l Arabiyyi'l Melâmî*, y.y., t.y.
 - Yusuf Ziya İnan,⁵⁵ *Seyyidü'l Melâmî Muhammed Nûrî'l Arabî, Hayatı, Şahsiyeti Eserleri*, İstanbul: Osmanbey Matbaası 1971.
 - *Nesefî Akaidi Şerhi*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1993.
 - *Vâridât, Şeyh Bedreddîn*, haz. Saadettin Bilginer, Mustafa Varlı, Esmayay, 1994.
 - Baki Yaşa Altınok, *Seyyid Muhammed Nûr Noktai'l Beyân*, Ankara: Oba Yayınevi, 2000;
 - Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *H.z. Pîr Seyyid Muhammed Nur el-Melâmî el-Arabî: Hayatı, şahsiyeti ve bazı tasavvufî görüşleri*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2000.
 - *Risâle-i Vehbiyye Eserinin Şerhi*, haz. H.F. Kumanlıoğlu, İzmir, 2005.
 - *Noktati'l-Beyân: Noktanın Sırrı*, sad.-çev.yazı-tpkibasım, haz. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2012.
 - Vâridât tercüme ve şerh, çev. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, şrh. Muhammed Nûrî'l-Arabî; Osmanlı Türkçesi'ne çev. Ali Urfi Efendi, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2013.
 - *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı şerhi*, haz. Mustafa Tatçı, İbrahim Özay, İstanbul: H Yay., 2014.
 - Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrî'l-Arabî Beyân-ı melâmet ve ahvâl-i melâmîyye*, haz. Mustafa Tatçı, Burak Anılır, ter. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, İstanbul: H Yay., 2014.
 - *İhsânî'r Rahman, Şerh-i Muhammed Nûrî'l Arabî alâ Risâleti Şehr-i Arslanî*, İzmir, 2015.
 - Ali Bolat, *Muhammed Nûrî'l Arabî hayatı eserleri ve tasavvufî görüşleri*, Samsun: Etüt yay, 2010, İstanbul: H Yay., 2015.

55 Aynı yazarın *İslam'da Melâmîliğin Tarihi Gelişimi* adlı kitabında Nûrî'l-Arabî'nin eserlerinin yanlış okunduğu söylenmiştir. Nihat Azamat, “Muhammed Nûrî'l-Arabî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-nurul-arabi> (27.09.2019).

- Nûrû'l Arabî Külliyyatı: 1. c. *Ezan ve Namaz Risâleleri*, haz. Mecit Yıldız, Burak Anılır, H Yay., 2016, 2.c. *Neseft Akaidi Şerhi*, haz. Mustafa Tatçı, B. Anılır, 2017, 3.c. *Vahdet Konuşmaları*, Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, 2017, 4.c. *Risâleler I*, haz. H.F. Kumanlıoğlu, B. Anılır, 2017, 5.c. *Nokta Şerhi*, haz. B. Anılır, 2018, 6.c. *Delâilü'l-Hayrât Şerhi*, haz. H.F. Kumanlıoğlu, 2018.
- Tahir Hâfızalioğlu, *Gayb Bahçesinden Seslenişler*, İstanbul: İnsan yay., 2017.

49. Osman Bedreddîn (Erzurum, 1850-1924)

İlk eğitimini Erzurum'da hocası Mehmet Tahir Efendi'den almış, Buharalı Seyyid Ahmed Merâmî'nin terbiyesinde yetişmiştir. Hocasının Buhara'ya dönmesi üzerine Mahmud Sâmîni'ye intisap eder. Şeyhinin vefatından sonra halkı irşat eden Mahmud Sâmîni, Nakşibendi tarikat silsilesinin sekizinci müceddidi kabul edildiği için *Sâminî* adıyla anılır. Diğer namıyla İmam Efendi, şeyhinin vefatından sonra Harput'a yerleşip burada hizmet etmiştir. Türbesi Harput Mezeris mezarlığındadır.

- Türkmen, Enver, "Osman Bedreddîn Erzurumî'nin *Gülzâr-ı Sâminî*'sinde Bulunan Ayetlerin Tasavvufî Yorumları ve *Rûhul-Beyan* Adlı Tefsirle Karşılaştırılması", Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2007.
- Karakuran, Ahmed Ziyâuddîn, "Osman Bedreddîn Erzurumî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
 - Osman Bedreddîn Erzurumî; *Sohbetnâme I: Hizmet Rehberi*, haz. Cemallettin Emiroğlu, Ankara: Gelişim Matbaası, 1983; II: Ankara: Elif Matbaası, 1984; III: Ankara: Elif Matbaası, 1985.
 - *Gülzâr-ı Sâminî Mektûbât*, haz. Ülker Yeniaccun, İstanbul: Marifet Yay., 2006.
 - Bünyamin Erdem, *Osman Bedreddîn Erzurumî Hazretleri* (İmam Efendi), Elazığ: Örnek Ofset, 2012.
 - *Gülzâr-ı Sâminî: Sâminî'nin gül bahçesinden sohbetler*, haz. Yakup Sevimli, İstanbul: Semerkand, 2017. 3. c.

50. Ömer Ziyâeddîn Dağistanî (K. Kafkasya, 1850-1920)

1876 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Şâmil'in oğlu Gazi Mehmed Paşa ile beraber savaşa katıldıktan sonra İstanbul'da Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'ye halife tayin edilir. 1878'de ikinci ordu alay müftülüğüne ve kadılık görevlerinin akabinde İstanbul'a yerleşir. Saltanat ve hilafeti savunan bir eser neşredip 31 Mart vakasına karıştığı iddiasıyla yargılanıp kalebentliğe mahkûm edilse de cezası sürgüne çevrilerek Medine'ye gönderilir. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın davetiyle İskenderiye'ye gider. Yedi yıl sonra İstanbul'da Süleymaniye Medresesi müderrisliğine tayin olunur. Kısa bir süre Gümüşhanevî dergâhı meşihatinde bulunmuştur. Kabri Süleymaniye Camii haziresindedir.

- Arif Hakan Demirel, “Ömer Ziyâeddîn Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”,⁵⁶ Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
 - *Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili fetvalar*, çev. İrfan Gündüz, Yakup Çiçek, Ankara: Seha Neşriyat, ts.
 - *Delilü's-sâlikîn şerhi Sirâci'l-müttekîn*, haz. A. Fikri Doğan, İstanbul: Sıraç Kitabevi, ts. (Zübdetü'l-Buhârî tercümesinden seçilmiş hadîs-i şeriflerdir.)
 - *Zübdetü'l Buhârî*, Salah Bilici Kitabevi, 1. c., 1967 (3 cilt bir arada 1971).
 - *Zübdetü'l-Buhârî*, trc. Ömer Ziyâeddîn Dağistanî; çev. A. Fikri Yavuz, Osman Zeki Soyyiğit, haz. Mevlüt Karaca, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2012.
 - *Zübdetü'l Buhârî*, haz. A. Ergenç, Harf, 2014.
 - *Zübdetü'l Buhârî*, haz. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, 2016.

51. Sâkıb Salâhaddîn (Kırgızistan-Oş, 1838-1910)

Babası Muhammed Sirâcuddîn Efendi Fergana bölgesinde meşhur bir şeyhtir. Kendisi Oş ve Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrinde hizmet etmiştir. Hac yolculuğunda Muhammed Mazhar'dan ikinci icazetini alır. Orta Asya'da tasavvufî geleneğin son temsilcilerinden biridir. Oş, Sermezar'da medfündür.

- Moıdnova, Madına Bonu, “Sâkıb Salahaddîn'in Dîvân'ı ve tasavvufî görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.

52. Tabibzâde Mehmed Şükrü (....)

Kendi kayıtlarından Maliye kâtibi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Cerrahî tekkesi son şeyhlerinden İbrahim Fahreddîn Efendi'ye zakirbaşılık ettiği söylenmiştir. Nerede medfün olduğu bilinmemektedir.⁵⁷

- Usta, Muhiddîn, “Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi⁵⁸ ve *Silsilenâme-i Sûfiyye* İsimli Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

53. Terzi Baba (Erzincan, v. 1848)

Asıl adı Mehmed Vehbî olup terzilik yaptığından Hayyât Vehbî olarak tanınmıştır. Terzi Baba'nın dinî bilgileri sözlü kültür vasıtasıyla öğrendiği ve Şirvanlızâde lakabıyla tanınan bir Kâdirî şeyhine intisap ettiği kaydedilirse de rivayete göre daha

56 Zeynep Erçetin, *Ulema and politics: The life and political works of Ömer Ziyâeddîn Dağistanî*, İstanbul: Libra Kitap, 2015. Şehir Üniversitesi'nde bir önceki sene hazırlanmış tezin matbu halidir.

57 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Die İstanbuler Dervisch Konvente Und Hre Scheiche*, haz. K. Kreiser, Serhan Tayşi, Freiburg, 1980. Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrî İbn İsmail, *İstanbul Hankahları Meşâyihî Sheikhs of the Istanbul chapter houses*, haz. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin; metin, dizin ve tıpkıbasım Turgut Kut, dizini haz. İskender Pala, Harvard University, 1995.

58 Zeynep Hümeýra Erünsal, “Mehmed Efendi'nin *Mecmuât-ı İlahiyat* Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Çevirisi”, Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, 1996.

sonra Erzincan'a gelen Abdullah Mekki kendisini davet ederek Nakşibendî-Hâlidî halifesi tayin etmiştir. Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, Sivas'ta şöhret bulmuştur. Damadı Fehmi Efendi'nin müridi Aşçı İbrahim Dede'nin hatıralarında kendisinden genişçe bahsedilmektedir. Erzincan'da medfûn olduğu ahşap türbesi geçirdiği yangından sonra ihya edilmiştir.

- Güçlü, Dilek, "Terzi Baba *Kenzü'l-Miftah*", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000.
 - Vehbi Cem Aşkun, *Terzi Baba ve Erzincan Şairleri*, Balıkesir: Türk Dili Matbaası, 1956.
 - *Manevi anahtarların hazinesi: Kenzü'l-miftah*, ter. Hasan Alakese, İstanbul: Eko Matbaası, 1972.
 - Ünal Taygun, *Terzi Baba*, Kervan Yay., 2001.
 - Orhan Aktepe, *Terzi Baba ve Miftah-ı Kenz*, Erzincan: Terzibaba Mezarlığını Koruma ve Geliştirme Derneği, 2003.
 - Vehbi Yurt, *Hayyât Vehbî el-Erzincanî Hayatı ve Eserleri*, Erzincan: Tekyay dağıtım, 1995; Terzi Baba ve Erzincan, Birun Yayıncılık, 2011.
 - Şaban Er, *Erzincanlı Terzi Baba (Hayyât Muhammed Vehbî k.s) Külliyyatı: Hayatı, Eserleri, Halîfeleri, Menkıbeleri*, İstanbul: Kutupıldızı Yay., 2016.

54. Yanyalizâde Muhammed Abdülkerîm (...)

- Erkul, İhsan "el-Meslekü'l-Kavî li Tahsilit-Tarîki'l-Üveysî Risâlesi ve Tasavvufta Üveysîlik", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

55. Zâfir Efendi (Trablusgarp, 1829-1903)

Şeyh Zâfir, Medeniyye kolunu kuran babasından hilafet almış, onun ölümünden sonra irşada başlamıştır. Trablusgarp valisi Mahmud Nedim Paşa tavsiyesiyle İstanbul'a davet edilir. Pertevniyal Valide Sultan'ın iltifatına mazhar olur. Sultan II. Abdülhamid sayesinde kendisi için Unkapanı'ndaki Balmumcu tekkesi yeniden inşa edilmiş ayrıca Beşiktaş'taki Ertuğrul tekkesi yaptırılmıştır. Reformcu görüşleriyle tanınan Tunus'lu Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a gelmesini sağlamış, Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de sultana itaati kuvvetlendirmeye çalışmış, eserlerinde Sultan II. Abdülhamid'in lehine ifadeler kullanmıştır. Beşiktaş'ta saray mimarı Raimondo d'Aronco tarafından yapılan türbesinde medfûndur.

- İnce, Mehmet, "Muhammed Zâfir el-Medenî'nin *el-Envâru'l Kudsiyye fi Tenzîhi Turuki'l Kavmi'l Aliyye*' adlı eseri", Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
 - Kâmil Büyüker, *II. Abdülhamid Han'ın Şâzeli Tarikatı Şeyhi Şeyh Muhammed Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, Ankara: İletişim Ofset, 2004.

- Mehmed Önder, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Şeyhi Muhammed Zâfir el Medenî ve Şâzeliyye Tarikatının Esasları: en-Nûrî's-Satı' ve'l-Burhânî'l-Katı'*, İstanbul: Bedir Yay., 2006.
- Güngör Tekçe, *Zâfir Konağında Bir Tuhaf Zaman*, YKY, 2008.

III. Çalışmaların İstatistiki Özeti

Meşâyih hakkında hazırlanan tez ve kitapların tarikat bazlı dağılımı

<i>Nakşî Meşâyihî</i>	Tez	Kitap	Toplam
<i>Köstendilli Süleyman Şeyhî</i>	8	4	12
<i>Ali Behcet Efendi</i>	2	1	3
<i>Hicâbî Abdülbakî Efendi</i>	1	1	1
<i>Hâlid-i Bağdâdî</i>	3	14	17
<i>Gazzizâde Abdüllatîf Efendi</i>	3	4	7
<i>Hüseyin Hamdi b. Hüseyin</i>	1	-	1
<i>Muhammed Murad Nakşibendî</i>	1	2	3
<i>Terzi Baba</i>	1	6	7
<i>Abdullah Ferdî</i>	2	-	2
<i>Hamza Nigârî</i>	1	6	7
<i>Mustafa Vahyî Efendi</i>	2	-	2
<i>Mehmed Nuri Şemseddîn</i>	1	6	7
<i>Ahmed Ziyâeddîn Gümüştanevî</i>	3	18	21
<i>Bozkırlı Muhammed Bahâeddîn</i>	2	-	2
<i>Abdurrahman Aktepe</i>	1	1	2
<i>Sâkîb Salâhaddîn</i>	1	-	1
<i>Muhammed Emin Erbilî</i>	1	3	4
<i>Kazancızâde Emin Edîb Efendi</i>	1	1	2
<i>Ömer Ziyâeddîn Dağstânî</i>	1	6	7
<i>Ahmed Mahir Efendi</i>	2	3	5
<i>Osman Bedreddîn Erzurûmî</i>	2	4	6
<i>Muhammed Ziyâeddîn Nurşinî</i>	1	3	4
<i>Mustafa Fevzi Efendi (Kâtib)</i>	3	8	11
<i>Ahmed Hüsameddîn Dağstânî</i>	2	7	9
<i>Mustafa Rasim Efendi</i>	1	1	2

Kâdirî Meşâyihî/Müntesibânı	Tez	Kitap	Toplam
<i>Müşâtâk Baba</i>	1	6	7
<i>Mustafa b. Abdurrahman Başterzi</i>	1	-	1
<i>Ahmed Kuddûsî</i>	2	6	8
<i>Nüreddin Birîfkânî</i>	1	-	1
<i>Abdurrahman Hâlis Tâlebânî</i>	1	1	2
<i>Kunta Hacı</i>	1	1	1
<i>Mür Ali Baba</i>	1	1	2
<i>Abdülkâdir Gulâmî</i>	1	1	2
<i>Abdülkâdir b. Muhyiddîn el-Erbilî</i>	1	-	1
<i>Mehmed Rifat Efendi</i>	1	1	2
<i>Cebbarzâde Mehmed Arif</i>	1	2	3
<i>Abdülkâdir el-Kâdirî</i>	1	-	1

Mevlevî Dedegânı/Müntesibânı	Tez	Kitap	Toplam
<i>M. Vehbî Konevî/Eş'arîzâde</i>	1	-	1
<i>Nazif Hasan Dede</i>	1	2	3
<i>Mehmed Zekâî Dede</i>	1	4	5
<i>Hocazâde Muhammed Rasim</i>	2	-	2
<i>Mehmed Esad Dede</i>	1	-	1
<i>Abidin Paşa</i>	1	-	1
<i>Mesnevîhân Ali Fuad Efendi</i>	1	-	1
<i>Aşçı Dede</i>	1	2	3

Melâmî Mürsidânı	Tez	Kitap	Toplam
<i>Nûrî'l-Arabî</i>	1	16	17
<i>Abdürrahîm b. Ali el-Melâmî</i>	1	1	2
<i>Yanyalızâde M. Abdülkerîm</i>	1	-	1
<i>Harîrîzâde Kemaleddîn Efendi</i>	4	2	6

Rifâî-Halvetî-Celvetî-Şazelî Meşâyihî/ Müntesibânı

<i>Kabulî Mustafa Efendi</i>	2	3	5
<i>Kuşadalı İbrahim Halvetî</i>	2	2	4
<i>Tabibzâde Mehmed Şükrü</i>	1	-	1

*Abdurrahman Nesib Efendi**Zâfir Efendi**Ethem Giridî*

1	-	1
1	3	4
1	1	2

Hazırlanan tezlerin adedi: 1980-2000

1981	1982	1983	1985	1989	1997	1998
1	1	1	1	1	1	5

2000-2018

2000	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	3	1	2	1	2	7	6	5	5	6	2	4	6	3	7	6	2	1

IV. Değerlendirme

Osmanlı modern dönemine tanıklık etmiş olup, tasavvuf bölümlerinde lisan-süstü çalışmalara konu olan 55 meşâyih/mürşit/müntesip tespit edilmiştir. Bu zevâtın kendilerine ve eserlerine dair hazırlanmış 83 adet tezin İlahiyat fakültelerine göre-ikisi İslam Enstitüsü ve İslamî İlimler Fakültesi'nde olmak üzere- dağılımı şöyledir: Marmara (33 adet), Ankara (11 adet), Atatürk (9 adet), Selçuk (5 adet), Cumhuriyet (4 adet), Uludağ (4 adet), İstanbul (2 adet), Erciyes (2 adet), Fırat (2 adet), Yüzcüncü Yıl, Dicle, Sakarya, 9 Eylül, 19 Mayıs, Hitit, Harran, Gümüşhane, N. Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1'er adet). Bunların 17'si Doktora, geri kalanı Yüksek Lisans tezidir.

Yukarıdaki tabloları müstakil olarak incelediğimizde Nakşibendî tarikatı içinde en fazla çalışılmış olan üç isim Hâlid-i Bağdâdî (v. 1827), meşihat tevcih ettirerek Fatma Sultan Camii'ni Hâlidî tekkesine tahvil eden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî (v. 1893) ve halifesi Kâtip Mustafa Fevzi Efendi'dir (v. 1924). Her biri için üçer tez yazılmıştır fakat neşredilen kitapları hesaba kattığımızda hakkında en fazla çalışma olan isim Ahmed Ziyâeddîn Efendi'dir. Nakşiliğin Hâlidî kolunun Türkiye'deki akademik çalışmalarda ve matbuatta başı çektiği böylece açığa çıkmaktadır. Kâdirî silsilesine dair hazırlanan tezlerde ise en fazla Abdurrahman Halis Tâlebâni (Kerkükî) ve Türkiye'ye gelen halifelerinin adı geçmektedir. Mevlevîlik ise tarih, edebiyat, mimarlık veya güzel sanatlar fakültesinde yapılmış pek çok teze konu olması dolayısıyla diğer tarikatlardan ayrılır. Bahsi geçen fakültelerdeki çalışmaların yanı sıra İlahiyat fakültelerinde de 2000'li yıllardan bu yana Mevlevîliğin teşekkül dönemi, tarihî süreci, devletle ilişkisi, bazı ritüelleri ve hangi coğrafyalarda nasıl yayıldığı üzerine tezler hazırlanmıştır. 'İstanbul

Mevlevihânelerindeki Mûsikşinas Şeyhler' (MÜ, 1999) başlıklı tez literatürün kapsamına girse de ferdî bir çalışma olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Buradaki listeye giren şahıslar üçü hariç Mevlevî muhibbi olarak adlandırılabileceğimiz kimselerdir. Son olarak Melâmîlikle alâkalı çalışılmış tezlerin sayısı ona ulaşmazken Osmanlı topraklarında yaşanan üçüncü devre Melâmîliğinin önderi Muhammed Nûrû'l-Arabî, hakkında çıkan kitaplar göz önüne alındığında Gümüshanevî'den sonra Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte en fazla çalışılan isimdir. Bu da Melâmîliğin ülkemizde tarikat değil bir meşrep olarak halk nezdinde gördüğü alâkayı göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Seksen üç adet tezin neredeyse yarısı -on sekiz fakülte arasından- köklü bir geleneğe sahip olması hasebiyle Marmara ve Ankara İlahiyat Fakülteleri'nde hazırlanmıştır. Aynı ayrı ele alındığında bazı mutasavvıfların bazı fakültelerde öne çıktığı fark edilecektir. Örneğin Köstendilî Süleyman Efendi ile alâkalı yapılan sekiz tezin beşi, Harîrîzâde'ye dair yapılan dört tezin tamamı Marmara İlahiyat Fakültesi'nde yapılmıştır. İlâveten özellikle Anadolu'daki bazı fakültelerde (Cumhuriyet, Fırat) tezlerin o çevrede itibar gören meşâyih üzerine yapıldığı göze çarpmaktadır. 83 tezin 30 tanesi "... hayatı ve eser(ler)indeki tasavvufî düşüncesi, görüşleri, çizgisi, anlayışı", geri kalanı ise "... eserinin incelenmesi/tahlîli/şerhi/içerdiği tasavvufî unsurlar" gibi başlıklar taşımakta, sadece bir tanesi 'karşılaştırma' kavramına vurgu yapmaktadır. Tezlerden dört tanesi ise Dîvân şerhi veya tahliline yöneliktir. Nadiren de olsa bir şahsa ait eserlerin aynı yıl içerisinde (1998) birden fazla kişiye çalışma konusu olarak verildiği, bazı şahısların bir müddet sonra neredeyse aynı başlıkla aynı fakültede (bkz. Köstendilî) tekrar ele alındığı görülmektedir. Bunların yanı sıra İlahiyat fakültelerinde okuyan Balkan, Orta Asya ve Güney Asya kökenli talebelerin memleketlerindeki meşâyih profillerine hem farklı dönemlerde dikey olarak hem de aynı dönemde değişik coğrafyaları mukayese etmek üzere yatay olarak sosyal ve entelektüel açıdan ışık tutmaları sevindirici bir gelişme olarak kaydedilebilir (bkz. 9. ve 10. dipnot).

Yüksek İslam Enstitüleri'nin İlahiyat fakültelerine dönüştürülmesiyle müstakil tasavvuf ve tasavvuf tarihi araştırmaları görülmeye başlamış, 2000'li yıllardan itibaren İlahiyat fakültelerine sağlanan akademik kadroların çoğalmasıyla artış göstermiştir. Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı gibi meşâyihle alâkalı yapılan tezlerin sayısı 2006-2010 yılları arası yirmi dokuz, 2012-2016 yılları arası yirmi altı olarak saptanmıştır ki dönemin farklı veçheleri üzerine eğilen çalışmaları da katarsak Osmanlı modern döneminin tasavvuf çalışmaları içinde büyük bir yer tuttuğu söylenebilir. Hâlihazırdaki bu çalışmalar önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte kapsam açısından ihmal edilen alanlar olduğu da bir vâkıdır. Misal olarak yukarıdaki tabloya atıfla Anadolu'da yaygınlığı ve etkisine paralel olarak Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Bektaşî/Alevî ulularına/mefâhirine dair tez hazırlanmadığı dikkati çekecektir. Görebildiğimiz kadarıyla bunun tek istisnâsı Salih

Niyâzî (v. 1941) ve Bedri Noyan Dede Baba'dır (v. 1997).⁵⁹ Mezkûr iki şahıs yakın dönemde vefat etmeleri nedeniyle bu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur.⁶⁰

Üzerine eğildiğimiz meşâyih biyografilerini de ilgilendirecek şekilde genel olarak tasavvuf tarihi alanında hazırlanmış çalışmaların niteliğine dair akademik tarihçilik formasyonu almış kişilerin dile getirdiği bazı tenkitlere de burada yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunlardan ilki kaynak ve yöntem hususunda olanlardır. Turûk-ı aliyye olarak anılan tarikatlara mensup, toplum ve devlet bazında müteber görülen, sadece tekkesi içinde değil her alanda etkisini hissettirmiş olan meşâyihle alâkalı çalışmaların önemi konusunda hemfikir olursa da sözü edilen meşâyih biyografilerindeki menkıbevî anlatımların kullanımı konusunda birtakım ayrılıklar görülür. Bu anlamda Muharrem Varol, tasavvuf alanını bir 'inanç alanı' olarak gören İlahiyat formasyonu almış bazı araştırmacıların 'ideal retorik' uğruna mantıkî tutarlılığı olmayan, gerekçelendirilmemiş bilgileri zaman zaman benimsediklerini dile getirmektedir. Diğer bir husus herhangi bir itibar kaydı belirtilmeksizin genel hükümler üzerinden bir yüzyılı kuşatmaya çalışan başlıklardır ki müellif o asrı teneffüs etmiş tarikatların ya da mensuplarının tarihî bağlamından koparıldığına dikkat çekmektedir. Ayrıca tez araştırmacılarının kendi intisaplarını esas alıp bilimsel çalışmanın asgari koşullarını göz ardı etmesinin, ortaya konulması gereken birtakım hedeflerin iptal yahut ihmal edilmesine veya savunmacı bir üslupla değerlendirmeler yapılmasına neden olduğunu da belirtmektedir.⁶¹

Bu minvalde Ahmet Yaşar Ocak da bazı metodoloji ve yaklaşım hatalarından bahseder ve araştırmacıların sosyal tarih perspektifinden yoksun olmaları dolayısıyla incelenen tarikat, tasavvufî hareket veya sûfilerin 'onları yaratan toplumsal yapıdan ve bu yapının sosyal karakteristiklerinden, sürdürdüğü hayat tarzından, bu yapıya hâkim siyasî, sosyo-ekonomik, kültürel ve ideolojik motivasyonlardan soyutlanmış bir platformda ele alınmakta' olduğunun üzerinde durur. Buna ek olarak meşâyih'in hayatlarının ve tasavvufî sistemlerinin yalnızca gerçek yahut kendilerine izâfe edilen eserlere dayandırıldığına parmak basar. Ocak'a göre bu yaklaşım, eserleri tarihsel kaynak kritiği uygulamadan, muhteva analizi yapmadan, 'sosyal çevre' içine oturtup değerlendirmeden kullanmaya sebep olmaktadır.⁶²

59 Salih Niyâzî Dede Baba tez olarak Uludağ Üniversitesi'nde (2015) çalışılmış, bu sene içerisinde basılmıştır. (Hamzaj, İllir, *Salih Niyâzî Dede Baba*, İstanbul: Revak Yayınları, 2019.) diğeri ise; "Bir Bektaşî dedebabası olarak Bedri Noyan'ın İslam algısı" (Sakarya Ün., TİB, Kelam bölümü, 2016. 'Marjinal' olduğu kabul edilen tarikatlar da- XIX. asır olmasa da- yalnızca şu tezlere rastlanmıştır: (Melâmî Kalendarî) Baba Rahîm (Ankara Ün., 2013), (Bayrâmî) Yusuf Hakikî Baba (Erciyes Ün., 2014).

60 Cumhuriyet dönemine tanıklık edip tasavvuf kürsülerinde çalışılmış mutasavvif, mütefekkir, devlet adamı veya cemaat önderlerinin başka bir makalede değerlendirilmesi planlanmaktadır.

61 Muharrem Varol, *Islahat, Siyaset, Tarikat-Bektaşîliğin İlgâsı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları* (1826-1866), İstanbul: Dergâh yay., 2013, s. 14.

62 Ahmet Yaşar Ocak, "Bir Eleştiriyeye Cevap yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaaflarına Dair", Türkiye Günlüğü 37, Kasım-Aralık 1995, s. 9-11.

Tezlere yönelik bir diğer tenkit meşâyihiin bağlı buldukları tarik içinde kapsamlı bir şekilde ele alınmadığıdır. Çalışılan kişinin eserlerini mukayese ve sorgulama yoluyla ele almak, kendine özgü görüşlerini, kendi tarikatının birikimine ve tasavvufi düşünceye sağladığı katkıyı, çevresiyle nasıl ilişkiler kurduğunu, halife ve müritlerinin hangi sosyal tabandan gelip kimlere hitap ettiklerini, başka tarikat çevreleri ve merkezi idare ile olan ilişkilerini derinlemesine incelemekle şüphesiz daha dakik neticeler elde edilecek, ne gibi yeni şeyler söylendiği ya da yeni yollar açıldığı ortaya konacaktır. Aksi halde bu araştırmalar tahrir defterleri ve şer'iyeye sicilleriyle yapılan sancak araştırmalarına benzeyecektir ki bu halde Mühimme ve Şikâyet defterlerinde bulunan kayıtlar göz ardı edilecek⁶³ yani meşru kabul edilen, benimsenen taraflar öne çıkarılıp bu manzarayı bozacağı düşünülen meseleler adeta es geçilecektir.⁶⁴

Serdedilen bu tenkitlerle birlikte Ahmet Karamustafa yaptığımız çalışmanın mevzuu ile alakalı olarak mutasavvıf diyebileceğimiz kimselerin Osmanlı'nın ilmî birikimine kelam ve felsefeden öte ne gibi katkıda buldukları, başka düşünce dünyalarına nasıl açıldıkları, niçin açılma ihtiyacı duydukları konusunda bazı teklifler getirmektedir. Yukarıdaki biyografilerde kimi zaman altını çizdiğimiz üzere meşâyihiin üzerinde nasıl bir rol oynadığını belirlemek adına bağlı oldukları tarikatlarla birlikte meşreplerin tarihinin yazılmasını da Karamustafa, irdelemeye değer görmekte ve 'Çok meşreplilik Osmanlı düşünce dünyasına ne gibi katkılar getirmiştir? Mutasavvıf bir fakih, mutasavvıf olmayan fakihe kıyasla aynı konulara ne gibi hassasiyetlerle yaklaşmıştır?' gibi çalışılmayı bekleyen orijinal sorular bulunduğunu hatırlatmaktadır.⁶⁵ Farklı meşreplerin bir başka açıdan tezahürü olarak Varol, meşâyihiin benimsedikleri duruş ve tavrın; devletle olan ilişkilerin çok daha girift olduğu, devlet otoritesinin zaafa uğradığı XIX. asırda itaat etme veya alternatif güç arama sarmalında hangi sâiklerle ortaya çıkmış olduğunun önemini vurgular. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemini de içine alacak şekilde tekke mensuplarının pozitivist ve kapitalist zihniyeti yansıtan şekliyle 'miskin' olarak nitelendirilmelerine karşı cevapları ya da bu kanaatin yanlışlığını belgeleyen faaliyetleri acaba nelerdi?⁶⁶ gibi sorular da o zamanlardan beri süregelen tenkitlerin tenkidi mâhiyetinde yeni araştırma alanları yaratacaktır.

63 Nejat Göyünç, "Osmanlı Dönemi Süfilik Tarihinin Arşiv Kaynakları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK, 2005, s. 3-18.

64 Ahmet Yaşar Ocak, "Fuat Köprülü Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'si'nde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında 'Tarihin Sapıtılması' Problemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 1997, s. 221-230.

65 <https://www.youtube.com/watch?v=HnUQCfR-U4o&t=823s>. İSAR tarafından düzenlenen Osmanlı'da İlimler Dizisi 3/ Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf Sempozyumu Aralık 2017. (Erişim tarihi (28.09.2019)

66 Varol, *a.g.e.*, s. 17-20.

Son olarak tasavvufun diğer sosyal bilimlerle pek çok ortak unsur barındırması hasebiyle disiplinler arası çalışmaların cazip hale getirilmesi meselesine değinilebilir. Bundan otuz sene önce din sosyolojisi ve din psikolojisi ile bağlantılı olarak bir 'inanç coğrafyası'⁶⁷ çıkarılmasına mâtuf tezler yapılması isteği bugün artık yerini sosyal tarihin yanı sıra sinema, roman, müzik-tasavvuf ilişkisi gibi yeni ve ilgi çekici konulara bırakmış gözükmektedir. Meşâyihin seyahat ederek dokuduğu ağlar göz önüne alındığında şehir çalışmaları da ehemmiyet taşır. Meşâyih arasında kemal sürecini tek bir şehirde gerçekleştirenler ve bunu kayıt altına alanlar olduğu gibi yaşadığı şehrin ruhunu gittiği/gönderildiği yere taşıyıp orayı ihya edenler ya da kendi ruhunu başka bir şehirde teskîn etmek üzere yola düşenler olmuştur. Bu anlamda bir terkip mahalli oluşturan Hicaz başta olmak üzere Mustafa Kara'nın çizdiği Buhara-Bursa-Bosna⁶⁸ rotası dışında meşâyihin izi üzere katedilecek bâkir yollar tasavvuf araştırmacılarını beklemektedir. İlahiyat fakülteleriyle birlikte *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü* ve *Tasavvuf Araştırmaları Merkezi* gibi kurumların kavram çalışması, neşir, tasavvuf tarihi vb. alanların yanı sıra meşâyih biyografileri üzerine de ihtisaslaşmış birimlerinin olması bir geleneğin geliştirilerek sürdürülmesi adına güzel bir imkân yaratacaktır.

67 Mustafa Kara, "Tasavvuf Tarihi Üzerine Bazı Düşünceler", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1989, s. 340.

68 Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna, Şehirler/Süfîler/Tekkeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Osmanlı Modern Dönemine İlişkin Tasavvuf Literatürü

Betül TARAKÇI

Özet

Bu literatür 1812-1925 yılları arasında Osmanlı topraklarında yaşamış elli beş sūfînin kısa biyografileri, haklarında kaleme alınmış kitaplar ve İlahiyat fakültelerinde yapılmış tezlerden oluşmaktadır. Buradan hareketle Türkiye'deki akademik çalışmalarda ve matbuatta bu sūfîlerin bağlı buldukları tarikat veya meşrebin hangi nispette öne çıktığı saptanmış, özelde Osmanlı modern dönemine genelde ise tasavvuf alanına ilişkin yapılan tezlerin orijinal ve eksik taraflarına işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, modern, tarikat, meşâyih, biyografi.

Sufi Literature of the Late Ottoman Period: A Bio-Bibliographic Study (1812-1925)

Betül TARAKÇI

Abstract

This literature consists of the brief biographies of 55 sufis who lived in the Ottoman territories between 1812-1925. It also contains the titles of books and dissertations directed in faculties of theology based on these biographies. It identifies the extent of the visibility of their *tariqas* or *mashrabs* in Turkish academia and the press. It also points out the original findings as well as the shortcomings of dissertations related specifically to the modern Ottoman era and more generally to the field of Sufism.

Keywords: Ottoman, modern, tariqa, sufi, biography.

Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler*

Haşim ŞAHİN*

İslâm dünyasında, tasavvuf hareketinin ve tarikatların ortaya çıkmasıyla birlikte, gerek sufi anlayışın kökeniyle doğrudan ilişkilendirilen zâhidlerin ve gerekse tarikat kurucusu şeyhlerin veyahut söz konusu bu şeyhlerin müridlerinin hayatları, değişik şekil ve amaçlarla sözlü veya yazılı olarak toplumun farklı kesimlerine aktarılmaya başlanmıştır. Bilhassa, sözkonusu bu şahsiyetlerin tarikat kardeşleri (ihvân) yahut müridleri tarafından, gösterdiklerine inanılan kerametlerinin, özenilen veya müridler tarafından benimsenmesi istenilen hâl ve hareketlerinin ortaya konulduğu, pek çoğunu dilden dile aktarılan söylencelerin oluşturduğu birtakım eserler kaleme alınmıştır. Başlangıçta farklı isimler taşıyan da zamanla menâkıbnâme adını alacak ve bu alanda bir literatürün oluşmasını sağlayacak bu tür eserler XI. yüzyıldan günümüze uzanan bir süreçte yazılagelmişlerdir.

Arapça, “nekabe”, isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak, haber vermek kökünden türeyen menkabe, sözlükte, “öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış” anlamlarına gelmektedir.¹ Çoğulu menâkıb olan ıstılah, bu anlamıyla ilk defa, III. (IX.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan hadis kitaplarında, Hz. Peygamber’in

* Bu makale daha önce “Alevî-Bektâşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler” başlığı ile *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed.: Halil İbrahim Bulut, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 357-366) isimli eserde yayınlanmış olup, TALİD için yeniden gözden geçirilmiş ve bazı ilaveler yapılmıştır.

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. (hasimsahin@gmail.com)

1 Ahmed Ateş, “Menâkıp”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.VII, İstanbul, 1988, s. 701; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 27; Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 14.

ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak (Kitâbü'l-Menâkıb) kullanılmaya başlanmıştır.²

Menâkıb kelimesinin ayrıca, Ashâb-ı Kirâm'ın, Hulefâ-i Râşidîn'in, Ehl-i Beyt'in, dört mezhep imamlarının ve bazı önemli dinî/tarihî şahsiyetlerin hâl tercümelerine dair yazılan yahut herhangi bir kabile veya soyun övülecek işlerinden bahseden, hatta bazı şehirlerin veya önemli tarihî mekânların mümtaz vasıflarını ifade eden eserlerin adında, hadis kitaplarındaki gibi "fazilet" manasında geçtiği görülmektedir.³ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Oğuz Kağan, Alp Er Tonga gibi destanlardan bahsederken bunları ifade etmek için menâkıb kelimesini kullanmıştır.⁴ Edebiyat çevreleri tarafından bu isimle anılmasa da başta *Dede Korkut Kitabı* olmak üzere Oğuznâmeleri de menâkıb kitapları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Tasavvufun III. (IX.) yüzyıldan sonra İslâm dünyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte menkıbe kelimesi, sufilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak hikmetli davranışlarını ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, "sufilerin gösterdikleri harikulade olaylar" anlamına gelen kerametleri nakleden küçük hikayeleri kastetmektedir.⁵ Bu nedenle, keramet kelimesinin çoğulu olan kerâmât tabirinin de zaman zaman menkıbe veya menâkıb yerine kullanıldığı görülmüştür. *Kerâmât-ı Ahi Evran* buna en güzel örnektir.

Sufilerin hikmetli sözleri ve örnek alınacak davranışlarını ifade etmek amacıyla yazılan eserler de yine III. (IX.) yüzyılda yazılmaya başlanmıştır. Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sufiyye*'si; Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'u⁶ ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si bu yüzyılda yazılmıştır. V. (XI.) yüzyıldan itibaren Kadiriyye ve Rifâiyye gibi büyük tarikatların teşekkül etmesiyle birlikte menkıbelerin muhtevasına keramet kavramı da eklenmiş, Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî gibi tarikat pirleri için vefatlarının ardından yazılan eserlerde gösterdiklerine inanılan kerametlerin anlatılmaya başlanmasıyla menkıbe kelimesi giderek kerametle aynı anlamda kullanılır olmuş, böylece bir tasavvufî tür olarak menâkıb metinleri, yani menâkıbnâmeler ve menâkıb yazma geleneği ortaya çıkmıştır.⁷ VI. (XII.) yüzyıldan itibaren tasavvufun

2 Ali Yardım, *Hadis*, II, İstanbul, 1987, s. 80. Menâkıbnâme teriminin bu tarz kullanımına bir örnek olarak, *Riyazu'n-Nâdire fî Menâkıbî'l-'Aşere* (Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, Nr. 92) isimli eser gösterilebilir.

3 Ahmed Ateş, "Menâkıp", s. 701; Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 27; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 156; Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, 2004, s. 112.

4 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980, s. 47-60.

5 Ahmed Ateş, "Menâkıp", s. 702; Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 27; Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, s. 15.

6 Bu eserin Türkçeye tercümesi için bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb [Hakikat Bilgisi]*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

7 Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", s. 112.

tarikatlarda şeklinde örgütlenip İslâm dünyasında yaygınlaşmaya başlamasından sonra hemen her tarikatın piri, tanınmış şeyhleri veya zâhid sufiler hakkında menâkıb kitapları yazılmıştır. Menâkıb adı dışında, “tezkire” (Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*), “reşehât” (Safî, *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*), “makâmât” (*Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*), “nefehât” (Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*) gibi farklı isimler de verilmekle birlikte menâkıb niteliği taşıyan eserlerin yazılmasına günümüze kadar devam edilmiştir.⁸

Temel unsuru keramet ve onu gösteren velînin/velîlerin yüceltilmesi olan menâkıb kitapları başlangıçta sadece tarikat pirleri için yazılmış, zamanla muhtevası tarikat içinde önemli yere sahip olan şeyhleri, tarikatın silsilesinde yer alan diğer sufileri ve şeyhin halifeleriyle, şeyh ailelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bazen bir sufi için birkaç menâkıbnâme yazılabildiği gibi, *Menâkıb-ı Evliya-i Mısır*, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*, *Menâkıb-ı Evliyâ-i Bağdâd* gibi bir bölge veya şehirde yaşayan velîlerin menkıbelerinin anlatıldığı eserler de kaleme alınmıştır.⁹

Evliya menâkıbnâmeleri masal, efsane ve destan gibi olağanüstü olayların anlatıldığı edebî türler içinde değerlendirilmekle birlikte, konularının gerçek ve kutsal kişiler, yani velîler olması, sade bir üslupla yazılmış olmaları itibarıyla diğer türlerden ayrılır.¹⁰ Menâkıb kitapları, kerametleri nakledilen velînin yüceliğini müridlere anlatarak onun tarikata daha sıkı şekilde bağlanmasını sağlamak, tarikata saygınlık kazandırmak amacıyla, genellikle o tarikatın mensuplarından biri tarafından sözlü gelenek ve yazılı kaynakların derlenmesiyle meydana getirilmiştir.¹¹

Bu tür kitaplara Türk kültüründe de genellikle menâkıbnâme adı verilmiştir. Ayrıca, “tezkire” (*Tezkire-i Satuk Buğra Han*), “kerâmât” (*Kerâmât-ı Ahî Evran*) ve “vilâyetnâme” (*Vilâyetnâme-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*) kelimeleri de yine menâkıbnâme yerine kullanılmıştır. Kahramanların hayat ve maceralarından, olağanüstü güçlerinden bahseden *Battalnâme*, *Danişmendnâme*, *Saltuknâme* gibi dinî-destânî eserleri de menâkıbnâme türü içinde değerlendirenler vardır.¹² Bu bağlamda V. (XI.) yüzyılda telif edilen ve Karahanlı hükümdarı Abdülkerim

8 Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, s. 16-17.

9 TCYK, s. 463-466; Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 42; E.S. Yardım, s. 5.

10 Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 33-34; E.S. Yardım, s. 3-4.

11 Orhan Köprülü, *Tarih Kaynağı Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, Doktora Tezi, İstanbul, 1951, s. 4; Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifin [Ariflerin Menkıbeleri]*, haz. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, Tahsin Yazıcı'nın önsözü, s. 17; Emine Seval Yardım, *Menkıbe ve Menâkıbnâme ile İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*, Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 3; Jürgen Paul, “Hagiographic Literature”, *EI*, sayı: XI, New York, 2003, s. 537.

12 Hasan Köksal, *Battalnâmelere Tip ve Motif Yapısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Dairesi Yayınları, 1984, s. 49 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, “Battalnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 206-208; a. mlf., “Danişmendnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 478-480.

Satuk Buğra Han'ın hayatını anlatan *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ın, kahramanı olan hükümdarın kerametler gösteren bir velî hüviyetinde olması ve eserdeki menkıbelerin tam anlamıyla birer evliya menâkıbnâmesi özelliği taşıması sebebiyle ilk Türk menâkıbnâmesi sayılabileceği belirtilmektedir.¹³

Menâkıbnâme edebiyatının Türkler arasında bu kadar kısa süre içinde teşekkülünde ve yaygınlaşmasında tasavvufun yanı sıra, şamanların ruh ve cinlerle mücadelelerini, öbür dünyaya gidip gizli güçlerle temas kurmalarını anlatan hikayeleri ihtiva eden eski Türk efsane ve destanlarıyla,¹⁴ Orta Asya'da Türkler ve bilhassa Uygurlar arasında kabul gören Budizm'deki "aziz" telakkisi,¹⁵ ayrıca, İslâmiyet'i yaymaya çalışan İranlı mutasavvıfların tasavvuf kaynaklarındaki menkıbeleri Türklere nakletmeleri, yeni Müslüman olan Türk çevrelerinde evliya menkıbelerinin teşekkülünde ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur.¹⁶

Türk menâkıbnâmeciliği *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dan sonra da devam etmiş; bilhassa Türkistanlı büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili menâkıbnâmeler yazılmıştır. Bu menâkıbnâmelerin tespit edilebilen en eskisi Sıgnâkî (ö. 1311)'nin yazdığı, Ahmed Yesevî'nin hayatını, şahsiyetini ve hakkında halk arasında yaşayan rivayetleri anlatan *Menâkıb-ı Ahmed Yesevî* adlı eserdir.¹⁷ Ahmed Yesevî ile ilgili diğer bir eser, XVI. yüzyıl gibi geç bir dönemde, Mahmud Hazîni tarafından yazılmış ve Sultan III. Murad'a sunulmuş olan *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* adlı eserdir. Yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar nr. 3893'te yer alan bu eserde, Ahmed Yesevî'nin hayatından, menkıbelerinden, halifelerinden ve halifeleriyle ilişkilerinden bahsedilmekte, Yeseviyye'nin temel doktrinleri hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁸

Menâkıbnâme edebiyatı Anadolu beylikleri döneminde de eserler vermiştir. Bunlardan birisinin yazarı olan Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye* adını verdiği eserinde, Anadolu'ya Vefâiyye tarikatını getiren şahsiyet olarak kabul edilen Dede Garkın, çıkardığı isyanla Türkiye Selçuklu Devleti'ni zor durumda bırakan ve bir anlamda yıkılışının yolunu açan Baba İlyas Horasânî, onun oğulları Ömer Paşa, Yahya Paşa, Mahmud Paşa, Halis Paşa ve Muhlis Paşa ve nihayet Osmanlı tarihine dair meşhur kroniğini yazan Aşıkpaşazâde'nin babası

13 Franz Babinger, "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", çev. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* içinde, 4. Baskı, İstanbul, 1998, s. 147-187; Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, 5. baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002, s. 37-39.

14 A. Y. Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 31.

15 M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 63.

16 H. Şahin, "Menâkıbnâme", s. 112-113.

17 Bu eserin tercümesi için bkz. Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi*, sayı: III/1 Ocak-Haziran 1998, s. 73-81.

18 Ahmed b. Mahmud Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*, İstanbul Ün. Ktp., TY, Nr. 3893, vr. 34a vd.

Âşık Paşa hakkında bilgiler vermektedir.¹⁹ Bu eser sayesinde ayrıca, Anadolu'da Moğol istilası dönemi, bu dönemde bir şeyh ailesinin hayatı, dönem Anadolu'sunun dinî-ictimâî yapısı hakkında bilgi edinmek de mümkün olabilmektedir.

Bu dönemin diğer bir menâkıbnâmesi ise, Hatib-i Fârisî tarafından yazılmış olup *Menâkıb-ı Cemâleddin Sâvî* adını taşımaktadır. Bu eserde, XIII. asrın büyük Kalenderî şeyhi Cemâleddin Sâvî'nin hayat ve menkıbelerini anlatılmaktadır.²⁰

Osmanlı dönemine gelindiğinde, farklı türde menâkıbnâme örnekleri göze çarpar. *Battalnâme* ve *Danışmendnâme* türünün son halkası olan *Saltuknâme* bu dönemde yazılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzâde Cem'in isteği doğrultusunda Ebu'l-Hayr Rûmî tarafından kaleme alınan *Saltuknâme*'de, Sarı Saltuk'un Çin'den Yemen'e kadar uzanan geniş sahada yaptığı gazâlar ve Rumelî'nin fethinde gösterdiği kahramanlıklarından, olağanüstü güçlerle mücadelelerinden söz edilmektedir.²¹ *Saltuknâme*'nin faklı nüshaları Şükrü Elçin ve Necati Demir tarafından neşredilmiştir.

Bu dönemde Bektaşîliğin Kalenderîlik'ten ayrılarak müstakîl bir tarikat hâlini almasıyla, konusu Hacı Bektâş-ı Velî veya Bektaşîlik olan ve velâyetnâme adı verilen menâkıbnâmeler ortaya çıkmıştır. Uzun Firdevsî tarafından yazıldığı kuvvetle tahmin edilen ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını, devrin ünlü devlet adamları ve âlimleri ile ilişkilerini, Sulucakarahöyük'e yerleşmesini ve ölümünü anlatan *Velâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî* bu türün en fazla bilinen örneğidir.²² Bu eser, Hacı Bektâş-ı Velî'yi merkeze alan, diğer tarikatlarla ilişkilerini Bektaşîlik merkezinde değerlendiren, şeyh ile aynı dönemde yahut farklı dönemlerde yaşayan kişileri onun etrafında toplamak suretiyle Hacı Bektâş'ı âdetâ bir mihenk taşı hâline getiren bir eser olma özelliğine de sahiptir. Osmanlı-Safevî mücadelesinin zirveye çıktığı, Anadolu'daki Şîî inanca mensup Türkmenlerin hızla Şah İsmail tarafına geçtiği bir dönemde kaleme alınmış olması bu esere kurmaca bir metin havası vermektedir. Eser kullanılırken bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır.

19 Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye: Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 1-176.

20 Bu eserin neşri için bkz. *Hatib-i Fârisî, Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn Sâvî*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972. Cemaleddin Savi'nin hayatı ve faaliyetleri için bkz. A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 25-35; Tahsin Yazıcı, "Cemâleddin-i Sâvî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 313-314; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in The Islamic Later Middle Period 1200-1550*, Salt Lake City, 1994, s. 39-44.

21 Ebu'l-Hayr Rûmî, s. 30 vd.

22 Uzun Firdevsî, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî<Velâyetnâme>*, haz. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958, s. 1-90; Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 52-53. Hacı Bektâş Velî hakkında daha sonraki dönemde yazılmış bir menâkıbnâme için bkz. Hasan Baba, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş Velî*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2627/1.

Bunlardan başka, bilhassa Bektaşilik ve Kalenderlik ile ilişkili olarak ulular mertebesine konulan kişilerin hayatlarının konu edinildiği vilâyetnâmeler de yazılmıştır. *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şüccâeddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, *Vilâyetnâme-i Koyun Baba* ve *Vilâyetnâme-i Demir Baba* bunlar arasında sayılabilir.

Derviş Burhan tarafından yazılan *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan* adlı eserde, Hacım Sultan'ın Hacı Bektâş-ı Velî ile birlikte Anadolu'ya gelişi, onun yanındaki hizmetleri ve nihayet halifesi sıfatıyla Germiyanili'ne gönderilmesinden ve oradaki faaliyetlerinden bahsedilmektedir.²³ A. Y. Ocak, bu eserin Hacı Bektâş-ı Velî'nin bir halifesine ait tek menâkıbnâme olması dolayısıyla Hacım Sultan'ın yaşadığı dönemdeki etkisini göstermesi bakımından son derece önemli olduğunu ifade etmektedir.²⁴

Vilâyetnâme-i Abdal Musa isimli eserde, aslen Hoy doğumlu olup Hacı Bektaş dergâhında tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra, Osmanlı topraklarına gelerek Orhan Gazi'nin yanında Bursa'nın fethine katılan, hatta yeniçerilerin başlarına giydikleri on iki dilimli Hacı Bektâş börtünü getiren kişi olarak bilinen Abdal Musa'nın yaşantısından, gösterdiğine inanılan olağanüstü davranışlarından, seyahatlerinden, Antalya-Elmalı'ya bağlı Tekke Köyü'ndeki yaşantısından, başta Kaygusuz Abdal olmak üzere halifelerinden bahsedilmektedir.²⁵ Bu eser sayesinde, Türkmen kabileleri arasında, hatırı sayılır bir şahsiyet olan Abdal Musa'nın şahsında, XIV. yüzyılda dervişlerin halk ve merkezi iktidar ile ilişkileri ve bir taşra sufisinin sahip olduğu geniş nüfuz konusunda bilgi edinmek mümkündür.

Cezbî tarafından yazılan *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*'da Bektaşiliğin Balkanlar'daki önde gelen şahsiyetlerinden birisi olan ve Kızıl Deli adıyla da bilinen Seyyid Ali Sultan'ın, Sultan Yıldırım Bayezid döneminde, yaşadığı bölge olan Balkan topraklarında yakın arkadaşı Seyyid Rüstem Gazi ile birlikte yaptığı gazâ akınlarından bahsedilmektedir.²⁶ *Vilâyetnâme*'de Seyyid Ali Sultan'ın Horasan

23 Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Ktp., Ali Emiri-Şer'iye- Nr. 1341.

24 Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 52.

25 *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: TÜRK TARİH KURUMU Yayınları, 1999, s. 140-153. Abdal Musa hakkında ayrıca bkz. Fuad Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, sayı: 124 (1973), s. 198-207; Musa Seyirci, *Abdal Musa Sultan*, İstanbul: Can Yayınları, 1994; Rıza Yıldırım, *Dervishes in Early Ottoman Society and Politics: A Study of Velayetnames as a Source for History*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001, s. 78-86.

26 Nüshalarından ikisi için bkz. Cezbî, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Ankara, Adnan Ötügen Kütüphanesi, Nr. 1189; Hartford Seminary Library John Birge'nin Özel Koleksiyonu [Bu nüshadan haberdar olmamı sağlayan kıymetli arkadaşım Tijana Krstic'e minnettârim]. Kızıl Deli için bkz. Irène Beldiceanu-Steinherr, "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1300-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Ö. Arıkan-E. Güntekin-T. Altunaova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 50-72; R. Yıldırım, s. 86-98; Şahin, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, s. 82-83.

civarında yaşamakta iken, bir gece rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in emri ile, Balkan fetihlerini gerçekleştirme fikrinde olan Orhan Gazi'ye/Yıldırım Bayezid'e yardım etmek amacıyla yanında kırk arkadaşı bulunduğu hâlde yola çıkışından²⁷ söz edilmekte, hayatının bundan önceki devresi hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Eserde ayrıca Seyyid Ali Sultan'ın Hz. Peygamber'in neslinden oluşu, bizzat onun ağzından ifade edilmektedir.²⁸ *Vilâyetnâme*'nin Birge tarafından kopya edilen Kahire nüshası dışındaki nüshalarında Seyyid Ali Sultan'ın Yıldırım Bayezid döneminde yaşadığı ifade edilmekte, Kahire nüshasında ise, Yıldırım Bayezid'in yerini Orhan Gazi almaktadır. Eserdeki kronolojik olaylar dikkate alındığında, Seyyid Ali Sultan'ın Orhan Gazi devrinde yaşadığı bariz bir şekilde ortaya çıkar. Ancak, onun I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde de faal bir durumda olması böyle bir karışıklığın nedeni olarak düşünülebilir. Rivayete göre, Seyyid Ali Sultan ve arkadaşları, rüyalarında Hz. Peygamber'in, Osmanlı ülkesine giderek Orhan Gazi'nin idaresinde Balkanların fethine katılmalarını emretmesi üzerine, Horasan'dan yola çıkarak ilk önce Hacı Bektâş-ı Velî'nin dergâhına, burada bir süre onunla görüştüktan sonra da, Hacı Bektâş-ı Velî'nin emri gereği Seyyid Ali Sultan başlarında serdar olduğu hâlde Osmanlı topraklarına gelmişlerdir.²⁹ Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının kronolojik olarak Hacı Bektâş-ı Velî ile görüşmeleri mümkün değildir. *Vilâyetnâme*'de böyle bir rivayetin yer alması onun sonraki dönemde Bektaşîlik içindeki önemli konumuyla ilişkilendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak, Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının Bursa'nın fethinden önce bu bölgeye geldikleri düşünülürse, bu takdirde Abdal Musa ile bu dergâhta görüşmüş olmaları ve onunla birlikte Osmanlı topraklarına gelmiş olmaları da muhtemeldir. *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*'ın bazı amatör neşirleri olmakla birlikte akademik anlamda en detaylı çalışma Rıza Yıldırım'a aittir.³⁰

Esîrî tarafından yazılmış olan *Vilâyetnâme-i Sultan Şücaeddin*'de, Çelebi Mehmed ve II. Murad döneminde yaşamış Kalenderî şeyhi Sultan Şüca'nın menkabelerinden, Otman Baba, Timurtaşoğlu Ali Çelebi, Kemal Ümmî, Hacı Bayram Velî gibi döneminin önde gelen devlet adamı ve sufileriyle ilişkilerinden bahsedilmektedir.³¹ *Vilâyetnâme-i Sultan Şücaeddin*'in varlığına ilk dikkati

27 *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Ankara, Adnan Ötügen Halk Kütüphanesi, nr. 1189, s. 3-4.ve genişletilmiş r.rgisi'miş halidir.

28 *Vilâyetnâme*, s. 3.

29 *Vilâyetnâme*, s. 4-6.

30 Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli ve Vilâyetnâmesi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

31 O. Köprülü, s. 13-20; Şükrü Elçin, "Bir Şeyh Şücaeddin Baba Velâyetâmesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, 1984, s. 200-218; Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 55; Ayşe Yıldız, "Şücaeddin Baba Velâyetnâmesi", *GÜ Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (Şücaeddin Velî Özel Sayısı)*, sayı: 37,2006, s. 49-97; Şücaeddin Velî hakkında bkz. Yağmur Say, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Önemli Bir Kült Kimlik: Şücaeddin Velî (Sultan Varlığı), *GÜ Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (Şücaeddin Velî Özel Sayısı)*, s. 99-133.

çekenlerden birisi Yusuf Ziya Yörükân olmuştur. Yörükân, Tahtacılar üzerine yaptığı araştırmaları sırasında, *Vilâyetnâme*'nin yegâne nüshasının Hacı Bektâş Ocağı'ndan gelen kitaplar içerisinde, Ankara Milli Kütüphane Tasavvuf 2-72 numara da kayıtlı bir mecmua içerisinde olduğunu beyan etmiştir.³² Ancak, son dönemde yapılan çalışmalar, mevcut nüshaların dört adet olduğunu ortaya koymaktadır. İlerleyen dönemde, şahıs elindeki başka bazı nüshaların ortaya çıkması da ihtimal dâhilindedir. Sözü edilen nüshalardan Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan nüsha³³ hariç, diğer üç nüshanın neşri yapılmıştır. Orhan F. Köprülü, şahsi kütüphanesindeki nüshayı, önce doktora tezi içerisinde bir bölüm olarak daha sonra da, *Türkiyat Mecmuası*'nda neşretmiştir.³⁴ Hacı Bektaş Veli Kütüphanesi'ndeki nüsha, Şükrü Elçin,³⁵ Aslanbeyli Köyü'ndeki nüsha da Ayşe Yıldız³⁶ tarafından neşredilmiştir. *Vilâyetnâme*'nin bilinen dört nüshası vardır. Bunlar, Orhan Köprülü Özel Kütüphanesi'nde, Eskişehir Arslanbeyli Köyü'nde Zeliha Koç Bacı olarak bilinen şahsın elinde, Hacı Bektâş Kütüphanesi, Yazma Eserler, nr. 167-168-169'da ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, HK 1591/8 numarada bulunmaktadır. *Vilâyetnâme*'nin yazarının kimliği konusunda Orhan F. Köprülü, bu konuda kesin bir yargıya ulaşmanın mümkün olmadığını ifade ederken,³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, metin içerisinde adı geçen Esirî mahlashı kişinin eserin yazarı olduğu kanaatinde dir.³⁸ *Vilâyetnâme-i Sultan Şücaeddin*'in tarih kaynağı olarak değerine dair detaylı bir değerlendirme bu satırların yazarı tarafından yapılmıştır.³⁹

Vilâyetnâme-i Koyun Baba'da ise, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış Kalenderî dervişi Koyun Baba'nın, Çorum-Osmancık ve Amasya-Gümüşhacıköy civarındaki yaşantısından, devrin hükümdarı II. Bayezid ile ilişkisinden ve halk üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir.⁴⁰

32 Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 113.

33 Esirî, *Menâkıb-ı Şeyh Şücaeddin*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, HK 1591/8.

34 Orhan F. Köprülü, "Velâyet-nâme-i Sultan Şücaüddin", *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 1972, s. 177-184.

35 Şükrü Elçin, "Bir Şeyh Şücaüddin Baba Velâyetnâmesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, 1984, s. 199-218.

36 Ayşe Yıldız, "Şücaeddin Baba Velâyetnâmesi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 37, Bahar 2006, s. 49-97.

37 Köprülü, s. 177.

38 Ahmet Yaşar Ocak, *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 15.

39 Bkz.: *Dervişler ve Sufî Çevreler*, s. 50-59.

40 Zühdî, *Velâyetnâme-i Koyun Baba*, M. Sabri Koz özel kütüphanesi, s. 5 vd. Bu eserin bazı nüshalarının günümüz diline transkripsiyonu için bkz: Hacı Yılmaz, "Bilinmeyen Bir Koyun Baba Menâkıbnâmesi", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 11, Güz 1999, s. 655 vd.; Zeki Gürel, *Koyun Baba*, Ankara: Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, 2000, s. 16 vd.; M. Şakir Çıplak, *Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2001, s. 5 vd. Koyun Baba için bkz. Haşim Şahin, "Koyun Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul 2002, s. 229-230.

Yine bu dönemde, Küçük Abdal tarafından yazılan ve Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşayan Kalenderî şeyhi Otman Baba'dan bahseden *Vilâyetnâme-i Otman Baba* diğerlerinden biraz daha farklı bir mahiyet arz etmektedir.⁴¹ Halil İnalçık'ın ifadesine göre, bu menâkıbnâme, keramet hikayelerini tekrar eden öteki menâkıbnâmelerden farklı olarak, Otman Baba'nın gerçek yaşamını anlatan, bu nedenle de, dönemin dinî-sosyal hayatına ışık tutan önemli çağdaş kaynaklar arasında yer almaktadır.⁴² Bu anlamda, Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Arifîn*'i ve Muhyî-i Gülşenî'nin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*'si ile paralellik arz etmektedir. Zira, her üç eser de, söz konusu edilen şahısları bizzat tanıyan kimseler tarafından yazılmışlardır. Vilâyetnâmelerin en önemli özelliklerinden birisi, halkın tepkilerini doğrudan yansıtan en önemli kaynaklar arasında oluşlarıdır.⁴³ Bu anlamda, çoğunlukla hanedan tarihleri olan kroniklerden daha farklı ve muhtemelen daha güvenilir bilgiler vermektedirler. Zira, bu tarz eserlerin büyük bir kısmının herhangi bir kaygı veya ihsan gözetmeksizin, sadece halk için yazıldıkları bilinmektedir. Bu noktada, *Otman Baba Vilâyetnâmesi*'nin vermiş olduğu bilgiler bir kat daha ehemmiyet kazanmaktadır.

Bu konuda yazılmış bir diğer eser olan *Vilâyetnâme-i Demir Baba*'da ise, Otman Baba'nın yerine kutupluk makamına geçen Akyazılı Sultan'ın halifesi Demir Baba'nın hayatından, Akyazılı Sultan'dan kutupluğu teslim alışından, Balkanlar'daki faaliyetlerinden ve devrinde yaşamış diğer dervişlerle ilişkilerinden bahsedilmektedir.⁴⁴

Abdal Musa'nın halifesi Kaygusuz Abdal'ın, şeyhi Abdal Musa ile ilişkilerinin, Mısır, Suriye, Irak ve Hicaz'a yaptığı seyahatlerin anlatıldığı *Menâkıb-ı Kaygusuz Baba*,⁴⁵ Hoca İbrahim'in yazdığı, XV. Yüzyılda yaşamış bir taşra dervişi olup ilerleyen dönemde Anadolu Aleviliğinde büyük saygı görecek olan Merzifonlu Pîrî Baba'nın hayatından bahseden *Menâkıb-ı Pîrî Baba* gibi önemli eserler de bu dönemde yazılmıştır.⁴⁶ *Menâkıb-ı Pîrî Baba*'da genel olarak Pîrî Baba'nın hayat

41 Bu eser, Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi, Nr. 495'te yer almaktadır. Bu vilâyetnâme Şevki Koca tarafından yayınlanmıştır. (Göçek Abdal, *Odman Baba Vilâyetnâmesi, Vilâyetnâme-i Şâhî*, İstanbul, 2002) Ancak, bazı okuma hataları olduğu için dikkatli kullanılması gerekmektedir. Ayrıca, menâkıbnâme'nin Bulgaristan'da bulunan bir nüshasının yayını için bkz. Hakkı Saygı, *Otman Baba ve Vilâyetnâmesi*, İstanbul: Saygı Yayınları, 1996.

42 Halil İnalçık, "Derwish and Sultan: An Analysis of The Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans Under The Ottoman Empire, Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s. 19. [Bu makalenin genişletilmiş Türkçe tercümesi için bkz. "Otman Baba ve Fâtih Sultan Mehmed", *Doğu Batı: Makaleler I* içinde, s. 129-150].

43 H. İnalçık, "Derwish and Sultan", s. 25.

44 Bu eser hakkında yapılan iki yayın için bkz: *Demir Baba Vilâyetnâmesi*, haz. Bedri Noyan, İstanbul: Can Yayınları, 1976; *Demir Baba Vilâyetnâmesi*, haz. Hakkı Saygı, İstanbul: Saygı Yayınları, 1997.

45 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara, 1999.

46 *TCYK*, s. 458-460; A. Y. Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 59-62; A.T. Karamustafa, s. 121.

hikayesinden ve ölümünden sonra onun etrafında oluşan inanışlardan bahsedilmektedir. Yazar, *Menâkıbnâme*'yi yazmaktaki amacının Pîrî Baba'nın nasıl zuhur ettiğini ve veliyullah derecesine ne şekilde ulaştığını açıklamak olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ 1520 tarihli Tahrir Defterinde zaviyenin varlığından bahsedilmesinden, bu zaviyeyi kendisinin yaptırdığını ifade eden Hoca İbrahim'in, eserini en geç bu tarihten önce yazdığı anlaşılmaktadır. Yine, eserin yazıldığı dönemde Pîrî Baba'nın yeğeni Ali Dede'nin hâlen hayatta olması da Pîrî Baba'nın ölümünden çok uzun süre geçmeden yazıldığı göstermektedir. Bu durumda eserin Yavuz Sultan Selim döneminde yazıldığı ileri sürülebilir⁴⁸.

Osmanlı Menâkıbnâme yazıcılığının bir başka türü, tek tek velîlerin hayatlarından bahseden menâkıbnâmelerden farklı olarak, genel anlamda bazı tarikat şeyhlerinden yahut sadece aynı tarikate mensup velîlerden bahseden eserlerdir. Ele aldığımız konu ile ilgili olarak X. (XVI.) yüzyılda, bu tarz eserlerin yaygın olarak bilinenleri arasında, Vahidî'nin, Rum Abdalları, Hayderîler, Câmîler, Bektaşîler, Şemsîler, Mevlevîler ve Edhemîler gibi Kalenderî ağırlıklı dervişlerden bahsettiği *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Câr*⁴⁹ adlı eseri erken dönemdeki Kalenderilerin hayatlarının anlaşılması bakımından oldukça önemli bir eserdir.

Tarihçilerin büyük çoğunluğu, menâkıbnâmeleri asılsız olayları yansıtan, harikuladeliyle dolu, gerçeğe uzaktan yakından ilgisi olmayan eserler olarak görmelerinden dolayı tarihî kaynak olarak kullanılmamışlardır. Ancak, Avrupa'da, saint adı verilen velîlerin hayatlarına dair yazılan eserler çok eski dönemlerden itibaren yaygın olarak kullanılmış, özellikle XIX.yy.dan sonra, bu kaynaklar hagiographie adı altında toplanarak, dikkatli bir tenkidten geçirildikten sonra, dini, tarihi, sosyolojik vs. pek çok alanda istifadeye sunulmuştur⁵⁰.

Türk tarihçiliğinde, evliya menâkıbnâmelerini bu anlamda ilk kez, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili bölümü yazarken Fuad Köprülü kullanmıştır. Köprülü, daha sonra kaleme aldığı, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları" adlı makalesinde menâkıbnâmelerin tarihi kaynak olarak lüzumundan bahsetmiş, daha sonra yaptıkları çalışmalarıyla Z. V. Togan, Abdülbaki Gölpınarlı, O. Köprülü, A. S. Levend ve A. Yaşar Ocak menâkıbnâmelerin önemini çok daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Menâkıbnâmeler, sıkı bir tenkid ve tahlile tâbi tutulursa bunların çok zengin birer folklor ve tarih kaynağı oldukları anlaşılır. Evliya menâkıbnâmeleri kullanılmak

47 Hoca İbrahim, *Menâkıb-ı Pîrî Baba*, TSM Kütüphanesi, Hazine 1313, vr. 2a.

48 Suraiya Faroqhi, "The Life Story of an Urban Saint in The Otoman Empire: Pîrî Baba of Merzifon", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 32; İstanbul, 1979, s. 662, 668; Şahin, *Dervişler ve Süfi Çevreler*, s. 159-160.

49 Bu eser hakkında bir çalışma için bkz. Vâhidî, *Menâkıb-ı Hvoca-i Cihân ve Netice-i Câr*, haz. Ahmet T. Karamustafa, Harvard Universty, 1993.

50 O. Köprülü, s. 2-7.

suretiyle bazı tarihî olaylar, tarihî şahsiyetler, dönemin iktisadî, sosyal, kültürel ve dinî cephesi, gelenek ve görenekleri hakkında oldukça doyurucu ve diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgilere rastlamak mümkündür.⁵¹ Dönemin fikirleri, beklentileri, ideolojileri ve bütün bunların toplum yaşamını nasıl etkilediği gibi hususlara da bu kaynaklar sayesinde ulaşabilmek mümkündür.⁵²

Menâkıbnâmelerde, azizlerin, şeyhlerin değişik bölgelerdeki ahaliye etkileri, buraların imar ve iskan tarihlerine katkıları, devrin kaynaklarında fazla yer verilmeyen siyasî ve iktisadî hayata dair bazı ehemmiyetli bilgiler bulmak mümkündür. Mesela, Moğol istilası altındaki Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu karmaşık devri hakkında bize bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi olan *Menâkıbu'l-Arifin*'de, Mevlânâ'nın Selçuklu ve Moğol hükümdarlarıyla münasebetleri, Baycu ve Geyhatu'nun Konya'yı tahrip etmeleri, bu dönemde dervişlerin gündelik yaşantıları, Selçuklu-Moğol münasebetleri, Mevlevîliğin Bektaşîlik ve diğer tarikatlarla ilişkileri; Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin Saruhanoğullarıyla bağlantıları gibi pek çok konuda bilgi sahibi olmak mümkündür.⁵³ Z. V. Togan, Bahaeddin Nakşibend'in menkabelerinden, o dönemdeki Çağatay emirleri arasındaki mücadele, muharebe ve entrikalar, kıtlık dolayısıyla yükselen ekmeğin fiyatları ve o dönemde "adlı" adı verilen Harezmi dinarının kullanıldığı hakkında bilgilere ulaştığını belirtmiştir.⁵⁴

Osmanlı döneminde yaşamış olan dervişlerin hayatlarına dair yazılmış olan Menâkıbnâmeler de bu tarz bilgilerle doludur. Mesela, *Vilâyetnâme-i Koyun Baba*'da o dönemde Osmancık merkezli olmak üzere Orta Anadolu'daki halkın durumu, inanışları, şeyhin Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid ile ilişkileri hakkında bir hayli bilgi vardır.⁵⁵ Yine *Vilâyetnâme-i Otman Baba*'dan, Balkan fetihleri, Fatih Sultan Mehmed devrinde merkezi iktidar ile sufi çevre ilişkileri, dinî zümrelerin iktidar üzerinde etkili olma gayretleri hakkında orijinal bilgiler elde edilebilir.⁵⁶ *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'dan, o dönemde Teke yöresindeki Türkmenlerin yaşam tarzları, inançları, içlerinde yaşattıkları İslâm öncesi Türk dönemine ait izleri⁵⁷ takip edilebilir. Bektaşî menâkıbnâmelerinden eski Türk gelenek ve görenekleri, diğer dinlerin Bektaşî Menâkıbnâmeleri üzerine etkileri, dağ, taş, kaya, tepe kültürü hakkında orijinal bilgilere ulaşmak mümkündür.⁵⁸

51 F. Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihînin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, 1943, s. 384; Z.Velîdi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1950, s. 48-49.

52 J. Paul, s. 538.

53 Eflaki, I-II, muh.yer.

54 Z.V.Togan, s. 49-50.

55 *Vilâyetnâme-i Koyun Baba*, s. 42-51.

56 *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, muh.yer.

57 *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, s. 140-155.

58 A. Y. Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, s. 70-83; A.T. Karamustafa, s. 122-123.

Menâkıbnâmelerin hemen hepsinde bu tarz bilgiler bulmak mümkündür. Yapılacak çalışmalarda, eserler incelenirken bu hususa daha fazla dikkat edilmesi, menâkıbnâmelerin sosyal, siyasî ve iktisadî tarihin daha iyi anlaşılmasına ne derecede katkı sağlayacağını açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Ancak, araştırmacıların dikkat etmeleri gereken bir diğer husus, bu eserlerin subjektif oluşları ve belirli bir zümreye duyulan yakınlık neticesinde yazıldıklarıdır. bu nedenle, pek çok menâkıbnâmede, belki gerçekle alakası olmayan bir olayın, eserin kahramanına atfedilmesi yahut, olay gerçek olsa bile aşırı derecede abartılarak aktarılması gibi durumlarla karşılaşılabilir. Bu, nedenle, bu tarz eserler kullanılırken daha sıkı bir tenkid süzgecinden geçirilmeleri gerektiği hususunu da hatırlatmak gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Abdal Musa Velâyetnâmesi*, haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifin [Ariflerin Menkıbeleri]*, haz. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınları, 1995.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Ateş, Ahmed, "Menâkıp", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988.
- Babinger, Franz, "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", çev. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* içinde, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Neşriyat, 1998, s. 147-187.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène, "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1300-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Ö Arkan-E. Güntekin-T. Altınaova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 50-72.
- Cezbî, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Ankara Adnan Ötügen Kütüphanesi, Nr. 1189.
- Cezbî, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Hartford Seminary Library John Birge'nin Özel Koleksiyonu.
- Çıplak, M. Şakir, *Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2001.
- Demir Baba Vilâyetnâmesi*, haz. Bedri Noyan, İstanbul, 1976; *Demir Baba Vilâyetnâmesi*, haz. Hakkı Saygı, İstanbul: Saygı Yayınları, 1997.
- Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Ktp., Ali Emiri-Şer'îye- Nr. 1341.
- Elçin, Şükrü, "Bir Şeyh Şücaeddin Baba Velâyetâmesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, (1984), s. 200-218.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Esîrî, *Menâkıb-ı Şeyh Şücâeddin*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, HK 1591/8.
- Faroqhi, Suraiya, "The Life Story of an Urban Saint in The Otoman Empire: Pîrî Baba of Merzifon", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 32, İstanbul, 1979.

- Gürel, Zeki, *Koyun Baba*, Ankara: Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, 2000.
- Hasan Baba, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2627/1.
- Hatib-i Fârisî, *Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn Sâvî*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- Hazinî, Ahmed b. Mahmud Hazinî, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*, İstanbul Ün. Ktp., TY, Nr. 3893.
- Hoca İbrahim, *Menâkıb-ı Pîrî Baba*, TSM Kütüphanesi, Hazine 1313.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb [Hakikat Bilgisi]*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- İnalçık, Halil, "Derwish and Sultan: An Analysis of The Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans Under The Ottoman Empire, Essays on Economy and Society*, Bloomington 1993. [Bu makalenin genişletilmiş Türkçe tercümesi için bkz: "Otman Baba ve Fâtih Sultan Mehmed", *Doğu Batı: Makaleler I* içinde, s. 129-150].
- Karamustafa, Ahmet T., *God's Unruly Friends: Dervish Groups in The Islamic Later Middle Period 1200-1550*, Salt Lake City, 1994.
- Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Köksal, Hasan, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Köprülü, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1980.
- . "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, sayı: 124, Şubat 1973, s. 198-207.
- . "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27 (1943).
- Köprülü, Orhan, F., *Tarih Kaynağı Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, Doktora Tezi, İstanbul, 1951.
- Küçük Abdal, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi, nr. 495; Göçek Abdal, *Odman Baba Vilâyetnâmesi, Vilâyetnâme-i Şâhî*, İstanbul, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- . *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- . *Osmanlı İmparatorluğunda Marijinal Sufilik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992
- . "Battalnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1992.
- . "Danişmendnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul, 1993
- Paul, Jürgen, "Hagiographic Literature", *El*, XI, New York, 2003.
- Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı*, 5. baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Riyazu'n-Nâdire fi Menâkıbî'l-A'şere* (Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, Nr. 92).
- Seyirci, Musa, *Abdal Musa Sultan*, İstanbul: Can Yayınları, 1994.
- Say, Yağmur, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Önemli Bir Kült Kimlik: Şücaaddin Velî (Sultan Varlığı), *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (Şücaadin Velî Özel Sayısı)*, sayı: 37, (Bahar 2006), s. 99-133.

- Saygı, Hakkı, *Otman Baba ve Vilâyetnâmesi*, İstanbul: Saygı Yayınları, 1996.
- Şahin, Haşim, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- . “Menâkıbnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, 2004.
- . “Koyun Baba”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul, 2002, s. 229-230.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1950.
- Tosun, Necdet, “Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı”, *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, Ocak-Haziran 1998, s. 73-81.
- Uzun Firdevsî, *Manâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş Velî<Vilâyetnâme>*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Vâhidî, *Menâkıb-i Hvoca-i Cihân ve Netice-i Cân*, haz. Ahmet T. Karamustafa, Harvard Universty, 1993.
- Yardım, Ali, *Hadis*, II, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yardım, Emine Seval, *Menkıbe ve Menâkıbnâme ile İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*, Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Yazıcı, Tahsin, “Cemâleddin-i Sâvî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, İstanbul, 1993.
- Yıldız, Ayşe, “Şücaaddin Baba Velâyetnâmesi”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi (Şücaadin Velî Özel Sayısı)*, sayı: 37 (Bahar 2006), s. 49-97.
- Yıldırım, Rıza, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli ve Vilâyetnâmesi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hacı, “Bilinmeyen Bir Koyun Baba Menâkıbnâmesi”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı: 11, (Güz 1999).
- Yörükan, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Zühdi, *Velâyetnâme-i Koyun Baba*, M. Sabri Koz özel kütüphanesi.

Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler

Haşim ŞAHİN

Öz

İslam dünyasında tasavvuf düşüncesinin yaygınlaşmaya başladığı 9. yüzyıldan itibaren sufilerin örnek teşkil edebilecek davranışlarını övmek ve yaygınlaştırmak amacıyla yazılmaya başlanan menkıbe türü eserler zaman içerisinde tasavvufi merkezli bir edebiyatın oluşmasını sağlamış, menâkıbnâme adıyla yüzyıllar boyunca yazılagelmiş; sufilerin ve muhtelif tarikatların tarihlerinin anlaşılmasına ve incelenmesine başlıca kaynak teşkil etmişlerdir. Söz konusu menâkıbnâmelerin Alevi-Bektâşî tarihi ile ilgili olanlarına velâyetnâme adı verilmiştir. Bilhassa Bektaşîliğin Kalenderilik'ten ayrılarak müstakil bir tarikat hâlini almasıyla birlikte Hacı Bektâş-ı Velî veya Bektaşîliği merkeze alan bu türün en bilinen örneği Uzun Firdevsî tarafından yazıldığı kuvvetle tahmin edilen ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını, devrin ünlü devlet adamları ve âlimleri ile ilişkilerini, Sulucakarahöyük'e yerleşmesini ve ölümünü anlatan *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*'dir. Yine, Bektaşîlik ve Kalenderilik ile ilişkilendirilen kişilerin hayatlarının konu edinildiği *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şüccâeddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, *Vilâyetnâme-i Koyun Baba* ve *Vilâyetnâme-i Demir Baba* bu türün diğer örnekleridir. Bu çalışmada söz konusu bu eserlerin Alevi-Bektaşî tarihi araştırmalarındaki kaynak değeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşîlik, Alevilik, vilâyetnâme, sufilik.

Velayetnames: The Written Sources of the Alevi-Bektashi History

Haşim ŞAHİN

Abstract

The Islamic world witnessed the widespread influence of a variety of Sufi (*tasavvuf*) schools from the ninth century onwards. As a result, many religious texts were penned focusing on the virtuous behavior of sufi figures for the purpose of setting an exemplary life style for the disciples (*manâqibs*). In the following centuries, *manâqibs*, forming a separate genre as *manâqibnâmâs*, formed an important part of the Sufi literature and became the main source for scholars working on Sufism and various Sufi orders (*tariqas*). The *manâqibnamâs* related specifically to the Alevi-Bektashi order (history/ order) are known as *velayetnames*. One of the remarkable examples of this genre is *Velayetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, which is estimated to have been written by Uzun Firdevsi. Focusing on the life of Hacı Bektâş-ı Velî, it covers his relations with the ruling elite, his dealings with other religious scholars, his settlement in the town of Sulucakarahöyük and other important events until his death. Other examples of this genre focusing on figures linked to Bektashism and Qalandarism are *Vilayetnâme-i Hacim Sultan*, *Vilayetnâme-i Abdal Musa*, *Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilayetname-i Sultan Şücâeddin*, *Vilayetnâme-i Otman Baba*, *Vilayetnâme-i Koyun Baba* and *Vilayetname-i Demir Baba*.

Keywords: Bektashism, Alevism, *vilâyetnâme*, Sufism

Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi

Cankat KAPLAN*

Zeyniyye tarikatı 15. yüzyılın ikinci yarısında Herat'ta Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak neşv ü nema bulmuş bir tarikattır. Horasan'ın Haf şehrinde 1356 senesinde doğan ve Herat şehrine yakın bir mahalde yaşayan Zeynüddin el-Hâfi (ö. 1435) zamanının meşhur şeyhlerindedir. Bu sebepten İslam coğrafyasının dört bir yanından birçok kişi Hâfi'ye intisap etmek amacıyla Herat'a gelmiş ve onun hizmetine girmiştir. Zeynüddin el-Hâfi de yetiştirdiği müritlerinden istidatlı olanlarına icazet vererek onları tekrar İslam coğrafyasının farklı bölgelerine göndermiş ve tarikatı bu şekilde yaymıştır. Bunun sonucu olarak Zeyniyye tarikatı Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de faaliyet göstermiştir. Biz bu makalede Zeyniyye tarikatı üzerine yapılan çalışmaların eleştirel bir literatür değerlendirmesini yapacağız.

Türkiye ve dünyada yayımlanmış, Zeyniyye tarikatına yahut bir Zeyniyye tarikatı şeyhine değinen birçok eser bulmak mümkündür. Mesela, Zeyniyye tarikatından bahseden birçok tasavvuf tarihi çalışması vardır. Fakat bu çalışmalar özel olarak Zeyniyye tarikatını anlatmak için yazılmamış başka bir konunun bir parçası olarak ona değinilmiştir. Biz bu makalede, yalnızca Zeyniyye tarikatına yahut onunla ilgili bir hususa hasredilmiş eserleri değerlendireceğiz. Bunu yaparken de yine konunun Zeyniyye tarikatı bağlamında ele alınmış olmasına dikkat edeceğiz. Mesela 15. yüzyılda yaşamış ünlü müfessir Şehâbeddin Sivâsi (ö. 1456[?]) hakkında birçok makale yazılmıştır. Fakat bu makaleler incelendiğinde görülecektir ki Sivâsi'nin bir Zeyniyye şeyhi olması makalenin yalnızca bir ayrıntısıdır. Bu

* Central European University, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi.

çalışmalar onun müfessir yönünü incelemiştir. Dolayısıyla bu makalelerin bizim literatür değerlendirmemizde yeri yoktur.

Makalemizde ele aldığımız eserler genellikle Türkiye akademisi içerisinde üretilen eserlerdir. Bunun iki istisnası mevcuttur: Birincisi Zeyniyye tarikatı üzerine çalışmaları başlatan Kissling'in "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesi, ikincisi de Norris'in "The 'Mir'at al-Talibin' by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat (Horasan ve Heratlı Zeynüddin el-Hâfi'nin *Mir'atü't-tâlibîn* Risalesi)" isimli makalesidir. Bu tercihimizin sebebi müstakil olarak Zeyniyye tarikatına yahut bir Zeyniyye tarikatı şeyhine hasredilmiş başka dilde yapılmış bir çalışma bulamamış olmamızdır.

I. Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılmış Müstakil Çalışmalar

Bu bölümde, iki eserden bahsedeceğim. Birincisi, bir nevi Zeyniyye tarikatı üzerine yapılmış olan çalışmaların başlatıcısı olan Hans Joachim Kissling'in 1964 senesinde kaleme aldığı "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesi; ikincisi, Reşat Öngören'in 2003 senesinde basılan *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli kitabıdır.

1. Kissling, Hans Joachim, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam XXXIX*, 1964, s. 143-179.

Zeyniyye tarikatı üzerine yapılan ilk müstakil çalışma ünlü Alman şarkiyatçı ve Türkolog Hans Joachim Kissling'in (ö. 1985) 1964 senesinde yazdığı "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesidir. Bu makalede, Kissling Zeyniyye tarikatı pîri Zeynüddin el-Hâfi (ö. 1435), onun Anadolu'daki halifeleri ve tarikatın Anadolu'da yayılışı konuları üzerine odaklanır. Bu çalışmada, belli başlı Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin kitapları ve yaşamları ile onların Zeyniyye tarikatına intisapları hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Kissling'in amacı Zeyniyye tarikatının, diğer tarikatlar ile kıyaslandığında, Anadolu'daki etkisinin varlığının neden bu kadar hızlı bir şekilde yok olduğunun cevaplarını bulmaktır. Kissling'e göre, bu hızlı kayboluşun sebebi, Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin merkezinde Şii sapkınlıklar olan mülhidane görüşleridir. Kissling, bu görüşlerin Osmanlı devletine hâkim olan sert Sünnî hava ile ters düştüğünü ve bu sebeple Zeynîlerin Osmanlı sultanları ve tebaası arasında yeterince nüfuz bulamadığını iddia etmektedir.¹

Kissling makalesinde üç temel tabakat kaynağı kullanır: Birincisi Abdurrahman Câmî'nin (ö. 1492) meşhur kitabı *Nefehâtü'l-üns* ve ünlü Osmanlı alimi

1 Hans Joachim Kissling, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche," *Der Islam XXXIX* (1964): 166.

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1561) kaleme aldığı *eş-Şekâ'iku'n-nu'maniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* ve Nev'izade Atâi'nin (ö. 1635) Taşköprizâde'nin *Şekâ'ik*'ine zeyl olarak yazdığı *Hadâiku'l-hakaik fi tekmele'ti's-Şekaik* isimli eseridir. Kissling bu kaynakları yorumlarken önemli metodolojik hatalar yapmıştır. Mesela makalenin en hayrette bırakan kısımlarından biri Hâfi ve diğer Zeyniyye tarikatı müntesipleri hakkında Taşköprizâde'nin söylediği iddia edilen sözleridir. Kissling'e göre, Taşköprizâde Zeyniyye tarikatı müntesiplerini eline geçen her fırsatta sertçe eleştirmekte ve onları ilhad ile suçlamaktadır.² Müellif ayrıca Taşköprizâde'nin bu sert eleştirilerinin Osmanlıların geneline yayılmış Fars nefretinin bir yansıması olduğunu iddia eder.³ Kissling'e göre, bu nefretin bir diğer yansıması da Taşköprizâde'nin Hâfi'nin tarikat silsilesini verirken on iki imamdan bazı isimleri bu silsileye dahil etmesidir.⁴ Halbuki ne *Nefehât*'te ne de *Şekaik*'te Kissling'in iddialarının bir yansımasını bulmak mümkündür. Taşköprizâde, Hâfi'yi hiçbir yerde ilhad ile suçlamamakta ve tarikatın Şiilik ya da Farisilik gibi bir kaynağından bahsetmemektedir. On iki imamın, Zeyniyye'nin silsilesine dahil edilmesi ise Taşköprizâde'nin nefretinin bir yansıması değildir şüphesiz. Bahsi geçen isimler zaten birçok tarikatın silsilesinde bulunan isimlerdir.

Kissling, Zeyniyye tarikatının diğer tarikatlarla kıyaslandığında daha hızlı bir şekilde etkisini kaybettiğini bilmektedir. Bildiği bir diğer şey de Osmanlı devletinin Sünnî bir devlet olduğudur. Bu iki bilgiyi yan yana getirdiğinde sonuca varmak için pek vakit kaybetmeden Zeyniyye tarikatının bu kadar hızlı tesirini yitirmesinin sebebinin onun Şiiliğe yakın mülhid bir tarikat olması olduğunu iddia eder. Kissling'in düştüğü anakronizm onun kaynakları yanlış okumasına sebebiyet verir ve sonuç olarak Zeyniyye tarikatı ile ilgisi olmayan hayal ürünü bir tarikatı anlattığı bir makale yazar.

Kissling'in makalesinin bir diğer eksik yanı Şeyh Vefâ'dan (ö. 1491) hiç bahsetmiyor olmasıdır. Halbuki Şeyh Vefâ İstanbul'daki belki en önemli Zeyniyye şeyhidir ve kendisine pek çok Osmanlı devleti bürokratu ve âlimi intisap etmiştir yahut onun muhibbi olmuştur. Şeyh Vefâ, bu anlamda, Kissling'in Zeyniyye tarikatının Osmanlı devleti içinde nüfuz bulamadığı iddiasını temelden çürüten bir figürdür.

Kissling'in makalesi tespit edebildiğimiz kadarıyla Zeyniyye tarikatı üzerine yapılmış ilk akademik çalışmadır. Zeyniyye çalışmalarının başlatıcısı olması sebebiyle mühim bir makaledir ve birçok haklı eleştiriye de maruz kalmıştır. İhtiva ettiği iddialar ve birçok bilgi yanlış sebepleriyle kadük bir makaledir.

2 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 154.

3 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 154.

4 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 155.

2. Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Zeyniye tarikatı hakkında ikinci önemli müstakil eser Reşat Öngören'in yazmış olduğu *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli kitaptır. Öngören'in metni temelde Kissling'in mesnetsiz iddialarına bir cevaptır. Kissling gibi Öngören de Zeyniye tarikatının Anadolu'daki yayılışına ve onun Anadolu'daki mümessillerine ayrı bir önem gösterir. Fakat Kissling'den farklı olarak Öngören tarikatın Anadolu dışındaki yayılışından da bahseder. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Öngören Zeyniye tarikatını tanıtır, tarikatın silsilesini verir ve tarikatın pîri Zeynüddin el-Hâfî'nin kitaplarından bahsederek onun görüşlerini açıklar. İkinci bölüm, Herat'ta neş ü nema bulan Zeyniye tarikatının diğer bölgelerde yayılışını anlatmaktadır. Bahsi geçtiği gibi bu bölümün odağı tarikatın Anadolu'da yayılmasının anlatıldığı kısımdır. Öngören, üçüncü bölümde, Zeyniye tarikatının adabı ve özelliklerini anlatır. Burada, tarikatın özellikleri çoğunlukla Hâfî'nin görüşlerine referans verilerek açıklanmaktadır. Son bölümde ise Öngören, Zeyniliğin tesirini yitirişi hakkında bazı tahminlerde bulunmaktadır.

Öngören kitap boyunca Zeyniye tarikatının Sünnî yönelimine dair deliller getirir. Mesela, tarikata intisap etmek isteyenlerin evvela İslami ilimleri tahsil etmesi gerektiği buna bir örnektir. Aynı şekilde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde geçen bir vakanın kitaba dahil edilmesi de Öngören'in bu çabasını gösteren önemli bir örnektir.⁵ Bahsi geçen kayıt, Hâfî'nin Anadolu'ya gönderdiği önemli halifesi Abdüllatîf el-Kudsî'nin (ö. 1452) Safevî şeyhi Cüneyd-i Safevî (ö. 1460) ile girdiği münakaşa hakkındadır. Kayda göre, Cüneyd Ehl-i Beyt'in sahabeye göre daha evlâ olduğunu söyler. Kudsî de bu görüşü reddeder ve dört hak mezhebin sahabeden neşet ettiğini beyan eder. Kudsî bu tartışmanın sonunda Cüneyd'i ve takipçilerini tekfir eder. Cüneyd, Ehl-i Beyt'i önceleyerek Şii propagandası yapmakta bunun karşılığında Kudsî sahabeyi önceleyip dört mezhebin imamlarına vurgu yaparak Ehl-i Sünnet'in tarafını tutmaktadır.⁶ Öngören, bu kaydı kitabına taşıyarak, Kissling'in iddialarının aksine Kudsî'nin İran menşeli Safevi tarikatı şeyhi Cüneyd karşısında Ehl-i Sünnet'in tarafında oluşunu göstermektedir.

Kitabın bir diğer argümanı Zeyniye tarikatı şeyhlerinin tamamının iyi eğitim görmüş kimseler olduğudur. Bu anlamda, Zeyniler şeriat ve tarikatı terkip ederek doğru yol üzerindeki Sûfiler olmaktadır. Öngören, Zeyniye tarikatı mensubu Osmanlı âlimlerini parlatarak metnini öyle bir şekilde örerek ki, sonuç olarak, Zeyniye tarikatının XV. yüzyılda Osmanlı yönetimi ile örtüşen fikirlere sahip bir tarikat olduğu anlaşılır. Zaten bu sebeple, kalemiyye ve ilmiyye sınıflarının yüksek bürokratlarından pek çok kimse Zeyniye tarikatına intisap etmiştir. Öngören'e göre, Zeyniye tarikatı XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı devletinde eğitimli sınıfın tarikatı

5 Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 196.

6 Öngören, *Zeyniler*, s. 80-81.

olmuştur.⁷ Öngören'in bu görüşü de yine Kissling'in Zeyniyye'nin Osmanlı'da nüfuz gösteremediğine dair serdettiği iddiasına mütealliktir.

Öngören kitabının son bölümünü Zeyniyye tarikatının tesirini yitirişi meselesine ayırır. Kissling Zeyniyye'nin tesirini yitiriş sebebinin tarikatın Şîî merkezli mühlid görüşlerine bağladığından dolayı Öngören bu bölüme ayrı bir önem atfeder. Henüz bölümün başında Öngören, Kissling'in ismini de vererek onun konuya dair görüşünü eleştirir. Öngören'e göre Kissling yeterli bilgi sahibi olmadan bu konuya girmiştir ve görüşleri hatalıdır.⁸ Öngören bu bölümde, Zeyniyye tarikatının tesirini yitirişinin sebebi olarak aynı dönemde diğer tarikatların da güçlenmesini ve Zeyniyye ile bir çeşit rekabete girmesini gösterir. Öngören'e göre, Zeyniyye tarikatı tesirini yitirmiştir çünkü aynı dönemde Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Bayrâmiyye gibi diğer tarikatlar Anadolu'da ciddi bir güç kazanmıştır.⁹ Bu konuda en önemli etken II. Mehmed'den sonra II. Bayezid'in tahta geçmiş olmasıdır. Öngören'e göre, Şeyh Vefâ taht kavgasında Cem Sultan'ı desteklemiş, II. Bayezid tahta geçtikten sonra sultanın yüksek bürokratları Şeyh Vefa ile ilişkilerini kesmiştir. Böylece, saraydaki Zeyniyye nüfuzu kırılmış, yerine II. Bayezid'i destekleyen Halvetiler gelmiştir.¹⁰ Zeyniyye'nin tesirini kıran bir diğer tarikat da Nakşibendiyye'dir. Bir noktadan sonra medrese hocaları ve talebeleri Zeyniyye yerine Nakşibendiyye'yi tercih etmeye başlamıştır. Bu tercih değişikliğinin sebebi, Öngören'e göre, Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin sema etmeleri, yüksek sesli vird okumaları ve dervişlerin tarikatta belli bir seviyeye gelmeden evlenmelerine müsaade edilmemesi gibi bazı uygun görülmemeyen pratiklerdir. Medreseliler bu uygulamaları doğru bulmamış ve zaman içinde hafî zikir yapan Nakşibendiyye tarikatına yönelmişlerdir.¹¹ Öngören'in bu iddiası, cehrî zikri şer'î ölçülere mutabık gören Osmanlı âlimleri düşünüldüğünde zayıf kalmaktadır.

Öngören metninde Zeyniyye tarikatının resmini öyle bir çizer ki sanki geniş İslâm coğrafyasında yaşayan her bir Zeyniyye müntesibi, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin, bu görüşlere kayıtsız şartsız biat etmektedir. Bunun bir istisnası, Öngören'in Şeyh Vefâ'nın tasavvufî görüşlerini detaylıca incelediği bölümdür. Bu bölümde, hem Şeyh Vefâ'nın devran yaptırması ya da yeni bir tâc kullanması gibi içtihatlarına yer vermekte hem de vahdet-i vücûd meselesinde pîri Hâfî'den farklı düşündüğünü söylemektedir. Zaten bu değişiklikler sebebiyle Şeyh Vefâ'dan sonra devam eden silsileye Vefâiyye-i Zeyniyye demişlerdir.

Öngören'e göre, Zeynüddin el-Hâfî vahdet-i vücûda tümüyle karşı olmamakla birlikte vahdet-i şühûd görüşüne daha yakın durmakta iken Şeyh Vefa vahdet-i

7 Öngören, *Zeyniler*, s. 9.

8 Öngören, *Zeyniler*, s. 195.

9 Öngören, *Zeyniler*, s.198-199.

10 Öngören, *Zeyniler*, s. 200-201.

11 Öngören, *Zeyniler*, s. 201-202.

vücûd görüşünü savunmaktadır.¹² Halbuki, iki şeyhin metinlerine baktığımızda durumun bundan biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Zeynüddin el-Hâfi *Menhecü'r-reşâd râ Vâşıta-i Şalâh-ı İ'tikâd-ı 'İbâd* metninde açıkça vahdet-i vücûd görüşü takipçilerini ilhad ile suçlamakta ve onları dövmenin ve öldürmenin şer'an caiz olduğunu söylemektedir.¹³ Bunun karşısında Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfan* isimli metni vahdet-i vücûd görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak tavsif edebileceğimiz "meratibu'l-vücûd," yahut "hazarât-ı hams" tasnifinin Türkçe ve manzum olarak anlatımıdır.¹⁴ Öngören'in Şeyh Vefâ ile Zeynüddin el-Hâfi'nin görüşlerini birbirine yakınlaştırma çabası bizce yanlış olduğu gibi gereksizdir de. Öngören'i bu yakınlaştırmayı yapmaya iten saik kanımızca Şeyh Vefâ'nın tarikatta Pîri Hâfi'den bu kadar farklı düşünemeyeceğine/düşünmemesi gerektiğine dair inancıdır. Halbuki tasavvuf tarihi bu tarz farklılıklarla, sapmalarla doludur. Bu sapmaların en bilinen iki örneği Safeviyye ve Bektaşiyye tarikatlarıdır.

Zeyniyye tarikatı özelinde vahdet-i vücûd meselesinde yaşanan sapma yalnızca Şeyh Vefâ ile sınırlı değildir. Sadreddin Konevî'nin (ö. 1274) *en-Nusûs fî tahkiki't-tavri'l-mahsûs*'una yazdığı *Zübdetü'l-Tahkik ve Nüzhetü'l-Tevfik* isimli ünlü şerhi ile tanınan Pîri Halife Hamidî (ö. 1460)¹⁵ ve İbnü'l-Arabî'yi tarikat silsilesi içerisinde sayan ünlü tefsir alimi Şehâbeddin Sivâsî (ö. 1456) bu örneklerden yalnızca bazılarıdır.¹⁶ Tıpkı İbnü'l-Arabî mevzuunda olduğu gibi, Zeynüddin el-Hâfi'nin evlilik ile koyduğu yasağın Anadolu'da ya da Hicaz'da uygulanmadığını düşünmek gerçekten çok uzak olmasa gerektir. Bunun karşılığında Hâfi'nin bazı tavsiyelerinin ve nehiyelerinin Anadolu'da hâlâ sürdürüldüğünü düşünmek de yanlış olmaz. Bu anlamda, en azından XV. yüzyılda, şeyhlerin, müntesibi oldukları tarikatları hayatlarının her noktasını belirleyen kurumlar, şeyhlerini yahut pîrlerini, emir ve yasaklarına mutlak bir itaatle uyulması gereken kişiler olarak görmediklerini söylemek gerekmektedir.

Şeyhler, şüphesiz tarikat icazetlerini alıp şeyhûhet kisvesini giydikten sonra bu daha belirgin olmaktadır, lokal farklılıklara uyum sağlayabilmekte ve kendi fikirlerini izhar etmekten çekinmemektedirler. Bir tarikatın adab ve özellikleri anlatılırken, o tarikatın pîrinin düşünceleri ve söylediklerinin mutlaka büyük bir önemi vardır fakat Zeyniyye gibi geniş bir alana yayılan tarikatlar için yalnızca bu fikirlerden bahsetmek yeterli değildir. Zeynüddin el-Hâfi'nin fikirlerini Herat'tan farklı bir düşünce ikliminin etkisi altında olan Anadolu'ya Zeyniyye müntesiplerine teşmil etmemek, Anadolu'yu ve diğer coğrafyaları da kendi lokal farklılıklarını

12 Öngören, *Zeyniler*, 189-193.

13 Zeynüddin Hâfi, *Menhecü'r-reşâd râ Vâşıta-i Şalâh-ı İ'tikâd-ı 'İbâd*, (SK, Hacı Mahmud Efendi, no. 2829), 44b.

14 Cankat Kaplan, "Debating Heresy: Changing Perceptions of Zayniyya Dervishes Toward Ibn 'Arabi in The Fifteenth Century", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2017, s. 157.

15 Kaplan, "Debating Heresy", s. 143.

16 Kaplan, "Debating Heresy", s. 132.

göz önünde bulundurarak, tekil çalışmalar halinde ele almak zannediyoruz ki gerçeğe daha mutabık bir sonuç verecektir. Ayrıca lokal farklılıkları ön plana çıkaran böyle bir çalışma, üzerine çalışılan coğrafyanın etkisi altına girdiği iklim ve içerisinde bulunduğu entelektüel bağlam bakımından daha isabetli yorumlar yapmamıza olanak sağlayacaktır.

Öngören'in eseri, Kissling'in mesnetsiz iddialarını çürütmesi ve Zeyniyye gibi Osmanlı tarihinin bir dönemini ciddi biçimde etkisi altına alan fakat hak ettiği önem gösterilmeyen bir tarikatı tafsilatlı şekilde ele alan ilk müstakil eser olması bakımından çok değerlidir. Öngören, eserinde Zeyniyye müntesiplerinin yazdığı birçok yazma eseri kullanmış, ayrıntılı ve titiz bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu anlamda, kendisinden sonra Zeyniyye ve XV. yüzyıl Anadolu tasavvuf tarihi üzerine yapılan çalışmalar için yol göstericidir. Fakat, kanımızca, kitabın Zeyniyye müntesiplerinin, zaman ve mekândan bağımsız şekilde Zeynüddin el-Hâfi'nin fikirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu zehabını yaratan yapısı eserin zayıf yanını oluşturmaktadır.

II. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Kitaplar

Bu bölümde üç kitaptan bahsedeceğim: Birincisi, Bekir Köle'nin 2011 senesinde basılan *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli eseri; ikincisi, Abdurrezzak Tek'in 2007 senesinde basılan *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitabı ve sonuncusu Abdülkadir Erdoğan'ın 1941 senesinde kaleme almış olduğu *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri* isimli çalışmasıdır. Bu bölümde, kitapların yazılma tarihine göre bir sıralamayı tercih etmedim. Bunun yerine, kitapların konularına göre bir kronoloji izledim: Zeyniyye tarikatının pîri kabul edilen Zeynüddin el-Hâfi'yi konu alan kitabı birinci sırada, Hâfi'nin halifesi Abdüllatîf el-Kudsi'yi konu alan kitabı ikinci sırada ve Kudsi'nin halifesi Şeyh Vefâ'yi konu alan, fakat üç kitap içerisinde ilk yazılmış olan Erdoğan'ın eserini ise son sırada değerlendirdim.

1. Köle, Bekir, *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.*

Zeyniyye tarikatı şeyhleri hakkında yazılmış kitaplardan ilk değerlendireceğimiz kitap, Bekir Köle'nin *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli eseridir. Köle'nin kitabı giriş ve sonuç bölümlerini de sayarsak beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Köle, Hâfi'nin yaşadığı çağın dini, sosyal ve siyasi resmini genel bir şekilde çizer. Sonraki bölüm olan birinci bölümde ise Hâfi'nin hayatı anlatılır, eserleri ve halifeleri muhtasar bir şekilde tanıtılır ve Zeyniyye tarikatının genel bir perspektiften özellikleri ele alınır. En geniş yer Hâfi'nin halifelerine verilir ve tıpkı selefleri gibi Köle de Anadolu'daki Zeyniyye temsilcilerini etraflıca inceler. Bunun yanında, Zeynüddin el-Hâfi'nin Nakşilerle ve diğer sûfilerle münasebetleri de eserde incelenir. Köle, ayrıca bu bölümde, Zeyniyye tarikatının tesirini yitirşi

hakkındaki sorulara cevap arar. Köle Zeyniyye'nin tesirini yitirmesi hususunda temelde Öngören ile aynı kanaattedir. Ona göre, bunun temel sebebi diğer tarikatların öne çıkmasıyla Zeyniyye'nin konumunu muhafaza edememesidir. Anadolu'da Halvetiyye ve Bayrâmiyye'nin yükselmesi, Zeyniyye'nin gerilemesini beraberinde getirmiştir.¹⁷ Köle ayrıca, yine Öngören'e katılarak, Kissling'i Zeyniyye'nin Şia merkezli görüşlerinden dolayı Anadolu'da tutunamadığı görüşü hususunda eleştirir.¹⁸ Fakat, Köle, Öngören'den farklı olarak iki hususta Kissling'e katılmaktadır. Bu iki görüşün birincisi, Zeyniyye'nin Anadolu'da uzun süre tutunamamasının sebebinin Zeynüddin el-Hâfi'nin yetmiş dokuz yıllık hayatı boyunca bir kez bile Anadolu'ya gelmeden sesini halifeleri yoluyla duyurmasıdır. İkincisi ise Zeyniyye'nin Kanunî'den sonra, çok da güçlü halifesi bulunmamasıdır.¹⁹ Köle'nin Zeyniyye'nin tesirini yitirşi hususundaki temel görüşü olan Bayrâmiyye ve Halvetiyye gibi tarikatların gücünün yükselmesi fikrine katılmakla birlikte, Kissling'e referans vererek saydığı diğer iki fikri zayıf görmekteyiz. Köle'nin ilk iddiasının zayıflığı, Anadolu'da aynı dönemde faaliyet gösteren Halvetiyye tarikatının pîri Ömer el-Halvetî (ö. 1397-98) örneğine bakıldığında ortaya çıkar. Ömer el-Halvetî de Anadolu'ya hiç ayak basmamıştır fakat bu durum onun Anadolu'da güçlenmesinin önüne geçmemiştir. Bu sözümüz karşısında, Halvetiyye tarikatının Anadolu'da Amasyalı Pir İlyas (ö. 1433) ve niceleri gibi çok güçlü figürler tarafından temsil edildiği söylenebilir. Fakat Zeyniyye tarikatında da Abdüllatif el-Kudsî ve Şeyh Vefâ gibi dönemlerinin çok güçlü iki şeyhi bulunmaktadır. İddia edilen bu sebep vaki olsaydı Halvetiyye'nin de Zeyniyye gibi tesirini kaybetmesi gerekmez miydi? İkinci sebep olarak öne sürülen I. Süleyman devrinden sonra güçlü bir şeyhin kalmamış olması iddiası bizce Zeyniyye tarikatının tesirini kaybetmesinin sebebi değil sonuçlarından biridir. Zira o döneme kadar Zeyniyye tarikatı eski gücünü muhafaza edebilmiş olsaydı, istidatlı ve güçlü müritler Zeyniyye tarikatına intisap edecek ve I. Süleyman devrinden sonra da Zeyniyye tarikatında çekici ve etkili bir şeyh inkişaf edebilecekti.

Kitabın ikinci bölümü olan Hâfi'nin tasavvufi görüşlerinin anlatıldığı bölüm, dikkate şayan, ciddi ve titizlikle hazırlanmış bir bölümdür. Köle, Hâfi'nin Arapça ve Farsça olan 14 eserini yazma nüshalardan incelemiş ve onun tasavvufi görüşlerini belirli bir tasnif altında, sürekli farklı yazmalarına referans vererek tavsif etmiştir. Bu gerçekten çok zor bir iştir ve Köle bu zor işin altından başarı ile kalkmayı başarmıştır. Bu anlamda kitap, Hâfi'nin düşünceleri üzerine yazılmış en kapsamlı eser olma özelliği gösterir. Üçüncü bölüm Köle'nin Zeyniyye derişlerinin günlük hayatta yapmaları gereken şeyleri anlattığı kısımdır. Bir önceki bölümde olduğu gibi, bu bölümde de Köle, Hâfi'nin farklı eserlerinden görüşlerini

17 Bekir Köle, *Zeynüddin Hâfi ve Tasavvufi Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 133.

18 Köle, *Zeynüddin Hâfi*, s. 133-134.

19 Köle, *Zeynüddin Hâfi*, s. 134.

toplayarak konuyu, derli toplu bir şekilde anlatır. Bu iki bölümün bir diğer ortak noktası, Köle'nin Hâfi'nin düşüncelerini açıklamak yanında bahsedilen meseleler hakkındaki Kur'an ayetlerine, hadîs-i şeriflere ve büyük âlim ve şeyhlerin konu hakkındaki görüşlerine de yer veriyor olmasıdır. Özellikle Kissling'in Zeyniyye tarikatı müntesiplerini mülhidlik ve Şia yönelimi sebebiyle suçlamış olduğunu düşününce, İmam Gazzâlî ve İmam Rabbânî gibi Sünnî âlim ve şeyhlerin sözlerinin Hâfi ile benzer olduğunu göstermek önemli bir çabaya dönüşmektedir. Zira, Kissling'in iddialarının yanlışlığını göstermektedir. Ayrıca, bölümlerin sonunda, Köle modern psikolojinin konu hakkındaki görüşlerine yer verir ve Köle'nin kaleminde, modern psikolojinin ve Hâfi'nin yaklaşımları büyük benzerlikler gösterir. Fakat, Hâfi'nin sözlerinin modern psikoloji yaklaşımlarıyla ya da Jung'un rüya hakkındaki görüşleri ile benzerliğinin ne gibi bir anlamı olduğu bizce muğlaktır. Üstelik bu durum bir başka problem daha doğurmaktadır. Kitabın yapısı bu şekilde kurulduğunda, Hâfi'nin sözlerinin meşruiyeti mesela Jung'da mı aranmaktadır, yoksa Jung'un sözlerinin hakikat ile iltisakı Hâfi'nin görüşlerine göre mi anlam kazanmaktadır? Bizce her ikisi de problemlidir. Kitabın sonuç kısmı ise kitabın özetinden ibarettir. Bunun sebebi zannediyoruz ki, kitabın bir iddia sahibi ya da bir problem üzerine odaklanan bir kitap değil, Hâfi'nin hayatını ve görüşlerini anlatan betimleyici bir eser olmasıdır.

Ciddi ve titiz bir arşiv çalışmasının ürünü olan eserin temelde zayıf kalan yanı betimleyici bir eserden ibaret olmasıdır. Söz konusu şahıs, yani Zeynüddin el-Hâfi, Şâhruh gibi önemli bir Timur hükümdarının hüküm sürdüğü dönemde devletin başkenti Herat yakınlarında yaşamış bir şeyhtir. Ayrıca üç önemli dervişini, tasavvufî hareketliliğin en canlı olduğu yıllarda Anadolu gibi önemli bir merkeze göndererek tarikatını orada yaymaya çalışmıştır. Hâfi'nin siyasi iktidarla kurduğu ilişki, onun bölgedeki diğer tarikat şeyhleri ile girdiği rekabet ve dostluk ilişkileri, mülhid olarak isimlendirdiği gruplarla yürüttüğü mücadele ve bu mücadelenin düşüncelerindeki izdüşümleri, tarikatın Anadolu'ya geçişinde yaşadığı değişim; hâsılı, Zeynüddin el-Hâfi'nin içerisinde yaşadığı zaman ve mekan ile olan bağı kitapta hak ettiği dikkati görmemiştir.

Kitapta, Hâfi'nin tasavvufî düşüncesi çok iyi bir şekilde izah edilmiş fakat bu düşüncüyü kuran bağlam ve düşüncesinin bu bağlama olan etkisi, başka bir deyişle, Hâfi'nin düşüncesi ve çevresindeki dünya arasındaki ilişki üstünkörü geçilmiştir. Köle, eserinde yeri geldikçe Hâfi'nin yaşadığı çağdaki sosyal ve siyasi durumdan bahsetmiş ve onun diğer tarikat müntesipleri ile ilişkisine yer vermiştir. Fakat bizce kitabın temel umdelerinden olması gereken bu kısımlar ikinci planda kalmış, sonuç olarak Hâfi zaman ve mekandan münezzeh bir figür gibi tebarüz etmiştir. Hâfi'nin çözüm bulmaya çalıştığı problemler, kendi döneminde tartışılan konular ve siyasi iktidarın yönelimleri, onun fikirlerinin oluşumunda en az arkasında duran tasavvufî gelenek kadar önemli olduğunu düşünüyoruz ve eser, Hâfi'nin düşünceleri ile çevresindeki dünya arasındaki bağı kurmayı başaramamıştır.

Burada yeri gelmişken, kitabı basan İnsan Yaynevini de bir hususta eleştirmek şarttır. Bu kadar titiz bir yazma eser çalışmasıyla ve ciddi emek verilerek hazırlanmış bu eserin, son kısmına *dizin* (index) eklemeyen yayımlanmaması gerekirdi. Bu tarz eserler akademik eserlerdir, roman ya da öykü kitabı değildirler ve eğer arkalarında *dizin* yoksa kitabın okuyucusu için aranan bilgiyi bulmak büyük ve gereksiz bir külfet haline gelmektedir.

2. Tek, Abdurrezzak, *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.

Zeyniye tarikatından bir şeyh üzerine yapılmış ikinci mühim çalışma, Abdurrezzak Tek'in yazmış olduğu *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitaptır. Giriş ve sonuç bölümlerini de sayarsak kitap altı bölümden oluşmaktadır. Tek, giriş kısmında Zeyniye kültürünü, Zeyniye tarikat silsilesini ve Zeynüddin el-Hâfî'nin Abdüllatîf el-Kudsi (ö. 1452) dışında Anadolu'ya gönderdiği iki halife olan Şeyh Muhammed ve Abdürrahîm-i Rûmî'yi muhtasar olarak tanıtmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ilk bölümde Kudsi'nin hayatı, eserleri ve halifeleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu bölümün dikkat çeken yanlarından biri Kudsi'nin Bursa'daki dergahında 1964'e kadar postnişin olan şeyhleri yazmış olmasıdır.²⁰ Bu liste göstermektedir ki Bursa'daki dergâh bir müddet sonra Bektaşî yahut Halvetî tarikatları gibi farklı tarikatların şeyhleri tarafından da kullanılmıştır. Bu bölümü takip eden üç bölümde Tek, sırasıyla, Kudsi'nin tasavvufi yaklaşımını, itikadî düşüncesini ve eğitimle ilgili görüşlerini anlatır. Kudsi'nin tüm metinleri, yazma nüshalar üzerinden okunarak yapılan bu değerlendirmeler, tıpkı Köle'nin kitabında olduğu gibi, gayet titiz bir çalışmadır ve bu yönüyle eser Kudsi'nin görüşlerini anlamak isteyenler için büyük önemi haizdir.

Sonuç kısmında Tek, Kudsi'nin yazmış olduğu eserlerin bir değerlendirmesini yapar. Tek'e göre, Kudsi, Anadolu'daki Hâfî halifeleri arasında en önemlisidir. İlk olarak o, İslâmî ilimlerde iyi bir eğitim almıştır ve ileri seviyede bir âlimdir. İkinci olarak, Kudsi'nin kitaplarında sürekli karşımıza çıkan konu, yani Kudsi'nin temel kaygısı, Müslümanları İslâm içinde ortaya çıkan sapkın kolların tehlikesine karşı uyarmaktır. Üçüncü olarak, Kudsi tasavvufun ihtilafî konularına dikkatli bir şekilde yaklaşır.²¹ Tek'e göre, Kudsi, vahdet-i vücûd meselesinde şeyhi Hâfî gibi düşünmekte, vahdet-i şühûd düşüncesine daha yakın durmakta, İbnü'l-Arabî hususunda tartışılmalı ihtilafî konular hakkında ise ihtiyatlı davranarak bu konulara girmemektedir.²² Vahdet-i vücûd konusuna kitabın giriş kısmında, Zeyniye kültürünü anlatırken de değinen Tek, Zeyniye ricalinin çoğunluğunun Hâfî gibi vahdet-i şühûda daha yakın görüşler belirttiğini fakat Zeynilerin tümüyle

20 Abdurrezzak Tek, *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s. 71-98.

21 Tek, *Abdüllatîf Kudsi*, s. 294-295.

22 Tek, *Abdüllatîf Kudsi*, s. 296.

vahdet-i vücûda karşı olmadığını söyler. Mesela Sadreddin Revvası, Pîrî Halife ve Şeyh Vefâ gibi vahdet-i vücûd görüşünü savunanlar da vardır.²³

Kitabı değerli kalan birçok yanından biri, Kudsi'nin düşüncesinin oluşumunda İmam Gazzâlî'nin (ö. 1111) ne kadar önemli bir figür olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Tek'in çalışması, yalnızca eğitim ile ilgili konularda değil, fakat itikadi meselelerde de Kudsi'nin İmam Gazzâlî'den ciddi şekilde etkilendiğini göstermektedir.²⁴ Tek'in çalışmasından evvel, Kudsi ile İmam Gazzâlî arasında böyle bir iltisakın bulunduğu bilinen bir mesele değildi. Bu tespit bizce çok önemlidir ve Kudsi'nin düşüncelerinin arka planı ve Anadolu'daki Zeyniyye tarikatı hakkında önemli soruları gün yüzüne çıkartmaktadır. Acaba Kudsi, şeyhi Hâfî ile Gazzâlî'nin birbirine ters düştüğü bir konuda hangisini tercih ederdi? Yoksa herhangi bir taraftan yana tavırını göstermeyip, vahdet-i vücûd ve İbnü'l-Arabî meselesinde olduğu gibi sessiz mi kalırdı? Düşünce dünyasında, hizmetinde bulunduğu şeyhinin sözleri mi ağır basardı yahut yalnızca kitapları vasıtasıyla tanıdığı bir büyük âlimin görüşleri mi?

Tek'in yaptığı çalışma, İmam Gazzâlî'nin Kudsi üzerinde çok etkili olduğu gibi değerli bir bilgiyi gün yüzüne çıkartmıştır. Belki de, Kudsi'nin zihninde, İmam Gazzâlî ve Hâfî arasında herhangi bir ihtilaf fikri hiç oluşmadı. Bunu, Kudsi'nin Hâfî'nin ve Gazzâlî'nin fikirlerini bu gözle inceleyen bir çalışma yapılmadıkça bilemeyeceğiz. Fakat bu konuda bulunacak herhangi bir ipucu dahi, sûfilerin lokal farklılıklara ne kadar açık olduğu, şeyhlerinin otoritesini kabul etmenin sınırlarının ne olduğu gibi önemli bir soruya ışık tutabilecektir. Mesela, bir şeyh dervişinin itikadi konulardaki tercihleri hususunda ne kadar söz sahibidir? Dervişler, tüm tasavvuf tarihi boyunca bir şeyhin hizmetine girmeyi, gerçekten "gassalın elindeki meyyit gibi olmak" kelim-i kibarı çerçevesinden mi anlamışlardır? Fıkıh, belagat ve mantık gibi İslami ilimler ve tasavvuf birbirlerinden keskin sınırlarla ayrılmış mıdır? Yoksa, aksine, bunlar birbirine içine giren ve birbirini sürekli etkileyen alanlar mıdır?

3. Erdoğan, Abdülkadir, Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941.

Zeyniyye tarikatı şeyhleri hakkında yazılmış kitaplar bahsinde yer vereceğimiz son eser Abdülkadir Erdoğan'ın 1941 senesinde Şeyh Vefâ hakkında yazmış olduğu *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri* isimli kitaptır. Abdülkadir Erdoğan'ın eseri Şeyh Vefâ hakkında yazılmış en erken tarihli kitap olması sebebiyle önemli ve ünlüdür. Yukarıda bahsettiğimiz kitapların neredeyse tamamı ve aşağıda bahsedeceğimiz tez ve makaleler Şeyh Vefâ bahsinde muhakkak Erdoğan'ın kitabına referans vermişlerdir.

23 Tek, *Abdüllatif Kudsi*, s. 22.

24 Tek, *Abdüllatif Kudsi*, s. 45.

Eser, altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan “Önsöz”de Erdoğan, Vefâ Semti’nin tarihi ve önemi hakkında muhtasar bilgi verir. Ayrıca Şeyh Vefâ hakkında kendisinden önce yazılmış tek eser olan, Fatih kürsi şeyhlerinden Abdürrezzak isimli bir şahsın Şeyh Vefâ hakkında yazmış olduğu *Tuhfetu’l-Ahbab* isimli bir eserden bahseder. Erdoğan’a göre bu eser hurafat ile dolu hikayattan ibarettir.²⁵ Bu manada, Erdoğan eseri yazma amacını şu şekilde belirtir: “Ben şu yazımla Şeyh Vefâ’nın kim ve nereli olduğunu ve ne gibi eserleri bulunduğunu anlatmağa, kitaplar ve kitabelerdeki malûmatı bir yere toplayarak kendilerini tanıtmaya çalışacağım.”²⁶ Eserin ikinci bölümünde, Erdoğan Şeyh Vefâ’nın biyografisini verir ve gerçek isminin ne olduğu hususunda detaylı bir tartışmaya girer. Yazar bu bölümde *Şekâ’ik* ve *Nefehât* gibi klasik tabakat eserlerinden topladığı malumatı kullanır. Eserin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ’nın eserleri ve onun hakkında söylenmiş sözlere yer verilir. Sonraki bölüm olan dördüncü bölümde, Şeyh Vefâ adına yapılan binaların ve vakfiyelerin tanıtımı yapılır. Bu bölümde ayrıca, Şeyh Vefâ’nın merkadinin çevresindeki hazirede medfun olan önemli şahsiyetler hakkında bilgi verilir.

Beşinci bölüm, Erdoğan’ın Vefâ’nın dostları ve Zeyniyye tarikatından önemli şahsiyetlerin tanıtıldığı bölümdür. Yazar, bu bölümde hem Şeyh Vefâ’nın müritlerinden hem de şeyhlerinden bahseder. Erdoğan bu bölümde Şeyh Vefâ’nın şeyhi Abdüllatif el-Kudsî hakkında ilginç bir bilgi vermektedir. Erdoğan’a göre, Kudsî Konya’da Sadreddin Konevî’den ve Kudüs’de Zeynüddin el-Hâfî’den feyz almıştır.²⁷ Kudsî’nin Konya’da Konevî’den feyz alması hususunda hiçbir kaynak belirtmeyen Erdoğan, muhtemelen *Şekâ’ik* ve *Nefehât*’te geçen, Kudsî’nin Konevî’nin türbesinde iken gördüğü bir vakıya atuf yapmaktadır. Kayda göre, Kudsî Konya’ya geldiğinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), Sadreddin Konevî ve Şems-i Tebrîzî’nin (ö. 1247[?]) mezarlarını ziyaret eder ve her birinde birer vakıa görür. Vakıya göre, Konevî’nin türbesi ağaç dallarından bir kubbe şeklinde yapılmıştır. O dallardan bir tanesi uzanarak Kudsî’yi eteğinden yakalar ve merkade doğru çeker.²⁸ Bu vakıanın doğrudan bir feyz almayı işaret edip etmediği muallaktır. Bahsi geçen vakıanın Kudsî’nin Konevî’ye ve İbnü’l-Arabî geleneğine bir yaklaşmayı temsil ettiği düşünülebilir. Fakat bu bizce doğrudan doğruya, hele şeyhi Hâfî ile eşit derecede sayılacak kadar, bir feyz alma anlamına gelmeyeceği açıktır.²⁹

25 Abdülkadir Erdoğan, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul’da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941, s. 6.

26 Erdoğan, *Şeyh Vefa*, s. 6.

27 Erdoğan, *Şeyh Vefa*, s. 29.

28 Ahmed Taşköprizâde, *eş-Şeka’iku’n-nu’maniyye fi ‘ulemâi’-d-Devleti’l-Osmâniyye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 67; Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü’l-İns*, ed. Süleyman Uludağ, İstanbul: Marifet Yayınları, s. 550.

29 Bu vakıa hakkında bir tartışma için bkz. Kaplan, “Debating Heresy”, s. 74-75.

Son bölüm olan altıncı bölümde Erdoğan, Vefa semtinde bulunan yapıları ve bu semtte medfun meşhur isimleri tanıtır. Sonraki kısımlarda indeks, bibliyografya ve Şeyh Vefâ camiine ait plan ve fotoğraflar ile camide bulunan bir kitabenin fotoğrafı ve Şeyh Vefâ'nın kızının yazmış olduğu bir şiirin yazma nüshasını gösterir fotoğraf bulunmaktadır. Erdoğan'ın kitabı kısadır ve Şeyh Vefâ'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. Kitabın önemi Şeyh Vefâ hakkında hazırlanmış olan ilk müstakil eser olmasıdır. Bu anlamda, yazmalarda bulunan bilgileri bir araya getiren Erdoğan, Şeyh Vefâ hakkında yeni alfabede matbu bir eser yazan ilk kişidir. Şeyh Vefâ'nın ismi ve hayatı hakkındaki bilgiler, bu makalede incelediğimiz çoğu araştırmacı tarafından düzeltilerek kullanılmış ve Erdoğan'ın eserine çokça referans verilmiştir.

III. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Tezler

Tezler kısmında üç tezin değerlendirmesini yaptık. Bunlar Avni Erdemir'in 1999 senesinde Gazi Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezi "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni," Faysal Okan Atasoy'un 2001 senesinde Marmara Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi "Melhame-i Şeyh Vefâ," ve Kadir Turgut'un 2009 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde hazırlanmış olduğu "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri" isimli tezlerdir. Elbette Zeyniyye tarikatı veya ona mensub bir şeyhle ilgili başka tezler bulmak mümkündür. Mesela Bekir Köle'nin *Zeynüddin Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli kitabı aslında onun doktora tezinin basılmış halidir. Bu durumda Köle'nin tezini değil kitabını değerlendirmeyi uygun gördük. Dolayısıyla, bu bölüm altında incelediğimiz tezler kitap haline getirilerek basılmamış eserlerdir.

1. Erdemir, Avni, "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.

Şeyh Vefâ üzerine hazırlanmış ilk tez Avni Erdemir'in 1999 senesinde Gazi Üniversitesinde doktora tezi olarak yazmış olduğu fakat henüz herhangi bir yayınevi tarafından basılmamış olan "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni" isimli doktora tezidir. Erdemir, tezinde Şeyh Vefâ'nın iki manzum eseri olan *Makâm-ı Sülûk* ve *Sâz-ı İrfân*'ın transkripsiyonlarını yaparak neşretmiştir.

Avni Erdemir tezin giriş bölümünde, fetih sonrasındaki İstanbul ve Şeyh Vefâ hakkında muhtasar bilgiler verir. Bu bölümde, özellikle II. Mehmed'in ilme ve sanata verdiği önem ve yine onun döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren tarikatlardan bahsedilir. Giriş kısmının genişçe bir yer verdiği isim pek tabii Şeyh Vefâ'dır. Şeyh Vefâ'nın bazı düşünceleri yazdığı şiirlerle açıklanmış ve dönemin iki padişahı, II. Mehmet ve II. Bayezid ile ilişkisi incelenmiştir. Bunun yanında

Şeyh Vefâ'nın tasavvufi anlayışına ve döneminde ilişkiye geçtiği isimlere temas edilmiştir.

Tezin giriş bölümünden sonraki ilk bölüm, Şeyh Vefâ'nın hayatının, tarikatının, menkıbelerinin, tasavvufi kişiliğinin, şairlik ve musikişinaslık yönünün ve astronomi ve vefk bilgilerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bölümdür. Erdemir bu bölümde yoğun olarak Lâmiû Çelebi'nin *Nefehât*'inden ve Taşköprizâde'nin *Şekâ'ik*'inden faydalanır. Bunun yanında, özellikle Şeyh Vefâ'nın şahsiyeti, ilmi yönelimi ve tasavvufi kişiliği ile ilgili değerlendirmelerde bulunulan bölümün ikinci kısmında, sıklıkla Şeyh Vefâ'nın şiirlerine referans verilir. Tezin ikinci bölümü Şeyh Vefâ'nın eserlerinin incelendiği bölümdür. Erdemir bu bölümü manzum eserleri ve mensur eserleri incelediği iki kısma ayırır. Manzum eserlerin vezni, kafiye ve rediflerini bulur ve tüm eserlerin muhtevaları ve nüshaları hakkında izahat verir.

Tezin üçüncü bölümü Şeyh Vefâ'nın ve dolayısıyla Zeyniyye tarikatının Anadolu'ya tesirinin ele alındığı bölümdür. Bölümün ilk kısmında Şeyh Vefâ'dan sonra devam eden silsile ele alınır. Sonraki kısmında ise Şeyh Vefâ'nın Molla Hüseyin, Karamanlı Mehmed Paşa gibi önemli dostlarından ve Sinan Paşa gibi mühim müritlerinden bahsedilir. Erdemir bu bölümde sayılan isimlerin, eğer varsa, Şeyh Vefâ hakkında kaleme aldıkları şiirlere yer verir. Tezin bahse konu olan üçüncü bölümü, Şeyh Vefâ'nın içerisinde yaşadığı dünya ve ilişkiye girdiği gruplar, toplumda çatıştığı yahut iyi anlaştığı kesimler hususunda çok aydınlatıcıdır. Tezin dördüncü bölümü, İstanbul'da Şeyh Vefâ külliyesi ve Şeyh Vefâ adına yapılan binalar hususlarındadır. Bu anlamda Zeyniyye kültürünün İstanbul mimarisine nasıl bir etkisi olduğu gibi mühim bir mevzu tartışılmaktadır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise Erdemir, Şeyh Vefâ'nın iki eserinin, *Sâz-ı İrfân* ve *Makâm-ı Süülük*'un tenkidli neşirini yapar.

Tez birçok açıdan mühim bir çalışmadır. Tezde, Şeyh Vefâ'nın tüm eserleri muhtevaları açıklanarak ve nüsha çalışması yapılarak tanıtılmış, böylece hem Şeyh Vefâ'nın zihin dünyası, kaygıları tanıtılmış hem de eserlerinin ne kadar yaygın olarak okunduğu gösterilmiştir. Şeyh Vefâ'nın dostları veya müritleri, bir şekilde ilişki içerisinde olduğu kişilerin ayrıntılı bir şekilde tanıtılması ise dönemin Osmanlı entelektüel hayatı hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Son olarak tezde Şeyh Vefâ'nın daha önce yayımlanmamış iki önemli metninin transkripti vardır. Böylece Şeyh Vefâ'nın düşüncesi öncesine göre çok daha açık bir hale gelmiştir. Bu metinler Şeyh Vefâ'nın düşünce dünyası açısından önemli metinlerdir. Zira, mesela transkript edilmiş metinlerden biri olan *Sâz-ı İrfân*, onun İbnü'l-Arabî takipçisi bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.³⁰ Tez, Şeyh Vefâ'nın düşüncelerini daha çok transkript ettiği metinleri üzerinden açıklamaktadır.

30 Cankat Kaplan, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek: Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ı Bağlamında Bir Değerlendirme," *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* içinde, ed. Ercan Alkan ve Osman Sacid Arı, İstanbul: İsar Yayınları, 2018, s. 468.

Erdemir'in Şeyh Vefâ'nın bazı hususlardaki görüşlerini bizzat onun şiirlerinden örnekler vererek anlatması tezin dikkat çeken bir özelliğidir. Mesela Şeyh Vefâ'nın vahdet-i vücûd üzerine düşünceleri şiirinden yola çıkarak anlatılır. Aynı şekilde Şeyh Vefâ'nın musikiye ilgisinden bahsedilirken Molla Gürani ile aralarında geçen cehrî zikir üzerine bir tartışmadan bahsedilir. Bu konudan bahsedilmesi de aynı şekilde dönemin İstanbul'unda tartışılan konuları göstermesi bakımından önemli bir kayıttır.

Tezde bazı hatalar da bulmak mümkündür. Mesela Şeyh Vefâ'nın hayatı hakkında faydalanılan tabakat literatürü herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirilmeden, tezin içine adeta istif edilmiş gibidir. Vakıalar arasında bir bağ kurulmamaktadır. Bir kişi bu kısmı okuduğunda, Şeyh Vefâ'nın yaşadığı bazı olayları parça parça öğrenir, Şeyh Vefâ'nın hayatı bir bütün olarak o kişinin zihninde belirmez.

2. Atasoy, Faysal Okan, “Melhame-i Şeyh Vefâ” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Şeyh Vefâ konusunda bahsedilmesi gereken bir diğer tez de Faysal Okan Atasoy'un 2001 senesinde Marmara Üniversitesi'nde yazdığı “Melhame-i Şeyh Vefâ” isimli yüksek lisans tezidir. Tez giriş, metin ve sözlük olmak üzere üç bölümden oluşur. Atasoy, tezin giriş bölümünde Şeyh Vefâ'nın hayatı ve *Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-Küsûf ve'z-Zelzele ve'l-Matar ve'l-Cevviyât el-Uhrâ* isimli eseri hakkında muhtasar bilgi verir. Tezin metin kısmında Şeyh Vefâ'nın ismi geçen eserinin transkripsiyonu yapılmış, son kısmı olan sözlük kısmında ise metinde geçen kelimelerin anlamları, cümle içinde kullanım örnekleriyle birlikte verilmiştir.

Tezde Şeyh Vefâ'nın kendisi ya da düşüncesi hususunda doyurucu bilgiler yoktur. Fakat zaten tezin amacı da bu değildir. Tez, Şeyh Vefâ'nın daha önce hiç çalışılmamış bir metnin transkripsiyonunu yapar. Şeyh Vefâ'nın *Melhame*'si gerçekten çok ilginç bir eserdir. Eserde, Şeyh Vefâ, her ay yaşanacak doğa olaylarının siyasi ve sosyal sonuçlarına değinir ve her ay hangi besinlerin tüketilmesinin ve nelerin yapılmasının daha sağlıklı olacağını anlatır. Tez, böyle önemli bir eseri günümüz yazı diline çevirmesi bakımından önemlidir.

3. Turgut, Kadir “Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Şeyh Vefâ hususunda hazırlanmış bir diğer önemli tez, Kadir Turgut'un 2009 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığı “Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri” isimli yüksek lisans tezidir. Tez altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Fars dilinin Anadolu'ya gelişi ve buradaki kullanımı anlatılır. Birinci bölümde Şeyh Vefâ'nın yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel durumu anlatılır. İkinci bölümde Osmanlı coğrafyasında Farsça kullanımı hakkında görüşlere yer verilir ve Farsça yazılmış manzum eserler tanıtılır. Turgut, tezin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ'nın hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtır. Dördüncü bölümde

Şeyh Vefâ'nın Farsça şiirleri dil, sanat ve muhteva yönlerinden incelenir. Turgut, son bölümde ise Şeyh Vefâ'nın Farsça şiirlerinin edisyon kritiğini verir.

Tezin Şeyh Vefâ'dan ve döneminin şartlarından bahseden bölümlerinde dikkat çeken bir kısım yoktur. Benzer bilgiler yukarıda bahsi geçen Şeyh Vefâ ile ilgili tüm eserlerde bulunabilir. Tezin parlayan kısmı ise Farsça şiirlerinin edisyon kritiğinin yapıldığı kısımdır. Turgut bu şiirleri tercüme etmemiştir. Fakat Farsça şiirlerinin verildiği kısımdaki titiz çalışması, belki de Şeyh Vefâ'nın yazdığı Farsça şiirlerin orijinaline en yakın halini bize sunmaktadır. Böylece Şeyh Vefâ'nın tasavvufi esaslar hususundaki görüşleri araştırmacıların ilk elden görebileceği bir eserde toplanmıştır. Bunun yanında, Turgut, tezin sonuna şahıs, kitap ve yer adları indeksi eklemiştir, böylece tezi araştırmacılar için çok daha faydalı bir hale getirmiştir.

IV. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Makaleler

Bu bölümde, değişik dergi ve kitaplarda yer alan 14 makaleyi değerlendireceğiz.

1. Atlansoy, Kadir, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, 1998, s. 47-67.

Bahsedeceğimiz birinci makale, Kadir Atlansoy'un yazmış olduğu “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı” başlığını taşımaktadır. Makale, *Menakıb-ı Zeyniyye* ismiyle meşhur olan vefeyâtnâme üzerinedir. Atlansoy, yaptığı araştırmalar neticesinde, menakıbın Mehmed b. Sa'dî'ye ait olduğunu ortaya çıkartmış ve bu sebeple de makalesine “Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı” ismini vermiştir.³¹ Mehmed b. Sa'dî'nin kendisi bir Zeyniyye şeyhidir. Abdüllatif el-Kudsî'nin kurmuş olduğu Bursa dergâhında, on üçüncü postnişin olarak, 1609 tarihinden itibaren ölümüne kadar yirmi iki sene şeyhlik yapmıştır.³²

Atlansoy, makalesinde, bu vefeyâtnâmenin transliterasyonuna yer verir. Bu anlamda makale önemli bir boşluğu doldurmaktadır fakat makalenin başlığında iddia edilen Bursa Vefeyâtnâmelerinin bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabilmesi argümanına makale içerisinde pek değinilmemiştir. Makalenin, Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin değerlendirilmesi olarak adlandırabileceğimiz giriş kısmında, bahsi geçen iddiaya dair yalnızca iki örneğe yer verilmiş ve bu örnekler dahi yeterince açıklanmamıştır. Sûfilerin bir kısmının aynı zamanda şiir ile iştigal ettiği zaten bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, bu sûfilerin biyografilerine yer veren eserlerin aynı zamanda bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabilmesi de aşikardır. Bu makale özelinde cevapsız kalan soru ise zaten aşikâr olan bir meselenin

31 Kadir Atlansoy, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, 1998, s. 48.

32 Atlansoy, “Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, s. 49.

neden Mehmed b. Sa'dî'nin metni üzerinden tartışmaya açıldığıdır. Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin nasıl bir alamet-i farikası vardır ki vefeyâtnâmelerin nasıl bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabileceğine ve bu anlamda niçin kıymetli olduklarına dair bize anlamlı bir şey söylesin?

2. Tek, Abdurrezzak, “Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Ricâl-i Zeyniyye”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2004, s. 215-230.

Bahsedeceğimiz ikinci makale, Abdurrezzak Tek'in yazmış olduğu “Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Ricâl-i Zeyniyye” isimli makedir. Tek bu makalesinde, Zeynî şeyhi Safiyüddin Efendi'nin (ö. 1513) torunlarından Davudzâde Mehmet b. Mustafa tarafından kaleme alınan *Ricâl-i Zeyniyye* isimli eserini inceler. Eser, 15. yüzyıldan itibaren Abdülâtîf el-Kudsî ile Bursa'da oluşmaya başlayan Zeyniyye kültürünün teşekkülü ve temsilcileri hususunda önemli bilgiler ihtiva eder. *Ricâl-i Zeyniyye*'nin önemi, Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin tamamlayıcısı niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır. *Ricâl-i Zeyniyye*, Sadi'nin vefeyâtnâmesi ile büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir fakat hem Sa'dî'nin biyografisinden hem de Sa'dî'den sonra gelen şeyhlerden de bahsetmektedir.

Tek, bu kısa makalesinde evvela vefeyâtnâme türünün ne olduğunu anlatır ve sonrasında yazılmış Bursa vefeyâtnâmelerini bir liste halinde okuyucuya sunar. Sonrasında kitabın müellifi Davudzâde Mehmed b. Mustafa'nın muhtasar hayat hikayesini yazar. Bu biyografi kısmından sonra ise *Ricâl-i Zeyniyye* metninin transkripsiyonlu tam metnini verir. Tek, metni okuyucuyu boğmayacak bir şekilde, görece basit bir alfabe ile transkript etmiştir ve bu okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Hem Atlansoy'un hem de Tek'in makaleleri, Zeyniyye tarikatının özellikle 16 ve 17. yüzyıllardaki durumu üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli eserlerdir. Zira bu makaleler, içerisinde, araştırmacılar için birincil kaynak hüviyeti taşıyan eserlerin transkriptlerini ihtiva etmektedir.

3. Norris, H. T., “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, 1990, s. 57-63.

Zeyniyye tarikatı hususunda bahsedeceğimiz üçüncü makale Harry T. Norris'in 1990 senesinde *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* dergisinde yayımlanmış olduğu “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat (Horasan ve Heratlı Zeynüddin Hafî'nin *Mir’at al-Talibin* Risalesi)” isimli makedir. Görece kısa bir makale yazan Norris'in amacı Zeynüddin el-Hâfî'nin tasavvuf hakkındaki kısa risalesi *Mir’at al-Talibin*'i tanıtmaktır. Makalede hem metnin Arapça tpkbasımı hem de İngilizce tercümesi verilmektedir. Norris makaleye Zeynüddin el-Hâfî'nin muhtasar bir biyografisini vermekle başlar.

Hâfî'yi tanıtan diğer eserlerden pek farkı yoktur bu biyografinin fakat, o, Hâfî'nin yalnızca Sühreverdiyye tarikatı içerisinde terbiye görmediğini, farklı şeyhlerin sohbetlerine katılarak farklı kaynaklardan beslendiğine de dikkat çeker.³³ Ayrıca, yine Hâfî hakkında yazan birçok araştırmacı gibi Norris de Hâfî'nin tasavvufi düşüncede “ortodoks” bir yol izlediğini söyler.³⁴ Ardından *Mir'at al-Talibin*'in tanıtımını yapar. Norris bu betimleyici tanıtımına ilginç bir bilgi vererek başlar: Kitap Bektaşî ve Hurûfler tarafından sıklıkla okunmuştur.³⁵ Fakat Norris'e göre bu kitap kesinlikle bir Bektaşî yahut Hurûfî metni değildir. Bu metin her yoldan, tüm mutasavvıflar için yazılmıştır. Norris'e göre, metin kısa olmasına rağmen çok derindir ve Hâfî'nin tasavvufta vukufiyetinin bir göstergesidir.³⁶

Böyle kısa bir makalede Norris'in *Mir'at al-Talibin* hakkında derinlikli ve zengin bir inceleme yapmasını beklenemez elbet. Fakat makalede, metnin Bektaşî ve Hurûfler arasında popüler olması gibi ilginç noktalar ya da bu metnin Hâfî'nin, Norris'in deyimiyile, “ortodoks” tasavvuf düşüncesi içerisinde nereye oturduğu gibi meseleler hakkında en azından birkaç değerlendirmede bulunması beklenirdi. Böylece, belki “ortodoks” bir mutasavvıfın Bektaşî ve Hurûfler gibi “heterodoks” gruplar içerisinde nasıl bu kadar popüler olduğu meselesi yahut daha önemlisi tasavvuf tarihi çalışmalarında “ortodoks” ve “heterodoks” gibi farazi/analitik ayrımların ne dereceye kadar faydalı olduğu gibi sorular tartışmaya açılabilmiş olacaktır. Bu haliyle Norris'in makalesi, akademik ilgiyi *Mir'at al-Talibin* metnine çekmek amacıyla yazılmış bir tanıtım yazısından fazlası değildir.

4. Erünsal, İsmail E, “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 1997, s. 47-64.

Ele alacağımız dördüncü makale, İsmail E. Erünsal'ın 1997 senesinde İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge” isimli eserdir. Erünsal'ın makalesi dört bölümden mürekkeptir. Yazar makalenin başında evvela o döneme kadar Şeyh Vefâ hususunda yazılmış olan eserlerin bir değerlendirmesini yapar. Sonrasında Erünsal, tarihçilerin henüz kullanmadığı iki belgeye dikkat çeker. Bunlardan bir tanesi Tursun Bey'in *Tarih-i Ebû'l-Feth*'inde yazdığı Şeyh Vefâ hakkındaki birkaç satırlık kayıttır. Bu kayıt, aynı zamanda, Şeyh Vefâ hakkında kaleme alınmış en eski bilgidir. Erünsal'ın dikkat çektiği ikinci belge ise yine makalenin yazılmış olduğu 1997 senesine kadar tarihçilerin dikkatini çekmemiş olan Şer'î Siciller Arşivi'ndeki, Şeyh Vefâ'nın kütüphanesi hususundaki bir vakıf kayıdır. Erünsal'ın makalesinde merkeze aldığı asıl belge

33 H. T. Norris, “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, 1990, s. 57-58.

34 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 59.

35 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 59.

36 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 60-61.

de budur. Yazar, makalenin birinci bölümde belgenin Arapça metnini verir. İkinci bölüm ise belgenin Türkçe tercümesinin yer aldığı bölümdür. Daha sonrasında Erünsal belgeyi diplomatik açıdan değerlendirir ve son bölümde de bu belgenin Şeyh Vefâ hakkındaki mevcut bilgiye nasıl bir katkı sağladığını tartışır. Erünsal ayrıca makalenin sonuna belgenin tıpkıbasımını eklemiştir.

Makalenin son kısmı, bizce, makalenin en önemli kısmıdır ve örnek alınması gereken bir tarihçilik örneğidir. Erünsal, tanıtmış olduğu bu belge ile Şeyh Vefâ hakkında o zamana değin yazılmış olan eserlerdeki bilgi yanlışlarını tashih etmekte ve o güne kadar cevabı verilememiş bazı soruları cevaplandırmaktadır. Bu tashihattan bir tanesi Şeyh Vefâ'nın, Fatih Sultan Mehmed'in kendisine temlik ettiği arazi üstündeki binaları bizzat yaptırmış olduğu ve hususi kütüphanesindeki kitapları da kendisinin vakfettiğidir.³⁷ Kütüphanesindeki kitapların isimleri verilmemekte fakat kitapların türlerinden bahsedilmektedir. Bu anlamda makale Şeyh Vefâ'nın nasıl kaynaklardan beslendiği hususunda önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Bahsettiğimiz gibi, Erünsal'ın makalesi örnek alınması gereken bir araştırma olarak temayüz etmektedir. Erünsal evvela bir belgeyi tanıtmış ve bu belgenin o zamana kadar üretilmiş olan literatür içerisinde nereye oturduğunu göstermiş, belgenin içerisinde bulunduğu tarihi bağlamı incelemiş ve yine literatürü tashih ederek Şeyh Vefâ hususunda daha önce bilinmeyen yeni bilgiler vermiştir.

5. Doğanay, Aziz, “Şeyh Vefâ Külliyesi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 75-98.

Beşinci makalemiz Aziz Doğanay'ın 2006 senesinde *Dîvân* dergisinde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ Külliyesi” isimli makalesidir. Doğanay'ın makalesi yedi bölümden oluşmaktadır. Makalede Şeyh Vefâ Külliyesi, cami bölümü, şeyh odası, Medrese ve Hânekah, Hamam, Şeyh Vefâ Türbesi ve Haziresi, Lala Paşalar Türbesi ve Şeyh Vefâ Çeşmesi yapıları ele alınarak mimari yönden araştırılmıştır. Doğanay, eldeki belgeler ışığında, her yapının ne zaman inşa edildiğini, ne vakitlerde restorasyon geçirdiğini ve bu restorasyonların orijinal yapıyı ne ölçüde değiştirdiğini anlatır.

Titiz bir araştırmanın ürünü olan makale, ayrıca, mimari çerçeveden yapılan bir araştırmanın sosyal tarihe ve tarihin diğer alanlarına da ışık tutabileceğinin bir göstergesidir. Mesela Şeyh Odası ile ilgili yaptığı değerlendirmede, yapının mimari özelliklerine bakarak, burasının sanılanın aksine muhtemelen halvet için kullanılmadığını, zira birçok pencere bulunduğundan dolayı burasının o işleve uygun olmadığını söyler. Doğanay'a göre, burası muhtemelen bir çilehane değil, kıraat odası olarak kullanılıyordu.³⁸

37 İsmail E. Erünsal, “Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 1997, s. 59-60.

38 Aziz Doğanay, “Şeyh Vefa Külliyesi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 82.

6. Atasoy, Faysal Okan, “Şeyh Vefâ ve ‘Yedi Yıldızun Ahkamı’ Adlı Risalesi”, *Turkish Studies*, sy. 5, 2010, s. 154-177.

Bahse konu edeceğimiz altıncı makale, Faysal Okan Atasoy’un *Turkish Studies* isimli dergide 2010 senesinde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ ve ‘Yedi Yıldızun Ahkamı’ Adlı Risalesi” isimli makedir. Bu makale Atasoy’un yukarıda bahsettiğimiz yüksek lisans tezinden faydalanarak yazmış olduğu bir makedir. Atasoy’un incelemiş olduğu risalede, Şeyh Vefâ gezegenlerin insanların gündelik hayatını nasıl etkilediğini yazmış, günün belirli saatlerinde hangi işlerin yapılmasının iyi, hangi işlerin yapılmasının kötü olduğunu açıklamış ve aynı şekilde ayın belirli günlerinde yapılmasının iyi yahut kötü olduğu işlerle alakalı malumat vermiştir. Atasoy, Şeyh Vefâ’nın risalesini dört bölümde incelemiştir. İlk bölümde, astronominin gelişimi ve Şeyh Vefâ’nın yazdığı metnin türüne ve tarihine dair, bizce biraz fazla teferruatlı ve uzun bir giriş yazmış, ikinci bölümdeyse Şeyh Vefâ’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. Şeyh Vefâ’nın hayatı hakkında verilen bilgiler, konu ile ilgili diğer eserlerde geçen bilgilerin tekrarıdır ibarettir fakat yazar Şeyh Vefâ’nın eserleri, özellikle astronomi ile ilgili risaleleri hususunda önemli bilgiler verir. Makalenin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ’nın *Yedi Yıldızun Ahkamı* isimli risalesinin özeti verilmiş son bölüm olan dördüncü bölümde ise metnin kendisi transkripsiyon edilerek yazılmıştır. Atasoy ayrıca makalenin sonuna risalede geçen bazı kelimelerin anlamlarını verdiği ufak bir sözlük eklemiştir.

Atasoy, makalesinde Şeyh Vefâ’nın risalesini ayrıntılı bir şekilde tanıtmıştır. Fakat bu risalede Şeyh Vefâ’nın verdiği tavsiyeler ve yaptığı uyarılar hususunda bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu ilginç makede, düşmanın üzerine sefere gitmek yahut ülkede karışıklıkların çıkması gibi hususlar değerlendirilmiş ve Şeyh Vefâ tarafından astronomi ilmi çerçevesi içerisinde açıklanmıştır. Peki, bu risalenin söyledikleri gerçekten sadece bu kadar mıdır? Bu risalede yapılan uyarılar ve Şeyh Vefâ’nın yaşadığı dönemde gerçekleşen sosyal olaylar arasında bir bağ kurulabilir mi? Sanırım, bu sorunun cevaplanması, bir tarihçinin bu risaleyi ele alıp politik ve sosyal bağlam içerisinde tekrar değerlendirmesinden sonra mümkün olacaktır.

7. Öngören, Reşat, “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 63-78.

Zeyniye tarikatı hususunda bir diğer makale, Reşat Öngören’in 2009 senesinde Klasik Yayınları’ndan çıkan *Bir Semte Vefa* isimli kitapta yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği” başlıklıdır. Makale temel olarak Reşat Öngören’in *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli eserindeki Şeyh Vefâ bölümünün muhtasar bir versiyonudur. Yedi bölümden oluşan makede Öngören, ilk olarak Şeyh Vefâ’nın ailesi ve ismi hususunda bilgi verir. Şeyh Vefâ’nın dinî tasavvufî eğitiminin açıklandığı ikinci bölümde, tahsilini nerede tamamladığı

ve Abdüllatîf el-Kudsî'ye bağlanması anlatılır. Öngören, üçüncü bölümde Şeyh Vefâ'nın devlet adamlarıyla, dördüncü bölümdeyse ulema ve sanatkarlarla ilişkisinden bahseder. Beşinci bölümde Şeyh Vefâ'nın zâhir ilimlerdeki vukufiyeti ve sanatçı kişiliği tanıtılır. Altıncı bölümde ise Şeyh Vefâ'nın sanatçı kişiliğinden bahsedilir. Öngören, burada tekrar Zeyniyye pîri Zeynüddin el-Hâfî'nin vahdet-i vücûd görüşüne çok da uzak olmadığını Şeyh Vefâ'nın da bu yolda olduğunu iddia eder.³⁹ Yukarıda Öngören'in kitabını değerlendirdiğimiz kısımda bahsettiğimiz gibi biz bu kanaatte değiliz. Bizce Şeyh Vefâ, hem tarikattaki pîri Hâfî'ye hem de şeyhi Kudsî'ye İbnü'l-Arabî meselesinde ciddi bir şekilde ihtilaf göstermiştir.⁴⁰ Sonraki bölümde Öngören, Şeyh Vefâ'nın zikir şeklindeki bazı içtihatlarından dolayı tarikatına "Vefâiyye-i Zeyniyye" dendiğini söyler ve bu tarikatın kendine has hususiyetlerinden bahseder.⁴¹ Sonuç kısmında ise Zeyniyye tarikatının İstanbul'da bulunan diğer tarikatlar gibi tutunamamasının ve bir süre sonra gücünü kaybetmesinin sebepleri hususunda bazı kanaatlerini belirtir. Bu kısım da kitabının sonuç kısmının muhtasar bir şekilde açıklanmasından ibarettir.

Öngören'in bu makalesi, söylediğimiz gibi, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* kitabının, Şeyh Vefâ kısmının muhtasar bir halidir. Bu anlamda Öngören bu makalede yeni bir şey söylememiştir. Fakat bizce makalenin giriş kısmında çok önemli bir cümle söylemektedir: "Öncelikle belirtmek gerekir ki, en verimli dönemini Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da geçiren Şeyh Vefâ'nın kişiliğini 'tarihî' ve 'tasavvufî' olmak üzere iki ayrı kategoride ele almak neredeyse mümkün değil gibidir."⁴² Bizce bu görüş yalnızca Şeyh Vefâ için geçerli değil, Osmanlı tarihindeki her bir mutasavvıf için geçerlidir ve tasavvuf tarihçileri de bu ayrımın yapılama-yacağını göz önünde bulundurarak konusuna yaklaşmalıdır.

8. Bayram, Yavuz ve Avni Erdemir, "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 79-114.

Aynı kitapta Şeyh Vefâ'nın manzumelerini ele alan üç makale daha mevcuttur. Bunlardan birincisi Avni Erdemir ve Yavuz Bayram'ın "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri" isimli makalesidir. İsminden de anlaşılacağı üzere, Erdemir ve Bayram bu makalelerinde, Şeyh Vefâ'nın bilinen manzum eserleri *Sâz-ı İrfân* ve *Makâm-ı Sülûk* dışındaki şiirlerini derlemişler ve bunları transkript etmişlerdir. Erdemir ve Bayram, makalede şimdiye kadar Abdülkadir Gölpinarlı gibi tarihçiler tarafından yanlışlıkla Şeyh Vefâ'ya atfedilen

39 Reşat Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği," *Bir Semte Vefa* içinde, Bilge Özel ve Yunus Uğur ed. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 70.

40 Kaplan, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek," 471-472.

41 Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği," 72-73.

42 Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği", s. 63.

bazı şiiirlerin aslında ona ait olmadığını göstermişlerdir.⁴³ Şeyh Vefâ'ya ait olan şiiirleri bulmak içinse yazmalarda titiz bir çalışma gerçekleştirmişler, bu çalışma sonucunda ona ait yirmi dört kadar Türkçe şiiir ve beş kadar Türkçe beyit tespit etmişlerdir. Erdemir ve Bayram, makalenin/bildirinin amacının Şeyh Vefâ'nın bilinmeyen Türkçe şiiirlerinin edebiyat alemine tanıtılması olduğunu yazarlar. Bu anlamda makale amacını hakkıyla yerine getirmektedir.

9. Çiçekler, Mustafa, “Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiiirleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 115-124.

Şeyh Vefâ'nın manzum eserleri ile ilgili aynı kitapta yer alan bir diğer makale de Mustafa Çiçekler'in yazmış olduğu “Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiiirleri” isimli makalesidir. Görece kısa olan bu makalede, Çiçekler evvela Farsça'nın Osmanlı edebî muhitinde kullanımına dair muhtasar bir giriş yapar, sonrasında Şeyh Vefâ'nın Farsça şiiirlerinin bulunduğu divanının yazma nüshaları hakkında bilgi verir, sonrasında da Şeyh Vefâ'nın Farsça şiiirlerinin matbu harflerle yazımına ve bu şiiirlerin Türkçe tercümesine yer verir.

10. Ceviz, Nurettin, “Şeyh Vefâ'nın Arapça Manzumeleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 125-132.

Aynı kitap içerisinde Nurettin Ceviz de Şeyh Vefâ'nın Arapça manzumelerini incelediği bir makale yazmıştır. Ceviz bu makalesinde Şeyh Vefâ'nın şiiirlerinin toplu olarak bulunduğu *Risale-i Manzumat-ı Şeyh Vefâ* isimli eserindeki Arapça manzumeleri incelemektedir. Ceviz, makaleyi yazma amacının Şeyh Vefâ'nın Arapça manzumelerini bu dile vâkıf olmayanların kullanımına sunmak olduğunu belirtmektedir. Uygun şekilde, Arapça manzumelerin hem matbu harflerle yazımına hem de Türkçe tercümelerine yer verir.

11. Erdemir, Avni ve Yavuz Bayram, “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 147-168.

Aynı kitap içerisinde, Avni Erdemir ve Yavuz Bayram'ın “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri” isimli bir makaleleri daha mevcuttur. Erdemir ve Bayram, bu bildiri/makaleyi Erdemir'in yukarıda bahsettiğimiz doktora tezinden faydalanarak yazmışlardır. Şeyh Vefâ'nın yaşadığı dönem olan XV. yüzyılda, Osmanlı ilmî ve siyasî çevresinde etkili bir şahsiyet

⁴³ Yavuz Bayram ve Avni Erdemir, “Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiiirleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 81-82.

olduğunu savunan Erdemir ve Bayram, dönemde yaşamış önemli şairlerin Şeyh Vefâ ile ne şekilde ilişkili olduğunu ve varsa onların Şeyh Vefâ ile ilgili şiirlerini incelemişlerdir. Erdemir ve Bayram, Şeyh Vefâ'nın tekkesine giderek kendisinin sohbetlerinden istifade eden herkesin Şeyh Vefâ'nın müridi sayılmaması gerektiği ve bu sebeple makale/bildiri başlığında “Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri” kelimelerini kullanmanın daha doğru olacağına dikkat çeker.⁴⁴ Erdemir ve Bayram, bu “dost ve müridler” içerisinde Osmanlı edebî ve siyasî hayatının önde gelen şahsiyetlerinden on sekiz isim sayar. Bu isimler arasında Karamanlı Mehmed Paşa, Molla Hüsrev, Molla Lütfi ve Sinoplu Safayi gibi önemli isimler mevcuttur.

12. Tek, Abdurrezzak, “Şeyh Vefâ'yı Yetiştiren Mürşid: Abdüllatif Kudsi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 169-202.

Yine aynı kitap içerisinde Abdurrezzak Tek'in Şeyh Vefâ'nın mürşidi Abdüllatif el-Kudsi'yi anlattığı bir makalesi bulunmaktadır. Tek'in bu makalesi, yukarıda bahsi geçen *Abdüllâtif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitabının bir özeti mahiyetindedir.

13. Yıldız, Musa, “Sinoplu Safayi ve Vasaya-yı Şeyh Vefâ Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 133-145.

Aynı kitap içerisindeki bir diğer makale, Musa Yıldız'ın yazmış olduğu “Sinoplu Safayi ve *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* Adlı Manzumesi” isimli makaledir. Yıldız makalesinde, Sinoplu Safayi'nin Türkçe olarak kaleme aldığı ve Zeyniyye tarikatının silsilesini, esaslarını ve Şeyh Vefâ'nın vasıflarını ve bazı tasavvufi konulardaki görüşlerini içeren *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* adlı manzume eserini incelemektedir. Yıldız, makalenin girişinde Sinoplu Safayi'nin kısa bir biyografisine yer verir. Yıldız'a göre, kaynaklarda Safayi'nin Şeyh Vefâ ile görüştüğüne dair hiçbir delil olmamasına karşın *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* adlı eserinde görüşmüş olabileceğine dair emareler bulunmaktadır.⁴⁵ Mesela, Safayi manzumesinin bir yerinde Şeyh Vefâ'dan “şeyhim” diyerek bahsetmektedir.⁴⁶

Yıldız, makalesinde altmış dört varaklık bu eserin tam bir tercümesini vermez, fakat özellikle Şeyh Vefâ ve Zeyniyye tarikatı ile ilgili kısımları tercüme ederek, Safayi'nin Şeyh Vefâ, dolayısıyla Zeyniyye tarikatı ile ilişkisini delillendirmeye çalışır. Metnin içeriğinde kabaca hangi konuların işlendiğinden bahseden Yıldız'a

44 Avni Erdemir ve Yavuz Bayram, “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri,” *Bir Semte Vefa* içinde, Bilge Özel ve Yunus Uğur eds. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 148.

45 Musa Yıldız, “Sinoplu Safayi ve *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 135.

46 Yıldız, “Sinoplu Safayi”, s. 137.

göre, Safayi bu eseri Zeynüddin el-Hâfî'nin meşhur eseri *el-Vasaya'l-Kudsiyye*'den etkilenerik yazmıştır. Yıldız, Safayi'nin muhtemelen şeyhinin bu kitap üzerine yaptığı sohbetleri nazmederek kaleme aldığını söyler. Henüz müstakil bir çalışma yapılmayan Safayi'nin bu eserine akademik ilgiyi çekmek isteyen Yıldız, bu eserin yalnızca bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu ve öneminden dolayı müstakil bir çalışma yapılarak matbu hale getirilmesi gerektiğini söyler.⁴⁷

14. Tatçı, Mustafa, “Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, Bir Semte Vefa içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 203-217.

Son makale yine aynı kitapta Mustafa Tatçı'nın yazmış olduğu “Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari” isimli makaledir. Tatçı makalesine tarikatların Osmanlı açısından önemine dair kısa bir değerlendirmeye başlar. Sonrasında, Emîr Buhârî'nin (ö. 1516) Ubeydullah Ahrâr (ö. 1490) ile ilişkisine dikkat çekerek Emîr Buhârî'nin Anadolu'da Nakşiliğin Molla İlâhî'den (ö. 1491) sonra ikinci pîri olduğunu söyler. Tatçı, Zeyniyye tarikatının gelişiminden bahsettikten sonra sırasıyla Şeyh Vefâ ve Emîr Buhârî'nin biyografilerinden bahseder. Sonrasında da konuyu bu ikisinin ilişkisine getirir. Kaynaklara göre, Emîr Buhârî şeyhi Molla İlâhî'den izin aldıktan sonra İstanbul'a gitmek için Simav'dan ayrılır. İstanbul'da ilk olarak Şeyh Vefâ'nın dergahına gider. Dergaha geldikten sonra ikinci namazını eda eder ve bir köşede oturur. Şeyh Vefâ müritleri ile ilgilendikten sonra musafaha ederler. Şeyh Vefâ, Emîr Buhârî'yi bağrına basar dervişlerine Emîr Buhârî'nin misafiri olduğunu söyleyerek ilgilenmelerini söyler. O gece Emîr Buhârî vakıda caminin bir köşesinde bir mumun yandığını, kendi elindeki mumu yakmak için üç kere bu mumun yanına gittiğini fakat her gidişinde bu mumun söndüğünü anlatır. Emîr Buhârî, Şeyh Vefâ'nın dergahında üç gece kalmıştır.⁴⁸ Tatçı, ayrıca, Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'nın namazlarını geç kılmasıyla ilgili gerçek sebebe dair söylediği sözlere de yer verir. Buna göre, Şeyh Vefâ'ya niçin namazları geç kıldığı sorulunca, “Bizim gibi tembellerin namazı böyle olur” demiştir. Halbuki, işin aslı Emîr Buhârî'ye göre şöyledir: Bu Şeyh Vefâ'nın halkın anlayışına göre olan cevabıdır. Şeyh Vefâ bu yolla kendini saklamaktadır. Hakikatte, namazı kılmak için bir emir ve işaret beklemektedir. Bu işaret ne zaman gelirse, kalkar ve namazını eda eder.⁴⁹ Tatçı sonrasında, Emîr Buhârî'nin bazı tasavvufî görüşlerine ve kerametlerine yer vererek makaleyi bitirir.

Makale okunduğunda akla gelen ilk soru, bu iki örneğin Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'nın muhibbi olduğuna dair yeter delil olup olmadığıdır. Elbette her iki örnekten de Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'ya büyük bir saygı gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat

47 Yıldız, “Sinoplu Safayi”, s. 143.

48 Mustafa Tatçı, “Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 209-210.

49 Tatçı, “Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, s. 210.

mesela vakıada anlatılan hikayenin anlamı nedir? Emîr Buhârî niçin Molla İlahî'nin yanından ayrılarak Şeyh Vefâ'nın tekkesine gitmiştir? Acaba Şeyh Vefâ'ya intisap mı etmek istemiştir? Yoksa XV. yüzyılda başka şeyhlerin sohbetlerinden istifade etmek için onların yanına gitmek yaygın bir davranış mıdır? Ayrıca, şüphesiz Şeyh Vefâ'nın yanına gidip birkaç günlüğüne onun sohbetinden istifade eden birçok mutasavvıf mevcuttur. Emîr Buhârî'nin bunlardan ayrılan yanı nedir ki böyle bir makalenin/bildirinin konusu yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur? Dahası Emîr Buhârî ve Şeyh Vefâ arasındaki ilişki, o dönemde Nakşibendiyye ve Zeyniyye tarikatı arasındaki ilişki üzerine ne söylemektedir? Özellikle Zeyniyye'nin etkisini yitirmesinde Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarının güçlenmesinin büyük bir rol oynadığı iddiaları mevcut iken... Bunlar dışında makalede, Karamanlı Mehmed Paşa'nın başı çektiği bir zümrenin Şeyh Vefâ ve çevresindekilerin itikadının bozuk olduğu inancında oldukları savunulmuştur.⁵⁰ Bir sayfa yukarıda ise Karamanlı Mehmed Paşa'nın Şeyh Vefâ'nın muhibi olduğu söylenmiştir.⁵¹ Acaba bu iki Karamanlı Mehmed Paşa aynı kişi değil midir yoksa Şeyh Vefâ'yı itikadının bozukluğundan dolayı suçlayan başka bir isimdir de sehven Karamanlı Mehmed Paşa mı yazılmıştır? Her halükarda bu meselenin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Tatçı da bu konunun ayrıca incelenmesi gerektiğini söylemiş fakat dipnot veya metin içerisinde bu konu hakkında başka bir bilgi vermemiştir. Makale bu haliyle tamamlanmamış bir metin izlenimi uyandırmaktadır. Şeyh Vefâ'nın ve Emîr Buhârî'nin biyografileri aktarılmış ve Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'ya yaptığı bir ziyaretten bahsedilmiştir. Fakat bu mesele üzerine incelenebilecek birçok konu, yukarıda sorularla ifade ettiğimiz gibi, karanlık bırakılmıştır.

Sonuç Yerine

Şüphesiz bu literatür değerlendirmesinde bahsettiğimiz tüm eserler övgüye layık, değerli eserlerdir. Bazı eleştirilerimiz olsa da eserlerin araştırmacılar tarafından birçok konuyu aydınlatmak için kullanılacağına inanmaktayız. Buna karşın bu eserlerden yola çıkarak aslında Türkiye akademisindeki tasavvuf tarihi çalışmalarının çoğuna şamil olduğunu düşündüğümüz bazı hatalardan bahsederek sonlandıracağız.

Birincisi, tasavvuf tarihi çalışmalarında bir an evvel heterodoksi-ortodoksi ayrımını kullanmaktan vazgeçilmesi gerektiğidir. Birçok çalışma, üstü kapalı ya da açık bir şekilde, argümanlarını bu dikotomi üzerine inşa etmektedir.⁵² Bu ayrımın

50 Tatçı, "Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari", s. 206.

51 Tatçı, "Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari", s. 205.

52 Argümanlarını bu dikotomi üzerine kuran eserlerden bazıları için bkz. Gibb, H. A. R., *Mohemmadinism a Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1972; Geertz, Clifford, *Islam Observed Religious Development in Morocco and Indonesia*, New Haven: Yale University Press, 1968; Gellner, Ernest, *Saints of the Atla*, Chicago: The University of Chicago Press, 1969; Keddie, Nikki R., ed., *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions* ♦

Avrupa merkezli (Eurocentric) olması bir yana, ayrımı kuran kavramlar boş gösteren kavramlardır ve bizce artık analitik açıdan bir değeri yoktur. Bizce, tasavvuf tarihçileri, değerlendirmelerinde artık bizzat mutasavvıflar tarafından kullanılan başka ayrımların ve kavramların peşine düşmeli ve onları kullanmalıdırlar.⁵³

İkincisi, betimleyici çalışmalardan artık uzaklaşmanın gerekliliğidir. Her çalışmanın bir ölçüye kadar betimleyici olmak zorundadır fakat bir çalışmanın aynı zamanda bir iddiası ve argümanı olması gerekir. Bu iddia, çalışmayı tarihsel bağlamı içerisine oturtur. Aksi halde, bahsedilen isim ve mesela o ismin itikadi yahut tasavvufi görüşleri zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde havada kalır. Bu kişi, dönemindeki hangi sorunlar hakkında konuşmuştur? Kimlerle mücadele etmiştir? Kitaplarını nasıl bir okuyucu kitlesi için yazmıştır ve bu kitaplar hangi ihtiyaca binaen yazılmıştır? "... Hayatı ve Eserleri" isimli çalışmaların ortak bir özelliği bu soruların hiçbirine yanıt verememesidir. Bu kişileri yukarıdaki sorulara cevap veren yahut verdiğini iddia eden çalışmalar içerisinde incelemek zannediyoruz ki çok daha doğru olacaktır.

Zeyniyye tarikatı özeline dönersek, bu tarikatı tarihi bağlamı içerisinde değerlendiren ve yukarıdaki sorulara cevap arayan çalışmaların yapılması gerekmektedir. Herat'ta neş ü nema bulan bu tarikat Anadolu'da, Hicaz'da, Mısır'da ve gittiği diğer yerlerde nasıl bir değişim geçirmiştir? Bölgesel farklılıklara ve itirazlara nasıl bir tepki geliştirmiştir? Bahsettiğimiz gibi Zeyniyye tarikatı yahut bu tarikattan bir şeyh için müstakil bir eser hazırlayan araştırmacıların çoğunun ortak sorusu Zeyniyye tarikatının 15. yüzyılda çok güçlü bir tarikat olmasına karşın niçin ve nasıl bu kadar hızlı bir şekilde tesirini kaybettiğidir. Zannediyoruz ki bu sorunun cevabı ancak bu tarz çalışmalar yapıldığında tam anlamıyla ortaya çıkabilecektir.

in The Middle East Since 1500, Berkeley: University of California Press, 1972; Lapidus, Ira. *A History of Islamic Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991; Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013. "Ortodoksi" terimini dolaylı olarak ima eden fakat "heterodoksi" terimini açıkça kullanan bazı eserler için bkz. Lewinstein, Keith. "The Azariqa in Islamic Heresiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 54, 1991, s. 251-268; Lewinstein, Keith, "Notes on Eastern Hanafite Heresiography", *Journal of the American Oriental Society*, sy. 114, 1994, s. 583-598; Gibb, H. A. R., "Interpretation of Islamic History", *The Muslim World*, sy. 45, 1955, s. 4-15; Melchert, Christopher, "Sectaries in the Six Books: Evidence for Their Exclusion from the Sunni Community", *Muslim World*, sy. 82, 1992, s. 287-295.

53 Ortodoksi-Heterodoksi dikotomisi üzerine eleştirel bir yaklaşım için bkz. Knysh, Alexander. "'Orthodoxy' and 'Heresy' in Medieval Islam: An Essay in Reassessment." *The Muslim World* LXXXIII, no. 1 (January 1993): 48-67; Langer, Robert, and Udo Simon. "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies." *Die Welt des Islams* 48, no. 3/4 (2008): 273-278.

Bibliyografya

- Atasoy, Faysal Okan. "Melhame-i Şeyh Vefâ." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- . "Şeyh Vefâ ve 'Yedi Yıldızın Ahkamı' Adlı Risalesi." *Turkish Studies*, sy. 5, 2010, s. 154-177.
- Atlansoy, Kadir, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XVIII, 1998, s. 47-67.
- Bayram, Yavuz ve Avni Erdemir, "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 79-114.
- Ceviz, Nurettin, "Şeyh Vefâ'nın Arapça Manzumeleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 125-132.
- Çelebi, Lâmiî. *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, ed. Süleyman Uludağ, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Çiçekler, Mustafa, "Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiirleri" *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 115-124.
- Doğanay, Aziz, "Şeyh Vefa Külliyesi", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 75-98.
- Erünsal, İsmail E, "Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy.1, 1997, s. 47-64.
- Erdemir, Avni ve Yavuz Bayram, "Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, 147-168. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Erdemir, Avni, "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.
- Erdoğan, Abdülkadir, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri Şeyh Vefa Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941.
- Gellner, Ernest, *Saints of the Atlas*, Chicago: The University of Chicago Press, 1969.
- Geertz, Clifford, *Islam Observed Religious Development in Morocco and Indonesia*, New Haven: Yale University Press, 1968.
- Gibb, H. A. R., "Interpretation of Islamic History", *The Muslim World*, sy. 45, 1955, s. 4-15.
- . *Mohemmadinism a Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1972.
- el-Hâfi, Zeynüddin, *Menhecür-r-Reşad ra Vasuta-i Salah-ı İtikad-ı İbad*, Süleymaniye Kütüphanesi: Hacı Mahmud Efendi, nr. 2829.
- Kaplan, Cankat, "Debating Heresy: Changing Perceptions of Zayniyya Dervishes Toward Ibn 'Arabi in The Fifteenth Century", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2017.
- Kaplan, Cankat, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek: Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* içinde, ed. Ercan Alkan and Osman Sacid Arı, İstanbul: İsar Yayınları, 2018, s. 449-474.
- Keddie, Nikki R., ed., *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions in The Middle East Since 1500*, Berkeley: University of California Press, 1972.

- Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions in The Middle East Since 1500*, ed. Keddie, Nikki R., Berkeley: University of California Press, 1972.
- Kissling, Hans Joachim, "Einiges über den Zejnije Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam*, sy. XXXIX, 1964, 143-179.
- Knysh, Alexander, "'Orthodoxy' and 'Heresy' in Medieval Islam: An Essay in Reassessment", *The Muslim World*, sy. LXXXIII, January 1993, s. 48-67.
- Köle, Bekir, *Zeynüddin Hafî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul, 2011.
- Langer, Robert, and Udo Simon, "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies", *Die Welt des Islams*, sy. 48, no. 3/4, 2008, s. 273-278.
- Lapidus, Ira, *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Lewinstein, Keith, "Notes on Eastern Hanafite Heresiography", *Journal of the American Oriental Society*, sy. 114, 1994, 583-598.
- . "The Azariqa in Islamic Heresiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 54, no. 2, 1991, s. 251-268.
- Melchert, Christopher, "Sectaries in the Six Books: Evidence for Their Exclusion from the Sunni Community", *Muslim World*, sy. 82, 1992, s. 287-295.
- Norris, H. T., "The 'Mir'at al-Talibin' by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, no. 1, 1990, s. 57-63.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Öngören, Reşat, "Şeyh Vefa'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği" *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 63-78.
- . *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Taşköprizâde, Ahmed, *eş-Şekâ'iku'n-nu'maniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Tatçı, Mustafa, "Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 203-217.
- Tek, Abdurrezzak, *Abdüllatif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- . "Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Rical-i Zeyniyye", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2004, s. 215-230.
- . "Şeyh Vefa'yı Yetiştiren Mürşid: Abdüllatif Kudsi", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 169-202.
- Turgut, Kadir, "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Yıldız, Musa, "Sinoplu Safayı ve Vasaya-yı Şeyh Vefa Adlı Manzumesi", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 133-145.

Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi

Cankat KAPLAN

Özet

Bu makalede Zeyniyye tarikatı üzerine yazılmış akademik metinlerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, 4 kitap, 3 tez ve 15 makale incelenmiştir. Makale, Zeyniyye tarikatı üzerine şimdiye kadar yazılmış eserleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek, Zeyniyye tarikatı özelinde ve daha genel olarak tasavvuf tarihi çalışmalarında üç probleme dikkat çekmek amaçındadır. Zeyniyye tarikatı özelinde dikkat çekmek istediği problem, halen daha Zeyniyye tarikatının diğer tarikatlar ve siyasi aktörler ile ilişkisini sosyal ve politik çerçeve içerisinde ortaya koyan tafsilatlı bir eserin yazılmamış olduğudur. Buna bağlı olarak Zeyniyye tarikatı üzerine yazılmış eserlerin çoğunun problemi olan tarikatın 15. yüzyıldan sonra niçin tesirini hızla kaybettiği sorusu da tam anlamıyla cevaplandırılmış değildir. Makale, tasavvuf tarihi çalışmalarında genel çerçevede şu iki probleme dikkat çekmektedir: Artık heterodoksi-ortodoksi dikotomisinin kullanımından vaz geçilmesi gerektiği ve içerisinde bir argüman barındırmayan betimleyici çalışmalardan uzaklaşılması gerektiği.

Anahtar Kelimeler: Zeyniyye Tarikatı, Literatür, Tasavvuf Tarihi, Ortodoksi, Heterodoksi.

A Critical Literature Review on the Studies on the Zayniyya Order

Cankat KAPLAN

Abstract

This paper traces a literature review of works on the Zayniyya order. In this respect, four books, three theses and fifteen articles have been examined. Adopting a critical perspective to this literature, it raises three issues. One is related specifically to the studies on the Zayniyya order. It argues that there is still no monograph written on the relationship of the Zayniyya with other Sufi orders and political actors in light of the social and political context of the era. As a result, the question on the reasons for the rapid decline of the order after the 15th century has still not been completely resolved. The other two issues involve the more general studies on Sufism. It argues that the often employed dichotomy between orthodoxy and heterodoxy on the one hand and the purely descriptive approach lacking theoretical arguments on the other hand should be abandoned.

Keywords: Zayniyya Sufi Order, Literature, History of Sufism, Orthodoxy, Heterodoxy.

Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendîlik Risaleleri

Ali ÇOBAN*

I. Giriş: Çalışmanın Gerekçesi ve Sınırları

XVIII. yüzyıl Osmanlı'sının gerek Anadolu gerekse Arap coğrafyasında Nakşîlerin çok sayıda tarikat risalesi yazdığı görülmektedir. Osmanlı'ya Nakşîlik XV. yüzyılda girmiştir. Bununla birlikte 18. yüzyıla gelindiği zaman çok sayıda Nakşîlik risâlesinin telif edilmesi, üzerinde durmayı hak etmektedir. Bu çalışma, zikredilen müellefâtın, yazıldığı dönemde devam etmekte olan Birgivi'nin tenkitlerinin etkisi,¹ Kadızâdeli hareketi ve semâ ve devrânın bir süre yasaklanması hâdisesi gibi dinî-tasavvufî tartışmaların muhasebesini yaptığı ve Osmanlı ulemasına/toplumuna bir tarikat olarak Nakşîliği teklif ettiği görüşündedir. Osmanlı'ya Nakşî-Müceddidiliği taşıyan Murâd Buhârî'nin (ö. 1132/1720) İstanbul'da meşîhat makamındaki devlet adamları ile irtibatına bakılacak olursa, devletin de bir asırdır devam eden sûfî-vaiz tartışmalarına karşı hafî zikri tercih eden Nakşîliği teşvik etmiş olması mümkündür.²

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı

1 *Tarikat-ı Muhamedîyye*, 17. yüzyılda Kadızâde hareketinin el kitabı olmuştur. 18. yüzyılda da çok sayıda şerh ve tercüme konu olmasından aktüel değerini korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyıldaki şerh ve tercümeleri için bkz. Huriye Martı, *et-Tarikatü'l-Muhamedîyye Muhteva Analizi, Kaynakları, Kaynaklık Değeri*, İstanbul: Rağbet Yay., 2012, s. 121-134; 139-144.

2 Bkz. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 599-602.

Burada on müellifin on altı adet risalesi incelenmiştir. Ancak ekteki tabloda da gösterildiği üzere toplam literatür burada ele alınan şahıs ve eser sayısının çok üzerinde olup 30 civarındadır. Hâl böyle olunca müellifinin kişiliği, etkisi, eserin mahiyeti (telif-tercüme-şerh) gibi konular göz önünde bulundurularak bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Burada Anadolu'ya Nakşîliği taşıyan, Murâd Buhârî ve Yekdest Ahmed Efendi silsilesinden bazı isimlerin merkezî konumda buldukları görülmüştür. Ayrıca yine aynı dönemde Osmanlı Arap Coğrafyası'nda daha çok Hindistan üzerinden intikal etmiş olan Nakşîlerin de tarıkata yönelik telif etmiş oldukları risaleleri dikkat çekmektedir. Aynı zamanda muhaddis olan Ebu'l-Hasen es-Sindî, Hayat Sindî, Murtazâ Zebîdî gibi isimlerin 18. yüzyılda Nakşîliğe dair teliflerde buldukları görülmektedir. Şu isimlerin risaleleri tercih edilmiştir:³

Arapzâde Mehmed İlmî (Edirne, ö. 1130/1718, Osmanlıca), Murâd Buhârî (Şam, ö. 1132/1720, Arapça, Osmanlıca), Abdülganî Nâblûsî (Şam, ö. 1143/1731, Arapça), Mehmed Emin Tokâdî (İstanbul, ö. 1158/1745, Arapça), Neccarzâde Mustafa Rızâ (İstanbul, ö. 1159/1746, Osmanlıca), Muhammed Hâdimî (Konya, ö. 1176/1762, Arapça), Muhammed Hayât Sindî (Medîne, ö. 1163/1750, Arapça), İbrahim Hakkı Erzurûmî (Siirt-Tillo, ö. 1194/1780, Osmanlıca), Murtazâ Zebîdî (Kâhire, ö. 1205/1791, Arapça), Ali Behcet Efendi (İstanbul, ö. 1727-1822, Osmanlıca).⁴

Nakşîlik risâleleriyle, Nakşîliğin nasıl bir tarikat olduğunu (Nakşîliğin mahiyeti) ve Nakşî sülûkünü ele alan risaleler kastedilmektedir. Risaleler tür olarak özgün metin, şerh ve tercüme; dil olarak ise Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınmışlardır. Ayrıca, aslı Farsça olan kimi Nakşîlik metinlerinin Osmanlıcaya ve Arapçaya çevrildiği de görülmüştür. Bu risalelerle Orta Asya'dan ve Hindistan'dan Nakşî kültürünün çeviriler yoluyla Osmanlı topraklarına intikal ettiği belirtilmelidir. Bilginin intikalinde Medîne'nin ve Şam'ın önemli iki merkez olduğu dikkat çekmektedir.

II. Risalelerin Yazıldığı Vasat: Telif Gerekçelerinin Değerlendirilmesi

Nakşîlik risalelerinin kaleme alındığı zaman diliminde iki hususun etkisi dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, XVI. yüzyılda Birgîvî ile başlayan tasavvuf/tarikat tenkitlerinin semâ ve devrânın yasaklanması noktasına erişmesi, diğeri ise Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısındaki köklü değişimlerdir. Bununla kastedilen, ağır savaş yenilgileri, takip eden iskân politikaları, bunların sonucu toplumun demografik yapısındaki değişimler ile ilk modernleşme teşebbüsleridir.

3 Yazma çalışmanın güçlüklerinden birisi olarak burada bir tercihi zikretmek gerekmektedir. Bazı yazmalarda risale ismi bulunmamaktadır. Müellifi tarafından isim konulmayan bazısının ise kataloglardaki ismi isabetsizdir. Bu sebeple kimi risalelerde kataloglardaki eser ismini değil uygun bulduğumuz ismi tercih ettik.

4 Diğer Nakşîlik risalesi yazarlarına 11. Başlıkta yer verilmiştir.

XVIII. yüzyılda yazılan çok sayıdaki Nakşilik risalesinin içeriğine bakıldığı zaman *her ne kadar tamamı aynı gerekçe, muhtevâ ve muhatap kitlesine hitap ediyor olmasa da* genel olarak bir sûflilik tipolojisi sunduğu söylenebilir. Bu tipolojinin şekillenmesinde 16. yüzyılda Birgivi'nin kimi tarikat uygulamalarına yönelik eleştirileri ile XVII. yüzyılda Kadızâde hareketi olarak isimlendirilen hareketin tenkitlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Diğer eserleri yanında *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* adlı eseri ile Osmanlı dinî düşüncesi üzerinde derin etki bırakan Birgivi'nin eleştirilerinde temelde üç husus ön plana çıkmaktadır. Birincisi, ilm-i zâhiri perde olarak gören ehl-i tarik, şeriatı hafife alan derviş tipolojisi ve tarikat adı altında bidat olarak icra edildiğini iddia ettiği semâ, devrân gibi bazı tarikat merasimidir.⁶

Tüm bu tenkitlerin Nakşilik risalelerinde karşılık bulunduğu görülmektedir. İlm-i zâhiri perde olarak gören ehl-i tarike yönelik tenkitlere Hâdimî, hocası Kazâbâdî'den yaptığı bir nakille değinir. Kazâbâdî'ye göre müteşerrî sûflilerin "tasfiye-i bâtın" suretiyle elde ettikleri tasavvuf, ilm-i zâhir ile zat olarak aynı itibar olarak farklıdır. Ancak sûflilik iddia eden bazı "mülhidler" tasavvuf ile şeriat ilminin münâfi/zıt olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara münker olan bir şey söylendiği zaman onun şeriatla münker olduğunu, ehl-i bâtının bunu bileceğini söylerler. Bu ise küfür, sapma ve saptırmadır.⁷ Murâd Buhârî de zâhir bâtın dengesine dair şunları belirtir: "Kemâlâta nail olmanın ittibâ'dan gayrı tarîkı yoktur." İttibanın ise zâhir ve bâtın boyutu olup ulema, ittibânın zâhir boyutunu, meşâyih ise bâtın boyutunu temsil etmektedir. Ulema ilm-i fikh, hadis ve tefsiri üstlenmişler; meşâyih ise ezvâk, ahvâl ve ahlâkı üstlenmişlerdir.⁸ Diğer bir Nakşî şeyhi Arabzâde de: "Âsâr-ı selefi mütetebbi' olasin. Ve mülâzım-ı sünnet ve cemâat olasin. Ve fikh u hadîs öğrenesin."⁹ diyerek ilm-i zâhire teşvik ettiği görülmektedir.¹⁰

Birgivi'nin diğer bir tenkit konusu olan şeriatı hafife alan derviş tipolojisinden Nakşiliğin uzak olduğu hususu da yine risalelerde görülür. Nakşilik tanımlanırken, yolun "devam-ı ubudiyet"ten ibaret olduğu belirtilir. Sürekli kulluğun şartı ise, sünnet ve azimetle amel, ruhsat ve bidattan kaçınmaktır.¹¹

5 Bkz. Muhammed b. Pîr Ali Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye*, thk.: Muhammed Rahmetullah, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 55-62; 137-139.

6 Bkz. Muhammed b. Pîr Ali Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011, s. 55-62; 137-139.

7 Muhammed Hâdimî, *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, nr. 812, 39^b.

8 Murâd Buhârî, *Sohbetnâme*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 883, 29^b-30^a.

9 Arabzâde Muhammed İlmî, *Mizânü't-Tarik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr. 6542, 18^a.

10 Ayrıca bkz. Hayat Sindî, *Risâletü't-Tarîki'n-Nakşibendiyye*, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 2081/2, 206^b-207^a.

11 Bkz. Hâdimî, *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^b. Ayrıca bkz. Muhammed Semerkandî, *Muhtasarü'l-Velâye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 962, 9^{a-b}. Abdurrahman Câmî, ❖

Birgivi ve devamında Kadızâdeli olarak isimlendirilen hareketin sûflere yönelik tenkitlerinin “bidat ve bidatçılık” ekseninde ilerlediği bilinmektedir.¹² Nakşîlerin bu tenkitler konusunda hassasiyet göstererek kendilerini bidat karşıtı sünni bir tarikat olarak takdim ettikleri görülmektedir. Birgivi'nin *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinde “Şâri'nin izni olmadan sahabeden sonra ortaya çıkan dinde fazlalık veya eksiklik”¹³ şeklindeki bidat tanımının, bazı Nakşîlik risalelerine yansımaları: “Ne artırmışlar ne de azaltmışlardır, aslı üzere sahabe yoludur.”¹⁴ şeklinde olmuştur. Birgivi'nin tenkitlerinden Nakşîliğin uzak olduğunu ima eden bir diğer işaret de Birgivi'nin tenkitlerinin konusu olan semâ, raks ve devrândan¹⁵ ayrıca şathiye, tâmmе, felsefe ve bidattan Nakşîliğin uzak olduğunu bazı müelliflerin vurgulamalarıdır.¹⁶ Yine Birgivi'nin itikattaki bidatı, ehl-i sünnet itikadının dışına çıkmak olarak nitelemesi önem arz etmektedir.¹⁷ Zira risalelerin çoğunda Nakşî müelliflerin kendilerini ehl-i sünnet olarak ifade etmeye özen gösterdikleri görülmektedir.¹⁸

Bu yüzyılda Nakşîlik risâlesi yazan Hâdimî'nin ve Nâblûsî'nin aynı zamanda *Tarikat-ı Muhammediyye*'nin en meşhur iki şarihi olmaları da tesadüf olmasa gerektir. Hâdimî'nin Birgivi'nin kimi görüşlerini sûfi görüşleriyle uzlaştırmaya çalıştığı bazen de sorguladığı belirtilmiştir.¹⁹ Hâdimî'nin, her ne kadar Birgivi'ye itirazları bulunsun da bulunduğu zemin Birgivi'ye yakındır. Öte yandan Nâblûsî ise bu önemli metnin taşıdığı “tasfiyeci” potansiyeli fark edip tasfiyeci yorumu

Risâle-i Tarikat-ı Nakşibendiyye, trc. Neccarzade Mustafa, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 827, 17^a; Muhammed Hayât Sindî, *İcâzet*, 42 Kon 5848/2, 3^b.

- 12 Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, haz. S. Uludağ-M. Kara, İstanbul: Marifet Yay., 1990; Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy Among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadizade Movement*, Doktora Tezi, Edinburgh University, 1981, s. 313, 316-321.
- 13 Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 51.
- 14 Muhammed Murâd Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr. 3212, 46^{a-b}; Sindî, *İcâzet*, 3^b; Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^b; Abdülganî en-Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye fî Düstûri't-Tarikatî'n-Nakşibendiyye*, thk. Cûde Muhammed Ebu'l-Yezîd el-Mehdî-Muhammed Abdülkâdir en-Nassâr, Kâhire: ed-Dâru'l-Cûdiyye, 2008, s. 32.
- 15 Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 485-488.
- 16 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a; Buhârî, *Sohbetnâme*, 31^a; Mustafa Hâdimî, *Risâle fî Krâeti Hatmi Hâcegânî'n-Nakşibendiyye ve Usûlihâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1017, 147^b.
- 17 Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 51-52.
- 18 Arabzâde, *Mizânü'l-Tarîk*, 18^a; Ali Behçet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1260, s. 2; Abdurrahman Câmî, *Risâle-i Tarikat-ı Nakşibendiyye*, çev. Neccarzade Mustafa, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 827, 17^a; Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 28, 31-32.
- 19 Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müderris Bir Süfi Muhammed Hâdimî Hayatı*, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul: Hikmetevi, 2016, s. 85-86.

bir taraftan zayıflatırken diğer taraftan da kendi dinî görüşünü savunmak ve sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla her ne kadar farklı gayelerle yazılmış olsa da iki şerh de Birgivî'nin ve metnin gücünün farkındadır. Allen'ın belirttiği gibi aslında Birgivî külliyyâtı Suriye'den İstanbul ve Bosna'ya medreselerden Bektâşî tekkelerine kadar “semi-canonical/yarı resmî” bir statü elde etmişti.²⁰

XVI. yüzyılda Birgivî'nin eleştirilerine XVII. yüzyılda Kadızâdeliler de iştirak etmiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında Kadızâde hareketinin önemli vaizi Vâni Mehmed Efendi'nin etkisiyle 1077/1666-1095/1684 yılları arasında semâ ve devrân yasaklanmıştır. Bu olayın sonuçları ağır olmuştur. Doğuda batıda Mevlevîler dağılmış, Mevlevîhâneler kapanma noktasına gelmiştir. Mevlevî Sâkıp Dede, devrân yasağının kalktığı yıla tarih düşürürken devletin, tarikatlara yönelik olumsuz tavrına da işaret ederek fukaraya nispetle “nağme/1095” olsa da rical-i devlete kıyasla “gus[s]a/sıkıntı/1095” vâki oldu demiştir.²¹ Semâ ve devrân yasağının kaldırılması, 16 yıl sürecek olan büyük savaşın başlangıcında, devlet açısından iç huzuru sağlamak için atılmış stratejik bir hamle olarak görülebilir. Öte yandan Osmanlı tarihinde ilk kez gerçekleşmekte olan bu yasak, tasavvufi hayat açısından bir krizin varlığına işaret etmektedir. Kriz dönemlerini ise genellikle muhasebe dönemlerinin takip ettiği bilinmektedir. İşte bu noktada, Nakşîlerin telif ettikleri risalelerle 18. asır Osmanlı tasavvufi hayatının bir bakımdan muhasebesini yaptıkları ve ulemanın benimsemekte zorlanmayacağı bir tarikat olarak Nakşîliği takdim ettikleri söylenebilir. Nitekim kimi Nakşîlik risalelerinde de *semâ ve devrân tenkidinin yapılması*²² ayrıca dönemin etkili müellifi Hâdimî'nin Nakşîliğin sahabe yolu olup bidattan uzak olduğunu belirttikten sonra “diğer tarikatların aksine” ifadesi de bu minvalde değerlendirilebilir.²³ Burada ulemanın zorlanmayacağı bir tarikat takdiminden kasıt, tarikatta hafi zikrin tercih edilmesi ile alakalıdır. Semâ ve devrân tartışmalarında, küfürle ithama ve bunu caiz görenleri ehl-i sünnet dışı addetmeye varan fetvaların olduğu göz önüne alınacak olursa olayın ciddiyeti ortaya çıkmaktadır.²⁴

20 Bkz. Jonathan Parkes Allen, “Reading Mehmed Birgivî with ‘Abd al-Ghanî al-Nâblûsî: Contested Interpretations of Birgivî’s *al-Tarîqa al-Muhammadiyya* in the 17th-18th Century Ottoman Empire”, (https://www.academia.edu/33632790/Reading_Mehmed_Birgiv%C3%AE_with_%CA%BFAbd_al-Ghan%C4%AB_al-N%C4%81bulus%C4%AB_Contested_Interpretations_of_Birgiv%C3%AEs_al-%E1%B9%ACar%C4%ABqa_al-Mu%E1%B8%A5ammad%C4%ABya_in_the_17th-18th_Century_Ottoman_Empire:) 1-16; 1-3. Erişim tarihi: 8.10.2019.

21 Bkz. Sâkıp Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Kâhire: Matbaatü Vehbiyye, 1283, C. 1, s. 179-180.

22 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a; Buhârî, *Sohbetnâme*, 31^a. Bu konuda Nâblûsî'nin farklı düşündüğü görülmektedir. Mevlevîlerin mutrip eşliğinde felekî dönüş şeklindeki semâlarının da bir zikir türü olduğunu belirtir. Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 54.

23 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^b.

24 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf*, 5:13, 2004, s. 59-66.

Nakşîliğin hafi zikri tercih etmesine değinen Erzurûmî'nin bunun hem "ak-rab/en yakın" ve "enfa'/en faydalı" bir zikir hem de gizli olması hasebiyle tüm âfetlerden uzak olduğunu belirtmesi sadece riyaya hasredilmese gerektir.²⁵ Nakşîlik risalelerinde kimi krize sebep olan tenkitlerin absorbe edildiği diğer taraftan da Nakşîliğin, yolların en yakını, maksûda en çok ulaştırıcı, "mübarek, tecrübe edilmiş ve erdirici yol" gibi ifadelerle vasfedildiği görülür ki tarikate teşvik için olduğu malum olmaktadır.²⁶ Nitekim Neccârzâde bu tarikattan yüz çevirenlere "hatar mukarrerdir" diyerek bunu açıkça belirtir.²⁷ Burada yer vermediğimiz bir Nakşîlik risalesi yazarı olan Müstakim Mustafa Niyâzî (ö. 1163/1749) ise Nakşîliğe dair risalesindeki iki bab başlığı: "Fî beyâni efdaliyeti Tarîkî'n-Nakşibendiyye/Nakşibendiyye'nin en faziletli yol olmasına dâir" ve "Beyânü akrabiyyeti Tarîkî'n-Nakşibendiyye/Nakşibendiyye'nin en yakın yol olmasının açıklaması" şeklindedir.²⁸ Nakşîler böylece bir taraftan tenkitlerden uzak diğer taraftan da faziletli bir yol olarak tarikatlarını takdim etmişlerdir. Netice olarak Nakşîlerin bu muhasebe ve kriz dönemini; bir taraftan tarikatın esası olan "ubudiyyete devam" ilkesini vurgulayarak diğer taraftan ulemanın aşırı tepkisine neden olan semâ, devrân ve bidattan uzak olduklarını bizzat kendileri ifade ederek bir tarikat teklifinde buldukları ve yoğun telif faaliyeti ile bunu destekledikleri görülmektedir. Nitekim Nakşîlerin bu yüzyılda diğer tarikat erbabına nispetle telif konusunda daha üretken oldukları görülmektedir. Muslu, XVIII. yüzyıl Osmanlı meşayihî içerisinde Nakşîlerin %14.74'lük bir kısmı oluştururken telif bakımından % 29.73'lük bir orana sahip olduklarını belirtmiştir. Ya da rakamsal olarak 720 adet eserin 214 tanesi Nakşîler tarafından kaleme alınmıştır.²⁹

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husus da şudur: XIX. yüzyılın başlarından itibaren Nakşîliği Osmanlı'nın en yaygın tarikatı hâline getiren Hâlid-i Bağdâdî'nin aslında XVIII. yüzyıldaki Nakşî meşayihinin başlattığı faaliyeti sürdürdüğü ve daha önce hazırlanmış olan vasatı iyi değerlendirdiğidir. Zira Hâlid-i Bağdâdî'nin tarikatı yayma noktasında ulema ile etkili bir irtibata sahip olduğu bilinmektedir. Ancak ondan bir önceki asra baktığımız zaman meselâ sadece Hâdimî bile medresesinde binlerle ifade edilen öğrenci bulunan bir müftî-müderres olup aynı zamanda Nakşî şeyhi oluşu göz önüne alınacak olursa tarikatın toplumsal kabul görmesinde bu asır müellif ve meşâyihinin etkisinden bahsetmek kaçınılmaz görünmektedir. Ayrıca diğer müelliflerin de neredeyse tamamı ilmiyeden veya en

25 İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, ts, 11.

26 Tokâdî, *Risâletü'n-Nakşibendiyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 469, 171^b. Sindî, *el-İlânetü's-Sâmediyye fî't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 414, 14^a; Semerkandî, *Muhtasarü'l-Velâye*, 8^{a-b}

27 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarü'l-Velâye*, s. 14.

28 Müstakim Mustafa Niyâzî, *Ahvâlü Sülûki'n-Nakşibendiyye Mine'l-Bidâye ile'n-Nihâye*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 968, 69^b-70^a.

29 Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, s. 747-749; 657-658.

azından ilmî tahsili bulunan kimselerdir. Hatta Nâblûsî, Hâdimî ve Zebîdî gibi asrın ilmî hayatında/telif faaliyetinde başat simalardan olanlar da vardır. Hâl böyle olunca bir Müceddidî şeyhi olan Hâlid-i Bağdâdî, bir asır öncesinden beri hazırlanmakta olan ortamı iyi değerlendirmiş bir şeyh olarak görülebilir.

XVIII. yüzyılın siyasi ictimai panoramik görünümü bağlamında da bazı olaylar dikkat çekmektedir. Bunlardan özellikle XVII. yüzyılın son yılında imzalanan Karlofça antlaşması Osmanlı'da bir dönüm noktası olmuştur. 16 yıl süren savaşın sonunda Osmanlı'nın büyük toprak kayıpları ile birlikte memleketin, idari, iktisadi, adlî ve ictimai yapısı bozulmuştur. Artık Avrupa karşısında saldıran değil, savunan taraf olma pozisyonuna gelmiş, "Avrupa örneğini ciddiye almaya" başlamıştır.³⁰ XVIII. yüzyıl boyunca yapılmaya çalışılan ve engellerle karşılaşan reform hareketleri Avrupa karşısında Osmanlı'nın durumunu islâha kâfi gelmemiştir.³¹ Tarıma dayanan ekonomik yapısı; büyük toprak kayıpları, içlere göç, eşkiyalık ve iç karışıklıklar gibi nedenlerle bozulmuştur. Ekonomiyi düzeltmek için boş arazilerin ziraate açılması, bunun içinse iskân konusu gündeme gelmiştir.³² Dolayısıyla XVIII. yüzyıl, Osmanlı'da günümüz toplumunu şekillendiren iskân politikalarına ve savaşlardaki ağır yenilgiler sonucu Batılılaşma hamlelerine ev sahipliği yapan bir dönem olmuştur.

Böylece günümüze kadar ve hatta günümüzde de devam etmekte olan modernleşme-Batılılaşma tartışmaları daha o zaman başlamış olup devlet ve toplum yapısında temel değişimlere sebep olacak pek çok hususun nüvesi o dönemde atılmaya başlamıştır. Ulema da yenilgilerde -devletin zayıflamasında- dindarlığın zayıflamasına dikkat çekmiştir. Dinin tam olarak yaşanamamasının sebebi, sünnetten yüz çevirme ve bidatın yayılması olarak görülmüştür. Hâl böyle olunca, risalelerde Nakşiliğin mahiyeti anlatılırken Peygamber'e mütâbaat ve bidattan kaçınmanın yoğunluklu zikredilmesinin bir yönünü bu hususun oluşturduğu söylenebilir. Bu yorumun, kısmen niyet okuma ve anakronik bir yaklaşım sayılabilecek nitelikte olması mümkündür. Ancak örnekle açıklanacak olursa, Hâdimî'nin *Tarîkat-ı Muhammediye* şerhinin giriş cümlelerine bakıldığı zaman, herhangi bir nasihat kitabındakine benzer cümlelere rastlanır. Ne var ki dönemi bağlamında bakıldığında, özellikle de Lale Devri'nde (1703-1730) bir öğrenci olarak İstanbul'da olan Hâdimî'nin, buradaki ifadeleri devrin tenkidi bağlamında okunmaya da elverişlidir.³³ Dolayısıyla bu risalelerin dönemi bağlamında sosyal ve siyasal imalar içerdiği de belirtilebilir.

30 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: TTK, 2014, s. 37-38; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. S. C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 22-23.

31 Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 23.

32 Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*, s. 37-90.

33 Hâdimî insanın ölümlü, dünyanın fani olup "nifâk ve şikâk/bozukluk yurdu" ve "fitnelere ve kötülüklerle" karışık olduğunu belirtir. Sonra zikrettiği bir dörtlükteki beyitte, saraylar ♡

III. Nakşibendîlik Risaleleri

1. Arabzâde Muhammed İlmî: *Mizânü't-Tarîk*

Arabzâde Edirnevî olarak bilinen Muhammed İlmî, Semerkand asıllı Muhammed Ensârî-i Üsküdârî'nin halifesi, Neccârzâde lakaplı Mustafa Rızâ Efendi'nin ise mürişididir. Bir risalesinde kendisini “eş-Şeyh Muhammed b. eş-Şeyh Halîl”³⁴ şeklinde tanıtmıştı. Sûfî kökenli bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Şeyhi Muhammed Semerkandî, Anadolu'ya Müceddidî Nakşîliği getiren isimlerden Yekdest Ahmed Cüryânî'nin halifesidir. “İnzivâ-mu'tâd” bir zât olan Arabzâde'nin Nakşîlik risâlesi dışında, *Mecmaü'd-Dürer* isiminde hadîse dair bir eseri ile Molla Câmi'nin bir gazeline “şerh-i bî-bedel”i vardır. “Rehber tarikate/ رهبر طریقتہ” terkininin delâlet ettiği 1130/1718 yılında vefat etmiştir.³⁵ Câmi'nin gazeline yazdığı şerhten iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği anlaşılmaktadır.

Mizânü't-Tarîk

Muhammed İlmî Efendi tertip etmiş olduğu risalesine, *Mizânü't-Tarîk* ismini vermiştir.³⁶ Eserin dili Osmanlıca olup muhtasar bir risaledir. Sebeb-i telifi, müellifi tarafından Nakşîlere, Nakşî sülûkünü “beyân” olarak ifade edilir. Eseri inceleyenlerden beklentisi dua ve Fâtiha okumalarıdır.³⁷

Eser, üç maksat ve bir hâtimeden oluşmaktadır. *Birinci maksatta*, tarikattaki virdler ve icâzetler yer alır. Müellif, öncelikle vird ve icâzeti açıklar. Buna göre vird takriben *tarikât vâcibi* demektir. Özürsüz terki tarikata isyân demektir. İcâzet ise yerine getirmenin evlâ olup işlenmediği takdirde sorumluluk gerektirmeyen taatlerdir.³⁸ Seher vaktinde başlayan süreç, sabah namazı, işrâk, istihâre, kuşluk namazı ile devam etmekte, namazlardan sonra okunacak surelere ilaveten akşam-yatsı arası evvâbîn namazı, vird ve muhâsebe, gece ise teheccüd ve vird ile sonlanmaktadır. Virdler ve icâzetler, müridin tüm gününü taksim etmektedir.³⁹

yapan kralların, şimdi ne saraylarının ne de kendilerinin kalmadığını söyler. Ardından ise devletlerin de “zill-i zâil/kaybolan gölge” gibi olup daimî olmadığını ve güvenilemeyeceğini belirtir. Bu ifadelerin devlet yapısına, dönem itibarıyla lüks ve rahat peşinde koşan halka yönelik olması da mümkündür. Bkz. Hâdimî, *Berikatün Mahmûdiyyetin fî şerhi Tarikatın Muhammedîyyetin ve şeriatın nebevîyyetin fî sîretin Ahmedîyyetin*, İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye, 1316, 1: 4.

34 Muhammed Arabzâde, *Şerh-i Gazel-i Câmi*, İstanbul: Taphâne-i Âmire, 1273, s. 132.

35 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 102, 174; Mehmed Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, c. 1, s. 127; Bağdath İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul: MEB, 1955, c. 2, s. 314; Arabzâde, *Şerh-i Gazel-i Câmi*, s. 132-136.

36 Eserin tanıtımında Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr. 6542, 12^b-19^b arasında yer alan, 27 Şevval 1191 tarihinde istinsah edilmiş olan nüsha kullanılmıştır.

37 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 12^b.

38 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 13^{a-b}.

39 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 12^b-14^b.

İkinci maksatta, kelimât-ı kudsiyye denilen Nakşîliğin on bir sülûk ilkesi yer alır.⁴⁰ *Üçüncü maksatta* ise Hâcegân silsilesi bulunur.⁴¹ Risalenin son bölümü olan *hâtîmede* “Hâce-i tarîk” diye nitelendirilen Abdülhâlık Gucdüvânî'nin vasiyetine yer verilir.⁴² Orada, selefin âsârının incelemek, “mülâzım-ı sünnet ve cemâat” olmak, “fıkıh ve hadîs” öğrenip “daima namazı cemaatle edâ” etmek gibi tavsiyeler bulunmaktadır.⁴³ Bunların arasında “Hânigâh binâ eylemeyesin ve hânigâhda oturmayasın”⁴⁴ tavsiyesi Bahâeddin Nakşibend'in “toplumda halvet” prensibinin somut karşılığı olarak dikkat çeker.

2. Murâd Buhârî: *Silsiletü'z-Zeheb ve Sohbetnâme*

Murâd Buhârî, Hâlid-i Bağdâdî öncesi Müceddidliği Osmanlı topraklarına taşıyan ve etkin kılan isimlerden birisidir.⁴⁵ Ondan önce pek çok Nakşî şeyhi Orta Asya'dan göçmüş olsa da o, İstanbul'a gelen ilk Müceddidî şeyhidir.⁴⁶ Torunlarından *Silkü'd-Dürer* müellifi Murâdî'nin (ö. 1206/1791) bildirdiğine göre tam adı Murâd b. Ali b. Dâvûd el-Hüseynî el-Hanefî el-Buhârî en-Nakşibendî'dir. 1050/1640 yılında Semerkant'ta doğmuştur. Üç yaşında iken ayaklarında inme meydana gelmiştir. Buna rağmen Hindistan-Hicaz-Mısır-Şam-İran-Orta Asya ve Anadolu'ya çok sayıda yolculuk yapmıştır.⁴⁷ 1092/1681 yılında İstanbul'a ilk gelişinde “ulema, sulehâ, meşâyih ve mevâlî” onu ihtiramla karşılamışlar, kendisine intisap etmişlerdir.⁴⁸ Manneh'e göre şeyhin İstanbul'a gelişi Kadızâdeli tâifesi tarzında sûfi karşıtı görüşlere sahip olan Vanî Mehmed Efendi'nin (ö. 1096/1685) saray çevresindeki etkisini dengeleyici bir görev icrâ etmiştir.⁴⁹

Murâd Buhârî'nin birinci İstanbul dönemi 5 yıl kadar sürmüş ardından Hacc'a ve Şam'a gitmiştir.⁵⁰ 1708 yılındaki ikinci İstanbul'a gelişi ile etrafında oluşan kitlenin ilgisinden Sadrazam Çorlulu Ali Paşa rahatsız olmuştur. Hacca gönderme bahanesiyle onu İstanbul'dan çıkarmıştır. Kendisini taşıyan gemi hacca değil onu Alanya'ya bırakmıştır.⁵¹ Murâd Buhârî, Konya, Kütahya üzerinden Bursa'ya

40 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 14^b-16^b.

41 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 16^b-17^b.

42 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 17^b-19^b.

43 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 18^a.

44 Arabzâde, *Mizânü't-Tarîk*, 18^b.

45 Bkz. Butrus Abu Manneh, “Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of the Naqshbandî-Mujaddidî Order in Istanbul”, *Welt des Islams*, 53/1, 2013, s. 1-25, 6.

46 Abu Manneh, “Sheikh Murâd al-Bukhârî”, s. 10.

47 Muhammed Halîl Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî Ayâni'l-Karnî's-Sânî Aşar*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988, c. 4 s. 129-130.

48 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 130.

49 Abu Manneh, “Sheikh Murâd al-Bukhârî”, s. 10.

50 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s.130

51 Abu Manneh, “Sheikh Murâd al-Bukhârî”, s. 14.

gitmiştir. 1714 yılında Bursa'da olduğu sohbetlerinden anlaşılmaktadır.⁵² Ancak Murâd Buhârî'nin en az iki yıl Tarsus'ta kaldığını Murad Buhârî'nin halifesi Ebû Saîd Hâdimî'nin babası Mustafa Hâdimî belirtmektedir. Nakşîliğe intisâbını ve silsilesini anlattığı muhtasar risalesinde, "Mevlânâ eş-Şeyh Murâd en-Nakşibendî" ile karşılaştığını ve iki yıl huzurunda seyr u sülûk yaptığını bildirmiştir.⁵³ Murad Buhârî, 1132/1720 yılında vefat etmiş ve adıyla anılan Eyüp'teki tekkeye defnedilmiştir.⁵⁴ Vassâf'ın cenaze merâsimine dair verdiği bilgi nüfûzunu göstermektedir. İstanbullular o gün dünyevî meşgaleyi terk edip cenazeye katılmışlar ve bir ara izdiham sebebiyle hareket edemez hâle gelmişlerdir.⁵⁵ Bu da Nakşîliğin kitlelere intikâlinde Murâd Buhârî'nin önemli bir katkısı olduğunu göstermektedir.

İlmî yönü hakkında Murâdî: "Akî ve nakli ilimlerde Allah'ın en büyük âyetidir. Özellikle de tefsîr, hadîs, fıkıh ve diğerlerinde" der. Ayrıca 10.000'den fazla hadîsi ezber olduğunu; Arapça, Farsça ve Türkçeyi iyi bildiğini de ekler.⁵⁶ Eserlerine dair: "Onun Nakşibendiyye'ye dair çok sayıda risalesi vardır"⁵⁷ şeklindeki anekdot ise Buhârî'nin sadece halifeleri yoluyla değil risale tarzındaki eserleriyle de Nakşîliği tanıtmaya ve yayma gayretinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Bursa'daki halifesi Karababazâde'ye sohbet meclislerini kayıt altına almasını bizzat emretmiştir.⁵⁸ İlmî yönü de güçlü olan bir âlim şeyhin Nakşîliğin mahiyetini ulemanın kabul edebileceği tarzdaki yazımı Vâni Mehmed Efendi'nin takipçisi olan ulemanın tepkisini yumuşatmaya yönelik olabilir.

Şimdi Murâd Buhârî'nin biri bizzat kaleme alınmış, diğeri ise Türkçe sohbetlerinden derlenmiş iki ayrı risalesini tanıtacağız.

Silsiletü'z-Zeheb

*Silsiletü'z-Zeheb*⁵⁹ Murâd Buhârî'nin kendi Nakşî silsilesi ve Nakşîliğin sülûk ve âdâbına dair bizzat yazdığı bir risaledir. "İcâz ve ihtisâr vechi üzere" yazılan bu risalenin telif sebebine dair müellifi tarafından herhangi bir bilgi verilmez. Neden bu ismin verildiği de belirtilmez. Ancak Nâblûsî'nin verdiği bir bilgiye göre Hindistan'dan Gazne halkı Nakşî silsilesine *silsiletü'z-zeheb* ismini vermişlerdir.⁶⁰ Kendisi de Hindistan'da eğitim ve tasavvufi terbiye gören Buhârî *silsiletü'z-zeheb*

52 Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî – Müceddidilik*, İstanbul: Litera Yay., 2016, s. 96-97.

53 Bkz. Hâdimî, Mustafa, *Risâle fî Kirâet-i Hatm-i Hâcegân*, 147^b, 148^a.

54 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 130.

55 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 112.

56 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 129-130.

57 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 130.

58 Buhârî, Murâd, *Sohbetnâme*, İBB Atatürk Kitaphığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 883, 26^b, 36^b.

59 Eserin tanıtımında Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr. 3212, 44^a-49^b arasında yer alan yazma nüsha kullanılmıştır.

60 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 65.

isimlendirmesini buradan almış olabilir. Öte yandan Muhammed Semerkandî de Nakşîliğe *silsiletü'z-zeheb*/altın silsile denilmesinin tarikatın şerefinden, aslı yapısı üzere olup bidatlardan korunmuş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁶¹

Buhârî risalesine insanın yaratılış amacı olan islâm -iman ve hakka'l-yakîn denilen ihsanın tahakkukunun nasıl elde edileceği ile başlar. Bunun elde edilmesi ubudiyete devam ile mümkündür. Bu ise muhakkiklerin yollarına intisap edip onların boyası ile boyanmakla gerçekleşir. Bu noktada onun özel muhakkikler grubu olarak teklifi Nakşibendilik'tir.⁶² Zira Nakşibendilik ashâbın yolu olup sünnet ve azîmetle amel, ruhsat ve bidatlerden kaçınmak üzerine kuruludur.⁶³ Sonra silsilesini zikreder.⁶⁴ Murâd Buhârî ardından tarikatın mahiyeti ve sülûk esaslarını açıklamaya geçer. Nakşîliğin, sahabe yolu olup Sıddîk-i Ekber vâsıtasıyla tecellî-i Zâtî'ye erişildiğini belirtir. Tarikatın sülûk esaslarına dair, iki aslı (muhabbet-i şeyh ve sohbet) iki de aslı (râbîta ve telkîn-i zikir) olduğunu zikreden Buhârî, zikrin icrası ve etkileri üzerinde durur. Sonrasında ise sülûkte ulaşılabilecek olan fenâ-bekâ, velâyet-i suğrâ vs. gibi mertebeleri kısaca zikrederek risalesini tamamlar.⁶⁵

Risale muhtasar olmasına rağmen etkili olmuştur. Oğlu ve halifesi olan Muhammed Bahâeddin el-Murâdî'nin halifesi Kösec Ahmed Efendi tarafından *Tuhfetü'l-Ahbâb fi't-Tarîk ilâ Tarîkı'l-Ashâb* adıyla Arapça şerh edilmiştir.⁶⁶ Bu şerh, Abdullah isimli birisi tarafından Osmanlıcaya tercüme edilmiştir.⁶⁷ Mütercimi belli olmayan bir tercümesi de 1230 yılında Muhammed Emin tarafından Enderun'da istinsah edilmiştir.⁶⁸ Buhârî'nin halifesi olan Lâlîzâde tarafından yapılan muhtasar bir Osmanlıca şerhi bulunmaktadır. Lâlîzâde eserin muhtasar olmakla birlikte mâna yüklü olduğunu, içindeki tarikat sırları tafsîl olursa "bir büyük kitâb olur" diyerek belirtir.⁶⁹ Eser Hâdimî'nin *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye* adlı eserini de etkilemiştir. İktibaslar dikkat çeker.⁷⁰

61 Semerkandî, *Muhtasaru'l-Velâye*, 8^{a-b}.

62 Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, 44^{a-b}.

63 Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, 44^b.

64 Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, 44^b-46^a.

65 Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, 46^a-49^b.

66 Bkz. Öncel Demirdaş, *Kösec Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara: İlâhiyât, 2017, s. 53-54.

67 Bkz. Demirdaş, *Kösec Ahmed Trabzonî*, s. 53.

68 Kösec Ahmed, *Tuhfetü'l-Ahbâb fi't-Tarîk ilâ Tarîkı'l-Ashâb*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 841, 39^b-60^a.

69 La'lîzâde, *Risâletü'l-Murâdiyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr. 2456, 70^b-76^a; 76^a.

70 Karşılaştırma için bkz. Buhârî, *Silsiletü'z-Zeheb*, 46^{a-b}; Hâdimî, *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^b-39^a.

Sohbetnâme

*Sohbetnâme*⁷¹ Karababazade İbrahim Efendi'nin, şeyhi Murâd Buhârî'nin emriyle şeyhinin sohbetlerinde tutmuş olduğu notlardan oluşan yaklaşık iki varaklık bir risâledir.⁷² Murâd Buhârî, sohbet meclislerinin kayda geçirilmesini bizzat kendisi istemiştir.⁷³ Bu şekilde oluşan birkaç Türkçe risalesi bulunmaktadır. Hâl böyle olunca sohbet meclislerinde not tutulmasını isteyen Murâd Buhârî, kayda geçiren ise Karababazade'dir. Eserin dilinin Türkçe olması Semerkant asıllı olan Murâd Buhârî'nin üç dilde "itkân/iyi bilmek" sahibi olması ile alakalıdır.⁷⁴ Muhtemelen 1714 yılında yazılmıştır.⁷⁵

Eser, içerik olarak doğrudan bir Nakşîlik risalesi değildir. Ne var ki bu muhtasar risaleyi önemli kılan husus; ittibâ-yı zâhir karşısında ittibâ-yı bâtın savunusunun yapılması, bidatlere dikkat çekilmesi ve zamâne dervişlerinin semâ-devrân gibi uygulamalarına karşı çıkılmasıdır. Böylece bir taraftan ulemaya karşı ilm-i bâtın temellendirilmeye çalışılırken, öte yandan da zamâne sûfliğinin muhasebesinin yapıldığı görülür. Aslında semâ ve devrân hakkında lehte fetvalara rağmen aleyhte fetva veren ulemaya yaklaşıldığı dikkati çeker.

Murâd Buhârî, insanın kalp ve kalıptan oluştuğunu bunun kemâl hâlinin ise Peygamberimizde tam olduğunu belirtir. Geri kalan ümmetin bu kemâle sahip olmasının yolu ise "teberiyet/tâbi olma"dır. Kendisinin ifadesiyle "kemâlâta nâil ol[m]anın ittibâ'dan gayrı tarîki yokdur."⁷⁶ Ona göre, ittibâyı sadece zâhire hasretmek doğru değildir. İttibânın zâhir ve bâtın boyutu vardır. Ulema, ittibâ'nın zâhir boyutunu temsil ederken, meşâyih de bâtın boyutunu temsil etmektedir. Ulemanın fetvasıyla amel etmek ittibânın zâhir boyutu için önemlidir. Amelsizliği tam ittibâ olmadığı için kemâldeki eksiklik olarak niteleyen Buhârî, ibadet üzere ibadet eklemek suretiyle ziyade ameli de bidat olarak niteler. Yani ashab bilmiyor mu idi yoksa bildikleri hâlde icra mı etmediler diyerek bu düşüncedeki yanlışlığı ortaya koymaya çalışır.⁷⁷ Devrin aktüel tartışma konusu olan bidat sohbetlerde de kendisine yer bulmuş olmaktadır.

Ardından bâtınî ittibâyı değerlendiren Murâd Buhârî, her ne kadar ulema bunların bir kısmını açıklamış olsalar da "elfâz u ibârâtın" yüklenemeyeceği mânaların

71 Eserin tanıtımında İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 883, 29^b-31^b arasında yer alan nüsha kullanılmıştır.

72 Burada mefhûm Murâd-ı Buhârî'ye aitken, cümleler muhtemelen Karababazade'ye aittir. Risâle, "mecâlis" türü bir eserdir. Mecâlis hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Tala, *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî*, Konya: Palet Yay., 2018, s. 32.

73 Buhârî, Murâd, *Sohbetnâme*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 883, 26^b, 36^b, 43^b.

74 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 130.

75 Bkz. Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî – Müceddidilik*, s. 97.

76 Buhârî, *Sohbetnâme*, 29^b.

77 Buhârî, *Sohbetnâme*, 30^{a-b}.

varlığından bahseder. Bu ittibânın yolu ise bir pîr-i kâmil vasıtasıyla bağlanılan silsile üzerinden mişkât-i nübüvveye erişmektir. Sâlik böylece bâtinî ittibâyı sağlar.⁷⁸ Batînî ittibânın kemâlî ise Allah Teâlâ'yı hatırdan çıkarmamak anlamındaki “devam-ı huzur” ile mümkündür ki zikirle olur. Zikirden maksat, ahfâ olsa da cehri zikrin de caiz olduğunu belirtir. Bununla birlikte devrânı caiz görmez: “Ammâ zamânımızda sûfilik iddiâ eden müddeilerin evzâ'-ı mahsûsaları devr gibi ve raks u semâ' gibi... bir vecihle ona rıza ve ruhsat yoktur”⁷⁹ der. Bu durumda devrân, raks ve semâyı kibâr-ı meşâyih'in icrâ ettiği söylenecek olursa Murâd Buhârî, bunu özür ile açıklar. Cezbe veya aşırı aşk zamanı bunu yapmışlar, sonrasında ise bundan vazgeçmişlerdir.⁸⁰ Risâle, dua cümleleri ile sona erer.⁸¹ Bu muhtasar risalede bir taraftan tasavvufun şerî bir ilim olduğu ispatlanmaya çalışılırken *bidat* ve *devrân* eleştirisi yapılarak münekkit ulemaya yaklaşıldığı da görülür.

3. Abdülganî Nâblûsî: *Miftâhu'l-Maiyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*

İslâm telif geleneğinin en velûd müelliflerinden birisi olan Abdülganî Nâblûsî aynı zamanda mensubu olduğu Nakşîlik hakkında da telifte bulunmuştur.

Tam adı Abdülganî b. İsmail en-Nâblûsî el-Hanefî en-Nakşibendî el-Kâdirî olup 1050/1641 yılında Dimeşk'te doğmuştur.⁸² Pek çok hocadan ders alan Nâblûsî'nin hocalarından birisi, Kadızâde hareketinin önemli isimlerinden olup İstanbul'dan nefyedilen Üstüvânî Mehmed Efendi'dir.⁸³ 20 yaşına ulaşınca İbnü'l-Arabî, Tilimsânî ve İbn Seb'in gibi muhakkık sûfilere kitaplarını mütalaa etmeye başlamıştır. İstanbul ve diğer birçok yere seyahat etmiştir.⁸⁴ İbnü'l-Arabî'nin türbesinin bulunduğu Sâlihiyye'de bir ev almış, oraya yerleşmiş 24 Şaban 1143/4 Mart 1731 tarihinde vefat ederek evine defnedilmiştir.⁸⁵

Eserlerinin çoğu tasavvufî içerikli olmakla beraber pek çok ilim dalında telifleri bulunmaktadır. Zamaneye dair tartışma konularından geri durmadığı;⁸⁶ İbnü'l-Arabî

78 Buhârî, *Sohbetnâme*, 30^{a-b}.

79 Buhârî, *Sohbetnâme*, 31^a.

80 Buhârî, *Sohbetnâme*, 31^a.

81 Buhârî, *Sohbetnâme*, 31^b.

82 Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, c. 3, s. 30.

83 Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, c. 3, s. 31; Matlûb, Ahmed, *el-Ârif Abdülganî en-Nâblûsî Hayâtuhü ve Şîruhü*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004, s. 36-37. Üstüvânî'nin ölümüne dair düştüğü tarih için bkz. Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, c. 3, s. 388-389.

84 Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, c. 3, s. 31-32.

85 Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, c. 3, s. 32, 37.

86 James Muhammed Currie, Viyana yenilgisinden sonra Kadızâdeli hareketin en aktif olduğu yerin Şam (Damascus) olduğunu ve oradaki Kadızâdeli aktivitenin Abdülganî Nâblûsî'nin eserleri incelenmek sûretiyle ortaya çıkarılabileceğini söyler. Bkz. James Muhammad Dawud Currie, “Kadızâdeli Ottoman Scholarship, Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab and the Rise of the Saudi State”, *Journal of Islamic Studies*, 26/3, 2015, s. 275.

tenkitlerine yönelik müdafaa ve vahdet-i vücûdun açıklanması, semâ-devrânın caiz olması ve Mevlevî sülûkü gibi konularda eserler yazdığı görülmektedir.⁸⁷

Miftâhu'l-Maiyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye

Nâblûsî bu yüzyıldaki Nakşîlik telifatına yazdığı bir şerh ile katkıda bulunmuştur. Metnin yazarı Ahrârî silsileden gelen Tâciyye kolununun kurucusu Tâceddîn en-Nakşibendî'dir (ö. 1050/1640).⁸⁸

Nâblûsî, eserine *Miftâhu'l-Maiyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* ismini vermiştir. Eserin telif gerekçesini şeyhi Ebû Saîd el-Belhî'nin işareti olarak belirtir.⁸⁹ Şerh tarihi 27 Ramazan 1087/3 Aralık 1676'dır.⁹⁰ Şerhte kendisinin katkısını, gizlenmiş mânaları ortaya koymak ve ibarede gizlenmiş olan manaları yakınlaştırmak olarak zikreder.⁹¹ Şerh metodunda bazen ibare verildikten son “أى/ey-i tefsîriyye” şeklinde bazen de metinle şerhin aynı cümlede devam ettiği memzûc şerh görülür.

Eser, mukaddime ve yedi fasıldan oluşur. *Mukaddime*, metin ve şerhe dâir bilgilerden başka Nakşîlik ve seyr u sülûke dair genel konulara tahsis edilmiştir. Nakşîliğin mahiyeti, ibadet, ubudiyet, sülûk ve cezbe gibi konular burada ele alınır.⁹² Nâblûsî, şerhe konu olan metni tanıtırken “Ehl-i Sünnet ve Cemâat kâideleri üzerine binâ edilmiş Nakşîliğin” âdâbına dair risale diyerek Nakşîlik hakkında tanımlamada bulunur.⁹³ Nakşîler, ona göre selef yolu üzere olan kimselerdir. Zira onlar ashâb, tâbiîn ve tebe-i tâbiünden Muhammedî Nebevî Sünnet'e sahip kimselerin inanç esaslarına bidata kaçmadan, değişme ve değiştirme yapmadan ve yeni bir şey ortaya çıkarmadan inanmış olan kimselerdir.⁹⁴

Birinci fasıl, şeyh Tâceddîn'in Nakşî silsilesi başlığını taşımakta olup, şerhe konu olan metnin yazarı Tâceddîn b. Zekeriyâ'nın silsilesine tahsis edilmiştir.⁹⁵ *İkinci fasıl*, Nakşî sülûküne tahsis edilmiştir. Burada zikir, teveccüh, murâkabe ve râbîta gibi konular işlenmiştir.⁹⁶ *Üçüncü fasıl*, kelimât-ı kudsiyye denilen Nakşî

87 Ahmed Matlûb, 341 tane eserini zikretmiştir. Eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Matlûb, *Abdülganî en-Nâblûsî*, s. 74-136.

88 Daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Mete, “Nakşibendiyye-Tâciyye'nin Kurucusu: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Yolu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2012; s. 177-205.

89 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 27-28. Eserin tanıtımında, Abdülganî en-Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye fi Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, thk. Cûde Muhammed Ebu'l-Yezîd el-Mehdî-Muhammed Abdülkâdir en-Nassâr, Kâhire: ed-Dâru'l-Cüdiyye, 2008 nüshası kullanılmıştır.

90 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 208.

91 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 28.

92 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 27-45.

93 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 28.

94 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 32.

95 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 49-61.

96 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 65-95.

sülûk ilkelerine tahsis edilmiştir.⁹⁷ *Dördüncü fasıl*, tarikattaki zâhir ve bâtın edep-
lere tahsis edilmiştir. Sâlikin kalbine ârız olan vesvese ile tarikatta icrâ edilecek
olan nafileler burada ele alınır.⁹⁸ *Beşinci fasıl*, sülûkün amaçlarından olan fenâ ve
bekâya tahsis edilmiştir. Burada hafî zikir konusu da işlenir.⁹⁹ *Altıncı fasıl*, müridin
bâtınında şeyhin tasarrufu ve başkasından hastalığın giderilmesine tahsis edil-
miştir.¹⁰⁰ *Yedinci fasıl*, müridin gözetmesi gerekli olan edeplere tahsis edilmiştir.¹⁰¹

Eser her ne kadar bir Nakşilik risalesi şerhi olsa da salt bir sülûk ve tarikat
kitabı değildir. Şârihinin mütebahhir kişiliği şerhte kendini gösterir. Özellikle
vahdet-i vücûda dair temel önermeler şerhte yer almıştır. Zât-sıfat ilişkisi,
ma'dûm, a'yân-ı sâbite, hakikat-i Muhammediye gibi konular yine şârihin ele
aldığı konulardandır.

4. Mehmed Emin Tokâdî: *Risâletü'n-Nakşibendiye*

Mehmed Emîn Tokâdî, Murâd Buhârî ile birlikte Anadolu'ya Müceddidî
Nakşiliği getiren Yekdest Ahmed Cüryânî'nin İstanbul'daki halifelerindedir.
18. yüzyıl İstanbul'unun önemli Nakşî-Müceddidî şeyhlerinden olan Tokâdî,
halifelerinin yanı sıra eserleri ile de Nakşiliği yayma faaliyetinde bulunmuştur.
Genelde eserleri muhtasar olup risaleler şeklindedir.

Tokâdî, 1075/1664 yılında Tokat'ta doğmuştur. 1110/1698 yılında İstanbul'a
taşınmıştır. İstanbul'da Reisülküttap kaleminde ve Kesedâr Ali Efendi'nin
himâyesinde bir müddet görev yapmıştır.¹⁰² Sonra hac için Hicaz'a gitmiştir.
Kâbe'deki ilk sabah namazından sonra karşılaştığı Nakşî Müceddidî şeyhi Yekdest
Ahmed Cüryânî'ye intisap etmiştir. Ondan “ahz-i nisbet ve musâhabet-i irşâdî” 30
ay kadar sürmüştür.¹⁰³ Resmî görevle çeşitli yerlerde bulunan Tokâdî, ömrünün
yaklaşık 50 yılını İstanbul'da geçirmiştir. Ölümünden birkaç yıl öncesine kadar
tekke şeyliği yapmamıştır.¹⁰⁴ Halifesi ve öğrencisi Müstakimzâde, hocasının öm-
rünün 1000 ay olduğunu ifade eder. 1158/1745 yılında vefat etmiş, kabir taşına
Müstakimzâde'nin beyti yazılmıştır.¹⁰⁵

97 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 99-123.

98 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 127-159.

99 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 163-178.

100 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 179-189.

101 Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, s. 193-208.

102 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 400-401; Şimşek, 18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda
Nakşibendî – Müceddidilik, s. 144-146.

103 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 400-401.

104 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 401.

105 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 401.

*Risâletü'n-Nakşibendiyye*¹⁰⁶

Tokâdî, Nakşîliğe dair çeşitli risaleler kaleme almış bir sûfidir. Biz bunlardan *Risâletü'n-Nakşibendiyye* olarak tesmiye edilmiş olan ve diğer eserlerinin aksine Arapça olan muhtasar risaleyi incelemeyi uygun gördük. Başlangıçta özgün telif olduğunu düşündüğünüz eseri detaylı incelediğimiz zaman şeyhi Yekdest Ahmed Efendi'nin diğer bir halifesi olan Muhammed Semerkandî'nin (ö. 1116/1705) *Muhtasaru'l-Velâye* adlı eserinin Nakşîliğe tahsis edilmiş olan 2. bâbının Farsçadan Arapçaya kısaltılarak yapılmış tercümesi olduğunu fark ettik. Dolayısıyla eser, “onu Muhammed Emîn cem' etmiştir”¹⁰⁷ şeklinde belirtilmiş olsa da özgün telif değil, özet bir çeviridir. Bunun doğrulanması sadedinde iki örnek metni mukâyeseli vermek istiyoruz.

Risalenin girişinde Nakşîliğe dâir kısım her iki metinde şöyledir. *Muhtasaru'l-Velâye*'den:

طریق وصول بسوی کمال انسانی بسیارست. الطریق الی الله بعدد الأنفاس. أما اقرب واوصل طریق بسوی مقصود حقیقی طریقست که منسوب است بسادات نقشبندیه اندراج کرده اند انتهارا در ابتدا. یعنی ولد قلب که انتهای طریقۀ دیگرانست ابتدای این طریق است. چنانکه مولوی جامی قدس الله سره السامی از این طریق افاده نموده فرمودند. شعر:

اول او آخر هر منتهی ز آخر او دست تمنی تهی

واین طریق مسمی بسلسله الذهب است از جهت لطافت و شرافت این طریق وبقای این طریق بر اصل اول محفوظ بودن این طریق از بدع و رخص.¹⁰⁸

Aynı kısım Tokâdî'de şöyledir:

إن الطرق الموصلة إلى کمال الإنسان كثيرة كما ورد: الطرق إلى الله بعدد الأنفاس. لكن أقرب الطرق وأوصلها إلى المقصود الحقیقی هو الطريق المنسوب إلى السادة النقشبندیه العلیة المسمی بسلسله الذهب لنفاسها وشرفها وبقائها العزیمة المصونة عن البدع والرخص.¹⁰⁹

106 Tokâdî'nin tanıtacağımız risâlesi, İBB, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 469, 171^b-182^a arasında “Risâletü'n-Nakşibendiyye” adıyla kayıtlıdır. Millet Kütühanesi, Ali Emiri, nr. 832, 18^a-22^b, arasında yer alan nüsha ise *Risâletü'z-Zikr* adını taşır. Birinci nüshanın başlığını daha isabetli bulduğunuz için onu kullandık.

107 Tokâdî, *Risâletü'z-Zikr*, 22^b.

108 Semerkandî, *Muhtasaru'l-Velâye*, 8^{a-b}. Tercümesi şu şekildedir: İnsânî kemâle ulaşmanın çok yolu vardır. Allah'a giden yol, nefesler adedindedir. Ama en yakın ve gerçek maksûda en çok ulaştıran Nakşibendî Efendilere nispet edilen yoldur. Onlar nihayeti/sonu, başlangıca dahil etmişlerdir. Yani diğer tarikatların nihayetinde ortaya çıkan kalb çocuğu/veled-i kalb, bu tarikatın başlangıcında ortaya çıkar. Mevlevî Câmî (k.s.) bu tarikâtı şöyle ifade buyurmuştur:

Her sonun sonu, onun başlangıcıdır. Onun sonu ise boş bir temenni eli

Ve bu tarikât, letâfet ve şerefîliği; ayrıca ilk aslı üzere kalıp, bidatlar ve ruhsatlardan korunmuş olması yönüyle “silsiletü'z-zehab” şeklinde isimlendirilmiştir.

109 Tokâdî, *Risâletü'z-Zikr*, 18^b; Tokâdî, *Risâletü'n-Nakşibendiyye*, 171^b-172^a. Tercümesi şu şekildedir: İnsânî kemâle ulaştıran yollar; “Allah'a giden yollar, nefesler adedindedir” ↔

*Muhtasaru'l-Velâye'*de murâkabe bâbında geçen Arapça bir ibâre ise iki metinde de şöyle yer alır:

... وإنما يصل إلي هذه الرتبة بمراعات القلب مع الله وحفظ الأنفاس. فيعلم أن الله رقيب ومن قلبه قريب
لعلم احواله وافعاله ولا تتم هذه إلا بمعرفة أربعة أشياء. معرفة الله تعالي ومعرفة ابليس عدو الله ومعرفة النفس
الأمارة ولو عاش انسان دهرًا مجتهدًا في العبادة ولم يعرفها ولم يعمل عليها لم تنفعه عبادة أصلًا¹¹⁰

Tokâdî'de aynı kısım şu şekildedir:

... وإنما يصل إلي هذه الرتبة بعد المحاسبة وإصلاح حاله ولزوم الطريق والإحسان ومراعات القلب مع الله
وحفظ الأنفاس. فيعلم أن الله رقيب ومن قلبه قريب يعلم احواله وافعاله ولا يتم إلا بمعرفة أربعة أشياء. معرفة
الله تعالي ومعرفة ابليس عدو الله ومعرفة النفس الأمارة والعمل لله ولو عاش أنسان دهرًا مجتهدًا في العبادة ولم
يعرفها ولم يعمل عليها لم تنفعه عبادة¹¹¹

Semerkandî'nin eserinde bazen fakihlere “Yâ eyyühe'l-fakîh”¹¹² diyerek hitap etmesi, eserin muhatap kitlesi olarak ulemayı da gözettiğini göstermektedir. Tokâdî'nin de bu Farsça metni Osmanlıcaya değil de Arapçaya çevirmesi yine aynı bağlamda, ulemayı da gözeterek kaleme alındığını düşündürmektedir.

Eserin içerdiği konular; mukaddime, silsile, Nakşî sülûkünün 3 ruknû olan zikir, murâkabe, râbîta, ayrıca kelimât-ı kudsîyye ve tarikat edepi bölümleridir. Tokâdî'ye göre, Allah'a ulaştırın yollar nefesler adedindedir. Ancak yolların en yakını ve maksûda en çok ulaştırın Nakşîlerin yoludur. Bunun sebebi ise azimetleri sürdürüp ruhsatlardan ve bidatlardan kaçınmasıdır. Yolun bir özelliği ise nihayeti bidayette içermesidir.¹¹³ Birçok Nakşîlik risalesinde geçen bu ibareler Tokâdî'nin çevirisinde de yer alır. Muhatap kitleyi Nakşîliğe teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

sözünde geldiği üzere çoktur. Ama yolların en yakını ve gerçek maksûda en çok ulaştırın “silsiletü'z-zehab” diye isimlendirilen Nakşibendî Efendilere nispet edilen yoldur. Bu isimlendirme, tarikatın nefâset ve şerefîliği; ayrıca azimet üzere kalması ve bidatlar ve ruhsatlardan korunmuş olması sebebiyledir.

110 Semerkandî, *Muhtasaru'l-Velâye*, 14^b. Tercümesi şu şekildedir: Bu mevkiye; kalbin Allah'la gözetilmesi ve nefeslerin korunması ile ulaşılır. Ve bilir ki Allah görüp gözetendir ve kendisinin hâllerine ve fiillerine yakındır. Bu ise ancak dört şeyi bilmekle mümkün olur. Allah'ı bilmek, Allah düşmanı iblisi bilmek ve nefsi emmâreyi bilmektir. İnsan şayet bir asır yaşasa, nefsinin tanımadan ve aleyhine uğraşmadan ibadete gayret etse ibadet ona aslâ fayda sağlamaz.

111 Tokâdî, *Risâletü'z-Zikr*, 20^b; Tokâdî, *Risâletü'n-Nakşibendiyye*, 177^a. Tercümesi şu şekildedir: Bu mevkiye; kendini muhâsebe, hâlin islâhı, yola tutunmak ve iyilik yapmaktan başka kalbin Allah'la gözetilmesi ve nefeslerin korunması ile ulaşılır. Ve bilir ki Allah görüp gözetendir ve kendisinin hâllerine ve fiillerine yakındır. Bu ise ancak dört şeyi bilmekle mümkün olur. Allah Teâlâ'yı bilmek, Allah düşmanı iblisi bilmek ve nefsi emmâreyi bilmektir. İnsan şayet bir asır yaşasa, nefsinin tanımadan ve aleyhine uğraşmadan ibadete gayret etse ibadet ona fayda sağlamaz.

112 Semerkandî, *Muhtasaru'l-Velâye*, 17^a, 22^b, 32^a.

113 Tokâdî, *Risâletü'z-Zikr*, 18^b.

5. Neccarzâde Mustafa Rızâ: *Tercüme-i Muhtasaru'l-Velâye ve Risâle-i Tarikat-i Nakşibendiyye Adlı İki Risale*

Neccarzâde Mustafa, şeyhi Arabzâde'nin şeyhi olan Muhammed Semerkandî'nin *Muhtasaru'l-Velâye* adlı Farsça eserini Osmanlıcaya tercüme etmiştir. Bundan başka Abdurrahman Câmî'ye ait olan iki ayrı muhtasar Nakşilik risalesini tercüme ettiği de görülmektedir. Neccârzâde müstakil telif yerine Farsça yazılan tarikat birikimini Anadolu'ya intikal ettiren bir sûfi olarak dikkat çekmektedir.

Neccârzâde Mustafa Rızâeddin Efendi, XVIII. yüzyıl Osmanlı'sında farklı yönleri cem etmiş olan etkili bir Nakşî şeyhidir. Önceleri Celvetî iken Arabzâde İlmî'yi tanıyınca ona intisap ederek Nakşî olmuştur. Hayatını kendisinin ağzından çıktığı şekliyle kaleme aldığı belirten Ahmed Nüzhet Efendi'ye göre, babası İbrâhim Efendi olup 1090/1679 yılında Şebinkarahisar'da dünyaya gelmiştir.¹¹⁴ Küçük yaşta babasını kaybetmiştir. İlim ile iştiğâl eden Neccârzâde aynı zamanda askerdir. Orduda köprü inşasında gösterdiği hızlı teknikler sebebiyle kendisine, “ibnü'n-neccâr”/Neccârzâde lakabı verilmiştir. 17 yaşında iken Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii medresesinde “hücre-nişin” olmuş ve talebe-i ulûma “tedrîs ve ta'lim” ile meşgul olmuştur.¹¹⁵ Fenâyî Efendi'ye intisap etmiş ve kendisinin Celvetî tarikatında halifesi olmuştur. Bir sefer dolayısıyla Edirne'de bulunduğu sırada Arabzâde Mehmed İlmî'nin sohbetlerine katılmıştır. Arabzâde de kendisine “zîkr-i hafî ve âdâb-ı celî” telkin ve talim etmiş ayrıca tarikat emanetini tamamen kendisine tevdi etmiştir.¹¹⁶ İcâzet tarihi 10 Şevval 1123/21 Kasım 1711'dir.¹¹⁷ Neccârzâde 1159/1746 yılında vefat etmiştir.¹¹⁸

Neccârzâde, oğlu Muhammed Sıddîk Efendi gibi etkili halifelerinin yanı sıra yaptığı tercümelemlerle Nakşîliğin yayılmasına hizmet eden sûfilerdendir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla biri kitap ikisi risale hacminde olmak üzere üç adet eser tercüme etmiştir. Bunlar birisi hocası Arapzâde'nin şeyhi olan Muhammed Semerkandî'nin *Muhtasaru'l-Velâye* adlı Farsça eserinin tercümesidir. Eser, Nakşîlik âdâbını mübeyyin bir bölüm içermekle birlikte müstakil bir Nakşîlik risalesi değildir. 4 bâbdan oluşan kitabın ikinci bâbı Nakşîliğe tahsis edilmiştir.¹¹⁹ Diğer iki risalesi ise henüz yazma hâlinde olup Abdurrahman-ı Câmî'nin Nakşîliğe dair iki muhtasar risalesinin ağdalı bir dil ile Osmanlıcaya tercümesidir.¹²⁰

114 Ahmed Nüzhet, *Menkıbe-i Evliyâyîyye fî Ahvâli Rızâyîyye*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1272, s. 67-68.

115 Nüzhet, *Menkıbe-i Evliyâyîyye*, s. 67-68.

116 Nüzhet, *Menkıbe-i Evliyâyîyye*, s. 68, 71.

117 Nüzhet, *Menkıbe-i Evliyâyîyye*, s. 72.

118 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 165-166.

119 Burada Nakşî silsilesi ve sülûkü anlatıldıktan başka bazı meselelere de yer verir. Bkz. Semerkandî, *Muhtasaru'l-Velâye*, 8^a -43^b.

120 Bu risalelerde Neccârzâde'nin adı Mustafa b. Ali şeklinde geçer. O zaman başka birisinin mütercim olması ihtimali ortaya çıkar. Ancak biyo-bibliyografik eser olan *Hediyetü'l-*

*Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*¹²¹

Muhtasarı'l-Velâye, Muhammed Semerkandî'nin kaleme aldığı bir eserdir. Farsça olan eser, 4 bâbdan müteşekkil olup her bâb da dört fasıldan oluşmaktadır. Neccârzâde, bu eseri tercüme sebebini, talipler için eserin anlaşılmasını kolaylaştırmak olarak belirtir. Şöyle ki Seyyid Muhammed Semerkandî, “âdâb-ı sâlikân-ı tarikat ve vâsilân-ı makâm-ı vahdet hakkında” sekiz fasıldan oluşan ve her bâbda pek çok bilgi veren *Muhtasarı'l-Velâye* adlı Farsça bir eser yazmış kendisi ise Farsça bilmeyenler için kitabın örtüsünü kaldırarak “teshîle li't-tâlibîn/tâliplere kolaylaştırmak için” Türkçeye tercüme etmiştir.¹²²

Eserin gerek kendisi gerekse tercümesinde konumuzu ilgilendiren ikinci bâbıdır. Zira bu bâb, Nakşîliğe tahsis edilmiştir. Burada Nakşîliğin mahiyeti ile Nakşî sülûkünün unsurları olan zikir, râbîta, murâkabe ile kelimât-ı kudsiyye ve nasihat bölümleri yer alır. Nakşîlik, yaratıkların nefesleri adedince olan Allah'a ulaşan yolların en yakın ve en güvenli olanı olarak nitelenir. Zira diğer tarikatların nihayeti bu tarikatın sülûkünün başlangıcıdır. Yani diğer tarikatlardan nihayette ortaya çıkan “veled-i kalb” bu tarikatta bidayette zuhûr etmektedir.¹²³ Tarikatın mahiyetine dair ifadeler bir tarikat teklifi olarak değerlendirilebilir. Mesela, “Tarîka-i aliyye-i Nakşibendiyye asl-ı evvel üzere şerâfet ve letâfeti cihetiyle ruhsat ve bidattan mahfûzdur.”¹²⁴ ifadesi ile tarikatın “urve-i vüskâ” olarak nitelenip bunun da Peygamber'e “mütâbaat” üzerine kurulu olduğunun belirtilmesi dikkat çeker. Ayrıca bu tarikattan yüz çevirenler için “hatar mukarrerdir” diye uyarıda bulunulur ki Nakşîliği diğer bazı tarikatlardan ayırmak için söylenmiş olmalıdır.¹²⁵ Yine tarikatta “amel-i kalîle” karşılık “fütûh-i kesîre”nin ortaya çıkması söylemi tarikata teşvik bağlamında değerlendirilebilir.¹²⁶

Risâle-i Tarîkat-i Nakşibendiyye [I]

Neccârzâde Orta Asya Nakşîliğinden yaptığı tercümelemlerle de tarikata hizmet eder. Bu minvalde Abdurrahman Câmî'den yaptığı iki ayrı risale kataloglarda yer almaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 827 numara, 13^b-17^a arasında yer alan ilk risalenin girişinde Abdurrahman Câmî'nin taliplere yardım ve

Ârifin'de de onun adının Mustafa b. Ali şeklinde geçtiği görülür. Neccârzâde'nin, Abdurrahman Câmî'nin bir gazelinin de şerh ettiği bilinmektedir. Hâl böyle olunca *ihimâl* kaydı bulunmakla beraber tercümelemlerin Neccârzâde'ye ait olduğu söylenmelidir.

121 Eserin tanıtımında, Semerkandî, Muhammed, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, trc. Neccârzâde Mustafa Ruzâ, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, Liteğrofyâ Destgâhı, 1272, s. 2-63 arasında yer alan Osmanlıca matbu nüsha kullanılmıştır.

122 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, s. 2.

123 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, s. 6-7.

124 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, s. 7.

125 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, s. 14.

126 Neccârzâde, *Tercüme-i Muhtasarı'l-Velâye*, s. 14.

sâlikleri irşad için “âdâb-ı sülûk-i tarîkat-ı aliyye-i Nakşibendiyye ve etvâr-ı sâlihîn ve keyfiyet-i ahvâl-i meşâyih-i vâsılîn”i yazıp açıkladığını fakat içeriği Arapça ve Farsça olduğu için bunları bilmeyen “ihvân”ın bundan faydalanamadığını belirtmiştir. Kendisini, “Dervîş Mustafa b. Ali en-Nakşibendî” olarak takdim eden Neccârzâde, Câmî’nin bu risalesini sık sık mütalaa ettiğini, bu sırada dostlarından birinin mezkûr risalenin tercümesini talep edince, “hayır duaya vesile olması için” tercüme ettiğini belirtmiştir.¹²⁷

Mürettep bir yapı arz etmeyen risalede Nakşîliği ön plana çıkaran ifadeler göze çarpar. Meselâ “Hazret-i Hâce Bahâüddîn Muhammed b. Muhammed el-Buhârî el-mârûf bi-Nakşibend –kaddesallâhu rûhahû..... hazretlerinin tarîkleridir ki ...akrab-i sübüldür” ifadesi gibi.¹²⁸ Eserde çok sayıda Farsça beyit yer alır. Mütercim bazen beyitleri tercüme etmeden olduğu gibi bırakır.

Risâle-i Tarîkat-i Nakşibendiyye [II]

Bu risale de Abdurrahman Câmî’nin olup önceki risalenin devamında 17^a-17^b arasında yer alır. Mütercim bu risaleyi tercüme sebebini “iâneten li’t-tâlîbîn ve imdâden li’s-sâlikîn/tâliplere yardımcı olmak ve sâliklerin ellerinden tutumak” olarak belirtir. Gayesi, “dua-yı hayırla yâd” olunmaktır.¹²⁹

Tek varaklık ancak sıkı örülmüş bir metin olan bu risale muhtasar bir Nakşîlik risalesidir. Câmî bu risalede; Nakşibendîliğin mahiyetine dair daha sonraki birçok risalede benzer ifadeleri görülen şu tanımlamayı yapar:

Ehl-i sünnet ve’l-cemâat itikâdî üzere akîdelerini tashîh ve itikâdât-ı selef-i sâlihîne tatbîkden sonra ferâyız ve vâcibât ve sünen ve ityân-i a’mâl-i sâliha ve mahzûrât ve mekrûhâtтан ictinâb eyleyip Cenâb-ı Hakk ile dâimâ mürûr-i evkât ve zamânda hâzır olub min gayr-ı fetretin ve teşettüt-i azîmetin ve devâm-ı huzûr maa’l-Hakk üzere olmakdan hâli olmamaktır.¹³⁰

Nakşî sülûkünden de bahseden risaleye göre bunun 3 yolu vardır.

Birincisi, huzûr-ı kalple lâ ilâhe ilallah şeklinde *zikretmek*’tir. Bu, habs-i nefes suretiyle ve kalbe teveccüh ile yapmalıdır. İkincisi, *teveccüh ve murâkabe*dir. Allah ism-i şerîfini Arabî, Fârisî vesaire bir araç olmaksızın mânasını kalben mülâhaza etmektir. Üçüncüsü ise, *râbita* yoludur. Müşâhede makâmına varmış olan pîr-i mürebbînin yüzünü görmek zikir faydası sağlar, sohbetleri de Allah’ın birliktelik meyvesi verir. O şeyhin sûreti nazarından kaybolursa “sûretini tahayyül eyleyip”

127 Abdurrahman Câmî, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye [I]*, trc. Neccarzade Mustafa, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 827, 13^b.

128 Câmî, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye*, 13^b.

129 Abdurrahman Câmî, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye [III]*, trc. Neccarzade Mustafa, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 827, 17^a.

130 Câmî, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye*, 17^a.

zâhir ü bâtın tüm kuvveleri ile kalbe müteveccih olmalıdır. Sülûk yollarından maksûda en yakın olanı bu olup; “hiç bundan akrab tarîk yoktur” diye ifade edilir. Öyle ki müridde kâbiliyet mürşidde de tasarruf-i kalbî ola, ilk sohbette müridi müşâhede mertebesine erdirmesi mümkündür. Böyle mürşid bulamayan ilk iki yoldan birisine koyulmalıdır.¹³¹

Muhtevâsında tasavvufî Fars edebiyâtından beyitlere yer verilen eser bu kısa muhtevâsı ile özlü bir Nakşîlik risalesidir.

6. Muhammed Hayât Sindî: *el-Îânetü's-Sâmediyye, Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye ve Hâdimî'ye verdiği İcâzet*

Ele aldığımız müellifler içerisinde en dikkat çekici olanlardan birisi Muhammed Hayât Sindî'dir. Öğrencilerinin ifadelerinden büyük bir âlim ve muhaddis olduğu anlaşılan Hayât Sindî aynı zamanda Nakşî şeyhidir. Ancak klasik bir âlim ve sûfî olmanın ötesinde 17. yüzyılın ikinci yarısında İbrâhim el-Kûrânî'nin şekillendirmiş olduğu reformist İslâmî eğilimler taşıyan Medîne ilim halkasının bir temsilcisidir. Bu ilim halkasının meydana getirdiği akımda, hadis ilminin ihyâsı, popüler tasavvufa karşıtlık, Kur'ân ve hadis vurgusu ile İbn Teymiyye'nin görüşlerinin rehabilitesi gibi hususlarla karşılaşılr ki Hayât Sindî'de de görülür.¹³² Bu akımı oluşturan ulemanın neredeyse tamamı Sindî gibi aynı zamanda Nakşî olup özellikle de Ahmed Sirhindî tarafından temsil edilen reformist/ihyâcı Nakşî-Müceddidî çizgiye bağlı kimselerdir.¹³³

Diğer taraftan Sindî'nin Vehhâbiyye hareketinin kurucusu olan İbn Abdilvehhâb'ın hocası olması modern araştırmacıların dikkatini çeken bir husustur.¹³⁴ Ancak hoca-öğrenci ilişkisi her zaman hoca ve öğrencinin aynı kodlara sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda bir Nakşî şeyhi olan Hayât Sindî, tarikatı Seyyid Abdurrahmân b. Seyyid Ahmed es-Sekkâf Bâ Alevî'den almıştır.¹³⁵ Sindî'nin Nakşîliğe dair en az üç telifatı bulunmaktadır. Bunlar *el-Îânetü's-Sâmediyye fî't-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, bir diğeri içerisinde geçen bir cümleden hareketle kataloglarda *el-Maksûdü'l-Ehemm* diye adlandırılmış olan Nakşîlik risalesi ve Muhammed Hâdimî'ye verdiği muhtasar icâzet metnidir. İcâzetin metin kısmında Nakşîlik

131 Câmî, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye*, 17^{a-b}.

132 Basheer Nafi, “A Teacher of Ibn ‘Abd al-Wahhâb: Muhammad Hayât al-Sindî and the Revival of Ashâb al-Hadis’s Methodology”, *Islamic Law and Society* 13/2, April 2006, s. 214-215, 223.

133 Basheer, “A Teacher of Ibn ‘Abd al-Wahhâb”, s. 214-215.

134 Bkz. John Voll, “Muhammad Hayyâ al-Sindî and Muhammad Ibn ‘Abd al-Wahhâb: An Analysis of an Intellectual Group in Eighteenth-Century Madina”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 38/1, 1975, s. 32-39.

135 Bâ Alevî, 18. yüzyıl başlarında Medîne'de ulema arasında Nakşîliğin yayılmasında oldukça etkili olmuş bir şeyhtir. Basheer, “A Teacher of Ibn ‘Abd al-Wahhâb”, s. 216. Sindî de, “Efendimizin ifade ettiği gibi” diyerek Abdurrahman Bâ Alevî'den bahseder. Bkz. Sindî, *el-Îânetü's-Sâmediyye*, 14^{a-b}.

anlatılmış, ferağ kaydında ise Hâdimî'ye "icâzet-i âmme" verildiği belirtilmiştir. Bu kısa icâzet, Hâdimî'nin Nakşilik tasavvurunu etkileyen kaynaklardır. Yeri geldiğinde belirtileceği üzere Hâdimî'nin Nakşiliğin mahiyetine dair serd ettiği görüşlerde bu icâzeten alıntılar görülür. Şimdi önce kısaca hayatını ele alarak risaleleri tanıtalım.

Tam adı Muhammed Hayât b. İbrâhim es-Sindî el-Medenî olup memleketi Sind'e bağlı Adil-pûr'da doğmuştur.¹³⁶ Doğum tarihine dair bir kayıt yer almamaktadır. 1113/1702 yılından önce Medîne'ye taşındığı tahmin edilmektedir.¹³⁷ Medîne'de muhaddis Ebu'l-Hasen es-Sindî'ye mülâzımlık yapmış, vefatından sonra da 24 yıl onun meclisinde hadîs okutmuştur. 1163/1750 yılında vefat etmiş olan Sindî Bakî' kabristanına defnedilmiştir.¹³⁸

Çok yönlü bir âlim olmasına rağmen daha çok muhaddis kişiliği ile tanınmıştır. Meselâ Murâdî onu Medîne'nin "hâmilü livâi's-sünne /Sünnet bayrağını taşıyanı"¹³⁹ Kettânî, "muhaddisü'l-Hicâz"¹⁴⁰ şeklinde nitelemiştir. Hâdimî'nin tanımlaması ise "üsveü ulemâi'l-haremeyn/Mekke ve Medîne âlimlerinin en güzel örneği"¹⁴¹ şeklindedir. Hadîs başta olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok dalında eserler vermiştir.

el-Îânetü's-Sâmediyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye

Hayât Sindî'nin bu muhtasar risalesinde¹⁴² hocasından alıntılar görülür.¹⁴³ Esere giriş sadedinde ulvi melek ve süfli şeytanın arasında bir konumda bulunan insandan ve insanın kalbinde bulunan şeytan askerinin çıkarılmasından bahsedilir. Ardından kalbin temizlenmesi hususunda yolların çok olduğu ama Nakşiliğin "mübârek, mücerreb ve o yol üzerinde yürüyen erdirici" bir yol olduğundan

136 Muhammed Halîl Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988, c. 4, s. 34; Muhammed Abdülhayy Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Medâcim ve'l-Meşyehât ve'l-Müselâat*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402, c.1, s. 356; Basheer, "A Teacher of Ibn 'Abd al-Wahhâb", s. 211.

137 Basheer, "A Teacher of Ibn 'Abd al-Wahhâb:", s. 212.

138 Fihris, c. 1, s. 356; Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c.4, s. 34.

139 Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 34.

140 Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c. 1, s. 356.

141 Muhammed Hâdimî, "Risâletün Şübühâtün Ârizatün fi Tarîkı'l-Hacci ve Ma'rûzatün ale'l-Âlim el-Âmil eş-Şeyh Muhammed el-Hayâtî es-Sindî", *Mecmûatü'r-Resâil*, İstanbul: Matbaayı Âmire, 1302, s. 211.

142 Eserin tanıtımında, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 414, 11^a-22^a arasında yer alan nüsha kullanılmıştır. Müstensih Muhammed b. Ali el-Mısırî olup istinsah tarihi 14 Recep 1161'dir.

143 Mukaddimeden sonra "كما أفادنا سيدنا /Efendimizin bize ifade ettiği gibi" diyerek kalbine zâtî muhabbet atılan kimsenin şeyh araması ile risale başlar. Son kısımda da hocasına sorduğu bir soru ve cevabına yer verir. Bkz. Sindî, *el-Îânetü's-Sâmediyye*, 14^a-b, 18^b.

bahsedilir.¹⁴⁴ Ardından özet olarak Nakşî yolunun unsurları ele alınır. Beyat, telkîn-i zikir, zikir âdâbı, murâkabe ve murâbata (râbîta) konularından başka hocasına sorduğu muayyen bir şeyhe intisâb etmemiş olan sâlikin sülûkünün nasıl olması gerektiği meselesi ve hâtîme ile eser tamamlanır.¹⁴⁵

Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye

Sindî'nin diğer bir Nakşîlik risâlesi Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 2081/2'de *el-Maksûdu'l-Ehemm* şeklinde isimlendirilmiş olan ve surhta "طريق النقشبندية/ هذه رسالة" / Bu Bir Nakşîlik Risâlesidir"¹⁴⁶ ibaresi yer alan risalesidir. Bu risalenin önemli bir kısmı, yukarıdaki risale ile benzerlik taşır. Eserin sonunda, bir sohbet meclisinde tutulan notlardan oluştuğunu düşündüren; bu, Allâme Muhammed Hayât el-Medenî'nin ifade ettiği son şeydir ibaresi bulunur.¹⁴⁷ Bu da onun "mecâlis" türü yani sohbetinin zapta geçirilmesi suretiyle oluşmuş bir eser intibâmı vermektedir.

Sindî eserin girişinde ulvî ve süflî âlemleri bir araya getiren "nüsha-i câmia" olarak insandan bahseder. Sonra insanın yapısına dair dört unsur ile akıl ve şehvetten terkip edilmiş olduğunu belirtir. Ama Allah insanı başıboş bırakmamış, inanç, fiil, amel ve terk olarak yolunu gösteren Resûl göndermiştir. Buna rağmen insanların bir kısmı inanmış bir kısmı ise inanmamıştır. İnananların da dereceleri vardır.¹⁴⁸

Sindî'ye göre sâlik öncelikle hadîs, fıkıh ve tasavvuf kitaplarında yer alan Rabb'inin menhiyyâtını ve me'mûrâtını bilmesi gerekir.¹⁴⁹ Allahu Teâlâ'nın teşvik ettiği şeylerden birisinin de zikir olup dil ve kalp ile yapılan türleri olduğunu belirtir. Zikir konusunda sûfiler müşterek olmakla birlikte "eshel ve ahsen/en kolay ve en güzel" olan zikrin "meşâyih-i Nakşibendiyye'nin" usulü olan Allah zikridir.¹⁵⁰ Zikir, beyat ve telkîn-i zikir konuları önceki risale ile benzerlik gösterir. Nefy ü ispât zikrinde verdiği sayıya ise diğer risâlelerde rastlanmaz. 12.000 veya 24.000 adet olarak bu zikre devam etmek gerektiğini ifade eder.¹⁵¹ Risale murâkebe ve fevâid bölümü ile tamamlanır.¹⁵²

Risalede dikkat çeken bir husus; "fenâ fillâh"ın hâsıl olması ile nâkısların ayağının kaydığını vahdet-i vücûda düşüklerini, Hâlık ile mahlûku bir görme/ittihâd;

144 Sindî, *el-İânetü's-Sâmediyye*, 12^a-14^a.

145 Sindî, *el-İânetü's-Sâmediyye*, 14^b-21^b.

146 Eserin tanıtımında, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 2081/2, 205^b-210^b yer alan nüsha kullanılmıştır.

147 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 210^b.

148 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 205^b-206^b.

149 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 206^b-207^a.

150 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 207^a.

151 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 209^b.

152 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 209^b-210^b.

şeriatın zâhirini terk etme ve bâtil şatahata düştüklerini belirtmesidir.¹⁵³ Vahdet-i vücûd tenkidi, Müceddidiliğin pîri olan Ahmed Sirhindi'nin görüşlerine yakın olsa da Sindî'nin Sirhindi'den daha katı bir tavra sahip olduğu görülmektedir.¹⁵⁴

İcâzet

Sindî'nin Hâdimî'ye verdiği tek sayfalık icâzete¹⁵⁵ de burada kısaca değinmek gereklidir. Hâdimî'nin 1156/1743 yılında hac yolculuğunda¹⁵⁶ kendisi ile tanıştığı ve ona sorduğu soruları iki risâle şeklinde derlediği görülmektedir. İslam dünyasını doğusuyla batısıyla bir araya getiren ve ulemâ arasında bir bilgi paylaşım merkezi olarak bir fonksiyon icrâ eden haccın bu misyonu bu ilişkide de görülmektedir.

Kısa ama önemli olan bu icâzet metninde Sindî, Nakşîliğin mahiyetine dâir kısa ve öz bilgiler verir. Burada Nakşîliği “sahâbe yolu” olarak niteler. Zira Nakşîler sahâbe yolu üzerinde ne artırma ne de eksiltmede bulunmuşlardır. Bu, tarikatın bidat tavra sahip olmadığını ifade eden bir tanımlamadır. Nakşîlik mahiyet olarak, “zâhirde ve bâtında devâm-ı ubûdiyetten” ibârettir. Bunu elde etmenin yolu ise, tüm harekât ve sekenâtında kitap ve sünnetle amel, ruhsat ve bidattan kaçınma, Allah'la sürekli birliktelik (murâkabe) ve insıbâğ ve in'ikâs diye belirtilen şeyhin boyasına boyanma anlamındaki râbitadır.¹⁵⁷

Sindî bu girişin ardından zikrin letâifteki sırası ve keyfiyeti ile metnini tamamlar. Ardından ise icâzet kısmı gelir. Burada Allah için kardeşim Seyyid Müftî Muhammed Hâdimî'ye ve diğer sâliklere ve sâdıklara başka bir sebeple değil sıdk ve ihlâs şartıyla şeyhlerimin bana verdiği gibi ben de “icâzet-i âmme” verdim der.¹⁵⁸

7. Muhammed Hâdimî: *Risâle-i Nakşibendiyye* ve *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye*

XVIII. yüzyıl ilmiyesinin önde gelen isimlerinden olan Muhammed Hâdimî aynı zamanda Nakşî şeyhidir. Anadolu'ya Müceddidiliği getirenlerden Murâd Buhârî'nin yolunu babası üzerinden devam ettirenlerden birisi olarak Osmanlı'da Nakşîliğin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu konuda risaleler de kaleme almıştır.

153 Sindî, *Risâletü't-Tarîkı'n-Nakşibendiyye*, 210^a-210^b. Sindî, vahdet-i vücûd konusunda müstakil telifte de bulunmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz Orkhan Musakhanov, “Muhammed Hayât es-Sindî'nin (Ö. 1163/1750) Fethü'l-Vedûd 'Alâ Vahdeti'l-Vücûd İsimli Vahdet-i Vücûd Reddiyesinin Tahkiki Ve Eleştirisi”, *AKİD* 1/1 (2018): s. 94-132.

154 Bir kıyas için bkz Musakhanov, “Muhammed Hayât es-Sindî”, s. 107-109, (özellikle 45. ve 49. dipnotlar)

155 Katalogda “Risâle fi'l-Tarifati'n-Nakşibendiyye” şeklinde geçmektedir. 42 Kon 5848/2, 3^b.

156 Hâdimî, “Risâletün Şübühâtün Ârizatün fi Tarîkı'l-Hacci”, s. 211.

157 Muhammed Hayât Sindî, *İcâzet*, 3^b.

158 Sindî, *İcâzet*, 3^b. İcâzet-i âmme'den burada kastı genel Nakşibendiyye icâzeti olsa gerektir. Zira ilim, ilim dah veya eser ismi geçen bir metin değildir.

Hâdimî, 1113/1701 yılında Hâdim'de doğmuştur.¹⁵⁹ İlk eğitimini Murâd Buhârî'nin halifesi olan babası Şeyh Mustafa Efendi'den almıştır. Ardından küçük yaşlarda Konya Karatay Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir. 5 yıl kadar süren bu eğitiminin ardından kendisinden bir eserinde “el-Mevlâ el-Üstâd el-Muhakkık Fahrurrûm”¹⁶⁰ diye bahsettiği Kazâbâdî Ahmed Efendi'den ders almak için İstanbul'a gitmiştir. 8 yıl süren bu eğitiminin ardından İstanbul'da kalmayarak memleketi Hâdim'e dönmüş; iftâ, tadrîs ve meşîhat gibi görevler icrâ etmiştir. 1176/1762 yılında vefat etmiştir.¹⁶¹

Hâdimî'nin Nakşîliğe dâir müellefâtına baktığımız zaman kataloglarda değişik isimlerle çok sayıda risalenin adı geçmektedir. Ancak içerik tahlili yapıldığı zaman Muhammed Hâdimî'nin iki ayrı Nakşîlik risâlesi yazdığı kesindir. Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 812, 35^b-38^a arasında yer alan ve muhtemelen müellif hattı olan risalenin adı *Risâle-i Nakşibendiyye*'dir. Önceki risalenin devamında 38^b-39^b arasında yer alan risale hakkında ise *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye* isimlendirmesini tercih ettik. Bazı çalışmalarda Hâdimî'nin iki adet Nakşîlik risalesinin aynı muhtevâyâ sahip olduğu belirtilerek tek bir risale olarak kabul edilmiştir. Ancak risaleler detaylıca gözden geçirilecek olursa az olmakla birlikte iki risalenin bazı ortak noktaları olsa da içerik-üslup ve muhatap kitle açısından farklı risaleler olduğu görülür. Dolayısıyla *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye* risalesi ile *Risâle-i Nakşibendiyye* farklı risâlelerdir.

İçerik tahliline geçmeden değinilmesi gereken diğer bir husus ise *Risâle-i Nakşibendiyye* risalesinin şârihleri meselesidir. Hâdimî'nin “mûteber ve mûcez” olan *Nakşibendiyye* risalesi kaynaklarda geçtiğine göre 18. yüzyılın gizemli sûfisi Trabzonlu Kösec Ahmed, Hâdimî'nin öğrencisi Dervîşzâde Zeynelâbidîn ve Hâdimî'nin oğlu Abdullah Hâdimî tarafından şerh edilmiştir. Dervîşzâde'nin şerhi Edirne, Selânik ve Rumeli defterdârı olan oğlu Mehmed Münib Efendi tarafından bazı eklemelerle serbest ve geniş bir şekilde tercüme edilmiş ve bastırılmıştır.¹⁶² Hâl böyle olunca üç ayrı şerhin varlığı göze çarpmaktadır. Akademik çalışmalarda da bu husus yer almıştır.¹⁶³ Ne varki şârihlere atfedilen eldeki yazmalara bakıldığı zaman tek şerhin üç farklı kişiye atfedildiği görülmektedir. Yani Hâdimî'nin *Risâle-i Nakşibendiyye*'sinin bir tane şerhi üç tane şârihi vardır. Bunun aidiyetini çözmek bu makale sınırları içerisinde mümkün değildir. Ancak bir ibâreyi örnek vermek sûretiyle probleme dikkat çekmekle yetineceğiz.

159 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 296. Şimşek, *Muhammed Hâdimî*, 35.

160 Hâdimî, *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

161 Şimşek, *Muhammed Hâdimî*, 35-39, 55.

162 Mehmed Münib, *Tühfetü'l-Mülûk fi İrşâdi Ehli's-Sülûk*, (İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1268).

163 Bkz Ramazan Muslu, “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Nakşibendilik Risâlesi'nin Tahlili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001): 204.

Trabzonlu Kösec Ahmed Efendi'den bir bölüm:

وأما ماهيته: ماهية الطريق النقشبندية وتذكير الضمير باعتبار المنسوب إليه وهو الخواجه النقشبند قدس [سره] وماهية الشيء ذاته وحقيقته بحيث لا يكون الشيء شيئاً إلا بها. فدوام العبودية: العبودية تقيد العبد بخدمة المولي بصدق القصد إليه لأجل رضاه. ومعني دوام العبودية أنه لا تأتي علي العبد ساعة من ليل ونهار إلا وهو مشغول بخدمة مولاه وذلك لا يكون إلا بأشرف الطاعات: اي العبادات من صلاة وصوم وحج وزكاة أعني ذكر الله علي الإطلاق¹⁶⁴

Dervîşzâde'de aynı kısım:

وأما ماهيته: ماهية الطريقة النقشبندية وتذكير الضمير باعتبار المنسوب إليه وهو الخواجه النقشبند قدس سره وماهية الشيء ذاته وحقيقته بحيث لا يكون الشيء شيئاً إلا بها. فدوام العبودية: العبودية تقيد العبد بخدمة مولاه بصدق القصد إليه لأجل رضاه. ومعني دوام العبودية أنه لا تأتي علي العبد ساعة من ليل ونهار إلا وهو مشغول بخدمة مولاه وذلك لا يكون إلا بأشرف الطاعات: اي العبادات من صلاة وصيام وحج وزكاة أعني ذكر الله علي الإطلاق¹⁶⁵

Abdullah Hâdimî nüshasında aynı yer ise şöyledir:

وأما ماهيته: ماهية الطريقة النقشبندية وتذكير الضمير باعتبار المنسوب إليه وهو الخواجه النقشبند قدس سره وماهية الشيء ذاته وحقيقته بحيث لا يكون الشيء شيئاً إلا بها. فدوام العبودية: العبودية تقيد العبد بخدمة مولاه بصدق القصد إليه لأجل رضاه. ومعني دوام العبودية أنه لا تأتي علي العبد ساعة من ليل ونهار إلا وهو مشغول بخدمة مولاه وذلك لا يكون إلا بأشرف الطاعات: اي العبادات من صلاة وصيام وحج وزكاة أعني ذكر الله علي الإطلاق¹⁶⁶

164 İBB, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1659, 1^b-23^a; 4^b. Tercümesi şu şekildedir: Onun mahiyetine gelince: Nakşibendiyye tarikatının mahiyetine. Zamîrin müzekker olması, kendisine nispet olunan kişinin Hâce Nakşibend olması sebebiyledir. Bir şeyin mahiyeti, o şey olmaksızın olmayan bir şeyin zâtı ve hakîkati anlamına gelmektedir. Ubûdiyyete devamdır. Ubûdiyyet, rızasını kazanmak için doğru bir yönelişle Mevlâ'nın hizmetiyle kulun kendisini kayıtlamasıdır. Ubûdiyyete devâm, kulun Mevlâ'sına hizmetle meşgul olmaksızın bir saatin bile gelmemesi, demektir. Bu ise, ancak tâatlerin en şereflisi ile olur. Yâni namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibâdetlerin. Bununla mutlak olarak zikrullahı kastetmekteyim.

165 Dervîşzâde'nin yazma nüshası kataloglarda Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 738, 1^b-40^b arasında kayıtlıdır. Ancak eserin içeriğinde şârihin ismi yer almaz. Ne varki Dervîşzâde'nin bu Arapça şerhi oğlu tarafından tercüme edilip basıldığı için bu konuda bir ihtilâf olmamalıdır. Bkz Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 738, 7^a. Tercümesi şu şekildedir: Onun mahiyetine gelince: Nakşibendiyye tarikatının mahiyetine. Zamîrin müzekker olması, kendisine nispet olunan kişinin Hâce Nakşibend olması sebebiyledir. Bir şeyin mahiyeti, o şey olmaksızın olmayan bir şeyin zâtı ve hakîkati anlamına gelmektedir. Ubûdiyyete devamdır. Ubûdiyyet, rızasını kazanmak için doğru bir yönelişle Mevlâ'nın hizmetiyle kulun kendisini kayıtlamasıdır. Ubûdiyyete devâm, kulun Mevlâ'sına hizmetle meşgul olmaksızın bir saatin bile gelmemesi, demektir. Bu ise, ancak tâatlerin en şereflisi ile olur. Yâni namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibâdetlerin. Bununla mutlak olarak zikrullahı kastetmekteyim.

166 Abdullah Hâdimî şerhi ise kataloglarda Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdayi, nr. 365, 1^b-31^b arasında bulunmaktadır. Bu nüshanın Abdullah Hâdimî'ye nispet edilmesi muhtemelen dikkatsizlikten kaynaklanmıştır. Risâlenin her hangi bir yerinde Abdullah Hâdimî'nin adı geçmez. Ancak temmet kaydında yer alan "Abdullah b. Muhammed Atâüllâh" ifadesinin

Bu sadece örnek olarak verilmiş olup kalan kısımları da aynıdır. Böyle bir problemin varlığına dikkat çekerek bu kısmı tamamlamak istiyoruz.

Risâle-i Nakşibendiyye

Hâdimî, *Nakşibendiyye Risâlesi*'ne¹⁶⁷ Nakşî olmanın dokuz maddelik şartını sayarak başlar. Bunlardan ilk üç maddenin İmam Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled* risalesinin sâlik olmanın şartlarıyla aynı olduğu görülür.¹⁶⁸ Hâdimî'nin aynı zamanda *Eyyühe'l-Veled* şârihi olduğu göz önüne alınca bu anlaşılabilir. Hâdimî bu dokuz maddeyi saydıktan sonra dört maddede özetler: Bunlar azimete sarılma, ruhsattan kaçınma, amelde en ihtiyâtlı olan görüşle amel etme, kötü ahlaktan kaçınma ve iyi ahlakla ahlaklanmadır.¹⁶⁹ Ardından Nakşîliğin mahiyetini ubûdiyyette devamlılık olarak tespit eden Hâdimî bununla zikrullâhı kastettiğini belirtir. Bu Allah'ın dışındaki şeyler demek olan mâsivânın tamamen unutulması şeklinde olmalıdır. Mâsivâdan tamamen yüz çevirip Hakk'a yönelmedikçe gerçekleşmez. Hâdimî'ye göre bu sünnettullahtır.¹⁷⁰

Nakşî şeyhlerinin İsm-i Zât ve nefy ü ispât olmak üzere zikirde iki yol üzere olduklarını belirten Hâdimî bunlardan İsm-i Zât'ın maksûdun elde edilmesinde "en yakın ve en kolay" olan usûl olduğunu belirtir.¹⁷¹ Bunun nasıl icrâ edileceğini de aktaran Hâdimî'nin kaynak göstererek *Tâciyye Risâlesi*'nden faydalandığı görülür.¹⁷² Diğer bazı Nakşîlik risâlelerinde olduğu gibi Hâdimî'nin de kalpten vesvesenin çıkarılmasının yöntemlerine yer verdiği görülür.¹⁷³ Yine birçok Nakşîlik risalesinde görülen bir Nakşînin gün içerisinde icrâ edeceği ibâdetler/virdler burada da yer alır.¹⁷⁴

devamına bakılmadan ona atfedilmiş olması mümkündür. İstansih tarihi 1238 yıldır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdayi, nr. 365, 6^a-6^b. Tercümesi şu şekildedir: Onun mahiyetine gelince: Nakşibendiyye tarikatının mahiyetine. Zamîrin müzekker olması, kendisine nispet olunan kişinin Hâce Nakşibend olması sebebiyledir. Bir şeyin mahiyeti, o şey olmaksızın olmayan bir şeyin zâtı ve hakikati anlamına gelmektedir. Ubûdiyyete devamdır. Ubûdiyyet, rızasını kazanmak için doğru bir yönelişle Mevlâ'nın hizmetiyle kulun kendisini kayıtlamasıdır. Ubûdiyyete devâm, kulun Mevlâ'sına hizmetle meşgul olmaksızın bir saatin bile gelmemesi, demektir. Bu ise, ancak tâatlerin en şerefli ile olur. Yâni namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibâdetlerin. Bununla mutlak olarak zikrullahı kastetmekteyim.

167 Eserin tanıtımında Muhammed Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, nr. 812, 35^b-38^a arasında yer alan 1170 tarihli müellif nüshası kullanılmıştır. Bu risâlenin Osmanlıca tercümesi ise İBB, Atatürk Kitaplığı, nr. 841, 23^b-30^a arasında yer alır.

168 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 35^b. [Hâdimî], *Şerhu Eyyühe'l-Veled*, thk.: Muhammed Hâdî Şemrâhî Mardîni, (Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2013), 59-61.

169 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 35^b

170 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 35^b-36^a.

171 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 36^a.

172 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 36^a.

173 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 36^a-36^b.

174 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 36^b-37^b.

Sonra Nakşîliğin diğer bir zikri olan nefy ü ispât zikrine gelen Hâdimî burada cezbeye istidâtlı sâlikin ism-i zât, sülûke istidâtlı olan sâlikin ise nefy ü ispât zikri ile uğraşması gerektiğini belirtir. İlgili zikrin yapılaş keyfiyetinden bahseden Hâdimî istenilen neticenin elde edilememesinin gerekçelerine de burada yer verir.¹⁷⁵ Aliyyü'l-Kârî'nin *Şerhu Hısnî'l-Hasîn*'inden anekdot aktaran Hâdimî duâ ve niyazla risalesini tamamlar.¹⁷⁶

Netice olarak Hâdimî risalesini, Nakşî olmanın şartları, Nakşîliğin mahiyeti, Nakşîlerin icrâ etmesi gereken nâfileler ile Nakşî sülûkündeki iki türlü zikir ve icrâsının keyfiyetiyle şekillendirmiştir.

Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye

Hâdimî'nin bu risalesine¹⁷⁷ bakıldığı zaman daha çok savunmacı bir üslupla yazıldığı görülmektedir. Hattâ bu risale üslup olarak bir reddiyenin cevabı gibidir.

Müellifin burada Nakşîliği isim vermese de tenkit edilen diğer bazı tarikatlardan ayırmaya çalıştığı ayrıca tenkit konusu olan semâ-devrân, hulûl-ittihâd, şath gibi konulardan bu tarikatın uzak olduğunu belirtme ihtiyacı hissettiği görülmektedir. Ayrıca Aliyyü'l-Kârî ve Taftâzânî gibi Osmanlı ulemasının yakından tanıdığı bazı âlimlerin Nakşîlik hakkındaki olumlu görüşleriyle bu hususun pekiştirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'sinden de görüşlerinin bir misdâkı olarak yararlanması¹⁷⁸ Birgivi tenkitlerinden Nakşîliği uzak tutma bağlamında değerlendirilebilir.

Tek varaklık muhtasar eserin içeriğinin Nakşîliğin mahiyeti ile başladığı, tarikatın aslı ve silsilesindeki bazı muteber meşâyihle atf ile devam ettiği görülür. Sonra bidatçıların ihdâs etmiş olduğu şathiye, devrân, raks gibi şeyler ile şeriata aykırı olan şeylerin bâtlı olduğu belirtilir.¹⁷⁹

Hâdimî'nin diğer bazı tarikat erbâbına yönelik tenkitçi tavrı sebebiyle kendisinin ifadelerine yer verecek olursak şunları söylemektedir:

Hâsılı, Nakşibendî yolu, aslı üzere sahâbe yoludur. Ne artırmışlar, ne eksiltmişler ne de değiştirmişlerdir. *Diğer tarikatların aksine*. O yol, ibâdetlerin en şerefli olan zikirle ubûdiyyete devâmdan ibarettir. Yine o yol, sünnete tutunmak, bidattan hatta ruhsattan zarûret dışında kaçınmaktan ibarettir. Bu, adetlerde ve muâmelelerdeki tüm hareketlerde ve durumlarda (al-harekât ve 's-sekenât) her bir an ve halin içeriğinde, tüm vakitlerin kapsamında Allah'la hazır olmaya devamlıdır. Bidatçıların

175 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 37^b-38^a.

176 Hâdimî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, 38^a.

177 Eserin tanıtımında; Muhammed Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, nr. 812, 38^b-39^b arasında yer alan müellif nüshası kullanılmıştır.

178 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

179 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^b-39^a.

çıkardığı; şathiye, ayrıca devr/ devrân, müzik eşliğinde raks gibi tâmmâta gelince, *Tarikat-ı Muhammediyye*'de geçtiği üzere bâtıldır. Yine senetsiz ve şerîata muhâlif olan iftirâ ve ıstılahları büyük şeylere nispet etmek de mahzâ bâtıldır.¹⁸⁰

Ardından Hâdimî risalenin en dikkat çekici kısmını oluşturan ve savunma amacıyla yazıldığını gösteren şu tasnifi yapar: Ona göre hakîkati araştıran (الباحث عن حقيقة الأمور) fukahâ, mütekellimûn, müfessirûn ve muhaddisûn olmak üzere 4 zümre olup bunlar ilm-i Tasavvuf'un aslı üzere sâbit bir hakikati olduğuna kâildirler.¹⁸¹ Meselâ *Tatarhânîyye*'de, “mükâşefe ilmüne gelince Allah'ın hidâyetin öncülü kıldığı mücâhedeyle hâsıl olur” demiştir. *Eşbâh*'tan ve *el-Hulâsa* gibi Hanefî fıkıh kaynakları ile görüşlerini destekler.¹⁸²

Hâdimî sonra Kelâmcılardan Teftâzânî'nin tasavvufî tecrübe hakkındaki görüşlerini *Şerh-i Makâsıd*'dan yaptığı şu nakille savunduğunu görölür:

Burada öyle olmadığı halde hulûl ve ittihâdı çağrıştıran başka bir mezhep daha vardır. O sâlikin sülûkünde ilallah ve fillâh'a vardığı zaman tevhid ve irfân denizine garkolur. Böylece zatı Allah'ın zâtında sıfatları Allah'ın sıfatlarında yok olur. Tüm mâsivâdan gâip olur ve varlıkta Allah'tan başka bir şey göremez.¹⁸³

Hâdimî, Teftâzânî'den bunu naklettikten sonra bu yolun iyânî olup burhânî olmadığını da nakleder. Hâdimî'nin mütekellimûndan diğeri bir delili ise Seyyid Şerif olup “Seyyid Şerif'in özellikle de *Ta'rifâtı* olmak üzere bu kelimelerle doludur” der. Diğeri bir delili ise Devvânî olup Hâdimî tarafından oldukça bilinçli olarak seçildiği ortadadır. Zira bu isimlerin eserleri Osmanlı medresesinin ders kitapları ve başvuru kaynaklarıdır.¹⁸⁴

Müfessirlerin görüşlerine gelince Hâdimî'nin burada Beydâvî, Râzî, Nesefî, Süyûtî, Kûrânî, Vâhidî, Tahâvî ve Zemahşerî/Keşşâf gibi pek çok müfessirin ismine yer verdiği görölür. “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler.”¹⁸⁵ âyeti ile “Allah'ı çokça zikredin”¹⁸⁶ ayetlerinde bu müfessirler, sûflilerin görüşü ile paralel olarak *zîkr-i dâimî* şeklinde tefsir etmişlerdir.¹⁸⁷

180 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 38^p-39^a.

181 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

182 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

183 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

184 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

185 *Âlü İmrân*, 3/191.

186 *el-Ahzâb*, 33/41.

187 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a.

Hâdimî'nin muhaddislerden delillerinden birisi, zikre taalluk eden her hadisi tenkit edip sahih hükmünü vermeleridir. Özellikle de *Câmiu's-Sağîr*'de geçen "ilm-i bâtın" hadisi olarak bilinen rivâyeti zikreden Hâdimî bunun şerhine Münâvî'den yer verir. Buradaki ilm-i bâtını şerh eden Münâvî de, Gazzâlî'ye atf yaparak bunun ilm-i mükâşefe olup "ilimlerin gâyesi olduğunu" bildirir. Ali el-Kârî'nin *Şerhu Hısnî'l-Hasîn* adlı eserinden de iktibasta bulunan Hâdimî'nin bu noktada İstanbul'da iken hocası olan Kazâbâdî'den iktibasta bulunduğu görülür. *Câmiu's-Sağîr* hadisinde geçen ilmin mükâşefe ilmi yani Tasavvuf olup onun ağır riyâzetlerle "tasfiye-i bâtın" sonucu hâsıl olduğunu bildiren Kazâbâdî, sûfilerle sûfilik iddiâsında bulunanların arasını ayırır. Kazâbâdî; bazı mühlidlerin iddiâ ettiği gibi ilm-i bâtın şeriat ilmi ile çelişmez der. İddiâcılara bir şeyin münker olduğu haber verildiği zaman "sen bunu bilmezsin. Çünkü sen zâhir ehli değilsin. Bunu bâtın ehli bilir" dediklerini aktarır. Bu ise hem sapmak hem başkasını saptırmak olup küfürdür. Zira o kadim şeriatı yıkmaktır. Hâdimî, bitiş cümleleri ile risalesini tamamlar.¹⁸⁸

Görüldüğü üzere bu risalede Nakşîlik ve genel olarak Tasavvuf İlmî'nin temelendirilmesi ve savunusu yapılmaktadır. Bu arada sûfilerle, müddeiler şeklinde ayırımında bulunularak dönemsel Tasavvuf'un muhâsbesi de yapılmaktadır.

8. İbrahim Hakkı Erzurûmî: *Der Tarîk-ı Nakşibendî*

Mârifetnâme isimli eseriyle Anadolu irfanının önde gelen isimlerinden olan Erzurumlu İbrâhim Hakkı aynı zamanda müntesibi olduğu Nakşîliğe dâir muhtasar da olsa telifte bulunanlardandır. *Mârifetnâme*'de Nakşîliğe dair önemli ve mufassal açıklamalar yapan Erzurûmî bu risalesinde de Nakşî sülûkünü ele alır.

2 Muharrem 1115/18 Mayıs 1703'te Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur. Babası Derviş Osman Efendi, hem sûfi hem de iyi bir eğitim görmüş birisidir. Hac yolculuğu esnasında tanıdığı İsmail Fakîrullah'a intisap ederek Tillo'ya yerleşmiştir. Dokuz yaşında iken babasının yanına giden Erzurûmî ilk eğitimini babasından almıştır. Ardından hayatını Tillo, Erzurum, İstanbul ve Hacc için gittiği Arap yarımadası arasında sürdürmüştür. Babası gibi Fakîrullah'a intisap etmiş ve hilâfet almaya muvaffak olmuştur. 1186/1772 yılında vefat etmiş, Tillo'da şeyhinin türbesine defnedilmiştir.¹⁸⁹ Erzurûmî'nin şeyhi İsmail Fakîrullah'ın Nakşî ve Kâdirî olmasından¹⁹⁰ dolayı hem Kâdirîliğe hem de Nakşîliğe nispet edilmiştir. Ancak

188 Hâdimî, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, 39^a-39^b.

189 Bkz Bursalı Mehmed Tahir, "Şeyh İbrâhim Hakkı Erzurûmî", *Sırât-ı Müstakîm*, 18 Ağustos 1327, s. 407; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 410-412; Mustafa Çağrı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 21, s. 305-306. Vefat tarihini Çağrı, 1194/1780 Nüveyhız ise 1195/1781 olarak verir. Bkz Âdil Nüveyhız, *Mücemül'l-Müfessirîn*, Beyrut: Müessesetü Nüveyhızı's-Sekâfiyye, 1983, s. 13.

190 Bursalı, "Şeyh İbrâhim Hakkı Erzurûmî", 407.

Erzurûmî, *Mârifetnâme*'de Nakşî sülûküne özel başlık tahsis ettiği ve müstakil Nakşîlik risalesi yazdığı için onun Nakşîliğe nispeti daha ağır görünmektedir.

Der Tarîk-ı Nakşibendî

Erzurûmî'nin bu risalesinin Osmanlıca olarak baskısı yapılmıştır. Matbu nüsha, *Hâzâ Risâle-i İbrâhim Hakkı Der Tarîk-ı Nakşibendî* başlığını taşımaktadır. Erzurûmî, diğer birçok eseri gibi bu risalesini de Türkçe kaleme almıştır. Dolayısıyla muhâtap kitlesinin Türkçe konuşan kitle olduğu anlaşılmaktadır. Eserde, tarikatın üç sülûk esası, üç ruknü, üç hakikati ve on iki kelimâtına yer verilmiştir.

Erzurûmî'ye göre Nakşî sülûkünün 3 yolu nefy ü ispât zikri, lafza-i celâl zikri ve râbitadır. Nefy ü ispât zikri, mâsiva düşüncesini tamamen giderirken kalbin doğal hali gelinceye kadar çokça yapılan İsm-i Celâl zikri ise kalbin melekût âlemine yükselmesine sebep olur. Erzurûmî, İsm-i Celâl'in en etkili zikir olduğunu ve bu isimde olan tesirin diğer esmâda olmadığını bildirir. Bir uyarıda da bulunan müellif, sâlikin gördüğü harikalıkları asla ifşâ etmemesi gerektiğini belirtir.¹⁹¹ Râbita yolu ise gönül sahibi bir pîrin zâhir sohbetinde bulunmak, olmadığı zamanda sûretini hayâlinde muhafaza etmek sûretiyle icrâ edilen bir yol olup mürşide gelen feyzin onun vasıtasıyla müride intikâli üzerine kuruludur.¹⁹²

Erzurûmî, Nakşibendiyyenin üç ruknünü killet-i taâm, killet-i menâm ve killet-i kelâm olarak ifade eder. Bunların ölçüsünü ise hadd-i vasata riayet diyerek aşırıya kaçmadan ölçülü riâyazet olarak tespit ettiği görülür.¹⁹³

Erzurûmî, tarikatın hakikatinin de üç şeyde olup bunların; devâm-ı nefy-i havâtur, devâm-ı zikr ve devâm-ı murâkabe olduğunu belirtir. Bunların her biri kendisinden sonraki ilkenin de yardımcıdır.¹⁹⁴ O zaman tarikatın en yüksek hakikati murâkabe olmaktadır. Erzurûmî de nitekim "bu tarîkden murâd ve maksûd ancak budur"¹⁹⁵ diyerek murâkabenin gâye ilke olmasına dikkat çeker. Murâkabe'yi şöyle tanımladığı görülür: "Hakk Teâlâ'yı her yerde hâzır ve nâzır olduğunu gönülden bir an gidermemektir."¹⁹⁶

Erzurûmî son olarak Nakşîliğin sülûk esaslarını oluşturan kelimât-ı kudsiyyeye yer verir. Erzurûmî'nin verdiği ilkeler diğer genel geçer ilkelerin bir kısmını ihtivâ etse de başka ilkeler eklediği görülür. Bu ilkeleri şöyle sıralar:

191 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 2-5.

192 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 7-8.

193 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 11.

194 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 11-12.

195 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 12.

196 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, s. 12.

Nefy-i vücûd, bezl-i mevcûd, terk-i sûret, amel-be-azîmet, hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, (i)htimâ ani'l-bid'a, iktidâ bes-sünnet, uzlet ani'l-enâm, zikr ale'd-devâm.¹⁹⁷

9. Murtazâ Zebîdî: *el-Minehu'l-Aliyye fî't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*

Başta *İhyâ* şerhi olmak üzere irili ufaklı çok sayıda eser kaleme alan *İhyâ* şârihi Murtazâ Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye* adlı muhtasar bir Nakşîlik risalesi de yazmıştır. Kendisinin aynı zamanda Nakşî olduğu ve küçük yaşlarda tarikata intisap ettiği risâlenin ardından zikrettiği sened kısmından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu risaleyi bir Nakşî olarak yazmıştır.

18. yüzyılda Bursevî, Nâblûsî, Hâdimî gibi farklı ilimlerde muhalled eserler bırakan velûd müelliflerden birisi de Murtazâ lakaplı Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî'dir. Aslen Vâsıtlı olsa da 1145/1732 yılında Belcram/Hindistan'da doğmuş, Zebîdî'de/Yemen büyümüş, sonra Hicaz'a taşınmış en son Mısır'a gitmiş orada da vefat etmiştir.¹⁹⁸ *Fihrisü'l-Fehâris* müellifi onun icâzetlerinde kendisini; mezheben Hanefî, irâdeten Kâdirî, sülûken Nakşibendî, akîdeten Eş'arî olarak nitelediğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Hocalarından olan Seyyid Abdurrahman el-Ayderûsî aynı zamanda şeyhidir. *Hilyetü'l-Beşer*'de geçtiğine göre Teftâzânî'nin *Muhtasar*'ını Mekke'de ondan okumuş, ona mülâzımlık yapmış ayrıca ondan tarikat hırkası giymiştir. Yine hocası ve şeyhi Ayderûs'a *İhyâ*'dan bir miktar okumuş ve rivayet icâzeti de almıştır.²⁰⁰ Hocasının, onun üzerindeki etkili kişilerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şeyh Ayderûs'tan önce daha Hindistan'da iken hocası olan Muhaddis fakih Yâsîn b. Muhammed el-Abbâsî'ye intisap ettiği ve Nakşîliğe onunla bağlandığı anlaşılmaktadır.²⁰¹ 1205 yılında taun hastalığından ölmüştür.²⁰²

Zebîdî'nin daha hâl-i hayatında iken oldukça şöhret sahibi olduğu kaynaklara yansımıştır. *Hilyetü'l-Beşer* müellifi; Hicaz, Hind, Türk, Yemen, Şam, Bağdat, Basra vs. melikleri kendisi ile yazıştırdı derken Zirikli, insanların onun hakkında hüsn-i zannı o dereceye ulaşmıştı ki Fas/Mağripliler hacceden kişinin Zebîdî'yi ziyaret etmezse haccının kâmil olmayacağını zannettiklerini bildirmişlerdir.²⁰³

197 Erzurûmî, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, 13-14.

198 Hayreddin b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm Li'l-melâyîn, 2002, s. 70; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, s. 526-527.

199 Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, s. 527.

200 Abdürrezzâk b. Hasan El-Beytâr, *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlis Aşar*, nşr. Muhammed Behçet el-Beytâr, Beyrut: Dâru Sâdir, 1993/1413, s. 1493.

201 Bkz Zebîdî, Murtazâ, *el-Minehu'l-Aliyye fî't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizade, nr. 721, 200a.

202 Zirikli, *el-A'lâm*, 7: 70.

203 El-Beytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/1500; Zirikli, *el-A'lâm*, 7: 70

El-Minehu'l-Aliyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye

Zebîdî'nin 140 civarındaki eserinden²⁰⁴ birisi de *el-Minehu'l-Aliyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* adlı risalesidir.²⁰⁵ *el-Mineh*, giriş, Nakşî sülûkünün üç esaslı olan sohbet-râbîta, zikir, teveccüh-murâbe ile hâtîme ve kendisinin silsilesini zikrettiği sened bölümünden oluşan muhtasar bir risaledir.

Zebîdî, risalenin sebep-i telifini zikretmez. Eserini, Nakşî yolu üzere sâlike kemâlin hâsıl oluşunu ve Allah'a vâsıl olmanın de keyfiyetini içeren “nübze sağîra” olarak niteler.²⁰⁶ Eserine *el-Minehu'l-Aliyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* ismini vermiştir.²⁰⁷

Girişin ardından Zebîdî, sâlikin kemâle ermesinin yolunu diğer risalelerde olduğu gibi “ubûdiyyete devam” olarak tayin eder. Ubûdiyyeti ise “Allah'la sürekli beraber olma” hali olarak tanımladıktan sonra bunun cezbe-i ilâhî olmadıkça meydana gelmeyeceğini belirtir. Cezbe için en kuvvetli sebep ise şeyhin sohbetidir.²⁰⁸ Bu noktada sorulabilecek farazî bir soruya da sünnetullahın sebepler üzere câri olduğunu, bir ağacın kendiliğinden bitse meyve vermediğini, verse de lezzeti olmadığını anlatarak cevap verir.²⁰⁹ Buraya kadar anlattığı kısmı, kaynak göstermese de *Tâciyye Risâlesî'*nden alıntıladığı anlaşılmaktadır.²¹⁰ Hal böyle olunca ona göre kemâlin elde edilmesinin yolu cezbedir. Diğer sülûk unsurları cezbe vesile olacak olan sebeplerdir.

Bunun ilk yolu şeyhin sohbetidir.²¹¹ Bunun nasıllığına da kısaca değinen müellif ikinci yol olarak nefy ü ispât/Lâ ilâ illallâh zikrini ifade eder. Burada nefy ü ispât zikrinin yapılış âdâbı ve bununla meydana gelecek hallerden bahseder.²¹² Hocasının şeyhi olan Sindî nefy ü ispât zikrinde Lâ mevcûde illallâh'ı zikretmezken Zebîdî nefy ü ispâtta müntehînin Lâ mevcûde illallâh'ı tasavvur etmesinin gerektiğini belirtir.²¹³ Üçüncü yol ise, teveccüh ve murâkabe yoludur. Bu yolda dilin aracılığı olmaksızın Allah ism-i şerîfi ile kalbe yönelinir. Bunda zorlanma olmaksızın bir meleke haline gelinceye kadar devam edilir. Zebîdî burada bir kaynak belirtmese de Nakşibendiyye-i Tâciyye'nin kurucusu Tâceddîn b. Zekeriyâ'nın *Tâciyye*

204 Bkz İsmail Durmuş, “Zebîdî Muhammed Murtazâ”, *DİA*, İstanbul, 2013, s. 169-170.

205 Eserin tanıtımında Süleymaniye Kütüphanesi, *Kasideczade*, nr. 721, 198^b-200^b arasında yer alan 3 Recep 1206 tarihli nüsha kullanılmıştır.

206 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b.

207 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b.

208 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b.

209 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b.

210 Karşılaştırma için bkz Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, 32-37; Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b. *Miftâhu'l-Maiyye*, *Tâciyye Risâlesî'*nin şerhi olduğu için ilgili sayfalardaki metinlere bakınız.

211 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 198^b-199^a.

212 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 199^a-199^b.

213 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 199^a-200^b.

Risâlesi'nden etkilendiği anlaşılmaktadır.²¹⁴ Diğer bazı risalelerde olduğu gibi Zebîdî de risalenin hâtime bölümünde tarikatın âdâp bölümüne yer verir. Burada vaktin değerlendirilmesi, şeyh mürid ilişkisi ve “ezberlenmesinin kolay olması için” hatm-i hâcegânın 7 beyitlik nazmı yer almaktadır.²¹⁵ Ardından ise kendisinin bu tarikat icazeti yer almaktadır. İcâzetinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi Nakşî Ahrârî koldan olup Müceddidî koldan gelmemektedir. Tarikat silsilelerine dâir *İkdü'l-Cevheri's-Semîn* isimli bir kitabı da olan Zebîdî, Bahâeddîn-i Nakşibendî'nin iki nispeti olduğunu, birinin cehrî diğerinin hafî olup cehrî olanın Şeyh Ahmed, Baba Kemal Hayderî ve Necmeddîn-i Kübrâ'ya ulaştığı oradan Abdülkâhir Sühreverdî'ye bağlandığını onun ise üç ayrı tarîki olduğunu zikretmiştir.²¹⁶ Hafî kolun ise bilindiği şekilde Emîr Külâl üzerinden geldiğini belirtmiştir.²¹⁷

Der-kenârda Zebîdî'nin bu risaleyi Recep 1195/1781 yılında yazdığı belirtilmiştir. Risalenin istinsah tarihi ise 3 Recep 1206/26 Şubat 1792'dir.²¹⁸

10. Ali Behcet Efendi: *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*

“Urefâ-yı Mevleviyye ve ricâl-i Nakşibendiyye'den” bir zât olup 1140/1727 tarihinde Konya'da doğmuştur. Babasından ve diğer bazı ulemâdan ders alarak icâzet almıştır. Sonra anne tarafından dedesi olan Alâeddîn Çelebinin post-nişini olduğu Afyon Mevlevîhânesi'ne giderek dedesinden *Mesnevî*, *Mektûbât-ı Rabbânî*, *Hikem-i Atâiyye* ve *Avârifü'l-Meârif* kitaplarını okumuştur. Ardından kadılık mesleğine girmiştir. Çeşitli yerlerde niyâbet/kadılık yaptıktan sonra Ankara nâibi/kadısı iken kendisine vâki haller sebebiyle memûriyeti terk ederek dedesinin son zamanlarında kendisine inâbe ile “usûl-i Mevleviyye” üzere çileye soyunmuş ve tekml-i sülûk etmiştir.²¹⁹ Bir müddet sonra Alâeddîn Çelebi'ye vâki olan mânevî işâretle Bursa'da ikamet etmekte olan Kâdirî ve Nakşî şeyhi Kerküklü Muhammed Emîn Efendi'nin halkasına dâhil olmuştur. “İkmâl-i sülûk” ederek Nakşî, Kâdirî, Kübrevî, Sühreverdî, Çeştî ve Şuttâriyye tarîklerinden icâzet almıştır.²²⁰

1232/1817 yılında İstanbul'da Selimiye Dergâhu şeyhliği uhdesine tevcih edilmiştir. Burada ulemâ, meşâyih, ümerâ ve vükelâ onun feyz halkasına dâhil olmaya gayret etmişlerdir. Dergâhta, tefsir, hadis, *Mesnevî* ve *Mektûbât-ı Rabbânî* tedris ettiği belirtilmiştir.²²¹ 1238/1823'te vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Vassâf, konumuzu oluşturan *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*'den

214 Karşılaştırma için bkz Nâblûsî, *Miftâhu'l-Maiyye*, 83-85; Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 199^b.

215 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 199^b-200^a.

216 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 200^a-200^b.

217 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 200^b.

218 Zebîdî, *el-Minehu'l-Aliyye*, 200^b.

219 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 194.

220 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 194.

221 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.2, s. 195.

başka altı eserini daha zikretmiş ve “birçok şerh, hâşiye ve ta’likât” diyerek başka küçük hacimli eserlerinin de olduğuna işâret etmiştir.²²²

Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye

*Risâle-i Ubeydiyye*²²³ Arapça ile karışık bir Türkçe ile yazılmıştır. Eser, sistematik bir yapı arz etmemektedir. Aksine farklı zamanlarda derlenmiş notların bir araya getirilmesi ile oluşmuş gibidir. Meselâ eserin ikinci bölümüne başlarken müellif, besmele, hamdele ve salveleyi tekrarlar, emmâ ba’d şeklinde başlar. Muhtasar olan risale 6 bölümden oluşur.

I. bölümde müellif, “Silsile-i Hâcegân-ı Nakşbendiyye dervîşlerinin î’tikâdları nedir?” sorusu ile başlar, sülûke dâir çeşitli konulara bazen tanım bazen de kısa açıklamalar şeklinde yer verir. Bunlar nefis, kalp ve rûh; sülûkte sohbetin fonksiyonu ve edepi; ibâdet, ubûdiyyet, ubûdet, cezbe, ittihâd, vahdet, tevhîd, saâdet ve şekâvet tanımları ile esfâr-ı erbaa ve şeyh konusu bu bölümü oluşturur.²²⁴

II. bölümde Nakşî silsilesini zikreder. Buna göre şeyhi Muhammed Emîn Efendi’nin iki Nakşî silsilesinden biri Anadolu’ya Müceddidî Nakşîliği getiren Yekdest Ahmed Efendi diğer ise Ruhâ/Urfa’da tarikatı almış olduğu Nebîh Efendi’nin diğer silsilesidir ki ikisi de Müceddidî Nakşîliği silsilesidir.²²⁵

III. bölüm ise Ali Behçet Efendi’nin Mevlevî silsilesini muhtevî olan bölümdür. Buna göre bu tarikatı anne tarafından dedesi olan Alâeddin Çelebi’den almıştır.²²⁶

IV. bölüm besmelenin ardından Arapça Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî’den nakledilen kelimât-ı kudsiyyeye başlayalım meâlindeki cümle ile başlar ve burada Gucdüvânî, “bu tâife-i aliyye-i Nakşibendiyye’nin reîsi” şeklinde nitelenir. Burada Nakşî sülûkünün 11 esası olan kelimât-ı kudsiyye kısa kısa tanımlanır.²²⁷ Ardından farklı konulara geçer. Burada hukûk-ı selâse, ahlâk-ı hasenenin tahsili, Arapça hikâye, ardından tevhîdin mertebeleri olan efâl, sıfât ve zâtın tadılması gerektiği söz ile olmayacağı, müridin yalandan sakınması, namazlara devam etmesi, bazı nâfile namazlar ile salikin yemek âdâbı zikredilir. Attâr’ın *Mantku’t-Tayr* ve Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin ismi verilmeyen bir risalesinden nakilde bulunan yazar, sâlîke mücâhedenin gerekliliği, ihlâs ve istidâdını yaratılış amacı olan marifete sarfetmek gibi konularla temas ederek bölümü tamamlar.²²⁸

222 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 196-197. Eser ve müellifi hakkında detaylı bilgi için bkz Yusuf Turan Günaydın, “Ali Behcet Efendi ve *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*’si”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* sy. 17, 2006, s. 217-235.

223 1260 yılı Rebîulevvelin sonlarında basılan nüsha kullanılmıştır.

224 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, 2-7.

225 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, 7-9; 10-11.

226 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, 11-12.

227 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, 12-14.

228 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, 14-19.

V. Bölüm, tevhîd-i efâl, sıfât ve Zât'a dâir ikinci bir bölüm daha ayıran müellif burada bunları kısa örneklerle izah eder.²²⁹ Bölümün bitiminde Arapça olarak bu şeyhimiz ve efendimiz Mevlânâ Ali Behcet Efendi'nin (k.s. ve nevvera merkadehû) takrîridir ifadesi yer alır.²³⁰

VI. Bölümde ise na't-ı şerîf vardır.²³¹

Ali Behcet Efendi, Lâlizâde ve Kösec Ahmed Efendi gibi bu asırda çeşitli tarikatlara da intisâbı olmakla birlikte Nakşîliği ön plana çıkmış olan meşâyih örneklerindedir. Eseri de Nakşî âdâbı ile birlikte çeşitli konuların yer aldığı bir mecmua görüntüsündedir.

11. Diğer Risaleler

Makalenin sınırları gereği yukarıda bazı risaleler incelenebilmiştir. Metin veya şerh olsun bunların dışındaki ulaşılabilen Nakşîlik risaleleri ise şu şekildedir:

Muhammed Semerkandî (ö. 1116/1705), *Muhtasaru'l-Velâye*.

Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), *Risâletü'n-Nakşibendiyye*.

Mehmed Emin Tokâdî (1158/1745), *İrşâdü's-Sâlikîn; Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân; Tühfetü't-Tullâb*.

Lâlizâde Abdülbâkî (1159/1746), *Risâletü'l-Murâdiyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*.

Müstakim Mustafa Niyâzî (ö. 1163/1749), *Mücibü'l-Îkân liehli'l-Îmân*.²³²

Kösec Ahmed Efendi (1191/1777), *Silsiletü'l-Hâcegân; Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye; Tuhfetü'l-Ahbâb*.

Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (1197/1783), *Nakşibendiyye Risâlesi*.

Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1200/1785), *Risâletü's-Sülûk*.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1202/1788), *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye*.

Turhallı Mustafa Efendi (1208/1794), *Mürşidü's-Sâlikîn*.

Abdurrahman b. Mustafa Ayderûsî (1192/1778), *Risâle fi Sülûki Tarîkati'n-Nakşibendiyye*.

Sonuç

XVIII. yüzyılda yazılan Nakşîlik risalelerini konu edinen bu çalışmada, toplam literatürün önemli bir kısmına değinilmeye çalışılmıştır. Risalelerde aidiyet, özgünlük gibi problemler fark edilmiştir. Tüm literatürün doğru bir şekilde ortaya

229 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, s. 19-20.

230 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, s. 20.

231 Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, s. 20-21.

232 Mustafa Niyâzî Efendi'nin kataloqlarda görünen *Mücibü'l-Îkân liehli'l-Îmân* adlı risalesi ile *es-Sülûki'l-Kavîm ve's-Sırât-ı'l-Müstakîm* adlı risalesi yaptığımız karşılaştırmaya göre aynı eserdir. Eser, farklı isimlerle kayda geçtiği için iki farklı eser gibi algılanmıştır.

çıkartılması için, daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürün önemli bir kısmının halen yazma olarak bulunduğu ayrıca belirtilmelidir.

Bu makalede ulaşılan sonuçlardan birisi, Birgivi'nin Osmanlı dîni düşüncesini derinden etkilediği sonucudur. Nakşiliğin Osmanlı'nın en etkin/yaygın tarikatı haline gelmesinde *Tarikat-ı Muhammediyye* ve Birgivi'nin etkisini yeniden düşünmek elzem görünmektedir. Birgivi'nin Tasavvufi tenkitleri, Kadızadeli hareketinin bidat eleştirileri ve XVII. yüzyılın son çeyreğinde semâ ve devrânın yasaklanması Osmanlı'da Nakşiliğin önünü açan hususlar olmuştur. Tarikat mensuplarının bu tenkitler konusunda hassâsiyet gösterdikleri risalelere yansımıştır. Öte yandan Nakşî şeyhlerinin ağırlıklı olarak ilmiye kökenli olması, tarikatı sahâbe yolu olarak tanımlamaları ve hafî zikri tercih ediyor olmaları da ön açan bazı hususlar olarak dikkat çekmektedir. *Tarikat-ı Muhammediyye*'yi Hâdimî ve Nablûsî gibi önde gelen Nakşîlerin şerh etmeleri de bu amaca mebnî görünmektedir.

Nakşîlerin XVIII. yüzyıl Osmanlı tasavvufi hayatına katkıları bağlamında, devrin sülûlîğinin muhâsebesini yaptıkları belirtilmelidir. Bu minvalde bir taraftan ilm-i bâtın savunusu yaparken diğer taraftan da semâ-devrân tenkidi yaptıkları ve ayrıca müddeî sülûflere dikkat çektikleri görülmüştür. Ancak semâ ve devranın meşrûiyeti noktasında Nablûsî ve Tokâdî'nin farklı yaklaşım sergiledikleri ve bunun meşrûiyetini savundukları bilinmektedir.

Bu çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç, nisbetlerinden (Buhârî, Cüryânî, Semerkandî, Belhî) anlaşılacağı üzere Mâverâünnehir-Horasan bölgesi Nakşîlerinin, Hindistan ve Orta Asya'dan Nakşî-Müceddidiliği Anadolu'ya taşıdıklarıdır. Burada Anadolu'ya doğrudan değil de Mekke-Medîne ve Şam gibi tüm Müslümanlar için ortak merkezler üzerinden Anadolu'ya intikal ettirdikleri görülmüştür. Ayrıca telif faaliyetinde de bulunarak tarikatın yayılmasına gayret etmişlerdir.

Osmanlı'daki Nakşîlik risaleleri üzerinde önceki dönem müellefâtından Molla Câmî'nin ve Tâceddîn b. Zekerîyya'nın *Tâciyye Risâlesî*'nin bariz etkisi görülmektedir. Özellikle *Tâciyye Risâlesî* Nablûsî tarafından şerh edilmesinden başka tüm literatürü etkilemiş görünmektedir.

Risalelerin içeriğine bakıldığında zaman tarikatı, sahâbe yolu ve bidatlardan uzak bir yol olarak niteledikleri görülmektedir. Kimi ufak farklılıklar olsa da Nakşî sülûkünün üç unsuru olarak zikir, sohbet-râbita ve murâkabe-teveccüh ilkelerinin benimsendiği görülmüştür.

Nakşîlik risalelerinde muhâtap kitle olarak ulemânın da gözetildiği dikkat çekmektedir. Böylece Nakşî müellifler, Tasavvuf-İlmiye arasında yakınlık sağlama gayreti içerisinde olmuşlar ve ilmiye arasında Nakşiliğin yayılmasını amaçlamışlardır. Dolayısıyla Süleymaniyeli bir müderris olan Hâlid-i Bağdâdî'nin tarikatı yaymada ulemâ ile kurduğu etkili ilişki, önceki asırda başlayan sürecin devamı olarak görülebilir.

Kaynakça

- [Hâdimî, Muhammed]. *Şerhu Eyyühe'l-Veled*. thk. Muhammed Hâdî Şemrâhî Mardîni. Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2013.
- Abu Mahheh, Butrus. "Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of the Naqshbandî-Mujaddidî Order in Istanbul", *Welt des Islams*, sy. 53-1, 2013.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. çev. S. C. Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Ali Behcet Efendi. *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşbendiyye*. y.y, by, 1260.
- Allen, Jonathan Parkes. "Reading Mehmed Birgivi with 'Abd al-Ghanî al-Nâbulusî: Contested Interpretations of Birgivi's *al-Tarîqa al-Muhammediyya* in the 17th-18th Century Ottoman Empire". (https://www.academia.edu/33632790/Reading_Mehmed_Birgivi%C3%AE_with_%CA%BFAbd_al-Ghan%C4%AB_al-N%C4%81bulus%C4%AB_Contested_Interpretations_of_Birgivi%C3%AEs_al%E1%B9%ACar%C4%ABqa_al-Mu%E1%B8%A5ammad%C4%ABya_in_the_17th-18th_Century_Ottoman_Empire.) Erişim tarihi: 8.10.2019.
- Arabzâde, Muhammed İlmî, *Mizânü't-Tarîk*, Hacı Mahmut Efendi, 6542: 12^b-19^b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Arabzâde, Muhammed, *Şerh-i Gazel-i Câmî*, İstanbul: Taphâne-i Âmire, 1273.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul: MEB, 1955.
- El-Beytâr, Abdürrezzâk b. Hasan. *Hilyetü'l-Beşer fi Târîhi'l-Karnî's-Sâlis Aşar*, yay. Muhammed Behçet el-Beytâr, Beyrut: Dâru Sâdır, 1993/1413.
- Birgivi, Muhammed b. Pîr Ali. *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011.
- Buhârî, Muhammed Murâd. *Silsiletü'z-Zeheb*, Hacı Mahmut Efendi, 3212: 44^a-49^b, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Bursalı, Mehmed Tahir "Şeyh İbrâhim Hakkı Erzurûmî", *Sırât-ı Müstakîm*, 18 Ağustos 1327.
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Câmî, Abdurrahman, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye [I]*, çev. Neccarzade Mustafa, Halet Efendi, 827: 13^b-17^a, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Câmî, Abdurrahman, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye [II]*, çev. Neccarzade Mustafa, Halet Efendi, 827: 17^a-18^a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Currie, James Muhammad Dawud, "Kadızedeli Ottoman Scholarship, Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab and the Rise of the Saudi State", *Journal of Islamic Studies*, c. 26, sy. 3, 2015.
- Çağrı, Mustafa, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21: 305-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Demirdaş, Öncel, Kösec, Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Ankara: İlahiyât, 2017.
- Dervîşzâde, Zeynelabidin, *Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye*. Hasan Hüsnü Paşa, 738: 1^b-40^b, Süleymaniye Kütüphanesi.

- Durmuş, İsmail, "Zebîdî Muhammed Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 168-171, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erzurûmî, İbrahim Hakkı, *Der Tarîk-ı Nakşibendî*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, ts.
- Günaydın, Yusuf Turan. "Ali Behcet Efendi ve *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye'si*". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/17 (2006): 217-235.
- Hâdimî, Abdullah, *Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye*, Hüdayi, 365: 1^b-31^b, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hâdimî, Muhammed, Berikatün Mahmûdiyyetün fî şerhi Tarikatın Muhammed-iyyetin ve şeriatın nebeviyyetin fî sîretin Ahmediyyetin, İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye, 1316.
- Hâdimî, Muhammed, "Risâletün Şübühâtün Ârizatün fî Tarîkı'l-Hacci ve Ma'rûzatün ale'l-Âlim el-Âmil eş-Şeyh Muhammed el-Hayâtî es-Sindî", *Mecmûatü'r-Resâil*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1302.
- Hâdimî, Muhammed, *Risâle fî Sülûki'n-Nakşibendiyye*, İzmir, 812: 38^b-39^b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hâdimî, Muhammed, *Risâle-i Nakşibendiyye*, İzmir, 812: 35^b-38^a, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hâdimî, Mustafa, *Risâle fî Kırâet-i Hatm-i Hâcegânî'n-Nakşibendiyye ve Usûlihâ*, Reşid Efendi, 1017: 147^b-148^b, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: TTK, 2014.
- Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak İslâmıda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, haz. S. Uludağ-M. Kara, İstanbul: Marifet Yay., 1990.
- Kettânî, Muhammed Abdülhayy, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Meâcim ve'l-Meşyehât ve'l-Müselselât*, thk: İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402.
- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf*, 5: 13, 2004.
- Kösec Ahmed, *Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye*. Osman Ergin Yazmaları, 1659: 1^b-23^a; İBB, Atatürk Kitaplığı.
- Kösec Ahmed. *Tuhfetü'l-Ahbâb fî't-Tarîk ilâ Tarîkı'l-Ashâb*, Osman Ergin Yazmaları, 841: 39^b-60^a, İBB Atatürk Kitaplığı.
- La'lîzâde, Abdülbâkî, *Risâletü'l-Murâdiyye fî't-Tarîkatî'n-Nakşibendiyye*, Hacı Mahmut Efendi, 2456: 70^b-76^a, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Martı, Huriye, *Et-Tarîkatü'l-Muhamedîyye Muhteva Analizi, Kaynakları, Kaynaklık Değeri*, İstanbul: Rağbet Yay., 2012.
- Matlûb, Ahmed, *El-Ârif Abdülganî en-Nâbulsî Hayâtuhû ve Şi'ruhû*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004.
- Mete, Ayşegül, "Nakşibendiyye-Tâciyye'nin Kurucusu: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Yolu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32, (2012).
- Buhârî, Murâd, *Sohbetnâme*, Osman Ergin Yazmaları, 883: 29^b-31^b, İBB Atatürk Kitaplığı.

- Murâdî, Muhammed Halîl, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
- Musakhanov, Orkhan, "Muhammed Hayât es-Sindî'nin (Ö. 1163/1750) Fethu'l-Vedûd 'Alâ Vahdeti'l-Vücûd İsimli Vahdet-i Vücûd Reddiyesinin Tahkiki Ve Eleştirisi", *AKİD* 1/1, 2018, s. 94-132.
- Muslu, Ramazan, "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Nakşibendîlik Risâlesi'nin Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, 2001, s. 197-220.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Müellifi meçhul, *Tercüme-i Risâle-i Nakşibendîyye*, Osman Ergin Yazmaları, 841: 23^b-30^a. İBB, Atatürk kitaplığı.
- Münîb, Mehmed, *Tühfetü'l-Mülûk fî İrşâdi Ehli's-Sülûk*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1268.
- En-Nâblûsî, Abdülganî, *Miftâhu'l-Maiyye fî Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşibendîyye*, thk. Cûde Muhammed Ebu'l-Yezîd el-Mehdî-Muhammed Abdülkâdir en-Nassâr, Kahire: ed-Dâru'l-Cûdiyye, 2008.
- Nafî, Basheer, "A Teacher of Ibn 'Abd al-Wahhâb: Muhammad Hayât al-Sindî and the Revival of Ashâb al-Hadis's Methodology", *Islamic Law and Society*, 13/2, Nisan 2006, s. 208-241.
- Niyâzî, Müstakim Mustafa, *Ahvâlî Sülûki'n-Nakşibendîyye Mine'l-Bidâye ile'n-Nihâye*, 968: 62^b-86^b, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları.
- Nüveyhız, Âdil, *Mücemül-Müfessirîn*, Beyrut: Müessesetü Nüveyhızı's-Sekâfiyye, 1983.
- Nüzhet, Ahmed, *Menkıbe-i Evliyâiyye fî Ahvâli Rızâiyye*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1272.
- Öztürk, Necati, *Islamic Orthodoxy Among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadizade Movement*, Doktora Tezi, Edinburgh University, 1981.
- Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 3 Cilt, Kâhire: Matbaatü Vehbiyye, 1283.
- Semerkandî, Muhammed, *Tercüme-i Muhtasaru'l-Velâye*, çev. Neccârzâde Mustafa Rızâ, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, Litegrofya Destgâhı, 1272, s. 2-63.
- Semerkandî, Muhammed, *Muhtasaru'l-Velâye*, Ali Emîrî, 962: 1^b-81^a, Millet Kütüphanesi.
- Sindî, Muhammed Hayât, *El-İlânetü's-Sâmedîyye fî't-Tarîkati'n-Nakşibendîyye*, Aşir Efendi, 414: 11^a-22^a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Sindî, Muhammed Hayât, *İcâzet*. 5848/2: 3^b, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Sindî, Muhammed Hayât, *Risâletü't-Tarîki'n-Nakşibendîyye*, 2081/2: 205^b-210. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi.
- Şimşek, Halil İbrahim, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, İstanbul: Litera Yay., 2016.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müderris Bir Sufî Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Hikmetevi, 2016.

- Tala, Murat, Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî, Konya: Palet Yay., 2018.
- Tokâdî, Mehmed Emîn, *Risâletü'n- Nakşibendiyye*, Belediye Yazmaları, 469: 171^b-182^a, İBB, Atatürk Kitaplığı.
- Tokâdî, Mehmed Emîn, *Risâletü'z-Zikr*, Ali Emiri, 832: 18^a-22^b, Millet Kütüphanesi.
- Voll, John, "Muhammad Hayyâ al-Sindî and Muhammad Ibn 'Abd al-Wahhâb: An Analysis of an Intellectual Group in Eighteenth-Century Madina", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 38/1, 1975, s. 32-39.
- Zebîdî, Murtazâ, *El-Minehu'l-Alîyye fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, Kasıdecizade, 721: 198^b-200^b, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Ez-Zirikî, Hayreddin b. Mahmûd, *El-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

EK:

Müellif	Kitap	Neşir Durumu
Arapzâde Mehmed İlmî (ö. 1130/1718)	<i>Mizânü't-Tarîk</i>	Yazma Halinde
Murâd Buhârî (ö. 1132/1720)	Silsiletü'z-Zeheb; Sohbetnâme	Yazma Halinde; Neşredildi
Abdülğanî Nâblûsî (ö. 1143/1731)	Miftâhu'l-Maiyye fi't-Tarîkatî'n-Nakşibendiyye	Arapça Matbu
Mehmed Emin Tokâdî (ö. 1158/1745)	Risâletü'n-Nakşibendiyye	Tercümesi neşredildi
Neccarzâde Mustafa Rızâ (ö. 1159/1746)	Tercüme-i Muhtasaru'l-Velâye; Risâle-i Tarikat-i Nakşibendiyye Adlı İki Risale	Osmanlıca Matbu; Yazma Halindeler
Muhammed Hâdimî (ö. 1176/1762)	Risâle-i Nakşibendiyye; Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750)	el-Îânetü's-Sâmediyye; Risâletü't-Tarîki'n-Nakşibendiyye; İcâzet	Yazma Halindeler
İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö. 1194/1780)	Der Tarîk-ı Nakşibendî	Neşredildi
Murtazâ Zebîdî (ö. 1205/1791)	el-Minehu'l-Aliyye fi't-Tarîkatî'n-Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Ali Behcet Efendi (ö. 1727-1822)	Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye	Neşredildi
Yer Veremediğimiz Diğer Risaleler		
Muhammed Semerkandî (ö. 1116/1705)	Muhtasaru'l-Velâye	Tez olarak edisyon-kritiği yapılmıştır.
Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726)	Risâletü'n-Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Mehmed Emin Tokadî (1158/1745)	İrşâdü's-Sâlikîn; Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân; Tühfetü't-Tullâb	Neşredildiler
Lâlizâde Abdülbâkî (1159/1746)	Risâletü'l-Murâdiyye fi't-Tarîkatî'n-Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Müstakim Mustafa Niyâzî (ö. 1163/1749)	Mûcübü'l-İkân liehli'l-İmân/es-Sülûki'l-Kavîm ve's-Sırâtı'l-Müstakîm	Yazma Halinde

Müellif	Kitap	Neşir Durumu
Köse Ahmed Efendi (1191/1777)	Silsiletü'l-Hâcegân; Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye; Tuhfetü'l-Ahbâb	Yazma Halinde; Yazma Halinde; Tercüme Edildi
Abdurrahman b. Mustafa Ayderûsi (1192/1778)	Risâle fi Sülûki Tarîkatî'n-Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (1197/1783)	Nakşibendiyye Risâlesi	Yazma Halinde
Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1200/1785)	Risaletü's-Sülûk	Osmanlıca Matbu
Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1202/1788)	Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye	Yazma Halinde
Turhalî Mustafa Efendi (1208/1794)	Mürşidü's-Sâlikin	Neşredildi

Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendilik Risaleleri

Ali ÇOBAN

Özet

Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı'sında yazılmış Nakşilik risâlelerini konu edinmektedir. Önceki asırlara nispetle bu dönemde telif, tercüme ve şerh olarak çok sayıda tarikat risalesi kaleme alınmıştır. Bu risalelerle Osmanlı dinî hayatına Nakşiliğin bir teklif olarak sunulduğu düşünülmektedir. Mezkûr risâleler, Osmanlı dinî düşüncesini derinden etkileyen Birgivi'nin eleştirilerinden soyutlanmış bir tarikat takdimini içermektedir. Zira kimi Nakşilik risalesi yazarlarının, tarikatın mahiyetini ortaya koyarken Birgivi'nin ve Kadızâdelilerin tenkitlerine karşı hassasiyet gösterdikleri görülmüştür.

Risaleler sadece Anadolu'da değil Şam, Kahire ve Medîne gibi Osmanlı Arap coğrafyasında da yazılmıştır. Bu noktada zikredilen coğrafyadan Şam ve Medîne'nin, Hindistan'dan Anadolu'ya Müceddidî-Nakşiliğin intikalinde önemli duraklar olduğu söylenmelidir. Nakşiliğin zikredilen yüzyıl Osmanlı'sında konjonktürün de etkisi ile ulema arasında ciddi bir zemin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bunda Nakşiliğin bir asırdan fazla bir süredir devam eden raks, semâ, devrân ve bidat tartışmalarının uzağında hafî zikri tercih eden bir tarikat olmasının etkisinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca tarikatın, bidattan uzak sahabe yolu olarak nitelenmesi, sünnete sarılma ve bidattan kaçınmanın tarikatın bir gereği sayılmasının rolünden de bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, Nakşibendilik, Nakşilik Risaleleri, Birgivi, Kadızâdeliler, 18. yüzyıl.

Ottoman Naqshbandiyya Manuals in the Eighteenth-Century

Ali ÇOBAN

Abstract

This study examines the Naqshbandī booklets written in the 18th century. In comparison with the previous centuries, many booklets about the Naqshbandī order were written in this century as a new compilation, commentary or translation. It claims that through these booklets, the Naqshbandī order was presented as a viable track for the Ottoman religious sphere. The specific version of the order proposed in these booklets, however, was notably informed by the criticisms of Birgivī, an Ottoman scholar with profound influence on the Ottoman religious thought, and Kadizadelis.

These booklets were written not just in Anatolia, but also in the Ottoman Arabian cities such as Damascus, Cairo and Medina. In fact, especially Damascus and Medina served as important stations for transporting the Naqshbandī-Mujaddidī order from India to the Ottoman Empire.

In this period, the Naqshbandī order received a quite large foothold among the Ottoman religious scholars due to the impact of the political conjuncture. Another reason for their popularity was the Naqshbandī preference for silent/secret dhikr as opposed to the controversial Sufi practices such as *raks*, *sema* and *devran*. They also steered clear of innovation (*bidah*) and emphasized the need to embrace the sunna of the Prophet and the way of his companions (*sahabe*).

Keywords: Sufism, Naqshbandiyya, Naqshbandī Booklets, Birgivī, Kadizâdeli Movement, 18th century.

İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları

Süleyman DERİN*

Giriş

Tasavvuf bir hâl ilmi olması ve diğer dinî ilimlere göre teşekkülünü geç tamamlaması sebebiyle, ilk dönemlerden itibaren Müslüman ilim adamları arasında tartışma konusu olagelmıştır. Bu tartışmalar Batılı müsteşriklerin, tasavvufun başlangıcı ve gelişimi ile ilgili konularda daha serbestçe fikirler ortaya atmalarına sebep olmuştur. Zamanla bu fikirler İslam âleminde de makes bulmuş, pek çok aydın müsteşriklerin görüşlerini benimsemiştir. Sayı ve kalite açısından müsteşriklerin ortaya koyduğu bu eserleri görmezden gelmek mümkün değildir. Bu makalede Batılı araştırmacılardan daha ziyade İngiliz oryantalistlerin tasavvuf çalışmaları kronolojik bir çerçeve içinde incelenecek, yapmış oldukları çalışmaların içerik ve yöntemine dair genel bir değerlendirme sunulmaya çalışılacaktır.¹

I. İngiliz Oryantalizminin Başlangıç Dönemi

İngilizler denizci bir millet olması hasebi ile tarih boyu hareket kabiliyeti yüksek bir toplum olmuştur. Bu sebeple de İslam dini ve ülkeleri hakkında nispeten erken bir dönemde bilgi sahibi olmuşlardır.

Bu hususta genelde batılıların ve özelde İngilizlerin bir diğer avantajı da İslam ülkelerinde yaşayan Hristiyan azınlıklardır. İslam'ın verdiği geniş dini özgürlüklerden istifade eden bu azınlıklar hem batıya seyahat ederek Müslümanlar hakkında

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

1 Bu makale *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 2. Baskı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

bilgi vermekte, hem de İngiliz din adamları Hristiyan bölgelerini rahatlıkla ziyaret edebilmektedir. Meselâ Toledolu bir Hristiyan olan İbrahim b. Ezra 1158-59 yılları arasında Londra'da bulunmuş ve İslâm hakkında dersler vermiştir. Bu din adamları, Arapça temel eserlerin bir kısmını kendi dillerine tercüme etmişlerdir.

Orta Çağ'da Müslümanlar, Sicilya ve İspanya'da büyük bir medeniyet kurmuşlardı. Eğitim için bazı İngilizler bu bölgelere seyahat etmekte, İslâm-Arap üniversitelerinden İslam kültürünü rahatça öğrenebilmekteydi. Bunlar arasında öncü olarak sayılabilecek ilk şahıs Bathlı Adelard'dır. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde İspanya ve Suriye'de uzun seyahatlerde bulunan Adelard, Arapça öğrenmiş ve Arap kültürünü incelemiş, bunun yanında birçok Arapça eseri Latinceye çevirerek, Hristiyan âleminin hizmetine sunmuştur.

Profesyonel manada İngiliz oryantalist araştırmalarının başlangıcı XVII. yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Zira bu tarihten itibaren oryantalizm araştırmaları kesintisiz ve düzenli bir şekilde yürütülmüştür. 1632 yılında Sir Thomas Adams tarafından Cambridge'de, bu tarihten dört yıl sonra ise Başpiskopos Laud tarafından Oxford'da Arapça kürsüleri kurulmuştur. Böylece Arapça bir ilim ve din dili olarak İngiliz eğitim sistemindeki yerini almıştır. Cambridge'in ilk Arapça profesörlerinden olan Abraham Wheelock, aynı zamanda üniversite kütüphanesinde görev yapmış ve buradaki mevcut oryantal kaynakları yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.²

İngiliz Seyyahları

İngiltere'de oryantalist çalışmalara olan ilginin artmasında seyyah ve tüccarlar önemli bir rol oynamıştır. Onların bazen abartılı, bazen de gerçeğe yakın tasvirleri, Doğu'nun gizemli dünyasını araştırmak isteyenlere yol göstermiştir. Bu dönemde yazılan seyahatnamelerin sayısı pek çoktur, öyle ki sadece XVII. yüzyılda Doğu hakkında yayımlanan seyahatnamelerin sayısı 200'ü aşmıştır.³

Bu seyahatnameler arasında tasavvuf ve sûfilik hakkındaki ilk malumata Fransızcadan İngilizceye tercüme edilen Nicholay'ın *Voyages* adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu eser 1585 yılında T. Washington tarafından *The Navigations into Turkie* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Her ne kadar eser bir İngiliz'e ait olmasa da böyle erken dönemde tercüme edilerek yayımlanması, kitabın İngilizler için önemli olduğunu gösterir.

İngilizlerin öncü seyyahlarından William Biddulph 1600 ile 1608 yılları arasında Afrika, Asya, Suriye, Sicilya, Mezopotamya, Ken'ân, Galile, Samaria, Judea, Filistin, Kudüs ve Kızıldeniz bölgelerini gezmiş ve yakını Bezalief Biddulph'a seyahat

2 J. D. Pearson, *Oriental and Asian Bibliography An Introduction with some references to Africa*, Londra: Crosby-Lockwood, 1966, s. 22.

3 Yücel Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife* (3), 2002, s. 21.

notlarını mektup yoluyla haber vermiştir. Elde bulunan yirmi kadar mektubundan derlenen bilgiler 1609 yılında Londra’da seyahat notları olarak basılmıştır.

Tasavvuf hakkında bilgi veren⁴ seyyahlar arasında Sanderson, Osmanlı ile İngiltere arasında ticarî faaliyetleri düzenlemek üzere İstanbul’a elçi olarak göndermiştir. Sanderson, İstanbul, Suriye, Filistin ve Mısır’da gezmiş ve buralarda gördüğü ilginç olayları anlatmıştır.⁵ Bu tür seyahatnamelerin başlıca problemi seyyahların çoğu zaman hayal ile gerçeği birbirine karıştırmaktan kendilerini alamamalarıdır. Seyyahların ciddi bir eğitimden geçmemiş olmaları, seyahat ettikleri coğrafyalar ve bu coğrafyaların kültürlerine yabancı olmaları da onların objektif bilgi vermelerine engel olmuş görünmektedir. Ayrıca seyyahlar seyahatnamelerini daha ilginç hale getirme dürtüsü ile kastî olarak gerçek dışı bilgiler de verebilmişlerdir.

II. İngiliz Oryantalizminin Kuruluş Devresi: XVII. ve VIII. Yüzyıllar

Oryantalizmin kuruluş devresinden kastımız, İslam âleminin akademisyenler tarafından incelenmeye başlandığı dönemdir. XVII. yüzyılda hem Oxford hem de Cambridge üniversitelerinde Arap ve İslâm araştırmaları kürsüleri kurulmuştur. Bu iki kürsünün kurulmasına vesile olan kişilerin şahsiyetleri, İngilizler nezdinde oryantalizmin hedeflerine ışık tutması açısından ilginçtir. Oxford kürsüsü, zamanının önde gelen din adamlarından Başpiskopos Laud tarafından kurulmuştur. Laud sadece kürsüyü açmakla kalmamış aynı zamanda kütüphanesinin oluşması için de şahsen yardımcı olmuştur. 1634’te Doğu Akdeniz Şirketi’ne yazdığı bir mektupta, “Doğu’dan gelen her geminiz muhakkak bir Arapça, bir de Farsça yazma ile dönsün” emrini vermiştir.⁶ Bu tavsiyenin bir neticesi olarak bugün Londra, Oxford ve Cambridge’deki kütüphaneler bazen İslam ülkelerinde bile bulunmayan elyazmaları barındırmaktadır.

İngiliz oryantalistleri arasında oryantalizmi bir müessese haline getiren en önemli şahıs William Jones (ö. 1794) olarak kabul edilmektedir. Oryantalistler hakkındaki araştırmaları ile öne çıkan Arberry, Jones’u oryantalizmin İngiltere’deki kurucusu olarak tanıtmaktadır. Zira Jones’dan önce yaşayan oryantalistler araştırmalarını ferdî olarak yürütürken, o bu sahada faaliyet gösterecek kurumların temelini atmıştır.⁷

4 Bu hususta doğrudan tasavvuf ismini kullanmayan Sanderson, kaleme aldığı hatıralarında Mısır’da gördüğü bir veli hakkında bilgiler vermemektedir. Her ne kadar bu bilgiler seyyahların ciddi bir eğitimden yoksun bir şekilde yola çıktıklarını gösteren emareler de olsa da tasavvufa dair Batı’nın tasavvufi kişi ve meselelere dair ilk bilgi aktarmalarını burada görebilmekteyiz.

5 Sir William Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, Londra, 1931, s. 46.

6 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, Londra, 1990, s. 2.

7 Arberry, *Oriental Essays, Portraits of Seven Scholars*, George Ailen and Unwin, Londra, s. 49.

William Jones, 15 Ocak 1784'te, Royal Asiatic Society of Bengal'i kurmuştur. Ahmet Davutoğlu bu tarihi oryantalist çalışmalarda bir kırılma noktası olarak görmektedir. Zira ona göre Bengal'deki İngiliz idaresi oryantalist çalışmaları yerel kültürü tanıma faaliyeti olmaktan çıkarıp, idaresi altında bulunan bir toplumu yönlendirmenin bir parçası haline getirmiştir.⁸

1823'te Londra'da Royal Asiatic Society kurulmuş ve 1834'te bu cemiyet *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*'ı çıkarmaya başlamıştır. Kuruluşundan itibaren kral ve kraliçeler bu cemiyetin başlıca destekçileri olmuşlardır. Bu yakın ilgi neticesinde İngilizler oryantalizm sahasında önemli başarılarla imza atmışlardır.⁹ Akademisyen oryantalistlerin verdiği bilgiler daha sonra İngiliz askeriyesini de etkilemiş ve Müslümanların bulunduğu Hindistan gibi sömürge ülkelerine giden bir kısım askerler de oryantalizm alanında çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

2.1. Asker Oryantalistler:

İngilizleri dünya siyasetinde başarılı kılan önemli unsurlardan biri onların askerlerine iyi bir eğitim vermesidir. Öyle ki pek çok üst düzey rütbeli asker kültürel ve dini konularda araştırmalar yapmış ve bunları yayınlamıştır. İngiliz oryantalistleri arasında askerî vazifelerle İslâm ülkelerinde ve özellikle Hindistan bölgesinde bulunanlar önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu zevat sadece askerî görevlerle yetinmemiş, belki otoritelerini pekiştirmek için yönettikleri toplumları yakından tanımaya gayret etmişlerdir. Elde ettikleri bilgi ve tecrübelerini de yazıya dökerek oryantalizm sahasında önemli eserler vermişlerdir. Bu bölümde bu asker oryantalistlerden öne çıkanları ele alacağız.

2.2.1. Sir John Malcolm (ö. 1833)

Sir John Malcolm 1769 yılında İskoçya'nın Dumfriesshire kasabasında doğmuştur. Henüz on iki yaşında bir çocuk iken Hindistan'daki İngiliz ordusunda yetiştirilmek üzere askere alınmış ve 1783'te Hindistan'a gönderilmiştir.

Malcolm'un kaleme aldığı eserler daha çok Hindistan'daki siyasî ve askerî vaziyeti ele almaktadır. *Sketch of the Political History of India Since 1784* (1784'ten itibaren Hindistan siyasî Tarihinden Tasvirler) adlı eser 1811 ve 1826'da olmak üzere iki kere basılmıştır. *Sketch of the Sikhs* (1812); *Observations on the Disturbances in the Madras Army in 1809* (1812); *A Memoir of Central India*, (2 cilt, 1823) gibi siyasî eserleri İslâm tasavvufunu ve kültürünü ilgilendiren kıymetli bilgiler içermektedir.

8 Ahmet Davutoğlu, "Batı'daki İslâm Çalışmaları Üzerine", *Marife*, sy. 3, 2002, s. 42.

9 Cemiyetin detaylı tarihçesi için bkz. *The Royal Asiatic Society, Its History and Treasures*, Londra, 1979, s. 1-78.

2.2.2. James William Graham

William Graham'ın hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kendisi Malcolm John'un mahiyetinde çalışan subay rütbesinde bir askerdir. Arberry'nin bildirdiğine göre orduda dil uzmanı olarak görev yapmıştır.¹⁰ Tasavvuf sahasında fazla bir eser vermemekle beraber, Graham'ın önemi İngiliz oryantalistleri arasında tasavvuf hakkındaki ilk müstakil makaleyi kaleme almış olmasından kaynaklanır. Hatta onun bu makalesi diğer Avrupa dilleri arasında da bir ilk olarak kabul edilmektedir. Bu tarihe kadar tasavvufla alakalı mütalaalar İran tarihi ve kültürüyle ilgili eserlerde, bu kültürün bir parçası olarak ve özet halinde yer almaktaydı. İlk defa Graham tasavvufu müstakil bir ilim olarak ele almış, tasavvufun diğer ilimlerden farklı ve onlar gibi bağımsız bir ilim dalı olduğunu ortaya koymuştur. 1811 yılında bir konferansta serdedilen bu fikirler daha sonra *Transactions of the Literary Society of Bombay* adlı dergide bir makale olarak da yayımlanmıştır. Graham'ın makalesinin başlığı "A Treatise on Sufism, or Mahomedan Mysticism" başlığını taşımakta, başlıktan da anlaşılacağı üzere tasavvufu Muhammedî mistisizm olarak tarif etmektedir.

Netice olarak asker oryantalistlerin birçoğu sömürge gücüne sahip olmanın verdiği rahatlık ile tasavvuf hakkında aceleci ve indirgemeci yargılarda bulunmuşlardır. Erken dönem oryantalistleri olarak kabul edeceğimiz bu grubun en büyük yanlışı tasavvufu tamamen İslâm'dan ayrı bir din veya mezhep olarak görmeleri ve bunun sonucunda, Kur'ân ve Sünnet'in tasavvufi metotta oynadığı rolü inkâr etmeleridir.

2.2.Sivil Oryantalistler

2.2.1. Edward William Lane (ö. 1876)

İlmi hayatının çoğunu Mısır'da geçiren Lane, Mısırlı ulemâ ve üdebâ arasında da seçkin bir yer edinmiştir. 4 Ekim 1835'te İngiltere'ye geri dönerken, *Manners and Customs of Modern Egyptians* adlı kitabının ilk müsveddesini hazırlamıştır. Kitabı, Aralık 1836'da basılmıştır. *Modern Egyptians* yoğun bir ilgiyle karşılanmış, kısa sürede en çok aranan kitaplar arasına girmiştir. Kitabın ilk baskısının iki hafta içinde tükenmesi sadece onun şahsî başarısı olarak açıklanamaz. Bu İngilizlerin o dönemde İslâm âlemine olan ilgilerinin artmasından kaynaklanmıştır.¹¹

Lane'in başarısı disiplinli çalışma ve Mısırlılarla yakından kaynaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* adlı eserinin başında yayımcısı şu notları düşer:

10 A. J. Arberry, *An Introduction to the History of Sufism*, Londra: StosiusInc/AdventBooks Division, 1942, s. 11.

11 Lewis, *British Contributions to Arabic Studies*, s. 21.

O, Araplar içinde onlardan biri gibi yaşadı. Onların kıyafetlerini giydi ve Arap ismi kullandı. Onların yeme içme âdetlerini benimseyerek içki kullanmaktan bile vazgeçti. Çatal bıçak kullanmayı bırakarak, onlar gibi elleriyle yemek yedi. Evlerinde ve pazarlarda onlardan biri gibi davrandı. Camilere ve onların en kutsal yerlerine girdi. Sonunda Arapların tam güvenini kazandı, hatta Araplar onun yabancı olduğunu bile unuttular. Böylece Lane, onların dünyasını yakından tanıdı, zira onlar hiçbir duygularını ondan saklamadılar.¹²

Tasavvuf ile alâkalı görüşlerini de açıkladığı bu eser, günümüzde kaybolmuş birçok mistik âdeti ve uygulamayı kaydederek bizlere aktarması açısından önemlidir. Zira Lane'den sonra Kahire, hızlı bir dönüşüme uğramıştır.

Lane, ikinci olarak, *Binbir Gece Masalları*'nı İngilizceye tercüme etmiştir. Zengin dipnotları ile tercümeyle çok daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu dipnotlar o kadar detaylı ve bilgilendiricidir ki daha sonra *Arabian Life in the Middle Ages* adı altında müstakil bir kitap olarak basılmıştır.¹³ Bu tercümenin başka bir özelliği de görsel malzemelerin bolca kullanılması, birçok el çizimi resimlerle, o dönem Kahire'sinin ve mistik yapılarının büyük bir canlılıkla tasvir edilmesidir. 1838'de basılan bu eser hâlâ güncelliğini ve tercüme olarak da üstünlüğünü korumaktadır.

Lane, 1841 yılında *Selections from the Kur-an* adı altında Kur'ân'dan tercüme yapmıştır. Daha sonra da en önemli çalışması olan *Arabic-English Lexicon*, yani Arapça-İngilizce kamusu tamamlamıştır. Oryantalistlerin tasavvufi ve İslamî eserlere ulaşmada en çok kullandığı anahtar bir eserdir. Bu sahadaki sözlüklerin en kapsamlı olanlarından. Arberry'ye göre Lane'in sözlüğü şahıs olarak bir kişinin Arap diline yaptığı en büyük katkıyı temsil etmektedir.¹⁴

Lane, *Modern Egyptians* ve *Selections from the Kur-an* adlı eserlerinde, İslâm dini hakkında genel bilgiler verir. Ona göre İslâm tam bir teizm olup, Hıristiyanlığa göre daha saf fakat daha katı bir dindir. İslâm'ın inanç esasları gayet sade ve anlaşılır olup, İslâm'da hurafelere yer yoktur. Ruhbanlığın tiksindiriciliği ve iticiliği İslâm'da bulunmaz. Bununla birlikte İslâm kuralcı olup, mümine fazla bir hürriyet tanımaz. İslâmîyet, tanrı ile kul arasına Peygamber ve Kur'ân'ı yerleştirir; Müslümanları Tanrı ile doğrudan bir ilişki içine girmeye teşvik etmez. İslâm, tanrıyı sert ve acımasız olarak tarif eder; bu yüzden İsa Mesih'in tanrısında bulunan birçok merhamet öğelerini dışarıda bırakır.¹⁵

12 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, Biographical Sketch, ts., s. 8-10.

13 Bernard Lewis, *British Contributions to Arabic Studies*, Oxford: Oxford Press, 1941, s. 22.

14 Arberry, *British Orientalists*, Londra, 1943. s. 20.

15 Edward William Lane, *Selections from the Kur-an*, Londra, 1879, s. XXXVIII.

Lane'in Kur'ân tercümesine girişteki bu önsözündeki tasavvuf ile ilgili olumsuz görüşleri diğer eserlerine de yansımıştır. *Modern Egyptians* adlı eserinde "Veliler ve Dervişler" başlığı altında işlediği tasavvuf konusunu, cinler ve perilerin konu edildiği "superstitions" yani "hurafeler" bölümünün içine yerleştirmiştir. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere, Lane, tasavvufu hurafe olarak ele almaktadır.

İslâm âleminin gerileme döneminde Mısır'da bulunan Lane, İslâm'ı ve özellikle de tasavvufu hurafelerden ibaret olarak göstermiştir. O dönemde hâkim olan rasyonalist bakış açısı ile tasavvufu incelediği için tabii olarak bu hareketi son derece olumsuz ifadelerle ortaya koymuştur. Müslümanlar arasında mühtedi bir Müslüman gibi yaşamasına rağmen İslâm'dan hiç etkilenmemiş, hemen hiçbir konuda İslâm'la ilgili müspet bir kanaat belirtmemiştir. O, Müslümanların hemen her tür inancını hurafe olarak göstermekte, kendilerinin "üstün medeniyet" olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadır.

2.2.2. Edward Henry Palmer (ö. 1882)

Cambridge Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde hocalık yapan Palmer *Oriental Mysticism* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Aziz Nesefî'nin *Maksad-ı Aksâ* adlı kitabından faydalanmış, çoğu zaman bu eseri aynen tekrarlamıştır.

Palmer, *Oriental Mysticism* adlı eserinin yanında tasavvuf şiiriyle ilgili bir eser de yazmıştır. *The Song of the Reed and Other Pieces* (1877) adlı eserinde bazı Farsça, Arapça tasavvufi şiirlerin tercümesi yanında kendisine ait şiirleri de yayımlamıştır. Farsça şiirler arasında Mevlânâ, Enverî, Firdevsî ve Ömer Hayyâm'dan seçmeler vardır. Palmer, yukarıda adı geçen şairler arasında özellikle Hâfız'ı çok sever ve onu "sûfilerinsûfisi" olarak isimlendirir. *Encyclopaedia Britannica*'ya "Hâfız" maddesini yazmış ve hatta Truebner basımevine, Hâfız'ın *Dîvân*'ının tamamını tercüme etmeyi teklif etmiş, ama bu proje gerçekleşmemiştir.¹⁶

Palmer'in Arap diline olan hâkimiyeti İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiş, ordunun Arapça bölümünün baş tercümanı olarak Mısır'a tayin edilmiştir. Palmer bir akademisyen olarak kalmak yerine bir istihbarat görevlisi olmayı kabul etmiş ve bölgede kendini Şeyh Abdullah diye tanıtmıştır.¹⁷ İngiliz oryantalistlerinin istihbarat işleri ile ilişkisi ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar geniştir.

Palmer, Sina yarımadasında birçok istihbarat faaliyetinde bulunmuş ve at sırtında bölgenin çoğu yerlerini dolaşmıştır. Sina çölünde böyle bir seyahat esnasında, Arberry'nin bildirdiğine göre "yol kesici Araplar" tarafından öldürülmüştür. İngiltere ölümünü üzüntü ile karşılamış, 6 Nisan 1883'te Saint Paul Kilisesi'nde

16 John D. Yohannan, *Persian Poetry in England and America*, New York: Caravan Books, 1977, s. 175; E. H. Palmer, "Hâfız", *The Encyclopedia of Britannica*, 13. edisyon, Londra-New York, 1911, 1926, c. XI, s. 812-13.

17 Necib Akikî, *Müsteşrikûn*, Kahire: Dârü'l-Meârif, 1980, c. II, s. 65.

adına cenaze merasimi düzenlemiş ve öldürülen iki asker ile onun hâtrasına bir anıt dikilmiştir.

Netice olarak hem Lane, hem de Palmer sivil olarak oryantalizm hayatına atılıp daha sonra askerî görevler üstlenen oryantalistlere birer örnektir. Ne var ki Palmer arkadaşı Lane kadar başarılı olamamış ve hatasını canıyla ödemiştir.

2.2.3. Edward H. Whinfield (d. 1836-ö. ?)

Edward H. Whinfield tasavvuf sahasında telif eserlerinden ziyade, tercümeleriyle tanınmış bir oryantalisttir. Tasavvuf edebiyatının önemli kitaplarından *Mesnevî*'yi 1887'de kısaltarak tercüme etmiştir. 1880'de *Gülşen-i Râz*'i edisyon kritikle beraber çevirerek yayımlamıştır. Ömer Hayyâm'ın *Rubâiyyât*'ını, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Levâ'ih* adlı eserini de İngilizceye tercüme eden Whinfield, böylece tasavvuf edebiyatının İngiltere'de tanınmasına büyük katkıda bulunmuştur. Tasavvuf hakkında telif bir eseri olmamakla birlikte *Levâ'ih*'in tercümesinin girişinde tasavvuf ile alakalı genel bilgiler vermiştir. Tasavvufu tanıtan bu giriş "Preface on the Influence of Greek Philosophy Upon Sufism" başlığını taşır.¹⁸ Biz, onun, tasavvufun doğuşu ve gelişmesi hakkındaki başlıca fikirlerini değerlendirirken bu makalesini göz önüne aldık.

Tasavvufî eserleriyle İngiltere'ye tanınmasında büyük rol oynayan Whinfield, bununla birlikte tercümelerin girişlerinde tasavvufun doğuşunda ve gelişiminde Yeni Eflatuncu görüşlerin etkili olduğunu iddia etmiştir. "(Hz.) Muhammed'in zühd hayatından nefret ettiği" şeklinde ilmi geçerliliği bulunmayan ve akademik bilimsel ilkelere uygun olmayan bu aşırı iddiaları da Whinfield'in cevaplandırması gereken bir husus olduğunu ifade etmeliyiz.

2.2.4. Edward Granville Browne (ö. 1926)

7 Şubat 1862'de Gloucestershire'ın Uley kasabasında doğan Edward Granville, Trinity koleji, Glenalmond ve Eton gibi günümüzde de şöhretlerini sürdüren okullarda eğitim görmüş, iyi yetişmiş bir insandır.¹⁹

Mühendislik eğitimi almayı planlayan Browne, babasının tavsiyesi üzerine tıp eğitimi almaya karar verir. Bu yıllarda meydana gelen 1877-78 Türk-Rus savaşları ilk defa onun ilgisini Doğu'ya çevirmesine neden olur. Kendi ifadesiyle, daha önce ne Doğu ile ilgilenmiş ne de İslâm âlemini merak etmişti. 1887-1888 yıllarını İran'da geçiren Browne, Tebriz, Tahran, İsfahan, Şiraz, Yezd ve Kirman şehirlerini dolaşmış ve buralardaki mutasavvıf, derviş ve kalenderlerle yakın dostluklar kurmuştur. Seyahatinin akabinde *A Year Among the Persians* adlı kitabını yazmış

18 Arberry, *An Introduction*, s. 29.

19 *Dictionary of National Biography*, 1922-1930, ed. J. R. H. Weaver, Oxford: Oxford University Press, 1961, s. 123; *A Century of British Orientalists 1902-2001*, (ed. C. Edmund Bosworth), Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 78.

ve bu kültüre verdiği büyük hizmetlerin ilk adımını atmıştır.²⁰ Bu kitap 1893'te basılmış ve daha sonra da birkaç basımı tamamlanmıştır.

1890'lı yıllarda Babailik üzerine çalışan Browne, onlar hakkında ciddi eserler vermiştir. *A Traveller's Narrative written to illustrate the Episode of the Bab* (Cambridge University Press, 1891) bunlardan biridir. İki yıl sonra aynı yayınevi tarafından "*A New History of Mirza Ali Muhammad the Bab*" adlı kitabı yayımlamıştır. 1910'da ise Babailiğin önemli metinlerinden olan *Kitab-ı Nuktatü'l-Kâf* adlı eserin tahkikini gerçekleştirmiş ve 1918'de ise *Materials for the Study of Bâbi Religion* adlı araştırmasını neşretmiştir. Ayrıca Babailiğin uzantısı olarak Hurûfilîği de çalışmış ve *Royal Asiatic Society* dergisinde 1889 yılında bu konuda bir makale yazmıştır. Daha sonra Palmer'in başlayıp da bitiremediği Cambridge'deki yazma eserlerin kataloglarının tamamlanması işine devam etmiştir. Cambridge Üniversitesi tarafından 1896'da bastırılan eser vesilesiyle, Browne kütüphanedeki el yazmalarının hemen hepsini yakından tanıma imkânına kavuşmuştur. Bu kataloğun 87-91 sayfalarında "Sufism" başlığı altında tasavvufla alakalı eserleri tanıtır. Ayrıca şiir dalı altında tanıttığı bölümde de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Abdurrahman-ı Câmî gibi birçok sûfî şairin eserlerine yer verir.²¹

A Literary History of Persia Browne'un en önemli eseri olarak kabul edilir.²² Browne, İran'ın edebiyat, din, felsefe ve bilim sahasındaki dehalarını ortaya koymak için kaleme aldığı belirttiği *A Literary History of Persia* adlı eserini, Sisher Unwin Basımevi'nin isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Bosworth'a göre, Browne'in bu çalışmaları sayesinde, Fars edebiyatı 20. yüzyıl İngiltere'sinde genel kültürün bir parçası haline gelmiştir. Abdurrahman Bedevî de pek çok oryantalisti ele aldığı kitabında Browne'in Fars edebiyatını anlatan kitabını, yabancı bir dilde yazılmış en geniş ve en kaliteli kitap olarak gösterir.²³ Böylece Browne'in eserleri İslâm âleminde hüsn ü kabul görmüştür.

Browne, diğer birçok İngiliz oryantalisti gibi tasavvufu sadece şiir divanlarına bakarak değerlendirmemiş, sûfî klasiklerini de işin içine katarak daha akademik bir tutum sergilemiştir. Fars şiirine olan merakı, onun konuya geniş bir açıdan bakmasına engel olmamıştır.

Tasavvufun sûf kökünden geldiğini, kelimenin Farsça tercümelerini de dikkate alarak güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. O tasavvufun gelişiminde Hint ve İran etkisinden çok, Yeni Eflatunculuk etkisini öne çıkarır. Bununla birlikte, söz konusu etkileşimin delilleri tam olarak tespit edilemediği için bu konuda çok

20 *Dictionary of National Biography 1922-1930*, s. 123.

21 Bkz. Browne, *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1896, s. 286-392.

22 Bkz. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge University Press, 1921.

23 Abdurrahman Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-İlm, 1984, s. 51.

ısrarcı olmamıştır. Browne batini akımlar hususunda uzman olduğu için tasavvuf ile diğer bâtinî karakterli İslâmî hareketler arasındaki farkları başarılı bir şekilde ortaya koyar. Ona göre tasavvuf Sünnî karakterli olup, diğer bâtinî hareketler gibi dogmatik değildir. Onun önemli sayabileceğimiz özelliklerinden biri ise, oryantalistler arasında Türklere olan sempatisi ile bilinmesidir.

2.2.5 David Samuel Margoliouth (ö. 1940)

Margoliouth'un İslâm'ın ana konuları ile alâkalı olarak verdiği ilk telif eser 1905 yılında basılan *Mohammad and the Rise of Islam* adlı eserdir. Daha sonra 1911'de *Mohammedanism* adlı kitabını kaleme almıştır. 1913 yılında Londra Üniversitesi'nde, İslâm'ın doğuşu ve gelişimiyle ilgili verdiği konferansları *The Early Development of Mohammedanism* adı altında neşretmiştir. Peygamberimiz'in hayatına dair eserlerinin sonuncusu ise ölümünden bir yıl önce yayımladığı ve halka yönelik bir eser olan *What did They Teach: Mohammed* adlı eserdir. Konuya yaklaşımı 'Muhammed'in Öğretileri' başlığı altında özetlendiği için İslâm'ı ilâhî bir din olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. Tasavvuf ile alâkalı müstakil bir eser vermemekle birlikte, bu konuyu eserlerinde, "İslâm'da Manevi Hayat" başlığı altında incelemiştir.²⁴

Margoliouth, Kahire, Kudüs ve Şam'ın tarihini ve tarihî binalarını tanıttığı *Cairo, Jerusalem and Damascus* adlı eserinde zaman zaman sûfilerden de bahseder. Bu eserinde, İslâm zühdünün evliliğe izin verdiğini, ama zâviyelerde yaşayan kimselerin bir kısmının bekârlığı tercih ettiğini söyler.²⁵ Bu konuya özel vurgu yapması bekâr yaşamının Hıristiyan ruhbanlığının bir âlâmeti olmasındandır.

Tasavvuf konusuna ayırdığı bölümü bitirirken Margoliouth, İslâm ülkelindeki misyonerlik faaliyetlerini de değerlendirir. Birçok ülkede Müslümanlar Hıristiyan yöneticilerin tahakkümü altında olmasına rağmen, misyonerler onları Hıristiyanlaştırma hususunda yeterince başarılı olamamışlardır. Ona göre bunun başlıca nedeni Hıristiyan yöneticilerin Müslümanlara karşı toleranslı davranmaları ve misyonerliği ciddiye almamalarıdır. Margoliouth, daha da ileri giderek bu yöneticilerin Hıristiyanlığa bağlılıklarından şüphe ettiğini bildirir. Kitabın bu bölümünde Margoliouth misyoner arkadaşlarına hitap etmektedir. Zaten bu dönemdeki kitapların çoğu, sadece Hıristiyan okuyucular için yazılmıştır. Zira o günlerde İslâm âlemi, bu tür kitapları okuyabilecek durumda değildir.

Misyonerlik açısından Margoliouth'un ilgi çekici başka bir değerlendirmesi de şudur: Hiçbir din veya sistem, İslâm'ı yerleştiği yerlerden söküp atamamakta ve onun yerini alamamaktadır. Durum böyle olunca, İslâm, Batı bilimi tarafından

24 Kamil Yaşaroğlu, "Margoliouth David Samuel", *DİA*, İstanbul, c. XXVIII, s. 54.

25 David Samuel Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus three chief cities of the Egyptian sultans*, Londra, 1907, s. 120.

şekillendirilmeli ve terbiye edilmelidir.²⁶ Başka bir deyişle Margoliouth İslâm'ın yok edilmesinin mümkün olmadığını, ancak onun Avrupalıların kontrolünde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bugünün Batının ve özellikle de Amerika'nın İslam âlemine uyguladığı politikalarda Margoliouth gibi misyoner ruhlu oryantalistlerin önemli payı olduğu aşikârdır.

Margoliouth, zaman zaman tasavvufa mahsus zikir gibi uygulamaların psikolojik temellerine inmeye çalışmış ve daha sonraki psikolojik ağırlıklı araştırmalara ön ayak olmuştur. Onun bu konuda getirdiği açılımlar geliştirilerek devam ettirilmelidir.

Margoliouth, kuralsız (bî-şer) tasavvuf anlayışını ve ibâhiyeciliği genelleştirerek belli makamdan sonra ibadet ve kuralların terk edilebileceğini iddia etmektedir. Bu tür bir iddia Sünnî tarikatların büyük çoğunluğu için doğru değildir.

2.2.6 Duncan Black Macdonald (ö. 1943)

1903 yılında neşrettiği *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory* adlı eseri İslâm fihkî ve teolojisi üzerine yapılmış son derece önemli bir çalışmadır. 1907-1908 yıllarında Kahire, Kudüs, Nablus, Şam ve İstanbul'da geçirdiği yedi ay süresince edindiği tecrübe ve bilgileri konu alan konferanslar verdi (Hartford-Lamson Lectures, 1909). Daha sonra bu konferansları 1911'de *Aspects of Islam* adı altında kitap olarak neşretmiştir.²⁷ Ayrıca hem Amerikan Doğu Cemiyeti dergisinde, hem de "Journal of the Royal Asiatic Society" makaleleri çıkmıştır. Bunlardan 1899 tarihli *Amerikan Doğu Cemiyeti* dergisinde yayımlanan (ss.32-71) Gazzâlî'nin hayatı adlı makalesi önemlidir.²⁸

Üçü İslâm, ikisi de Yahudi geleneği üzerine olmak üzere beş kitap telif etmiştir. Bunun yanında Leiden İslâm Ansiklopedisine (The Encyclopedia of Islam) seksenden fazla madde yazmıştır.

Macdonald'ın eserleri ilginç sosyolojik ve psikolojik yorumlara yer vermesi açısından önemlidir. Mesela, Kahire'de katıldığı bir lafza-i celâl zikrini şu şekilde tasvir eder:

Zikir halkasında yer alan gençler son derece istekli ve arzulu görünüyorlardı. Onları seyrederken, 'Niçin böyle zikir yapıyorlar, bu onları eğlendiriyor mu?' şeklinde bir soru aklıma geldi. Bunun eğlence için yapılmadığı kesindi, fakat zikirde onları çeken bir câzibe vardı. Zikirlerde dinî duyguların tavana vurduğu, aradaki perdelerin kalktığı ve hatta belli oranda kendilerini hipnotize ettikleri bir durum söz konusuydu. Dervişler kendilerini sanki tatlı bir rüya âlemine sokmuşlardı. Zikir ileriki safhalarda daha da hızlı bir ritim kazanıyor ve tekrar edilen lafızlar

26 Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus*, s. 224.

27 Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Macdonald, Duncan Black", *DİA*, İstanbul, c. XXVII, s. 296-97.

28 Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikin*, s. 373.

da değişiyordu. Bu zikirlerde davul ve defler de kullanılmaktaydı. Bu tür musiki aletleri zikri hızlandırıp, yavaşlandırmakta ve ritmi ayarlamaktaydı. Zikrin verdiği manevi zevkten dolayı aynı genç insanları her gün bu ortamlarda görmek mümkündü. Ben de kendimi zikrin gücüne teslim ediyordum. Hatta bazen zikre katılmak, gençlerin arasına dalmak istiyordum. Utanarak söyleyeyim ki bunu yapmama engel olan tek şey ayağımdaki botları çıkarmanın zorluğu olmuştur.²⁹

Macdonald belki de bu tür gözlemlerinden dolayı İslam tasavvufunun diğer mistik akımlara göre çok daha güçlü olduğunu düşünür. Hatta biraz daha ileri giderek bu gücün aynısını Hıristiyanlık için de arzu eder. Oryentalistlerin çoğu, Hıristiyanlık mistisizminin daha güçlü olduğunu ve tasavvufun ruhanlıktan geldiğini iddia ederken onun tam da bunun zıddını savunması ilginçtir. Macdonald tasavvufun hayattan kopuk olmaması sebebiyle daha güçlü olduğunu ve bu durumuyla Hıristiyanlığa rakip olduğunu düşünmektedir.

Son olarak Macdonald da çağdaşı Margeliouth gibi tasavvuf ile ilgili bilgilerini misyonerliğin hizmetine sunmaya çalışmıştır. Misyonerlik ve oryantalizm konusu müstakil olarak çalışılmalıdır.

2.2.6. Reynold Alleyne Nicholson (ö. 1945)

Nicholson akademik hayata ilk adımını 1898 yılında Mevlânâ'nın *Dîvân*'ından seçtiği şiirlerin çevirilerini *Dîvâni Shamsi Tabriz* adıyla yayımlayarak atmıştır. Mevlânâ'nın eserleri arasında *Dîvân*'ın ihmal edildiğini düşünerek bu işi üstlenmiştir. Böyle erken bir dönemde onun *Dîvân*'a dikkat çekmesi İngiliz oryantalizminin bu çağda geldiği seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Nicholson, gazelleri tercüme etmekle yetinmemiş, ayrıca tercümelerin yanında Farsça orijinal metinlerini de vermiştir. Daha sonra aynı metotla, *Mesnevî* den de seçmeler yapmış ve bunları tercüme ederek yayımlamıştır.³⁰ *Dîvân*'dan ve *Mesnevî* den yaptığı tercümelerin neşri, o gün için Batı âleminde büyük bir boşluğu doldurmuştur. Nicholson, *Mesnevî* deki hikâyeleri kısaltmış ve sadece ana hikâyeleri ele alarak *Mesnevî*'yi kolay anlaşılır hale getirmiştir.³¹

Nicholson, 1905-1914 yılları arasında tasavvufla alâkalı dört temel eserin yayın ve çevirilerini hazırlamıştır. Bunlardan ikisi Farsça olup, Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* (2 cilt, 1905, 1907) ile Hucvîrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'udur (1911). *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı arkadaşım ve meslektaşım dediği E. G. Browne'in yardımlarıyla hazırladığını

29 Bedevî, *Mevsûatü'l-Müsteşrikîn*, s. 160-62.

30 Nicholson, *Selected Poems from the Dîvânî Shamsi Tabriz*, Cambridge University Press, 1898; tıpkıbasım: Cambridge University Press, 1952, s. viii.

31 Nicholson, *Tales of Mystic Meaning Being Selections from the Mathnawi of Jalal-ud-Din Rûmi*, Londra, 1931, s. XVI.

bildiren Nicholson, ona olan şükran borcunu her zaman dile getirmiştir.³² Ayrıca Browne'in *A Literary History of Persia* adlı eserini de kendine model olarak almış, onun Fars edebiyatı için yaptığını kendisi Arap edebiyatı için yapmış, hatta eserinin başlığını da Browne'in eserinden esinlenerek *A Literary History of the Arabs* şeklinde koymuştur. Arberry'ye göre bu eser Batı dillerinde sahayla alâkalı yapılan araştırmaların en iyisidir.³³

Diğer iki eser ise; İbnü'l-Arabî'nin *Tercümânü'l-Eşvâk* (1911) adlı divanı ile Serrâc'ın *Lüma'* (1914) adlı Arapça eseridir. Oryantalistler arasında Nicholson, tasavvufun klasik eserlerini neşretmeye verdiği önem sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. *Kitâbü'l-Lüma'*'nin tercümesini takdim ederken bize şu bilgileri vermiştir:

Bu eser uzun zamandan beri tasarladığım, tasavvuf tarihinin sağlam bir temelini oluşturma düşüncesinin ilk adıımıdır. Tasavvuf tarihini doğru olarak ortaya koyabilmek için hicrî 2. asırdan, 4. asra kadarki dönemde yazılan eserler okuyucuya sunulmalıdır. Massignon'un 'Tavâsin' adlı eserde yaptığı gibi bu tür eleştirel ve tahlîlî yayınlar, tasavvufun kaynaklarını tespit etmede çok faydalı neticeler verecektir.³⁴

Nicholson'un oryantalistler arasında göze çarpan bir diğer önemli özelliği de şiire olan düşkünlüğüdür. Hem *Mesnevî*'yi, hem de İbnü'l-Fârîz gibi sûfilerin şiirlerini İngilizceye nazmen tercüme etmesi çalışmalarının değerini iki kat artırmıştır. Zira katkısı sadece fikrî planda kalmamış, bedii olarak da şiirler İngiliz okuyucuları cezbetmiştir. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry* adlı eserini büyük oranda tasavvuf ve şiir ilişkisine tahsis etmiştir. Farsça şiirleri derleyen bir antoloji olması yanında bu kitap ayrıca meşhur Suriyeli şair Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin (449/1057) şiirlerini de ihtiva etmektedir.³⁵

Nicholson'un tasavvuf kültürüne yaptığı en büyük katkı, ömrünün sonlarına doğru hazırladığı *Mesnevî*'nin tenkitli neşridir. Nicholson, *Mesnevî*'nin tahkikli neşrini çok titiz bir şekilde gerçekleştirmekle kalmamış, ayrıca *Mesnevî*'nin tamamını İngilizceye çevirmiştir. *The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi* adlı tercüme sekiz cilt olup, on sekiz yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bu ciltler 1925-40 yılları arasında tedricen basılmıştır. Nicholson, Mevlânâ'nın hayatını, kişiliğini ve eserlerini konu alacak sonuncu bir cilt yazmayı planladıysa da bu düşüncesini gerçekleştirmeye ömrü vefa etmemiştir.³⁶ Bu haliyle bile yaptığı çalışma, Mevlânâ ve *Mesnevî*

32 FeridüddinAttâr, *Fâridü'ddin Attar's Tadhkiratu'l-Awliya* (ed. R. A. Nicholson), Londra: Luzac, 1905, c. I, s. 16.

33 Arberry, *Oriental Essays*, s. 205.

34 R. A. Nicholson, *Fi't-tasavvufi'l-İslâmî*, Afifi'nin girişi, s. mim.

35 Nicholson, *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press, 1921.

36 Nicholson, *İslâm Sûfileri* (trc. Mehmet Dağ, Kemâl Işık ve dğr.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1978, s. VII-IX.

araştırmacıları için büyük bir katkı olmuştur. Bugün Batı dünyasında onun çalışmalarına referans vermeden Mevlânâ'dan bahsetmek neredeyse imkânsızdır.

Ayrıca onun saha ile ilgili yazdığı ve 1914 yılında yayımladığı *Mystics of Islam* bazı konularda yeni bilgilerin ortaya çıkması ile güncelliğini yitirmişse de, hâlâ İngiliz okuyucu için sahanın klasikleri arasındadır.³⁷

Nicholson ayrıca sûfilerin biyografilerini ve görüşlerini sunduğu *Studies in Islamic Mysticism* adlı eseri de sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu kitabın başlıca konuları şunlardır: Ebû Said-i Ebü'l-Hayr'ın hayatı ve onun tasavvuf tarihindeki önemi, Abdülkerîm el-Cilî'nin *İnsan-ı Kâmil* adlı eserindeki görüşleri, İbnü'l-Fârız'ın kasideleri ile İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserinden bazı bölümlerin tercümesi. Özellikle Arap ve İran şiirlerini karşılaştırdığı bölümler araştırmacılara kıymetli bilgiler sunmaktadır. İbnü'l-Fârız'ın şiirleri ustalıklarla tercüme edilmiş, Arapça asılları ile beraber yan yana verilmesi sahanın öğrencileri açısından da çok faydalı olmuştur.³⁸

The Idea of Personality in Sufism başlıklı çalışma ise muhtelif konferansların derlenmesinden meydana gelmiş bir eserdir. Bu eser Tanrı'nın şahsiyeti ile sûfilerin Tanrı anlayışının kendine has karakteristiklerini ortaya koymaya çalışır. Nicholson, daha birçok makalesi ile bu sahaya yeni açılımlar ve katkılarda bulunmuştur.³⁹

Nicholson muhtelif eserlerinin giriş bölümlerinde tasavvufun kaynakları ile alakalı görüşlerini ortaya koymuşsa da, bu konuda en geniş bilgiyi *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayımlanan "A Historical Enquiry Concerning the Origin and Development of Sufism, with a List of Definitions of the Terms 'Sufi' and 'Tasawwuf' Arranged Chronologically" adlı makalesiyle bizlere sunmuştur.⁴⁰ Arberry'ye göre bu makale o güne kadar tasavvufun tarihçesi hakkında yazılan en önemli makaledir. Zira tasavvuf konusunda hem Batı'da hem de Doğu'da bu makale kadar araştırmacıların dikkatini çeken başka bir makale olmamıştır.⁴¹

Netice olarak Nicholson tasavvufî eserlerin tercüme ve neşrinde büyük hizmetleri geçmiş önemli bir oryantalisttir. Daha önce örneklerini verdiğimiz çağdaşları gibi tasavvufu sadece oryantalizm için bir araç değil aynı zamanda kıymetli bir amaç olarak da görmüştür.

37 Nicholson, *The Mystics of Islam* (1914: yeni edisyon 1962).

38 Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism* (ilk baskı 1921), Cambridge, 1980, s. 162-164.

39 Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Univ of North Carolina Press, 1975, s. 10.

40 Bu makale "Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihi Bir Araştırma" adı altında diğer makaleleriyle birlikte Abdullah Kartal tarafından tercüme edilip neşredilmiştir. Bkz. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi* (trc. Abdullah Kartal), İstanbul: İz Yayınları, 2004, s. 37-74.

41 Arberry, *Oriental Essays*, s. 203.

2.2.7. Arthur John Arberry (ö. 1969)

Fars edebiyatına büyük hizmetler veren Arberry, Fars edebiyatının önemli isimleri Firdevsî, Sa'dî, Rûmî, Hâfiz, Câmî, Attâr gibi mistik şairleri 1954'te basılan *Persian Poems, An Anthology of Verse Translations* adlı derlemesinde incelemiştir. Bu kitabında kendinden önce yaşayan William Jones, Edward FitzGerald, E. G. Browne, Nicholson, J. H. Hindley, J. Richardson, E. H. Palmer, Gertrude Bell, E. Pocock gibi oryantalistlerin şiir tercümelerine de yer vermiştir. Kitabının giriş kısmında İran edebiyatından İngilizceye yapılan tercümelerle ilgili değerlendirme de yapar.⁴²

Ayrıca Arberry *Classical Persian Literature* adlı eserinde İranlı şairlerin tasavvufi şahsiyetlerini değerlendirmiştir.⁴³ *Fifty Poems of Hafiz* adlı eserinde ise Hâfiz'ın elli şiirini metinleri ve İngilizce tercümelemleri ile birlikte yayımlamıştır. Ayrıca bir önceki eserinde olduğu gibi Farsça şiirler sahasında İngiliz ve diğer oryantalistlerin yaptıkları çalışmaları detaylıca tanıtmıştır. Arap edebiyatı konusunda da çalışmalar yapan Arberry, *Arabic Poetry* (Arap Şiiri) adlı eserinde, önemli Arap şairlerinin şiirlerinden örnekler verir ve bunları tercüme eder. Bunlar arasında meşhur sûfi şair İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Hamriyye*'si de vardır.⁴⁴ Tercüme ile beraber orijinal metinleri de verdiği için ilmî değeri yüksek bir eserdir.

İslâm'ın teolojik ve felsefî konularıyla da ilgilenen Arberry, vahiy ve akıl konusunu *Revelation and Reason in Islam* adlı kitabında genişçe işlemiştir.⁴⁵

Arberry'nin akademik hayatının şekillenmesinde hocası Nicholson önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki o tasavvufî tabirle hocası Nicholson'ı kendisinin "mürşid"i olarak isimlendirmiştir.⁴⁶ Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*unu, hocası Nicholson'ın tavsiyesi üzerine tercüme etmiş ve 1935 yılında yayımlamıştır. Arberry'ye göre bu kitap, Kuşeyrî'nin *Risâle*'si ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'undan sonra tasavvufî sahada yazılan en önemli eserdir ve tasavvufî ile ilgili öncelikle okunması gereken ilk sekiz kitaptan biridir. Bunun sebebi kitabın hem kısa ve öz olması, hem de tasavvufî İslâm'ın Ortodoks (Sünnî) yorumu ile uzlaştırma başarısıdır.⁴⁷ Muhâsibî'nin *Kitâbü't-Tevehhüm*'ünün edisyon kritikli neşirini yapmıştır. Ayrıca Harrâz'ın *Kitâbü's-Sıdk* adlı eserini de yayımlamıştır.

Arberry'nin bizim için önemli olan bir diğer yönü de, kendi zamanına kadar yapılan oryantalist çalışmaları muhtelif kitaplarında özetlemiş olmasıdır. Onun

42 Arberry, *Persian Poems, An Anthology of Verse Translations*, Londra, 1954, s. v-ix.

43 Arberry, *Classical Persian Literature*, Londra, 1958, s. 222.

44 Bkz. Arberry, *Arabic Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, s. 126-132.

45 Arberry, *Revelation and Reason in Islam*, Londra, 1957, s. 28-30.

46 Arberry, *An Introduction*, s. 5.

47 Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *The Doctrine of the Sufis*, (İng. trc. A. J. Arberry), Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. xiii.

British Orientalists: Oriental Essays adlı eserleri bu tür çalışmalarının güzel örneklerini teşkil eder. Aynı şekilde *An Introduction to the History of Sufism* (1942) kitabı da tasavvuf araştırmacıları için ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserler tasavvuf ve oryantalizm konusunda her araştırmacının görmesini gerektirecek ehemmiyettedir.

Arberry, bir oryantalist olarak oryantalistleri değerlendirmiş, bize bu konuda içeriden birisi olarak kıymetli bilgiler vermiştir. Ayrıca o tasavvufun yanlış ellerde kötüye kullanılmasını samimiyetle eleştirmiş hatta bu yüzden tasavvufun modasının geçtiğini iddia etmiştir.

2.2.8. Margaret Smith (ö. 1970)

Margaret Smith, tasavvuf sahasında geçtiğimiz yüzyılda yetişen en büyük kadın oryantalistlerin başında gelir. Onun ilk eseri yine bir hanım olan Rabia el-Adeviyye üzerine olmuştur. Eser 1928'de *Rabia the Mystic and Her Fellow-Saints in Islam* ismiyle basılmıştır. Smith eserinde sadece Rabia'yı ele almamış, İslam'da kadın meselesine de uzunca değinmiştir.

Smith, Rabia'dan sonra Muhâsibî'nin hayatını ve görüşlerini ele aldığı *An Early Mystic of Baghdad* adlı eserini Londra'da yayımlamıştır.⁴⁸ Daha sonra da onun *er-Ri'âye*'sinin tahkiki neşrini yapmış böylece oryantalistlerin önemli tasavvuf klasiklerini neşretme geleneğini devam ettirmiştir.⁴⁹

Smith, *al-Ghazali the Mystic* adlı eserinde Gazzâlî'nin hayatını, onun tasavvufi görüşlerini ve tasavvuf tarihindeki yerini detaylı bir şekilde incelemiştir.⁵⁰ Gazzâlî ve Muhâsibî yanında onun İngiliz okuyucularına tanıttığı diğer önemli sûfi de Attâr'dır. *The Persian Mystics: Attar* adlı eserinde Smith, Attâr'ın hayatını, fikirlerini ve eserlerini tanıtır. *Mantuku't-Tayr*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Pendnâme*, *Cevher* gibi eserlerinden bazı bölümleri tercüme ederek, onu Batı dünyasına tanıtmaya çalışmıştır.

1931'de *Studies in Early Mysticism in the Near and Middle East* adlı Hıristiyan mistisizmi ile İslâm tasavvufunu karşılaştırdığı önemli bir eser kaleme almıştır. Aynı yıl içinde *Introduction to the History of Mysticism* adlı eserini neşretmiştir. Bu kitabın her bölümünü dünya dinlerinden birinin mistisizmine tahsis etmiştir. Kısa bir eser olmasına rağmen farklı dinlerin mistisizimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Daha sonra *Readings from the Mystics of Islam* adlı eserini 1950'de Londra'da yayımlamıştır. Bu eser elli civarında Arap ve İranlı sûfinin sözlerini ve şiirlerini

48 Margaret Smith, *An Early Mystic of Baghdad, A Study of The Life and Teaching of Harith b. Asad al-Muhâsibî*, Londra, 1935, s. vii.

49 Ebû Abdullah Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-Hukûkullâh*, ed. Margaret Smith, Londra, 1940.

50 Margaret Smith, *al-Ghazali the Mystic*, Lahore, 1983, s. 198-206.

kapsamaktadır. 1954'te *Sufi Path of Love* adlı eserini hazırlamıştır. Bu eserde sûfilerin aşk ile ilgili sözleri aktarılmıştır. Ayrıca *JRAS*, *Moslem World* gibi süreli yayınlarda bazen misyonerlik kokan bir üslup ile makaleler yazmıştır.

Smith'in Girton koleji Kütüphanesi'ne verdiği hâtratu hâlâ basılmamıştır. Bu eser basıldığında onun şahsiyeti ve tasavvufa/mistik hareketlere olan yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır. Her ne kadar eserlerinde Hıristiyanlık lehine ve İslam aleyhine önyargı taşısa da özellikle tahkik çalışmaları ve tercümeleri tasavvufun batıda tanınmasında etkili olmuştur. Ayrıca o Annemarie Schimmel gibi İslam'a ve tasavvufa çok daha pozitif yaklaşan, tasavvufu kendi yorumlarına göre değil de sufilerin tanımlarına göre ele alan hanım müsteşriklerin de öncüsü sayılabilir.

2.2.9. Robert Charles Zaehner (ö. 1974)

Zaehner, yakın dönem İngiliz oryantalistleri arasında Hint etkisini güçlü şekilde savunanların en başında gelmektedir. Bunun sebebi yazdığı eserlerden anlaşılacağı üzere kendisinin uzak doğu dinleri konusunda müteahhas olmasındır. Başlıca eserleri: *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma* (Oxford 1955), *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism* (Londra 1961), *Hinduizm*, (Londra 1962), *Bhagavad-Gita*, (Oxford 1969), *Mysticism: Sacred and Profane* (Oxford 1957) gibi daha çok Doğu dinleri ve mistik sistemleri üzerine yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Son çalışmaları arasında *Evolution in Religion* (1971), *Dialectical Christianity and Christian Materialism* (1971), *Drugs, Mysticism, and Make Believe* (1972) ve en son kitabı ise *Our Savage God* (1974) bulunmaktadır. Kendisi iyi derecede Sanskritçe bilmektedir.⁵¹

Zaehner daha çok Doğu mistisizmi konusunda uzmanlaşmış bir oryantalisttir. Londra Üniversitesi SOAS'ta verdiği konferanslardan meydana getirdiği *Hindu and Muslim Mysticim* adlı eserinde, Hint mistisizmi ile İslâm tasavvufunu yoğun dil ve gramer tahlilleri ışığında incelemektedir. Zaehner'in fikirleri tasavvuf karşıtı bazı Arap yazarlar tarafından İslam âleminde aleyhte olarak kullanılmıştır. Eserlerinde sıkça yaptığı semantik tahliller İlk bakışta çok ilmî görünse de, Zaehner yine kendisi gibi bu dilleri bilen meslektaşları tarafından ciddi olarak eleştirilmiştir. Üzücü olan Zaehner'in eserlerini değerlendirebilecek Uzak Doğu dilleri bilen araştırmacılarımızın olmamasıdır. Bu manada oryantalistler çok kolay ulaşılabilir imkânlarla sahiptir ve İslam hakkında hem tezleri, hem de antitezleri üretebilmek için her türlü veriyi elde edebilmektedirler.

51 *The New Encyclopedia Britannica*, ed. Warren E. Preece, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1979, c. XII, s. 883.

XXI. Yüzyıl Oryantalizmi

3.1. Julian Baldick

Julian Baldick halen hayatta olan bir ilim adamı olup, son dönemde tasavvufu alâkalı tartışma yaratacak önemli kitap ve makalelere imza atmıştır. Kendisi modern dönem oryantalistlerinin en uç örneklerinden birini temsil etmektedir. Zira İslâm'ı ve onun manevi cephesi olan tasavvufu tamamen yabancı kaynaklarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır.

Onun sahamızla ilgili kitabı *Mystical Islam, An Introduction to Sufism* adlı eseri dilimize de tercüme edilmiştir.⁵² Baldick İslâm'ın en temel fikirlerini başka dinlere dayandırmakta bazen de Rabia el-Adeviyye gibi hakkında kitaplar yazılmış sufileri tarihsel bir mitoloji olarak nitelendirmektedir. *Imaginary Muslims* adlı eserinde pek çok sufünün gerçek hayatta yaşamadığını, onların sadece sufi yazarların uydurması olduğunu savunmuştur.

Animal and Shaman: Ancient Religions of Central Asia (New York: New York University Press, 2000) adlı eseri Orta Asya dinleri ve şamanlar hakkında antropolojik bir araştırmadır. Her ne kadar İslâm ve Hristiyanlık öncesi zamanlar hakkında bilgi verse de zaman zaman Bektaşilik gibi konulara az da olsa atıf yapmaktadır. Beklenenin aksine tasavvuf araştırmaları için çok da önemi bir eser değildir. Bunun sebebi Baldick'in orta Asya ile ilgili olarak *Imaginary Muslims: the Uwaysi Sufis of Central Asia* (London : I.B. Tauris, 1993,) adlı eseri yazmış olmasıdır. Zira bu eser adı üstünde Orta Asya'nın hayal ürünü veya mitolojik üveysileri hakkında yazılmıştır. Bu eserinde de o diğer eserlerinde olduğu gibi İslâm tasavvufunun eklektik bir yapıda olduğunu, konularını, kutsal insanlarını başka dinlerden özellikle de Budizm, Şamanizm gibi kültürlerden aldığını iddia etmektedir.

Sonuç

İngiliz oryantalizmi kıta Avrupa'sında en yaşlı oryantalizm sayılabilir. İngilizler başlangıçta deniz yolu ile dünya milletleri ile kolay ilişki kurabildiğinden, daha sonraları da sömürgecilik yoluyla İslâm âleminin hemen hemen tüm merkezlerine ulaştıklarından bu sahada ön almışlardır. Sadece tasavvuf değil İslâm'ın diğer tüm bilim dalları ile ilgili yüzlerce eser kaleme almışlar ve bu çalışmalarını sadece akademik olarak değil siyasi, ticari ve askeri olarak da ustalıkla kullanmışlardır. Niyetleri ne olursa olsun yine de tasavvuf araştırmaları sahasına yaptıkları katkılar inkâr edilmez. Bununla beraber onların eserleri dikkatle okunmalıdır, maalesef İslâm ülkelerinin pek çok yerinde oryantalistlerin, Kur'an, hadis, peygamber, vahiy hususundaki görüşleri tartışılmaz birer gerçek gibi kabul görmekte, akademik

52 Julian Baldick, *Mistik İslâm: Sufizme Giriş*, (trc. Yusuf Said Müftüoğlu), İstanbul: Birey Yayınları, 2002.

sahada ilerlemek isteyenler bu görüşleri kendilerininmiş gibi savunmaktadırlar. Keşke bunu yaparken oryantalistler kadar ciddi olsalar ve iddialarını ispat için gerekli olan dilleri öğrenebilselerdi. Zira hayatları hakkında bilgi veremediğimiz bu oryantalistlerin çoğu en az on dili okuyup yazabilmektedir.

Günümüze gelindiğinde tasavvuf sahasındaki araştırmaların merkezi yavaş yavaş İngiltere'den daha batıya, ABD'ye doğru kaymaktadır. Ortadoğu ve İslam âlemi ile yakından ilginin bir sonucu olarak Oryantalist çalışmalar Amerika'da daha çok destek görmektedir. Birkısmı Amerika'ya göç etmiş Seyyid Hüseyin Nasr gibi Müslümanların gayretleri ile tasavvuf araştırmaları William Chittick, Carl W. Ernst, Bruce B. Lawrence, Miryam Cook, John Renard, James Moris, Winsten Corner, Hamid Algar, Vincent J. Cornell, AnnemarieSchimmel, Coleman Barks, Kabir ve Camille Helmski gibi şahısların katkıları ile güçlü bir akademik seviyeye ulaşmıştır.

İngiliz Oryantalistlerinin Tasavvuf Araştırmalarına Katkıları

Süleyman DERİN

Özet

Batı âleminin İslam ile karşılaştığı ilk günden itibaren sufilere karşı özel bir ilgisi olmuştur. Hatta denilebilir ki tasavvufun diğer ilimlerden farklı bir ilim dalı olduğunu oryantalistler bizden önce fark etmiş, İslam âleminde de tasavvuf sahasının müstakil ilim dalı olmasına dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır. Özellikle denizci bir millet olan İngilizler, İslam âleminin her bölgesine rahatlıkla ulaşmış, tasavvuf araştırmalarına daha fazla katkıda bulunmuştur, öyle ki, tasavvuf klasiklerinin pek çoğu onlar tarafından batı dillerine tercüme edilmiştir. İngiliz oryantalistlerin eserleri de sırası ile diğer önemli dillere tercüme edilmiş ve tüm dünyaya yayılmıştır Bu makale, seyyah, asker, tüccar, din adamı, ilim erbabı olmak üzere farklı motivasyonlarla araştırma yapan oryantalistlerin tasavvuf sahasına yaptığı katkıları ele almaktadır. Makalemiz 12. yydan 20.yyyla kadarki dönemin önemli şahsiyetlerini ve eserlerini kısaca ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalistler, tasavvuf, İngiliz Oryantalizmi, tasavvuf literatürü,

The Contribution of British Orientalists to Sufi Studies

Süleyman DERİN

Abstract

The Western world had a special interest in the Sufis from the early days of their encounter with the Muslims. It could even be argued that it was the Orientalists, who first established Sufism as a separate field of scholarly research and hence contributed to the evolution of Sufism as a field of science. The British, in particular, reached to the furthest corners of the Islamic world as expert mariners and contributed greatly to the studies on Sufism. They translated most of the Sufi classics into English. These works, in turn, were translated into other European languages. This article will analyze the contribution of various Orientalists to this field as travelers, soldiers, merchants, scholars and missionaries with different motivations from the 12th to the 20th centuries.

Keywords: Orientalists, Sufism, British Orientalism, Sufi literature.

Ahmet Yaşar Ocak ile Türkiye’de Tasavvuf Çalışmaları Üzerine

1945 yılında Yozgat’ta doğan Ahmet Yaşar Ocak, 1963 yılında Yozgat İmam-Hatip Okulu’nu, 1967 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nü bitirdi ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde girdi. 1971 de mezuniyetini müteakiben bir yıl Osmanî İmam-Hatip Okulu’nda meslek dersleri öğretmenliği yaptıktan sonra 1972 de Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü’nde asistan oldu. Aynı bölümde iki yıl yüksek lisans yaptı. 1974 yılında kazandığı Fransız bursuyla Strasbourg Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi’nde Prof. Dr. Irène Mélikoff yönetiminde doktora çalışmasına başladı ve 1978’de “*La Révolte des Babais: Un Mouvement Socio-religieux en Anatolie au XIIIe Siècle*” (Babailer İsyanı: XIII. yüzyılda Anadolu’da Dinî-Sosyal bir Hareket) başlıklı teziyle doktora tamamladı. Doçentlik ve profesörlüğünü de yine Hacettepe Üniversitesi Tarih bölümünden alan Ahmet Yaşar Ocak, 2013 yılındaki emekliliğini takiben aynı yıl TOBB ETÜ Tarih Bölümü’nde kadrolu öğretim üyesi oldu. Halen burada çalışmaktadır.

Başlıca Eserleri; *La Révolte de Baba Resul ou la Formation de l’Hétérodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siècle (Babailer İsyanı yahut Aleviliğin Tarihsel Altyapısı), Bektaşî Menakibnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri (Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri) , Veysel Karenî ve Üveysilik, İslâm Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır İlyas Kültü, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakibnameler, Türk Folklorunda Kesik Baş: Tarih- Folklor İlişkisinden Bir Kesit, Ortaçağ Anadolu’sunda iki Büyük Yerleşimci Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği, L’Autre Visage de l’Islam dans l’Histoire Sociale de*

Turquie, Perspectives and Reflections on Religious and Cultural Life in Medieval Anatolia, Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destânî Öncüsü.

Bizim bütün mülakatlarımız hocalarımızın kendi serüvenini dinleyerek başlıyor; sizin akademik camiaya girme serüveniniz eminim ailenizden, büyüklerinizden başlıyor...

Büyük dedem, dedem ve büyük amcam dışında ailede “molla” yok. Onlar da 19.-20. yüzyılın taşra mollalarından. Bunları sayarsanız evet diyebilirim. Bu arada önce şu benim için kullandığınız duayen kelimesine karşı olduğumu söyleyeyim. Teşekkür ederim iltifatınız için. Ama ben duayen değilim. Bu da Türkiye’de içi boşaltılmış pek çok kavramdan biri bana göre, tıpkı profesörlük gibi, doçentlik gibi akademisyenlik gibi içi boşaltılmış bir kavram. Yani yaşını başını almış, saç beyazlaşmış herkese hangi alanda olursa olsun Türkiye’de duayen denmeye başladı. Neredeyse herkes duayen. Yani “şef çok ama Kızılderili yok” açıkçası. Duayen olmayan yok neredeyse. Yakında duayen olmayanları mumla arayacağız galiba. Bu tür nitelermeler bu kadar ucuz olmamalı bence. Ne hikmetse bazı kavramları çok ucuza harcayan bir toplumuz biz maalesef her konuda. Ya aşırı yüceltiriz ya aşırı batırırız.

Evet toplum olarak böyle bir eğilimimiz var bütün kavramları cömertçe harcamak gibi.

Evet bunu da televizyonlar yapıyor artık. Televizyonlarda tarih ve din konusunda inanılmaz bir şekilde dünya kadar program yapıyorlar. Bazıları faydalı olabiliyor, ama çoğunda insanların kafası karışıyor. Yani öyle konular vardır ki onlar televizyonlarda uluorta tartışılmaz kafa karıştırmamak için. Bu tür problemleri konuları ilgili uzman meslektaşlar çalıştaylarda, kongrelerde, sempozyumlarda, kolokyumalarda kendi aralarında tartışıyorlar yahut yazarlar. Ama televizyonlarda bunları tartışma konusu yaparsanız, hele de böyle karşıt düşünceli insanları sırf reyting sağlasın diye oraya çıkarırsanız, karşısındakini çürütmek için söylenenler, yapılan spekülasyonlar halkın kafasını allak bullak eder. Bu çok yanlış bir şeydir ama yapılıyor maalesef. Bu tarih konusunda da böyle, din konusunda da böyle Türkiye’de. Yakında yeni mezhepler çıkarsa hiç şaşmam.

Ailenize dönecek olursak, sizin yetiştiğiniz dönemde ve taşrada Osmanlı döneminden kalma ulemâ ve meşâyihin etkin olduğu bir ortam var.

Evet, Osmanlı son döneminde bir kısmı İstanbul’dan bir kısmı Yozgat medreselerinden ve tekkelerinden yetişmiş yaşlı Yozgat ulemâsından, Yozgat meşâyihinden bazı şahsiyetler vardı. Merkez değil, merkez çok farklı özellikleri olan bir şeydir. Taşra bizimki. Yalnız bizimkinin özelliği şu: Yozgat Çapanoğullarının bizzat kurup

iskân ettikleri ve kendilerine merkezi yaptıkları yeni bir şehir olduğu için onlar burayı Osmanlı imparatorluğu içerisinde olabildiğince parlatmak, olabildiğince gelişmiş bir merkez haline getirmek için çabalamışlar. Bu maksatla civardan şuradan buradan birtakım şeyh efendileri, müderrisleri oradaki tekkelere ve medreselere getirmişler. Bunlar bir gelenek yaratmışlar buralarda. Ben bu geleneğin son zamanlarına yetiştim. Nasıl söyleyeyim ilkokul ve imam hatip yıllarımda ben bu bakiyyetü's-zevâtın taşradaki son simalarını tanıma imkânına sahip oldum. Bu bana bir kültürel zenginlik kattı. Bu insanların bazıları o yaşlı dönemlerinde hevesle İmam-Hatip okulunda hocamız oldular. Bazıları dedemden dolayı babamın ahababı oldular. Babamın manifatura dükkanında onların sohbetlerini çok dinledim. Aynı zamanda camilerde yaptıkları vaazları, dinledim, Ramazan aylarında evlerdeki misafirliklerde, davetlerde bunların sohbetlerini takip ettim. Severe ve ilgi duyduğum için, bunlardan çok yararlandığımı düşünüyorum. Onların benim üzerimde büyük bir etkisi oldu. Bir de yaptıkları cami derslerine devam ettim.

Peki hocam siz İstanbul'a geldiğinizde merkez ulemâsını da tanıdınız İslâm Enstitüsü'nde. Belki sadece enstitüde değil o sırada İstanbul'daki hayatınız içerisinde de karşılaştırdığınızda bu taşra vurgusuna yani sizin taşra ulemâsı ve meşâyihî vurgusu yapmanıza yol açan birtakım şeyler olsa gerek.

Tabii sebebi şudur. İstanbul ulemâsı ve meşâyihî, imparatorluk merkezinin en üst seviyedeki şahsiyetlerinden oluşuyor. Son dönem medrese ve tekiyyelerine mensup olsalar da klasik eğitim geleneğinin içinden geldikleri için onların bilgi birikimi ve İslâm'a vukufu çok daha üst seviyede. Çoğu telif sahibidir merkez ulemâsının. Taşradakiler ise bir kısmı her ne kadar İstanbul'da okumuş olsalar da ve bazı kitaplar yazmış olsalar da merkezde olmanın avantajlarına sahip olamamışlardır. Nihayet devir değişmiş, Osmanlı devleti tarihe karışmış ve Cumhuriyet olmuş, inkılaplar olmuş, dolayısıyla kendi köşelerine çekilmişler.

Yani içlerinde özgün bir şey ortaya çıkarmışlar mı hocam İstanbul'dan farklı özgün bir gelenek üretmişler mi?

Hayır ama önemli olan da zaten geleneği taşraya taşımak, yaşatmak, devamı ettirebilmektir o dönemde. Eğer İslâmî bilimlerde bir atılım yapmışlar mı diye soruyorsanız o dönemde o şartlarda taşra imkânlarıyla böyle bir şeyi başarmak mümkün olabilir mi size? Geleneğin kökü kesilmiş, müesseseleri ortadan kaldırılmış. Hangi zeminde, hangi imkânlarla hangi özgün geleneği üretecekler? Dediğim gibi köşelerine çekilmişler ama boş da durmamışlar. Her ne kadar ilmen özgün bir gelenek üretememiş olsalar da onlar bizlerin pek dikkatini çekmeyen, önem vermediğimiz bambaşka büyük bir iş yaptılar. Yeni Rejimle kavga etmek yerine Kur'ân kurslarında, 1951'de açılmaya başlayan imam-hatip okullarında hocalık yaptılar; camilerde vaizlik, müftülük yaptılar. Bu şekilde o birikimlerini

halka aktarmaya, Müslümanlığı unutturmamaya çalışmışlar. Bugün Türkiye’de az çok İslâm inanç ve kültürü alanında sahib-i telif “yeni ulemâ” varsa, işte onlar imam-hatip okullarında hocalık yapan bu muhterem zevâtın rahle-i tedrisinden geçmiş olanlardır. Bu bence çok mühim bir tarihî olaydır ve münhasıran üzerinde çalışılmaya değer.

Hocam biz kurduğumuz cümlede ulemâ ve meşâyihî yan yana zikrediyoruz çünkü uzun geçmişe bakıyoruz ama ulemâ ile mi yoksa meşâyih ile mi daha çok haşır neşir oldunuz ya da etkilendiniz?

İkisiyle de diyebilirim ama haşır neşir olma farklı bir şey. Haşır neşir olabilmek için belli bir yaşta olmanız gerekir, o anlamda benim haşır neşir olmam mümkün olamazdı. Ama çocuk yaşlardan itibaren babamın dükkanındaki sohbetlerinde, camideki vaazlarında dinlemek suretiyle ve tabii Yozgat İmam-Hatip Okulu’nda talebeleri olarak onları yüz yüze görmek, tanımak suretiyle bir haşır neşir olmadan söz edebiliriz. Bunun benim için büyük bir mazhariyyet olduğunu çok sonra anladım. Çünkü bu insanlar genellikle iki kimliği birlikte taşıyan insanlardı. Babamın dedesinin dedesi II. Mahmut döneminde yaşamış. Yozgat’taki Demirli Medrese diye meşhur medresede okumuş. Demirli Medrese o dönemde yörede meşhur bir medrese; Çapanoğulları tarafından kurulmuş. Sözümlü ettiğim bu büyük dedemiz hem medresede okumuş aynı zamanda da muhtemelen Nakşibendî tarikatına da intisap etmiş. Yani her iki geleneği de temsil eden bir zat. Adı üstünde türbesi var: Molla Osman Türbesi. Ankara’dan Sivas’a giderken Yerköy yakınlarında yol kenarında, yeniden yapılmış kubbeli bir türbe... Orada yatıyor. Her mevsim devamlı ziyaret edilir. Mesela büyük amcam da öyleymiş, babam anlatırdı, neredeyse sabaha kadar gaz lambası ışığında rahlesinin başında “kitap mütalaa edermiş”. Sonra dedem, yani babamın babası Molla Bekir dedem de öyle, iki kimlikli, hem molla hem şeyh. Ben tabii onların dönemine elbette yetişmedim ama aile içinde anlatılanlardan az da olsa gıyaben tanıyabilme şansına sahiptim. Benim tanıdıklarım ise ilkokul ve imam hatip yıllarında altmışlı, yetmişli, seksenli yaşlarda olanlardı. Onlar Yozgat İmam-Hatip Okulu’nda bize hocalık yaptılar. Sanıyorum Türkiye çapında bütün ilk açılan bütün imam hatiplerde aynı şey oldu.

Özellikle 19. yüzyılda medreseyle Nakşilik arasında önemli bir yakınlaşma söz konusu. Çünkü bunun pek çok yerde başka örnekleri de var. Konya’da, Çorum’da Hayrettin Hoca’nın anlattıkları mesela. Konya’daki örnekler. Belki ulemâ ve meşâyih Nakşilik üzerinden tek vücut oluyor.

Bir kişi iki hüviyeti birden taşıyor. Zaten yüzyıllardır mesela medreselerde tarikat mensubu müderris şeyhler var, veya tekkelerde şeyhlik yapan müderrisler var. Yani böyle tasavvufu ilim birleşmiş uzun yüzyıllardan beri. İlk yüzyıllarda

aralarında bir çatışma olsa da aradan geçen zamanla her iki taraf kendini biraz nizama sokmuş ve öylece bir birliktelik oluşmuş.

Hayrettin Hoca'nın hatıratından aklıma geldi; Çorum'da özel dersler aldıklarından bahsediyordu ve biraz hangi dersleri aldıklarımı da anlatıyordu. Siz hassaten bir ders aldınız mı hocam onlardan?

Evet Yozgat'ta gerek imam-hatipte okurken gerekse Yüksek İslâm öğrenciliğim sırasında onlardan fıkıh dersleri aldım, Arapça dersleri aldım. Camide üstelik, ikinci namazından sonra. Biliyorsunuz bu usul daha yüzyıllar öncesinden Osmanlı döneminde de uygulanıyordu. Cami dersleri vardı.

Cami derslerine devam ettiniz...

İstanbul'da da aynı şeyi yaptım. Orada da -tanırsınız muhtemelen- rahmetli Ahmet Muhtar Büyükçınar vardı, Ezher'den mezun. Onun hanımı Yozgatlı, kayınpederi de babamın yakın ahabıydı. Ben İstanbul'a Yüksek İslâm'a gittiğimde onun öğrencisi oldum. Bana Arapça, Tefsir ve Hadis okuttu. Hatta daha sonra Yüksek İslâm'daki bazı arkadaşları da beraber götürdüm hocaya. Bize fıkıh, hadis, tefsir okuttu. Ben dört yıl boyunca onun evinde -ve bazen de Çarşamba'daki İmam-Hatip Okulu'nda- akşamları verdiği derslere devam ettim. Kışın da akşamları Fındıklı'daki Enstitü'den otobüsle Çarşamba'ya derse gidiyor, bazen gece 12.00 de dönüyordum. Bazen geç saatlerde otobüs olmadığı için dönerken çok zorluk çekiyordum, hele kışın. Onun derslerinden çok yararlandım. Bir de hoca özel olarak ilgilendi benimle. Çünkü Yozgatlı kayınpederi babamın ahabıydı dediğim gibi. Bu sebeple sanyorum ilgilendi benimle. Biliyorsunuz, birkaç yıl önce hatıratı da yayınlandı.

Evet, hatıratı okumuştum. Bu Yozgat'tan siz İslâm Enstitüsü için mi çıkıyorsunuz ilk defa hocam yoksa Yozgat'tan değil de Yerköy'den mi ayrılıyorsunuz?

Hayır, Yozgat'tan. 1963'te Yozgat İmam-Hatip Okulu'ndan mezun olur olmaz, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne yatılı olarak gidim ve 1967'de mezun oldum. Babamın memleketi olan Yerköy'e gidişimiz ailece 1968'dedir. Oysa ben 1945'te Yozgat'ta doğdum, büyüdüm ve 1968'e kadar Yozgat'ta yaşadım. 1963'de de Yozgat'tan gittim İslâm Enstitüsü'ne.

Enstitüye girmek kendi tercihiniz miydi?

Kendi tercihim değildi hiç şüphesiz, onu söyleyeyim açıkçası. Ama mecburduk imam-hatip mezunları olarak. Çünkü o yıllarda Enstitü'den başka yüksek tahsil yapacak başka bir kuruma, yani üniversiteye gitmemiz mümkün değildi, zira lise mezunu sayılmıyorduk. Zaten imam-hatibe gitmek de benim tercihim değildi. İlkokuldan yeni mezun olmuşum, o devirde neyin ne olduğunu 11 yaşında bir

çocuk olarak nereden bileceğim? İlk imam-hatip 1951'de İstanbul'da açılmış; 1953'te Kayseri'de açılmış, Konya ve Yozgat onlarla aynı yılda açılan ilk imam hatip okullarından. Beni babam imam-hatibe verdi, ortaokula vermedi. Tabii bu tercih aileden gelen bir şeydi. Babam ve annem dindar insanlardı. Babam ben ilkokulu bitirdikten sonra hemen imam-hatip okuluna kaydettirdi. İlkokuldan beraber mezun olduğum arkadaşlarım ise ortaokula kaydoldular. Hatta onlara imrendiğimi hatırlıyorum.

Ama sizin de özel olarak şuraya gideceğim diye bir arzunuz yoktu herhalde.

Yoktu tabii, nasıl olurdu ki? Dediğim gibi 11 yaşında bir oyun çocuğuyum, ne tercihim olacak, ne biliyordum? Babamın anlattığına göre ilkokuldaki öğretmenim demiş ki "bu çocuk biraz akıllıya benziyor bunu sen imam-hatibe verme, ortaokula ver de doktor olsun, hâkim olsun. Bunu da kötü niyetle söylemiyorlar. Çünkü o yıllarda imam-hatipten mezun olanların gideceği hiçbir yüksek tahsil kurumu yok. Yüksek İslâm biliyorsunuz 1959'da açıldı. İmam-hatibi bitirmişsiniz, nasıl olacak? Lise mezunu da saymıyorlar bizi. Mecburen Yüksek İslâm'a gideceğiz ve gittik. Ama ne kadar iyi olmuş, Allah'ın takdiri işte... Şimdi yatıp kalkıp babama ve anneme dua ediyorum beni imam-hatibe verdikleri için.

Her neyse 4 yıl İstanbul Yüksek İslâm'da okudum ve hâlâ tarihe çok merakım vardı, özellikle de Osmanlı tarihine. Bu bende tatmin edilmemiş bir merak idi. Her sömestr tatili sonunda Yozgat'tan İstanbul'a dönerken Türk Tarih Kurumu'na uğrar oradan Osmanlı tarihiyle, Selçuklu tarihiyle, hatta eski Yunan ve Roma tarihiyle ilgili kitaplar alırdım. Yüksek İslâm'dayken de fıkıh, tefsir ve hadisin yanında İslâm tarihine ve özellikle mezhepler tarihine merak saldım. Diğer arkadaşlarımın kitap getirdiği Bağdat'taki Mektebetü'l-Müsennâ'dan fıkıh ve bilhassa hadis kaynaklarının yanında İslâm tarihi ve mezhepler tarihi kaynaklarından bazılarını getiriyordum. Mekânı cennet olsun babam parayı hiç esirgemedi. Her ne ise, son sınıfta bir arkadaşımın teşvikiyle dışarıdan lise bitirme sınavlarına girdim ve İsmail Erünsal'la birlikte Bakırköy Lisesi'nden mezun olduk. Oradan mezuniyetim de ayrı bir hikayedir. Sonuçta Yüksek İslâm'da 63-67 arası dört sene okuyup mezun olduktan sonra üniversiteye gidebildim ama. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydoldum 1967'de.

Yüksek İslâm'da o tarihlerde önemli hocalar var.

Evet, Ömer Nasuhi Bilmen, Ahmed Davudoğlu ve daha başkaları mesela.

Ali Nihat Tarlan var.

Ali Nihat Tarlan Fars Dili ve Edebiyatı hocamızdı. Nihat Sami Banarlı İslâmî Türk Edebiyatı hocası. Zekai Konrapa Siyer hocası. Mesela o vaktiyle Şam idâfisinde tarih hocalığı yapmış. Ama bize siyerden çok idâdî hatıralarını anlatırdı genellikle.

Mahir İz Hoca vardı, tasavvuf tarihi hocası idi. O da tasavvuftan çok hatıralarını anlatır, bizi ilme teşvik eden hamâsî konuşmalar yapardı. Meşhur Neyzen Halil Can, dinî musiki hocamız idi. Bunlar ilginç adamlardı hakikaten. Meşhur Ali Üsküdarlı Kur’ân-ı Kerim hocamızdı. Epey yaşlıydı o zamanlar. Sonra Rahmi Şenses hocamız oldu. Gerçekten çok ilginç adamlardı bunlar. Allah hepsine rahmet eylesin ve mekânları cennet olsun.

Oranın da kadrosu epeyce iyiymiş.

Evet ama şunu da söylemeden geçemeyeceğim.

Bir şey noksan galiba.

Evet noksan olan şu, hem de büyük noksan: O kadro, bu mektep yeni açıldığı için buradan din alimleri yetişsin istiyordu ama bize verilen eğitim seviyesinin bununla hiçbir ilgisi yoktu. Üstelik –İstanbul İmam-Hatip’ten mezun olanlar hariç- çoğumuz zaten taşradan gelmişiz. Seviyemiz nedir? Bir kısmı az önce dediğim gibi dersten çok hatıralarını anlatırdı. Ama Ali Nihat Tarlan’ın, Nihat Sami Banarlı’nın, son sınıfta da Muhammed Tâvit et-Tancı’nin dersleri fevkalâde idi. Zaten çok müthiş adamlardı. Allah hepsine gani gani rahmet eylesin- fevkalâde hocalar idiler. Banarlı’nın hangi şubede dersi varsa (A ve B şubesi olmak üzere iki şube idik) öbür şubenin öğrencileri de mutlaka gider o şubede onun dersini dinlerlerdi. Hem konuşması güzel hem birikimi fevkalâdeydi. Bir de her hafta olmasa bile fırsat buldukça pazar günleri arkadaşım Turan Sevgili (hattat-ressam) ile onun Bebek’teki evine giderdik. Hocadan müsaade aldık, hoca sağ olsun evine kabul etti bizi. Orada bize nasıl ilim adamı olunur onu anlatırdı. Fuat Köprülü’yü ben ondan duydum ilk defa. Kendisi biliyorsunuz Fuat Köprülü’nün en gözde öğrencilerinden idi ama Fuat Köprülü o gözde öğrencileri üniversitede istememiş. Fiş usulü bilimsel çalışma nasıl yapılır, onun yollarını bize anlatmıştır ki ben yıllardan beridir hâlâ o sistemi takip ederim.

Bu hocalardan okuduk. Her birinin ayrı bir karakteri var, ders üslubu ayrı. Mahir İz Hoca heyecanlanır bazen Büyük Millet Meclisi’ndeki hatıralarını, Mehmet Akif’le olan hatıralarını anlatır, güya tasavvuf tarihi dersi yapardı. Ama onu dinlemek de hoşumuza giderdi. Hiçbir şey vermedi bize tasavvuf tarihi konusunda. Kısacası bu muhterem hocalar bize din âlimi olma amacına yönelik bir formasyon kazandıramadılar. Sebepleri tartışılabilir. Mesela Ömer Nasuhi Bilmen Hoca’dan fazla bir şey almadık. İlm-i kelam dersimize gelirdi. Kendisinin bu konuda *Muvazzah İlm-i Kelam* adlı asıl kitabının muhtasarı olan küçük bir kitabı vardı, tıpkı Osmanlı müderrisleri gibi, onu açar cümle cümle okur, sonra şerh ederdi. Hocaya bazen anlamadığımız meselelere dair sorular sorardık. En fazla da Süleyman Ağabey, Mustafa Öz, ben ve bir iki arkadaş daha. O zaman kızırdı “siz inanmıyor musunuz?” diye. “Aman hocam estağfirullah inanmadığımız

için değil ama neden böyle olduğunu anlamak istiyoruz” desek de dinlemezdi. “Otur küstah, terbiyesiz, dersi bozma”. Yani bu da bir şey herhalde. Şöhretiyle mütenasip bir hocalığı yoktu Ömer Nasuhi Bilmen’in. Ondand faydalanamadık açıkçası. Ahmed Davudoğlu Hoca ise son derece mutaassıp bir fıkıh hocasıydı. Biliyorsunuz Hayrettin Karaman Hoca’yı da din tahripçisi ilan etti bir kitabında. *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* diye biliyorsunuz bir kitabı var. Siyah yüzlü bu kitapta Hayreddin Karaman’ı ve öncelikleri anlatır. Zaten Hayrettin Hoca ondan sonra biraz daha geri durdu benim gördüğüm kadarıyla.

Daha aktivist bir kimliği mi vardı o tarihlerde?

Belki. Hayrettin Bey yeni fikirler ortaya koymaya yatkın olan bir karakterdi. Çok kabiliyetli, fevkalâde zeki, çalışkan bir ağabeyimizdi. Bizim rol-modelimizdi anlayacağınız. O tahmin ederim, *Sebil* dergisinde aleyhindeki yazılardan korktu modernist demesinler diye. Bu kelime sanki “dinsiz” demektir o zamanlar.

Sınıf arkadaşlarınız kimlerdi?

Mesela Süleyman Uludağ, yaşça bizden epey büyüktür o. Çünkü ilkokulu, imam-hatip okulunu hepsini dışarıdan bitirmiş. Çobanlıktan gelmiş adamcağız, Amasya’nın Akyazı köyünden. Ama dışarıdan kendi kendine çalışarak oradan buraya kadar gelmesi harika bir başarı hikayesidir. Müthiş bir zekâ... İlme karşı muazzam bir açıklık ve kabiliyet var kendisinde ve ben Yüksek İslâm’da ondan çok yararlandım kitaplar konusunda. Ayrıca Arapça metinlerde takıldığımız yerlerde o bize yardımda bulunurdu. Tarif ederdi bakın şöyle anlayacaksınız diye. Her öğleden sonra sahaflara giderdik mesela onunla, kitap alırdık onun nezaretinde. Müktesebatı çok zengindi bize göre. Allah kendisinden razı olsun. Bir diğer arkadaşımız Mustafa Öz idi. Zeki, güler yüzlü, esprili, şakacı, güzel Kur’ân okur, klasik musikiye aşinadır. Bir de Turan Sevgili ve gündüzlülerden İsmail Erünsal. İşte ben en fazla bunlarla ahbablık ederdim. Çünkü İsmail hariç hepimiz yatılıydık. Yatılı hayatı bu ortamı veriyor size. Ben dediğim gibi mezhepler tarihine çok meraklı olduğum için o sıralar Bağdat’tan özel olarak mezhepler tarihiyle ilgili kitap getiriyordum. Hadisten *Kütüb-ü Sitt’e*’yi, *et-Tâc*’ı, fıkıhtan *el-İhtiyar* ile *el-Fıkıh ale’l-Mezâhibi’l-Erbaa*’yı da getirttim, şu anda kütüphanemde bulunuyor o eski baskılar. Zaten bu kitaplar biz yatılı öğrencilerin meraklı olanlarının neredeyse hep okuduğu belli kitaplardı.

Mezhepler tarihi ilginiz enstitüde mi başladı hocam?

Hayır, esasında şöyle başladı: Daha imam-hatibin orta kısmındayken -size tuhaf gelecek ama- bir Hollywood filmi seyrettim Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah üzerine. O zamana göre müthişti ve çok etkileyici idi. Şimdilerde bana göre haksız ve gereksiz bir eleştiriyeye maruz bırakılan, yerine de hâlâ tutarlı, ciddi bir

terim konulamayan heteredoksi konusuyla ilgilenmeme biraz da bu film yol açtı diyebilirim. O film beni çarptı. Hollywood biliyorsunuz bir destan yaratır tarihi filmlerde, filmin hikayesiyle, oyuncularıyla, dekor ve kostümleriyle o muhteşem imkanlarıyla. Orada Hasan Sabbah tipi ve Bâtınîler beni çok meraklandırdı.

Filmin adını hatırlıyor musunuz hocam?

Tabii. *The Life, Loves and Adventures of Omar Khayyam* (1957). “Ömer Hayyam’ın hayatı, aşkları ve maceraları”. Orada ana karakter Ömer Hayyam. Büyük Selçuklu sarayında Sultan Melikşah’ın hizmetinde. Ona bir takvim hazırlıyor filmde. Fakat orada Hasan Sabbah bir tüccar kılığında ama kimse onun Bâtınîlerin gizli reisi olduğunu bilmiyor. Hep tüccar kılığında geziyor, propaganda yapıyor. Filmde aynen onları yapmışlar. Bir de onu canlandıran aktörün fiziği de hakikaten tam bu role uymuş ki sormayın. Esrarengiz bir tipi vardı. Film bittikten sonra doğru kütüphaneye koştum, bu konuda bir kitap bulayım diye. Ne gezer, hiçbir şey bulamadım. Müthiş hayal kırıklığına uğradım tabii. Bu söylediğim 1958 veya 59 yılları. Buna dair Türkiye’de herhangi bir kitap yok o zaman. Ama bu Hasan Sabbah benim kafamda yer etti. Enstitüdeyken biraz araştırdım ne bulabildimse. İşte ondan sonra bu mezhepler tarihine taktım yani sizin anlayacağınız. İşte bugün bazılarının kelimeye takıp mahiyetini çekiştirdikleri heterodoksi merakı bende o zaman başladı. Bugün Hasan Sabbah hakkında yerli yabancı bir sürü literatür var. Türkiye’de bile çalışılıyor. Kaç tane roman çıktı yerli yabancı. Hepsi kütüphanemde var bir nostaljik merak olarak.

Galiba enstitüde mezhepler tarihi bir kere daha karşınıza çıkınca “doğru yerdeyim” dediniz.

Bir de son sınıfta Muhammed Tâvit et-Tancî diye Faslı bir profesör -Allah gani gani rahmet eylesin- geldi Mezhepler Tarihi dersimize. Şişmanca bir adamdı. Dersi Arapça takrir ederdi. Bize teksir verirdi Arapça; biz o teksiri Mustafa Öz’le paylaşır, Türkçeye tercüme eder ve arkadaşlara dağıtırdık.

Şahsen ondan çok yararlandım. Ben mezun olduktan sonra onu “bu hoca Mutezile’ dendir” diye bazı mutaassıp öğrenciler rahatsız etmişler galiba. O da bu olay üzerine Yüksek İslâm’dan çıkmış. Ankara ilahiyata gelmiş.

Ders sırasında tercüme oluyor muydu?

Hayır, hoca taktırıp gidiyordu. Arapçası az çok iyi olanlar anlıyor, anlamayanlar Mustafa Öz’le yaptığımız tercümelere dayanıyor. Çok enteresan bir adamdı yani. Batı dünyasında da çok tanınmış bir şarkiyât âlimi olduğunu öğrenmiştik. İbn Haldun’un birtakım eserlerini, meselâ *Şifâi’s-Sâil’i* yayınlamış. Müthiş bir adamdı ve çok da zengin bir kütüphanesi vardı. Hayrettin Karaman Hoca, Bekir Topaloğlu Hoca ondan çok yararlandılar. Ben de yararlanmaya çalıştım haddim

olmayarak. Israrım üzerine bana bir yazma nasıl neşredilir onunla ilgili bilgiler verdi. Denemek için de bir yazma kitap künyesi yazdı mezhepler tarihiyle ilgili. “Nuruosmaniye Kütüphanesi’ne gideceksin, bunu istinsah edeceksin, bana getireceksin ben onu göreceğim, tashih edeceğim, birtakım notlar yazacağım, sen bu notlara göre çalışacaksın” diye sıkı sıkı tembih etti. Her gün öğleden sonra Nuruosmaniye Kütüphanesi’ne gidip kitabı istinsah ediyordum. Hâlâ kütüphanemde durur ve üzerinde hocanın notları vardır. Allah rahmet eylesin.

Daha öncesinde memlekette ya da aile ortamında hiç yazma metinlerle bir münasebetiniz olmuş muydu hocam?

Hayır, olmamıştı. Yazmalarla Yüksek İslâm’da tanıştım. Hoca bana yazmalardan nasıl yararlanılır, nasıl neşre hazırlanır, usul-âdâb öğretti bu konuda.

Bildiğim kadarıyla siz hüsn-i hat dersi alıyorsunuz hocam, bu istinsah meselesiyle alakalı mıdır?

Evet onunla alakalı sayılabilir bir bakıma, bir bakıma da merak. Benim işlek güzel sayılabilecek bir rik’a yazım vardır. Arapça, Farsça ve Osmanlıca kaynaklardan yaptığım alıntıları rik’a ile kaydettiğim yığınla fişlerim var. Rik’ayı böyle geliştirmeye çalıştım. Ama bana rik’a sevgisini aşıl原因an babamın Saatçi Hoca lakaplı Rıza Hoca adında saat tamircisi çok yakın bir dostu vardı. Eski rüşdiye mezunuymuş. Harika istifli rik’a yazardı. Ben imam-hatipteyken dükkanımıza her uğradığımda mutlaka o güzel yazısıyla ezberinden klasik şiirlerden, hikmetli sözlerden yazar verirdi. Ben onları taklit ederdim. Mekânı cennet olsun.

Yazmayı öğrenmem lazım diyerek Hamit Aytac’a mı gittiniz?

Hayır, daha imam-hatip okulundayken hem Türkçe hem Arapça güzel yazı yazmaya çok meraklı ve yatkındım. O zaman Fazlı Lekesiz adında bir Kur’ân-ı Kerim ve din dersi hocamız vardı (sonradan kayınpederim oldu). İstanbul’da tahsil etmiş, kurrâlığa kadar yükselmiş bir hoca. Müthiş bir tilavet üslubu vardır. Osmanlı tarzında harika bir ses ve tavra sahiptir. Eğer İstanbul’da kalsaydı çok meşhur olacağına şüphem yok. Nuruosmaniye Camii imam-hatiplerinden meşhur Hasan Akkuş’un talebesi olmuş ve ondan icazet almış. Fevkalâde güzel bir ses, fevkalâde güzel bir tavrın yanında, fevkalâde bir hafız ve kurrâydı. Aynı zamanda da musikiye aşına idi. O, derslerde okurdu ben de dikkatle dinlerdim. Din dersine girdiğinde tahtaya mutlak surette o güzel hattıyla hangi konudan bahsedeyse onunla ilgili bir ayet ve bir hadisi de yazardı. Ben bu işe onun yazılarını taklit ederek başladım. Yüksek İslâm’a gittiğimde yatılıdan sınıf arkadaşım Turan Sevgili ve İsmail Erünsal’la beraber hattat Hamit Aytac’a gittik ve klasik usule uygun olarak meşke başladık, ama *Rabbi yesîr*’i geçmek kismet olmadı. Erünsal hoca baktı “ben bu işi beceremeyeceğim arkadaş” dedi ve ayrıldı. Ne yalan söyleyeyim

hem Türkçe hem Arapça yazısı kötüdür İsmail Hoca’nın gerçekten, yazı yazmaz, adeta çiziktirir (kulakları çınlasın!). Turan Sevgili’nin yazısı çok güzeldir. Onunla beraber bir sene kadar hat derslerine devam ettik ama ben ondan sonra bıraktım. Aynı zamanda Beyoğlu Musiki Cemiyeti’ne bir müddet devam ettik onunla. Halen biraz da şarkı söylerim.

Sesiniz de güzel mi hocam?

Bilmem, bana güzel geliyor(!). Enstitü’deyken dinî musiki hocamız Halil Can bana “yaz tatilinde sana meşk vereyim” demişti. Ama ilgilenmedim. Oradayken biraz musiki dersi aldık ama sonra baktım ki musikide bir şey yapabilmek için her gün uğraşacak, çalışacaksınız. Tıpkı hattatlık, ressamlık gibidir. Yani bir hattat bir gün yazmasa, bir ressam bir gün resim yapmasa eli melekesini kaybediyor. Musikiyle uğraşan biri de bir gün prova yapmasa gırtlak alışkanlığını kaybediyor. Baktım ki bunlar çok zor sanat dalları ve bana göre olmadıklarına karar verdim. Esasen çocukluğumdan beri tarihe çok meraklı olduğum için daha Yüksek İslâm’da iken tarihçi olmaya heveslendim. Bir de –daha önce söylediğim gibi- Osmanlı tarihine de çok meraklıydım, ama Roma ve eski Yunan tarihine, Mezopotamya tarihine de ilgi duyuyordum. Roma tarihiyle, Yunan tarihiyle, Selçuklu tarihiyle ilgili merak ettiklerim vardı. Yozgat’tan İstanbul’a Yüksek İslâm’a her tatil dönüşünde Türk Tarih Kurumu’na uğrar Osmanlı tarihinden Uzunçarşılı’nın kitaplarını satın alır okurdum. Merhum Osman Turan’ı o zaman Türk Tarih Kurumu’ndan çıkan kitaplarını okuyarak tanımaya başladım.

Tabii tarihçiliğin ne kadar zor bir meslek olduğunu o zamanlar henüz anlamamıştım. Her ne ise sonuçta idealim olan İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne girdim. Tarihçi olma hayalim öylece şekillenmeye başladı. Zaten dediğim gibi daha Yüksek İslâm’dayken Mesûdî’nin o zaman dört cilt olarak yayınlanmış *Mürûcû’z-Zehb*’ini, Ebu’l Fida İsmail’in iki ciltlik o meşhur *Tarihu Ebi’l-Fidâ*’sını, Suyûtî’nin *Tarihü’l Hulefâ*’sını getirtmiş ve okumaya çalışmıştım mütevâzi arapçamla. Sözü nü ettiğim tarihler ve mezhepler tarihinden Şehristânî’nin meşhur *el-Milel ve’n-Nihal*’i, Abdülkahir el-Bağdadî’nin *el-Fark beyne’l-Firak*’ı, el-İsferâyini’ni *et-Tabsîr fi’l-Dîn*’i ve İbn Hazm’ın 2 ciltlik ünlü *Kitâbu’l-Fasl Beyne Ehli’l-Ehvâi ve’n-Nihal*’i (o zaman henüz bunların Türkçe çevirileri yoktu) halen de kütüphanemde zaman zaman kullanırım bunları. Onları Bağdat’tan getirip okuyordum. Takıldığım yerleri Süleyman Ağabey’e (Uludağ) sorardım. Bazen Ahmet Davutoğlu Hoca nöbetçi kalırdı geceleri Enstitü’de, ona sorardım.

Neyse, İsmail Erünsal ile lise 1, 2 ve 3. sınıflardaki bütün derslerden Bakırköy Lisesi’nde dışarıdan sınavlara girdik. O benden bir sene önce Bakırköy Lisesi’nden mezun oldu. Fakültede bu yüzden ondan bir sene sonra mezun oldum. 1967’de üniversite imtihanlarına girdiğimde birinci tercihim tarihi. Bunu gören akrabadan bazıları “oğlum sen deli misin, ne yapacaksın tarih okuyup? Hukuka git,

tubba git.” dediler ama benim kulağıma girmede bu sözler. Rahmetli babam da beni destekledi. O Osmanlı tarihi meraklısı biriydi. İmam-hatip lise sondayken İstanbul’a dükkanına mal almaya gittiğinde İskit Yayınevi’nin çıkardığı o zamana göre lüks ciltli *Mufassal Osmanlı Tarihi* isimli altı ciltlik kitabı babam İstanbul’dan getirmişti. Neyse, Tarih Bölümü’nde girdik. Birinci sınıfta hazırlık dersleri vardı. Bunlar çeşitli çağlarla ilgili bibliyografya dersleri idi. Rahmetli Zeki Velidi Togan’dan tarih metodolojisi dersleri aldık. Sonra İbrahim Kafesoğlu geldi o emekli olunca. Derken ikinci sınıfta aynı bölümde öğrenci olan arkadaşım Mehmet İpşirli’nin tavsiyesiyle Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Kürsüsü’ne yazıldım. İpşirli Yüksek İslâm’dan da sınıf arkadaşım idi, hatta aynı sırada otururduk iki kafadar. O “bu kürsüde Tayyip Gökbilgin ve Nejat Göyünç Hoca var, çok iyi hocalar, sen bu kürsüyü seç” dedi ve beni ikna etti. O zaman kürsü sistemi vardı, hazırlık sınıfını tamamladıktan sonra İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ kürsülerinden birini veya Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri veya Umumi Türk Tarihi kürsüsünü seçiyorsunuz ve devam edip oradan mezun oluyorsunuz. Ek sertifika olarak da bu çağlardan birini alıp oraya devam ediyorsunuz. Nejat Hoca bir gün bana ödev olarak Semavi Eyice’nin “Zaviyeli Camiler” makalesini verdi. Ben onu okuduktan sonra zaviyeler konusuna merak sardım. Ondan sonra Nejat Hoca “Köprülü’yü ve Gölparırlı’yı da okuyacaksınız” dedi. İşte bunları okuyunca ben artık ne yolda derinleşmem gerektiğine karar verdim ve o yola girdim uzun lafın kısası. O gündür bu gündür de bu yolda yürümeye çalışıyorum.

Peki bu arada Banarlı’ya gidişleriniz devam ediyor mu hocam?

Hayır, Yüksek İslâm’da o bitti. Yani iki sene veya üç sene kadar devam edebildim çok seyrek olarak. Ondan sonra bitti.

Okul dışı başka bir gündemi mi vardı oranın hocam? Yani anladığım kadarıyla sadece siz gitmiyordunuz başka talebeler de mi oluyordu?

Sadece Turan Sevgili’yle ben gidiyorduk hocaya. Daha önce söylediğim gibi.

Gündeminiz ne oluyordu hocam orada?

Gündem söz konusu değildi. Hoca bize anlatıyordu bilimsel çalışma nasıl yapılır, nasıl edilir, niçin bilimsel çalışma yapılır? Yani Köprülü’nün yöntemini bize aktardı, bizdeki merakı gördüğü için. Bizi o yüzden kabul etmişti sanırım.

Köprülü’yü okutmuş muydu o zaman?

Hayır ama Köprülü’den çok bahsedirdi ve herhalde söylemiştir şu kitaplarını, makalelerini okuyun diye ama şu anda hatırimda yok öyle bir şey. Fakat bana öğrettiği en mühim şey fiş sistemiyle çalışma oldu. O da Köprülü’den öğrenmiş. Bize dedi ki “bilimsel olarak çalışmak istiyorsanız bu fiş usulünü kullanacaksınız.

Okuduğunuz kitaptan bunlara not alacaksınız”. Tabii o zaman Avrupa’daki, Amerika’da olduğu gibi kırtasiyecilerde şimdiki hazır paketli fiş yok. Cağaloğlu’nda hurda kağıtçılar vardı o zaman. Doğruca oraya gittik ve kiloyla ince Bristol karton aldık. Matbaada da onları standard ebada göre kestirip kullanmaya başladık hocanın verdiği talimata göre. Turan sonra bıraktı. Ben devam ettim, o gündür de devam ediyorum aynı sistemle çalışmaya. Yıllardır tabii çeşitli toplantılar için Avrupa’ya Amerika’ya gittiğimde kırtasiyecilerden yüzlük paketler halinde hazır fişler alırdım. Sonra Türkiye’ye de geldi o hazır fişler. Ben her yurt dışına gittiğimde kitabevlerini, kırtasiyecileri mutlaka dolaşırım. İşime yarayan materyali kırtasiyecilerden alırım. Bilgisayarda artık hazır formatlar var, ama ben onları kullanmıyorum, çünkü en azından bana uygun değil. Ayrıca bilgisayar çökebilir, çalınır, kaybolabilir ama fişler öyle değil. Bunlar elinizin altında. Onları başka çalışmalarınız için de kullanabilirsiniz. Kutular dolusu fişlerim vardır dolaplarımda. Yazdığım kitap ve makalelerin malzemeleri onlar.

Semai Eyice’nun makalesini ve Köprülü’yü de Nejat Hoca söylemişti dediniz...

Evet Nejat Hoca söyledi. Ondan sonra ben Köprülü’nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabını ve *Anadolu’da İslâmiyet* makalesini okuyunca çarpılmışa döndüm. Çok özlediği bir oyuncağa kavuşmuş çocuk gibi oldum.

İkinci Hasan Sabbah vakası oldu yani...

Aynen öyle (!). Mutlaka bu alanda çalışmak istiyorum dedim kendi kendime. Nejat Hoca’ya da söyledim. O yıl Salih Özbaran ağabey doktorasını bitirmiş, İngiltere’den dönmüştü. Ona gıpta etmiştim. Çünkü İpşirli ve ben taşrada doğup büyümüşüz, kolejde okuyup İngilizce tahsil görmek nerde! Üstelik İmam hatipliyiz bir de...

Özbaran İzmir’de şimdi?

Evet şimdi İzmir’de, emekli. O sırada İngiltere’den yeni dönmüştü. Biz ikinci veya üçüncü sınıftaydık. O da bizimle beraber Tayyip Hoca’ya, Nejat Hoca’ya devam ediyordu dinleyici olarak, kulakları çınlasın.

Onun da hatıratı çıktı yakın zamanda hocam görmüşsünüzdür herhalde.

Okudum. Bana yollamıştı sağ olsun. Güzel bir kitap ve öğrencilerime tavsiye ediyorum Bernard Lewis’in kitabıyla birlikte. Özbaran Hoca çok iyi bir tarihçidir, hatta Türkiye’deki en iyilerden biridir. Sağlam metot bilgisi ve yaklaşımı vardır. Zeynep Hanım da kitapta sorularıyla hocanın o tarafını hep öne çıkartmış zaten. Tarihçilikte yöntem konusunda ciddi fikirleri vardır ve özellikle bu konuyu önemseyen nadir birkaç isimden biridir.

Her neyse, son senemizde İngiltere’de doktora için iki burs tahsis edildi bizim Tarih Bölümü’ne. Tayyip Hoca’yla Nejat Hoca birini Mehmet İpşirli’ye birini de bana vereceklerdi. Fakat sonradan ne olduysa bilmiyorum, herhalde senatoda mı fakülte kurulunda mı bir karar değişikliği olmuş. Tarih bölümüne tahsis edilen o iki burstan birini Arkeoloji bölümüne kaydırmışlar. Dolayısıyla Mehmet İpşirli benden bir sene önce mezun olduğu için onun hakkıydı ve o gitti İngiltere’ye, ben gidemedim. Çok üzül müştüm ama bunda da bir hayır varmış demek ki. Sonradan bana başka bir kapı açıldı. Bir sene Osmaniyeye’de İmam-Hatip Okulu’nda meslek dersleri öğretmenliği yaptım. Kur’ân-ı Kerim, Arapça ve tefsir dersleri verdim.

1970 yılında Hacettepe Tarih bölümü yeni kurulmuş, asistan alıyorlarmış. Nejat Hoca mektupla bana bu asistanlığa müracaat etmemi bildirdi. Kendi de zaten İstanbul’dan oraya gelmiş. Çünkü İhsan Doğramacı tarih bölümünü kurdurmak için Kanada’dan Prof. Ercüment Kuran’ı istemiş ve böylece tarih bölümü kurulmuş. Ercüment Hoca da bölüme adam arıyor. Nejat Göyünç Hoca “tamam ben gelirim” demiş. Arkasından İstanbul’dan Cengiz Orhonlu’nun asistanı Özcan Mert, Fransa’dan Prof. Robert Mantran’la doktora yapan Bayram Kodaman, Zeki Velidi Togan’ın Harvard’da yeni doktorasını vermiş olan damadı Özkan İzgi, Almanya’da Würzburg’dan doktoralı Rifat Önsoy vesaire genç hocalar olarak bizim bölüme geldiler. Özcan ve ben sade asistanız, yeni başlamışız, onlara da imrenerek bakıyorduk yurtdışında doktora yapmışlar diye. O zamanki psikoloji öyleydi. Yurt dıdışında doktora yapmak fevkalâde bir şey addolunuyordu.

Yüksek İslâm’da biraz Fransızca dersleri almıştık. Hocamız gerçi çok iyiydi -Allah rahmet eylesin- ama gramer üzerinden gidiyordu. Pratik yoktu. Yazma yoktu. Hacettepe’de yabancı diller okulunda Fransızca kurslarına devam ettim. O sırada Fransız Hükümeti bir yıllık burslar veriyormuş. Nejat Hoca’nın telkiniyle sınavlara girdim, kismetmiş, kazandım. Böylece bir yıllık bir araştırma bursu aldım. 1974’te Nejat Hoca yönetiminde master çalışmamı bitirdim Hacettepe’de. Hoca “Senin çalışmak istediğin tarikatlar ve tasavvuf konusunda Fransa’da Strasbourg’ta çok ünlü bir hoca var; İrene Mélikoff. Ona mektup yazayım seni bir seneliğine yanına almasını rica edeyim” dedi. Dediğini yapmış ve durumu anlatmış. Mélikoff kabul etmiş. Ben onun yanına gittim. Böylece Fransa maceram başladı. Ama burada şuna temas etmem gerekiyor: Mélikoff biliyorsunuz son çalışmalarını Alevilik ve Bektaşılık üzerine teksif etmiştir. Bu onun Türkiye’de bazı muhafazakâr akademisyenler arasında şaibeyle karşılanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden benim onunla çalışmam da aynı menfi bakışa sebebiyet verdi, kulağıma gelen fısıltılar ve bazılarının soğuk bakması bunu gösteriyor. Hatta onun dışarıdan, benim içeriden Türkiye aleyhine çalıştığımız gibi çarpık bir dedikodu da zaman zaman kulağıma geliyordu. İnanılmaz ve aynı zamanda çarpık bir algı. Düşünebiliyor musunuz?

Bir sene Strasbourg Üniversitesi’nde onun derslerine, seminerlerine ve İslâmoloji bölümünün ders ve seminerlerine devam ettim. Ayrıca Bizans Tarihi bölümü ve

Katolik Teoloji Fakültesi derslerine ve seminerlerine devam ettim, bir yandan da Fransızca kurslarına yazıldım. Harikaydı. Konuşma, tartışma, yazma. Bir seneden sonra Mélikoff Hoca bana “Ahmet sana doktorayı burada bitirteceğim ve öyle göndereceğim” demez mi? Bu benim hiç beklemediğim bir şeydi. Ben bir sene sonunda Türkiye’ye döneceğimi düşünüyordum. Hani ne derler “körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz”. Öyle bir şeydi. Ben tabii çok sevindim. Böylece o şekilde orada dört sene kaldım ve doktora tezimi yazdım. Zaman zaman Paris’e gittim. Orada Sorbonne’da Claude Cahen’in derslerine ve Société Asiatique’deki konferanslara devam ettim. Sonra benim doktora savunmamda jüri üyem oldu Claude Cahen. Bu arada da fırsat buldukça Paris’te hem meşhur Bibliothèque Nationale de Paris, hem Ecole des Langues Orientales Kütüphanesi’nden yararlanmaya çalışıyordum. İnanılmaz hoş çalışma ortamlarıydı. Aradığınız her şey var, yok yok. Uluslararası kütüphaneler ve her milletten araştırmacıları görüyor, bazılarıyla ahbaplık bile ediyorsunuz.

Hocam master teziniz yanlış hatırlamıyorsam Çapanoğullarıyla mı ilgili?

Hayır. O Çapanoğlu İsyanı makalesi Nejat Hoca’nın isteğiyle yazdığım bir makaleydi asistanken. Beni yazmaya alıştırmak istiyordu sanırım hoca. Master tezim, onun yönetiminde hazırlayıp 1974 yılında tamamladığım *Osmanlı İmparatorluğu’nda Zâviyeler (XIV-XVII. Yüzyıl)* başlığını taşıyordu. Çapanoğlu İsyanı’na dair o makale benim basılmış ilk tecrübe-i kalemiyim oldu 1973 yılında. O sene Cumhuriyet’in kuruluşunun 50. yıldönümü idi. Nejat Hoca “Cumhuriyetin 50. yıldönümü için Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü bir armağan kitabı hazırlıyor. Sen Yozgatlısın, bu Çapanoğlu isyanını bir araştır bakalım. Muhtemelen o hadiseye şahit olmuş birtakım insanlar henüz hayattadır. Onları bul, röportajlar yap ve mevcut literatürde ne varsa onları da kullanmak suretiyle bir makale yaz, armağan kitabında yayınlayalım” dedi. Bu beni çok heveslendirdi. Dediğini aynen yaptım ve yazdım.1973’te çıktı o makale. Enteresan sonuçlar ortaya çıktı, resmî tarihten ayrı olarak. Nejat Hoca, Ercüment Hoca, Şerif Mardin Hoca bu makalemi çok beğendiler. Ercüment Hoca makale çıktığı zaman beni çok teşvik etti. İsmen biliyorsunuz muhtemelen, Ercüment Kuran Hoca çok şey yazmadı ama çok şey bilirdi. Frenk meslektaşları ona çok itibar ederlerdi. Nejat Hoca da Ercüment Hoca da bize Hacettepe’de önderlik ve kılavuzluk yaptılar. İstanbul’da öğrenciyken Tayyip Hoca da bizimle çok ilgilenir ve teşvik ederdi. Hatta bana *Edirne ve Paşa Livası* isimli meşhur kitabımı imzalayıp verdiğinde çok hoşuma gitmişti. Allah mekânlarını cennet etsin. Tayyip ve Nejat Hocaların ben Fransa’dayken yazdıkları mektuplar, kartpostallar vardır. Onları hâlâ saklıyorum. Aklıma gelmişken söyleyeyim, şu anda bende bugüne kadar hem dışarıdaki hem Türkiye’deki meslektaşlarla yaptığım yazışmaların, mektupların hepsi üç klasör halinde duruyor.

Yayınlayacaksınız herhalde bir yerlerde hocam?

Ankara’da Cümle Yayınevi diye bir yayınevi “bunları mutlaka yayımlayalım” dedi ama ben şimdi bununla meşgul olamayacağımı söyledim. Çünkü elimde şu sıralar yazmakta olduğum iki kitap var. Ne zaman bir şey yazamaz hale gelirim ve Allah ömür verirse o zaman bakarım inşallah.

Allah göstermesin sizin dosyalarınız bitmez hocam...

O zaman o mektupları tasnif ederim; tercüme edilmesi gerekenler var, onları tercüme ederim. Yoksa özel olarak şimdi onlarla uğraşamam ama onlar klasörlerde duruyor. Kimlerin mektupları yok ki? Halil İnalıc Hoca’dan tutun da Tayyip Gökbigin’in, Nejat Hoca’nın, Türk, Fransız, Amerikalı, İngiliz, Japon, Yunan, hatta Rus meslektaşlara kadar bir takım değerli tarihçilerin mektupları... Hocam Irène Mélikoff’un kiler, Elizabeth Zachariadou, Irène Beldicéanu, Michel Balivet, Grace Martin-Smith, Jean-Paul Roux, Pertev Naili Boratav, Farhad Daftary, Ali Emir-Moezzi, Michel Chodkiewicz ve diğerleri. Bazılarının bir, bazılarının birden fazla mektupları var.

Doktora maceranıza dönersek hocam Irène Hoca’yla çalışmak nasıldı? Yani size neler kattı?

Harika bir hoca-öğrenci ilişkimiz oldu. Bir bakıma bana annelik yaptı diyebilirim. Bazı sabahlar kahvaltıya çağırırdı beni; tez üzerinde konuşurduk. Kütüphanesi adeta -övünmek gibi olmasın (!)- benim emrimdeydi diyebilirim. Bazı hafta sonları hocanın asistanı da gelir, beraber çok güzel köy restoranlarında yemeğe giderdik. Yemekte hoca hatıralarını, çalışmalarını anlatırdı. O hatıralarında neler yoktu ki. Kendisi matematikçi Salih Zeki’nin oğlu Abdurrahman Sayar’la tanışmış Sorbonne’da öğrenciyken ve onunla evlenmiş, Türkiye’ye gelmiş. Halide Edip’i, Adnan Adıvar’ı anlatırdı. Paris’te Yaşayan Şark Dilleri Mektebi’nde Adnan Adıvar’ın verdiği Türkçe derslerine birlikte devam ettiği Bernard Lewis ve G. Hazai’yi anlatırdı. Türkçe’yi orada öğrenmişler Adnan Adıvar’dan. Aynı nesle mensup zaten bunlar. Bazı isimler hatırımda yanlış kalmış olabilir. Ben de yemekte tabii tezde her yazdığım şeyi anlatırdım, o da dinler, fikrini söylerdi. Türk tarih ve edebiyatına fevkalâde vukufu vardı. Nefis ufuk açıcı dersler yapardı.

Seminerlerde hocanın diğer öğrencileri gibi ben de sunumlar yapıyordum. Onların metinleri, derslerde tuttuğum notlar da hâlâ dosyamda durur. Ben iyi bir arşivciyimdir övünmek gibi olmasın(!). 27 Mayıs 1978 Cumartesi günü doktora tez savunmasına girdim. Orada savunmalar umuma açıktır biliyorsunuz. İlgilenenler dinleyici olarak katılabilirler. İki buçuk saat süren bir savunmanın arkasından “pekiyi” derece ile doktor oldum. Savunmanın akşamında Mélikoff Hoca evinde yemek verdi, hanımla beni de davet etmişti. Usul öyleymiş. Yemekte tabii başta

Claude Cahen olmak üzere jüri üyeleri meşhur Bizantinist Freddy Thiriet, ünlü İslâmolog Toufic Fahd bulunuyordu. Yemek esnasında, hoca benim akademik alanda Fransa’da, Türkiye’de olduğumdan daha fazla geliştireceğimi belirterek Strasbourg’ta kalmamı istedi. Bu şüphesiz cazip bir şeydi. Ama eşim ve ben kabul etmedik. Memleketi özlemiştik ve bir de kızımız vardı 4.5 yaşında memlekette. Onu getirmemiştik. Kayınpederler bakıyordu ona. Bir de memleketimize gideceğiz ve hizmet edeceğiz diyorduk (!). “Peki” dedi hoca.

Hocanın ikinci teklifi de bundan yıllar sonra 1999’da ODTÜ’deki Osmanlı İmparatorluğu’nun 700. Kuruluş yıldönümüyle ilgili uluslararası büyük bir sempozyum esnasında oldu. Dışarıdan meşhur kişiler gelmişti. Bir kahve molası esnasında Mélikoff Hoca, Halil İnalçık, ben ve Gyorgy Hazai ile otururken, emekli olduğunu ve Strasbourg Üniversitesi’nde başında bulunduğu Türkoloji Araştırma Enstitüsü’ndeki (Institut d’Etudes Turques) yerine yönetime beni teklif ettiğini, Strasbourg Üniversitesi yönetiminin de benim oradan doktoralı olmam ve sitemi de tanımam sebebiyle sıcak baktığını söyledi. Ben yine şaşırđım çünkü hiç beklemediğim fevkalâde bir teklifti bu. Aynı zamanda da hocanın benim hakkımdaki kanaatini gösteriyordu. Düşünmek için izin istedim. Akşam konuyu eşime açtım. Bazı haklı sebeplerle razı olmadı. Aslında ben de mütereddit idim. Ertesi gün hocaya teklifine ve itimadına çok teşekkür ettiğimi ama kabul edemeyeceğimi söyledim. Sebebini sordu, eşimin razı olmadığını anlattım. Bunun üzerine maaşımı sordu. Söyledim, tabii fazla bir şey değildi. Bana orada buradaki maaşımın en az beş katını alacağımı söyledi. Ama cevabım kesin idi. Ayrıca benim de kişisel sebeplerim vardı. Hocanın biraz canı sıkıldı ama fazla da üstelemedi açıkçası. Teklifi kabul etseydim şüphesiz ekonomik olarak buradakinden hem çok daha iyi durumda olacak hem de bir Fransız üniversitesinde çalışmış olmanın sağlayacağı Türkiye ile mukayese edilemeyecek bilimsel ortama katılmış ve imkânlarına sahip olmuş olacağım şüphesizdi.

Bu konuda hiç keşke demediniz değil mi hocam? Keşke gitseydim dediğiniz zaman hiç olmadı değil mi?

Hayır, pek “keşke” demedim ama açıkçası dediğim zamanlar oldu. Bir Avrupa üniversitesinde çalışmış olmanın sağladığı bilimsel imkânları düşündükçe de zaman zaman “keşke” dediğim olmuştur. Türkiye’deki akademik ortam ve imkânlar, –kimse kızmasın- bir bilim insanı için çölde yaşamak gibidir. Bu kurak ortamda kendinizi fazla geliştiremezsiniz. Ama ne olursa olsun sonuçta memleketimde yaşamaktan mutluyum, yapabildiğim kadar eksikleri olsa da bir şeyler yapmaya çalışıyorum ve burada yetişmelerine katkı verdiğimi sandığım doktora öğrencilerim oldu, hem Hacettepe’de geçirdiğim kırk yılda, hem altı yedi yıldır burada [TOBB Üniversitesi]. Çok rahat bir ortamda mesleğimi icra ettim, ediyorum.

Siz Paris'e tez konunuzu belirlemiş olarak gittiniz diye biliyorum ben.

Evet, tez konum aşağı yukarı belli olarak Paris'e değil Strasbourg'a gittim. Çünkü Mélikoff Hoca, Stasbourg Üniversitesi'ndeydi. Paris'e sözünü ettiğim iki muhteşem kütüphanede çalışmaya ve Soci  t   Asiatique'deki seminerleri izlemeye gidiyordum zaman zaman ki kaç yıl sonra beni de üye yaptılar oraya.

Doktoranızdaki evrak menşei nedir hocam?

Yozgat'ın bir nahiyesindeki 13. yüzyıldan kalma bir tekkede keşfettiğim yüzlerce yıldan beri birikmiş, bir kısmı da belki zayı olmuş bir tekke arşivi. Bunun hikayesi uzundur ve ben başka birkaç yerde bu hikayeyi yazdığım için fazla uzatmayacağım konuyu. Bu çok enteresan çünkü tekkeyi ve türbeyi yüz yıllardır binlerce ve binlerce insan ziyaret etmiş, ama kimsenin böyle bir şeyden haberi yok. Haberi olanlar da muhtemelen meseleyi anlamadıkları için ilgilenmemişler. İşte benim doktora tezimin menşei bu belgelerin hikayesi.

Anadolu'da birçok tekke var ama içinden böyle bavul dolusu belge çıkan çıkan tekke pek yok. Birinden daha çıktı böyle bir arşiv, Sivas'taki Ali Baba tekkesinden. Onu da ben bir öğrencime doktora tezi yaptırdım. Ali Baba, Pir Sultan Abdal'ın halifelerinden biliyorsunuz. Bu tür tekke arşivleri çok nadirdir zaten. Nitekim Suraiya Faroqhi Hanım bana "Ahmet sen çok talihli bir insanmışsın. Çünkü böyle bir tesadüf herkese nasip olmaz. Sen bir keşif yaptın" demişti. Neyse ben o tekke arşivi sayesinde Emirci Sultan'ı literatüre kazandırmış oldum.

Öyleymiş ama hocam gerçekten.

İşte bu bana şunu gösterdi: Yaptığınız çalışmalarla ilgili olarak eğer gerekiyorsa alana gideceksiniz. Bu bence müthiş bir şey, çünkü olayın cereyan ettiği alanda evvela tarihle ve sonra oradaki insanlarla bağlantı kuruyorsunuz, ufkunuz açılıyor, hayaliniz işlemeye başlıyor. Bu sebeple son yıllarda –bilimsel toplantılara gitmenin dışında– sırf gezmek, hem muhteşem İslâm uygarlığının geliştiği sahalara görebilmek için Orta Asya'ya ve Endülüs'e gittim. Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı Özbekistan'ı iyi tanıyan Ali İhsan adında bir doktora öğrencimle beraber buraları yaklaşık bir ay gezdim. Bir de Ankara İlahiyat Fakültesi'nden küçük bir grupla İspanya'yı çok iyi tanıyan, mükemmel İspanyolca bilen, Endülüs tarihine dair değerli yayınları olan Prof. Mehmet Özdemir kılavuzluğunda Endülüs'e gittik. Granada, Kordoba, Sevilla, Malaga, Cebel-i Tarık ve civarlarını dolaştık. Temelleri mevcut Medinetü'z-Zehra'yı gezdik. İnsan oraları doya doya gezince müthiş etkileniyor. Gerçekten tarihin cereyan ettiği o sahalarda hayalen tarihle temasa geçiyorsunuz. Cebel-i Tarık sahilinde Tarık b. Ziyad'ı hayal ettim. Tarih kafanızda canlanıyor adeta. Bazı şeyleri daha iyi anladığımızı fark ediyorsunuz. Ben tezimi yazarken ve bazı diğer çalışmalarım için de Anadolu'da dolaştım. Hayıflandığım ve ölünceye kadar da hayıflanacağım bir şey şu: İslâm uygarlığının muhteşem

kalıntılarını barındıran Mısır’a, burnumuzun dibindeki –yakın yer nasılsa bir gün giderim diye ihmal ettiğim- ve artık bir harabeden başka bir şey olmayan Suriye’ye ve Irak’a böyle gezmek için gidemedim. Kısacası tarih araştırmalarında eğer konunuz gerektiriyorsa, alanı gezmek çok önemli ve size çok şey katıyor. Bu çok önemli bir problem bence.

Hâlâ da büyük bir problem galiba.

Büyük bir problem. Çoğu meslektaşımız İstanbul’dan dışarı adım atmamıştır. Batı ülkelerinden söz etmiyorum. Çoğumuz çeşitli bilimsel toplantılara katılmak için epeyce Batı ülkesine gitmişizdir. Benim söylediğim farklı bir şey. Alana gittiğinizde öyle ben filan üniversiteden filanım diyerek değil, sıradan bir ziyaretçi gibi gideceksiniz. Aksi halde insanlar mesafe koyuyorlar araya veya şüpheleniyorlar bu adam niye geldi buraya diye. Tam düşündüklerini de size söylemiyorlar. Öyle sıradan bir ziyaretçi gibi gittiğiniz zaman çok rahat diyalog kuruyorsunuz pek çok bilgiyi de o şekilde elde edebiliyorsunuz böylece.

Kaynak değeri taşıyor saha gezileri yapmak değil mi?

Evet aynen öyle. Merhum Halil İnalçık bunu yaptı nitekim biliyorsunuz. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu coğrafyayı Bursalı araştırmacı Raif Kaplanoğlu’nun kılavzluğunda seksen küsur yaşında dolaştı. Amacı böylece topografya açısından da edindiği bilgi ışığında Osmanlı Devleti’nin kuruluş şartlarını tespit etmek, bilgi edinmek içindi. Kaldı ki “arkeolojik” gezi yapmak belki biraz daha kolay ama kültür arkeolojisi hem daha zor hem de “biraz daha sorunlu” gibi, çünkü bir seçme ayıklama kriteri yok. Evet alanda izler olabilir ama 1000 yıl öncesiyle aynı olmayabilir, o dönemden pek de bir şeyler kalmamış olabilir. Ayrıca bugün gördüğünüz, düşündüğünüz şeyler o dönemde düşünülmemiş olabilir. Bunu da hesaba katmanız gerekir. Tarihin belli dönemlerinde girdiler çıktılar oluyor, izler silinebiliyor. Yani bugün bir kültür tarihi araştırmacısı, tasavvuf tarihi araştırmacısı, sosyal tarihçi geçmişe yönelik olarak günümüze kalan kültürel öğelerden, izlerden nasıl yararlanabilmeli, bir seçme kriteri nasıl geliyor insan içerisinde acaba?

Seçme kriterinden kastınız...

Mesela siz bugün alanda bir araştırma yaptığımızda okuduğunuz, düşündüğünüz şeylerin şu kadar yüzyıl öncesi için de destekleyici olabilmesi meselesini kastediyorum. Her şeyden önce bir defa o mekânı görüyorsunuz. Mekânı görmek sizin araştırdığınız olayla doğrudan bağlantı kurmanızı sağlıyor. Mesela Babâiler isyanını çalışırken Babâilerin hareket alanlarını, takip ettikleri aynı yolları takip ederek bir yaz mevsiminde dolaştım, yol üstündeki bazı köylere uğradım. En son Babâilerle, yani Türkmenlerle içinde Frank ve Ermeni paralı askerlerinin de bulunduğu Selçuklu ordusu arasında 1240 Ağustos’unda cereyan eden kanlı Malya

Savaş'ın vuku bulduğu araziye gittim. Bugün orada köyler var, köylüler hiçbir şey hatırlamıyorlar o konuda. Demek ki toplumsal hafızada bir şey kalmamış. Ama bir Türkmen ozanın Malya'da öldürülen Türkmenler için yaktığı ağıtı bugün buluyorsunuz. Malya arazisini gördüğünüz zaman savaşın nasıl bir mekanda, nasıl bir coğrafyada cereyan ettiğini az çok hayal edebiliyorsunuz. Bu imkânı her zaman her konuda elde edemeyebilirsiniz. Bu ihtimalle de karşılaşabilirsiniz.

Vefâiler ve Dede Garkın üzerinde çalışırken Prof. Haşım Şahin'le beraber Dede Garkın sempozyumu vesileyle Viranşehir'e gittik. Yakındaki Dede Köyü'nü ve Dede Garkın'ın oradaki –Türkiye genelinde olduğu gibi- maalesef bakımsız, perişan haldeki türbesini ziyaret ettik, köylülerle konuştuk, oraları dolaştık. Dede Garkın'la ilgili kitabı ondan sonra yazdım. Yazarken pek çok şey kafamda halledilmişti neredeyse. Dede Garkın'ı Alevîler tabii ki biliyorlardı, hatta adını taşıyan bir ocak da vardı, ama tarihi şahsiyeti hakkında bir şey bilmiyorlardı. Onu da Babâileri çalışırken ben fark ettim ve literatüre kazandırdım 1978'de. İsim olarak bile çok az bilinen ama ortaçağ Türkiye'sinin dinî tarihi içinde çok etkili bir figür. Fuat Köprülü'nün gözünden kaçmış, teşhis edememiş. Eski harflerle “Garkın” kelimesini okuyamamış, “Bu Ulvan'a benziyor ama bir imla hatası olmalı” diyor, “herhalde “Elvan” yazacakken müstensih bu şekilde hatalı yazmış olabilir” diyor. “Garkın” kelimesi açıkça görünüyor ama. O zamana kadar kıyıda köşede kalmış bir sima olduğu için Köprülü onunla ilgilenmemiş, önemsememiş belli ki... Tezi yazarken Elvan Çelebi'nin eserinden yola çıkarak onun kim olduğunu meydana çıkardım. Her şeyden önce Ortadoğu'da ortaçağlarda çok mühim bir tarikat olan Vefâîlîğin Anadolu'daki en önde gelen halifesi ve daha ilginç olanı, Baba İlyas'ın dedesi. Vefâîlik Osmanlı kuruluşuyla da ilgili olduğu için önemli bir sûfi çevre idi. Bunu bazıları illa 15. yüzyıldaki İstanbul'da Vefa semtine adını veren Şeyh Vefa'ya mâl etmeye uğraşıyorlar. Çünkü ortaçağda Alevî yapılanmasında da önemi olan bir şahsiyet. Oradan uzaklaştırmak için Şeyh Vefa'ya bağlıyorlar. Mesela Edebalı da Baba İlyas'ın halifesi bir Vefâî şeyhi idi. Dede Garkın ve Baba İlyas dolayısıyla Vefâî tarikatı nedir, ne değildir, literatüre kazandırmaya çalıştım. Fakat benden sonra birileri şimdi üstüne atladılar, sahiplendiler, benim adımla bile anmıyorlar. Şimdi benim söylediklerimi tezibe çalışıyorlar. İşte üzüntü veren şey bu...

Siz ses kaydı alır mıydınız hocam bu saha gezilerinizde?

Ses kaydı aldığım oldu fakat bunu yaptığımızda konuştuğunuz kişiler tedirgin oluyor. O zamanlar şimdiki gibi teknik ileri değil, dijital aletler yok. Elinizde kayıt oldukça büyük çanta teyp var. Kolay olmuyordu. Ama çok fotoğraf çektiğim zamanlar oldu.

Yani o kayıtlarınız da duruyordur herhalde değil mi?

Duruyor.

Bugün için artık tarihi malzeme onlar! Mesela Çapanoğlu mülahatları...

Onlar duruyor. Ama şimdi “sözlü tarih” denilen bu araştırmayı yaptığımda teydim, fotoğraf makinem olmadığı için (mütevazı bir asistan maaşıyla hem ev geçindirmek, hem bunları edinmek kolay değildi. Daktilo makinemi bile mekânı cennet olası Nejat Hoca almıştı o zaman) karşımdakiler anlatırken süratle not alıyor, sonra o müsveddeleri akşam temize çekiyordum. O müsveddelerim de hâlâ durur. Mesela Çapanoğlu isyanıyla ilgili olaya şahit olmuş konuştuğum yaşlı kişilerin anlattıkları yazılı olarak hâlâ duruyor. Onlardan bazıları da eski harflerle yazdıkları kendi notlarını bana vermişlerdi. Onlar da bende duruyor.

Hocam, doktora tezinizi çalışırken piyasada yaslanabileceğiniz bir tez, yani bu konuda yazılmış bir literatür yoktu herhalde?

Çok az bilimsel malzeme vardı. En başta İbn Bibî’deki Babâiler ile ilgili uzunca bir bölüm, Fuat Köprülü’nün *Anadolu’da İslâmiyet* makalesinde birkaç sayfa, *Encyclopaedia of Islam*’da Cahen’in bir makalesi, Gölpınarlı’nın *Yunus Emre ve Tasavvuf* kitabındaki sınırlı bilgiler, Osman Turan’ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* kitabında bir pasaj... Hepsi bunlardan ibaret... Fakat bir tesadüf beni Mehmet Önder’in o sıralar yeni bulunmuş Elvan Çelebi’nin 1350’li yıllarda manzum olarak yazdığı *Menakıbu’l-Kudsiyye* isimli eserinin tanıtımına dair bir Alman Şarkiyat mecmuasında çıkan makalesi üzerinden bizzat *Menakıbu’l-Kudsiyye*’ye götürdü. Makale 1952’de yayınlanmış olmasına rağmen biraz Gölpınarlı hariç ne Köprülü, ne Cahen, ne de Osman Turan eserle ilgilenmemişler. Bu ilginç bir durum... Herhalde adının *menâkıb* olmasından dolayı olsa gerek diye düşünüyorum. Ama ben eseri okuyunca adeta çarpıldım, çünkü Elvan Çelebi, Baba İlyas’ın dip torunu olarak kitabında tam da Babâiler isyanını anlatıyor ve o zamana kadar İbn Bibî dahil, bilinenleri tersyüz eden çok mühim bilgiler ihtiva ediyordu. (Nitekim bugün *Encyclopaedia of Islam*’daki Cahen’in “Babâi” maddesinin yerine yeni dijital 3. basımda benim yazdığım “Babâi” maddesi konuldu). Hemen *Journal Asiatique*’te bir makale yayınlayıp eserin tarihsel kıymetini göstermeye çalıştım ve doktora tezimde de geniş ölçüde kullandım Elvan Çelebi’yi. İşin ilginç yanı eserin bir menâkıbnâme olduğu için itimada şayan olmadığı, dolayısıyla verdiği bilgilere itimat edilemeyeceği Cahen tarafından ileri sürülmekle beraber onun bu iddiası kabul görmedi.

Böylece hem Yozgat’taki tekke belgelerinden de yararlanarak yeniden keşfettiğim Elvan Çelebi’nin eserini bir menâkıbnâme olmasına rağmen Babâiler isyanının gerçek hikayesini ortaya çıkarmamda ne büyük bir rol oynamış olduğunu gösterdim. Bu menâkıbnâmeyi, biliyorsunuz sonradan İsmail Erünsal Hoca ile birlikte neşrettik. Tabii 14. yüzyıl Türkçesiyle yazılmış olduğu, Moğolca bazı kelimeler ihtiva ettiği, arada özet gibi kötü yazılmış uzun Farsça başlıklar bulunduğu ve asıl

nüşhadan kopya edilirken müstensih'in yaptığı bazı hatalar bulunduğu için çok güç bir metindi. Tabi ki bazı okuma hatalarımız oldu ilk baskıda fakat sonraki baskılarda onlar düzeltildi. Bu neşir halen sürekli olarak –birilerinin sabotajlarına rağmen- kullanılmaktadır. Eserin neşri ayrı inanılmaz bir hikayenin de konusu oldu ki muhtemelen biliyorsunuz bu trajikomik hikayeyi. Türkiye'deki bilim anlayışının ve namusunun adeta anatomisini ortaya koyan bir hikayedir.

Kıscası tez Babâiler hadisesini tamamen değişik bir mecraya soktu. Fransa'dan döndükten sonra o tezin dipnotları kısaltılmış bir Türkçe tercümesini Dergâh Yayınları'ndan yayınladım 1980'de.

Revize etmeden önceki?

Evet revize etmeden önceki halinin muhtasar Türkçe baskısı. Hemen alalacele yaptım o çeviriyi. Sebebi de şuydu: O tarihlerde Abdullah Tekin diye birisi bu konuda bir kitap çıkartmış. Bir de bu Alevilik meselesi yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Üstelik Marksist Aleviler bu işe el atmışlardı. Abdullah Tekin'in kitabına bir tezip mahiyetinde acele o muhtasar çeviriyi yayınladım. Maksadım olayı ideolojik sapmadan berî kılmaktı.

Fransızca olarak 1989'da TTK'dan tezin başlığı hariç orijinal haliyle yayınlandı. Fakat sonradan tezimi beğenmedim ve 1996'da daha genişletilmiş, pek çok mukadder suale de cevap vermeye çalışan, daha muvazzah Türkçe versiyonunu neşrettim. Epeyden beri piyasada olan o neşrin yeni baskılandır.

Tezle çok farklı mıdır hocam?

Ana tez hariç, epeyce farklı. Çünkü ilk yazımda olmayan bazı lüzumlu kısımlar eklendi, teferruatta epeyce de farklı ve daha geliştirilmiş hale geldi. O zaman göremediğim, farkına varmadığım birtakım meseleleri ilave ettim; bazı dikkat çekilmesi gereken konulara dikkat çektim.

12 Eylül sürecini hatırlıyoruz. Şimdi onunla ve siyasal konjonktürle de birleştirince sizin çalıştığınız konu daha da netameli hale geliyor. Bunun sıkıntısını yaşadınız diye tahmin ediyorum.

Bahsettiğiniz tarzda bir sıkıntı yaşamadım, ama meslekî açıdan birkaç can sıkıcı şey yaşadım. Şöyle: Muhtasar kitap çıktıktan sonra *Hareket* mecmuasında benim bu kitabıma reddiye olarak Mikail Bayram'ın bir makalesini yayınladılar. Çünkü ben Mikail Bayram'ın tarihsel gerçeğe uymayan görüşlerini eleştirmiştim. Mikail Bayram buna sinirlenmiş ve bir makale yazmış. Ama öyle bir makale ki esiyor, yağıyor, tozuyor, teçhil hatta hakaret ediyor. Ben de bir sonraki sayıda mukabil olarak cevap mahiyetinde bir yazı yazdım. Ondan sonra yayınevi tuttu dergide kitap üzerine konuyla ilgili bir soruşturma yayınladı. Gölpınarlı, Süleyman

Uludağ ve Mustafa Kara’nın görüşlerini sormuşlar, onların cevaplarını koymuşlar. Baktım Mustafa Kara -kulakları çınlasın- bir sûfi gözüyle bakıyor Babâî isyanına ve dolayısıyla kitaba. Ne gerek vardı böyle bir konuya; tasavvuf bu değildir gibilerden. Tabi bir de Mikail Bayram onların hocasıydı Uludağ İlahiyat Fakültesi’nde. Süleyman Uludağ Hoca da âfâkî birtakım şeyler söylüyor. Yalnız Gölpınarlı da hem böyle bir konuyu çalıştığım için tebrik ediyor, hem de bazı şeyler söylüyor yayıneviyle ters düşmemek için. Kitabın böyle bir macerası oldu. Bu bana göre usulen yanlış bir soruşturmaydı. Fakat bu şunu gösterdi ki o yılların koyu ideolojik ortamında bu tür konuların çalışılıp yazılması, yayınlanması hoş karşılanmıyor, karşılanmayacak. Hâlâ da öyle, aradan geçen yıllara rağmen değişen bir şey yok. Hatta Süleyman Hoca İstanbul’daki bir Türkoloji kongresi esnasında benim Mikâil Bayram’dan öğreneceğim çok şey olduğunu bile söylemişti, hiç unutmuyorum. Yorum yapmıyorum, sadece benim çalıştığım konulara muhafazakâr akademyada, daha doğrusu İlahiyat çevreleri genelinde -istisnaları var tabii- nasıl sırf teolojik açıdan bakıldığını anlatmak için söylüyorum. Türkiye’de bilimsel bir disiplin olarak tarihin ve tarihçiliğin –sade ilahiyat çevreleri değil, hangi çevre olursa olsun değişmiyor- hâlâ ne menem bir şey olduğunun anlaşıldığı kanaatinde değilim. Bana hâlâ ne hakaret mailleri, ne ihtidaya davet mailleri atılıyor, ne hakaret yazıları, hatta kitap bile yazılıyor, inanamazsınız. Onları yazıları, o mailleri saklıyorum ve bir gün yayınlamayı düşünüyorum ibret için.

Dergâh’tan nasıl oldu da basıldı hocam? Süleyman Hoca’yla olan eski tanışıklığınız dolayısıyla mı?

Ondan dolayı değil, ilgisi yok. Değerli bir meslektaşımız olan Ali Birinci’yi bilirsiniz. Ali Birinci’nin Dergâh’la -hâlâ da öyledir zannediyorum- ilişkisi vardı. O Dergâh’a kitaptan söz etmiş, oraya gönderdim. Öylece oradan çıktı, yani Ali Birinci vasıtasıyla.

Onun öncesinde Dergâh ya da Hareket çevresinde bir organik bağınız yok.

Hayır, yok.

Anladım. Acaba Süleyman Hoca İstanbul’dayken gider gelir miydiniz?

Hayır. Kitap basıldıktan sonra tabii aramızda bir muarefe oluştu. Ezel Erverdi Bey’i tanıdım, İsmail Kara Bey’i tanıdım. Daha sonra değerli edebiyatçımız Mustafa Kutlu’yu da tanıdım. Babâîler İsyanı’nı hâlâ onlar basıyorlar. Daha sonra Veysel Karenî’yi birkaç defa ve Kesikbaş’ı da bastılar.

Belki Topçu’ya?

Hayır. Ne yazık ki bu harika insanla karşılaşmam olmadı.

Hocam ilk kitaplarınız çıkmaya başladığında alanda fazla tasavvuf çalışması yok; olanlar da yani daha çok yine tasavvuf içerisinden kişiler. Alan nasıldı, yani az çalışma var biliyoruz, nasıl geliyor o süreç, nasıl ilerliyor?

Önce şunu açıklığa kavuşturalım. Her ne kadar Babâiler isyanı bir tarikat çevresinden kaynaklanıyorsa da olay bir tasavvufi, bir teolojik mahiyet taşıyor. Tamamiyle dönemin Selçuklu yönetimi ve yerleşik kültür çevreleriyle konar göçer Türkmen nüfusu arasındaki sosyal bir çatışmanın sonucuydu. Benim çalışmam bu yüzden bir tasavvuf çalışması değil, o zamana kadar sadece İbn Bibî'nin anlatımına dayanan, iyi bilinmeyen bu olayı tarihsel ve sosyolojik açıdan tespitiye yönelik bir tarih çalışmasıdır. O sebeple Dergâh'ın soruşturması yanlıştır dedim. Sorunuza gelecek olursak, tasavvuf tarihçiliği alanının bana göre en büyük handikapı "bu alanın çalışanlarının sadece ilahiyat kökenli olmaları"dır. Yani onlar tasavvuf tarihine sadece teolojik ve tasavvufi perspektiften bakıyorlar. Ayrıca çoğu sağlam bir tarih metodolojisi kavramından ve sosyolojik bakıştan uzaklar maalesef... Oysa tasavvuf ve sûfi çevreler aynı zamanda bir tarih ve özellikle de sosyal tarih konusudur. Dolayısıyla bu zaviyeden ve bilhassa sosyolojik açıdan da yaklaşmak şarttır bana göre. Çünkü böyle yaklaşmazsanız meseleyi tam olarak anlayamazsınız, eksik bırakırsınız, analiz yapamazsınız. Bana bu yaklaşımın dolayısıyla Türkiye'de hâlâ hakarete varan ağır eleştiriler yapanlar, kızanlar var. Bazı sözüm ona ilahiyat kökenli tasavvuf tarihçileri de beni bilerek ya önemsemiyorlar, ya yok sayıyorlar veya değersizleştirmeye çalışıyorlar. Türkiye'deki tasavvuf tarihi yayınlarına bakarsanız çoğunda bu yaklaşımı görürsünüz.

Lafı fazla uzatmadan kısaca şunu da söyleyeyim. Bana karşı sergilenen bu tavır bizatihi sosyo-psikolojik açıdan münhasıran Türkiye'deki bilimsel zihniyetin mahiyeti açısından ibretlik ve incelenmeye değer bir olaydır.

Yani çok siyah-beyaz bir dönem bugün de olduğu gibi... Bu siyah-beyaz ayrımı işin içine girdi mi Türkiye'de hiçbir kademeden birbirinden farkı kalmıyor. Bu algı hem 12 Eylül'e giden süreçte hem 90'lı yıllarda; özellikle de bu Alevilik meselesinin giderek körüklendiği Madımak olayları, Maraş olayları gibi olaylarda...

Körükleleyenler de Marksist kökenli militan Aleviler idi o zamanlar. Bugün anlaşılıyor ki bütün bunlar Türkiye dışından tasarlanan, yönetilen ve kışkırtılan kişilerdi. Geleneksel Aleviler kendilerinin daha ne olduklarını bile tam idrak eden bir durumda değildiler, muhtemelen bir eziklik de duyuyorlardı. Ben bu Alevilik ve Bektaşilik konusuna böyle ideolojik bir ortamda bu tez vesilesiyle girdim. Baktım ki mesele alevleniyor. Dış kaynaklı Marksist kesim bunu istismar etmek için dergi çıkardı, gazete çıkardı biliyorsunuz 1980'li ve 90'lı yıllarda. Nitekim Babâiler kitabı 1980'de çıkınca Reha Çamuroğlu da -ki o zaman Marksist idi- bir reddiye yazdı, bana tam bir Marksist ideolog yaklaşımıyla. Benim için "olayı anlamamış" bilmem ne diyor. Tabi tamamen Marksist gözle. Sonra onun gibiler Marksizm'i bıraktılar

ama yine de benim gibileri ötekileştirici, “Tarihçi değil tarihsici” (historisicist) yaftasıyla değersizleştirici yaklaşım duruyor gördüğüm kadarıyla.

Şimdi metinlerinden anlaşılıyor. 90’lar diyorduk, Alevilik...

O yıllarda gazeteler dizi yazılar yayınlamaya başladılar, abuk subuk, ideolojik, spekülatif, en kötütüsü de bilgisizce şeyler tabii. Bu yayınlar önce Marksist kesimin hakimiyetinde idi neredeyse. Fakat çok insaf sahibi geleneksel Alevî yazarlar sonradan devreye girdiler. Onlarla hâlâ ilişkimiz devam ediyor zaten, zaman zaman gelirler buraya. O zamanlar Sünnî kesimden bazıları yok “Alevî’den dönme”, yok “bilmem neymiş” diye hakkımda dedikodular çıkardılar, tek satır yazım olmadığı halde Kürtçü dediler, itham ettiler vs. Bu tür şeyler oldu, oluyor. Kim ne söylese söylesin hiç aldırış etmiyorum. Hatta dedikodu pazarında beni Ermeni yapan da çıktı. Bunları size Türkiye gibi ideolojik ve kültürel olarak -yere düşen fağfur kâse gibi- adeta bin parçaya ayrılmış, sağlam bir tarih bilincinden mahrum bırakılmış, yarı-şizofren bir toplumda, daha doğrusu bir akademyada tarihçilik yapmanın neredeyse imkânsız olduğunu anlatmak için söylüyorum. Biz Harvard’ın, Chicago’nun, Cambridge’in, Oxford’un Sorbonne’un veya bilmem hangi Amerikan veya Avrupa üniversitesinin rahat bilimsel atmosferi içerisinde tarihçilik yapmıyoruz. Gerçekten çok zor bir ortamda, oralardaki meslektaşların sahip olduğu pek çok imkândan yoksun olarak burada tarihçilik yapmaya çalışıyoruz. Ama siz bir şey söyleyeyim. Bütün bu yaşananlar beni yıldırmadığı gibi aksine mesleğime daha çok bağlanmama sebep oluyor.

Şimdi biraz daha rahat değil midir hocam yani tasavvufla ilgili yapılan çalışmaların artmasıyla ilgili...

Bakin şunu bir kere daha söyleyeyim, evet dışarıda ve Türkiye’de tasavvuf çalışmaları daha iyi durumda, özellikle dışarıda. Çok sayıda ve bazıları gerçekten çok değerli yayınlar yapılıyor. Türkiye’de de bazı çok değerli, şimdiki nesil ilahiyatçı genç meslektaşların değerli makale ve kitapları çıkıyor. Bunları takdir ediyor ve takip ediyorum. Ama ben Türkiye üniversitelerindeki kütüphanelerin yetersizliğinden, meslektaşlarla diyalogsuzluğumuzdan söz ediyorum. Hani sözde interdisipliner çalışmadan her ağzı olan söz ediyor ya! Adı ortalarda çok dolaşiyor ama kendi ortalarda yok bu interdisipliner çalışmaların, en azından bizim sektörde... Şimdi bakıyorum da yayınlarına, bazı gençler artık kendi Olimposlarında Zeus gibi davranıyorlar, çok kibirliler, yazılarında asıp kesiyorlar, hele bir de Harvard’da veya bir Amerikan üniversitesinde doktora yapmış, tezleri de kitap olarak basılmışsa.... Paçalarından kibir akıyor.

Her neyse... Teknik olarak her yayın, her kitap veya makaleye dijital ortamda ulaşmanız mümkün değil, özellikle Türkiye dışındaki yeni yayınlardan ya haberiniz olmuyor, veya geç oluyor, ya da olsa bile ulaşamıyor, çok pahalı oldukları

için satın alamıyorsunuz. Her yeni kitap, dergi burada bulunmuyor. Allah'tan İSAM Kütüphanesi var da müthiş bir hizmet veriyor. Çok takdir ediyorum. Onun sayesinde eksiklerimizi belli ölçüde telafi edebiliyoruz.

İslâm'ın yaşanma biçimi, algılanma biçimi farklı yüzyıllarda, farklı katmanlarda halk İslâm'ı sizin hep önemseydiğiniz büyük başlıklardan birisi oldu. Yani bir başlık ve yöntem meselesi ve kaynak meselesi önemli başlıklarınızdan birisi oldu. Her zaman güncel ve canlı tuttuğunuz başlıklar bunlar; anladığım kadarıyla gördüğünüz büyük eksiklikler de var bu alandaki çalışmalarda aynı zamanda?

Bunlar üzerinde kimse pek durmuyor, birkaç Batılı araştırmacının dışında. Benim şu sıralarda yazmaya çalıştığım iki kitaptan birisi işte bu “Osmanlı İmparatorluğu’nda İslâm” konusu. Diğeri “Tasavvufun Velayet Teorisi Bağlamında Ricâlü'l-Gayb ve Kutup: Kâinatın Bilinmez-Görünmez Yöneticileri” adını taşıyor. Bu konu da bugüne kadar neredeyse sadece tasavvufi bakış açısından çalışıldı. Hatta çoğu Batılı tasavvuf tarihçisi bile böyle çalıştı. Ama tarihsel ve sosyolojik açıdan pek ele alınmadı. Ben yazmakta olduğum kitapta bunu yapmaya çalışıyorum. Bu mesele sanıldığından çok önemli bence... Çünkü “yaklaşık 9. yüzyıldan itibaren giderek İslâm dünyasının inanç ve zihniyet dünyasını teslim almak suretiyle İslâm tarihinde büyük bir kırılma yaratarak Müslümanların rasyonel düşünme ve bilimsel tecrübe yeteneklerinin yüzyıllarca önünü kesen bir telakkinin” yine tarihsel ve sosyolojik ama aynı zamanda tasavvufi açıdan bir tahlil tecrübesi mahiyetinde bir çalışma. Yıllardan beri bir giriş ve *mise-en-question* (sorgulama) mahiyetinde kaleme almaya çalıştığım birkaç makale ve bildiri ile dikkat çekmek istediğim ve hemen hiçbir tasavvuf ve Osmanlı tarihçisinin bütün yönleriyle ele almadığı çok mühim iki problem.

İşte bu halk İslâm'ı bunun bir parçası. Bu gibi terimlere karşı çıkanlar var bugün orijinal bir şey söylemiş olmak ve biraz da eskilerin mesaisini küçümseyerek yanlışlayarak devre dışı bırakıp kendilerini gündeme taşımak için. Mesela “ne demek yani halk İslâm'ı? İslâm bir tanedir. Şöyle mi olur, böyle mi olur ne demek, yok böyle bir şey” gibi... Bu gibi yaklaşımlar beni pek ilgilendirmiyor. Ben bildiğim halk İslâm'ı neyse ve nasıl görüyorsam onu yazmaya çalışıyorum. Onun dışında devlet, medrese ve tekke İslâmı olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İslâm algısını üreten dört sektör olduğu gerçeğinden yola çıkarak birbiriyle iletişim ve etkileşim içinde yaşamakta olan bir “imparatorluk İslâm algısı” üzerinde duruyorum ve bunların oluşum şartlarını, mahiyet ve birbirleriyle ilişkisini tarihsel ve sosyolojik perspektiften kendime göre sosyal tabanları üzerinden analiz edip yorumlamaya ve değerlendirmeye çalışıyorum. Bazı tarihçilerimiz gibi sadece siyasal açıdan veya teolojik olarak veya tasavvufi açıdan yaklaşmıyorum. Bu sadece Osmanlı klasik dönemini veya son zamanlarda moda olan tabir ile “erken modern Osmanlı dönemi”ni kapsıyor, 17. Yüzyıl ile son buluyor.

Literatür tabii sizin de sayenizde, tabii çalıştırdığınız tezler, talebeleriniz ile yıllar içerisinde kültür tarihçiliği, sosyal tarihçilik biraz daha gelişti. Belki henüz çok iyi durumda değil ama pek çok disipline göre daha iyi gibi...

Evet haklısınız çok iyi durumda değil. Benim en fazla eleştirdiğim konulardan birisi de bu. Osmanlı tarihinin sanat ve edebiyat ve mimari tarihi hariç, kültür tarihi ve zihniyet tarihi cephesi, hatta din tarihi cephesi hatta tasavvuf tarihi doğru dürüst bir tarihsel ve sosyolojik bakışla henüz üzerinde çalışılan konular değil Türkiye’de. Zor ama zor olduğu için gençler belki biraz bu yüzden bu konuya yaklaşmıyorlar. Yani işte biraz –merhum Zekai Konrpa’nın dediği gibi- birazcık “hoşaf bulaşığı kadar” ilahiyat alt yapısının, Arapça, biraz Farsça’nın verdiği deli cesaratiyle bu büyük problemi bir giriş mahiyetinde çalışıyoruz. Dediğim gibi ben yazayım; ister beğensinler ister beğenmesinler ama en azından şunu düşünüyorum. Hiç olmazsa benim yazdıklarım birtakım insanları provoke eder “bu adam yazmış ama bu işin doğrusu şu” diyen çıkar da yani Allah rızası için bu konulara girenler olabilir belki.

Çalışmanızın kapsamına göre Osmanlı imparatorluğunda yani bütün bu 600 yılda İslâm...

Hayır, az önce de söyledim, sadece Klasik dönemi ihtiva ediyor. Ondan sonrası zaten biliyorsunuz, çok farklı şartların ve problemlerin ortaya çıktığı ve imparatorluğu kısıpca aldığı bir dönem. Yani Klasik dönemden farklılaşan bir dönemden söz ediyoruz. Ben oraya girmeyeceğim. Tijana Krstic kitabında Osmanlı İmparatorluğu’nun İslâm’la ilişkisinin ne olduğuyla tarihçilerin hiç ilgilenmediğini, bu konuyu sanki ilahiyatçılara bıraktıklarını yazıyor ve benim 2002’de Chicago Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi’nde yaptığım seminerin *International Journal of Turkish Studies*’te makale olarak çıkan metninden bahsediyor. Benim teklif ettiğim dördtlü sistemin, bugüne kadar bu konuda yazılanlardan daha ileri bir seviyede olmasına rağmen yine de statik bir yapıyı yansıttığını söylüyor. Onun beni tam olarak anladığını sanmıyorum. İşte şimdi o makalede özetini sunduğum teklifi kitap olarak hazırlamaya çalışıyorum. Amacım Osmanlı tarihinin bazı alanlarına yoğunlaşmış ama onun omurgasını teşkil ettiğini düşündüğüm bu meseleye sanki özellikle ilgi duymamış meslektaşların bu fevkalâde önemli mevzuya yönelmelerini sağlamak, en azından beni eleştirmek için de olsa –ki eleştireceklerini çok iyi biliyorum- bu konuya biraz ilgi duymalarına vesile olarak bu büyük boşluğun doldurulmasına doğru bir adım atmaktır. Eh ne de olsa “araba devrildikten sonra yol gösteren çok olur” mısdağınca bu da olacaktır ve şimdiye kadar bu konuda tek satır yazmayanlar bana yükleneceklerdir.

Halbuki bahsettiğiniz dört alandaki (devlet, medrese, tekke ve halk) dinamizmi göstermeye çalışıyorsunuz.

Evet tam da öyle... Ben bu dört sektörün birbirlerinden ayrı kompartımanlar olmadığını, aksine birbirleriyle sürekli ilişki ve etkileşim halinde olduğunu,

birbirlerini dönüştürdüklerini, devleti etkilediklerini, devletin de onları etkilediğini göstermeye çalıştım.

Son çalışmalarınız giderek Osmanlı'ya daha fazla mı eğiliyor hocam?

Ben biraz “çağ dışı” bir araştırmacıyım haddi zatında. Esasen ortaçağcı sayılırım sanırım. Ama esas olarak Türk tarihinde başlangıcından beri İslâm'ın kabulünün hasil ettiği muazzam tesirin özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi ağırlıklı olmak üzere kültür ve inanç alanındaki yansımalarını çalışıyorum. Bu çerçevede, meselelerin din tarihi, tasavvuf ve tarikatlar, mitoloji ve folklorla temas eden yanlarıyla alakalı yayınlar yaptım. Özellikle de çalışılması hoş karşılanmayan, Türkiye'deki hâkim tarihçilik zihniyetinin dışarıda tuttuğu konuları, problemleri süreçleri ve olayları tercih ettim bu yüzden. Yani “halının altına süpürülen” konuları... Bu yüzden bazılarınca antipatiyle karşılandığımı, yaptığım çalışmaların münhasıran görmezlikten gelindiğini, özellikle tasavvuf tarihçiliğinde birilerince yok sayıldığımı yıllardır tebessümle izliyor ve eğleniyorum. Bana yapılan sözde bilimsel eleştiri kılığındaki peşin hükümlü, maksatlı eleştirileri hiç kaale almadım bugüne kadar, cevap vermedim, vermem, dert etmem. Yazdıklarım ortadadır. Beğenen beğenir, beğenmeyen beğenmez, o kadar. Evet son çalışmalarım söylediğim gibi Osmanlı ve tasavvuf tarihiyle ilgili

Kaynak durumundan bahsedecek olursak hocam, neler söylersiniz?

Her iki konuda bir kaynak meselesinin olduğu söylenemez. Dolayısıyla fazla bir sıkıntı çektiğimi söyleyemem. Yeni şeyler çıkıyor tabii. Bu yazma kütüphaneleri bir hazine. Bunlar üzerinde insanlar çalıştıkça yeni birtakım şeyler ortaya koyuyorlar. Yeni kaynak neşirleri yapılıyor veya kaynaklar üzerinde yeni fikirler, yorumlar, analizler yortaya konuluyor. Bu tür şeyler oluyor daha önce bilinmeyen birtakım şeyler, tartışılmayan birtakım konular yeniden tartışma konusu haline getirilebiliyor. Ben bunları olabildiğince takip etmeye çalışıyorum.

Hocam kaç tez yaptırдыңız siz doktora olarak?

Belki onbeşin üzerinde diyebilirim. Ben öyle çok sayıda, mesela 25-30, 40 tez yaptıran hocalardan olamadım maalesef.

Sizinle tezi yapmanın asgari şartları var mı hocam?

Yazılı olmayan şartlar var.

Onları söylemenizde bir sakınca var mı hocam?

Aslında herkesin bildiği şeyler. O yüzden sakıncası yok(!). Bir defa doktora tezi yapmaya talip olanın kafasının tarihçiliğe yatkın ve dil yapısının sağlam olması lazım. Bence tarihçi olmak için her şeyden evvel matematik bir kafa ve özellikle

sosyolojik ve felsefi bir bakış olması lazım. Ve bir de dediğim gibi biraz İslâm ilahiyatına vukuf lazım. En önemlisi hangi konuda niçin tez yapmak istediğinin bilincinde olması gerek. Öyle sırf doktora yapmış olmak, bir yere kapılanmak için bu işe girmek isteyenleri pek hoş karşılamam. Doktora yapmak isteyen adayın kafasında bir bilimsel problem olacak ki onu çözmeye çalışan bir ürün ortaya koyabilsin.

Bu filolojik alt yapı derken Arapça ve Farsça ve diğer Batı dilleri...

Arapça ve Farsça tabii tasavvuf tarihi alanında çalışılmak isteniyorsa... Osmanlı kültür tarihi sahasında iyi bir Osmanlıca ve paleografya formasyonu olmalıdır. Ama tasavvuf tarihi çalışılmak isteniyorsa o zaman mutlak surette kaynaklara girebilmek için bu iki dili bilmek lazım: Arapça ve Farsça.

Avrupa dillerinden Fransızca diğerlerinden daha fazla mı gerekli acaba? Aslında şuraya gelmek istiyorum hocam: Fransızların tasavvuf araştırmalarına verdiği önem açık. Belki biraz Alevilik çalışmaları bağlamında hem Fransızlar hem Almanlar zikredilebilir ama...

Geneli itibariyle İslâmiyatla ilgili olarak Fransız ve Almanların hakikaten muazzam mesaiyi olmuş. Bu diğerlerinin olmadı anlamına gelmez. Elbette İngilizlerin, İspanyolların da tasavvuf tarihi alanında çok mesaisi oldu.

Fransızların çok eskiden beri güçlü bir ilgileri var. Sizin bunun gerekçelerine ilişkin birtakım gözlemleriniz var mı?

Fransız oryantlizmi gerçekten çok güçlüdür. Bugün bazı noktalarda eleştirilse bile ki İngiliz, İspanyol, Alman, Rus oryantlizminin de zaten eleştirilen çok yanları var. Fakat bugün tasavvuf tarihi çalışan biri mesela bir Louis Massignon’u, onun parlak öğrencisi Henry Corbin’i mutlaka tanımalı, okumalı diye düşünüyorum. Mesela İbn Arabî çalışacak birinin Massignon’un yetiştirdiği Osman Yahya’yı okumamış olması kabul edilemez. Mutlaka bunlara vâkıf olmak lazımdır. Başka değişik alanlarda başka örnekler verilebilir. Kısacası bu adamların yaptığı çalışmalar hakikaten takdire şayan. Lakin şimdilerde, hele Edward Said’in kitabından sonra bazı çevrelerde oryantlist mesaiyi fazlaca basite alma, ucuza harcama, küçümseme modası son yıllarda epey yaygınlaştı. “Efendim bu zaten oryantlist bakış; bu oryantlistler zaten böyle” vs... Bu kanaatimce Doğulu muhafazakâr akademik çevrelerde ve bu arada Türkiye’de oldukça yaygın bir tutum. Açıkça söyleyeyim, bu da bir klişe haline geldi artık. Eğer güçlü alternatif bir bakış veya yorum getiremiyorsak, problemi çözemiyorsak, kaçmak istediğimiz konulardan, problemenden “oryantlist bakış” diyerek kaçıyoruz gibi geliyor bana.

Ben son zamanlarda özellikle şunun cevabını arıyorum bu son çalıştığım velâyet konusunda. Evet, tasavvuf muhakkak büyük bir düşünce, büyük bir kültür

şüphesiz... Meier, Bousquet, Gabrieli, Ritter gibi birkaç şarkiyatçının dışında tasavvufun İslâm'a, İslâm medeniyetine çeşitli alanlarda yaptığı müspet-menfi katkıları nelerdir? Bu büyük problemin tartışıldığını, hele modern Müslüman tasavvuf tarihçileri tarafından –savunmacı refleksin dışında- ciddi bir teolojik, düşünsel, amelî, itikadî ve kültürel problem olarak tartışıldığını pek hatırlamıyorum şahsen. İslâm'a ne getirmiş, ne götürmüş, ne katmış? Ortaçağlarda İbn Teymiyye ve mektebi mensupları tasavvufu itikadî bakımdan yoğun olarak eleştirdiler, bunu artık bilmeyen yok. Klasik ve modern Selefler de eleştirdiler, eleştiriyorlar. Bilindiği gibi Abduh gibi Müslüman modernistler, bizde eskilerden Mehmet Akif, Hilmi Ziya Ülken, yenilerden Fazlur Rahman ve Erol Güngör dışında tasavvufa eleştirel bir gözle yaklaşan pek olmadı. Belki çekindiler, hatta belki değil gerçekten çekindiler. Bu bugün de değişmiş değil. Türk tasavvuf tarihçileri altını çizdiğim açılardan tasavvufa eleştirel olarak halen de bakmıyorlar, sadece yüceltiyorlar. Ben düşüncemi tek cümleyle söyleyeyim: Bana göre tasavvufun devreye girmesi İslâm inanç ve kültür hatta toplumsal ve siyasal tarihinde kelimenin tam manasıyla müspet ve menfi yönleri olan bir kırılmadır. İslâm tarihini bütünüyle çok farklı bir istikamete yöneltmiştir. Şimdiden bizim ilahiyatçı meslektaşların kulağıma gelen itiraz, hatta protesto seslerini duyar gibiyim(!). Her türlü peşin hükmü bir kenara bırakıp sadece vakiya bakarak İslâm tarihinin bu büyük meselesini tartışmalıyız diye düşünüyorum.

Nakşilikle ilgili bir çalışma düşünüyor musunuz hocam?

Hayır. O bambaşka bir alan ve zaten pek çok çalışana var. Maamafih ben Hâce Ubeydullah Ahrar ile ilgili bir tez yaptırđım. Ama özellikle bir toplumsal tarih tezi oldu bu. Hâce Ubeydullah Ahrâr döneminde Nakşîliğin Özbekistan'da nasıl bir coğrafi zeminde, çiftçilerden oluşan bir toplumsal tabanda ve nasıl bir hüviyetle temellendiğini ortaya koymaya çalıştı bu tez. Tezin sahibi Ali İhsan Çağlar, Özbekistan'da kaldı iki sene, mükemmel Özbekçe öğrendi, Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü'nde çalıştı. Alana çıktı. İlginç sonuçlara ulaştı. Ama tezi henüz basılmadı. Daha önce de söylediğim gibi bana Orta Asya'daki seyahatimde o rehberlik etti.

Tezin basımına gelince, Türkiye'de zaten bu tür bilimsel metinlerin basımında ciddi bir editörlük sorunu var yaynevlerinde. Daha açıkçası ciddi editörlük kurumu yok açıkçası. O yüzden basılan tezlerde, kitaplarda dizgi yanlışlarından tutun da bilimsel hatalara kadar pek çok eksiklik göze çarpıyor. Oysa Batı'da böyle bir problem yok. Türkiye yaynevleri bu konuda yanı başımızdaki İsrail kadar bile ciddiyetle davranmıyor. Editörlük sorunu sade tashih sorunu değil.

Biz ehemmiyet vermeye çalışıyoruz hocam ama hani tashih bitmiyor gerçekten; öyle de bir şey var ama asgariye indirmeye çalışıyoruz. Kendi okuduğumuz kitaplarda bir iki tane süreç hatası var; o editoryal sürece girdi zannedilmiş ama girmemiş kazaya uğramış...

Türkiye’deki en iyi yayınevlerinde bile kazalar oluyor. En çok güldüğümüz şu. Şimdi bir editöre gönderirsiniz nüshayı, ben onu adam gibi çalışırım düzeltirim günlerimi harcarım ve yayınevine gönderirim. Tekrar dizgici bana tashih için gönderdiği dosyayı esas dosya zannedip düzelttiğim nüshayı girmez, bir öncekini girer. Sonra da ne oldu diye bir karışıklık olur. Ondan sonra da daha düzelmez.

Bunun benzeri bir felaket üstelik Türk Tarih Kurumu’nda hayret verici bir biçimde benim başıma da geldi.

Hangi metindi hocam?

Çapanoğullarından Abdülhamit döneminde imparatorluğun bazı şehirlerinde tahrirat kâtibi olarak çalışmış olup sonradan Millî Mücadele dönemindeki isyan hadisesine adı karışmış Celal Bey’in hatıratı. Çok mühim bir hatırat üstelik... Hem Abdülhamit dönemi Osmanlı taşra bürokrasisinin adeta teşrihini yapan bir hatırat, hem de kendi yaşadıklarını güzel bir dille anlatan bir hatırat... Çünkü kendisi Manastır’dan tutun da Mekke’ye Medine’ye varıncaya, Kudüs’e varıncaya kadar imparatorluğun Balkanlar, Anadolu ve Arap ülkelerindeki bir sürü yerinde görev yapmış. Buralarda mesleğini icra ettiği sırada gördüklerini, yaşadıklarını yazıyor. Bunu Osmanlıca bilmeyen, ama o sülaleden olduğu için Gazi Üniversitesi’nde sanat tarihçisi bir hoca, Osmanlıca bildiğini zannettiği bir arkadaşı ile ortaklaşa hazırlamışlar. Bu kitap basılmadan önce Tarih Kurumu’ndan bana geldi rapor-törlük için... Ben belki üzerinden dört beş defa geçtim ama Tarih Kurumu benim düzelttiğim nüshayı değil tashih edilmemiş ham nüshayı basmış.

Ama raportör diye adınızı da yazmışlardır eminim.

Hayır, editör olarak beni yazmışlar üstelik. Birisi bana “hoca sen bu hataları nasıl işledin?” diye sordu. “Hangi hataları?” dedim. Adam örnek gönderdi, “Bak, dedi şunlar, şunlar şunlar”... Gerçekten bakar bakmaz şoke oldum. O zaman durumu anladım. Derhal Tarih Kurumu’na gittim, o zamanki başkan Metin Hülagü Bey’e felaketi gösterdim ve satışı derhal durdurmasını rica ettim ve böylece satışı durdurdum. Kitabı toplattı Kurum. Ondan sonra benim tashih ettiğim nüsha basıldı tekrar.

Hocam acaba burada var mı metin ben çıkaramadım onu?

Evet var. Bir de editörlüğünü benim yaptığım Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve: İslam İnançlarında Hz. Ali isimli, hem orijinal İngilizce makalelerin hem de Türkçe çevirilerinin ayrı ciltler halinde basıldığı iki kitap vardır TTK yayınlarından. İkisi de uluslararası önemli uzmanların sadece bu kitaplar için yazılmış yazılarını ihtiva ediyor. Osmanlı cildinin basımı tam bir yıl gecikti. Sebep? TTK’nın Basım Yayın bürosundaki görevlilerin bana dedikleri şu idi: “Bu kitabın bize teslim etmeniz gereken görsel malzemelerini bize teslim etmediniz hocam”. Şoke oldum,

çünkü malzemeyi elimle bizzat teslim etmiştim. “Herhalde kaybolmuş o zaman” dedim “Ama nasıl kaybolur?” “Hocam bize teslim etmemişsiniz, etseydiniz mutlaka bulurduk”. Kısacası öylece bir sene geciktirdiler kitabı. Baktım olacak gibi değil, doğruca çıktım kurum başkanı Yusuf Halaçoğlu’na, meseleyi anlattım. Yabancı meslektaşlar var bu iki cilt için yazan. Sağdan soldan derleme kitaplar değil! Halaçoğlu bunları bir sıkıştırdı, bir saat geçmeden buldular. “Efendim, dolabın en altındaymış, görmemişiz de...vs.” Meslektaşlar ne zaman çıkacak kitap, bekliyoruz” diye bana mail atıyorlar. Kısacası Tarih Kurumu’nda bu rezaletler başıma geldi. Ben her iki olayın da kurum içinde başkana karşı olan basımdan sorumlu kişilerin sabotajları olduğu kanaatindeyim açıklaması.

Burası Türkiye. Halil İnalıcık Hoca’nın dediği gibi;burada gerçekten ciddi anlamda bilim olmaz. Ona bütün kalbimle katılıyorum. “Ben eğer Amerika’ya gitmeseydim asla Halil İnalıcık olamazdım” sözünü defalarca çeşitli vesilelerle söylemiştir. Fakat biliyorsunuz, hoca Amerika’ya gitmeden de burada Halil İnalıcık’tı, hiç şüphe yok. Ama bugünkü gibi değildi muhakkak.

Genel olarak Türkiye’de tasavvuf alanında yapılan mevcut çalışmaları böyle tarihsel sürekliliği içinde değerlendirirseniz nasıl görüyorsunuz? Gelecek çalışmalarında zaten söylediniz folkloru da dikkate almak gerekiyor ama alanın durumuyla ilgili ne dersiniz?

Bugün gördüğüm ve okuyabildiğim kadarıyla bazı gençler bizim nesildekilere göre daha sorgulayıcı bakıyorlar. Bizim nesildekiler savunmacı, yüceltici idiler genellikle. Tarihsel ve sosyolojik olarak bakılmaz ve sorgulayıcı bir yaklaşım yapılmazdı, bunu yapabilleren neredeyse hiç yoktu desem yalan olmaz. İsim vermeyeceğim ama şimdilerde Türkiye’de çok iyi tasavvuf tarihi çalışanlar var. Makalelerinden, kitaplarından biliyorum. Gerçekten ciddi katkıları var onların. Ama yayınları İngilizce olmadığı için Batılıların çoğunun haberi yok veya kullanmıyorlar, belki küçümsüyorlar. Mesela İnsan’dan, Klasik’ten çıkan kitaplar var. Ahmet Karamustafa’nın *Tasavvufun Oluşumu* diye benim bir öğrencimin çevirdiği kitabı güzel ama Karamustafa teorik tasavvuf kaynakları üzerinden gidiyor ve benim kastettiğim anlamda tarihsel ve sosyolojik bakmıyor genellikle. Sorduğunuz sualle ilgili şahsen hep yapmaya çalıştığım şey şu: Ben bir kere daha tekrar edeyim, şeyh biyografilerinin, tekke veya tarikat monografilerinin ve hatta kaynak metin yayınlarının tarihsel zemine, toplumsal taban analizlerine istinat ettirmeden sağlıklı neticeler ortaya koyabileceklerine inanmıyorum. Bir tasavvuf kaynağını çalışıyorsanız, müellifinin siyasal, toplumsal, ekonomik ve hatta tasavvufi networküne bakacaksınız, analizini yapacaksınız. Benim Kalenderîler kitabım böyle bir bakışla yazıldı. Bahsettiğim altyapıyı inşa etmezseniz, ne bir tarikatı anlayabilirsiniz ne bir mutasavvıfı. Ele aldığınız tasavvuf kaynağını da anlayamazsınız. Bahsettiğim türden bir çalışma yapabilmemiz için mutlaka sosyolojik ve analitik

bakış açınız olacak. Aksi halde sadece kuru bir tasvir yapmış olursunuz ki bu da bence pek işe yaramaz.

Yani bağlamlaştırma meselesi...

Aynen öyle. Tarihsel ve sosyolojik bağlama oturmayan tasavvuf tarihçiliği en azından bana göre işe yaramaz.

Orada “biz entelektüel tarihçiliğin sınırları içinde kalalım, sosyal zemine inerseک entelektüel taraftan uzaklaşacağız” diye bir kaygı olabilir mi?

Hayır, bu bence sağlıklı bir gerekçe veya daha açıkçası mazeret olamaz. Tamamen yanlış ve aldatıcı bir düşüncedir.

Diğer bir görüşe göre de entelektüel tarihçiliğin olmazsa olmazı bağlam meselesi yani o metin, o düşünce o anda niçin geliştirildi sorusunu dediğiniz gibi o katmana inmeden anlayamazsınız. Siyasetine, ekonomisine, toplumuna bakmadan bağlamsallaştırmak da imkansız bir şey.

Yani mutasavvıf bir gece yatıp ertesi sabah kalktığında ben şöyle bir teori oluşturayım mı diyor? İbn Arabî ne diyor *Füsusu’l Hikem* ile ilgili? “Resûlallah rüyamda bana göründü, elime bir kitap verdi ve sen bu kitabı insanlara anlat” dedi, diyor. Tasavvuf tarihçisi İbn Arabî’nin bu kitabını nasıl değerlendirecek? Eğer İbn Arabî’nin dediğini kabul ederse kitabın muhteva analiziyle ve tenkidıyla ilgili hiçbir şey söylememesi ve orda yazılanları olduğu gibi inanarak kullanması lazım; çünkü söz konusu kitabı Peygamber ona vermiş. Bu mudur tasavvuf tarihçiliği?

Ama vaziyete de bakılırsa hocam sizi gene biz paranteze alalım bugün ne tarih bölümleri sizin bahsettiğiniz ilahiyat mükteşebatı ve filolojik donanımı olan adam yetiştiriyor, ne de İlahiyat fakülteleri meseleye biraz sosyal bilimci mantığıyla yaklaşabilecek bir tip çıkarıyor.

Tek tük şimdi gençlerden var dediğim gibi.

Siz mesela bugün bir müfredat hazırlasanız bunu aşmak birinci önceliğiniz olur herhalde ama nasıl yapardınız bilmiyorum.

Bir defa bu benim tek başıma üstesinden gelebileceğim bir konu değil. Böyle bir müfredat hazırlamakla görevli bir ekip olursa düşüncelerimi, tavsiyelerimi onlarla paylaşırım, tartışırım. Bu vesileyle bir de şu serzenişimi dile getirmek isterim: İlahiyat fakülteleri hiçbir toplantılarına –benim gibi biraz bu işlerle uğraşan- tarihçileri ve sosyologları çağırılmamışlardır, bir kere hariç.

Deminden beri söylediklerime toplu olarak bakarsanız, şunu görürüz: Bütün mesele sağlam bir filolojik altyapı ile tarihsel ve sosyolojik metot meselesi üzerinde

toplaniyor. Biz Hacettepe Üniversitesi'nde master yaparken sosyoloji, ekonomi, antropoloji, felsefe bölümlerinden dersler alırdık. Bir tasavvuf tarihi araştırmacısının daha mesleğe başladığında bu formasyonları alması lazım. Benim bir öğrencim (Hacettepe Tarih Bölümü öğrencisi) erken Abbasî döneminde din ve devlet konusunu çalışırken ona Ankara İlahiyat Fakültesi'nden dersler aldırıldım. Sonra burs alırdır iki sene kadar Ürdün'e Arapça öğrenmeye yolladım. Onunla yetindirmedik. Ondan sonra yine burs alırdır Mısır'a gönderdik. Kahire'de Arapça derslerine devam etti ve sonra Fas'a gitti. Ondan sonra bir sene Indiana Üniversitesi'ne yolladık, orada İngilizcesini geliştirmeye uğraştı ve ondan sonra teze başlayabildi. Şimdi bu muhteşem yani, gayet güzel bir şey, böyle olmalı. Kazandığı ve geliştirdiği formasyon sayesinde bahsettiğim konuya dair güzel bir tez yaptı.

Bahsettiğiniz tez basıldı mı hocam?

Henüz basılmadı ama baskıya hazırlıyor. Tasavvuf tarihi çalışmak isteyen tarih öğrencilerine ilahiyat fakültesinden dersler aldıracağınız. İlahiyat fakültesinde bu tür tarih konularına girmek isteyen öğrencilere de tarih bölümlerinden dersler aldıracağınız. Özellikle tarih metodolojisiyle ilgili dersler aldırmanız lazım. İlahiyat fakültelerinde tasavvuf tarihi çalışan meslektaşların çoğunda şahsen gördüğüm, bu metodoloji eksikliğidir.

Süleyman Hoca'nın tavsiyesini dinleseydiniz böyle derdiniz olmayacaktı. Size demiş ya niye Nakşilik çalışmadınız da Kalenderilik çalıştınız diye.

Kulakları çınlasın, bana öyle dedi, evet. Türk Tarih Kurumu'ndan Kalenderiler kitabının ikinci baskısı çıktığı zaman beni Uludağ İlahiyat'tan kitabı tartışmak üzere çağırdılar. Güzel bir jest idi. Birkaç meslektaş kitabı okuyup eleştiriler hazırlamışlar. Ne var ki soruların ve eleştirilerin çoğu sırf böyle bir konuyu çalışmamdan hoşnut olmadıklarını gösteriyordu. Uludağ Hoca da bana "niye Nakşilik hakkında bir kitap yazmadın da bu Kalenderileri yazdın?" demez mi? Tabii dilim döndüğü kadar anlatmaya çalıştım.

Siz her yerde cephe açıyorsunuz hocam Kesikbaş diyorsunuz.

Ben zaten cephe açmak, tarihin, özellikle İslâm toplumsal ve kültür tarihinin bu tür ele atılmamış, sorunlu konularına dikkat çekmek için yazıyorum o konuları. Hızır'ı ve Kesikbaş'ı bizim ilahiyatçıların, tarihçilerin hiç el atmadığı, folklorcuların da hiç eğilmedikleri İslâm kültürünün folklorik ve mitolojik cephesine dikkat çekmek için yazdım zaten. Hep söylüyorum, İslâm mitolojisi diye bir makale yazdım, *Milel ve Nihal* dergisinde yayınlandı. Yazının gündeme getirdiği bir sorun var İslâm mitolojisi diye. Hiç kimse tınmadı, hiçbir ilahiyatçı, ne bir tefsirci, ne bir hadisçi, ne de bir tasavvuf tarihçisi tek kelimeyle önemseyip tartışmaya değer bile bulmadılar. Türkçe olduğu için de sanırım Batılılardan da

bir ses çıkmadı (Biliyorsunuz Batılılar birkaç Osmanlı tarihçisinin dışında Türkçe bilmezler, öğrenmeye de hiç ihtiyaç hissetmezler, çünkü herhalde Türkçe bilim yapılmaz diye düşünüyor olmalılar.). Oysa ilahiyat kaynaklarının içerisinde nüfuz etmiş dünya kadar mitolojik malzeme var. Tefsir ve hadis kitaplarında dünya kadar mitolojik malzeme var ve bunların çoğu Müslümanların inançlarına nüfuz etmiş asırlardır. Ben bu gerçeğe dikkat çekmeye çalışmak için Hızır İlyas Kültü ve Kesikbaş kitabını yazdım.

Bizde perspektif farklı hocam yani batıdaki üniversitelerde Religious Studies dediğimizde onlar dinî hakikati aramıyorlar, bu din nasıl uygulanmış bunu merak ediyorlar. Gündelik hayatta nasıl uygulanmış, ona bakıyorlar.

Tarihçinin görevi de budur. Tarihçi yargılamaz. O ele aldığı meselenin kaynaklarını önce eleştirir, sonra analiz eder, o işlemlerden sonra elde ettiği verileri kullanarak meseleyi anlatmaya, yorumlamaya çalışır, değerlendirir, hipotezlerini, asıl tezini ortaya koyar, gerekçelendirir ve bir sonuca varır kendince ama yargılamaz. Sonuçta yazdıkları mahz-ı hakikat değil, bir görüş, daha doğrusu kendi versiyonudur.

İletişim’den bir kitap çıktı Hocam. Şimdi siz kitap deyince, Mevlid üzerine bir kitap....

Gördüm onu, Ali Fuat Bilkan’ın kitabından söz ediyorsunuz. *Mevlid*’in nasıl bir kültür yarattığı üzerine. Bir de bir iki sene önce Bursa’da bir sempozyum da yapıldı *Mevlid* konusunda. Haddi zatında *Mevlid* metni bazı yerleri itibariyle mitolojik bir metindir. Havaya döşenen bir döşek; işte melekler geliyorlar. Ondan sonra Hz. Âmine normal hanımların yaptığından çok farklı bir doğum yapıyor. Bu bir mitoloji ama bunun oluşturduğu, yazıldığından beri yüzlerce yıldır oluşan bir kültür var. Halk için bu artık bir inanç konusu olmuş, bunu değiştirmeye çalışsanız da değiştiremezsiniz. Bence bu beyhude ve lüzumsuz bir çaba olur. Asıl bilimsel olarak yapılması gereken, bu tür mitolojik unsurları mitolojidir diye reddetmek yerine, onun nasıl oluştuğunu anlamak, toplum içindeki sosyolojik fonksiyonunu dikkate alarak ona göre davranmaktır. Kültür ve zihniyet tarihçisine düşen budur bence.

Biraz o “selefi” anlayış diye bahsettiğiniz, “İslâm’da böyle bir şey yoktur” deyip kestirip atınca bunun sosyal realiteyle bağlantısını da koparmış oluyor aslında; bir varlık olarak inkar etmiş oluyor; felâha eriyor. Soru olmayınca sorun da olmuyor.

Ben mesela şahsen –açık söyleyeyim- Hızır diye ebedî hayata mazhar olmuş, darda kalan insanların yardımına koşan birinin olduğuna inanmıyorum. Zaten bence biraz altını deştiğinizde bunun İslâm elbisesi giydirilmiş pagan bir inanç

olduğunu görmemiz hiç de zor olmayacaktır. Kitapta bunu göstermeye çalıştım zaten bir kültür tarihçisi olarak. Çünkü âyet Allah'ın hiç kimseye ebedî hayat vermediğini açıkça yazıyor. O zaman Hızır gibi ebedî yaşayan ve üstelik insanüstü kudrete sahip biri nasıl olur? Zaten bütün malzeme mitolojiden geliyor. Kur'ân'dan gelmiyor. Ama ne olursa olsun şimdi benim yazdığım bu kitap insanların Hızır hakkındaki algısını değiştirir mi, değiştirecek mi, değiştirmesine gerek var mı, dediğim gibi, hayır yok, ben de zaten o kitabı insanlar Hızır'a inanmayı bıraksınlar diye yazmadım. Böyle bir inanç tarihsel süreçte belli şartlarda belli sebeplerle oluşmuş mu, evet. Bu inanç ayrıca bir de zengin bir folklor yaratmış mı, evet. O zaman ben bunun nasıl olduğunu anlamaya çalışmak zorundayım, yargılamak değil. Bitti. Mesele bu kadar açık bence...

Çok teşekkür ederiz hocam.

Ben teşekkür ederim beni uzun uzun sabırla dinlediğiniz için.

Katılımcılar:

Serhat Aslaner

Fatma Deniz Uzundağ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi

Semih CEYHAN* - Muhammed Akif KOÇ**

1. Giriş: Mesele ve Kapsam

1.1. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un (ö. 823/1420)¹ gerek tarihsel kimliği ve sosyal rolü gerek eserlerindeki fikrî içerik söz konusu olduğunda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan literatürde pek çok farklı görüş ve değerlendirme biçimleriyle karşılaşırız. Müellif ve eserleri hakkında üç tür bakışın geliştirildiği öngörülebilir: Birincisi, müellifin Arapça *Câmiu'l-fusûleyn*, *Letâifu'l-işârât* ve *et-Teshîl*² gibi fıkıh kitapları bağlamında bir Osmanlı fakihî ve kazaskeri olarak Şeyh Bedreddin.³ İkincisi, Arapça *Vâridât* adlı eseri söz konusu olduğunda bir mutasavvıf olarak Şeyh Bedreddin.⁴ Osmanlı kesitinde bu iki perspektif

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, 1992, c. 5, s. 331-334.

2 Şeyh Bedreddin'in fıkıh kitapları Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Bilimin ve Felsefenin Doğulu Öncüleri" dizisinde tıpkıbasım ve Türkçe çeviri olarak üç kitaplı set halinde yayımlanmıştır. Bkz. Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl Şerhu Letâifu'l-işârât* (Arapça), c. 1, 706 s.; *Letâifu'l-İşârât Şerhi / et-Teshîl Şerhu Letâifu'l-işârât* (Türkçe), c. 2, 888 s.; *Letâifu'l-İşârât Şerhi / et-Teshîl Şerhu Letâifu'l-işârât* (Türkçe), c. 3, 903 s., çev. Yunus Apaydın, Ankara, 2012.

3 Şeyh Bedreddin'in fakih yönü ve fikhî görüşleri hakkında bkz. Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddin: Bir Sûfi Alimin Fıkıhçı Olarak Portresi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012; Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakihî*, İstanbul: İSAM, 2018. Siyâsî ve iktisâdî görüşleri için bkz. Ahmet Güner Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ötügen, 2018, s. 208-233; 234-269.

4 *Vâridât* dışında kaynaklarda zikredilen üç tasavvuf eserinin (*Meserretü'l-kulüb*, *Hâşiyetü Matlau Husûsi'l-kilem fî Meânî Fusûsi'l-hikem*, *Risâle-i Bedreddin*) Şeyh Bedreddin'e nispet sorunu vardır. Bkz. Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri", ❖

muhafaza edilmekle birlikte, Cumhuriyet sonrası yeni süreçte “Bedreddin isyanı” olgusunun modern devrimci düşünceyi belirlemesi dikkate alındığında, üçüncü bir politik-ideolojik yorum dalgası ortaya çıkmış, *Vâridât* metni isyanın felsefi manifestosu şeklinde algılanmış, Osmanlı perspektifi pek çok kırılmalara ve yön değiştirmelere maruz kalmıştır.

Bu makalenin inceleme konusu, literatürel sürekliliğe ve yorumlanma değişkenliğe sahip bir olgu olarak *Vâridât*’tır. Şeyh Bedreddin düşüncesinin en belirgin açılımlarından biri olan metin, İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-hikem*’iyle birlikte tasavvuf literatürü tarihinin belki de en tartışmalı ve bir o kadar eleştirilerin doğrudan muhatabı olmuş eserlerinden biridir. Niyâzî-i Mısrî’nin (ö. 1105/1694) *Vâridât*’a yazdığı “Muhyiddîn ü Bedreddîn ettiler ihyâ-yı dîn / Deryâ Niyâzî *Fusûs* enhândır *Vâridât*”⁵ beyti bir medhiye olarak okunabileceği gibi, pek çok tartışmaya kaynaklık eden bu iki eserin eleştiri ve ithamlardan uzak tutulmasına yönelik bir cümle olarak da yorumlanabilir.

Vâridât gibi özellikle Cumhuriyet Türkiye’sinde -sağ-sol; İslâmcılık-Batıcılık-Türkçülük gibi- ideolojik popüler söylemlerin bir tür metinsel dayanağını oluşturan başka bir tasavvuf eseri yoktur. Bunun -genel planda- üç tür sebebi olduğu ileri sürülebilir: Birincisi, tasavvuf literatürünün -bir genelleme içerse bile- bilimsel açıdan eklektik, disiplinlerarası ve bu yüzden farklı yorumlara her zaman açık bir içeriğe sahip olması; ikincisi, -daha özelden- *Vâridât* metninin literatürel özelliği ile alakalıdır. Yani eserin bir vâridler derlemesi olması dikkate alındığında, vâridlerin sūfî müşâhede bilgisinin aktarımında doğrudanlığı, bu nedenle gizemli bir forma bürünmesi vâridât türü metinlere yönelik farklı yorumsama faaliyetlerine kapı aralamıştır. Üçüncüsü metnin doktriner yapısıyla irtibatlıdır. Vahdet-i vücûd teorisi zemininde yükselmesi söz konusu olduğunda, şeriat-hakikat çatışmasının neredeyse çoğu vâridde yoğun gözlemlendiği metin, tartışmaların odağında kalan bir kitap haline gelmiştir. Dördüncüsü ise, müellifin tarihsel kimliği ile doğrudan ilgilidir. Osmanlı saltanatına ve düzenine isyanından ve/veya isyana bulaşmadığından dolayı haksız yere idam edilen ilk şeyh olması, onun sosyal rolü hakkında pek çok farklı nitelemeleri beraberinde getirmiştir.

Vâridât üzerinden sürdürülen tartışma Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde farklı içerik ve yorumlarla biçimlenir. Osmanlı sūfilerince *Vâridât*’a yazılan şerh ve tercüme, eseri -genel itibarıyla- İbn Arabî ile başlayan, kelam ve felsefe birikimini özde tahkik eden, tasavvuf metafiziğinin ortaya koyduğu yaklaşım biçimlerini devşiren, ilâhiyyât, nübüvvât, sem’iyyât ve vicdâniyyâta dair tartışılan meselelere vahdet-i vücûdun olağan ilkeleri uyarınca sıradan insanın anlamakta zorlanacağı çarpıcı yorumlar sunan, şathiyyât dilini yoğunluklu kullanan, bu

Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007, s. 68-70; Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2016, s. 592-595.

5 *Niyâzî-i Mısrî Divânı*, haz. Kenan Erdoğan, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008, s. 184.

sebeple açıklanmaya muhtaç bir tasavvuf metni kategorisinde değerlendirmişlerdir. *Vâridât*, tasavvufun bir din bilimi olarak tedvin edilmesinden itibaren gerek sûfîlerle diğer dinî otoriteler gerekse de sûfîler arası bir tartışma meselesi olan şeriat-hakikat çatışmasının naif vurgularla dile geldiği bir eser olması sebebiyle, şârihler tarafından dinin iki yüzü arasındaki çatışmanın ortadan kaldırılması her zaman bir amaç olarak belirginlik kazanır. Osmanlı'da Nûreddinzâde (ö. 981/1574) ekolü, Molla İlâhî (ö. 893/1487) - Şeyh Yavsî (ö. 920/1514) ile Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1813-1888) şerh geleneğine kıyasla istisnâ bir yorum olarak Şeyh Bedreddin'in "hakikat"inin sadece hayallerden müteşekkîl olduğu dolayısıyla "şeriat"ı iptal ettiği kanaatindedir. XVII. ve XVIII. asırlarda *Vâridât* üzerine müstakil çalışmanın yapılmamış olması eserin ihmal edildiğini de akla getirmektedir. XVI. asırda İbn Kemal ve Ebussuud gibi Osmanlı şeyhülislâmları verdikleri fetvalarda, Nûreddinzâde'nin şeyhi Sofyalı Bâli ve talebesi Aziz Mahmud Hüdâyî gibi şeyhler padişaha arz ettikleri lâyihalarda Şeyh Bedreddin tâifesini ve *Vâridât* düşüncesini "mülhid ve zındık" statüsünde değerlendirmişlerdir. XIX. yüzyılda Rumeli melâmîlerinden Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Arapça şerhi ve takipçilerinin bu şerhe yönelik manzum ve mensur tercümeleleri, ardından Muhammed b. Ahmed (ö. ?) ve Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın (ö. 1920) ilk müstakil çevirileri, *Vâridât*'ı Cumhuriyet'e kadar hakkında susulan değil savunulan bir kitap hüviyetine kavuşturmuştur.

Cumhuriyet dönemine gelince; Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* metni yeni devir yazarlarınca anakronik ideolojik öngörülerin malzemesi haline getirilmiştir.⁶ Bu bağlamda Şeyh Bedreddin, bir yandan Türk Tarih tezinin bir uzantısı olarak "Koca Türk" nitelemelerinin, diğer yandan Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedrettin Destanı* eserinde Osmanlı saltanatına karşı isyan hareketinin ilk Osmanlı öncüsü, ilk Osmanlı devrimcisi ve ilk Osmanlı komünisti şeklinde konumlandırılan sol düşüncelerin, unutulmuş bir kimlik yani Bedreddinîler tâifesinin gündeme taşınmasıyla Osmanlı heterodoks zümrelerin (Râfîzîlik, Bâtınîlik, Alevîlik vs.) kahramanı şeklindeki yüceltmelerin, *Vâridât*'ın vahdet-i vücûd içeriğinin indirgemeci bir yaklaşımla yorumlanarak panteist, hatta ateist ve materyalist ithamlarının konusu olmuştur. Cumhuriyet sonrası Ş. Yaltkaya ve A. Gölpınarlı ile son dönemlerde yapılan M. Yüksel ve A. G. Sayar'dan ibaret bir kaç çalışma, politik-ideolojik söylemlerden soyutlanarak, tarihsel kaynaklara ve tasavvufî birikime yaslanarak otantik bir Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* portresi çizmeyi de amaçlamıştır. Bununla birlikte sorun hâlihazırda güncelliğini korumaktadır: Hangi Şeyh Bedreddin, hangi *Vâridât*?

6 Bu türden çalışmaların eksik ve genel bir değerlendirmesi için bkz. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul: Döler Reklam, 1977, s. 77-144; Ali Kozan, "İdeolojik Okumalardan Bilimsel Zemine: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin İsyânı", *İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2009, c. 7, sy. 13, s. 189-196.

1.2. İsyân olgusunu çalışmasının merkezine çeken çoğu Cumhuriyet sonrası incelemenin göz ardı ettiği bir nokta vardır: Şeyh Bedreddin'in kendinde düşüncesi nedir? Bir düşüncenin kendindeliğini idrak etmek aynı zamanda tarihsel süreklilikte açılımlarını da dikkate almayı gerektirir. Siyâsî ve iktisâdî görüşlerinden (fıkıh) sarf-ı nazar ederse, bu çalışma Şeyh'in sûfî düşüncesine ait elimizdeki yegâne kaynak olan *Vâridât*'ı söz konusu edecek, hangi *Vâridât* sorusunu literatürel sürekliliği masaya yatırarak cevaplamaya çalışacaktır. Bu çaba üç aşamalı sorunsallaştırmayla gerçekleştirilecek: Birincisi, eser tasavvuf alanındaki bilimsel birikim dikkate alındığında hangi konu ve meselelere odaklanmaktadır? İkincisi, *Vâridât* içeriğini oluşturan âhiret ahvâli, âlemin kıdemi, haşrin cismânîliği, melek-şeytan-cin gibi rûhânî varlıkların mahiyeti, Hz. İsa'nın durumu vb. meseleler üzerinde Osmanlı çalışmalarının yeknesak veya farklı yorumsama değişkenliği söz konusu mudur? Üçüncüsü, Cumhuriyet araştırmaları metni hangi bağlamlarda ele almaktadır?

Bu problematik çerçevesinde *Vâridât* literatürü incelenirken müellifin kimliği, eseri telif maksadı, eserin şekli özellikleri, meselelere dokunuş tarzları ve metinlerarası etkileşim değerlendirmelerin temel deskriptif unsurları olacaktır. Kronolojik sıralamayı gözetenek inceleyeceğimiz Osmanlı *Vâridât* şerh ve tercümelerini, Cumhuriyet sonrası *Vâridât* çeviri-incelemeleri takip edecektir. Muhteva ve üslup açısından türdeş literatür tasnif edilerek oluşturulmuş bir kategorizasyona gidilmeyecektir. Cumhuriyet sonrası Şeyh Bedreddin kimliği üzerine pek çok araştırma eser yazılmıştır. Hatta edebiyat ürünleri ve tiyatro çalışmaları piyasaya sunulmuştur. Bu eserlerin tümünü değerlendirmek makale hacminin sınırlarını zorlayacağı gerekçesiyle, sadece tüm *Vâridât* çevirileri ile incelemesinde *Vâridât*'a yoğun atıfta bulunan birkaç bilimsel değeri yüksek araştırma alt başlıklara taşınacak, her bir literatürün vurguladığı temel iddaya ve dikkat çekici üslup inceliklerine işaret edilecektir. Makalede, Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* araştırmalarında en fazla üzerinde durulan "isyân" olgusunun tarihsel gerçekliği müstakillen sorgulanmayacak, sadece *Vâridât*'la irtibatlandırılan yorumlara işaret edilip değerlendirilecektir.⁷

Okuyucunun Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* üzerine yazılan tüm literatürel resmi görmesi için makale sonuna kronolojik akışa ve yazım türlerine göre "Osmanlı'dan

7 Osmanlı kroniklerinin ve *Vâridât* şârihlerinin -Nüreddinzâde hâriç- çoğu Bedreddin'in âlim-şeyh kimliğini dikkate alarak kalkışmanın önderi olmadığı kanaatinindedir. Cumhuriyet sonrasında -Bezmi Nusret Kaygusuz hâricinde- çoğu araştırma Bedreddin'i isyân önderi olarak tespit eder. Meseleye dair titiz bir incelemede bulunan Ahmet Güner Sayar, eldeki bilgi ve belgelerin kısıtlılığı, bilgi boşlukları bulunduğu gerekçesiyle Şeyh Bedreddin'in isyana kalkışmasını müphem, nihâî planda çözümlenmesinin zor olduğunu düşünür. Sayar'a göre Michel Bâlivet'in tespiti kayda değerdir: "...Bedreddin'in...politik konumu gibi, dinsel etkisiyle ilgili bilançonun da eğretiliğini koruduğu... Bu alanda, kesin sanılan bilgiler sağlam değildir ve sağlam bilgilere ulaşmak için, büyük ölçüde Bedreddin'in yapıtlarının, tefsircilerin çalışmalarının ve Arap, İran ve Türk kaynaklarındaki belgelerin sistemli olarak taranması gerekmektedir." Ahmet Güner Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, s. 402.

Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* Literatürü" eklenmiştir. Ekte sunulan Cumhuriyet sonrası kitap, makale ve tezlerin yıllara göre dağılımı grafiği ise -Ahmet Yaşar Ocak'ın deyimiyle- altmışlı yılların sonlarından sonra ideolojik popüler tarih ve felsefe spekülasyonları pazarında yıllardan beri tezgâha konulan Şeyh Bedreddin imajının yükselen bir trend olduğunun delilidir.⁸

2. Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ı: Vâridlerden Müteşekkil Bir Vahdet-i Vücûd Risâlesi

Vâridât'ın yapısal içeriğini temellendirebilmek için esere adını veren "vârid" (çoğ. vâridât, evrâd) kelimesine öncelikle -az da olsa- eğilmek gerekir. Eserin -Mevlâna'nın eserine *Mesnevî* adını vermesi gibi- ayrıcalıklı bir ismi yoktur ve tasavvuf literatüründe "vâridât" denilen müstakil edebî formun adını almıştır. Peki vârid nedir?

2.1. Sözlükte "suya varan, ulaşan, gelen, gelir" anlamına gelen vârid kelimesi, dervişlerce günlük okunan dua mânasındaki vird (çoğ. evrâd) ve mevrîd (çoğ. mevârid) kelimeleriyle iştikak açısından aynıdır.⁹ ("Virdi olmayanın vâridi yoktur" örneği) Sûfî literatürde genellikle kulun kasdı olmaksızın kalbine gelen ilham, Hak'tan doğrudan alınan vehbî bilgi vs. anlamında kullanılan tasavvuf terimi, havâtır, fütûhât, tavârik, şevâhid, levâih, bevâdî, tecelliyât, ilhâmât vb. pek çok terimin de müterâdifidir. Kavram, erken ve geç dönem tasavvufunda birbiriyle irtibatlı ancak farklı içerikler sunar. Bir mânevî tutum olarak -Serrâc'a göre- insanın kalbine ansızın gelip onun bütün benliğini kaplayan, irade ve fiilin her hangi bir 'doğrudan' doğurucu etkisinin söz konusu olmadığı hâldir.¹⁰

İbn Arabî vâridâtın geliş türleri ve ontolojik içeriği konusunda detaylı bilgileri bulacağımız geç dönem Sûfî müellifidir. Tıpkı aksırığın aksıran kişi üzerinde galebe çalması gibi vârid, ansızın kalbe sirâyet edebileceği gibi, bazen de mürid taşıdığı alâmet ve belirtiler sayesinde vâridin daha önceden farkına varabilir. İbn Arabî'ye göre vâridler, her bir ilâhî isimden kulun kalbine, kul ile Rabbi arasındaki özel münasebet tarikiyle (vech-i has) ulaşmakla birlikte, beraberinde getirdiği etki ve neticeler açısından da farklılık gösterir. Vâridin sonucu sadece birisi veya ikisi veya tümü -bilgi, amel ve hal türünden- kişide tahakkuk edebilir.¹¹

Tasavvuf edebiyatında bir yazım formu olan "vâridat"ı bu türden terminolojik içeriğe sahip bir halin yazınsal açılımları olarak görmek bilimsel yaklaşımın gereğidir. Osmanlı sûfilerinden İsmail Hakkı Bursevî, Sofyalı Bâlî, Mehmed Nasûhî,

8 Haşim Şahin (söyleşi), *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı: Arı Kovanına Çomak Sokmak*, İstanbul: Timaş, 2015, s. 386.

9 Vârid terimi için bkz. Semih Ceyhan, "Vârid", *DİA*, 2012, c. 42, s. 519-520.

10 Serrâc, *el-Lûma'*, çev. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 1996, s. 335.

11 İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut: ts., c. 2, s. 566-567; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008, c. 9, s. 431-434.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Ali Behçet Efendi, Aziz Ali Efendi, Üsküdarlı Hâşim Baba, Kâimî'nin vâridât türü eserleri vardır. Tasavvuf literatürü tarihinde vâridât denilince akla gelen ilk eser ise Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ıdır.

2.2. Şeyh Bedreddin eserinin ilhâm ürünü ve vâridlerden müteşekkil olduğuna şöyle işaret eder:

Hamdolsun Allah'a ki bana katından lütfetti de bu işleri anlattı, bildirdi. Bu söylediklerim kitaplar okumakla yahut ale'l-usûl bilgi bellemekle değildir.¹²

Kitap kütüphanelerdeki çeşitli nüshalarda "*Vâridât-ı Kübrâ*", "*Vâridât-ı Gaybiyye*", "*Vâridât-ı İlâhiyye*", "*Vâridât-ı Bedreddîn*", "*Kitâbu'l-Vâridât fi'z-zât ve'l-esmâ ve's-sıfât*" gibi farklı adlarla anılmıştır.¹³ *Vâridât* kelimesini tamamlayan nitelermeler ya türdeş eserler arasındaki üstünlüğüne ya eserin ana omurgasını oluşturan bilgilerin Hak katından geldiğine ya da vâridlerin metafiziksel içerikli oluşuna göndermede bulunur.

Eserin Şeyh Bedreddin'e nispeti konusunda şüphe yoktur.¹⁴ Dönemin yüksek kültür dili ve ulema kesimi muhatap alınarak¹⁵ Arapça kayda geçen eserle ilgili -içeriğinin söyleniş ve yazım tarihi söz konusu olduğunda- farklı tarihsel yaklaşım ve tespitler ortaya çıkmıştır. Müellif nüshası mevcut olmadığından, eldeki nüshaların en erken XVI. asra tarihlenmesi -XV. asır Molla İlâhî şerhini paranteze alırsak- gerek eserin telif yılı gerek telif süreci konusunda kesin bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır. Gölpınarlı, Şeyh Bedreddin'in 1404-1410 yılları arasında Edirne'de verdiği sohbetlerin takrîr edilmesi, sorulara verdiği cevapların tasnifsiz bir halde toplanmasıyla kitabın vücut bulduğunu ileri sürer. Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil'in 1460 yılı civarında dedesine dair yazdığı menâkıbnâmeye dayanan kitap Gölpınarlı'ya göre, bizzat Şeyh Bedreddin eliyle kaleme alınmış

12 Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Eti Yayınevi, 1966, s. 69.

13 Bu kısım *DİA*'daki "Vâridât" maddesinden mülhem olarak bazı yeni bilgilerin eklenmesiyle kaleme alınmıştır. Bkz. Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, 2012, c. 42, s. 520-522.

14 İlhâd ve zındıklık içerdiği zannıyla *Vâridât*'ın Şeyh Bedreddin gibi bir fakihe ve Osmanlı kazakerine nisbet edilmesini gerçek dışı veya şüpheli bulan bazı modern yorumlar da vardır. Yazarın *Letâifü'l-işârât*, onun şerhi *et-Teshîl* ve *Câmiu'l-fusûleyn* gibi fıkıh kitaplarında esere atıfta bulunmamasını, bu kitaplarda eserin muhtevasıyla uyumlu fikirler ileri sürmemesini delil olarak sunan bu yaklaşım son derece hatalıdır. Bkz. Bilal Dindar, "Shayh Badr al-dîn Mahmûd et Ses Wâridât", Doktora tezi, Université de Paris – Sorbonne Paris IV Faculte des Lettres et Sciences Humaines, Paris, 1975, s. 51; Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Simâvi, *Vâridât*, çev. Cemil Yener, İstanbul: Elif Yayınları, 1970, s. 44; Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002, s. 104. Şeyh Bedreddin'e ait olduğuna dair tarih boyunca -gerek varolan *Vâridât* literatürü gerek Hafız Halil menâkıbnâmesinden başlamak üzere erken dönem tarih kaynakları göz önüne alındığında- genel kabul (icmâ) vardır. Bu kabulün reddine yönelik güçlü deliller ortaya konulmadığı müddetçe, akla gelen şüphelere dayanarak inkâr tavrı içinde olmak ya da güvenilir addetmemek doğru bir hükme varmaktan uzaktır. Bkz. Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, 2012, c. 42, s. 520.

15 Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, s. 134-135.

olmasa bile, müellif hayatta iken dervişleri tarafından Türkçe derlenmiş ve bizzat müellif tarafından Arapça'ya çevrildikten veya Arapça'ya müridlerince çevrilip Şeyh tarafından kontrol edildikten sonra nüsha hüviyetini kazanmıştır. Gölpinarlı bu konuda kesin bir hükme varmanın ise mümkün olmayacağını söylemiştir.¹⁶ Gölpinarlı'yı tenkit eden Kurdakul ise Hâfız Halil menâkıbnâmesi, *Teshîl*'in mukaddimesi ve *Vâridât* metninde zikredilen tarihleri dikkate alarak eser içeriğini oluşturan vâridlerin, müellifin Çelebi Sultan Mehmed'e ulaşma maksadıyla İznik'ten Rumeli'ye geçip H. 820 (1417) ile H. 823 (1420) yılları arasında orada söylendiği fikrindedir. Kurdakul'a göre vâridlerin derlenip belli bir sistematik dâhilinde kayda geçirilmesi ise Şeyh'in vefâtından sonradır.¹⁷

Hâfız Halil'in *Vâridât*'ın *Tefsîrî Nûru'l-kulûb* adlı eserden sonra bizzat müellif tarafından yazılan son eser olduğunu, idam kararından bir gün önce rüyada Hz. Peygamber'i, dört halifeyi ve Ebû Hanife'yi gördüğünü ve onlara *Vâridât*'ı hediye ettiğini söylemesi¹⁸ Gölpinarlı'nın kanaatini destekler. Bir diğer kanıt bir kaç vâridin birinci şahıs kipiyle ifadelendirilmesidir. Bununla birlikte bazı vâridlerin başında "Allah rahmet eylesin dedi ki" türünden müellifin vefatına işaret eden ifadelerin yer alması, üslûbunun müellifin hâl-i hayattayken yazdığı bilgisi kesin olan fıkıh kitaplarından farklı olması, eserin Şeyh'in idamından sonra yazıldığını da akla getirir.¹⁹ Yazma nüshaların farklılığı, eser içeriğinde türdeş bir yapısal bütünlüğün gözetilmemesi söz konusu olduğunda, *Vâridât*'ın bazı kısımlarının Şeyh Bedreddin hayattayken ya tamamıyla ya kısmen bizzat kendi kaleminden çıktığı veya müridlerince kayda geçtiği; vefatından sonra da vâridlerin derlenme sürecinin devam ettiği ve böylelikle toplama bir kitaba ulaşıldığı ileri sürülebilir. Nitekim *Vâridât* metninde vefat etmiş müellife nisbetle hem üçüncü tekil hem de yazarın bizzat konuşmasına nisbetle birinci tekil şahıs zamirleriyle kurulan cümlelerin bulunması, *Vâridât*'ın telif-derleme türünden bir kitap olduğunu gösterir.

Şeyh Bedreddin; Mısır'da bir tabib, filozof ve sûfî olan Hüseyin el-Ahlâtî'den tasavvufî terbiye görmüş,²⁰ Rumeli'de şeyhlik yapmış, hem fakih hem mutasavvıf olan çağdaşı Molla Fenârî gibi Ekberîyye mektebi müntesibi olmuş, *Vâridât*'ta kaydedildiği üzere mâna âleminde Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile görüşmüş, etrafıyla

16 Abdülbaki Gölpinarlı, *Simavna Kadısıoğlu*, s. 30-31.

17 Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul: Döler Reklam, 1977, s. 70-74.

18 Halil b. İsmail b. Şeyh Bedrüdîn Mahmûd, *Şeyh Bedreddin Manâkıbı*, nşr. A. Gölpinarlı-İ. Sungurbey, İstanbul: Eti Yayınevi, 1967, s. 131-132.

19 Müfid Yüksel, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002, s. 104-105.

20 Şeyh Bedreddin, birincil ve ikincil kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında silsile itibarıyla Ebu Medyen el-Mağribî'ye ulaşan Medyenîyye tarikatına mensuptur. Hâfız Halil, Ahlâtî'nin Mevlevîliğini de zikreder. Bkz. Halil b. İsmail, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı*, s. 41; Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, s. 112; Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri", s. 58.

Fusûs müzâkereleri yapmış bir Osmanlı mutasavvıfıdır.²¹ *Vâridât* şârihlerinin İbn Arabî ekolüne mensup olması metnin içeriksel yapısının varlıkta birlik/birlikte varlık öğretisi üzerine temellendiğinin göstergelerinden biridir.

Kitap; vâridât, tecelliyât, telvîhât, fütûhât türünden eserlerde de görüleceği üzere teorik değiniler ve pratik sûfi tecrübe anlatuları formunda, birbirleriyle irtibatsız anekdotlar halinde dağınıklık arz eder. Klasik eserlerde rastlanıldığı türden mukaddime, bâb ve fasıl içermemektedir. Şeyh Bedreddin üzerine yazılan Cumhuriyet sonrası araştırma-eserler her ne kadar bunu bir yazım kusuru şeklinde gösterebilirler de vâridât türü literatüre mahsus doğal bir durumdur.

2.3. Eser -Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın tasnifiyle- yaklaşık 101, -İsmet Zeki Eyüboğlu ve Esat Korkmaz- numaralandırmasıyla 108 vâridden meydana gelir: Âhîret ahvâline dair “Bil ki, âhîret halleri câhillerin zannettiği gibi değildir. Âhîret halleri sıradan insanların zannettiği gibi şehâdet âleminde değil; emir, gayb ve melekût âleminde dir. Konuya dair peygamberlerin ve sûfilerin söyledikleri doğrudur. Lâkin iş bu sözleri anlamaktadır” vâridiyle başlar; hayr-şer meselesine dair “Bu âlemde iki yön vardır: Birisi güzellik, diğeri çirkinlik yönü. Hak Teâlâ bir kuluna bir işi işletmek isterse ona işin güzel yanını gösterir, kul da o işi işler. Şayet bir şeyi terk ettirmek isterse ona o şeyin çirkin ve kötü tarafını gösterir, kul da o işi terk eder.” vâridiyle tamamlanır.²²

Eserin içeriksel zemini iki kısma taksim edilebilir: 1. Mebde ve meâd konusuna dair vahdet-i vücûd perspektifli düşünceler; 2. Şeyh Bedreddin'in sûfi müşâhedeleri. Bu açıdan kitap sûfi metafiziğin teorik bahislerine vurguda bulunduğu gibi, sûfi tecrübeye dair anlatılarla da zenginleştirilmiştir.

Birincisi söz konusu olduğunda;

Müellif eserinin muhtelif yerlerinde ulûhiyyet anlayışını izah ederken mutlak ve biricik varlığın Hak'tan ibaret olduğunu, zâtının gereği olarak ve sevgi sâikiyle Hakk'ın zuhûra meylettğini, mümkün varlıkların bu zuhûr sebebiyle ve Hakk'ın isim ve sıfatları vasıtasıyla varlık kazandığını, Hakk'ın zâtının her şeyden münezze olmakla birlikte her şeye varlık vermesi itibariyle eşyanın ayn'ı olduğunu, varlıkta göreceli ikilik fakat mutlak birliğin bulunduğunu, varlıktaki birliği en kâmil tarzda yansıtan

21 Semih Ceyhan, “Vâridât”, *DİA*, c. 42, s. 520. Şeyh Bedreddin'in sûfi kimliği hakkında bir inceleme için bkz. Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, s. 106-179.

22 Şeyhülislâm Musa Kâzım *Vâridât* tercümesinde ilk defa her vâride ayrı bir başlık vermiş, numaralandırma yapmamıştır. Bu başlıklar sayıldığında 101 rakamına ulaşılmaktadır. Bkz. Simavna Kadıoğlu Şeyh Mahmud Bedreddin, *Vâridât-ı Bedreddin*, trc. Musa Kâzım Efendi, nşr. M. Serhan Tayşi, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2010, s. 13, 75-76. İsmet Zeki Eyüboğlu vâridleri ilk numaralandıran kişidir. Esat Korkmaz, Eyüboğlu'nun bu sistematizmini çevirisine aynen uygular. Bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Derin Yayınları, 2004, s. 315-356; Esat Korkmaz, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2007, s. 97-269.

insân-ı kâmil olduğunu bir ilke olarak benimser. Kıyamet ve âhîret ahvâli (sem'îyyât), ruh-beden ilişkisi, melek, cin, şeytan gibi gaybî varlıklar, iyilik-kötülük problemi, âlemin kıdemi, şeyh-mürîd ilişkisi, rüyanın gerçekliği ve eşyanın hakikatini bilmeye (marifet) dair tasavvufun birçok meselesi bu ilke temelinde yorumlanır. Şeyh Bedreddin'e göre fikir ve nazar yolu eşyanın hakikatini ve Tanrı-âlem-insan ilişkisini tam olarak idrakten uzaktır. Bâtının tasfiyesi ile bir şeyi keşf ve izhâr etmek her bir müminin izlemesi gereken evlâ yoldur. Bu yolda yürümek ancak peygamberlere ittibâ ile gerçekleşir. Müellif risâlesinde Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin tasavvufa dair kitaplarının taklid ile tahkik arası yazılmış eserler olduğunu da belirtir. Şeyh Bedreddin'in bütün fikirlerinde İbnü'l-Arabî kokusu olmakla birlikte, istılahlara vukûfiyette ve meselelerin vecihler gözetilerek izah edilmesinde Ekberî metinlerdeki dikkat ve incelikten uzaktır. Bu çerçevede vahdet-i vücûdu şathiyyelerle söyleyen Hallâc ve Bâyezîd-i Bistâmî'ye nisbetle Şeyh Bedreddin'e "Rûm'un Mansûr'u", "Rûm'un Bistâmî'si" lakabları verilmiştir."²³

İkincisi söz konusu olduğunda ise;

Keşf, kerâmet ve müşâhedelerinin bulunduğu bölümler ilm-i ilâhî ile ilgili bir meselenin izahı kapsamındadır. Mesela gaybdan gelen yeşil elbiseli iki kişinin Şeyh Bedreddin'e Hz. İsa'nın ölü bedenini göstermesi, Hz. İsa'nın unsurlardan müteşekkil bedeninin ölü, rûhunun diri olduğuna; müellifin bazen kendisini beş duyuyla görünmez ve hissolunmaz biçimde ruhânîleşmiş olarak algılaması, ruhun sadece görünmek için bedene büründüğüne, beden ruhu izhâr etmekten başka bir rolünün ve gerçekliğinin bulunmadığına; Mısır Berkûkiyye Medresesi müderrisi Mevlâna Seyfuddin'in kendi sûretinden çıkıp Şeyhûniyye Medresesi müderrisi Mevlânâzâde sûretine büründükten sonra tekrar aslî sûretine geri döndüğünü görmesi, insânî hakikatin bir olup farklı sûretlerle tebeddül etmesinin gerçek olduğuna; kitap okumakta iken birden hayalinde tanımadığı birinin canlanıp ertesi günü o kişinin kendisini ziyarete geldiğini müşâhede etmesi, bazı gaybî şeyleri vukûundan evvel bilmenin imkânına ve her şeyin bâttandan zuhûr ettiğine; bir gece hücrelerinde murakabe hâlinde iken ruhunun ocakta yanmakta olan bir odunun sesinin aynısını çıkardığını duyup sahv hâline geldiğinde gerçekten de orada yanmakta olan odunun aynı sesi çıkardığını gözlemesi, varlıktaki eşyanın aynı ilâhî cevheri taşıdığına ve vahdet-i vücûdun ispatına; *Fusus* okuduğu sıralarda bir perşembe gecesi sabaha doğru mâna âleminde İbnü'l-Arabî'nin kendisine "Şeytam bu âlemden atmak istedim ve attım. Şimdi bu âlemden bazı

23 Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, c. 42, s. 521.

izlerinin hâricinde şeytan kalmadı” demesi, İbnü'l-Arabî'nin şeytanın temsil ettiği vehim gücünden tamamen kurtulup sırf tevhide erdiğine, bazı kimselerde ise vehim gücünün hâkimiyetinin hâlihazırda devam ettiğine işâret eder.²⁴

2.4. Kitabın içeriğinde yer alan bazı eskatolojik ve kozmolojik içerikli vâridler yoğun eleştiri konusu olmuştur: 1. Kıyametin ve haşr-i cismânînin inkârı; 2. Âlemin kadim olması.

Müellife göre âhirette ortaya çıkacak durumlar sıradan insanların zannettiği gibi maddî-dünyevî durumların aynıyla vuku bulacağı anlamına gelmez. Ölüm veya kıyamet sonrası karşılaşılan haller melekût âlemine mahsus durumlardır. Her mertebenin ve âlemin kendine mahsus bir hükmü olması sebebiyle idraki de benzer ama farklı suretlerde gerçekleşecektir. Kıyamet, deccâl, mehdinin zuhûru, dâbbetü'l-arz gibi şeyler avâmın beklediği şekilde cereyân etmeyecektir. Şeyh Bedreddin'in çokça eleştirildiği görüşü cismânî haşr konusundadır. Bedenin öldükten sonra unsurlardan oluşan terkinin çözüleceğini, fenâ bulacağını, bir daha eskisi gibi aynı terkinin meydana gelmeyeceğini, bedenin ölümle birbirinden ayrılan her bir parçasının aslına döneceği, ardından melekût âleminin cinsinden bir latif sûrete bürünerek yeni bir terkinin gerçekleşeceğini söylemesi onu pek çok yoruma müsait hale getirmiştir. *Vâridât* şârihleri *Fusûs*'daki Yunus fassına mürâcaatla âhîret hayatının misâl âleminde vukû bulacağını söyleyerek bu türden vâridlere İbn Arabî ontolojisi içerikli tutarlı bir açıklama modeli geliştirmişlerdir. Haşrin cismânîliğinden kastın dünya hayatındaki gibi bir maddîlik değil, ruh ile madde arasındaki berzah ya da misâl âlemine uygun latif bir cismânîlik olduğunu söylemeleri anlaşılabilir bir yorumdur.²⁵

Vâridât'a yönelik ikinci eleştiri konusu, müellifin âlemin -kelâmcıların görüşü uyarınca- hâdis değil, felâsifenin düşüncesi uyarınca ezeli ve kadîm olduğunu iddia ettiğine ve dolayısıyla ilhâdî fikirler barındırdığına dairdir. Konuyla ilgili “Âlem, cins, nevi ve mutlak şahsıyla kadîm olmakla beraber hâdistir. Fakat bu hâdislik zamâna bağlı değil âlemin zâtına mahsus bir hâdisliktir” vâridini şârihler şöyle yorumlamışlardır: Âlem hâricte varlık kazanmadan evvel ilm-i ilâhîde ezeli bir halde bulunur. Mâsivâ zât itibariyle yokluk üzeredir. Şeyler Allah'ın varlık vermesiyle ancak dışta zuhur etmişlerdir. Bu anlamda âlem Hakk'ın bir tecellisi olması açısından kadim, kendindeki durum yani zâtılığı açısından sonradandır, yaratılmıştır.²⁶

24 Semih Ceyhan, “Vâridât”, *DİA*, c. 42, s. 521.

25 Hatice Ocakoğlu, “Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi [1-100 varaklar arası]”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 65.

26 Ekrem Demirli, “Abdullah İlahî'nin Keşfu'l-*Vâridât* Adlı Eserinin Tahkiki”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 53-54.

Aslında *Vâridât*'a yönelik indirgemeci ve siyâsî-ideolojik yaklaşımla ortaya çıkan eleştirilerin göz ardı ettiği iki konu vardır: Birincisi, Şeyh Bedreddin'in vahdet-i vücûd; ikincisi, ilkinin bir uzantısı olan ruh-beden ilişkisi ekseninde ortaya koyduğu âlem ve insan anlayışı. Musa Kâzım'ın "Lâ Mevcûde İllâ Hû" başlığını verdiği vârid, sanki Şeyh Bedreddin'in tüm düşüncelerinin odaklandığı noktayı belirler gibidir:

Hak Teâlâ'dan başka mevcûd yoktur. Asıl maksûd dahi ancak O'dur. Urefânın "Yâ Maksûd" ve "Yâ Mevcûd" sözleri dahi buna delildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bi'l-cümle eşyâya şâmildir, velev ki eşyanın ba'zısı ba'zısına zıd olsun. Çünkü hep eşyâ vücûd mefhûmu tahtında mündericidir. Ta'bir-i diğer ile her biri o asl-ı vâhidin bir sûret-i eczâsıdır. Tezâd ve tenâfi ancak bu sûretler, bu mertebeler i'tibâriyledir. Hak Teâlâ bu mertebelerden münezze olmakla berâber onlardan hâlî de değildir. Öyle ise bâtl min haysü'l-vücûd hak olup butlânı ise bir emr-i nisbîdir. Kâffe-i merâtib ve suver-i âlem hep ecsâmı muntavî ve cümlesi ecsâm ile kâimdir. Hatta âlem-i ecsâm bi'l-külliyeye mahv ve ma'dûm olsa âlem-i ervâh ve âlem-i mücerredât dahi kalmaz. Sâhib-i *Mirsâd* bir mesel îrâd eylemiş ve o mesel ile ecsâmî şeker kamışlarına, ervâhı onların usâresine teşbîh etmiş ve bu teşbîh ile ecsâmsız ervâhın mevcûd ve bâkî olabileceğini ihâm eylemiş ise de ecsâmsız ervâhın vücûd ve bekâsı mümkün değildir. Çünkü bu ikisi arasındaki teğâyür bir emr-i hakîkî değil belki bir emr-i i'tibâridir. Zirâ hakikat ve nefsü'l-emrde ervâh ile ecsâm yekdiğerinin aynıdır. Ez-cümle beden-i insân fi'l-asıl rûh idi, ta'bîr-i diğer ile Hak idi. Ya'nî bir sûret, bir mâtde-i latife ve rakîka idi. Terâküm ve taâkub-i suver ile tekâsûf ede ede bir kâlbden diğer kâlba gire gire nihâyet beden-i insân oldu. Hâlbuki şu tekâsûf ve içtimâ'dan hâsıl olan sûretler birer birer zâil olunca insân yine telattuf ederek şerik ve nazîrden münezze "Hak" olur.²⁷

Mirsâdu'l-ibâd yazarı Necmeddin-i Dâye'nin (ö. 654/1256) tenkid edildiği yukarıdaki metinde Şeyh Bedreddin, ontolojik perspektif korunduğunda bütün alt meselelerin sonuçta görecelileşeceğini söyler. Ontolojik düzlemde Hak ile âlem, psiko-fizyolojik düzlemde ruh ile beden arasındaki ayrılık gerçekte olmayıp görecelidir. Gerçekte ruh ile beden aynı olup Hak varlığın ancak zuhurundan ibarettirler. Şeyh Bedreddin'in bu anlayışı onun Osmanlı şârihlerince İsevî meş-rebi baskın Ekberî bir ârif ya da tam tersi mülhid, bazı Cumhuriyet aydınlarınınca materyalist ve panteist bazılarınca da tam aksine spiritüalist olduğu yorumlarına sebebiyet vermiştir. Bu yorumlar, vahdet-i vücûdun doktriner izahının nisbî/gö-receli mantık içermesiyle doğrudan irtibatlıdır veya Cumhuriyet sonrası yorumları

27 Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 113, vr. 3^b.

göreceliğin kutuplarını hesaba katmayıp madde veya beş duyuyu algılanan zâhir lehine mutlak tekçiliğe düşmekle de açıklayabiliriz.

2.5. Osmanlı *Vâridât* hâfızasına baktığımızda, genelde eserin, mebde-meâd konusuna vahdet-i vücûd perspektifinden yorumlar getiren incelikli bir tasavvuf risâlesi şeklinde telakki edildiğine değinmiştik. Bunun yanında müellifin -yukarıda zikrettiğimiz meselelere dair- geliştirdiği tespitler, bazı medrese ve tekke muhitlerinde, maktul bir şeyh olması sebebiyle duygularının baskısı altında kalan halk yığınlarına olumsuz etkide bulunacağı, toplumsal fitne çıkaracağı gerekçesiyle şeriat dışı sakıncalı kitaplar arasında zikredilmiştir.²⁸ Osmanlı Şeyhülislâmlarından Alâeddin Arabî'ye göre *Vâridât* (ö. 901/1496) kötü koku yaydığı gerekçesiyle yakılması gereken bir kitaptır.²⁹ Ebussuud Efendi -her ne kadar babası Şeyh Yavsî *Vâridât* üzerine şerh kaleme alsada- Bedreddinîler tâifesini tekfir eder.³⁰ Müslümanların akâidine zarar vereceği endişesiyle kitabın toplatılıp yakıldığını aktaran Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemde İstanbul'da *Vâridât* nüshası bulmanın çok zor olduğunu, zira Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in kitabı nerede bulsa satın alıp yaktırdığını söyler. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre *Vâridât* "*Fusûs*'u taklid yollu yazılmış" orijinal olmayan bir eserdir.³¹

Osmanlı sûfilere arasında Nüreddinzâde, Aziz Mahmud Hüdâyî ve M. Zâhidü'l-Kevserî, müellifine zındıklık isnadıyla *Vâridât* münekkidleri dairesindedir. Daire dışında bulunan sûfiler ise çoğunluktadır. *Vâridât* şârihi Harîrîzâde ile Niyâzî Mısırî eserin Osmanlı'daki en önde gelen savunucularıdır. Harîrîzâde'ye göre Şeyh Bedreddin "şehitlerin kutbu" olarak nitelenir. Nakşî-Müceddidî şeyhi Köstendilli Süleyman Şeyhî, hakikat-i Muhammediyye konusunu işleyen *Vâridât*'ın, sûfilerin gizleyerek dile getirdikleri vahdet-i vücûd gerçeğini ya Şeyh Bedreddin'e ilan etmesi için izin verildiğinden ya da vâridlerin tesirine mağlup olup söylemek zorunda kaldığından açıkça dile getirmiştir. Şeyh Bedreddin bu yüzden Mısır gibi çeşitli saldırıların yöneltildiği bir veli pozisyonuna düşmüştür.

Cumhuriyet sonrasında Osmanlı iktidarına sözde isyanından ötürü Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ı hakkında bilimsel ve popüler çalışmalarda belirgin bir artış gözlenir. Çoğu bilimsellikten uzak olan çalışmalar ideolojik etmenlerle yazılmış, belli bir kitlenin manipülasyonu için *Vâridât* araçsallaştırılmış, gerçekte bir mutasavvıf-âlim olan Şeyh Bedreddin'e "Osmanlı'da ateizmin, panteizmin,

28 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, c. 1, s. 39.

29 Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, inceleme ve notlarla nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985, s. 153.

30 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 309; Pehlul Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 162.

31 Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, İstanbul 1955, c. 10, s. 1746.

anarşizmin, komünizmin ve materyalizmin öncüsü” gibi modern anakronik-ideolojik imajlar çizilmiştir. *Vâridât*'ı her ne kadar tasavvuf içerikli bir kitap olarak değerlendiren araştırma eserler bulunmakla birlikte Cumhuriyet sonrası literatür -genelde- Osmanlı şârihlerinin algıladığı tarzda bir tasavvuf ve vâridlerden müteşekkil bir vahdet-i vücûd metni şeklinde ele almaktan uzaktır.³²

3. Osmanlı *Vâridât* Şerhleri: Şeriat-Hakikat Çatışması

Eser üzerine bilindiği kadarıyla beş şerh yazılmıştır: Nakşibendî şeyhi Abdullah İlähî'nin (ö. 893/1487) *Keşfu'l-Vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gâyetuhu'd-derecât* adlı Arapça tam şerhi, Bayramî-Şemsî şeyhi Yavsi'nin (ö. 920/1514) *Tahkîku'l-hakâik fi Şerh-i Keşf-i Esrârî'd-dekâik* adlı Arapça tam şerhi, Halvetî şeyhi Nûreddinzâde'nin (ö. 981/1574) *er-Red ale'l-Vâridât* adlı tenkitler içeren Arapça kısmî şerhi, Nakşî-Melâmî şeyhi Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (1813-1888) *Letâifu't-tahkîkât fi Şerhi'l-Vâridât* adlı kısmî Arapça şerhi ve onun halifesi Harîrîzâde'nin (1850-1888) *Fütûhât-ı İlähiyye* adlı Türkçe tam şerhi.

3.1. Abdullah İlähî (ö. 893/1487)

Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) halifesi ve Nakşibendiliğin Anadolu topraklarında yayılmasının öncüsü olan Abdullah İlähî'nin *Keşfü'l-Vâridât li-Tâlibi'l-kemâlât ve Gayeti'd-derecât* ismiyle kaleme aldığı Arapça şerh, *Vâridât* üzerine yapılmış bilinen ilk çalışmadır.³³ Şârih metnin orijinalinde olan nâdir Farsça kısımları yine Fars dilinde izah etmiştir. Çalışmasını vefatından yaklaşık üç yıl önce medfun olduğu Vardar Yenicesi'nde tamamlamıştır.³⁴ Molla İlähî'nin Rumeli'deki bu kültürel havzaya gelmesinin sebebi, heterodoks cereyanlara karşı Sünnî düşüncüyü tahkim etmek ve bunun sağlanmasında Bedreddin taraftarlarının anlayamadığı *Vâridât* metnini kullanmak şeklinde izah edilmiştir.³⁵

Şerhin girişinde *Vâridât* ve Şeyh Bedreddin hakkında bilgi verirken aynı zamanda bu eseri seçme ve şerh etme sebebini şöyle özetler;

32 Semih Ceyhan, “Vâridât”, *DİA*, c. 42, s. 522.

33 Şerhin yazma nüshalarının bilgileri şöyledir;

Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa Bölümü, nr. 1235, vr. 1^b-81^a.

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1325, vr.109.

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 2037, vr. 119.

Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi Bölümü, nr. 145, vr. 59^b-138^a.

Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Bölümü, nr. 182, vr. 125

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 414, vr. 1^b-73^b.

İlk sıradaki Nâfiz Paşa yazması, müellif nüshası olup 4 Muharrem 890 (21 Ocak 1485) tarihidir. Bkz. Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, s. 608.

34 Gölpınarlı Molla İlähî şerhinin nüshası en çok bulunan şerh olduğunu söylemektedir. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu*, s. 42.

35 Ekrem Demirli, “Abdullah İlähî'nin *Keşfu'l-Vâridât* Adlı Eserinin Tahkiki”, s. 37.

Tahkîkî imana ulaşanların sultanı, Allah'ın rızasına kavuşuran yolların rehberi, zahîrî ve bâtunî ilimlerin arifi ve alimi, İslam dininin ve milletin kâmilî Şeyh Bedreddin'in *Vâridât* isimli eserini buldum. Bu kitabın anlamından onun çok yüce makamlara vâsil olduğunu anladım. İlahî sır ve hakikatlere ulaşamayan, ilmi ve anlama yeteneği az olanların bu kitabı anlamalarının çok zor olduğunu ve bu sebeplerle bu kitaba yüz çevirdiklerini, böylece bu kitaptaki incelikleri anlayamadıklarını bildim. Bu sebeple Allah'ın rahmetine muhtaç ve aciziyetini bilen "İlahî" ismiyle meşhur bu Abdullah, Allah'ın bahşettiği manevî derecelere ulaşmış velilerinin ruhanîyetlerinden istimdad ederek ve Allah'ın yardımlarına sığınarak bu kitaptaki anlaşılmayan yerleri kendi gücüm, ilmim ve aciz halimle yazayım diyerek bu kitabı yazmaya başladım. Tevfik Allah'tandır.³⁶

Molla İlahî bu girişinde iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi, müellifin seyrüsülûkta yüksek makamlara ulaşmış olması; ikincisi metnin sıradan anlayıştan uzak vâridlerden müteşekkil olması. Birinci yaklaşım -daha sonra değineceğimiz- *Vâridât* mütercimi Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın yaklaşımıyla çelişmektedir. Mûsa Kâzım, metindeki vâridlerin sûfî tecrübeyle varılan mertebede elde edilen neticeler kabilinden sayılabileceğini, "ârifler" zümresinden olan Şeyh Bedreddin'in "hakka'l-yakîn" mertebesine eremeyip ayne'l-yakîn mertebesinde kaldığından dâima rûhâniyyetle meşgul olduğunu, cismâniyyâta iltifât etmediğini, bu sebeple haşr-i ecsâdı vs. inkâr ettiğini, maddilik meselesini anlayamadığını iddia eder.³⁷ Ancak gerek Abdullah İlahî gerek diğer çoğu Osmanlı şârihi bunun aksini savunmuşlar, Şeyh Bedreddin'i muhakkik sûfilerden addetmişlerdir. İkinci mesele ise metnin gizemli bir anlam seviyesine sahip olduğudur. Abdullah İlahî bu seviyenin yorumlanmasında başta İbn Arabî ve Konevî metinleri olmak üzere vahdet-i vücûd literatürünü kullanır. Necmeddin Dâye'nin *Mirsâdu'l-ibâdât*ı, İbn Kasî'nin *Hallu'n-na'leyn*'i, Feridüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sı vb.³⁸ Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ta Gazzâlî ve Kuşeyrî gibi erken dönem sûfî müelliflerin eserlerinin seyrüsülûkte dervîşe yol göstermekle birlikte, tahkik ile taklid arasında kalan kitaplar olması hasebiyle çokça istifadenin mümkün olamayacağını söylemesi, şârihleri de gerek vâridlerin metafiziksel içeriği gerek müellifin bu vurgusu sebebiyle daha fazla tahkik devri metafiziksel içerikli tasavvuf metinlerine başvuruya yöneltmiştir.

Abdullah İlahî şerhinde iki husus dikkatlerden kaçmamaktadır. Vahdet-i vücûd vurgusu ve naslarla örülü şeriata bağlılık. Şerhte bu iki perspektifin yansıtıldığı ve

36 Abdullah İlahî, *Keşfü'l-Vâridât li-Tâlibi'l-Kemâlât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, nr. 1235, vr. 1^b; Abdullah İlahî, *Keşfü'l-Vâridât li-Tâlibi'l-Kemâlât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 414, vr. 1^b.

37 Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 113, vr. 5^b.

38 Şerhin kaynakları için bkz. Ekrem Demirli, "Abdullah İlahî'nin *Keşfu'l-Vâridât* Adlı Eserinin Tahkiki", s. 38-43.

açıklamaların yoğunlaştığı meseleler vardır: Haşrin keyfiyeti, cennet ve cehennem ahvâli, kıyâmet alâmetleri, melek, cin ve şeytanın mahiyeti, irade ve ihtiyar meselesi, Hz. İsa'nın durumu. Molla İllâhi, Hz. İsa'nın bedenen vefat etmemesi gibi bazı konularda Şeyh Bedreddin'in yorumlarına katılmasa da diğer meselelerde metnin içeriğine sâdik kalır.³⁹

Şeyh Bedreddin -Musa Kâzım tercümesiyle- bedenlerin haşri konusunda şöyle der:

Avâmın zu'm ettiği gibi haşr-i ecsâd mümkün olamaz. Meğer bir zamân gele ki onda nev'-i insândan bir şahıs kalmaya ve ba'dehu peder ve mâdersiz olarak topraktan bir insân tevellüd edip ondan sonra yine tenâsüle başlaya.⁴⁰

Abdullah İllâhî -yukarıdaki vâridin şerhinde- Bedreddin'in bedenin dirilişine karşı olmadığını, âhiretteki dirilişin dünyevî bedenle olmasının imkânını reddettiğini, âhirette kendi türünden bir cismâni haşrin gerçekleşeceğini ileri sürer. Çünkü dört unsurdan oluşan beden öldükten sonra unsurları dağılacak, sonra asıllarına dönecek, tekrar diriliş tahakkuk edecek ancak dünyadaki cismâniyetle gerçekleşmeyecektir. Nitekim nasslarda vârid olduğu üzere âhirette yorgunluk, açlık vs. gibi dünyevî durumların olmaması, bu durumların dört unsurdan kaynaklanması, dört unsurun dağılmasıyla bedenın tekrar dünyevî tezâhürüne kavuşmaması, dolayısıyla da âhirette durumun dünyevî-cismâniliğe görünüşte benzer ancak mahiyet itibarıyla farklı olması söz konusudur. Yani Molla İllâhî'ye göre Şeyh Bedreddin haşre değil haşrin dünyevî-cismâniliğine karşıdır. Ancak bu, filozofların ispatlamaya çalıştıkları gibi tamamıyla ruhânî bir diriliş de değildir. Haşir, cisim ve ruhun ötesinde gerçekleşen bir mahiyete sahiptir.

Abdullah İllâhî dirilişin Hz. Âdem'de olduğu üzere topraktan yaratıldıktan sonra ruhun üflenmesi ve tenâsül yoluyla nesillerin üremesi meselesinde *Fusûs*'un Şit fassındaki İbn Arabî yorumuna dayanır. Şârihe göre Bedreddin'in kastı halkın âhret konusundaki maddî tasavvurlarını yıkmaktır yoksa haşrin inkâr edilmesi değil. Bu meselede Şeyh Bedreddin'in eleştiriye maruz bırakılmasını kabul etmeyen ve onun velâyetini savunan Abdullah İllâhî şöyle der:

İnsafli ve akıllı olan kimsenin yapması gereken keşf ve şühûd ehlinin sözlerini kabul etmektir. Eğer kabul etmiyorsa hiç olmazsa taassubunda ısrarcı olmamalıdır. Bununla birlikte mümkünse evliyaullahın söylediklerini bütünüyle kabul etmek daha doğru bir yoldur.⁴¹

39 Abdürrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi: Molla Abdullah İllâhî*, Bursa: Emin Yayınları, 2012, s. 112-113.

40 Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, vr. 5^b.

41 Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi: Molla Abdullah İllâhî*, s. 115; Abdullah İllâhî, *Keşfu'l- Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1325, vr. 11^b-12^a.

Haşrin cismânîliği konusunda -ileride açıklayacağımız üzere- Yavsî ve Harîrîzâde şerhleri Molla İlahî gibi paralel düşüncelere sahiptir. Nûreddinzâde ise bu türden yorumlara karşı mesafeli bir duruş sergiler. Nassların zâhirî anlamına vurguyu eksiksiz yerine getiren Nûreddinzâde'ye göre "haşrin cismânîliğini" inkâr etmek en başta kitap, sünnet ve icmâya aykırıdır. Şayet Şeyh Bedreddin, âhirette haşrolunan bedenin dünyevî bedenden farklı olacağını kastetmişse bu kabul edilebilir bir görüştür. Ancak yine de yoruma müsait bir tespittir. Müellifin kastı âhirette haşrin filozofların kavlince ruhânî olacağı yaklaşımı dinden çıkmaya her zaman sebebiyet verebilir ve halkın itikadını ifsad edebilir. Bu sebeple -Nûreddinzâde nezdinde- *Vâridât* sıradan insanın uzak durması gereken bir metindir.

Molla İlahî'nin *Keşfu'l-vâridât'*ı cennet ve cehennem ahvâli konusunda da -cismânî haşirde olduğu gibi- aynı yaklaşımı sürdürür. Şârihe göre Bedreddin konuya dair Kur'an'ın zâhirî mânalarının yanında bâtnî anlamlarına da işarette bulunmaktadır. Çünkü âhîret hayatı asliyeti itibarıyla ruhânî saâdeti içermektedir. Ancak bu zâhirî bir mutluluk olmadığı anlamına gelmez. Yani cehennemde yakıcı bir azap varsa, bu azap -her ne kadar ateşin yakmasının aynısı olmasa da- bir tür zâhirî yakma söz konusudur. Zira bunu inkâr âyetin zâhirini inkâr anlamına gelecektir. Bununla birlikte cenneti zat, sıfat ve fiil olmak üzere üçe ayıran Molla İlahî, cennet nimetlerinden bâtnî kastın zevk, keşf ve tevhid bilgileri olduğunu, cennet şarabıyla marifetle elde edilen ruhânî niteliklerin kastedildiğini, hurilerle dört unsurun bulanıklığından kurtulmakla mazhar olunan cemâl tecellilerine işaret edildiğini, cehennemle de ruhun içine düştüğü perdeli ve sıkıntılı halin amaçlandığını söyler. Molla İlahî'ye göre cennet ve cehennem halleri misâl âlemiyle ilgili durumlardır ki, bunların gerçek bilgisi ancak velilerin katındadır.⁴²

Molla İlahî, kıyâmet alâmetleri, melek, cin ve şeytan gibi maddî unsurlardan müteşekkil olmayan varlıklar hakkında da Şeyh Bedreddin'in yaklaşımını destekleyici yorumlarda bulunur. Ona göre *Vâridât* metni -bazı filozofların ve istidlâl ehlinin vehmettiği gibi- gerek kıyâmet alâmetlerinin gerek melâike ve şeytanların varlık yapısının cismânîliğini reddediyor değildir. Şârihe göre buradaki cismâniyyet ve rûhâniyyet misâl âleminde yani ruh ile cesed veya ne ruh ne cesed arasında gerçekleşen bir varlık durumudur ki, bunun en basit düzlemde idraki ancak rüyanın yapısal çözümlemesiyle bir ölçüde mümkündür.⁴³

Şeyh Bedreddin'in cüz'î iradeyi inkâr edip cebri fikirlere sahip olduğu, bir eleştiri konusu olmuştur. Molla İlahî'nin meseleyi ele alış tavrı varlığın birliği öğretisi doğrultusundadır. İsti'dâd ve kâbiliyet teorisine göre kulların fiillerinin kesbi Allah'ın ezeli ilmindeki varlık potansiyellerine göre gerçekleşmektedir. O halde herkesin amel ve kesbi kendi isti'dadına göre varlık kazandığından mutlak cebirden söz etmek mümkün değildir.

42 Tek, *a.g.e.*, s. 115-116; Abdullah İlahî, *a.g.e.*, nr. 1325, vr. 66^b.

43 Tek, *a.g.e.*, s. 120-123; Abdullah İlahî, *a.g.e.*, nr. 1325, vr. 14^b, 20^b-21^b.

Molla İlahî'nin Şeyh Bedreddin'e ihtiyatla yaklaştığı tek konu nüzûl-i İsa meselesidir.⁴⁴

İsâ aleyhi's-selâm rûhu ile hayy ve cesed-i uzvîsiyle meyyittir. Fakat kendileri rûhullah olduğu ve binâenaleyh rûhâniyyet onda gâlib bulunduğu ve mevt ise rûha değil ancak cesede taalluk ettiği için "İsâ ölmedi" dediler. Bu sözlerini "el-hükmü li'l-gâlib" hikmetine binâ ettiler. Yoksa "İsâ aleyhi's-selâm ölmedi" sözleriyle "İsâ aleyhi's-selâm cesed-i uzvîsiyle ölmedi" ma'nâsını kasdetmediler. Zîrâ cesed-i uzvîsinin ölmeyip el-ân hayy olması kat'iyen muhâldir. Fefhem! Sekiz yüz senesinde bir Cum'a gecesi âlem-i ma'nâda serâpâ yeşil elbiseye bürünmüş iki adam gördüm. Bunlar İsâ aleyhi's-selâmın cesediyyetini iki elleri ile tutarak bana arz ediyorlar idi. Bu vech ile müşârun ileyhin vefât etmiş olduğuna beni ikâz ve irşâd eyliyorlardı.⁴⁵

Molla İlahî, Şeyh Bedreddin'in bu vâridinin İsevî meşreb olmasının neticesinde zuhur ettiğini ileri sürer. Şeyh Bedreddin'in Hz. İsa'nın beden itibariyle vefat etmemesinin imkânsız olması fikrini ise şöyle yorumlar: "Aklen muhâl olsa da hem ilâhi kudret açısından hem de naklen muhâl değildir. Bu taklîd yoluyla değil zevken anlaşılabilir." Şeyh'in gördüğü rüya öte yandan tabire de muhtaçtır.⁴⁶

Molla İlahî, Şeyh Bedreddin'in âlemin kâdemi meselesinde de nisbî mantık yürütür. Buna göre âlem, Hakk'ın ilminde ezeli bir sâbite olması açısından kadim; varlık kazanmada Hakk'ın zorunlu mutlak varlığına muhtaç olmaklık yönünden hâdistir.

O şerhiyle iki amacı gerçekleştirmiş gözükmektedir. 1. Şeyh'in idamına sözde delil olan tartışmalı düşüncelerini bir yandan Ehl-i sünnet ve şeriat çizgisince açıklamak ve bu perspektifi İbn Arabî ekolü fikirlerince vüzûha kavuşturmak. 2. Şeyhin sözlerini işlerine geldiği gibi anlayan veya anlamayan, dinî sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınan heterodoks zümreleri *Vâridât* dolayımında şer'î-tasavvufî dairenin içine çekmek.

Şârihin bu iki maksada yönelik yorum tavrı kendisinden sonraki Yavsî, Muhammed Nûru'l-Arabî ve Harîrîzâde tarafından da devam ettirilecektir. Nûreddinzâde ise Şeyh Bedreddin'i ve sûfî düşüncelerini tezkiye eden bu yorum tavrını sakıncalı bulan yegâne şârihtir.

44 İlahî'nin ayrıntılı görüşleri için bkz. Ekrem Demirli, "Abdullah İlahî'nin Keşfu'l *Vâridât* Adlı Eserinin Tahkiki", s. 45-72.

45 Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 113, vr. 5^b.

46 Tek, *a.g.e.*, s. 125; Abdullah İlahî, *a.g.e.*, nr. 1325, vr. 34^a-35^a.

3.2. Şeyh Yavsî (ö. 920/1514)

Şeyhülislâm Ebussuud'un babası, Bayrâmiyye'den İbrahim Tennûrî'nin (ö. 887/1482) halifesi olan Bayramî-Şemsî şeyhi Muhyiddin Muhammed Yavsî Efendi⁴⁷ *Vâridât*'ı Molla İlähi'den sonra ve ondan istifadeyle Arapça şerh eden ikinci sûfidir. *Hakikatü'l-Hakâyık fi Şerhi Keşfi Esrâri'd-Dekâik* isimli şerhini 872/1467 yılında doğum yeri İskilip'te tamamlamıştır.⁴⁸ Şerhin mukaddimesinde özetle şöyle söyler;

Bu risâleyi tahkîkî iman sahibi alim ve ariflerin büyüğü, tevhid ehli kâmil ve mükemmil şeyhlerin en kâmilî ve en mükemmili, İslam dininin ve milletinin şeyhi Şeyh Bedreddin yazmıştır. Günahı ve kusuru çok, ilmi ve gücü az, acziyetini bilen bir kul olarak *Vâridât* kitabına şerh yazmak istedim. Anlaşılması zor yerleri açıklamak ve manaları daha anlaşılır bir hale getirmeyi arzu ettim. Dostlarımın istemesi, aynı zamanda teşvikleri ile Allah'ın rızasına kavuşturacak ilâhî esrarı, marifetleri ve tevhidin hakikatlerini nasibi olanlar ve erbabı için izah etmek istedim ve *Hakikatü'l-Hakâyık*

47 Şeyh Yavsî'nin tarihsel kimliği hakkında bkz. Semih Ceyhan-Kâmil Şahin, "Şeyh Yavsî", *DİA*, c. 39, s. 75-77; Semih Ceyhan, "Bayramîye Meşâyihinden Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Vahdet-i Vücûd Risâlesi", *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*, 2012, s. 283-290.

48 *Hakikatü'l-Hakâyık* şerhinin yazma nüshalarının bazıları (Ali Emiri Kütüphanesinde bulunan iki yazma nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiyye ve Reşid Efendi Bölümlerinde bulunan nüshalar) kataloglama sırasında sehven Nureddinzâde adına kaydedilmiştir. İncelemelerimiz sonucu bunların da Şeyh Yavsî'ye ait olduğunu tespit ettik. Bu bağlamda ulaşabildiğimiz yazma nüshaların bilgileri şöyledir;

- Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye Bölümü, nr. 0645, vr. 1^b-192^b.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2620, vr. 118.
 İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0025, vr. 1^b-97^b.
 İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Bölümü, nr. 435, vr. 1^b-195^b.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlübaba Bölümü, nr. 00307, vr. 2^b-180^a.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 03611, vr. 1^b-292^b.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, nr. 01234, vr. 1^b-119^a.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 01055, vr. 1^b-150^b.
 Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, nr. 00411, vr. 1^b-294^a.
 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 03418, vr. 1^b-59^b.
 Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 00692, vr. 1^b-104^a.
 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü nr. 01092, vr. 1^b-104^b.
 Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü nr. 01093, vr. 1^b-291^b.
 Topkapı Yazma Eserler Kütüphanesi, Hazine Bölümü nr. 01733.

Gölpınarlı, Yavsî şerhinin pek çok kütüphanede Molla İlähî ve Nureddinzâde şerhleriyle karıştırıldığını söyler. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar 231'de kayıtlı şerh nüshasının üzerinde "İlähî" yazılmış olsa da gerçekte Yavsî'nindir. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Sımavna Kadısıoğlu*, s. 42.

fi Şerhi Keşfi Esrârî'd-Dekâik diye isimlendirdim. Her türlü eksiklik ve hatadan Allah'a sığınırım.⁴⁹

Yavsî şerhinin Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*, Konevî'nin *Kitabü'l-fükûk*, Cendî'nin *Şerhu'l-Fusûs*, Kaşanî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve *Istîlâhâtü's-sûfiyye* ile Abdullah İlähî'nin *Keşfu'l-vâridât* isimli eserlerinden istifade ettiği söylenebilir. Hacim bakımından Molla İlähî'nin şerhine göre daha tafsilâtlıdır. Üslup açısından ise şârih, kullandığı cümleleri daha kısa ve anlaşılır kılarak eserin geniş kesimlerce anlaşılmasının yolunu açmıştır. Dolayısıyla Yavsî şerhinin Molla İlähî şerhinin içerik açısından genişletilmesi ve vahdet-i vücûd perspektifli *Vâridât* yorumunun hem tekke hem medrese çevrelerince benimsenmesi idealine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Yavsî Efendi ulema ve sûfiyye çevrelerinde Ekberî mektebe mensubiyetinden dolayı "Şeyh-i Kebir Muhyiddin" lakabıyla anılmıştır.⁵⁰

Şeyh Yavsî, gerek referansları gerek şerh içeriği açısından Molla İlähî gibi vahdet-i vücûd düşüncesini devam ettiren bir sûfi olarak, *Vâridât* içerisindeki varlığın mahiyeti ve ahiret meselelerinde Şeyh Bedreddin'in görüşlerinin doğruluğuna süreklilik kazandırır. Ahiret işlerinde avamın meseleyi doğru anlamadığını, yorum eksikliğine düştüğünü söylerken, Şeyh Bedreddin'in de Sünnî alimlerin ve sûfilerin düşüncelerinden ayrı bir tavır sergilemediğini iddia eder.⁵¹ Cismânî haşır konusunda Bedreddin'in dünyadaki bedenini tekrar diriltilmeyeceğini söylerken tekrar yaratılışın aynı cismanî bedenle olmayacağını kastettiğini ifade eder. *Vâridât* müellifinin bunu keskin ve çarpıcı bir dil ve üslupla ifade etmesini -avam her ne kadar vâridî yanlış yorumlarsa da- avamın zâhirci eksik idrakine açık ve net bir şekilde karşı çıkma arzusundan kaynaklandığını söyler.⁵²

Cennet nimetlerinin ve cehennem azabının naslarda bildirildiği gibi zâhir anlamları ile sınırlı olmadığını söyleyen Şeyh Bedreddin, kıyametin kopmasını -yine zahîrî anlamın dışına çıkarak- sıfatların hükmünün sona ermesi şeklinde tanımlamış ve bâtunî yorum getirmiştir. Şeyh Yavsî bu konularda yapılan bâtunî yorumların zahîrî mânaları iptal etmediğini vurgular ve naslarda açık bir şekilde dile gelen tüm dinî mesâilin gerçekleşmeyeceği düşüncesine kapılmamak gerektiğini ifade eder.

Yavsî, Molla İlähî -ve dahi Harîrîzâde- gibi cennet ve cehennem yapılarının, çeşitli nimet ve hikmetlerinin ne sadece cismanî ne de ruhanî olduğu, metafiziksel sembol ve anlatılarla yorumlamanın da doğru olmayacağı kanaatinde. Şârihe göre ahiret hayatındaki cismânîlik dünyevî değil misâl mertebesinde yani cisimsellik ile ruhsallık arasında tahakkuk eden ancak her ikisini de aşan

49 Yavsî el-İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrârî'd-Dakaik*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 25, vr. 1^b-2^a.

50 Semih Ceyhan-Kamil Şahin, "Şeyh Yavsî", *DİA*, c. 39, s. 75-77.

51 Yavsî el-İskilibî, *a.g.e.*, nr. 25, vr. 1^b-20^a.

52 Yavsî el-İskilibî, *a.g.e.*, nr. 25, vr. 4^a-5^b.

bir mahiyete sahiptir. Cennet hayatından alınan lezzetlerin mânevî olduğunu, çünkü ruhanîliğin cismanîliğe baskın geleceğini söyler.⁵³

Hız. İsa'nın durumu ile ilgili Şeyh Bedreddin'in rüyasında iki adam gördüğünü ve bu adamların birisinin elinde Hz. İsa'nın ölü olarak bulunduğunu ve böylece İsa'nın bedenlen ölü olduğunun kendisine bildirildiğini ifade eder. Şeyh Yavsî rüyanın keşfi delil olduğunu ve sûfilere göre keşfi delilin aklî delilden üstün tutulduğunu, müşâhede ve vicdân yönteminin bunu gerektirdiğini söyleyerek Şeyh Bedreddin'in görüşüne bir şekilde geçerlilik kazandırır.⁵⁴ Nüreddinzâde ise şer'î ile vehbî delilin çatışmasının mümkün olamayacağını, Bedreddin'in böyle bir keşfinin de kitap ve sünnetin zâhirine uymadığı için delil olamayacağını ileri sürer.⁵⁵

Vâridât'ın ve Şeyh Bedreddin'in Osmanlı tarihi boyunca ciddi eleştiriler alması dikkate alındığında, Şeyh Yavsî'nin II. Bayezid başta olmak üzere -ki İstanbul'da ilk Bayramî tekkesinin açılması II. Bayezid'in Yavsî'yi davet etmesiyle gerçekleşmiştir- devlet ricâline yakın olmasına rağmen bu şerhi kaleme alması dinî-siyâsî tarih açısından önem arz etmektedir.

Bir diğer tartışmaya açık mesele ise Şeyh Yavsî'nin oğlu Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Şeyh Bedreddin ve takipçileri hakkında verdiği fetvalardır. Osmanlı devlet adamları ve ulema zümresi, kendilerini "Bedreddinîler" olarak isimlendiren "mülhid ve zındık" grupları hem siyâsî bir tehdit unsuru olarak tanımlamış hem de onların şeriata muğâyir davranışlarını açıkça reddetmişlerdir. Ebussuud, Bedreddin tâifesini tekfir eder. Tekfirin temel sebeplerinin başında bu grupların şeriat dışı davranışları gelmektedir.

Mes'ele: Şeyh Bedreddin Simavî ki "*Vâridât*" sahibidir. Tekfir etmeyip lanet etmeyen kâfirdir" diyen Zeyd'e ne lâzım gelir?

El-cevâb: "Ânın müridlerinden olan kâfirlerdir" demek lâzımdır. Sâir kefare gibi adın anmayıp lanet etmeyip kendi halinde olan Müslüman kâfir olmaz.

Mes'ele: Semâvenli tâifesinden bir tâife, şurb-i hamr ettiklerinde birbirinin avretlerini icâzetleri ile tasarruf eyleseler, mezburlara ne lâzım olur?

El-cevâb: Katli lazımdır.⁵⁶

53 Yavsî el-İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2026, vr. 3^a-6^b.

54 Abdurrezzak Tek, "Bayramî Şeyhi Muhyiddin Yavsî'nin Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ındaki Tartışmalı Konulara Getirdiği Yorumlar", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı-2*, Ankara, Kalem Neşriyat, s. 15-26.

55 Muslihuddin Mustafa b. Nureddin Ahmed Filibeve Nüreddinzâde, *Risâle fi İzâhi ma Vakaa fi's-Sırrillezî Ebânehu Mahmûd es-Simavî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 2079, vr. 227^b.

56 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanûnî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 309.

Ebussuud Efendi'nin hükmünde dikkat çeken nokta Şeyh Bedreddin'in şahsiyeti ile Bedreddinîler tâifesini birbirinden ayırmaktadır. Şeyh hakkında doğrudan bir tariz söz konusu olmamakla birlikte Bedrî ocağına ağır ithamlar içeren fetvaları vardır:

Mes'ele: Zeyd-i nâibin "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'atten olan Şeyh Bedreddin dervişlerini, kim ki evine kondurup konuk edinirse ta'zîr edip cerîme hükmü edin" dese şer'an dürüst olur mu?"

El-Cevâb: Bed-nâmlık ile meşhûr olan Semâvenli tâifesinden ise, anlara meşrûdur. Amma konağı tâ'zîr olunup cerîme alınmak meşrû' değildir.

Yine bu zümrelerin davranışları ile ilgili olarak şöyle denilmiştir;

Mes'ele: Simavnalı tâifesinden bir tâife şurb-i hamr etdiklerinde biri birinin hatunların icâzetleri ile tasarruf etseler mezbûrlara ne lâzım olur?

El-Cevâb: Katl lâzımdır.⁵⁷

Ebussuud'un Şeyh Bedreddin ve tâifesi arasını tefrik etmesinde babasının ne kadar tesirinin olduğu hâlihazırda araştırma konusudur. Ancak ifade etmek gerekir ki, Şeyh Yavsî oğluna Osmanlı medreselerinde okutulan *Hâşiye-i Tecrîd*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Miftâh* ve *Hâşiye ale'l-Mutavvel* dersleri verecek kadar zâhirî ilimlere vâkıf bir sûfi-âlimdir. Öte yandan Ebussuud'un -Bursalı Mehmed Tâhir'in tespitiyle- Şeyh Yavsî halifesi Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'ye müntesip olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bununla birlikte Ebussuud -İbn Kemâl'le beraber- Safevî propagandası etkisinde kalan Işık, Tahtacılar, Torlaklar, Bedreddinîler vs. gibi zümrelerin koğuşturulmasını da dinî siyaset açısından meşru görür.⁵⁸

Şeyh Yavsî'nin diğer oğlu Yavsîzâde Mehmed Efendi (ö. 1017/1608) dönemin ünlü Halvetî şeyhi Nûreddinzâde'ye intisap ederek hilâfet almış, Üsküdar Atik Vâlîde Dârülhadisi'nde muhaddislik ve camisinde vâizlik yapmış, Üsküdar Atik Vâlîde Camii mihrabı önüne defnedilmiştir.⁵⁹ Nûreddinzâde'nin yaklaşık bir nesil sonra *Vâridât* şerhleri geleneğine eklenmesinde Yavsîzâde'nin tesiri olduğu ihtimalden uzak değildir. Bir muhtemel tesir de Nûreddinzâde'nin Ebussuud'un tefsir derslerine iştiraki sebebiyledir.⁶⁰

57 Pehlul Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları", s. 162.

58 Semih Ceyhan, "Osmanlı Şeyhülislâmlarının Tasavvuf Literatürüne Katkısı: Kemalpaşa-zâde'nin Risâle fi 'Ulûmî'l-Hakâyık'ı", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, İstanbul: İSAR Yayınları, 2018, s.670.

59 Semih Ceyhan-Kamil Şahin, "Şeyh Yavsî", s. 77.

60 Reşat Öngören, "Nûreddinzâde", *DİA*, 2016, c. Ek-2, s. 364.

3.3. Nûreddinzâde (ö. 981/1574)

Sofyalı Bâlî Efendi'nin halifesi Halvetî-Cemâlî şeyhi Filibeli Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin, Kânûnî döneminde yaşamış, padişah ile yakın temaslar kurmuş bir *Vâridât* münekkididir.⁶¹ Arapça reddiyesi *Vâridât* metninin tamamına yönelik değil özellikle tartışmaya açık vâridlerin seçilip şerhedilmesiyle meydana gelir. Eserin ismi *Risâle fi İzâhi ma vakaa fi's-sırrı'llezi ebânehu Mahmûd es-Simâvî* şeklindedir⁶² Mukaddimede *Vâridât*'a dair bu türlü bir çalışma yapma amacını özetle şöyle açıklar;

Bu kitap Şeyh Bedreddin diye meşhur kıyamete kadar yeryüzünü ifsad edenin kitabıdır. Muhakkak o bu kitapta haşrı inkâr etmiş, kendince âlemin kadim olduğuna karar vermiş, fesatla karışmış hayallerini Rahmanî keşif zannetmiştir. Bunlar nefs-i emmârenin tuzakları ve şeytanî olanın kendisine güzel gösterilmesinden başka bir şey değildir. Bunun gibi düşünenler de şeytanın tuzağına düşmüş ve başkalarının da yoldan çıkmasına sebep olmuşlardır. Şeytan buna “kalk ve insanları yoldan çıkar” demiş ve etrafına insanları toplayarak ifsad edici rolünü üstlenmiştir. Bunların sonunda büyük bir fesada sebep olduğu için tutulmuş ve Serez'de asılarak öldürülmüş onun gibi düşünenler ise kaçıp gizlenmişlerdir.⁶³

Nûreddinzâde, mürşidi Sofyalı Bâlî gibi “Şeyh Bedreddin el-maslûb indallâhi'l-mağdûb” (Asılarak idâm edilmiş olan Şeyh Bedreddin, Allah katında gazaba uğramıştır.) dediği Şeyh Bedreddin'i hayallerini sûfî müşâhede olarak gördüğü, vahdet-i vücûd düşüncesini tam anlamadığı, İbn Arabî doktrinini tahrif ettiği, bu sebeple kitabında yanlış hezeyanlara gittiği için eleştirir. *Fütûhât*'a referans vererek hem *Vâridât*'ı hem Molla İlâhî ve Yavsî yorumlarını yer yer tenkit eder. Kendisini bu gibi sûfî tecrübeye dayanan konularda yorum yapmaktan uzak tuttuğunu belirten Nûreddinzâde, hakikatin şeriatın hükümlerine bağlı kalmakla ortaya çıkacağını, hakikat bilgisinin ancak şer'î ilkelere muvâfık olduğunda doğulanacağını dile getirir.⁶⁴ Şeyh Bedreddin'in ve *Vâridât* şarihlerinin ahiretin kadim olduğu görüşünü açık bir biçimde reddeder. Ahiret, haşr, cennet ve cehennemin

61 Mehmet Tabakoğlu, “Nûreddinzâde Hayatı Eserleri Tasavvuf Anlayışı”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 45-50.

62 Nüshalarının bilgileri;

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, nr. 1103, vr. 123-134.

Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 2079, vr. 209-272.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, nr. 645, vr. 194^a-221^b.

Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 1002, vr. 1^b-44^b.

63 Nûreddinzâde, *Şerhü'l Vâridât-i Kadî Simavne*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, nr. 645, vr.194-a.

64 Nûreddinzâde, *Şerhu'l Vâridât li Kadî Simavne*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 1002, vr. 20^b-21^a.

hâdis olduğunu ve hâdis olanın da kadim olamayacağını söylemekte, ahiretin dünyanın yaratılışından sonra yaratıldığından dolayı "ahiret" olarak isimlendirildiğinden bahseder.⁶⁵

Nûreddinzâde'nin kitap içerisinde ele aldığı konular; ahiret ahvali ve alemin kıdemi meselesi, varlık ve mahiyeti, kıyamet alametleri, Hz. İsa'nın durumu ve ibadetlerdeki teşrii hikmet gibi meselelerdir. Şeyh Bedreddin'in *Vâridât'* ta avam olarak tanımladığı grup ile Sünnî alimleri kastettiğini ama açıkça dile getiremediğini söyler. Yeniden dirilişte dünyadaki bedeninin tekrar dirilmeyeceği meselesinde Şeyh Bedreddin'in görüşlerinin apaçık ayetlerde bildirilen duruma aykırı olduğunu belirten Nûreddinzâde, bununla kalmamış İbn Arabî'nin *Futûhât'*ından da deliller getirerek onun yanlış yorumlandığı vurgusunu çeşitli defalar yinelemiştir.⁶⁶ Melek, şeytan ve cinlerle alakalı Şeyh Bedreddin'in bunların cismânî dünyadaki kuvveler olduğu, cinlerin ise insanın hayal gücünün yansımaları olduğu düşüncesine Nûreddinzâde yine ayetlerden delil getirerek karşı çıkar. Ayetlerde melek ve şeytanların insandan önce yaratıldığı apaçık bildirilmişken ve cinlerin de ateşten yaratıldığı söylenmişken bu tarz bir bâtunî anlam istinbat etmenin asılsız olduğunu vurgular.⁶⁷ Nûreddinzâde, Hz. İsa'nın durumu hakkında Şeyh Yavsî'nin "sûfilere göre keşfi delil akli delilden üstündür" yorumunu kabul etmez. Keşfin Kur'an ve sünnet'e muvâfık ise keşf olarak kabul edilebileceği, aksi takdirde şeytanın bir aldatmacası olacağını, Şeyh Bedreddin'in de bu tür bir saptırma ve aldatma içinde olduğunu beyan etmiştir. Şeyh'in rüyasında Hz. İsa'yı ölü olarak görmesini ise "şeriatının ölümü" şeklinde yorumlamıştır.⁶⁸

Nûreddinzâde'nin eleştirilerinin kapsamı iki başlık altında değerlendirilebilir: Birincisi, felsefeye bakışı; ikincisi, mürşidi Sofyalı Bâlî Efendi'nin tesiri. Müellifin felsefe karşıtlığı üzere kurulan, Ehl-i sünnet ve şeriatın temel ilkelerine bağlılığı savunan bir tasavvuf anlayışı vardır. Gazzâlî'nin âlemin kıdemi, haşrin ruhânîliği vs. konularda filozoflara yönelik *Tehâfüt'*ündeki benzer eleştirileri *Vâridât'*a tatbik eder. Ancak kaynağı Gazzâlî'den farklı olarak İbn Arabî ve Sadreddin Konevî'nin eserleridir. Aynı zamanda Konevî'nin *Nusûs* adlı eserinin şârihi olan Nûreddinzâde'ye göre İbn Arabî ve Konevî Kur'an ve sünnetin zâhirine aykırı tek bir söz söylememiştir.

Nûreddinzâde'nin *Vâridât* reddiyesinde geçen aşağıdaki sözler kitaba dair fikrinin özeti mahiyetindedir:

65 Nûreddinzâde, *a.g.e.*, nr. 1002, vr. 2^a.

66 Mehmet Tabakoğlu, "Nûreddinzâde'nin Bedreddin Simâvî'nin *Vâridât'*ına Yöneltilmiş Eleştiriler", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2016, c. 10, s. 121-122.

67 Nûreddinzâde, *a.g.e.*, nr. 1002, vr. 17^a.

68 Nûreddinzâde, *a.g.e.*, nr. 1002, vr. 31^b-32^a; Mehmet Tabakoğlu, "Nûreddinzâde'nin Bedreddin Simâvî'nin *Vâridât'*ına Yöneltilmiş Eleştiriler", s. 126.

Belki de musannif müslümanlara olan zulmünü unuttu ve kendisiyle dinin nizam bulduğu kişiyi bununla katletmeyi amaçlamıştır. (Bu kitap) Müminlerin kanını akıtmak için bir sebep olmuştur. Kıyamete kadar taklit ile (inanana) zayıfların itikatlarını bozmayı amaçlamıştır. Âlemlere fesat tohumları ekmıştır. Sapkın ve saptırıcı olanların, bugün ona tabi olmasında da bu durumu müşahede edebiliyoruz. Hangi dünya ile meşgul olmak, bundan daha çok meşgul edici olabilir ki? Zalimlerin Hakk'ı idrak etmesindeki gayret, ne kadar da kısadır. Bu kurduğu hayalle başarı ve (Hakk'ı idrak konusunda) kurtuluş (ummaktadır). Hayır! Şeriat, bütün saadetlerin aslıdır.⁶⁹

Fusûs şârihi Sofyalı Bâlî Efendi'nin Şeyh Bedreddin'e eleştirileri, keşifleri sebebiyle şeyhin dalâlete düşmesi, isyana yeltenmesi ve *Vâridât*'ın içerdiği bozuk inançlarla fitne kaynağı olması sebebiyledir. Bâlî Efendi, şeyhin "Bedrüddin" değil "Şerrüddin" olduğunu, çokça riyâzet sebebiyle hayallerini hal zannettiğini, bu keşiflerini Kutbüddin-i İznîkî'ye anlattığında "bu itikaddan rüçû' etmesi yoksa sonunun hayır olmayacağı" cevabını aldığını, ancak yolundan dönmediğini ve idam edildiğini ifade eder.

Sofyalı Bâlî'ye göre *Vâridât* metni tevil gerektirmeyecek derecede bâtl bir kitaptır.

Bir kimsenin i'tikâdının butlânı zâhir ola. Anun te'vile kâbil olup te'vili sahîh degüldür. Zîrâ ol te'vil anun murâdına muhâlifdür. Anun murâdın kelâmı zâhiri ne vechile butlân üzerine delâlet eylediyse Seyyid Nesîmî gibi ve Fazlullâh gibi ve dahi bunların emsâli mülâhid ve ne kadar varısa Şeyh İbrâhîm ve ahhâbî ve kızılbaş ve Simâv tâ'ifesi ve ışıklar tâ'ifesi cümle bunların 'ilm-i yakîni mûcib olur. Delâyil ile butlân zâhir ü sâbit olmuşdur. Bunların ol bâtl kelimâtların ve e'âllerin te'vil idüp şer'a tatbik eylemek şer'î degüldür. Zîrâ te'vilden murâd ol kelimâtu hak eylemekdür. Nihâyet kelimâtun butlânı zâ'il olsa sâhib-i kelimât olan kimesnenün behêr hâl butlânı bâkîdür. Te'vilün hiç fâ'idesi yokdur. Pes imdi bunların gibi tâ'ifenün kelimâtını te'vil eylemek zarar-ı küllîdür.⁷⁰

Rüstem Paşa'ya sunulan istihbârî bir mektupta geçen yukarıdaki paragraf -isim vermeksizin- Molla İlâhî ve Yavsî gibi şârihlerin yorumlarının yersizliğine dikkat çeker.

69 Mehmet Tabakoğlu, "Nûreddinzâde'nin Bedreddin Simâvî'nin *Vâridât*'ına Yönelttiği Eleştiriler", s. 119.

70 Oğuzhan Şahin, "Sofyalı Bâlî'nin Dört Şeyhe Dair İstihbârî Bir Mektubu", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2018, c. 4, sy. 8, s. 44-46.

Kânûnî'ye arzedilen diğer bir lâyhada⁷¹ Bâli Efendi, Şeyh Bedreddin soyundan gelip Dobruca ve Deliorman bölgesinde halkı dalâlete sürükleyen Çelebi Halife'nin faaliyetlerinin engellenmesini ister. Rüstem Paşa'ya yazılan dört istihbârî mektubunda da benzer bir yaklaşımla İbrahim Gülşenî ve Gülşeniler, Şeyh Üveys ve Şeyh Kara Davud'un aleyhine fikirlerini serdedip, bu şahısların iddialarını ve taraftarlarını Safevîlerin Şia propagandasına yönelik faaliyetleriyle ve "Rafizilik" olarak adlandırdığı Kızılbaşlık akımıyla irtibatlandırır. Gerek lâyhada gerek istihbârî mektuplarında Sofyalı Bâli Osmanlı topraklarında etkisini günden güne artıran yeni dinî ve sûfî hareketlerin toplumsal nizamda bir gevşeme ve yozlaşmaya sebebiyet vereceğinden derin endişeler duymaktadır. Bâli Efendi'nin halifeleri Nüreddinzâde ile Kurt Mehmed Efendi'nin Şeyh Bedreddin'e, eserine ve Bedreddin ocağına yönelik "sapkınlık" suçlaması şeyhlerinin bu endişelerinin paylaşılmasına, yozlaşmanın sürekliliğine işaret eder. Hatta bir asır sonra Celvetî piri Aziz Mahmud Hüdâyî'nin -ki Nüreddinzâde'nin talebesidir- Bedreddiniler ve Kızılbaş-Alevî zümreler hakkında I. Ahmed'e sunduğu arıza da Sofyalı Bâli-Nüreddinzâde-Kurt Mehmed Efendi'nin eleştirel çizgisinin, "Şeyh Bedreddin reddiyeciliği" geleneğinin devamı mahiyetindedir.⁷² Dolayısıyla Sofyalı Bâli reddiyesi, kendisinden sonra yaklaşık iki asır süren bir Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* eleştirisi geleneğinin ilk halkasını oluşturur. Başer Sofyalı Bâli'nin Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* metnine yönelik Ehl-i sünnet ve şeriatı savunmacı tavrına yönelik şu şekilde bir perspektif sunmaktadır:

Bu süreç bize iki şeyi gösterir: Birincisi Osmanlı toplumunda "sapkın" anlayışlar, gerçekten örgütlü ve geniş bir zemin bulabilmiştir. İkincisi ise sûflere yönelik eleştirilerde bu tür müfrit anlayışlar hâlâ hareket noktası kabul edilmektedir. Bu yüzden on beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla geçildiğinde, yani Bâli Efendi'nin döneminde mutasavvıfların, Şeyh Bedreddin hakkındaki yaklaşımlarının daha dışlayıcı bir karakter kazandığını görmekteyiz. Nitekim Bâli Efendi'nin yaklaşımını, bir önceki yüzyılda Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ına şerh yazan Abdullah İlahî'nin düşünceleriyle karşılaştırdığımızda belirgin bir farklılık müşahade ederiz. Abdullah İlahî, Şeyh Bedreddin hakkındaki yanlış algıyı, onu takip eden bir zümrenin şeriat-dışı faaliyetlerine dayandırır. Böylece Şeyh Bedreddin'i tasavvuf dairesi içinde tutarak ilim çevrelerine karşı savunabilir. Bu yaklaşım, erken dönem tasavvuf tarihçisi Hucvîrî'nin Hallâc için yaptığı değerlendirmenin bir benzeridir. Fakat Sofyalı Bâli Efendi'nin bu tür bir analiz yapmaksızın Şeyh Bedreddin'in fikirlerini toplum için doğrudan

71 Lâyiha için bkz. Andreas Tietze, "Sheykh Bâli Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin", *Osmanlı Araştırmaları*, 1988, sy. 7-8, ss. 115-122.

72 Hz. Hüdâyî şöyle der: "...Şeyh Bedreddin el-maslûb indellahi'l-mağdûb bir şeyh zuhûr edip *Vâridât* adlı bir kitâb te'lif edip içinde haşr-ı ecsâd ve eşrât-ı sâatü inkâr edip ilhâd ve ibâhât üzerine olup..." Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, s. 102.

bir tehlike saydığımız görüyoruz. Binaenaleyh bütün bu süreçte Bâli Efendi ve talebelerinin, “müfrit” eğilimleri dışlayarak tasavvufu Ehl-i sünnet’in karakterize ettiği merkezî düşünceye çekmeleri, aynı zamanda Osmanlı toplum bütünlüğünün sağlanmasına yönelik bir çabayı da temsil eder. Nitekim Balkanlardaki tasavvufî hayata ilişkin araştırmalar bize, bu muhitte Bâli Efendi’nin halifelerinin faaliyet yürüttüğü çok sayıda tekkenin bulunduğunu göstermiştir.⁷³

Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî; Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* konusunda pîri Aziz Mahmud Hüdâyî kadar şedid değildir. Bursevî *Muhammediyye Şerhi*’nde, *Vâridât*’ın başındaki haşr-ı ecsâdın inkâr içermediğini, âhîret işlerinin amellerin sûret kazanmasından ibaret olduğunu bilmeyip anâsır-ı erbaaya kıyas edenlere ta’rîz ihtiva ettiğini, gâibi şâhide kıyas edenlerin âhîret meselelerini hakkıyla idrak edemeyeceğini söyler. Hüseyin Vassâf’ın *Sefîne-i Evliyâ*’sından naklen Bursevî’nin cümleleri şöyledir;

Vâridât nâm te’lîfin mebdeinde cenâb-ı müellifin, “Umûr-ı âhîret cühhâlin zu’m ettikleri gibi değildir.” (şeklindeki sözü) belki umûr-ı uhreviyyenin tabîi ve suver-i a’mâl olduğunu bilmeyerek anâsıra kıyâs edenlere ta’rîzden ibârettir. Meselâ naîm-i cennet gerçi gayr-i mahsûsdür. Ammâ burada rûhâniyyet gâlibdir. Çünkü ziyâde bâtun, kâmilin safâsı sûretidir ki, sülûkla hâsıl olmuştur. Sülûku olmayanların letâfet-i cinâniyyeleri bi-hasebi’l-makâyir ve’l-merâtib letâfet-i kâmileye tâbî’dir. Gerek naîm, gerek cahîm-i uhravî yoktur. Safâ vü letâfet ve cefâ vü eziyetle âlem-i enfüsdan müstenbît olduğunu mükâşefeye kudret-yâb olmayarak gâibi müşâhede kıyâs eyleyen, hakikat üzere umûr-ı uhreviyyeyi idrâk etmiş olmaz ve kuru ümniyye berzahında kalan kimse derecât ve kurbân menziline vusûl bulmaz. Meselâ ibâdet bahsinde avâmın ibâdeti âdet, ehl-i sülûk ve mübtedîlerin ibâdeti havf u recâ, mütevassıtların neyl-i makâmât u kerâmât, müntehîlerin hudûd-ı şer’iyyeyi muhâfaza vü sıyânettir. Ammâ ri-yâzetin hakikatine ve mücâhedenin nihâyetine had yoktur. Zîrâ maârif-i ilâhiyyeye ve seyr-i fi’llâh’a nihâyet olamaz. Seyr-i sülûk ve tahsîl-i maârif ise mücâhedât iledir. Allâh’a inkitâ’-ı tefekkür ü teyakkuzdur. Eğer Hak ma’rifetiyle Allâh’ı bilmiş olsalardı efrâddan gayn kimse Hakk’a ibâdet etmezdi. Lâkin Allâh kalbleri üzerine tab’ ve hatm eyledi. Hevâ ve tahayyülâtlarını Allah ittihâz ettiler. Halbuki nefsü’l-emr öyle değildir. Onda bir hikmet-i hafiyeye vardır ki, ârif-i billâh olanlar anlar.⁷⁴

73 Hacı Bayram Başer, “Tasavvufta Savunmacı Söyleme Dönüş: Sofyalı Bâli Efendi (ö.960/1553) Örneği”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası, Alimler, Müesseseler ve Fikri Eseler XVI. Yüzyıl*, 2017, s. 249-250.

74 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006, c. 3, s. 114. Sayar, Bilal Dindar’ın Hüseyin Vassâf’a göndermede bulunarak, Bursevî’nin Şeyh Bedreddin’den övgüyle bahsettiğini ileri sürdüğünü, oysa Vassâf’ın *Sefîne-i Evliyâ*’da ➤

İsmail Hakkı Bursevî *Kitâbu'n-Netîce*'de *Vâridât*'ın bazı eksik anlaşılmaya müsait vâridler içerdiğini, bu vâridlerin ancak irfan ehli kimseler tarafından doğru bir şekilde idrak edilebileceğini de belirtir;

Ve onun *Vâridât* nâm kitabında bazı sakat nesne vardır, velâkin irfân ve vicdânı tam olmayan ona vâkîf olmaz ve onu sedîd kıyâs eder. Ve ez cümle, Hz. İsâ'ya "rûh-ı mücessem" dediğidir. Bu ise galattır. Zîrâ, rûh-ı mücessem Cibrîl gibidir ki, hakikat-i melekiyyesi üzerine bâkî iken sûret-i Dihye'de görünürdü. İsâ ise böyle değildir. Belki Meryem'den tevellüd etmiştir ki, Meryem beşerdir. Pes onun rûh olduğu galebe-i rûhâniyyetledir, yoksa hakikat-i beşeriyeden hâric olduğu yoktur.⁷⁵

3.4. Muhammed Nûru'l-Arabî (1813-1888)

Mısır doğumlu Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî melâmiliğin üçüncü devre piridir. Hayatının büyük çoğunluğunu Rumeli coğrafyasında geçiren Nûru'l-Arabî *Vâridât* şerhini de Makedonya sınırları içerisindeki Manastır şehrinde kaleme almış ve bu bölgeye yakın Ustrumca'da vefat etmiştir.⁷⁶

Arapça kaleme aldığı şerhine *Letâifu't-tahkîkât fi Şerhi'l-Vâridât* ismini vermiştir.⁷⁷ Manastır'da;

Ekseriyeti memurından bir zümreye Bedreddin'in *Vâridât*'ını okutmuştur ki, takriri zaptedilerek... nâtamâm bir şerh olmuştur. 1285 tarihinde Üsküp ve civarında bazı mutaassıplar bir arzuhal yapıp Seyyid'in neş-i ilhâd ettiğini merkeze bildirmişler, Sultan Aziz de tahkîkîkini Şeyhülislâm'a irâde etmişse de Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa Manastır Valiliği'nde bulunduğu sıralarda Seyyid'le görüşmüş bulunduğundan bu iddianın aslı esası olmadığını söylemiştir....⁷⁸

Bursevî'nin Şeyh Bedreddin'e ilişkin herhangi bir düşüncesine yer vermediğini ileri sürmektedir ki neşredilen *Sefîne* metninin üçüncü cildinde söz konusu nakil vardır.

75 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, c. 3, s. 157.

76 Bursalı Mehmed Tahir, *Menakıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nuru'l-Arabî*, haz. Mustafa Tatcı-Burak Anılır, İstanbul: H Yayınları, 2014, s. 3-21; Ali Bolat, *Muhammed Nuru'l-Arabî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: H Yayınları, 2015, s.17-34; Nihat Azamat, "Muhammed Nuru'l-Arabî", İstanbul: *DİA*, c. 30, s. 560-563.

77 Nüsha bilgileri;

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 167, vr. 2^b-47^a.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 702, vr. 71^b-86^a.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1253, vr.25^a-82^a.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr.616, vr. 2^b-35^a.

Süleymaniye Yazma Başlıklar Bölümü, nr. 3000, vr. 1^b-52^b.

78 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melamiler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 238.

Nûru'l-Arabî, *Vâridât* okutması ve bozuk inançları etrafına yayması sebebiyle soruşturma kapsamında her ne kadar İstanbul'a çağrılıp oğlu Şerif Efendi'yle birlikte geldiyse de hakkındaki tahkikât neticesiz kalmıştır.

Melâmîlik ve Melâmîler adlı eserinde Nûru'l-Arabî şerhi hakkında detaylı incelemede bulunan Gölpınarlı'ya göre, Sofyalı Bâli ile başlayan *Vâridât* reddiyeciliği geleneğinin kırılması Niyâzi Mısırî ile başlamış Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ın tebcil edildiği Mısırî tavrı Muhammed Nûru'l-Arabî ve talebeleri vasıtasıyla taşındırılmıştır.⁷⁹

Nûru'l-Arabî şerhin hemen girişinde Şeyh Bedreddin'i -Sofyalı Bâli, Nûreddinzâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin "el-maslûb indallâhî'l-mağdûb" ithâmının aksine- "Ârif-i Billah, Sultânü'l-muhakkikîn, es-Sultân Bedrüddîn" ifadeleriyle över. *Vâridât* ise "Sırlar kitabıdır. Noktayı câmi'dir. Her ne kadar yapraklarının sayısı az ise de sırları zâhir olsa göklere bile sığmaz." şeklinde algılanır.⁸⁰

Şeyh Bedreddin'in rûhâniyyetine teveccühle kaleme alınan *Letâifu't-tahkikât* şerhi *Vâridât*'ın yarısı kadarını kapsar ve *Vâridât*'taki sıralamayı esas almadan farklı bölümleri açıklar.⁸¹ Şerhin ele aldığı meseleler ahiret, gayb, melek, şeytan ve cinler gibi âlemin rûhânî güçleri, rüya, varlık, tekrar dirilme ve cesetlerin haşrı gibi konulardır.

Nûru'l-Arabî şerhi genel yorum tavrı olarak Şeyh Bedreddin'in görüşlerini aynen korumuş, önceki şârihlerden farklı olarak tartışmalı meselelerde Bedreddin'in yorumlarını esas almış, Gölpınarlı'nın ifadesi ile "diğer şârihler gibi tadile değil tavzihe çalışır" bir tutum sergilemiştir.⁸² Ahiret meselelerinde Şeyh Bedreddin'in düşüncelerini aynen kabul eden Nûru'l-Arabî bedeninin sadece bir binek olduğunu, tekrar dirilmenin rûhânî olacağını, bu dünyadaki bedeninin dirilmeyeceğini ifade

79 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 245. Gölpınarlı, Nûru'l-Arabî'nin *Vâridât*'ı şerh metni olarak tercih etmesini müfrit vahdet-i vücûdçuluğuna bağlamaktadır:

"Şayan-ı dikkattir ki Muhammed Nur, Muhyiddin-i Arabî, Şeyh Arslan, Bedreddin-i Simâvî, Seyyid Ahmed ibni İdris gibi daima vahdet-i vücûd nâşirlerinin eserlerini şerhetmiş ve onlara mütemâyil bulunmuştur. Anlaşıyor ki ibtidâ-yi sülûkundan beri bu zeki zâtı ulûm-i zâhire ve Nakşilerin mutavassıt vahdet-i vücûd nazariyelerinin kuyûd ve şürûta tâbi' irfânı tatmin edememiş, nihayet her türlü kayıttan vâreste ve bir neş'e ve irfândan ibaret bulunan Melâmeti benimseyerek nüfûz ve kudretiyle pek az bir zamanda dâire-i şümûl ve vüs'atına birçok meşâyih ve ulemâyı da almak şartıyla neşretmiştir." Bkz. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 249-264.

80 Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s. 148 (Ali Örfî tercümesi).

81 Gölpınarlı *Vâridât* çevirisinde "zikir-zâkir-mezkûr"un bir olması vâridinin sonuna "Muhammed Nûr el-Arabî buraya dek şerhetmiştir" dipnotu düşmüştür. Bu durumda şerh metnin üçte birine yöneliktir. Bkz. Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, s. 66.

82 Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 250.

eder.⁸³ Şeyh Bedreddin'in "âlemde ne varsa Hakk'ın tezahürüdür, ârif de öyledir" şeklindeki yorumuna Nûru'l-Arabî;

Hakk'ın vücûdu hakikatler suretiyle suretlenerek zahir olur ve bu tecelliden şahıslar Hakk'ın vücûdu ile zuhura gelirler, burada ne hulûl ne ittihad vardır; çünkü birleşme iki mevcut arasında olur, burada ise Hakk'tan başkası yoktur.

şeklinde yorumlayan⁸⁴ şârih, *Vâridât* içerisindeki tüm konularda Şeyh Bedreddin'in düşüncelerine farklılık arz edecek yeni bir düşünce boyutu katmamış aksine Hz. İsa'nın durumu, melekler ve şeytanlar gibi konularda da ayet ve hadislerden delil getirerek şeyhin fikirlerini desteklemiştir.

Letâifu't-tahkikât şerhi ferağ kaydından anlaşıldığına göre 12 Ramazan 1275 (15 Nisan 1859) tarihinde tamamlanmış, şârih tarafından nüsha sonuna Arapça bir de tarih düşülmüştür.⁸⁵

Şerh, Nûru'l-Arabî'nin halifeleri Ali Örfi Efendi (ö. 1887) ve Manastırlı Zeynelâbidin Efendi ile Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifesi Recep Hulusi Efendi'nin halifesi Abdülmâlik Hilmi Efendi (1865-1909) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Nûru'l-Arabî daha hayatta iken halifesi Ali Örfi Efendi'ye şerhini Türkçeye kazandırmasını ister. Tercümenin iki farklı neşri vardır: İlki Mustafa Sadeddin Bilginer (1910-1983),⁸⁶ diğeri H. Rahmi Yananlı'ya aittir.⁸⁷

Eser adı ve nüsha bilgisi vermeksizin Gölpinarlı şerhin Manastırlı Âbidin Bey'e ait manzum bir çevirisinden daha bahseder;

1278'de (1861-1862?) Manastırlı Âbidin Bey isminde muhibbânından birisi tarafından da nazmen tercüme edilmiştir. Bu manzum tercemede vezin varsa da lisana tasarruf ve kafiye riayet edilmemiştir; anlaşılıyor ki nâzım, böyle şeylerden bîhabermiş. Bu terceme mesnevî tarzındadır.⁸⁸

83 Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifu't-tahkikat fi şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr: 167, vr.5^b-6^b.

84 Muhammed Nuru'l-Arabî, *a.g.e.*, nr. 167, vr.8^b.

85 Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, s. 246 (Ali Örfi tercümesi). Tarih manzumesinin Türkçesi şöyledir: "Bereketler babası Sultan Bedreddin'in kalbine *Vâridât* kitabını fazl u lüt-fuyla başlayan Allah'a hamdolsun: Kadri ve makamı yüce kitap. Onun hakkında semâvât sayfalarında nur ile yazılmıştır. / Kitaptaki sır perdesini aralayan bir şerh yazdım. Öyle bir kitap ki bütün sırları ve hakikatleri kendisinde toplayan engin bir denizdir. / Hakikat denizidir ne karası ne de sahili var. / Sultan Bedreddin'e teveccüh ettim. Tamamlama ondandır. Bana eserin tarihini söyledi ki "*Vâridât*'ın tahakkuk etmesi senin elindedir" buyurdu." Sene 1275.

86 Mahmut Sadettin Bilginer, *Vâridât Şerhi*, İstanbul: Sena Matbaası, 1979, s. 23-111.

87 Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s. 143-247 (Ali Örfi tercümesi).

88 Gölpinarlı, *Melamilik ve Melamiler*, s. 250. Manastırlı Âbidin Bey'in manzum tercümesinin nüsha bilgileri: Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifu't-tahkikat fi şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr: 167, 92 shf; Şeyh Bedreddin Simavna Kadısı, *Sirâc-ı Gayb* ♦♦

Âbidin Efendi, *Divânçe'*sinde mürşidi Nûru'l-Arabî'nin *Vâridât* derslerinden sonra onun arzusu üzerine bu tercüme-yi yaptığını ifade etmektedir. *Divânçe'*sinde *Sirâc-ı gayb terceme-i şerh-i Vâridât* adını verdiği manzum eserine düşürdüğü tarih 1276'dır (1859). Müellif nüshası olan Üsküp yazmasındaki bilgiye göre Âbidin Efendi manzum tercümesini 1276/1859 yılında tamamlamış, 1277/1860 yılında da ikinci nüshasını kayda geçirmiştir.⁸⁹

Muhammed Nûru'l-Arabî şerhinin bir diğer mütercimi Rahovça Melâmî Tekkesi'nin kurucusu Abdülmâlik Hilmi Efendi'dir.⁹⁰

Ahmet Güner Sayar *Velâyet'ten Sîyâset'e* adlı kitabında Muhammed Nûru'l-Arabî ile başlayıp Fatih Türbedârî Ahmed Âmiş Efendi'ye -ki Nûru'l-Arabî onun sohbet şeyhidir- uzanan farklı bir Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* algılamasından söz eder.

Hiç şüphesiz, İbn Arabî yolunda, “vahdet-i vücûd” anlayışını merkeze çekerek, 13. yüzyıl ortalarında, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, 19. yüzyıl ortaları itibariyle Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ve 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları itibariyle de Ahmed Âmiş Efendi'nin yaptıkları değerlendirmelerde, öz-kabuk vurgu farklılaşmaları, kayda değer öneme sahiptir. Bu cümleden olarak, bizatihi *Vâridât* ve bazı şerhleri de bu farklılaşmada esaslı bir damar oluşturdular. Nitekim söz konusu şerhler içerisinde, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'yi Ahmed Âmiş Efendi'ye bağlayan çizgide, bu belirginlik gözlenmektedir.⁹¹

Vâridât dolayımında Nûru'l-Arabî-Âmiş Efendi çizgisine dâhil pek çok son devir münevveri ve Melâmîsi vardır: Abdülaziz Mecdi Tolun, Osman Nuri Ergin, Muallim Cevdet Bey, Raif Yelkenci, Süheyl Ünver.⁹² Sayar'a göre Nûru'l-Arabî şerhiyle Harîrîzâde'yi, Harîrîzâde Şehbenderzâde'yi, o da Hilmi Ziya Ülken'i etkilemiştir.⁹³

Cumhuriyet sonrası *Vâridât* değerlendirmeleri kapsamında Nûru'l-Arabî'ye ve şerhine yönelik bazı eleştirilerle karşılaşırız. Bunlar arasında bir dönem İstanbul Müftüsü olan Ali Fikri Yavuz ve müftü yardımcısı İsmail Özen ile *İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin* kitabının yazarı İbnüttayyar Semahaddin Cem vardır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* eserini günümüz diliyle sadeleştiren

Terceme-i Şerh-i Vâridât, müst. Âbid, Milli Kütüphane 5288, 120 vr.; Zeynelâbidin, *Vâridât Şerhi'nin Manzûm Tercümesi*, Sükeymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 2663, 32 s.; İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 616, 35 s. (ist. tar. 1278); İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Erkin, nr. 717, 70 shf (ist. tar. 1290, müs. Âmine binti el-Hâc İbrahim).

89 Âbidin Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, c. 3, s. 107-108; <http://www.turkedebiyatitismersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7144> (Erişim tarihi: 22. 04. 2019).

90 Raif Virmiça, *Kosova Tekkeleri*, İstanbul: Sûfi Kitap, 2010, s. 155.

91 Sayar, *a.g.e.*, s. 147-148.

92 Sayar, *a.g.e.*, s. 30, 154.

93 Sayar, *a.g.e.*, s. 146.

Yavuz ve Özen ikilisi, kitaba dipnot düşerek, Nûru'l-Arabî'yi ve Harîrîzâde halifesi Bursalı Mehmed Tâhir Bey'i Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ındaki fikirlerini aynen kabul ettiği için tenkid ederler:

Muhammed Nûru'l-Arabî, İslam itikadı bakımından mutlak bir dalaletin içerisinde. Bedreddin Simavi'nin meşhur *Vâridât* eserine yazdığı şerhde Bedreddin'in sapık batıl fikirlerini tamamen müdafaa etmiştir. Bursalı Tahir Bey, Nûru'l-Arabî'nin halifesidir. Fikri terbiyesini ve dünya görüşünü bu zattan almıştır. Bu bakımdan araya tarikat bağı da girince ilmi zihniyetin getirdiği tarafsızlıktan ortada eser kalmaması ve hakikatten uzaklaşması tabiidir.⁹⁴

Şeyh Bedreddin'i Râfîzîlikle suçlayan, *İnsân-ı Kâmil ve Tasavvuf* (Ankara: İslam Neşriyat Evi, 1960) kitabının müellifi Semahaddin Cem, Nûru'l-Arabî'yi Şeyh Bedreddin'in düşünce ve kanaatlerini tamamıyla kabul etmesinden dolayı eleştirir:

Ondokuzuncu asrın İslam-Türk harsı ile yetişmiş ve binlerce talebe yetiştirmiş bu mühim ve kıymetli velisi, *Vâridât*'ın ateşli ve heyecanlı lisânına, âyetlere sadece bâtunî tevil ve mâna izâfe eden Şeyhin isyankâr rûhuna hayranlık duyarak kalemimi eline almış ve bu bağıllıkla kendi şahsî ilhamlarını da açıklamıştır.⁹⁵... Seyyid Nûru'l-Arabî'nin onu (kısmen) şerh etmesine rağmen, mânâları açıktır ve filozof Farabî'nin dini sembolizması ile ruh ve madde hakkındaki fantezist telakkilerinin bir ihyâsı olup, teville ihtiyaç göstermez.⁹⁶

İslam-Türk sentezinin ideallerini savunan Semahaddin Cem'in Şeyh Bedreddin ve Nûru'l-Arabî karşıtlığının kökeninde Nazım Hikmet başta olmak üzere devrin sol akımlarının Bedreddin'i savunan yaklaşımlarının payı olmalıdır.⁹⁷

3.5. Harîrîzâde (1850-1888)

Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik adlı tarikatlar ansiklopedisinin müellifi, Muhammed Nuru'l-Arabî'nin hulefâsından Harîrîzâde *Vâridât*'ı Türkçe şerh etmiştir.⁹⁸ *Vâridât*

94 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A.Fikri Yavuz ve İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınevi, 1972, s. 65-66.

95 Semahaddin Cem, *İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966 s. 19.

96 Semahaddin Cem, "Vâridât ve Şeyh Bedreddin", *Türk Düşüncesi*, 1956, sy. 27, s. 145.

97 "Bedreddin'in, sosyalistler, ütöapist maddeciler veya komünistler elinde korkunç bir ideolojinin telkîn ve müdafaa uğruna öne sürüldüğünü, bu anarşist ütöapist kollektivist Şeyhi benimseyerek sevip temize çıkarmağa çalışanların dikkat ve basiret nazarlarına sunmak, onlar için, zannedirim kâfi bir uyanıklık ve insâfa geliş vesilesi olacaktır." Semahaddin Cem, *İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin*, s. 46-47.

98 Hatice Ocakoğlu, "Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009; Yakup Çiçek, "Harîrîzâde", *DİA*, c. 16, s. 192-193.

üzerine yapılmış en geniş şerh olma özelliğini taşıyan esere *Futuhât-ı İlâhiyye Şerh-i Vâridât-ı İlâhiyye* ismi verilmiş,⁹⁹ 13 Muharrem 1295 (1878) tarihinde şerh tamamlanmıştır.

Şerhin en belirgin yönlerinden biri, uzunca bir mukaddimede -diğer şârihlerden farklı olarak- Şeyh Bedreddin'in hayatı ve sûfi tavrı hakkında detaylı bilgiler vermesi, Bedreddin düşüncesinin algılanış keyfiyeti hakkında bir değerlendirmede bulunulmasıdır. Şerhin yazılış sebebi Şeyh Bedreddin'in İshrâkî bir filozof olmayıp tasavvuf ehlinden ve *Vâridât*'ın da muteber bir tasavvuf kitabı olduğunu kanıtlamaya matuftur.

Müşârün-ileyh Bedreddin hazretlerinin havz-ı kevser-i kemâlât-ı ilâhiyye olan kalb-i âgâhîlerinin reşehâtından işbu *Vâridât* erbâb-ı mütâlaa indinde ma'lûm olduğu vechle iki zâviyede vücûd-nümâ-yı redd u kabûl olmuştur. Şöyle ki; bir tâkm ehl-i ilm kitâb-ı mezbûru kütüb-i hikemiyye-i işrâkiyyeden addederek müşârün-ileyh hazretlerini gûyâ hükemâ-i işrâkiyye i' dâdına sokmak istemişlerdir. Ekser-i erbâb-ı tedkik kitâb-ı mezbûr müntehab-ı ehl-i tasavvuf olduğunu derk ile âgûş-ı mütâlaaya çekmiş ve hacle-gâh-ı dellâlde cilve-nümâ olan arûs ma'nâsını fi'l-hakîka beytü'l-cemâl-i ilm-i ledünde tehazzür etmiş gördükleri cihetle sine-i kabûle zîb u zîver etmişlerdir. Bu cihetin sâliklerinden biri de bu abd-i zaîf olmakla, bunun tafsilâtı ileride ya'nî esnâ-yı şerhde der-meyân edileceğinden bu cihetin burada tafsilâne hâcet yoktur. Müşârün-ileyhi hükemâ-i işrâkiyyeden ve kitâb-ı mezkûru onların âsârından addedenler iki mütâlaaya mebnî böyle gitmiş olmalıdırlar. Şöyle ki; bu yola gidenler hakikat-i kitâb-ı mezkûr kütüb-i mu'tebere-i tasavvufdan olduğunu ve fakat derk-i maânîsi değil avâma, ekser-i havâssa bile istiğnâdâr-ı arz-ı cemâl olduğundan fehm edilememek beliyyesi ile vâdî-i inkâra düşmekden ehl-i intisâba muhâfaza lâzimededen idigünü mülâhaza ile kavî-i menkûru tefevvühe ibtidâr etmiş veyâhûd sülûk ve mütâlaalarının adem-i câmiyyeti ve çeşm-i basîretlerinin her nev' irfânla adem-i lâmiyyetinden nâşî derk-i meânî-i kitâb-ı mezkûrda bî-hasal bulduklarına ve kendilerinin ehl-i sülûkden oldukları halde sülûklerinin bu cihete şâmil olmadığını nazaran kitâb-ı mezkûru hikmet-i işrâkiyye kitâblarından biridir hayâline dūçâr olmaları mütebâdir-i efkârdır. Alâ kile't-takdireyn bu zehâb-ı gayr-ı savâb olduğu ehl-i insâfa nümâyândır.¹⁰⁰

99 Nûsha bilgileri;

İBB Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin, nr. 507, vr. 1^b-217^a.

İBB Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin, nr. 1543, vr. 1^b-50^a.

100 Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

Felsefe muhâlefetiyle bilinen Harîrîzâde şerh mukaddimesinde Abdullah İlahî Şeyh Yavsi ve Muhammed Nûru'l-Arabî şerhlerinden çokça istifade ettiğini, bu şerhlerin öte yandan Şeyh Bedreddin'in İshrâkî filozof olmadığını en açık delili olduğunu belirtir. Eserin diğer kaynakları arasında Gazzâlî, Fahreddin Râzî, Şebüsterî, Beyzavî, İbn Arabî, Konevî, Necmeddin Dâye Râzî, Mevlânâ, Kâşânî, İmam Rabbânî, Niyazi Mısırî, Bursevî, Sarı Abdullah Efendi gibi mutasavvıfların eserleri vardır.¹⁰¹ Böylelikle Şeyh Bedreddin'in görüşlerinin tasavvuf düşüncesi tarihinin önde gelen mümessillerince takip edilebileceğini öngörür.

Harîrîzâde'ye göre Nûreddinzâde'nin itirazı, Yazıcızâde Muhammed'in *Fusûs* şerhinde İbn Arabî'ye yönelik bazı meselelerdeki itirazları kabilindedir. Konevî ve Molla Câmî gibi pek çok şârihin İbn Arabî'ye itirazının vâki olmamasını da Molla İlahî'den Muhammed Nûru'l-Arabî'ye kadarki şerh geleneğine benzetir. Harîrîzâde bu yaklaşımını Nûreddinzâde'nin Şeyh Bedreddin'e yönelik itirazlarının aslında Nûreddinzâde'ye ait olmayan yorumlar üzerinden serdedildiğini göstermeye çalışarak sürdürür.¹⁰²

"Kutbü's-şuhûd, Kutbu'l-vâsilin Sultânü'l-muhakkikîn, Mükemmil-i nüfûsi'l-halâyık ve Mübeyyin-i turuk'l-hakâyık Şemsü's-şerîati'n-nebeviyye ve Bedru't-tarîka ve'l-hakîka el-Muhammediyye"¹⁰³ gibi taltif içeren vasıflarla tanıttığı Şeyh Bedreddin'in sözlerinin hiçbirinin şeriat dışı olmadığını mukaddime kısmında ifade eder.¹⁰⁴ Şerhin kaleme alınma sebebi şöyledir;

Binâenaleyh *Vâridât*'ın erbâb-ı velâyet indinde kadr-i nihân olduğu inkâr edilemez. Bu cihetle erbâb-ı muhabbet ve raiyyet ile müzâkere olundukça mugâyeret-i lisân ve lügat sebebiyle intisâb-ı ma'nâ ve mefhûmuna fi'l-cümle âşinâ olmamak hüznü nâhiye-i hâllerinden nümâyân olup ârzü-keş-i küşâyîş-beyân oldukları anlaşılınca onlara hizmet ve hazreti işâna dahî ma'nen nisbet niyetiyle Efkaru'l-muvahhidîn Harîrîzâde Dervîş Muhammed Kemâleddîn şerhine ibtidâr ve *Fütûhât-ı ilâhiyye ale'l-vâridât-ı ilâhiyye* nâmıyla ihzâr eyleyip mübtediye tezkire ve müntehiye tebsıra kılınarak istinzâl-i feyz-i cedîd ve istifhâh-ı ebvâb-ı mezîd olundu.¹⁰⁵

101 Şerhte geçen kaynakların tanıtımı için bkz. Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 21-30.

102 Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

103 Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 55-56.

104 "Müddet-i ömründe habl-i metîn-i şer'-i Muhammediyye teşebbüs üzere olduğu ecilden onun mi'râci ber-dârlık olmak hakîkî nâsûtdan evc-i lâhûta urûc eyledi. Menküldür ki Şeyh hazretleri siyâset mahalline vardıkda bana bir sehl-i zamân emân verin abdest alıp ba'd edâ'îl-merâm kibâr-ı meşâyih âdeti üzere bedeninden münselih olmakla cesedi meyyit gibi sâkût oldu. Merhûmun cesedini emr-i şer'-i şerif yerini bulsun deydü mahall-i me'mürda salb eylediler." Bkz. Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 57.

105 Hatice Ocakoğlu, *a.g.e.*, s. 61-62.

Harîrîzâde şerhindeki ağırlıklı tartışmalar varlık düşüncesi etrafında gelişim gösterir. Kendisi de vahdet-i vücûd ekolünden olan şârih, Şeyh Bedreddin'in düşüncelerine geniş açıklamalar getirerek konuların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Yeniden dirilmenin mahiyeti hususunda Şeyh'in cismânî hasrı inkâr etmediğini, etrafındaki yanlış inanışları nefyetmek için böyle kesin bir dil kullandığını söyler. Ancak öldükten sonra dirilen beden de bu âleme değil misâl âlemine ait bir tür cismânî beden olduğunu ifade eder. Harîrîzâde'nin cennet-cehennem, gayb, Hz. İsa'nın durumu, melek, şeytan, cin, ruh ve cisim vb. konuların tamamında Şeyh Bedreddin'in düşüncelerine, Molla İlâhî -Yavsî- Nûru'l-Arabî vahdet-i vücûdçu yorum geleneğine muvâfık kalmayı tercih ettiği ileri sürülebilir.

Netice olarak Nûru'l-Arabî'nin halifesi olan Harîrîzâde'nin şeyhinin nâtamam şerhinden ilham alarak yeni bir tafsilatlı şerh ortaya koyduğu söylenebilir. Abdullâh İlâhî, Şeyh Yavsî, Nûru'l-Arabî şerhlerinde de var olan Şeyh Bedreddin'i bir geleneğin içerisine dahil etme çabası Harîrîzâde'de de açıkça görülmektedir. Diğer şerhlere nazaran Harîrîzâde'nin şerhi geç dönem kaleme alınması ve Türkçe olarak yazılmasına rağmen İBB Osman Ergin Yazmaları hariç kütüphanelerde yazma nüshaları bulunamamıştır. Şerhin ilk 100 varakı transkribe edilerek yüksek lisans tezine konu olmuştur.¹⁰⁶

Cumhuriyet sonrası Harîrîzâde şerhinden övgüyle bahseden iki isim vardır: Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in müntesibi Muallim Vahyî (Ölmez) (1878-1957) ve Hilmi Ziya Ülken.

Şerh-i Vâridât-ı İlâhiyye, Şeyh Bedreddin Simâvî, Türkçe cesîm bir eserdir... Dört-beş yüz sahifelik mükemmel bir şerh ve tercüme yapmağa muvaffakiyet ve cesaretleri istidatlarındaki fevkaladelige delâlet eder.¹⁰⁷

Şeyh Bedreddin'in "sonradan fikrî kıymeti anlaşılmaya başlamıştı. İşte bu hakîkî ve yerinde olan âlâmetlerinden biri de Kemâl Efendi'nin şerhidir.¹⁰⁸

Ahmet Güner Sayar, Şehbenderzâde'nin Harîrîzâde'den, Hilmi Ziya Ülken'in de Şehbenderzâde'den etkilendiğini, böylece *Vâridât* üzerinden bir etkileşim silsilesi ortaya çıktığını söyler. Bu tespiti Harîrîzâde şerhinin Muhammed Nûru'l-Arabî ile Hilmi Ziya Ülken, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir köprü işlevine sahip olduğunu gösterir.¹⁰⁹

106 Hatice Ocakoğlu, "Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 253.

107 Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, İstanbul, 1334, s. 22, 26, 28. Muallim Vahyî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Semih Ceyhan, "Zamana Yemin: Muallim Vahyî'nin Asr Sûresi Tefsiri", *Sabah Ülkesi*, sy. 58/1, 2019, s. 66-68.

108 Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 295.

109 Sayar, *a.g.e.*, s.146.

4. Osmanlı *Vâridât* Tercümeleri: İlk Müstakil Çeviriler

Vâridât metnine yönelik Osmanlı Türkçesi'yle yapılan iki tercüme söz konusudur: İlki Rufâiyye'nin Keyyâliyye koluna müntesip aynı zamanda Melâmî olan Muhammed b. Ahmed, diğeri Meşrutiyet Şeyhülislâmı Mûsa Kâzım Efendi'ye (ö. 1920) aittir.

4.1. Muhammed b. Ahmed

Vâridât'ın bilinen ilk tercümesi Muhammed b. Ahmed (ö. ?) tarafından yapılmıştır. Cumhuriyet sonrası *Vâridât* literatürü içerisinde bu çeviriden ilk bahseden araştırmacı Abdülbaki Gölpınarlı'dır:

İst. Üniv. kütübhanesindeki Yavsî şerhi, eski bir yazıyla ve nesihle yazılmıştır. Bu yazı 32. yaprağın sonuna dek sürüyor. 33. yapraktan sonra yazı değişiyor. Bu yazı, ihtimâmla yazılmış güzel bir tâlyıktır. Nûsha 93a'da bitiyor. Ketebesini şu (Bu kitabın telifi el-Melik ve el-Vehhâb olanın yardımıyla 872 yılının Cemâziyelâhir ayının Cuma günü tamamlandı.)

Bu tarih, şerhin tamamlandığı tarihtir. Bundan sonra kitabı istinsah eden şu hâtimeyi yazmış (93a): (Bu eseri fakîr u hakîr es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Sırrî el-Vahdetî er-Rufâî el-Hurûfî (Allah fazlıyla onun günahlarını bağışlasın, âmîn) 1284 yılının Ramazan ayının 25. günü tahrir etti.) Bundan sonra *Vâridât*'ın metninin tercemesi başlıyor. Terceme eden, 96b'de kendisini (Hâdimu'l-fukarâ ve'l-ahyâr, pek yüce peygamberinin ismiyle isimlenen Muhammed b. Ahmed) diye tanıtıyor. Tercemenin ketebesini de şu: (Allah'ın yardımıyla tamamen erdi. Bu eseri es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Sırrî el-Vahdetî el-Keyyâlî er-Rufâî el-Melâmî 1285 yılının Rebîulevvel ayının Pazartesi günü, duhâ vaktinde yazdı.) Yazı aynı yazı. Şüphe yok ki kendisine, meşrebi bakımından Vahdetî diyen, Rufâiyye'nin Keyyâliyye koluna mensup bir şeyh bulunduğunu, aynı zamanda Melâmîliğe de intisâb ettiğini bildiren bu Muhammed Sırrî, şerhi tamamlayan zâttır; "Muhammed ibni Ahmed" de kendisidir. *Cerîde-i Sûfiyye*'de, 1330-1335 yıllarında şiiirleri, makaleleri neşredilen Üsküp Rufâî şeyhi Muhammed Sırrî, bu zât olacak. Vefât tarihini bulamadık. Bu terceme, biraz mustalah olmakla, hatta ilâveleri bulunmakla beraber, *Vâridât*'ın en güzel ve asla en uygun tercemesidir ve metnin ilk tercemesi budur.¹¹⁰

Gölpınarlı, Muhammed b. Ahmed adlı mütercimim kimliğini Üsküp Rufâî şeyhi ve *Cerîde-i Sûfiyye* yazarı Muhammed Sırrî olarak belirlemesinde birkaç açıdan hatalıdır. Birincisi, kastettiği şahıs şayet Üsküp Rufâî şeyhi ve *Cerîde-i Sûfiyye* yazarı Sadeddin Sırrî Efendi (ö. 1936) ise, Sadeddin Sırrî Efendi'nin ismi Muhammed değildir ve tercümenin yazıldığı tarih olan 1285'te daha bir yaşındadır.

110 Sayar, *a.g.e.*, s.146.

İkincisi, hiçbir kaynakta Sadeddin Sırrî Efendi'ye nispet edilen bir *Vâridât* çevirisinden bahsedilmemektedir.¹¹¹ Sadeddin Sırrî Efendi'nin babasının adı Mehmed/Muhammed Bâkr Efendi'nin (1256-1314) ise Keyyâliyye koluna intisabı belli olmayıp, kendisine bir *Vâridât* tercümesi de nispet edilmemiştir. Mehmed Bâkr Efendi'nin babasının adı ise torunu gibi Sadeddin Efendi'dir. Dolayısıyla mütercim Muhammed b. Ahmed'in (Sırrî) Sadeddin Sırrî Efendi ve sülâlesi ile bir ilgisi bulunmamakta olup mütercim muhtemelen başka bir Sırrî Efendi olmalıdır.

Muhammed b. Ahmed *Tercüme-i Vâridât*¹¹² adlı çalışmasının mukaddimesi şöyledir:

Hamd-i bî-hadd u senâ-yı lâ-yuad ol Vâcibu'l-vücûd ve müfizu'l-kerem ve'l-cûda mahsûsdur ki feyz-i akdesiyle ta'yîn-i imkân eyledi. Gayb-ı zâtta meknûn olan ilm-i akde miyle takrîr-i ekvân eyledi. Ve cûd u kereminden nûr-ı vücûdu izhâr ve i'lân eyledi. Ve mekân-ı guyûbda ve fikâr-ı ademde mestûr a'yân-ı sâbiteye feyz-i mukaddesiyle in'âm ve ihsân eyledi. Ve salavât-ı bî-gâye ve selâm-ı bî-nihâye ol mazhar-ı ism-i a'zam ve seyyid-i veled-i Âdem el-meb'ûs bi'r-risâle ilâ hayri'l-ümem Muhammed Nebiyyi'l-Arab ve'l-Acem sallallâhu aleyhi ve sellem ve âl u ashâb u etbâ' vü ahhâb-ı cenâb-ı fazîlet-meâbları üzerlerine olsun ki, sâlik-i tarîk-i ümem ve matla'-ı esrâr-ı hikemden bu abd-i âciz-i bî-mikdâr hâdimü'l-fukarâ ve'l-ahyâr sümmiye'n-nebiyyi'l-emced Muhammed bin Ahmed el-mahfûf el-metâf Rabbuhu's-samed (kâne lehu Allahu el-Ahad) şöyle takrîr-i makâl ve tahrîr-i ahvâl kılar ki Kutbu'l-ârifin İmâmu'l-muvahhidin ve nûr-ı basari'l-muhakkikîn vârisu'l-enbiyâ ve'l-mürselîn eş-Şeyh Bedreddin eş-Şehîr Kâdı Simavne (kuddise sirruhû ve nuvvire darîhahû) hazretlerinin ahvâl-i tarîkat ve esrâr-ı hakikatı kâşif te'lîf ve tahrîr ve tasnif ve tasîr buyurduğu Kitâb-ı *Vâridât* el-hak bir kitâb-ı adîmu'l-misâl ve bir mecmûa-i pür-leâldir. Lâkin ibârât-ı latîfesi üslûb-ı Arab-ı urebâ ve kelimât-ı münîfesi tarz-ı tirâz-ı büleğâ üzerine olmağın

111 Adem Ceyhan, "Üsküplü Mutasavvıf Şair, Yazar Sadeddin Sırrî'nin Hayatı ve Eserlerine Toplu Bir Bakış", *Şeyh Sadeddin Sırrî er-Rıfâî Armağan Kitabı*, İstanbul: KÜV Yayınları, 2018, s. 113-156.

112 Tercümenin nüsha bilgileri şöyledir;

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 5775, vr. 1^b-41^a.

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4329, vr. 41^b-67^b.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2557, vr. 1^b-44^a.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2771, vr. 1^b-42^a.

Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 145, vr. 334^b-357^b.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1832, vr. 1^b-28^a.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 33, vr. 1^b-26^b.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1142, vr. 1^b-47^a.

İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 980, vr. 1^b-52^a.

ihvân-ı safâdan ba'zı zürefâ ve erbâb-ı irfân lisân-ı Türkî ile ta'bir ve lisân-ı acemî ile tahrîr olunmasın iltimâslarına binâen hâtır-ı fâtıra vârid oldu ki hasbe'l-vüs' ve't-tâka ve fursatu'l-vakt ve'l-ifâka fevâidini ta'mim ve mevâidini tetmim için ervâh-ı müevvih-i evliyâdan istimdâd ve inâyet Vâcib Teâlâ'dan taleb-i reşâd ve sedâd eyleyip elfâz-ı pür işârâtını lûgat-ı Türkiyye ile terceme ve müşkilâtını Rûmî istilâhıyla teressüm eyleyem. Me'mûldur ki müstefid olan ihvân-ı dîn ve ashâb-ı yakîn bu bende-i şikeste velî daavât-ı hayriyyeleriyle yâd u tizkâr-ı cemîleleriyle dilşâd eyleyeler, ve't-tekelân fi cemî'l-ahvâli ale'l-Müheymin ve'l-Müteâl. "Ey tâlib-i Hak ve râğib-ı sır-ı mutlak, ma'lûm ola ki zikrolunan umûr-ı âhiret ulemâ-i rûsûm ve cühhâl-ı umûmun zu'mları gibi değildir." ¹¹³

Vahdet-i vücûd neşvesinde olan mütercim Muhammed b. Ahmed'in çevirisi eserin tamamını kapsar. Gölpinarlı'ya göre *Vâridât*'ın en güzel ve asla en uygun çevirisidir. Musa Kâzım'ın tercümesine nisbeten *Vâridât*'ın Arapça aslına muvâfik daha çok kelime kullandığı söylenebilir.

Muhammed b. Ahmed tercümesinin sonunda şu şiiri inşâd eder ki sadece bazı nüshalarda vardır:

Bihamdillah safâ-yı kalbe bu nâme-i sâmi / Bin iki yüz on altı sâl-i hicret
oldu encâmî

Bu defter serpeser tevhîd-i irfân menbâdır kim / Bulur her katresinin
cür'asında ehl-i dil kâmi

Bu bir rind-i cihândır kim açılmaz değme nâdâna / Dilince söyleşir yeksân
görür her puhte ve hâmi

Buna inkâr ile etme nazar efsâne sanma / Bunun fehmine sarf et tâlib
isen subhla şâmi

Nazar kıl dide-i ibretle gel ey tâlib-i ma'nâ / Nedir maksûdu bil fevt
olmadan bu fırsat eyyâmî¹¹⁴

Şiirin ilk beytinin verdiği bilgiye göre tercüme 1216'da (1801) tamamlanmıştır. Bu yeni bilgiler ışığında Gölpinarlı'nın Muhammed b. Ahmed tercümesi hakkında verdiği bilgiler eksik ve şüphelidir. Gölpinarlı Muhammed b. Ahmed'in tercümesinden bahsetmiş olsa bile Cumhuriyet sonrası yapılan tercümelemlerde araştırmacılar söz konusu tercümenin peşine düşmemişler ve istifade etmemişlerdir.

113 Muhammed b. Ahmed, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 980, vr. 1^b-2^a.

114 Muhammed b. Ahmed, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1142, vr. 47^a.

4.2. Musa Kâzım (ö. 1920)

Osmanlı'nın 121. şeyhülislâmı ve İslâmcılık akımının Meşrutiyet devrindeki önemli temsilcilerinden biri olan Erzurumlu Musa Kâzım Efendi (1858/59-1920),¹¹⁵ devrin pek çok yayın organında yazı kaleme almış, bunların bir kısmı *Külliyât (Dîmî-İçtimâî Makaleler)* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336)¹¹⁶ adlı derlemeye toplanmıştır. Tortum'da Hâlidî şeyhi Hacı Mehmed Necati Efendi'ye (ö. 1925) gençlik yıllarında intisap eden Musa Kâzım Efendi, Meclis-i Meşâyih ve Cemiyet-i Sûfiyye reisliği de yapmıştır. Tasavvuf alanında üç kitabın Arapça'dan Osmanlı Türkçesi'ne tercümesini yapar. 1319/1901 yılında Bayramiyye meşâyihinden Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 952/1545) *Risâle-i Vahdet-i Vücûd'u*,¹¹⁷ Celâleddin Devvânî'nin *Zevrâ ve Havrâ'sı* (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335, 62 s.), Şeyh Bedreddin'in *Vâridâtı*¹¹⁸ çeviri kitaplarıdır. Vahdet-i vücûd neşvesinde bir şeyhülislâm olup, mantık dersleri hocası olmasından ötürü vahdet-i vücûdun mantıkî temellendirmesini yapan risâlelerle çeviri düzeyinde ilgilendiği ileri sürülebilir.

Muhammed b. Ahmed'in çevirisinden bir asır sonra 1317'de (1899) yapılan *Tercüme-i Vâridât* başlıklı Musa Kâzım çevirisi *Vâridât* metninin tamamını kapsar. Gölpınarlı, çeviride selis bir Türkçe kullanıldığını, ancak yer yer bazı atlamalar

115 Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi hakkında bkz. Ahmet Şamil Güner, "Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislâmı: Mûsa Kâzım Efendi (1861-1920)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003; Ömer Kara, *Erzurum Yüzleri-Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları 2015; *Erzurumlu Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013, Erzurum)*, *Tebliğler ve Müzâkereler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları 2014.

116 Eser Ferhat Koca tarafından sadeleştirilerek bir incelemeyle birlikte aynı isimle yayınlanmıştır (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2002).

117 İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 433, vr. 1^b-41^a; Osman Nuri Ergin, nr. 313, vr. 9^a-26^a; Osman Nuri Ergin, nr. 991, vr. 1^a-18^b; Osman Nuri Ergin, nr. 1444, vr. 1^b-14^a; Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp., nr. 26, vr. 1^a-20^a; Millet Ktp., Ali Emiri (Şer'iyye kısmı), nr. 818, vr. 1^b-33^b; Tercüman Gazetesi Kitaplığı, nr. 342, 15 vr.

118 Nüsha bilgileri;

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2174, vr. 1^a-25^a.

Nüsha müstensihî Müftüzâde Mehmed Esad'dır (Serezli) (ö. 1963). Memleket Hatıraları adlı eserini neşredenler yanlışlıkla tercümeyi Mehmed Esad Serezli'ye nispet etmişlerdir. Oysa tercüme Musa Kâzım'a aittir. Esad Serezli'nin Şeyhülislâm Musa Kâzım ile dostluğu vardır ve babasının Fatih Câmîi haziresine defni Şeyhülislâm'ın izniyle gerçekleşmiştir. Hatırat'ında Şeyh Bedreddin'in idamı, türbesi, Serez'deki makamları, dergâhı hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Esat Serezli, *Memleket Hatıraları*, haz. Aynur Koçak-İbrahim Şirin-Faruk Yavuz, Ankara: TTK, 2012, s. xxvi-xxvii, 70, 72, 178, 187, 197.

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4329, vr. 68^b-114^b.

İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Bölümü, nr. 564, 1^a-90^a.

İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 113, vr. 1^a-27^b.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Bölümü, nr. 981, vr. 62.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Bölümü, nr. 982, vr. 55.

yapıldığını ifade eder. Gölpınarlı tercümesinde Musa Kâzım'ın atladığı cümleler dipnotta belirtilmiştir.¹¹⁹ Esat Korkmaz'a göre ya bilerek atlanmış ya da mütercimmin elindeki *Vâridât* nüshası öyledir."¹²⁰ *Vâridât*'ın Arapça aslında vâridler herhangi bir tasnife tabi tutulmadan kaleme alınmıştır. Musa Kâzım Efendi ise metni 101 vâride ayırmış ve başlıklandırmıştır.¹²¹ Çevirinin kolay anlaşılması için de yer yer yorumlarda bulunmuştur.

Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, kitaptaki vâridlerin seyrüsülûk ile ulaşılan mertebede elde edilen neticeler kabilinden sayılabileceğini, ârifler zümresinden olan Şeyh Bedreddin'in hakka'l-yakîn mertebesine ulaşamadığından daima ruhaniyetle meşgul olduğunu, cismânîyâta iltifat etmediğini, bu sebeple haşr-i ecsâdı inkâr ettiğini ileri sürer.¹²²

Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Âkif Ersoy'un *Vâridât* okumak için Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın makamına gittiğini, metni baştan sona kadar beraber okuduklarını, kendisinin de bu derslere bazen iştirak ettiğini, Şeyhülislâm'ın istibdât yıllarında ispartizmacılığa merak sardığını ve makamında ruh çağırma seansı yaptığını anlatır.¹²³ Musa Kâzım çevirisi muhtemelen bu dersler sonrası ortaya çıkmış olmalıdır.

Musa Kâzım Efendi hakkında doktora tezi hazırlamış olan Ahmet Şamil Gürer'e göre şeyhülislâmın *Vâridât*'ı tercüme etmesinin birbiriyle irtibatlı öznel ve tarihsel sebepleri vardır: Birincisi, kendi tasavvufi merakını tatmin etmek istemesi; ikincisi, İslâmcıların anti-materyalist ruhuna uygun spiritüalist düşüncelerin Şeyh Bedreddin'de karşılığını görmesi; üçüncüsü, felsefi-mantukî eğilimli vahdet-i vücûd teorisinin pek çok doktriner soruna çözüm üretmesi.¹²⁴

Cumhuriyet aydınları tarafından Musa Kâzım İttihat-Terakki ideallerine sahip olması, Meşrutiyet fikrini savunması sebebiyle "serbest düşünceli" bir âlim olarak övülmüştür. *Vâridât*'ı materyalist ve panteist düşünceler içeren heterodoks bir kitap olarak değerlendiren Niyazi Berkes, Şeyhülislâm Musa Kâzım'ı "zındıkça bulaşıkları" olan bir İslâmcı şeklinde şeklinde sunarken buna gerekçe olarak, masonluğunun yanısıra Osmanlı âlimlerince "zındıklığın son kertesi" addedilen *Vâridât* metnini tercüme etmesini de gösterir. Oysa eserlerinin hiçbirinde Musa Kâzım'ın materyalist eğilimlere sahip olduğuna dair bir emareyle karşılaşmaktayız. Aksine Kuntay'ın şahit olduğu üzere ispartizmacılık merakını tasavvuf

119 Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, s. 51-88.

120 Esat Korkmaz, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2006, s. 95.

121 Musa Kâzım Efendi, *Tercüme-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr.113, vr. 1^b-28^a.

122 Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, c. 42, s.520-522.

123 Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, İstanbul: L&M Kitaplığı, 2005, s. 52-53.

124 Ahmet Şamil Gürer, "Gelenele Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislâmı: Musa Kâzım Efendi (1861-1920)", s. 129-132.

metinleri üzerinden tatmin eder bir tavidir. Ancak bu kuru bir meraktan öte olup felsefi bir derinliğe sahiptir.

Musa Kâzım'ın *Vâridât* ilgisi Osmanlı şârihlerinde görüldüğü üzere Şeyh Bedreddin düşüncesini tezkiye etmeye yönelik de okunmamalıdır. Ona göre Şeyh Bedreddin seyrusülûkun ikinci merbesinde yani rûhâniyyetin cismâniyyete galebe çaldığı durumun tesirinde eserini kaleme almıştır. Kuşeyrî ve Gazzâlî tenkidi de bununla irtibatlıdır. Bu durum şeyhülislâmın mertebesinde bir eksiklik ortaya çıkarmamakla birlikte bir acemilikten de söz edilebilir.

Musa Kâzım *Vâridât*'ı çevirdiği yıllarda Osmanlı düşüncesine kök salan materyalist felsefeye karşı bir yandan felsefe olarak Batı ispartizmacılığını diğer yandan bunun İslam kültüründe muâdili addettiği tasavvufu benimser. Materyalist felsefenin Grek mümessili Epiküros'u, İştirâkiyyûn mezhebinin kurucusu İranlı Mazdek'i, Fransız natüralist ve realistlerini ve Osmanlı işbirlikçilerini eleştirirken İslam düşüncesinin ruhçu verilerine dayanması bunun diğer bir delilidir.

Bahâeddinzâde'nin vahdet-i vücûd risâlesine yaptığı tercümenin mukaddimesinde bildirdiği üzere gençlik yıllarından beri tasavvuf eserlerine düşkündür. *Vâridât*'ı çevirmesinin asıl sebeplerinden biri budur diyebiliriz. Diğer bir sebep felsefeye düşkünlüğüdür. Çoğu Osmanlı âliminin felsefeden uzak bir düşünce serüvenine sahip olmasını eleştiren şeyhülislâm, sıradan dinî inançlara aykırı bile olsa felsefenin dönemin entelektüel problemlerine çare olacağını, *Vâridât*'ın bu çarelerden birini üretebileceğini söyler gibidir.

Öte yandan Gazzâlî-İbn Rüşd arasındaki tehâfüt tartışmasını kaleme alan Musa Kâzım, Gazzâlî'nin filozofları haşr-i cismaniyi inkar etmelerinden dolayı tekfir etmesini şiddetle eleştirir. Bu eleştirisi aynı zamanda Şeyh Bedreddin'in haşr-i rûhâniyi kabul etmesine bir tür destek anlamı da taşır. Ancak -daha önce bahsettiğimiz üzere- Şeyh Bedreddin'in haşr-i cismâniyi inkârı Meşşâî filozoflarla aynı minvalde olmayıp, şârihlerin vurguladığı gibi misâli bedenlenme türündendir.

Cumhuriyet döneminde Musa Kâzım'ın *Vâridât* tercümesinden gerek sade dili gerek sistematik üslûbu sebebiyle çokça istifade edilmiştir. Gölpınarlı başta olmak üzere, Bezmi Nusret Kaygusuz ve Esat Korkmaz çevirilerinde Musa Kâzım tercümesinden faydalandıklarını ifade ederler.

Tercüme Mehmet Kanar,¹²⁵ Rahmi Yananlı¹²⁶ ve Rıza Katı¹²⁷ tarafından günümüz diline sadeleştirilmiştir. Musa Kâzım'ın tercümesi üzerinde detaylı inceleme yapıldığı, dipnotlarla genişletildiği görülmektedir. Eser içerisinde geçen ayet ve hadisler numaralandırılmış, belli kavramlar ve isimlere dipnotta açıklamalar getirilmiştir.

125 Mehmet Kanar, *Vâridât*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.

126 Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s. 45-140. Kitabın ikinci kısmında Muhammed Nûrî'l-Arabî'nin şerhinin Ali Örfî tarafından yapılan tercümesine de yer verilmiştir (s. 143-247).

127 Rıza Katı, *Vâridât*, İstanbul: Yaba Yayınları: 2015.

Musa Kâzım Efendi'nin eseri 101 vârid halinde tercüme etmesinin okuyucuya getirdiği fayda sadeleştirme çalışmalarında da ön plana çıkmıştır. Okuyucuların konu takibi hususunda eseri kolaylıkla takip etmelerine olanak sağlanmıştır. M. Serhan Tayşi ise Musa Kâzım'ın tercüme metnini aynıyla transkribe etmiştir.¹²⁸

5. Cumhuriyet Dönemi Vâridât Çeviri-İncelemeleri: İdeolojiler Sarmalında Bir Heterodoks Metin

Cumhuriyet sonrasında eserin Türkçe çevirileri oldukça fazladır: Mustafa Rahmi Balaban (İstanbul 1947), Bezmi Nusret Kaygusuz (İzmir 1957), Hilmi Ziya Ülken (*İslam Düşüncesi*, İstanbul 1966) içinde), Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul 1966), Cemil Yener (İstanbul 1970), Vecihi Timuroğlu (Ankara 1979), İ. Zeki Eyüboğlu (İstanbul 1980), Cengiz Ketene (Ankara 1990). *Vâridât'*a dayalı Şeyh Bedreddin incelemelerinde ise Müfid Yüksel (İstanbul 2002), Esat Korkmaz (İstanbul 2006), Baki Yaşa Altınok (Ankara 2013) ve Ahmet Güner Sayar (İstanbul 2018) öne çıkan yazarlardır. Eser Bilal Dindar tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (bkz. bibl.).

*Vâridât'*ın tenkidli metnini önce Bilal Dindar doktora tezinde, sonra Ali Kozan yüksek lisans tezinde hazırlamışlardır. Kozan'ın edisyon kritiği İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 4900'da bulunan 1083/1672 tarihli nüsha esas alınıp beş nüsha karşılaştırmasıyla yapılmıştır (bkz. bibl.).

5.1. Mehmet Şerefettin Yaltkaya (ö. 1947)

Dârülfünun İlahîyat Fakültesi ilk müderrislerinden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olan Şerefettin Yaltkaya, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, âlimlikten akademisyenliğe geçiş döneminde Şeyh Bedreddin üzerine ilk kapsamlı bilimsel çalışmayı yapan araştırmacıdır.¹²⁹ 1 Ekim 1924 (1 Teşrîn-i Evvel 1340) yılında yayınlanan *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* adlı eseri hem Osmanlı birikimini hem de yeni kurulan Cumhuriyet'in dinî düşünceye yaklaşım biçimlerini kendine mahsus bir üslupla yansıtır.¹³⁰

Şeyh Bedreddin ilgisinin *Alemdâr*³¹ ve *İleri*³² adlı günlük gazetelerde yayınlanan ve şeyhin hayatını konu alan yazılardan kaynaklandığını söyler. Bu yazıları tek bir

128 Musa Kâzım Efendi, *Vâridât-i Bedreddin*, haz. Mehmed Serhan Tayşi, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2010.

129 Biyografisi ve düşünceleri için bkz. Birgül Bozkurt, *Mehmed Şerefeddin Yaltkaya: Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası*, İstanbul: Divan Kitap, 2017, 424 s.

130 M. Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1924.

131 *Bektaşî Sırrı* adlı eseriyle meşhur Bektaşî Babası Ahmed Rıfki (ö. 1935) *Alemdar* gazetesinde Osmanlı'da maktul şeyhleri konu edinen bir yazı dizisi kaleme almıştır. Dizi içerisinde Şeyh Bedreddin'e de yer verilmiştir. Bkz. A. Rıfki, "Târîh-i Tasavvuf Tetebbuları: Şühedâ-yı Hakikat 2: Bedreddin-i Simâvî", *Alemdâr*, nr. 767-3067, 7 Şubat 1337 (7 Şubat 1921).

132 *İleri*, nr. 1088, 31 Kanun-i Sâni 1337 (31 Ocak 1337).

kaynaktan yararlanmakla (*Şakâik-i Nu'mâniyye*) ve varolan bilgileri tekrarlamakla eleştiren Yaltkaya, iyi derecedeki Arapça bilgisi ve M. Fuat Köprülü'nün de bu dil yeteneği ile kaynaklara rahatlıkla nüfuz edebilecek kişiler arasında kendisine verdiği destek ile Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ı hakkında çalışmalara başladığını ifade eder.¹³³

Şeyh Bedreddin'i sûfi, fakih ve kazasker kimlikleriyle ilk defa detaylıca inceleyen eser, yapısal açıdan bir mukaddime ve otuz bölümden müteşekkildir. Otuz bölüm sırasıyla üç ana kısımdan oluşur: 1. Şeyh Bedreddin'in hayatı ve düşüncesi (I-XXIII, XXV-XXX. bölümler); 2. Şeyh Bedreddin'e dair tarihî kaynaklardan nakiller (XXIV. bölüm); 3. Sofyalı Bâli ile Aziz Mahmud Hüdâyî'nin arızaları (Zeyl: XXIX. bölüm). Hamit Er'in hazırladığı eserin 1994 neşrinin sonuna Yaltkaya'nın "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'e Dair Bir Kitap (*Menâkıb-ı Bedreddin*)"¹³⁴ ile "Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı"¹³⁵ adlı makaleler ve fotoğraflar da eklenmiştir. Eserin bir diğer neşri İsmail Aka-Mustafa Demir ikilisi tarafından yapılmıştır.¹³⁶

Eserin ilk kısmında Şeyh Bedreddin biyografisi hakkında bilgilere yer verilir. Yaltkaya'nın Osmanlı kaynaklarından bilgileri kritik ederek istifade etmesi, kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için de önemli bir referans kaynağı olmuştur. Yazar Şeyh Bedreddin'in hayatını kronolojik olarak anlatırken, onun vahdet-i vücûd düşüncesi, âlemin kıdemi, irade, âhiret, cesetlerin haşrı, cennet ve cehennem, melek ve şeytan, Hz. İsa'nın durumu gibi meselelerdeki görüşlerini ayrı başlıklar altında incelemiş, sonra tekrar hayatı hakkında bilgi vermeye devam etmiştir.¹³⁷ Yaltkaya şeyhin bu görüşlerini *Vâridât*'ı merkeze alarak yazmış, eser içerisinden pasajlar seçerek şeyhin görüşlerini özetlemiştir. Genel itibarıyla bu görüşlere farklı bir yorum getirmeyen Yaltkaya'nın âlemin kıdemi gibi felsefî içerikli konularda Aristo'dan örnekler getirip konuyu açması ise kelam ve felsefe alanındaki vukûfiyetini göstermektedir. Şeyhin cesetlerin haşrı konusundaki düşüncelerinin menfî olduğunu ve bu türlü görüşleri sebebi ile Osmanlı döneminde Sofyalı Bâli, Nûreddinzâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî gibi isimlerin tepkisini çektiğini de söylemektedir.¹³⁸

Yaltkaya'nın *Vâridât* düşüncesi analizi Osmanlı şerhlerini karşılaştırmaya dayanır. 1938'de *İnsan Mecmuası*'nda yazdığı "Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı" yazısında;

133 M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er, İstanbul: Kitabevi, 1994, s. 50.

134 *Türkiyat Mecmuası*, 1926-1933, c. 3, s. 133-156.

135 *İnsan Mecmuası*, 1938, c. 1, sy. 3, s. 233-240.

136 M. Şerafeddin, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin: Hayatı, Felsefesi, İsyanı*, haz. İsmail Aka-Mustafa Demir, İstanbul: Temel Yayınları, 2001, 111 s.

137 M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, s. 86-114.

138 Yaltkaya, *a.g.e.*, s. 98.

Bu kitabı şerhedenlerden başlayan muhâlefet ve muvâfakât-ı din noktasından takip edilmiş; şimdide kadar kimse bunu ilmen tahlil etmemiş ve bu kitabın maddelerinin nereden alındığı araştırılmamıştır.¹³⁹

diyerek, çalışmasının özgün tarafını göstermektedir. Gerçekten de Şeyh Bedreddin'in felsefi arka planını ortaya koymakla Yaltkaya ilahiyatçı kimliğini öne çıkarır. Ancak Şeyh Bedreddin düşüncesini eskilerden menkul mükerrer bir tefekkür olarak kayıtlaması, orijinaliteden yoksun kılması tartışılacak bir noktadır.

Eserin orijinal yanlarından bir diğeri tarihî kaynaklardan olduğu gibi nakilde bulunarak bir Şeyh Bedreddin menâkıbı derlemesi yapmasıdır. Yazarın alıntıda bulunduğu kaynaklar şunlardır: İbn Arabşah'ın *Ukûdu'n-nasîha'sı*, Fâtih devri ricâlından Şükru'llah b. Şihâbuddin'in *Behçetü't-tevârih'i*, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, *Neşri Tarihi*, İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt'i*, *Dukas Tarihi*.

Yaltkaya Bedreddinîler hareketini merkez-çevre sosyolojik ikilemiyle açıklaması, dönemi itibariyle oldukça orijinaldir. Yazara göre coğrafi mesafe bakımından merkeze uzak, iletişim zorluğu sebebiyle merkezle bütünleşmesi zayıf çevrelerde heterodoksi daha kolay yayılma imkânı bulmaktadır. Şeyh Bedreddin hareketi de buna göre merkezde değil çevrede ortaya çıkan sapkın bir olaydır. Hareket kardeş kavgalarıyla Müslümanlarla daha fazla uğraşmış Hristiyanlar arasında daha kolay yaygınlık kazanmıştır. Öte yandan Yaltkaya Şeyh Bedreddin'in önerdiği dünya menfaatlerinden vazgeçmeye dayalı zühd anlayışının Hristiyan teolojisinde daha çok yer ettiğini, dolayısıyla bölgenin Hristiyanlarından daha kolay bir taban bulduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁰

Yaltkaya kitabında *Vâridât'ın* az bir kısmını tercüme etmiş ve şeyhin görüşlerini tercüme ettiği bu bölümler üzerinden kaleme almıştır. *Vâridât'ta* bulunan felsefi düşüncelerden ibâhî bir anlayışın çok kolay çıkarılabileceğini de ifade etmektedir.¹⁴¹ Eserinin son kısmında *Vâridât'a* dair değerlendirmede bulunan Yaltkaya eserin hiçbir orijinalliğinin olmadığını söylemekte ve Bedreddin'in kendisinden önceki filozofların görüşleri ile sûfilerin düşüncelerini mezcetip aktardığını, onun başarısının bu eserde yazdığı görüşleri hayata tatbik ederek güç ve cesaretle bir tarikat çıkarmasında olduğunu ifade etmektedir.

Üzerinde bu kadar gürültü kopmuş bu kitapta hiçbir orijinalite yoktur. Bedreddin bu kitabında yeni bir fikir söylememiştir. Kendisinden yıllar önce yaşamış Aristo, Farabî ve İbn Sina'nın eserlerine ve onlardan etkilenen sûfilere baktığımız zaman bu görüşleri açıkça görürüz. Bedreddin'in

139 Yaltkaya, *a.g.e.*, s. 211.

140 Büşra Küçükkuş, "Âlimden Akademisyene Bir Dönüşüm Portresi: Mehmed Şerafeddin Yaltkaya", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- I (Sosyoloji-İlahiyat-Eğitim) 15-18 Mayıs 2014*, Sakarya, 2014, s. 41-50.

141 Yaltkaya, *a.g.e.*, s. 158.

kuvveti bu fikirleri söylemesinde değildir. Onun bütün kuvvet ve cesareti bu fikirleri hayata tatbik etmesinde ve bunlardan bir tarikat çıkarmasındadır. O bu kanaatlerini yaşıyor ve yaşatıyordu.¹⁴²

Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin kitabında Müfid Yüksel, Şeyh Bedreddin konusunda oldukça iyi bir dokümantasyon ve araştırma ortaya koymuş olmasına rağmen Yaltkaya'nın şeyhe karşı tutulan geleneksel olumsuz tavrı sürdürdüğünü, şeyhe mâl edilen tüm ehl-i sünnet dışı görüşleri ona mâl etmekten çekinmediğini ve özellikle tercüme hususunda bilinçli bir saptırma içinde olduğunu örneklerle aktarır.¹⁴³ Aynı zamanda Dukas tarihindeki bilgileri esas alarak Börklüce Mustafa üzerinden asılsız bir kurgu ile şeyhe isnat edilemeyecek kadın, mal ve parada ortaklık yorumunu, *Vâridât*'a yönelik ibâhî hatta bâtınî yorumlara kapı açmasını kabul etmeyerek *Camîu'l-fusûleyn*, *Letâîf* ve *Teshîl* gibi fıkha dair eserler yazan bir müellifin bu suçlamalardan uzak olduğunu ifade eder.¹⁴⁴

5.2. Mustafa Rahmi Balaban (ö. 1953)

Mustafa Rahmi Balaban Arapça, fıkıh, mantık gibi medrese derslerini takip ederken aynı zamanda Rüşdiye mektebini bitirmiş ve İstanbul Darulmuallimîn'de tahsilini 1910 yılında birincilikle tamamlamıştır. Türkiye'de ve yurt dışında çeşitli idari görevler ile hocalık vazifesini de yerine getirmiştir. Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca ve Fransızca, öğrendiği diller arasındadır. 1923 yılından itibaren Ziya Gökalp'in başkanlığında teşekkül eden Maârif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümenliği'nde çalışmış, Kur'an-ı Kerim'in meal ve tefsiri çalışmasını 27. cüze kadar getirmiş, ancak tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.¹⁴⁵

Vâridât'ı 1947 yılında tercüme etmiştir. Eser "Hakikat Yollarında" serisi içerisinde özel bir bölüm olarak basılmıştır.¹⁴⁶ Balaban *Vâridât*'ı İzmir Salepçioğlu Kütüphanesi'nde bulunduğu Arapça el yazması nüshadan çevirdiğini tercümesinin kapağında belirtmektedir. Eseri tercüme ederken bir giriş kaleme almamış ve tercüme sebebine dair fikir beyan etmemiştir. Balaban'ın Arapçaya olan vukufiyeti bu eseri tercüme ederken kendini göstermektedir. Tercümesinde metne sadık kalmış, belli yerlerde Şeyh Yavsî'nin şerhinden faydalanarak ona yaptığı atıflarla dipnotta açıklamalara yer vermiştir.¹⁴⁷ *Vâridât*'ın aslında bulunan ayetleri ve hadisleri latin harfleri ile yazmış, tercüme her hangi bir Arapça ibare

142 Yaltkaya, *a.g.e.*, s. 211-224.

143 Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, Bakış Yayınları, 2002, s. 111-117.

144 Yüksel, *a.g.e.*, s. 118.

145 Mustafa Şahin, *Hayatı ve Düşünceleriyle M. Rahmi Balaban*, İstanbul, Phoenix Yayınları, 2006, s. 3-21; Veli Ertan "Balaban, Mustafa Rahmi", *DİA*, c. 5, s. 1-2.

146 Mustafa Rahmi Balaban, *Vâridât*, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1947. Bu seri kapsamında Balaban, Gazzâlî'nin *el-Munkızu mine'd-dalâl*'ini "*Sapıklıktan Kurtuluş*", İbn Arabî'nin *Fususul-hikem* muhtasarı *Nakşu'l-fusus*'unu "*Fusus Nakş*" adıyla tercüme etmiştir.

147 Balaban, *a.g.e.*, s. 4.

almamıştır. Eserin tercümesi toplamda kırk sayfa hacmindedir. Tercümesinde kendi içerisinde konuları başlıklandırma yoluna gitmiş “Ahiret, Bedenin Akıbeti, Melek ve Şeytan” gibi başlıklarla toplamda 68 bölüm oluşturarak okuyucunun konu takibini kolaylaştırmıştır. Kevn, fesâd, vücûd, lezzet-i kemâlîyye, va'd ve va'îd, vücûd-ı sırf, müşâhede vb. kavramların mâna zenginliğini muhafaza etmek için güncel bir çeviri kaygısına düşmemiş, aynı zamanda günümüz Türkçesinin inceliklerinden de faydalanarak rahat ve anlaşılır bir tercüme ortaya koymuştur.

5.3. Bezmi Nusret Kaygusuz (ö. 1961)

22 Şubat 1890'da Girit'te dünyaya gelmiştir. Mensup olduğu Kadriyâdeler ailesi, Kandiye'de bulunan Bektaşî Kaygusuz tekkesinin mütevelliliğini üstlenmiştir. Bu sebeple Kaygusuz soyadını aldığı düşünülmektedir. Girit'teki karışıklıktan dolayı ailesi ile İzmir'e göç etmiş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1913 yılında mezun olmuştur. Kendisini Prens Sabahattin'in görüşlerine yakın bulur. Mezuniyet sonrası çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler kaleme almış, 1922 yılında Yakup Kadri'nin *Nur Baba* romanına bir reddiye olarak *Nur Baba Masalı* isimli eserini yazmıştır. Çeşitli tercüme ve telifleri olan Kaygusuz'un Şeyh Bedreddin ve *Vâridât'ı* üzerine yaptığı çalışma 1957 yılında yayınlanmıştır.¹⁴⁸

Vâridât tercümesi Bezmi Nusret Kaygusuz'un “*Şeyh Bedreddin Simavnevi*” ismiyle telif ettiği eserin ikinci bölümünde yer almaktadır. İlk bölümde Şeyh Bedreddin'in hayatı üzerine bilgiler verir. Kaygusuz'un Şeyh Bedreddin övgüsü şöyledir;

(Şeyh Bedreddin'in) Osmanlı tarihi içerisinde hiçbir benzeri yoktur. Bilhassa idealinin yüksekliği ve samimiyeti itibarıyla bütün İslam aleminde eşsizdir. Simavnalı Bedreddin'in hurucu, doğrudan doğruya ictimai hareketler ortasında yükselmiş keskin bir dehanın inkılap isteyen bir temayülü idi. “Koca Türk” bugünkü muztarip beşeriyetin ıztrablarını doğuran sebep ve âmilleri daha o günden keşfettiğini göstermektedir. Bu büyük adamın tarihlerimizde bir kalem darbesi ile geçiverilen hayatını bir müdekkik tamamıyla malumat sahasına atamamış, ulvi ve pek insanî olan düşüncelerini tahlil etmek vazifesini bugüne kadar kimse deruhte etmemiştir.¹⁴⁹

Kaygusuz'a göre Şeyh Bedreddin'in en önemli eseri *Vâridât'*dır.¹⁵⁰ O, eserin muhtasar olmakla beraber veciz ve anlaşılır olduğunu, Şeyh Bedreddin'in bu eseriyle taklitçi ulemaya karşı net bir tavır ortaya koyduğunu ifade eder. Kaygusuz

148 Mehmet Özer, “Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hayatı”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 67; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir: İzmir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

149 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simavnevi*, İzmir, İhsan Gümüşayak Matbaası, 1957, s. 24.

150 Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 107.

Bedreddin'in bu tavrından dolayı zamanında ve vefatından sonra birçok muarızı ortaya çıktığını iddia eder.¹⁵¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, Kâtip Çelebi'yi *Vâridât*'a yönelik yazdıklarından dolayı *Vâridât*'ın en büyük düşmanlarından saymaktadır.¹⁵²

Kaygusuz *Vâridât*'ı Arapça aslından tercüme etmiştir. Kendisi bu tercümeyi "aslına uygun metne sadık kalınarak yapılmış kâmil bir tercüme"¹⁵³ olarak tanımlamaktadır. Tercüme sonunda şu açıklamaları yapar;

Vâridât'ı tercüme ederken, Arapça metnini esas tutmakla beraber Kütahyalı Abdullah'ın (Abdullah İlâhî) ve Meşrutiyet devrinde bir müddet meşihat makamını işgal eden yüksek bir mutasavvıfın (Musa Kâzım Efendi) tercümelerinden de istifade ettik. Onlardan mâada kendi zevkimizi tasavvuftaki bilgi ve anlayışımızı kâmilten harcadık. Bu kıymetli eseri herkesin anlayabilmesi için açıkça ve saf Türkçe ile nakletmeğe özen gösterdik. Bu tercüme nihayet böyle ortaya çıkmıştır. Ancak mevzu pek derin ve şaşırtıcı olduğundan belki yine anlaşılacak yerleri kalmış olabilir.¹⁵⁴

Vâridât ve Şeyh Bedreddin üzerine yapılan çalışmalarda -yukarıda da zikredildiği üzere- Cumhuriyet döneminde ciddi ideolojik ön kabullerin etkili olduğunu, bu ön kabuller doğrultusunda Şeyh Bedreddin düşüncesinin ve *Vâridât*'ın araçsallatırıldığını, Şeyh Bedreddin'in ait olduğu sûfî düşünce geleneği içerisinde konumlandırılmaktan uzak yorumlara maruz bırakıldığını söyleyebiliriz. Kaygusuz tercümesinin sonundaki şu ifadeler bunun bir örneğidir;

Şimdiye kadar yaptığımız gibi, *Vâridât*'ı sırf tasavvuf bakımından tetkik edersek onda hiçbir hata ve kusur bulamayız. Bilakis onu mükemmel, fevkalade bir eser olarak telakki ederiz. Fakat bu görüşümüz hatalı olur. Çünkü Bedreddin yalnız mutasavvıf değildir. Onun asıl mümeyyiz vasfı "inkılapçı" olmasıdır. İşte bu iki sıfatı bir araya getirince bazı mühim noksanlar görünür. Bedreddin bu eserinde fikrî ve ameli itiyatlara fazla bağlanmış, itiyat haricine çıkmayı pek az istemiştir. Zühd ve takva konusuna ayırdığı bolca sahifeler bunun delilidir. Geleneklerden bir türlü ayrılmadığı için ara ara yaptığı fikrî hamleleri böyle lüzumsuz şeylerle örtmüştür. İkinci olarak eseri iyice tasnif etmemiş, belli esas ve usul belirlemeden yazdığı için dağınık ve sistemsiz kalmıştır. Üçüncü olarak ise eserde bahsettiği konular üzerinden kendi mesleğiyle de irtibatlı olarak belli insanlar için yaşamlarında uygulayacakları çözümler getirmemiştir. Âlemin düzelmesi, fenalıkların ortadan kalkması, zühd ve takva ile olsaydı, dünyada bundan kolay bir şey olmazdı. Ancak Bedreddin gibi büyük bir

151 Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 107.

152 Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 107-108.

153 Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 108.

154 Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 168.

inkılapçı bu dini meseleleri bir usul çerçevesinde insanlar için bu eserinde formüle etmemiş ve bu noktada başarısız olmuştur.¹⁵⁵

Kaygusuz'un çeviride bazı vâridlere verdiği başlıklar dikkat çekicidir ve mütercim *Vâridât* algısını ele verir mahiyettedir: "Eşyanın Yekdiğerinde Bulunuşu" (s. 122), "Boşuna Tapınmak" (s. 123), "Tanrı'nın Karşıtları" (s. 124), "Saltık varlık" (s. 135), "Gönül Görümleri" (s. 141), "İnsan Olgun Bir Mazhardır" (s. 142), "Ben Allahım Denilebilir mi?" (s. 145), "Cennete Girim" (s. 151), "Tek Varlık Nişaneleri" (s. 157), "Tasavvufçu Ne Yapar?" (s. 160), "Zındıklaşma" (s. 161), "Günah İnanca Tâbidir?" (s. 164), "Tanrı İle Söyleşme" (s. 164).

Vâridât'ın Kaygusuz tarafından yapılan bu tercümesi Gölpınarlı'nın *Şeyh Bedreddin* eserine önsöz yazan Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından *Menakıbnâme*'yi ilk defa kullanması açısından takdir edilmiş, ancak diğer kaynakları iyi kullanamaması ve Osmanlıca okuma hatalarından dolayı da eleştirilmiştir.¹⁵⁶ Müfid Yüksel ise Kaygusuz'u İslam'ın temel prensiplerine saldırı aracı olarak Şeyh Bedreddin'i kullanma gayreti içerisinde olan Araplığa karşı Türk uyanışı olarak değerlendiren yanlış bir bakış açısına sahip olduğu iddiasıyla eleştirmektedir.¹⁵⁷ Ahmed Güner Sayar, Kaygusuz'un Bedreddin'in isyana kalkışmadığına dair çoğu Osmanlı tarihçilerinin ve *Vâridât* şârihlerinin görüşünü paylaştığını söyler.¹⁵⁸ Buna göre Kaygusuz'un -Cumhuriyet'in modernleşirmeci idealleri bağlamında- Bedreddin'i inkılapçı ve yenilikçi fikirlere sahip bir kimlik olarak gördüğü halde onu isyanın tertipçisi addetmez.

5.4. Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1982)

Tasavvuf ve tarikatlar tarihi üzerine pek çok çalışmaya imza atan Gölpınarlı'nın Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin incelemesi 1966 yılında yayınlanmıştır.¹⁵⁹ Eser aslında İsmet Sungurbey'in Şeyh Bedreddin'in menâkıbını yayınlama projesinin bir devamı mahiyetindedir. Sungurbey projesini Gölpınarlı ile paylaşınca, o da elindeki kaynaklarla daha geniş bir çalışma ortaya koyabileceklerini söylemiş ve nihayetinde Şeyh Bedreddin hakkında tafsilatlı bir inceleme hazırlanmıştır.

Kitabın ilk bölümünde İsmet Sungurbey'in önsözü bulunmakta, ardından *İbn Arapşah*, *Dukas*, *Aşıkpaşazâde*, *Behcetü't-Tevârih*, *Tevârih-i Âli Osman* gibi eserlerde geçen Şeyh Bedreddin bilgileri sırasıyla verilmektedir.¹⁶⁰ Sungurbey tarafından girişte verilen bu malumatların ardından, Gölpınarlı ayrı bir bölüm halinde Şeyh Bedreddin'in hayatı hakkında bilgi verir ve tarihî sürekliliği ve

155 Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simavnevi*, s. 200.

156 Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, s. VII.

157 Yüksel, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, s. 128.

158 Sayar, *a.g.e.*, s. 402.

159 Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Eti Yayınevi, 1966, 127 s.

160 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. I- XXXVII.

mezhepsel farklılıkları dikkate alınarak Bâtınlık olgusu irdelenir. Bâtınlık sadece İsmâîlî Şîa'ya mahsus bir durum değildir. Şeriatı uyan bir kısım İsmâîlîler vardır ki Bâtınlık akımı içerisinde değerlendirilmekten uzaktır. Gölpinarlı'ya göre bir olguya Bâtınî diyebilmek için iki şart vardır: 1. Peygamber ve imam hakkında aşırı inanç, bunun sonucu olarak da mezhebi kuran kişinin peygamber ve Tanrı olduğunu, Tanrı'nın ona hulûl ettiğini iddia etmek. 2. Tevil ve bunun sonucu olarak da şeriat hükümlerinin içyüzünü bilenden bu hükümlerin kalkacağına inanmak ve ibâhâyı kabul etmek.¹⁶¹ Gölpinarlı nezdinde Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ında bu düşüncelere sahip olmadığı için "Bâtınî" olarak algılanamaz.¹⁶² Bâtınlığe kitabında müstakil bir yer tahsis etmesi, muhtemelen Bedreddin'e yönelik bu türden tanımlamalara cevap verme ihtiyacından doğmuştur.

Müellif *Vâridât* tercümesine geçmeden önce eser hakkında müstakil bir inceleme bölümü ayırmıştır. Verilen pek çok detay sebebiyle eserin bu kısmı *Vâridât* literatürü tarihinde orijinaldir ve sonraki pek çok incelemeden referans almıştır. *Vâridât*'ın şeyhin sohbetlerinden alınan notlarla birbiri ile alakalı olmayan konuların bir araya getirilerek oluşturulmuş bir kitap olduğunu söyleyen Gölpinarlı, *Vâridât*'ın son okumasının şeyh tarafından yapılmış olabileceğine dikkat çekmekle beraber, şeyhin vefatından sonra bazı eklemeler de yapılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurur.¹⁶³

Gölpinarlı'ya göre *Vâridât*'taki meseleler ancak vahdet-i vücûd nazariyesi hakkıyla bilindiğinde çözüme kavuşacak kıvamdadır. Şeyh Bedreddin'in mutlak varlığın zatı bakımından zorunlu, imkânının ise suret bakımından hayalî olması görüşünü vahdet-i vücuttan çok vahdet-i mevcuda yakın bulur. Vahdet-i mevcûdla müellif muhtemelen panteizmi kastetmektedir ki -daha önce şerhler kısmında göstermeye çalıştığımız üzere- Şeyh Bedreddin'e panteizm isnadı modern bir yanlısamadır ve delillendirilmiş bir içerikten yoksundur.

Gölpinarlı, şeyhin kıdem-i âlem görüşünü açıkça Aristo'dan aldığını; insanı Hakk'a götüren şeylerin melekler, kötülüğe götüren şeylerin şeytanlar olduğunu söyleyerek bunların âlemin güçlerinden ibaret olduklarını ayrı bir varlıkları bulunmadığı görüşlerini ise şeriatın açık hükümlerine zıt görüşler şeklinde yorumlar. Müellifin bu yorumları teorik kanıtlama veya Yaltkaya'da karşılaştığımız türden felsefî temel arama yoluyla ortaya konmaktan uzaktır.

Gölpinarlı'ya göre *Vâridât*'ın asıl sorunu ruh-beden ilişkisini temellendirememesi, ifadelendirmesini eksik bırakması, bu sebeple de bazılarınca Şeyh Bedreddin'in ruhçu bazılarınca da materyalist olmasına kapı aralamış, herkes kendi görüşü uyarınca bir Şeyh Bedreddin bir *Vâridât* ortaya çıkarmıştır.

161 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 18.

162 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 39.

163 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 30-31.

Bedreddin'in asıl bocaladığı bahis, bu ruh bahsidir. Ruh, bedende hâsıl olan istidâdın sonucuysa, yaşayışa ve insan suretinde, mertebe bakımından "nefs-i nâtuka" olarak tecellî ediyorsa, bedenın ölümüyle onun da yok olması, o istidâdın da kalmaması gerekir. Bedenden önce, mutlak varlıkta ve letâfet âleminde mevcutsa -ki Bedreddin'in sözlerinden böyle anlaşılıyor- bedenden sonra gene mevcûd olan bu cevher ne oluyor? Letâfet âlemine geçiyorsa taayyün kalmıyor demektir. Sûretsiz taayyünü mümkün olmadığına göre bu sûret ya misâlidir ya unsurî. Unsurî olunca Şeyh, tenâsuha inanıyor demektir, misâli ise tam izah edilemiyor. Hâsılı bizce, Bedreddin'in dilinin altında bir şey var; fakat söyleyemiyor; galiba taayyünü kalmaz; binaenaleyh letâfet âlemine varır, aslına ulaşır; şu halde ruh hayatla, hayat da cesetle kâimdir demek istiyor; fakat zamanında bunu açıkça ifade edemiyor.¹⁶⁴

Daha önce söylediğimiz üzere, Osmanlı şârihleri Şeyh Bedreddin düşüncesine -diğer görüşleri de dâhil- İbn Arabî doktrini uyarınca bir teorik çerçeve geliştirmişlerdir. Bunu yapmaları Şeyh Bedreddin'in vahdet-i vücûd düşüncesine sahip olmasından kaynaklandığı açıktır. *Vâridât* veya hikemiyyât literatürünün kapalılığı söz konusu olduğunda da şerhlerin bu teorik açıklamaları yapmaları zorunlu hale geliyor. Gölpinarlı da -her ne kadar bunun farkında olsa da- Şeyh'i tenkid etmekten geri kalmamaktadır. Ruh-beden meselesinde Gölpinarlı Ekberî düşünceye eklenerek -oysa pek çok eserinde farkında olmaksızın bu düşünceye eleştirel yaklaştığı bilinmektedir- insanî suretin misâli tabiatını kabul ediyor. Osmanlı şârihlerinin meseleye dair açıklamaları da bu minvaldedir. Buna göre insanın hakikati ve/veya cevheri anlamındaki ruhu/nefsi bedenden infisâl edince, bu dünyadaki hayalî/misâli formundan başka bir hayalî forma bürünür. Bu insanın -ve tabii ki âlemin- hayal olmasıyla doğrudan irtibatlıdır -ontolojik anlamda mümkün varlık olmasıyla-. Diğer bir ifadeyle gerek Şeyh Bedreddin'e göre gerek şârihlere ve Gölpinarlı'ya göre insan hayalî bir varlık olarak farklı mertebelerde farklı suretler giyer. Bu dünyada beş duyuyla algılanan bedenden ibaret hayalî bir suret (hayal içre hayal), bedeni terk edince de rüyadaki gibi başka bir hayalî sûret. Ancak şu açıktır ki, unsurlardan müteşekkil beden bir kez terk edilince artık tekrar aynı bedene geri dönüş yani tenasüh söz konusu olmayacağı gibi tekrar diriliş de aynı dünyevî bedenle gerçekleşmeyecektir. Gölpinarlı, Şeyh Bedreddin'in kastının -bütün şârihlerin izahlarının aksine- bu hayal anlayışı olmadığını, çünkü vâridin üslubundan bunun çıkarsanamayacağını -ki aslında vâridlerin temel özelliği kapalıdır- Şeyh'in ruhun bedenden ayrılmasını hayatın sona ermesinden ibaret gördüğünü, böylelikle ruh yani hayat dediğimiz şeyin bedenden ibaret olduğunu söylüyor. Gölpinarlı'nın bu yorumu Şeyh Bedreddin'i ruh-beden ayrınlığına, aynı

164 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 32-33.

zamanda Tanrı-âlem birliğine götürür ki, insanı sadece ruhtan ibaret sayan spiri-tüalistlerle, insanı sadece bedenden ibaret sayan materyalistlerin görüşlerini teorik açıdan haklı çıkarır. Gölpınarlı'nın vardığı sonuç -Şeyh'e varlık düşüncesinde vahdet-i mevcudçu (panteizm) dediği gibi- onun materyalist olduğudur. Oysa Şeyh Bedreddin'e göre varlık birdir ve o da Hakk'dır. Âlem ve içindekiler O'nun sadece görünümünden ibarettir -yani hayali/misâli varlık-. Bu düşünceye sahip bir mutasavvıfa panteist ve materyalist denmesi, söz sahibinin düşüncesindeki tutarsızlıktan veya yakıştırımdan öte bir şey değildir.

Şeyh Bedreddin'in rüyalar hakkındaki “görünen dünyanın bilinç altındaki yansımalarıdır” yorumunu yapması, öte yandan eser içerisinde yer yer kendi sûfi müşahede ve tecrübelerini aktarması Gölpınarlı nazarında bir çelişkiye işaret eder. Müşahedelerindeki Allah ile konuşma, gökteki yıldızla elleme, vücudunu ışık kaplaması, bir insanı başka bir insan şeklinde görme gibi hadiselerin, inançlarında bocalayan bir kimsenin algı yanılgılarından ibaret olduğunu söylemektedir. Gölpınarlı'ya göre Bedreddin kendisini mâna âleminden kurtaramamış bir kişiliktir.¹⁶⁵

Gölpınarlı şeyhin sûfi düşünce hafızasını eleştirmiş, onun hiçbir vakit Mevlâna gibi imanla ve aşkla dolu bir sûfi tavır gütmeyeceğini, sülukta akılla değil aşkla menzil katedileceğini, Şeyh Bedreddin'in bu gerçeği söylerken bile akıldan kurtulamadığını, bu sebeple Mevlâna'dan çok İbn Arabî'ye benzeyip *Fusûs*'a atıflarda bulunduğunu, *Mesnevi*'nin ise adını bile anmadığını söyler.¹⁶⁶ Mevlavî muhitlerde yetişen Gölpınarlı'nın İbn Arabî eleştirisi bir yandan tasavvufun teorik düşüncelerden soyutlanması tavrından diğer yandan İbn Arabî'nin Arap olması sebebiyle Türk tarih tezinin uzantısı fikirlerden beslenmiş olmasından kaynaklanır.¹⁶⁷ Şeyh Bedreddin'in İbn Arabî'nin takipçisi olması doğrudan eleştiri oklarının hedefi haline gelmesine sebeptir.

Şeyh Bedreddin'in temayülü olsa bile bâtunî olmadığını, sözlerinde ehl-i sünnet inancı dışına çıkmadığını söyleyen Gölpınarlı, onun kendisini mehdi olarak kabul ettiğini, eğer isyan hareketlerine karışmasa fikirlerinin yayılıp karşılık bulacağını da ifade eder.

Günümüz Alevîleri içerisinde özellikle Rumeli'de Bedreddin Ocağı'nın olduğunu söyleyen Gölpınarlı, onların Bedreddin'in zuhurunu beklediklerini söylemektedir. Gölpınarlı'ya göre Alevîler bâtunî geleneği bilerek veya bilmeyerek benimsemişler, devletin hoş görmeyip astığı Şeyh Bedreddin'i kendilerinden saymışlar, böylece onun fikirlerini tam anlamayan Bedreddin taraftarları da Alevîlerin kendilerine gösterdikleri bu yakınlık sebebi ile onlarla kaynaşmış ve Bedreddin Ocağı'nı böylece

165 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 31-38.

166 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 39.

167 Semih Ceyhan, “İsmail Ankaravi ve Mesnevi Şerhi”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 427-428.

teşekkül ettirmişlerdir. Bu yakınlaşmalar günümüzde Bedreddin taraftarlarını da Alevîler gibi İran'a bağlayan unsurlar olmuştur.¹⁶⁸

Gölpınarlı kitabının son kısmında Osmanlı dönemi *Vâridât* şerhleri ve tercüme-leri, nüsha bilgileri hakkında açıklamalarda bulunur. Gölpınarlı'nın *Vâridât* tam tercümesi müstakil bir bölüm teşkil eder. Tercümesinde sağlam bir yazma nüshayı esas aldığı belirtilse de nüsha hakkında bilgi vermemektedir. Çevirisinin dipnotlarında "Bu bölüm Musa Kâzım'da yok", "Musa Kâzım tercümesinde şu sözler de var" gibi açıklamaları Musa Kâzım tercümesinden istifade ettiğini gösterir. Gölpınarlı tercümesinin İslamî bilimler terminolojisi korunarak günümüz diline başarılı bir şekilde aktarıldığı varsayılabilir. Diğer çevirilerde görüldüğü üzere Gölpınarlı vâridleri başlıklandırmaktan kaçınmıştır. Birkaç yerde sadece "bölüm" ya da "müşâhede" başlığı verir. Bu da okurun metnin içeriğini sistematik takip etmekte zorlaştıran bir unsurdur.

Tercüme Şeyh Bedreddin'e yönelik yazılmış menâkıb türü eserler hakkında bilgi veren bir kısım takip eder. Bu kısımda şeyhin torunu Hafız Halil'in bizzat şeyhten gördükleri ve duydukları ile kaleme aldığı ifade ettiği menâkıb günümüz diline sadeleştirilerek özetle aktarılmıştır.

5.5. Cemil Yener (ö. 1995)

1910 yılında Antakya'da doğmuştur. Eğitim hayatı fasıllar ile geçmiş, 1941 yılında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. 1954 yılından itibaren birçok türde yazı kaleme almaya başlamıştır. Ansiklopedik Yayıncılık tarafından çıkarılan *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük* içerisindeki tasavvuf terimlerini ve yine aynı kurumun çıkardığı *Büyük Ansiklopedi*'nin din ve tasavvuf terimlerini kaleme almıştır. 1970 yılında Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* eseri üzerine yaptığı inceleme ve tercüme çalışması kitap halinde yayımlanmıştır.¹⁶⁹

Cemil Yener *Vâridât*'ı Arapça aslından üç nüshayı karşılaştırarak tercüme eder. Tercüme hikayesini girişinde şöyle paylaşır;

1940 yılında Arap-Fars filolojisi Profesörü Dr. Ritter ikinci bitirme ödevi olarak benden Şeyh Bedreddin Mahmud'un elinde bulunan üç nüsha *Vâridât*'ı karşılaştırarak bir tercüme ortaya koymamı istedi. Karşılaştıracığım nüshaları da kendisi gösterdi. Çalışmaları bitirdim hocama sundum. Yanlış, doğruyu ayırt edemediğim için yaptığım iş yalnız nüshalar arasındaki farkları göstermekten ibaret kalmıştı. Dr. Ritter esere karşı özel ilgi gösterdi ve beni birlikte çalışmak üzere evine çağırdı. Sabah vakti saat 8 gibi evinin önüne geldiğimde daha çok erkendir rahatsız etmeyeyim diye kapısını vurmayıp biraz bekledim. Sonrasında niçin geciktigimi

168 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 41.

169 Cemil Yener, *Vâridât*, İstanbul: Elif Yayınları, 1970.

sordu durumu anlattım. Sertleşti ve “Ben köylü müyüm ki güneş ile hareket edeyim! Sana sekiz dediğim zaman vaktin ne olduğunu bilmez miyim?” diyerek çıktı. Bugünden sonra her çalışma günümüzde sabah sekizde başlar akşam beşe kadar durmadan çalışırdık. Sadece yirmi dk. mola verirdi. Bu çalışmalar süresince bilim adamının ne demek olduğunu öğrendim. Nihayet nüshaların karşılaştırması bitti ve tercümeğe başladım. Sonrasında kendisi bana müsaade etti ve uzun zaman elimde duran malzemeleri yeni bir araya getirip yayınlama imkânı buldum.

Cemil Yener *Vâridât*'ın ana konusunu kendi ifadesi ile “kamutanrıçılık” (pan-teizm) olarak belirler.¹⁷⁰ Arapça üç nüshayı karşılaştırdığını ifade eden Yener¹⁷¹, nüshalar haricinde metne kendi yorumlarını da katmıştır. *Vâridât* üzerine inceleme yapan bir kısım araştırmacılar gibi eserin Şeyh Bedreddin tarafından bizzat kaleme alınmadığını sohbet ve derslerinin bir araya getirilerek oluşturulduğunu iddia etmektedir.¹⁷² Abdülbaki Gölpınarlı ve Şerefeddin Yaltkaya'ya atfla onların Şeyh Bedreddin'in bâtinî olmadığını söylediklerini, ancak onlara katılmadığını belirterek *Vâridât* gibi bir eseri ancak bâtinî düşüncelere sahip birinin ortaya koyabileceğini ifade eder.¹⁷³ Şeyh Bedreddin'in aynı zamanda dinsel bir düzenin aksine dini bir ayırım yapmadan bir düzen kurmak istediğini söylemekte ancak bu iddiasını temellendirmemektedir.

Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ta “ibadetlerin amacı ve biçimi insanın içinde bulunduğu hale göre değişir ve kâmil kişilerin ibadeti şeriatın sınırlarını korumak içindir” şeklindeki açıklamasını bir tür bâtinîlik olarak yorumlar. Oysa bu vârid gerek Osmanlı şârihlerinin gerek Gölpınarlı'nın belirttiği üzere hikmet-i şer'iyye kapsamında değerlendirilmiştir.

Şeyh Bedreddin'in velilerin, peygamberlerin vârisi olma vurgusunu eserinin farklı yerlerinde tekrarlamasını ise etrafındakilerin kendisini veli olarak kabul etmesi ve sonunda tam bir itaatle ona bağlanmaları için yapılan yorumlar şeklinde ele alır.¹⁷⁴

Cemil Yener eserdeki *Vâridât* incelemesi kısmında Şeyh Bedreddin'in bir düzen kurmak istediği ve sonunda devrim yapmak istediğinden şöyle bahsetmektedir;

Şeyh Bedreddin'in kurmak istediği düzen dinsel nitelikte olamaz. Çünkü o dinler arasında bir ayırım yapmıyor. Kendisinin de söylediği gibi düşüncelerini

170 Yener, *a.g.e.*, s. 42.

171 Yararlandığı üç nüsha ile ilgili bilgi veren Cemil Yener, bu nüshalardan birinin Nuruosmaniye'de diğerinin Fatih Millet Kütüphanesi'nde üçüncüsünün ise Atuf Efendi Kütüphanesi'nde olduğunu söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Cemil Yener, *a.g.e.*, s. 57-58.

172 Yener, *a.g.e.*, s. 45.

173 Yener, *a.g.e.*, s. 48-49.

174 Yener, *a.g.e.*, s. 45-48.

gizlediği için kurmayı istediği düzenin sınırları aydınlanamaz. *Vâridât*'ta devrim yapacak kişinin karşısına çıkacak engeller de hesaba katılıyor ve bunlar peygamberlerin karşılaştığı sıkıntılar üzerinden anlatılıyor.¹⁷⁵

Cemil Yener'in *Vâridât* algısı Bezmi Nusret Kaygusuz'un kiyle benzer yönlere sahiptir. Şeyh Bedreddin'in devrimci, bâtnî ve kamutanrıci ilan edilmesi bunun tipik göstergeleridir.

5.6. Necdet Kurdakul (d. 1916)

1916 yılında İstanbul'da doğan Kurdakul, İstanbul Erkek Lisesi'nin ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve avukatlık mesleğini 1955 yılına kadar sürdürmüştür. 1930 yılından itibaren belli dönemlerde üzerinde yoğunlaştığı Bedreddin çalışmalarını 1977 yılında kitap olarak yayınlamıştır.¹⁷⁶ Kitap giriş ve iki bölümden oluşur. Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yıldırım devrine kadar Anadolu insanı, müesseseler ve mezhep akımları konusunu incelemiş, ardından Bedreddin hakkında Osmanlı döneminde yazılan eserler arasındaki görüş farklılıkları ve tarihsel yanlışlar üzerinde durmuştur. Kurdakul'a göre Yıldırım dönemi başta olmak üzere Osmanlı'da yaşanan tüm olumsuzluklar ve kayıpların sebebi hukuk felsefesinin yokluğundandır. Bir taraftan Anadolu topraklarında uygulanan töre hukukunun bir taraftan da egemen olan mutaassıp Hanefî fakihlerinin dayattığı hukukun toplumda ve devlette ikiliğe yol açtığını düşünmektedir.

Hukuk felsefesinden yoksun Osmanlı-Türk imparatorluğu böyle bir felsefeye özellikle toprak rejimi üzerinde az çok yakınlaştığı sürede Viyana kapılarına dayanmıştır ve aynı felsefeden yoksun aynı imparatorluk şeriat nizamına rağmen yıkılıp gitmiştir. Aslında Yıldırım'ın Ankara yenilgisi ile başlayan kaosun, birbirini izleyerek yirminci yüzyılın ilk devirlerine kadar gelmesi ve hâlâ devam etmesinin kuvvetli nedeni bu yoksunluktur.¹⁷⁷

Giriş bölümünün ardından Osmanlı'da Bedreddin hakkında yazılan tarih kitaplarını dört bölüme ayırarak değerlendirmiş ve aralarındaki farklar üzerinde durmuştur. İlk olarak Bedreddin döneminde yaşamış Dukas, Âşıkpaşazâde ve İbn Arapşah'ın eserlerini incelemiş, Börklüce Mustafa hadisesini Bedreddin ile ilişkilendirmediği için Dukas'ı İbn Arapşah ve Âşıkpaşazâde'ye nazaran daha insafli bulmuştur. Âşıkpaşazâde'nin iktidara hoş gözükme için Bedreddin'e iftira attığını söylerken İbn Arapşah'ı ise Osmanlı coğrafyasına Şam'dan ilk geldiği sıralarda Çelebi Mehmed'in himayesinde kalmasına ve mutaassıp fakihçiliği ile yönetimde

175 Yener, *a.g.e.*, s. 51-53.

176 Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul: Döler Reklam Yayınları, 1977.

177 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 31.

etkili olmasına bağlamaktadır.¹⁷⁸ İkinci grup tarihçilerden saydığı İdris-i Bitlisi, Oruç Bey ve Mevlâna Mehmed Neşri'nin de Âşıkpaşazâde'yi takip ederek şeyhe suçlamalara devam ettiklerini söylemektedir. Üçüncü grup tarihçiler arasında ise sadece Taşköprülüzâde'yi saymakta ve onun kendinden önceki tarihçiler gibi olmadığını, kendinden önce yazılmış eserlere atıfta bulunurken Âşıkpaşazâde'nin etkisinde kalmayıp Bedreddin lehinde bir yargı ortaya koyduğunu söylemektedir. Taşköprülüzâde'nin ilk defa Bedreddin'in kaleme aldığı eserlerin tamamını zikreden tarihçi olmasını ise şeyhin torununun kaleme aldığı ve tüm eserlerinin yazılı olduğu menâkıbı görme ihtimaline dayandırmaktadır.¹⁷⁹ Dördüncü grup tarihçilerin eserlerini ise hiçbirinin kaynak eser niteliğinde olmadığını, Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere kimisinin Âşıkpaşazâde kimisinin de Dukas tarafında kaldığını ifade etmektedir. Kurdakul'un kaynak tenkidi ve Bedreddin'in biyografisini kaynaklar çerçevesinde doğru tarihlendirme uğraşısı Bedreddin literatürü tarihinde bir ilk olma özelliğindedir. Bu açıdan Şeyh Bedreddin çalışmalarında ihmal edilemeyecek nitelikte bir çalışma sunmuştur.

Vâridât'ın ne zaman yazıldığı hususuna değinen Kurdakul, özellikle birinci ve ikinci grup eserlerde adına bile rastlanılmayan, Taşköprülüzâde'de ise kaynak belirtilmeden adı anılan bu eserin, nasıl olur da günümüze kadar ittifak ile İznik'te göz hapsinde iken yazıldığı iddia edilebilir şeklinde bir soru ortaya atar. Bu iddiayı eserinde ilk dillendirenin Ahmed Midhat Efendi olduğunu, ancak iddianın tarihsel açıdan değerlendirildiğinde tutarsızlık içerdiğini söyler. Devlet tarafından gözetim altında olan birinin etrafına mürid toplayıp böyle bir eseri okutmasının zor olacağından bahseden Kurdakul, şeyhin torunu Hafız Halil'in menâkıbına da dayanarak eserin Rumeli'de yazılmış olacağını delillendirerek anlatır.¹⁸⁰ Kurdakul, *Vâridât*'ı bir kitap olarak şeyhin görmediği, vefatından sonra takipçileri tarafından sohbetlerin yazıya dökülerek tertip edildiği görüşünü savunur.

Kurdakul bu bölümün ardından Bedreddin hakkında ilahiyatçılar, edebiyatçılar, felsefeciler ve sosyologların meseleye bakış açılarını değerlendirir. Kurdakul'a göre bu gruptaki araştırmacılardan her biri, *Vâridât*'ı yorumlarken, Bedreddin'in Börklüce Mustafa hareketinin felsefi alt yapısını oluşturduğu varsayımına katılmalarından dolayı konuyu derinlemesine araştırma imkânı bulamamışlardır. Bu bakış açısından dolayı bir kısım ilahiyatçılara göre *Vâridât* yazarı zındık, bir kısım Meşrutiyet ve Cumhuriyet düşünürlerine göre komünizm eğilimli fikir adamıdır.¹⁸¹ Bir kesim ilahiyatçılar Bedreddin'i *Vâridât* ve fıkıh eserleri üzerinden değerlendirmiş, *Vâridât*'da bulunan varlık, kıyamet ve yeniden diriliş meselelerinden dolayı zındıklıkla suçlamışlardır. Şeyhin vefatından yaklaşık uzun müddet sonra Ebussuud,

178 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 38-39.

179 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 47-48.

180 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 71-74.

181 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 77.

Sofyalı Bâli, Aziz Mahmut Hüdâyi'nin Bedreddin üzerine yazdıkları, doğrudan onu değil vefatından sonra takipçisi olduğunu söyleyerek ortaya çıkarları hedef alarak kaleme alınmıştır. Kurdakul, *Vâridât* okuyan bu gruplar sebebiyle eser üzerinde olumsuz yorumların arttığını ifade eder.¹⁸² Ona göre Osmanlı döneminde başlayıp kendi zamanına kadar devam eden Bedreddin karşıtlığının bir nedeni de İran ve Arap coğrafyasından gelen mutaassıp fakihlerdir. Bu isimler özellikle Fatih devrinden itibaren güçlenmeye başlamış, özgür düşünce sahiplerine karşı şeriat kurallarını gittikçe şiddetlendirerek iktidarı etki altına almışlardır.

Kurdakul, Şeyh Bedreddin'in bir mutasavvıf olarak kabul edilemeyeceğini, izlemiş olduğu eğitim sistemi ve kazaskerliği zamanındaki icraatlarından kolayca çıkarılabileceğini iddia etmektedir. Tasavvufun dünya işleri ile değil ahiret işleri ile meşguliyeti gerektirdiği, şeyhin ise tam aksine yaşadığı dönem ve çevre ile yakından ilgilendiği, bir tarikat kurma eğiliminde hiç olmadığı diğer bir iddiasıdır.¹⁸³ Veli ve nebi meselelerinde şeyhin İbn Arabî gibi düşünmediğini, hiçbir zaman mehdi veya mesih olma iddiasında olmadığını söylerken, kendi gibi düşünmeyen Gölpınarlı gibi yazarları eleştirmektedir.¹⁸⁴

Kurdakul'a göre *Vâridât* içerisinde Bedreddin bütün düşüncelerini ahiret ile dünya arasındaki çelişkiye hasretmiş ve bu çelişki içerisinde arada kalan insana kainattaki gerçek yerini gösterme çabasına girmiştir. Yazar, Şeyh Bedreddin'in kıyametin olmayacağını, bu sebeple de yeniden dirilişi kabul etmediğini, cennet ve cehennem maddî varlıklar olduğunu, bu nedenle de gerçek ibadetin ahlakın düzeltilmesi için yapılması gerektiğini söylediğini iddia eder.¹⁸⁵

Bu iddia ve yorumlarıyla Kurdakul'un özellikle *Vâridât* gibi eserleri değerlendirmede gerekli teorik bilgi alt yapısına sahip olmadığı fikri edinilebilir. Bir hukukçu olarak Kurdakul Şeyh Bedreddin incelemesi dolayımında aslında Osmanlı şer'î hukuk sistemi eleştirisine soyunur. Bedreddin'in görüşlerinden dolayı bu sistemin mağduru olduğunu, onun fikhî görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışır. Şeyh Bedreddin'e yönelik panteizm ve iştirakçilik (komünizm) isnatlarını ise Hilmi Ziya Ülken, Bezmi Nusret Kaygusuz, Orhan Hançerlioğlu, Şerefeddin Yalıtıkaya, Cemil Yener, Mustafa Akdağ ve Ziyâeddin Fahri Fındıkioğlu'nun görüşlerine dayanarak izah eder. Kurdakul, şeyhin panteist sayılabileceğini ancak iştirakçilikten uzak olduğu kanısındadır. Yazarın Şeyh Bedreddin algısını "Hukuk, Din ve *Vâridât*" başlıklı kısımdaki şu cümleler açık bir şekilde özetler. Aynı zamanda bu cümleler yazarın Cumhuriyet ideallerine yaslanan din anlayışının kodlarını (özgürlük, ilerencilik ve gerçekçilik) ortaya koymaktadır:

182 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 79-82.

183 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 115-116.

184 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 124.

185 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 154-157.

Bedreddin öğrendiklerini çok iyi öğrendi. İncelediği hukuk ve felsefe dallarının ne olduklarını değil ne olmaları gerektiğini araştırmaktaydı. Bunun için, hiç bir öğreticinin ya da şeyhin etkisi altında kalmadı. Hatta sahibi olduğu fikri özgürlüğüyle ikinci bunalım devrinde (Kahire'de) şeyhi Hüseyin Ahlatî'ye bile mânen ve fikren teslim olmadı. Bu sebeple de, başkalarının sözlerini nakleden bir ezberci ya da taklidçi değildi. Gerçeği bulmak çabası içerisinde, çok kişilerin hazmedemedikleri ya da ne anlama geldiğini kestiremedikleri yeni fikirlerin arayıcısı oldu. Bu bakımdan *Vâridât*'ta kendisinden önce söylenilmiş olan vahdet-i vücuda, kıyamete ve yeniden dirilişe müteallik düşüncelerinin önemi, nakledilişleri bakımından değil, bunların tekrarındaki "Neden" yönünden olmalıdır. Onun bu gerçekçi ve ilerici hukuka müteallik düşünceleri, yalnız zamanının değil, kendisinden sonraki devirlerin dahi hukuk telakkisine uymamaktaydı. Dini görüşleri ise hiç uymayacaktı. Bu nedenle, hem çağının, hem de gelecek yüzyılların çoğu düşünürleri tarafından ya afaroz edilecekti ya da yanlış ve biçimsiz giysileri içinde gerçek dışı Bedreddin'ler yaratılmağa çalışılacaktı. Aleyhindeki ağır ve hatta ölümüne neden olan suçlamalar karşısında, Bedreddin, ne yapmıştı? Toplumları egemenliği altına alan iki büyük inancın; "Hukuk" ve "Din" inancının hiç bir maddi ve manevi kudret elinde tutuklu olmayacağı fikrini savunmuştu hayatı boyunca, Bedreddin. İnsan özgürlüğünün, ancak "Din" ve "Hukuk" özgürlüğü ile sağlanabileceği düşüncesinin adamıydı. Ona göre "İnsan"ı ve dolayısıyla toplumları felakete götüren de "Din" ve "Hukuk" idi; eğer hukuk ve din çıkarıcılar tarafından gerçek anlamlarının aksine bir istismar aracı haline getirilecek olursa... Bunun için "insan"ın dinini ve hukukunu hakkıyla bilip anlaması ve ona göre harekete etmesi gerekir. İşte o zaman, Allah'ın en yüksek yarattığı olan "İnsan", ne "Mürşit"lik, "Velilik"; ne de "Nebilik" iddialarıyla ortaya atılanların ellerinde bir nevi üretim aracı olmaktan, ancak kurtulabilecektir.¹⁸⁶

5.7. İsmet Zeki Eyüboğlu (ö. 2003)

Anadolu Uygurluğu, Türk dili araştırmaları, Divan edebiyatı ve şiiri üzerine çalışmalar yapan İsmet Zeki Eyüboğlu, Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* üzerine olan çalışmasını 1980 yılında yayınlamıştır.¹⁸⁷ Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı* isimli eserinden ilham alarak gerçekleştirdiği çalışmada, Şeyh Bedreddin'in düşünce ve eylem olarak iki yönü olduğunu, incelemesini bu iki ana başlıkta kaleme aldığını söyler. Cumhuriyetin ellinci yılı anısına Karaköy'e yapılan "Güzel İstanbul Heykeli"ni yıktıran zihniyet ile Şeyh Bedreddin'i Serez'de asturanların

186 Kurdakul, *a.g.e.*, s. 169-170.

187 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Der Yayınları, 1980.

aynı düşünce yapısına sahip olduğunu söyleyen yazar, bu türlü düşüncelere karşı birleştirici tarih bakışının her daim olması gerektiğini vurgular.¹⁸⁸

İsmet Zeki Eyüboğlu Şeyh Bedreddin'in yaşadığı dönemde devletin bir felsefesinin olmayıp sadece imanının olduğunu, bu sebeple Bedreddin gibi bir dehânın tam anlamadığını ifade etmektedir. Halkçılık ilkesi uyarınca tarih boyunca bütün ayaklanmaların kahramanının halktan çıktığını söyleyen yazar, Anadolu'da Baba İlyas'tan Hacı Bektaş-ı Veli'ye oradan da Şeyh Bedreddin'e uzanan çizgi izlenirse bunun daha iyi anlaşılacağını vurgular.¹⁸⁹ XIV. yy. Osmanlı toplumunun özünü oluşturan ana unsurun din olduğunu, bu sebeple Şeyh Bedreddin'in düşüncelerindeki maddeci ruhu dışı vurmadığını belirten yazar, Osmanlı toplumu daha aydın bir toplum olsaydı, şeyhi düşüncelerinden dolayı bir dinsiz olarak değil toplum düzenini maddeci bir yaşama anlayışına kavuşturmak isteyen bir devrimci olarak kabul edeceğini söylemektedir. Eyüboğlu, Sokrates'i ölüme götürenlerin Atina'nın yöneticileri oldukları gibi Şeyh Bedreddin'i yargılayıp asanların da yönetimdeki mutlu azınlık olduğunu belirtir.¹⁹⁰

Şeyh Bedreddin'in yaşadığı dönemdeki toplum ve siyaset yapısı hakkında bilgi veren yazar, ardından şeyhin hayatı hakkında kendinden önce yazılmış eserlere de atıfta bulunarak incelemesini geliştirir. Yazar Bedreddin'in eserleri hakkında bilgi verirken özellikle fıkha dair olanları saydıktan sonra şeyhin bu eserlerle geleneği sürdürmekten başka bir iş yapmadığını onun asıl yönünün eylemci tarafı olduğunu ve bunu *Vâridât* isimli eseriyle ortaya koyduğu düşüncesindedir.¹⁹¹ *Vâridât'ın* tercümesini (s. 315-356) verdikten sonra eser üzerine yapılmış şerh ve tercüme çalışmaları zikretmiş, son bölüme de sözlük ekleyerek kavramların açıklamasını yapmıştır.

Eyüboğlu, çevirisinde Gölpınarlı'dan istifade ettiğini -hatta miri malı çalmakla kendisini niteler-, günümüz insanının metne yabancı kalmaması için yeni Türkçe kullandığını, eski tasavvuf kavramlarını olduğu gibi almaktan kaçınıp kavramların anlamlarını vermeye çabaladığını, böylelikle günümüzde yazılmış bir yapıt niteliğine büründüğünü, eski okurların bu tercümeyle beğenmeyeceklerini, inceleme kısmında kendi çevirisini kullandığını söyler. Eyüboğlu'nun tasavvuf terimlerini çevirmesinin terminolojik sûfi hafızanın yitimine sebep olduğu, sûfi düşüncenin interdisipliner yapısını görmeye engel teşkil ettiği ileri sürülebilir.¹⁹² Çevirinin

188 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Derin Yayınları, 2004, s. 10.

189 Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 31-33.

190 Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 34.

191 Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 178.

192 Eyüboğlu çevirisinden bir örnek: "28. vârid: Tanrı, bütün işlerin kendi özünden doğması, olgunluk nitelikleriyle nitelenmiş bulunması yüzünden salt varlıktır, ona tanrı denmesi de bundandır. İşler, nitelikler, ortaya çıkan nesnelere ve olgunluklar mazharlar (?) nedeniyle görünüş alanına çıkar. Mazharların tümü oyunluk aşamalarını oluşturur, bütünlüğe kavuşturur..." Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 325.

bölümleri -Musa Kâzım tercümesinden farklı olarak- birer sayı ile gösterilmiştir. *Vâridât* çevirileri tarihinde ilk defa Eyüboğlu'nun uyguladığı bu yönleme göre eserde 108 vârid vardır.

Eyüboğlu'na göre *Vâridât*, Şeyh Bedreddin'in yenilikçi, eylemci, devrimci kimliğinin bir yansımasından ibarettir. Yazar, *Vâridât*'ta geçen konuların düşünce tarihi açısından eski, Osmanlı toplumu için yeni olduğunu, meseleleri belli bir somutluk içinde aktardığından toplumda etkisinin daha fazla ivme kazandığını, bunun aynı zamanda tartışmaları körüklediğini, cennet ve cehennemin niteliği vs. gibi metin içi yorumların Kur'an'a dayandığını, ancak metnin bu konularda kesin ve açık bir dile sahip olan şeriati alt üst ettiğini, İslam dininin temel ilkelere karşı çıktığını, Osmanlı toplumunu düzenleyen düşüncelere de karşı çıktığını söyler. Şeyh Bedreddin'in bu tavrı -incelemede- Râvendî'ye benzetilmiştir. Metnin dilinin neden Arapça olduğuna dair kesin bir kanısı yoktur Eyüboğlu'nun. *Vâridât*'ın Börklüce Mustafa isyanıyla ilişkisine dair bir şey söylenemez. Nitekim "bütün malların ortaklığı, kadınların ortak olması" meseleleri *Vâridât* metninde bahsedilmeyen konulardır. Dolayısıyla Şeyh Bedreddin'e komünal yaşamı öngören düşüncelerin Osmanlı'daki ilk mimarı gibi isnatlar yersizdir veya Şeyh Bedreddin mal ve kadın iştirakçiliğini *Vâridât*'ından daha sonraları çıkarmış olabilir ki bu ihtimal de bir varsayımdan öte değildir. Eyüboğlu'na göre Şeyh Bedreddin kimliğini ancak *Vâridât* ekseninde temellendirmekle mümkündür. Tarihsel kaynakların Bedreddinîler'e bakarak oluşturdukları Bedreddin algısı hatalıdır. Metin Şeyh Bedreddin düşüncesi hakkında bize çok açık veriler sunmaktadır. Buna rağmen tarihsel süreç içerisinde gerek *Vâridât* yorumcuları gerek kronikler bizlere algı sınırlarını zorlayan bir Şeyh Bedreddin portresi dayatmaktadır. *Vâridât*'ı anlamak için olumlu toplumsal etkilerini dikkate almak kaçınılmazdır. Özellikle Anadolu ozanları *Vâridât* düşüncesinin tesirinde kalan zümredir. Niyâzî Mısıf'nin *Vâridât*'ı övücü bir şiir kaleme alması bunun en önde gelen göstergelerinden biridir. Dolayısıyla *Vâridât*, değerini toplumsallaşmasından almaktadır.

Eyüboğlu'na göre Ebussuud gibi *Vâridât* münekkidlerinin metni zemmedici görüşlere sahip olmaları gerçeklikten uzaktır. Zira metin eskiden beri işlenen konuları içerir. Buna rağmen tenkid edilmesi iki sebepten kaynaklanır: Birincisi, *Vâridât*, bir yorumsama faaliyetine dayanmayan Osmanlı bilim anlayışının aksine eski düşünceleri yoruma tabi tutmuştur ve bu yorumlar Osmanlı bilim adamları tarafından kabul edilememiştir. İkincisi, tarihsel süreç içinde teşekkül eden Bedreddinîler tâifesinin olumsuz imajıdır. Ancak *Vâridât*'a yönelik bu olumsuz tutumlar metnin etkisini azaltmamış aksine güçlendirmiştir.

Eyüboğlu'na göre *Vâridât*'ın yapısal bütünlüğü içe doğuşlardan meydana gelmesi sebebiyle görünüşte çok değişik konuları içermesine karşılık, bütün konuların dayandığı asıl mesele varlık birliği ve salt varlıktır; diğer konular bu meseleye

bağlı alt konulardır. Bununla beraber eserde Bedreddin düşlerini, sanrılarını da anlatmakla beraber dönüp dolaşıp konuyu vahdet-i vücûda getirir.

Eyüboğlu *Vâridât*'ın bir tasavvuf eseri olduğunu, us ilkelerine dayalı bilimsel bir inceleme içermediğini, toplum konularına, yönetim sorunlarına, üretim-tüketim ilişkilerine, eğitim-öğretim problemlerine değinmediğini, bu sebeple bir felsefe yapıtının düzenini ve bir bilimsel çalışmanın derli topluluğunu aramanın yersiz olduğunu, bu eksikliğin *Vâridât*'ın değerinden bir şey kaybettirmeyeceğini söyler.¹⁹³

Neticede Eyüboğlu'na göre Şeyh Bedreddin hem düşünce hem eylem adamıdır. Ancak *Vâridât*'tan çıkarsayabileceğimiz gerçek düşünceleri çağına aykırı unsurlar içerdiği, yenilikçi ve ilerlemeci olduğu için geleneksel kesimlerce dışlanmış ve idam edilmiştir. Eyüboğlu, Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ın tarihsel bir kişilik ve yazılı bir metin değil sosyal bir olgu olduğunu, bu olguyu anlamının çağdaşlığın bir gereği olduğunu düşünür.

Eyüboğlu'nun Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* algısının kökeni, Hz. Muhammed ve Kur'an'la irtibatlıdır. Yenilikçi ve devrimci bir mahiyete sahip olan bu olguları tarihsel akışta en iyi anlayanlar da Alevî-Bektaşî topluluklardır.¹⁹⁴

Modernleşmeci tutumların, bilimselciliğin, ilerlemeci tarih algısının ve mezhepsel kaygıların öne çıktığı Eyüboğlu yorumu, Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ını genelde İslam düşünce geleneğinin özeld sûfi metafiziğinin temel parametrelerinden ve tarihsel bağlamların çok boyutluluğundan soyutladığı için tartışılabilir bir içeriğe sahiptir.

5.8. Vecihi Timuroğlu (ö. 2014)

1927 Sivas doğumlu olan Vecihi Timuroğlu, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya bölümünden 1949 yılında mezun olmuştur. Çeşitli liselerde öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinden sonra Bitlis Millî Eğitim Müdürlüğü vazifesini üstlenmiştir. Deneme, şiir, araştırma makalesi, hikâye ve masal türlerinde eserler kaleme alan Timuroğlu'nun tek çeviri çalışması *Vâridât* üzerinedir. Şeyh Bedreddin'in hayatı ve düşünceleri üzerine bir inceleme ile *Vâridât* tercümesini ihtiva eden çalışma 1982 yılında yayına dönüşmüştür.¹⁹⁵

Çalışmanın ilk bölümünde, Şeyh Bedreddin hakkında yapılmış araştırmalar ve yazılı eserler incelenir. Yazarın tercüme çalışmasının ve Şeyh Bedreddin ilgisinin -Eyüboğlu gibi- Nazım Hikmet dolayımıdadır. Timuroğlu, Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı*'nın Türk insanının içerisindeki devrimci ruhu, düzene karşı halk isyancılığını göstermesi açısından önemli bir yapıt olduğunu, Nazım'ın da Şeyh Bedreddin'i böyle okuduğunu söylemektedir.¹⁹⁶

193 Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 309-313.

194 Eyüboğlu, *a.g.e.*, s. 7-8, 11.

195 Vecihi Timuroğlu, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedrettin ve Vâridât*, İstanbul: Yazko, 1982.

196 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 3-17.

Nazım Hikmet Bedreddin olayını Türk köylüsünün yapısında olumlu öğelerin varlığını ve olanaklarını kanıtladığı için önemli bulmuştur. Darağaçlarına, uryan asılmalarına, sürgünlere karşı Sultan'a karşı gelebilme onurunu gösteren bir kitle özgürlük savaşını yapabilecek niteliktedir. İşte Bedreddin olayının özü budur Nazım'ın gözünde. 1935 yılında çıkarılan Tarım Kooperatifler Yasası üyelere bir sınır getirmediği için küçük üreticiler ezildi, büyük çiftçiler bol kredi alma olağını buldular. Tarihsel bir bağ ile köylü hareketleri önem kazandı. *Bedreddin Destanı* da işte bu sırada kaleme alınmaya başlandı.¹⁹⁷

Yazar, Şeyh Bedreddin'in İslam skolastiğine karşı çıktığını ve Nazım Hikmet'in de bu devrimci yönü ile onu Rus devrimci düşüncesinin babası sayılan Nikolayeviç Radişçev'e benzettiğini söylemektedir.¹⁹⁸ Şeyh Bedreddin'i bâtinî olarak yorumlayanların ve devlet adamlığının olanaklarını kendi çıkarları için kullandığını ifade edenlerin yorumlarını reddetmekte, böyle bir tanımlamanın Bedreddin için yanlış olacağını belirtmektedir.¹⁹⁹ Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarının şeyhten bağımsız olmadığını ifade eden Timuroğlu, bu hareketin zamansız başladığını, bu sebeple amacına ulaşmadığını iddia eder.²⁰⁰ Timuroğlu'na göre Bedreddin'in medrese eğitimi alması ve dinî ilimlere vâkıf olması, onun Türk köylüsünün özündeki devrimci niteliği temsil etmesi vasfını ortadan kaldırmamaktadır.

Timuroğlu, birinci bölümünün neredeyse tamamında, kurguyu devrim kavramı ve Nazım Hikmet'in eseri üzerinden gerçekleştirmiştir. Nazım Hikmet'in eserinin Cumhuriyet dönemindeki yapılmış çalışmalara ilham kaynağı olduğunu, özellikle toplumcu düşüncülerin ve sosyalist dünya görüşünün özgürce tartışılmasının Bedreddin'in önemini artırdığını söyler. Nitekim Ahmet Yaşar Ocak'ın tezine göre Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sol ideolojiler hareketlenmiş, ihtilalci sol kesim kendisine tarihî bir meşruiyet zemini bulmak amacıyla Şeyh Bedreddin konusuna el atmış, bu yıllarda Şeyh Bedreddin'le ilgili yayınlar çoğalmıştır.²⁰¹

Çalışmanın ikinci bölümü Şeyh Bedreddin'in eserlerinin değerlendirilmesine tahsis edilmiştir. Timuroğlu *Vâridât*'ı neden tercüme ettiğini şu şekilde ifade eder:

Bildiğimize göre *Vâridât*'ın üç çevirisi vardır. Bezmi Nusret Kaygusuz, Gölpmarlı ve Cemil Yener. Her üç çeviri de olgun çevirilerdir. Ama yine de bana daha iyi bir çevirisi yapılabilir gibi geldi. Bu yüzden *Vâridât* çevirisine

197 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 11-13.

198 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 8-11.

199 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 14-18.

200 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 23.

201 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş, 2010, s. 37.

giriştim. Halk Türkçe'si ile çevirmek gerekti *Vâridât*'ı. Bunu amaçladım ve her üç çevirmenin çevirilerinden de yararlandım.²⁰²

Çeviri öncesi mütercim, Osmanlı'da *Vâridât* ve Şeyh Bedreddin'e yönelik eleştiriler ile *Vâridât*'ın yasaklanması meselesine yoğunlaşır. Temel görüş Şeyh Bedreddin'in haksız yere eleştirildiği ve eserin tam olarak muhataplarınca anlaşılmadığı yönündedir. Özellikle Osmanlı'da Ebussuud gibi isimlerin kitabı yasaklamalarının siyasi olduğunu, dinî sebeplerle *Vâridât* içeriğinden bu türlü sert yasaklamalara mesnet teşkil eden unsurların çıkarılmayacağını iddia etmektedir. Bedreddiniler denilen grubun Şeyh Bedreddin'i yansıtmadığını, hem sosyal yaşam hem de düşüncelerinin Bedreddin'den bağımsız geliştiğini söylemesi akla Eyüboğlu'nun tezlerini getirir. Eyüboğlu ile Timuroğlu Şeyh Bedreddin düşüncesinin ayrıklığında, resmî görüş karşılığında ortak iken, *Vâridât*'ın bu yaklaşıma dayanak metin olması konusunda ikisi birbirlerinden farklılaşırlar.

Vâridât onun yapıtları arasında en önemlisi sayılıyor. Bize göre en önemli yapıtı değildir. Resmi görüşe aykırı tek yapıtı olduğu için önem kazanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki halk ayaklanmasına yol açan düşüncelerin bu yapıtta olduğu ve bu yapıyla yayıldığı kanısına varılmıştır. Fatih ve Kanuni zamanında düzenlenmiş raporlar ve daha sonraki yüzyıllarda bu yapıt hakkında yapılan izlemeler yapıtın etkinliğine kanıttır. Şu halde *Vâridât*, kendi alanında etkin bir yapıttır.²⁰³

Eyüboğlu gibi *Vâridât*'ın içerisinde çelişkilerin çokça olduğunu söyleyen Timuroğlu, bu kanısının sonucu olarak *Vâridât*'ın farklı zamanlarda yapılmış sohbetlerin yazıya geçirilmiş olmasından kaynaklandığını ifade eder.²⁰⁴ *Vâridât*'ın kelime anlamının "tanrısal esintiler" olduğunu, *Teshil* gibi mantıksal örgüsü kuvvetli bir eseri kaleme alan birinin *Vâridât* gibi bir eseri bizzat kendisinin yazamayacağını, etrafındaki talebelerinin duyduklarını yazıya aktarıp bu eseri ortaya çıkarma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyen yazara göre, *Vâridât* İslam dünya görüşü ve felsefesi dışında yeni bir görüş getirmemiştir. Bu sebeple Timuroğlu, Bedreddin hakkında fikrî çıkarımları *Vâridât* üzerinden yapanları tekrar tekrar eleştirir. *Vâridât* dolayımında Bedreddin düşüncesinin yenilik getirmeyen skolastik tavrına dair şu tespitleri, Vecihi Timuroğlu'nun düşünsel tavrını ele verir gibidir. Şeyh Bedreddin;

Vücut bütünlüğünün getirdiği bir düşünce yordamını yürütür kaynağında. Olanaklı olan Hak'tır, Hak da olanaklıdır. Belirdiği yerin gereğince nitelenir. Tanrı ve kul bir bütündür. Saltık varlık, eylem ve etki yönüyle Tanrı'dır. Olma ve etkilenme yönüyle de kul'dur. Buradan da anlaşılacağı

202 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 63.

203 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 70.

204 Timuroğlu, *a.g.e.*, s. 71.

üzere, değiştirme ve dönüştürme gücü Tanrı'ya özgüdür. İnsan etkilenir. Dünyayı değiştirme gücünün insanda olduğuna inanmayan bir düşünce-
 cenin materyalist düşünce olduğunu söyleyemeyiz. Tanrı'nın olduğu
 gibi değil de belirlediği yerin gereğince görüldüğünü söylemek de o değin
 ileri bir düşünce değildir. Tanrı'nın zamandan ve mekândan münezzehe
 olduğu inancın bir ürünüdür, materyalizmle ilişkili değildir. Stoacılar da
 Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için, teolojik kanıt olarak bunu kullanıyor-
 lardı. Bedrettin'in bu düşüncesi doğadaki tüm varlıkları ve görüngüleri
 uyumlu bir düzene sokan ilk gücün varlığını benimsemekten başka bir
 şey değildir. Bu açıklama biçimiyle, doğanın düzeninin doğaüstü, ussal
 bir varlık tarafından sağlandığı da kabul ediliyor. Bu amaçlılığın doğal
 nedenleri, Darwin tarafından çürütülmüştür. Elbetteki Bedrettin, bunu
 bilemezdi. Ama, ona söylemediği şeyleri yüklemek yanlış oluyor.²⁰⁵

Timuroğlu'nun *Vâridât* tercümesine genel olarak bakıldığı zaman -özellikle
 yazarın tercüme amacında da belirttiği üzere- halk Türkçesi kullanma arzusundan
 kaynaklı kavramsal problemlerle karşılaşmaktadır. Belli istilâhî kavramların çeviri
 sıkıntısından kaynaklı anlam kaymasına yol açtığı söylenebilir. Eserin tamamını
 Arapça aslından mı yoksa tercümeleden yararlanarak mı çevirdiği konusu ise açık
 değildir. Tercüme iki bölümden oluşmakta diğer tercümelemede gördüğümüz ara
 bölümlendirmelere gidilmemektedir. Dipnotlarda metin içerisinde geçen özellikle
 Arapça kavramlar için sözlük oluşturulmuş ve belli açıklamalar yapılmıştır. Aynı
 zamanda metinde geçen bazı isimlerin biyografik kimliklerine dair kısa bilgilere
 dipnotlarda yer verilmiştir. Timuroğlu eserin tamamını tercüme etmiş ve bazı
 vâridlere yönelik kendi düşünceleri var ise bunu da dipnotlarda göstermiştir.

Timuroğlu'nun genelde tasavvuf özeldede Şeyh Bedreddin algısında bağımsızlık,
 aykırılık ve başkaldırı kavramları ön plandadır. Onu tarihsel ve toplumsal rolünden
 dolayı baş tacı eder. Ancak *Vâridât* sadece resmî görüş karşılığında dolayı -ki
 daha çok Bedreddinler tâifesi bu metni önemser- ilgiye mazhurdur. Yoksa yazarın
 nezdinde pek çok konuda (kerametlerini anlatması, varlığın birliği yorumu vs.)
 çelişkiler içermesi, düşünceye bir yenilik getirmemesi sebebiyle Şeyh Bedreddin
 tavrını sırtlayacak bir muhtevaya sahip değildir.

Hâsılı materyalist ve sosyalist eğilimlere sahip, çokça genelleme içeren, altı
 doldurulmamış cümleler kuran yazar Timuroğlu, Şeyh Bedreddin'i bir halk is-
 yanının öncüsü olması sebebiyle benimser. Fakat *Vâridât* -her ne kadar çağının
 aykırı bir metni olsa da- idealist felsefeyi izleyen, materyalizmden uzaklaşan bir
 metindir. Yazarın yorumu müellif ile eseri birbirinden ayırmaya yöneliktir ki bu
 perspektif kendi içinde pek çok tutarsızlığı da beraberinde getirmekte, *Vâridât*'ı
 ait olduğu düşünce geleneği içerisinde objektif bir biçimde anlamlandırmaktan

205 Timuroğlu, a.g.e., s. 76.

uzaktır. Timuroğlu'na göre Bedreddin devrimci ama materyalist, ateist ve evrimci değildir.

5.9. Müfid Yüksel (d. 1964)

1964 Muş doğumlu Müfid Yüksel din, siyaset ve tarih alanında kitap ve makaleler kaleme almaktadır. Şeyh Bedreddin'e dair eserini 2002 yılında yayınlamıştır.²⁰⁶

Kendisinden önce yazılan eserlerin büyük çoğunluğunun ciddi araştırma ve derinlikten uzak, modern mülâhazalar ile dolu olduğunu ifade eden yazar, ideolojik tahkimlerden uzak bir şekilde bu eseri oluşturmanın, otantik ve belgelerle dayalı Şeyh Bedreddin kimliğinin ve *Vâridât* algısının açıklığa kavuşturulmasının gerekliliğini hissettiğini, böylelikle kitabın meydana geldiğini ifade eder.²⁰⁷ Taşköprülüzâde ile birlikte Hafız Halil'in menâkıbını esas alarak tarihî kaynaklar ışığında Şeyh Bedreddin biyografisini inceleyen çalışma, şeyhin Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'le ilişkisine odaklanır. Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'nın isyan hareketinde şeyh ile irtibatlı olduklarına dair sağlam bir delil olmadığını, bu iddiayı savunanların benzer kaynaklar kullanarak yanlış sonuca ulaştıkları iddiasını ortaya atar.²⁰⁸ Dukas metnini tahlil eden yazar, özellikle Cumhuriyet sonrasında Şerefettin Yaltkaya'nın Dukas metninden bir bölümü eserine almasıyla Nazım Hikmet'in bu bölümden ilham alarak Şeyh Bedreddin'i ve Börklüce Mustafa'yı Osmanlı'daki ilk komünist ihtilalciler olarak ilan ettiğini söyler. Yüksel'e göre Şeyh Bedreddin'in böyle bir görüşe sahip olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Börklüce ile ilgili iddialar da Dukas tarihi ile sınırlı ve doğrulanamazdır.²⁰⁹ Dolayısıyla Şeyh Bedreddin tarihsel açıdan hiçbir zaman kanıtlanamayacak bir isyan hareketinin öncüsü değildir.

Yüksel'e göre tarihte Şeyh Bedreddin'e yapılan saldırılar iki ana nedenden dolayı olmuştur: Birincisi, idamı ve Börklüce Mustafa'nın konumu; ikincisi de, *Vâridât* kitabı konusundaki iddialardır. Yazar, birincisi, *Vâridât*'ın şeyhin vefatından sonra kaleme alınmış olma ihtimalinin yüksekliği; ikincisi, dilinin zayıflığı; üçüncüsü, kıdem-i âlem ve haşr-i ecsâd konusunda Hafız Halil menâkıbnâmesindeki ilgili beyitlerle çeliştiği söz konusu olduğu için bu tür vâridlerin metne daha sonradan eklenmesi sebebiyle eserin Bedreddin'e âdiyetini kuşkulu görür. Birinci iddia şöyledir;

Eldeki mevcut *Vâridât* nüshalarının Şeyh'e aidiyeti son derece tartışmalıdır. Zira eldeki *Vâridât* nüshaları düzenli ve tertipli olarak kaleme alınmış bir eser görünümünü vermemektedir. Ders notları ve şifahi olarak söylenmiş birtakım sözlerin birileri tarafından rastgele düzensizce yazıya geçirilmesi

206 Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.

207 Yüksel, *a.g.e.*, s. 9-10.

208 Yüksel, *a.g.e.*, s. 62-83.

209 Yüksel, *a.g.e.*, s. 86-91.

tarzındadır, birbirinden kopuk musahabeler şeklindedir. Söylenen sözlerde konu bütünlüğü olmadığı gibi, çelişkileri de barındırmaktadır. Daha çok vecize tarzındadır. Zaten mevcut *Vâridât*'ın ortaya çıkışı 16. yüzyıl başıdır. Sohbetler şeklinde olup mukaddime ve hatimesi yoktur. Bazı kimselerde notlar şeklinde derlenip tasnif edilmiş olduğu görülmektedir. Mevcut nüshanın onun kaleminden ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan Şeyh'e izafe olunamaz. Yanı sıra, *Menâkıbnâme*'de kaydedildiği gibi, Şeyh'in bizzat kaleme aldığı farklı bir *Vâridât*'ın mevcut olma ihtimali de vardır. Mevcut olan bazı *Vâridât* nüshaları (Ankara, Milli Kütüphanedeki gibi) şeyh şöyle dedi, Şeyh Rahimehullah Hazretleri şöyle buyurdu şeklinde paragraflarla doludur. Bu da eldeki *Vâridât*'ın ikinci, üçüncü şahıslarca özellikle şeyhin vefatından sonraki dönemlerde kaleme alınmış olduğunu göstermektedir.²¹⁰

Yazarın bu iddiasına birkaç açıdan eleştiri yöneltilebilir: Birincisi, eserin Bedreddin'e aidiyetinde tarih boyunca -münekkid ve muânzları dâhil- bir icma söz konusudur. Özellikle Osmanlı'da yazarın iddiasını destekleyecek hiçbir veri yoktur. Eserin şeyhin hâl-i hayatında yazılmış olması veya vefatından sonra derlenmiş olması ona aidiyet gerçeğini ortadan kaldırmaz. İkincisi, nüshaların geç döneme tarihlenmesi (XVI. asır başı) söz konusu değildir. Şöyle ki; Şeyh Bedreddin'in vefatı 823/1420'dir. İlk *Vâridât* şârihi Molla Abdullah İlahî'ye (893/1487) ait müellif nüshasının tarihi şârihin vefatından üç yıl önce yani 890'dır.²¹¹ Dolayısıyla yazma Bedreddin'in vefatından yaklaşık 60-70 yıl asır sonra kaleme alınmıştır. Bu şerhte ayrıca kıdem-i âlem ve haşr-i ecsâd vâridleri de açıklanmıştır. En eski *Vâridât* nüshasının XVI. asrın başında ortaya çıktığını varsaysak bile²¹² gerek İslam literatürü tarihinde gerek tasavvuf tarihinde temel hadis kaynaklarının nüshalarının ortaya çıkması, pek çok sūfî telifâtın hulefa veya daha sonraki müntesiplerce kaleme alınması gerçeği göz önüne alındığında iddiayı kabul etmek güçleşmektedir. Üçüncü iddia yani *Menâkıbnâme*'ye dayanarak Bedreddin'in kendi eliyle yazdığı başka bir *Vâridât*'ın olma ihtimali de zayıftır. Çünkü ilgili beyit²¹³ -tam aksine- *Vâridât*'ın şeyh hayattayken ya kendi eliyle ya da müridlerince derlendiğini ispat eder. Dördüncüsü, metinde şeyhin ağzından nakledilen bazı vâridlerin olması meselesi iddiayı destekler gibi gözükse de, bazı vâridlerin bizzat şeyh tarafından

210 Yüksel, *a.g.e.*, s. 104.

211 Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, s. 608.

212 Türkiye'de ilk *Vâridât* metin kritiği yapan Ali Kozan en eski 1083 tarihli Nuruosmaniye asıl nüshasına dayanmıştır. *Vâridât* nüshalarının incelemesi için bkz. Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve *Vâridât* Adlı Risâlenin Metin Kritiği", s. 110.

213 Şeyh Bedreddin idam kararından önce Hz. Peygamber'i, dört halifeyi ve İmam Ebu Hanife'yi rüyasında görmüş ve kendisine Hafız Halil diliyle şöyle seslenilmiştir: Bir dahi gördü ki ol şem'-i cihân / Şeyh'e dedi ki getir sen armağan / Şeyh dahi elinde tutar kitâb / Dedi kanı *Vâridât*'ın al berü..." Hafız Halil, *Menâkıbnâme*, 1967, s. 131-132.

-hatta tarih verilerek- birinci şahıs zamiri kullanılarak söylenmiş olması söz konusu iddiayı zayıflatmaktadır. Her hâlükârda *Vâridât* ister şeyh hâl-i hayattayken bizzat kendisi ister vefatından sonra başkaları tarafından derlenmiş olsun -ki genellikle vâridât literatürü bu şekilde teşekkül eder- eserin nispet sorunu yoktur.

Yazara göre *Vâridât* metninin dili -diğer eserleri ile karşılaştırıldığında- Arapça açısından zayıftır. Metin Türkçe mantık ile Arapça yazılmış zorlama cümleler içerir. Bu durum da -yazarın fikrinde- eserin nispet sorununu doğurmaktadır. Ancak genelde Osmanlı tasavvuf literatüründeki özeldir Osmanlı varidat türü eserlerdeki Arap dilinin incelikli hususiyetlerinin yer yer göz ardı edilmesi söz konusu olduğunda, Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ında da bu durumun gözlenmesi metin dilinin eksikliğine değil, türe mahsus tabii bir özellik olduğunu gösterir. Öte yandan Osmanlı şârihleri dil konusunda -bilebildiğimiz kadarıyla- *Vâridât*'ı bu yönden bir tenkid konusu da yapmamışlardır. Bununla birlikte konunun incelikli bir araştırmaya muhtaç olduğu da gerçektir.

Yüksel, âlemin kıdemi ve cesetlerin yeniden dirilmesi meselesinde -kendinden önceki araştırmacıardan farklı olarak- *Vâridât* muhtevaşı ile *Menâkıbnâme*'den getirdiği örnekleri kıyaslar. Yazara göre meseleye dair iki metin arasında bâriz bir fark vardır. Torun Hafız Halil'in menâkıbında kıdem-i âlem ve haşr-i ecsâd konusunda *Vâridât*'ın tam tersi ifadelerin olduğunu ancak bilinen *Vâridât* varken dedesine muhabbetinden dolayı ilgili dizeleri eserine almaması gerektiğini belirtir.²¹⁴ Yazar tarafından Sofyalı Bâlî ile Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bu iki meseleden dolayı *Vâridât*'ı eleştirmeleri, eserin âdiyet problemine kanıt olarak ileri sürülmüştür.

Yazarın bu iddiasına bir iki açıdan cevap verilebilir: Birincisi, söz konusu vâridler vahdet-i vücûd nazariyesinin zorunlu bir neticesidir. Bedreddin'e göre âlemin veya insanın kadim olması mutlak cins, nevi, şahıs açısından değildir. Ancak âlem -Bedreddin'in kendi ifadesiyle- hâdistir. Hudusu zamansal açıdan zât itibariyledir. Bu durumda âlem ve insan hem kadim hem hâdis olmaktadır. Âlem Hakk'ın bir tecellisi olması açısından kadim (yani vâcibu'l-vücûd bi-gayrihi), kendindeki durum yani zâtılığı açısından sonradandır, yaratılmıştır. Dolayısıyla ilgili vârid vahdet-i vücûd açısından bir sorun teşkil etmeyip sadece şerhe ihtiyaç duyar ki Molla İlâhi, Yavsî gibi şârihler bu minvalde bir açıklama getirirler. İkincisi, Hafız Halil menâkıbnâmesinde âlemin kıdemine hükmeden Dehriyye'ye yönelik inkâr, Dehriilerin âlemin mahiyet açısından kadim olduğunu söylemeleri sebebiyledir. Dolayısıyla dede ile torununun bu konuda ayrı düşündüklerini gerektirecek kesin bir bilgi yoktur. Haşr-i ecsâd konusunda da -Osmanlı şerhleri kısmında söylediğimiz gibi- Şeyh Bedreddin haşrin cismânîliğini reddetmemektedir. Onun nazarında cesedlerin haşri aynen dünyadaki beden formuyla tekrar etmeyecek, rüyadaki sûretler gibi bir tür misâlî-cesedî sûrete bürünecektir. Yani haşrin misâlî olması dünyevî cismânîlikle uhrevî rûhânîlik arası bir mertebede

214 Menâkıbda geçen ifadeler ve Yüksel'in ayrıntılı görüşleri için bkz. Yüksel, *a.g.e.*, s. 109.

gerçekleşmesi anlamındadır. Dolayısıyla Şeyh Bedreddin haşrin hem cismânî hem rûhânî olduğunu söyler tıpkı âlemin hem kadim hem hâdis olması gibi. Sofyalı Bâlî ile Hüdâyi'nin konuya dair eleştirilerinin ise detayına sahip değiliz. Devlet idaresine sunulan lâyihalardan anlaşıldığı kadarıyla her iki mutasavvıf da vâridlerin anlamına dair bir şey söylemeyip, sadece özellikle Bedreddin tâfesi yaygınlık kazanan haşr-i ecsâd ve kıdem-i âlem söylentilerini tenkit etmektedirler. Öte yandan -daha önce vurguladığımız üzere- meselenin Safeviyye bağlamında siyasî boyutları da söz konusudur. Bir diğer husus da, özellikle Nûreddinzâde'nin tasavvuf anlayışında ortaya çıktığı üzere İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışında şeriata vurgunun ön plana çıkarılmasıdır. Bunu da vahdet-i vücûd kelâmı edip şeriata ittibâyı ihmâl eden zümrelere yönelik uyarı şeklinde okumak her zaman mümkündür. Aksi takdirde vahdet-i vücûd teorisinin ve tecrübesinin doğuracağı bazı sıra dışı yorumlara ve hareketlere bakıp da vahdet-i vücûdun ceffelkalem bir kenara atılması söz konusu olacaktır ki Osmanlı *Vâridât* şârihlerinde gözlemlediğimiz bir ilmî tavidir. Aynı İsmail Ankaravî'nin söylediği üzere ashâb-ı şeriata dalâletinden ötürü şeriata dalâletine hükmedilemeyeceği gibi, ashâb-ı tarikatın dalâletinden ötürü tarikatın dalâletine hükmedilemez. Hakikat ilimlerine dair de aynı şey geçerlidir.²¹⁵

Yazar Yüksel'e göre Şeyh Bedreddin'in tasavvuf düşüncesi açık ve kesin bir biçimde vahdet-i vücûda dayanır. Fıkıh kitapları yazmış birinin şeriata aykırı bir vahdet-i vücûd anlayışı ortaya koyması beklenemez yazarın tespitine göre. Bu minvalde onu Bâtıniyye dairesinde göstermeye çalışan iddialar, Eyüboğlu'nun ortaya attığı fakihliği terk edip bâtinî tavrı sûfliğe geçtiği tespiti gibi, tarihsel gerçeklikten yoksundur. Yazar Şeyh Bedreddin'in hayatı boyunca Sünnî fıkıh ile tasavvufu mezcetmiş bir Osmanlı âlimi olduğunu kitabının temel iddiası olarak söz konusu eder.²¹⁶ Bu iddiasına aykırı görüşler öne süren Şerefettin Yaltkaya ile Ahmet Yaşar Ocak'ı Şeyh Bedreddin konusunda yanılığlara düştükleri gerekçeyle tenkid eder.²¹⁷

Müfid Yüksel'in çalışmasının en orijinal yönlerinden biri günümüzdeki Bedreddinîler ile ilgili detaylı araştırmalar sunmasıdır. Eserin son bölümünü bu konuya ayıran yazar, tarikatın zikir âyinleri başta olmak üzere tüm âdâb ve erkânı hakkında tarihsel ve güncel veriler kaydetmekte, son olarak günümüz Bedreddinîlerine ait âyin ve zikir fotoğraflarını araştırmacıların istifadesine sunmaktadır.

215 İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, haz. Semih Ceyhan, İstanbul: Dârulhadis, 2001, s. 175.

216 Yüksel, *a.g.e.*, s. 99.

217 Yüksel, *a.g.e.*, s. 111-128.

5.10. Esat Korkmaz

Alevîlik-Bektaşilik başta olmak üzere farklı alanlarda eserler kaleme alan Esat Korkmaz, Şeyh Bedreddin'e dair çalışmasını 2007'de yayınlamıştır.²¹⁸ Eseri kaleme alırken Nazım Hikmet'ten ilham aldığını söyler. Kitap yapısal açıdan iki kısma ayrılır: Bedreddin'in hayatı, isyan hareketi ve *Vâridât* adlı eserinin söz konusu edildiği inceleme kısmı (s. 9-96) ile tercüme kısmı (s. 97-269). Eserin sonunda dinî-tasavvufî terimlerin yer aldığı sözlükçe vardır.

Eserin inceleme kısmı İsmet Zeki Eyuboğlu ile Vecihi Timuroğlu'na yakın Alevîlik ile sol ideolojiyi harmanlayan düşünce ve iddialara sahiptir. Ancak geçmiş *Vâridât* yorumlarının özgün olmadığını, Bedreddinîlik ve *Vâridât* olgusunun ancak "bâtınî felsefe" ışığında anlaşılabileceğini ileri sürer. Yazarın bâtınîlik olgusunu öne çıkarması Gölpınarlı'yı akla getirir. Gölpınarlı'ya göre Bedreddin bir bâtınî değildir, Korkmaz'a göre ise tam bir bâtınî filozof, *Vâridât* da kâmil bir bâtınî metindir.

Çalışma, Marksist söylem ve komünist ütopyanın -Şeyh Bedreddin dolayımında-tarihsel ve felsefî kökenlerini inceler. Bedreddin konusunda var olan literatüre ve tarihsel hafızaya dayanmaktan uzak bir anlatı sunar. Bedreddin isyanını, ezilenlerin iktidarı alıp esenliğe çıkacağı, nihayetinde kâmil toplumu kuracağı bir devrim hareketi olarak yorumlar.²¹⁹ Korkmaz'ın kâmil toplum tanımı şöyledir;

Kâmil toplum, Alevîlerin-Bektaşilerin-Bedreddinilerin felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarımıladıkları; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, gereksinime göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplum; komünist toplum.²²⁰

İsyan hareketlerini Şeyh Bedreddin ve Bedreddinîler örneği üzerinden ele alan yazar, isyanın Tanrı'ya ve egemene karşı yapıldığını söyler. Bedreddinîlerin metafiziksel Tanrı'ya kafa tuttıklarını, bunu da "bâtınî felsefe" ile hayata geçirdiklerini ifade etmektedir. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal tarafından Türk köylülerinin Osmanlı'ya karşı harekete geçirildiğini, Bedreddinîler, Torlaklar ve Börklüceliler'in üç tektanrıci dinin bâtınî/heterodoksi zemininde ezilenleri bir kurtuluşa taşıyacak düşünsel altyapı ile isyanı başlattıklarını iddia eder.²²¹ Şeyh'in torununun *Menakıbnâme*'sini nesnellikten uzak bir eser şeklinde değerlendiren yazar, onun korumacı bir tavırla bazı meseleleri tam olarak kaleme almadığını söylemektedir.

218 Esat Korkmaz, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2007.

219 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 47.

220 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 17.

221 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 65-69.

Yazar, Şeyh Bedreddin'in felsefesinin "isyan felsefesi" olduğunu söyler ve bunu da bâtnîlikle karşılar. Bâtnîliğin tarihsel arka planını temellendirmekten sarf-ı nazar edip felsefî boyutunu kendine özgün bir şekilde kurgulamaya çalışır. Bu çerçevede bu felsefenin İslam mezhepler tarihinde teşekkül eden "Bâtnîyye" akımıyla ilgisini ve sürekliliğini kurmaya fırsat vermemektedir.

Yazarın kurgusunda "bâtnî felsefe" yani "Bedreddinîlik" birbirini tamamlar biçimde üç boyutludur: Bâtnî doğa felsefesi, bâtnî tarih felsefesi, bâtnî toplum felsefesi.

Bâtnî felsefe, geleneksel tasavvufun yaygın olarak kullandığı vahdet-i vücud (varlık birliği) kalıbı yerine vahdet-i mevcut kalıbını kullanır. Vahdet-i mevcut, varbulunanların birliği anlamına gelir. Varbulunanın ötesinde, yani maddesiz, varlıksız bir varbulunmayı düşünmek saçmalaktır; yani nesnel evrensel bir Tanrı'yı kabul etmek olanaksızdır. Tanrı her zaman maddeyle, varlıkla, varbulunanla vardır.²²²

Esat Korkmaz *Vâridât*'ın tercüme metnini oluştururken Gölpınarlı ve İsmet Zeki Eyüboğlu'nun çeviri kazanımlarını -yorum kazanımlarını değil- belirleyici aldığını, okuyucunun anlama zorluğuna düşmemesi için tasavvuf kavramlarını koruduğunu belirtir. Çeviri metnini -Eyüboğlu gibi- yüz sekiz bölüme ayıran yazar, her bölümü ayrı numaralandırarak kendi yorumunu bölümlerin altında yapmıştır. Yorumlarında vahdet-i mevcutcu (panteist/kamutanrıcılık) bir bakış açısını merkeze aldığını da ifade etmiştir.

Şeyh Bedreddin'in ahiret alemi hakkındaki açıklamalarına karşılık, cennet ve cehennemın tümüyle kültürel bir tasarım olduğunu ifade eden yazar, vahiyde belirtildiği gibi değil duyulur evrenin düşsel bir yansımasıdır şeklinde açıklama yapmaktadır.²²³ Dinî nasların zâhirinin gerçeği yansıtmaması sebebiyle geçersizliğine ve gerçek dışılığına inanan yazara göre bâtnî felsefede -Şeyh Bedreddin'in 34. vâridde söylediği üzere (?) - "peygamber" ve "peygamberlik" terimleri yoktur.

Peygamber "zâhir" kimliğinden "bâtn" kimliğine taşınarak peygamberlikten "mürşitliğe" dönüşür. Mürşit, bu anlamda bir "gönül" kimliğidir ve bâtnî felsefenin/inancın, öğretinin ve yaşama biçiminin öğretmenidir. Bu nedenle "peygamber" in sözleri, bilgisizlerin sandıkları gibi değildir.²²⁴

Kitapta bulunan vâridlerin birçoğunu "bâtnî felsefe" bağlamında yorumlamış, eserin tamamına bu bakış açısını yansıtmıştır. Cumhuriyet döneminde *Vâridât*'ı yorumlama noktasında yapılmış en hacimli çalışmalardan biridir. Çalışmayı marksist tarihselci toplum felsefesi ve panteizm felsefesi ışığında yapılan "Cumhuriyet

222 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 57.

223 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 98-99.

224 Korkmaz, *a.g.e.*, s. 169.

dönemi modern bâtnî *Vâridât* şerhi" şeklinde nitelemek mümkündür. *Vâridât*'ı Alevî, Marksist, panteist ilkeler uyarınca özgün bir yorumla tâbi tutan çalışma, *Vâridât*'a dair tarihsel süreklilik içerisinde oluşan literatürel ve kültürel hafızaya referans vermeksizin kurgulandığı için tartışmaları her zaman körükleyecek felsefi bir materyal sunar. Zâhir-bâtn örtüşmesine dayanmakla birlikte bâtn olanı dikkate alan ve bunun üzerinden bir hermenötik geliştiren Korkmaz, *Vâridât*'ın -Musa Kâzım tercümesiyle- aşağıdaki cümlelerini "Sünnilikteki gibi 'Tanrı vahyi' yoktur, ne yazılmışsa ne söylenmişse tümü insanların eseridir; bu nedenle bilimsel açıdan ele alınıp incelenebilir. Kur'an peygamber döneminde 6666 ayet, Halife Osman dönemindeki düzenlemeyle 6234'e inmiş oldu... 432 ayetin ne olduğu tam olarak bilinmiyor." şeklinde yorumlar.²²⁵

Binâenaleyh biz bir âyetin veyâhûd bir hadîsin ma'nâ-yı zâhiresine muğâyir bir ma'nâ-yı bâtnîsi hakkında bir şey söyler isek maksadımız zâhiri nefy değildir. Belki biz zâhire de bâtına da hem de yedinci batna kadar bâtına da kâil ve zâhir ile bâtn beynini câmiiz. İndimizde Kur'an olsun hadîs olsun zâhîren ve bâtnan haktır. Meğerki zâhîren mâni' bir mecâz taayyün etmiş ola.²²⁶

5.13. Şaban Er (d. 1972)

Melâmîlik ve Osmanlı Melâmîleri, Erzincanlı Terzi Baba, Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sarban Efendi, Seyyid Abdülhakim Arvasi, Nahîfî Süleyman Efendi Külliyyâtı ve Se'âdetname, Yavuz Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Gazaları gibi eserler kaleme alan Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz* adlı çalışmasını 2016 yılında yayınlamıştır.²²⁷ Literatürün en hacimli eseridir. Kitabın adından da anlaşıldığı üzere yazar, Bedreddin hakkındaki pek çok tartışmayı kitabına taşımış ve belgeler ışığında onu tenkid edenlere cevaplar vermiştir. Bedreddin müdâfaanâmesi niteliğindeki çalışma dokuz bölümden oluşur. İlk bölümde, Hafız Halil'in *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrail* adlı manzum menâkıbnâmesi -Gölpınarlı-Sungurbey neşrinden sonra- ikinci defa transkribe edilmiş, aynı zamanda sadeleştirilerek düz yazıya çevrilmiştir. İkinci bölüm, Bedreddin'e dair bilgi sunan tabakat kitaplarındaki sayfaların tercüme, transkripsiyon ve sadeleştirilmesini kapsar. Bölüm sonuna sayfaların tıpkıbasımları da konulmuştur. Üçüncü bölümde tarih kitaplarında ve silsilenâmelerde Şeyh Bedreddin hakkında yazılanlar derlenip sadeleştirilmiş ve tıpkıbasımları eklenmiştir. Dördüncü bölüm, Sofyalı Bâlî, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Şeyh Bedreddin hakkındaki aldığı mektuplarının tercümesi ve tıpkıbasımını içerir. Beşinci bölümde, tarihsel

²²⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 242.

²²⁶ Musa Kâzım Efendi, *Vâridât Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 113, vr. 22^b.

²²⁷ Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2016, 656 s.

veriler ışığında Şeyh Bedreddin biyografisi ve eserleri kayda geçirilmiş, özellikle Bedreddin kimliği ve isyan hadisesi hakkında kaleme alınan isnadsız yazılar tek tek eleştirilmiştir. Bölümün sonunda Şeyh Bedreddin'e nispet edilen eserlerin ona aidiyeti kaynaklar ve yazma nüshaları taranarak değerlendirilmiştir. Altıncı bölüm, *Vâridât* ve diğer eserleri üzerine yapılmış şerh ve hâşiyelere dair; yedinci bölüm, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Teshîl*, *Letâifü'l-işârât* gibi Hanefî fıkıh kitaplarına referans veren yaklaşık sekiz bin nakilden üç yüz tanesinin tıpkıbasımını ihtiva eder.

Şaban Er, eserine adını da verdiği “son söz” kısmı eserin sekizinci bölümü olarak tasarlamıştır. Bu bölümde Şeyh Bedreddin ile ilgili ortaya atılmış iddia ve ithamları maddeler halinde ayrı bölümlerde incelemiştir. Bunlar; Çelebi Sultan Mehmed'e isyanı iddiası, Abdüllatif Uyan müstear ismi ile Bedreddin'e 1970 yılından itibaren mülhîd, dinsiz, sapık gibi ithamlar içeren yazılar yazan Süleyman Kuku'ya ve aynı şekilde *Tam İlmihal-Se'âdet-i Ebediyye* adlı kitabında benzer ithamlarda bulunan Hüseyin Hilmi Işık'a kaynaklarla reddiye, *Vâridât*'taki âlemin kîdemi, melek-şeytan-cin tafesi ve cesetlerin haşri meselerinde Bedreddin'e atılan iftiralar ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği gibi konulardır. Müellif bu konularda iddia sahiplerinin iddialarını kaynak göstererek ele almış, ardından bu iddialara karşılık literatürdeki bilgilerden ve Şeyh Bedreddin'in kendi eserlerinden hareketle cevaplar üretmiştir. Dokuzuncu bölüm ise kitabın geniş bibliyografyasını maddeler halinde listeler.

2018 yılında ikinci baskısı yapılan çalışma Şeyh Bedreddin ve eserleri hakkında tarihsel kaynaklar ışığında hazırlanmış bu kapsamlı kitabın, Şeyh Bedreddin hakkında çalışma yapacak araştırmacılar için bilgi ve belgeleri asıllarıyla ortaya koyduğu için önemli bir başvuru kaynağı olacağı söylenebilir.

5.11. Ahmet Güner Sayar (d. 1946)

A. Süheyl Ünver ve Sabri Ülgener'in talebesi olan, hocalarının entelektüel portrelerini özgün bir perspektif ve yöntemle ele alan Ahmet Güner Sayar'ın esas ilgi alanı iktisat teorisi ile tarihi birleştiren çalışmalara odaklanır. Tasavvufî neşveye sahip bir muhitte yetişen, Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul 2014), Hasan Âli Yücel (İstanbul 2007) gibi sûfî kültürle doğrudan irtibatlı şahsiyetlere dair nitelikli eserler kaleme alan yazarın *Velâyetten Siyâset'e Şeyh Bedreddin* anlatısı²²⁸ konuya dair en detaylı ve kapsamlı araştırma ürünü bir eser olarak değerlendirilebilir.

Önsözden anlaşıldığı üzere yazarı böyle bir çalışmaya sürükleyen sebep hem duygusal ve düşünsel aidiyetler hem de Şeyh Bedreddin olgusuna yönelik pek çok siyasî ve ideolojik tartışmanın varlığıdır.

Şeyh Bedreddin'in mânevî kimliği, sûfî tefekkürü ve meşrebine Sayar'ın ilk ilgisi Melâmî büyüğü Fatih türbedarı Ahmed Âmiş Efendi'nin müntesibi olan

228 Ahmed Güner Sayar, *Velâyet'ten Siyâset'e Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2018, s. 496.

dedesi Yusuf Bahri Nefesli (1882-1959) vasıtasıyla. Bir yandan *Vâridât* ve Hafız Halil menâkıbnâmesi okumaları, diğer yandan görüş sahası içerisinde tuttuğu Muhammed Nuru'l-Arabî, Harîrîzâde, Âmiş Efendi, Osman Nuri Ergin, Abdülaziz Mecdi Tolun, Muallim Cevdet, Süheyl Ünver vs. gibi Melâmîlik yoluna müntesip şahsiyetlerin Şeyh Bedreddin muhabbeti, yazarın konuyu incelemesindeki hissi ve fikrî sâikleridir. Söz konusu ilgi araştırma düzeyine çıktığında, yazar inanılmaz bir bibliyografik zenginlikle karşılaştığını, ancak hassaten Cumhuriyet sonrası pek çok ideolojik angajmanların içerisinde, isyan olgusunun esas alınması sebebiyle tarihî ve fikrî kimliğinin farklı açılımlarının silikleştiği bir Şeyh Bedreddin portresine muhatap olduğunun altını çizer. Dolayısıyla kendi içinde tutarlı, rasyonel, tarihsel kaynaklara dayalı bir portre resmetme gayesine matuf bu eserini kaleme alır. Çalışma bir zihniyet ve tarihsel kimlik olarak Şeyh Bedreddin'i inceler. Bu yönüyle eser, yazarın Süheyl Ünver, Sabri Ülgener, Hasan Âli Yücel ve Abdülbaki Gölpınarlı kitaplarındaki anlatı üslup ve yorum metodunun bir devamı olduğunu hemen akla getirir.

500'ün üzerinde kaynağın kullanıldığı, dipnotları derlense müstakil bir kitap hacmine ulaşması muhakkak olan bu çalışma Şeyh Bedreddin'i temelde üç boyutuyla ele alır: Mutasavvıf, fakih ve kazasker. Şeyh'in siyasî ve özellikle de -yazarın bir iktisat tarihçisi ve teorisyeni olduğu akılda tutulursa- iktisâdî görüşlerini mufassal bir şekilde incelemesi, Şeyh Bedreddin literatürü tarihinde eserin değerini artıran en önemli farklılıktır. Şehâdetinin 600. yılı münasebetiyle Şeyh Bedreddin'e ithaf edilen çalışmada, ilgili literatürde söz konusu edilen neredeyse tüm yaklaşımlar analize tâbi tutulur. Güçlü bir kaleme sahip yazarın mutasavvıf, fakih ve devlet adamı Şeyh Bedreddin portresinde ulaştığı netice pek çok tartışmayı vuzuha kavuşturur niteliktedir:

(a) *Mutasavvıf Şeyh Bedreddin*: Şayet Şeyh Bedreddin, makam-ı müntehi'ye ulaşmışsa ki, bu tasavvufî makamların varılması en güç olanı, hakka'l-yakîn makamıdır, o, bu durumda bir ihtilalin planlayıcısı ve uygulayıcısı olamaz. Devlete başkaldırmış bir âsî ise, onun irrasyonel dünyası, husûsiyle kutbiyeti şüphelidir ve tartışmaya açıktır.

(b) *Fakih Şeyh Bedreddin*: Şeyh Bedreddin ihtilâl peşinde ömür tüketen biri ise, bu durumda onu, bağlı olduğu Hanefî hukuk sisteminin dışında tutmak gerekiyor ki, bu da pek mümkün görünmemektedir. Zira sarsılmaz bir mantıkla kaleme aldığı fikhî eserleri, siyâseten katledilmesine rağmen, Osmanlı fukahasının başvuru kitaplarından olmuştur.

(c) *Devlet Adamı Şeyh Bedreddin*: Üç yıl süren kadıaskerlik görevi, ona uygulamada Osmanlı toprak rejimine ve mâlikâne sistemine (feodallere) karşı çıkmasına imkân vermiş, timarları yeniden dağıtırken, 'raiyyet oğlu raiyyet' uygulamasının dışında bir yol izlemiş, vakıf gelirlerini garip

gurebaya dağıtarak İslâmî infâka işlerlik kazandırmıştır. Bu girişimlerin revolüsyoner herhangi bir yanı yoktur.²²⁹

Velâyet'ten Siyâset'e anlatısı sistematik bir akışa sahiptir. Şeyh Bedreddin'in hayat menkıbesi bir zihniyetin inşası süreci içerisinde analiz edilir. Sûfî kimlik edinmesinden devlette kazaskerlik görevine, İznik'te göz hapsinden örf ile verilen fetva sonucu dar ağacında asılmasına kadar bütün serüven birincil ve ikincil kaynaklar ışığında incelenir. Kitabın her yönüyle bir Şeyh Bedreddin portresi sunma endişesi, birincil ve ikincil kaynaklarla Şeyh'in eserlerindeki düşünceler arasında metinler arası okuma yapmayı artırdığı söylenebilir.

Şeyh Bedreddin gerçeğine ulaşmaya çalışan kitap, onu -altmışlı yıllar sonrası görüldüğü üzere- ne tek başına Marxist ve iktisadî hürriyetçi, ne de -geleneksel anlatılarda ve şerhlerde görüldüğü üzere- mistik/manevî cephesine yoğunlaşarak, bu perspektifleri mutlak bir açıklama çerçevesi olarak kabul eder. Geleneksel ve modern kabullerin her ikisini de ciddiye alır, ancak Bedreddin olayının kılcal damarlarına nüfûz ederek, dolambaçlı yollarına saparak bir Bedreddin gerçekliğine ulaşmayı amaçlar. İrrasyonel yorumlar ile rasyonel tutumlar arasında “nisbî mutlak” bir yöntem takip ettiğini söyleyen Sayar'ın nezdinde, Şeyh Bedreddin hem bir İslam mutasavvıfı hem de eko-politik alanda varlığını izhâr eden bir şahsiyettir. Dolayısıyla onun düşünür kimliği (siyasî ve iktisadî görüşleri) ile aksiyonerliği (kazaskerliği) ancak birlikte alındığında resmin ana ve tâli çizgileri birbirini tamamlayacaktır.

Yazar'a göre Şeyh Bedreddin'e dair birincil kaynaklardaki bilgi ve belge boşlukları, ikincil literatürde politik-ideolojik referanslarla doldurulmaya çalışılmıştır. Bu dolguların bazıları aşırı ve gerçek dışı yorumlar içerse bile, Bedreddin'in bir yönüne az da olsa ışık tuttuğu için kendi içinde anlamlı kabul edilebilir. Dolayısıyla tüm Bedreddin literatürü ciddiye alınması gereken bilgi materyalleridir.²³⁰

Sayar, Şeyh Bedreddin'in “vahdet-i vücûda maddeci yorum” getirdiğini iddia etmektedir. Bu bir anlamda -Gölpınarlı'nın da ileri sürdüğü üzere- müfrid vahdet-i vücûdçuluktur.

Bir adım daha ileriye gidelim: Bizâtihi onun vahdet-i vücûda getirdiği maddeci yorum bugün, maalesef, tasavvuf tarihçileri tarafından yeterince günışığına çekilemediğinden, tasavvuf karşıtlarının yaklaşımına göre onu, “merdud ehlullah” yapmıştır. Maddeyi red, imkânı reddetmek olacağından, Şeyh Bedreddin'in materyalist olduğu iddiaları ise, onun metafiziği rasyonelleştiren yaklaşımından ileri gelmektedir ki, doğrusu da budur. Hz. Ali'nin ‘görmediği Allah'a inanması'ndan Ahmed Âmiş Efendi'nin ‘rûyete bak!'na kadar, bu bağlamda söylenenler, inananlar

229 Sayar, *a.g.e.*, s. 452-453.

230 Sayar, *a.g.e.*, s. 454.

için birer iknâî delildir. Geriye kalan, Şeyh'in fakih kimliğinde tam bir mutabakatın sağlanmış olmasıdır.²³¹

Sayar, Şeyh'in sûfî kimliğini Niyâzî Mısırî-Muhammed Nûru'l-Arabî-Ahmed Âmiş Efendi'de temerküz eden Melâmî anlayış doğrultusunda inşa eder. Çalışma Şeyh'in iktisâdî (s. 208-233) ve siyasî görüşlerini (s. 234-269) müstakil bölümler altında bütün boyutlarıyla incelediği halde tasavvufî görüşlerini aynı hassasiyetle ele almamakta, sadece "Şeyh Bedreddin: Mutasavvıf" (s. 106-179) bölümünde onun sûfî kimliğine ve genel tavrına dair söylenenleri değerlendirmekle yetinmektedir. Şeyh'in iktisadî ve siyasî görüşlerinin paralelinde ve irtibat dahilinde, "tasavvufî görüşleri" başlıklı bir alt bölüm açılıp da, özellikle Molla İlâhî, Yavsî, Nûreddinzâde, Harîrizâde ve Muhammed Nuru'l-Arabî gibi Osmanlı *Vâridât* şerhlerinin ortaya koyduğu tasavvuf metafiziği içerikli yorumlar birbiriyle kıyaslanarak, benzer ve ortak yönler açıklanarak Bedreddin'in vahdet, vücûd, madde vs. konularında sûfî metafiziğinin çizgileri çekilseydi, yazarın "mutasavvıf Şeyh Bedreddin" portresinin nüansları daha fazla ortaya çıkar ve belki de pek çok iknâî delil nazarî-irfânî delil seviyesine yükselirdi.

Sayar, Şeyh Bedreddin kimliğinin ele avuca sığmayan çok yönlülüğü içerisinde kaybolmanın, bilgi boşluklarının getirdiği açmaz ve çıkmazların bir neticesi olarak Cumhuriyet sonrası siyasî-ideolojik endişelerle yapılan çoğu çalışmayı gerçeklikten yoksun ultra-amprik spekülasyonlar şeklinde görür. Şeyh'in iştirâk-i nisâ bağlamında Thomas Campenalla'ya bağlanması, Thomas Moore'dan daha bilimsel olduğunun söylenmesi, *Vâridât*'la Leibnitz'in *Monadologie*'si arasında ilgi kurup ilk Osmanlı panteisti addedilmesi, sosyalizm bağlamında Marx'ın yanına iliştilmesi vs. yaklaşımlar anakronik ve hatalı yorumlardır. Aslında herkes kendi Şeyh Bedreddin'ini bulmak ve/veya kendini Şeyh Bedreddin'de görmek arzusundadır. Ahmet Güner Sayar'ın elinde Şeyh Bedreddin portresi ise şöyle çizilip duvara asılmıştır:

Yazdıklarının aydınlığında, kesinlikle ifâde edilebilir ki, Şeyh Bedreddin, ne Bâtûnîdir, ne Kalenderîdir, ne İbâhîdir, ne Hurûfidir, ne Râfîzîdir, ne de Şîî ve Alevî! Kur'an âyetlerinin zâhirî ve bâtûnî anlamlarını birlikte ele alan, Sünnî bir Müslüman: İbn Arabî, Sadreddin-i Konevî ve Dâvud-ı Kayserî çizgisinde mühim bir mutasavvıf, İslâm hukukunda İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye ve İmam Gazâlî'ye eleştirel akılla bağlı sıkı bir fakihtir. Kadıaskerliğinde, hayata geçirdiği ilkelerin en kayda değer olanı, hiç şüphesiz, Osmanlı toprak rejiminin islâhâta yönelik uygulaması olmuştur. Timar rejiminin soysuzlaşmasıyla ortaya çıkacak olan derebeyliğe, çok önceden karşı çıkmış, toprakta, İslâm'la uyumlu özel mülkiyete açılacak yolu görmüş, bir devlet adamıdır. Farklı dinlere gösterdiği hoşgörü ise

231 Sayar, *a.g.e.*, s. 455.

Kur'ân âyetleriyle desteklenmiştir. Öte yandan, şâyet Şeyh Bedreddin, bir insan-ı kâmil olarak, kaptan kaba boşalıyorsa, bu hâl, inananlar için geçerli olsa bile, esasen o da metafiziktir. İslâm'ın son derece önemli felsefî, *zâta mahsus zihni ikrâmı*, derûnî ve ahlâki bir damarı olan tasavvuf düşüncesidir. Tasavvuf doktrininin Ekberî geleneği, Şeyh Bedreddin'le mühim bir yorumcusunu kazanmıştır.²³²

5.12. Diğer Çeviri-İnceleme Çalışmaları

Yukarıda zikredilen çeviri-incelemelerin dışında 1990 yılında şair-çevirmen Cengiz Ketene'ye (d. 1950) ait *Vâridât* tercümesiyle karşılaşırız. Ketene çevirisini Bilal Dindar'ın Paris Sorbonne'da Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ı üzerine yaptığı Fransızca tezindeki tenkitli neşirden istifade etmiş, metne hiçbir yorum eklemekten herkesin anlayacağı bir dille çeviride bulunduğunu ileri sürmüştür.²³³ Kitap içerisinde Şeyh Bedreddin'e ve *Vâridât*'a dair inceleme yapmayacağını, sadece tercüme ile iktifa edeceğini eserin girişinde belirtir.

Diğer bir çalışma ise Alevîlik ve Anadolu sûfilîği üzerine araştırmalarıyla tanınan Baki Yaşa Altınok'a (d. 1946) ait inceleme-çeviridir.²³⁴ Muhammed Nûru'l-Arabî tarafından Arapça olarak şerh edilen ve Ali Örfî tarafından Osmanlıca'ya tercüme edilen *Vâridât*'ı diğer nüshalarla da karşılaştırarak günümüz diline sadeleştirerek aktarmıştır. *Vâridât*'a dair inceleme kısmında, Osmanlı'dan günümüze eser hakkında kalem oynatan hemen hemen tüm şârih, münekkîd ve araştırmacıların görüşlerinden alıntılarda bulunur.²³⁵ Görüşleri kısaca değerlendiren Altınok'un *Vâridât* hakkındaki kanaati şöyle neticelenir:

Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı okunduğunda, mal paylaşımında eşitlik, Osmanlı vakanüvislerinin ileri sürdüğü gibi devlete ve padişaha karşı açık isyan görülmez. Ayrıca mehdîlik iddiası, Hıristiyanseverlik, dinler üstü inanç ve mum söndü gibi anlayışlara da rastlanmaz... Meseleye Osmanlı tarihçileri ve bir takım ulema açısından baktığımızda Babailer ve diğerlerinde olduğu gibi Bedreddin hakkında da olumsuz bir tablo ortaya çıkar. Diğer yandan Şeyh Bedreddin hareketi resmi tarihi dışlayanların bakışıyla siyasal iktidara yönelik bir halk eylemi olarak görülür. Bu bakış açısına göre o, Türk tarihinin ilk yenilikçisi, çağdaş, özgürlükçü düşünceyi ve emeğe saygıyı ilk ortaya koyan bir aydınlanma kuramcısı ve öncüsüdür. Son söz olarak diyebiliriz ki, Bedreddin'in içinde bulunduğu ortam ve eserleri derinlemesine incelendiğinde bu iki zıt anlayışın gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Bedreddin'in eseri, *Vâridât*'taki Mevlânâ'nın şu dizeleri bu

232 Sayar, *a.g.e.*, s. 456.

233 Cengiz Ketene, *Vâridât*, Ankara: Genesis Kitap, 2011, s. 5.

234 Baki Yaşa Altınok, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2000.

235 Altınok, *a.g.e.*, s. 71-99.

konuda en güzel cevaptır sanıyoruz. Toz yatışıp temizlenince gerçekleri görürsün / Altındakinin at mı eşek mi olduğun bilirsin.²³⁶

Baki Yaşa Altınok'a göre Şeyh Bedreddin düşüncesi İbn Arabî'ye dayalı vahdet-i vücûd felsefesidir.

Diğer bir çalışma ise Ayşe Kösen'e ait *Vâridât* tercümesidir.²³⁷ Kösen eser ve müellifi hakkında bilgi vermeksizin sadece metin çevirisiyle yetinmiştir.

5.13. Tezler

Şeyh Bedreddin'in sûfi kimliği ve düşüncesi üzerine Cumhuriyet döneminde doktora düzeyinde iki tez çalışması yapılmıştır: Bilal Dindar²³⁸ ile Ali Kozan'ın çalışmaları.

Batı'da *Vâridât* üzerine ilk akademik çalışmayı yapan Dindar, aynı zamanda *DÎA*'da "Bedreddin Simavi" maddesinin yazarıdır. Tez çalışması üç bölümdür: Şeyh Bedreddin'in tarihsel kişiliği, *Vâridât*'a dayalı Şeyh Bedreddin felsefesi, *Vâridât* metninin neşri. Şeyh Bedreddin'i vahdet-i vücûdçu sûfiler kapsamında değerlendirir. Metin kritiği ise 818, 823, 1267 ve 1280 tarihli dört nüshanın mukayesesi üzerinden yapılmıştır. Ancak ilk iki nüshanın ferağ kaydındaki 818 ve 823 tarihleri, nüshanın istinsah kayıtları değil Şeyh Bedreddin'in vefat tarihleridir. Son iki nüsha ise çok geç tarihli yazmalar olup belki de bir metin incelemesinde dikkate alınmaktan uzak nüshalardır.

Hem yüksek lisans²³⁹ hem doktora tezinde²⁴⁰ Şeyh Bedreddin ve *Vâridât*'ı üzerine çalışan Ali Kozan, yüksek lisans tezinin birinci bölümünde, Şeyh Bedreddin'in hayatı, şahsiyeti ve eserlerine; ikinci bölümde Ankara Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durum değerlendirmesi ve bu bağlamda isyan hadisesine; üçüncü bölümde tasavvuf kültüründe vahdet-i vücûd anlayışı ve *Vâridât* geleneği ile birlikte, *Vâridât* adlı tasavvuf risalesinin metin neşrine yer verir. Neşir elde edilen 12 nüshadan 5'inin karşılaştırılması, nüshalar arasında istinsah tarihi en erken olan Nuru Osmaniye 4900 numarada bulunan 1083/1672 istinsah tarihli *el-Vâridât fi'z-Zât ve'l Esmâi ve's-Sıfât* adlı yazma asıl kabul edilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.²⁴¹ Türkiye'de yapılan ilk *Vâridât* edisyon kritiği Ali Kozan'a aittir.

²³⁶ Altınok, *a.g.e.*, s. 100.

²³⁷ Ayşe Kösen, *Vâridât*, Ankara, Midas Kitap, 2013.

²³⁸ Bilal Dindar, "Sayh Badr al-Din Mahmud et ses Waridat", Doktora tezi, Sorbonne Üniversitesi, 1975, 222 s.

²³⁹ Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve *Vâridât*'ın Metin Kritiği", Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2003, 218 s.

²⁴⁰ Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007, 228 s.

²⁴¹ Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve *Vâridât*'ın Metin Kritiği", s. 110.

İki bölümden oluşan doktora çalışmasının ilk kısmı yüksek lisans tezinin birinci ve ikinci bölümlerinin içeriğinin detaylandırılmasıdır. Şeyh Bedreddin üzerine yapılan müsbet veya menfi değerlendirmelerin kaynağı olarak genellikle itikadî ve felsefî görüşlerinin yer aldığı *Vâridât* eseri gösterildiği için, ikinci kısımda Şeyh Bedreddin'in bu alanla ilgili görüşleri kapsamlıca incelenmiştir. Kozan'ın doktora tezi, Türk tasavvuf tarihini günümüze değin etkileyen en önemli metinlerden biri olan *Vâridât*'taki tasavvuf anlayışına dair ilk akademik seviyede incelemidir. Tezinde ulaştığı son netice şöyledir:

Şeyh Bedreddin olgusu, XV. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve etkisini daha sonraki yüzyıllarda sürdüren, hatta günümüzde dahi canlılığını koruyan ve bu yönüyle de bugüne ait bir takım söylemsel etkinliklere de konu olan bir yapı arz etmektedir. Ancak onu, ideolojik, anakronik veya subjektif değerlendirmelere tabi tutmak kanaatimizce, Şeyh Bedreddin'i daha da anlaşılabilir bir hale getirecektir. Bu noktada konunun sağlıklı bir şekilde ortaya konulması, bilimsel bakış açılarıyla mümkün olacaktır. Çalışmamızın da bu amaçla atılmış bir adım olduğu kanaatindeyiz.²⁴²

6. Sonuç: Literatürel Bir Değerlendirme

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e en tartışmalı tasavvuf eserleri kategorisinde ilk sırada yer verebileceğimiz Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı vahdet-i vücûd düşüncesinin ürettiği temel dinî-felsefî meselelere çarpıcı vâridlerle dokunan bir metindir. Aynı zamanda oldukça zengin ama aynı oranda farklılık barındıran ve çatışan yorumlara tarihsel düzlemde kendine özgün bir literatürde süreklilik kazandıran kültürel ve hermenötik bir olgudur.

Vâridât'ın Osmanlı düşünce havzasında üç farklı yorum geleneğini ürettiğini söylemek mümkündür: Birinci gelenek, Molla İlâhî-Şeyh Yavsi şerh ekolüdür. Bu ekolün *Vâridât*'ı ele alış tarzı -her ne kadar vahdet-i vücûd doktrini ve literatürü çerçevesinde olsa da- ulema görüşlerini dikkate alır tarzıdır. İkinci geleneğin temsilcisi Nûreddinzâde'dir. Mürşidi Sofyalı Bâli Efendi'nin -ki devrin sultanına Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* aleyhinde "mülhidlik ve zındıklık suçlaması ihtiva eden bir lâyiha sunmuştur- izinden giden halifesi Nûreddinzâde şeriat-hakikat çatışması dolayımında *Vâridât*'a pek çok meselede yazılı eleştiri getiren ilk mutasavvıftır. Nûreddinzâde'nin reddiye anlayışı Kurt Mehmed Efendi, Sofyalı Bâli gibi devrin sultanı I. Ahmed'e arzı takdim eden Aziz Mahmud Hüdâyî ve bazı noktalarda İsmail Hakkı Bursevî ile devam ettirilir. Üçüncü yorum geleneğinin temsilcileri ise Muhammed Nûru'l-Arabî ve takipçileri Ali Örfî (ö. 1887), Manastırlı Âbidin Bey ve Harîrîzâde'dir. Gölpinarlı'nın ifadesiyle diğer Osmanlı şârihleri gibi *Vâridât* içeriğini ta'dile değil tavihe çalışan, Şeyh Bedreddin'i kutbiyyet makamında gören

242 Ali Kozan, "Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri", s. 189.

Nûru'l-Arabî'nin *Vâridât* anlayışı Harîrîzâde üzerinden Osmanlı'nın son devrine taşınır ve Cumhuriyet dönemi Melâmî çevrelerince benimsenir.

Osmanlı XIX. asrına geldiğimizde, şerhsiz müstakil *Vâridât* tercümeleriyle yüz yüze geliriz. İlk çeviri biyografisi hakkında detaya sahip olmadığımız Muhammed b. Ahmed'e aittir. Tercüme nüshalarının fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda, Muhammed b. Ahmed'in dönem itibarıyla revaçta olan bir metin ürettiği söylenebilir. İkinci tercüme ise İttihat-Terakki Şeyhülislâmı Musa Kâzım'ındır. Vâridleri başlıklandırarak metne sistematik bütünlük kazandırması sebebiyle, Cumhuriyet devrinde de -Yener ve Gölpinarlı örneğinde- istifade edilen bir çeviri ortaya koymuştur. Gölpinarlı çevirisi özellikle Eyüboğlu ve Korkmaz çalışmalarında kullanılmakla birlikte, Timuroğlu dahil bu çevirilerin iddiası halk Türkçesini ve yenilikçi üslubu *Varidât* literatürüne aşladıkları yönündedir. Bu aşılama *Vâridât*'ın dayandığı sûfi terminolojiyi koruyan değil büyük oranda anlam dönüştürmesine uğratan, metnin muhtevasını daha da kapalı kılan bir faaliyettir.

Yetmişli yılların başından itibaren ivme kazanan (bkz. Ek 2: Grafikler) Cumhuriyet Dönemi *Vâridât* çeviri-incelemeleri başlı başına devasa sorunlar üretir türden kitaplardır. Çoğunluğu Nazım Hikmet'in bir isyan serüveni anlatısı *Şeyh Bedreddin Destanı*'ndan etkilenip politik-ideolojik sâiklerle ortaya çıkan bu araştırmalar hala güncelliğini koruyan "hangi *Vâridât* hangi Şeyh Bedreddin?" sorusunun da mimarlarıdır. Sorunun cevaplanma sürecinde iki çeşit perspektif ve tanımlama üretildiği ileri sürülebilir: Birincisi; Yaltkaya, Gölpinarlı, Balaban, Kurdakul, Yüksel, Er, Sayar ve Altınok tarafından ortaya konan -detayda aralarında pek çok farklı nüans ve yorumlar söz konusu olsa da- *Vâridât*'ın bir tasavvuf ve vahdet-i vücûd içerikli metin şeklinde algılanma biçimidir. İkincisi; Yener, Kaygusuz, Eyüboğlu, Timuroğlu ve Korkmaz'ın kitaplarında görüldüğü üzere isyan olgusunu yorumunun ana kalkış noktası haline getiren, Şeyh Bedreddin imajını Osmanlı'da ilk devrimci, yenilikçi, komünist, panteist vs. gibi anakronik ideolojik angajmanlar içerisine sokan, *Vâridât*'ı da bu imajın düşünsel açılımını bulduğu bâtinî felsefenin başyapıtı haline getiren bir perspektiftir.

Şunu tespit ettik ki, Cumhuriyet sonrası *Vâridât* çeviri-incelemeleri Şeyh Bedreddin'in kendinde sûfi düşüncesinin boyutları nedir sorusuna mevcut literatürdeki birikime odaklanarak cevaplar üretmiyor. Girişte de ifade ettiğimiz gibi herhangi bir düşüncenin kendindenliğini idrak etmek aynı zamanda tarihsel süreçte literatürel açılımlarına yoğun referanslarda bulunmayı gerektirir. Osmanlı şerh geleneğinden soyutlanarak yapılan, Şeyh Bedreddin'in ilmî, tasavvufî ve siyasî yönleriyle ünsiyet kurmayan Cumhuriyet sonrası söz konusu ideolojik *Vâridât* araştırmalarının, metnin zamanla vücut bulan metafiziksel ve kültürel hafızasının yitimine sebebiyet verdiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

Vâridât dolayımında ortaya çıkan tüm bu güncel sorunlara açık, kesin ve gerçekçi cevaplar vermek şimdilik pek mümkün gözükmemektedir. Zira *Vâridât*

kısa hacimli anlaşılabilir bir tasavvuf metni olmasından öte yoğun ve karmaşık literatürel sürekliliğe sahip, yorumsama değişkenliği gösteren hem teorik hem de tarihsel bir olgudur. Bu olgunun anlaşılması için öncelikli olarak *Vâridât* şerhlerinin, tercümelerinin -her ne kadar nedrette kalan lisansüstü çalışmalar yapılmış olsa da- akademik bilimsel bir neşre ve incelemeye konu olması, şerhler arası -her bir vâriddeki- yorum farklarının ve ortaklıklarının tahlil edilmesi, tahlillerin bütüncül iddialara dönüşmesi, kısacası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e *Vâridât* hâfızasını biçimlendiren tüm yazılı unsurların tek tek araştırılması kaçınılmazdır. Bu çaba gösterilmediği müddetçe *Varidât* ve dolayısıyla Şeyh Bedreddin düşüncesine dair çağdaş değerlendirmelerimizin çoğu âfâkî derekede öngörülerden ibaret kalmaya mahkûmdur.

Ek-1: Kronolojik Şeyh Bedreddin ve Vâridât Literatürü

Vâridât Yazma Nüshaları

1. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, nr. 0767, vr. 43^b-63^b.
2. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü, nr. 4900, vr. 39^a-56^b.
3. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bölümü, nr. 1222, vr. 1^b-15^b.
4. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 3052, vr. 1^a-24^b.
5. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2874, vr. 1^a-34^b.
6. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2841, vr. 154^b-183^a.
7. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2574, vr. 1^b-25^b.
8. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 1441, vr. 78^a-105^a.
9. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 2999, vr. 1^a-31^a.
10. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 1683, vr. 1^a-30^b.
11. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, nr. 0304, vr. 1^b-42^a.
12. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa Bölümü, nr. 0014, vr. 1^a-35^b.

13. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları Bölümü, nr. 0019, vr. 1^b-30^a.
14. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bölümü, nr. 0197, vr. 49^b-72^a.
15. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bölümü, nr. 1024, vr. 27^b-42^a.
16. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bölümü, nr. 1529, vr. 1^b-16^a.
17. İbn Kadı Simavna Bedreddin Mahmud b. İsrail, *el-Vâridât fi'z-Zati ve'l-Esmâi ve's-Sıfat*, Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, nr. 8533, vr. 1^b-40^b.

Vâridât Şerhleri Yazma Nüshaları

Abdullah İlahi

1. Abdullah İlahi Simavi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemalat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa Bölümü, nr. 1235, vr. 1^b-81^a. (890 tarihli müellif nüshası)
2. Abdullah İlahi Simavi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemalat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1325, vr. 109.
3. Abdullah İlahi Simavi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemalat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 2037, vr. 119.
4. Abdullah İlahi Simavi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemalat*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Bölümü, nr. 182, vr. 125.
5. Abdullah İlahi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemâlât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 414, vr. 1^b-73^b.
6. Abdullah İlahi, *Keşfü'l-Vâridât li-Talibi'l-Kemâlât*, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi Bölümü, nr. 145, vr. 59^b-138^a.

Şeyh Yavsi

1. Muhyiddin b. Muhammed Mustafa İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, nr. 0645, vr. 1^b-192^b.
2. Muhyiddin b. Muhammed Mustafa İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2620, vr. 118.
3. Yavsi el-İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0025, vr. 1^b-97^b.
4. Yavsi el-İskilibî, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Bölümü, nr. 435, vr. 1^b-195^b.

5. Muhammed b. Mustafa el-Yavsi el-İmadi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlübaba Bölümü, nr. 00307, vr. 2^b-180^a.
6. Şeyh Muhyiddin el-Yavsi el-İmadi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 03611, vr. 1^b-292^b.
7. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, nr. 01234, vr. 1^b-119^a.
8. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 01055, vr. 1^b-150^b.
9. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, nr. 00411, vr. 1^b-294^a.
10. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Tuhfetü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 03418, vr. 1^b-59^b.
11. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Kütahya Zeytinolu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 00692, vr. 1^b-104^a.
12. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü nr. 01092, vr. 1^b-104^b.
13. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü nr. 01093, vr. 1^b-291^b.
14. Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, *Hakikatü'l-Hakaik fi Şerhi Keşfi Esrari'd-Dakaik*, Topkapı Yazma Eserler Kütüphanesi, Hazine Bölümü nr. 01733.

Nûreddinzâde

1. Muslihuddin Mustafa b. Nureddin Ahmed Filibevi Nûreddinzâde, *Şerhü'l Vâridât-ı Kadı Simavne*, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, nr. 1103, vr. 123-134.
2. Muslihuddin Mustafa b. Nureddin Ahmed Filibevi Nûreddinzâde, *Risâle fi İzâhi ma vakaâ fi's-sırrillezî ebânehu Mahmûd es-Simâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 2079, vr. 209-272.
3. Muslihuddin Mustafa b. Nureddin Ahmed el-Filibe Nûreddinzâde, *Şerhu'l Vâridât li Kadı Simavna*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 1002, vr. 1^b-44^b.

4. Muslihuiddin Mustafa b. Nureddin Ahmed Filibeve Nüreddinzâde, *Şerhi'l Vâridât-ı Kadî Simavne*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye Bölümü, nr. 645, vr. 194^a-221^b.

Muhammed Nuru'l-Arabî

1. Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 167, vr. 2^b-47^a.
2. Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 616, vr. 2^b-35^a.
3. Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 702, vr. 71^b-86^a.
4. Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1253, vr. 25^a-82^a.
5. Muhammed Nuru'l Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3000, vr. 1^b-52^b.

Nuru'l-Arabî Şerhinin Ali Örfî Tarafından Yapılan Tercümesi

1. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 4329, vr. 1^b-39^b.
2. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1958, vr. 36^a-60^a.
3. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0875, vr. 1^b-47^b.
4. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0542, vr. 1^b-29^a.
5. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0419, vr. 70^b-110^a.
6. Ali Örfî, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 269, vr. 38^b-73^a.
7. Ali Örfî, *Şerh-i Vâridât-ı Bedreddin Tercümesi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 0983.
8. Ali Örfî, *Tercüme-i Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, nr. 0818.

Nuru'l-Arabî Şerhinin Manastırlı Abidin Bey Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi

1. Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Letaifü't-Tahkikat fi Şerhi'l-Vâridât*, şrh. Zeynelabidin Efendi, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 167, vr. 2^b-47^a.

2. Zeynelabidin, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 717, vr. 1^b-70^a.²⁴³
3. Zeyneabidin, *Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 616, vr. 2^b-35^a.
4. Zeynelabidin, *Vâridât Şerhinin Manzum Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2663.
5. Zeynelabidin, *Sirac-ı Gayb Tercüme-i Şerh-i Vâridât*, Milli Kütüphane, nr. 5288.

Harîrîzâde

1. Mehmed Kemaleddin Haririzade, *Futuhât el İlahiyye Şerh-i Vâridât-ı İlahiyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 507, vr. 1^b-217^a.
2. Mehmed Kemaleddin Haririzade, *Futuhât el İlahiyye Şerh-i Vâridât-ı İlahiyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr.1543, vr. 1^b-50^a.

Vâridât Tercümeleri Yazma Nüshaları

Muhammed b. Ahmed

1. Muhammed b. Ahmed Hazuf, *Vâridât Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 5775, vr. 1^b-41^a.
2. Muhammed b. Ahmed Hazuf, *Vâridât Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 4329, vr. 41^b-67^b.
3. Bedruddin Mahmud b. İsrail İbn Kadı Simavne, *Tercüme-i Vâridât*, çev. Muhammed b. Ahmed, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2557, vr. 1^b-44^a.
4. Bedreddin Mahmud b. İsrail İbn Kadı Simavne, *Tercüme-i Vâridât*, çev. Muhammed b. Ahmed, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 2771, vr. 1^b-42^a.
5. Mehmed bin Ahmed, *Tercüme-i Vâridât*, Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 145, vr. 334^b- 357^b.
6. Mehmed bin Ahmed, *Tercüme-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1832, vr. 1^b-28^a.
7. Mehmed bin Ahmed, *Tercüme-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0033, vr. 1^b-26^b.
8. Mehmed bin Ahmed, *Tercüme-i Vâridât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 1142, vr. 1^b-47^a.

243 Bu yazma nüshanın mütercimi katalog kayıtlarında sehven Abdürrahim b. Ali Fedai'ye ait olarak girilmiştir.

9. Muhammed b. Ahmed, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 980, vr. 1^b-52^a.

Musa Kâzım Efendi

1. Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 981, vr. 62.
2. Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 2174, vr. 1^a-25^a.
3. Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 4329, vr. 68^b-114^b.
4. Musa Kâzım, *Tercüme-i Vâridât-ı Bedreddin*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, nr. 982, vr. 55.
5. Musa Kâzım Efendi, *Vâridât Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 0113, vr. 1^a-27^b.
6. Musa Kâzım Efendi, *Vâridât Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Bölümü, nr. 0564, 1^a-90^a.

Şeyh Bedreddin Hakkında Yazılan Lâyiha ve Mektuplar

1. Bâli-i Sofyevî, *Lâyiha*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 825, vr. 13^b-14^a.
2. Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tezâkir*, İbb Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, nr. 385, vr. 56^b-58^a.
3. Mollazâde Süleyman b. Hasan Köstendilli, *Mektûbat-ı Erbaîn*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 283, vr. 35^{a-b}.

Osmanlıca Makaleler²⁴⁴

1. Mehmed Zeki Pakalın, “Şeyh Bedreddin Simâvî Vak’ası”, *İslam Mecmuası*, 1332, c. 4, sy. 43, s. 890-893.
2. Mehmed Zeki Pakalın, “Şeyh Bedreddin Simâvî Vak’ası”, *İslam Mecmuası*, 1332, c. 4, sy. 44, s. 908-912.
3. Mehmed Zeki Pakalın, “Şeyh Bedreddin Simâvî Vak’ası”, *İslam Mecmuası*, 1332, c. 4, sy. 45, s. 923-927.
4. Franz Babinger, “Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin (Mukaddime)”, *Dergah*, 1337, c. 2, sy. 13, s. 5.
5. Franz Babinger, “Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin”, çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1337, c. 2, sy. 16, s. 54-55.

244 Bu bölüm İSAM Osmanlıca Makaleler Veritabanı taranarak oluşturulmuştur.

6. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1337, c. 2, sy. 17, s. 70-71.
7. Ahmed Rıfık, "Tarih-i Tasavvuf Tetebbuları: Şüheda-yı Hakikat-2 Bedreddin Simavî", *Alemdar*, 1337, nr. 767-3064.
8. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 18, s. 90-92.
9. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 19, s. 101-102.
10. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 20, s. 116-118.
11. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 21, s. 131-132.
12. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 22, s. 157-158.
13. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 23, s. 172-174.
14. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 2, sy. 24, s. 183-185.
15. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 25, s. 11-12.
16. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 26, s. 24-25.
17. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 27, s. 42-43.
18. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: Bedreddin'in Nazariyesi" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 28, s. 59-61.
19. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: Bedreddin'in Nazariyesi" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 29, s. 77-78.
20. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: Bedreddin'in Nazariyesi" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 30, s. 93-94.
21. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 31, s. 110.
22. Franz Babinger, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: Bedreddin ve Safeviler" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 33, s. 138-139.

23. Franz Babinger, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin: Bedreddin ve Safeviler" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 34, s. 158-159.
24. Franz Babinger, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 40, s. 59-61.
25. Franz Babinger, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd), çev. Köprülüzade Ahmet Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 41, s. 77-78.
26. Franz Babinger, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin" (Mâba'd): Küçük Asya'da Mezhep Teşkilatı, çev. Köprülüzade Ahmed Celal, *Dergah*, 1338, c. 3, sy. 37, s. 499-500.
27. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Anadolu Tarih-i Dinisi Hakkında Notlar" (F. Babinger'in *Schejch Bedreddin Der Sohn des Richters von Simaw* nam Eseri Münasebetiyle *Der Islam* Mecmuası c. 12, s. 1-106-1; c. 12, s. 103-109), *Dergah*, 1339, c. 4, sy. 42, s. 82-83.
28. Mehmed Şerefeddîn, "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn", *Mihrab*, 1340, c. 1, sy. 21-22, s. 755-768.
29. Mehmed Şerefeddîn, "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn", *Mihrab*, 1340, c. 1, sy. 23, s. 825-832.
30. Mehmed Şerefeddîn, "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn", *Mihrab*, 1340, c. 1, sy. 24, s. 866-872.
31. Yusuf Ziya, "Şeyh Bedreddîn", *Mihrab*, 1341, c. 2, sy. 28, s. 173-180.
32. A. Hilmi Ömer, "Revue De Monde Musulman Mehmed Şerefeddin Şeyh Bedreddin", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 9, s. 193-194.

Cumhuriyet Dönemi Kitaplar

1. M. Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1924.
2. Nazım Hikmet Ran, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, İstanbul: Yeni Kitapçı, 1936.
3. A. Süheyl Ünver, *Simavneli Bedreddin ve Hekim Hacı Paşa*, İstanbul: y., 1939.
4. Halil b. İsmail Şeyh Bedreddin, *Die Vita (menaqibname) des schejch Bedreddin*, haz. Franz Babinger, Leipzig: Universitatea Mihaileana Din Iaşi, 1943.
5. Şeyh Bedreddin Simâvi, *Vâridât*, çev. Mustafa Rahmi Balaban, İstanbul: Gayret Kitabevi, 1947.
6. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1957.
7. Rechid Saffed Atabinen, *L'oe cuménicité des Turcs Simavnalı Bedreddin*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1958.

8. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sosyalistler II: Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, 1965.
9. Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.
10. A. Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin Meselesi*, İstanbul: Çığ Yayınları, 1966.
11. Semahaddin Cem, *İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
12. Orhan Asena, *Simavnalı Şeyh Bedreddin*, Ankara: Toplum Yayınları, 1969.
13. Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Simâvi, *Vâridât*, çev. Cemil Yener, İstanbul: Elif Yayınları, 1970.
14. Hilmi Yavuz, *Bedreddin Üzerine Şiirler*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1975.
15. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul: Döler Reklam, 1977.
16. Nedim Gürsel, *Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
17. Muhammed Nurul'l-Arabî, *Vâridât Şerhi*, haz. M. Saadettin Bilginer ve H. Mustafa Varlı, İstanbul: Sena Matbaası, 1979.
18. İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Der Yayınları, 1980.
19. Vecihi Timuroğlu, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Yazko, 1982.
20. Nazım Hikmet Ran, *Das epos von Scheich Bedreddin*, çev. Yüksel Pazarkaya Stuttgart: Werner Müller, 1982.
21. Muhammed Nuru'l-Arabî, *Vâridât Şerhi*, çev. Fazlı Güvenç, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1982.
22. Mehmet Akan, *Hikaye-i Mahmud Bedreddin*, Ankara: Hacan Yayınları, 1986.
23. Radi Fiş, *Ben de Halimce Bedreddinem*, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Yön Yayıncılık, 1988.
24. Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Simâvi, *Vâridât*, çev. Cengiz Ketene Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
25. Mine Gökçe Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı Kathar Şövalyelerinden Şeyh Bedreddin Yiğitlerine*, İstanbul: Cep, 1990.
26. Fahrettin Öztoprak, *Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazarlar*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1994.
27. Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı Döneminde İki Dava: Şeyh Bedreddin ve Midhat Paşa Davaları*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1995.
28. Abdullah Rıza Ergüven, *Ve Bedreddin*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1995.
29. Hamit Baldemir, *Şeyh Bedreddin'in Toplumsal Düzeni*, İstanbul: Nam Yayıncılık, 1995.

30. Ahmet Hulusi Köker, *Şeyh Bedreddin Kongresi Tebliğleri*, Kayseri: Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997.
31. Ali Yaman, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ufuk Matbaacılık, 1998.
32. Michel Bâlivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyân*, çev. Ela Güntekin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
33. M. Şerefeddin, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: Hayatı, Felsefesi, İsyanı*, haz. İsmail Aka-Mustafa Demir, İstanbul: Temel Yayınları, 2001.
34. Durali Yılmaz, *Şeyh Bedrettin Sufinin İsyanı*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2001.
35. Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.
36. Hasan Aktaş, *Yeni Türk Şiirinde Şeyh Bedreddin Arkeolojisi ve Doktrini*, Edirne: Yort Savul Yayınları, 2003.
37. A. Munis Armağan, *Tire'den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir: Birkar Bilge Karınca Matbaacılık, 2004.
38. Kemal Demirel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin'in Yargılanması*, İstanbul: Yaba Yayınları, 2004.
39. Kadir Mısıroğlu, *Kavuklu İhtilalci Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Sebil Yayınları, 2005.
40. Esat Korkmaz, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2006.
41. Ernst Werner, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, çev. Hakan Sevin, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.
42. Refik Engin, *Şeyh Bedreddin Sıradışı Bir Tasavvufçu*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
43. Kaya Ataberker, *Bedreddin Yaşamı ve Mücadelesi*, İstanbul: İleri Yayınları, 2009.
44. Yaşar Şahin Anıl, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2009.
45. Fahrettin Öztoprak, *Babailer, Balkan Türkleri ve Şeyh Bedrettin*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009.
46. Musa Kâzım Efendi, *Vâridât-i Bedreddin*, haz. Mehmed Serhan Tayşi, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2010.
47. Şeyh Bedreddin, *Camii'l-Fusuleyn Yargılama Usulüne Dair*, çev. Hacı Yunus Apaydın, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.
48. Süleyman Zaman, *Şeyh Bedreddin Simavi: Yaşamı, Dünya Görüşü ve Şiirleri*, İstanbul: Şahkulu Sultan Dergahı Yayınları, 2012.
49. Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, çev. Hacı Yunus Apaydın, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.

50. Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddin: Bir Sufi Alimin Fıkıhçı Olarak Portresi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
51. Mehmet Ali Şentürk, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Nokta Yayınları, 2012.
52. Abdurrezzak Tek, *Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlahi*, Bursa: Emin Yayınları, 2012.
53. Mehmet Çelik, *Tarihten Edebiyata Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Nokta Yayınları, 2013.
54. Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
55. Baki Yaşa Altınok, *Şeyh Bedrettin ve Vâridât*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2013.
56. Ayşe Kösen, *Vâridât*, Ankara: Midas Kitap, 2013.
57. Birol Öztürk, *Anadolu'da Bir Sosyalist Şeyh Bedrettin*, Ankara: Altınpost Yayınları, 2013.
58. Asyacan Nermin Devrimci, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa İsyanı*, İstanbul: Mola Kitap, 2014.
59. Vehbi Bardakçı, *Şeyh Bedreddin Yarın Yanağından Gayrı*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2014.
60. Franz Babinger, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, çev. İlhami Yazgan, Ankara: La Kitap Yayınları, 2014.
61. Rıza Katı, *Vâridât*, İstanbul: Yaba Yayınları, 2015.
62. Hafız Halil, *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.
63. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.
64. Şaban Er, *Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2016.
65. Murat Küçük, *Bedreddin Hayatı ve Düşünceleri*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2016.
66. Şahin Tümöklü, *Yolculuk Felsefe İsyân Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2017.
67. Etem Oruç, *Ege'de Börklüce ve Bedreddin*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2017.
68. Cemal Canpolat, *Şeyh Bedreddin Dede Sultan*, İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, 2017.
69. Nurdan Arca, *Şeyh Bedreddin Uzun İnce Bir Yol*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017.
70. Nazif Uslu, *İsyanın Ruhu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Dramatik Yayınları, 2018.
71. A. Timur Bilgiç, *Babek'ten Bedreddin'e Sönmeyen Ateş*, Ankara: Barış Kitap Basım Yayın, 2018.

72. Barış Çoban, *Şeyh Bedreddin Tarih-Ütopya-İsyan*, İstanbul: Su Yayınevi, 2018.
73. Mustafa Yuka, *Şeyh Bedreddin*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
74. Ahmed Güner Sayar, *Velayet'ten Siyaset'e Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018.
75. Recep İhsan Elicaçık, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018.
76. Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakihî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
77. Ali Haydar Avcı, *Şeyh Bedreddin Börklüce Eylemi Tarihi Öte Yüzünden Okumak*, Ankara: Barış Kitap Basım Yayım, 2019.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler

1. Nazım Hikmet, "Bedreddin'in Ölüsü", *Her Şey Resimli Mecmua*, 1935, sy. 7, s. 9-25.
2. M. Raif Ogan, "Batıl Davalar ve Bedrettin Simavi", *Sebilü'r-Reşad*, 1949, c. 3, sy. 63, s. 199-200.
3. İbrahim Hakkı Konyalı, "Stalin' in Şeyhi Bedreddin-i Simavi", *Tarih Hazinesi*, 1950, sy. 1, s. 3-7.
4. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1950, c. 2, sy. 18, s. 751-753.
5. Mustafa Rahmi Balaban, "Şeyh Bedreddin'in Hayatı II", *Bilgi*, 1951, c. 5, sy. 55, s. 11-13.
6. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1951, c. 2, sy. 19, s. 800-802.
7. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1951, c. 2, sy. 20, s. 841-843.
8. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1951, c. 3, sy. 21, s. 889-891.
9. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1951, c. 3, sy. 22, s. 933-934.
10. Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası*, 1951, c. 3, sy. 24, s. 1025.
11. Orhan Hançerlioğlu, "Mutluluk Üstüne: Şeyh Bedreddin", *Varlık*, 1964, c. 32, sy. 632, s. 5.
12. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türk Sosyalisti Şeyh Bedreddin", *İş ve Dünya*, 1964, c. 30, sy. 247, s. 1-40.
13. Sırrı Alıçlı, "Bedrettin Semaveni İnkılapçı mı, Yoksa İsyancı mı?", *Türk Yurdu*, 1965, c. 4, sy. 3/309, s. 31-33.
14. Ceyhun Atıf Kansu, "Simavnalı Şeyh Bedreddin", *Varlık*, 1965, c. 32, sy. 645, s. 8.
15. Ziya Hanhan, "Şeyh Bedreddin I", *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 52, s. 3685-3688.
16. Ziya Hanhan, "Şeyh Bedreddin II", *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 53, s. 3758-3762.

17. Cahit Öztelli, "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin ve Yeni Buluşlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1968, sy. 228, s. 5000-5001.
18. Cahit Öztelli, "Şeyh Bedreddin Üzerine Açıklamalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1969, sy. 234, s. 5164-5165.
19. Cahit Öztelli, "A. Gölpınarlı'ya Cevabım Şeyh Bedreddin Dolayısıyla", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1969, sy. 245, s. 5477-5482.
20. Orhan Asena, "Simavnalı Şeyh Bedreddin", *Dost*, 1969, c. 22, sy. 61, s. 5-11.
21. Mansur Harmandar, "Şeyh Bedreddin Üzerine Bir Araştırma", *Pınar*, 1970, c. 10, sy. 18, s. 28-30.
22. Antonio Menavino, "Şeyh Bedreddin Dolayısıyla Torlaklar", çev. Lütfi Yücer, *İş ve Düşünce*, 1970, c. 35, sy. 269, s. 6-8.
23. Tekin Sönmez, "Sömürülen Türkiye Koşullarında Kerim Ustalar ve Bedreddin Geleneği", *Sanat ve Toplum*, 1978, sy. 3, s. 72-77.
24. Fehim Nametak, "Princ Musa'î Sejh Bedrettin (Prens Musa ve Şeyh Bedrettin) Nedim Filipovic", *Özgür İnsan*, 1978, c. 6, sy. 54, s. 69-79.
25. Nedim Gürsel, "Thomas Münzer Şeyh Bedrettin ve Nazım Hikmet", *Toplum ve Bilim*, 1978, sy. 4, s. 3-15.
26. Atila Sav, "Hikaye-i Mahmud Bedreddin İsimli Tiyatro Oyunu Üzerine", *Milliyet Sanat*, 1981, sy. 21, s. 42-43.
27. Kürşat Yıldız, "Martin Luther'den Şeyh Bedrettin'e Çağdaş Tarih Anlayışı", *Yeni Olgı*, 1984, c. 3, sy. 2, s. 27-28.
28. Orhan Şaik Gökyay, "Şeyh Bedrettin'in Babası Kadı mı idi", *Tarih ve Toplum*, 1984, sy. 13, s. 16-18.
29. Michel Bâlivet, "15. Yüzyılda Müslümanlar ile Hristiyanlar Arasında Dinsel Kaynaşmanın İki Yandaşı Bir Türk: Simavnalı Bedreddin ve Bir Rum: Trabzonlu Georgias", çev. Aydın Uğur, *Tarih ve Toplum*, 1986, sy. 32, s. 48-55.
30. Bilal Dindar, "Şeyh Bedreddin ve Presokratikler", *Seminer*, 1987, sy. 5, s. 147-153.
31. Bilal Dindar, "Şeyh Bedreddin ve Presokratikler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sy. 2, s. 77-84.
32. Andreas Tietze, "Sheykh Bâli Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin", *Osmanlı Araştırmaları*, 1988, sy. 7-8, s. 115-122.
33. Fahrettin Öztoprak, "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'in Hayatı Vakfıyesi ve Eserleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1990, c. 4, sy. 42, s. 34-40.
34. Mevlüt Uyanık, "Osmanlı Düşünce Tarihinde Toplumsal Bir Muhalefet Olarak Şeyh Bedreddin ve Hareketinin Tahlili", *Belleten*, 1991, c. 55, sy. 213, s. 341-349.

35. Fahrettin Öztoprak, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'de Sosyal Düşünce ve Ekonomik Yaklaşım", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1991, c. 5, sy. 49, s. 55-59.
36. Fahrettin Öztoprak, "Sosyal Düşünce ve Ekonomik Yaklaşım", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1991, c. 5, sy. 50, s. 55-58.
37. Fahrettin Öztoprak, "Şeyh Bedreddin'in Fıkhi ve Tasavvufi Görüşleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1991, c. 5, sy. 54, s. 53-58.
38. Şahin Filiz, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in Fikir Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1992, sy. 1, s. 229-241.
39. Ali Dalay, "Simavna Şeyh Bedreddin ve Olayı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yurdu*, 1992, c. 12, sy. 59, s. 47-49.
40. Bilal Dindar, "Bedreddin Simavî", *DİA*, 1992, c. 5, s. 333-334.
41. Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufi Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat Kültür Vakfı Yayınları*, 1993, s. 21-28.
42. Demirtaş Ceyhun, "Tarihi Yorumlamak ya da Şeyh Bedreddin Destanı", *Varlık*, 1993, c. 59, sy. 1027, s. 36-37.
43. Demirtaş Ceyhun, "Tarihi Yorumlamak ya da Şeyh Bedreddin Destanı", *Varlık*, 1993, c. 59, sy. 1028, s. 33-37.
44. Müfid Yüksel, "Çalınmış Bir Şahsiyet: Şeyh Bedreddin", *İmza*, 1994, sy. 60, s. 13-19.
45. Müfid Yüksel, "Çalınmış Bir Şahsiyet: Şeyh Bedreddin", *İmza*, 1994, sy. 61-62, s. 22-28.
46. Remzi Duran, "Milas Şenköy Şeyh Bedreddin Türbesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, c. 8, s. 413.
47. Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu: Şeyh Bedreddin I", *Tezkire*, 1994, sy. 7-8, s. 57-101.
48. Mehmet Akman, "Şeyh Bedreddin Hadisesine Hukuki Bir Yaklaşım Denemesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları* 1996, c. 10, sy. 1-3, s. 149-169.
49. Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu: Şeyh Bedreddin II", *Tezkire*, 1996, sy. 9-10, s. 229-263.
50. Tayfun Atay, "Çözülmemiş Bir Tarih Sorunu: Şeyh Bedreddin", *Sempozyum Bildirileri Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, 1998, s. 161-179.
51. Mustafa Aşkar, "Şeyh Bedreddin'in Varidat'ı ve Şeyh Muhyiddin Yavsi'nin Şerhi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c. 38, s. 447-451.

52. Ramazan Karaman, "Dini ve Sosyal Bir Olay Olarak Şeyh Bedrettin Hareketi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1998, sy. 114, s. 93-104.
53. Mehmet Necmettin Bardakçı, "Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi ve Şeyh Bedreddin Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sy. 4, s. 55-62.
54. Alpaslan Işıklı, "Şeyh Bedrettin Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. Yılı ve Cumhuriyet", *Mülkiye*, 1999, c. 23, sy. 218, s. 123-126.
55. Serdar Akgün, "Bedreddin", *İstanbul*, 1999, c. 1, sy. 4, s. 68-89.
56. Yağmur Say, "Bedreddiniler, Börklüceliler, Torlaklar", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, c. 1, sy. 2, s. 295-320.
57. S. Dilek Yalçın, "Şeyh Bedreddin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme", *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, 2000, sy. 1, s. 158-177.
58. Mehmet Ali İnan, "İznik Sürgünü Şeyh Bedreddin", *Bursa Defteri: Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi*, 2000, sy. 6, s. 98-106.
59. R. Aydın Türkmen, "İşte Anadolu'da Aydınlanma Uğruna "Bir Kazığı Çıkarmak" ve Şeyh'im Bedreddin'im", *US Düşün ve Ötesi*, 2000, sy. 4.
60. Mehmet Ergün, "Düzyazıdan Şiir'e: Şeyh Bedreddin Destanı", *Adam Sanat*, 2002, sy. 193, s. 47-53.
61. Şefaettin Severcan, "Şeyh Bedreddin Olayı", *Türkler*, 2002, c. 9, s. 259-275.
62. Müfid Yüksel, "Örfi Hukuk ve Siyasetten Katli Bağlamında Şeyh Bedreddin'in Katli", *İslamiyat*, 2002, c. 5, sy. 2-4, s. 165-177.
63. Eren Omay, "Şeyh Bedreddin'in Soyu ve Gençliği", 2003, *Bilim ve Ütopya*, c. 105, s. 10-29.
64. Hikmet Kıvılcımlı, "Tarihin İlk Sosyal Devrim Hareketinin Lideri Şeyh Bedreddin", *Bilim ve Ütopya*, 2003, c. 106, s. 36-42.
65. Ömer Tuncer, "Karşıdevrime Direnen Filozof: Şeyh Bedreddin", *Bilim ve Ütopya*, 2003, c. 107, s. 62-65.
66. Mustafa Sarıbyık, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2004, c. 2, sy. 3, s. 35-45.
67. Selahattin Döğüş, "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2005, sy. 18, s. 71-94.
68. Recep Çiğdem, "A Life in Banishment in Iznik: Sheikh Badraddin Simawni", *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, 2005, s. 455-468.
69. Cafer Gariper ve Yasemin Küçükcoşkun, "Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Darağacı Romanında Şeyh Bedreddin İmgesinin Dönüşümü", *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 2007, c. 17, sy. 49, s. 151-182.

70. Hacı Tonak, "İznik Sürgünü: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Mahmut", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, 2008, sy. 21, s. 17-20.
71. Ali Kozan, "İdeolojik Okumalardan Bilimsel Zemîne: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin İsyânı", *İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi*, 2009, c. 7, sy. 13, s. 181-198.
72. Ali Kozan, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e İzafe Edilen Bir Risale: Risale-i Bedreddin", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, c. 2, sy. 3, s. 245-255.
73. Mehmet Yavuz, "Şeyh Bedreddin'in Alevî-Bektaşî Toplumundaki Yeri ve Alevî-Bektaşî Şairlerinde Şeyh Bedreddin Telmihi", *Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, c. 8, sy. 3, s. 97-121.
74. Ayhan Hira, "İsyanın Gölgesinde Bir Şeyh: İlim Zincirinin Kayıp Halkası Fakih Şeyh Bedreddin", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2011, sy. 17, s. 451-476.
75. Murat Kacıroğlu, "Tarihin Nesnesinden Kurmacanın Öznesine Şeyh Bedreddin Yahut Tarihsel Bir Kimliğin Yeniden İnşası Üzerine Şeyh Bedreddin", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, sy. 30, s. 239-274.
76. Ayhan Hira, "Şeyh Bedreddin Câmî'u'l-Fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Nüceym Örneği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 20, s. 197-209.
77. Hans J. Kissling, "Badr al-din b. Kadi Samawna", *Encyclopaedia of Islam*, 1960, c. 1, s. 869.
78. Semih Ceyhan, "Vâridât", *DİA*, 2012, c. 42, s. 520-522.
79. Ali Kozan, "İbnü'l Arabî ve Osmanlı Felsefesi Tasavvufî Düşüncenin Üzerinde Etkileri Şeyh Bedreddin Örneği", *Turkish Studies*, 2012, sy. 7/1, s. 1555-1565.
80. Ayhan Hira, "Şeyh Bedreddin'in Camiu'l-Fusuleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Abidin Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 16, sy. 1, s. 221-243.
81. Ayhan Hira, "Bir Katalog Yanılması: Kırk Emre Mehmed b. Mustafa el-Hamîdî el-Karamanî'nin Şeyh Bedreddin'e Nispet Edilen Camiu'l-Fetâvâ Adlı Eseri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sy. 10, s. 67-89.
82. Hazel Melek Akdik, "Sözlü Kültürden Modern Edebiyata Bir Köroğlu Anlatısı: Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2012, c. 12, sy. 96, s. 129-136.
83. Ali Kozan ve Sevil Akyol, "Şeyh Bedreddin'in Menkıbevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin Sultan", *Tarih Okulu*, 2013, sy. 14, s. 75-112.

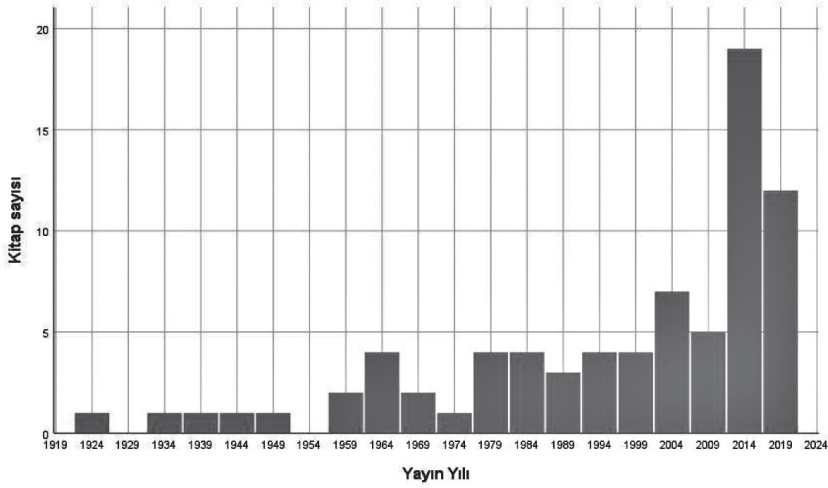
84. Nihat Falay, "Şeyh Bedreddin Mahmud ve Şeyh Hüseyin Ahlatı", *Uluslararası Ahlat- Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri*, 2014, s. 526-530.
85. Ali Kozan, "Ankara Savaşı Sonrası Anadolu'nun Kaotik Ortamında Bir Âsî: Şeyh Bedreddin", *Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı*, 2014, s. 393-407.
86. Dimitris Kastritsis, "1402-1413 Fetret Devri Bağlamında Şeyh Bedreddin Ayaklanması, Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi", 2014, s. 79-105.
87. Mahmut Brifkani, "Seyyid Hüseyin Ahlatı'nın Öğrencisi Olan Şeyh Bedreddin", *Uluslararası Ahlat- Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 2014, s. 533-539.
88. Mehmet Tabakoğlu, "Nüreddinzâde'nin Bedreddin Simâvî'nin Vâridât'ına Yönelttiği Eleştiriler", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2016, c. 10, sy. 20, s. 117-134.
89. Çetin Türkyılmaz, "Bir Anomali Olarak Vâridât: Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ının Felsefi Boyutları", *Folklor/Edebiyat*, 2016, c. 22, sy. 85, s. 123-140.
90. Şule Pfeiffer Taş, "Şeyh Bedrettin Aydınogulları ve Tire Kartalı", *Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 2016, c. 2, s. 193-206.
91. Abdurrezzak Tek, "Bayramî Şeyhi Muhyiddin Yavsî'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ındaki Tartışmalı Konulara Getirdiği Yorumlar", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2017, c. 2, s. 13-30.
92. Fatih Sarıkaya, "Şeyh Bedreddin İsyanı ile Karşılaştırılan Bir Ayaklanma: Börklüce Mustafa İsyanı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, sy. 26, s. 797-818.
93. Kağan Gariper, "Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı'nı Değerler Dizgesi Bağlamında Okumak", *Yeni Türk Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 18, s. 142-155.
94. Kemal Ramazan Haykıran, "Müridin Fendi: Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin", *Yeni Fikir Dergisi*, 2017, sy. 19, s. 299-308.
95. Mustafa Said Kurşunoğlu, "Nureddin Topçu'nun İsyan Ahlakı Perspektifinden Vahdet-i Vücut'çu Bir İsyan Örneği: Şeyh Bedreddin ve Vâridâtı", *Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2017, sy. 7, s. 19-60.
96. Oğuzhan Şahin, "Sofyalı Bâlî'nin Dört Şeyhe Dair İstihbârî Mektubu", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2018, c. 4, sy. 8, s. 37-64.

Tezler

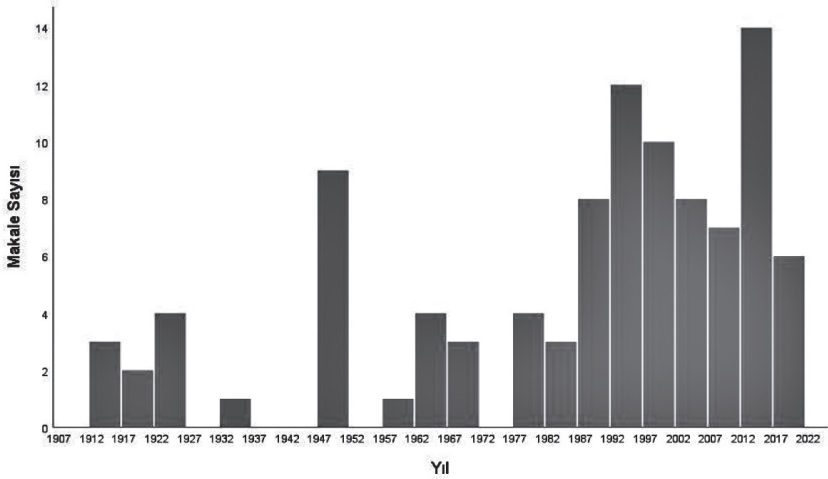
1. Bilal Dindar, "Sayh Badr al-Din Mahmud et ses Waridat", Doktora tezi, Sorbonne Üniversitesi, 1975.
2. Fahrettin Öztoprak, "İlk kaynaklara Göre (1412-1481) Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazanlar", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.

3. Ekrem Demirli, “Abdullah İlahi'nin Keşfu'l-*Vâridât* Adlı Eserinin Tahkiki”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
4. Kasım Koç, “Abdullah İlahi'nin Hayatı, Eserleri, Keşfü'l-*Vâridât*ın Tahlili ve Fikirleri”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.
5. Havva Hayrûnnisa Gürkan, “Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in Felsefi Görüşleri ve Yankıları”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
6. Buket Kitapçı Bayrı, “Merkez-Periferi, Ortodoksluk-Heterodoksluk: Şeyh Bedreddin Olayı ve Bogomiller”, Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2000.
7. Ali Kozan, “Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyan Hadisesi ve *Vâridât*ın Metin Kitiği”, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2003.
8. Ayhan Hira, “Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
9. Ali Kozan, “Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri”, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007.
10. Hatice Ocakoğlu, “Haririzade'nin Şeyh Bedreddin *Vâridât*ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi: (1-100. varaklar arası)” Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
11. Hazel Melek Akdik, “Kuvayı Milliye ve Şeyh Bedreddin Destanı'nda Halk Edebiyatının Dönüşümü”, Yüksek Lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2011.
12. Mustafa Bülent Dadaş, “Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili”, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
13. Volkan Çağan, “Şeyh Bedreddin'de Ekberi Etkisi”, Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015.
14. Durdane Çiğdem Yaman, “Şeyh Bedreddin Destanı ve Kuvâyi Milliye Destanı'nın Marksist Eleştiri Bağlamında İncelenmesi”, Yüksek Lisans tezi, Mersin Üniversitesi, 2017.
15. Mustafa Ayyıldız, “Şeyh Bedreddin Simavi ve Tefsirdeki Metodu”, Yüksek Lisans tezi, Uşak Üniversitesi, 2018.

Ek-2 Grafikler

Şeyh Bedreddin Üzerine Yazılmış Kitapların Yıllara Göre Dağılım Grafiği

Şeyh Bedreddin Üzerine Yazılmış Makalelerin Yıllara Göre Dağılım Grafiği

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin *Vâridât*'ı: Bir Literatür Denemesi

Semih CEYHAN-Muhammed Akif KOÇ

Özet

Osmanlı'nın ilk maktul şeyhi Bedreddin Simâvî'nin (ö. 823/1420) vâridlerden oluşan *Vâridât* adlı eseri tasavvuf anlayışını yansıttığı kadar, günümüze değin pek çok tartışmanın konusu olmuş, Osmanlı'da sûfi metafiziğin çarpıcı ve doğrudan bir ifadesi şeklinde algılandığı kadar, Cumhuriyet sonrası ideolojik araçsallaştırmanın mahkûmu haline gelmiş de bir metindir. Osmanlı'da Molla Abdullah İlähî, Şeyh Yavsî, Nûreddinzâde, Muhammed Nûru'l-Arabî ve Harîrizâde metnin şârihleri; Muhammed b. Ahmed ve Şeyhülislâm Kâzım mütercimleridir. Cumhuriyet sonrasında ise metne yönelik çalışmalarda bir artış söz konusudur. Makalede, Şerefeddin Yaltkaya, Mustafa Rahmi Balaban, Bezmi Nusret Kaygusuz, Abdülbaki Gölpınarlı, Cemil Yener, Necdet Kurdakul, İsmet Zeki Eyüboğlu, Vecihi Timuroğlu, Müfid Yüksel, Esad Korkmaz, Şaban Er ve Ahmet Güner Sayar'ın *Vâridât* çeviri ve incelemeleri değerlendirilmiştir. Makale sonuna ilk defa hazırlanan "Kronolojik Şeyh Bedreddin ve Vâridât Bibliyografyası" eklenmiş; çalışmaların yıllara göre dağılımı bir grafikte okurlara sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Osmanlı, Cumhuriyet, Şeyh Bedreddin, Vâridât.

Sheikh Bedreddin's Vâridât from the Ottoman Empire to the Turkish Republic: A Literature Review

Semih CEYHAN-Muhammed Akif KOÇ

Abstract

The *Vâridât* of Bedreddin Simâvî (d. 823/1420), containing the Sufi views of the first martyred sheikh in the Ottoman Empire, has been a controversial subject up to our present day. It is composed of *vârids* or “intuitive revelations” of Simâvî’s understanding of Sufism. While the text was perceived as a striking and direct expression of Sufi metaphysics in the Ottoman Empire, it was also used as a tool for ideological instrumentalization in the post-Republican era. In the Ottoman period, the text was translated by Muhammed b. Ahmed and Şeyhülislâm Kâzım. Moreover, others such as Molla ‘Abdullâh İlâhî, Sheikh Yavsî, Nüreddinzâde, Muhammed Nür al-‘Arabî and Harîrîzâde had written commentaries (*sharḥs*) on the *Vâridât*. Since the Republican era, there has been an increase in both the translations of the text and studies conducted on it. In this article, both categories will be evaluated, including those by Şerefeddin Yaltkaya, Mustafa Rahmi Balaban, Bezmi Nusret Kaygusuz, Abdülbaki Gölpınarlı, Cemil Yener, Necdet Kurdakul, İsmet Zeki Eyüboğlu, Vecihi Timuroğlu, Müfid Yüksel, Esad Korkmaz, Şaban Er and Ahmet Güner Sayar. A brand new chronological bibliography of works on Sheikh Bedreddin and *Vâridât* is provided in the addendum, and the distribution of these studies are presented in a chronological graph.

Keywords: Sufism, Ottoman Empire, Republic, Sheikh Badraddin, *Vâridât*.

Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî*

Ali NAMLI**

Osmanlı Devleti XVII. ve XVIII. yüzyılda önemli toprak kayıpları yaşamış, siyasî, askerî ve iktisadî gücü eskiye nispetle daha tartışılır hale gelmiş, bazı islâhât teşebbüsleri hayata geçse de içerideki karışıklıklar ve istikrarsızlıklar da devam etmiştir. Yaşananlar kaçınılmaz olarak sosyal, kültürel ve ilmî bakımdan da tesirler meydana getirmiştir. Tekkelerin ve tekke mensuplarının yaşananlardan etkilenmediğini düşünmek pek mümkün olmasa da bu dönem Osmanlı tasavvufu açısından velud müelliflerin yetiştiği verimli bir dönem olmuştur. Bu yazının konusu olan İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'den başka Abdülğanî en-Nâblusî (ö. 1143/1731), İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö. 1194/1780), Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1197/1783) ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1202/1788) dönemin çok sayıda eser veren sûfî müelliflerinin başında gelmektedir.

“*Kitâbetle mübtelâ*” olduğunu bizzat kendisi söyleyen İsmâil Hakkı Bursevî özellikle *Rûhu'l-beyân* adlı tasavvufî tefsiri, *Mesnevî*'nin baş taraflarına yazdığı *Rûhu'l-Mesnevî* ve Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sine yazdığı *Ferahu'r-rûh* isimli şerh gibi eserleriyle meşhur olmuş, Ekberî ekole bağlılığı ile tanınmıştır. Bursevî, eserleri ve görüşleri hakkında Mehmet Ali Ayni ve Sakıp Yıldız tarafından yapılan ciddi akademik çalışmalar tarafımızdan devam ettirilmiş, eserleri incelenirken

* Bu makale daha önce tarafımızdan hazırlanan şu çalışmalara dayanmaktadır: Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2001 (bu tez basılmıştır: İstanbul: İnsan Yayınları, 2001); a.mlf., “İsmâil Hakkı Bursevî”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, c. VIII, s. 923-943; a.mlf., “Beyanın Ruhü - İsmail Hakkı Bursevî”, *Türk Düşünce Tarihi El Kitabı*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 477-492.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

temas edileceği üzere tasavvuf, tefsir, hadis ve edebiyat gibi alanlarda çok sayıda doktora ve yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Bu makale İsmâil Hakkı Bursevî hakkında bir çerçeve yazısı olup güncel bilgiler de dikkate alınarak hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında derli toplu bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

I. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı

1063/1653'te Bulgaristan Aydos'ta doğdu.¹ İsmi İsmâil, mahlası ise "Hakkî" olup zamanla ismiyle bütünleşmiştir. Hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği ve orada vefat ettiği için "Bursevî" nisbesiyle meşhur olmuştur.

Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim okumayı öğrenen İsmâil Hakkı yedi yaşında annesini kaybetti. On bir yaşına kadar kadar hat (yazı) ile meşgul oldu ve bazı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okudu. Bu dönemdeki hocası Şeyh Ahmed Efendi'dir. On bir yaşında Celvetî şeyhi Atpazârî Osman Fazlî Efendi (ö. 1102/1691)'nin halifelerinden Abdülbâkî Efendi tarafından Edirne'ye götürüldü. Abdülbâkî Efendi'nin yanında Edirne'de yedi yıl kaldı. Bu süre içerisinde kendisinden sarf, nahiv, mantık, fıkıh, kelâm, fenn-i adab, maânî, beyân, tefsir gibi ilimlerden bazı temel metinleri ezberledi ve muhtelif eserler okudu. Osman Fazlî Efendi'nin başka bir halifesinden de fıkıh ve kelâmıla ilgili kitaplar okudu.²

İsmâil Hakkı eğitimini tamamlamak üzere 1083/1672 yılında Abdülbâkî Efendi tarafından İstanbul'a şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin yanına gönderildi.³ Osman Fazlî Efendi'ye bağlı tekkeler tasavvufî eğitimin yanında zâhirî ilimlerin de okutulduğu mekanlardı.⁴ Osman Fazlî Efendi küçük yaştan beri kendisini ve ailesini tanıdığı İsmâil Hakkı'yı da böyle bir eğitim sürecinden geçirdi. Yanına gelen İsmâil Hakkı'ya bey'at verip evrâd tayin etti ve devamlı olarak oruç tutması (savm-ı dâim) tavsiyesinde bulundu. İsmâil Hakkı bir taraftan da şeyhinden fenn-i adab, kelâm, iki defa ferâiz ilmine dair eserler okudu. Şeyhi belâğatla ilgili Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö.791/1389)'nin *el-Mutavvel* adlı eserine hâşiye hazırladığı sırada ondan *el-Mutavvel*'i okudu. Daha sonra fıkıh usulüyle ilgili Sadru's-şerîa (ö. 747/1346)'nın *et-Tenkîh* isimli eserini okudu. Şeyhinin bu eser üzerine de şerhi vardır.⁵

1 İsmâil Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, c. I, thk. Ramazan Muslu, Dimaşk: 2011, s. 146; a.mlf., *Tamâmü'l-feyz*, c. II, thk. Ali Namlı, Dimaşk: 2011, s. 78, 79; a.mlf., *Kitâbü Hayâtü'l-bâl*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 84, vr. 106^b; a.mlf., *Kitâbü's-Silsiletü'l-Celvetiyye (Silsilenâme-i Celvetî)*, İstanbul: 1291, s. 101, 107.

2 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 79-80; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 101.

3 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 80; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 101.

4 Bkz Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 182-183.

5 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 80.

İsmâil Hakkı tecvîd, Farsça ve hüsn-i hat konusunda dergah dışından hocalardan da istifade etti. Kurrâ Mehmed Efendi (ö. 1134/1722)'den tecvîd, diğer bazı hocalardan Farsça okudu. Hâfız (ö. 792/1390)'ın *Divân*'ını, şerhleriyle beraber Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292)'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ını, Mevlanâ Câmî (ö. 898/1492)'nin *Bahâristân*'ını, Şeyhülislâm İbn Kemâl (ö. 940/1534)'in *Nigâristân*'ını, Mevlânâ (ö. 672/1273)'nin *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fih*'ini, vaiz Hüseyin el-Kâşifî'nin tefsirini, Zahîr el-Fâryâbî'nin, Hakîm el-Enverî'nin, Kemâl el-Hucendî'nin, Mevlânâ Câmî'nin dîvanlarını, diğer manzum ve mensur eserleri mütâlaa etti. Meşhur hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698)'dan da hat meşk etti.⁶

İsmâil Hakkı zâhirî ilimlerle ilgili tahsilinden sonra şeyhinin isteği üzerine Zeyrek Camii'nde doksan günlük bir halvete girdi. Ardından dervişlerin yemeklerini pişirmek, zaviyeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulundu. Şeyhinin emri ile zaman zaman onun yerine vaaz etti. İstanbul'da üç yıl süren bu eğitimin ardından şeyhi tarafından halifesi sıfatıyla ve vaizlik göreviyle Üsküp'e gönderildi (1086/1675).⁷

Üsküp'te muhtelif camilerde vaaz etmekle, isteyenlere zâhirî ilimlerle ilgili dersler vermekle ve müridlerini irşad ile meşgul oldu. İlk eserlerini kaleme almaya başladı ve ilk evliliğini burada yaptı. Üsküp'te yanlış davranışlarını gördüğü bazı ileri gelenleri karşısına aldı ve onları vaazlarında sert bir üslupla eleştirdi. Karşısına aldığı kimseleri müftü, bazı kadı, imam ve hatip, hattâ şeyh görünümündeki pek çok kimse olarak sıralar. Altı yıl kadar süren bu mücadele sırasında meydana gelen bazı hâdiseler aradaki husumeti iyice artırdı. İsmâil Hakkı dövülmekle, hatta öldürülmekle tehdit edildi ve mahkemeye verildi. Şikayetlerin ve sürtüşmenin İstanbul'a kadar ulaşması üzerine şeyhi Osman Fazlî Efendi onu Köprülü'ye, Köprülü'deki halifesini de Üsküp'e tayin etti.⁸

On dört ay Köprülü'de, otuz ay Ustrumca'da kaldıktan sonra şeyhi tarafından Bursa'ya halife olarak gönderildi (1096/1685).⁹ Bursa'ya vardığı ilk zamanlarda ev temini ve geçim konusunda sıkıntılar çekti.¹⁰ Şeyhinin tavsiyesine uyarak Bursa'da da vaaz ve nasihat hizmetine devam etti. Ulucami'deki vaazlarında Kur'ân'ı başından başlayarak tefsir etmeye başladı. Bir taraftan da yazıya geçirdiği bu tefsire "*Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*" adını verdi.¹¹

6 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 80-81.

7 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 83-87.

8 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 87-93.

9 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 93-101.

10 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 101-103.

11 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 107-109; *Rûhu'l-beyân* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Ali Namlı, "Rûhu'l-beyân", *DİA*, c. XXXV, İstanbul: 2008, s. 211-213; a.mlf., "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, Türkiye'de İslami İlimler: Tefsir ve Kur'an İlimleri-I Sayısı, sayı: 18, Güz 2011, s. 365-385.

İsmâil Hakkı Bursa'ya halife tayin edildikten sonra şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin daveti ile kendisini yaklaşık birer yıl arayla beş defa İstanbul'da ziyaret etti.¹² Şeyhini son olarak vefatına yakın bir zamanda sürgüne gönderildiği Kıbrıs'a giderek Magusa'da ziyaret etti (1102/1691). Bu ziyaretinde şeyhi onu kendi yerine şeyh olarak tayin etti.¹³ İsmâil Hakkı bütün bu ziyaretleri sırasında şeyhinin hususi ve umumi sohbetlerinde notlar tutmuş, bunları Arapça'ya çevirerek *Tamâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl* isimli eserinin sonunda toplamıştır.

II. Mustafa zamanında Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın davetiyle askere vaaz ve nasihat etmek üzere I. ve II. Avusturya (Nemçe) seferlerine katıldı. İsmâil Hakkı bazı vaazlarını sultanın da dinlediğini belirtir.¹⁴

İlk haccını 1111/1700'de edâ etti. On beş aya yakın süren bu hac seferinin¹⁵ elli gününü Medine'de, beş ay on gününü Mekke'de geçirdi.¹⁶ Hac dönüşü Medine ile Tebuk arasında bir yer olan Ulâ yakınlarında bedevi eşkıyalar hacılara saldırmış, mallarını yağma etmiş, çoğu helak olmuş, bir kısmı perişan bir vaziyette Şam'a zorlukla ulaşabilmiştir. İsmâil Hakkı da bu hâdise sırasında değerli bazı kitaplarını, kıymetli eşyasını ve bütün malını kaybetti. Birçok eserinde Hızır (a.s.)'ın yardımıyla canını zor kurtardığını anlatır.¹⁷

Kur'an'ı başından sonuna kadar Ulu Cami'deki vaazlarında tefsir etme ve *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirini yazma faaliyetini, araya bazı fâsılalar girse de yirmi üç yıla yakın bir sürede 1117/1705 yılında tamamladı ve tefsirin hatim meclisinde çok büyük bir cemaat toplandı.¹⁸

12 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 133-193.

13 İsmâil Hakkı'nın beş aydan fazla süren, gidişi ve dönüşü oldukça zor şartlarda gerçekleşen Kıbrıs ziyaretinin ayrıntıları için bkz Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 10-36; Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s. 63-70; a.mlf., "Atpazârî Osman Fazlı Efendi (Kutup Osman)'nin Kıbrıs'a Sürgün Edilmesi ve Müridi İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kıbrıs Ziyareti", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Sempozyumu* (2015: Lefkoşa), İstanbul: 2016, s. 98-110.

14 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 86, vr. 229^b; a.mlf., *Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*, İstanbul: 1294, c. II, s. 554; a.mlf., *Min Vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 129^a.

15 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 23, vr. 42^a (varak kenarında).

16 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 114^b.

17 Örnek olarak bkz Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 123^a, 175^a, 189^b, 201^b; a.mlf., *Tuhfe-i Atâiyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537, vr. 46^a; a.mlf., *Kitâbü'l-Şecv*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 12^{a-b}; a.mlf., *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374, vr. 12^a; 13^{a-b}; 43^b; a.mlf., *Tuhfe-i Hasakiyye*, Süleymaniye Ktp., Mihrişâh, nr. 164, vr. 123^b; a.mlf., *Kitâbü'l-Mir'ât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 40, vr. 234^b; a.mlf., *Kitâbü'n-Netîce*, İstanbul: 1997, I, 244-245.

18 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul: 1928, c. X, s. 552; a.mlf., *Min Vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî*, vr. 127^b.

İkinci defa hac niyetiyle 23 Muharrem 1122 (24 Mart 1710)'de Bursa'dan İstanbul'a hareket etti.¹⁹ Elli gün kadar kaldığı İstanbul'da başta Çorlulu Ali Paşa olmak üzere muhtelif çevrelerle temas kurdu.²⁰ İstanbul'dan gemiyle İskenderiyye'ye, oradan da Kahire'ye ulaştı. İki aydan fazla kaldığı Mısır'da ulema, tasavvuf erbabı ve halkla irtibat kurdu. Mısır'dan yine deniz yoluyla Mekke'ye ulaştı.²¹ Hac dönüşü tekrar uğradığı İstanbul'da iki buçuk ay kaldı ve oradan Bursa'ya döndü. Bu hac seferi on yedi ay kadar sürmüştür.²² Hac seferi sırasında nâil olduğu manevi ve ruhani hallere dair bilgilere o dönemde yazdığı bazı mecmualarında ve muhtelif eserlerinde rastlanmaktadır.²³

İsmâil Hakkı 1126-1129 (1714-1717) yılları arasında üç yıl Tekirdağ'da kaldıktan sonra Bursa'ya döndü.²⁴ Fazla durmadan ailesive çocukları ile birlikte Şam'a gitti. İsmâil Hakkı Şam'a gitmesini İbnü'l-Arabî'ye olan bağlılığının yanında pek çok vâridât ve manevi işaretlere bağlar.²⁵ Şam valisi Receb Paşa ve şehrin ileri gelenleri ona rağbet göstermişler, onu müftü tayin etmek istemişler, fakat o daha önce şeyhi hayattayken buna rıza göstermediğini belirterek bu vazifeyi kabul etmemiştir.²⁶ İsmâil Hakkı esmâ-i hüsnâdan on iki ismi şerhettiği bir eserine *Tuhfe-i Recebiyye* adını vererek ilminden ve eserlerinden istifade etmek isteyen Receb Paşa'ya ithaf etmiştir.²⁷ Şam'da kaldığı üç senede (1129-1132/1717-1720) on kadar kitab ve risale yazdı.²⁸ Bu eserlerden bazılarını ve yazdığı mektupları Anadolu ve Rumeli'deki önde gelen müridlerine göndererek onlarla irtibatını da devam ettirmiştir.²⁹

1132/1720 yılında Şam'dan Üsküdar'a gitti.³⁰ Yine bunu pek çok vâridâtına, rüyasına ve manevi işaretlere bağlar.³¹ Damad İbrâhim Paşa İsmâil Hakkı'ya ev

19 Bursevî, *Mecmûa*, Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 1^b.

20 Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 77^b-78^a.

21 Bursevî, *Mecmûa*, Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 1^b.

22 Bursevî, *Mecmûatü'l-hutab ve'l-vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 85, vr. 115^a-116^a, 117^b.

23 Örnek olarak bkz Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507.

24 Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 291^b; a.mlf., *Vâridât*, Süleymâniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 165, vr. 57^b.

25 bkz Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 264^b; a.mlf., *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 108^a, 111^a, 288^b; a.mlf., *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 1^b.

26 Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 92^b; a.mlf., *Tuhfe-i Hasakiyye*, vr. 240^b.

27 Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 2^{a-b}.

28 Bursevî, *Tuhfe-i İsmâiliyye*, İstanbul: 1292, s. 3.

29 Örnek olarak bkz Bursevî, *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 87, vr. 177^b-178^a.

30 Bursevî, *Mecmûa-i Hakkî*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 41, vr. 49^b, 54^b, 55^a, 60^a, 60^b.

31 bkz Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 115^b, 119^a, 130^b, 116^a; a.mlf., *Mecmûa-i Hakkî*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 41, vr. 43^b, 45^a; a.mlf., *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*, vr. 30^b, 47^b, 124^b-125^a, 162^a; a.mlf., *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 67, vr. 150^b.

alma konusunda yardım etmiş ve ihsanlarda bulunmuştur.³² İsmâil Hakkı'nın diğer bazı devlet ricâliyle münasebetleri olsa da o hiçbir zaman şeyhi Osman Fazlî Efendi veya Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin idareciler nezdindeki şöhret ve itibarına ulaşamamıştır. O bunu zamanındaki devlet ricâlinin kabiliyet ve istidâtlarındaki noksanlığa bağlar.³³ Üsküdar'da ikamet ettiği üç senede (1132-1135/1720-1723) otuz kadar ve risale kitap telif etmiş, etrafa uzun mektuplar yazmış ve birçok yazılarını da beyaza çekmiştir.³⁴ Üsküdar'da Emînzâde Hacı Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilen Ahmediye Camii'nde cuma vaizliği yaptı. Buradaki vaazlarında cemaat içinde istidatlı kimseler olduğunu düşünerek vahdet-i vücûdun inceliklerinden de bahsediyordu. Ancak bazı sözleri yanlış anlaşılmış, "Lâ ilâhe illâ ene" dediği iddiasıyla Şeyhülislâm Abdullah Efendi (ö. 1156/1743) tarafından Damad İbrâhim Paşa'ya sunulan bir arz ile sürülmesi istenmiştir.³⁵ Lehine pek çok kimsenin şahitlik yapmasıyla şikayet boşa çıkmış olsa da İsmâil Hakkı "*a'dâ arasında olmayı isrâf-ı ömr gibi bir nesne*" gördüğünden Üsküdar'dan ayrılıp Bursa'ya dönmüştür.³⁶

Bursa'ya yerleşince kitaplarını zaviyesine vakfetti, ev eşyasını varislerine dağıttı. O zamana kadar elinde toplanan parayı da tekkesinin yenilenmesi, tekkesinin yanına yaptırdığı ve "Cami-i Muhammedi" adını verdiği caminin inşası için sarfetti (1135/1723).³⁷ Bursa'da ömrünün son yıllarını irşad, eser telifi ve muhtelif camilerde vaazlar vererek geçirdi.

İsmâil Hakkı hicrî tarihe göre yetmiş beş yaşında³⁸ iken 9 Zülkade 1137 (20 Temmuz 1725) Perşembe günü öğleye doğru vefat etti.³⁹ Kabri Bursa Tuzpazan'nda inşa ettirdiği caminin kible tarafındadır.

Hayatı boyunca en az beş defa evlenen İsmâil Hakkı'nın yirmi kadar çocuğu olmuş, çoğu küçük yaşta vefat etmiştir. Kendisinden sonra hayatta kalan iki oğlundan Bahâeddin Muhammed tahsilini ve Celvetiyye usulüyle sülûkünü babasından tamamlayarak icâzet almış ve babasının vefatından sonra Bursa'da bir yıl kadar yerine postnişîn olmuş ve 1138 (1726)'de genç yaşta vefat etmiştir.⁴⁰

32 Bursevî, *Mecmûa-i Hakkî*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 41, vr. 68^b.

33 Örnek olarak bkz Bursevî, *Kitâbü Hayâtî'l-bâl*, 166^b-167^a.

34 Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, s. 104.

35 Bursevî, *Kitâbü Müzîlî'l-ahzân*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 79, vr. 27^b; a.mlf., *Kitâbü Nakdî'l-hâl*, İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. TY. 2153, vr. 275^a.

36 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s. 340, 344.

37 Bursevî, *Kitâbü Hayâtî'l-bâl*, vr. 25^b; 159^{a-b}; a.mlf., *Mecmûa*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 161, vr. 50^a, 50^b; a.mlf., *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 4.

38 Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, s. 107.

39 Bkz Bursevî, *Risâletü'l-Hazarât*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 189, vr. 166^b (Oğlu Bahâeddin Efendi'den naklen).

40 İsmâil Hakkı Bursevî'nin âilesi ve çocukları hakkında geniş bilgi için bkz Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 115-119.

II. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eserleri

Kendisi hakkında “*Hak Teâlâ bu kulunu kitâbetle mübtelâ etmiştir.*”⁴¹ diyen İsmâil Hakkı en velud Osmanlı müelliflerinden birisidir. Eserlerinin isimleri, sayısı ve özellikleri hakkında farklı tarihlerde yazdığı bazı eserlerinde bilgiler verir.⁴² Vefatından yaklaşık bir yıl önce tamamladığı *Kitâbü'n-Netice*'de on beş eserinin adını zikrettikten sonra bunlardan başka yüzden fazla kitap ve risalesinin bulunduğunu, çoğunun ise tasavvuf ilmine dair olduğunu belirtir.⁴³ Kendi ifadeleri⁴⁴ ve eserlerinin telif tarihleri dikkate alındığında Şam'da on, Üsküdar'da otuz ve vefatından önce Bursa'da on kadar kitap ve risale kaleme aldığı, eserlerinin yarıya yakını ömrünün son on yılında yazdığı görülür. Çok sayıda eser vermiş olması onun ilmî kerametlerinden sayılmıştır.⁴⁵

İsmâil Hakkı'nın eserlerinin çokluğu, kendine mahsus özellikleri, kayıp ve şüpheli eserler, bazılarının birden çok isminin olması gibi sebeplerle zaman zaman birbirine karıştırıldığı ve farklı sayıda eserlerden oluşan listeler verildiği görülmektedir. Ayvansarâyî 68, Hocazâde Ahmed Hilmi 50, Mehmed Şemseddîn 115, Bursalı Mehmed Tâhir 105 ve 106, Hüseyin Vassâf 133 ve 134, Mehmed Ali Aynî 134 eserden oluşan listeler vermişlerdir. Sâkıb Yıldız ise doktora tezinde 120 eser ismi vermiş, tezinin müsvedde halindeki tercümesinde sayıyı 127'ye çıkarmış, daha sonra bazı eserlerin üzerini çizerek iptal etmiş ve sayıyı 111'e düşürmüştür.⁴⁶ Ali Namlı tarafından hazırlanan doktora tezinde ise telif tarihi

41 Bursevî, *Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye*, İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. TY. 4019, vr. 29^b; a.mlf., *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 20^b.

42 Bkz Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 98^b; a.mlf., *Mecmûa-i Hakkî*, Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 1507, vr. 74^b; a.mlf., *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 2^a, 20^b-21^a; a.mlf., *Kitâbü'z-Zikr ve'ş-şeref*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2752, vr. 43^a, 63^a; a.mlf., *Kitâbü'l-Hakkî's-sarih*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi, nr. 468, vr. 1^b; a.mlf., *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, vr. 289^a; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 103.

43 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. II, s. 339.

44 Bursevî, *Tuhfe-i İsmâiliyye*, s. 3; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 104.

45 Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsi (Bursa Dergâhları)*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa: 1997, s. 177.

46 Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, İstanbul: 1281, c. II, s. 206-207; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul: 1325, s. 143-145; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsi*, s. 183-185; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: 1333, c. I, s. 29-30; a.mlf., *Mevlânâ eş-Şeyh İsmâil Hakkı el-Celvetî*, İstanbul: 1329, s. 5-9; Hüseyin Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 129, s. 39-43; a.mlf., *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, s. 52-54; Mehmed Ali Aynî, *Türk Azizleri*, İstanbul: 1944, s. 238-257; Sâkıb Yıldız, “*Exégète Turc İsmâ'il Haqqî Burusawî, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode dans son Tafsîr Rûh al-Bayân*”, Doktora Tezi, L'Université de Sorbonne, Paris: 1972, s. 178-313; a.mlf., “*Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkî*” (Aslı Fransızca olan doktora tezinin yayımlanmamış Türkçe tercümesi), s. 189-378.

belli olan 105, belli olmayan 13 ve kayıp 4 eserin ismi verilmiştir. Bu çalışmaya göre Bursevî'ye aidiyeti şüpheli ve yanlışlıkla isnad edilen eser sayısı ise 17'dir.⁴⁷

İsmâil Hakkı'nın çok sayıda ve hacimli eserler vermesi eserlerinin özellikleri ve türü ile yakından ilgilidir. Eserleri incelendiğinde çoğunun tefsir, manzum ve mensur metin şerhleri, ta'lika, tuhfe, vâridât ve şerhlerine dair eserler oldukları görülür.

Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'yı karışık olarak kullandığı eserleri de vardır. Eserlerinde zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Bazı Türkçe eserlerinin başında anlamak, öğrenmek ve uygulamak kolay olsun, istifadesi tam, faydası herkese şamil olsun, Arapça bilmeyenler de yararlı olsun diye sade ve kolay bir Türkçe ile yazdığını belirtir.⁴⁸

İsmâil Hakkı manzumelerinin on binden fazla olduğunu söyler.⁴⁹ Mehmed Şemseddin Efendi buradaki "on bin" sayısını beyit sayısı olarak yorumlamış olmalı ki İsmâil Hakkı'nın şiirlerinin on bin beyte yakın olduğunu ifade eder.⁵⁰ Hüseyin Vassâf ise bir eserinde İsmâil Hakkı'nın Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere manzumelerinin yetmiş bin beyitten fazla olduğunu⁵¹, başka bir eserinde ise gerek *Divân*'nda gerekse diğer eserlerinde yer alan şiirlerinin yüz bin beyitten fazla olduğunu belirtir.⁵² Mahmûd Nâsîh Efendi (ö. 1320/1902), İsmâil Hakkı'nın bütün eserlerini tarayarak manzumelerini bir araya getirmeye çalışmış ve hazırladığı antolojiye *Sübhâtü's-sâlikîn* adını vermiştir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 1699-1700).

Nesirde olduğu gibi şiirde de üslubu ve kullandığı dil yaşadığı döneme göre sadeliğe meyyaldır. Şiirlerinde tevhid, aşk, mârifet, Resulallah aşkı ve şevki temalarına çokça yer vermiştir. İsmâil Hakkı'nın bestelenen pek çok ilahi ve güftesi vardır.⁵³ Bunlar içinde kendi bestelerinin de olması muhtemeldir.⁵⁴ Bestelenen bazı şiirlerinin dergahlarda okunduğu bilinmektedir.⁵⁵

İsmâil Hakkı Bursevî'nin farklı ilimlerle ilgili başlıca eserleri şunlardır:

47 Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 165-213.

48 Bkz Bursevî, *Tuhfe-i Halîliyye*, İstanbul: 1293, s. 4; a.mlf., *Risâle-i Hüseyiniyye*, y.y., t.y., s. 3; a.mlf., *Kitâbü's-Sülûk*, İstanbul: 1240, s. 28; a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, İstanbul: 1256, s. 5; a.mlf., *Kitâbü Nakdî'l-hâl*, vr. 29^a; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 1.

49 Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, s. 103.

50 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 181.

51 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 50.

52 Hüseyin Vassâf, *Kemâlnâme-i Hakkî*, s. 31.

53 Bkz Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul: 1942-43, c. I-II, s. 148, 270, 271, 379-386, 527, 528, 546, 548-553, 564, 583, 584, 586, 589, 592, 593, 598, 599, 601, 607, 608, 613-616, 692-696.

54 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 50; a.mlf., *Kemâlnâme-i Hakkî*, s. 36.

55 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 181.

A- Tefsir:

1. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Müellifin en önemli ve meşhur eseridir. Genellikle tasavvufî/işârî tefsirler arasında sayılsa da diğer tefsir çeşitlerinin çoğunun özelliklerini de taşır. Ayetleri Arap dili, kıraat, sebep-i nüzûl, hadis, fıkıh, kelâm gibi ilimleri ilgilendiren yönleriyle de ele alan, rivayet ve dirayet tefsirlerinin pek çok özelliklerini kendisinde toplayan (câmi) Kur'an'ın tam bir tefsiridir. *Rûhu'l-beyân* klasik tefsirler başta olmak üzere pek çok kaynaktan faydalanılarak başarılı bir şekilde telif edilmiş, yazıldığı zamandan günümüze kadar özellikle tasavvufî tefsir faaliyetleri için önemli bir kaynak olmuştur. Zayıf rivayetler içermesi, isrâiliyyâta ve kıssalara fazla yer vermesi gibi bazı yönlerden tenkit edilse de özellikle tasavvufî muhitlerde her zaman ilgi görmüş, vaizler için vazgeçilmez bir eser olmuştur. Müellifin hattıyla olan yazma nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi'ndedir (Genel, nr. nr. 12-27). Üç, dört, altı ve on cild hâlinde muhtelif defalar basılmıştır. (İstanbul 1255, 1285, 1286, 1306, 1330; Bulak 1255, 1264, 1276, 1278, 1287, Beyrut 2001, 2013...). *Rûhu'l-beyân* ihtisarları, Türkçe ve Urduca'ya tercümelerinin yanında pek çok ilmi ve akademik çalışmaya da konu olmuştur.⁵⁶
2. *Ta'lîka alâ evâili Tefsîri'l-Beyzâvî (Şerh-i Tefsîr-i Fâtîha)*. Beyzâvî (ö. 691/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı tefsirinin Fâtîha ve Bakara sûresinin son ayetleri üzerine yapılmış ta'lîka türü bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 31, 209 vr., müellif hattı).
3. *Şerh alâ tefsîri cüz'î'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beyzâvî*. Beyzâvî (ö. 691/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı tefsirinin Amme cüzünün Arapça şerhidir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 28-30, 455+457+150 vr., müellif hattı). Eserin üçüncü cildi hakkında Hasan Yersiz tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Uludağ Ü. SBE., 2017).
4. *Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'zî'l-ehâdis ve'l-âyât*. İsmâil Hakkı'nın seçtiği ayetlerin, yetmişden fazla hadis ve rivayetin yorumunu, 1125-1130 tarihleri arasındaki bazı vâridâtını ve şerhlerini içerir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 40, 291 vr., müellif hattı). Ayetlerin Mushaf tertibine göre sıralandığı, hadislerin ve vâridat şerhlerinin de ayrı bölümlerde toplandığı baskıları yapılmıştır (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, c. I-II, Kahire: 2009; thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî, c. I-II, Beyrut: 2013).

56 Geniş bilgi için bkz Sâkıb Yıldız, "Exégète Turc Ismâ'il Haqqî Burūsawî", s. 316-427; Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Rûhu'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân İsimli Tefsîri", İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân -Kur'an Meâli ve Tefsîri-*, c. I, s. 39-59, İstanbul: 2005; a. mlf., "Rûhu'l-beyân", *DİA*, c. XXXV, İstanbul: 2008, s. 211-213; a. mlf., "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adh Tefsîri", *TALİD*, c. IX, sayı: 18, s. 365-385.

5. *Levâyah teteallaku bi-ba'di'l-âyâti ve'l-ehâdis*. Bazı ayet ve hadislerle ilgili İsmâil Hakkı'nın kalbine doğan tasavvufî yorumları (lâiha) ihtiva eder. Ayetler çoğunluktadır. *Makâlât-ı İsmâil Hakkî* içinde basılmıştır. (Bulak: 1257, s. 15-55; İstanbul: 1288, s. 13-47).
6. *Mecmûatü âyâtü'l-müntehabe* ya da *Mecmûatü't-tefâsîr*. Kur'ân'dan seçilen bazı ayetlerin kısa tefsirlerine, yer yer de bazı hadislerin şerhlerine dair birkaç mecmua vardır: İstanbul Üniversitesi Ktp., AY, nr. 1363, 14 vr., (1097-98 tarihli); Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 33, 268 vr., (1098-1123 tarihli); İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3706, 52 vr., (1100-1102 tarihli).
7. *Mecâlisü'l-müntehabe*. Hüdâyî'nin *el-Mecâlisü'l-va'zıyye (Nefâisü'l-mecâlis)* adlı eserinden ve diğer bazı eserlerden yapılmış seçmelerden meydana getirilmiş bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 32, 101 vr., müellif hattı).
8. Sûre ve ayet tefsirleri. *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2838, vr. 25^a-50^b). Eser hakkında Ziyaeddin Coşan tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 2001). *Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef., nr. 414, vr. 153^b-157^b). 1122 (1710) yılındaki hac yolculuğu sırasında kaleme aldığı mecmuada (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507) müellifin müstakil eser saydığı bazı sûre ve ayetlerin Arapça tefsiri bulunmaktadır: *Tefsîru Âmene'r-Rasûlü* (vr. 54^a-66^b), *Tefsîru Sûreti'l-Asr* (vr. 73^a-74^b). *Tefsîru Sûreti'z-Zelzele* (vr. 127^b-132^a). *Kelîmetü'n zâbbe ammâ yeridü alâ metni dâbbe* veya *Şerhu "Vemâ besse fihimâ min dâbbe"* isimli risale Şûrâ sûresinin 28. ayetinin kısa bir tefsiridir. (vr. 88^a-89^b). *Şerhu "Yâ eyyühe'n-nâsü'budü Rabbeküm"* isimli risale Bakara sûresinin 21 ve 22. ayetlerinin tefsiridir (vr. 90^a-107^a). Aynı mecmuada yer alan bir risale, Bursevî Mekke'de iken bazı ulemanın kendisinden Kâdî Beyzâvî tefsiri ve İsmâüddîn hâşiyesindeki bazı müşkil yerleri açıklamasını istemeleri üzerine (vr. 250^a) yazılmıştır (vr. 253^b-256^a).

İsmâil Hakkı'nın vâridât ve mecmua türü eserlerinde de bazı kısa sûrelerin ve pek çok müstakil ayetin tefsirleri yer almaktadır.

B- Hadis:

1. *Şerhu Nuhbetü'l-fiker*. İbn Hacer (ö. 852/1449)'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinin şerhidir. (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 35-37, 214+222+208 vr., müellif hattı). Eser hakkında Necmi Sarı tarafından doktora tezi hazırlanmıştır (Sakarya Ü. SBE., 2017).
2. *Şerhu'l-Erbâine hadîsen*. İmâm Nevevî'nin kırk hadisinin Türkçe tercüme ve şerhidir. İstanbul'da 1253, 1313, 1317'de basılmış, Ayşe ve Hikmet Gültekin tarafından eser hakkında yüksek lisans tezleri hazırlanmış (Selçuk Ü.

SBE., 1996), Latin harflerine aktarılarak İstanbul'da 1998'de neşredilmiştir (Araştırma: Hikmet Gültekin; Metni Hazırlayan: Sami Erdem).

3. *Şerhu'l-Hadîsi'l-erbain. Riyâzu's-sâlihîn'* den seçilen ve yer yer kısa şerhleri yapılan Arapça kırk hadis şerhidir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 38, vr. 1^a-14^a, müellif hattı).
4. İsmâil Hakkı'nın vâridât türü eserlerinde ve mecmualarında tasavvufî hadis veya hadis olarak bilinen bazı rivayetlerin şerhlerine de rastlamak mümkündür (*Şerhu'l-hadîs "el-Mü'minü mir'âtü'l-mü'min"*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 41, vr. 55^b-59^b, müellif hattı; *Mecmûa*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 42, müellif hattı; *Şerhu'l-hadîs "İzâ tehayyartüm fi'l-umûr fe'ste'înû min ehli'l-kubûr"*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1549, vr. 67-69; *Şerhu'l-hadîs "Le-ene ekramü alellâhi min en yedeânî fi'l-ardı ekser min selâs"*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 467, vr. 128-133).

C- Fıkıh:

1. *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî*. Lütfullah Fâzıl en-Nesefî el-Keydânî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eserinin Arapça şerhidir (Âtuf Efendi Ktp., nr. 873, 109 vr., müellif hattı).
2. *Risâle-i Mesâil-i Fıkhiyye*. Fıkhi konularla ilgili altmış küsur meseleyi içeren Türkçe bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 161, vr. 34^a-48^a, müellif hattı).
3. *er-Risâletü'l-câmia li'l-mesâilî'n-nâfia*. Bazı fikhî ve kelâmî meselelere dair bir eserdir (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 442, 121 vr.). Eser hakkında Fatmanur Betül Öncel tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Sakarya Ü. SBE., 2009).
4. *Kitâbu'l-Fazl ve'n-nevâl*. Fıkıh, akaid ve tasavvufla ilgili konuların karışık olarak ele alındığı, manzumelerin de bulunduğu Türkçe bir eserdir. Yazma nüshalarının çoğu eksik, tertibi karışık ve bazıları farklı isimlerle kaydedilmiştir (İBB, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 609, 140 vr.).
5. *Ecvibetü'l-Hakkıyye an es'ileti's-Şeyh Abdurrahmân*. Şeyh Abdurrahmân (ö. 1120/1709)'ın ibâdetlerdeki bazı hikmetlerle ilgili manzum yedi sorusuna verdiği cevaplardır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1521, vr. 42^b-61^a, müellif hattı). Mehmet Demirci, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkıyye'si", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 10, s. 9-44; İsmâil Hakkı Bursevî, *Namazın Hakikati (Ecvibe-i Hakkıyye)*, İstanbul: 2017.
6. İsmâil Hakkı'nın *Kitâbü'l-Hitâb*, *Kitâbü'n-Necât* gibi eserlerinde de bazı fikhî konulara temas edilmiştir.

D- Akaid-Kelam:

1. *Şerhu Şuabi'l-îmân*. İmanın şubeleri ve şerhlerine dairdir. İstanbul 1304'te basılmış, bu baskı esas alınarak Yakup Çiçek tarafından asıl metin Latin harflerine aktarılmış ve sadeleştirilmiştir (*İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış: Şerhu Şuabi'l-îman*, yay. haz. Yakup Çiçek, İstanbul 2000, 239 s.)
2. *Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz)*. Büyük günahlarla ilgili Türkçe bir eserdir. Basılmış (İstanbul: 1257) ve hakkında İbrahim Halil Güler tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 2005).
3. *İhtiyârât*. Risalede Allah'ın seçip üstün kıldığı varlıklar, nübüvvet, melekler, suyun hayat kaynağı olmasının sırrı, ramazanın faziletleri, cennet, tecelli, rû'yetullah, ruh, Kabe, Hz. Meryem'in faziletleri gibi muhtelif konulara değinilmektedir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 414, vr. 134^b-148^b).
4. İsmâil Hakkı'nın *Risâletü'l-câmia li-mesâilî'n-nâfia, Kitâbu'l-Fazl ve'n-nevâl, Kitâbü'l-Hitâb, Kitâbü'n-Necât, Tuhfe-i Halîliyye* gibi eserlerinde de akaid ve kelamla ilgili konulara yer verilmiştir.

E- Tasavvuf:

1- Genel:

1. *Tamâmü'l-feyz fi bâbî'r-ricâl*. İsmâil Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin hayatı, eserleri, yaşayışı, kerametleri, devlet adamlarıyla ilişkileri, şeyhinin özel ve genel sohbetlerinden Bursevî'nin kaydettiği notlardan oluşan bir eserdir. Kitapta tarikat adab ve erkânına dair önemli bilgilere de yer verilmiştir. Eser hakkında Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 1994). Basılmıştır (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 2010; thk. Ramazan Muslu ve Ali Namlı, c. I-II, Dimaşk: Dâru Ninawa, 2011).
2. *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye (Silsilenâme)*. Celvetiyye tarikatı silsilesinde bulunan meşâyih'in terceme-i hallerine dairdir. Eserin son tarafında tarikat adab ve erkânına dair bilgiler de bulunmaktadır. Basılmıştır (İstanbul: 1291). Bedia Dikel (İstanbul: 1981) ve Rahmi Serin (İstanbul, t.y.) tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Eser hakkında İlyas Efendi tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 1994).
3. *Kitâbü'l-Hitâb*. İtikad ve ibâdet konularının yanısıra özellikle eserin son bölümlerinde tasavvufî konulara ağırlık verilmiştir. Basılmıştır (İstanbul: 1256 ve 1292). İ. Turgut Ulusoy (İstanbul: 1975) ve Bedia Dikel (İstanbul: 1976) tarafından yapılan iki ayrı sadeleştirmeden ikincisi oldukça yeterlidir.).
4. *Kitâbü'n-Necât*. Eserde itikad ve ilmihâl konuları tasavvufî açıdan ele alınmış, bu arada mârifetullah, vücûd gibi tasavvufî mevzûlara da temas edilmiştir.

- Basılmıştır (İstanbul: 1290). İ. Turgut Ulusoy tarafından sadeleştirilmesi yapılmıştır (İstanbul: 1983).
5. *Şerhu'l-Usûli'l-aşere*. Necmeddîn Kübrâ (ö.618/1221)'nin seyr ü sülûkün on esasına dair *el-Usûli'l-aşere* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Müstakil olarak (İstanbul 1256, 1291) ve *Reşahât* tercümesi kenarında (İstanbul 1291, s. 124-221) basılmıştır. Mustafa Kara tarafından sadeleştirilerek Necmeddîn Kübrâ'nın diğer iki eseriyle birlikte neşredilmiştir (*Tasavvufî Hayat*, İstanbul 1980, s. 33-70). Diğer bir sadeleştirilmesi Rahmi Serin'e aittir (*Tarikatlarda On Esas*, İstanbul t.y.).
 6. *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a*. Kayıtlarda *Kitâbü't-Tevhîd*, *Şerh-i Kelime-i Tevhîd* gibi adlarla geçen risale Celvetiyye tarikatında sülûkte esas alınan Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm ve Kakhâr isimlerinin (esmâ-i seb'a) Türkçe şerhidir (İBB. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 609, vr. 89^a-103^b).
 7. *Risâletü'l-Hazarât*. Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413)'nin *et-Ta'rîfât* isimli eserinden "el-hazarâtü'l-hamsü'l-ilâhiyye" ve "el-insânü'l-kâmil" maddelerinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 136^a-164^b). Eser hakkında Elif Söyleyici Dedeler tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Dokuz Eylül Ü. SBE., 2009).
 8. *Kitâbü Hucetü'l-bâliğa*. Belli bir tasnifi olmayan eserde muhtelif tasavvufî konular ele alınmıştır. *Reşahât* kenarında basılmıştır (İstanbul 1291). Eser hakkında Abdullah Kargılı tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul Ü. SBE., 2011).
 9. *Kitâbü's-Şecv*. Musibet, felaket, afet, hüzn ve bunların hikmetleri hakkında Arapça bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 2^a-25^a, müellif hattı).
 10. *Mecîü'l-Beşîr li-ecli't-tebşîr*. Hz. Peygamber'in Hz. İsâ tarafından önceden müjdelendiğine dair Saff sûresinin 6. ayetinin tasavvufî/işârî tefsirine ve Hz. Muhammed'in müjdelenmesine (es-Saff, Saff, 61/6) dair Arapça bir risaledir. Eserde hakikat-i muhammediyye ve vahdet-i vücûdla ilgili konulara da temas edilmekte hâmişlerinde İsmâil Hakkı'nın elliden fazla manzumesi bulunmaktadır. (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 27^b-53^b, müellif hattı).
 11. *Vesîletü'l-merâm*. Şeyh edinmenin zarureti, takva, ilmihâli bilmenin lüzûmu, Cüneyd Bağdâdî'nin sahîh bir sülûk ve halvetten faydalanmak için gerekli gördüğü sekiz şart ve izahı, nebî ve velîler arasındaki farklar, şeriat ve tarikatla amel edenlerin tabakaları, muhabbet, esmâ-i ilâhiyye gibi konuların ele alındığı bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.

- 243, 62 vr.). Eser hakkında Nizamettin Burak tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Dokuz Eylül Ü. SBE., 2006).
12. *Mecmûatü'l-esrâr*. Başta Bursevî'nin şeyhi Atpazârî olmak üzere bazı mu-tasavvıfların muhtelif eserlerinden nakil ve seçmelerden oluşur. *Tamâmü'l-feyz*'de yer alan pek çok konu bu eserde de bulunmaktadır (Âtuf Efendi ktp., nr. 1500, 125 vr.).
 13. *Mecmûa*. Bazı nüshaları "*Mecmûa-i Eş'âr ve Makâlât*" adıyla kaydedil-miştir. Bakara sûresinin 30. ayetinin uzunca bir tefsiri, bazı kelimelerin izahı, salevât, duâlar ve İsmâil Hakkı'nın bazı vâridâtına dair bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 219^b-260^a).
 14. *Makâlât-ı İsmâil Hakkî*. İsmâil Hakkı'nın 1098-1100 tarihleri arasındaki bazı manzumelerini, muhtelif makale, mektup ve risalelerini ihtiva eden bir mecmuadır. Basılmıştır (Bulak 1257, İstanbul 1288).
 15. *Risâle-i Ma'nâ-yı Şerîf-i İsm-i Muhammed*. Seyyid Mehmed Efendi'ye he-diye edilen bu küçük risale, Muhammed (Mehmed) isminin ve harflerinin tasavvufî yorumu hakkındadır (Millet Ktp., Şer'îye, nr. 1182, vr. 65^b-69^a).
 16. *Risâle-i Gül (Risâle-i Verdiyye)*. Gül hakkında küçük bir risaledir (Süleymâniye Ktp., Hâlet Ef., nr. 414, vr. 1^b-3^b). Songül Aydın Yağcıoğlu tarafından Latin harflerine aktarılmıştır ("İsmâil Hakkı Bursevî'nin Gül Hakkındaki Risalesi", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları*, 2016, cilt: XI, sayı: 20, s. 1-10).
 17. *Şerhu Salevât-i İbn Meşîş*. Abdüsselâm b. Meşîş (ö. 625/1228?)'in meşhûr salevâtının Türkçe tercüme ve şerhidir. Basılmıştır (İstanbul: 1256, Bulak: 1279). Eser hakkında Zehra Çelebi yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Selçuk Ü. SBE., 2007). M. Nedim Tan tarafından Latin harfleriyle neşredilmiştir (*Varlığın Dili*, İstanbul: 2010).
 18. *Kitâbü Zübdeti'l-makâl*. Eserde kâf, hâl, makâl, kıyl, kâf ve kavî terimleri, "zübde-i kelâm"ın ne olduğu, hâl ile makâl ilişkisi hüsn-i hattın aslı, gelişimi ve kitâbet adâbı gibi konular ele alınmıştır (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayî, nr. 449, 30 vr.).
 19. *Kitâbü'l-Fasl fi'l-esrâr*. Bazı tasavvufî terimlerin izahına dair küçük bir risaledir (Âtuf Efendi Ktp., nr. 1501, vr. 19^b-27^b).
 20. *Risâle fi beyânî'l-halve ve'l-celve*. Halvet ve celvete dair kısa bir risaledir (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1797, vr. 68^b-70^b).
 21. *Risâle et-Tehaccî fi hurûfî't-teheccî*. Harflerin sırları ve tasavvufî yorumuna dair Arapça bir risaledir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 162, 15 vr., müellif hattı).
 22. *Hakâiku'l-hurûf*. Harflerin sırlarına ve işârî anlamlarına dair Arapça bir risaledir (Millet Ktp., Şer'îye, nr. 1182, vr. 73^b-79^b).

23. *Esrâru'l-hurûf*. Harflerin sırlarına dair Türkçe bir risaledir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2537, vr. 21^b-30^b).
24. *Bey'atnâme ve icâzetnâmeler*: İsmâil Hakkı tarafından Ahmed el-Birmâvî, Muklûbelecî Mehmed Efendi, Muhammed eş-Şâmî (Şam'da), Bahrî Hüseyin Efendi (Üsküdar'da), Tübâzâde Mehmed Ağa gibi muhtelif kimselere verilen bey'atnâme ve icâzetnâmeler de müstakil birer eser olarak kabul edilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 83^b-87^b; Genel, nr. 7890, vr. 12-18; Âtîf Ef. Ktp., nr. 1496, vr. 175^b-182^b).
25. *Esrâru'l-hacc*. İsmâil Hakkı'nın 1111/1700'de edâ ettiği ilk haccından dönerken yolda eşkyânın saldırısı sırasında kaybolmuştur. Nazm, nesir, metin ve şerhlerin yer aldığı eserde vâridât ve şerhleri dışında hac, Kabe, Haremeyn ve Hicaz'ın esrârî gibi konularla ilgili tasavvufî/işârî yorumlar yer almaktaydı.

2- Tasavvufî Şiir ve Manzum Eser Şerhleri:

1. *Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*. Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 855/1451)'nin *Muhammediyye*'sinin Türkçe şerhidir İki ve üç cilt hâlinde muhtelif defalar basılmıştır (Bulak 1252, 1255, 1256, 1258; İstanbul 1274, 1294). Mustafa Utku tarafından hazırlanan ve akademik olmayan sadeleştirilmesi neşredilmiştir (c. I-X, Bursa 2000-2010). Eserin farklı kısımları hakkında Hüseyin Yenice, Sunay Yılmaz, Murat Ali Karavelioğlu, Muhammey Ali, Mehmet Ali Eşmeli, Mehmet Akif Günay, Betül Başlı, İbrahim Hakkı Uzun tarafından Marmara ve İstanbul Ü. SBE.'de yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır (1987, 1993, 1999, 2001, 2004, 2005, 2007).
2. *Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*. Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytinin Türkçe şerhidir. İstanbul'da 1285 ve 1287'de iki cilt hâlinde basılmıştır. Eserin ilk cildi hakkında Saliha Baryaman tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Uludağ Ü. SBE., 2000). Bütünü hakkında İsmail Güleç tarafından doktora tezi hazırlanmış (İstanbul Ü. SBE., 2003) ve bu çalışma basılmıştır (İstanbul: 2004, 2017).
3. *Şerh-i Pend-i Attâr*. Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221)'in *Pendnâme* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Basılmıştır (İstanbul: 1250, 1287). Eser hakkında Rafiye Duru tarafından yüksek lisans (Ege Ü. SBE., 1998), Tuba Onat Çakıroğlu (Hacettepe Ü. SBE., 2012) ve Kezban Paksoy (Erciyes Ü. SBE., 2012) tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.
4. *Şerhu Nazmî's-sülûk*. İbnü'l-Fânz (ö. 632/1234)'ın *Nazmü's-sülûk* (et-Tâiyyetü'l-kübâ) adlı kasidesinin ilk dört beytinin Türkçe şerhidir (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 1^b-20^b). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek

lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*Bir Şârih Olarak İsmâil Hakkî Bursevî ve Edebî Şerhleri*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 217-249).

5. *Kitâbu'l-Envâr*. İsmâil Hakkî'nin İstanbullu müntesiblerinden "Evliyâ" lakablı Derviş Mehmed için yazdığı doksan sekiz beyitlik kasidenin yine kendisi tarafından yapılmış şerhidir (Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 21^b-102^a, müellif hattı). Eser hakkında Naim Avan tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış (Yüzüncü Yıl Ü. SBE., 1997) ve bu çalışma basılmıştır (İstanbul 1999). M. Murat Yurtsever, eseri bir makalesinde ele almıştır ("İsmâil Hakkî Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr'ı", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/7 [1998], s. 279-296). Nevin Gümüş tarafından ise eser hakkında doktora tezi (Erciyes Ü. SBE., 1998) hazırlanmıştır. Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 31-173).
6. *Şerh-i Ebyât-ı (Rumûzât-ı) Hacı Bayrâm-ı Velî*. Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430)'nin "*Çalabım bir şâr yaratmış*" mısraı ile başlayan altı beyitlik şiirinin şerhidir (Süleymâniye Ktp., Esad Ef. nr. 1521, vr. 1^b-25^b, müellif hattı). Eser hakkında Münir Atalar tarafından mezuniyet tezi (Ankara Ü. İlahiyat Fak. 1971), Arzu Polatoğlu tarafından yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Ü. SBE., 2008) hazırlanmıştır. Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 174-216). Suat Ak tarafından Latin harfleriyle neşredilmiştir (İstanbul: 2013).
7. *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*. İsmâil Hakkî, Yunus Emre'ye ait veya ona atfedilen bazı ilahileri şerh etmiştir.

Bunlardan ilki Yunus Emre'nin "*Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü*" mısraı ile başlayan on üç beyitlik şathiyesinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 1521, vr. 26^b-41^b, müellif hattı). Emine Sayın (Sevim) yüksek lisans tezinde şiire yapılan diğer şerhlerle birlikte Bursevî'nin şerhini de incelenmiş ve metni Latin harflerine aktarmıştır (*Yûnus Emre'nin Bir Şathiyesi ile İlgili Şerhler*, Marmara Ü. SBE., 1986, s. 69-96). Bu çalışma basılmıştır (Necla Pekolcay-Emine Sevim, *Yunus Emre Şerhleri*, Ankara: 1991, s. 153-181). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde bu şiirin Bursevî şerhi de Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 250-276). Suat Ak tarafından aynı şiir, Niyâzî Mısırî ve Şeyhâde şerhi ile birlikte Latin harfleri ile neşredilmiştir (*Çıktım Erik Dalına: Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Üç Şerhi*, İstanbul 2012).

Âşık Paşazâde (ö. 889/1484)'nin Yunus Emre'nin yukarıdaki şathiyesine naziresi olan "*Çıkdım bâdem dalına anda yedim üzümü*" mısraı ile başlayan

on beş beyitlik naziresini⁵⁷ Bursevî Yunus Emre'ye nisbet ederek Türkçe şerh etmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1521, vr. 62^b-80^a, müellif hattı). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Bursevî'nin bu şerhi de Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 27-28, 277-307).

Bursevî Yunus Emre'nin "*Sırâtta gel sıfâta anda safâ bulasın*" mısraı ile başlayan şiirini⁵⁸ de Türkçe olarak şerh etmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1521, vr. 62^b-80^a, müellif hattı). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 308-319) ve Songül Aydın Yağcıoğlu tarafından hazırlanan makalede ("Yûnus Emre'nin Bir Şiiri ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 55, (2016-2), İstanbul: 2016, s. 77-90) Latin harfleriyle neşredilmiştir.

İsmâil Hakkı'nın Yunus Emre'ye atfettiği⁵⁹ "*Adım adım ileri beş âlemden içeri*" mısraları ile başlayan ilahisinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1521, nr. 92^b-94^a). Şerhin Âmil Çelebioğlu ("Yûnus'un Bir Şiirinin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 553-561), Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı (*Türk Edebiyatında Şathiye*, s. 220-224), Ahmet Taştan (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 28-29, 320-324) tarafından tarafından yapılmış Latin harfleriyle neşirleri vardır.

8. *Es'ile-i Şeyh Mısrî'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkı*. Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694)'nin "*Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşâd*" mısraı ile başlayan ve pek çok soruyu içeren şiirinin şerhidir. *Makâlât-ı İsmâil Hakkı* içinde basılmıştır (Bulak: 1257, s. 3-9; İstanbul: 1288, s. 3-8). Abdullah Çaylıoğlu tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmış (*Niyâzî-yi Mısrî Hazretlerinin Gazellerine Yapılan Şerhler*, Marmara Ü. SBE., 1994, s. 59-64) ve bu tez basılmıştır (*Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İstanbul: 1999, s. 33-40).
9. *Şerh-i Nazm-ı Ahmed/Ahmedî*. Dukakinzâde Ahmed Bey (X./XVI. yüzyıl)'e ait "*Dinler isen hâlîmi eydeyim ey nev-civân*" mısraı ile başlayan şathiye türü yedi beyitlik bir şiirin⁶⁰ Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Ef. nr. 1521, vr. 81^b-86^a müellif hattı). Basılmıştır (İstanbul: 1330). Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından Latin harfleriyle neşredilmiştir (*Bitmemiş Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Göcen: Şerh-i Nazm-ı Ahmed*, Ankara: 2000; *Türk*

57 Bkz Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: 1992, s. 228-229; Kemal Yavuz, "Türk Şiirinde Nazire", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul: 2013, s. 411.

58 Bkz Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı*, Ankara: 1990, s. 252-254.

59 Bkz Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 230.

60 Hüseyin Süzen, *Dükakinzade Ahmed Beg Divanı*, İstanbul Ü. SBE., Doktora Tezi, İstanbul: 1994, s. XXXVI-XXXVII, s. 303.

Edebiyatında Şathiye, Ankara: 2001, s. 232-241). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 341-349).

9. *Şerh-i Ebyât-ı Hasan el-Kâdirî*. “Bu gönül hem Hak’dadır, hem anda Hak” mısraı ile başlayan lügaz tarzında yazılmış iki beyitlik bir şiirin Türkçe şerhidir (İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, TY, nr. 3339, vr. 112^b-121^a). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 29, 325-340).
10. *Es’iletü’s-Sahafîyye ve Ecvibetü’l-Hakkıyye*. Şeyh Mehmed Sahafî’nin (ö 1146/1733) “*Ey kelâm-ı Hak’ı dâna, safha-i eşyâ nedir?*” mısraı ile başlayan manzum sorularına verdiği cevaplardır (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 250, 73 vr.). Eser hakkında Zülfiye Eser yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Marmara Ü. SBE., 2003).
11. *Şerh-i Kelimât-ı Şeyh Sahafî*. Şeyh Sahafî (ö 1146/1733)’nin “*Seyr eyledim cihânı halk bend ile giriftâr*” mısraıyla başlayan 15 beyitlik şathiyesinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud, nr. 2537, vr. 1^b-21^b). Rafiye Duru tarafından hazırlanan doktora tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi*, Ege Ü. SBE., İzmir, 2007, s. 243-257).
12. *Şerh-i Nazm-i Hayretî*. Hayretî (ö. 941/1534)’nin “*Sînemin bağında bitmiş bir ağaçta dört dal*” mısraı ile başlayan altı beyitlik şathiyesinin Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2749, vr. 73^b-77^a). Ahmet Taştan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi içinde Latin harflerine aktarılmıştır (*a.g.t.*, Uludağ Ü. SBE., 1999, s. 350-357).
13. Bursevî’nin özellikle mecmua ve vâridât türü eserlerinde de pek çok şiir şerhlerine rastlamak mümkündür.

3. Tuhfeler:

1. *Sülûkü’l-mülûk (Tuhfe-i Aliyye)*. 1121/1710’da sadrâzam Çorlulu Ali Paşa’ya ithaf edilmiştir (Âtuf Efendi Ktp., nr. 1412, vr. 1-49). Eser hakkında Şeyda Öztürk tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış (Marmara Ü. SBE., 1999) ve bu çalışma basılmıştır (İsmâil Hakkı Bursevî, *Üç Tuhfe/Seyr-i Sülûk*, İstanbul: 2000, s. 189-261).
2. *Risâletü’l-Umâriyye*. 1122/1710’da ikinci defa hacca giderken uğradığı Mısır’da ulemadan Şeyh Umâre el-Mısırî’ye hediye edilmiştir. “Küllemâ zekerake’z-zâkirûn...” sözünün Arapça şerhine dairdir. Risalenin son tarafında İsmâil Hakkı’nın Mısır ulemasına yönelttiği on soru da yer almaktadır. (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 116^b-124^a).
3. *Tuhfe-i Recebiyye*. 1131/1718’de Şam valisi Recep Paşa’ya ithaf edilmiştir (Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374, 98 vr., müellif hattı). Eser hakkında

Selim Çakıroğlu tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış (Marmara Ü. SBE., 2006) ve bu çalışma *İlahi İsimler* (İstanbul: 2008) ve *Esmâü'l-hüsna Şerhi* (İstanbul: 2014) adıyla basılmıştır. Zübeyir Akçe ise eser hakkında doktora tezi (Harran Ü. SBE., 2008) hazırlamıştır.

4. *Tuhfe-i İsmâiliyye*. 1132/1720'de İsmâil Hakkı'nın I. ve II. Avusturya seferi sırasında yol arkadaşı olan Lefkevîzâde Hacı İsmâil Piyâde'ye ithaf edilmiştir. İlmihal konuları, îman ve şu'beleri ile bazı tasavvufî tavsiyelere dair Türkçe bir eserdir. Basılmıştır (İstanbul 1292, 1303). Eser hakkında Ahmet Koç tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Yüzüncü Yıl Ü. SBE., 2008). Nevin Gümüş, bir makalesinde eseri "vasiyetnâme" olarak değerlendirmiş ve metnini Latin harflerine aktarmıştır ("İsmail Hakkı Bursevî'nin Vasiyet-nâme'si", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2009, cilt: IX, sayı: 1, s. 23-76).
5. *Tuhfe-i Halîliyye*. 1133/1720'de İsmâil Hakkı bu risaleyi büyük kardeşi Halil Çelebi'ye ithaf etmiştir. Basılmıştır (İstanbul: 1256, 1293). Eser hakkında Arife Koçak Pulat tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Atatürk Ü. SBE., 2018).
6. *Tuhfe-i Atâiyye*. 1133/1721'de İsmâil Hakkı'nın Tekirdağlı müntesiblerinden Hacı Mehmed Atâi'ye ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537, 75 vr.). Eserle ilgili Veysel Akkaya tarafından yüksek lisans tezi (Marmara Ü. SBE., 1999) hazırlanmış ve bu çalışma basılmıştır (*Kâbe ve İnsan*, İstanbul 2000).
7. *Kitâbü's-Sülûk (Tuhfe-i Vesîmiyye)*. 1133/1721'de Enderun ağalarından Seyyid Ahmed Vesîm Ağa'ya ithaf edilmiştir. Eserde bey'at ve intisâb, mürşid ve vasıfları, seyr ü sülûk, sohbet, zikir ve zikir telkîni, tarikat adab ve erkânı gibi tasavvufî konular ele alınmaktadır. Basılmıştır (İstanbul 1240). Eser hakkında Recep Yaman (Yüzüncü Yıl Ü. SBE., 1998) ve Şeyda Öztürk (Marmara Ü. SBE., 1999) tarafından yüksek lisans tezleri hazırlanmış, son çalışma basılmıştır (İsmâil Hakkı Bursevî, *Üç Tuhfe/Seyr-i Sülûk*, İstanbul 2000, s. 107-187).
8. *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*. Seyyid Ahmed Vesîm Ağa'ya ithaf edilen bu ikinci risale *Fusûsu'l-Hikem*'in Kelime-i İshâkiyye Fassi'nın sonunda yer alan beyitlerin şerhine dairdir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1474, vr. 114^b-146^b).
9. *Tuhfe-i Bahriyye*. 1133/1721'de Has bahçeler müfettişi Bahrî Hüseyin Efendi'ye ithaf edilmiştir. Hû ismi, tevhid, cem', fark, kara ve denizin bazı esrârı gibi konulardan bahseder (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 145-159).

10. *Risâle-i Hüseyiniyye*. 1133/1721'de Bahrî Hüseyin Efendi'ye ithaf edilen bu ikinci risale Hüseyin isminin ve harflerinin tasavvufî/işârî yorumu hakkındadır. (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 160-168; Yer ve tarih belirtilmeden yapılmış bir baskısı da vardır.).
11. *Tuhfe-i Hasakiyye*. 1134/1722'de Tûbâzâde Mehmed Ağa'ya ithaf edilmiştir. Eserde Lâ ilâhe illallah, Muhammedu'r-rasûlullah, Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar ataları, arş-ı a'zam, şems, sırr-ı insân, kutbu'l-aktâb gibi kavramlar ile sultân-ı a'zam, vezir-i a'zam, şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu kazaskeri, Rumeli ve Anadolu beylerbeyi, yeniçeri ağası, enderun ağaları, dârussaâde ağası, nakîbu'l-eşrâf gibi Osmanlı idârî teşkilâtının önde gelen temsilcilerinin tasavvufî yorumu, ilmihâl ve tasavvufla ilgili bazı meseleler üzerinde durulmuştur. (Ankara Ü. DTC. Fak. Ktp., İ Saib Sencer, nr. 2029, 379 vr., müellif hattı). Eser hakkında İhsan Kara, Muammer Cengiz ve Mehmet Tabakoğlu tarafından yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 1997, 2007, 2008).
12. *Risâle-i Bahâiyye*. İsmâil Hakkı Celvetiyye adab ve erkânına dair bu küçük risaleyi Üsküdar'da ikameti sırasında Bursa'da bulunan oğlu Bahâeddîn Mehmed için yazmış ve onun adına izâfe etmiştir (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 476, vr. 70^b-75^b).
13. *Tuhfe-i Ömeriyye*. İsmâil Hakkı'nın müridlerinden Derviş Ömer Nevâlî'ye ithaf edilen eserde tevhid ve bazı kısımları, esmâ zikri, esmâ-i seb'a, esmâ-i hamse, seyr ü sülûk, Ömer isminin işârî yorumu, iman, ihsân, velâyet, nübüvvet, mârifet, mübâyaa, bazı mekanlarla ilgili sembolik değerlendirmeler üzerinde durulmuştur. Basılmıştır (İstanbul: 1240). Eser hakkında Mehmet Ali Akidil tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış (Gazi Ü. SBE., 1996) ve bu çalışma basılmıştır (*Üç Tuhfe/Seyr-i Sülûk*, İstanbul: 2000, s. 7-106).
14. *Risâle-i Şem'iyye*. Şem'î Mehmed Sipâhî için yazılan bu Türkçe risalede "Âdem bir demdir" sözü açıklanmış, sekiz nur/ışık ve işaret ettiği anlamlar üzerinde durulmuştur. (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 217, vr. 35^a-42^a).
15. *Risâle-i Nefesi'r-Rahmân*. İmam Seyyid Abdurrahmân b. Abdullah Efendi'ye hediye edilmiştir. Bazı nafîle namazlar, abdest ve namazın tasavvufî yorumu, bazı mübarek geceler, sülûkte esas olan on iki isim (esmâ-i isnâ aşer), hilâfet-i zâhire, haşru'l-ecsâd, Hû ismi gibi konulara ek olarak risalenin hediye edildiği zâtın ismi ile ilgili tasavvufî değerlendirmelere yer verilmiştir. İsmâil Hakkı'nın en son yazdığı risalelerdendir (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1405, vr. 25-36).

4. Vâridât Türü Eserler:

1. *Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ)*. Zülkade 1114-Safer 1115 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dairdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 86, vr. 111^b-264^a, müellif hattı). Baş tarafları (vr. 111^b-160^b) hakkında Betül

- İzmirli tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Dokuz Eylül Ü. SBE., 2010).
2. *Risâletü "Eyyühe'l-bülbül"*. Rebûlevvel 1115 (Temmuz 1703)'te tamamlanmış Bursevî'nin vâridâtı ve şerhlerine bir eserdir. "Bülbül" ile gönül kastedilmiştir. (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 86, vr. 84^b-110^a, müellif hattı).
 3. *Mecmûa*. Bursevî'nin 1115 ve 1116 yıllarına ait bazı vâridâtı ve şerhlerine dairdir. Mecmuanın baş ve son tarafında Bursevî'nin 1114-1118 tarihleri arasında değişik kimseler için yazdığı mektup ve şiirler de yer almaktadır. (Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645, 106 vr., müellif hattı).
 4. *Min vâridâtü'l-fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkı min evâhiri Zilhicce 1116*. 1116 ve 1117 yıllarındaki vâridâtı ve şerhlerine dair Arapça bir eserdir (Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 56^b-222^a, müellif hattı).
 5. *Mecmûa (Makâlât-ı Şeyh İsmâil Hakkı, Mecmûatü'l-hutab ve'l-varidât)*. Müellifin 1118-1125 tarihleri arasındaki şiirlerini, vâridâtını ve şerhlerini ihtiva eder. Mecmuanın son tarafında muhtelif kimselere gönderdiği mektuplar, şiirler ve düştüğü tarihlerin müsveddeleri bulunmaktadır (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 85, vr. 39^b-276^b, müellif hattı).
 6. *Mecmûa*. 1122 (1710) yılındaki hac yolculuğu, Mısır ve Hicaz'da bulunduğu sıradaki vâridâtı ve şerhlerine dairdir. Bu mecmuada Bursevî'nin bazı Mısır ulema ve meşâyihine hediye ettiği, bir kısmı kısa süre ve ayet tefsirlerinden oluşan risaleler de yer alır (Bayezid Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, 284 vr.).
 7. *el-Vâridât*. İsmâil Hakkı'nın 1130 yılındaki vâridâtı ve şerhlerine dair Arapça bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 66, , vr. 70^b-138^b, nr. 67, 150 vr., müellif hattı).
 8. *Mecmûa*. Şam'daki (Şevvâl 1130-Zülhicce 1130) bazı vâridâtı ve şerhleri hakkındadır (İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. TY. 9793, 42 vr., müellif hattı).
 9. *Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye*. Şam'daki (1130 sonu-1131 başı) bazı vâridâtı ve kısa şerhlerine dairdir (İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. TY. 4019, 63 vr.). Eser hakkında Fazlı Dinç tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Harran Ü. SBE., 1998).
 10. *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*. İsmâil Hakkı'nın 1130 yılı sonları ile 1131 yılı başları arasındaki bazı vâridâtı ve genellikle Türkçe yapılan şerhleri ile pek çok manzumesinin bulunduğu bir mecmuadır. (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 87, 184 vr., müellif hattı). "*Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî*" adıyla kaydedilmiş⁶¹ eksik bir nüshası Latin harfleriyle neşredilmiştir.⁶²

61 İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 367/03, vr. 46^b-59^a.

62 Ahmet Topal, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî Adli Risalesi", *Erzincan Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, ÖS-III: s. 193-218.

11. *Vâridât*. İsmâil Hakkı'nın 1131 yılı Zilkade ayına ait vâridâtı ve şerhlerine dairdir (Süleymaniye Ktp., Âşir Ef., nr. 165, vr. 1-79, müellif hattı). Eser hakkında Fatih Tüzek tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 2011).
12. *Mecmûa-i Hakkî*. Eserin ilk yarısında özellikle Osman Fazlî Efendi'nin eserlerinden yapılan derlemeler yer alır. İkinci yarısında ise İsmâil Hakkı'nın 1132 yılına ait bazı vâridâtı ve şerhleri bulunmaktadır. (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 41, 73 vr.).
13. *Kitâb-ı Kebîr (el-Kitâbü'l-Kebîr)*. Zilhicce 1132-Rebiulâhîr 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dairdir. Eserde ayrıca bazı kavramlar açıklanmış, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin *Dîvân*'ından seçilen beyitler şerh edilmiştir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 71, 135 vr.). Eser hakkında Nuran Döner yüksek lisans tezi hazırlamış (Uludağ Ü. SBE., 2000) ve bu çalışma basılmıştır (Bursa. 2016). Ayrıca yazar, eseri bir makalesinde (*Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: VI, sayı: 15, s. 311-334) ele almıştır.
14. *Kitâbü'z-Zikr ve'ş-şeref*. İsmâil Hakkı'nın Rebiulâhîr 1133-Cemâziyelevvel 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri, bazı tasavvufî konularla ilgili kısa değerlendirmeler ile İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin *Dîvân*'ından seçilen beyitler ve kısa şerhleri hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2752, 63 vr.). Eser hakkında Mehmet Zeki Başyemenici tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 1997).
15. *Kitâb el-Hakkı's-sarih ve'l-keşfü's-sahih*. İsmâil Hakkı'nın 8 Cemâziyelevvel-28 Şevvâl 1133 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dair Arapça bir eserdir (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayî, nr. 468, 507 vr., müellif hattı). Halifelerinden Ahmed Pertevî Efendi tarafından ihtisâr edilmiştir (İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. AY. 3577).
16. *Kitâbü Nakdi'l-hâl (Şeceratü'l-yakîn ve't-tevhîd)*. Zülkade 1133-Rebiulâhîr 1134 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır. Eserde bazı tasavvufî kavramların açıklaması da yapılmıştır (İstanbul Ü. Ktp., *Nadir Eserler*, nr. TY. 2153, 296 vr.).
17. *Kenz-i Mahfî*. Eserde "Küntü kenzen mahfiyyen" şeklinde başlayan ve mutasavvıflar arasında kudsî hadis olarak meşhûr olan rivayet, on bölümde incelenerek şerh edilmiştir (s. 1-47). 24 Rebiulâhîr 1134'te tamamlanan eserin geri kalan kısmı ise (s. 47-156) İsmâil Hakkı'nın vâridâtı ve şerhlerine dairdir. Basılmış (İstanbul 1290, 1307) ve Abdülkadir Akçipek tarafından "*Gizli Hazine*" adıyla sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul: 1967, 1980). Eser hakkında Engin Sögüt tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 2007).

18. *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*. Cemâzîyelûlâ 1134-Receb 1134 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri ile bazı kelime ve ıstılahların tasavvufî yorumu hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, 289 vr., müellif hattı). Eserin ikinci yarısı hakkında Büşra Belgeli tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Marmara Ü. SBE., 2015).
19. *Kitâbü Müzîl'l-ahzân*. Müellifin Receb 1134'ten itibaren 1134 yılındaki vâridâtı ve şerhleri ile bazı kelime ve ıstılahların tasavvufî yorumu hakkındadır (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 79, 263 vr., müellif hattı).
20. *Kitâbü Hayâtî'l-bâl*. İsmâil Hakkı'nın çoğunlukla 1135 yılı Şaban ve Ramazan aylarındaki vâridâtı ve şerhleri, ayet ve hadis yorumları ve muhtelif tasavvufî konularla ilgili kısa değerlendirmelerini içerir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 84, 177 vr., müellif hattı). Eser hakkında İrfan Poyraz tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Uludağ Ü. SBE., 2001) ve bu çalışma "Kalbin Hayatı" adıyla neşredilmiştir (Bursa: 2016).
21. *Kitâbü'l-İzzî'l-âdemî*. İsmâil Hakkı'nın Zilkade 1135-Safer 1136 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır (Âtuf Ef. Ktp., nr. 1420, vr. 120-316).
22. *Kitâbü'n-Netîce*. İsmâil Hakkı'nın Safer 1136-Şevvâl 1136 tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhleri hakkındadır (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 64, 506 vr., müellif hattı). Eserle ilgili Erdoğan Fırat'ın bir makalesi vardır ("Kitâbü'n-Netice ve İnsan", *Ankara Ü. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, c. 2, s. 205-219, 1975). Ali Namlı ve İmdat Yavaş tarafından Latin harflerine aktarılarak neşredilmiştir (İstanbul 1997).

5. Şiir:

1. *Dîvân-ı İsmâil Hakkî (Fütûhât-ı Burûseviyye)*. Dîvân'da gazeller çoğunluktadır. Az sayıdaki Arapça ve Farsça gazelle birlikte kâfiye sırasına göre tertip edilmiştir. Hece vezni ile yazılmış ilahiler de aynı tertibe göre olup gazeller arasında yer almıştır. Bulak (1257) ve İstanbul (1288)'de basılmıştır. M. Murat Yurtsever tarafından eserle ilgili doktora tezi hazırlanmış (Uludağ Ü., SBE., 1990) ve bu çalışma basılmıştır (Bursa: 2000).
2. *Risâletü'l-Mî'râciyye*. Mesnevî tarzında yazılmış 477 beyitten ibarettir. Basılmıştır (İstanbul: 1267). İrfan Poyraz tarafından Latin harfleriyle neşredilmiştir (Bursa: 2007).
3. *Min ba'zı mâ nazamehü'l-fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî bi'l-lisâni't-Türkî min evveli seneti 1117*. İsmâil Hakkı'nın 1117 (1705) yılı başından itibaren aynı yıl içinde yazdığı Türkçe manzumeleridir. Eserde hâmiştekilerle birlikte yüz elliden fazla manzume yer alır. (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 222^b-252^b, müellif hattı).
4. Diğer eserlerinin neredeyse tamamına yayılmış pek çok manzumesi vardır.

6. Vaaz-Hutbe:

1. *Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr*. İsmâil Hakkı'nın Üsküp'e yerleşmesinden sonra 1086 yılı başlarında oluşturmaya başladığı eser, vaaz ve nasihat notları ile özetleri mahiyetinde yetmiş üç meclisten oluşmaktadır. Basılmıştır (İstanbul: 1266, 1303).
2. *Kitâbü'l-Hutabâ (Hatîbü'l-hutabâ)*. İsmâil Hakkı'nın muhtelif hutbelerini ihtiva eden bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 85, vr. 1-39, müellif hattı).
3. İsmâil Hakkı'nın vaaz ve nasihatlarında naklettiği ayetlerden oluşan muhtelif mecmualar da (*Mecmûatü âyâti'l-müntehabe* gibi) bu tür eserleri arasında mutâlaa edilebilir.

7. Diğer Eserleri:

1. *Şerhu Mukaddîmeti'l-Cezerî*. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin tecvîdle ilgili *Mukaddîme*'sine yapılmış ta'lika türü bir eserdir (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 38, vr. 176^b-183^a, müellif hattı).
2. *Kitâbü'l-Furûk (Furûk-ı Hakkî)*. Arap dili ve gramerine dair bir eser olup Arapça eş veya yakın anlamlı kelimeler arasındaki anlam ve kullanım farklarına dair "el-Furûk" isimli bölümünün adıyla meşhur olmuştur. Gazzâzâde Abdullatif Efendi (ö. 1247/1832) tarafından ihtisar edilmiştir (Bursa İnebey Ktp., Orhan Gâzi, nr. 1626, 44 vr.). Basılmıştır (İstanbul: 1251, 1291, 1310, 1317). Ali Enver Efendi tarafından *el-Vüsûk fî tercemeti'l-Furûk* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş, *Mekteb* (1311-1312) ve *Hazîne-i Fûnûn* (1313) mecmuasının muhtelif sayılarında tefrika edilmiştir. Ömer Aydın tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul: 2011). Eser hakkında Mehmet Faruk Çiççi tarafından doktora tezi hazırlanmış ve metni tahkik edilmiştir (Marmara Ü. SBE., 2013).
3. *Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşkôprizâde*. Taşkôpri-zâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)'nin *Risâle fî ilmi âdâbi'l-bahs* adlı mübâhese ve münâzara adabına dair eserinin Arapça şerhidir. Basılmıştır (İstanbul 1273).
4. *Nuhbetü'l-letâif*. Eser Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Nevâbiğu'l-kelim* adlı eserinden seçmeler, Harîrî'nin *Mir'âtü's-şeyyib*'inin şerhi ile İsmail Hakkı'nın bazı vâridâtını ihtiva eder (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 138, 86 vr., müellif hattı).
5. *Mecmûatü'l-müntehabe*. *Şerhu Risâleti İbn Zeydûn* başta olmak üzere pek çok eserden derlenmiş, yer yer ayet tefsirleri ve hadis şerhleri bulunan bir mecmuadır (Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 125, 107 vr., müellif hattı).

Çok sayıda eser veren İsmâil Hakkı'ya yanlışlıkla pek çok eser de isnad edilmiştir.⁶³

III. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Görüşleri

İsmâil Hakkı'nın görüş ve düşünce dünyasının oluşmasında şeyhi Osman Fazlî Efendi en önemli role sahiptir. Bursevî, şeyhini mensubu olduğu Celvetiyye tarikatının önemli simaları olan Üftâde ve tarikatın kurucusu kabul edilen Hüdâyî'den üstün görse⁶⁴ de özellikle Hüdâyî'nin eserlerinden ve görüşlerinden de büyük ölçüde etkilenmiş, onu örnek ve model almıştır.⁶⁵ Bursevî tasavvuf anlayışı bakımından şeyhi gibi İbnü'l-Arabî ve Sadreddîn Konevî tesirindedir. Şeyhinin bir tür biyografisi ve menâkıbnâmesi olan *Tamâmü'l-feyz* adlı eserinde İbnü'l-Arabî'ye de bir bölüm ayırmış, *Kitâbü'l-Hitâb* adlı eserinde ise “*Şüyûh-i Selâse*” başlığı altında en çok etkilendiği bu üç mutasavvıfı ayrı ayrı tanıtmıştır.⁶⁶ Bu üç isme eserlerinde yeri geldikçe çokça atıflarda bulunduğu görülmektedir. Bursevî üzerinde etkili olan şahsiyetlerden birisi de Mevlânâ'dır. Bursevî *Mesnevî*'nin ilk 738 beytine *Rûhu'l-Mesnevî* adıyla geniş bir şerh yazmış, eserlerinde Mevlânâ'dan, özellikle de *Mesnevî*'den çokça nakiller yapmıştır. Sadece *Rûhu'l-beyân*'da *Mesnevî*'den üç binden fazla beyit nakletmiştir.⁶⁷

Bursevî zâhir ve bâtın ilimleri arasında bir denge kurmaya ve iki tarafı uzlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre hem zâhir hem de bâtın ilmine sahip olmak büyük bir kemâldir. Büyük ve meşhur sûfilerin çoğu bu iki ilmi bir araya getirmişler, iki taraftan da hisse almışlardır. Bu sûfilere örnek olarak da İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Hakîm Tirmizî, Necmeddîn Kübrâ, Necmeddîn Dâye, Abdülkadir Geylânî, Şihâbeddin Sühreverdî, Kuşeyrî, Gazzâlî, Hüdâyî ve kendi şeyhini zikreder.⁶⁸ Bursevî'nin şeyhi Osman Fazlî Efendi eskilerin zâhirî ilimleri tahsil edip tamamladıktan sonra dergahlara gittikleri, bu yüzden dergahlarda zâhirî ilimlerin öğretilmediği, kendi zamanında ise işin cehâlete döndüğü, tekkede hayır, medresede ilim kalmadığı kanaatindeydi. Bu yüzden zâhirî ilimleri öğrenmek istemeyen hiçbir kimseyi dergahına kabul etmez, ümmî olan kimseyi de en azından ilmi hâlî tam olarak öğretmeden halife tayin etmezdi.⁶⁹ Bursevî de şeyhinin izini takip ederek

63 Bkz Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 209-213.

64 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 216.

65 Bkz Bursevî, *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, vr. 208^b; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 105.

66 Konevî'nin Bursevî üzerindeki tesirleri hakkında bkz Ali Namlı, “Bursevî'de Konevî İzleri”, *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya: 2014, s. 175-180.

67 Geniş bilgi için bkz Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik”, *Tasavvuf*, yıl: 6, sayı: 14, Ocak-Haziran 2005, s. 439-454.

68 Bursevî, *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, vr. 213^b.

69 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 182-183.

tekke mensubu olduğu halde hayatının hiçbir safhasında zâhir ve bâtın ilimlerini öğrenmekten, öğretmekten ve eser telifinden geri kalmamıştır.⁷⁰

Bursevî hem şeriat hükümlerine hem de tarikat adabına riayete önem verir. Ona göre her tâatte bir mana ve her teveccühte bir tecelli vardır. Çünkü şeriat hükümlerinde ve tarikat adabında şuhûdî tecelliler yerleştirilmiştir. Bir kimse o hükümlere ve adaba dikkat etmeyip onlarla meşgul olmazsa ebedî olarak o tecellilerden hisse alamaz. Tarikat erbabından merâmlarına ulaşmış kendileri kemâle eren ve başkalarını kemâle erdirmekle meşhur olanlar adab, erkân ve bu riayet konusunda mâhir kimselerdir.⁷¹

Şeriat gidilen yoldur. Başî hükümlerle amel, sonu ise cennete ulaşmaktır. Tarikat ise adab, mücâhedât, sülûk, seyr ve tayrdır. Şeriatı olmayanın dini, tarikatı olmayanın edebi yoktur. Sülûk bakımından mücâhedeler, abdest için istincâ gibidir. İstincâsı olmayanın abdesti yoktur. Keza mücâhedesi olmayanın sülûkü yoktur. Seyr bakımından sülûk namaz için abdest gibidir. Abdesti olmayanın namazı yoktur. Keza sülûkü olmayanın seyri yoktur. Seyrin sonu ise tayr (uçmak)dır. Bu ise kurbet (Hakk'a yakınlık) ve vuslat makâmına ulaşmak demektir.⁷²

Tarikatın faydası, mecâzî vücüddan çıkmak ve hakiki vücûda ulaşmaktır. Hakiki tevhid, insanı hakiki vücûd sahibine ulaştırdığı gibi mutlak rahmete de ulaştırır.⁷³ Tarikata sülûk eden kimseye 'farz' olan masivayı kalbinden çıkarmaktır ki buna "infisâl" denir. Bu infisâlde abdestin sırrı vardır. Çünkü abdestten murâd masivadan ayrılmak (infisâl) ve namazdan murâd Hakk'a ulaşmaktır (ittisâl). Sefer ve seyahate çıkan bir kimse ilk olarak vatanından ayrılır, yolculuğa engel teşkil eden şeyleri terk ettikten sonra yola koyulur. Çünkü kalbinde başkaları için temâyül bulunan kimse matlûp olan şeye kendini tam olarak veremez.⁷⁴

İsmâil Hakkî şeriat ve tarikatı hakikat hanesinin kapısı olarak görür. Ona göre Hakk'ın emrine riayeti hafife alan ve tarikatın edebi ile amelde tembellik gösteren ne kadar sûfi, şeyh, âlim ve âşik nâmına geçinen kimse varsa bunların hepsi Hak'tan ve sülûkten bîhaber bir alay kalabalık, mürâî, câhil ve bâtil yolda kimselerdir.⁷⁵ Usûl-i şeriatı olmayanın usûl-i hakikati de olmaz. Çünkü ikisinin arasında vesile olan tarikat fâsiddir. Şu halde hakikatin neticesine ulaşmak için tarikat lâzımdır. Tarikat ise şeriat üzerine binâ edilir. Süt olmayan yerde yağ olmadığı gibi ahkâm olmayan yerde de hikem/hikmetler olmaz.⁷⁶ Şeriat mârifete, mârifet de hakikate vesiledir. Şeriatâ tâzimi bulunmayan kimsede hakikat olmadığı gibi böyle bir

70 Bkz Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. II, s. 107-109.

71 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 436.

72 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 32.

73 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 43.

74 Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, s. 123.

75 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 339.

76 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 219.

kimsede mârifet sûretinde görünen şeylere de iltifât edilmez. İsmâil Hakkı kendi zamânında şeriatın sırrını anlamış, meşrebi pak, gönü saf, sülûkü düzgün sûfiye rast gelmediğini, zamânında mevcut olanların çoğunun zâhir bakımından ameli az, ameli olanın da îtikâdının doğru olmadığını söyler.⁷⁷

İsmâil Hakkı şeriat ehlinin mahcûbunun (Hak'dan perdeli olanların), tarikat ehlinin müddaî ve mağrûrundan (boş iddia sahibi ve aldanmış olanlarından) Hakk'a daha yakın olduğunu söyler.⁷⁸ Ona göre şeriat sırrından gafil ve zâhirî amelden âtil olan sâlikte ilahi sır yoktur. Belki tarikatı sahte, mârifeti bâtil ve hâli sırf ilhâddır. Kendi zamânında bu sapma ve dalâlet ehli kimselerin haddi-hesâbı olmadığını belirtir.⁷⁹ Yine kendi zamânında şeriat ve tarikatten çıkan birçok mülhîde rastladığını, zâhiri kitab ve sünnetle kayıtlı olmayan bir kimsenin bâtını hakikatle dolu olsa bile edeb yolundan, hattâ tamamen dinden çıkacağını belirtir. Çünkü edebi olmayanın dini yoktur. Dini olmayanın dini ise hevâdır. Keza ameli olmayanın ilmi yoktur. Çünkü onun ilmi sahîh ve faydalı olsaydı onu amel-i sâlihe götürürdü. İlmi olmayan, Allah'ın ve koyduğu hükümlerin câhilidir. Câhil ise kendi dalâlette olduğu gibi başkalarını da dalâlete düşürür.⁸⁰

İsmâil Hakkı şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat mertebelerinin dördünde de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat îtikâdî üzere olmak gerektiği üzerinde durur. Bu dört mertebede ya da bir kısmında îtikâdında bozukluk olan kimsenin bid'at, ilhâd ve zındıklıktan uzak olmayacağı görüşündedir.⁸¹ Ona göre dört halifeden Hz. Ömer'in meşrebinde şeriat, Hz. Osman'ın meşrebinde tarikat, Hz. Ebû Bekir'in meşrebinde mârifet ve ubûdiyyet, Hz. Ali'nin meşrebinde ise hakikat galibdir.⁸² Dört mezhep imamından Ebû Hanîfe Hz. Ebû Bekir meşrebi üzere olup onda mârifet ve ubûdiyyet, İmam Şâfiî Hz. Ali meşrebi üzere olup onda hakikat, İmam Mâlik Hz. Osman meşrebi üzere olup onda tarikat, Ahmed b. Hanbel Hz. Ömer meşrebi üzere olup onda şeriat mertebesi galibdir. Bu dört mezhepten ne kadar evliya varsa onların reisi kendi mezheplerinin imamıdır.⁸³

Bursevî Hz. Peygamber (a.s.)'da biri nübüvvet nuru, diğeri velâyet nuru olmak üzere iki nur olduğunu belirtir. Nübüvvet nuru, gece gündüz hükümleriyle amel edilen şeriat nurudur. Velâyet nuru ise her asırda gavs-ı azamın tam olarak nasibini aldığı, bir kısmını da diğer velîlere serpiştirdiği hakikat nurudur. Sanki Hz. Peygamber (a.s.) şimdi ve kıyamete kadar birisi zâhir, diğeri bâtınla alâkalı

77 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 428.

78 Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, İstanbul: 1287, c. I, s. 449.

79 Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 264.

80 Bursevî, *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 67, vr. 143^b.

81 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. II, s. 138; a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 7; a.mlf., *Kitâbü'n-Necât*, İstanbul: 1290, s. 38, 79.

82 Bursevî, *Kitâbü'n-Necât*, s. 127, 130, 132, 134.

83 bkzBursevî, *Kitâbü'n-Necât*, s. 143-151.

bu iki nurla aramızdadır. Bu iki nura tâbî olmayan ve onlarla hidayet bulmaya çalışmayan kimse Hz. Peygamber (a.s.)'a uymayı terk etmiştir. Ona uymayan ise murâdına eremez.⁸⁴

Bursevî risalet ve nübüvvet makamında Hz. Muhammed (s.a.)'e uymanın O'nun getirdiği her şeyi kabul etmek ve yasakladığı her şeyden kaçınmak suretiyle olacağını belirtir. Risalet zahirî hükümlerle, nübüvvet ise bâtnî hallerle alâkalıdır. Risaletten avam ile havas, nübüvvetten ise sadece havas istifade eder. Zâhirde risaletin hükümlerinin hakkını yerine getirene, bâtında Hak Teâlâ'dan haber verme makamından nübüvvet halleri açılır. Bu kimse işaretlere, doğru ilhamlara ve sadık rüyalara sahip olup meleklerin seslerini duyar. Belki de sonunda mükâleme, müşâhede ve mükâşefe sahibi olur. Kendi başına değil de Hz. Peygamber (s.a.)'e tâbî olarak halkı Hakk'a davet etmekle emrolunur.⁸⁵ İsmâil Hakkı, Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamber olduğunu iddia eden Niyazî Mısırî'yi ismini vermeden tenkit eder. Sahabeden sayılan Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamber olduğunu iddia etmek nassa muhaliftir ve hiçbir yönden doğru değildir.⁸⁶

Bursevî nübüvvet ile velâyeti, vahy ile ilhamı birbiriyle irtibatlandırır. Velâyet mertebelerinin sonu olan siddîkiyyet, nübüvvet mertebelerinin başıdır. Bütün peygamberlere vahiy bu mertebeye ulaştıktan sonra gelmiştir. Nebî ile velî arasındaki fark nebî olana bâtnında özel yoldan (vech-i hâs) ilham ve zâhirinden Cebrâil vâsıtasıyla genel yoldan (vech-i âm) vahyolunup iki yoldan da istifade etmesidir. Kendine vahyedilen hükümleri ve şer'î esasları tebliğ etmesi kendisine emredilmiştir. Velî olana ise sadece bâtnından özel yoldan ilham olunur ve kendisine ilham edilenleri tebliğ etmesi de emredilmez. Çünkü kendisine ilham edilen şeylerin çoğu mârifet ve hakikatlerden ibaret olan şerîfatın bâtnı ile ilgili hususlardır.⁸⁷

İsmâil Hakkı keşfi, keşf-i hayâlî ve keşf-i sahîh olarak ikiye ayırır. Keşf-i hayâlî ehli her ne kadar arş ve ruhlar âlemine girdiklerini, ilahî hitaplara muhâtap olduklarını, gaybî vâridâtın kendilerine vârid olduğunu iddia etseler de onların seyri kevnin/âlemin bâtnında ve içinde değil zâhirinde ve dışındadır. Keşf-i hayâlî birtakım zannî mârifetlerden ibaret olup bazısı sahîh ve kalbî keşf ehlinin ulaştığı gerçeğe uygun, bazısı ise aykırıdır. Bu bakımdan tasavvuf sahasında yazılan bazı kitaplarda birçok hatalar vardır. İsmâil Hakkı buna Şeyh Bedreddîn (ö.823/1420)'in *Vâridât*'ını örnek gösterir. Bu türden keşf sâhiplerinin kitaplarını 'zaaf ve telvîn ehlinin kitapları' olarak niteler. Bunlarda bulunan yanlışları ancak âlimlerin anlayabileceğini de ekler. Keşf-i sahîh isteyene ise İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin

84 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 66.

85 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul: 1330, c. III, s. 255.

86 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 10, 108, 167.

87 bkz Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 34, 54, 154; a.mlf., *Risâletü Eyyühe'l-bülbül*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 86, vr. 85^a; a.mlf., *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 202^a.

kitaplarını tavsiye eder. Onların ardından da Necmeddîn Dâye (ö.654/1256)'nin *Te'vilât*'ını, Hakîm Tirmizî (ö.320/932)'nin kitaplarını ve kendi şeyhi Osman Fazlî İlâhî'nin eserlerini zikreder.⁸⁸ İsmâil Hakkı hadis usûlü kurallarını kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber'den hadis ahzi veya bir hadisin tesbit ve tashîhi konusunda sahîh keşfe de imkân tanır.⁸⁹

İsmâil Hakkı'nın eserlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden vâridât ve şerhlerinin yazılma tarihleri dikkate alındığında ömrünün son otuz beş-kırk yılında bu tür ilâhî hitaplara mazhar olduğu söylenebilir. Vâridâtının önemli bir bölümünü oluşturan Kur'an ayetleriyle ilgili yorumları tasavvufi/işârî tefsir açısından da önemlidir.⁹⁰ 1133/1720'te kaleme aldığı bir eserinde Kur'an'ın çoğunun kendisine ilhâm yoluyla nüzûl ettiğini, ömrünün sonuna kadar geri kalanının nüzûlünü de beklediğini söyler.⁹¹ İlham ve keşfin sahibi ve ona inanan kimseler için delil olduğu kanaatinde olan⁹² İsmâil Hakkı'nın özellikle bir yerden bir yere göçmesi, kalan ömrü ya da vefatı gibi belli bir zaman ve mekanla ilgili vâridâtında geçen bilgileri, mensuh olup olmaması, zaman ve mekanın tayy ve bast olunup olunmaması, te'vile açık olup olmaması gibi farklı açılardan değerlendirip yorumlamasından⁹³ hareketle ilhamların hepsini aynı derecede ve netlikte kabul etmediği, keşfi asla vahiyle eşdeğer saymadığı ve bütün dinî meselelerin çözümünde kullanılabilecek kesin bir bilgi kaynağı olarak kabul etmediği sonucuna varılabilir.

Kerametın ilmî ve kevnî olmak üzere iki tür olduğunu belirten İsmâil Hakkı'ya göre ilmî keramet Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri ile ilgili mükâşefelerdir. Yâni ledünnî ilimdir ki velinin velâyeti bununla bilinir. Kevnî keramet ise havada uçmak, suda yürümek, bir yıllık yola bir günde varmak gibi hâriku'l-âde/alışılmışın dışında olan şeylerdir.⁹⁴ İlmî kerametsiz velî olmaz, kevnî kerametsiz olur. İlmî keramet ârif-i billah olanlarda istidadlarına göre farklı derecededir. Velinin bütün sırlara vâkıf olması lazım gelmez.⁹⁵ Kevnî kerametler avama göre rağbet edilen ve müteber görülen şeyler olsa da kâmil velilere göre aşağı dereceden işler ve süflî keşflerdir. Onların yanında muteber olan 'ilmî kerametler' denilen Allah'ın zâtının, sıfatlarının ve fiillerinin hakikatlerini keşf, fenâ ve bekî ile ilgili halleri

88 Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât*, vr. 254^a.

89 Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, İstanbul: t.y., s. 2-3.

90 bkz Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 217-218.

91 Bursevî, *Kitâb-ı Kebîr*, vr. 87^b.

92 Bursevî, *Kitâbü'n-Necât*, s. 225; a.mlf., *Kenz-i Mahfî*, s. 2; a.mlf., *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, vr. 266^a.

93 Örnek olarak bkz Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 102, 111-112, 149 (524 nolu not), 153-155 (612 nolu not).

94 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 154; c. II, s. 137; a.mlf., *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 232^b, 235^b, 250^b; a.mlf., *Rûhu'l-Mesnevî*, c. I, s. 524.

95 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 321.

tatmak (zevk), tevhid, tecrîd ve tefrîd mertebelerine ulaşmaktır.⁹⁶ Kevnî kerametler halvet, riyâzat, susmak, uykusuzluk ve benzerlerinin semerelerindedir. Bunlar ise hedef değil daha başlangıçtır.⁹⁷ Mümin olsun kafir olsun bu işlerle meşgul olan kimselerden havada uçmak, su üzerinde yürümek, gayba ait bazı hususlara muttali olmak ve yerin dürülmesi (tayy-i arz) gibi bazı hâriku'l-âde/alışılmıyın dışında işler görülebilirse de makbul değildir.⁹⁸ Sâlikin derecesi ise ancak sülûk, takva ve amel-i sâlih neticesinde ulaşılabilir olan hakiki-keşfî mârifetlerle ortaya çıkar.⁹⁹

Allah'a ulaşmak için çıkılan manevî bir yolculuk demek olan seyr ü sülûk İsmâil Hakkı'ya göre her ne kadar bâtınî bir hareket olsa da onun sebepleri ve ona yardımcı olacak şeyler şer'î-zâhirî emirlerdir.¹⁰⁰ Amel-i sâlih ve takva üzerine binâ edilmeyen sülûk şeytânîdir.¹⁰¹ Yine sâlik makâmât üzerine yalnız amel ile değil, hâl ve amel ile yürümelidir. Hâl ile sâlik olana ilim ayn olur. Hâlsiz ve amelsiz olan ise hicâbda kalır.¹⁰² Sadece ilim ile sülûk olmaz. Yâni bir kimse ilim olarak makâmâtın hepsini bilse, fakat ilim ona ayn, zevk ve hâl olmasa ona "sâlik" denilmez. Belki "ehl-i ilm" ve "ehl-i istilâh" denir. İsmâil Hakkı kendi zamânında kitap ve risale okuyarak veya başkalarının ağzından dinleyerek bu ilmi öğrenenlerin çok olduğunu, bunların bâtınlarında aslâ zevkleri olmadığı gibi taklitte galat çok olduğu için ilimlerinin de sakat olduğunu belirtir.¹⁰³ Yine ona göre sülûk, biri müridden hizmet ve diğeri şeyhten nefes olmak üzere iki şeyden ibarettir. O nefese "nefes-i rahmânî" denir ki, onun eseri manevî hayat, onun da neticesi ilm-i ilâhî, onun da neticesi malûma vusul (bilinene ulaşmak), O'nunla tahakkuk ve husûldür. Maksud ise bilmek, bulmak ve olmaktır.¹⁰⁴

Bursevî tasavvufta yolun başında, ortasında ve sonunda olanların (mübtedî, mütevasıt ve mütehakkık) mertebelerini "*taalluk, tahalluk ve tahakkuk*" ya da Türkçe olarak "*bilmek, bulmak ve olmak*" diye ifade eder. İlk ikisine göre daha kapalı olan "*olmak*" demek, Hak ile Hak olmaktır. Bunun zâhirdeki manası hulûl ve ittihad hatıra getirdiği için eksik kalpler ve yetersiz akıllar onu inkar eder. Fakat muhakkıklara göre bu kelimenin manası mecâzî varlığın yok olması ve hakiki varlığın ortaya çıkmasıyla ikilik perdesinin aradan kalkmasıdır.¹⁰⁵ Başka bir ifadeyle sâlikin sülûk için belirlenmiş ilâhî isimlere inanması ve onları vird hâline getirmesi "*taalluk/bilmek*", gerekleri ile kaim olması "*tahalluk/bulmak*", hakikatlerine

96 Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*, vr. 38^b-39^a.

97 Bursevî, *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 66, vr. 96^a.

98 Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*, vr. 30^b.

99 Bursevî, *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 66, vr. 96^a.

100 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 397.

101 Bursevî, *Tuhfe-i Haliliyye*, s. 11; a.mlf., *Kitâbü's-Sülûk*, İstanbul: 1240, s. 27.

102 Bursevî, *Kitâbü's-Sülûk*, s. 29.

103 Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 266.

104 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 37.

105 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. II, s. 335.

ulaşmak ve ondan ibaret olmak onunla “*tahakkuk/olmak*”tır. “*Olmak*” ise intikal ve ittihad yoluyla değildir. Çünkü varlık ezelden beri birdir. Varlıkta çokluk vehim ve hayalden ileri gelir. Fenâ yoluyla vahdetin zuhûruna vehim ve hayalden ileri gelen kesret/çokluk perde olur. His, vehim ve hayal perdesi kalkınca vahdetin cemâli olduğu gibi aşîkar olur. Bursevî’nin ifadesiyle “*Senin olman -ki fânî olmakdır- olması olmamak olur. Ve olmayan olmayacak olanın olması kalır. Pes, olmak birdir, iki değildir. Ve ol olmağa ‘vücûd ve tahakkuk’ derler.*”¹⁰⁶ Dolayısıyla fânînin varlığı yok edilip hükmü zâil olunca bâkî olan varlıktan başkası kalmaz. İşte “vahdet-i vücûd” dedikleri budur, yoksa hakîkatin dönüşmesi (inkılâb-ı hakîkat), ittihad, hulûl ve benzerleri değildir.¹⁰⁷

Tevhidin sûreti ‘Allah’tan başka mâbud yoktur’ manasına “Lâ ilâhe illellâh” olduğu gibi tevhidin hakîkati de vahdet-i vücûd manasına “Lâ mevcûde illallâh”tır. Çünkü mümkinâtın vücûdu/varlığı gölge ve akis gibi olup Allah’tan olduğu için ona itibar edilmez. Kendisine dönülecek olan varlık bir olan vâcibin varlığıdır.¹⁰⁸

İsmâil Hakkı gerçek ve tek varlık olarak Allah’ı görmek ve onun dışındakilere bu manada varlık vermemek olarak ifade edilebilecek olan vahdet-i vücûd anlayışını, bâtil gördüğü mezheb-i vücûdiyyeden (panteizm) ayrı tutar. Muhakkık sûfilere onlara kıyas eden ve onlarla bir tutanların hata ettiklerini, onların Hak’tan gafil, mârifetten uzak, câhil, iddiasında yalancı ve bâtil kimseler olduklarını söyler.¹⁰⁹ Bu konuyla ilgili *el-Mevâkıf* adlı eserindeki bazı sözlerinden dolayı açıkça eleştirdiği isimlerden birisi Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)’dir.¹¹⁰

İsmâil Hakkı’nın tasavvuf anlayışında sekr değil sahv, telvîn değil temkîn, cem’ hâlinde bile farkı elden bırakmamak, “Ene’l-Hakk” değil “Ene’l-abd, Ene’l-halk” demek, mertebeleri gözeterik onlara uygun davranmak esastır. Bursevî’nin “tarikâtın sünneti” dediği bu anlayış üzere hareket eden hatalardan kurtulur. Hakk’ı Hak makâmında ve halkı halk makâmında görür. Kâmil velîler bu hal üzere gelip geçmişler, şath ve da’vâdan korunmuşlardır.¹¹¹

Hallâc’ın “Ene’l-hak”, Bâyezîd’in “Sübhânî” gibi sözlerini “da’vâ” olarak nitelendiren Bursevî’ye göre “Ene’l-hak” demenin bir kaç mahzûru vardır. İlk olarak bu sözü söyleyenin müstakil bir varlık olduğu anlaşılır ki bu ubûdiyyeti/kulluğu kökünden ortadan kaldırır. İkinci olarak Hak ile müşterek olma zannını doğurur ki bu vahdete ters düşer. Üçüncüsü ittihad/Hak ile birleşme anlaşılır ki bu ilhâddir. Dördüncüsü Hak olmak sâbit ve var olmayı, yaratılmış olmak ise zevali ve yok

106 Bursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 90.

107 Bursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 413.

108 Bursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 17.

109 bkzBursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 42; c. II, s. 164, 332, 424.

110 Bursevî, *Kitâbü’l-Mir’ât*, vr. 269^b; a.mlf., *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 444.

111 Bursevî, *Tuhfe-i Ömeriyye*, İstanbul: 1240, s. 18; a.mlf., *Kitâbü Nakdi’l-hâl*, vr. 192^b-193^a; a.mlf., *Kitâbü’n-Netîce*, c. I, s. 38, 76, 467; a.mlf., *Kitâbü’s-Silsile*, s. 129-132.

olmayı gerektirdiğinden “Ene'l-hak” demek bunun tam tersine olarak insanların anlayışına sığmayan bir mana ifade eder.¹¹²

Bursevî mertebesi Hallâc-ı Mansur'dan yüksek olmayan kimsenin onu eleştirmesini ise doğru bulmaz. Şibli'nin onun hakkında “İkimiz bir kadehten içtik, biz sahva geldik, o sekrde kaldı.” diyerek Hallâc'ın sahv hâline gelmiş olsa bu “da'vâ”dan ve helakten kurtulacağına işaret ettiğini söyler. Hallâc hiç kimsenin bu iddiada bulunmaması için âriflere ibret olmuştur. Bu iddianın şeriatın zâhirine zararı olduğu gibi bâtın hâle de zararı vardır. Ona göre Seyyid Nesîmî ve Şihâbeddin Maktûl'ün durumu da aynıdır. Onlar da anladıklarını güzel anlamakla birlikte örtülüp gizlenmesi gerekeni/ulûhiyet sırrını ortaya dökmüşler ve hallerine galip olup başkaları gibi zâhirle ilgili hususlarda avam ile beraber hareket etmek manasında Melâmiyye'den olamamışlar, bu yüzden de büyük gaileler çekmişlerdir.¹¹³ Bursevî aynı konuda çağdaşı Niyâzî Mısırî'ye gönderdiği “*Gel bu sırrı Mısriyâ fâş eyleme / Hân-ı hâssı âmmeye aş eyleme*” matla'lı manzumesi¹¹⁴ ile onu da uyardıya çalışmış olmalıdır. İsmâil Hakkı Bâyezid-i Bistâmî, Abdülkadir Geylânî ve diğer kendilerinden şathiyat sâdır olan bazı sûfilerin vefatlarına yakın bu iddialarından döndüklerini, tevbe ettiklerini de ileri sürer.¹¹⁵

İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre kul kul, Hak da Hak'dır. Kulun Rab olma ihtimali yoktur. Kul Hak olmaz. “Kul Rab oldu” dememek gerekir. İlk ve son söylenecek söz “Ene'l-abd, Lâ ilâhe illallah/Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur.” demektir.¹¹⁶ *Fusûsu'l-hikem*'de geçen “فوقتا يكون العبد ربا”¹¹⁷ ifadesinde anlatılan küllî fenâ, tam bir istihlâk (istihlâk-i mahz), kulun Hak ile Hak olması, Allah ile halvet (halvet maallah) makâmıdır. Ancak buradaki ‘maa/beraberlik’ ikilik ifade etmekle birlikte konuyu anlatma zaruretinden dolayı kullanılmıştır. Yoksa bu küllî fenâ hâlinde kulun taayyünü yok olup (mahv) sadece Hakk'ın varlığı kalır. Çünkü mümkünin varlığı vâcibin varlığını daraltamaz (müzâheme edemez). “Kenzi mahfî” denilen bu mertebede kul için bir zuhur yoktur.¹¹⁸

İsmâil Hakkı tasavvuf, özellikle de vahdet-i vücûd ehli aleyhinde söz söyleyen ulemayı şiddetle eleştirdiği gibi Ehl-i Sünnet ve şeriat çizgisinden uzaklaşan tasavvufî zümreleri de eleştirmiştir. Zamanındaki tarikatlara çoğu zaman isim

112 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. II, s. 71.

113 bkz Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. I, s. 99, 143, 430; a.mlf., *Mecmûatü'l-hutab ve'l-vâridât*, vr. 234^b; a.mlf., *Kitâbü'l-Mir'ât*, 47^b-48^a; a.mlf., *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 67, vr. 118^b-119^a; a.mlf., *Tuhfe-i Ömeriyye*, s. 18; a.mlf., *Şerhu Nazmi's-sülûk li's-Şeyh Ömer ibni'l-Fârız*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah, nr. 189, vr. 20^a; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice*, c. II, s. 157; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, s. 132.

114 Bursevî, *Makâlât-ı İsmâil Hakkî*, İstanbul: 1288, s. 38-39.

115 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 38, 75.

116 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 173, 404, 413, 442; c. II, s. 157.

117 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, nşr. Ebü'l-Alâ Afîfî, Beyrut: 1980, s. 90.

118 Bursevî, *Kenzi Mahfî*, s. 122-123.

vermeden pek çok tenkitler yönelir. Tarikatlarda sadece zâhire ve şekle yönelik şeylerin kalması, aşk ve şevkin kaybolması, mücerred raks ve semâ'ın hafî ve hakiki zikir ile sohbe tercih edilmesi, tarikat pîrlerinin çoğunun kemâle ermemiş (nâpuhte) olması, kalabalığı çoğaltmak ve dünyâ malı toplamak için aslında şerîatî bile olmayanların, genç, câhil ve gafil kimselerin tarikatların başına getirilmesi, tarikatnâmelerde yazılanların ve tarikatın şartları ile amelin azalması, liyâkat olmadan şeyhliğin babadan oğula miras olması tenkit ettiği hususlardan bazılarıdır.¹¹⁹

İsmâil Hakkı fesâda uğrayan meşhûr tarikatlar arasında Hayderiyye, Cevlakıyye ve Kalenderiyye'yi zikreder. Bunların önem verilen bir usulleri, dikkat edilen fûrû'ları yoktur. Bu tarikatların mensûbları tarikat sınırından, hattâ şerîat hükmünden çıkmışlardır.¹²⁰ Çoğunun Hurûfî olduğunu ifade ettiği "Işık" tâifesini de 'Kur'ân'ın zavâhiri değil bevâtını murâddır' diye îtiklîd ettiklerini söyleyerek 'mülhidler' olarak nitelendirir.¹²¹ Onların şerîatın sırrını bilmeyen, amelsiz, dinî uygulama konusunda gevşek ve tembel kimseler olduğunu da belirtir.¹²² Yaşadığı sırada Kâdiriyye, Rifâiyye, Bektâşiyye, Mevleviyye, Hayderiyye, Kalenderiyye, Cevlakıyye, Sa'diyye, Edhemiyîye, Bayrâmiyye ve benzeri tarikatların yaygın olduğunu ifade ettikten sonra bu tarikatların mensuplarının çoğunu eleştirir. Onların çoğu tarikatten ve tâbî oldukları kimselere uymaktan çıkmışlar, uydukları kimselerin uzak olduğu fikirleri savunur olmuşlar ve seleflerinin yolundan gitmek yerine onların hiç yaklaşmadıkları fiileri işler hâle gelmişlerdir.¹²³

Sonuç

İsmâil Hakkı Bursevî tekke mensubu olmakla birlikte yetişme döneminde Edirne ve İstanbul'da zâhir ilimleri bakımından da kendisini yetiştirmiştir. Hareketli bir ömür süren Bursevî Üsküp ve civarında, Bursa, Tekirdağ, Şam, Üsküdar ve tekrar Bursa'da belli sürelerle ikamet etmiş, bir defa Kıbrıs, iki defa da hac seferi dolayısıyla Hicaz, Mısır ve Suriye gibi farklı bölgeleri görme, ilim ve kültür alış-verişinde bulunma imkânı bulmuştur.

Osmanlı döneminin en velud sûfî müelliflerinden olan Bursevî *Rûhu'l-beyân* adlı tasavvufî tefsiri ile meşhur olsa da tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm alanlarında pek çok eser vermiştir. Bursevî'nin vâridâtı ve şerhleri, tuhfeleri, şiir ve manzum eser şerhleri tasavvufî eserlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. *Rûhu'l-beyân*'a ek olarak *Bezzâvî Tefsiri*'nin baş ve son kısımlarına hâşiye hazırlamış olması, Nevevî'nin *Kırk Hadîs*'ini, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sini,

119 bkz Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, c. II, s. 263-264; a.mlf., *Mecmûatü'l-hutab ve'l-vâridât*, vr. 109^a; a.mlf., *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 67, vr. 136^a.; a.mlf., *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, vr. 120^b-121^a.

120 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, c. I, s. 16.

121 Bursevî, *Kitâbü Hucceti'l-bâliğa*, İstanbul: 1291 (Reşahât kenârında), s. 3.

122 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s. 422.

123 Bursevî, *el-Vâridât*, Bursa İnebey Ktp., Genel, nr. 67, vr. 91^b.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin baş taraflarını, Attâr'ın *Pendnâme*'sini ve diğer bazı meşhur manzum ve mensur metinleri şerh etmesi, adını ve tesirini yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar taşımıştır. Arapça olarak kaleme aldığı eserler tüm İslâm âleminde tanınmasını sağladığı gibi zamanına göre sade bir dille kaleme aldığı Türkçe eserler de onun tekke ve medrese mensuplarından devlet ricâline ve sıradan halka kadar toplumun her kesimine ulaşmasına imkân vermiştir.

Tarikat olarak Celvetiyye, düşünce sistemi olarak Ekberîyye'ye mensup olan İsmâil Hakkı Bursevî zâhir ve bâtın ilimleri, şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat mertebeleri arasında denge ve uyum sağlamaya çalışır. Tasavvufi mertebeleri “*taalluk, tahalluk ve tahakkuk*” ya da Türkçe olarak “*bilmek, bulmak ve olmak*” diye ifade eder. Ancak vahdet-i vücûd demek olan “*tahakkuk/olmak*” mertebesinin hulûl, ittihad, intikal ve hakikatın dönüşmesi anlamına gelmediğini özellikle vurgular. Sahv ve temkîni sekr ve telvînden üstün tutan Bursevî'ye göre “Ene'l-Hakk” değil “Ene'l-abd” demek esastır. İsmâil Hakkı Bursevî inanç ve amel bakımından yanlışlarını ve eksiklerini gördüğü tasavvufi zümreleri eleştirdiği gibi dinin sadece zâhirini esas alan, özellikle vahdet-i vücûd ehli mutasavvıfları tenkit eden ulemayı eleştirmekten de geri durmamıştır.

Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî

Ali NAMLI

Özet

Bu makalede İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Bursevî, eserleri vâsıtasıyla etkisi günümüze kadar ulaşan Osmanlı mutasavvıflardan birisidir. Tasavvufî bir atmosferde yetişmiş olmasına rağmen zâhirî ilimlerle ilgili de güçlü bir eğitim almıştır. Hayat boyunca Anadolu, Balkanlar, Mısır, Hicaz gibi Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde bulunmuştur. Özellikle tasavvufî bir tefsir olan *Rûhu'l-beyân*'ın müellifi olarak hem zamânında hem de vefatından sonra bu bölgelerde şöhreti yayılmıştır. Geriye yüzden fazla irili ufaklı eser bırakmış velud bir müelliftir. Dil ve edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve özellikle tasavvuf gibi farklı ilimlerle ilgili çok sayıda eser vermiş çok yönlü bir mutasavvıftır. Üftâde ve Hüdâyî'den sonra Celvetiyye tarikatının en meşhur sîmalarından birisidir. Görüşlerinin teşekkülünde en çok şeyhi Osman Fazlî Efendi, İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ'nın etkili olduğu söylenebilir. İsmâil Hakkı zâhir ve bâtın ilimleri arasında bir denge kurmaya çalışmış, her iki taraftan yanlış yaptığını düşündüğü kimseleri eleştirmekten geri durmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmâil Hakkı Bursevî, tasavvuf, *Rûhu'l-beyân*, Celvetiyye, vahdet-i vücûd.

Dedication to Writing: İsmâ'il Hakkı al-Bursevi

Ali NAMLI

Abstract

This article introduces the life, works and views of İsmâ'il Hakkı al-Bursevi, who lived in the second half of the 17th century and the first quarter of the 18th century. His impact as an Ottoman Sufi has reached the present day through his many works. Despite being raised in the Sufi tradition, he was also well educated in exoteric Islamic sciences. He lived in various parts of the Ottoman Empire such as Anatolia, Balkans, Egypt, Syria and Hijaz. He was well-known both in his life time and after his death especially as the author of "*Rûh al-Bayân*", a Sufi exegesis of the Qur'an. He was a prolific author, who left behind more than a hundred large and small works. He was also a versatile Sufi, who wrote many works related to different branches of the sciences such as linguistics and literature, Qur'anic exegesis, hadith, jurisprudence (*fiqh*), theology (*kalam*) and especially Sufism. He is also recognized as the most important figure of the Celvetiyye order after Uftada and Hudayi. He was most inspired by his sheikh Osman Fazlı Efendi, Ibn al-'Arabi, Sadreddin al-Konavi and Mevlana. In his lifetime, İsmâ'il Hakkı tried to establish a balance between esoteric and exoteric sciences and did not refrain from criticizing people he thought were wrong.

Keywords: İsmâ'il Hakkı al-Bursevi, Sufism, *Ruh al-Bayan*, Celvetiyye, wahdat al-wujud.

Türkçede Sûfîlerin Hazırladığı Hadîs Seçme ve Şerhleri -Mütercimlere Göre Biyo-Bibliyografik Bir Deneme- (1928-2017)

Yusuf Turan GÜNAYDIN*

Sûfî müellifler tarafından hazırlanmış hadîs derlemeleri, şerhler ve salavat mecmuaları “elsine-i selâse” denilen üç büyük İslâm diliyle çokça hazırlanmıştır ve Türkiye’deki kütüphanelerde gerek yazma gerekse basma nüshaları bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar çoğu zaman sûfî olarak tanıdığımız, kimi zaman da muhaddis olarak bilinen şahsiyetlerin, “zühd”, “rekâik” ve “ahlâk” konulu hadîs derlemeleridir veya bu tür derlemeleri esas alan seçmeleridir. Bu eserlerden Türkçe olarak hazırlanmış derlemeler/seçmeler umumiyetle hadîslerin Arapça metinlerini de barındırır. Ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesi ile oluşturulmuş bir birikim, çeviri-yazı ve sadeleştirme vb. yollarla Türkiye Türkçesine de aktarılmaktadır. Fakat hadîs külliyyatından seçmeler hazırlama geleneği günümüz Türkiye’inde de sürmektedir. Dolayısıyla Arapça hadîs metinlerinden seçilerek hazırlanan yeni çalışmalar da söz konusudur.

Giriş

1. Sûfîler ve Hadîs

Sûfîlerin hadîs ilmine ilgisi ve katkısı malumdur. Bu sebeple İslâm tarihinde hadîs ilmi ile tasavvuf çoğunlukla iç içe olmuştur. Bunun en mühim göstergesi ise “sûfî-muhaddis” tabiridir.¹

* Araştırmacı. TTK Kütüphanesi Arşiv Biriminde Memur.

1 Bkz Abdullah Aydın, *Tasavvuf ve Hadîs*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1985; Ebû Sa’d el-Mâlinî, *Muhaddis Sûfîler -Kitâbu'l-Erbâin fî Şuyûhi's-Sûfiyye-*, thk. Amir Hasan Sabirî, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008. Bir sûfî üzerinden tasavvuf-hadîs ilişkisi için ♡

Sadece sûfi müellifler tarafından hazırlanan hadis derlemeleri değil tasavvufun konuları arasında yer alan, sırf ahlâk, zühd ve rekâik konularıyla ilgili hadisleri derleyen ve sûfilerin ilgi alanına giren hadis kitapları da söz konusudur. Ayrıca salavât mecmualarını ve âyet, hadis ve hikmetli sözlerin derlenmesiyle hazırlanmış ve ahlâkî amaçlara hizmet gayesiyle telif edilmiş eserleri de -ki bunların en çok ilgi görenlerinden ve Türkçeye çokça tercüme edilenlerinden biri Askalânî'nin ünlü eseri *Münebbihât*'tır- bunlara ekleyebiliriz. Elbette sadece bir veya birkaç hadîsi konu alan şerh çalışmalarını² da hemen söz konusu etmeliyiz.

İlk bakışta sûfiler kadrosunda görülemeyecek musanniflerin kitaplarından seçme veya tercümelerin de dolaylı olarak sûfilikle ve sûfilerle bir alâkası vardır. Bu sebeple bazı hadis kitapları veya bunlardan seçmeler konuları itibariyle Sûfilikle ilişkili olabilmektedir. Bu tür konuların başında Hz. Ali hakkındaki hadisleri derleyen eserler gelmektedir.

2. Bibliyografyayı Oluşturan Tercümeleler

Mütercimleri öne çıkararak hazırladığımız bibliyografya Harf İnkılâbından (1 Kasım 1928) bugüne kadar Türkçeye tercüme edilmiş hadis seçme ve şerhlerini, salavat derlemelerini konu almaktadır. Çalışmamızda üç tercüme türü tespit edilmiştir:

- a) Türkçeye Arapçadan aktarmalar,
- b) Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış olup da çeviriyazı yoluyla Cumhuriyet devrinde yapılan aktarmalar,
- c) Sadeleştirmeler

Dolayısıyla bu üç işlemi gerçekleştiren her bir müellif veya musannif için de "mütercim" sıfatını kullanacağız.

Bir mütercimin Türkçeye başka dillerden yaptığı 'çeviri'leri göstermek için "Tercüme", Osmanlı alfabesinden yeni Türk harflerine yapılan aktarmalar için "Çeviriyazı", Osmanlıcası 'her kesimden okuyucunun anlayabilmesi' veya benzeri bir amaçla hafifletilen metinler için ise yaygın olarak kullanıldığı gibi "Sadeleştirme" adlandırmasını kullandık. Çalışmamızda sadece kitap olarak yayınlanan tercümeler değil, bir kısım dergilerde bazen bir girişle birlikte makale olarak yayınlanmış çoğu ufak çaplı risaleler/metin neşirleri de yer almaktadır. Tercümeleler hakkında yazılmış eleştiri, tanıtma ve değini yazıları da her eser künyesinin sonunda bir dipnotla gösterilmeye çalışılmıştır. Yine künye sonlarında eserlerin özgün adları Arap harfleriyle de yazılmıştır. Böylece 1928'den 2018 yılı ortalarına

bkz Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011 (Bilhassa: "Üçüncü Bölüm: Tasavvufi Şerhler", s. 161-196).

kadar tasavvuf alanına giren hadîs derlemeleri/seçmeler/şerhlerden Türkçeye yapılmış tercümelerin mümkün olduğunca geniş ve ayrıntılı bir bibliyografyası -mütercimlerinin soyadına göre- sunulmuş olacaktır.

Söz konusu tercümeler başta “kırk hadîs” derlemelerini kapsamaktadır.³ Fakat elbette bununla sınırlı değildir. “Şemâil”, “Delâil”, “salavât / salât”, mecmua ve şerhleri vb. de bu bapta söz konusu edilebilir.

Bibliyografyaya salavât getirmek hakkında bir eserle, bu tür uygulamaları tasvip etmeyen birkaç reddiye de eklenmiştir. Bu tarz reddiyelerin süfîleri hedef alması, onları da bu bibliyografyaya dâhil etmeyi -diyebiliriz ki- zorunlu kılmaktadır.

3. 1928 Sonrası İlk Hadîs Seçmeleri

Öncelikle Cumhuriyet Türkiye’sinde süfî kimliği taşıyan şahsiyetlerce hadîslerden yapılmış veya Osmanlı döneminde tercüme edilmiş olduğu hâlde çeviriyazı yoluyla yeni harflere aktarılmış ilk tercüme seçmelerin hangileri olduğuna bir göz atmak gerekir.

Hemen belirtilmesi gereken bir husus da; Osmanlı döneminden beri şerh edilen bazı hadîslerin sıhhat dereceleri hakkındaki olumsuz eleştirilerdir. “*Küntü kenz*” hadîsi hakkında Bursevî’nin yazdığı şerhi bu bağlamda örnek verebiliriz.

Çalışmamız 1928 sonları, yani Harf İnkılâbını müteakip Türkçeye tercüme edilen eserleri kapsıyorsa da süfîyâne hadîs seçmelerinden tercümelerin hemen o tarihte başlamadığını görmekteyiz. Bu alandaki tercümelerin 1940 yılında başladığını söyleyebiliriz. Çünkü yeni harflerle basıldığını tespit edebildiğimiz ilk tercüme çalışması mütercimi belirtilmeden basılmış -denebilirse- cesaretsiz bir seçmedir. Bu seçmede hadîslerin Arapça metinleri de verilmiş ve fakat özgün harfleriyle değil, Latin harfleriyle yazılmıştır. 23 adet hadîsin yer aldığı bu seçmenin sonunda manzum parçalar hâlinde kıssalar da bulunmaktadır. Harf Devriminden yaklaşık on iki yıl sonra basılmıştır. Bu çalışmadan sonra 1946 tarihli bir tercüme çalışması gelmektedir: Ali Rıza Doksanyedi’ye (ö. 1957) ait *Açıklamalı Şifâ-i Şerîf Tercümesi* (I-IV) klasik anlamda bir hadîs derlemesi sayılamasa da, oldukça geniş bir okuyucu kitlesi arasında ilgi gören ve Peygamberimiz’i hadîslere ve âyetlere dayalı olarak anlatan bir eser olması bakımından önemlidir. Doksanyedi’nin tercümesinden sonra yine 40’lı yıllarda basılmış bir hadîs şerhi çalışması da vardır: Cemal Bardakçı (1889-1981)’nin Osmanlı devri mütercimlerinden Miralay Receb Ferdî’nin tercümesi üzerinde gerçekleştirdiği kısmî sadeleştirme çalışması İbn Arabî’ye mal edilen *Risâle-i Ehadiyye*’nin tercümesidir ve 1948’de basılmıştır.

3 Bkz Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Yeni Baskı), 1991; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı’da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul: Osmanlı Hadis Araştırmaları Yayını, 2000.

Bu eser sūffiler arasında çok meşhur ve fakat hadîs kritikçilerince mevdû' kabul edilen "Men aref" meşhur hadîsinin şerhidir.⁴

4. Kitap ve Makale Künyeleri

Bibliyografyaya giren kitapların künyelerinin olabildiğince ayrıntılı olmasına çalışılmıştır. Künyeler mütercimlerin soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Önce mütercimlerin kısa biyografileri verilmiştir. Birçok mütercimin biyografisine ulaşlamamıştır. Biyografisine ulaşlamayan mütercimler, isimlerinin önüne (...) konularak gösterilmiştir.

Künyelerde kitap adı, yazarı, yazarın doğum-ölüm tarihi (yaşıyorsa sadece doğum tarihi), basım yeri, yayınevi veya basımevi, basım tarihi, sayfa sayısı, hangi dilden tercüme edildiği belirtilmiştir. Künye sonlarında bir dipnotla, hakkında yazılan eleştiri veya tanıtma yazıları kaydedilmiştir. Eğer künye bir dergide yayınlanmış metin neşri ise; eserin adı, müellifi, müellifin doğum-ölüm tarihi, yayınlandığı dergi, derginin cildi veya yılı, yayınlandığı ay, yayın yılı, sayı/sayfa numaraları ve hangi dilden tercüme edildiği belirtilmiş, hemen peşinden de neşrin makale olarak tam künyesi verilmiştir.

Künyelerde hangi dilden tercüme edildiğinin belirtildiği kısımda eserin özgün adı tespit edilebilmişse gösterilmiş, eser zaten özgün adıyla yayınlanmışsa buna gerek duyulmamıştır. Ayrıca eser birkaç mütercim tarafından tercüme edilmişse aynı bölümde diğer mütercimler de gösterilmiştir. Bazı künyelerin sonlarında kısa bibliyografik notlara da yer verilmiştir.

Otuz iki (32) mütercimin biyografilerine ulaşlamamıştır. Bu mütercimlerden bir kısmının tahsil durumu hakkında bazı bilgiler varsa da hiçbirisinin doğum tarihi ve yeri ansiklopedik-biyografik kaynaklarda yer almamaktadır. Mütercim biyografileri için ulaştığımız kaynakların bir kısmını dipnotlarda gösterdik. Bir kısım mütercimlerin biyografilerini sadece yayımlanmış kitaplarının arka veya iç kapaklarında ve son zamanlarda vefat edenlerle ilgili haberleri ise internet sitelerinde bulabildik. Çalışmamızda yetmiş iki (72) sūfiyâne hadîs müterciminin kısa birer biyografisi tespit edilmiş durumdadır.

5. Biyo-bibliyografya

Ş AKÇİÇEK, Abdulkadir (Elazığ/Harput 1933-1989): Tasavvufi bir çevrede yetişti. Türkiye'de tasavvuf alanında en çok eser tercüme eden müelliflerin başında gelmektedir; belli başlı tasavvuf klasiklerinden bir kısmının tercümesi ona aittir.⁵

4 Bu hadise tahsis edilmiş bir araştırma için bkz Yusuf Açikel, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir" Hadîs mi Kelâm-ı Kibar mı?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 5, s. 173-200.

5 Hayatı ve eserleri için bkz Yusuf Turan Günaydın, "Bir Tasavvuf Mütercimi: Abdülkadir Akççek", *Dergâh*, Mayıs 2007, c. XVIII, sy. 207, s. 21-22.

Tercüme:

1. a. *Hadîs-i Erbaîn: Tasavvuf*, Sadreddîn-i Konevî [1210?-1274], İstanbul: Rahmet Yayınları, 1970, 113 s. Diğer basım: *Hadîs-i Erbaîn (Tasavvufî Kırk Hadîs)*, İstanbul: KİTSAN Yayınları, 1998, 104 s. (Ar.dan: اربعون حديثا).
2. b. *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve'l-Hikemi'l-Muhammediyye: Hadîs-i Şerîfler ve Vaaz Örnekleri Ayrıca Râvîlerin Menkıbeleri*, es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî [1878-1943], İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1967, 603+XV+254 s. (Ar.dan: مختار الاحاديث النبوية والحكم المحمدية).

Sadeleştirme:

3. a. *Kenz-i Mahfî: Gizli Hazine*, İsmâîl Hakkî-i Bursevî [1653-1725], İstanbul: Misvak Neşriyat, 1980, 189 s. Diğer basımları: İstanbul: Rahmet Yayınları, 1967, 208 s.; İstanbul, KİTSAN Yayınları, 1997, 240 s. (Osm.dan: كنز مخفی).
4. b. *Delâil-i Hayrât Şerhi Kara Dâvûd*, Kara Dâvûd-zâde Mehmed [ö. 1756], İstanbul: Rahmet Yayınları, 1975?, VIII+1088 s. Diğer basım: İstanbul: Çelik Yayınları, 1985, VII+1088 s. (Osm.dan: *Tevfikü Muvaffakî'l-Hayrât fi İzâhi Me'âniyyi Delâil-i-Hayrât* = توفيق موفق الخيرات في ايضاح معانى دلائل الخيرات).
Eser yanlışlıkla Kara Davûd-ı İzmitî [ö. 1541]'ye atfedilmektedir.
5. c. *Mir'âtü'l-İrfân: İrfan Aynası*, İbn Arabî, İstanbul: Rahmet Yayınları, 1969, 79 s. Diğer basım: İstanbul: Kamer Neşriyat, 1984, 79 s. (Ar.dan: *Risâletü'l-Ahadiyye* = رسالة الاحدية).

Tercüme, Hâlidî-Ekberî mensubu Ahmed Ahmedî(?)'nin esere yazdığı 1337/1918 basımlı Arapça şerhi esas almamakla birlikte ondan istifade edilerek hazırlanmış ve şerhin adı olan *Mir'âtü'l-İrfân*, tercümeyle de ad olarak verilmiştir. Önsözde bu bilgileri veren mütercimim şerhi metne nasıl yansıttığını ise karşılaştırma yapmadan anlayabilmek mümkün görünmüyor.⁶

§ ALIOĞLU, Hasan (...): İstanbul YİE mezunu.

Tercüme:

6. *Buhârî'den Seçilmiş Hadisler*, Mustafa Muhammed Umâre (?), İstanbul: Erkam Yayınları, 1. baskı, 1988, 515 s. (Ar.dan: *Cevâhirü'l-Buhârî* = جواهر البخارى).
- § ALKAÇ, Şeyhmus (Diyarbakır, 1919-): Medrese tahsilini Hazrolu Müftü Said Yazıcı, Siirtli Molla Hakkı Toprak, Siirt-Cimzetli Molla Seyyid Efendi gibi ulemadan, tasavvufi tahsilini ise Seyyid Mûsâ Efendi'den tamamladı. 1966'da başladığı müftülüğünden 1977'de emekli oldu.

6 Hakkında: Yusuf Açıkel, "Mir'âtü'l-İrfân" Risalesinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel Ü. İlahiyat F. Dergisi*, sy. V, s. 195-200.

Tercüme:

7. *Tuhfetü'l-İhvân: 40 Seçme Hadîs-i Şerîf Meâlî-İzahı*, Şeyh Hâmid-i Velî [Somuncu Baba: ö. 1412], İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1977, 73+42 s. Tıpkıbasımla birlikte. (Ar.dan: تحفة الاخوان).⁷
- § ARPAÇUKURU, Osman (1968, Çankırı): Şam'da Temel İslâm Bilimleri alanında eğitim gördü (1989-1991). 1995 yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İktisat bölümünden mezun oldu. Marmara Ü. SBE. Hadis anabilim dalında yüksek lisans yaptı.

Tercüme:

8. *Erdem Yolcusuna Uyarılar*, İbn Hacer el-Askalânî [1372-1449], İstanbul: İlke Yayınları, 1. baskı, 2000, 91 s. (Ar.dan: Münebbihât = المنبهات).
- § ASLAN, Ali⁸ (Bingöl, 1940-2017): Molla, emekli vaizlerden.

Tercüme:

9. *Münebbihât (Tercümesi): (Arapça Metin ve İzahları)*, İbn Hacer el-Askalânî [1372-1449], İstanbul: Eser Neşriyat, 1965, 132 s.; 2. bs.: 1967, 132 s.; 3. bs.: 1978, 160 s.; 4. bs.: 1981, 160 s. (Ar.dan: المنبهات).
- § AYDIN, Abdullah (...): Vaiz.

Tercüme:

10. *Muhtâru'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye ve'l-Hikemi'l-Muhammediyye Tercümesi ve Nefislerin Tezkiyesine Dair Va'z Örnekleri*, es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî [1878-1943], İstanbul: Eser Neşr., 4. baskı, 1978, 205+206+VIII s. Arapça&Türkçe. (Ar.dan: النبوة والحكم المحمدية). → Ali Fikri Yavuz.
- § AYDIN, Mehmed Sadık (...):

Sadeleştirme:

11. *Şemâil-i Şerîfe (Resûl'ül-Lâh (S:A:S) in Yaşayış, Tavır ve Hareketleri I-II*, Ebû İsbâ Muhammed et-Tirmizî (824-892), çev. Hüsâmüddîn en-Nakşbendî (?), Ankara: Hilâl Yayınları, 1. baskı, 1976, 414 s. (Ar.dan: Tercüme-i Şemâil = ترجمة شمائل).
- § AYDIN, Musa (...):

7 Hakkında: İsmail Palakoğlu, "Medrese Âlimi, Emekli Müftü Şeyhmus Alkaç ile Sohbet/Kırk Hadis Armağanı", *Somuncu Baba*, Ocak-Şubat 2002, yıl: 8, sy. 36, s. 22-25.

8 Müftü Ali Arslan (d. İspir, 1911-) ile karıştırılmamalıdır.

Tercüme:

12. *1001 Hadis Işığında İmâm Ali (A. S.)*, Ali Rızâ Sâbirî (?), İstanbul: Kevser Yayınları, 1. baskı, 2004, 351 s. (Ar.dan: *Hablu'llâhi'l-Metîn fî Menâkıbi Emîri'l-Mü'minîn* = حبل الله التين في مناقب أمير الم منين).
- § BABANZÂDE, Ahmed Naim (1872-1934): Dârülfünun müderrislerinden.

Tercüme:

13. *Kırk Hadîs*, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Câvî [1233-1277], Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. baskı, 1985; 7. baskı, 1992, 54 s. (Ar.dan: اربعون حديثا).
- § BARDAKÇI Cemal (1889-1981): Mülkiye Mektebi mezunu (1909). Mülki âmirlik ve emekliliğinden sonra gazetecilik yaptı. *Babacan* adlı bir gazete ile *Tasavvuf* ve *Sohbet* adlı dergileri çıkardı.

Kısmî Sadeleştirme:

14. *Şeyhü'l-Ekber Muhiddin İbni Arabî'nin Nefsini Bilen Rabbini Bilir Hadis-i Şerîfini Şerheden Risâle-i Ehadiyesi*, çev. Miralay Receb Ferdî (?), Ankara: Akdem Yayınları, 2. baskı (1. baskı: 1948), 1961, 36 s. (Osm.dan: رسالة الاحدية).
- Bardakçı'nın *Modern Fizik ve Tasavvuf Karşısında Ruh ve Ölüm* adlı eseriyile aynı karton kapak altında.
- § BAŞARICI, Bekir (Gaziantep/İslahiye, ?): Konya YİE mezunu (1996).

Sadeleştirme:

15. *Şemâil-i Şerîf Tercümesi (Peygamberimizin Yaşayış ve Adetleri)*, Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî (824-892), çev. Mehmed Râif Efendi (ö. 1891), Ankara: Hilâl Yayınları, 1. baskı, 1976, 414 s. (Osm.dan: *Muhtasar Şemâil-i Şerîf Tercümesi* = مختصر شمائل شريف ترجمه سى).
- § BAYRAK, Mehmet (...):

Tercüme:

16. *Tarîku's-Savâb fî's-Salavâti ale'n-Nebîyyi'l-Ebvâb: Salavât-ı Şerîfeler*, Ebü'l-Hüdâ Muhammed es-Sayyâdî er-Rifâî [1850-1909], İstanbul: Divan Yayınları, 2001, 99+68 s., Türkçe&Arapça. (Ar.dan: طريق الصواب في الصلوات على النبي الابواب).
- § BEKKİNE, Abdülazîz (1895-1952): Son dönem Nakşibendî mutasavvıflarından.

Tercüme:

17. *Râmûz el-Ehâdis: Hadîsler Deryâsı Tercümesi* I-II, Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî [1813-1893], haz. Lütfi Doğan (1929-), M. Cevat Akşit

(1938), İstanbul: Milsan Basımevi, 1982, 710+577 s. Arapça&Türkçe. (Ar.dan: *Râmûzu'l-Ehâdis 'alâ Tertibi'l-Hecâ Seb'ate Aksâm* = (راموز الأحاديث على ترتيب الهجا سبعة أقسام).⁹

- § BİLGİNER, Mahmut Sadettin (1910-1983): Son dönem Melâmî pirllerinden. 3. devre Melâmî piri Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî [1813-1893]'nin hali-felerinden Hulûsî Maksûd Efendi [1851-1929]'nin oğlu. Kimya mühendisi.¹⁰

Sadeleştirme:

18. *Ahadiyet Risâlesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'sinden Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler: İnsan-ı Kâmil, Tasavvuf, Marifet ve Ahlâk Makamları ve Sırları*, İbn Arabî [1165-1240], İstanbul: Sena Matbaası, 1983, 80 s. (Osm.dan: رسالة الاحدية).
- § CEYHAN, Semih (İstanbul, 1973): Marmara Ü. İlahiyat F.'nden mezun oldu (1995). Aynı üniversitenin SBE.'nde YL (1998); Uludağ Ü. SBE.'nde doktorasını tamamladı (2005). TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nde çalıştı (2005-2013). Marmara Ü. İlahiyat F. Tasavvuf Ana Bilim Dalında öğretim üyesi (2013-)

Çeviriyazı ve Sadeleştirme:

19. *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, İsmâil-i Ankaravî [ö. 1631], İstanbul: Dârülhadis Yayınevi, 2001, 268 s. (Osm.dan: *Şerh-i Ehadîs-i Erbaîn* = (شرح احاديث اربعين).¹¹
- § COŞKUN, Ahmet (Sivas/Kangal/Alacahan, 1951): İstanbul Ü., Edebiyat F. Arap-Fars Filolojisi Bölümünü bitirdi (1982). İmam-Hatip Liselerinde meslek dersleri öğretmenliği, Kadıköy Halk Eğitimi Merkezinde Osmanlıca öğretmenliği yaptı.

Sadeleştirme:

20. *Delâil-i Abdülkâdir Geylânî: Salavât-ı Kübrâ Tercüme ve Şerhi*, Abdülganî en-Nâblûsî [1641-1731], çev. Süleyman Hasbî [1827-1911], İstanbul: Çelik Yayınları, t.siz [2006], 344 s. (Osm.dan; *Kevekbü'l-Mebânî ve Mevkibü'l-Meânî Şerhu Salavâti Seyyidiyyi's-Şeyh Abdi'lkâdiri'l-Geylânî*

9 Hakkında: Müfid Yüksel, "Ramûz El-Ehâdis'in Tenkidi Meselesi Üzerine", *Girişim*, Eylül 1987, sy. 24, s. 42-43; Yusuf Turan Günaydın, "Muhaddis-Süfî Geleneği Günümüze Ulaştıran Eser: Râmûz el-Ehâdis", *Özlenen Fark*, Ekim 1996, yıl: 1, sy. 3, s. 12-14; Günaydın, *Süfî ve Kitap*, İstanbul: Kurtuba Kitap Yayını, 2012, s. 121-128.

10 Geniş bilgi için bkz Mustafa Tatcı, "Hayatı, Haturatı ve Mektuplarıyla Çağdaş Bir Melâmî: Mahmut Sadettin Bilginer", *Dergâh*, Temmuz 1992, c. III, sy. 29, s. 12-18.

11 Hakkında: E. Onart, "Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı", *Yedi İklim*, Kasım 2001, c. XV, sy. 140, s. 56.

Kaddesa'llâhu Sirrehû = كوكب المباني و موكب المعانى شرح صلوات سيدي الشيخ
(عبدالقادر الكيلاني قدس الله سره).¹²

§ ÇELEBÎ, Abdulvehhab (...):

Tercüme:

21. *Peygamberimizin ve Sahâbelerin Uygulamaları*, İbn Hacer el-Askalânî [1372-1449], Fon Matbaası, Ankara 1971, 148 s. (Ar.dan: *Münebbihâ?* = المنبهات?).

§ ÇELEBÎ, Mustafa (...):

Çeviriyazı:

22. *Kenzü'l-İrfan: Binbir Hadis-i Şerîf Terceme ve İzâhu*, Elhâc Mehmed Es'ad Erbilî [1847-1931], İstanbul: Çelik Yayınevi, 1985, 408 s. (Osm.dan: *Kenzü'l-İrfân fî Ehâdisi'n-Nebiyi'r-Rahmân* = كنز العرفان فى احاديث النبى الرحمن).

§ ÇUHACIOĞLU, Abdulkadir (Amasya, 1963): Marmara Ü. İlahiyat F. mezunu. (1981).

Tercüme ve Şerh:

23. *Peygamberin Dilinden Hazreti Ali [el-Hasâis Tercüme ve Şerhi]*, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî [829-915], Amasya: Kevser Yayınları, 1. baskı, 2002, 517 s. (Ar.dan: *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* = الخصائص أمير المؤمنين = علي بن أبي طالب).

§ DAUDÎ, H. Zaferullah (...):

Tercüme:

24. *Hadislerle Tasavvuf*, Eşref Ali Tahânevî [1863-1943], İstanbul: Umran Yayınları, 1996, 335 s. (Ar.dan: *Hakikatü't-Tarîka mine's-Sünneti'l-Enîka ve en-Nüketü'd-Dakîka mimmâ Yete'alleku bi'l-Hakîka* = (النكة الدقيقة مما يتعلق بالحقيقة & حقيقة الطريقة من السنة الأنيقة → Ahmed Yıldırım ile.

Bu eserlerden ilki, Müellifin *et-Tekeşşüf 'an Mühimmâti't-Tasavvuf* adlı eserinin 5. cildini teşkil etmektedir.

§ DEMİRKAN, Mustafa (...):

Tercüme:

25. *Resulüllah Üzerine Salavât-ı Şerîfe Getirmek*, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî [ö. 1415], Konya: Erken Matbaası, 1998, 160 s. (Ar.dan: *es-Sulâtü ve'l-Büşer fi's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beşer* = (الصلة و البشر فى الصلاة على خير البشر). → İsmail Tavman.

12 Hakkında: Yusuf Turan Günaydın, "İki Geylânî Şerhi", *Dergâh*, Nisan 2007, c. XVIII, sy. 206, s.

11.

§ DEMİRKİRAN, Feyzullah (...):

Tercüme:

26. *Kudsî Hadîsler*, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî [1058-1111], İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. baskı, 2004, 88 s. (Ar.dan: ?).

§ DEMİRLİ, Ekrem (Rize/İkizdere, 1969): Marmara Ü. İlâhiyat F. mezunu (1993). Marmara Ü. SBE. Tasavvuf alanında YL. yaptı (1999). İstanbul Ü. Öğretim üyesi.

Tercüme:

27. *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn: Kırk Hadis Şerhi*, Sadruddîn-i Konevî, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, 200 s. (Ar.dan: حديث اربعين شرح).¹³

§ DOĞAN, İshak (...):

Tercüme:

28. a. *Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla*, Abdullah b. Mübârek el-Hanzalî el-Mervezî [736-797], Konya: Birikim Kitap Yayını, 1. baskı, 2006, 149 s. (Ar.dan: كتاب البر و الصلة).

29. b. *Kitâbu'l-Cihâd*, Abdullah b. Mübârek, Konya: Birikim Kitap Yayını, 1. baskı, 2006, 151 s.; Konya: Menba Yayınları, 2008, 151 s. (Ar.dan: كتاب الجهاد).

§ DOKSANYEDİ, Ali Rıza (ö. 28 Nisan 1957):

Tercüme:

30. a. *Açıklamalı Şifâ-i Şerif Tercümesi* I-IV, Kâdî İyaz b. Mûsâ el-Yahsubî [1083-1149], İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1946-1959, 152+155+176+160 s. (Ar.dan: الشفاء بتعريف حقوق المصطفى = *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*).

Önsözünde eserin 10 ciltte tamamlanacağı belirtiliyor.

31. b. *Ehlibeyt Üzerine Hadîsler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1. baskı, 1962, V+16 s. (Ar.dan).

Hadîsler mütercim tarafından derlenmiş ve Arapça metinleri Latin harfleriyle yazılarak verilmiştir.

§ DURAN, Abdülhâlık (...):

Tercüme:

32. a. *İman ile Küfrü Birbirinden Ayırmak & Ey Oğul & Kırk Hadîs*, Gazâlî, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004, 139 s. (Ar.dan: *Faysalî't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka & Eyyühe'l-Veled & el-Erbaîn* =).

Bir arada basılan üç eserden üçüncüsü Gazâlî'nin *Kırk Hadîs* derlemesidir.

33. b. *el-Ezkâr Tercümesi: Risalet Kaynağından Müminlere Dualar Zikirler Edebler*, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Câvî [1233-1277], Konya:

13 Değini: *Gerçek Hayat*, 8 Kasım 2002, yıl: 3, sy. 107, s. 33.

İslâmî Neşriyat, 1982, 559 s. Diğer basımlar: Konya: Enes Kitap Sarayı Yayınları, 1996, 555+13 s.; İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1997, 555 s. (Ar.dan: *el-Ezkâr*: الأذكار).

§ ERDEM, Sami (Konya 1967): Marmara Ü. İlahiyat F. mezunu (1990). Aynı Üniversitede İslâm Hukuku alanında araştırma görevlisi.

Çeviriyazı:

34. *Kırk Hadis Şerhi*, İsmâîl Hakkî Bursevî [1653-1725], İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, 528 s. (Osm.dan: *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*: شرح حديث اربعين). → Hikmet Gültekin.¹⁴

§ ERDOĞAN, Hüseyin Sudi (...):

35. *Şifâ-i Şerîf*, Kâdı İyaz b. Mûsâ el-Yahsûbî [1083-1149], İstanbul: Çile Yayınları, 1977, 739 s. 2. bs.: İstanbul, 1980, 704 s. (Ar.dan: *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa* = الشفاء بتعريف حقوق المصطفى) → Naim Erdoğan.

§ ERDOĞAN, Nâim (...):

Tercüme:

36. a. *Hadislerle Hz. Ali*, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî [829-915], haz. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, 162 s. (Ar.dan: *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* = الخصائص أمير المؤمنين علي بن أبي طالب).

37. b. *Gündüz ve Gece İbadetleri: Hz. Peygamber'in Dilinden Dualar ve Zikirler*, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî [829-915], haz. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, 302 s. (Ar.dan: *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* = عمل اليوم والليل).¹⁵

38. c. *Râmûzu'l-Ehâdis: 7101 Hadis Tercümesi*, I-II, Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî [1813-1893], İstanbul: Pamuk Yayınları, ts., XVI+744 s. (Ar.dan: راموز الأحاديث). → Halil Günaydın, Halid Zevalsiz, H. Arif Pamuk.

39. d. *Şifâ-i Şerîf*, Kâdı İyaz b. Mûsâ el-Yahsûbî [1083-1149], İstanbul: Çile Yayınları, 1977, 739 s. 2. bs.: İstanbul, 1980, 704 s. (Ar.dan: *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa* = الشفاء بتعريف حقوق المصطفى). → Hüseyin Sudi Erdoğan.

40. e. *Olağanüstü Yönleriyle Peygamberimiz: el-Hasâisü'l-Kübrâ* I-II-III, Celâlüddîn es-Süyûtî [1445-1505], tahrir: Muharrem Tan, İstanbul: Gerçek Hayat Yayını, 2003, 1160 s. (Ar.dan: الخصائص الكبرى).

41. f. *Hz. Peygamber'in Edeb ve Ahlâkı*, Ebu's-Şeyh el-İsbehânî [877-979], İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, 354 s. (Ar.dan: *Kitâbu Ahlâki'n-Nebî ve Âdâbuh* = كتاب اخلاق النبي وآدابه).

14 Hakkında: Hasan Afşin Can, "Tasavvuf Klâsiklerinden İki Eser", *Özlenen Fark*, Nisan 1999, yıl: 3, sy. 33, s. 38; Tahir Sami Eren, "Bursevî'nin Üç Eseri Yeniden", *Yeni Şafak Kitap*, 8 Haziran 2016, sy. 111, s. 14 (*Kitâbü'l-Envâr, Kırk Hadis Şerhi; Seyr ü Sülûk*).

15 Bkz. "Gündüz ve Gece İbadetleri", *Özlenen Fark* (Bülten), Haziran 1996, sy. 16, s. 28.

§ FARUKÎ EL-MÜCEDDİDÎ, Abdullah (Siirt, 1936-Ankara, 1999): Abdullah Çetin Fârûkî. Son dönem mutasavvıflarından.

Tercüme:

42. *Salavât-ı Şerîfe-i Fârûkiyye*, Ankara: FİAV Yayınları, 1. ve 2. baskı, 1998, XIII+76+76 s. Türkçe ve Arapça. (Ar.dan: الصلوات الشريفة الفاروقية).¹⁶

§ GARGUN, Muammer (...):

Tercüme ve Şerh:

43. *Hz. Muhammed'in Hadisleri: Fecir Damlacıkları*, Ankara: Ülker Matbaası, 1977, 56 [1] s. (Ar.dan).

Metin, sayfaların sadece bir yüzüne basılmıştır. Türkçe hadis meâllerinin şerhleri manzumdur.

§ GÖZCÜ, Müşerref (1945-2010): Manisa Yeşilyurt Camii imam-hatibi.

Tercüme:

44. *Beklenen Mehdi'nin Alâmetleri*, Ahmed İbn Hacer el-Mekkî Heytemî [1498-1566], haz. Suat Arusan (1952-), Manisa: Şafak Basım ve Yayınevi, 1985, 76 [11] s. (Ar.dan: *el-Kavlu'l-Muhtasar fî Alâmâtî'l-Mehdiyyi'l-Muntazar* = القول المختصر في علامات المهدي المنتظر).

§ GÜLTEKİN, Hikmet (...):

Çeviriyazı:

45. *Kırk Hadis Şerhi*, İsmâil Hakkî Bursevî [1653-1725], İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, 528 s. (Osm.dan: *Şerh-i Hadîs-i Erba'in* = شرح حديث اربعين)¹⁷. → Sami Erdem.

§ GÜNAYDIN, Halil (Tirebolu, 1934): Emekli Müftü.

Tercüme:

46. a. *Peygamberimiz'in Şefâati*, Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Basrî el-Muhâsibî [781-857], tsh. Mehmed Tayşi, Abdullah Pamuk, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1993, 47 s. (Ar.dan: *el-Ba's ve'n-Nüşûr*'dan bir bölüm).

47. b. *Râmûzu'l-Ehâdis: 7101 Hadis Tercümesi*, I-II, Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî [1813-1893], İstanbul: Pamuk Yayınları, ts., XVI+744 s. (Ar.dan: راموز الأحاديث). → Naim Erdoğan, Halid Zevalsiz, H. Arif Pamuk.

16 Bkz. Hasan Afşin Can, "Salavât-ı Şerîfe-i Fârûkiyye", *Özlenen Fark*, Kasım-Aralık, 1998, yıl: 3, sy. 28-29, s. 36.

17 Bkz. Hasan Afşin Can, "Tasavvuf Klâsiklerinden İki Eser", *Özlenen Fark*, Nisan 1999, yıl: 3, sy. 33, s. 38.

§ GÜNENÇ, Halil (Mardin/Savur, 1930): Emekli müftülerden.

Tercüme:

48. *40 Hadis*, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Câvî [1233-1277], İstanbul: Beyan Yayınları, 2017, 95 s. (Ar.dan: اربعون حديثا).

§ GÜNGÖR Fethi (...):

Tercüme:

49. *Fezâil-i Muhammediye*, Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî [1849-1932], İstanbul: Beyan Yayınları, 2017, 95 s. (Ar.dan: فضائل محمدية).

§ GÜRTUNCA, Mehmet Faruk (1904-1982): Şair, yazar ve gazeteci. Edirne Muallim Mektebi mezunu (1922). Milletvekilliği yaptı.

Sadeleştirme:

50. *Delâil-i Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr Şerhi: Kara Davud*, Muhammed Kara Davûd-ı İzmitî [ö. 1541], İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu Yayını, 1971, 460+40 s. Diğer basımlar: İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1977; 2. baskı: 1982; 3. baskı: İstanbul: Huzur Yayınları, ts., 1197 s. (Osm.dan: *Şerhu Delâil-i-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr* = شرح دلائل الخيرات و شوارق الانوار).

Eser bu çalışmada Kara Davûd-ı İzmitî [ö. 1541]'ye atfedilmişse de Kara Dâvûd-zâde Mehmed [ö. 1756]'e aittir.

§ HATİBOĞLU, İbrahim (Fethiye/Muğla, 1966): Marmara Ü. İlahiyat F.'nden mezun (1989). Marmara Ü. SBE Hadis bilim dalında YL ve doktora yaptı. Sofya YİE'nde öğretim üyesi olarak çalıştı (1999-2000).

Çeviriyazı:

51. *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, Şeyh Saffet Yetkin [ö. 1950], İzmirli İsmail Hakkı [1869-1946], İstanbul: Dârülhadîs Yayınları, 2001, 230 s. (Osm.dan: *Tasavvufun Zaferleri & Mustasvife Sözleri mi Tasavvufun Zaferleri mi* = تصوفك ظفرلرى ياخود البرهان والديل على ما حواه الشرح والتحليل (من الأباطيل & مستصوفه سوزلریمی؟ تصوفك ظفرلریمی؟ حثك ظفرلرى).

§ IŞIK, Ramazan (...):

Tercüme:

52. *Efendimizin Dilinden Hadislerle Amellerin Faziletleri*, Hâfız Ebû Muhammed Şerefüddîn (?), İstanbul: Pamuk Yayınları, 2004?, 1224 s. (Ar.dan: *el-Metcerü'r-Râbih fî Sevâbi'l-'Ameli's-Sâlih* = المتجر الرابع فى ثواب العمل الصالح).

§ İHSANOĞLU, Mehmet Emin (...):

Tercüme:

53. *Kitâbü'z-Zühd I-II*, Ahmed b. Hanbel [780-855], İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, 277+277&554+568 s. Türkçe ve Arapça. (Ar.dan: كتاب الزهد).

§ İMZASIZ:

Tercüme:

54. *Hazreti Muhammed'in Öğütleri: Hadisi Şerifler ve Güzel Misaller*, İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1940, 79 [3] s. (Ar.dan).

Hadislerin Arapça metinleri yeni harflerle yazılıdır.

§ KALAYCI, Ayhan (...):

Tercüme:

55. *Kelimu't-Tayyib (Kur'ân ve Sünnette Dua ve Zikir)*, İbn Teymiyye [1263-1328], İstanbul: Pinar Yayınları, 1986, 103s. Türkçe ve Arapça. (Ar.dan: الطيب كلم). → Mehmet Yılmaz.

§ KANIK, Mahmut (Kırşehir/Toklumen, 1951): Atatürk Ü. Edebiyat F. Fransız Filolojisi mezunu (1975).

Çeviriyazı:

56. *Kırk Hadis*, Kaşıkçı Ali Rıza [1883-1969], Ankara: Hece Yayınları, 1. baskı, 2006, 269 s. (Osm.dan: *Necâtü'l-Mü'minîn min Ehâdîsi'l-Erba'în = نجات المؤمنين من أحاديث الأربعين*). → Fatma Zehra Kavukçu.

§ KARA, Kerim (Uşak/Banaz, 1965): Marmara Ü. İlahiyat F. mezunu (1992).

Tercüme:

57. "*Hubbibe İleyye min Dünyâküm...*" *Hadîs-i Şerîfi Şerhi Tercümesi*, Karabaş-ı Velî (1611-1686), *Karabaş Velî: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları, 1. baskı, 2003, s. 699-702 (Ar.dan: (رسالة المعيار لطريقة سلطان العارفين [و] مرشد السالكين الشيخ علي افندی).

§ KAVUKÇU, Fatma Zehra (Çorum, ?): İstanbul Ü. Edebiyat F. TDE Bölümü mezunu (1992).

Çeviriyazı:

58. *Kırk Hadis*, Kaşıkçı Ali Rıza [1883-1969], Ankara: Hece Yayınları, 1. baskı, 2006, 269 s. (Osm.dan: *Necâtü'l-Mü'minîn min Ehâdîsi'l-Erba'în = نجات المؤمنين من أحاديث الأربعين*). → Mahmut Kanık.

§ KAYHAN, Hacı Ahmet (Malatya/Pötürge/Aktarlar Köyü, 1905-1998): Son dönem mutasavvıflarından.

Tercüme:

59. *Hadîs-i Erbaîn*, Sadreddîn-i Konevî [1210-1274], düz. Hasan Poyraz Dai, Hasan Özakıncı, Cumhuriyet Atar, Cahit Benövenli, Ankara: Önder Matbaası, ts., 62 s. Diğer basım: Ankara: Sim Limited Yayını, ts., 46 s. (Ar.dan: (حدیث اربعین شرح).

§ METİN, Abdülvahid (...):

Tercüme:

60. *Allah Dostları*, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî eş-Şevkânî [1758-1834], thk. İbrahim Hilâl [?], İstanbul: Tevhid Yayınevi, 1984, 293 s. (Ar.dan: *Velâyetullâh ve't-Tarîku ileyhâ* = ولاية الله والطريق إليها).

Kitap, Şevkânî'nin *Katru'l-Velî 'alâ Hadîsi'l-Velî* adlı eserinin tahkididir.

§ OKUR, Hüseyin (Ankara/Çamlıdere, 1978): Hâfızlık eğitimini Bolu/Yeniçağa'da tamamladıktan sonra İstanbul'da M. Süleyman Elkoca Hocadan Arap Edebiyatı, Hadis, Fıkıh, Tefsir, Kelâm gibi ilimleri tahsil ederek icazet aldı. Anadolu Ü. İlähiyat Programını tamamladı.

Tercüme:

61. *O'nu [s.a.v] Böyle Sevdiler*, Muhammed Yusuf Kandehevî [1917-1965], İstanbul: Semerkand Yayınları, 3. baskı, 2007, 119 s. (Ar.dan: *Hayâtü's-Sahâbe'* den "Muhabbetü'n-Nebî" bölümü: عن حيات الصحابة).

§ ÖZDEMİR, Sezai (...):

Tercüme:

62. *Edebü'n-Nebevî: Hadislerle Peygamber Ahlâkı*, Muhammed Abdülazîz el-Hûlî (?), İstanbul: Temel Neşriyat, 1982, 476 s. (Ar.dan: الأدب النبوى).

§ ÖZEL, Ahmet (Ağrı/Taşlıçay, 1952): Atatürk Ü. İslâmî İlimler Akademisi mezunu (1977).

Tercüme:

63. *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-İdâriyye I-II*, Muahmmmed Abdülhay el-Kettânî [1886-1962], İstanbul: Gerçek Hayat Yayını, 2003, 632-619 s. (Ar.dan: التراتيب ادارية).¹⁸

§ ÖZTÜRK, Abdülvehhâb (Gaziantep, 1940): AÜİF mezunu (1978). İslâm Hukuku alanında doktora yaptı (1983).

Tercüme:

64. *Ahadiyet/Tehzîbü'l-Ahlâk/Mev'ize-i Hasene Risâleleri*, İbn Arabî, İstanbul: Sultan Yayınevi, 2006, 161 s. (Ar.dan: رسالة الاحدية).¹⁹

§ PAMUK, Arif (...):

Hazırlayan:

65. a. *Râmûzu'l-Ehâdis: 7101 Hadis Tercümesi*, I-II, Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî [1813-1893], İstanbul: Pamuk Yayınları, t.siz, XVI+744 s. (Ar.dan: راموز الأحاديث). → Halil Günaydın, Halid Zevalsiz, Naim Erdoğan.

18 Müellif Kettâniyye tarikatine mensuptur.

19 Bu üç risaleden *Ahadiyet Risalesi* "Men aref" hadîsinin şerhidir.

66. b. *Hadisler Işığında Ölüm ve Ötesi*, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Zerka et-Tilmsânî eş-Şa'rânî [1493-1565], İstanbul: Pamuk Yayınları, 1967, 144 s. (Ar.dan: ?).
67. c. *Kırk Kudsî Hadis: İlâhî Buyruklar*, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî [1058-1111], İstanbul: Pamuk Yayınları, 2003, 128 s. (Ar.dan: *el-Erbaûn* = الأربعون).
- § PİLAVOĞLU, Elhac Mehmet Kemal (1906-1977): Son dönem Ticânî şeyhlerinden.

Toplama, Tercüme ve Şerh:

68. *Kırk Hadisi Şerif Şerhi*, Ankara: Reklâm Matbaası, [1950?], 94 [2] s. Diğer basım: *Hakkın Yolunu Gösteren 40 Hâdisi Şerif*, Ankara: Pilavoğlu Kitabevi Yayını, 2. baskı, 2003, 35 [5] s. (Ar.dan).
- § SELMAN, Adnan M. (...):

Tercüme:

69. *Meveddet Pınarları: Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve Âl-i Abâ & Oniki İmam & Mehdi Resûl Hakkındaki Âyet ve Hadîsler*, Süleyman b. İbrâhîm b. Muhammed Marûf b. Tursûn el-Bâkî el-Hüseynî el-Belhî el-Kundûzî [1805-1977], İstanbul: Ş. Yeşil Yayınevi, 1. baskı, 2000, 255 s. (Ar.dan: *Yenâbü'l-Mevedde* = يتابع المودة).
- § TAVMAN, İsmail (...):

Tercüme:

70. *Resulullah Üzerine Salavât-ı Şerîfe Getirmek*, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed Firûzâbâdî [ö. 1415], Konya: Erken Matbaası, 1998, 160 s. (Ar.dan: *es-Sılâtü ve'l-Büşer fi's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beşer* = الصلاة و البشر في الصلاة على خير البشر) → Mustafa Demirkan.
- § TEYMUR, M. Adil (1931-2009): Marmara Ü. İlâhiyat F. Mezunlu. İran'da Farsça öğrendi. Bağdat ve Mısır'da eğitimini ilerletti.

Tercüme:

71. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik: Zâhidlik ve İncelikler*, Abdullah İbnü'l-Mübârek el-Hanzalî el-Mervezî [736-797], İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, 368 s. (Ar.dan: كتاب الزهد والرفائق).²⁰

20 Bkz. Mustafa Aşkar, "Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik", *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, 2001, s. 22-33.

§ TOKSARI, İhsan (1934-2015): Vaiz ve milletvekili.

Tercüme:

72. *Münebbihât Şerhi Nesâihu'l-İbâd Tercemesi*, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Câvî [1233-1277], İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1967, 272 s. (Ar.dan: *Nesâihu'l-İbâd fî Şerhi'l-Münebbihât* = (نصائح العباد في شرح المنبهات).

§ TOZLU, İbrahim (...):

Tercüme:

73. *Açıklamalı Delâilü'l-Hayrât: Seçilmiş Peygamber'e Okunacak Salavât*, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî [1404-1465], Semerkand Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2005, 3+228+9 s. (Ar.dan: *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr fî Zikri's-Salât ale'n-Nebiyi'l-Muhtâr* = (دلائل الخيرات وشوارق الأنوار في ذكر الصلاة على النبي المختار).

§ TUĞLU, Nuri (...):

74. *Zâhidler Kitabı: Kitâbü'z-Zühd*, Vekî' b. Cerrâh er-Ru'âsî [ö. 812], İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. baskı, 2012, 207 [1] s. (Ar.dan: كتاب الزهد). → Ahmet Yıldırım.

§ UTKU, Mustafa (...):

Çeviriyazı:

75. a. *İsmâîl Hakkî Bursevî'den Dersler: Kırk Hadîs Şerhi*, Bursevî, Bursa: Uludağ Yayınevi, 1999, 452 s. (Osm.dan: *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* = (شرح حديث اربعين).

76. b. *Salavât-ı Geylânî Şerhi: Delâil-i Kâdiriye*, Abdülganî en-Nâblûsî [1641-1731], çev. Süleyman Hasbî [1827-1911], İstanbul: Sır Yayıncılık, 2006, 336 s. (Osm.dan; *Kevkebü'l-Mebânî ve Mevkibü'l-Meânî Şerhu Salavâti Seyyidiyyi'ş-Şeyh Abdi'lkâdiri'l-Geylânî Kaddesa'llâhu Sirrehü* = (كوكب المبانى و موكب المعانى شرح صلوات سيدي الشيخ عبدالقادر الكيلاني قدس الله سره²¹).

77. c. *Bir Günde Bin Sünnet*, Hâlid Huseynân [?], İstanbul: Uludağ Yayınları, 2007, 120 s. (Ar.dan?).

§ ÜNAL, Harun (Konya/Kulu/Bozan Köyü, 1947): Hafızlığını tamamlayıp medrese eğitimi aldı. İstanbul YİE mezunu (1974).

Tercüme:

78. *Tasavvufî Yorumlarıyla Kırk Hadîs*, Sadreddîn-i Konevî [1210-1274], İstanbul: Vahdet Yayınları, 1. baskı, 1984, 116 s. (Ar.dan: (حديث اربعين شرح).

21 Bkz. Yusuf Turan Günaydın, "İki Geylânî Şerhi", *Dergâh*, Nisan 2007, c. XVIII, sy. 206, s. 11.

§ VARLI, H. Mustafa (Hatay, 1941): YİE mezunu.

Tercüme:

79. *Peygamberimizin Dilinden Hadis ve Dualar: Manevî İbadetler ve Dua Hazinesi*, Şeyhülislâm Ebu's-Suûd el-İmadî [1492-1574], İstanbul: Esmâ Yayıncılık, 1988, 457 s. (Osm.dan: ?).

§ YAVUZ, Ali Fikri (1924-1992): Cumhuriyet dönemi müftülerinden. Çaykara'da müderris Hacı Hasan Rami Yavuz [1909-1982]'un ders halkasına devam ederek Arapça ve İslâmî ilimler icazeti aldı. 1953 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan imtihanı kazanarak vaiz olarak atandı. Çeşitli beldelede müftülük yaptı ve 1976 yılında emekli oldu.

Tercüme:

80. a. *Muhtârü'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye ve'l-Hikemi'l-Muhammediyye Tercümesi ve Nefislerin Tezkiyesine Dair Va'z Örnekleri*, es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî [1878-1943], İstanbul: Eser Neşriyat, 4. baskı, 1978, 205+206+VIII s. Arapça ve Türkçe. (Ar.dan: النبوية والحكم المحمدية). → Abdullah Aydın.

81. b. *Hız Peygamber'in Dilinden Dört Halifesi ve Ashâbı*, Mustafa Kemâlüddîn el-Bekrî ed-Dımaşkî [1688-1749], İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967, 368 s. (Ar.dan: *es-Salavâtü'l-Hâmi'a bi Mahabbeti'l-Hulefâi'l-Câmi'a li Ba'zi mâ Vuride fi Fezâili'l-Erba'ati'l-Câmi'a* = الصلوات الهامة بمحبة الخلفاء الجامعة لبعض (ما ورد في فضائل الأربعة الجامعة).

Bekriyye-i Karabaşiyiye koluna müntesip müellifin biyografisi kitapta mevcuttur: s. 5-32.

82. c. *Kırk Kudsî Hadîs*, Şeyh Muhammed Mekkî Trabzonî [ö. 1711], Ankara: Alperen Yayınevi, 1. baskı, 2000, 111 s. (Osm.dan: *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye* = الإتحافات الثنية في الأحاديث القدسية).

Müellifin künyesi *Osmanlı Müellifleri*'nde Mekkî değil Medenî olarak geçer.

Sadeleştirme:

83. *Zübdetü'l-Buhârî I-II*, Buhârî [810-869]'den Ömer Ziyâüddîn-i Dağistanî [1850-1920], thk. Osman Zeki Soyyiğit (Trabzon/Araklı/Yeşilköy, 1934), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1980, 704+292 s.; 1985, 1003 s. Hadîslerin Arapça metinleriyle birlikte (Osm.dan: البخارى ذبده).

§ YILDIRIM, Ahmet (Bayburt, 1964): Prof. Dr. Uludağ Ü. İlahiyat F. mezunu (1987). Yıldırım Beyazıt Ü. İlahiyat F. Öğretim üyesi (2013-).

Tercüme:

84. a. *Hadislerle Tasavvuf*, Eşref Ali Tahânevî [1863-1943], İstanbul: Umran Yayınları, 1996, 335 s. (Ar.dan; *Hakikatü't-Tarîka mine's-Sünneti'l-Enîka ve en-Nüketü'd-Dakîka mimmâ Yete'alleku bi'l-Hakîka* =

(النكته الدقيقة مما يتعلق بالحقيقة & حقيقة الطريقة من السنة الأنيقة). → H. Zaferullah Daudî.

Bu eserlerden ilki, Müellifin *et-Tekeşşüf 'an Mühimmâti't-Tasavvuf* adlı eserinin 5. cildini teşkil etmektedir.

85. b. *Zâhidler Kitabı: Kitâbü'z-Zühhd*, Vekî' b. Cerrâh er-Ru'âsî [ö. 812], İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. baskı, 2012, 207 [1] s. (Ar.dan: كتاب الزهد). → Nuri Tuğlu.

§ YILDIRIM, Celâl (Diyarbakır, 1932): Emekli müftü. Türkiye ve Mısır'daki çeşitli medreselerde 15 yıl İslâmî ilimler öğrenimi gördü. Tanınmış birçok bilginden özel dersler aldı.

Tercüme:

86. *Münebbihât: Hakikatten Katreler: Dönüş Gününe Hazırlanmak Üzere Tenbihler*, İbn Hacer el-Askalânî [1372-1449] İstanbul: Bahar Yayınları, 6. baskı, 1977, 127+VII s. (Ar.dan: المنبهات).

§ YILDIRIM, Enbiya (İstanbul, 1965): Prof. Dr. Uludağ Ü. İlahiyat F.'nden mezun (1987). Yüksek Lisans ve Doktorasını aynı Üniversitede hadis ilimleri alanında yaptı.

Tercüme:

87. *Kitâbü'z-Zühhd: Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı*, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî [994-1066], haz. Âmir Ahmed Haydar (?), İstanbul: Hacegân Yayınları, 2000, 288 s. (Ar.dan: *Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr* = كتاب الزهد الكبير).²²

§ YILDIRIM, Selahattin (...):

Sadeleştirme

88. *Yüz Hadis Yüz Hikâye*, Erzurumlu Darîr: Mustafa b. Yûsuf b. Ömer ed-Darîrî el-Erzenû'r-Rûmî el-Mevlevî [ö. 1393'ten sonra], İstanbul: Dârülhadis Yayınları, 2. baskı, 2005, 191 s.; 3. baskı, İstanbul 2007, 223 s. (Osm.dan: تحفة المكية وأخبار النبوية عن). → Necdet Yılmaz.

§ YILMAZ, Hasan Kâmil (İzmit, 1952): İstanbul YİE mezunu (1974). İstanbul YİE (1977) ve Marmara Ü. İlahiyat F. Tasavvuf Tarihi anabilim dalı öğretim üyesi.

Tercüme:

89. *1001 Hadîs: İbâdet ve Ahlâk ile İlgili*, Mehmed Es'ad Erbilî [1847-1931], İstanbul, 1989, 240+3 s.; 1996, 246 s. (Osm.dan; *Kenzü'l-İrfân fi Ehâdisi'n-Nebiyî'r-Rahmân* = كنز العرفان في احاديث النبي الرحمن).

22 Hakkında: Mustafa Aşkar, "Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr", *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: T. C. KB Yayını, 1. baskı, 2001, s. 28-29.

§ YILMAZ, Mehmet (...):

Tercüme:

90. *Kelimu't-Tayyib (Kur'ân ve Sünnette Dua ve Zikir)*, İbn Teymiyye [1263-1328], İstanbul: Pinar Yayınları, 1986, 103 s. Türkçe ve Arapça. (Ar.dan: الطيب كالم). → Ayhan Kalaycı.

§ YILMAZ, Necdet (...):

Sadeleştirme:

91. a. *Tasavvuf Âdâb ve Erkânı*, Mehmed Emîn el-Akşehrî [1892-?], İstanbul: Kutup Yayınları, 2001, 85 s. (Osm.dan: *Tarîku's-Savâb ve Menfaat-i Hasene* = طريق الصواب ومنفعت حسنه).

92. 2. *Yüz Hadis Yüz Hikâye*, Erzurumlu Darîr: Mustafa b. Yûsuf b. Ömer ed-Darîrî el-Erzenû'r-Rûmî el-Mevlevî [ö. 1393'ten sonra], İstanbul: Dârülhadis Yayınları, 2. baskı, 2005, 191 s.; 3. baskı, İstanbul 2007, 223 s. (Osm.dan: تحفة المكية وأخبار النبوية عن). → Selahattin Yıldırım.

§ YÜCER, Hür Mahmut (Tokat/Niksar, 1967): Atatürk Ü. İlâhiyat F. (1988) ve Marmara Ü. SBE. Tasavvuf anabilim dalı YL mezunu (1994). Aynı dalda doktora yaptı (2002).

Çeviriyazı:

93. *Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî*, Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn [1719-1788], *Tasavvuf*, Yıl: VI, Temmuz-Aralık 2005, sy. 15, s. 268-288 (Osm.dan: شرح أوراد قادری).²³

§ ZEVALSIZ, Halid (Giresun/Alucra, 1948): İstanbul YİE mezunu (1974). MÜ. İlâhiyat F. Arap Dili ve Belâğatı anabilim dalı öğretim üyesi.

Tercüme:

94. *Râmûzu'l-Ehâdis: 7101 Hadis Tercümesi*, I-II, Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî [1813-1893], İstanbul: Pamuk Yayınları, ts., XVI+744 s. (Ar.dan: راموز الحاديث). → Halil Günaydın, Naim Erdoğan, H. Arif Pamuk.

Sonuç

Tespit edebildiğimiz sûfiyâne hadis seçme/derleme/şerh ve tercümeleriyle, bu alanın umumî manzarasını yansıtabildiğimiz söylenebilir. Bibliyografyamız, Türkçeye Osmanlı döneminde hazırlansa ve tercüme edilse dahi 1928 sonrası Latin harfleriyle (bazen Arapça ve Türkçe bir arada) basılmış hadis çalışmalarıyla sınırlıdır. Ayrıca bu metinlerin bir sınırlılığı da sûfi veya sûfilikle ilintili şahsiyetler tarafından hazırlanmış, sûfi çevrelere hitap etmiş olmasıdır.

23 Bkz. Hür Mahmut Yücer, "Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakîmzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî Adlı Eseri", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2005, Yıl: VI, sy. 15, s. 253-288.

Tasavvuf ve hadis bağlantısı İslâm tarihinin en erken devirlerine kadar çıkarılabilirse de süfîlerin eserlerinde ve dillerinde dolaşan hadislerin sıhhati kimi zaman tenkit konusu olmuştur. Özellikle süfîlerce şerh edilmiş ve eserlerinde her fırsatta kullanılmış “Küntü kenz”, “Men Aref” vb. hadisler, bibliyografyamızın da gösterdiği gibi belli bir ilgiye mazhar olmuştur.

Çalışmamız esas itibarıyla biyo-bibliyografik bir çalışmadır. Kitap künyeleri kadar mütercim biyografileri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplam 104 mütercimden 32’sinin biyografisi tespit edilememiş, geri kalan 72 adedinin kısa biyografileri bulunabilmiştir. 104 mütercime ait kitap madde sayısı ise 94’tür. İki veya daha fazla mütercimli çalışmalarda her mütercim için ayrı bir başlık açıldığından söz konusu 94 maddede yer alan bazı kitap adları mükerreren zikredilmiş olmaktadır.

Eksikleri olduğunun farkındaysak da bibliyografyamızı, metinlerini görerek künyelerini not aldığımız hadis çalışmalarıyla oluşturmaya çalıştık.

Kaynaklar

- Açikel, Yusuf, “Mir’âtü’l-İrfân” Risalesinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sy. 7, s. 177-204.
- Açikel, Yusuf, “Nefsini Bilen Rabb’ini Bilir” Hadîs mi Kelâm-ı Kibar mı?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 5, s. 173-200.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, 2001.
- Aydınlı, Abdullah, *Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1985.
- Can, Hasan Afşin, “Salavât-ı Şerife-i Fârûkiyye”, *Özlenen Fark*, Kasım-Aralık, 1998, yıl: 3, sy. 28-29, s. 36.
- Can, Hasan Afşin, “Tasavvuf Klâsiklerinden İki Eser”, *Özlenen Fark*, Nisan 1999, yıl: 3, sy. 33, s. 38.
- Eren, Tahir Sami, “Bursevî’nin Üç Eseri Yeniden”, *Yeni Şafak Kitap*, 8 Haziran 2016, sy. 111, s. 14 (*Kitâbü’l-Envâr; Kırk Hadis Şerhi; Seyr ü Sülûk*).
- Gerçek Hayat*, 8 Kasım 2002, yıl: 3, sy. 107, s. 33.
- Günaydın, Yusuf Turan, “Bir Tasavvuf Mütercimi: Abdülkadir Akçiçek”, *Dergâh*, Mayıs 2007, c. XVIII, sy. 207, s. 21-22.
- Günaydın, Yusuf Turan, “İki Geylânî Şerhi”, *Dergâh*, Nisan 2007, c. XVIII, sy. 206, s. 11.
- Günaydın, Yusuf Turan, “Muhaddis-Sûfî Geleneği Günümüze Ulaştıran Eser: Râmûz el-Ehâdîs”, *Özlenen Fark*, Ekim 1996, yıl: 1, sy. 3, s. 12-14.
- Günaydın, Yusuf Turan, *Sûfî ve Kitap*, İstanbul: Kurtuba Kitap Yayını, 2012.
- İmzasız, “Gündüz ve Gece İbadetleri”, *Özlenen Fark* (Bülten), Haziran 1996, sy. 16, s. 28.
- Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Yeni Baskı), 1991.
- el-Mâlîni, Ebû Sa’d, *Muhaddis Sûfîler -Kitâbu’l-Erbaîn fi Şuyûhi’s-Sûfiyye-*, tahkik: Amir Hasan Sabirî, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

- Onart, E., "Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı", *Yedi İklim*, Kasım 2001, c. XV, sy. 140, s. 56.
- Palakoğlu, İsmail, "Medrese Âlimi, Emekli Müftü Şeyhmus Alkaç ile Sohbet/Kırk Hadis Armağanı", *Somuncu Baba*, Ocak-Şubat 2002, yıl: 8, sy. 36, s. 22-25.
- Tatcı, Mustafa, "Hayatı, Hatıratı ve Mektuplarıyla Çağdaş Bir Melâmî: Mahmut Sadettin Bilginer", *Dergâh*, Temmuz 1992, c. III, sy. 29, s. 12-18.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul: Osmanlı Hadis Araştırmaları Yayını, 2000.
- Yücer, Hür Mahmut, "Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakîmzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî Adlı Eseri", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2005, Yıl: VI, sy. 15, s. 253-288.
- Yüksel, Müfid, "Ramûz El-Ehâdis'in Tenkidi Meselesi Üzerine", *Girişim*, Eylül 1987, sy. 24, s. 42-43.

Türkçede Süfîlerin Hazırladığı Hadîs Seçme ve Şerhleri -Mütercimlere Göre Biyo-Bibliyografik Bir Deneme- (1928-2017)

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Özet

Süfîlerin hadîs ilmine ilgisi ve katkısı malûmdur. Hadîs ilmi ile tasavvuf çoğunlukla iç içe olmuştur. Bunun en mühim göstergesi ise “süfî-muhaddis” tabiridir.

Çalışmamız biyo-bibliyografik bir mahiyettedir. Mütercimlerin soyadına göre düzenlenmiştir. Harf İnkılâbından (1 Kasım 1928) bugüne kadar Türkçeye tercüme edilmiş hadîs seçme ve şerhlerini, salavat derlemelerini konu almaktadır. Arapçadan Türkçeye aktarmalar, Osmanlıcadan aktarılmış çeviriyazı metinler ve sadeleştirmeler tespit edilmiştir.

Araştırmamızda Cumhuriyet Türkiye’sinde süfîler tarafından yapılmış ilk hadîs seçmeleri tespit edilmiştir. İlk tercüme 1940 yılında basılmıştır. Toplam 104 mütercimden 32 tanesinin biyografisi tespit edilememiştir. Ancak 72 tanesinin kısa biyografileri bulunabilmektedir. Tespit edilen madde sayısı ise 94’tür.

Anahtar Kelimeler: Süfî-Muhaddis, Hadis tercümeleri.

Turkish Hadith Collections and Commentaries by Sufis - A Bio-Bibliographic Study based on the Translators (1928-2017)

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Abstract

The interest and contribution of the Sufis in the studies of hadith is well-known. In fact, hadith scholarship has usually been intertwined with studies on Sufism. The most important indication of this relationship is the expression of “Sufi-muhaddis”, or people known as both Sufis and hadith scholars.

Our work is bio-bibliographic. It is arranged according to the last names of the translators. It deals with selected hadiths and their commentaries and “salavat” collections, which had been translated into Turkish since the Alphabet Revolution (November 1, 1928). It has also identified translations from Arabic to Turkish as well as transliterations and simplifications from Ottoman Turkish.

The study has also listed the first selections of hadith by Sufis in Republican Turkey. The first translation was published in 1940. 32 out of the 104 translators have not been identified. 72 short biographies have been provided. 94 articles have been detected.

Keywords: Sufi-Muhaddis, Madith Translations.

Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi*

Hasan YENİLMEZ**

“Her hatırat, tarih denen koca binanın inşasında kullanılan bir yapı taşı gibidir. Tek başlarına ele alındıklarında bir kıymet taşımamaları da bundandır. Binanın tümü göz önünde bulundurulmadıkça veya kendilerini anlamlı kılacak diğer unsurlarla birlikte değerlendirilmedikçe bu yapı taşlarına hak ettikleri değeri vermek oldukça güçtür, hatta imkansızdır. Binaenaleyh hatırat kitaplarıyla ünsiyet kurmakta zorlananlar, dünyaya (tarihe) ilgisizlikleri nedeniyle zorlanırlar. Bilmek gerekir ki ana caddelere ancak ara sokaklardan çıkılır.”¹ Hatırat ve hatıralar, tarihî kaynaklık bakımından önemli olması yanında, metni inşa eden kişinin zaviyesinden kaleme alınmış, şahsi bir içeriğe sahip, müellifin hayat anlayışını ve niyetini tasvir etmesi açısından da mesafeli ve “tehlikeli”² vesikalardır. Batı Edebiyatında XVI. yüzyılda özel bir tür olarak ilk örnekleri ile karşılaşılana hâtrât, Osmanlı coğrafyasında modern anlamıyla, diğer edebi türlerden bağımsız olarak

* Bibliyografyanın hazırlanmasında kıymetli fikirleri ve eserleri temin etmede yardımlarıyla değerli büyüklerim K. Yusuf Ünal ve bibliyografyanın çerçevesinin çizilmesinde önemli katkılarda bulunan Serhat Aslaner’e, hoca ve şeyh hatıratları konusunda bizlere yol açan ve yol gösteren muhterem hocam İsmail Kara’ya medyûn-ı şükranım. Son olarak bu çalışmayı hazırlarken kendilerini ihmal ettiğim, daima desteklerini hissettiğim eşim Hilâl ve kızım Mâhinur’a anlayışları için müteşekkirim.

** Ar. Gör., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Dücane Cündioğlu, *Arasokakların Tarihi -Hatıralar ve Hatıratlar-*, İstanbul: Kapı Yayınları, 4. Baskı, 2012, s. 32.

2 Ali Birinci, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, *ATAM*, c. XIV, sy. 41 (Temmuz 1998), s. 2.

yaygınlaşması XIX. yüzyılda mümkün olabilmıştır³. Özellikle yakın tarihimizde siyasiler ve edebiyatçılar çevresinde artan hatırat türü yazımının, hoca ve şeyh efendiler muhitinde yeterli öneme ve ilgiye sahip olmadığını ifade etmemiz mümkündür. Bu durumun sebebini, özellikle tasavvuf dairesinde bir meşrep anlayışı olarak gösterilebilirse de geniş dairede de (mürit, hoca, talebe) ilgi bulmaması düşündürücü bir vaziyettir. Her insanın/yazarın ömründeki bir tecrübesi muhakkak bir insana/okuyucuya ışık tutacağı kanaati, hatırat türü eserlerin hangi seviyede kaleme alınırsa alınsın bir yol/bilgi sunacağını göstermektedir.

Biyografi türü eserler hem hatıralar içermesi hem de hatırat türü eserlerinin mütemmim bir cüzü olması açısından kıymet bulmaktadır. Bu açıdan hazırladığımız bibliyografyada hatırat türü eserlerin yanında biyografi türü eserlere de yer verdik. Şu ana kadar, Cumhuriyet Devri Hoca ve Şeyhlerine dair hatırat biyografi kitaplarının bibliyografyası konusunda ilk ve tek çalışma İsmail Kara tarafından yapılmıştır. Babası Kutuz Hoca hakkında kaleme aldığı Babası Kutuz Hoca'nın hatıratının sonuna eklediği bu bibliyografya her baskıda güncellenerek devam ettirilmektedir⁴. Bu çalışmamızın listesinin oluşmasında ilk başvuru kaynağı da o liste olmuştur.

Listede de görüldüğü üzere Cumhuriyet Devrinde bir şeyh efendiye dair tespit edebildiğimiz ilk hâtrât-biyografi türü eser, Osman Nuri Ergin'in kaleminden çıkan Abdülaziz Mecdi Efendi'ye dair çalışmasıdır. (*Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1942, IV+340 s.) Aşağıda da belirttiğimiz kriterler çerçevesinde hazırladığımız bibliyografyada 49 şeyh efendiye ait toplam 80 adet hatırat-biyografi kitabı bulunmaktadır. 1950-1980 arasında kaleme alınan eser sayısı (1950 öncesi 2; 1950-1980 arası 3 adet) göz önünde bulundurulduğunda yukarıda da ifade ettiğimiz hatırat-biyografi yazımı konusundaki zayıflığı gözler önüne sermektedir. Meşrep anlayışı yanında dönemin siyasi düşüncelerinin de bunda -az da olsa- etkili olduğunu söylememiz hilaf-ı hakikat olmayacaktır. Şeyhlere dair hatırat ve biyografi türü eserlerin yayınlanmasında 2000 sonrasında ciddi artış olduğu da gözlenmektedir.

Bibliyografya şu kriterlere göre hazırlanmıştır:

- Tarikat usulünde seyr ü sülûkunu tamamlayıp icazet alan halifeler hakkında kaleme alınmış eserler, çalışmanın kapsamı ve süresi açısından listeye dahil edilmemiş sadece irşad vazifesini yürüten, irşad postunu devralan şeyh efendiler listeye girmiş;
- Kitap künyeleri kronolojik olarak sıralanmış olup, birinci baskısı elimizde bulunmayan nüshalarda elimizdeki mevcut baskısının tarihi dikkate alınmış;

3 Orhan Okay, "Hâtrât", *DİA*, XVI/445.

4 Güncel liste için bkz. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, haz. İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2019, s. 327-341.

- Listemizde bulunan eserin yeni baskılarında ciddi ilaveler yapılmışsa, o eser hakkında açıklamalar mümkün mertebe son baskısı göz önünde bulundurularak yapılmış (Kitap künyelerinin sonunda köşeli parantezde “Yeni Baskı” sını verdiğimiz eserler bu durumun örnekleridir);
- Tarih ve Tasavvuf bölümlerinde şeyhlere dair yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunsa da bu çalışmaların yayımlanmamış olmaları sebebiyle listeye dahil edilmemiş,
- Ele aldığımız eserlerde takdim/takriz yazıları -kim tarafından da yazıldığı belirtilip-indeks, fotoğraf bulunuyorsa açıklama kısmında bahsedilmiş;
- Listemizde, bir şeyhe dair birkaç farklı kalemde farklı tarihlerde yazılmış hatırat-biyografi türü eserler bulunmasından ötürü, söz konusu durumlarda ilk kaleme alınan eserin tanıtımında, şeyh efendinin hangi tarikat kolundan olduğu ve kimden icazetli olduğu, tevellüd ve vefat tarihleri mümkün mertebe zikredilmiş, sonraki hatırat-biyografi eserlerinde bu bilgiler tekrar edilmemiştir.
- Eser kaleme alınırken hatıralarından faydalanılan, yazıları yayımlanan kişiler bulunuyorsa bu kişilerin isimlerini açıklama kısmında zikretmeye özen gösterdik.

1. Osman Nuri Ergin, *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1942, IV+340 s.

Ahmet Amiş Efendi'nin bendelerinden, Süheyl Ünver gibi kıymetli şahsiyetlerin irşadında bulunan Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Efendi (1865-1941), ilk olarak Kâdirî tarikatına mensup Ali Aşur (Aşır) Efendi'den inabe almış ardından Amiş Efendi'ye intisab etmiştir. Osman Ergin'in üç bölüm halinde ele aldığı eserin birinci bölümünde (s. 1-56) Mecdi Efendi'nin tahsil ve talimine, ticaret ve siyaset hayatına ve son olarak tasavvufi yolculuğuna dair hatıralar, şiirleriyle de süslenerek, aktarılmaktadır. Eserin ikinci bölümünde (s. 57-318) 57 senelik ömründe “büyükçe bir divan koymuş, ilmî ve meslekî eserler bırakmış, siyaset sahasında kuvvetli bir fırkayı parçalayıp yeni bir fırka kuracak kudret ve kabiliyet göstermiş ve bunların hepsinden üstün olarak da münevver bir muhit vücuda getirip senelerce tenvir ve irşatta bulunmuş” olan Abdülaziz Mecdi Efendi'nin edebî, ilmî, siyasî ve içtimâî şahsiyetleri üzerinde durulmuştur. Eserin son bölümünde (s. 321-328) ise irtihaline dair manzum ve mensur kaleme alınan yazılar (Vahyi Ölmez, Ahmet Remzi, Abdülbaki Gölpınarlı, Süheyl Ünver, Tahir Olgun vd.) paylaşılmaktadır. Müellif, eserinde Melamilik, Vahdet-i Vücut, Babilik ve Bahailik, Tasavvuf – Felsefe ilişkileri gibi konulara “Gerekli ve Yerinde bir izah/bir ek” şeklinde başlık açmasını “Umumiyetle tasavvuf, hususiyetle vahdeti vücut mevzuları üzerinde biraz fazla duruşum,

bunun, üstadın mesleği oluşundan, binaenaleyh eserin gayesi bulunuşundan dolaydır.” şeklinde açıklamaktadır.

2. Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, 72 s. [Yeni Baskı: Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e: Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Hatıraları*, haz. Yakup Şafak – Yusuf Öz, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, 191 s.]

Eser, “İlmî ve edebî çalışmaların kadar fikrî ve siyasî mücadelelerdeki yönüyle de temayüz etmiş; gerek Osmanlı ve gerek Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen birçok devlet yöneticisi, âlim, edip, fikir adamı vs. ile görüşmüş, irtibat kurmuş, müşterek faaliyetler gerçekleştirmiş... Türk dili ve edebiyatı, Mevlâna ve Mevlevîlik konularında verimli çalışmalarda bulunmuş; tercümeler yapmış” olan, Konya Mevlevî Dergâhını son postnişini Veled Çelebi'nin (1869-1953) “80 yıla yakın bir tecrübeyi ve tarihi hulâsa eden ve bizzat sahibi tarafından anlatılan hatıraları” içermektedir. Veled Çelebi, çocukluğundan başlayarak, Konya Mektubi Kalemî memuriyetliği, Eyüp Bahariye Mevlevihanesi, Yahya Bey Konağı, Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü ve matbuat sansürü, Sultan Abdülhamit ve İttihat ve Terakki, Sultan Reşat ve Konya Çelebiligi hatıralarını anlatmaktadır. Mevlevîlik tarihi açısından nadir bir hadise olan Mücahidin-i Mevleviyye taburunu oluşturup I. Dünya Harbine katılmasına dair hatıraları da oldukça kıymetlidir. Eserinin sonunda Mevlâna Dergâhı ve Mevlevîlik hakkında malumatının yanı sıra kendisinin ilmi ve edebî çalışmalarından da bahsetmektedir. Eserin “Ekler” kısmında Lugatçe, Fotoğraf ve vesikalara yer verilmiştir. Eserde indeks de yer almaktadır. Metnin geliştirilerek görseller ve dipnotlarla zenginleştirilmesi 1946 yılında yapılan baskısına kıyasla görülen önemli farklılıklarıdır. (Veled Çelebi'nin I. Dünya Savaşı'na ait tuttuğu notlar için ayrıca bkz. *Mücahidin-i Mevleviyye Kumandanı Veled Çelebi'den Anılar, Notlar, Şiirler*, haz. Yakup Şafak, Konya, Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015, 95 s.)

3. Sâmiha Ayverdi - Nezihe Araz - Safiye Erol - Sofi Huri, *Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1951, 509 s. [Yeni Baskı: Sâmiha Ayverdi-Nezihe Araz-Safiye Erol-Sofi Huri, *Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığındaki Müslümanlık*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 8. Baskı, 2014, 592.]

Rifâiyye tarikatı meşayihinden Kenan Rifâî'nin (1867-1950) hayatının kalemeye alındığı bu eserde beş ana bölüm yer almaktadır. Sâmiha Ayverdi ve Nezihe Araz tarafından kaleme alınan “Birinci Etüd”de (s. 10-253) Kenan Rifâî'nin “ilk müridi” Annesi Hatice Canan Hanım ilgili bilgilere; halifeleri Dr. Server Hilmi, Osman Hilmi, Cemal Bey ve Hattat Aziz Efendi'den hatıralara; Medine'de kendisinden hilafet aldığı Şeyh Seyyid Hamza er-Rifâî ile ilgili hatıralarına, tekkelerin

kapanması ile ilgili hatıralarına yer verilmiştir. Safiye Erol'un kaleme aldığı "İkinci Etüd"de (s. 254-323) Kenan Rifâi "mistik adam: hımı mysticus", "hâkim adam: homo sapiens" ve "mürşid-i âgâh" kavramları üzerinden ele alınmakta ve kendisi ile ilgili hatıraları paylaşılmaktadır. Sofi Huri'nin kaleme aldığı "Üçüncü Etüd"de (s. 324-344) "Mürşit, Mürebî, Filozof" kavramlarından hareketle Kenan Rifâi hatıraları aktarılmıştır. Eserde, "Mektuplar" başlığı altında (s. 345-351) kitabın neşri münasebetiyle, Saint Beoit Lisesi hocalarından Pere André Duchemin ve M. Téophile Sargologo'nun göndermiş olduğu mektuplar yayınlanmıştır. Kitabın son bölümü "Sohbetler" başlığı altında, Semîha Cemal ve Sâmiha Ayverdi'nin kayıt altına aldıkları, ağırlıklı olarak terbiye, ahlâk, aşk, ilim ve din konuları üzerine seçilmiş Kenan Rifâi'nin talebe ve dostlarına yönelik yaptığı sohbetlerine yer verilmiştir. İlaveten bu başlık altında Kenan Rifâi'nin günlük hayatına dair müritleri ve aile efradının hatıraları da okuyucuya sunulmuştur. Kitapta ayrıca Lugatçe ve Kavram ve Özel İsim indeksleri de bulunmaktadır.

4. Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1974, 256 s.

Nakşibendiye tarikatının Halidiye kolu meşayihinden Kaşgarî Dergâhı son postnişini Abdülhakim Arvası'nın (1865-1943) müritlerinden Necip Fazıl'ın kaleme aldığı bu eser, üç bölüm üzerine kuruludur. Müellif, üç döneme ayırarak işlediği eserinin "Tanıyınca Kadar (1904-1934)" başlıklı ilk bölümünde (s. 7-84) kendi hayatından; "Tanıdıktan Sonra (1934-1943)" başlıklı ikinci bölümünde (s. 85-220) Abdülhakim Arvası'ya dair hatıralarından; "O Günden Beri (1943'ten sonra)" başlıklı son bölümde ise şeyhinin irtihalinde sonra düştüğü boşluğu ve bazı anılarını hikâye etmektedir. Hatırat içerisinde, Mevlevî Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek'den, Muhib Işıklar'dan ve 30 yıllık hizmetkârı ve müridi Şakir Efendi'den de hatıralar aktarılmaktadır. Eserde Abdülhakim Arvası'nın, Seyyid Fehim, Seyyid Taha, Mevlâna Halid yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşan silsilesine de yer verilmiştir.

5. Samiha Ayverdi, *Dost*, Ankara: Hülbe Yayınları, (t.y.), 160 s. [Eserin sonuna bitiş tarihi olarak "Beylerbeyi, 1978" tarihi düşülmüştür]

Modern menakıb tarzında ele alınan eserde, Kenan Rifâi'nin (1867-1950) hayatına dair kıymetli hatıralar paylaşılmıştır. "Kitaptan Evvel" başlığını taşıyan ilk bölümde (s. 3-28) Kenan Rifâi'nin yaşadığı şehirler üzerinden bir biyografisi verilmektedir. Eserin büyük bir bölümünü teşkil eden "Dost'u Dinlerken" bahsinde (s. 51-145), "Miyânemizde bir keremli Dost var, Toprağın üstünde de olsa, altında da olsa, her zaman rehber, her zaman yâr-ı vefâdâr" diye tanımladıkları Kenan Rifâi'nin sohbetlerinden derlenen sözleri kaleme alınmıştır. Semîha Cemal ile birlikte derlenen bu bahiste sohbet meclislerinden hatıralar da aktarılmaktadır.

6. İbrahim Ekrem Eyyubi (Ekrem Ark), *Mevlânâ Küçük Hüseyin Efendi (Hayatı – Güzel Sözleri – Sevdiği Şiirler)*, haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: 1988, 118+2 s.

Nakşibendi-Hâlidî meşayihinden Mevlânâ Küçük Hüseyin Efendi (1828-1930) hakkında biyografi türünde yazılan tek eser olma özelliğini taşıyan çalışma, “Mevlânâ Küçük Hüseyin Efendi’ye bağlılığına hayran kalınan” İbrahim Ekrem Eyyubî tarafından kaleme alınıp ve Abdulkadir Akçiçek tarafından yayına hazırlanmıştır. Eserde, Küçük Hüseyin Efendi’nin, çocukluk yılları, tarikat silsilesinde yer alan sırasıyla Hacı Feyzullah, Edirneli (Melek) Mehmed Nuri ve kendisinden irşat postunu devraldığı Visâlî Efendiler’le tanışmaları ve hatıraları aktarılmıştır. Küçük Hüseyin Efendi’nin el defterinden paylaşılan şiirleri ve bazı hatıraları eseri daha da kıymetlendirmektedir. Çalışmanın sonunda Hattat Mustafa Halim Özyazıcı istifiyle yazılan silsile-i şerife yer almaktadır.

7. Ahmet Ersöz, *Alvarlı Efe Hazretleri (Hâce Muhammed Lutfi Efendi)*, İzmir: Nil Yayınları, 1991, V+162+4 s.

1890 yılında, babası Hâce Hüseyin Efendi ile birlikte Bitlis’te Nakşibendi-Halidî şeyhi Muhammed Küfrevî’ye intisab eden Alvarlı Efe Efendi (1868-1956), babasıyla aynı mürşitten halifelik icazeti alarak babasının ardından irşad postuna geçmiştir. Alvarlı Efe Efendi hakkındaki kitap, dört bölümden oluşmaktadır. Hayatının konu edinildiği birinci bölümde (s. 3-63) doğumundan vefatına kadar şahit olduğu bazı olaylardan (Ermeni Katliamı) ve hayatında kıymetli konuma sahip şahıslardan (Babası Hâce Hüseyin Efendi, Kardeşi Vehbi Efendi, Mürşidi Muhammed Küfrevî) hatıralar aktarılmakta ve bu hatıralarına ek olarak Divan’ından ilgili bölümler paylaşılmaktadır. “O’nu Taniyan’lar” başlığını taşıyan ikinci bölümde (s. 65-104) kendisinin irşadından geçen veya yakinen taniyan kişilerin (Sadi Mazlumoglu, Nakib Mazlumoglu, Kilisli Muhammed Behçet, Yaşar İşcan, Osman Demirci, Abdurrahman Öksüz, Halis Hoca, Tayyar Baba, Ahmed Turan, Solakzâde Sadık Efendi, Talib Koyunoğlu, İbrahim Çiftçi, Mehmet Tekin, Emekli Astsubay Tevfik Akbulut, Erzurumlu Naim Hoca, Mustafa Özkul) hatıraları aktarılmaktadır. Eserin üçüncü bölümünde (s. 105-118) ise Alvarlı Efe hakkında yazılan şiirler yer almaktadır. Son bölümde ise (s.119-158) *Hülâsatü'l-Hakâyık* adlı eserinden seçmeler bulunmaktadır.

8. Atillâ Şentürk, *Tahir’ül Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, XIV+128 s.

“Şâir, muharrir, Mevlevî dedesi, gazeteci, müderris, mesnevî-hân ve edebiyat tarihçisi gibi çok yönlü bir kişiliğe sahip olan ... Osmanlı ve Cumhuriyet nesilleri arasında adeta bir kültür köprüsü teşkil eden” Tâhir’ül-Mevlevî [Tahir Olgun]

(1877-1951) üzerine kaleme alınan eser, iki ana bölümden müteşekkildir. Birçok kaynak taraması yapılarak kaleme alındığı gözlenen bu eserin “Tahir’ül Mevlevî’nin Hayatı” başlığını taşıyan ilk bölümünde (s. 1-60) Tahir’ül Mevlevî’nin doğumu, ailesi, çocukluk yılları, ilk memuriyeti, Mevlevîliğe intisâbı, Hac ve Çilesi, Kütüphanesi, Orman ve Ziraat Nezâreti Yılları, Fatih Camii Mesnevîhânlığı, İmam-Hatip Mektebi hocalığı, İstiklal Mahkemesine sevki, mahkeme sonrası yılları hakkında hatıralarla bezenmiş bilgiler verilmektedir. Eserin ikinci bölümünde ise (s. 61-115) Tahir Efendi’nin matbu ve gayr-i matbu eserleri alfabetik olarak sıralanarak tanıtılmaktadır. Çalışmada indeks yer almaktadır. [Tahirü’l-Mevlevî’nin matbuat ve İstiklal Mahkemesi hatıraları için bakınız: Tâhirü’l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, haz. Nurcan Boşdurbaz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012, 433+38 s. Ayrıca mektupları için bakınız: Olgun Tahir Mevlevî, *Çilehane Mektupları Tahir’ül Mevlevî’nin Mevlevî Çilesi Hatırat ve Tahassüsâtını Havi Olarak Ahmet Remzi Dede’ye Mektuplar*, haz. Cemal Kurnaz-Gülgün Erişen, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, 259 s.]

9. Sâdık Dânâ, *Sultanî’l-Ârifîn eş-Şeyh Mahmûd Sâmi*

***Ramazanoğlu*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1991, 126+2 s. [Yeni**

Baskı: Mûsa Topbaş, *Sultanî’l-Ârifîn eş-Şeyh Mahmûd Sâmi*

***Ramazanoğlu Kuddise Sirruh*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2012, 143+1 s.]**

“Bu menâkıb herhangi düzme bir hikâye veya roman değil, manevi hakikatlerdendir” diyen, Mahmud Sâmi Ramazanoğlu’nun müridi ve aynı zamanda halefi olan Musa Topbaş Efendi’nin kaleme aldığı bu eser, üç bölümden oluşmaktadır. Takdim yazısıyla eserine giriş yapan müellif, ardından Sami Efendi’nin doğumuna dair rivayet edilen bir menkıbeyi aktarmaktadır. Eserin birinci bölümünde (s. 9-104) Sami Efendi’nin ahlak ve şemaili, Şam ziyaretleri anlatılıp son olarak eserleri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde (s. 105-114) Sami Efendi’nin son günleri anlatılmaktadır. Son bölüme (s. 115-140) gelindiğinde ise bazen sevenlerinin dilinden bazen de müellifin kendi dilinden Sami Efendi hakkında hatıralar aktarılmaktadır. Bu hatıra sahipleri arasında, Avanozlu Meczub Nâbi Efendi, Seyyid Şefik Arvasi, Muhammed Ahmed Kürdî, Abdülvehhab es-Selâhî, Seyyid Muhammed Mekkî, Ali Yekta, Ladikli Ahmed Ağa, Çarşambalı Ali Haydar Efendi, Safranbolulu Hacı Nuri Efendi, Mahir İz, Bayındırlı Hafız Mustafa Efendi, Ramazan el-Bûti, Mücellid Baha Bey, Muhammed Hccar, Muhammed Harranî, Recep et-Tâî, es-Seyd Nasr-ı Yemâni ve Sabık Van Müftüsü Hasan Efendi, Meczûb Cemil Baba gibi isimler görülmektedir. Eser, Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun Sami Efendi için kaleme aldığı şiir ile hitama ermektedir.

10. Ahmed Ersöz, *Abdülaziz Bekkine Hazretleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1992, 10+74 s. [İç kapakta eser ismi: *Mânevi Dinamiklerimiz 2: Abdülaziz Bekkine Hazretleri*].

Eser üç bölüm ve bir takdim yazısından oluşmaktadır. Orhan Okay'ın takdimiyle başlayan eserin birinci bölümünde Abdülaziz Efendi'nin (1895-1952) hayatı; ikinci bölümde onun hakkında yazılanlar, üçüncü ve son bölümde ise onun hakkında anlatılanlara yer verilmiştir.

11. İlhan Nalbantoğlu, *Kasım Küfrevî'nin Ardından*, Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, 1994, 61+1 s.

“Tarikat silsilesi Şeyh Abdülbâki, Şeyh Abdülhâdi, Muhammed Küfrevî, Seyyid Tâhâ Hakkârî vasıtasıyla Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşan” Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Kasım Küfrevî'yle (1920-1992) farklı zamanlarda sohbet etme imkânı bulmuş olan İlhan Nalbantoğlu'nun bu eserinde, Küfrevî'nin biyografisinin yanında ağırlıklı olarak onun Doğu ve Güneydoğu meseleleri hakkındaki düşünceleri paylaşılmıştır. Eserde, Atatürk'ün Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'ye gönderdiği mektuplar da yayımlanmıştır. (Bkz Muhammed Küfrevî, “Kasım Küfrevî”, *DİA*, Ek II, 2016, s. 102)

12. Osman Karabulut, *Ârifler Sultânı Ramazanoğlu Mahmud Sami*, Konya: Şems Yayınları, 1994, 124+2 s.

Nakşibendî-Halidî meşayihinden Mahmud Sami Efendi'nin (1892-1984) müridanından Osman Karabulut eserinde, Sami Efendi'nin Adana'da bulunduğu vakitlerde sürekli yanında bulunarak kendisinde görmüş olduğu halleri, kerametleri kayıt altına almıştır. Ayrıca diğer müritlerinden duyduğu menkıbeleri, hatıraları da not ederek eserine eklemiştir. Kitap, Sami Efendi'nin doğumuyla ve tasavvufa ilk meyline dair anlatılan menkıbelerle başlamaktadır. Sami Efendi'nin Esad Erbilî'den almış olduğu icazeti, irşad vesikasını latin harfleriyle okuyucuya aktaran müellif, ardından Nakşibendiye silsilesi, Sami Efendi'nin hilye ve şemâilî, sohbetleri ve kendisiyle ilk karşılaşmalarına dair hatıralarını sunmaktadır. Eserde, Mustafa Doğanay, Yahyalılı Hacı Hasan, Ladikli Ahmet Ağa, Şekerci Mevlüt Yüzbaşıoğlu, Akşehirli Aşçı Reşid, Yeşilhisarlı Üzeyir Usta gibi müridan ve yakın tanıklarının hatıralarına da yer verilmektedir. Eserin sonuna Esad Erbilî ve Mahmud Sami Efendi'nin portre fotoğrafları bulunmaktadır.

13. Osman Karabulut, *Şeyhî'l-Meşâyih Mehmed Es'ad Erbilî*, Konya: Şems Yayınevi, 1994, 84+12 s.

Konya Şems-i Tebrizî Câmîi Emekli İmam ve Hatibi Osman Karabulut'un kaleme aldığı bu çalışmada, Nakşibendî-Halidî şeyhlerinden Esad Erbilî Efendi'nin (1847-1931), İstanbul'a gelişinden Kelâmi Dergâhı'ndaki hizmetlerine kadar muhtelif konularda anlatılan hatıralar derlenmiştir. Mahmud Sami Efendi, Kahraman

Müftüsü Damburacızâde Hacı Mustafa Efendi, Sabri Kaptan gibi şahısların da hatıralarının paylaşıldığı çalışma, Esad Efendi'nin Divanından ve sohbetlerinden (tarikat, intisab ve zikre dair) seçilen bölümler ile hitama ermektedir.

14. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba (Naşbendî Şeyhi Ahmed Abduşoğlu)*, İstanbul: Eko Ofset, 1995, 143 s. [Yeni baskı: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)*, Ankara: Çankırı Çevre ve Kültür Derneği, 2. Baskı, 2004, XXVI + 149 s.]

Nakşibendiye meşayihinden Ahmed Abduşoğlu Efendi (1890-1975) hakkında kaleme alınan eseri, iki bölüm üzerinden değerlendirmemiz mümkündür. Eserin ilk bölümünde (s.1-43) çalışmamızın muhteviyatına uygun düşen hatıralar ve hayat hikayesinden bahsedilmekle birlikte ikinci bölümde (s. 45-106) Şeyh efendinin iki risalesi (Şaşkınlar Sineması ve Miftâhu'ş-Şekave) yayımlanmaktadır. İlk bölümde müellif kendi hatıralarının yanı sıra Şeyh Efendi'nin müritleri veya tanıdıkları (İbrahim Deveci, Tefik Yamakoğlu, Abdullah Ceyhan, Tosyalı Hasan Dağlı, Recep Ünal, Ahmed Serdaroğlu vd.) tarafından rivayet edilen hatıraları da paylaşmaktadır. Ayrıca İlgazlı Hacı Baba'nın tarikat silsilesi ve mürşitleri (Hacı Merdân, Seydişehirli Seyyid Abdullah ve kendisinden halifelik aldığı Şeyh Mustafa Tuhtî Efendiler) hakkında bilgiler ve menkabeler aktarılmaktadır. Eserin sonunda Lugatçe ve fotoğraflar da bulunmaktadır.

15. Mustafa Özdamar, *Üstaz Süleyman Hilmi Tunahan, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1995, 173 s.*

Süleyman Hilmi Tunahan'ı (1888-1959) "hem kendi öz kaynaklarından, hem de cemaat dışı sivil hatıralardan oluşan dökümanlarla" gündeme alan bu eserde, Ahret Nine, Hasan İğneniler, Sabahaddin Zaim, Ahmed Davutoğlu, Hilmi Oflaz, İsmail Karaçam, Şeyh Sefer Efendi, İrfan Kırdar, Emin Saraç, Nureddin Nemangani, Fazıl Temizerler, Enver Baytan, Mehmed Arıkan, Albay Şerafeddin Uğurluteğin, Mehmed Emre, Yümni Dalkılıç, Abdullah Işıklar, Mustafa Özaltın, Hilmi Bağdat, Mustafa Seçkin ve Mahmud Toptaş gibi şahsiyetlerle yapılan sohbet ve röportajlardan derlenen hatıralar yer almaktadır. Eserde ayrıca Süleyman Efendi'nin 1958 yılında İstanbul Tekâmül kurslarında talebelere yapmış olduğu konuşmalardan pasajlar aktarılmaktadır.

16. Serdar Yakar, *Gönül Dostu Mehmed Zahit Kotku ve Bağlanma, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 1995, 79 s.*

Nedim Şerefioğlu'nun, Mehmed Zahid Efendi'nin (1897-1980) cenazesindeki hatıralarını paylaştığı takdim yazısıyla başlayan eser, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda (s. 11-53) Nakşibendiye tarikatının Halidiye kolu meşayihinden Kotku Efendi'nin kısa bir biyografisi ardından Ersin Gündoğdu, Yahya Oğuz, Cevat

Akşit, Lütfi Doğan, Ali Rıza Demircan, Cafer Tatlıbaş'dan hatıralara yer verilmektedir. Cafer Tatlıbaş'ın dilinden Maraş ziyaretinin de anlatıldığı bu bölüm, Şeyh Efendi'nin vefatı üzerine Erdem Beyazıt'ın kaleminden çıkan yazısı, Şeyh Efendi'nin eserleri ve tavsiyeleri ile son bulmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında (s. 55-79) Tasavvuf'un temellerinden olan intisabın gerekliliği Ömer Ziyaüddin Dağıstanî Efendi'nin sözleriyle ele alınmaktadır.

17. Fâtıma Mehlika Mısırlıoğlu, *Semâmımızda Bir Yıldız*, İstanbul: Sebül Yayınevi, 1996, 223 s.

Yarı biyografi türündeki bu çalışmada, Nakşibendiye'nin Hakkânî koluna mensup meşayihden Şeyh Nâzım el-Kıbrısı'nın (1922-2014) tasavvufî görüşleri ve hayatı ele almaktadır. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde s.15-138 "Şeriat ve Tarikat" başlığı altında tasavvuf düşüncesi, ikinci bölümde (s. 139-222) tercüme-i hâli kaleme alınmıştır. Bu bölümde Şeyh Abdullah Dağıstanî'ye intisabından da bahsedilmektedir.

18. M. Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, İzmir, (yy.y), 1996, 195 s.

Nakşibendî-Müceddidî meşayihinden, babası Seyyid Mehmed Said er-Rükkâli'den tasavvufî terbiyesini alan Ahmed Hüsameddin Efendi (1848-1925), babasından sülûkünü tamamlayarak irşad icazeti almıştır. Nakşibendî-Halidî kolundan Halil Hamdi Dağıstanî'den de hilafet ve irşad icazeti alan Ahmed Efendi hakkında oğlunun kaleme aldığı bu eserde, hayatı ve eserlerine dair geniş malumat verilmektedir. Kitapta, Ahmed Hüsameddin Efendi'nin doğumundan itibaren Mekke-Medine yılları, Trablusgarp yılları, İstanbul ve Bursa yılları kronolojik olarak ele alınmıştır. Seyyidlik şeceresinin de okuyucuyla paylaşıldığı bu çalışmada Ahmed Hüsameddin Efendi'nin eserleri tanıtılmış ve bazı şiirleri yayımlanmıştır.

19. Mustafa Özdamar, *Abdülhay Efendi*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1996, 112 s.

Yahya Efendi Dergâhı son postnişini Abdülhay Ali Öztoprak Efendi'yi (1884-1961) "kabul bilgisiyle -salt medrese kültürüyle- yetinmeyen, ama onu da ihmal etmeden, her ikisini de -mektep medrese+tekke zâviye ilim ve irfanı birlikte- edinen öze eren ve özü veren bilge" olarak takdim eden Mustafa Özdamar eserini, onu tanıyan, irşadından geçen bazı müridanları ile yaptığı sohbetler üzerinden inşa etmiştir. Abdülhay Efendi, Nakşi tarafıyla Hasan Hilmi ve İsmail Necâtî Efendilerden Kâdirî boyutuyla da Seyfeddin ve Muhyiddin b. Seyyid Hüseyin Efendi kanalından halifelik almıştır. Eserin ilk bölümü olarak tasniflendirebileceğimiz kısımda (s. 10-64) Abdülhay Efendi'ye dair Hilmi Bağdat, Hacı Lütfi Taşkıran, İrfan Kırdar, Abdullah Işıklar ve "esrarengiz müridi" Ahret Nine'den hatıralar paylaşılmaktadır. Eserin ikinci kısmında (s. 65-88) M. Yekta Dümer'in

Hak ve Hakikat Yolcularını İrşâd – Abdülhay Ali Öztoprak Efendinin Sohbetleri ve Dersleri eserinden seçilip özetlenen sohbetler bulunmaktadır. Eserin üçüncü kısmında (89-104) ise yine Dümer'in eserinden alınan Abdülhay Efendi'nin biyografisi birebir yayımlanmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise (s. 105-112) *El-Hikmetü'l-Atiye*'nin kısa bir özetine yer verilmektedir.

20. Mustafa Özdamar, Şeyh Kotku – Bursalı Mehmed Efendi, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1996, 146+5 s.

“... Yirminci yüzyıl güzellerinin aziz hatıralarını derleyip toplayarak, onları, büyük insanlık ailesinin istifadesine” sunmak amacıyla Özdamar'ın kaleme aldığı çalışmada, Naci Çevik, Abdullah Işıklar, Orhan Çeker, Mustafa Ballı, Osman Başpehlivan, Hacı Ahmet Kibritçi, Mehmed Arar, Balkan Günay, Erman Tuncer, Hamdi Arslan, Süleyman Zeki Bağlan, Yahya Oğuz vd. ile yapılan sohbetlerden hatıralar süzülerek aktarılmaktadır. Eserin sonunda, Mehmed Zahid Kotku'nun (1897-1980) kısa biyografisine -Esad Coşan'dan rivayet edilen- ve özlü sözlerine yer verilmiştir.

21. Şeyh Seyyid Muhammed Raşid Erol (K.S.A)'nin Hayatı, haz. A. Selahaddin Kınacı, Adıyaman, Menzil Yayınevi, 1996, 276+4 s.

Babası Abdülhakim Hüseyini'den aldığı icazetle tarikat silsilesine dahil olan Nakşibendî-Hâlidî meşeyihinden Muhammed Raşid Erol Efendi (1930-1993) hakkında kaleme alınan eser, yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde (s. 11-28) hayatı, ikinci bölümde (s. 29-62) Şeyh Efendi hakkında anlatılan menkıbe ve kerametler, üçüncü bölümde (s. 63-92) sohbet ve görüşlerinden seçmeler, dördüncü bölümde (s. 93-142) Şeyh Efendi'nin silsilesinde bulunduğu Nakşibendi tarikatı hakkındaki görüşleri ve devri, beşinci bölümde, itikada dair görüşleri konu edinilmiştir. Eserin altıncı bölümde (s. 213-226) Şeyh Efendi'nin veda sohbetinin metni, yedinci ve son bölümünde (s. 227-274) Şeyh Efendi hakkında basında, Hekimoğlu İsmail, Fehmi Kuru, Vehbi Vakkasoğlu, Cemil Tokpınar, Alaaddin Özdenören, Şerif Benekçi'nin kaleminden çıkan yazılar ve Sadık Albayrak'la yapılmış bir röportaj bulunmaktadır.

22. Ümran Selman, Avâm-ı Nâs'da Yeşil Hoca Namiyle Ma'ruf Muhammed Şemseddin Efendi Hazretleri Kimdir?, İstanbul: Ş. Yeşil Kitapevi, 1996, 71 s. [Yeni Baskı: Ümran Selman, Avâm-ı Nâs'da Yeşil Hoca Namiyle Ma'ruf Muhammed Şemseddin Efendi Hazretleri Kimdir?, İstanbul: Ş. Yeşil Kitapevi, 4. Baskı, 2007, 115+7 s.]

Müridanından Ümran Selam'ın kaleme aldığı biyografi-hatırat türündeki bu eser, Şeyhi Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'ye bağlılığından dolayı Yeşil soyadını alan Şemseddin Yeşil'i (1905-1968) konu edinmektedir. Müellif, Şemseddin Yeşil'in

kısa biyografisini vermesinin ardından ilk tanışmasını ele almaktadır. Ardından Şemseddin Yeşil'in, Recep Peker'le anısı, askerlik hatıraları, Elmalılı Hamdi Efendi, Said-i Nursî ile tanışmaları ve ahlaki üzerinde durulmuştur. Hatıraların akabinde "Osmanlı Edebiyatının son mümessillerinden biri olan" Muhyiddin Raif Yengin'in Şemseddin Yeşil için kaleme aldığı kasidesi gelmektedir. Son olarak Şemseddin Yeşil'in akabinde kaleme alınan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Süleyman Yalçın, Abdullah Develioğlu yazılarına ve Cemal Oğuz Öcal'ın şiirine yer verilmiştir. Eserin nihayetine Şemseddin Yeşil'in imamet ve hitabet beratının görüntüsü ve transkripsiyonu da eklenmiştir.

23. Veysel Kafalı vd., *Hakikat Önderi Yahyalılı Hacı Hasan Efendi, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 1996, 251 s.*

Nakşibendiye-Hâlidiye meşayihinden Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun halifelerinden Yahyalılı Hacı Hasan Efendi (1914-1987) tercüme-i hâlinin kaleme alındığı çalışmada, Hasan Efendi'nin yaşadığı çevre (Yahyalı ve Evliyalı) ve ailesi (Babası Şeyh Mustafa Efendi) hakkında bilgiler de verilmektedir. Ayrıca Hasan Efendi'nin ilmi yönü, kerametleri, irşad anlayışı, toplum ilişkileri, siyaset anlayışı, şiirleri ve sohbetlerinden yapılan seçmeler de okuyucuya sunulmaktadır. Eser, sevenlerinin dilinden (Mustafa Demirci, Şevket Kazan, Ömer Faruk Ekinci, Erhan Çavuşoğlu, Seyyid Mehmet Şen, İlhan Özkeçeci, Tahir Büyükkörükçü, Osman Türkmen, Hasan Türkmenoğlu, Hamdi Şakar) aktarılan hatıralar ve belge-fotoğraflarla bitmektedir. Çalışmada Hasan Efendi'nin silsile-i şerifi ve bu silsiledeki zevât-ı kiram hakkında da kısa bilgiler verilmektedir.

24. Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 1997, 107+5 s. [2017 yılında yapılan 2. baskısında ilave bazı belgeler eklenmesi dışında renkli basım yapılmıştır.]*

Müellifi tarafından "Tanzimat'tan Günümüze Zirve Şahsiyetler" adlı seri çalışmanın ilk halkası olarak gösterilen bu çalışmada, "Süleyman Efendi ve talebeleri hakkında söylenen ve yazılanların çoğunun yalan yanlış şeyler olduğunu, Süleymanlılık diye bir mezhep veya din olmadığını ve bu zatın Osmanlı Medreselerinde yetişmiş büyük bir âllâme ve ulûm-ı bâtında zirveye ulaşmış bir mürid-i kâmil olduğunu" ortaya koymak amaçlanmıştır. Kitabın kaleme alınma sebebini ihtiva eden bir telefon konuşmasının metniyle başlayan eserde, Süleyman Efendi'nin doğumundan ailesine, tahsil hayatından İstanbullu yıllarına kadar birçok konu işlenmiştir. Ayrıca Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde aldığı vazifeler, tek parti yılları baskıları, 1950 sonrası dönemi ve takipleri ve son olarak ilmi şahsiyeti, mesleği ve tarikat silsilesine dair malumat sunulmuştur. Eserde metinlerle birlikte arşiv belgelerinin görüntüleri de yer almaktadır. Eser sonunda kavram indeksi de mevcuttur.

25. Metin Erkaya, *Anılarla Mehmed Zâhid Kotku (R.H.A)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1997, 400 s.

Mehmed Zâhid Kotku'nun irşadından geçmiş veya kendisiyle önemli hatıraları bulunan 47 kişinin çeşitli vesilelerle Mehmed Zâhid Kotku hakkında yapmış oldukları sohbet, röportaj ve yazdıkları yazıların bir araya getirilmesiyle meydana çıkan eserde, yazıların ana temasını tanışma anıları oluşturmaktadır. Metin içerisindeki yazılar, kişilerin tanışma tarihlerine göre sıralanmıştır. Kitapta, yazı ve röportajına yer verilen bazı kişiler şunlardır: Esad Coşan, Yusuf Ziyâ Binatlı, Necdet Oral, Ali Ulvi Kurucu, Osman Çataklı, Sabahaddin Zâim, Cevat Ayhan, Korkut Özal, Lütfi Doğan, Yahya Oğuz, Temel Karamollaoğlu, Ali Rıza Demircan, Alâaddin Kaya, Mehmed Yeğenler, Orhan Çeker, Alpaslan Türkeş, Erdem Bayazıt, Halit İlhan, Salih Tuğ, Vehbi Vakkasoğlu vd.

26. Seyda, haz. Seyyid Şenel İlhan, Ankara: Feyz Yayınevi, 1997, 193 s.

Şenel İlhan'ın Muhammed Raşid Erol Efendi'nin vefatı üzerine kaleme aldığı "Başımız Sağolsun" ve Mürid-i Kâmil ve Tasavvuf üzerine yaptığı "Güneş Balçıkla Sıvanmaz" röportaj metni ile başlayan eserde, Raşid Erol'e dair hatıralarını paylaşan Şeyh Muhammed Konyevî, Şeyh Yahya Abbasi, Şeyh Seyyid Yusuf Arvasi, Şeyh Muhammed Nurani, İsmail Çetin, Molla Tahir, Molla İhsan Gümüşlü, İsmail Yıldız'ın röportajları yayımlanmıştır. Eserin "Basından Seçmeler" başlıklı ikinci bölümünde, İsmail Yıldız, Vehbi Vakkasoğlu, Hekimoğlu İsmail, Sadık Albayrak, Taha Kıvanç (Fehmi Kuru)'dan şeyh efendi hakkında yapılan röportaj ve yazılar yer almaktadır. Eser, şeyh efendinin "Veda Sohbeti" ile bitmektedir.

27. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı-İsmail Kasap, *Hüseyin Vassâf Hayatı – Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, 142 s.

Sûfi biyografilerine dair başyapıt eserlerden *Sefîne-i Evliyâ*'nın muharriri, Gülşenî-Sezâî şeyhi Şuayb Şerefeddin Efendi'den ve Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed İzzet Sâfiyullah Efendi'den hilafet alan Hüseyin Vassaf (1872-1929), Şâbâniyye ve Kâdiriyye tarikatlarından hilafeti de bulunmaktadır. Eserde Hüseyin Vassaf'ın hayatı; ailesi, çalışma ve tasavvufî hayatı, araştırmaları ve seyahatleri ele alınmış, eserleri hakkında bilgiler okuyucuya sunulmuş ve "mevzuâtı itibarıyla erbâb-ı manâ belki ona kıymet verir" dediği şiirlerinden seçmeler yapılmıştır. [Hüseyin Vassaf'ın bir seyahatnamesi için bakınız: el-Hac Hüseyin Vassaf, *Hicaz Hatırası*, haz. Mehmet Akkuş, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, XXXVIII+383 s.]

28. Faruk Tunver, *Osmanlı Saray'ında Vatansever Bir Hoca'nın Haykırışları!... Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Basın Yayın Matbaacılık, 1999, 123 s.

“Osmanlı Devleti’nin yıkılışa geçtiği bir devirde padişaha yaptığı ikazlar ile bu yıkılışı geciktirme gayretleri ve sonrasında İstiklal savaşının en ortasında verdiği kahramanca mücadele” ile tanıtılan Mevlevî şeyhlerinden Kemahlı İbrahim Hakkı (1859-1924) hakkında kaleme alınan çalışma iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde hayatı, eserleri ve divanından seçme şiirler yer alırken, ikinci bölümünde Sultan Reşad’a sunduğu, devlet yapısını sorgulayan *Şemsü'l-İrşad li Sultan Reşat* adlı eseri incelenmektedir. Hayatının ele alındığı bölümde, Erzincan Mevlevihanesi postnişinliği, İngiltere seyahati, sürgün yılları, Milli Mücadele dönemi ve İstiklal Mahkemesi süreci gibi konularda hatıralar da aktarılmaktadır.

29. Osman N. Çataklı, *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1999, 205 s. [Eserin iç kapağında müellif isminin altında “Mazhar Özman’ın katkılarıyla” ifadesi yer almaktadır.]

“H. Hasib Efendi ile H. Aziz Efendi’nin hayat hikayelerini, dünya ve ahiret görüşlerini, anlayabildiğimiz kadar ile, yeni nesillere anlatabilmek kasdı ile” kaleme alınan çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Aynı tarikat silsilesinden gelen halef ve selefin tercüme-i hallerine ve şemâillerine dair hatıralar aktarılmaktadır. Eserin ilk kısmı s. 13-86 Mustafa Feyzi et-Tekfurdağî’den mücaz Abdullah Hasib Yardımcı Efendi’ye (1864-1949), ikinci kısmı s. 87-201 ise Abdülaziz Bekkine Efendi’ye (1895-1952) ayrılmıştır. Müellif, Hasib Efendi’nin hayatına dair bilgilerin gelini Safiye Hanım’dan alınan bilgilerle genişletildiğini bildirmiştir. Her iki kısımda da Efendilerin keramet ve tasarruflarına ayrı başlıklar açılmıştır.

30. Osman N. Çataklı, *Seyyid Mehmed Zahid Kotku Hayat Hikayesi*, İstanbul: Gonca Yayınevi (Milsan Basın Sanayi A.Ş.), 1999, 224 s.

Mehmed Zahid Kotku Efendi’nin müritlerinden Osman Çataklı’nın kaleme aldığı eser, Bir giriş ve 13 bölümden oluşmaktadır. Kitap, Çataklı’nın 28 yıllık yakın ilişkisinden geriye kalan hatıraların ve ayrıca diğer bazı müritlerinden (Esad Coşan, Tahir Gönen, H. Sabri Erdoğan, Ş. Bulut, Kayhan Molu, Süleyman Zeki Bağlan, M. Özyurt, H. Şentürk, A. Özyol, İ. Bulut, İ. Demiröz, Necdet Oral vd.) aktarılan hatıraların bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Eserde, Mehmed Zahid Kotku’nun hayatı, şahsiyeti, eserleri, mektupları, Cuma hutbeleri, Pazar Dersleri, rüya tasarrufları, kerametleri ele alınmıştır. Eserin son bölümünde müellifin daha önceden Hasib Efendi ve Abdüllaziz Bekkine Hazretleri hakkında kaleme aldığı eserlerinde eksik kalan Necdet Oral hatıralarına yer verilmiştir. Müellif eserinde Mehmed Zahid Kotku’nun kendi ağzından aktardığı kısa hayat hikayesini ve

Mustafa Feyzi Efendi, Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşan silsilesini kayıt altına almıştır.

31. Ömer Hakan Özalp, *Hoca, Şeyh, Ziyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999, 302 s.

Ezel Erverdi'nin kısa bir takriziyle başlayan eser, tarikat nasibinin Kâdirilik ve biraz da Melâmilik'ten olduğu zikredilen Mehmed Salih Efendi hakkında kaleme alınmıştır. İki bölümden müteşekkil eserin ilk bölümünde (s. 13-104), Salih Efendi'nin Millet kütüphanesinde bulunan kendi hattıyla kaleme aldığı *Hal Tercümesi*'nden hareketle kaleme alınan hayat hikayesi ile "bir kısmı ahlakî, ictimâî, bazıları edebî, tarihî, birçoğu da dinî ve terbiyevî olan -yazma, eski ve latin harfli matbu- elliyi aşkın eseri ile *Hakikat Yolu* dergisi ve *İslâmiyet* gazetesinde yayımlanan" makalelerinin tanıtımından oluşmaktadır. Eserin ikinci bölümünde (s. 105-283) ise Salih Efendi'nin el yazması hatıralarının çevrim yazısı; Cemaleddin Server Revnakoglu ve Cemal Kutay'ın Salih Efendi hakkındaki yazıları; Salih Efendi'nin Said Nursi hakkında İçişleri bakanı Hilmi Uran'a gönderdiği mektubu ve Said Nursi ile yazışmaları ve dini ve siyasi konulara dair bazı mektup ve meclis zabıtları, mülakat ve risaleleri de yayımlanmıştır. Hayatına ve siyasi yönüne ağırlık verilen çalışmada ekseriyetle yazma eserlerinin kullanılması eseri kıymetli kılmaktadır. Eserin "Sergüzeşt" başlıklı son bölümünde Yeşilzâde'ye ait bazı fotoğrafları (eserlerine yerleştirdiği) ve yazmalarının ilk sayfasının görüntüsü yayımlanmıştır.

32. Mustafa Özdamar, *Mahmut Sami Ramazanoğlu*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 2000, 164+4 s.

Esad Erbilî'nin Sami Efendi'ye vermiş olduğu irşad vesikasının tercümesiyle başlayan eser, Sami Efendi'nin "yakın dairesinde yer alan zevat-ı kiramın yazılı ve sözlü verilerinden" yararlanılarak kaleme alınmıştır. Çalışmada, kısa biyografi ve tarikat silsilesinin verilmesinin ardından Musa Topbaş, Selçuk Eraydın, Bandırma Ali Öztaylan, Seçif Can, Recep Öncel, Hasan Kâmil ve Mahmud Çamdibi gibi şahıslardan aktarılan hatıralarla Mahmut Sami Efendi yaşamına dair bilgiler okuyucuya sunulmaktadır.

33. Lütfi Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, 2001, 8+321 s.

Nakşibendî-Halidiye kolu mürşitlerinden İsmail Hakkı Toprak'ın (1872(?)-1969) ele alındığı çalışma, Giriş, iki bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Eserin hazırlanmasında birinci derecede kaynak olarak *Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî*'ye başvurduğunu zikreden müellif, eserinin giriş bölümünde (s. 1-63) İsmail Hakkı Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri

(Mürşidi Sivash Mustafa Taki Efendi'nin mensur olarak yazmış olduğu mevlidin İsmail Efendi tarafından kaleme alınan manzum hali, şiirleri, mektupları), birinci bölümünde (s. 67-109) hayatından bazı kesitleri ve sözleri, ikinci bölümünde (s. 113-164) *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî* eserlerinde İsmail Hakkı Efendi hakkındaki bahisleri, Osman Hulûsî Efendi'nin İsmail Hakkı Efendi'ye yazdığı mektupları ve İsmail Hakkı Efendi hakkında yazılan makaleleri (Selçuk Eraydın, Yavuz Bülent Bakiler, Ali Şahin Canozan, Vehbi Cem Aşkın, Ahmet Turan Alkan) kaleme almıştır. Eserin sonuna metin içerisinde yayınlanan mektup ve belgelerin orijinal halleri eklenmiş ayrıca İsmail Hakkı Efendi'ye dair fotoğraflar yayımlanmıştır.

34. Ahmet Cahid Haksever, *Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, XIII+183 s.

Yüksek lisans tezinden hareketle kaleme alınan bu eserde, Şeyh ailesinden gelen, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Celaleddin ve Baki Efendilerin irşadından geçen Kütahya Erguniye, Kastamonu, Halep Mevlevihanelerinde şeyhlik yapan ve son olarak Üsküdar Mevlevihanesi son postnişini Ahmet Remzi Akyürek (1872-1944) ele alınmıştır. Eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mevlevilik tarihi hakkında bilgi verilirken, birinci bölümde Ahmet Remzi Akyürek'in hayatı, kişiliği, eserleri ve etkilediği kişiler (Sadettin Nüzhet Ergun, Tahir Olgun, Yaman Dede, Hüseyin Vassaf, Feridun Nafiz Uzluk, Arif Nihat Asya, Süheyl Ünver, Ziver Tezeren, Hakkı Süha Sezgin, Hasibe Mazıoğlu) hakkında bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise tasavvuf anlayışı üzerinde durulur. Eserin ekler kısmında fotoğraflarla birlikte Şeyh Efendi'nin Hüseyin Vassaf'a gönderdiği mektubun görüntüsü yer alır. Müellifin, Şeyh Efendi'nin kızı Lebibe Hanımla mülakat yapması, çalışmasında Şeyh Efendinin özel yaşantısına dair önemli detaylar sunmasını da sağlamıştır.

35. Seval Alkan, *Bir Gönül Dostu İbrahim Gürses Efendi Hazretleri*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2002, 254 s. [İç kapakta Eser ismi: *Bir Gönül Dostu İbrahim Gürses Efendi Hazretleri Hayatı Şahsiyeti Fikirleri ve Mektupları (Tasavvuf, Tarikatler, Mürşid Nedir?)*]

Rifâî ve Melâmi meşayihlerinden İbrahim Gürses hakkında kaleme alınan çalışmada, Şeyh Efendi'nin oğlu Fahir Gürses'in kaleminden hayatına ait bilgiler, hatıralar, eserlerinden anekdotlar ve son on gününe dair notlar bulunmaktadır. Şeyh Efendi'nin seyr ü sülûkunda önemli yere sahip Mecdi Tolun ile Amiş Efendiler ve halifesi Mustafa Öztürk ile ilgili muhtasar bilgiler de sunulmaktadır. Ayrıca Ahmed er-Rifâî ve Muhammed Nûr'ül-Arâbî hakkında da kısa biyografi bilgisi verilmektedir. Altı bölümden müteşekkil eserin ilk bölümünde (s. 14-34) İbrahim Gürses Efendi'nin tercüme-i hâli, ikinci bölümde (s. 35- 57) tasavvufi

hayatı, üçüncü bölümde (s. 58-80) tasavvufa dair bilgiler, dördüncü bölümde (s. 81-102) İbrahim Gürses Efendi'ye dair Ahmed Kalfa, Seval Alkan, Fahri Gürses gibi şahısların kaleminden hatıralar ve halifesi Mustafa Öztürk hakkında tercüme-i hali okuyucuya sunulmaktadır. Eserin son iki bölümünde sözleri ve 39 adet mektubu bulunmaktadır. Kitabın sonuna 31 sayfalık bir Tasavvuf Terimleri sözlüğü eklenmiştir.

36. Mustafa Erdoğan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi Abdülbâki Baykara Dede Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Şiirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, 416 s.

“Yenikapı Mevlevîhânesi’nde dünya kazanına düşmüş, burada pişmiş ve yanmış bir şair” ve Mevlevî Şeyhi olan Abdülbâki Efendi (1883-1935) hakkındaki eser, üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Abdülbâki Efendi’nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri ele alınırken ikinci bölümde Türkçe şiirleri ve üçüncü bölümde de nesirlerinden örnekler ele alınmıştır. Abdülbâki Efendi’nin hayatının ele alındığı ilk kısımda, soyu ve ailesi, dedesi Şeyh Osman Salahaddin ve babası Şeyh Mehmed Celâleddin Efendiler, tahsil hayatı ve hocaları, şeyhliği, Mücahidin-i Mevleviye hatıraları ve vefatı üzerine yazılan yazılar gibi birçok konu işlenmektedir. Eserde Abdülbâki Dede’nin şeceresi, fotoğraf ve belgeleri yayımlanmıştır. Son olarak kitaba dizin eklenmiştir.

37. Mustafa Özdamar, *Haçkalı Baba*, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 2003, 120 s.

Tayy-i mekân edip mürşidinin huzuruna çıkmasıyla mürşidi, Kâdirî meşayihinden Çorumlu Mustafa Efendi tarafından “Kuş Mustafa” lakabı konulan, daha çok Haçkalı Baba adıyla tanınmış Mustafa Tarhan (1849-1949) Efendi’nin kaleme alındığı bu eserde bir asırlık ömründen geriye kalan bazı hatıralar ve menkabeler okuyucuya sunulmuştur. Eserde hatıralarına başvuru kişiler arasında, Sabit Yavuz, Mustafa Yazıcı, Cerrahi müridi Nuri Kırgız, Enver Abdik, İlyas Hayrioğlu, Hacer Gür (Komşusu) Yunus Kahraman, Eyüp Sabri Eyüboğlu, Göreleli Ömer Bey, Ali Şenel ve Remzi Köknar yer almaktadır. Eser, Özdamar’ın Haçkalı Baba için kaleme aldığı şiir ile bitmektedir.

38. Memmed Aslan, *Bir Sultan Yaşardı Sultantepe’de*, trc. Necmettin Akbulut, İstanbul: Erkam Yayınları, 2003, 135 s.

Afganistan şairlerinden Mehmed Aslan kaleme aldığı bu çalışmasında, Nakşibendi – Halidî şeyhi Musa Topbaş Efendi (1917-1999) ile bazı hatıraları ve izlenimlerinin yanı sıra kendisi ile yapmış olduğu bir sohbetin metnini de okuyucuya sunmaktadır. Eser içerisinde Mehmed Aslan’ın objektifinden Musa Efendi’ye ait fotoğraflar da bulunmaktadır.

39. Carl Vett, *Dervişler Arasın İki Hafta: Danimarkalı Parapsikoloğun 1925 Yılında İstanbul'daki Kelâmî Dergâhı'nda Başından Geçen Son Derece İlginç Olaylar*, ter. Ethem Cebecioğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, 255 s.

“...Nakşibendî dervişleri arasında, bir dergâhta derviş olarak bir süre yaşamasına izin verilen ilk gayrimüslim” olarak kendini tanıtan Carl Vett’in kaleme aldığı bu eser Nakşibendi-Halidi Kolu (Tâhâ el-Harîrî’den icazet) ve Kâdirî (Seyyid Abdülhamid Rifkânî’den icazet) Şeyhi Esad Erbilî ve tarikat çevresini tanıtmayı açısından son derece kıymetlidir. Bir tekke günlüğü mahiyetindeki bu eserde müellif, 14 günlük Kelâmî Dergâhındaki hatıraları haricinde, Mevlevî ve Rifâî Dergâhları ziyaretlerindeki izlenimlerine, Selimiye Dergâhındaki Esad Erbilî’nin oğlu Mehmet Ali Efendi’ye ziyaretinden kalan hatıralara, Mahmud Muhtar Paşa ile ilgili anılarına yer vermiştir. Eserin ekler kısmında, kendi kalemlerinden Esad Erbilî ve Mehmet Ali Efendilerin terceme-i hâlleri yayınlanmış ayrıca Küçük Hüseyin Efendi ve Mehmet Ali Aynî hakkında da malumat verilmiştir.

40. Ali Osman Koçkuzu, *Paşadairesi - Fahrettin Kulu ve Haciveyiszâde Mustafa Kurucu Hoca Efendilerin Hayatı*, Konya: Damla Ofset, 2004, 382 s.

Eser, Konya’da Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Bahâeddin Efendi’nin irşadından geçen Fahri Efendi (1880-1950) ve Haciveyiszâde Mustafa Kurucu’ya (1887-1960) dair bir biyografi-hatırat türüdür. Koçkuzu, gerek ulaştığı şahsi arşivleri ve gerekse kendi hatıraları üzerinden eseri inşa etmiştir. Eser içerisinde muhtelif mektuplar da yayımlanmıştır.

41. Mustafa Aşkar, *Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2005, 256 s.

“Türk insanının İslâm’a açılan penceresi olan tasavvuf alanının önemli şahsiyetlerinden” olan Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi (1876-1962), Şeyhi Çerkesli Mehmed Hilmi Efendi gibi hem Nakşibendîye - Hâlidîye koluna hem de Mevlevî tarikatına müntesip olması bakımından câmiu’t-turûk bir şahsiyet olarak zikredilmektedir. Eser üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, -gelini Sabiha Astalı tarafından aktarılan rivayetlerden oluşan- hayatı, şahsiyeti ve eserleri; İkinci bölümde, tarîkatı, silsilesi, yetiştirdiği insanlar (Sadık Bayram, Sabiha Astarlı, Muhittin Astarlı, Necâti Gökçınar, Aziz Sertkaya, Hacı Hafız Mustafa Gökmen, Tevfik Mutlu, Şaban Sencer vd.) ve dergâhı (Çankırı Merkez Dergâhı, Paşa Köy’deki Dergâhı); üçüncü bölümde, tasavvuf anlayışı, duaları, hatıraları ve mektupları ele alınmıştır. Eserin sonuna ek olarak, Astarlızâde Efendi’nin kütüphanesindeki kitapların listesi, eser içinde geçen bazı şahısların özgeçmişleri, belge ve fotoğraflar eklenmiştir.

42. İsmet Binark, *Dost Kapısı Ezel ve Ebed Arasında: Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy*, İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2005, 255 s. [İç kapak eser ismi: Dost Kapısı Ezel ve Ebed Arasında: Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy Yazdıkları ve Söyledikleri Hakkında Yazılanlar ve Söylenenler]

Muhtelif kalemlerin yazılarından oluşan bu eser, İlhan Ayverdi'nin "büyük bir gayret ve ihlâsla bu işe girişmiş, gelecek nesiller için, O'nun 'Dost Kapısı'ndan bir rahmet demeti sunmaya vasıta" olarak gösterdiği "manen vazifelendirilmiş" olarak takdim ettiği İsmet Binark tarafından derlenip bir araya getirilmiştir. Kenan Gürsoy'un takdim yazısıyla başlayan eserde, Sâmiha Ayverdi tarafından kaleme alınan "Ken'ân Rifâî'nin hayat hikayesi" başlığı ile birlikte "Talebelerinin kalemile Ke'an Rifâî" ve "Dibine ışık veren mum: Aile fertlerinin kalemile Ken'ân Rifâî" başlıklı bölümleri yer almaktadır. Talebelerinden, Sâmiha Ayverdi, Sofi Huri, Safiye Erol, Semîha Cemâl, Meşküre Sargut, Türkân Erkmén, Müjgan Cunbur'un yazıları yer alırken; aile efradından, Kâinat Büyükaksoy, Asiye Cenân Büyükaksoy, Cemil Büyükaksoy, Ayşegül Kaytaç, Alican Gürsoy, Kenan Gürsoy'un yazıları bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada, eserlerinden sunulan "demetler" ile birlikte hakkında yazılmış mektuplar ve basında çıkan yazılardan (Cevdet Perin, Cahit Tanyol, Necdet Evliyagil, Zeria Karadeniz, Nezihe Araz, Ercüment Demirer) seçmeler sunulmaktadır. Eserin sonunda 40'a yakın görsel bulunmaktadır.

43. Hüseyin Kutlu, *Hâce Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri) Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: Efe Vakfı Yayınları, 2006, 192 s.

Hüseyin Kutlu'nun, Alvarlı Efe'ye "ait bazı belge ve bilgilerin bir araya getirilerek sunumundan ibaret" olarak gösterdiği bu eseri, sekiz bölümden müteşekkildir. Birinci Bölüm, Hâce Hüseyin Efendi'nin hayatı ve tasavvufî seyri hakkında; İkinci ve üçüncü bölüm, Efe Hazretlerinin hayatı ve şahsiyeti hakkında; dördüncü ve beşinci bölüm, Efe Hazretleri'nin eserleri, mektupları, vasiyeti, menakıpları hakkındadır. Çalışmanın, "Efe Hazretleri'nden Güzel Sanatlara Yansıyanlar" başlıklı beşinci ve "Efe Hazretleri'nden Mûsikîye Yansıyanlar" başlıklı altıncı bölümlerinde sözlerinin hat sanatıyla bir araya getirildiği hat levhaları ve musiki ile demlendirildiği besteler yer almaktadır. Eserin sekizinci ve son bölümde aile şeceresi detaylı bir şekilde tablo halinde sunulmaktadır. Kitap içerisinde, Efe Hazretlerinin, tarikat silsilesi ve bu silsilede yer alan meşayih hakkında da kısa biyografik bilgiler de verilmektedir.

44. Hüseyin Vassaf, *Remzinâme*, haz. Yakup Şafak, Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 2006, XXX+92 s.

Ahmet Remzi Dede'nin hayatını, kişiliğini ve eserlerini ihtiva eden *Remzinâme* adlı eserinin metninin yayımlandığı eserde, ilk olarak eserin müellifi Hüseyin

Vassaf ve *Remzinâme* hakkında bir giriş metni bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf'ın kaleme aldığı risalesinde, Ahmed Remzi Efendi'nin büyükleri Süleyman Turâbi, Ahmed Remzi ve Süleyman Atâullah hakkında bilgiler vermekle birlikte akabinde Ahmed Remzi Akyürek Efendi'nin küçüklüğünden tahsil hayatına, ilk memuriyet yıllarından Mevlevîliğe intisabına, Kütahya, Kastamonu Halep, Üsküdar Şehyliğine dair bilgiler sunulmaktadır. Kişiliğinin de ele alındığı bu risale, eserleri hakkında bilgiler, şiir ve nesrinden örneklerle hitama ermektedir. Metnin sonunda indeksi de bulunmaktadır. Eserin ekler kısmında ise *Sefîne-i Evliyâ*'da Ahmet Remzi Efendi bahsi ve Remzi Dede'nin F. Nafiz Uzluk'a yazmış olduğu üç mektubun sureti de yer almaktadır.

45. Âdem Ergül, *Sâhibü'l-Vefâ Hâce Mûsâ Topbaş -Kuddise Sirruhu-*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2007, 424 s.

Halifesi ve oğlu Osman Nuri Topbaş'ın "O Ne Güzel Kuldu!" başlığını taşıyan bir takriz yazısıyla başlayan eser, Osman Nuri Efendi'nin "hususî arzusu üzerine" müridanından Âdem Ergül tarafından kaleme alınmıştır. Ergül'ün kaleme aldığı bu eser, giriş ve dört bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde (s. 23-52), yaşadığı dönem ve çevresi hakkında bilgi verilmekle birlikte Topbaşzâde Ailesi hakkında da malumat aktarılmaktadır. Birinci bölümde (s. 53-120) hat sanatı ile ilgisi ve ticaret hayatı gibi özel konuları da içeren hayatı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde (s. 121-250), manevî eğitiminde büyük rol oynayan Mahmud Sami Efendi ile tanışmasından intisabına ve irşat icazeti almasına dair konuları içeren tasavvufî hayatına dair mevzular ele alınmıştır. Ayrıca bu bahiste sohbetlerinden bazı kesitlere, seyahatlerine ve *Altınoluk* Dergisinde de yayınlanan bazı mektuplarına da yer verilmiştir. Musa Efendi'nin şahsiyetine dair konuların işlendiği üçüncü bölümün ardından (s. 251- 370) eserin son bölümünde (s. 371-421) son günlerine dair hatıraları, vasiyeti ve hikmetli sözleri, fotoğraf albümü okuyucuya sunulmaktadır. Bu son bölümde indeks de yer almaktadır.

46. Hasan Hilmi Özdemir, *Bolvadinli Yörükzâde Ahmet Fevzi Efendi*, Ankara: Baran Ofset, 2007, 204 s. [Yeni Baskı: *Bir Allah Dostu Bolvadinli Yörükzâde Ahmet Fevzi Özdemir*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 3. Baskı, (t.y.), 382 s.]

İstanbul'da Gümüşhânevî Dergâhına giderek Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi hazretlerinin halifesi Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'ye intisab edip ardından kendinden hilafet almış olan Ahmet Fevzi Efendi hakkında kaleme alınan eser üç bölümden müteşekkildir. Eserin ilk iki bölümünde (s. 21-216) Ahmet Fevzi Efendi'nin hayatı, tahsili, şahsiyeti, bazı hatıraları ve irşad ve feyz aldığı dostları (Mehmet Vehbi Efendi, Musa Kazım Efendi, Hasan Hilmi Efendi, Safranbolulu İsmail Necati Efendi) hakkında bilgi verilmiş, Ahmet Efendi'nin biyografisine

dair belgeleri, icazetnâmeleri, mektupları ve fotoğrafları yayımlanmıştır. Üçüncü bölümde (s. 217-277) müellifin “Allah Dostları ve Tasavvuf” başlıklı araştırma yazısı bulunmaktadır. Eserin sonunda indeks yer almaktadır.

47. Sadiye E. Aykaç, *Seyyid Muhammed Raşid Erol Hz., İstanbul: Akış Yayınları, 2007, 172+4*

“Halk için Hakk’ı arayan, yine halk içinde Hakk’a ulaşan mübarek bir insanın zahmetten rahmete geçen, hoşgörü ve sevgiyle yaşanmış bir hayat hikayesini” kaleme aldığını belirten Aykaç, Şeyh Muhammed Raşid Erol Efendi hakkındaki eserini dört ana bölüm üzerine kurmuştur. İlk bölümde (s.17-95) Şeyh Efendi’nin yaşadığı muhit ve çevreleri de göz önünde bulundurarak bir hayat hikayesini okuyucuya sunmaktadır. İkinci bölümde (s. 95-138) Şeyh Efendi’nin tarikat silsilesini ve Nakşibendiye hakkındaki görüşleri ile birlikte sohbetlerinden derlemiş olduğu bölümleri aktarmaktadır. “Bilmeyene Hayret, Bilene Keramet” başlığını taşıyan üçüncü bölümde (s. 139-146) Şeyh Efendi ile ilgili ilginç hadiseler ve hatıralar yer almaktadır. Eserin son bölümünde (s. 147-171) Şeyh Efendi’ye dair Hekimoğlu İsmail, Vehbi Vakkasoğlu ve Namık Kemal Zeybek’in kaleme aldıkları yazılar okuyucuya sunulmaktadır.

48. Maruf Çaksu, *Kültür Hayatımıza Hizmet Edenler Balıkesirliler 2 Mücahid ve Mutasavvıf Hasan Basri Çantay, Balıkesir: Liva Yayınevi, 2. Baskı, 2008. 98 s.*

Nakşi şeyhlerinden Mustafa Tâki Efendi’den Nakşî tariki üzere el alan, Melek Efendi’ye de intisabı bulunan ve Abdülaziz Mecdi Tolun Efendi’ye yakınlığıyla da bilinen Hasan Basri Çantay Efendi’nin (1887-1964) tarikata intisabını da anlatan eserde, basın hayatına girişinden M. Akif Ersoy ile dostluğuna ve politik hayatına dair bilgiler okuyucuya sunulmaktadır. Matbu ve gayri matbu eserlerinin de zikredildiği çalışmada “Hayatından Davranış Modelleri ve Hatıralar” başlıklı bölüm içerisinde Ecz. M. Alpaslan Özçelik, Ahmet Kurter, İsmail Deniz, Mustafa Deniz, Abdüllâtif Çantay, İsmail Nur Çantay, Şeref Eğinlioğlu, Ahmet Aydın Bolak, Selçuk Özçelik, Emekli Albay K. Cemalettin Gürlek, Oğlu Mürşit Çantay, Mustafa Çağırğan, Sedat Apaydın, Ali Öztaylan, Asaf Ataseven, Abdülsabır Şahin, Süleyman Yalçın gibi şahıslardan hatıralar aktarılmaktadır. Müellif, eserinin sonuna kendi arşivinden H. Basri Çantay’a ait bazı fotoğraflarını da yayımlamıştır.

49. İhramcızâde İsmail Hakkı Altuntaş, *Gavs-ül Âzam İhramcızâde Hacı İsmail Toprak Kuddise Sırruhu’l-Azîz – Nakşî-Hâkî Tarikatı ve İlm-i Ledüin Sırları, İstanbul: Gözde Matbaacılık, t.y., 795 s.*

Müellifin, 1992 yılında yapmış olduğu tezinden hareketle müritlerinin hatıraları ile de destekleyerek kaleme almış olduğu hacimli eserinde, İsmail Hakkı Efendi’nin tercüme-i hâli, tasavvufî hayatı, menkıbe ve kerametleri, şahsiyeti,

hizmetleri, şöhreti ve nüfuzu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bahisler içerisinde Şeyhi Mustafa Hâki'ye intisabı ve müritliği, halifeleri (Osman Hulusî Efendi) ve silsilesi hakkında da bilgiler yer almaktadır. Eserin ikinci kısmı (s. 505-774) ise İsmail Hakkı Efendi'nin silsilesinde bulunan Nakşi-Hâki meşayih hakkında bilgilerle birlikte Nakşi-Hâki tarikatı adabı ve prensipleri, Mürşid-Mürid münasebetleri, Kadın ihvanın durumları gibi konulardan oluşmaktadır.

50. İhramcızâde İsmail Hakkı Altuntaş, *Gavs-ül Âzam İhramcızâde Hacı İsmail Toprak Kuddise Sırruhu'l-Azîz, İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2009, 117+30 s.*

“Belgesel roman türü” olarak yazıldığı belirtilen bu eserde, “İsmail Hakkı Efendi'nin hayatında geçen olaylar, kendi sohbet ve konuşmaları” derlenip senelere dağıtılarak yayımlanmıştır. Müellifin daha önceden araştırma türünde yazmış olduğu eserini tamamlayıcı olarak kaleme aldığı bu çalışmanın sonuna Evrâd-ı Kudsiyye (Bahaiyye) de eklenmiştir.

51. M. Esad Coşan, *Mehmed Zahid Kotku, İstanbul: Server İletişim (Tasavvuf Serisi Nu: 2), 2. Baskı, 2009, 166 s. [İlk Baskı: 2008]*

Eser, Mahmud Esad Coşan'ın, selefi Mehmed Zahid Kotku (1897-1980) hakkında “çeşitli vesilelerle, farklı zaman ve mekânlarda yazdığı yazı ve yaptığı konuşmaların” bir araya getirilmesiyle meydana çıkmıştır. Şeyhinin tarikata ilk intisabını “Kendisinin tuttuğu bir günlüğü vardı. Kimse bilmez, benim yanımda mahfuz... Ta askerliğe gittiği zamanlarda kendi el yazısıyla her gün hatırasını yazmış. Oradan kendi el yazısıyla biliyorum ki 16 Temmuz 1336 tarihinde Aya-sofya Camii'nde Cuma namazını kıldıktan sonra; Yusuf Ziya Binatlı Hocamız'ın muhterem pederi, hemşehrisi Dağıstanlı Ömer Ziyâüddin hazretlerine gidip intisap eylemiş. “Elhamdülillah Tarikat-ı Aliyye'ye girmem bugün nasip oldu.” diye defterine el yazısıyla yazılmış olduğu için sahit bir bilgi olarak onu kaydetmişim” diye anlatan Esad Coşan'ın, 1990-2000 yılları arasındaki sohbetlerinden derlenen eserde, Kotku'nun hayatından, kerametlerinden, kendileriyle ilk tanışmalarından, tasavvufi düşüncelerinden bahsedilmektedir. Kotku'nun müritlerinden Celal Hoca'ya dair önemli hatıralar da aktarılmaktadır.

52. Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, *Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat – Dildâr-ı Şemsi, haz. Mustafa Kara – Yusuf Kabakçı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010. 243 s.*

Halvetî-Mısrî meşayihinden, “Osmanlı asırlarında Bursa'da yaşayan sufiler eser verme, kitap yazma konusunda bir sınıflandırılmaya tabi tutulursa İsmail Hakkı Bursevî'den sonra ikinci sırayı alan” Şemseddin Ulusoy Efendi'nin (1867-1936) kaleminden çıkan seyahatnâme türündeki bu eser, Şemseddin Efendi'nin,

şeyhi Niyazi Mısıri'nin Limni adasındaki tekke ve türbesini ziyaret amacıyla yapmış olduğu yolculuk ve bu yolculuk sırasında yaşadığı hadiseler, tanıştığı kişiler ve onlarla ilgili hatıraları anlatması açısından önemli bir hatırat türü olduğu da söylenebilir. Şemseddin Efendi eserinde, İstiklal Harbi, ilk meclisin açılışı, saltanat ve halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapanmasına dair hatırasında kalan izleri ve düşüncelerinin yanı sıra Rakım Elkutlu, Kenan Rifai, Elif Efendi, Abdülkadir el-Belhi, Hüseyin Vassaf, İbnülemin, Namık Kemal, Süleyman Nazif, Şehbenderzâde, Rıza Tevfik, Sadık Vıcdani, Esad Erbili ve M. Ali Ayni gibi bazı meşayih ve üdeba ilgili hatıralarına da yer vermektedir. Ayrıca, Bursa'da tanıdığı meşayih ve yakınları, müritleri, hocaları ve dostlarından da bahsetmektedir.

53. Mahmud Efendi Hazretleri, *Hazrat-ii Mevlâna eş-Şeyh Mahmud en-Nakşibendi el-Müceddidi el-Hadidi el-Ûfi (kuddise sirruhu)*, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2010, 128 s.

Ahıskalı Ali Haydar Efendi'den almış olduğu icazetle, Nakşibendiye silsilesine giren Mahmud Ustaosmanoğlu Efendi'nin kaleme alındığı bu çalışmada, Mahmud Efendi'nin çocukluk ve gençlik dönemleri, askerlik yılları, Ali Haydar Efendi ile tanışması ve intisabı gibi konuların işlendiği hayatı; bazı dini meselelerdeki düşünceleri; zahiri ve ledunnî ilimlerde kendilerinden feyizlendiği Mehmed Rüştü Aşıkıtlı Efendi, Çalekli Hacı Dursun Feyzi Efendi, Tesbihcizâde Hacı Ahmed Efendi ve Ali Haydar Efendi hakkında okuyucuya bilgiler sunulmaktadır.

54. Mahmûd Sâmi Efendi'den *Hâtıralar 1-3*, Mustafa Eriş (der.), İstanbul: Erkam Yayınları, (I-II. Cilt, 2010) (III. Cilt, 2014), 168 s.; 208 s., 152 s.,

“Sevenlerinin dilinden ... *Altınoluk* mecmuâsında yayınlanan hâtıra türü yazılar bir araya” getirilerek ortaya çıkan bu derleme eserler, Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun hayatına dair önemli hatıralar içermektedir. Lütfi Eraslan, Abdülkadir Kökdil, Musa Topbaş (Halefi), Abdullah Sert, Hüseyin Coşkun, Ahmed Ertaş, Mustafa Eliboyalı, Mahmud Kalfa, İbrahim Turan, Hüseyin Sevinç, Hizbullah Piroğlu, İlhan Armutçuoğlu, Abdullah Ramazanoğlu (Yeğeni), Sâdettin Ağaçlı, Necip Fazıl Kısakürek, Hüseyin Tipi, Mustafa Alemdar, Ali Hüsrevoğlu, Nuri Arslan, Hulûsi Baybal, Rıza Çöllü, İbrahim Ethem Bilgin, Dr. Semih Bey, Mustafa Necati Bursalı, Osman Şevket Yardımcı, Yusuf Ferid, Mehmed Saraç, Abdülkerim Güçlü, Mehmet Mencet, Dursun Aksoy, Mehmed Topçu, Sadi Özayan, İbrahim Koçaşlı, Mahmud Kirazoğlu, Ahmed Perek, Tahsin Yatman, Ebubekir Yücel, Hasan Hüseyin Aral gibi ekseriyetle müritleri tarafından aktarılan bu hatıralarda Şam ve Medine dönemine dair hatıralar da bulunmaktadır.

55. *Silsile-i Sâdât'ın 33. ve Son Halkası Süleyman Hilmi Tunahan (K.S.), İstanbul: 2010, 31 s.*

Naşibendiye'nin Müceddidiye koluna mensup Şeyh Salahuddin b. Mevlânâ Siracüddin'den irşad vazifesini alan Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1859) hakkındaki bu eserde, kendisinin İstanbul'daki tahsil hayatı ve tarikat silsilesi üzerinde durulmuştur. Eser içerisinde ayrıca Tunahan'ın hayat kronolojisi, medrese icazetnâmeleri ve Hamid Aytaç imzalı "Ebu'l-Faruk Süleyman Hilmi kaddesallâhü'l-azîz" yazan bir tuğra yer almaktadır. Eserde 3 görsel bulunmaktadır.

56. *Mehmet Karayalman, Ünyeli Tashızade Hacı Yusuf Bahri Efendi, İstanbul: Dila Yayıncılık, 2011, 656 s.*

Kitap, Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin halifelerinden, müderris ve şeyh Yusuf Bahri Efendi'nin İstanbul'daki eğitim hayatı, Gümüşhanevî'ye intisabı, Ünye merkezli olmak üzere Orta Karadeniz'deki irşad faaliyetlerini anlatmakta ve yetiştirdiği talebelerini ve dervişlerini -kendilerinden derlenen hatıralardan hareketle- aktarmaktadır.

57. *Allah Dostunun Dünyasından: Hacı Mûsa Topbaş Efendi ile Sohbetler, İstanbul: Erkam Yayınları, 2012, 192 s.*

Eser, Musâ Topbaş Efendi'nin (1917-1999) Abdullah Sert, Ahmet Taşgetiren, Murat Karaman ve Osman Nuri Topbaş ile yaptıkları sohbetlerden derlenerek yayımlanmıştır. İlk kez *Altınoluk* Dergisinde, Musâ Topbaş'ın müstear ismiyle (Sâdık Dâna) neşredilen bu sohbetlerde, gençlik dönemine, aile hayatına, hat çalışmalarına, Medine yıllarına ve tasavvufi hayatına dair önemli hatıralar yer almaktadır. Musâ Topbaş sohbetlerinde, Necip Fazıl, Elmalılı Hamdi Yazır, Esad Erbîlî, Ali Fuat Başgil, Hamit Aytaç, Kemal Batanay, Bediüzzaman ve Rebi Molla gibi önemli şahsiyetlere dair hatıralarını da kısaca aktarmaktadır. Kendilerinden halifelik almış oldukları Mahmut Sami Ramazanoğlu ile ilgili hatıraları kitabın ekseriyetini oluşturmaktadır.

58. *M. Fatih Çıtlak, Huzur Defteri, İstanbul: Sufi Kitap, 2012, 305 s; Huzur Defteri II: Mürşid Sohbetinden Bir Demet, İstanbul: Sufi Kitap, 2017, 288 s.*

Halvetî-Cerrâhi Şeyhi Safer Efendi'nin, müritlerinden Fatih Çıtlak'a söylemiş olduğu "Oğlum, sohbetimi dinlerken bir yandan defterine not al, ses kayıtlarını alanlardan daha sonra eksikleri giderirsin. Ben de şeyhimin huzurundayken hep deftere kaydettim. Kim bilir belki bir gün bunları kitap haline getirir, neşreder-sin." sözüyle başlayan bir defterin hikayesi. Bir müridin (Fatih Çıtlak) Cerrahi Âsitanesi'ndeki notlarının bir araya getirilmesiyle meydana çıkan eser, tekke hayatını ve Nureddin Cerrahi ve halifelerine dair menkıbeleri, Muzaffer Ozak ve özellikle Fahreddin Efendi'yi ve onun çevresinde cereyan eden hadiseleri ihtiva etmektedir.

59. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgatlı Şakir Efendi: Bir Sırlı Zatin Hayatı ve Hatıratı*, Ankara: Kurtubu Kitap & Kahve Yayınları, 2012, 119 s.

“Ülemeden ve evliyadan bir zat olan Yozgatlı Şakir Efendi’nin hayat ve hatıratını, -en azından hafızalarda saklanan bilgiler yok olmadan- muhtasar da olsa tespit amacıyla gösterilen mütevazi bir gayretin hasılası” olarak gösterilen çalışmada, ilk olarak Mehmet Şakir Efendi’nin yaşadığı muhit olan Yozgat’ın tasavvuf tarihi ele alınmaktadır. Yozgat’ta bulunan tekkelerden mutasavvıflara, medreselerinden şehir kültürüne kadar birçok konuda muhtasar bilgiler verilmektedir. Eserin ikinci bölümünde (s. 43-84) Mehmet Şakir Efendi’nin tercüme-i hâli, tarikat silsilesi, Birinci Cihan Harbi ve Milli Mücadele hatıraları, civar halkının Mehmed Şakir Efendi’ye dair hatıraları, müridi ve halifelerinden Şeyhzade Ahmed Şevki Efendi’nin şeyhi ile ilgili hatıraları okuyucuya sunulmaktadır. Müellif bu bölümü, Şeyhzade Ahmet Şevki Ergin, Ömer Faruk Ergin, Ömer Faik Boran, Mehmed Nuri Özbay, Mehmed Gazi Uz’un şahitliklerinden, Halil Fevzi İpek, Saffettin Akcan ve Abdülkadir Yüce’nin belge ve hatıralarından, şahsi arşivinden ve Şakir Efendi’nin şahsi arşivinden faydalanarak kaleme aldığını belirtmektedir. Üçüncü bölümde (s. 87- 104) Şakir Efendi’nin halifesi Muharrem Feyzi Efendi hakkında bilgi ve şeyhi ile olan hatıraları aktarılmaktadır. Halil Fevzi İpek ve Muharrem Efendi’nin torunu Mümin Tüzener’in bilgi ve belgelerine başvurularak yazılan bu bölümde, Muharrem Efendi’nin şiirleri de latin harfleri ile birlikte yayımlanmıştır. Eserde zeyl olarak Yozgat Müftüsü Şeyh Mehmed Hulûsi Efendi’nin tercüme-i hali verilmektedir.

60. Tosun Bekir Bayraktaroğlu, *Amerika’da Bir Türk Şeyh Tosun’un Hatıratı*, İstanbul: Sufi Kitap, 2012, 221+2 s.

“Robert Kolej’de geçen gençlik yıllarında sosyalist; Batı’da geçen sanat dolu döneminde bohem ve anarşist; Fas’ta geçen ticaret döneminde zengin ve aristokrat; İstanbul’daki Cerrahî tekkesindeyken derviş; New York yıllarında ise şeyh” olarak Tosun Efendi’nin (1926-2018) hayatını özetleyen Talât Halman’ın takdimiyle başlayan eserde, Halveti-Cerrahî Şeyhi Tosun Efendi’nin kendi kaleminden hayat hikayesini okumaktayız. Gençlik yıllarından arayış içerisinde olduğu yıllara ve mürşidi Muzaffer Ozak’ın icazeti ile Amerika’da başladığı irşad vazifesine dair birçok hatıralarını okuyucuya sunmaktadır.

61. *Yozgatlı Şeyhzâde Ahmet Efendi (K.S.) -10. Yıl Armağanı-*, ed. Ali Şakir Ergin, Yozgat, Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Yayınları, 2012, 352 s.

Seyr ü sülûkuna ilk olarak 1925 yılında amcazâdesi ve kayınpederi, Halvetî-Kâdirî şeyhi Müderris Hâfız İbrahim Edhem Efendi’ye intisabıyla başlayan akabinde sırasıyla Nakşibendî Şeyhi Dedikhasanlı Müderris Şakir Efendi ve kendisinden

halifelik aldığı Ayazma Camii İmam Hatibi Mustafa Hulûsî Efendi'nin irşad ve himayesinde kemal bulan Şeyhzade Ahmet Şevki Ergin Efendi'nin vefatının 10. sene-i devriyesi münasebetiyle kaleme alınan bu çalışma yarı biyografi-hatırat türünde bir çalışmadır. Şeyh Efendi'nin oğlu Ali Şakir Ergin'in takdim yazısıyla başlayan eser, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında (s. 19-60) Ali Şakir Ergin'in babası hakkında kaleme aldığı kısa bir tercüme-i hâli ve Mehmet Güneş'in, Şeyh Efendi'nin vasıflarını anlatan bir yazısı yer almaktadır. "Şeyhzâde Ahmed Efendi (K.S.)'nin Muhîti" başlıklı birinci bölümde (s. 41-60) Şeyh Efendi'nin dedesi Büyük Şeyh Efendi Hacı Ahmed-i Veli, mürşitleri Dedikhasanlı Şakir ve Mustafa Hulûsî Efendiler hakkında yazılar bulunmaktadır. Eserin ikinci bölümü (s. 61-100) ise kendisini tanımış olan şahısların (Ahmet Yaşar Ocak, Ahmet Güner Sayar, M. Yaşar Kandemir, Hacı Halil İpek, Ahmet Ergin, Serhat Ünsal, Mustafa Ağırloğlu, Ecz. Mehmet Ali Çakır, Mehmet Güneş) hatıralarını paylaştıkları yazıları ihtiva etmektedir. "Tasavvuf ve Tarikatlar" başlıklı üçüncü bölümde (s. 101-319) Tasavvuf araştırmalarına dair farklı kalemlerden (Süleyman Uludağ, Ahmet Yaşar Ocak, Mustafa Kara, İsmail Kara, Abdurrezzak Tek, Mustafa Öcal, Safi Arpaguş, Ahmet Güner Sayar, Ali Köse, Nihat Boydaş, Salih Çift, Hayati Hökelekli, Mehmet Güneş ve Ali Şakir Ergin) çıkmış çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Eserin Dördüncü ve son bölümüne Şeyh Efendi'ye dair fotoğraf ve belgeler yer almaktadır.

62. Ziya Aktaş, *Menkûbelerle Halvetî Seyhi Mehmed Emîn Güvener (Şebinkarahisârî) (KS) ve Kutlu Yolu, İstanbul: Âlem Yayıncılık, 2012, 479 s.*

Dört bölümden müteşekkil olan eserin birinci bölümünde (s. 21-164) Halvetî şeyhlerinden Mehmed Haydar Keşâbî Efendi'nin halifelerinden Mehmed Emin Efendi'nin hayatı, tasavvufi yolculuğa göre tasnif edilerek (intisab öncesi, sonrası ve irşad dönemi) okuyucuya sunulmaktadır. İkinci bölümde (s. 165-248) şahsiyeti, üçüncü bölümde (s. 249-318) tarikatı (Halvetilik yolu) ve tarikat erkânı ve dördüncü bölümde (s. 319-458) ise irşad silsilesi ve bu silsilede bulunanlar hakkında kısa bilgiler aktarılmaktadır.

63. Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde, İstanbul: Seçil Ofset, 2013, 293 s.*

Nakşibendi meşâyihinden Şiranlı Mustafa Rûmî Efendi'nin irşadından geçen "Bir Şeyh" Dedikhasanlı Mehmed Şakir (Suntay) Efendi ile onun halifesi "Bir Şeyhzâde" Ahmed Şevki Ergin Efendi'nin konu edinildiği eser, Ahmet Yaşar Ocak'ın takdim yazısıyla başlamaktadır. Ağırlıklı olarak Ahmed Şevki Efendi'nin ele alındığı çalışmanın giriş ve ilk bölümünde (s. 23-44), Ahmed Şevki Efendi'nin mürşidi ve kendisine "Kutb-i cihân" nâm lakabını verdiği Dedikhasanlı Mehmed

Şakir Efendi ile onun müşşidi Şıranlı Mustafa Efendi'nin hayat hikayeleri bulunmaktadır. İkinci bölümde (s. 45-158), Ahmed Şevki Efendi'nin büyük dedesi Şeyh Hacı Ahmed Efedî ile başlayan aile çevresi tanıtılmıştır. Ardından çocukluğu, tahsili ve köy öğretmenliğiyle başlayan memuriyet yılları ve müşşidi Şakir Efendi ile yaşadıkları anıları konu edinilmiştir. Bu bölüm içerisinde ayrıca iki dönem askerliği ve sonrasında Yozgat Maarif Dairesinde görev almasıyla başlayan yeni sürüveni ve yaşadıkları kaleme alınmıştır. Bölüm, aile ve sosyal hayatından ve vefatına kadar geçirdiği günlerden bahsedilerek bitmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde (s. 159-176) Şeyh efendinin ahlakı, tasavvuf ve tarikat anlayışı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde (s. 177-194) Hac, umre ve bazı seyahat hatıraları yer almıştır. Beşinci bölümde (s. 195-217) Ahmed Şevki Efendi'nin çocuklarına bıraktığı vasiyetnamesi ve mektupları (orjinalleri de yayınlanarak) verilmiştir. Altıncı bölümde (s. 219-259) Şeyh Efendi'nin vefatı akabinde talebeleri ve yakın tanıyanlarının (Halil Bakışlı, Mehmet Güneş, H. Halil İpek, Ahmet Yaşar Ocak, Taha Akyol, Ahmed Güner Sayar, Ahmet Avcı, Ali Coşkun, Ekrem Dumanlı, Ali Erkan Kavaklı, Yasin Hatipoğlu, Osman Hakan Kiracı) onun hakkında yazdıkları yazılar paylaşılmıştır. Çalışmanın yedinci ve son bölümünde ise fotoğraflar haricinde vakfiye metinleri transkripte edilip orijinal halleriyle birlikte okuyucuya sunulmaktadır.

64. Son Asrın Âriflerinden Eş-Şeyh Es-Seyyid Mustafa Hayri Baba Malatyevî Rahmetullahi Aleyh, Serkan Çamdelen (der.), Ankara: Öncü Basım Yayın, 2013, 282 s.

Kâdirî tarikatının Halisiyye kolu meşayihinden Hacı Baba Muhammed Kürkî'den halifelik alan Mustafa Hayri Baba (1895-1979) hakkındaki bu eserde "hakkında yazılmış kitaplardan, bizatihi Hacı Mustafa Hayri Baba hazretlerini görmüş ve onunla belirli zamanlarda beraber olmuş mürid ve müridelerinden, kendisinin evlatlarından edinilen bilgiler ve kendi sesinden hatıraları, sohbetleri" derlenmiştir. Çalışmada, ayrıca bazı müritlerine gönderdiği mektupları, 1976-77 yıllarına ait günlükleri de yayımlanmıştır.

65. Mehmet Emre, Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hatıralarım, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2013, 128 s.

Müşşidi Süleyman Hilmi Tunahan Efendi ile ilk karşılaşmasını ve intisabını anlattığı "Bir Soru ve Bir Açıklama" başlıklı bölümle eserine giriş yapan Mehmet Emre, devamında Tunahan'ın hayatını (doğumu, nesebi, ilmi tahsili, talim hayatı) ele alıyor. Eserin muhtevasının önemli bir kısmını oluşturan diğer bir bölüm de farklı şahıslar (Mehmed Ali Uçkun, Muzaffer Gıcı, Hüseyin Kumaş, Mehmet Karagöz, Halil Kölemen vd.) üzerinden rivayet edilen kerametlerine dair hatıralardır. Kitabın diğer kalan kısmında ise, çeşitli hatıralar ve Süleyman Hilmi Tunahan'ın bazı dini meselelerdeki düşünceleri aktarılmaktadır.

66. Hüseyin Kutlu, *Efe Hazretleri Alvar İmamı Muhammed Lutfi Efendi*, İstanbul: Sufi Kitap, 2013, 175 + 15 s.

“Efe Hazretleri’ni merak edenlere bir rehber, bir yol haritası” olarak sunulan bu eser, Hüseyin Kutlu ile yapılan uzun röportaj neticesinde ortaya çıkmıştır. Röportajın ilk bölümünde, Alvarlı Efe Hazretlerinin (1868-1956) babası Hâce Hüseyin Efendi’den ve onun irşadında önemli yere sahip Hacı Feyzullah, Mîr Hamza Nigârî ve -Efe Hazretleri’nin de mürşidi olan- Muhammed Küfrevî Efendiler üzerine konuşulmaktadır. Ardından röportaj, Efe Hazretleri’nin tasavvufi yolculuğu, Millî Mücadele yıllarındaki hadiseler, Bediüzzaman ile ilgili mektuplaşmaları üzerine devam etmiştir. Röportajın sonuna, konuşmalar esnasında geçen önemli mekanların fotoğrafları ve Efe Hazretlerinin sözlerinden oluşan bazı hat levhaları eklenmiştir.

67. Cafer Barlas, *Bilinmeyen Yönleriyle Dağistan Muhaciri Nakşibendî Şeyhlerinden Mürşid-i Kâmil Şeyh Şerafeddin Zeynel Abidin*, Yalova: Dağistan Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2014.

“Şeyh Şerafeddin (k.s.) Hazretleri hayatta iken, onun yaşamına tanıklık yapmış müritlerinin anıları yanında, Şeyh Efendi’nin köyden köye yazdığı mektup örnekleri, o yıllarda arşivlenmiş bazı belgeler, dönemin Bursa Valisi Abbas Halim Paşa’nın Şeyh Efendi hakkında Ankara’ya gönderdiği raporlar, Şeyh Şerafeddin’in T.B.M.M. konuşması ve tasavvuf hakkındaki beyanlarına” yer verilen bu çalışma on dört başlıktan meydana gelmiştir. Mehmet Mehdi Sungur’un takdimi ile başlayan eserde, Şeyh Şerafeddin’in irşadında önemli rol oynayan Ahmed Suğuri ve dayısı, kayınpederi ve aynı zamanda şeyhi Muhammed el-Medeni hakkında bilgi ve hatıralara da yer verilmiştir. Akabinde sırasıyla “Şeyh Şerafeddin Zeynel Abidin (k.s.) Hazretleri”, “Tarikatın Âdap ve Usûlleri”, “Gerçek Mürşit Kimdir ve nasıl olmalıdır”, “Şeyh Efendi’nin sohbetlerinde anlattıkları menakıplardan örnek”, “Şeyh Efendi’nin bazı duaları”, “Kozmik Bölüm: Şeyh Efendi’nin hapisane notları [Bursa, Yenişehir, Eskişehir ve idamla yargılandığı Ankara Hapishanesi’nde tuttuğu notlar]”, “Şeyh Efendi’nin mektupları [Şeyhi Muhammed el-Medeni’ye, Zevcesi Hatice Hanım’a ve müridi Yusuf Özcü’ye]”, “Şeyh Efendi’nin bilinmeyen yönleri”, “Şeyh Efendi’nin Kâtipleri [Abdülmeccid Evren Efendi, Musa Öz, Hafız Ahmed Yaşar, Mehmed Gölhan, Refik Sorguç]”, “Şeyh Efendi’yi Tanıyanların Anlattıkları [Ali Usta, “Has Müridlerinden” Sibgatullah Gayret, Hatice Özdilim, Fatma Baygün]”, “Şeyh Efendi için yazılmış şiirler”, “Şeyh Efendi’nin Türkiye ve Dağistan’da devam eden etkileri [Hacı Ahmed Hamdullah Efendi, Abdullah Dağistani, Nazım Kıbrısı, Yusuf Doğru, H. İhsan Tamgüney, Hasan Burkay, Hafız Kani Selçuk, Seyfeddin Yuşan, Hafız Oktay Ahmed Besler]”, “Fotoğraflar” başlıklı bölümler gelmektedir.

68. Yozgat – Sorgun – Gedikhasanlı Kutb-ı Cihan Mehmet Şakir Efendi (1853-1937), Yozgat: Yozgat Yenigün Gazetesi, 2. Baskı, 2014, 127 s.

Muhtelif kalemlerin yazılarından oluşan eserde, Mehmet Şakir Efendi'nin kısa biyografisi, menkıbeleri (Halil İpek'ten), Mürşidi Nakşibendiye meşayihinden Şiranlı Mustafa Nuri Efendi ve halifesi Ahmet Şevki hakkında hatıralar okuyucunun bilgisine sunulmaktadır. Eserin Şeyh efendiye ait fotoğraflar yer almaktadır.

69. Ahmet Murat, *Karaman Müftülerinden Şeyh Muhammed Kudsi Çakılcı (ö. 1958)*, Karaman: Karaman Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, 88 s.

Çalışmasını “Bir vefa duygusunun eseri” olarak sunan müellifin, Karaman müftülerinden Nakşi-Halidî meşayihinden Mehmed Kudsi Çakılcı hakkında kaleme aldığı bu çalışmasında, Şeyh Efendi'nin aile efradından aktarılan hatıralar önemli bir temel oluşturmaktadır. Eserde ilk olarak, “Nakşibendi/Hâlidî tarikatının özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde yayılmasında ve toplumun birçok farklı katmanına derin etkilerde bulunan bir kaynağa dönüşmesinde” kilit rol oynayan Muhammed Kudsi (Memiş) Efendi (Dedesi), Muhammed Bahâüddin Efendi (Amcası), Şeyh Halid Efendi (Babası) hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ardından özellikle meşihat arşivlerinin taranmasıyla ve torunlarıyla yapılan röportajlarla kaleme alınan Muhammed Kudsi Çakılcı'nın hayatı ele alınmaktadır. Bu bölümde kendisinin de müderrislik yaptığı Bekir Sami Paşa (Paşadaresi) medresesi hakkında malumat ve hatıralar da sunulmaktadır. Medrese sonrası yaşamı ve “Delibaş İsyanı”, “Firari yılları” “Yüz ellilikler ve Af” konularının da ele alındığı eser tasavvuf anlayışı, vefatı ve aile şeceresi ile hitama ermektedir.

70. *Esseyid Abdülhakim Arvasî Hâl Tercümesi*, Suat Ak (haz.), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2014, 61+61 s.

Abdülhakim Arvasî'nin (1865-1943) hayatına dair birinci el kaynak olarak gösterebileceğimiz bu eser, Arvasî Efendi'nin Hüseyin Vassâf'ın *Sefinetü'l-Evliyâ* adlı eseri için kendisine yönelttiği sorulara mufassal olarak vermiş olduğu cevaplarını içermektedir. Eser, “... son birkaç sene içerisinde ‘şahsı ve hayatı’ hakkında hakikate uymayan, tahrif edilmiş bilgilerin, maalesef muayyen bir zümre tarafından neşri” sebebiyle bu hal tercümesinin şahsı arşivinden çıkarılarak yayınlandığını belirten torunu Hikmet Üçışık'ın takriz yazısıyla başlıyor. Hal tercümesinde, ailesi, zahir ilim tahsili ve icazet silsilesi, İstanbul hayatı, Kaşgari Dergâhı ve Şeyhliği, Hicaz seyahatleri hakkında hatırat türünde bilgilerin yanında kendisinin icazet aldığı Nakşibendiye, Kâdirîye, Sühreverdiye, Kübreviye, Çeştiye ve Üveysiye tarikat silsileleri verilmiştir. Eserin sonunda “Halifeleri kimdir?” sorusuna verdiği cevap

önemli bir konuya ışık tutmaktadır. Esere, Hattat Safî Efendi tarafından kaleme alınan *Hâl Tercümesi* nüshasının tıpkı basımı da eklenmiştir.

71. Salih Özdemir Ulaş, *Siyasal Kişiliğiyle Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi-Mustafa Kemalettin Yetkin*, İstanbul: Güner Yayınları, 2014, 167 s.

“Hem Osmanlı Devleti’nin yıkılışına şahit olmuş ve bu süreçte Mebusan Meclisi’nde aktif roller almış hem de II. TBMM’de devlet, kurumsallaşırken kritik kanun ve yönetmenliklerin çıkışında, ulema kimliği ile önemli bir rol almış” olan Şeyh Safvet Efendi (1866-1950), Kâdirîye tarikatının Halisiyye kolunun kurucusu Abdurrahman Hâlis Tâlebânî’nin oğlu ve halifesi Şeyh Ali Talebânî’ye intisab ederek halifelik almıştır. Eser giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Osmanlı’nın son dönemine bir bakış yapılmış, birinci bölümde (s. 33-42) Safvet Efendi’nin doğumu, tahsili, mesleki hayatı, eserleri ve çıkarmış olduğu *Tasavvuf* mecmuası hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin diğer bölümlerinde I-III. Meclis-i Mebusanlar’da ve son olarak II. TBMM’de yapmış olduğu konuşmaları, siyasi faaliyetleri okuyucuya sunulmuştur. Özellikle halifelik kaldırılmasına yönelik vermiş olduğu teklif ve faaliyetleri de değerlendirilmiştir. Eserin “Ekler” bölümünde Şeyh Safvet’e ait fotoğraf ve belgeler yayımlanmıştır.

72. Lütî Alıcı, *Halvetîyye-Şabaniyye-Kuşadaviyye Mürşidi Ahmed Tâhir Maraşî Hayatı, Silsilesi, Veciz Söz ve Mektupları*, Kahramanmaraş: Noya Medya, 2015, 174+1 s.

Yaşar Alparslan’ın Tasavvuf ve Halvetilik hakkında bilgiler sunduğu uzun bir takdim yazısıyla başlayan eserde, Halvetî-Şâbâniyye tarikatı mürşitlerinden Ahmed Âmiş Efendi’ye intisabıyla seyr ü sülûkuna başlayan Ahmed Tahir Maraşî kaleme alınmıştır. İki kısma ayırmamız gereken eserin ilk kısmında, Ahmet Tâhir Maraşî ve feyz aldığı silsilesinin son dönem büyüklerinden (Kuşadalı İbrahim Efendi, Bosnavî Mehmed Tevfik Efendi, Niğdeli Bekir Efendi, Türbedâr Ahmed Âmiş Efendi, Kayserili Tevfik Efendi) bahsedilmekte ve hatıralar aktarılmaktadır. Ayrıca Halifesi Mustafa Özeren Efendi hakkında da malumat verilmekle birlikte ondan aktarılan hatıralar da okuyucuya sunulmaktadır. Bu bölüm Ahmed Tâhir Efendi’nin bazı hatıra ve veciz sözleri ile bitirilmektedir. Eserin diğer kısmında ise, Tahir Efendi’nin “sırlı kelâm-ı kibarları ile Ömer Lütî Toygar’a yazdığı mektupları” ihtiva eden Toygar tarafından hazırlanan “Muhabbet Üzerine” adlı eser bulunmaktadır. Mürşitleri İbrahim Halvetî ve Bosnalı Mehmed Tevfik gibi uzakta bulunan müntesiplerini mektupları ile irşad eden Tâhir Efendi’nin bu mektupları tasavvuf tarihi açısından da son derece kıymetlidir.

73. İhsan Şenocak, *İki Devrin Ulu Hocası: Ali Haydar Efendi, İstanbul: Hüküm Kitap, 2. Baskı, 2016, 199 s.*

Halidi Şeyhi Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin (1870-1960) hayatının kaleme alındığı bu eserde, Hâlidîlik hakkında kısa bir giriş yazısının ardından Ali Haydar Efendi'nin doğumu, ailesi, tahsil hayatı, tasavvufî hayatı (Şeyhi Ali Rıza Bezzaz Hazretleri ile tanışması; Abdülhakim Arvasi, Alvarlı Efe Hazretleri ile hatıraları; İsmet Efendi Tekkesi Hakkındaki Hatıralar), ilmî yönü (Te'lif-i Mesâil Heyeti Reisliği, Huzur Dersleri'nde Baş Muhatab Olması), İstiklal Mahkemesi Hatıraları, Halifesi Mahmud Efendi ile hatıralarına yer verilmiştir. Ayrıca Ek'ler kısmında Halifesi Mahmud Efendi'ye yazdığı mektup ve tüm ihvanına yazdığı manzum mektuplar da yayımlanmıştır.

74. Muhammed Emin Er, *Hatıralarım, haz: İbrahim Halil Er, Ankara: MGV Yayınları, 2016, 338 s.*

Naşki-Halidi meşayihinden Muhammed Emin Er Efendi'nin bu eserinin ağırlıklı olarak, “seyahatten muradımız Müslümanları görmek, ziyaret etmek, ne yapıyorlar durumları nasıldır, tesbitlerde bulunmaktı” kavli mucibince dünyanın dört bir yanına yapmış olduğu seyahatlerden hatıralar içerdiği görülmektedir. Muhammed Emin Er Efendi'nin kısa bir özgeçmişi ile başlayan eser, 12 bölümden oluşmaktadır. Çocukluğunun ele alındığı ilk bölümde (s. 21-28) Anne-Babasının yanında doğduğu çevre hakkında bilgiler yer almaktadır. “İlim Uğrunda” başlıklı ikinci bölümde (s. 29-54) genç yaşında başladığı medrese tahsili hakkında hatıraları bulunmaktadır. Hayatının ilk yurt dışı seyahatini yaptığı Suriye yıllarını anlatan üçüncü bölümde (s. 55-78) orada tedrisatından geçtiği Şeyh Ahmed Haznevi, Molla Abdülhalim, Şeyh Abdurrezzak, Şeyh Muhammed Sadaka gibi şahıslardan kalan anılarını aktarmaktadır. Eserin dördüncü bölümünde (s. 79-126) Türkiye'ye dönüş yaptıktan sonraki yıllarını ele alır. Evliliğinden ilk hac hatıralarına, Norşin şeyhlerinden ilmi icazetlerine ve son olarak da Şeyh Muhammed Said el-Cezeri'ye intisabıyla başlayan seyr u sülûkünü anlatmaktadır. Tarikat icazeti ve halifelîğinin verilmesini de içeren bu bahiste şeyhi hakkında malumatlar da vermektedir. Bediüzzaman Said Nursi'ye ayrılan beşinci bölümde (s. 127-148) kendisiyle hatıraları ve vefatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Avrupa, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Mısır, Çin, Amerika, Kanada gibi birçok bölgeye yapmış olduğu seyahatlerini diğer bölümlerde, bu seyahatler sırasında görüştüğü Muhammed Hamidullah, Burhaneddin Rabbani, Gülbeddin Hikmetyar, Şeyh Abdülmüheymîn, Tevfik Yahya İslam gibi şahıslarla olan hatıraları da kaleme alınmaktadır. Ayrıca Afganistan'da mücahitlerle birlikte hareket ettiği cephelerden ve Pakistan Tebliğ Cemaati ile olan anılarından söz etmektedir. Mehmed Zahid Kotku, Mahmud Sami Ramazanoğlu, Mahmud Ustaosmanoğlu ve Muhammed Raşid Erol Efendilere dair kısa hatıralarına yer verilen on ikinci bölümün (s. 311-316) ardından eser,

Muhammed Emin Er'in hastane günlerine dair hatıralar ve son yolculuğuna dair bilgilerle hitama ermektedir.

75. Mustafa Kara, *Şemseddin Ulusoy Saklı Tarihin Muhafızı*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016, 112 s.

Mısırî Dergâhı'nın son postnişini Şemseddin Ulusoy hakkında kaleme alınan bu eserde, Şemseddin Efendi'yi hayatta iken tanıyan Hüseyin Vassâf, İbnülemin, Kâmil Kepecioğlu, Rüşen Yücer, Hikmet Turhan Daülioğlu gibi bazı dostlarının onunla ilgili hatıraları ve düşünceleri aktarılmaktadır. Ayrıca eserde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun, vefatından sonra yayınlanan makalesi ve Can Ulusoy'un büyük dedesi ile ilgili hazırladığı doktora tezinden hareketle kaleme aldığı makalesi de okuyucuya sunulmaktadır. Metin görsellerle zenginleştirilmiştir.

76. Ekrem Buğra Ekinci, *Hayatı ve Hatıralarıyla Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, İstanbul: Arı Sanat, 2. Baskı, 2017, 711 s.

“Abdülhakîm Efendi'nin bizzat kaleme aldirdığı ve 1924 senesine kadar gelen hâl tercemesinden başka, bazı matbu ve gayri matbu eserleri ... Abdülhakîm Efendi'yi görenlerin, tanıyanların ve akrabasının beyanları ... Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Diyanet İşleri Reisliği arşivi, İstanbul Müftülüğü arşivi ve nüfus sicilleri arşivi” esas alınarak kaleme alınan hacimli eser dört bölümden oluşmaktadır. Arvâsi Efendi'nin (1865-1943) hâl tercümelerinin verildiği birinci kısımda (s.17-166), çocukluk yılları, Arvas yıllarına, Başkale yıllarına, İstanbul yıllarına, Kaşgari Dergâhına, Sultan Vahdeddin'e, Tekkelerin kapatılmasına, Cami derslerine, Menemen Olaylarına, İzmir ve Ankara yıllarına dair hatıralar yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde vasiyetnamesi yayımlanmış ve kendisinin halifelik konusundaki düşüncesi ve Hüseyin Hilmi Işık'ın bu konudaki ifadelerine atıfta bulunulmuştur. Eserin ikinci kısmında (s.167-230) Abdülhakîm Arvâsî'nin ahlâki hususiyetleri üzerinde durulmuş ve “Kaşgârî Dergâh'ında Hayat” hakkında bilgi verilmiştir. “Seyyid Abdülhâkim Arvâsî'den Hâtıralar” başlığını taşıyan üçüncü kısımda (s. 231-436) kendisi hakkındaki menkıbelerle birlikte Hüseyin Hilmi Işık, Seyyid Taha Arvas, Mehmet Şekerci, Hâbil Bey, İlyas Ketenci, Mustafa Kanar, Necâti Çabar gibi şahısların hatıraları aktarılmıştır. Eserin Dördüncü ve son kısmında (s. 437-656) ise Arvâsi Efendi'nin ailesi hakkında malumat verilmektedir. Eserin “Ekler” kısmında Seyyid Fehim'e ait bazı mektuplar, Abdülhakim Arvasi'nin Kaşgârî Tekkesi'ne tayin edildiğine dair beratı, vasiyetnamesi ve mektupları gibi önemli belgelerin görüntüleri bulunmaktadır.

77. Harun Çetin, *Menemen Şehidi Şeyhü'l-Meşayih Muhammed Es'ad Erbilî*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, 176 s.

“Esad Efendi'nin çektiği çileli ömrü” okuyucularına aktarmaya çalışan Harun Çetin, Esad Efendi'nin hayatıyla başlamış olduğu eserine mürşidi Taha Hariri

hakkında verdiği malumatlarla devam etmiş ardından Hac hatıraları, İstanbul yılları ve Menemen Hadisesi hatıralarını okuyucuya sunmuştur. Esad Efendi'nin ailesi, halifeleri (Oğlu Mehmed Ali Efendi, Mahmud Sami Ramazanoğlu, Ali Yekta Efendi) ve diğer çevresi (Carl Vett) ile ilgili hatıraların da paylaşıldığı çalışmada ayrıca Esad Efendi'nin Tasavvuf'a dair düşünceleri de aktarılmıştır. Menemen Hadisesi ile ilgili mahkeme tutanakları, komisyon raporları da yayımlanmıştır. Eser, Esad Efendi'nin Hayat Kronolojisi ile bitmektedir.

78. Ethem Cebecioğlu – Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad Erbilî -rahmetullahi aleyh-*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2018, 400 s.

“Dehâsından ziyâde şahsiyet bütünlüğü yönünden önemli bir kişilik olan, ... bozulmaya yüz tutmuş tekke ve zâviyelerin islâhı çalışmalarında, bir tarikat şeyhi olması ve tüm şeyhleri idare eden “meşâyih” reisi olması hasebiyle, gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmek istediği projeleriyle Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun kaderini etkileyecek tarihi bir rol” üstlenici olarak tanımlanan Muhammed Esad Erbilî Efendi'nin “cefasının biyografisi” olarak gösterilen bu eser, hakkında yazılmış en geniş çaplı biyografi-hatırat türü eser olduğunu söylememiz mümkündür. Dört bölüm halinde kaleme alınmış eserin ilk bölümünde (s. 25-166) hayatı ele alınmakla birlikte özel olarak Menemen Hadisesi ve Esad Efendi'nin yargılanmasına, oğlu Mehmed Ali Efendi'ye, Kelâmî Dergâh'ındaki Tefsir Dersleri ve Hafızlarına dair başlıklar da açılmıştır. Ayrıca bu bölümde Esad Efendi'nin tasavvufa intisabı, silsilesi, Abdülhamid er-Rifkânî'den aldığı Kâdirî icazetnamesini ibraz ile postnişinliğini yaptığı Kelâmî Dergâhı, Meclis-i Meşâyih reisliği, eserleri ve makaleleri hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Eserin ikinci bölümünde (s. 167-294) eserlerinden hareketle görüşleri derlenip sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde (s. 295-392) çevresi ve hatıraları anlatılmakta, hayatından iktibas edilen menkabeler ele alınmaktadır. Nakşibendiye müridleri Tâhâ'l-Hakkârî ve Tâhâ'l-Harîrî hazretleri hakkındaki menkabelerin yanında Halifesi Mahmud Sami, Abdurrahman Gürses, Hasib Efendi, Alasonyalı Hacı Cemal Öğüt'den hatıralar aktarılmaktadır. Bu bölümde ayrıca Bediüzzaman'la tanışması ve Kelâmî Dergâhından kıymetli hatıralar anlatılmaktadır.

79. Necdet Tosun, *Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Köln: Plural Publication, 2018, 122 s.

Necdet Tosun'un kaleminden çıkan çalışmada, Sami Efendi'nin hayatı, şahsiyeti, hatıralarla hayatından örnekler ve düşünce dünyası ele alınmış, eserleri hakkında bilgi verilmiş, sohbetlerinden seçmeler yapılmış ve son olarak vefatı ve hakkında söylenenler (Esad Erbilî, Mahir İz, Ali Yekta Efendi, Gönenli Mehmed Efendi, Ali Yakup Cenkçiler, Bekir Hâkî Efendi, Ahıskalı Ali Haydar Efendi, Süleyman Hilmi Tunahan, Muzaffer Ozak, Muhammed Harranî, Seyyid Şefik Arvasi, Necip Fazıl

Kısakürek, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Mustafa Necati Bursalı, Ali Kemal Belviranlı ve Nuri Baş yazıya dökülmüştür.

80. İtir Hamzaj, Sâlih Niyâzî Dedebaba: Hacı Bektaş Velî Dergâhı Son Postnişini, İstanbul: Revak Kitabevi, 2019, 114 s.

Eser hakkında “Arnavut arşivlerinde bulduğu belgelerin, Cumhuriyet sonrası dedebabalık konusundaki kaosu aydınlatması bakımından mühim deliller olduğunu” belirten Kahraman Özkök, takdim yazısında, Bektaşilik ve özelde de Sâlih Niyazi Dedebaba, Ahmed Sırrı Dedebaba hakkında yanlış bilgiler veren ve kendilerinden babalık icazeti ve halifelik aldığını iddia eden Ali Naci Baykal’ın fikirlerini çürütmeye çalışmakta, “Bektaşiliği yeniden dizayn etmeye uğraştığını” belirttiği Bedri Noyan hakkında eleştirilerine yer vermektedir. 53 sayfalık uzun takdim yazısının ardından, Salih Niyazi Dedebaba’nın hayatının ele alındığı birinci bölümde (s. 1-70) hayatı, Anadolu yılları, Hacı Bektaş Veli Dergâhı’ndaki yılları, Dedebabalık dönemleri, tekkelerin kapatılması sonrasında gittiği Arnavutluk dönemleri ele alınmıştır. Eserin ikinci bölümünde (s. 70-92) Salih Niyazi Dedebaba’nın ardından Arnavutluk, Türkiye ve Mısır’da Dedebabalık’ın son durumları aktarılmıştır. Eserde Arnavutluk kaynakları kullanılması açısından zenginlik olduğu görülmektedir. Müellif, Dedebabalık ve halifelik konusundaki tartışmalardan dolayı eserin içerisine Efendi’den babalık icazeti alan şahısların isimleri (Hangi tekkenin dervişi, Hangi tekkeye baba olarak tayin edilmekte, Hangi dedelik teklif edilmekte, icazetname tarihi, hangi Baba’nın yerini aldığı bilgileriyle) tablo halinde verilmiştir. Ayrıca Salih Niyazi Dedebaba’dan Halife-Babalık icazeti alan şahısların isimleri, tekkeleri, nereye tayin edildikleri ve icazetnamelerinin tarihleri ile verildiği yerler, halife-baba olan kişinin müşidi ve rehberini içeren farklı bir tablo da eklenmiştir. Eser, Salih Niyazi Dedebaba’ya ve çevresine dair görselleri (şahsi koleksiyonlardan) içeren Ekler bölümü ile bitmektedir.

Not: İhsan Özkes’in Osman Hulusi Efendi hakkında hazırlamış olduğu eserin varlığından haberdar olmakla birlikte esere ulaşamamız dolayısıyla açıklamalı bibliyografyaya dahil edemedik. (İhsan Özkes, *es-Seyyid Osman Hulusi Efendi: Hayatı ve Eserleri*, Malatya, es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, 1991, 176 s.)

Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi

Hasan YENİLMEZ

Özet

Cumhuriyet'in henüz ilk dönemlerinde (1925) tekkelerin kapatılmasına rağmen, tek partili yıllardan 60 darbesine, 1980 ihtilalinden günümüze değin tekke ve tarikatlar daima üzerinde durulan, tartışılan ve ilgiyle takip edilen önemli bir alan olmuştur. Bu nedenle tarikat geleneğinin mirasçıları olan şeyhlerin gerek kendi kalemlerinden çıkan gerekse yakın çevresi tarafından kendileri hakkında kaleme alınan hatırat ve biyografi türü eserlerin, bu alanın en önemli kaynak gruplarından birisini teşkil edeceği muhakkaktır. Lakin çalışmamızda görüleceği üzere Cumhuriyet tarihi boyunca -özellikle 1980'lere kadar- tarihi tecrübenin mirasçıları olan meşayihе dair hâtırat ve biyografi türü eserlerin azlığı oldukça düşündürücüdür. Çalışmamızda yaklaşık bir asırlık dönemde meşâyihе ait -tespit edip, ulaşabildiğimiz- 80 eser basım tarihleri esas alınarak bibliyografyaya dâhil edilmiş ve tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tekkeler, Tarikatlar, Şeyh, Meşayih, Hatırat.

A Bibliography for the Biographical Books and Memoirs on Sheikhs in the Republican Era

Hasan YENİLMEZ

Abstract

Despite the closure of the dervish lodges in the early days of the Republic (1925), they have remained as a widely debated and popular topic from the single-party period to the present day. In this context, the biographical works and memoirs on Sufi sheikhs, written by themselves or by others, have constituted some of the most important sources for illuminating this field. The scarcity of such works throughout the Republican period-especially until the 1980s-, however, is noticeable. This study has introduced 80 works falling under this genre, which have been listed on the basis of their dates of publication.

Keywords: Dervish Lodges, Sufi Orders, Sheikh, Memoir.

Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi

Erkan ÖVÜÇ*

Giriş

İslam dininin hissî, manevî boyutunu temsil edip, müntesiplerini güzel ahlak ile donanmış birer insan-ı kamil haline getirmeyi uğraş alanı seçmiş olan tasavvuf ve onun kurumsallaşmış vechesi olan tarikatların/tekkelerin tesirleri yalnız dinî alanla sınırlı kalmamış, buldukları toplumlarda, toplum şekillendiricisi olarak da yer almışlardır. İslam toplumunda geniş halk kitlelerine nüfuz etme açısından en etkili kurumlar arasında (belki de başında) gelen tarikatlar/tekkeler devlet ile vatandaş çift yönde etkileşim içinde tutmuşlardır. Bunun Osmanlı örneğindeki uygulaması tarikatların evveliyetle devlet tarafından tescili ile başlamaktadır. Tescil edilen bu tarikatların müntesipleri de -dolaylı yoldan da olsa- meşruiyet kazanmaktadırlar. Tarikatlara getirilen bu tescil şartı devletin özellikle II. Beyazıt'tan itibaren (hd 1481-1512) son yıllarına kadar cemaat yapıları üzerinde bir kontrol mekanizması işlevini de görmüştür.¹

Moğol istilası ile Anadolu'ya göç eden tasavvufî zümrelerin beraberinde getirdikleri melamet anlayışına sahip Horasan kültürü ağırlıklı tasavvuf neşesi bu coğrafyanın ilk dönem tasavvufî hayatının hakim rengi haline gelmiştir. Seyyah dervişler eliyle kısa zamanda Anadolu ve Rumeli şehirlerine yayılan bu tarikatların adem-i merkezîyetçi yapılanmaya sahip, kısmen batını/heterodoks karakterli

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Temel İslam Bilimleri ABD Doktora öğrencisi.

1 Ekrem Işın, "Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Yüzyıllar)" *İstanbul Armağanı* 3, İstanbul: İBB Yayınları, 1997, s. 224. Bununla birlikte devletin tasavvuf ve tarikatları tebası üzerinde salt baskı ve kontrol mekanizması olarak kullandığını vurgulamak gerçeğin bir kesitini merkeze almak demektir.

oldukları göze çarpmaktadır. Nitekim II. Beyazıt ile bu tarikatların merkezi örgütlenmeye teşvik edildikleri ve bunu gerçekleştirmek için bazı ekonomik ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri ile desteklendikleri görülmektedir.

Belli başlı büyük tarikatların payitaht merkezi olan İstanbul'a girmeleri birbirini izleyen iki aşamada gerçekleşmiştir. Fetihle birlikte Fatih'in şahsında uygulamaya konan "imparatorluk" siyaseti sebebiyle bir kısmının idari açıdan kan bağına dayalı birer aile müesseseleri olmaları ve "hilafet" uygulamasıyla nüfuz alanını genişletmeleri ve böylece iktidar karşısı güç odağı olmaya dönüşme eğilimlerini bünyelerinde barındırmaları dolayısıyla tarikatlar ve mensuplarına mesafeli durulmuştur.² Bunun istisnası her ikisi de birer şehirli tarikat kimliği olan Zeynilik ve Mevlevîliktir.³ Uygulamaya konan imparatorluk siyaseti kendisine evrensel meşruiyet kazandıracak sağlam temellere ihtiyaç duymuş ve bunu da tarikat karşısında medreseyi destekleyerek sağlamaya çalışmıştı. Merkezi otorite bünyesinde yer alacak kadronun da sosyal köksüzlüğü ifade eden "devşirme" modeline uygun yetiştirilmesi hedeflenmişti.

Fatih'in vefatıyla başlayan taht mücadelesinde II. Beyazıt'a, kardeşi Cem Sultan ile olan mücadelesine siyasi destek sağlayan Halvetîlik ile Bayramîlik, II. Beyazıt'ın bu mücadeleden galip çıkmasıyla İstanbul'un gündelik hayatına girebilme imkanı bulmuştur.⁴ Bu mücadele, Cem Sultan'ı destekleyen Zeyniyenin İstanbul'un gündelik hayatından silinmesi ile neticelenmiştir. Bu dönemin üçüncü büyük tarikatı olan Nakşibendîlik de Abdullah İlahî (v. 1492) ile İstanbul'a girmiş, halifesi Ahmed Buharî (v. 1516) ile teşkilatlanmıştır.⁵ İstanbul'un gündelik hayatında Horasan kökenli tasavvuf ekolünü temsil eden Halvetîlik, Bayramîlik, Nakşibendîlik ve Bektaşîliğin⁶ ardından 17. yüzyıl ile birlikte Irak, Suriye, Mısır

2 Bu mesafeli duruşun yanında bu dönemde faaliyet gösteren tasavvuf ehlinin henüz klasik anlamda tarikat örgütlenmesini gerçekleştirememesi de sayılabilir. Işın, "Tarikatlar", *DBİStA*, VII, s. 213.

3 Ancak Zeynilik zamanla Nakşibendîlik içinde erimiş, Mevlevîlik de klasik anlamda ilk tekkesine II. Beyazıt döneminde kavuşabilmiştir. Ekrem Işın, "İstanbul'da Tarikat Kültür ve Gündelik Hayat", *Dergah*, sy. 63, Mayıs 1995, s. 12.

4 II. Beyazıt'ın Halvetî şeyhi Cemal Halvetî (Cemal Halife, v. 899/1494) ve Bayramî şeyhi Şeyh Muhyiddin Yavsi (v. 920/1514) ile çok yakın ilişki kurduğu ve bu şeyhlerin ikisinden de el aldığı kaydedilmektedir. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf* (XVI. yy.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 246. II. Beyazıt'ın atası Fatih'e göre -konjoktüre de bağlı olarak- daha yumuşak bir siyaset izlemesi kendinin, çok kere sufilerin kullandığı 'veli' sıfatı ile anılmasına yol açmıştır.

Tasavvuf çevrelerince İstanbul'un en kıdemli tekkesi kabul edilen Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Koca Mustafa Paşa tarafından bir Bizans kilisesinin camiye çevrilerek Cemaleddin Halvetî'ye tahsis edilmesi ile faaliyete başlamıştır. Bayramî tekkelerinin ilki de II. Beyazıt tarafından yaptırılan Yavsi Baba Tekkesi'dir. Işın, "Yavsi Baba Tekkesi", *DBİStA*, VII, s. 445-6, Baha Tanman, "Halvetîlik", *DBİStA*, III, s. 533-4.

5 Öngören, *age*, s. 118-9.

6 Bektaşîlik de II. Beyazıt döneminde Balım Sultan tarafından adab ve erkânı tespit edilerek İstanbul'a girme imkanı bulmuştur. Bektaşîlik Balım Sultan tarafından getirilen ➡

ve Kuzey Afrika merkezli tasavvuf ekolünün temsilcileri olan Kadirilik,⁷ Sadıllık, Rifaîlik, Bedevîlik⁸ ve Şazeliliğin⁹ dahil olduğunu göreceğiz.

Kuruluşundan 1925'e değin kesintisiz faaliyet gösteren ve İstanbul'da sayıları 500'e ulaşan bu yapılar umumiyetle üç farklı şekilde tesis edilirdi. Bunlar da:

1. Bu gaye için inşa edilen, külliye tipindeki geniş yapı toplulukları (Mevlevî-haneler gibi).
2. Şeyhin veya bir hayır sahibinin evini/konağını tekkeye tahvil etmesi ile (Fatih Edirnekapı'da Ahmed Kamil Efendi Tekkesi gibi).
3. Mahalle mescidine "meşihat vaz' edilerek" tekkeye tahvil edilmesi ile ki İstanbul'da en yaygın görülen tekke tipi de budur.¹⁰

Zaviye ve dergah adıyla da anılan tekkeler, o tarikatın veya kolunun kurucusunun (pîr veya pîr-i sanî) türbesini ihtiva ediyorsa 'asitane' adını almakta ve merkez tekke statüsünde olup en geniş yapı topluluğunu barındırmaktaydı. Eğitim, ibadet barınma gibi temel fonksiyonları olan tekkelerin sahip olduğu yapı topluluğunun (müştemilat) nasıllığı tekkenin mensup olduğu tarikatı ve benimsediği zikir türüne göre farklılık arz eder. Mesela devranî zikri icra eden tekkelerin zikir mahalli (tevhidhane) dairevidir. Bununla birlikte adları, büyüklükleri değişse de zikir alanı (semahane, tevhidhane, meydan), halvethane, haremlık, selamlık, şeyh odası, derviş hücreleri, kahve odası, türbe ve hazire tekkelerin çoğunda rastlanan ortak bölümlerendir. Tekkelerdeki zikirler kabaca ikidir. Gizli ise hafi, açık ise cehrî

"mücerredlik erkânı" ile Yeniçeri Ocağı dahiline alınmış, bu sebeple İstanbul'un gündelik hayatına girememiştir. Bektaşîliğin İstanbul'un gündelik hayatına tesiri 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında Yeniçeri teşkilatının bozulmaya başlaması ile paralellik arz eder. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgisizliği devlet desteğini kaybeden Bektaşîlik kendi ayakları üzerinde durmaya başlayacaktır. Ekrem Işın, "İstanbul'da Tarikat Kültür ve Gündelik Hayat", *Dergah*, s. 14.

7 Kadiriliğin İstanbul'a ulaşması bu tarikatın Rumiye kolunun kurucusu olan İsmail Rumî (v. 1041/1631) ile ilgilidir. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (18. yy), İstanbul İnsan Yayınları, 2003, s. 391.

8 19. yüzyıl gibi oldukça geç bir dönemde İstanbul'a girebilme imkanı bulan Bedevîlik asitane dışına çıkamadan din ve kültür tarihimizdeki yerini almıştır. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yy), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 595-6.

9 İstanbul'a en son ulaşan tarikat Şazeliliktir. II. Abdülhamit (hd. 1876-1909) Şazeli şeyhlerinden Zafir Efendi'yi (v. 1321/1903) İstanbul'a davet ederek kendi himayesine almış ve onun için Beşiktaş'ta Ertuğrul Tekkesi'ni yaptırmıştır. Ancak Şazeliliğin kendi içine kapalı bir tarikat görüntüsü sergilemesi onun İstanbul'da gereken ilgiyi bulmasını engellemiştir. Işın, "Tarikatlar", *DBİStA*, VII, s. 215.

10 Bunların dışında halk nazarında makbul türbelerde meşihat vaz' edilerek bir türbe/tekke uygulamasına şahit oluruz ki, bunlar klasik anlamıyla birer tekke olmayıp daha çok teberriken ihdas edilen muvakkat tesislerdir. Karacaahmet Sultan Türbesi'nin bazı kaynaklarda tekke olarak anılması ("...Ve tekye-i Karacaahmet Sultan Türbesi'nin bazı kaynaklarda tekke olarak anılması buna misaldir: "...Ve tekye-i Karaca Ahmed Sultan, mezaristan içindedir..." *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, c. I, s. 234.

adını alır. Cehri zikir ayakta yapılırsa kıyamî, ayakta dönerek yapılırsa devranî, oturarak yapılırsa kuudî adını alır. Mevlevî semai ile Bektaşî semahı diğerlerinden ayrı, başlı başına bir türdür.

Tekkeler şeyhlerce idare edilir. Şeyh olmak için bir başka şeyhten icazet almak gereklidir. Mensubu bulunduğu tarikatın alemi olan hırka giyip ve tac takan şeyhler bu şekilde bir başka tarikattan ayrılabilirdi. Başlıklarındaki bu alametler vefatlarında mezar taşlarına da işlenirdi. Halvetîlerde 4, Bayramîlerde 6, Bektaşîlerde 12, Celvetîlerde 13 dilim bunlara misaldir. İstanbul'da gündelik hayatın etrafında döndüğü cami-ev-çarşı üçgenine 17. yüzyıldan sonra katılan ve hemen birçoğu bir külliyeyle bitişik veya kendi müstemilatlarında mescid ihtiva eden tekkelerin idarecileri olan şeyhleri, genellikle söz konusu mescid veya caminin de imamı oldukları görülmektedir. Bu, onların tasavvufi kimliklerine ek olarak imam kimliği ile halk nezdindeki etkinliklerinin artığına işaretir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini gösteren merkezîyetçilik uygulamalarına kadar (Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Meclis-i Meşayih vd.) tekkeler bağlı buldukları tarikatın asitane adı verilen merkez tekkesince idare edilir, taşradaki tekkelerin şeyhlerinin tayin ve azillerinde merkezi rol oynarlardı.

Tekkelerin gelirlerinin başında vakıfları gelmektedir. Bunun dışında devlet tarafından yapılan ihsanlar (muharremiyeler, kurbanlıklar vd) önemli gelir kaynaklarındandı. Bununla birlikte tekkelere tahsis edilen araziden vergi alınmaz, yemeliklerine (taâmmiye) vergi tahsis edilmez,¹¹ askerlikten muaf tutulurlardı.¹² Civarlarında içki satışının engellenmesi için gayret gösterilmesi¹³ devletin bu müesseselere verdiği önemi göstermektedir.

11 BOA, MV, 113/160, BEO, 2884/216230.

12 Bu muafiyetin tekkesi mamur olup, zikir icra eden (BOA, DH. MKT. 1963/59 ve 61) ayrıca Pîr Ahmed Rifaî gibi makbul bir şeyh ailesine (*sülale-i tahire*) mensup olanlara (BOA, DH.İD. 86/11 vd.) tanındığını görüyoruz.

13 Üsküdar'daki cami, tekke, türbe ve kabristan gibi dini mahallerin civarında müskirat satan ve ekserisi Yunanlı olan dükkan sahiplerinin, ikazlara rağmen bundan vazgeçemedikleri ve zor kullanılmadıkça vazgeçmeyeceklerinin anlaşıldığı, kendilerine nasıl muamele olunması gerektiğine dair yazışmalara bir örnek için BOA, ZB. 332/56.

Üsküdar cihetinde cami, tekke ve kabristanlar civarında içki satışı yapan dükkanlar hakkında, müskirat satışı nizamnamesinin uygulanması. BOA, ZB. 395/43.

Cami, medrese, tekke ve türbelere yüz arşından az mesafede meyhane açılmasına, müskirat satılmasına izin verilmemesi. BOA, DH. MKT. 2157/41

Üsküdar taraflarındaki cami, tekke ve mezarlar ile emakin-i emiriye civarında bulunup içki satıkları için kapatılması teşebbüsünde bulunulan mağazaların sahiplerinin çoğu Yunan tebaasından olduklarından zor kullanmadıkça bir sonuç alınamayacağını bildirildiği. BOA, DH. MKT. 2811/2

Üsküdar'da bulunan cami, tekke, mezarlık ve resmi binalara yakın yerlerde Yunanlılara ait olup içinde içki satılan mağazalarla ilgili gerekli muamelenin yapılması. BOA, DH. MKT. 2826/69

Tekkelerin en büyük giderleri tekkede mukim olanlar ile ziyaretçilerin (*ayende ve ravende*) doyurulması, ardından binalarının imar ve ihyalarıdır. 19. yüzyıl ortalarına kadar bu giderleri vakıflarından karşılanmış, 1826'da ilkin hanedan mensuplarının vakıflarının sevk ve idaresi için kurulan Evkaf Nezareti'nin zamanla yetki ve mesuliyetleri tüm vakıflara teşmil edilince tekkelerin vakıflarının idaresi bu kuruma devredilmiş, tamir ve ihyaları da bu nezaretçe yönetilir olmuştur.

Tekkeler, şeyh ailesi ve bazı dervişler için ikamet yeridir. Zikir günlerinde (eyyam-ı mahsusa) dervişler ve ziyaretçilerin iştiraki ile tekkede bir şenlik havası eserdi. Bu ziyaretçilere daha çok 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğunlaşan oranda yabancı seyyahlar da eklenecektir. Nitekim camilere girişleri izn-i sultaniye tabi olan yabancı/gayrimüslim ziyaretçiler tekkelere rahatça girebiliyordu; bir kısmı bu gözlemlerini resmediyor, bir kısmı da yazıya geçiriyordu.

Devlet vatandaşı ile ilişkisini çok defa ikincil kurumlar üzerinden kurar. Bunun Osmanlı'daki karşılığı tekkelerdi. Bu süreç devletin kendisi için tehlike arz etmeyen tarikatları/tekkeleri tescil etmesi ile başlar,¹⁴ tescil edilen tarikatlar ve tekkeleri zengin vakıflar veya taâmmiyeler ile desteklenir, vergi ve -son dönem için- askerlik muafiyetleri ile ödüllendirilir, zaman zaman nükseden tamir ve tahsis ikramları ile kendileri ve müntesiplerinin gönülleri hoş edilirdi.

Özetle, Osmanlı döneminde devlet ile halk arasında konumlanan, yaygın eğitim, iaşe, ibate (barınma) ve rehabilitasyon hizmetlerini ifa eden, ayrıca güzel sanatlara dair her ne varsa üretim ve icra mahalli olan tekkelerin tarihlerini yazmak çok ve çeşitli kaynağa müracaat etmeyi gerektirir. Arşiv belgelerinden, muhiplerinden muarızlarına kadar tanıklıklara, resimlerden biyografi eserlerine kadar geniş bir kaynak çeşitliliğine sahip bu alanda, kaynaklar üzerine yapılacak her türden tasnif denemesinin itibari ve na-tamam olmakla muallelel olacağı açıktır. Aşağıda okuyacağınız tasnif denemeleri bunlardan bir kaçıdır:

Mekan: Yerinden kaynaklar – Arşiv vesikaları – Tematik Kütüphaneler.

Zaman: 1925 öncesi/sonrası yazılanlar,

Müellif: Devlet eliyle yaz(dır)ılanlar – Müntesipler/muhibler eliyle yazılanlar – muarızlarınca kaleme alınanlar,

Dil: Türkçe-kısmen Arapça vd.

Yazılı malzemeler – görsel malzemeler.

14 Arşiv belgelerinde bu tescil için bir misal:

“[Bandırmalzade Tekkesi] hankâh dahi zevaya-yı muhtermeden ve şeyhin[in de] şayeste-i atifet dailerinden olması cihetiyle (...)” (BOA, I. MVL. 390/17018).

Devlet geleneğe aykırı uygulamalara da sessiz kalmamıştır. Bu vadide güzel bir örnek, İsmail adlı şahsın bir ahırını tekkeye çevirip şeyhliğe başlaması üzerine 19 Nisan 1738'de (29 Zilhicce 1150) Midilli adasında sürgüne gönderilmesidir (BOA, A.Ç.V.B., 1/39).

Tekke tarihi çalışacaklar için ilk başvuru metni olarak kurguladığımız bu makalede, teklif ettiğimiz tasnif türünün de itibari olduğunu belirtmekle işe başlayalım. Nitekim Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmuatü'-Tevarih-i'l-Mevleviyyesi* örneğinde olduğu gibi bir eser bir yönüyle menakıbneme bir yönüyle biyografi olabilmektedir. Burada bir tercihte bulunarak eseri ağır bastığı başlığın altına aldık. Bu makalede ayrıca her tasnif türünün en öne çıkan ürünlerini verdik. Kaynakları bu çeşitlilikte ele almamız araştırmacının dikkatini bu çeşitliliğe çekmek içindir. Böylece makalemizin bu ilk bölümünde görsel malzameden arşiv belgesine, yazmadan matbuaya, makaleden kitaba toplam 150'nin üzerindeki çalışmayı bir şekilde tanıtmış olduk. Bu makalede ele aldığımız eserler ağırlıklı olarak Üsküdar tekkeleri üzerine yoğunlaştığımız çalışmalar sırasında gördüklerimiz olmakla beraber İstanbul ve kısmen Osmanlı coğrafyasını da aydınlatacak kaynaklara yer vermeye çalıştık.

I- Yerinden Kaynaklar

A- Kitabeler

Binaların dışarıdan görülecek yerlerine, çok defa mermerden mamul, onların kim tarafından, niçin ve ne zaman inşa veya ihya edildiğini bildiren, daha çok manzum yazıtlardır. Binaların bir tür kimlik kartı olan bu yazıtlar yapının geçirdiği tahriplerden ötürü başta müzeler (İstanbul için Topkapı Sarayı Müzesi gibi) olmak üzere farklı yerlerde de karşımıza çıkabilir. Kitabeleri toplayan eserler de vardır. Bu vadiye örnek bir çalışma Ahmed Nezih Galitekin'e ait (*Beykoz Kitabeleri*, 3 cilt, İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları 2008).

B- Tarihler

Kur'anî harflere birer sayı değeri vererek şifreli kelimeler oluşturma sanatı olan ebced hesabının kullanım alanlarından biri binaların imar ve ihya, meşhur kimselerin de ölüm tarihlerini manzum olarak kodlamadır. Tarih düşürmek demek olan bu mühim işe bazen binayı inşa/ihya etmek kadar önem verildiği vakidir. Bu manzumelerde şairin adı, tarih beyti belirgindir. Şairin adından sonraki beyit, ebced tablosuna göre toplandığında ilgili tarihe ulaşılır. Mesela Üsküdar Bandırmalızade Tekkesi'nin Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (v. 1758) tarafından yapılan inşasına söylenen tarih şudur:

Dûkes ezînin dehân âyed be-gûyed Bahriyâ tarih
Makâm-ı Celvetiyyeyi eyledi ihyâ Ali Paşa. 1145 (Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, I, 159)

Yine aynı tekkenin Veziriazam Şehlagöz Ahmed Paşa tarafından (v. 1758) yapılan ihyasına düşülen tarih de şudur:

Tab'ıma mülhemdir bu tarih ey Nazîf

Hânkâh-ı di'l-küşâ-yı evliyâ. 1169 (Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, I, 159)

Burada ebced hesabının da türleri olduğunu da hatırlatalım. Mesela i) küçük ebced, ii) büyük ebced, iii) noktalı ebced, iv) noktasız ebced vd.

Tarihler, kitabelerden farklı olarak daha çok eserlerde karşımıza çıkarlar. Bu bazen bir teracim-i ahval eserlerinde bazen bir divanda, bazen bir gezi yazısında, bazen de bu işe tahsis edilmiş müstakil eserlerde olabilmektedir. Mesela Üsküdar Bandırmalızade Tekkesi'nin bugüne ulaşmayan inşa ve ihyalarına dair üç tarih manzumesi Hocasade Ahmed Hilmi'nin *Ziyaret-i Evliya's*ında yer almaktadır (Cihan Kütüphanesi Matbaası, s. 143).

Tarih manzumelerine dair mühim iki kaynağa işaret ederek devam edelim:

Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin (v. 1201/1787) *Mecmua-i Tevarih*'i vefatından az öncesine kadar topladığı tarih manzumelerini topladığı eserin bilinen tek nüshası müellif hattıyla Topkapı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Hazine, nr. 1565). Müellifin tematik veya kronolojik bir düzen gözetmen derlediği bu notlar arasında biyografiler, cami, tekke, türbe, çeşme kitabeleri ve vefatlara düşülen tarihler yer almaktadır. Müellifin sonraki eserleri için not defteri kabilinden tutulmuş bu manzumeler *Hadika* ve *Vefeyat* adlı diğer eserlerinde ya aynen ya da özetlenerek tekrar edilmiştir. Şöhreti *Hadikanın* gölgesinde kalan eser Fahri Ç. Derin ve Vahid Çabuk tarafından yeni harflere çevrilerek yayımlanmıştır. (haz. Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985, 488 s.).

Yine Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Vefeyat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical*'i düzenli bir sıra ile önce padişahların doğum, tahta cülus, ve ölüm tarihlerini, arkasından da meşhur sufileri, şair, ulema ve şuaradan toplam 278 zatın kısa biyografileri ile vefatlarına düşülmüş tarih manzumelerini ihtiva eder. Hüseyin Efendi, dört bölüm halinde tertip ettiği (I. Bölüm; Padişahlar, II. Bölüm; İstanbul ve havalisinde medfun rical, III. Bölüm; hayratı İstanbul'da, medfeni başka yerde olan rical; IV. Bölüm hayratı ve medfeni İstanbul dışında olan rical) eserini 1190 (1776)'da tamamladığını zikretse de (s. 8) eserine bu tarihten sonra vefat edenleri de almıştır. Bu eserin yeni harfli baskısı Fahri Ç. Derin tarafından yapılmıştır (haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978, 207 s.) Ayvansarayî'nin bu eseri de doğrudan birer tekke tarihi kaynağı olmayıp, tekkelerin özellikle banilerinin hakkında bilgi toplamak için istifade edilebilecek kaynaklardır.

Tarih manzumelerinin bir kısmının aynı zamanda şeyh/derviş olan şairleri için şuara tezkirelerine de bakmak gerekecektir. Bursalı İsmail Belig Efendi'nin (v. 1729) *Nuhbetü'l-Asar li-zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ân* (*Belig Tezkiresi*) 1620-1726 yılları

arasında yaşamış 414 şairin hâl tercümesini içerir (müellif ve eseri hakkında neşirler Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yapılmıştır (“Bursalı Belîğ’in Hayatı ve Eserleri –İnceleme-Metin-”, Yayınlanmamış Dr. Tezi, AÜSBE, 1979 ve *Belîğ: Şahinemirzade İsmail b. İbrahim*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988). Davud Fatin Efendi’nin (v. 1283/1866) Safayi ve Salim tezkirelerine zeyl olarak kaleme aldığı *Hâtîmetü’l-Eş’âr’ı* (1271/1853) 1721-1853 yılları arasında yaşamış alim ve şairler hakkında biyografik bilgiler ihtiva eder. Eser Ömer Çiftçi tarafından günümüz harfleri ile neşredilmiştir (*Hâtîmetü’l-Eş’âr: Fatin Tezkiresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.). Mesnevîhan Mehmed Tevfik Efendi’nin (v. 1857) *Mecmuatu’t-Teracim’i* içerisinde sufilerinde de olduğu 540 divan şairinin biyografisine yer vermektedir (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 192). Fatin tezkiresine zeyil olarak başlayan 1941’e kadar toplam 566 şairin biyografisine yer veren İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın (v. 1957) *Son Asır Türk Şairleri* (son neşir, *Son Asır Türk Şairleri: Kemalî’ş-Suara*, 4 cilt, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 2002) ve nihayet bu vadiye en geniş ve fakat na-tamam çalışma Sadettin Nüzhet Ergun’un (v. 1946) *Türk Şairleri*’dir (İstanbul, 1936-1945). Kendinden önceki neredeyse bütün şuara tezkireleri derlenerek meydana getirilen eserde 1074 şair yer alır.

C- Mezar Taşları

Bir tekke mensubunu tanımanın es kestirme yollarından biri de onun mezar taşıdır. Nitekim taşın üzerindeki kayıtlar, mezar taşıdaki başlık (külâh/sarık vd), sarığın üzerindeki dilim sayısı ve benzeri semboller merhum ve merhumun müntesip olduğu tarikatı, bazen de tekkesi hakkında birinci elden verileri bize sunmaktadır. Bu vadiye birkaç çalışmaya yer verelim:

Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merakid-i Mu’tebere-i Üsküdar: Ünlülerin Mezarları* (1930), haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları 1976, 125 s.

Hazal Ceylan Öztürker, “Bektaşî Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme: Şemsi Baba Tekkesi Örneği”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sy: 4, ss. 155-193.

Ömer Koçyiğit, “Üsküdar’da Afganîler Tekkesi ve Haziresindeki Mezartaşları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, (Bildiriler 6-9 Kasım 2008), 2009, c. I, s. 665-688.

Oktaç Gündoğdu-Abdülhamit Tüfekçioğlu, “Üsküdar-Ahmediye Külliyesi Haziresi Mezar Taşları Üzerine Değerlendirme”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, (Bildiriler 11-13 Kasım 2016), 2017, c. II, ss. 267-305.

Bu vadiye kuşatıcı bir çalışma için Ahmet Sacit Açıkgözoğlu’nun “Mezar Taşı Çalışmaları” makalesine bakılabilir (*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 7, sy. 14, 2009, 297-314).

D- Menakıbnameler

Daha çok tasavvufî şahsiyetlerin hayatları etkileri, kerametleri; mensup olduğu yolları, o yolun müesseseleri ile ilgili eserlere menakıbname denir. Tezkire, keramât ve vilayetname de bu anlamda kullanılan kelimelerdir. Tekke tarihi yazımında içeriden bilgiler vermesi açısından kendisine kayıtsız kalamayacağımız kaynaklardandır. Bununla birlikte üslubunun mübalağalı olabileceğini hesaba katmalıyız.

Ahmed Eflaki'nin (v. 1360) Mevlevîliğin ana kaynaklarından olan eseri Farsça *Menakibü'l-Arifin*'i (1353), Abdülvehhab es-Sabuni'nin (v. 1547) şeriatın zahirine aykırı kısımlarını çıkarıp yeni ilave ve kısaltmalar ile yine Farsça olarak hazırladığı *Sevakbü'l-Menakıb*'ını (1540), aynı eserin Senaî mahlaslı Derviş Halil (v. 1543) tarafından yapılan *Tercüme-i Sevakbü'l-Menakıb*'ı ve bu tercüme-i unutturacak şöhrete ulaşan Derviş Mahmud Mesnevîhan'ın (v. 1602) *Tercüme-i Sevakıb*'ı (1590) bu türün en meşhur örneklerindedir (*Sevakıb-ı Menakıb*, haz. Hüseyin Ayan, Gönül Ayan, Erdoğan Erol, İstanbul Rumi Yayınları, 2007). Bu eserde Mevlana Celaleddin Rumi'den başka babası Bahaeddin Veled, hocası Seyyid Burhaneddin, Şems-i Tebrizî, müritleri Selahaddin-i Zerkub, Çelebi Hüsameddin, Sultan Bahaeddin, Çelebi Arif, Şemseddin Emir Çelebi hakkında bilgi verilmektedir.

Yine Sakıb Dede'nin (v. 1735) üç ciltlik *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*'ı (I-III, Mısır 1283). İlk ciltte *Menakibü'l-Arifin*'in bittiği yerden kendi zamanına kadar Konya'daki Asitane şeyhlerini, ikinci ciltte diğer mevlevîhanelerdeki şeyhleri, üçüncü ciltte de 78 meşhur Mevlevî şeyhinin hal tercümesini ihtiva eder.

Mevlevî şairlere dair Galata Mevlevîhanesi şeyhi Şeyh Galib'in (v. 1799) mevlevîhanede mukim Esrar Dede'ye (v. 1796) elindeki defterleri vererek yazmasını teşvik ettiği *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*'si içeriğindeki doksan civarının başka bir yerde geçmediği toplam 211 mevlevî-şairin hal tercümesini ihtiva eden kayda değer bir eserdir. İlhan Genç'in hazırladığı eser basılmıştır (*Esrar Dede: Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 2000, 596 s.).

Mevlevîliğe bir diğer tarih/menkibe Sahih Ahmed Dede'nin (v. 1813) *Mecmuatü't-Tevarih-i-Mevleviyye*'sidir. Müellif Yenikapı Mevlevîhanesi aşçıbaşısı, amcazadesi olan 14 yaşında babasının vefatı ile posta oturan Ali Nutki Dede'nin (v. 1804) mürebbisi ve Galata Mevlevîhanesi şeyhi Kutretullah Dede'nin (v. 1871) de babası olması hasebiyle İstanbul Mevlevîliğinde hatırı sayılır yerededir. Eser Efendimizin (sav) doğumundan başlar, 4 halife, 12 imam, evliyanın büyüklüğü Mevlana ve ailesi, müridleri, kendi zamanına kadar sultanların tahta çıkışları, vefatları, mevlevî büyüklerinin doğumu, şeyhliği, bazen menakıbı, varsa telifatı, bazı mevlevîhanelerin inşa tarihleri gibi oldukça mühim kayıtları ihtiva eder. Eserin Ahmed Remzi Dede'nin (Akyürek, v. 1944) istinsah ettiği yazma nüshası Cem Zorlu tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Mevlevilerin Tarihi, Mecmuatü't-Tevarih-i-Mevleviyye*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003. 381 s.).

Mevlevîliğe dair bu vadede son çalışma İhtifalci Mehmet Ziya Bey'in (v. 1930), *Yenikapı Mevlevîhanesi'* dir (1913). Müellifin bizzat görüştüğü Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhleri Celaleddin ve Abdülbaki dedeler, diğer mevlevîhanelerden Hasan, Eşref ve Mehmed Şemseddin dedeler gibi Mevlevîliğin yaşayan müntesiplerinden istifade ile elde ettiği eserin Mevlevîlik için ilk elden kaynaklardandır. Eserin günümüz harfleri ile iki neşri yapılmıştır. Sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olan Yavuz Senemoğlu'nun hazırladığı nüsha (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları 1989, 245 s.) ile Murat A. Karavelioğlu'nun yakın zamanda yayınlanan nüshasıdır (İstanbul: Ataç Yayınları 2005, 261 s.).

Halvetîliğe dair menakıblar diğerlerinden daha fazla. Halvetîliğin Şabanî koluna dair Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Asitanesi şeyhlerinden Ömer Fuadî'nin (v. 1636) şeyhi hakkında yazdığı *Menakıb-ı Şeyh Şaban-ı Velî'si* şeyhinin ve bu makamda şeyhlik yapan dört halifesinin menkıbesini ihtiva eder (*Halvetîliğin Şabanîyye Kolu Menakıb-ı Şa'ban-ı Veli ve Türbename*, haz. L. Nihal Yazar. İstanbul: Mas Matbaacılık, ty, 332 s.).

Halvetîliğin Şabanî koluna mensup İbrahim Hâs'ın derlediği (v. 1762) şeyhi İstanbul Sirkeci'deki Aydınoglu Tekkesi postnişinlerinden Ünsî Hasan Efendi'nin (v. 1723) *Menakıbname-i Hasan Ünsî'si* (haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2002, 275 s.) bazı sultanlar (IV. Mehmed gibi) devlet adamları (Baltacı Mehmed Paşa, Çorlulu Ali Paşa vd), sufiler (Aziz Mahmud Hüdayî, Karabaş-ı Velî, Şeyh Nasuhî, vd.), yerler (Aydınoglu Tekkesi, Üsküdar, Eyüp vd.), tasavvufi meseleler (vahdet-i vücud, Şabanîliğin usul ve erkanı vd.) gibi tasavvuf tarihi için mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Yine İbrahim Hâs'ın *Tezkiretü'l-Hâs'ı* da bir veliler ansiklopedisi olup 344 mutasavvıfın 509 menakıbı ihtiva etmektedir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4543). Bu eser de günümüz harfleri ile neşredilmiştir (*Erenler Kitabı Tezkiretü'l-Hâs*, Haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Yasin Şen, İstanbul: H Yayınları 2017, 623 s.). Aynı yolun Nasuhîlik kolunun piri Üsküdar Nasuhî Asitanesi şeyhi Mehmed Nasuhî Efendi'ye dair Senaîzade Hasan Efendi'nin, *Menakıb-ı Hazret-i Nasuhî'si* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2225), tekkenin son şeyhi Ahmed Kerameddin Efendi'nin (v. 1934) *Şemsü's-Subuhi fi Menakıb-ı Hazret-i Nasuhî'si* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4573) kayda değerdir.

La'lizade Abdulkı Efendi'nin (v. 1746) *Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramiyye'si* (*Sergüzeşt*) Bayramî Melamîliğinin esasları ile kendi dönemine kadar gelmiş şeyhlerinin menkıbelerini ihtiva eder. Matbu eser (İstanbul 1281) günümüze harflerine aktarılmıştır (*Aşka ve Aşıklara Dair: Melami Büyüklükleri=Sergüzeşt*, haz. Tahir Hafızlıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001, 160 s.).

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (v. 1787) *Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramiyye'si* Hacı Bayram-ı Veli, halifeleri, bu yolun diğer şeyhlerinin menkıbelerini

ihtiva etmektedir. Yazma halindeki bu eser hakkında akademik çalışmalar yapılmış (Efkan Vural, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Risale-i Melamiye-i Bayramiye’si”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi UÜSBE, Bursa 1998 ve Abdurrezzak Tek, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin’in Risale-i Melamiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, UÜSBE, Bursa 2000) günümüz harflerine de çevrilmiştir *Bayramî Melamiliği’ne Dair Melamet Risaleleri*, içinde, Haz. Abdurrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları 2007, ss. 211-342).

Seyyid Hasib Üsküdarî’nin (v. 1785) *Menakıb-ı Ahmed Yekdest ve Mehmed Emin Tokadı*’si Nakşîliğin Müceddidî kolunun bu iki mühim şeyhine dair bir menakıbnamedir. Eser yazma halindedir (Millet Ktp., Ali Emiri Şer’iyye, nr. 1103 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6480).

Menakıb geleneğinin sufi/şeyh menakıbı dışındakilerinin güzel bir örneği Emin Efendi’nin hocası Kethüdazde Arif Efendi’ye (v. 1849) dair yazdığı *Menakıb-ı Kethüdazade*’sidir (1877). Ulema bir aileden gelen Arif Efendi kendisi de bu yola girmiş, Halep Mollalığı, Bursa Kadılığı, Anadolu Kazaskerliği payesine ulaşmıştır. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiye mensuplarından olan Arif Efendi devrin devlet, ulema ve meşayih ricali ile yakın ilişki içindeydi. Emin Efendi’nin gözlemlerini ihtiva eden bu eserde tekkeler ile ilgili bol miktarda anekdotlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Bektaşîliğin devlet desteğine son verilmesi, Bahariye Mevlevîhanesi, Beşiktaş Neccarzade Tekkesi, Selamî Ali Efendi sayılabilir. Döneminin diğer hadislerini de aktarması bakımından bir kültür eseri olarak da hayli kıymetli olan eser günümüz diline aktarılmıştır. (Haz. Hasan Gürkan, Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Hayatından Kesitler*, İstanbul: İnsan Yayınları 2007. 464 s.)

E- Monografiler

Monografiler bir olay, olgu, kurum veya kuruluşu olduğu gibi tanıtmaya yarayan çalışmalardır. Sayıları oldukça az olan bu türü kendi içinde tasnif ettik. Tekke monografilerine örnekler:

Tekke içinden (i) Nureddin Cerrahî Asitanesi şeyhi İbrahim Fahreddin (Erenden) Efendi’nin (v. 1966) *Envar-ı Hazreti-i Pîr Nureddin Cerrahî*’si. Nureddin Cerrahî’nin hayatı eserleri, menkıbeleri başta olmak üzere asitanedeki şeyhlerin hal tercümelerini, yolun adab ve erkanını ihtiva etmektedir. Eser M. Cemal Öztürk’ün çalışmasında yer almaktadır (“Şeyh Nureddin Cerrahi ve Cerrahiye Tarikatı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, 1999, ss. 169-210).

(ii) Seyyid Abdüllatif Fazlî Efendi’nin (v. 1887) 1703-1824 arasındaki Cerrahîliğin silsilesinde yer alan şeyhlerin hal tercümelerini ihtiva eden *Gülşen-i Azizi*. (M. Cemal Öztürk tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Cerrahîlik*, İstanbul: Gelenek Yayınları 2004, ss. 261-290).

(iii) Mustafa S. Kaçalin'in hazırladığı Seyyid Sırrı Ali'nin Torphane'deki Kadiri Asitanesi şeyhlerini anlattığı *Tuhfe-i Rumi: Kadiriler Asitanesi'nin Manzum Tarihçesi* (İstanbul: Asitane Yayınları, 1992) .

(iv) Muharrem Varol'un Üsküdar Sandıkçı Tekkesi şeyhi Mehmed Şevket Efendi'nin (v. 1883) *Vukuât-ı Tekâyâ'sını* merkeze alarak hazırladığı *Tekkede Zaman'ı* (İstanbul Dergah Yayınları 2017).

(v) Bayram Ali Kaya ile Sezai Küçük'ün hazırladığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Yenikapı Mevlevîhanesi'nde yaşanan şeyh atama/azilleri, çileye girenler, derviş ve muhibbanın dergâha geliş/gidişleri, dergâhın geçirdiği tamirat ve tadilatlar ile İstanbul'da meydana gelen yangın, doğal afet gibi dergahın içi veya çevresinde meydana gelen olaylar ile yaşananların *içeriden* bir gözle kaydedildiği *Defter-i Dervişan (Defter-i Dervişan ya da XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevîhanesi ve Çevresinin İçeriden Görünüşü)* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011).

(vi) Cemal Kafadar'ın, Halvetî şeyhi Hasan Efendi'nin *Sohbetnamesi* ile Halvetî dervîşesi Üsküplü Asiye Hatun'un rüya defteri *Kim Var İmis Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009, ss. 39-72 ve 123-191).

Bir tekkeye dair saha dışından çalışmalara örnek olarak ise Saim Savaş'ın *Onaltıncı Asır Anadolu'sunda Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992) ve İsmail Kara'nın, *Hanya Girit Mevlevîhanesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2006) verilebilir.

Tarikat monografilerine dair örnekler ise:

Necdet Tosun'un *Bahaeddin Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı 12-17. Asırlar'ı* (İstanbul: İnsan Yayınları 2002), Ahmed Rifk'nın *Bektaşî Sırrı* (1909-1914 arasında kaleme alınmış, 4 cildi matbu toplam 5 cilt, Dersadet Asır Matbaası 1935; sadeleştirilmiş tek cilt baskısı haz. H. Dursun Gümüšoğlu, İstanbul: Post Yayın Dağıtım 2017), M. Cemal Öztürk'ün, *Bir İstanbul Tarikatı Cerrahilik: Pir Nureddin-i Cerrahi ve Cerrahi Tarikatı* (İstanbul: Ketebe Yayınları 2018. 431 s.), Derya Baş'ın *Seyyid Ahmed el-Bedevisi Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik'i* (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008), Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Melamîlik ve Melamîler'i* (İstanbul: Gri Yayınları 1992) başta olmak üzere bu vadideki diğer yayınlar, Ali Bolat'ın *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003) ve *Melametîlik'i* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003), Şaban Er'in *Melamîlik ve Osmanlı Dönemi Melamîleri* (İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları 2015), Abdurrezzak Tek'in, *Bayramî Melamîliği'ne Dair Melamet Risaleleri* (Bursa: Emin Yayınları 2007), Hasan Kamil Yılmaz'ın *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları 2011, 4. bs), Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik'i* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri 1983, 2. bs), Sezai Küçük'ün *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Vefa Yayınları 2007), Serdar Ösen'in *Mevlevîlik -19. Yüzyıl-'ı* (İstanbul: Kitap Yayınevi 2015), Abdurahman Memiş'in *Halid-i Bağdadî ve Anadolu'da*

Halidilik'i (İstanbul, 1999), M. Salim Güven'in "Ebu'l-Hasan Şazilî ve Şaziliye"si (Yayınlanmamış Dr. Tezi, MÜSBE, 1999), Dilaver Gürer'in, "Kadiriye ve Kolları" başlıklı tezi (Yayınlanmamış Dr. Tezi, MÜSBE, 1997), Nazif Velikahyaoglu'nun, *Sünbülüyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi* adlı eseri (İstanbul: Çağrı Yayınları 1999), Reşat Öngören'in *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler'i* (İstanbul: İnsan Yayınları 2003) ve Kadir Özköse'nin Afrika'daki Senusî tarikatı hakkındaki çalışmaları (msl. *Muhammed Senusi: Hayatı Eserleri Hareketi*, İstanbul: İnsan Yayınları 2000; *Libya'da Tasavvufî Hayat*, Konya: Ensar Yayıncılık 2008; *Mağrib'de Tasavvuf*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları 2013) zikredilebilir.

Tekke/tarikat merkezli şehir monografilerine İstanbul'dan üç örnek: Mustafa Özdamar'ın *Dersaadet Dergahları* (İstanbul: Kırkkandil Yayınları 2007), Fatih Köse'nin *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012) Üsküdar için Salim Bostancıoğlu'nun *Üsküdar Dergahları* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları 2003), Eyüp için (iv) Nuran Çetin'in "Eyüp Tekkeleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, 2012) zikredilebilir.

Bu alanda Bursa'dan iki örnek:

(i) *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*. İsmail Belig'in (v. 1729) Baldırzade Mehmed Efendi'nin (v. 1650) *Ravza-i Evliyasına zeyl* olarak kaleme alınan eser 1326-1722 tarihleri arasında yaşamış 550 kadar meşhurun hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Eserin ikinci bölüm meşayihle tahsis edilmiştir. İki defa basılan esere Şeyh Ahmed Ziyaeddin (v. 1784), Bakırcı Mehmed Raşid (v. 1817) ve Gazzizade Şeyh Abdüllatif (v. 1831) tarafından zeyiller yazılmıştır. (bkz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Güldeste-i Riyaz-ı İrfan", *DİA*, c. 14, ss. 237-238) ve

(ii) Mehmed Şemseddin Efendi'nin (v.1936) Bursa'da faaliyet göstermiş yetmiş iki kadar tekke ile şeyhlerinin hal tercümelerini verdiği *Yadigar-ı Şemsî'sii*. Eser günümüze harfleri ile iki cilt olarak neşredilmiştir (*Yadigar-ı Şemsi Bursa Dergahları*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, 2 cilt, Bursa: Uludağ Yayınları 1997). Yine Bursa'daki tasavvuf kültürüne dair iki çağdaş çalışma: Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2012 ve Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü -17. Yüzyıl-*, Bursa: Gaye Kitabevi 2000.

Şehir monografilerinde iki isim eserleri ile büyük boşluğu doldurmaktadır: İbrahim Hakkı Konyalı ve Mehmet Nermi Haskan. Bunlara biraz daha yakından bakacak olursak:

(i) İbrahim Hakkı Konyalı (v. 1984). Asıl adı İbrahim Atis, meşhur adıyla İbrahim Hakkı Konyalı 1897 Konya doğumludur. Füyuzat-ı Hamidiye Mektebi ve ardından Şimendifer Mektebi mezunudur (1917). Batum'da bir süre istasyon müdürlüğü, Konya'da Sanayi Mektebi'nde Türkçe hocalığı ve Akıncılar Mescidi'nde fahrî imamlık yaptı. İstanbul'da Polis teşkilatında ve Bab-ı Meşihat bürokrasisinde (ders vekaleti hulefalığında) çalıştı. 1949-52 arasında Başvekalet Arşiv Umum Müdürlüğü'nde, 1952-64 arası Askeri Müze'de Şark Eserleri Uzmanı olarak çalıştı.

Konya’da iken başladığı yayıncılık faaliyetlerini ileriki hayatında arttırarak devam ettirdi. 1984’te vefat eden Konyalı şahsi kütüphanesini Üsküdar Selimiye Camii’nin hünkar kasrı bünyesinde oluşturulan ve adıyla anılan kütüphaneye bağışlamıştır. Neredeyse her biri “Abideleri ve Kitabeleri” serlevhası ile başlayan *Erzurum Tarihi* (Erzurum 1960), *Konya Tarihi* (Konya Yeni Kitap Basımevi 1964), *Karaman Tarihi* (İstanbul Baha Matbaası 1967), *Beşşehir Tarihi*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi FEF Yayınları 1991), *Kilis Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1968), *Konya Ereğli’si Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1970), *Şereflikoçhisar Tarihi* (İstanbul Fatih Matbaası 1971), *Manavgat Tarihi* (Manavgat Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları 2010), *Niğde Aksaray Tarihi* (3 cilt, İstanbul 1974), *Üsküdar Tarihi* (2 cilt, İstanbul Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları 1975) adlı eserleri kaleme almıştır. Merhumun hayatı ve eserlerinin tam dökümü için bkz. Serhat Aslaner, “Abideleri ve Kitabeleri ile İbrahim Hakkı Konyalı”, *Üsküdar*, yıl 2016, sy: 2, ss. 94-99.¹⁵

(ii) Mehmet Nermi Haskan (v. 2002). Mehmet Nermi Haskan Selanik göçmeni bir aileye mensuptur. 1927’de Üsküdar’da doğmuş ilk, orta ve lise tahsilini Üsküdar’da tamamlamış, bir müddet devam ettiği Hukuk Fakültesi’ni yarım bırakarak tuhafiyeye dükkânı işletmiştir. Tarih araştırmalarına olan tutkusu sebebiyle işi bırakmış kendini Eyüp ve Üsküdar tarihini yazmaya adanmıştır. Toplam da 35 yılı bulacak bu çalışmalarından konumuz ile ilgili olanları *Eyüp Sultan Tarihi*

15 Konyalı merhumun en iddialı olduğu konuların başında kitabe okuma ve onların ebced hesabıyla tarihini çıkarmak gelmektedir. Bu uğurda selefi Ayvansarayî ve diğerlerini eleştirmekten çekinmez. Mesela Üsküdar Ahmediye Külliyesi’nin inşa kitabesini Kur’an harfleri ile nakleder ve devamında (*Üsküdar Tarihi*, I, s. 88):

“Kitabenin son iki mısraı ebced hesabına vurulunca altındaki 1124 rakamları çıkar. Ahmed Ağa Camii 1124 H. 1712 M. yılında yaptırmıştır. *Bu kitabeği şimdikiye kadar hiç kimse okuyamamış ve doğru olarak yazamamıştır. Ben ilk defa tam ve doğru olarak ilim âlemine sunuyorum.* Hadika sahibi yalnız son iki mısramı karışık olarak almış ve altına da (1134) tarihini yazmıştır.” (vurgular bizim).

Mehmed Raif’in *Mirat-ı İstanbul*’unu yayına hazırlayanlar (Hatice Aynur-Günay Kut) Konyalı’nın bu iddiasının mahzurlarına dikkat çekerler (Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1996, s. 20):

“Burada bir noktaya daha temas etme gereği vardır. *Üsküdar Tarihi* yazarı İbrahim Hakkı Konyalı *Miranın* yazarı Mehmed Raif’i ve zaman zaman *Hadika*’yı eleştirmiş ve yeri geldikçe yanlışlarından söz etmiştir. Fakat ne var ki kaynak kitap olarak bu edisyonda da kullanılan bu eser üzerindeki karşılaştırmalarda Konyalı’nın da en az Mehmed Raif Efendi kadar yanlış yaptığı hele kimi zaman yanlış olarak niteleyip doğrusunu kendisinin bulduğunu söylediği konuda da yanlış yaptığı saptanmıştır”.

Hadikanın günümüz harfleriyle neşrini hazırlayan A. Nezih Galitekin bu konuya açıklık getirir (*Hadikatü’l-Cevami*, İstanbul İşaret Yayınları, 2001, s. 619, 2 no’lu dipnot):

“Ancak *Hadika*’da karışık olarak verildiği iki mısra ile Konyalı’nın yayınladığı mısralar arasında fark olmadığı gibi, bu iki mısra’ın ebced hesabıyla değeri 1124 değil *Hadika*’da kayıtlı olduğu gibi 1134 çıkmaktadır”.

(Eyüp Belediyesi Yayınları 2008, 3 cilt) ve *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*'dır (Üsküdar Belediyesi Yayınları 2003, 3 cilt).¹⁶

Tekkelerin geçirdiği mühim aşamaları anlatan eserler başlığında 1826'da Bektaşiliğin devlet desteğinin sona ermesi ve tekkelerinin Nakşilere devredilmesi yer verelim. Konu ile ilgili arşivden iki kaynak: 1246 (1830) tarihli *Bektaşî Tekkeleri ve Zaviyeleri Mevkufatıyla Hasılatının Zabıt Defteri* (BOA, MAD, sıra nr. 14419, Defter nr. 8252) ve *Bektaşî Tekkeleriyle Zaviyelerinin Tahrir Defteri* (BOA, MAD, sıra nr. 14129, defter nr. 9771). Döneme dair tarih eserler Esad Efendi'nin, *Üss-i Zafer'i* (*Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2005) ve Şirvanlı Fatih Efendi'nin *Gülzar-ı Fütuhat*, (haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2001). Vak'a-i Hayriyye'nin Yanya, Selanik ve Edirne uygulamalarına dair mühim bir araştırma Muharrem Varol'a ait: *Islahat Siyaset Tarikat: Bektaşiliğin İlğası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

Monografi bahsinde zaman ve mekan itibarıyla en geniş çalışmalar her biri doktora tezi olan yüzyıl tezleridir. Reşat Öngören'in *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema -16. Yüzyıl-1* (İstanbul: İz Yayıncılık 2000) Necdet Yılmaz'ın *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema -17. Yüzyıl-*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları 2001), Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -18. Yüzyıl-1* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), Hür Mahmut Yücer'in *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -19. Yüzyıl-1* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, 2. bs).

II- Biyografiler (Terâcim-i Ahvâl)

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (v. 1561) kaleme aldığı Osmanlı dönemi ulema biyografilerinin ilki olan *eş-Şakaikü'n-Numaniyye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*'si ilkin Arapça kaleme alınmış (haz. Ahmed Subhi Furat, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985) müellifinin sağlığında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Osmanlı'nın kuruluşundan 1558'e kadar getirilen eser (371'i alim, 150'si şeyh toplam 521) Aşık Çelebi ile başlayan tercüme ve zeyiller ile XX. yüzyıla kadar getirmiştir. Tercüme-lerin en meşhuru Mecdi Mehmed Efendi (v. 1591) tarafından yapılan ve daha çok *Tercüme-i Şakaik* diye şöhret bulan *Hadaiku's-Şakaik*'tir. Nev'izade Atayî (v. 1635) bu tercümeyle *Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmiletü's-Şakaik* adıyla zeyl yazmış, bunu Uşşakîzade İbrahim (v. 1724) *Zeyl-i Şakaik*'i, Şeyhî Mehmed Efendi'nin (v. 1732) *Vekayiu'l-Fuzalâ*'sı, Fındıklılı İsmet Efendi'nin (v. 1904) de *Tekmiletü's-Şakaik*'i takip etmiştir. Mecdî tercümesi, zeyillerden de Atâî, Şeyhî ve İsmet Efendi'nin

16 Gündegül Parlar, "Eyüpsultan Tarihi ve Eyüplü Meşhurlar Müellifi Mehmet Nermi Haskan'ın Biyografisi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul, 2004, ss. 44-49. Bu makaleden merhumun bunlardan başka yayınlanmayı bekleyen 2 ciltlik "İstanbul Tekkeleri" çalışması olduğunu öğreniyoruz.

eserleri Abdülkadir Özcan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (5 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları 1989. Tanıtıcı bilgiler için bkz. Abdülkadir Özcan “eş-Şekaiku'n-Numaniyye”, *DİA*, c. 38, ss. 485-6). Taşköprülüzade'nin eseri Ahmed Subhi Furat neşri esas alınarak Muharrem Tan tarafından tercüme edilmiş (*Osmanlı Bilginleri*, İstanbul: İz Yayınları 2007), eserin zeylleri (10 zeyl) ile birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun “Şakaik-i Numamiyye Projesi” kapsamında neşrine başlanmış, bugüne kadar (Eylül 2019) üç eser yayınlanmıştır (Nev'izade Atayî, *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'-Şakaik*, 2 cilt, 2017, Uşşakızade İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakaik*, 2017) ve Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ*, 4 cilt, 2018).

Cemaleddin el-Hulvî'nin (v. 1654) *Lemezât-ı Hulviyyesi* (1621). Tasavvufa intisabından evvel devlet memurluğu yapan, bu sırada fırsat buldukça tekkeleri dolaşan Hulvî, gördüğü rüya üzerine ilkin Koca Mustafa Paşa Asitanesi şeyi Necmeddin Hasan Efendi'ye, hac dönüşü uğradığı Mısır'da da Gülşenîliğe intisap etmiş, aldığı hilafet ile İstanbul'a dönmüştür. Şehremini'ndeki evini tekke haline getiren Hulvî, vefatına değin bu tekkede şeyhlik yapmıştır. Eser, 22 fasıldan ibaret bir mukaddime ile 'lemza' dediği 32 bölümden müteşekkil, Halvetîliğin meşhur şeyhlerinin hayat hikayelerini/menkâbelerini ihtiva eden eser M. Serhan Tayşi tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul: İFAV Yayınları 1993, 656 s., 2. baskı İstanbul: Semerkand Yayınları 2013, 616 s.)

XVII. yüzyıl Melâmî şeyhlerinden Sarı Abdullah Efendi'nin (v. 1660) Nakşî, Bayramî, Halvetî, Mevlevî, Melâmî ve Kadirî şeyhlerinin hayat hikayelerine dair eseri *Semeratü'l-Fuad fi'l-Mebdei ve'l-Mead*'ı İstanbul'da basılmış (Matbaa-i Amire, 1288/1871), Yakup Kenan Necefzade (*Gönül Meyveleri*, İstanbul Neşriyat Yurdu, 1967) ve Abdurrezzak Tek (*Bayramî Melamiliği'ne Dair Melamet Risaleleri*, içinde, Bursa: Emin Yayınları, 2007, ss. 64-120) tarafından günümüz harfleri ile neşredilmiştir.

Halvetîliğin Sivasiyye kolunun müessisi Abdülehad Nurî'nin halifesi Mehmed Nazmî Efendi'nin (v. 1700) kaleme aldığı *Hediyyetü'l-İhvan* Halvetîliğin piri Seyyid Yahya Şirvanî'den (v. 1463) itibaren kendi dönemine kadar gelen bazı şeyhlerin hayatı/menkâbeleri ile Halvetîliğin Şemsiyye ve Sivasiyye kolları hakkında mufassal bilgiler ihtiva etmektedir. Eser Osman Türer tarafından *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005).

Hüseyin Ayvansarayî'nin (v. 1786) *Vefeyat-ı Ayvansarayî*'si Hacı Bayram-ı Velî'den itibaren telif tarihine kadar toplam 294 şeyhin hâl tercümesini içermektedir. *Tercüme-i Meşayihin ve Tezkire-i Ayvansarayî* adlarıyla da anılan eser halen yazma halindedir.¹⁷ Bu eser müellifin daha çok devlet adamlarına tahsis ettiği *Vefeyat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical*'inin sufi ağırlıklı versiyonu olarak niteleyebiliriz.

17 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375 ve Uşşakî Tekkesi, nr. 365; İstanbul Arkeoloji Müzesi, nr. 1107 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 2464. Eser hakkında tanıtıcı bilgi için bkz. ➤

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (v. 1787) *Mecelletü'n-Nisab fi'n-Nesebi ve'l-Küna ve'l-Elkab*'ı Katib Çelebi'nin *Süllemü'l-Vüsul* adlı eserine bir zeyl olup eserde 1649'dan 1761'e değin alim, şeyh ve şairler hakkında tanıtıcı bilgiler yer almaktadır. Müellif ve eseri hakkında bir doktora tezi yapılmış, (Ahmet Yılmaz, "Müstakimzade Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı", AÜSBE, 1991) indeksi ayrıca neşredilmiş (haz. Ahmet Yılmaz, *Mecelletü'n-Nisab Fihristi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2000), tıpkı basımı da yapılmıştır (Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları 2000). Müstakimzade'nin *Meşayihname-i İslam*'ı da İstanbul'da vefat eden ve cenaze namazı Şeyhülislamlarca kıldırılan on sekiz şeyhin hayat hikayesini ihtiva eder. Eser halen yazma halindedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1716/1).

Mehmed Süreyya Bey'in (v. 1909) *Sicill-i Osmani*'si Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren 1899 yılına kadar çeşitli sınıf ve mesleklerden 17000 civarında hal tercümesini ihtiva eden eseri alanında büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eserin basımına Mehmed Süreyya Bey tarafından 1308 (1890-1) yılında İstanbul Matbaaa-i Amire'de başlanılmış, dördüncü ve son cildi tarihsiz olarak yayınlamıştır. Eserin faksimile neşri Avrupa'da yapılmıştır (4 cilt, 1971). Eserin günümüz harfleriyle üç neşri yapılmıştır: (i) Bunlardan ilki, Dr. Gültekin Oransay'a ait olup dokuz cilt olması planlanan ve neşrine 1969 yılında başlanan girişim daha birinci ciltte akim kalmıştır (*Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, I, Osmanoğulları* haz. Dr. Gültekin Oransay, Ankara Küğ Yayınları 1969). Daha sonra kamil neşirlerine kavuştuğumuz neşirlerden ilki (iii) aynı adla 4. cildi iki ayrı cilt (IV/I ve IV/II olarak toplam 5 cilt) olarak Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt tarafından hazırlanarak İstanbul'da basılmıştır (İstanbul: Sebil Yayınevi 1995-1998). Bu mecradaki en son çalışma (iii) Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın neşrettiği altı ciltlik eser olup, bu neşirde Süreyya Bey'in arabî harflere göre yaptığı tasnif günümüz alfabetesine göre yeniden düzenlenmiştir (4 cilt, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınlar 1996). Zeki Pakalın (v. 1972) bu esere 19 ciltlik bir zeyl hazırlamış, bu zeyl de günümüz harflerine aktararak Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır (*Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 19 cilt). Zeylleri ile birlikte eser, içeriğindeki on sekiz binden fazla biyografi ile sahasının en kapsamlısı olma özelliğine sahiptir.

Bursalı Mehmed Tahir'in (v. 1925) Türklerin kültürsüz bir millet olduğu yolundaki dış memleketlerde yerleşmiş kanaatleri bertaraf etmek için Türkçe kaleme aldığı eseri *Osmanlı Müellifleri* üç cilt, altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünün mutasavvıflara (288 sufi) tahsis edildiği eserin diğer bölümleri ulema, şair edib, tarihçi, hekim, matematikçi ve coğrafyacıların hayat hikayelerine tahsis edilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*, 1915 (1333) yılında İstanbul Matbaa-i Amire'de

Ramazan Ekinci, "Vefeyât-ı Ayyansarâyî'de Bayramî Şairler/Şeyhler", *Sufî Araştırmaları*, 2012, c. 3, sy. 6, ss. 65-80.

üç cilt halinde basılmış, tıpkı basımı Ahmet Remzi Akyürek'in *Miftahu'l-Kütüb ve Esami-i Müellifin Fihristi* (1928) adlı eserinin ilavesiyle kalın tek cilt halinde 2000 yılında neşredilmiştir (Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, 2000). Eserin yeni harflerle ve dili sadeleştirilmiş üç ciltlik ilk baskısı A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen tarafından hazırlanmışsa da (3 cilt, İstanbul: Meral Yayınevi 1972-1975) yer yer görülen okuma hataları yüzünden güvenilir olduğu söylenemez. Eserin günümüz harfleri ile en güvenilir neşri 2016 yılında yapılmıştır (*Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Mehmet Ali Yekta Saraç (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016).

Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1920) yaklaşık 9000 müellifi eserleri ile kaydettiği *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*'i Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'nca iki cilt halinde yayımlanmıştır (I. cilt 1951, II. cilt 1955). Eserin indeksi Nail Bayraktar tarafından hazırlanmıştır (*Hediyetü'l-Arifin, Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin Şöhretler İndeksi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1990).

Hüseyin Vassaf Bey'in (v. 1929) Mehmed Sami'nin çok küçük hacimli *Esmar-ı Esrar*'ını şerh ederek başladığı *Sefîne-i Evliya-yı Ebrar Şerh-i Esmar-ı Esrar*'ı çoğunluğu Anadolu'da yetişmiş 2000 kadar şeyhin hal tercümelerini, döneminin şeyhlerine ve tekkelerine dair görsel malzemeler ilavesiyle beş ciltlik sufler ansiklopedisine dönüşmüştür. Bugün bilinen tek nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğu (Yazma Bağışlar, No: 2307) yazma Ali Yılmaz ve Muharrem Akkuş tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (5 cilt, *Sefîne-i Evliya*, İstanbul: Kitabevi yayınları, 2006).

Ahmed Safi Bey'in (v. 1926) on yılı aşkın bir zamanda telif ettiği çağdaşı veya daha evvel vefat etmiş bir kısım ulema, meşayih ve şuaranın hayat hikayesini, Bektaşilik, vahdet-i vücud, Hurufilik gibi bir takım tasavvufi konu ve kavramı ihtiva eden 18 ciltlik *Sefînetü's-Saif*'si ayrıca tütünden, yangınlara, çiçeklerden Osmanlı parasına kadar Osmanlı İstanbulu'nun gündelik hayatına dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir¹⁸.

Haririzade Mehmed Kemaleddin Efendi'nin (v. 1882) dört yüzden fazla kaynak kullanarak telif ettiği tarikatlar ansiklopedisi niteliğindeki *Tıbyanu Vesaili'l-Hakayık fî Beyani Selasili't-Taraiik*'i Arapça keleme alınmış, 3 büyük cilt ve toplam 1016 varaktır. Eserde kendi dönemine kadar gelen tarikatlar huruf-i heca tertibi ile anlatılır. Şeyhler hayatları, menkıbeleri, silsileleri ile kaydedilir. Bilinen tek nüshasının Süleyman Kütüphanesi'nde (İbrahim Efendi, No: 430-432) kayıtlı olan eser müellifi hakkında Yakup Çiçek tarafından doktora çalışması yapılmıştır

18 Halen yazma olan eserin içeriğine Necdet Tosun Bey'in tanıtıcı makalesinden ulaşılabilir ("Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefînetü's-Sâfi", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, c. I, sy. 2, s. 177-190. *Sefîne-i Saif*'nin yayına hazırlandığı haberini M. Cemal Öztürk Bey'den öğrendik).

(“Haririzade Mehmed Kemaleddin Hayatı, Eserleri ve *Tibyânu Vesaili'l-Hakayık fi Beyani Selasili't-Taraik*- Muhtevası, Kaynakları”, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü 1982). Ayrıca Çiçek'in konu hakkındaki iki makalesi eserin muhtevası hakkında bilgi vermektedir: “Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn Efendi”, *MÜİFD*, sy. 7-10 (1995), ss. 407-484; “Haririzade Muhammed Kemaleddin Efendi ve Tibyanu Vesaili'l-Hakaik Fi Beyani Selasili't-Tarak”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 12-14 Mayıs 2006, 2006, ss. 300-323.

Sadık Vicdanî'nin (v. 1939) *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyesi* (İstanbul Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası 1358/1939, 4 cilt) Melamî, Kadirî ve Halvetîliğin kolları, müessisleri, silsileleri, adab-erkanı ile bazı meşayihın hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Eser İrfan Gündüz tarafından neşredilmiştir: *Tarikatler ve Silsileleri: Melamiyye, Kadiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf*, 4 cilt, İstanbul: Enderun Kitabevi 1995.

Meclis-i Meşayih'in tanzim ettiği, 1918 tarihli, bugün İstanbul Şerhiye Sicilleri Arşivi'nde yer alan *Tekâya ve Merakiz Defteri*, tekkelerin halihazırdaki şeyhlerinden 250'sinin isminin kaydedildiği hayli kıymetli bir vesikadır. Defterdeki hal tercümeleleri şeyhlerin kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevap ile oluşturulmuştur. İlgili listede şeyliği kaydedilenlerden 78'i Sadık Albayrak (*Son Devir Osmanlı Uleması*, 2. bs, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları 1996, 5. cilt, 321 sayfa), 5'i de İsmail Kara tarafından neşredilmiştir (“Meclis-i Meşayih ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Tercüme-i Hali”, *Din ile Modernleşme Arasında*, içinde, İstanbul Dergah Yayınları 2003, ss. 339-40).

Sadettin Nüzhet Ergun'un (v. 1946), *Türk Musikisi Antolojisi* (1942) bir musiki antolojisi olmasına rağmen zikrettiği meşayih ve dervişanın hayatlarına dair malumatlara yer vermektedir. Kendisi de Üsküdar'daki Hallaç Baba Dergahı'nın son şeyhi olduğundan verdiği bilgiler ikamesi güç kıymettedir. Eser İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasından çıkmıştır (*Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul: İ. Ü. E. F. Yayınları 1942, 2 cilt). Müellifin *Bektaşî Şairleri* (İstanbul 1930) alfabetik sırayla 180 şair ve şiipleri ile yer almaktadır. (genişletilmiş baskısı müellif tarafından 1944 yılında -I ve II. ciltler bir arada- üç cilt olarak yeniden yapılmıştır).

Bu vadide çağdaş iki yayın ise; (i) 10 ciltlik *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*: İlk altı cildi *Hilyetü'l-Evliya* ile *Sıfatü's-Safve'nin* tercümesi iken yedinci cildi ile birlikte ülkemizin seçkin tasavvuf kürsüsü akademisyenlerinden oluşan bir kurula yazdırılmış, Kuşeyri'den günümüze kadar sufilerin hayat hikayelerine yer verilmiştir. (İstanbul: Şule Yayınları, 1995) ve (ii) Mustafa Kara'nın *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı: Hal Tercümeleleri Tarikatlar İstılahları* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005).

Bu başlık altında zikredilebilecek metinlerden bir diğeri ise bir hatırat olan Aşçı İbrahim Dede'nin hatıralarıdır. Memuriyet hayatı boyunca İstanbul'dan Edirne'ye Erzincan'dan Şam'a Hicaz'a uzanan seyahat ve ikametlerde bulunan Aşçı İbrahim Dede (v. 1906) 19. yüzyıl Osmanlı gündelik hayatına dair tasavvufi

yönü ağırlıklı bir hatırat hediye etmiştir. Müellif tasavvuf ile iç içe bir hayat yaşamış, eserinde şeyh efendilerin biyografilerinden tekkedeki fiziki durumdan icra edilen zikirlerine kadar tasavvuf ve tekke hayatına dair içeriden mühim bilgiler vermiştir. *Hatırat* Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (*Aşçı Dede'nin Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, 4 cilt)¹⁹.

III- Tekke Listeleri (Mecmua-i Tekâyalar)

İstanbul'daki tekkelerin tesislerinden, 1925 yılındaki 'sedd'lerine kadar tarikatları, silsile-i meşayihleri, yerleri, zikir günleri, tekkede ikamet edenlerin nüfusları gibi farklı gaye ile hazırlanmış, farklı hacimlerdeki tekke listeleri tekkelerin tarihi sürekliliğinin tespitinde vaz geçilmez kaynaklardan biridir. Sadece bu listeler kullanılarak bile tekkelerin tarihi sürekliliği tespit edilebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilki *Îd-i Adhâda Ocaklar ve Cevâmi ve Medâris ve Zevâyâyâ Tevzi Olunan Kurban Koyunu Defteridir* adındaki, 1119 (1708) tarihli, Kurban Bayramı münasebetiyle ocak, cami, medrese, tekke ve türbelere dağıtılacak olan kurbanlık koyunların adetleri ile verildikleri yerleri gösteren liste ile başlayıp, 30 Kasım 1925'teki 677 sayılı *Tekke ve Zaviyelerin Seddine Dair Kanunun* hemen öncesinde [Eylül-Ekim 1925] dergahların özellikle vakıflar ile ilgili yönlerinin tespiti için düzenlenen *Tekâyâ ve Zevayaya Mahsus Defter* ile nihayete eren -mükerrerleri ve muadilleri bir/tek addedilerek- 23 adet listenin tanıtılıp, bu güne kadar künyeleri verilen ancak hala neşredilmemiş olan üç listenin çevrim-yazısının sunulduğu çalışmamız *Tasavvuf Dergisi*'nde neşredildi ("Mecmua-i Tekayaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri", sayı 27, yıl 2011, ss. 269-320).

Tekke listeleri içerisinde özel bir yeri olan on yıl Meclis-i Meşayih reisliği yapan Ahmed Muhyiddin Efendi'nin (v. 1909) *Tomar-ı Tekâyâ*'yı hususen zikretmeliyiz. İstanbul tekkelerinin kuruluşundan itibaren postnişin olmuş bütün şeyhlerin adları, doğum ve vefat tarihleri hakkında en kapsamlı liste olan eserin müellif tarafından hazırlanmış bilinen iki nüshası var: (i) *Küçük Tomar*: Meraklısının elinde fotokopi nüshadan taranarak pdf formatında dijital ortamda dolaşan bu nüshanın içindekiler kısmı biri tarafımızdan olmak üzere iki farklı makalede neşredildi: Mahmut Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin 'Tomar-ı Tekâyâ'sı", *İstanbul Armağanı* 3, ayrı basım, İstanbul 1997, ss. 259-274 ve Erkan Övüç, "Mecmua-i Tekayaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri", *Tasavvuf*, sayı 27, yıl 2011, ss. 302-313. (ii) *Büyük Tomar*. Varlığını bir kısım yeni araştırmalardan öğrendiğimiz bu nüshanın halen Kadiriyyane'de olduğunu tahmin etmekteyiz.

19 Osmanlı son dönem ve Cumhuriyet devri tekke/tasavvuf tarihinin önemli birincil kaynaklarından olan hatıratlara dair elinizdeki sayıda Hasan Yenilmez tarafından hazırlanan "Cumhuriyet Devri Şeyhlerine Dair Hatırat-Biyografi Kitapları İçin Bir Bibliyografya Denemesi" başlıklı yazıya bakılabilir.

IV- Bina Tarihleri

Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin (v. 1787) *Hadikatü'l-Cevami*'si (1781). Hüseyin Ayvansarayî İstanbul ve çevresini gezerek, ziyaret ettiği cami, tekke, medrese, çeşme, sebil ve bunların vâkıfları, vakf-ı sanileri, mescide minber koymak/koydurmak suretiyle camiye çevirenleri, buralarda çeşitli vakıflar tesis edenleri, hazirelerinde medfun bulunan meşahiri Camiler Bahçesi adını verdiği eserini kaydetmiştir. *Hadika*'ya Ali Satı Efendi tarafından yazılmaya başlanan zeyl 1248'de (1832) başlayıp (53 yıl sonra) 1253'te (1838) bitirilmiş, bu ikinci merhale ile eserin hacmi yaklaşık iki misli genişlerken, ilk nüshada yer alan bazı mescidler çıkarılmış ve bu süre zarfında inşa edilen mescidler ilave edilmiştir. Bu zeylin bitiminden 40 yıl sonra da Süleyman Besim Efendi'nin yaptığı ve "*Dürrehatü'l-Cevami yahud Hadikatü'l-Cevami*" adını verdiği zeyl ile eser 1276 (1859-60) yılına kadar getirilmiştir. Eser, Ahmet Nezih Galitekin tarafından Ali Satı Efendi ve daha önce yayınlanmayan Süleyman Besim Efendi'nin zeylleriyle birlikte neşredilmiştir. Bu neşirde Süleyman Besim Efendi'nin önceki nüshalara yaptığı ekler eseri yayıma hazırlayan tarafından ayrıca belirtilmiş, böylece eser daha kullanılışlı hale getirilmiştir. Künyesi şöyle: Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı, Süleyman Besim, *Hadikatü'l-Cevami*, haz. Ahmed Nezih Galitekin (haz.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001). *Hadika*, topoğrafik bir sıra ile önce sur içi İstanbul'undaki cami ve mescidleri dolaşan ardından bilad-ı selasedeki yapılara yer veren eser birinci derecede bir tasavvuf kaynağı olmamakla birlikte yeri geldiğinde tekkelerden bahsetmesi, yapılardaki tasavvufi unsurları özellikle belirtmesi²⁰ sebebiyle tasavvuf araştırmacıları için de önemli kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir.

Hacı İsmail Beyzade Osman Bey'in 1887 (1304) yılında neşrettiği *Mecmua-i Cevami*'si *Hadika*'nın bir tetimmesi mesabesinde olup, camilerin yanına ilave edilen ve meşihat konulan tekkelerden de bahsettiği için istifade edilmesi gereken bir kaynaktır. Kitap, küçük boy iki cilt olarak 1304'te İstanbul'da basılmış olup, ilk cildi 128; ikinci cildi ise 87 sayfadır. I. ciltte Suriçi İstanbul'undaki 412 cami, 194 mahalle ve 167 tekke ve surharici İstanbul'undaki 38 cami, 7 tekke, 75 hamam ve İstanbul'daki sahabe-i kiram hazeratının isim ve türbelerinin mevkii; II. ciltte Eyüb, Hasköy, Kasımpaşa, Galat, Tophane, Beşiktaş, Boğaziçi, Rumeli ve Anadolu cihetleri ile Üsküdar ve Kadıköy'deki 306 cami, 136 mahalle ve 130 tekke ve İstanbul ve Bilâd-ı Selase'deki toplam ev, dükkan, han, hamam, fırın, çayır, imaret, köprü, bahçe, bostan gibi çok ve çeşitli alanlarda istatistiki bilgileri kaydetmektedir. Eserin günümüz harfleri ile neşri Ahmet Nezih Galitekin tarafından yapılmıştır (*Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, içinde, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003, ss. 19-186).

20 Örneğin Üsküdar'daki Ahmediyye Camii'nin anlatıldığı bölümde bu eserin ilk cuma vaizi olan İsmail Hakkı Bursevî hakkında oldukça malumat verip eserlerinin bir listesini burada nakletmektedir. *Hadika*, s. 206-209.

Askeriyeden olan Mehmed Raif'in (v. 1917) *Mir'ât-ı İstanbul'u* (1896) müellifin şehri adım adım gezerek binaların kitabelerini okuması ve bu suretle üzerinde on yıl çalışması neticesinde ortaya çıkmıştır. Binaların tarih beyitlerinde büyük ölçüde *Hadika'yı* tekrar ederken, *Hadika'nın* sadece tarih beyitlerini nakletmekle yetindiği kitabeleri kamilen naklederek *Hadika'yı* tamamlar. Ayrıca *Hadika'nın* kaleme alınışından sonra inşa edilmiş yapıları da eserine alması önemini bir kat daha arttırmaktadır. İki cilt olarak planlanan eserin ilk cildi Galata ve Anadolu yakasına tahsis edilmiştir (İstanbul Alem Matbaası, 1314/1896). Sur içine ayrılan ikinci cilt yayınlanmadan müsvedde halinde kalmıştır. Eserin ilk cildi yer yer rastlanılan tarih hataları tashih edilerek Hatice Aynur ve Günay Kut tarafından yayınlanmıştır (İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, c. I, 1996).

Vamık Şükrü Altınbaş'ın 25 yılda hazırladığı (1915-1940) ve halen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde (No: HFK0073128) yer alan 8 cilt 6000 sayfalık *Evkâf-ı Ümem Tarihi* adlı eseri adından da anlaşılacağı gibi İslam'ın ilk yıllarından Cumhuriyet dönemine kadar vakıflar, vakıf olarak inşa edilen cami, mescit, tekke, kütüphane gibi yapıları anlatmaktadır. İlk üç cildi Osmanlı dönemine kadarki süreci, 4-7. ciltleri Osmanlı dönemini, 8. cilt de indeksi ihtiva eder. Eser ile ilgili tanıtıcı makale Rifat Günalan tarafından kaleme alınmıştır ("Evkâf-ı Ümem Tarihi'nde Üsküdar Vakıfları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, 11-13 Kasım 2016, İstanbul 2017, I. cilt, 405-455. Sayfa*).

Bu vadiye son olarak kısa adı KUDEB olan Koruma Uygulama ve Denetim Bürolarına da değinmek gerekir. Bürolar, İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediyeleri ve Bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek, denetimlerini yapmak üzere koruma, uygulama ve denetim büroları kurulması hakkında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında kurulmuş birimlerdir. Büroların ilgi sahası tekkelerin de dahil olduğu taşınmaz kültür varlıkları ve bunlardaki her türden tadilat ve tamirat uygulamalarının incelenmesidir.²¹ Ellerindeki arşiv malzemesinin güvenilirliği açısından bu birimler tekke tarihi yazımında hayli önemli bir yerde duruyor.

VI- Seyyahlar/Seyahatnameler

A- Yerli Seyyahlar/Seyahatnameler

Evliya Mehmed Çelebi'nin (v. 1684?) *Seyahatnamesi* (10 cilt). 25 Mart 1611'de (10 Muharrem 1020 İstanbul'da doğan Evliya Çelebi, gördüğünü rivayet ettiği rüya (1040 Muharreminin aşure gecesi, 1630; Yemiş İskelesi civarındaki Ahi Çelebi Cami) üzerine önce İstanbul'dan başlamak üzere gezmeye ve gezip gördüklerini

21 Bu kurulların görev, yetki, işleyiş durumları ile halen (2019) hangi belediyelerde aktif olduklarını öğrenmek için bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44966/koruma-uygulama-ve-denetim-burolari-kudeb.html>

kaydetmeye başlar. İlk İstanbul dışına yapacağı seyahatine kadar (1640) on yıl boyunca İstanbul'u semt semt; camisinden, tekkesine, kahvehanesinden meyhanesine kadar gezer. Osmanlı topraklarını neredeyse karış karış gezen Evliya Çelebi, Türk kültür tarihi açısından önemli bir külliyat niteliğindeki on ciltlik *Seyahatname* adını taşıyan esere imza atmıştır. Bütünüyle İstanbul'a tahsis edilen I. cildin -Çelebi'nin mübalağayı sevmesine rağmen- dönemin tanıklığı açısından yeri doldurulamayacak bir kaynak olduğunu söylemek gerekir. Mesela Üsküdar'da 47 tekleden bahseder, 6'sını kısaca açıklar. Eserin Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan transkripsiyonlu, çevrimyazlı ve sadece metin olarak farklı neşirleri en kullanışlı olanıdır (mesela, Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2 cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

Hocazade Ahmed Hilmi'nin (v. 1914) *Ziyaret-i Evliya'sı* (İstanbul, 1325/1907). Kendisi de Nakşî olan Maarif Nezareti teftiş üyesi Hocazade, İstanbul'daki evliyanın kabirlerini dolaşarak onlar hakkında kısa malumatları bize aktarmıştır. Tekke/türbelerden kısaca bahseden, bazen kitabelerini bazen de ziyaret ettiği yer ve kişi ile ilgili tarih manzumelerine yer vermiştir. 1325 yılında İstanbul'da basılan eserin günümüz harfleri ile Selami Şimşek (İstanbul: Buhara Yayınları, 2005) ve Fatih Başpınar (İstanbul: Hacegan Yayınları 2011) tarafından yapılmış iki neşri vardır.

B- Yabancı Seyyahlar/Seyahatnameler

Yabancı seyyahların en çok ziyaret edip, gezi-gözlem yazısı kaleme aldıkları tarikatlar Mevlevîler ve Rifaîler, tekkeler de İstanbul için, Galata ve Üsküdar Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'dir.²² İlkinde beyaz tennureleri ile biteviye dönenler, (whirling dervishes), diğerinde de kesici-delici aletleri kullanmakta çekinmeyip haykırarak zikredenler (howling dervishes) batıların doğuda aradıkları egzotizmi vermeye fazlasıyla yetiyor olmalıydı. Batılı seyyahlar için ilki dans gösterisine benzetiliyor, diğeri korkunç geliyordu. Kalenderî dervişleri hariç Nakşî, Kadirî ve Halvetî gibi diğer tekkeler ve dervişleri dikkatlerini pek çekmiyordu. Seyahatnamelerin gözle görünür oranda Mevlevîlere ve Galata Mevlevîhanesi'ne dair oluşu seyyahların daha çok Galata ve çevresinde ikamet ettiklerinden ötürü olmalıdır. Yabancı seyahatnamelerin dili çok defa romantik ve abartılıdır. 16. Asırda rastlanan hayranlık içeren üslup devletin güç kaybetmesi ile beraber yerini alaycılığa bırakmıştır. Yabancı seyyahların bilgi kaynakları çok defa kendileri gibi bir seyyah arkadaşları ya da tercümanlarıdır ve bu metinlere daima ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Aşağıda da görüleceği üzere gezi-gözlem yazılarının çoğu Galata Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ne dair olsa da zikir tasvirlerinin yanında derviş gözlemleri ile tasavvufi hayata dair diğer kayıtlar

22 Üsküdar Mevlevîhanesi ile Rifaî Asitanesi'nin bazen birbirine karıştırdıklarını da buraya kaydedelim (Mesela, P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul*, İstanbul Eren Yayınları, 1993, s. 91 ve Nerval, *Doğu'da Seyahat*, trc. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 796).

tekke/tarikat araştırmacılarının mutlaka işine yarayacak ayrıntılar içermektedir. Şimdi taramalarımız sırasında karşılaştığımız seyahatnamelere bir göz atalım:

1655'te İstanbul'a gelen Fransız gezgin Jean Thèvenot (1633-1667) adını vermesi de Galata Mevlevîhanesi'ne giderek ayin-i şerifi sade ve önyargısız bir dille aktarmıştır.²³ IV. Mehmed döneminde (hd 1648-1687) Büyük Britanya Kralının elçisi Winchesley Kontu'nun katibi ve silahları olarak İstanbul'a gelen Paul Ricaut'un (1629-1700) aktarımları ithamlar ile doludur. Genel olarak tasavvuf ve tarikatları Hristiyanlık ve Musevîliğin bir taklidi olarak gören gezgin Mevlevîliği Nakşîlikten doğan bir kol olarak göstermektedir.²⁴ İsveçli Claes Ralamb (1622-1698) tasavvufî hayat/tarikat konusunda aşağılayıcı ifadelere yer vermeden muhtemelen Galata Mevlevîhanesi'nde gördüğü mevlevî ayinini sade bir şekilde anlatmaktadır. Dervişleri rahip olarak anması muhatabına kendi dilindeki bir kavram ile seslenmekten ileri geliyor olmalıdır.²⁵ Keza İngiliz Lady Montagu (1689-1762) da Ralamb'dan 60 yıl sonra yazdığı mektubunda (41. mektup) katıldığı Mevlevî ayinin sade bir şekilde tasvir ediyor.²⁶

Topçu mühendisi olarak eğitim gördükten sonra, İstanbul'a Fransa elçisi tercümanı olarak gelen ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un kuruluşunda önemli katkılarda bulunan Baron De Tott (1733-1793) bütün dervişleri afyon müptehliği ile itham edip, ikiye ayırdığı dervişleri ilk sırasına Mevlevî koyar. Bunlar hoş bir müziğin tatlı nameleri ile dönmektedir. İkinci gruptaki "tahta tepen dervişler"

23 Eserin (*Voyage du Levant*, Paris 1980) 3 tercümesi vardır: (i) Reşat Ekrem Koçu, *1655-1656'da İstanbul ve Türkiye*, İstanbul: Çığır Kitabevi 1939, 56 s. (eksik tercümedir), (ii) Nuray Yıldız, *1655-1656'da Türkiye*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1978, s. 133-5 ve en yenisi (iii) Ali Berktaş, *Thevenot Seyahatnamesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi 2009, s. 102-3.

24 Bu eserin 2 tercümesi var: (i) M. Reşat Uzmen, *Türklerin Siyasi Düsturları*, İstanbul Gazetesi Yayınları, t.y., s. 215 vd., yeni baskı İstanbul: Ad Yayıncılık 1996, 135 vd., (ii) Halil İnalıcık ile Nihan Özyıldırım'ın tercümesi ise giriş ve dipnotlar ile zenginleştirilmiştir. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, ss. 189-236.

25 Bernt Brendemon, "İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi-Tebliğler-*, 3-5 Mayıs 1987, s. 260-1. Makale yazarı bu bilgilerin Ralamb'ın 200 sayfalık son derece detaylı günlük defterinin 18 sayfalık ekinde yer aldığını belirtiyor. Ralamb'ın eserin Türkçeye çevrildi (*İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, Orijinal adı: *A Relation Of A Journey To Constantinople*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi 2008) ancak bu eserde ilgili ek yer almıyor.

Ayrıca Brendemon, Bernt, "İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi-Tebliğler-*, 3-5 Mayıs 1987, s. 260-1. Ralamb 1657-1658 yıllarında İstanbul'da bulunmuştur.

26 Orijinal adı: *Letters from Turkey (1716-1718)*. Bu eserin 2 tercümesi var: (i) Ahmet Refik, İstanbul Hilmi Kitaphanesi 1933, ss. 128-9 ve aynı adla yeni neşri, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 114-5, (ii) Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, y.y., t.y., ss. 128-9, ve (iii) Bedriye Şanda, *Türkiye'den Mektuplar*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1973.

daha hüzünlü ve vahşidirler. Bununla kastettiği Rifaî dervişleri, “kırlarda dolaşan başka dervişler” de Kalendirîler olmalıdır.²⁷

Slav arkeolojisinin kurucusu olarak bilinen Leh yazar Jan Potocki (v. 1815) 1784’te yayınladığı eserinde isim vermeden Rifaî Asitanesi’ndeki ‘bürhan’ gösterisinden bahseder.²⁸ Bu, Rifaî Asitanesi’ndeki zikre dair yabancı seyyahlar arasında tespit edebildiğimiz ilk gözlemdir. 18. yüzyılın sonlarında Fransız hükümeti adına gezi ve gözlemlerde bulunmak için İstanbul’a gelen (1790) Antonie Olivier, bu esnada Rifaî Asitanesini de ziyaret etmiş, muhtemelen rehberlerinden edindiği önyargılarla ayine iştirak etmiştir.²⁹

Fransız elçi Choiseul Gouffier’in himayesinde gemi rahipliği göreviyle 1794 yılında İstanbul’a gelen ve burada bir-bir buçuk ay kalan Guillaume Martin Mevlevî, Bektaşî ve Rifaî dervişlerinden kısaca bahseder. Galata Mevlevihanesi’deki ayinden zevk almışken 10-12 kişilik bir grupla gittiği Rifaî Asitanesi’ndeki zikirden dehşete düşmüştür.³⁰ Ermeni asıllı İsveç vatandaşı aynı zamanda İsveç’in İstanbul elçiliğinde vazifeli Muradgea D’Ohsson (Muradcan Tosunyan) (1795-1799) sadece Mevlevîlerden ve onların musikiye olan düşkünlüklerinden kısaca bahseder.³¹

Rifaî Asitanesi’ne 1821’de gelen İngiliz John Carne (v. 1844) de izlediği ‘bürhan’ zikrinden rahatsız olmuş ve bunu riyakarlık olarak nitelemiştir.³² İrlandalı doktor, tarihçi ve yazar Richard Robert Madden (1798-1886) 1824’ten sonra bulunduğu İstanbul’da dervişlerden de bahsetmiş, onları İtalya’daki keşiflere benzetmiştir.³³ İstanbul’a 1829’da ayak basan İngiliz deniz subayı S. Adulphus Slade’nin Rifaî Asitanesi’ndeki 2 saat kadar süren ayini tasvir eder.³⁴

27 *Türkler-18. Yüzyülda-*, (Orijinal adı *Memoires sur les Turcs et les Tartares*), çev. Mehmet R. Uzmen, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y., s. 75.

28 *Voyages en Turquie et en Egypte faits en l’année 1784’dan* (Varsovie - Paris: Royez, 1788), aktaran Thierry Zarcone, “Western Visual Representations of Dervishes from the 14th Century to Early 20th”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 6 (March 2013), s. 53.

29 Toplam üç cilt olan eserin (*Voyage dans l’Empire Othoman, l’Egypte et la Perse*) Türkiye ile ilgili kısmı Oğuz Gökmen (*Türkiye Seyahatnamesi/1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, Ankara 1977, ss. 37-40) ve Aloda Kaplan (*18. yüzyülda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2007, ss. 56-59) tarafından tercüme edilmiştir.

30 *İstanbul’a Seyahat*, (Orijinal adı *Voyage a Constantinople*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İstiklal Kitabevi 2007, ss. 127-131.

31 Muradgea D’ohsson, *18. Yüzyüil Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y., s. 244.

32 John Carne, *Letters from the Easttan* (London 1826) aktaran Muharrem Varol, “Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâi Âsitânesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 719.

33 *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826 and 1827*dan aktaran Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007, s. 240.

34 S. Adulphus Slade, *Records of Travels in Greece and Turkey*den (London 1833, II, 279 vd.) aktaran Muharrem Varol, “Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâi ♦

1830'lardan sonra İstanbul'da bulunan Commodore Perlig işkence aletleri olarak nitelediği burhan zikrinin aletlerini sayar, tekkede alınan "bahşiş"lerden şikayet eder.³⁵ 1833'un baharında Galata'da Mevlvî, Üsküdar'da da Rifaî ayinine iştirak eden John Auldjo (1805-1886), ilkini manasız diğerinin tuhaf zikirlerini hayli eğlenceli bulmuştur³⁶

İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olan babası Thomas Pardoe'nin İstanbul vazifesi sayesinde İstanbul'a gelen Miss Julia Pardoe'nun (v. 1862) bu ziyareti Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşı devletin Ruslar ile imzaladığı Hünkar İskelesi Antlaşması'nın (1833) akabinde Osmanlı-Rus yakınlaşmasının hakim olduğu bir ortamda gerçekleşir. Seyyahın neredeyse her gördüğünü en egzotik, gizemli, en güzel olarak tasvir eden, her duyduğunu ve gördüğünü tek doğru olarak nakleden romantik ve mübalağalı üslubu hesaba katılmalıdır. Gezgin Galata Mevlvîhanesi ile Rifaî Asitanesi'ndeki zikirlere iştirak etmiş, selefleri gibi ilkini daha etkileyici, ikincisini de daha ürpertici bulmuştur.³⁷

Yazdığı çocuk masalları ile meşhur Danimarkalı seyyah Hans Christian Andersen (v. 1875) 1842'de Osmanlı topraklarına İzmir'den giriş yapar. İstanbul'da iştirak ettiği Galata Mevlvîhanesi (s. 110) ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ndeki (s. 104-108) zikre dair gözlemlerini tafsilatı ile anlatır.³⁸

19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da Galata Mevlvîhanesi şeyhi Kudretullah Dede (meşihat yılları 1816-1871) ile görüşen Charles White (1793-1861) hazretten sitayişle bahseder.³⁹ Hemen aynı tarihlerde Mevlvîhane'ye gelen ve Kudretullah

Âsîtanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 720.

35 Commodore Perlig, *Constantinople and Its Environs in a Series of Lettersten* (1835) aktaran Muharrem Varol, "Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâî Âsîtanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 720.

36 John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*den (London 1835) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy, 130, ss. 122 ve Muharrem Varol, "Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâî Âsîtanesi, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, s. 719-720.

37 Eserin dilimizde iki tercümesi var: (i) çev. Bedriye Şanda, *Yabancı Gözü İle 125 Yıl Önce İstanbul Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekleri*, İstanbul: İnkılap Ve Aka Kitabevleri 1967 ve (ii) çev. Banu Büyükkal, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, 543 s. ile *Sultanlar Şehri İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

38 Yazarın bu gözlemleri bir seçki çalışmada dilimize aktarılmıştır: K. Hamsun - H.C. Andersen, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler Syvertsen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

39 Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*ten (c. I, Second Edition, London, 1846) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy. 130, s. 119.

Dede'den etkilenen bir diğer gezginimiz de John (Price) Durbin'dir (1800-1876).⁴⁰ İngiliz edip Albert R. Smith (v. 1860) Galata Mevlevîhanesi ile Üsküdar Rifaî Asitanesi'ndeki zikre iştirak etmiş, ilkinin dans eden diğerini uluyan dervişler olarak nitelemiştir. Eserde bir de mevlevî derviş tiplemesine yer verilmiştir.⁴¹

Fransız şair ve yazar Gerard de Nerval Türkiye, Suriye ve Mısır'ı kapsayan doğu yolculuğuna 1842'de başlar. İstanbul'da üç ay sürecek olan ikametindeki gözlemlerini eserinin "Ramazan Geceleri" başlıklı son bölümde kaydeder. Bu bölümün adından da anlaşılacağı gibi "Dervişler" kısmı tekkeler ile ilgilidir. Üsküdar'ın İstanbul'un Avrupaî havasından uzak, eski Türk geleneklerinin diri olmasından ötürü Anadolu havasına vurgu yapan yazar, genel bir yargı olarak tekkeleri dinin diğer müesseselerinden daha müsamahakar gördüğünü dile getirir. Tasavvufun menşei, tekkeler ve dervişler hakkında söyledikleri, basit, kulaktan dolma, hatalarla doludur. Müellifin "Haykıran dervişlerin tekkesi" dediği Üsküdar Mevlevîhanesi'dir. Pera'daki ayinden sonra burada da ayine iştirak etmiştir. Davranışlarını garip, ayini de etkileyicilikten uzak olduğunu belirterek bahsi kapatır.⁴² Nerval'in Üsküdar'a gelip Rifaî Asitanesi'ne uğramaması rehberinden kaynaklanıyor olmalıdır. 19. yüzyılın ortalarında hem Galata'yı hem de Rifaî Asitanesi'ni ziyaret eden Stephen Olin'in (v. 1851) zikir tasvirleri dikkat çekicidir, kanaatleri ise selefleri ile benzer niteliktedir.⁴³

1850 yılında İstanbul'da bulunan Madame Bovary'nin yazarı Fransız gezgin Gustave Flaubert (v. 1880) seyahatnamesinin 'İstanbul' bölümünde seleflerinin izinde giderek tekkelerden sadece Galata Mevlevîhanesi ile Rifaî Asitanesi'ni ziyaret etmiş, ilkinin halk balosuna benzetirken diğerinin tasvirinde seleflerinden daha munis ifadeler kullanmıştır.⁴⁴

Nerval'in arkadaşı olan Theophile Gautier (v.1872) arkadaşından yaklaşık beş yıl sonra 1856'da İstanbul'a gelir ve yine selefleri gibi sadece Mevlevî ile Rifaîler

40 John (Price) Durbin, *Observations in the Eastten* (c. II, New York, 1845) aktaran Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyâhların Gözüyle Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), sy. 130, s. 119.

41 Albert Smith, *İstanbul'da Bir Ay*, (Orijinal adı: *A Month at Constantinople*), çev. Mehmet Şefik Erkek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2015, s. 109-113 ve 139-140.

42 Yazar, Fransa'ya döndükten sonra tüm yazılarını *Voyage de Orient* (1851) adıyla iki ciltlik kitabında toplar. Nerval'in eserinin biri eksik beş tercümesi vardır: i) *Doğuya Yolculuk*, trc. Nurullah Berk, 1974. 142 s.; ii) *Muhteşem İstanbul*, trc. Refik Özdek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1974, 204 s.; iii) *Doğuya Seyahat : Ramazan Geceleri*, trc. Muharrem Taşcıoğlu, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984, İkinci baskı 2002, 286 s.; iv) *Doğu'ya Yolculuk*, trc. Nihan Özyıldırım, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, 2 cilt; *Doğu'da Seyahat*, trc. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, 796 s.

43 Stephen Olin, *Greece and The Golden Horn*, NewYork 1854, s. 258-264, ayıca Varol, *agm*, s. 721-2. Eser dilimize henüz çevrilmedi.

44 *Doğu Seyahati*, çev. Z. Canan Özatalay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 353-356.

ile ilgilenir. Mevlevîhanelerden Galata Mevlevîhanesi'ni, Rifaîlerden Üsküdar'daki Rifaî Asitanesi'ni ziyaret eder, tekkeleri ve zikirlerini ayrıntıları ile tasvir eder.⁴⁵

İtalyan asıllı Edmondo de Amicis (v. 1908) seyahatnamesinin (*Costantinopoli 1874*) "Dervişler" başlıklı bölümde Üsküdar Mevlevîhanesi'nde iştirak ettiği ayin-i şerife dair, içeriğinden ziyade hislerini paylaşmıştır. Amicis'e göre dervişler coşkuntuktan uzak, hatta sahtekardır. Nerval gibi Amicis'in de bu bölümde ayin-i şerife dair gözlemlerinin hemen evvelinde Üsküdar'da büyükmezarlıktan (Karacaahmet) bahsetmesi modern araştırmacıların gözlemlerinin Üsküdar Rifaî Asitanesi'ne ait olduğu hissine kapılmalarına sebep olduğu açıktır. Eser C. Biseo'nun Mevlevî ve Rifaî derviş ve ayin-i şerif çizimleri ile zenginleştirilmiştir.⁴⁶ Vicente Blasco Ibanez, 1907 yılında İstanbul'a gelmiş, Mevlevî ayinine iştirakten sonra Rifaî Asitanesi'ndeki zikre katılmış. Buradaki ayini tafsilatıyla ve dehşet içinde kalarak tasvir etmiştir.⁴⁷

İngiliz sefaretine tayin olan babası ile İstanbul'a gelen ve burada çeyrek asırdan fazla ikamet eden Dorina L. Neave seyahatnamesinde Türkiye'de kolları ile birlikte 161 tarikatın olduğunu İstanbul'da bilinen 258 tekkenin bulunduğunu kaydeder. Selefleri gibi en çok tanınan derviş zümresi olarak Mevlevî, Bektaşî ve Rifaîleri sayar. Galata'daki Mevlevî ayinine iştirak eden yazar, bu kadar süren ikametine rağmen duyduklarından ötürü Rifaî Asitanesi'ne gitmek istemez ve konuyu sadece duyduklarını nakletmekle geçiştirir.⁴⁸

1908'de İstanbul'da olan Anna Grosser Rilke her iki tekkeyi de ziyaret etmiş, ilkinden etkilenmiş diğesinde ise ayinin dehşetinden bayılmak üzereyken dışarı çıkarılmıştır.⁴⁹

İstanbul Belediyesi ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin teşvikiyle Galatasaray Lisesi muallimi Ernest Mamboury yabancı seyyahlar için 1925 yılında Fransızca *Constantinople Guide Touristique* adlı bir rehber hazırladı.⁵⁰ Mamboury rehberinin

45 Eserin iki tercümesi var: i) Nurullah Berk, *İstanbul*, İstanbul: Apa Ofset 1971 ve ii) Nuriye Yiğiter, *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, İstanbul: Profil yayıncılık, 2007.

46 Eserin dilimizde üç çevirisi vardır: i) Reşad Ekrem Koçu (*1874'te İstanbul*, İstanbul: Çığır Kitabevi, 1938. 51 s.), ii) Prof. Dr. Beynün Akyavaş (*İstanbul*, Ankara: TTK Yayınları, 1993, 399 s.), iii) Filiz Özdem (*İstanbul*, İstanbul: YKY 2010, 347 s.).

47 Vicente Blasco Ibanez, *Fırtınadan Önce Şark*, (Orjinal adı *Oriente*), çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 122-126.

48 Eserin iki tercümesi var: (i) *Eski İstanbul'da Hayat*, çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1978, s. 104-107 ve (ii) *Sultan Abdulhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları, İstanbul 2008, ss. 90-91.

49 Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada*. (Orijinal adı: *Nie Verwehte Klänge*), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 225-227.

50 Büyük bir teveccühle karşılanan eser aynı yıl Türkçe (Osmanlıca) olarak da yayınlanmıştır (*İstanbul: Rehber-i Seyyahin*, İstanbul: Risto ve Mahdumu Neşriyatı, 1925, 561 s.). Eser daha sonra İngilizce ve Almanca olarak da yayınlanacaktır. Aynur Demiriz tarafından İstanbul Rehber-i Seyyahin ve Ernest Mamboury (Transkripsiyon ve değerlendirme), adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul Üniversitesi, 2012).

“Dervişler” bölümü (ss. 357-363) tekke ve tasavvufa dair kulaktan dolma bilgiler, bir tekkedeki müşadesini tüm tekkelere genellemek gibi benzerlerini diğer Batılı seyyahlarda sıkça gördüğümüz sathi malumatlar ile başlar. Hal-i hazırda altı tarikat olduğunu ifade etse de (Mevlevî, Bektaşî, Halvetî, Celvetî, Sadî, Nakşî) bunlardan yalnız Mevlevî ve Rifaî tekkelere gezilmesini tavsiye eder. Adresini tarif ettiği üç tekke (Galata Mevlevîhanesi, Kasımpaşa Rifaî Tekkesi ve Üsküdar Rifaî Asitanesi), zikrini anlattığı iki tarikat vardır: Mevlevîler ve Rifaîler. Bir de kısaca Bektaşîlerden ve onların 1826’da yaşadıklarından bahseder.

Seyyahlar içinde Danimarkalı psikolog Carl Vett’in ayrı bir yeri vardır. 1925 yılında tekkelere kapatılmasının arefesinde bir süre Kelami Dergahı’nda Şeyh Esad Erbili’nin misafiri olarak ikamet etmiş, bu sırada Mevlevîhane ile Rifaî Asitanesi’ni ziyaret etmiş, intibalarını gözlemlerini objektif olarak izaha çalışmıştır.⁵¹

II. Arşiv Belgeleri

A- Resmi Arşivler

Tekke ve müştemilatlarındaki vazifeler için tayinler, aziller; binalar için tamirler ve ihyalar; mukimler ve ziyaretçiler için atıye, taammîye ve ihsanlara dair resmi vesikalar Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır. Arşivde konumuz ile ilgili belgenin türü ile karar mercii müesseselerin hangileri olduğunda belirleyici tarih 1826’dır. İlk hanedan vakıflarını tek elden yönetmek için 1826 tarihinde kurulan Evkâf-ı Hümayun Nezareti’nin yetkileri zamanla genişletilerek ülke dahilindeki tüm vakıflara teşmil edilmiştir. Özetle, daha evvel vakfiyelerinin gereği olarak yapılan tayin, tamir vb. iş ve işlemler tür, süre ve usul açısından büsbütün değişecektir. Bu bakımdan özellikle 1826 sonrası için Osmanlı Arşivi en önemli belge havuzlarından birisini/birincisini teşkil ettiği aşikardır. Müteakip başlıklarda konu açısından nisbeten daha spesifik arşiv belge havuzlarına temas edilecektir.

1- Vakfiyeler

Tekke ve müştemilatının kimler tarafından nasıl idare edileceği; gelir ve giderler üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunulacağı vâkıf tarafından vakıf senedinde (*vakfiye*) beyan edilir. Bu merkezi rolünden ötürü vakfiyeler tekke tarihi araştırmalarında vazgeçilemez kaynaklarındandır.

Vakfiyeler karşımıza çok farklı yerlerde çıkabilmektedir: Şerîyye sicilleri, arşivler (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye Kütüphanesi vb.), müstakil vakfiye eserleri vd. Bunların içinde en geniş arşiv şüphesiz ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’dir. Vakıf Kayıtlar Arşivi’nde halen 2370 adet vakfiye ve kütük

51 Bu eserin iki tercümesi var: (i) Ethem Cebecioğlu, *Dervişler Arasında İki Hafta*, İstanbul: Kaknus Yayınları, 2004, s. 29-43 ve (ii) Ercüment Asil, Haşim Koç, *Tekke Günlüğü*, Ankara: Elest Yayınları, 2004, s. 22-42.

defteri bulunmakta olup, bu defterlerde 27.021 adet vakfiye ve benzeri belgenin yanında, çeşitli işlemlere ait belgeler bulunmaktadır.⁵²

Tekke vakfiyesi neşirlerine iki örnek olarak, Ekrem Işın'ın, "Yenikapı Mevlevîhânesi'nin İki Vakfiyesi"1 (*İstanbul Araştırmaları*, Sayı: 3, İstanbul 1997) ve Hamit Er'in, "Bir Eğitim Kurumu Olan: Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi" (*Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 11, s. 139-150) verilebilir..

İstanbul tekkelerinin 1925'teki durumunu (8 husus: tekkenin adı, vâkîfı, yeri, şeyh-i hâzırı, şeyhin vâkîfın neslinden olup olmadığı, meşrutahanesi olup olmadığı, vakfiyenin özeti, vakfiyenin kayıtlı olduğu yeri) bildiren *1341 Defteri* hayli önemli bir belgedir. Bu defterin tanıtımı, Üsküdar ve Eyüp cihetinin neşri şu yayınlarda tarafımızdan yapılmıştır: ("1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2016, cilt: XVII, sayı: 38, s. 55-113 ve "1341 Defterine Göre 1925'te Eyüp Tekkeleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2016, cilt: XVIII, sayı: 39-40, s. 163-212).

2- Meclis-i Meşayih Arşivi

19. yüzyıl devletin klasik devir kurumları, onların işleyişleri üzerinde merkezîyetçilik lehine ıslahatlarda bulunduğu bir yüzyıldır. Daha evvel vakfiyelerinde belirtilen esaslar çerçevesinde yönetilirken, Sultan II. Mahmut'un, 1812 (1227) tarihli fermanıyla (*BOA*, Cevdet Evkaf, No: 11874) ilkin 'merkez tekke/asitane' uygulaması ile taşradaki bütün tekke, zaviye ve hankâhlar hem zahiren hem de hukuken İstanbul'daki dergahlarına bağlanmış oldular. Böylece asitane dergahından izin/tasdik almadan ve bunu Şeyhülislamlığa tasdik ettirmeden taşrada hiç kimse şeyhlik/halifelik yapamaz; tekke açamaz olmuştur. 1826 tarihinde ilkin sultanlara ve hanedan mensuplarına ait dağınmık bir vaziyette bulunan vakıfların tek elden idaresi maksadıyla kurulan Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin görev ve yetkileri zamanla tüm vakıfları kapsamız sonuçta o zamana değin mütevelliler eliyle denetlenen bu vakıfların mali denetimi de devletin eline geçmiştir. Bu uygulamalar taraflar arasında gerilimli ilişkileri beraberinde getirmiş olacak ki, çözüm için 1866 yılında Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi'nin önderliğinde Meclis-i Meşayih müessesesi ihdas edilmiştir. Bu müessese ile birlikte tekkelerdeki şeyh atamalarından, haklarındaki şikayetlere varıncaya kadar pek çok mesele bu kuruma havale edilecektir. Arşiv Süleymaniye'deki İstanbul Müftülüğü'nde yer alan arşiv biriminde kullanıma hazırdır. Arşivde araştırma yapmak için herhangi bir ön şart aranmamaktadır. Belgelerin tamamı bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Arşivin tamamının günümüz harfleri ile neşrinin Ali Vasfi Kurt tarafından tamamlandığını öğrendiğimiz çalışma henüz (Eylül 2019) neşredilmedi.

52 <https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-1%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-kay%C4%B1tlar%C4%B1-ar%C5%9Fivi/vakfiye-ar%C5%9Fivi, 03/08/2018>.

Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu adıyla araştırmacıların hizmetine sunulan arşivin tanıtımı için Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt'un hazırladıkları arşiv kataloğuna (*Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları 2006, ss. 145-150) ve İstanbul Müftülüğü'nün neşrettiği *Din ve Hayat Dergisi*nin ilgili sayısına (sy. 34, 2018) bakılabilir.⁵³

3- Kuyud-ı Kadime Arşivi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar arazi ile ilgili her türlü tasarrufun yeri ve bu tasarruflara dair her türlü defter ve belgenin muhafaza edildiği birim Defterhane'dir. İlk defa Fatih'in Kanunnamesi'nde rastlanılan, Defter Emini'nin idaresindeki Defterhane, tımar sistemi yerine iltizam sistemine geçilmesi, bürokrasinin Divan-ı Hümayun'dan Babıali'ye kayması ile önemi azalsa da devletin en mühim arşivi olarak önemini korumuştur.

Bir tür sayım ameliyesi olan bu tahrirler yeni fethedilen bölgeler için hazırlanır; bir yerdeki büyük gelir artma veya azalması, nüfustaki artış veya azalış, göçler gibi durumlarda da yenilenirdi. Bu bölgesel tahrirlere ilaveten III. Murad Devri'ne kadar her padişah döneminde yenilenmiştir.

Tahrir ameliyesi tamamlandığında üç türde defter ortaya çıkar: i) mufassal, ii) icmal ve iii) evkaf defterleridir. Tahriri yapılan yerdeki vakıflar ayrı bir defter düzenlenmesini gerektirmeyecek hacimde ise genellikle mufassal defterin son kısmında yer alır. Defterhanede tahrir defterlerinden başka ruznâmçe, derdest, cebe, yoklama ile kal'a ve mustahfızan, a'şar, defterhane memurlarının sicil defterleri gibi hususi gayeli defterler de yer alır. Bunlar arasında konumuz açısından en mühim olanı da idareci sınıf ile ilmiye sınıfından üst düzey devlet görevlilerinin tanzim ettiği vakıflara ait vakıfname, mülkname, hududname vb. kayıtların olduğu defter ve belgeleri ihtiva eden Vakf-ı Cedid defter ve belgeleridir. Özetle toprağın mülkiyeti, tasarrufu, halkın yükümlülükleri gibi kayıtların yer aldığı "Tahrir Defterleri" veya "Defter-i Hâkânî" adı verilen arşiv bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi bünyesinde yer almaktadır. İlgili arşivin tanıtımı ve muhtevasına ilişkin bir rehber Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nce hazırlanmıştır.⁵⁴

Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin (KK) tekke tarihi çalışmalarına katkısı mufassal ve evkaf ve vakf-ı cedid defterlerinde yer alan tekke vakıfları, onların vakfiye suretleri, vakfın tasarrufunda olan menkul ve gayr-i menkullerinin dökümü gibi mühim kayıtlardır. Mesela; Vakf-ı Cedid Defter'inden Muharrem 795 tarihli "Karahisar-ı

53 <https://istanbul.diyaret.gov.tr/Sayfalar/JournalList.aspx?ContentCategory=din-ve-hayat&MenuCategory=Kurumsal>, 03/04/2019.

54 Biz de tanıtımlarda bu rehberi kullandık. https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/4-kuyud-i_kadime_arsiv_katalogu.pdf, 03/08/2018.

Sâhib'de vâki' Mevlevihânenin vakfiye sureti" (no: TKG.KK.VKF. Cd.3), Midilli Mufassal Defteri'nin son kısmında yer alan Ramazan 1033 tarihli, Şeyh Mahmud Efendi'ye ait Mülkname-i Hümâyûn (TKG.KK.VKF. Cd.57) veya Muş'ta Şeyh Mehmed Mehdi'nin Molla Kindi namıyla maruf zaviyesine vakfedilen mezralar hakkında 22 Zilhicce 1294 tarihli ferman (no: TKG. KK. FRM.21), biri Tosya'da Mustafa Efendi Tekkesi (no: TKG.KK.PNŞ.1), diğeri Bağdat'ta Kadirî Abdros Dergahı'na (no: TKG.KK.PNŞ.2) ait olmak üzere iki postnişinlik belgesi gibi.

B- Şahsi Arşivler

Tekke/Tasavvuf tarihi araştırmaları için önemli kaynak gruplarından birisini de kişisel arşivler oluşturmaktadır. Süheyl Ünver, İbrahim Hakkı Konyalı gibi zevatın şahsi gayretleriyle bir araya getirerek amme hizmetine sundukları bu tür koleksiyonların araştırmalar açısından ihtiva ettiği öneme işaret etmek için oldukça önemli bir koleksiyonu, Revnakoğlu arşivini etraflı bir şekilde tanıtmakta fayda var.

1- Cemaleddin Server Revnakoğlu ve Arşivi (v. 1968)

Cemaleddin Server Revnakoğlu (Üstünbaşoğlu) 1912 İstanbul doğumludur. Fatih Fethiye'deki Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi, Galatasaray Lisesi ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Eğitimi sırasında özel dersler aldı. Hakkı Tarık Us, Kilisli Muallim Rifat Bilge, Hüseyin Kazım Kadri, İsmail Saip Sencer, Ömer Ferid Kam, Ahmet Remzi Akyürek, İsmail Fenni Ertuğrul, Tahirü'l-Mevlevi ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi dönemin önde gelen ilim ve fikir adamlarının sohbetlerine iştirak etti.

Revnakoğlu, 1941 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu adına Türk ve İslam kitabelerini tetkik ve tespit heyetinde, 1952'de İstanbul Vilayeti Merkadlar Komisyonunda yer almış, İstanbul Belediyesi'nde eski eserler uzmanı olarak görev yapmıştır. Askerlik ve ardından ilk vazifesi vesilesiyle gittiği Erzurum'da kaldığı beş yıllık süre boyunca Erzurum meşhurlarının hayat hikayelerini derlemiş, bunları yerel gazete ve dergilerde neşretmiştir. İstanbul'a dönüşünde Hakkı Tarık Us'un delaletiyle *Vakit*, *Uyanış (Servet-i Fünun)*, *Yenigün*, *Yeni Sabah*, *Vakit*, *Son Telgraf*, *Zaman*, *Ramazan*, *Aylık Ansiklopedi*, *Tarih Dünyası*, *Tarih Konuşuyor*, *Yeni Tarih Dünyası*, *Coğrafya Dünyası*, *İslam Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *İş ve Düşünce*, gibi gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. *Tarih Dünyası*, *Yeni Tarih Dünyası*, *İslam Mecmuası* ve *Tarih Konuşuyor* dergilerindeki tefrikaları ses getirmiştir. Yazılarında kullandığı müstear isimler şunlardır: "Şeyh Cemalullah", "Revnakullah", "Ecmel Bülend", "Neyyir Sabih", "İbnü'l-Muhtar", "Muhtaroğlu", "Üstünbaşoğlu", "Galatasaraylı", "Hiç" ve "Hiç".

Revnakoğlu'nun İlk yazısı 1928 yılında *Milliyette* çıkan bir tiyatro tenkididir. Tiyatro, tasavvuf, tarikatlar ve tekkeler, folklor, biyografi ve edebiyat tarihi (toplam 178 makale) 40 yıl süren yazı hayatının ana başlıklarıdır. Merhumun biri yarım kalmış, biri makalelerinden derlenmiş 4 kitabı bulunmaktadır. Bunlar da:

Yemen İllerinde Veysel Karanî (Şeyh Cemalullah imzasıyla, İstanbul 1959 ve haz. İsmail Dervişoğlu, Mehmet Doğan Bayın, İstanbul: Köprü Kitapları 2011).

Erzurumlu İbrâhim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi (İstanbul Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği 1961 ve haz. İsmail Dervişoğlu, Hasan Sevil, İstanbul: İlk Harf Yayınevi 2011).

Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü (haz. M. Doğan Bayın, İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı 2003). Eser Revnakoğlu'nun çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerinden derlenmiş bir çalışmadır.

Türk İslam Âleminde Tarikatlar Tarihi Mecmuası. Müellifin şah eseridir, denebilir. Her biri aylık olarak neşredilecek mecmua formatında, ilk cildinde “alfabetik bir liste halinde tarikatların 103 kolu sıralanarak bütün kollar hakkında ilerleyen zamanlarda gerekli malumatların verileceği” müjdesi verilen bu proje yalnız ilk iki fasikülünün yayınlanması ile akim kalmıştır. Her biri 18 sayfadan ibaret, A4 kâğıt ebatlarında neşredilen formların ilki 5 Haziran ikincisi ise 5 Temmuz 1966 tarihini taşır.⁵⁵ 28 Eylül 1968'de vefat eden Revnakoğlu Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı Mezarlığında toprağa verilir.

Merhumun kendi çalışmaları için oluşturduğu arşivi vefatından sonra -çocuğu olmadığından- Abdülbaki Gölpinarlı ve Turgut Kut'un tavassutuyla ilkin Galata Mevlevihanesi Divan Edebiyatı Müzesi Arşivi'ne kazandırılmış, 2007 yılında ise şimdiki yerine, Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Arşivin büyük bölümü bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ancak bu aktarım sırasında vesikaların sıra numaralarına özen gösterilmemiştir. Bilgisayar ortamındaki fihristi de eski, eksik ve yetersizdir. Mesela, 12 no'lu dosyanın (veya zarfın) içinde hiç ilgisi olmayan Tophane Kılıç Ali Paşa Haziresi'ne dair bir vesika girmiş (görüntü no: 63) fihristte buna yer verilmemiştir. Fihristteki yer yer gözlenen imla hatalarının ise araştırmacıları yanıltacağı muhakkaktır. Bu hatalara bir örnek olarak fihristteki “İstanbul Tekyeleri ve saiki” başlığı verilebilir. Öte yandan söz gelimi bir tekke birden fazla dosyada yer alabiliyor. Nasuhi Tekkesi (no: 54 ve 66) gibi. Yine birbirini ardına gelmesi gereken evrak bazen sondan başa, bazen de arada başka evrak girmiş şekilde yer alabilmektedir. Evrakların ancak bazılarında sıra numarası vardır. Bu durum kaynak göstermede karışıklığa sebep olabilmektedir. Mesela 139 numaralı zarfta yer alan numara verilmiş evrakın sıralaması: 155, 154, 156 şeklindedir. Biz de kaynak göstermede bu görüntü sırasını kullandık.

Revnakoğlu bu arşivini *Türk İslam Âleminde Tarikatlar Tarihi Mecmuası* isimli büyük projesi için oluşturmaktaydı. Bunun için bir afiş dahi hazırlanmıştı. Afişte;

55 Revnakoğlu ile ilgili bilgileri bu kaynaktan derledik: Selim Selimoğlu, “Cemalettin Server Revnakoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Folklor Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015. Revnakoğlu ile ilgili şu tv programına da bakılabilir: <https://www.youtube.com/watch?v=hujt5l5AeyM>, 17.04.2019.

“5 Haziranda Çıkıyor

Türk-İslam Aleminde Tarikatlar Tarihi

Yazan Cemaletdin Server Revnakoğlu,

Bütün Adab ve Erkan Öncelikleri ve Özellikleri ve Çeşitli Zikir Şekilleri”, yazmaktadır (no: 179-1/487).

Revnakoğlu her türden kağıdı kullanmıştır. Bunlar arasında kartvizitler, mektup zarfları, parşömenler, takvim yaprakları yer alır (mesela no: 234/124). Arşivde düzenli deftere pek rastlanmaz. Yazısı özensizdir. Hele ki ince bir kağıt kullanmışsa okunması hayli güçleşir. Arşivlemede belli bir sıra, tasnif usulü benimsememiş, rastgele tasniflemiştir. Bu sebeple bir tekke birden fazla zarfta (dosyada) yer alabilmektedir.

İlgili olduğunu düşündüğü her türlü materyali toplayan merhumun bu konuda künyeleri ilgili materyalin üzerine kaydetmede çok özenli olmadığı söylenebilir. Mesela, bir kitapta ilgilendiği sayfayı koparmış, önemli gördüğü yerin altını çok kere kırmızı kalem ile çizmiş ve fakat bir köşesine künyesini yazmakta çekingen davranmıştır (mesela, no: 66/26, 69). Gazete ve dergi kütüphanelerinde künyelerini arkasına ve eski yazı ile düşmüştür (mesela no: 139/26, 27).

Kullandığı kaynakların künyesini yazdıkları sayıca azdır. Mesela “*Sicil* cild 3, s. 335” (no: 66/58). Bu da künyesini hafızasında tuttuğundan ötürü ve/veya arşivi kendisi için oluşturduğundan olmalıdır. Notlarını çok kere eski yazı ile tutmuştur (mesela 1950 yılına air bir mecmuaya düştüğü künye notu (no: 66/174).

Aynı tekkeye dair birkaç kez malumat tutmuştur. Bunlardan bir kısmında *Tomar*’ı bir kısmında *Silsilename*’yi kaydetmiş, ya da aynı bilgileri küçük farklar ile bir daha vermiştir.

El yazısı notlarında çok sık rastlanan tekrarlar ile bir biri ile çelişen kimi kayıtlar merhumun topladıklarını redaksiyondan geçirmedeki isteksizliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Zaman zaman yayınladığı makalelerin müsveddelerinde bu durum ortaya çıkmaktadır.

Revnakoğlu’nun, çalışmalarına bir kısım kaynakları tarayarak başladığı anlaşılıyor. Mesela *Tuhfe-i Hattatin*’den (s. 75 olmalı) Zileli Ahmed Murad’ın (v. 1156) Nasuhi Efendi zaviyesinde medfun olduğunu önceden kaydetmiş, yerinde yaptığı incelemede “taş bulunamadı” kaydı düşmüştür (no: 66/47).

Daha sonra tekkeleri yerinde ziyaret eden Revnakoğlu, bunların bir kısmının sonuna gezi tarihini de düşmüştür. Mesela Nalçacı Tekkesi haziresinden, Reşid Efendi’nin (v. 1280) halifesi Şeyh Mustafa Rifat Efendi’nin (v. 1271) şahidesi için düşüğü not: “Yarıma kadar gömülü idi. Kazmak sureti ile ortaya çıkardım. 18 Mart 1941” (no: 104/147). Yine:

“Saçlı Hüseyin Efendi halifelerinden Şeyh Süleyman Efendi el-Halveti, Hicri 1171 tarihinde kardeşinden evvel vefat eyledi. Üsküdar’da Karacaahmed

Mezarlığı'ndan 9'uncu adada yatıyor. Başında cesim buhurî tacı şerifi vardır. Temmuz 1957" (no: 12/36, 37)⁵⁶.

Revnakoğlu tekkelerin son şeyhleri, halifeleri ve varisleri ile doğrudan veya mektuplaşma gibi dolaylı yollardan görüşmüştür. Son devir tekke müntesipleri ile kurduğu yakın/dostane ilişki vesikalara ulaşmasını kolaylaştırıyordu. Özellikle 1925 yılından sonra sistemin bekası adına tehdit olarak algılanan tekkeler ve müntesipleri hakkında müspet kanaati, bu kültürün devamına olan inancı ve bu uğurdaki canhıraş çabaları tekke varislerinin güvenlerini kazanmasına yol açmış, bu vesikaları toplamasını kolaylaştırmış olmalıdır.

Dosyada tekkelere ait bölümlerde tekkenin tarihi ve şeyhlerinin hayat hikayelerinin yanında, kıyafetleri ve ayin icraları, zakirleri gibi noktalara da hayli temas edilmiştir. Son şeyhlerin soyadlarını kaydetmesi, varislerin izini sürmeyi kolaylaştırmaktadır. Son şeyh ve varisleri de ayrıca zikretmesi de bu arşivi daha kıymetlerinden hususlardan birisi hizmet olmuştur. Mesela:

"Mehmed Tahir bin Halil. Avnizade Tekkesi şeyhi Beşir Efendi'nin halifesidir ve Oğlu Muhyiddin Efendi Kızıltoprak'ta Tuğlacıbaşı Cami-i şerifinde imam idi" (No: 28/81).

Dosyaların içerisinde bugün için nadir olan matbu eserlere de rastlamak mümkündür. Şaşı Hafız Risalesi gibi (no: 139/139-148) .

Arşivde pek çok resim vardır. Bunların bir kısmı vesikalıktır. Bunların arkasına veya bir köşesine kime ait olduğunun yazılmaması arşivi kullanmadaki en büyük zorluklardandır.

İstisnaya bir misal:

"Yalım ailesinden Hayrullah Efendi'nin kardeşi Avukat Necati Yalım'ın vesikalığı.

Ev adresi Bebek, Cevdet Paşa Caddesi no: 97.

Kaynak: İstanbul Barosu Levhası" (No: 147123).

Dosyalar ağırlıkla tekke kültürüne ait olsa da içerisinde Tosya kitabeleri, Filorinolu Nazım (no: 169) gibi bölümler arşivin üst başlıkta bir kültür tarihi çalışması olarak vasıflandırılması gerektiğini göstermektedir

Arşivin ihtiva ettiği kaynaklar ve muhtevalarına biraz daha yakından bakacak olursak:⁵⁷

56 Bu merhum Semavi Eyice onun mezarlıklarda dolaşıp ilgi çekici bir kabir taşına rastladığında bunun kopyası ve fotoğrafını aldıktan sonra o taşı yazı kapanacak surette yere devirir ve başka bir kimsenin rastlamaması için üzerini toprakla örter, diye aktadığı dedikoduya cevap olacak mahiyettedir (*DerinTarih*, sy. 23, Şubat 2014, s. 41).

57 Arşive dair bu bilgileri Üsküdar tekkeleri ile ilgili araştırmamız sırasında karşılaştığımız vesikalar doğrultusunda derledik.

a. Ahmeddin Muhyiddin Efendi'nin *Tomar-ı Tekayası* ve Zakir Şükrü'nün *Silsilenamesi*.

Bu iki eser Revnakoğlu'nun arşivinin en temel iki kaynağıdır. Bugün *Küçük Tomar* olarak bilinen nüshayı bir yerde aynen kopya etmiş, yerinde yaptığı geziler ile gerekli gördüklerini tashih etmiştir. Aşağıdaki metne bakalım:

CSR Arşivi (no: 139/vr. 155, 156; görüntü no: 155, 157; farkları italik olarak belirttik)	<i>Tomar-ı Tekaya</i> (v. 116 ^b).
Durmuş <i>Dede</i> Tekkesi şeyhi Aşir Efendi'nin <i>de</i> damadadır. Hazret-i Nureddin şeyhi Galib Efendi'den hilafet almıştır. Durmuş [Dede] Tekkesi'nde mükemmel <i>bir</i> cemiyet ve ziyafet vermiştir. (...) Bu tarafa avdetinde eski kıyafetini tebdil edib Mevlevî sikke ve hırkasıyla gelmiş Rumelihisarı'nda ila ahiri'l-ömür deniz kenarındaki kahvede imrar-ı vakt eylemiştir”	Durmuş [Dede] Tekkesi şeyhi Aşir Efendi'nin damadadır. Bunun Edirne[kapısı]'nda Hazret-i Nureddin şeyhi Galib Efendi'den hilafet ve Durmuş [Dede] Tekkesi'nde mükemmel cemiyet ve ziyafet vermiştir. (...) Bu tarafa avdetinde eski kıyafetini tebdil edib Mevlevî sikke ve hırkasıyla gelmiş Rumelihisarı'nda ila ahiri'l-ömür değin kenarındaki kahvede imrar-ı vakt eylemiştir”

Tomar'dan aldığı vefat tarihlerinden bir kısmını tashih etmiştir. Mesela Üsküdar Acıbadem'de Selami Acıbadem Tekkesi'nin üçüncü şeyhi Şeyh Mehmed Hamid Efendi için verilen 1174 tarihini önce kaydedip daha sonra üzerini koyu renkli kalem ile 1172 olarak değiştirmiştir (No: 79/68)

b- Şeyhler ile Yazışmaları

Bunlardan birisi Üsküdar'da Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi son şeyhi Ahmed Nurullah Uluyol Efendi (1882 - ?) ile yaptığı yazışmadır. İlgili dosyada sorular yok. “Hamişdeki suallerinizin cevabıdır”, cümlesi ile başlayan cevabi metinde muhtemel soruları metne göre bir yazdık.

“[1. Tekkenin kurucusu kimdir?]

1-Çukadarı Hazreti Şehriyari Mehmed Selim Ağa, Sultan III. Mehmed'in [Mustafa olacak, 1757-1774] adamı ve Saçlı Hüseyin Efendi'nin dervişliği olup Sultan Mehmed-i [Mustafa olacak] salisde muma ileyhi derviş yapmış. dergahın muhterik harem dairesindeki evini(?) vaktiyle Mehmed Selim tarafından yine mektep ve sebil iken her nasılsa bilahere ahire satılan ve elyevm mevcut olan hanenin ittisalinde ki Ahmediye Caddesi'nde türbesi var idi. Dergahla beraber orası da yandı. Belediye tarafından kaldırıldığı

zaman bakiye-i izamı Şeyh Fethullah Efendi Tekkesi yanına naklettim. Kütüphanenin ona ait olduğu malum değildir. Sandukasının başındaki levha da Çukadar-ı Hazreti Şehriyari yazılı idi (...).

[İlk şeyhin silsilesi neredendir?]

2-Saçlı Hüseyin Efendi'nin şeyhi tarik-i Ramazaniyeden ayrılma tarik-i Buhuriyyenin piri Mehmed e'l-Buhurî Hazretleri Edirne'de Hazreti Sezaî Dergahı'nın arka taraflarında sokakta parmaklık içinde bir bahçe gibi yerde medfun imiş. Nasib olursa yaza gidib arayacağım.

[Türbede yatanlar kimlerdir?]

3- Pederimin dervişi Nakkaş Hafız Hakkı, pederimin dervişidir. Yıldız'da nakkaş başı idi. Vefatında irade ile türbeye pederimin ayak önüne defn ettiler. Esasen türbe[ye] gümüldüğünden(?) kitabesi ve levhası yoktur. Tarihi de hatırdı kalmamıştır. Bu defa nakilde önü(?) ve pederimin ayak ucunun bir tarafında bulunan yine pederimin çok eski bir dervişi olub şeyhim Ahmed Mesud Efendi tarafından hilafet verilen Şeyh Yusuf Efendi ve Şeyh Ahmed Efendi üçünü bahçede bir lahde vaz ettik. Tarihe şayan ahvali yoktur. Umuru hayriyenizde muvaffak buyurmasını Cenab-ı Hüda lem yezel hazretlerinden tazarru ve niyaz eder, derin saygı ve hürmetlerimi sunarım.

Mülga Saçlı Hüseyin Efendi Dergahı Şeyhi Nurullah (no: 12/görüntü no: 5).

Bu notlar “Bay Cemalettin Server, Cağaloğlu Serveti Fünun Matbaa'sında Mu-harrir ve Muallim, İstanbul” yazılark gönderilmiştir. Zarf Edirne'den gönderilmiş olmalıdır (no: 12/görüntü no: 6). Yazışma soru-cevap şeklinde devam etmiştir.

c- Gazete Küpürleri

Mesela, Hayrullah Yalım'ın Cumhuriyet Gazetesi'nin 8 Ekim 1954 tarihli nüshasında taziye ilanı:

“Üsküdar Çarşamba Rifai Dergahı şeyhi merhum Tevfik Efendi mahdumu, merhum Avukat Necati Yalım'ın ağabeyi, İffet Yalım'ın eşi, Aliye Yalım, Hediye Yalım, İstanbul Belediyesi iktisat murakıplarından Kutbettin Yalım'ın babaları, Necmiye Tanguç'un eniştesi, Yüksek Makine Mühendisi Tevfik Yalım'ın ve Av. Haluk Yalım'ın amcası, Avukat Hayriyye Yalım'ın kayınpederi emekli kadastro azalarından Esseyyid Eşşeyh HAYRULLAH TACED-DİN YALIM 7.10.1954 Perşembe günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 9.10.1954 cumartesi günü Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesi Büyük Selim Paşa Caddesi no: 22/1'deki hanesinden saat 11'de alınarak Üsküdar Yenicamii'nde kılınacak öğle namazını müteakip Karacaahmed Kabristanı'ndaki aile mezarlığında ebedi istirahatete terk olunacaktır. Mevla rahmet eyleye. Çelenk gönderilmemesi rica olunur” (no: 147).

d- Matbu eserler

Mesela *Merakid-ı Mutebere-i Üsküdar* (no: 66/görüntü no: 112), *Mirat-ı İstanbul* (no: 53/ görüntü no: 57), *Bektaşî Sırrı I*, 130 (no: 234/ görüntü no: 116), *Hadikatü'l-Cevami*, İnal. Türk Şairleri, *Türk Musikisi Antolojisi II*, 513(no: 93/ görüntü no: 182) gibi.

Tekke Tarihi Nasıl Yazılır? Kaynaklar Üzerine Bir Tasnif Denemesi

Erkan ÖVÜÇ

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Tekke/Tarikat tarihi yazımı bağlamında yoğun olarak başvurulması gereken kaynak gruplarını değerlendirmeyi ve tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede; kitabeler, mezar taşları, menakıbnameler, monografiler, biyografiler, seyahatnameler, resmi ve şahsî arşivler Osmanlı tekke/ tasavvuf tarih yazımına katkıları bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tasavvuf Tarihi, Tekke Tarihi, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, Mezar Taşları ve Kitabeler, Mecmua-i Tekaya.

How to Write the History of the Dervish Lodges? A Source Classification Attempt

Erkan ÖVÜÇ

Abstract

This study aims to evaluate and introduce the sources that should be extensively used for writing the history of the Ottoman dervish lodges. In this context, various inscriptions, tombstones, *menakıbnames*, monographs, biographies, travel books as well as official and personal archives have been analyzed in terms of their contribution to this field.

Keywords: History of Ottoman Sufism, History of Dervish Lodges, Cemaleddin Server Revnakoğlu Archive, Tombstones and Inscriptions, *Mecmua-i Tekaya*.

Türkiye’de Tasavvuf Konulu Sempozyum ve Kongre Bildirileri Bibliyografyası

Efe YEŞİLDURAK*

Giriş

Kongre, sempozyum, seminer, anma toplantısı ve bilgi şöleni gibi ulusal veya uluslararası düzeyde tertiplenen ve bizzat katılım gerektiren akademik etkinlikler sosyal bilimlerin olmazsa olmazıdır. Bu etkinlikler meslek içi tanışma ve buluşmayı, farklı disiplinlerden uzmanların bir araya gelerek alanla ilgili çeşitli konular üzerinde tartışmalarını ve ayrıca yeni yayınlar yapılmasını teşvik etmektedir. Bu sayede ilgili alan, istikrarlı bir disiplin haline gelmekte ve akademik dünyadaki varlığı pekişmektedir. Nitekim ülkemizde de bugüne değin tasavvuf alanında pek çok sempozyum, kongre, seminer, panel ve konferans düzenlenmiştir.

1970’li yıllardan 90’lı yıllara kadar bu toplantıların adlandırılmasında net bir kriter olmadığı görülür. Anma Sempozyumu, Anma Toplantısı, Bilgi Şöleni, Kongre, Konferans, Seminer, Toplantı, Kurultay gibi ifadeler kullanılmıştır.²Tasavvuf alanında son yıllarda artış gösteren bu çalışmaların çoğu meşhur mutasavvıflar ve eserleri ile ilgili olmakla birlikte bir kısmı ise tasavvuf ilmi, çeşitli tarikatlar ve öğretileri, bu tarikatların birbirleriyle ve iktidarla olan ilişkileri, bazı tasavvufi kavramlar ve tasavvufi mirasa sahip olan şehirleri içermektedir. Bu çalışma kapsamında

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Symposium’un Türkçe karşılığı olarak önerilmiştir. Bkz. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*.

2 Bilhassa 1970’li ve 80’li yıllarda Anma Toplantısı, Anma Sempozyumu, Bilgi Şöleni ve Workshop isimleri günümüzdeki sempozyum kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış ve nitekim bu yılların sözlüklerinde de “toplantı” anlamlarıyla ilgili olarak ince ayrımlar belirtilmemiştir. Bkz. Hatice Aynur, “Sözden Yazıya Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Üstüne Bazı Gözlemler”, *The Journal of Ottoman Studies*, c. XXVIII, İstanbul, 2006, s. 19-20.

Türkiye’de tasavvuf ile ilgili düzenlenmiş olan sempozyum ve kongre bildirimleri bibliyografyasının hazırlanması amaçlanmıştır. Bazı sempozyum ve kongreler Türkiye dışındaki ülkelerde de periyodik olarak düzenleniyor olsa da konu bütünlüğünü korumak ve istatistiksel bilgiler de sunabilmek adına sadece Türkiye’de düzenlenmiş olan çalışmalara değinilmiştir. Ana teması tasavvuf olmayıp, bir devletin, bir şehrin veya bir âlimin tasavvufi yönüne dikkat çeken sempozyum oturumlarının yanı sıra tasavvufla ilgili bildirimler içeren edebiyat, tarih, felsefe, ilahiyat ve sosyal bilimlerin diğer alanlarında düzenlenmiş olan sempozyumlar da bulunmaktadır. Bu sempozyumlarda yer alan ve ulaşılabildiğimiz bildirimlere de yer verilmiştir.

Kongre ve sempozyumlarda ele alınan konular, sempozyum ve kongre listeleri yanı sıra, yıllara göre artış tablosu, hangi kurumlar tarafından düzenlendiği ve son olarak da yayınlanmış sempozyum kitaplarından seçme bildirimler listesine yer verilmiştir. Bu sınıflandırma esas alınarak bibliyografik bir liste oluşturulmuş ve istatistiksel bilgiler ortaya konmuştur. Öncelikle tasavvuf ile ilgili literatür bilgisi içeren çalışmalardan faydalanılmıştır.³ Fakat bu çalışmalardan yalnızca sempozyum ya da kongre isimlerinin belirlenmesi noktasında istifade edilebilmiştir. Bildiri bibliyografaları oluşturulurken de yayınlanmış olan sempozyum ve kongre kitapları başta olmak üzere, İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi, üniversitelerin dijital kütüphane katalogları, araştırma merkezleri, vakıflar veya derneklerin internet siteleri ya da ilgili sempozyumlarda tebliğ sunan akademisyenlerin özgeçmişleri vasıtasıyla da kitaplaştırılmamış olan sempozyum ve kongrelere dair bilgiler elde edilmiştir.

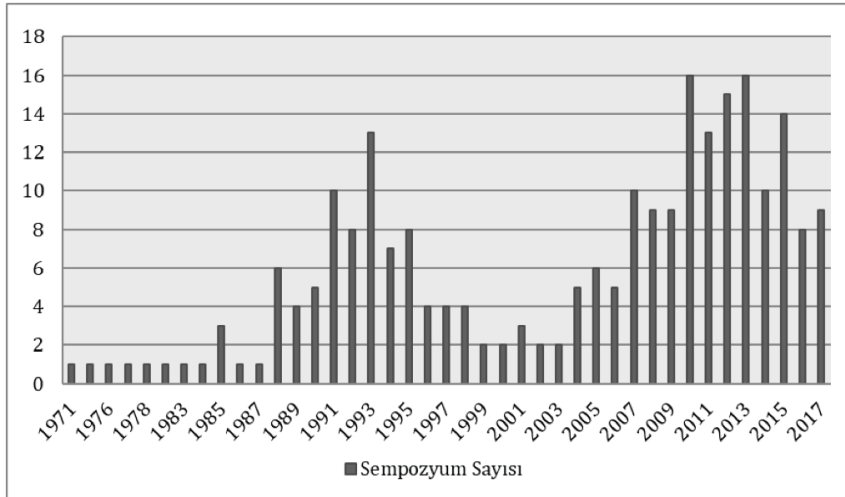
I. Yıllara Göre Tasavvuf Sempozyumları

Erişebildiğimiz tüm sempozyumlar, hem yıllar içindeki seyrini daha net görebilmek hem de belli bir amaca yönelik olmaları için bir grafik üzerinde gösterilmiştir.

3 İsmail Kara, “Açıklamalı Eski Harfli Türkçe Matbu Tasavvuf Kitapları Bibliyografyası”, *Tasavvuf: İtmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 2010, sa. 26, s. 287- 330; Azmi Bilgin, “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V, sa. 10, İstanbul, 2007, s. 331- 352; Mustafa Tekin, “Mevlânâ Bibliyografyası”, *İSTEM*, Yıl: 5, sy: 10, İstanbul, 2007, s. 373; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006; Adnan Karaismailoğlu, “Mevlânâ Kongrelerinde Sunulan Bildiriler”, *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi (5- 6 Mayıs 2003) Bildiriler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 2004, s. 331- 359; a. mlf, *Mevlânâ Kitaplığı Kataloğu*, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını, 1996; Yavuz Tiryaki, *Türkiye’de Yayınlanmış Türk ve İslâm Sanatı Makaleler Bibliyografyası I*, İstanbul: Gözen Yayınları, 2002; *Türkiye Akademik Tasavvuf Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul: Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı Yayınları, 1997; Yusuf Turan Günaydın, *İbn Arabî Mütercimleri Üzerine: Bir Bibliyografik Deneme (1928- 2007)* [Yayınvevi, Yayın Yılı, Basım Yeri bilgileri eksik]; Fatma S. Kutlar, “Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, *Türk Bilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, c.1 (1), s. 102- 157; Mehmet Önder- İsmet Binark- Nejat Sefercioglu, *Mevlânâ Bibliyografyası*, 2 cilt, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1973- 1974.

Grafiğin ilk kısımlarından 1980’li yılların ortasına kadar olan süreçte sempozyum formatında olan fakat “Seminer” veya “Anma Sempozyumu” olarak adlandırılan toplantılar yer almaktadır.

Tasavvufla ilgili olan en eski tarihli seminere 1971 yılında rastlanmış ve nitekim 1971’den 2018’e kadar olan dönem esas alınmıştır. 1980’li yıllar ve öncesi dönemde daha çok seminer, kongre ve anma toplantılarının yaygın olduğunu söyleyebiliriz. 1989 ve sonrasında ise sempozyum sayısında ciddi bir artış göze çarpar. Bu artış 1991 yılının “Yunus Emre Sevgi Yılı” olarak ilan edilmesiyle ilgili de görülebilir. Çünkü Yunus Emre ile ilgili çalışmalar bu yıllarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca 1990’lı yıllardan itibaren Somuncu Baba, Akşemseddin, Sadreddin Konevî gibi âlim ve sūfîler adına düzenlenen sempozyumların gelenekselleşmesi de her yıl yapılan toplam sempozyum sayısının artışında etkili olmuştur. 2007 yılından itibaren ise her sene 10’dan fazla sempozyum istikrarlı biçimde düzenlenir hale gelmiştir.

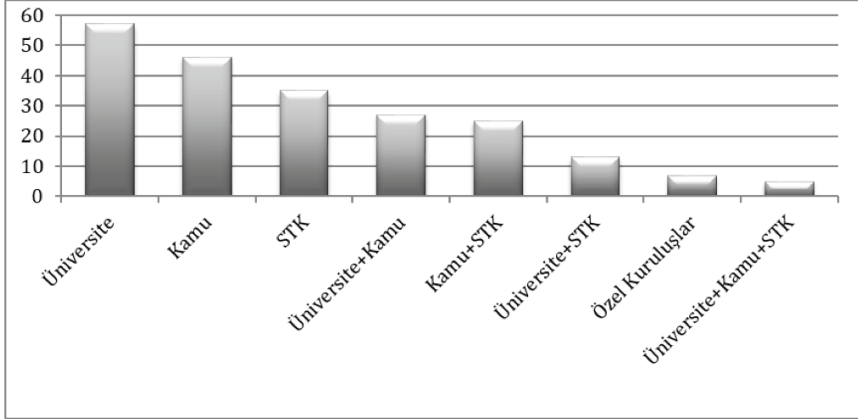
Şekil-1: Yıllara Göre Tasavvuf Sempozyumları Sayısal Grafiği

II. Düzenleyici Kurumlar Açısından Tasavvuf Sempozyumları

- Üniversiteler (Rektörlük, Enstitü, Fakülte, Dekanlık, Üniversiteye bağlı Merkezler, Topluluklar ve Araştırma Merkezleri)
- Sivil Toplum Kuruluşları (Dernekler, Vakıflar, Araştırma merkezleri, Araştırma ve Uygulama Merkezleri, Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkârlar Odası)
- Kamu Kurumları (Belediye, Bakanlıklar, Valilik, Kaymakamlık, TDK, TTK, TÜBİTAK, TİKA, İl- İlçe Müftülükleri, Bakanlığa bağlı Müdürlükler, Başkanlıklar, Belediye’ye bağlı Araştırma Merkezleri)
- Kamu Kurumları ve Sivil Toplum Kuruluşları İş Birliği

- Kamu Kurumları ve Üniversiteler İş Birliği
- Kamu Kurumları- Üniversiteler – Sivil Toplum Kuruluşları İş Birliği
- Üniversite ve Sivil Toplum Kuruluşları İş Birliği
- Özel Kuruluşlar (Bağımsız Araştırma Merkezleri, Enstitüler, Kulüpler)

1971- 2018 yılları arasındaki tasavvufla ilgili sempozyumlar dikkate alındığında aşağıdaki gibi bir dağılım söz konusu olmaktadır (Şekil-2). Grafikte yer verilen ve düzenleyici kurum bilgisine ulaşabildiğimiz 215 sempozyumdan 57'si üniversiteler, 46'sı kamu kurumları, 35'i sivil toplum kuruluşları, 27'si üniversite ve kamu kurumları iş birliği, 25'i kamu ve sivil toplum kuruluşları iş birliği, 13'ü üniversite ve sivil toplum kuruluşları iş birliği, 7'si özel kuruluşlar ve 5 tanesi de üniversite, kamu ve sivil toplum kuruluşları iş birliği ile gerçekleştirilmiştir.

Şekil-2: Düzenleyici Kurumlar Açısından Tasavvuf Sempozyumları Grafiği

III. Sempozyum ve Kongrelerde Ele Alınan Konular

A- Kavramlar

Sempozyumlarda tasavvufla ilgili ibadet, ahlak, manevi bilgi ve haller, seyr ü sülûk ve varlık gibi pek çok farklı kavram ele alınmıştır. Bu kavramlar alfabetik olarak sıralanmıştır:

A'yân-ı sâbite, âb-ı hayat, adalet, akıl, âlem-i misal, âlim, amel, ârif, âsa, aşk-ı hakîkî, aşk, barış, bâtın, bekâ, benlik, bilgi, bilim, can, cihad, cömertlik, cünûn, çile, çocuk, dert, derviş, diyalektik, dost, dostluk, edeb, endişe, eren, erkek, estetik, etik, etvâr-ı seb'a, fenâ, fitrat, füsûn, gam, göç, gönül, hakîkât, halife, halvet, hayâ, hayat, heves, hiç, hikmet, hubbî- cübbî- sükûtî- tûrâbî, huy, hümanizm, iffet, ilâhî aşk, ilim, iman, inci, insan-ı kâmil, insan, kötülük, kader, kadın (insan

olarak, kozmik prensip olarak), kalp, ked-key, keramet, kerem, keşf, kibir, libâs, marifet, merâtib-i erbaa, meşakkat, mizaç, muhabbetullah, murâkabe, mûsiki, müşahede, müteşâbihât, nar, nasihat, nefis ve yetileri (akıl, gadap, şehvet), nefis, neşve, ney, ölüm sonrası hayat, ölüm, özgürlük, rahmet, riyâ, rubûbiyyet, ruh, rüya, saygı, semâ, sembolizm, seyr-i fillah, söz, sufizm, sülûk ve makamları, sükûn, şâr, şecaat, şeriat, şeytaniyet, şükür, takvâ, Tanrı, tarikat, tasarruf, tefviz, teslim, tevazu, tevekkül, tevhid, tövbe, ulûhiyyet, usûl-i aşere, vahdet-i vücûd, vecd, velâyet, velî, vird, yâr, yardımseverlik, yol, yüzük, zâhir, zikir, zorunlu varlık ve zühd.

Ayrıca karşılaştırmalı olarak veya birlikte ele alınan kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar da “Aynı ve başka, ben-sen, benlik-senlik, dil ve varlık, dünya ve tabiat, evrâd ve dua, ezeli-ebedî, iman-değer, iyi-kötü, kesret-vahdet, nass ve mesele, rıza ve teslimiyet, suret-mana, şeyh-mürşid ve zaman-mekan” şeklinde sıralanabilir.

B- Eserler

Divan, marifetnâme, velayetnâme, erkânnâme, melâmetnâme, işknâme, rubâî, mesnevî, silsilenâme, menâkıbnâme, makâlat, intihâ-nâme, ibtidâ-nâme, maârif, rebâb-nâme, tarikatnâme, kıyafetnâme, elifnâme, gazel türünde eserler ele alınmıştır.

C- Tarikatlar ve Mekanlar

Mevlevîlik, Melâmîlik, Yesevîlik, Bektaşîlik, Bayramîlik, Gülşeniyye, Ekberîlik, Halvetiyye, Celvetîlik, Hâlidîyye, Nakşibendîlik, Şâbâniyye, Sa'diyye, Haydarîlik, Kübrevîlik, Kâdirîlik, Vefaiyye, Sâviyye, Babâîlik, Garkînîyye, Zeyniyye, Eşrefiyye, Rifâîlik, Hamzavîlik, Şâzeliyye ve Üveysîlik gibi tarikatlar ele alınmış;

Dergâh ve dergâh vakıfları, mevlevîhâneler, âsitâneler, tekkeler, zaviyeler, ocaklar, tasavvuf erbâbının türbeleri ve ayrıca dergâh kütüphaneleri incelenmiştir.

Mevlevîlik, hakkında en çok sempozyum düzenlenen tarikattır diyebiliriz. 1973 yılından bu yana 40'a yakın sempozyum tertip edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Mevlâna ve bazıları da Ergun Çelebi, Sultan Divanî, Şâhidî gibi Mevlevî şeyhlerin isimleriyle anılmışsa da sempozyumların tamamına yakınında Mevlevîhâneler ayrı bir oturum şeklinde ele alınmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise sırasıyla Yesevîlik hakkında 12, Bektaşîlik hakkında 9, Bayramîlik hakkında 6 ve 2012 yılından itibaren de Şâbânîlik hakkında 5 sempozyum tertip edilmiştir.

D- Şahıslar

Mevlânâ, Hoca Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Şa'bân-ı Velî, Sultan Veled, Bahaeddin Nakşibend, Somuncu Baba, Şeyh Abdülkadir Geylânî, Şemseddin Sivasî, Pir Hüsâmeddin Uşşâkî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Akşemseddin, Seyyid Taha-i Hakkârî, Ergun Çelebi, Sultan Dîvânî, Hz. Üftade, Seyyid Yahya Şirvanî, İsmail Hakkı Bursevî, Şah İsmail Hatâî, İbn-i Arabî, Şeyh

Ali Semerkandî, Şeyh Sâdeddîn Sırrî er-Rifâî, Şeyh Muhammed el-Hazin, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Kenan Rifaî , Mehmed Zahid Kotku, Aziz Mahmud Hüdayî, Ebu'l-Vefâ, Dede Garkın, Musa Muslihiddin Merkez Efendi, Bünyamin Ayâşî gibi, Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, İbrahim Tennurî, Niyazî-i Mısrî gibi tarikat kurucuları ve şeyhleri yanı sıra; Yunus Emre, Emir Sultan, İmâm-ı Rabbânî, Seyyid Muhammed Nur'ül Arabî, Sadreddin Konevî, Seyyid Burhaneddin Tirmizî, Hâdimî, Seyit Nesimî, Molla Fenarî, Şems, Harakânî, Davud el- Kayserî, , Sunullah-ı Gaybî, Şeyhülislâm İbn Kemal, Seyyid Osman Hulûsî Efendi, İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi, Muhammed b. Tavî et-Tancî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Hacı Muhammed Lütî (Alvarlı Efe), Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Veysel Karanî, Nasreddin Hoca, İmam Birgivî, Ali Şîr Nevaî, , Nefî, Fuzulî, Nâbî, Şeyh Galib, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmed Feyzi Efendi, Şâhidî, Ahi Evran-ı Velî,, Muhammed Zâhid el- Kevserî, Ahmed Avni Konuk, Gazzâlî, Abdülkâdir el-Cezâirî, Ahmed Sûzî, Âşık Sümmânî, Şeyh Hâlid, Ahmet Hamdi Akseki, Mustafa Takî, Kadızâde Mehmed Ârif Efendi, Abdülbaki Gölpinarlı gibi âlim, sufi ve devlet görevlileri adına tasavvufla ilgili bildirimleri içeren sempozyumlar tertip edilmiştir.

Bilhassa Mevlânâ ve Yunus Emre hakkında düzenlenen sempozyumların sayıca çok olduğunu görmekteyiz. 2018 yılına kadar Mevlâna ile ilgili 40'a yakın, Yunus Emre ile ilgili ise 20 farklı sempozyum düzenlenmiştir. Ardından sırasıyla Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Şeyh Şâbân-ı Velî adına düzenlenen sempozyumlar yer almaktadır.

E- Diğer Konular

Tasavvufî silsile ve şecereleri, tarikat edebleri, makam geleneği, Kur'ân kıssaları ve ayet yorumları, Hıristiyanlık, Hz. İsa, tasavvuf ve edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, sanat, fıkıh, hadis, kelam, şiir, musiki, hat sanatı, folklor gibi alanlarla irtibatı, tasavvuf ehlinin düşünce yapısı, eğitim görüşü, ilim, iktidar-sufi ilişkileri, tarikat, irşâd, tebliğ anlayışı, Türkiye dışındaki ülke ve şehirlerdeki dergâh ve zaviyeler, sufilere, Kur'ân ve sünnette tasavvuf gibi konuların yanı sıra İstanbul, Kütahya, Kıbrıs, Afyonkarahisar, Şanlıurfa, Erzurum, Edirne, Eskişehir, Bursa, Erzincan, Trabzon, Urfa, Isparta, Çankırı, Manisa, Gelibolu, Konya, Kayseri, Kastamonu, Trakya, Amasya, Samsun, Sivas ve Bolu gibi şehirler ele alınmıştır. Ayrıca sayılar, Hz. Yusuf, şâr/şehir, zincir metaforları, gül motifi, peygamber tasavvuru, bâde, sabâ, el-fakru fahrî ve tasfiye-yi kalb gibi sembol, mecaz ve metaforlar tasavvufla ilgili bildiri metinlerinde incelenmiş olan konulardır.

IV- Tasavvufla İlgili Sempozyum ve Kongreler

Ülkemizde Tasavvuf alanında düzenlenen sempozyum ve kongrelerin son yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Üniversiteler başta olmak üzere, araştırma merkezleri, dernekler, valilik ve kaymakamlıklar gibi çeşitli kamu ve sivil toplum kuruluşlarının sayısının ve imkanlarının artması da bu sempozyum çeşitliliğiyle doğrudan ilgilidir. 1980’li yıllar ve öncesinde, daha çok Mevlâna ile ilgili kongre, seminer ve anma toplantıları yaygın iken; 1980’li yılların sonundan itibaren tasavvufun pek çok alanı ve önde gelen temsilcileri hakkında çok çeşitli sempozyumların düzenlendiğini görmekteyiz.

A- Yıllara Göre Tasavvuf Sempozyumları ve Kongreleri Bibliyografyası

Tasavvufla ilgili “sempozyum” adı altındaki ilk toplantıya 1984 yılında rastlamaktayız. Fakat bibliyografya listesine seminer toplantılarını da dahil ettik ve bu nedenle listeyi 1971 yılından itibaren oluşturduk. Günümüzde seminer, herhangi bir konu veya alanla ilgili yapılan araştırma sonuçları hakkında bilgi vermek ve bu bilgiler üzerinde tartışma amacıyla birkaç yetkilinin denetimi altında düzenlenen toplantı⁴ olarak adlandırılmaktadır. Bu tanım, sayıca az olan bir katılımcı kitleyi kapsıyor olsa da 1970’li ve 80’li yıllarda yayımlanan “seminer” kitaplarına baktığımızda gerek bildirilerin sayıca çokluğu gerek seçilen konuların kapsamı bakımından bugünkü sempozyumlarla pek çok ortak nokta barındırmaktadır. Nitekim bu yıllarda tertiplenen toplantıların adlandırılmasıyla ilgili karışıklıktan yukarıda söz etmiştik.

Sempozyumlar, 2018 yılı Mayıs ayına kadar yıl yıl tasnif edilmiş ve her bir sempozyumun adı, düzenlenme tarihi ve düzenleyen kurum bilgisi verilmiştir. Ayrıca sempozyum kitabı yayınlanmışsa eğer dipnot verilerek yayın bilgileri de aktarılmıştır. Ne yazık ki sempozyum ya da kongrelere yönelik bibliyografik bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim bu liste oluşturulurken öncelikli olarak faydalanılan eserler, yayınlanmış sempozyum kitapları ve bildirilerdir. Ayrıca üniversiteler, araştırma merkezleri, vakıflar veya derneklerin internet siteleri ya da ilgili sempozyumlarda tebliğ sunan kişilerin özgeçmişleri vasıtasıyla da kitaplaştırılmamış olan sempozyum ve kongrelere dair bilgiler elde edilmiştir.

4 *Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri -Ulusal ve Uluslararası Organizasyonlar-*, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 36- 37.

1- Sempozyumlar

1946

Mevlâna'yı Anma Töreni, 17 Aralık 1946, Konya Turizm Derneği, Konya.⁵

1971

Uluslararası Yunus Emre Semineri, 6-7-8 Eylül 1971, İstanbul.⁶

1973

Mevlâna'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri, 15-17 Aralık 1973, Ankara.⁷

1976

Uluslararası İkinci Mevlâna Semineri, 15-17 Aralık 1976, Konya, Konya Mevlâna Enstitüsü.⁸

1977

Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türk Dili Semineri, 10-12 Haziran 1977, Konya, Konya Mevlâna Enstitüsü.⁹

5 1946 yılında Konya Halkevi tarafından ilki düzenlenen Mevlânâ'yı Anma Töreni, 1948 yılından günümüze kadar ise her yıl düzenli olarak tertiplenmektedir. İlk yıllarda, Konya Turizm Derneği tarafından organize edilen ve sadece birkaç konuşmacının bulunduğu tören, ilerleyen yıllarda Konya Büyükşehir Belediyesi, Valilik ve Selçuk Üniversitesi'nin de katılımıyla hem günlerce devam eden hem de konuşmacıların sayısının giderek arttığı bir organizasyona dönüşmüştür. Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve felsefesi ile ilgili, onu tanıtmaya yönelik konuşmalar yapan bilim insanları ve devletin ileri gelenleri yanı sıra müsikî, raks, sema, mevlit, taksim, naat, ney dinletisi, çeşitli belgeseller, sergiler, konserler ve hatta Mevlânâ ile ilgili bazı sempozyumları da kapsamaktadır. Programların işleyişi ve yapılan konuşmalarla ilgili pek çok detay; Yeni Konya, Yeni Meram, Selçuk gibi dergilerde yayımlanırken; bilhassa 1950'li yıllardan itibaren konuşma metinlerinin tamamı da Yeni Kitap Basımevi ve Doğu Matbaası tarafından basılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Özcan; "Kronolojik Olarak Mevlânâ İhtifalleri", 12.08.2018, <http://tasavvufkitapligi.com/i/uploads/663758kronolojik-olarak-Mevlânâ-ihatifalleri.pdf>- <http://www.konya.bel.tr/sayfadetay.php?sayfaID=131>; Hikmet Aktün, "Mevlânâ ve Mevlevîlik Hakkında Türkiye Çıkan Basma Eserlerin Bibliyografyası (Kitap-Makale)", Lisans Tezi, İstanbul, 1974.

6 *Uluslararası Yunus Emre Semineri Bildiriler*, (6-7-8 Eylül 1971), İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1971; Ayrıca bkz. Nurer Uğurlu, *Uluslararası Yunus Emre Bilimsel Bildiriler (Uluslararası Yunus Emre Semineri: 1971/İstanbul)*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2016.

7 *Bildiriler- Mevlânânın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, (15- 17 Aralık 1973), Haz. Mehmet Önder, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1974.

8 *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri (15- 17 Aralık 1976)*, Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1976.

9 *Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri*, (10- 12 Haziran 1977), Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1977.

1978

Uluslararası Üçüncü Mevlâna Semineri “Yaşama Sevinci”, 15-17 Aralık 1978, Konya.¹⁰

1980

Uluslararası Dördüncü Mevlâna Semineri, 15-17 Aralık 1980, Konya.

1983

I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1983, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Eskişehir Valiliği, Eskişehir Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı ile Folklor Araştırmaları Kurumu.¹¹

1984

İbrahim Hakkı ve Müsbet İlimler Sempozyumu, 22 Eylül 1984, T.C. Siirt Valiliği Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü.¹²

1985

Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu, 26-29 Haziran 1985, Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi.¹³

Türk Kültürü ve Ahilik-XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu, 13-15 Eylül 1985, Kırşehir, Kırşehir Valiliği.¹⁴

II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1985, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Eskişehir Valiliği.¹⁵

1986

Anadolu’nun Türk Tarihi İtibarıyla Babalar, Sultan Baba Sempozyumu, 3 Kasım 1986, Tunceli, Fırat Üniversitesi.¹⁶

10 *Uluslararası Üçüncü Mevlânâ Semineri, (15-17 Aralık 1978)*, Konya: Konya Turizm Derneği Yayını, 1978. Ayrıca Roma Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe fakültesi tarafından diğer seminer kitabından ayrı olarak 24 sayfa olarak basılmıştır. Bkz. *Uluslararası Üçüncü Mevlânâ Semineri, (15-17 Aralık 1978)*, Roma: Türkoloji Defterleri Yayını, 1978.

11 *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, (7- 9 Mayıs 1983)*, Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987.

12 *İbrahim Hakkı ve Müsbet İlimler Sempozyumu Tebliğleri, (22 Eylül 1984)*, Siirt: Siirt Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayını, 1985.

13 *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar (26-29 Haziran 1985)*/ yay. haz. Süleyman Hayri Bolay, Bahaeddin Yediylıdız, Mustafa Sait Yazıcıoğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1986.

14 *Türk Kültürü ve Ahilik (Ahilik Bayramı Sempozyumu), (13-15 Eylül 1985)*, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986.

15 *II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, (7-9 Mayıs 1985)*, Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987.

16 *Sultan Baba ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayını, 1987.

1987

III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1987, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Eskişehir Valiliği.¹⁷

1988

I. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, 23-24 Mart 1988, Konya, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.¹⁸

Yunus Emre Sempozyumu, 2-5 Mayıs 1988, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı.¹⁹

I. Akşemseddin Sempozyumu, 25-27 Mayıs 1988, Göynük Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı.²⁰

Veysel Karani Sempozyumu, 26 Mayıs 1988, Siirt, Siirt Valiliği.

Merkez Efendi (Musa Muslihiddin Merkez Efendi) Sempozyumu, 27-28-29 Haziran 1988, Türk Ocağı Denizli Şubesi.²¹

I. Hz. Hâdimî Sempozyumu, 21 Ekim 1988, Konya, Hâdim Belediyesi-Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü.²²

1989

IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri, 11-13 Mayıs 1989, Eskişehir Valiliği.²³

II. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, 23 Mart 1989, Konya, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.²⁴

II. Hz. Hâdimî Sempozyumu, 29 Eylül 1989, Konya, Hâdim Belediyesi- Selçuk Üniversitesi.

Mevlâna ve Türk Kültürü Semineri, 1989, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

17 III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, (7- 9 Mayıs 1987), Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987.

18 "I. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, (23- 24 Mart 1988)", *Felsefe Arkivi*, sy. 28, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.

19 *Yunus Emre Sempozyumu (Bildiriler)*, (2-5 Mayıs 1988), Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1990.

20 *I. Akşemseddin Sempozyumu, (25- 27 Mayıs 1988)*, İstanbul: Akşemseddin Vakfı Yayınları, 1989.

21 *Merkez Efendi Sempozyumu, (27- 28- 29 Haziran 1988)*, Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, 1988.

22 Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Said", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, c. XV, İstanbul, 1997, s. 25.

23 *IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri, (11- 13 Mayıs 1989)*, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayını, 1991.

24 *II. Sadreddin Konevi Sempozyumu (Tebliğler)*, (23 Mart 1989), Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını.

1990

III. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, 23 Mart 1990, Konya, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu, 8-9 Mart 1990, T.C. Devlet Bakanlığı-Kültür Bakanlığı ve Ankara Valiliği.²⁵

II. Akşemseddin Sempozyumu, 29 Mayıs 1990, Göynük Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı.²⁶

III. Hz. Hâdimî Sempozyumu, 6 Ekim 1990, Konya, Hâdim Belediyesi- Selçuk Üniversitesi.

Milletlerarası Katılımlı III. Millî Mevlâna Sempozyumu, 14-16 Aralık 1990, Konya.²⁷

1991

IV. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, 23 Mart 1991, Konya, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Yunus Emre Sempozyumu, 2 Mayıs 1991, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.²⁸

I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, (26 Mayıs 1991), Darende, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.²⁹

Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, 8 Temmuz 1991, Alaşehir-Konya.³⁰

Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu, 26-27 Eylül 1991, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara.³¹

25 *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu, (8-9 Mart 1990)*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

26 *II. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri (29 Mayıs 1990)*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990.

27 “Milletlerarası Katılımlı III. Millî Mevlânâ Sempozyumu, (14-16 Aralık 1990)”, *Yeni Toplum Fikir Dergisi*, Yıl:1, sy:2, (Eylül-Ekim 1992), İstanbul, 1992; *Felsefe Arkivi*, sy: 29, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994.

28 *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler, (2 Mayıs 1991)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992. Ayrıca Sempozyum’un düzenlendiği 1991 yılı, “Yunus Emre Sevgi Yılı” olarak ilân edilmiştir.

29 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 9- 83.

30 Yavuz Tiryaki, *Türkiye’de Yayınlanmış Türk ve İslâm Sanatı Makaleler Bibliyografyası I*, İstanbul: Gözen Yayınları, 2002, s. 8.

31 *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu, (26- 27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992.

Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu, 7-10 Ekim 1991, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu-UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.³²

Yunus Emre Sempozyumu, 15-16 Ekim 1991, Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve İstanbul Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.³³

Tanımı, kaynakları ve tesirleriyle tasavvuf -Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu-, 10-11 Kasım 1991, İstanbul, Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı.³⁴

İmam Birgivi Sempozyumu, 22-23 Kasım 1991, Ödemiş, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Ödemiş Müftülüğü ve Türkiye Diyanet Vakfı Ödemiş Şubesi.³⁵

Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîhânelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk İslâm Sanatları Seminerleri, 2-4 Aralık 1991, Ankara.³⁶

1992

Ali Şir Nevaî Sempozyumu, 3 Ocak 1992, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.³⁷

V. Millî Sadreddin Konevi Sempozyumu, 23 Mart 1992, Konya, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

VI. Milli Mevlâna Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1992, Konya, Selçuk Üniversitesi-Selçuklu Araştırmaları Merkezi.³⁸

IV. Akşemseddin Sempozyumu, 25-27 Mayıs 1992, Bolu, Göynük Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı.

Her Yönüyle Yunus Emre Sempozyumu, 20 Haziran 1992, Karaman, Karaman Valiliği İl Müdürlüğü.³⁹

II. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 27- 28 Haziran 1992, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.⁴⁰

32 *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7-10 Ekim 1991)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sy:69, 1995.

33 *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, (15- 16 Ekim 1991)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1991.

34 *Tanımı, kaynakları ve tesirleriyle tasavvuf -Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu-*, (10-11 Kasım 1991), haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı Yayınları, 1991.

35 *İmam Birgivi Sempozyumu, (1991)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994.

36 *IX. Vakıf Haftası Kitabı, (2-4 Aralık 1991)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992.

37 *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 9- 10.

38 *VI. Milli Mevlânâ Sempozyumu, (24-25 Mayıs 1992)*, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını, 1994.

39 *Yunus Emre ve Türk Dili Sempozyumları Konuşma Metinleri, (20 Haziran 1992)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

40 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri (27-28 Haziran 1992)*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 83- 159.

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Sempozyumu, 11- 12 Temmuz 1992, Gümüşhane İlim, Kültür ve Sanat Vakfı (Tasavvuf Kültürünü Araştırma Enstitüsü).⁴¹

VI. Hz. Hâdimî Sempozyumu, 25 Eylül 1992, Konya, Hâdim Belediyesi-Selçuk Üniversitesi.

1993

Ahmet Yesevî Sempozyumu, 29-30 Nisan 1993, Elazığ, Fırat Üniversitesi.

İlksav Tasavvuf Kültürünü Araştırma Enstitüsü Sempozyumu, 1-2 Mayıs 1993, İstanbul.⁴²

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yunus Emre Semineri, 9-10 Mayıs 1993, Eskişehir, T.C. Eskişehir Valiliği.⁴³

Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, Erciyes Üniversitesi.⁴⁴

Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu, 12 Haziran 1993, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.⁴⁵

Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî (Tarihte- Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî Sempozyumu), Ankara, 2-4 Temmuz 1993.⁴⁶

Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 7- 8 Ekim 1993, Ankara, Türk Dil Kurumu.⁴⁷

I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu, 13-15 Ekim 1993, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı- Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara.⁴⁸

III. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 5 Kasım 1993, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.⁴⁹

41 *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî -Sempozyum Bildirileri-*, (11-12 Temmuz 1992), İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

42 *İlksav Tasavvuf Kültürünü Araştırma Sempozyumu Bildirileri*, (1-2 Mayıs 1993), İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

43 *Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yunus Emre Semineri*. (9-10 Mayıs 1993), Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayınları, 1996.

44 *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, (26-29 Mayıs 1993), Yay. Haz. Abdülkadir Yuvalı- Mustafa Argunşah- Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993.

45 *Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, (12 Haziran 1993), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları No:5, 1993.

46 Yavuz Tiryaki, *a.g.e.*, s. 4.

47 Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, s. 393. (Dipnot kısmı); Hatice Aynur, “a.g.m.”, s. 34.

48 *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, (13- 15 Ekim 1993), Ankara: Kültür Bakanlığı- Hagem Yayınları, 1996.

49 *Somuncu Baba ve es- Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri* (5 Kasım 1993), Ankara: Es- Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 159- 183.

Milletlerarası Katılımlı Ahmet Yesevî Sempozyumu, 16-17 Kasım 1993, Konya, Selçuk Üniversitesi.⁵⁰

Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu ve Anma Programı, 25-26 Kasım 1993, İzmir, Ege Üniversitesi- Dokuz Eylül Üniversitesi.

719. Vuslat Yıldönümü Hz. Mevlâna Haftası Sempozyumu Bildirileri, 1993, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi.⁵¹

1994

454. Manisa Geleneksel Mesir şenlikleri 1. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu, 20-24 Nisan 1994, Manisa.⁵²

VI. Milli Mevlâna Sempozyumu, 1-5 Mayıs 1994, Konya.⁵³

IV. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 18 Haziran 1994, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.⁵⁴

İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlâna Sempozyumu, 26-27 Ekim 1994, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu.⁵⁵

Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu, 12-13 Kasım 1994, Eskişehir.⁵⁶

Şair Nef'î'yi Anma Sempozyumu, 2 Aralık 1994, Erzurum, İbrahim Hakkı Sağlık Eğitim Enstitüsü.

Fuzulî'yi Anma Sempozyumu, 26 Aralık 1994, Konya, Selçuk Üniversitesi.⁵⁷

1995

Şeyh Galib Sempozyumu, 17-18 Mart 1995, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.⁵⁸

50 *Ahmet Yesevî Sempozyumu, (16-17 Kasım 1993)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy:3, Konya, 1997.

51 *Mevlânâ Güldestesi-719. Vuslat Yıldönümü Hz. Mevlânâ Haftası Sempozyumu Bildirileri*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1993.

52 *1. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu, (20-24 Nisan 1994)*, Turizm Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara 1995.

53 VII. Milli Mevlânâ Sempozyumu Tebliğleri kitabı içerisinde yer almaktadır. Bkz. VII. Milli Mevlânâ Sempozyumu, (13 Aralık 1995), Konya: Selçuk Üniversitesi-Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.

54 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri, (18 Haziran 1994)*, Ankara: Es- Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 183- 205.

55 Mustafa Tekin, "Mevlânâ Bibliyografyası", *İSTEM*, Yıl: 5, sy: 10, İstanbul, 2007, s. 373.

56 *Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu, (8-10 Kasım 1994)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.

57 *Fuzulî Sempozyumu, (26 Aralık 1994)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sa:3, Konya, 1997.

58 *Şeyh Galib Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1995.

Fuzûlî Sempozyumu, 4-5 Nisan 1995, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi.⁵⁹

V. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 18 Haziran 1995, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.⁶⁰

Vefatının 50. Yılı Anısına İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, 24-25 Kasım 1995, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Türkiye Diyanet Vakfı.⁶¹

7. Milli Mevlâna Sempozyumu, 13 Aralık 1995, Selçuk Üniversitesi, Konya.⁶²

Vefatının 537. Yıldönümü Münasebetiyle Akşemseddin Hz. Sempozyumu, 1995, İstanbul, M. Karaca Tiyatrosu.

Vuslatının 14. yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf, İstanbul, 1995, Mal Hatun Dostluk Çevre ve Kültür Derneği.⁶³

VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Kırıkkale, 1995, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu-Kırıkkale Valiliği.

1996

Fuzulî Sempozyumu, 21-24 Ocak 1996, Edirne.⁶⁴

VI. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 2 Haziran 1996, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.⁶⁵

500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu, 24-26 Ekim 1996, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı.⁶⁶

Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Şeyh Edebâli Hz.'lerinin Rolü ve Mehmed Zâhid Kotku (k.s.) Sempozyumu, 16-17 Kasım 1996, Eskişehir, Mal Hatun Dostluk, Çevre ve Kültür Derneği.⁶⁷

59 *Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri, (4-5 Nisan 1995)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1995.

60 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri, (18 Haziran 1995)*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 205- 225.

61 *Vefatının 50. Yılı Anısına İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu, (24-25 Kasım 1995)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

62 *7. Milli Mevlânâ Sempozyumu (13 Aralık 1995)*, Konya: Selçuk Üniversitesi- Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.

63 *Vuslatının 14. yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyum Konuşmaları*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.

64 Hatice Aynur, "a.g.m.", s. 34.

65 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri (2 Haziran 1996)*, Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 225- 252.

66 *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri, (24-26 Ekim 1996)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 1996.

67 *Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Şeyh Edebâli Hz.'lerinin Rolü ve Mehmed Zâhid Kotku (k.s.) Sempozyumu, (16-17 Kasım 1996)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1999.

1997

Ahmet Yesevî'den Hasan Dede'ye Uluslar Arası Sempozyumu, 12-14 Haziran 1997, Kırıkkale, Kırıkkale Valiliği-KİKTAV.⁶⁸

Hız. Hâdimî'yi Anma Sempozyumu, 12 Eylül 1997, Konya, VII. Hadim Bağ Bozumu, Kültür ve Turizm Şenlikleri.

Uluslararası XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da İslâm Düşüncesi ve Davud el-Kayseri Sempozyumu 24-26 Ekim 1997, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi.⁶⁹

VII. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu, 1997, Malatya, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı.⁷⁰

1998

1. Alevi-Bektaşî Sempozyumu, 10-11 Ocak 1998, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü.⁷¹

Mehmed Feyzi Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu, 8 Mart 1998, TÜRKAV Kastamonu Şubesi.⁷²

Yunus Emre Sempozyumu, 7-8 Mayıs 1998, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi.

I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 22-24 Ekim 1998, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.⁷³

1999

II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu, 13-15 Ekim 1999, Kırşehir, Kültür Bakanlığı.⁷⁴

Hacı Bayrâm-ı Veli Sempozyumu, 16 Kasım 1999, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.⁷⁵

2000

Uluslararası İsmail Hakkı Bursevî Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2000, Bursa, İsmail Hakkı Bursevî Vakfı.⁷⁶

68 Hatice Aynur, "a.g.m.", s. 34.

69 *Uluslararası Davud el-Kayseri Sempozyumu (24- 26 Ekim 1997)*, Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

70 *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu*, 1997, Ankara: Es-Seyyid Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, 1997.

71 *1. Alevi- Bektaşî Sempozyumu, (10- 11 Ocak 1998)*, İstanbul: Alevi- Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayını, 2000.

72 *Mehmed Feyzi Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu, (8 Mart 1998)*, İstanbul, 1998.

73 *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

74 *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu, (13-15 Ekim 1999)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 10 Kasım 1999.

75 *Hacı Bayrâm-ıHacı Bayrâm-ı Veli Sempozyumu, (16 Kasım 1999)*, Ankara: Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (HAGEM) Yayınları, 2000.

76 Ali Çınar, "Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalında Devam Eden Çalışmalar", *Tasavvuf*, sy: 10, s. 453- 454.

Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni-International Mevlâna Sempozyum, 15-17 Aralık 2000, Ankara, Kültür Bakanlığı.⁷⁷

2001

Ölümünün 500. Yılında Ali Şîr Nevaî Paneli, 25 Nisan 2001, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi.

Ali Şîr Nevâyî’nin 500. Ölüm ve 560. Doğum Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı, 24-25 Eylül 2001, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.⁷⁸

Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu, 19-21 Aralık 2001, Celal Bayar Üniversitesi-Manisa Yöresi Türk Tarihini ve Kültürünü Araştırma Merkezi.⁷⁹

2002

Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-1, 13-16 Kasım 2002, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı.⁸⁰

İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu, 18-20 Aralık 2002, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi-Manisa Mevlevîhânesi.⁸¹

2003

I. Uluslararası Niyazî-i Mısırî Sempozyumu, 16-17 Mayıs 2003, Malatya.

Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-2, 14-16 Kasım 2003, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı.⁸²

2004

II. Üsküdar Sempozyumu, 12-13 Mart 2004, İstanbul, Üsküdar Belediyesi-Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı.⁸³

77 *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni-International Mevlânâ Sempozyum*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

78 *Ali Şîr Nevâyî’nin 500. Ölüm ve 560. Doğum Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri, (24-25 Eylül 2001)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

79 *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri, (19-21 Aralık 2001)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi-Manisa Yöresi Türk Tarihini ve Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2002.

80 *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, c. I, 2002.

81 *İkinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu, (18-20 Aralık 2002)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010.

82 *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-2, (14-16 Kasım 2003)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003.

83 *Üsküdar Sempozyumu II, (12-13 Mart 2004)*, 2 c., İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005. Eserin ikinci cildinde, “Edebiyatımızda Üsküdar” başlığı altında tasavvulla ilgili makaleler bulunmaktadır.

I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir Valiliği ve Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi.⁸⁴

Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-3, Ekim 2004, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı.⁸⁵

Sadreddin Konevi Sempozyumu, 27 Kasım 2004, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi.⁸⁶

Hız. Mevlâna'nın 731. Vuslat Yıldönümü'nde Ney Sempozyumu, Konya, 10-17 Aralık 2004.⁸⁷

2005

Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum (III. Üsküdar Sempozyumu), 21- 22 Mayıs 2005, Üsküdar Belediye Başkanlığı- Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı.⁸⁸

I. Uluslararası Seyit Nesimî Sempozyumu Bildirileri, 17-19 Haziran 2005, Ankara.⁸⁹

Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, 28-30 Eylül 2005, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-TÜBİTAK.⁹⁰

Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4, 14-15 Ekim 2005, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı.⁹¹

Women and tasawwuf -Kadın ve Tasavvuf Uluslararası Sempozyumu- 16 Aralık 2005, İstanbul, TÜRKKAD.⁹²

Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu, 19-21 Aralık 2005, Manisa Mevlâna Araştırma Kültür Sanat Derneği.⁹³

84 *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, (12-13 Ekim 2004)*, 2 c., Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005.

85 *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3, (Ekim 2004)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004.

86 *Sadreddin Konevi Sempozyumu -Bildiriler-, (27 Kasım 2004)*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2004.

87 *Hız. Mevlânâ'nın 731. Vuslat Yıldönümü'nde Ney Sempozyumu'nda Sunulan Tebliğler, (10-17 Aralık 2004)*, Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2006.

88 *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum, (20-22 Mayıs 2005)*, 2 c., İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005.

89 *Evene Sığmayan Ozan Nesimî, (17-19 Haziran 2005)*, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür Vakfı Yayını, 2006.

90 *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler, (28-30 Eylül 2005)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.

91 *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu- 4, (4-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2005.

92 *Kadın ve Tasavvuf-Women and Tasawwuf Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008.

93 *Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri (19- 21 Aralık 2005)*, Manisa: MAKSAD Yayınları, 2006.

2006

Uluslararası Düşünce ve Sanat'ta Mevlâna Sempozyumu, 25-28 Mayıs 2006, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.⁹⁴

Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu, 30 Eylül-01 Ekim 2006, Manisa MAKSAD (Mevlâna Araştırma Kültür Sanat Derneği).⁹⁵

II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2006, Kırşehir Valiliği ve Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi.⁹⁶

Vefa Semti: Dünü, Bugünü, Yarını-Ulusal Sempozyum, 3-4-5 Kasım 2006, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi.

Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevilik Ulusal Sempozyumu, 14-16 Aralık 2006, Selçuk Üniversitesi- Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi.⁹⁷

2007

I. Ulusal Samsun Sosyal Bilimler Sempozyumu (Doğumunun 800. Yılında Mevlâna'yı Anlamak), Nisan 2007, Samsun.⁹⁸

2007 UNESCO Mevlâna Yılında Uluslararası VII. Dil, Yazım, Deyişbilim Sempozyumu, 2-5 Mayıs 2007, Konya, Selçuk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi-Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi.⁹⁹

Uluslararası Mevlâna Sempozyumu-International Mevlâna Symposium, 8-12 Mayıs 2007, İstanbul-Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.¹⁰⁰

Mevlâna ve İnsan Sempozyumu, 8 Haziran 2007, İzmir, Türk Diyanet Vakfı ve İzmir Konyalılar Derneği.¹⁰¹

94 *Uluslararası Düşünce ve Sanat'ta Mevlânâ Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006.

95 *Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu (30 Eylül- 01 Ekim 2006)*, Manisa: MAKSAD Yayınları, 2007.

96 *II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2006)*, 3 c., Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2007.

97 *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevilik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007.

98 *I. Ulusal Samsun Sosyal Bilimler Sempozyumu (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ'yı Anlamak Bildiriler Kitabı) (Nisan 2007)*, Samsun Sosyal Bilimler Lisesi Bilim Yayınları Serisi, Samsun: Etüt Yayınları, 2009.

99 *Uluslararası VII. Dil, Yazım, Deyişbilim Sempozyumu, (2-5 Mayıs 2007)*, 2 c., Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2007.

100 *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu (8-12 Mayıs 2007)*, İstanbul: Motto Project Yayını, Haziran 2010.

101 *Mevlânâ ve İnsan Sempozyumu, (8 Haziran 2007)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

2. Uluslararası İbrahim Hakki ve Siirt Uleması Sempozyumu, 7-9 Eylül 2007, Siirt, Siirt Belediyesi ve Şarkiyat Araştırmaları Derneği.¹⁰²

Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlâna Sempozyumu, 29-30 Eylül 2007, Manisa Belediyesi- Celal Bayar Üniversitesi- Mevlâna Araştırma Kültür Sanat Derneği.

Mevlâna'yı Günümüze Taşıyan Üstad: Abdülbaki Gölpınarlı Sempozyumu, 17-18 Ekim 2007, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu, 26-28 Ekim 2007, Şanlıurfa- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği.¹⁰³

Uluslararası Düzceli Muhammed Zâhid el- Kevserî Sempozyumu, 24-25 Kasım 2007, Düzce, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Düzce Belediyesi.

Uluslararası Dünyada Mevlâna İzleri Sempozyumu, 13-15 Aralık 2007, Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi)¹⁰⁴

2008

Görünmeyen Umman Ahmed Avni Konuk Sempozyumu, 31 Mart 2008, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.¹⁰⁵

Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravi Sempozyumu, 26 Nisan 2008, Manisa.¹⁰⁶

1. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2008, Antalya, Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü (AKİK).¹⁰⁷

I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu, 20-21 Mayıs 2008, Konya, MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi).¹⁰⁸

Veysel Kareni Sempozyumu ve Anma Etkinlikleri, 21-24 Mayıs 2008, Siirt, Siirt Valiliği ve Siirt İlim Kültür Spor Araştırma Vakfı (SİSKAV).

102 *İbrahim Hakki ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, (7-9 Eylül 2007)*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

103 *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri, (26-28 Ekim 2007)*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 2008.

104 *Dünya'da Mevlânâ İzleri Bildiriler, (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2010.

105 *Ahmed Avni Konuk-Görünmeyen Umman, (31 Mart 2008)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

106 *Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravi Sempozyumu (26 Nisan 2008) Bildiriler*, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.

107 *Elmalı: İrfan ve Sevgi Şehri*, ed. Bilal Kemikli, Antalya, 2009.

108 *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu, (20-21 Mayıs 2008)*, Konya: MEBKAM Yayınları, 2010.

Modern Çağ ve İbn-i Arabî Uluslararası Sempozyumu, Mayıs 2008, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.-TÜRKKAD.¹⁰⁹

I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu, 8-10 Ekim 2008, Aksaray, Aksaray Üniversitesi.¹¹⁰

I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008, Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi- Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.¹¹¹

19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu, 15 Kasım 2008, Manisa.¹¹²

2009

I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu, 22-23 Mayıs 2009, Karaman, T.C. Karaman Valiliği.¹¹³

2. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 1 Ağustos 2009, Antalya, Elmalı Belediyesi, Sinan-ı Ümmi Kültür ve Sanat Derneği, Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü

Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 17-18 Ağustos 2009, Nevşehir.¹¹⁴

İhracızâde İsmail Hakkı Toprak (K.S) Efendi Sempozyumu, 4 Ekim 2009, Sivas, Sivas Belediyesi.¹¹⁵

Hacı Bektâş-ı Velî-Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden-, 19-21 Ekim 2009, Ankara.¹¹⁶

III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu, 30-31 Ekim 2009, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.¹¹⁷

109 *Modern Çağ ve İbn-i Arabî*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayını, 2010.

110 *I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu, (8-10 Ekim 2008)*, Aksaray: Aksaray Üniversitesi Yayınları, 2009.

111 *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, (15-17 Ekim 2008)*, 2 c., Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011.

112 *19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu, (15 Kasım 2008)*, yay. haz. Mehmet Veyisi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, İzmir, 2011.

113 *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu "Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı, (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010.

114 *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu-Bildiriler, (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010.

115 *İhracızâde İsmail Hakkı, (4 Ekim 2009)*, Sivas: Buruciye-Sivas Belediyesi Yayını, 2010.

116 *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri-Hacı Bektaş Veli -Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden-, (19- 21 Ekim 2009)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.

117 *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu, (30-31 Ekim 2009)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 2009.

Şâir Nâbî Sempozyumu, 13-15 Kasım 2009, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi.¹¹⁸

Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu, 4-6 Aralık 2009, Bursa Büyükşehir Belediyesi.¹¹⁹

“Güneşle Aydınlananlar”-Uluslararası Hz. Şems Sempozyumu, 11-16 Aralık 2009, İstanbul- 15-16 Aralık 2009, Konya, İstanbul Büyükşehir Belediyesi-Nefes Yayınları- TÜRKKAD.¹²⁰

2010

Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 20-21 Şubat 2010, İstanbul.¹²¹

Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu, 9-10 Nisan 2010, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi.¹²²

İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu, 30 Nisan-1 Mayıs 2010, Sivas, Kemal İbn-i Hümmam Vakfı.¹²³

X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni, 6-8 Mayıs 2010, Eskişehir, T.C. Eskişehir Valiliği- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.¹²⁴

I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu 7-8 Mayıs 2010, Çorum, Hacı Bektaş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı- Çorum Valiliği.¹²⁵

Aşkın Sultanları: Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Ulusal Sempozyumu, 14-15 Mayıs 2010, İstanbul, Şefik Can Uluslararası Mevlâna Eğitim ve Kültür Derneği-Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi.¹²⁶

118 *Şâir Nâbî Sempozyumu, (13-15 Kasım 2009)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

119 *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu, (4-6 Aralık 2009)*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2010.

120 *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Temmuz-Aralık 2009)*, Yıl:10, sy:24, İstanbul, 2009.

121 *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (20- 21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

122 *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu, (9-10 Nisan 2010)*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

123 *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri, (30 Nisan-1 Mayıs 2010)*, Sivas: Sivas Kemal İbn-i Hümmam Vakfı Yayını, 2011.

124 *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri, (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayını, 2011.

125 *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu, (7-8 Mayıs 2010)*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011.

126 *Aşkın Sultanları: Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Sempozyumu Kitabı,(15 Mayıs 2010)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2010.

I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu, 22-23 Mayıs 2009, Karaman, Karaman Valiliği.¹²⁷

Ortaçağ Anadolu’sunda bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın- Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2010, Şanlıurfa.¹²⁸

I. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2010, Kocatepe Üniversitesi-Afyon Karahisar Belediyesi.¹²⁹

Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdadi Sempozyumu-International Symposium on Mavlana Khalid al-Baghdadi papers, 11-13 Haziran 2010, Van, Van İl Müftülüğü-Yüzüncü Yıl Üniversitesi.¹³⁰

IX. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu, 18-19 Haziran 2010, Malatya, es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı.¹³¹

I. Neşvegâh-ı Sûfiyâne: Mevlâna, Mevlevîlik Ve Mesnevî Sempozyumu, 25-27 Haziran 2010, Yozgat/Sorgun, Sorgun Belediyesi-Erciyes Üniversitesi Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu ve Bozok Üniversitesi Türkçe Topluluğu.¹³²

Elmalı’nın Canları: İrfan ve Sevgi Sempozyumu-3, 31 Temmuz 2010, Antalya, Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü, Sinân-ı Ümmî Kültür ve Sanat Derneği-Elmalı Kültür ve Turizm Derneği ve Elmalı Kaymakamlığı.

Uluslararası Mevlânâ ve Tasavvuf Geleneği Sempozyumu, 9-10 Ekim 2010, Manisa, MEDAR (Mevlâna Düşüncesi Araştırmaları Derneği).

Kulun Niyâzı, Mısırî Niyâzî Sempozyumu, 9-10 Ekim 2010, İstanbul, 15-17 Ekim 2010, Malatya, Malatya Belediyesi-TÜRKKAD.

Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu, 26- 7 Kasım 2010, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.¹³³

127 I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu -Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru- (22-23 Mayıs 2009), Karamaan: Karaman Valiliği Yayını, 2010.

128 Ortaçağ Anadolu’sunda bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın-Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu, (25-27 Mayıs 2010), İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014.

129 I. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler, (27-29 Mayıs 2010), Afyonkocahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 2010.

130 Uluslararası Mevlânâ Halid-i Bağdadi Sempozyumu, (11-13 Haziran 2010), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

131 Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri, (18-19 Haziran 2010), Malatya: Nasihat Yayınları, 2010.

132 *Sufî Araştırmaları Dergisi*, c:1, sy:2, Manisa, 2010.

133 *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, (26-27 Kasım 2010), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011.

2011

Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.¹³⁴

Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu, 20-21 Mayıs 2011, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü.¹³⁵

Ulusal İbrahim Tennurî/ Kayseri Sempozyumu, 03 Haziran 2011, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Diyanet İhtisas Eğitim Merkezi Yaptırma İlim ve Çevre Yardımlaşma Derneği.¹³⁶

X. Darende Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu, 24 Haziran 2011, Darende, Es- Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı-Darende Belediyesi.¹³⁷

4. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 10-11 Eylül 2011, Antalya, Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü, Sinân-ı Ümmî Kültür ve Sanat Derneği, Elmalı Kültür ve Turizm Derneği ve Elmalı Kaymakamlığı.

Ahîlik Uluslararası Sempozyumu, 20-22 Eylül 2011, Kayseri, Erciyes Üniversitesi-Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği.¹³⁸

Uluslararası Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Sempozyumu, 23-25 Eylül 2011, Aksaray, Hulusi Efendi Vakfı.¹³⁹

Uluslararası Seyyid Burhaneddin Tirmizî Sempozyumu, 30 Eylül-2 Ekim 2011, Kayseri, Kayseri Belediyesi-Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu, 6-8 Ekim 2011, Konya, MEB-KAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi).¹⁴⁰

900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu, 7- 8- 9 Ekim 2011, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- İslâmî İlimler Araştırma Vakfı- Ümraniye Belediyesi.¹⁴¹

134 *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu, (12-14 Mayıs 2011)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

135 *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu, (20-21 Mayıs 2011)*, Ankara: Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü-Şarkiyat Araştırmaları Derneği Yayını, 2012.

136 *İbrahim Tennurî Sempozyumu Bildiri Kitabı (3 Haziran 2011)*, Kayseri: Melikgazi Belediyesi Yayını, 2011.

137 *10. Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri (24 Haziran 2011)*, Malatya: Nasihat Yayınları, 2011.

138 *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu (20-22 Eylül 2011)*, Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, 2011.

139 *Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı (23-25 Eylül 2011)*, Aksaray: Aksaray Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2011.

140 *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri, (6-8 Ekim 2011)*, Konya: Konevî Araştırma Merkezi Yayını, 2014.

141 *900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu, (7-8-9 Ekim 2011)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu, 16- 18 Kasım 2011, Erzurum, Erzurum : Atatürk Üniversitesi.¹⁴²

Ulusal Sempozyum, Tarihi Süreçte Mevlâna Ve Eserleri, 8- 10 Aralık 2011, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi.¹⁴³

Sultan Veled Uluslararası Sempozyumu - Sultan Veled International Symposium, 2011, İstanbul, TÜRKAD Türk Kadınları Kültür Derneği İstanbul Şubesi.¹⁴⁴

2012

I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2012, Kastamonu Üniversitesi.¹⁴⁵

Emir Sultan Sempozyumu, 5 Mayıs 2012, Bursa, Yıldırım Belediyesi-Diyanet İşleri Başkanlığı Yıldırım İlçe Müdürlüğü.¹⁴⁶

Uluslararası Abdülkâdir el- Cezâirî Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2012, Bursa, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Sivashlı Sûfi Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu, 26 Mayıs 2012, Sivas, Sivas Belediyesi.¹⁴⁷

Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu, 31 Mayıs-2 Haziran 2012, Erzurum, Atatürk Üniversitesi- Narman Belediyesi- Kültür Bakanlığı.¹⁴⁸

II. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu, 1-2 Haziran 2012, Kocatepe Üniversitesi-Afyon Karahisar Belediyesi.¹⁴⁹

Uluslararası Somuncu Baba-Hulusi Efendi Sempozyumu, 2 Haziran, İstanbul-9 Haziran, Bursa-23 Haziran 2012, Darende, Hulusi Efendi Vakfı.

5. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi-Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi Sempozyumu, 8 Eylül 2012, Antalya, Elmalı Belediyesi-Sinan-ı Ümmi Kültür ve Sanat Derneği-Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü.

142 *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu, (16-18 Kasım 2011)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012.

143 *Ulusal Sempozyum, Tarihi Süreçte Mevlânâ Ve Eserleri (8-10 Aralık 2011)*, Konya: Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2014.

144 *Sultan Veled Uluslararası Sempozyum- Sırrın Sırrı Sultan Veled*, İstanbul: TÜRKAD Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, 2011.

145 *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildirileri, (4-6 Mayıs 2012)*, 2 c., Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayını, 2012.

146 *Emir Sultan Sempozyumu Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa: Yıldırım Belediyesi Yayını, 2012.

147 *Sivashlı Sûfi Ahmed Sûzî ve Dönemi -Sempozyum Bildirileri- (26 Mayıs 2012)*, Sivas: Buruciyeciler Yayınları, 2012.

148 *Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri, (31 Mayıs-2 Haziran 2012)*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2012.

149 *II. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu (1-2 Haziran 2012)*, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 2013.

II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, 19-20 Eylül 2012, Ahi Evran Üniversitesi-Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.¹⁵⁰

Ahiliğe Genç Bakışlar Makale Yarışması ve Sempozyumu, 21 Eylül 2012, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.¹⁵¹

I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu, 11-13 Ekim 2012, Kars, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hassan Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi-Seyyid Ebu'l Hasan Harakanî Vakfı.¹⁵²

III. Uluslararası Niyazi-i Mısri Sempozyumu, 2-3 Kasım 2012, Malatya, Malatya Belediyesi.

Vefatının 300. Yılında Şâir Nâbî Sempozyumu, 7-9 Aralık 2012, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi-Şanlıurfa Valiliği-Harran Üniversitesi .¹⁵³

Hakka Yürüyüşünün 700. Yılında Sultan Veled Sempozyumu, 11 Aralık 2012, Konya, Konya Kültür ve Turizm Müdürlüğü-Uluslararası Mevlâna Vakfı.

Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyumu, 14-16 Aralık 2012, Ankara, TÜRKAD (Türk Kadınları Kültür Derneği)-Ankara Büyükşehir Belediyesi.¹⁵⁴

2013

Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu, 25-26 Nisan 2013, Erzurum, Atatürk Üniversitesi.¹⁵⁵

Din ve Kimlik Ekseninde Alevilik-Bektaşılık Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2013, Çanakkale, Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Ortak Akıl Topluluğu.

Uluslararası Mutasavvif Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu, 24-25-26 Mayıs 2013, Hakkari, Hakkari Üniversitesi.¹⁵⁶

Sivashlı Mutasavvif Şair Şeyh Halid Sempozyumu, 26 Mayıs 2013, Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Sivas Şubesi.

Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür", 1-2 Haziran 2013, İstanbul, Bağcılar

150 II. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu (19-20 Eylül 2012)*, 2c., Kırşehir: Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2012.

151 *Ahiliğe Genç Bakışlar Makale Yarışması ve Sempozyumu (21 Eylül 2012)*, Kırşehir: Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2012.

152 I. *Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012.

153 *Vefatının 300. Yılında Şâir Nâbî Sempozyumu Bildirileri (7-9 Aralık 2012)*, Ankara: AKM Yayınları, 2014. Ayrıca bu sempozyum, UNESCO'nun 2013 yılını "Nâbî ve İtrî Yılı" ilan etmesi münasebetiyle düzenlenmiştir.

154 *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi Yayını, 2013.

155 *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.

156 *Uluslararası Mutasavvif Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu, (24-25-26 Mayıs 2013)*, İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014.

Belediyesi-Gümüşhane Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı-Bağcılar Gümüşhaneliler Kültür ve Yard. Derneği.¹⁵⁷

Uluslararası Somuncu Baba-Hulusi Efendi Sempozyumu, 15 Haziran 2013, Darende, Hulusi Efendi Vakfı.

6. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi-Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi Sempozyumu, 30-31 Ağustos 2013, Antalya, Elmalı Belediyesi-Sinan-ı Ümmi Kültür ve Sanat Derneği-Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü.

Uluslararası Sosyal Bilimler ve İbrahim Hakkı Sempozyumu, 23-25 Eylül 2013, Siirt, Siirt Valiliği-Siirt Üniversitesi Rektörlüğü.

Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, Bingöl, Bingöl Üniversitesi.¹⁵⁸

I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.¹⁵⁹

III. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu, 25-26 Ekim 2013, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

II. Uluslararası İsmail Hakkı Bursevî Sempozyumu, 1-3 Kasım 2013, Bursa, Bursa Valiliği ve Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, 8-9 Kasım 2013, Antalya, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Antalya İl ve İlçe Müftülükleri.¹⁶⁰

Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu, 15-17 Kasım 2013, İstanbul, Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı.¹⁶¹

Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetîlik Sempozyumu, 21-22 Kasım 2013, Eskişehir, T.C. Eskişehir Valiliği-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Qafqaz Üniversitesi, Kafkasya Üniversiteler Birliği.¹⁶²

Erzurumlu Şeyhulislâm Musa Kazım Efendi Sempozyumu, 22-24 Kasım 2013, Erzurum, Atatürk Üniversitesi ve Tortum Belediyesi.¹⁶³

157 *Doğumunun 200. yılı hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" (1-2 Haziran 2013)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayını, 2014.

158 *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, (03-05 Ekim 2013)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2 c., 2014.

159 *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu (03-05 Ekim 2013)* Bildiriler Kitabı, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.

160 *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, (8-9 Kasım 2013)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 2. Baskı.

161 *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri (15-17 Kasım 2013)*, İstanbul: Hüdâyî Vakfı Yayınları, 2018.

162 *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetîlik Sempozyumu (21-22 Kasım 2013)*, Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayını, 2013.

163 *Erzurumlu Şeyhulislâm Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013)*, ed. Ömer Kaya, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.

2014

Uzaktaki Yakîn-Uluslararası Hz. Üftade Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014, Bursa, TÜRKAD İstanbul Şubesi-Bursa Büyükşehir Belediyesi-Kerim Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı.

Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi (ö. 1173/1769) ve Ömer Efendi (ö. 1202/1788) Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2014, Erzurum.

II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2014, Kastamonu Üniversitesi.¹⁶⁴

7. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 13 Eylül 2014, Antalya, Elmalı Belediyesi-Sinan-ı Ümmi Kültür ve Sanat Derneği.

II. Uluslararası Ebu'l Hasan Harakâni Sempozyumu, 16-17-18 Ekim 2014, Kars, Seyyid Ebu'l-Hasan Harakâni Vakfı-Kafkas Üniversitesi Ebu'l-Hasan Harakâni Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği Ulusal Sempozyumu, 23-24-25 Ekim 2014, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi- Kütahya Belediyesi ve Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (KUTSO).¹⁶⁵

Erzurumlu Şeyhulislâm Seyyid Feyzullah Efendi (1639-1703) Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım 2014, Erzurum, Atatürk Üniversitesi.¹⁶⁶

Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu, 08-09 Kasım 2014, Sakarya Üniversitesi.¹⁶⁷

VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 21-23 Kasım 2014, İstanbul, Üsküdar Belediye Başkanlığı.¹⁶⁸

I. Uluslararası Mevlevîlik ve Şâhidî Sempozyumu, 17 Aralık 2014, Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-İl Millî Eğitim Müdürlüğü.¹⁶⁹

2015

Osmanlı Kitap Kültürü-Cârullah Efendi Sempozyumu, 14 Şubat 2015, İstanbul, İLEM (İlmi Etüdler Derneği).

164 II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu (4-6 Mayıs 2014), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayını, 2014.

165 Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği Ulusal Sempozyumu (23-24-25 Ekim 2014), Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015.

166 Erzurumlu Şeyhulislâm Seyyid Feyzullah Efendi (1639-1703) Sempozyumu (31 Ekim -2 Kasım 2014), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

167 Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu (08-09 Kasım 2014), Ankara: TDV Yayınları, 2016.

168 Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII, (21- 23 Kasım 2014), 3 c., İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2015. Bu eserin 3. Cildinde "Dini Hayat" başlığı altında tasavvufî ilgilî bildiriler yer almaktadır.

169 Kültürümle Kucaklaşıyorum Muğla Değerler Eğitiminde Muğla'nın Ulu Çınarı Şâhidî (17 Aralık 2014), Muğla, 2015.

Çeşitli Yönleriyle Şemseddin Sivasî Sempozyumu, 17-18 Nisan 2015, Sivas, Sivas Belediyesi- Cumhuriyet Üniversitesi- TÜBİTAK.¹⁷⁰

Medeniyetimizin Şafağı Yunus Emre Sempozyumu, 29-30 Nisan 2015, Aksaray Belediyesi-Valiliği- Aksaray Üniversitesi.

Bakü’den Balkanlar’a Halvetilik Sempozyumu I, 2 Mayıs 2015, Manisa, Genç Tasavvufçuları Destekleme ve Geliştirme Derneği-Şehzadeler Belediyesi.¹⁷¹

Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûr’ül Arabî Sempozyumu, 9-10 Mayıs 2015, Antalya Büyükşehir Belediyesi, TİKA.¹⁷²

Uluslararası Davud el-Kayseri Sempozyumu, 9-10 Mayıs 2015, İznik-Bursa, İznik Belediyesi-Bursa Büyükşehir Belediyesi-Uludağ Üniversitesi.

Yunus Emre Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2015, Ordu, Ordu Büyükşehir Belediye Başkanlığı.

Şeyh Abdulkadir Geylânî Hazretleri ve Tasavvuf Anlayışı Sempozyumu, 24 Mayıs 2015, Siirt, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Uluslararası Ken’an Rifâî Sempozyumu, 29-31 Mayıs 2015, İstanbul, TÜRK-KAD-Kerim Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı-T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı.¹⁷³

8. Elmalı’nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 1 Eylül 2015, Antalya, Elmalı Belediyesi, Sinan-ı Ümmî Kültür ve Sanat Derneği, Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü.

Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybî Ve Dönemi Sempozyumu, 01-03 Ekim 2015, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

II. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Hoşgörü ve Barış Sempozyumu, Nevşehir, 8-10 Ekim 2015, Nevşehir Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma ve Uygulama Enstitüsü.¹⁷⁴

II. Uluslararası Şahidi ve Mevlevîlik Sempozyumu, 17-18 Aralık 2015, Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Şahidi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

170 *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri (17- 18 Nisan 2015)*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

171 *Bakü’den Balkanlar’a Halvetilik Sempozyumu-1 Tebliğleri (2 Mayıs 2015)*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.

172 *Uluslararası Melâmîlik Ve Seyyid Muhammed Nûr’ül Arabî Sempozyumu Bildirileri (9-10 Mayıs 2015)*, Ankara: TİKA Kültür Yayınları, 2016.

173 *Rahmet Kapısı Uluslararası Ken’an Rifâî Sempozyumu (29-31 Mayıs 2015)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü Yayını, 2015.

174 *II. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Hoşgörü ve Barış Sempozyum Bildirileri (8-10 Ekim 2015)*, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Velî Üniversitesi Yayını, 2016.

Mustafa Takî Sempozyumu, 26 Aralık 2015, Sivas, Sivas Valiliği-Türk Dil ve Edebiyat Derneği Sivas Şubesi.¹⁷⁵

2016

I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 28-30 Nisan 2016, Ahmet Yesevî Üniversitesi.¹⁷⁶

III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Kastamonu'da ilmi hayat ve Kastamonu âlimleri", 6- 8 Mayıs 2016, Kastamonu Üniversitesi.¹⁷⁷

Pîr Hüsâmeddin Uşşâkî Hazretleri Anma Sempozyumu, 22 Mayıs 2016, İstanbul, Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâkî Vakfı.

Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2016, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.¹⁷⁸

I. Uluslararası Şeyh Ali Semerkandi Sempozyumu, 3-4 Haziran 2016, Ankara, Çamlıdere Belediyesi.¹⁷⁹

9. Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 26 Kasım 2016, Antalya, Elmalı Belediyesi-Sinan-ı Ümmî Kültür ve Sanat Derneği ve Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü.

Uluslararası Bahaeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu, 2-3-4 Aralık 2016, İstanbul, Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı-İSTAM.

Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu-Çalıştay-Sergisi, Antalya, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.¹⁸⁰

2017

İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velayet ve Keramet Sempozyumu, 4 Mart 2017, İstanbul, 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER).

Balkanlarda Gönül Sultanları-Üsküplü Âlim Ârif Şeyh Sâdeddîn Sırrî Er-Rifâî Sempozyumu -Vefatının 80. Sene-i Devriyesi Anısına-, 31 Mart 2017, Kocaeli Üniversitesi.

175 *Mustafa Takî Sempozyumu (26 Aralık 2015)*, Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı Yayını, 2016.

176 *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017.

177 *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu (6-8 Mayıs 2016)*, Kastamonu: Truva Yayınları, 2016.

178 *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1-2 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016.

179 *I. Uluslararası Ali b Yahyâ Es-Semerkandî Çalıştay (3-4 Haziran 2016)*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2016.

180 *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu-Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu-Çalıştay-Sergisi*, İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2016.

II. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu, 3-4 Mayıs 2017, Ankara, TRT-Ankara Büyükşehir Belediyesi-TİKA-TOBB-TDV-TDK-Kalem Vakfı.

Mevlâna Hâlid-i Bağdâdi ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi Ulusal Sempozyumu, 4-5 Mayıs 2017, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

IV. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu (Hanefilik-Mâtürîdilik), 05-07 Mayıs 2017, Kastamonu Üniversitesi.¹⁸¹

Uluslararası Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu, 12-13-14 Mayıs 2017, Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.

Şeyh Muhammed el-Hazin Sempozyumu, 13 Mayıs 2017, Siirt, Siirt Vakfı-Siirt Üniversitesi.

10. Elmalının Canları İrfan ve Sevgi Sempozyumu, 16 Eylül 2017, Antalya.

III. Uluslararası Ebu'l Hasan Harakâni Sempozyumu, 27-28 Ekim 2017, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

2018

Meşkure Sargut Hatrasına Kadın ve Tasavvuf Sempozyumu, 10 Şubat 2018, Kerim Vakfı-Üsküdar Üniversitesi.

Samsun'un Manevi Mimarları Sempozyumu-I, 17 Şubat, 2018, Samsun, İlkadım Belediyesi.

Osmanlı Devleti'nde Tasavvuf Hayatının Kurumsal Yönetişimi Sempozyumu, 1 Mart 2018, İstanbul, TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Tasavvuf Araştırmaları Günleri I. Uluslararası Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, 9-11 Mart 2018, İstanbul, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.

Samsun'un Manevi Mimarları Sempozyumu-II, 25 Mart, 2018, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Samsun İl Müftülüğü-İlkadım Belediyesi.

2. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, 25-26 Nisan 2018, Ankara, Ahmet Yesevî Üniversitesi-Yunus Emre Enstitüsü.

3. Uluslararası Muhammed Nur-ul Arabi Sempozyumu, 29 Nisan 2018, İzmir, Uluslararası Melâmî ve Tasavvuf Dernekleri Federasyonu.

3. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu ve Anma Günü, 3 Mayıs 2018, TRT-Ankara Büyükşehir Belediyesi-TİKA-TOBB-TDV-TDK-Kalem Vakfı.

III. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu -Tasavvuf, Felsefe ve Din-, 4-5 Mayıs 2018, Konya, MEBKAM.

V. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu (Eş'arilik), 4-6 Mayıs 2018, Kastamonu Üniversitesi.

181 IV. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu (5-7 Mayıs 2017), 3 c., Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayını, 2017.

Balkanlarda Gönül Sultanları II: Fatih Türbedârı Amiş Efendi Sempozyumu –Vefatının 98. Sene-i Devriyesi Anısına- , 9 Mayıs 2018, Kocaeli Üniversitesi.

2. Kongreler

Kongreler, çeşitli memleketlerden yöneticilerin, elçilerin veya delegelerin katılımıyla gerçekleşen ve çoğunlukla diplomatik olan, geniş meselelerin incelendiği toplantılardır.¹⁸² Türkiye’de düzenlenen tasavvuf ile ilgili kongreler ise bir konu veya şahısla ilgili detaylı araştırmaları içermesi, belli periyotlarla düzenli olarak tertip edilmesi ve bilhassa yurt dışından gelen uzmanların da katılımı nedeniyle günümüzdeki bu tanımla benzerlik içermektedir. Özellikle 2000’li yıllara kadar sempozyumlardan ziyade kongrelerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Fakat genel itibarıyla kongrelerin sempozyumlara nazaran çok daha az sayıda olduğu ve sadece belli konular çerçevesinde düzenlendiği söylenebilir.

Milletlerarası Mevlâna Kongresi, ilki 1987 yılında olmak üzere, 1990 ve 2003 yıllarında toplam üç kez;¹⁸³ Milli Mevlâna Kongresi ise, ilki 1985 yılında, onuncusu ise 2002 yılında olmak üzere toplam on kez Konya’da Selçuk Üniversitesi tarafından tertip edilmiştir.¹⁸⁴

V. Uluslararası Mevlâna Kongresi, Konya Turizm Derneği tarafından 13 Aralık 1982’de, Konya’da Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü’nde,¹⁸⁵

182 *Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri -Ulusal ve Uluslararası Organizasyonlar-*, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 36- 37.

183 *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi -Tebliğler- (3-5 Mayıs 1987)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1987; *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi -Tebliğler- (3-5 Mayıs 1990)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991; *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi -Tebliğler- (5-6 Mayıs 2003)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 2003.

184 *1. Milli Mevlânâ Kongresi (3-5 Mayıs 1985)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1985; *2. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1986)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1987; *3. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (12-14 Aralık 1988)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989; *4. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (12-13 Aralık 1989)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991; *5. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (3-4 Mayıs 1991)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992; *6. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (24-25 Mayıs 1992)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992; *7. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (3-4 Mayıs 1993)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994; *8. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (6-7 Mayıs 1996)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 1997; *9. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) (15-16 Aralık 1997)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 1998; *X. Milli Mevlânâ Kongresi – Tebliğler- (2-3 Mayıs 2002)*, 2 c., Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002. Ayrıca Mevlânâ ile ilgili Kongre bildirimleri için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Mevlânâ Kongrelerinde Sunulan Bildiriler”, *III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi (5-6 Mayıs 2003) Bildiriler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 2004, s. 331- 359; Fatma S. Kutlar, “Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, *Türk Bilig Türkojji Araştırmaları Dergisi*, c.1 (1), s. 102- 157.

185 *Mevlânâ: Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları (13 Aralık 1982)*, haz. Feyzi Halıcı, Konya: Ülkü Basımevi, 1983.

IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi “Yunus Emre Seksiyonu” başlığı ile 6-11 Mayıs 1991 tarihinde Ankara’da,¹⁸⁶

II. Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevihâneler Kongresi, 14-15 Aralık 1993’te, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi tarafından Konya’da düzenlenmiştir.¹⁸⁷

Uluslararası Mevlâna ve Goethe kongresi, 3-5 Mayıs 1995 tarihinde, Konya’da Selçuk Üniversitesi tarafından tertip edilmiştir. Bu kongrede, Aşkın doğusunda Goethe, Goethe ve Doğu’ya yöneliş, Mevlâna ve Goethe’nin eserlerinde kadın, Mevlâna ve Goethe’de şiir, Ashâb-ı Kehf, felsefe ve hikmet, İkbâl’in eserlerinde Mevlâna ve Goethe gibi konular ele alınmıştır.¹⁸⁸

1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi, 13-16 Ağustos 1998’de, Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı tarafından Ankara’da,¹⁸⁹

3. Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi “Hazret-i Mevlâna’nın Eserlerinde İnsan ve Eğitimi, Karakter Gelişim Eğitimi, Manevi Etkileşim” başlığı ile 2-4 Aralık 2011 tarihinde, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya Valiliği, Selçuk Üniversitesi ve Özel Başak Koleji işbirliğiyle Konya’da tertip edilmiştir.

Türk Tasavvuf Geleneği ve Kültürü içerikli kongre I. Uluslararası Türk Kültür Kongresi adıyla, 13-15 Ekim 2014’te Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından,

Uluslararası Mevlâna, İlahiyat ve Felsefe Kongresi ise ilki 17-21 Haziran 2017 tarihinde Ankara’da, ikincisi 4-6 Mayıs 2018 tarihinde Şanlıurfa’da düzenlenmiştir.

Sonuç

Genellikle iki veya üç gün boyunca devam eden sempozyum ve kongreler, ilgili konuların daha iyi anlaşılması ve toplumun her kesimine ulaşılabilmesi yanı sıra

186 IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, -Yunus Emre Seksiyonu- (6- 11 Mayıs 1991), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1992. Milletlerarası Türk Halk Kongresi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel müdürlüğü tarafından 1975’ten bu yana belli aralıklarla tertip edilmektedir. Her bir kongre farklı başlıklar içermektedir. Son olarak dokuzuncusu, 20- 24 Kasım 2017 tarihlerinde Ordu Kültür Sanat Merkezi’nde düzenlenmiştir.

187 II. Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevihâneler Kongresi, (14-15 Aralık 1993), Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, sy: 2, 1996.

188 Adnan Karaismailoğlu, “Mevlânâ Kongrelerinde Sunulan Bildiriler”, III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi (5-6 Mayıs 2003) Bildiriler, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 2004, s. 333.

189 I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri (13-16 Ağustos 1998), Ankara: Ervak Yayınları, 1998. Bu kongre bilhassa bildirilerin çeşitliliği bakımından önemlidir. Sarı Saltuk, Kutup Osman Efendi, Boğa Dede-Bulut Dede ve Tosun Dede kültürü, Horasan Ereni Şeyh Ahmed Dede, Babadağ şehri kuruluş efsanesi, Türk romanında şeyh ve evliya tipi, Muhyiddin Abdal, Türkmen toprağında yatan erenler, Anadolu eren kültüründe özbenlik (nefs, self), Hallac-ı Mansur ve Türk dünyası, eren ve evliya kavramının dinî tarihi ve Türk toplumunda dervişin sosyal fonksiyonu gibi konular ele alınmıştır.

tasavvuf alanında uzman kişilerin bilgi alışverişinde bulunmaları gibi sebeplerle oldukça faydalı ve öğretici etkinliklerdir. Bu tartışma platformları, tasavvufla ilgili ilmî gelişmeleri sürekli ve ulaşılabilir kılmaktadır.

Bibliyografya listesi ve incelenen sempozyum ve kongreler neticesinde, tasavvufla ilgili kongrelerin zamanla sayıca azaldığını ve belli konular çerçevesinde düzenlendiğini; sempozyumların ise hem sayıca hem konu çeşitliliği bakımından giderek artmaya başladığını, diğer disiplinlerle birlikte ve hatta kurumlar arası ortak çalışmaların da yıllar içinde çoğaldığını ve istikrarlı bir hale geldiğini söyleyebiliriz.

Tasavvuf ile ilgili sempozyum ve kongreleri ve bu toplantılarda sunulan bildirileri belli kriterler temel alınarak bir araya getirmeyi hedef alan bu çalışma literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma çabasıdır. Aynı zamanda, çalışmanın eksikliklerinin olabileceği ve sempozyumlarla ilgili bilgi edinme araçlarının çeşitliliği nedeniyle sayılarının artabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Seçilmiş Tasavvuf Bildirileri Bibliyografyası¹⁹⁰

Akpınar, Ali, “Mesnevî’de Kıssa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Selçuk Üniversitesi, Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007, s. 123-147.

Aksüt, Hamza, “Dede Garkın’ın Kimliği ve Dedegarkın Ocağı”, *Ortaçağ Anadolu’sunda bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın-Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mayıs 2010)*, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014, s. 55-83.

Aktan, Ali, “Kühü’l-Ahbâr’a Göre Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu’daki Halifeleri”, *Millîterarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı-Mustafa Argunşah-Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 13-23.

Alauddin, Bakri, “İbn-i Arabî’de Yaradılış ve Sevgi Teorisi”, *Modern Çağ ve İbn-i Arabî*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayını, 2010, s. 27-43.

Alexiev, Bojidar, “Sufî ve Seyfî”, *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, (15-17 Ekim 2008)*, c. I, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011, s. 41- 49.

Aliyeva, Zohra, “Evrensel Dialog Faktörü Olarak Tasavvuf”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu (21-22 Kasım 2013)*, Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayını, 2013, s. 831-839.

190 Bu liste oluşturulurken yayımlanmış olan ve erişebildiğimiz Sempozyum kitapları esas alınmıştır. Bildiriler belirlenirken ise tasavvufla ilgili farklı kavramlar ve ele alınış şekilleri, mutasavvıflar ve eserleri-düşünceleri, tasavvufi mekânlar, tasavvufun diğer ilimlerle ilişkisi gibi konular temel alınarak konu çeşitliliğine dikkat edilmiş ve bu sayede tasavvuf alanında yapılan çalışmaların veya eksikliklerin daha net görülebilmesi amaçlanmıştır.

Almaz, Hasan, “İran’da Mevlâna ve Mevlevîlik Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat’ta Mevlâna Sempozyumu (25- 28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 303-319.

Alptekin, Turan, “Divan Şiirimizin Dinî Tasavvufî Kolu ve Âşık Yunus”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler (2 Mayıs 1991)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 9-27.

Altıntaş, Hayrani, “Ahmed Yesevî’nin Düşüncelerinde İlahî Aşk”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (26- 29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 23-29.

Altıntaş, Hayrani, “İbn Kemâl ve Tasavvuf”, *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar (26-29 Haziran 1985)*, haz. Süleyman Hayri Bolay, Bahaeddin Yediyıldız, Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1986. s. 233-245.

Alvan, Türkan, “Bir Şâbânî Dervîşi Olan Sultan III. Murad’ın Tasavvufî Görüşleri”, *II. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî sempozyumu (4-6 Mayıs 2014)*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi. Yayınları, s. 359- 389.

Ambrosio, Alberto Fabio, “Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevîler ve Konyalı Hıristiyanlar”, *Uluslararası Dünya’da Mevlâna İzleri Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, 2010, s. 413- 426.

Araz, Nezîhe, “Yunus Emre’nin Hayatında Cünün-Füsün-Sükün Evreleri”, *Yunus Emre Sempozyumu (Bildiriler) (2-5 Mayıs 1988)*, Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1990, s. 113-121.

Arbaş, Hamit, “Mevlâna’nın Mesnevîsi’nde Sanat”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat’ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 483-499.

Arkan, Sühendan, “Tarikatlar Arası Kıyas: Şâbânîlik ve Bayramîlik”, *I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu*, 4-6 Mayıs 2012, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 293- 313.

Arslan, Hulusi, “Hacı Bektaş Velî’de İman- Ahlak İlişkisi”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (7- 8 Mayıs 2010)*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011, s. 63-81.

Arslan, Sevim, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Yetiştirdiği Halifeler”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, (25- 26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 325-347.

Arvas, Nimetullah, “Tasavvuf ve Bir Mutasavvîf Olarak Seyyid Taha’nın Halifesi Seyyid Sınğatullah Arvası”, *Uluslararası Mutasavvîf Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu (24-25-26 Mayıs 2013)*, İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 347-387.

Aşkar, Mustafa, “İstiklâl Marşı'nın Yazıldığı Mekan Olarak Ankara'da Bir Celvetî Dergâhı ve Tâceddin Sultan”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20- 22 Mayıs 2005)*, c. II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, s. 195-219.

Aşkar, Mustafa, “Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Tasavvufî Hareketler”, *Hacı Bayrâm-ı Velî- Bayramım Şimdi Uluslararası Sempozyum Tebliğ Kitabı (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKKAD İstanbul Şubesi 2013, s. 219-228.

Atan, A. Hikmet, “Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî (K.S.)'de Sünnete Bağlılık ve Bunun Tekke Geleneğine Yansıması”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi Sempozyumu (3-5 Ekim 2013) Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 286-294.

Ay, Mehmet Emin, “Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye Göre Manevî Eğitimin Esasları”, *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdâdî Sempozyumu (11- 13 Haziran 2010)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 497-505.

Ayaz, Eyüp Sertaç, “Anadolu'ya Gelen İlk Evliya- Alperen Ebu'l Hasan Harakânî ve Türklerde Türbe Kültürü”, *I. Uluslararası Hakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 418-428.

Aydın, Arafat, “İcâzetnâme (Sebet)”, *Doğumunun 200. yılı hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” (1- 2 Haziran 2013)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayını, 2014, s. 264-286.

Aydın, Ayten, “Manevî Simya Geleneğinde Ruh Dönüşümü ve Mevlâna'da Manevî Yolculuğun Aşamaları”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat'ta Mevlâna Sempozyumu (25- 28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 111-121.

Aydın, Hüseyin, “Mevlâna'nın Varlık Anlayışı”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu 26-28 Ekim 2007*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 71- 81.

Ayvazoğlu, Beşir, “Estetik ve Tasavvuf”, *Tanımı, kaynakları ve tesirleriyle tasavvuf -Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu (10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, Seha Neşriyat Yayınları, 1991, s. 201- 205.

Ayvazoğlu, Beşir, “Yunus Emre Düşüncesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7- 10 Ekim 1991)*, sa. 69, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, s. 587-595.

Ayvazoğlu, Beşir, “Yunus Emre ve Türk Fikir Hayatı”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler, (2 Mayıs 1991)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 83- 93.

Bakış, Rıza, “Hacı Bayrâm-ı Velî'de Dini Tecrübe”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1-2, (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 307- 325.

Bal, Ali Asker, “Anadolu Tasavvuf Anlayışı Bağlamında Ahilik’in Tasvir Sanatlarındaki İzleri”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu (15-17 Ekim 2008)*, c. I, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011, s. 125-141.

Bardakçı, M. Necmettin, “Bir Tasavvuf Mektebi Olarak Bektaşilik”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler (28-30 Eylül 2005)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 51-61.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin, “Azîz Mahmud Hüdâyi’nin Tasavvufi Düşüncesinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Hayat”, *Azîz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, c. I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, s. 245-261.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, “Hallâc-ı Mansur’dan Ahmed Yesevî’ye İlahî Aşk”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 429-449.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, “Gazzâlî’de Ölümsüzlük Düşüncesi”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu (12-14 Mayıs 2011)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014, s. 343-353.

Baykara, Tuncer, “Mevlâna’nın Divân-ı Kebîr’inin Tarihî Kaynak Olarak Değeri”, *Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (19-21 Aralık 2001)*, Manisa Mevlevîhânesi, Manisa: T.C. Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2002, s. 185- 189.

Baykara, Tuncer, “Yunus Emre Döneminde Anadolu”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7- 10 Ekim 1991)*, sa. 69, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, s. 33-41.

Bayraktar, Mehmet, A’yân-ı Sâbite Kavramı: Konevî ve Kayserî Mukayesesi, *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 44- 48.

Bayraktar, Mehmet, “Tasavvufa Yabancı Tesir Meselesi”, *Tanımı, kaynakları ve tesirleriyle tasavvuf -Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu- (10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, Seha Neşriyat Yayınları, 1991, s. 91- 110.

Bayraktar, Fulya, “Ahmed Yesevî’de İman-Değer İlişkisi”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 685-693.

Bayru, Esin Çelebi, “Tarihte Kadına Bakış ve Mevlevîlikte Kadın”, *Mevlâna ve İnsan Sempozyumu (8 Haziran 2007)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 91-97.

Baz, İbrahim, “Âlim, Şâir, Sûfî Abdülehad Nûrî-i Sivâsî”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri (30 Nisan-1 Mayıs 2010)*, Sivas: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayını, 2011, s. 241-291.

Benaissa, Omar, “İbn Arabî öğretisinin tanınmamış iki aktarıcısı”, *Uluslararası Davud el-Kayseri Sempozyumu (24-26 Ekim 1997)*, Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 269-285.

Bice, Hayati, “Dîvân-ı Hikmet’te Fenâ ve Bekâ Kavramları”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 517-545.

Bice, Hayati, “Dîvân-ı Hikmet’te İsimlerinden Söz Edilen Tarihi Kişilikler”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 60-66.

Bigelow, Anna, “Evliyâ Kadınlar”, *Kadın ve Tasavvuf- Women and tasawwuf- Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008, s. 28-46.

Bilgili, İsmail, “Hoca Ahmed Yesevî’nin “Divan-ı Hikmet” Adlı Eserine Fikhi Açıdan Bakış”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 741-769.

Cantürk, Mehmet, “Doğu Türkistan’daki Tasavvuf ve Hoca Ahmed Yesevî”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 49-53.

Carmuhammed-Ulı, Muhammedrahim, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen “Risale” Adlı Eserinin İlmi Değeri”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 13-21.

Cebecioglu, Ethem, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin İlmi Birikimi”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 43-85.

Cebecioglu, Ethem, “İslâm Tebliğcileri Olarak Mutasavvıflar”, *I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu (26 Mayıs 1991)*, Darende: es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayını, 1991, s. 101- 108.

Celâlîzâde, Celâl, “Veysel Karenî’nin Fars Edebiyatındaki Etkisi- Edibler ve Şairler Nezdindeki Yeri”, *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu (20-21 Mayıs 2011)*, Ankara: Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü-Şarkiyat Araştırmaları Derneği Yayını, 2012, s. 245- 263.

Ceyhan, Semih, “Erzurumlu İbrahim Hakkî’ya Göre Etvâr-ı Seb’a (Nefsin Yedi Mertebesi)”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkî Hazretleri Sempozyumu (16-18 Kasım 2011)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 267-271.

Ceyhan, Semih, "Tasavvufun Doğuş Devrini Anlamada Anahtar-Kavram Olarak Zühd'ün Hakikati ve Dereceleri: Gazzâlî Yaklaşımı", *900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 457-473.

Ceylan, Barbaros, Yazıcı, İbrahim Hakkı, "Ebu'l Hasan Harakanî'nin Fütüvvet Anlayışı ve Hamilik Okulu", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 160-170.

Cihangir, Erol, "Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmet Yesevî ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 149-161.

Csaki, Eva, "Nefes: Bektaşilik ve Sanatın Kesişen Yolları", *Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri (19-21 Ekim 2009)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 401-407.

Cunbur, Müjgan, "Ahmed Yesevî'nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 63-69.

Cunbur, Müjgan, "Akşemseddin'in Şiirlerinde İç Dünya", *II. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990, s. 85-95.

Çağrı, Mustafa, "Gazzâlî'nin Estetik ve Ahlâk Düşüncesinde Kesretten Vahdete Ulaşan Sevgi Süreci", *900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 445-457.

Çakan, İsmail Lütfi, "Tasavvuf, İnsan ve İhsan", *Tanımı, kaynakları ve tesirleriyle tasavvuf -Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu-(10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, Seha Neşriyat Yayınları, 1991.

Çakır, Mehmet Sâki, "Alvarlı Muhammed Lutfi Dîvânı'nda Şeriât- Tarikat- Marîfet- Hakikat Kavramları", *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. I, s. 195-201.

Çakır, Mehmet Saki, "Ebu'l Hasan el- Harakanî'de Fenâ ve Bekâ", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 429-437.

Çakmak, Muharrem, "Ahiliğin Dinî- Tasavvufî Temelleri", *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, c. I, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, s. 249-260.

Çavuşoğlu, Ali, “Kültürümüzde Yüzük ve Mevlâna’da Yüzük Mecazı”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat’ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 147- 155.

Çelebi, İlyas, “Muhammed b. Tavî et- Tancî’nin Klasik Dönem Tasavvuf Hareketine Yaklaşımı”, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et- Tancî Sempozyumu (13-14 Ekim 2011)*, Ankara: TDV Yayınları, 2015, s. 337-351.

Çelik, İsa, “Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî’nin Eserlerinde Nefs Kavramı”, *Doğumunun 200. yılı hatırasına Uluslararası Gümüşhanevi Sempozyumu “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” (1-2 Haziran 2013)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayını, 2014, s. 188-202.

Çelik, İsa, “Hz. Mevlâna’nın Düşüncesinde Aşk Kavramı”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu (26-28 Ekim 2007)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 181- 191.

Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşüncede Nefis Kavramı”, *II. Uluslararası Şeyh Şâ’bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu’da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri (4-6 Mayıs 2014)*, 2014, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayını, s. 41- 57.

Çınar, Bekir, “Mevlâna’nın Eserlerinde “Can ve Gönül” Kavramları”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007, s. 229-239.

Çiçek, Yakup, “Merkez Efendi ve Tasavvufî Kişiliği”, *Merkez Efendi Sempozyumu, (27- 28- 29 Haziran 1988)*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, s. 15- 25.

Çiçek, Yakup, “Nakşî Tarikatı ve Şerîata Bağlılığı”, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî –Sempozyum Bildirileri- (11-12 Temmuz 1992)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 139-199.

Çift, Salih, “Osmanlı’da Sûfi- Devlet İlişkilerinin Prototipi Olarak Molla Fenârî”, *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009)*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2010, s. 337-345.

Çift, Salih, “Tasavvuf Araştırmalarında Alman Ekolü”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (4-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 207-217.

Çift, Salih, “Tasavvufta Velâyet Kavramı: Hakîm Tirmizî Örneği”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, c. II, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, s. 116-151.

Çiftçi, Hasan, “Şems’in Makâlât’ında Harakanî İzleri”, *Ulusal Sempozyum, Tarihi Süreçte Mevlâna Ve Eserleri (8-10 Aralık 2011)*, Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2014, s. 33-42.

Çoban, Ali, “Dâvûd-ı Kayserî’de Sülûk ve Sülûkün Makamları”, *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 54- 61.

Çubukçu, İbrahim Agah, “Yunus Emre’de Özgürlük Sorunu”, *Yunus Emre Sempozyumu (Bildiriler) (2-5 Mayıs 1988)*, Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1990, s. 1-6.

Dalar, Nazife, “İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkâri”, *Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 531-541.

Dalkılıç, Bayram, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin “Şar” Kavramının Yorumlanması Üzerine Düşünceler ve Çözömler”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1-2 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 527-545.

Demir, Arif, “Bayramîlik Tarikatının Müsîkî Anlayışı ve Diğer Tarikatlara Etkisi”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1-2 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 593-609.

Demir, Necati, “Ahmet Yesevî’nin Temsilcisi Saltık Gazi’nin Yesevîlik Anlayışının Evrenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 157-189.

Demirağ, Banu, “Modernite ve Tasavvuf”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (14-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 217-237.

Demirci, Mehmet, “Ahmed Yesevî’den Yunus Emre’ye”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 85-93.

Demirci, Mehmet, “Mevlâna’nın 20. Yüzyıl Türk Fikir ve Sanat Adamlarına Etkisi: Yahyâ Kemal Örneği”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007, s. 329-337.

Demirci, Mehmet, “Mevlâna’nın Kadına Bakışı”, *Kadın ve Tasavvuf -Women and tasavvuf- Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008, s. 120-139.

Demircioğlu, Fatih, “Seyyid Yahya Şirvani (K.S.) ve 16. Yüzyılda Halveti Tarikatı’nda Silsile”, *Bakü’den Balkanlar’a Halvetîlik Sempozyumu-1 Tebliğleri (2 Mayıs 2015)*, İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2015, s. 49-80.

Demirel, Ömer, “Osmanlı Dönemi Sivas Ahi Zaviyeleri”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, c. I, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, s. 285-297.

Demirel, Ömer, “XVI. Asırda Sivas ve Şemseddin Sivasî”, *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri (17-18 Nisan 2015)*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 9-23.

Demirkol, Murat, “Varlık-Mahiyet İlişkisi Konusunda Sadreddin Konevî ile Nasîreddin Tûsî Arasındaki Görüş Ayrılığı”, *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 61- 68.

Demirli, Ekrem, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücut Anlayışı”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 317-347.

Derman, M. Uğur, “Mevlevîlik ve Hat San’atı”, *Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (19-21 Aralık 2001)*, Manisa: T.C. Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2002, s. 19- 33.

Dhouib, Hamadi, “Konevî’nin Tasavvuf Tarihindeki Konumu ve İslâm Düşüncesine Etkisi”, *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 264- 274.

Doğan, Abdurrahman, “Kütahya Erhuniyye Mevlevîhânesi”, *İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (18-20 Aralık 2002)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010, s. 47-93.

Döner, Nuran, “Tasavvuf Kültüründe ve Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Yaratılışın Başlangıcı”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu (16-18 Kasım 2011)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 208-217.

Duru, Necip Fazıl, “Azîz Mahmud Hüdâyî’de Süret ve Manâ Mukayesesi”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, c. I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, s. 275-283.

Efe, Adem, “Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve Hâlidiliğin Sosyo-Kültürel Özellikleri”, *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdâdî Sempozyumu (11-13 Haziran 2010)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 437-447.

Eğri, Sadettin, “Vecdîn Söze Galebesi ve Şathiyyelerin Anlaşılma Meselesi”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4, (14-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 103-115.

El- Hakim, Suad, “İbn-i Arabî’de İki Türü Kadına Bakış: İnsan Olarak Kadın ve Kozmik Prensipten Kadına”, *Kadın ve Tasavvuf -Women and tasawwuf- Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008, s. 94-120.

Engin, Refik, "Nakşi Bektaşileri", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler- Müzakereler (28-30 Eylül 2005)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 363-376.

Eraslan, Kemal, "Divan-ı Hikmet Nüshalarının Dili", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 21-25.

Eraydın, Selçuk, "Tasavvuf ve Edebiyat", *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf-Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu-(10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, Seha Neşriyat Yayınları, 1991, s. 187- 199.

Erginli, Zafer, "Hâller Neyi Anlatır? Tasavvuf Literatüründe Hâller Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (14-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 71-83.

Ergün, Mustafa, "Tasavvuf Eğitimi ve Yunus Emre", *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayını, 2011, s. 321-347.

Erkaya, Mahmud Esad, "Bayramîye ve Eşrefiyye'de Halvet", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 635-651.

Ersöz, Emine, "Günümüzde Arap Dünyasından Mevlâna'ya Bakışlar", *Uluslararası Dünya'da Mevlâna İzleri Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, 2010, s. 521- 538.

Ertan, Mehmet Emin, "Yunus Emre'nin Dinler ve Tarikatler Üstü Tasavvuf Görüşü", *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayını, 2011, s. 347-469.

Ertürk, Ahmet Çetin, "Türkler'in İslâm'ı Algılayış ve Uygulayışında Hoca Ahmed Yesevî'nin Rolü", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 119-127.

Fidan, Mustafa, "Yaşayan Velî Kültürü ve Tennuri Örneği", *İbrahim Tennurî – Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı-*, Kayseri: Melikgazi Belediyesi Yayını, 2011, s. 55- 63.

Furat, Ahmed Subhi, "İbrahim Tennurî'nin İslâm Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *İbrahim Tennurî – Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı-*, Kayseri: Melikgazi Belediyesi Yayını, 2011, s. 25- 36.

Gazibaş, Hüseyin, "Mehmed Zâhid Kotku (R. Aleyh) Hocaefendi Hazretlerinin Tasavvuf ve Hayata Bakışı", *Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Şeyh Edebâli*

Hız. lerinin Rolü ve Mehmed Zâhid Kotku (k.s.) Sempozyumu (16-17 Kasım 1996), İstanbul: Seha Neşriyat, 1999, s. 93-111.

Gencer, Bedri, “Bir Müceddid Olarak Ahmed Ziyâeddin-i Gümüshânevi”, *Doğumunun 200. yılı hatırasına Uluslararası Gümüshânevi Sempozyumu “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” (1-2 Haziran 2013)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayını, 2014, s. 46-78.

Geoffroy, Eric, “Tasavvufun Çağdaş Avrupa İslâm Anlayışının Yapılanma Sürecine Katkısı”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 119-131.

Göçgün, Önder, “Hacı Bektaş Velî ve “İnsan İmajı”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 143-155.

Göçgün, Önder, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde İyi, Kötü Karşılaştırması”, *Yunus Emre Sempozyumu (Bildiriler) (2-5 Mayıs 1988)*, Ankara: Milli Kütüphane Yayınları, 1990, s. 30-48.

Gökbulut, Süleyman, “Buhara’dan Bursa’ya Kübrevî Geleneği”, *Emir Sultan Sempozyumu Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa: Yıldırım Belediyesi Yayını, 2012, s. 73-81.

Gökbulut, Süleyman, “Manisa’da Tasavvuf Kültürü”, *Bakü’den Balkanlar’a Halvetîlik Sempozyumu-1 Tebliğleri, (2 Mayıs 2015)*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015, s. 44-49.

Göktaş, Vahit, “Ahîlikte ve Tasavvufta Bazı Ahlaki Eğitim Metotlarının Mukayesesi”, *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu, (20-22 Eylül 2011)*, Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği-Candan Matbaacılık, 2011, s. 107-125.

Görkaş, İrfan, “Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi’de Hikmet Kavramı”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. I, s. 435- 449.

Gözütok, Şakir, “Tasavvufun Mahiyeti”, *Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 33-43.

Gril, Denis, İbn Arabî’den Sadreddin Konevî’ye Geçiş: İ’câzü’l-Beyân, *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 274- 278.

Gül, Hâlim, “Bayramîlik- Melâmîlik İlişkisi”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 523- 539.

Güldütuna, Dilek, “Bilmek, Bulmak, Olmak, Tevhid’de Bayram’a Ermek”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 91-103.

Gülgen, Hicabi, “Eyüp’te Sivasi Dergâhı Haziresi ve Mezar Taşları”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri (30 Nisan-1 Mayıs 2010)*, Sivas: Sivas Kemal İbn-i Hümmam Vakfı Yayını, 2011, s. 307-339.

Gümüšoğlu, Dursun, “Bektaşîliğe Göre İnsan ve Mürşid Anlayışı”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler (28-30 Eylül 2005)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 111-123.

Gündoğdu, Cengiz, “Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsi”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. II, s. 15- 39.

Gürsoy, Belkıs Altuniş, “Türk Romanında Yunus Emre”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 373-387.

Gürsoy, Kenan, “Tasavvuf Kültürü ve Felsefe Geleneğimiz”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 9-16.

Güzel, Abdurrahman, “Ahmed Yesevî’nin Fakrname’si ile Hacı Bektaş Velî’nin Makalâtı Arasındaki Benzerlikler”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 33-45.

Güzel, Abdurrahman, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Üç İlahisinin Tasavvufî Yönü”, *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu (8-9 Mart 1990)*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1990, s. 76-87.

Güzel, Abdurrahman, “Yunus Emre’nin Menkabevi Tarihi, Hayatı, Hoşgörü ve Tasavvufî Düşüncesi”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu (20-24 Nisan 1994)*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayını, 1995, s. 15-47.

Hacıgökmen, M. Ali, “Mevlâna’nın Divân-ı Kebîr’inde Selçuklularla İlgili Tarihi Olaylar”, *Tarihi Süreçte Mevlâna ve Eserleri Sempozyumu (8-10 Aralık 2011)*, Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2014, s. 263-274.

Hakkulov, İbrahim, “Divan-ı Hikmet’in 20. Yüzyılda Özbekistan’da Yayınlanması ve Tetkik Edilmesi”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 198-202.

Haksever, Ahmed Cahit, “Gümüşhanevî’nin Câmîü’l-Usûl’ünde Ricâlü’l-Gayb Meselesi”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevi Sempozyumu (03-05*

Ekim 2013) Bildiriler Kitabı, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 341-353.

Haksever, Ahmet Cahid, “Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mer-tebeler”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 15-31.

Halıcı, Feyzi, “Ahîlik ve Mevlevîlik”, *Türk Kültürü ve Ahîlik (Ahîlik Bayramı Sempozyumu) (13-15 Eylül 1985)*, İstanbul: Ahîlik Araştırma ve Kültür Vakfı Ya-yınları, 1986, s. 163-171.

Hasan, Nadirhan, “Batı'da Yesevîlik Çalışmaları”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 202-207.

Hasan, Nadirhan, “Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Tarikatnâme ve Hazîni'nin Cevâhîru'l- Ebrâr İsimli Eserlerinde Tarikat Âdâbı”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Ulus-lararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. I, s. 283-291.

Horata, Osman, “Osmanlı Toplum Yapısının Temel Dinamikleri: Mevlevîlik, Ahîlik ve Bektaşîlik”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, c. II, s. 527-539.

İçli, Ahmet, “Hâce Muhammed Lutfî'nin İlticâ- Nâmesinde Açar Kelime Olarak “Rahmet” ve “Kerem” Kavramları”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. I, s. 95-106.

İnalçık, Halil, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, *Bursa'da Diünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, c. II, s. 9-18.

İnbaşı, Mehmet, “Kayseri'de Ahiler ve Ahi Zâviyeleri (XV- XVI. yy)”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, Kırşehir: Gazi Üni-versitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, c. I, s. 541- 555.

İnce, Ömer, “Yunus Emre'de Metafizik Gerilim”, *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayını, 2011, s. 477-491.

İsen, Mustafa, “Yunus'un Çağdaş Yorumcuları”, *Uluslararası Yunus Emre Sem-pozyumu Bildirileri (7-10 Ekim 1991)*, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, sa. 69, s. 159-165.

İşcan, Mehmet Zeki, “Ahmet Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı Tartış-maları”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 325-337.

İşitan, İbrahim, “Seyr ü Sülûk/Mânevi Yolculuk Psikolojik Bir Terapi Olabilir Mi?- Erzurumlu İbrahim Hakkı Örneği”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu (16-18 Kasım 2011)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 189-207.

İşitan, İbrahim, “Sûfi Psikolojisi ve Sadreddin Konevî: Konevî’ye Göre Sûfi Kişilik Gelişiminin Temel Dayanakları”, *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 125- 134.

İvgin, Hayrettin, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Somuncu Baba ile Münasebetleri”, *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu (8-9 Mart 1990)*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 87-91.

Kafalı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 167-169.

Kanat, Emine, “Ahîlik ve Âşıklık Geleneği Arasında Benzerlikler”, *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu (15-17 Ekim 2008)*, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011, c. I, s. 559-573.

Kaplan, Hayri, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Tasavufa İntisabı ve Tarihsel Hayatına Dair Farklı Bilgiler”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 99-115.

Kaplan, Mehmet, “Yunus Emre’ye Göre Zaman- Hayat ve Varoluşun Manası”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler (2 Mayıs 1991)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 109-125.

Kaplanoğlu, Raif, “Bursa’daki Tasavvuf Kültüründe İslâm Dışı Etkiler”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 76-103.

Kara, Mustafa, “Ahmet Ziyâüddîn Gümüşhanevî’nin Halifeleri”, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî –Sempozyum Bildirileri- (11-12 Temmuz 1992)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 121-131.

Kara, Mustafa, “Fütüvvet- Melâmet Münasebeti”, *Türk Kültürü ve Ahîlik (Ahîlik Bayramı Sempozyumu) (13-15 Eylül 1985)*, İstanbul: Ahîlik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, s. 187-197.

Kara, Mustafa, “Sûfilerin Tenkidleri ve Tasavvufu İhya Faaliyetleri”, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf-Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu- (10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1999, s. 67- 91.

Kara, Seyfullah, "Tekke-Medrese Uzlaşmasını Sağlamaya Katkısı Bağlamında Ebu'l Hasan el-Harakânî ve Selçuklu Tasavvuf Düşüncesine Etkisi", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 293-299.

Karabaşoğlu, Cemal, "Müzikal Bir Form Olarak Bektaşî Nefesleri", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (03-05 Ekim 2013)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, c. 2, s. 281-295.

Karahan, Abdulkadir, "İbrahimhakkı Hz.'nin Tasavvufu ve Bunun Eserlerindeki Pırlantıları", *İbrahim Hakkı ve Müsbet İlimler Sempozyumu Tebliğleri (22 Eylül 1984)*, Siirt: Siirt Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayını, 1985, s. 8-14.

Karaismailoğlu, Adnan, "Mesnevî'de Olgun İnsanın İç Dünyası", *Mevlâna ve İnsan Sempozyumu (8 Haziran 2007)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 151-161.

Karaismailoğlu, Adnan, "Mevlâna'nın Eserlerinde Gazneli ve Selçuklu Sultanları", *Tarihi Süreçte Mevlâna ve Eserleri Sempozyumu (8-10 Aralık 2011)*, Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2014, s. 93-102.

Kartal, Abdullah, "Alvarlı Efe Divan'ında İnsân-ı Kâmil Düşüncesi", *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. II, s. 467-475.

Kasar, Veysel, "Mesnevî'de Ulûhiyet Tasavvuru", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu (26-28 Ekim 2007)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 417- 427.

Kavak, Abdulcebbar, "Mevlâna Halid-i Bağdâdî'nin Divânı", *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdâdî Sempozyumu (11-13 Haziran 2010)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 279-291.

Kaya, M. Cüneyt, "Konevî'nin Metafizik Eleştirisi: İbn Sînâ'da Zorunlu Varlık'ın Cüzî'leri Bilmesi Sorunu", *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 143- 149.

Kayacan, Sinem, "Ebul Hasan Harakanî Hazretleri'nde Mürit, Mürşit Anlayışı", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 253-264.

Kayapınar, Levent, "Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Akıncı Uçbeyleri Bektaşî miydiler?", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu-Bildiriler, (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 245-269.

Kazıcı, Ziya, “Bir Türk Yaşayış Tarzı Olan Ahilik”, *Türk Kültürü ve Ahilik (Ahilik Bayramı Sempozyumu) (13-15 Eylül 1985)*, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, s. 101-109.

Keçeli, Şakir, “Bektaşilikte (Alevilikte) Tanrı-Evren İnsan”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 193-207.

Kemikli, Bilal, “Bayrâmî Geleneğin İnşa Ettiği Edebî Muhit”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 64-71.

Kemikli, Bilal, “Mevlevî Kültürünün Önemli Merkezlerinden Biri Olarak Kütahya ve Kütahya Mevlevî-hânesi”, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği Ulusal Sempozyumu (23-25 Ekim 2014)*, Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015, s. 309-331.

Keskin, Hasan, “İbrahim Hakkı’da Müteşâbihât”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri (7-9 Eylül 2007)*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s. 227-235.

Khasanov, Nodirxon, “Hoca Ahmed Yesevî Hikmetleri ve Alvarlı Efe Düşüncelerindeki Ortak Tasavvufî Konular”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. II, s. 135-139.

Khismatulın, Alexey, “Müslüman Ortaçağ’da Edebî Bir Sahtecilik: Gazzâlî’nin Nasihatü’l-Mülûk’ünün İkinci Kısımının Orjinalitesi Meselesi Hakkında Yeni Deliller”, *900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu, 7-9 Ekim 2011*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 493-507.

Kılıç, Mahmut Erol, “Bursa’da Uşşâkiler”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 200-231.

Kılıç, Mahmut Erol, “Davud el- Kayserî’nin âlem-i misal yorumu”, *Uluslararası Davud el-Kayserî Sempozyumu (24-26 Ekim 1997)*, Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 235-245.

Kırkıl, Emin, “Ahiliğin Dinî-Mistik Boyutu”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, c. II, s. 629-634.

Kırlangıç, Hicabi, “Divan-ı Kebir’de imge ve sembol”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007, s. 621-633.

Kızılar, Hamdi, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’de Velâyet Tasavvuru”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013) Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 245-251.

Kızılar, Hamdi, “Hâce Muhammed Lutfî’de Değer Kavramı ve Ele Aldığı Değerlerin Kişilik Gelişimindeki Rolü”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfî (Alvarlı*

Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. I, s. 117-128.

Kızıler, Hamdi, “Şâbâniyye Temsilcilerinden Ömer Fuadî'nin ‘Türbenâme’ Risalesi: Tasavvuf Karşıtlarına Verilen Cevaplara Bir Örnek”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 373- 391.

Koç, Turan, “Davud el- Kayseri’ye göre keşf ve müşahede”, *Uluslararası Davud el-Kayseri Sempozyumu (24-26 Ekim 1997)*, Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 245-261.

Konukçu, Enver, “Sayram ve Yesi”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 249-255.

Konur, Himmet, “İsmail Hakkı İzmirli'nin Tasavvufi Yönü ve ‘Hakkın Zaferleri’ Adlı Eseri”, *Vefatının 50. Yılı Anısına İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu (24-25 Kasım 1995)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 157-170.

Korkmaz, Esat, “Hacı Bektaş Velî Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 207-241.

Korkmaz, Sıddık, “Ebû Hanîfe Öğretisinin Yesevî Sufiliğine Yansımaları”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 713-741.

Korkmaz, Sıddık, “Şii Literatürde Veysel Karenî”, *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu (20-21 Mayıs 2011)*, Ankara: Bitlis Va-kıflar Bölge Müdürlüğü- Şarkiyat Araştırmaları Derneği Yayını, 2012, s. 265- 274.

Kozan, Ali, “Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve XIII. Yüzyıl Anadolu İslâmı Üzerindeki Etkileri”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu-Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 11-23.

Köse, Yeliz, “Gönül Ehli Halveti Dede Ömer Rüşenî”, *Bakü'den Balkanlar'a Halvetilik Sempozyumu-1 Tebliğleri (2 Mayıs 2015)*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015, s. 16-22.

Köse, Zeynep, “Hz. Mevlâna'da Nefsle İlgili Semboller”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu (26-28 Ekim 2007)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 169- 173.

Köseoğlu, Mehmed Akif, “İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 429-471.

Köseoğlu, Mehmed Akif, “İstanbul’da Nakşî- Halidî Şeyhlerinin Vazife Yaptığı Tekkeler ve Bu Yapıların Günümüzdeki Durumları”, *Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 455-475.

Kukul, “Mevlâna Celâleddin-i Rûmî’de “Söz”ün Önemi”, *İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (18-20 Aralık 2002)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010, s. 135-145.

Kurmuş, Ömer S., “Bursa’da Dergâh Kütüphaneleri”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 142-150.

Kurnaz, Cemal, “Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin’in Yeri”, *II. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990, s. 59-73.

Kurt Yılmaz, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Rum Eyâletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 255-271.

Kurt, Hüseyin, “İbrahim Hakkı’nın Nakşibendiliğe Bakışı”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri (7-9 Eylül 2007)*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s. 259-271.

Kuşdemir, Orhan Fatih, “Anadolu Abdalları’nda Melâmîlik ve Alevîlik Yan-sımaları”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (3-5 Ekim 2013)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, c. 2, s. 308-319.

Kutluer, İlhan, “Felsefe ve Tasavvuf Arasında: Gazzâlî’nin Mişkâtü’l- Envâr’ında Entelektüel Perspektifler”, *900. Vefat Yılında Uluslararası Gazzâlî Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 507-535.

Küçük, Hülya, “Kütahya Mevlevîhânesinin Hanım Şeyhleri”, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği Ulusal Sempozyumu (23-25 Ekim 2014)*, Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015, s. 181-201.

Küçük, Hülya, “Cumhuriyet Dönemi Bektaşîliği”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler (28-30 Eylül 2005)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 72-81.

Küçük, Sabahattin, “Yunus Emre’ye Göre Bilgi”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7-10 Ekim 1991)*, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, sa. 69, s. 411-421.

Küçük, Sezai, “Defter-i Dervîşân ya da XIX. Asırda Yenikapı Mevlevîhânesi Günlüğü”, *İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (18-20 Aralık 2002)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010, s. 145- 168.

Küçükaya, M. Askeri, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi’nde Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. II, s. 83-95.

Mazıoğlu, Hasibe, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Şiirleri ve Mektupları”, *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu (8-9 Mart 1990)*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 102-114.

Melikoff, Irene, “Ahmed Yesevî ve Türkler’de İslâmîyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 61-69.

Memiş, Abdurrahman, “Hâlid-i Bağdâdi’nin Halifeleri”, *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdâdi Sempozyumu (11-13 Haziran 2010)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 163-189.

Memiş, Abdurrahman, “Halidiliğin Anadolu’da Yayılmasında Gümüşhânevî’nin Halifeleri”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevi Sempozyumu (3-5 Ekim 2013) Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 454-466.

Mert, Hamdi, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin İnanç Sistemi”, *I. Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu (8-9 Mart 1990)*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 114-118.

Muminov, Ashirbek, “Türkistan Yesevîlik Tarihi Hakkında Yeni Kaynaklar”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 178-184.

Musaybeyli, Azade, “Türkiyeli Tarikat Şeyhlerinin Azerbaycan’daki Yazma Nüshaları”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetîlik Sempozyumu (21-22 Kasım 2013)*, Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayını, 2013, s. 533-563.

Muslu, Ramazan, “İsmail Hakkı Bursevî’ye Göre “Libâs” Kavramı”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. II, s. 339-357.

Nalbantoğlu, Muhittin, “Akşemseddin’in Hayatı ve Eserleri”, *I. Akşemseddin Sempozyumu (25-27 Mayıs 1988)*, İstanbul: Akşemseddin Vakfı Yayınları, 1989, s. 10-12.

Nurbaki, Halûk, “İbrahim Hakkı Hz. ve Gönüldeki Sır”, *İbrahim Hakkı ve Müsbet İlimler Sempozyumu Tebliğleri (22 Eylül 1984)*, Siirt: Siirt Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayını, 1985, s. 21-25.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu Türk Halk Suffiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-27 Eylül 1991)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 75-85.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Bayrâmîlik ve Osmanlı Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 13-21.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Dede Garkın: Ortaçağ Anadolu’sunun Büyük Vefâ-i Garkînî Türkmen Şeyhi (XIII. Yüzyıl)”, *Ortaçağ Anadolu’sunda bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın- Uluslararası Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mayıs 2010)*, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014, s. 17-55.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektâş-ı Velî’nin Tasavvufi Kimliğine Yeniden Bakış: Yesevî, Haydarî, Vefâî, Babaî Yahut “Şeyhlikten Müridlikten Fâriğ Bir Meczip”, *Uluslararası Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildirileri (19-21 Ekim 2009)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 49-56.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahîlik ve Şeyh Edebalı: Problematik Açından Bir Sorgulama”, *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu (13-15 Ekim 1999)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 241-248.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Türkiye’de Kültürel-İdeolojik Eğilimler ve Bir XIII.-XIV. Yüzyıl Türk Halk Sufisi Olarak Yunus Emre’nin Kimliği”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7- 10 Ekim 1991)*, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, sa. 69, s. 79-89.

Ocak, Ahmet, “Nizâmîye Medreseleri Geleneği ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 293-299.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Tasavvuf Kültüründe Bilim ve Akıl Olgusu”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 66-76.

Okudan, Rifat, “Azîz Mahmud Hüdâyî Kuddise Sırruhû’nun Tarikatname-i Türkî Adlı Eserine Göre Tarikat Edepleri”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. I, s. 261-275.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Tasavvuf Kültürünün Yazı Dili Olarak, Türkçe’nin Gelişmesi”, Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-2, (14-16 Kasım 2003), c. II, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, s. 77-91.

Okumuş, Ömer, “Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî’nin Eserlerinde Hz. İsbâ Kavramı”, *Tarihi Süreçte Mevlâna ve Eserleri (8-10 Aralık 2011)*, Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2014, s. 145-164.

Oktay, Ayşe Sıdka, “Gazzâlî’de Dini Tecrübe Delili Olarak Keşf”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu (12-14 Mayıs 2011)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014, s. 195-203.

Okuyucu, Cihan, “Hazinî ve Eserlerinin Yesevî Çalışmalarındaki Yeri”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 138-150.

Olguner, Fahrettin, “Türk-İslâm Medeniyeti İçinde Akşemseddin’in Yeri”, *II. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990, s. 27-39.

Onat, Hasan, “Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde “Velayetname”nin Anlam ve Önemi Hakkında”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu- Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 135-143.

Oymak, İskender, “Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı Çevresinde Gelişen Halk İnanışları”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu-Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 201-235.

Öcalan, Hasan Basri, “Bursa Kahire Arasında Süfi Seyahati”, Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-2, (14-16 Kasım 2003), Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, c. II, s. 249-259.

Öcalan, Hasan Basri, “Bursa’da Canlanan Tarih: Karabaş-ı Velî Dergâhı ve Haziresi”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (4-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 363-381.

Öngören, Reşat, “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği”, *Vefa Semti: Düünü, Bugünü, Yarını Ulusal Sempozyum (3-5 Kasım 2006)*, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 73- 88.

Öngören, Reşat, “Ehl-i Sünnet’te Tasavvufun Yeri”, *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet Sempozyumu (4-6 Aralık 2004)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul: Ensar Neşriyat Yayını, 2006, s. 157-172.

Öngören, Reşat, “Bursa’da Zeyniyye Kültürü”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü- 2*, (14-16 Kasım 2003), Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, s. 204-224.

Ögke, Ahmet, “Fezullah Efendi’nin Tasavvufi Silsilesi ve Şeceresi”, *Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi (1639-1703) Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım 2014)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 119-133.

Önder, Mehmet, “Mevlâna’nın Ahi Dostları ve Mevlevî- Ahi İlişkileri”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu (13-15 Ekim 1999)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 248-252.

Öngören, Reşat, “Mevlâna’nın Osmanlı’ya Etkileri”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006)*, Konya: Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007, s. 765-773.

Öteleş, Zeliha, “Bayrâmî-Melâmî Gelenekte “İnsan-ı Kâmil” Kavramı ve “Halife” Olgusu, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 565-577.

Öz, Gülağ, “Alevi- Bektaşî- Kızılbaş Tekke ve Ocaklarının İşlevleri ve Türk Kültürüne Katkıları”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 267-273.

Özarlan, Selim, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ulûhiyyet Anlayışı”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (7-8 Mayıs 2010)*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011, c. I, s. 81-91.

Özcan, Hüseyin, “Hacı Bektaş Velî'de Dervişin Nitelikleri”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (7-8 Mayıs 2010)*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011, c. I, s. 487-501.

Özcan, Nuri, “Azîz Mahmud Hüdâyî Âsitânesinde Hizmet Etmîş Mûsikîşinas Şeyhler”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. II, s. 267-279.

Özel, Ahmet Murat, “Tarikaten Nakşî, Meşreben Şâzeli Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Şâzeliyye Tarikatı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (3-5 Ekim 2013)*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 159-175.

Özervarlı, M. Sait, “Azîz Mahmut Hüdâyî'ye Göre İlim ve Mârifet”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. I, s. 121-171.

Özgel, İshak, “Mesnevî Örneğinde Mevlâna Düşüncesinin Oluşumu ve Sunumunda Kur'ân'ın Yeri”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat'ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 21-29.

Özkan, Ahmet, “Sünni Mutasavvıflarda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Algısı: Eşrefoğlu Rûmî Örneği”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (3-5 Ekim 2013)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, c.2, s. 71-77.

Özkan, Senail, “Mevlâna ve Rilke”, *Mevlâna ve İnsan Sempozyumu (8 Haziran 2007)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 75-91.

Özköse, Kadir, “Ahiliğin Tasavvufî Boyutu”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, c. II, s. 739-749.

Özköse, Kadir, “Mustafa Takî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, *Mustafa Takî Sempozyumu (26 Aralık 2015)*, Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı, 2016, s. 19-41.

Özköse, Kadir, “Şemseddin Sivasî'nin Sûfî Kimliği ve Tasavvuf Anlayışı”, *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri (17-18 Nisan 2015)*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 123-133.

Özköse, Kadir, “Tasavvufî Öğretiler Bağlamında Ahilikte Şahsiyet Eğitimi”, *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu (20-22 Eylül 2011)*, Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği-Candan Matbaacılık, 2011, s. 193-199.

Öztekin, Nezahat, “Mesnevî’de “Kalp, Can, Ruh, Nefs, Gönül” Kavramlarının Kullanımlarının Tartışılması”, *İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (18-20 Aralık 2002)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010, s. 173-179.

Pakış, Ömer, “Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Nefâisü'l- Mecâlis*'te İşlediği Tasavvufî Konular”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. I, s. 73-101.

Pekpelvan, Belgin, “İslâm Sanatında Tasavvufî Sembolizm ve Mevlevîlik”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat'ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 519-535.

Pırlanta, İsmail, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış Olduğu Etkileri”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (3-5 Ekim 2013)*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 27-55.

Rıhtım, Mehmet, “Azerbaycan Tasavvuf Tarihinde Ahîlik ve Ahiler”, *II. Uluslararası Ahîlik Sempozyumu (19-20 Eylül 2012)*, Kırşehir: Ahîlik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2012, s. 629-647.

Sargut, Cemalnur, “Sâmiha Ayverdi'nin Yaşantısında Günümüzün Mutasavvıf Kadınına Bakış”, *Kadın ve Tasavvuf -Women and Tasavvuf- Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008, s. 2-14.

Sarıkaya, Mehmet Saffet- Ünlüsoy, Kamil, “Hacı Bektaş Velî'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu-Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 305-319.

Seçkin, Aydın, “Türkiye’de Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Rolü”, *Uluslararası Dünya’da Mevlâna İzleri Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, 2010, s. 1- 45.

Sevim, Sezai, “Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu, (14-16 Kasım 2002)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 150-158.

Sevim, Sezai, “İlk Osmanlı Vakayinâmelerinde Sultanlar ve Dervişler”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (4-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 305-317.

Sharrawi, Hümeýra Uludağ, “Osmanlı Tekke Geleneğinde “Tekke Yazıları” ve Tasavvufta “Saygı” Kavramı”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (4-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, s. 437-449.

Soileau, “Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı’nın Kapatılması ve Tarihsel Mirasın Paylaşımı: Babalar, Çelebiler ve Aleviler”, *Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri (19-21 Ekim 2009)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 248-265.

Soileau, Mark, “Sâdık Abdâl Dîvânî’nda Bektaşîliğin Teşekkülü”, *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu (8-9 Kasım 2014)*, Ankara: TDV Yayınları, 2016, s. 79-89.

Sönmez, Nesim, “Hacı Bayrâm-ı Velî’de Dil ve Edebiyat”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2 (25-26 Mayıs 2016)*, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademisi Yayınları, 2016, s. 493-505.

Sözen, Kemal, “Mevlâna Düşüncesinde Ruh Tasavvuru”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat’ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 83-95.

Sözen, Kemal, Mevlâna Düşüncesinde Tanrı-Yaratma İlişkisi, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu (26-28 Ekim 2007)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Mevlevîhânesi Yaşatma ve Kültür Derneği- Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 83- 95.

Subaşı, Muhsin İlyas, “Şeyh İbrahim Tennurî’nin Akşemseddin ve Fatih’le İlişkisi”, *İbrahim Tennurî –Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı-*, Kayseri: Melikgazi Belediyesi Yayını, 2011, s. 48- 54.

Şahin, Bekir, “Sadreddin-i Konevî’nin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi’nde Bulunan Bir Günlüğü”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu (20-21 Mayıs 2008)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2010, s. 199- 203.

Şahin, Haşim, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Halifesi Emir Sikkînî ve Bayrâmî Melâmiliğinin Oluşum Süreci”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 140-148.

Şahin, Haşim, “Şeyh Mecdüddin İshak’ın Selçuklu İdaresiyle İlişkileri”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu (20-21 Mayıs 2008)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2010, s. 203- 211.

Şahin, Haşim, “Vilâyetnâme-i Sultan Şücâeddin’in Tarih Kaynağı Olarak Değeri”, *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri Sempozyumu (8-9 Kasım 2014)*, Ankara: TDV Yayınları, 2016, s. 63-75.

Şahin, Naim, “Gazâlî’de Bir Değer Olarak Estetik (Güzellik)”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu (12-14 Mayıs 2011)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014, s. 163-181.

Şahin, Naim, “Mevlâna Celaleddin Rumî’nin G. W.F. Hegel Düşüncesine Etkisi”, *Uluslararası Düşünce ve Sanat’ta Mevlâna Sempozyumu (25-28 Mayıs 2006)*, Konya: Rumi Yayınları, 2006, s. 399-409.

Şengün, Necdet, “Şeyh Ahmed Rindî Sivâsî ve Şiirlerinde Melâmet Neşvesi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri (30 Nisan-1 Mayıs 2010)*, Sivas: Kemal İbn-i Hümmam Vakfı Yayını, 2011, s. 377-391.

Şimşek, Halil İbrahim, “Alvarlı Muhammed Lutfi’nin Nakşbendî- Hâlidî Silsilesi”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. II, s. 443-450.

Şimşek, Halil İbrahim, “Muhammed Hâdimî’nin Tasavvuf Anlayışı”, *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu (9-10 Nisan 2010)*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, s. 61-76.

Şimşek, Selami, “Musa Kâzım Efendi’nin Tasavvufî Görüşleri”, *Erzurumlu Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 259-273.

Şirinov, Agil, “Tasavvuf-Felsefe Diyaloğu (Sadreddin Konevî-Nasireddin Tûsî Örneğinde)”, *II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)*, Konya: MEBKAM (Meram Belediyesi Konevî Araştırma Merkezi) Yayınları, 2014, s. 208- 213.

Taş, İsmail, “Yesevî ve Yunus’ta Sûfî Eleştirisi”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 265-283.

Taşgın, Ahmet, “Hacı Bektaş’ın Rum’a Gelişi: Seyahati ve Rum Erenleriyle Karşılaşması”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu-Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 1-11.

Taşlıova, M. Mete, “İnternet Zemininde Görsel ve Popüler Medyaya Taşınan Halvetîlik”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetîlik Sempozyumu (21-22 Kasım 2013)*, Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayını, 2013, s. 661-675.

Tatçı, Mustafa, “Derişlik Dedikleri- Yûnus Emre’nin Bir Şiirinin Yorumu”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre’yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı, (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 117-126.

Tatçı, Mustafa, “Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, *Vefa Semti: Dünü, Bugünü, Yarını Ulusal Sempozyum (3-5 Kasım 2006)*, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 211- 229.

Teber, Ömer Faruk, “Bektaşî Dervişinin Yol Haritası: Bektaşî Erkânâmeleri”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu-Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 359-373.

Teber, Ömer Faruk, “Bektaşî Erkannamelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım: Ahlak Merkezli Din Anlayışı”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu, (7-8 Mayıs 2010)*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011, c. II, s. 659-669.

Tek, Abdurrezzak, “Alvarlı Efe Hazretleri'nin Divân'ında Tasavvufî Kavramlar”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013, c. I, s. 167-177.

Tek, Abdurrezzak, “Bayrâmî-Melâmîliği'nin Temel Özellikleri”, *Hacı Bayrâm-ı Velî (14-16 Aralık 2012)*, İstanbul: TÜRKAD İstanbul Şubesi, 2013, s. 3-13.

Tek, Abdurrezzak, “Emir Sultan'ın Hayatı, Tasavvufî Kişiliği ve Etkileri”, *Emir Sultan Sempozyumu Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa: Yıldırım Belediyesi Yayını, 2012, s. 81-91.

Tek, Abdurrezzak, “Yunus Emre Divânı'nda Tasavvufî Kavamlar”, *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (26-27 Kasım 2010)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011, s. 110-120.

Tek, Abdurrezzak, “Şeyh Vefâ'yı Yetiştiren Mürşid: Abdüllatif Kudsi”, *Vefa Semti: Dünü, Bugünü, Yarını Ulusal Sempozyum (3-5 Kasım 2006)*, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 177- 211.

Tekcan, Münevver, “Yesevî Dervişi Atayî'nin Divanında Tasavvufî Unsurlar”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2012, s. 84-90.

Telci, Cahit, Günay, Vehbi, Gökçe, Turan, “Bursa Şehir Mezarlığında Bulunan Mevlevîlere Ait Mezar Kitabeleri”, *Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu (19-21 Aralık 2001)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi-Manisa Yöresi Türk Tarihini ve Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2002, s. 113- 137.

Temizkan, Mehmet, “Türk Dünyasında Mevlâna ve Mevlâna'nın Tü omdfrk Dünyasında Tanıtılması”, *Uluslararası Dünya'da Mevlâna İzleri Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, 2010, s. 91- 102.

Torun, Ali, “Muhtevaları ve Kaynakları İtibarıyla Fütüvvet”, *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu (13-15 Ekim 1993)*, Ankara: Kültür Bakanlığı-Hagem Yayınları, 1996, s. 163-169.

Tosun, Necdet, “Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât İsimli Eseri ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği”, *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri (20-22 Mayıs 2005)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 2005, c. I, s. 223-231.

Tosun, Necdet, “Tasavvufta Üveysilik ve Üveysi Süfilere Dair Menâkıbnâmeler”, *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu (20-21 Mayıs 2011)*, Ankara: Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü-Şarkiyat Araştırmaları Derneği Yayını, 2012, s. 15- 21.

Tosun, Necdet, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak b. İsmail Ata'nın *Hadikatü'l- Ârifin'i*”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Bedelediyesi Yayınları, 2012, s. 70-76.

Tuna, Tuğçe, “Halvetiyye Tarikatının Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Halveti Tekkeleri”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu (21-22 Kasım 2013)*, Eskişehir: T.C. Eskişehir Valiliği Yayını, 2013, s. 369-383.

Turabi, Ahmet Hakkı, “Türk Din Müsikâsı'nde Yûnus Emre”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 185-220.

Turan, Lokman, “Marifetnâme'de Çocuk Kavramı”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu (16-18 Kasım 2011)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 105-109.

Türer, Osman, “Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Süfî Tarikatlar ve Yesevî'nin Rolü”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 361-369.

Türer, Osman, “Ahmed Ziyâüddîn Gümüştanevî'nin Şerîat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ahmed Ziyaeddin Gümüştanevî –Sempozyum Bildirileri- (11-12 Temmuz 1992)*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 73-91.

Türer, Osman, “Batı'nın İslâm'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü”, *Tanımı, kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf-Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu- (10-11 Kasım 1991)*, İstanbul: Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, Seha Neşriyat Yayınları, 1991, s. 43- 55.

Türer, Osman, “Yûnus'u Yetiştiren Kültürel Ortam: XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf Kültürü”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu “Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru” Bildiriler Kitabı (22-23 Mayıs 2009)*, Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2010, s. 54-68.

Uçman, Abdullah, “Tasavvufta Devir Anlayışı ve Yunus Emre’nin Devriyeleri”, *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (26-27 Kasım 2010)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2011, s. 15-25.

Uludağ, Süleyman, “H. VI., M. XII. Asırda Meveraünnehir’de Tasavvuf’a Genel Bir Bakış ve Ahmed Yesevî”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu (20-21 Şubat 2010)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2012, s. 44-48.

Uludağ, Süleyman, “Osmanlı Dönemi Tasavvuf Tarihinin Temel Kaynakları”, *Bursa’da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2003, c. II, s. 18-48.

Uludağ, Süleyman, “Tasavvuf ve Tarikat”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4 (14-15 Ekim 2005)*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2005, c. IV, s. 9- 56.

Uludağ, Süleyman, “Tasavvufta Şiir”, *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu*, Ankara: Es- Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, 1997, s. 233- 237.

Uysal, Muhittin, “Gazzâlî’de Hadis Kullanımı ve Sûfî Yazarlar Üzerindeki Etkileri (İhyâ Örneği)”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu (12-14 Mayıs 2011)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014, s. 331-343.

Ürün, Ahmet Kazım, “Ortadoğu’da Mevlâna ve Mevlevîhâneler”, *Uluslararası Dünya’da Mevlâna İzleri Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SÜMAM (Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, 2010, s. 447- 454.

Yakıt, İsmail, “Akşemseddin’e Göre Hakikatin Bilinmesi Meselesi”, *I. Akşemseddin Sempozyumu (25-27 Mayıs 1988)*, İstanbul: Akşemseddin Vakfı Yayınları, 1989, s. 13-30.

Yaman, Ali, “Yesevilik-Bektaşilik Bağlantıları ve Alevî-Bektaşî Kimliği’nin Oluşumunda Yesevilik’in Rolü”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu- Bildiriler (17-18 Ağustos 2009)*, Ankara: T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 23-39.

Yekbaş, Hakan, “Şemseddîn-i Sivasî’nin Heşt Behişt İsimli Mesnevîsi”, *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri (17-18 Nisan 2015)*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 179-201.

Yetiş, Kazım, “Türk Romanında Yunus Emre”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (7-10 Ekim 1991)*, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, sa. 69, s. 503-531.

Yıldırım, Ahmet, “Alevî-Bektaşilerin Dinin Temel Kaynaklarına Bakışı”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Bildiriler-Müzakereler (28-30 Eylül*

2005), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s. 287-297.

Yıldırım, Seyfi, “Arşiv Belgelerinde Bektaşî Dergâhları”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 433-439.

Yıldız, Harun, “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi’nde Ahi Evran”, *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)*, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005, s. 1023-1042.

Yıldız, Musa, “Sinoplu Safâî ve Vasâsâ-yı Şeyh Vefâ”, *Vefa Sementi: Dünü, Bugünü, Yarını Ulusal Sempozyum (3-5 Kasım 2006)*, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 141- 155.

Yılmaz, H. Kamil, “Menkbe ve Kaynaklara Göre Somuncu Baba’nın Tasavvuf Neşvesi ve Tarikatı”, *I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu*, Ankara: Es- Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı, 1997, s. 85-93.

Yılmaz, H. Kamil, “XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba’nın Yeri”, *I. Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu (26 Mayıs 1991)*, Ankara: es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997, s. 17- 23.

Yılmaz, Mehmet Serhat, Gezici, Mustafa, “Şeyh Ahmed Sîyahî/ Hâlidî Dergâhı Vakfiyesi ve Kütüphanesi”, *II. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu’da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri (4-6 Mayıs 2014)*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, s. 291- 305.

Öngören, Reşat, “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği”, *Vefa Sementi: Dünü, Bugünü, Yarını Ulusal Sempozyum (3-5 Kasım 2006)*, BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) ve Emiönü Belediyesi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 73- 88.

Yılmaz, Necdet, “Gümüshânevî Dergâhı: Etkisi-İzleri”, *Doğumunun 200. yılı hatırasına Uluslararası Gümüshânevi Sempozyumu “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” (1-2 Haziran 2013)*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayını, 2014, s. 40-46.

Yılmaz, Necdet, “Kırkçeşme Nakşî-Hâlidî Dergâhı: Dergâh Kütüphanesi ve Eserleri”, *II. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu’da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri (4-6 Mayıs 2014)*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, s. 321- 331.

Yüceer, İsa, “Alperen ve Manevi Mimar Ebu’l Hasan Harekani’nin Düşünce Dünyası”, *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu (11-13 Ekim 2012)*, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012, s. 44-65.

Zülfikar, Cangüzel, “20. Yüzyıl’ın İslâm Mutasavvıflarından Ken’an Rifâî’nin Kadına Bakışı”, *Kadın ve Tasavvuf - Women and Tasawwuf- Uluslararası Sempozyumu (16 Aralık 2005)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2008, s. 156-191.

Türkiye’de Tasavvuf Konulu Sempozyum ve Kongreler Bibliyografyası

Efe YEŞİLDURAK

Özet

Türkiye’de Tasavvufla ilgili düzenlenmiş olan sempozyum ve kongreleri ele alan bu çalışma aşağıdaki konu başlıkları çerçevesinde düzenlenmiştir.

- Tasavvuf Sempozyumlarının Yıllara Göre Artışı
- Düzenleyici Kurumlar Açısından Sempozyumlar
- Sempozyum ve Kongrelerde Ele Alınan Konular
- 1946- 2018 Yılları Arası Sempozyum ve Kongre Listesi
- Seçilmiş Tasavvuf Sempozyumları Bibliyografyası

Bu başlıklar esas alınarak, tasavvufla ilgili ilmî gelişmelerin seyri ortaya konmuştur. Bibliyografya listesi ve incelenen sempozyum ve kongreler neticesinde, kongrelerin zamanla sayıca azaldığını ve yalnızca belli konular çerçevesinde düzenlendiğini; sempozyumların ise hem sayıca hem konu çeşitliliği bakımından giderek artmaya başladığını, diğer disiplinlerle birlikte ve hatta kurumlar arası ortak çalışmaların da yıllar içinde çoğaldığını söyleyebiliriz.

Tasavvufla ilgili sempozyum, kongre ve bildirileri belli kriterler çerçevesinde bir araya getirmeyi hedef alan bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma çabası olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca oluşturulan listelerde eksikliklerin olabileceği ve bilgi edinme araçlarının çeşitliliği nedeniyle sempozyum ve kongre sayılarının artabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sempozyum, Kongre, Tasavvuf Sempozyumları, Tasavvuf Kongreleri.

A Bibliography for Symposiums and Congresses about Sufism in Turkey

Efe YEŞİLDURAK

Abstract

This study aims to provide an overview of scholarly studies on Sufism in Turkey on the basis of symposiums and congresses organized on the subject. It is divided under the following headings:

- The Annual Rise in the Number of Symposiums on Sufism
- Symposiums in Terms of their Organizing Foundations
- Themes covered in Symposiums and Congresses
- The List of Congresses and Symposiums Held Between 1946-2018
- Selected Bibliography of Symposiums on Sufism

The bibliography has revealed that while the number of congresses on Sufism has gradually decreased and focused on a narrow pool of subjects, the number of symposiums as well as the diversity of their subjects have increased. Joint projects between different disciplines and institutions have also started to characterize the symposiums. One should, however, approach these lists with caution and realize that they may increase by taking different sources into consideration.

Keywords: Sufism, Symposium, Congress, Symposiums on Sufism, Congresses on Sufism.

EK
Ulusal ve Uluslararası Dergilerde
Türkiye Araştırmaları
Ocak 2018-Aralık 2018

Hazırlayan: Yusuf Ziya Altıntaş, Fatma Deniz Uzundağ

Bu ekte, ulusal ve uluslararası düzeyde, 3 ay ve üstü periyotlarla yayımlanan dergilerden bir kısmının içindekiler bölümünün tamamı, diğerk kısmının ise sadece Türkiye ile ilgili yazılarının künyeleri yer almaktadır.

Bu bölümde yer almasını istediğiniz dergiler için lütfen bizimle iletişim kurunuz.

Journal of Archaeology & Art
**Arkeoloji
 ve Sanat**
 157: Ocak-Nisan 2018

İçindekiler :

- Ergül Kodaş - Yukarı Dicle'de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler
- Onur Özbek - İç Batı Anadolu'da Sürümetaş İşçiliği Üzerine Önemli Bir Atölye – Yerleşim: Kanlıtaş Höyük'te Öncül Gözlemler
- Barış Gür - Girit'in Arkeolojik Mirası ve Söylencesel Geçmişinde Minos Kültürü
- Sezer Seçer Fidan - Yazılı Belgeler Işığında Hitit Kadınları
- Hanifi Biber - Muş Bölgesi Demir Çağı Baraj ve Göletleri
- Bilcan Gökce - Urartu'da Libasyon Üzerine Bazı Düşünceler
- Osman Emre Köse – K. Serdar Girginer - Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Madeni Bilezik ve Pazıbentler
- Hülya Bulut - Dolphin Ressamı: Horozlu *Alabastron*'larına Doğu Ege'den Yeni Ekler
- Esengül Akıncı Öztürk - Halikarnassoslu Dionysios'ta Biçem ve *Hypsos*
- Hüseyin Erpehlivan - Bilecik Müzesi'nden Hellen Kent Sikkeleri
- Abuzer Kızıl - 2004-2005 Yıllarında Antik Mylasa Kent Merkezinin Güneydoğu Sınırında Yapılan Arkeolojik Kazılar Üzerine Ön Değerlendirme
- H. Ertuğ Ergürer - Parion Tiyatrosunda Bulunan Roma Dönemi Pişirme Kapları
- Sami Patacı - Ergün Lafı - Üsküdar Kiliseleri
- Savaş Maraşlı - Nevşehir Kalesi Yamaç Yerleşim Alanında Bulunan Bezirhaneler
- Yosef Garfinkel - Tarihöncesi Avrupa'da Dans

Journal of Archaeology & Art
**Arkeoloji
ve Sanat**

158: Mayıs-Ağustos 2018

İçindekiler :

- **Berkay Dinçer** - Türkiye’de Paleolitik Çağ Arkeolojisinin Geleceği
- **H. Hande Duymuş Florioti** - Kanunlar Örneğinde Eski Mezopotamya’da Kadına Yönelik Şiddet
- **Aslı Saraçoğlu** - İki Yüzlü Roma Tanrısı: Ianus (Janus)
- **Esen Ögüş** - Geç Antik Dönem Küçük Asya’sında Onurlandırma Heykellerinin Yeniden Kullanımı
- **Ulaş Töre Sivrioğlu**-Sāsāniler Dönemi İran’da Kaya Kabartmaları
- **Serap Yinsel – M. Sacit Pekak** - Tirilye (Zeytinbağı), Ioannes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi
- **Ayşe Aydın** - Tarsus, Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) / Aziz Paulus Kilisesi
- **Burak Çetintaş** - Yahyaefendi Dergâhı Kabristanı’ndaki Yunan Harbi Şehidliği
- **Taylan Sümer** - Hacıbektaş’ta Endüstriyel Bir Kültür Varlığı: Yel Değirmeni
- **Zeynep Eres** - Türkiye’nin Arkeolojik Alan Koruma Tarihinde Karatepe Aslantaş’ın Yeri
- **Güzden Varınlıoğlu – Musa Kadioğlu – Ece Küreli** - Arkeolojide Sayısal Olanaklarla Sergi Tasarımı
- **Gülay Yedekci** - Asit Yağmurlarının İstanbul Anıtlarına Olası Etkisiyle İlgili Bir Çalışma
- **Ahmet Taşağul – Adil Yılmaz** - Moğolistan Hentii İli’nde Yapılan Yüzey Araştırması

Journal of Archaeology & Art Arkeoloji ve Sanat

159: Eylül-Aralık 2018

İçindekiler :

- **Emre Erdan – Barış Gür** - Kemal Uğurbil Koleksiyonu'ndan Yeni Bir Grup Mermer Kilya Figürini
- **A. Nejat Bilgen – Asuman Kapuci** - İlk Tunç Çağı'nda Batı Anadolu ile Orta Anadolu Arasındaki Kültürel ve Ticari İlişki Ağı: Seyitömer Höyük'ten Bir Tankard
- **Ali Çifçi** - Urartu Krallığı'nda Tarım ve Hayvancılık ile Krallığın Ekonomi Politikası
- **Nilgün Coşkun** - Gabar Dağı Dirheleri
- **Elçin Doğan Gürbüz** - Dionysiak bir Dans: Oklasma
- **Hüseyin Taylan** - Idyma Sikkelerinde Yaprak Betimi: Anadolu Sığla Ağacı (*Liquidambar orientalis* Mill.)
- **Kasım Oyarçın – Fatma Kızıyalçın – Halil Özkan** - Antik Çağ Kemik İşlik Verileri Hakkında Değerlendirme
- **Hüseyin Sami Öztürk – Ezgi Demirhan-Öztürk** - Nikaia'dan Yeni Yazıtlar IX
- **Emine Köker Gökçe** - Isaura Antik Kenti ve Çevresi Yerleşimlerde Gri ve Kırmızı Astarlı Baskı ve Rulet Bezemeli Roma Dönemi Seramikleri
- **Lale Yılmaz – Ayşe Everest** - Mersin'de Mimari Kabartmalarda Betimlenmiş İki Bitki: *Carduus nutans* ve *Acanthus Mollis*
- **Oktay Başak – Davut Yiğitpaşa – N. Tuba Yiğitpaşa** - Üçpınar Kaya Kiliseleri
- **Nilüfer Peker** - Erken Bizans'ta Bir Kişisel Dindarlık Nesnesi ve Yakarış Duaları: Nysa *Enkolpion*'u
- **Bülent Demir** - Elazığ / Gezin Kilise Tepesi Kral Yolu Üzerinde Yeni Bir Ortaçağ Yerleşimi
- **Semih Güneri** - Altay Dağları Bölgesi Kaya Resimleri: Klasik Türk Dönemi-2 Evresi Türk Tasvir Sanatına Dair Yeni Kavramlar
- **Mustafa Eryaman** - Niğde İlinde Bulunan Eskisaray Kartal Figürleri
- **Derya Uzun Aydın** - Çağdaş Dönem Türk Kadın Heykel Sanatçılarının Eser Örnekleri Üzerinden Üslup Değerlendirmeleri
- **Erdem Yücel** - Sanat Tarihinin Efsane Hocası Prof. Dr. Semavi Eyice (1923-2018)

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

Cilt: LXXXII - Volume: LXXXII
Sayı: 293-295 - No: 293-295

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
ADA, TURHAN: Rus-Batu Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922).....	1077
AYGÜN, NECMETTİN: Nüfus Defterleri'ne Göre Boynucelü Aşireti (1830-1845).....	899
BİRBUDAK, TOGAY SEÇKİN: 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı - Avusturya İlişkileri	241
ÇOLAK, SONGÜL - AYDAR METİN: İngiliz-Yunan İlişkileri Bağlamında 19. Yüzyılda Gunboat Diplomasi -Don Pacifico Örneğinde-.....	957
ÇÖTELİ, METHİYE GÜL: Vakfi yelere Göre Ticaret Yapılarına Dair Kentsel Bilginin Mekâna İndirgenmesi	185
DEMİRYÜREK, MEHMET: Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)	483
DOĞAN, HASAN: Arşiv Belgelerine Göre İslam Hukuku'nun Geçerli Olduğu II. Meşrutiyet Döneminde Tatiller, İzniler ve Çalışma Süreleri	699
DOĞAN, HASAN: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu	265
EKİNCİ, EKREM BUĞRA: Fratricide in Ottoman Law	1013
ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri	51
GEL, MEHMET: Islâhat Çağında Osmanlı Halkının Dinî Hayatını "İslâh"a Yönelik Saçaklızâde'nin İlginç Bir Önerisi: " İlim ve 'Amele Da'vet ve İcbâr"	211
GÖHER VURAL, FEYZAN: Çeng Çalgısının Selçuklu Seramiklerine Yansımaları	159
GÖMEÇ, SADETTİN YAĞMUR: Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri	407
KARAKOÇ, ERKAN - YAVAŞ, MESUT: İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi	675
KÖSE, İSMAİL: The Lloyd George Government of the UK: Balfour Declaration the Promise for a National Home to Jews (1916-1920)	727
KURT, MEHMET: MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı	803
KUŞ, AYŞEGÜL: The Evaluation of Some Claims of Western Travelers and Researchers about the Crypto-Christians in Trabzon (Trebizond) and its Vicinity in the XIX. Century	531
MANER, ÇİĞDEM - KURUÇAYIRLI, EMRE: İvriz Ambarderesi Kızlar Oğlanlar Sarayı (Manastır) Mağarası'nda Araştırmalar	785
MÜLAYİM, SELÇUK: Mimar Sinan'ın Mezarında Teşhis-i Meyyit.....	511
ÖZBOZDAĞLI, ÖZER: Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912	979

ÖZDÖL KUTLU, SERAP: Er Baba'dan İçi Buğday Dolu Minyatür Bir Çömlek ve Çatalhöyük Kanıtları Bağlamında, Neolitik Dönemde Boğa Sembolizmi ve Ritüel	1
ÖZKUL, ALİ EFDAL: Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ekmekçi Esnâfi (Habbâz) ve Faaliyetleri.....	863
ÖZŞAVLI, HALİL: Ermeni Araştırmalarında İhmal Edilen Kaynaklar: Ermenice Hauratlar; Süreli Yayınlar ve Diğer Eserler.....	1047
ÖZTUNÇ, HÜSEYİN BAHA: 20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma	295
PINARCIK, PINAR: Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler	383
POLAT, SÜLEYMAN: Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek	829
SAĞLAM, AHMET: Memlûk - İlhanlı Diplomatik İlişkileri	83
SAMANİ, HASAN: Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi	587
ŞİMŞEK, MUTTALİP: Alman Misyonerliğinin Yakın Doğu'daki En Büyük Müessesesi: Suriye Yetimhanesi (1860-1917)	325
SOOFİZADEH, ABDOLVAHİD - TÜRKER, ÖZGÜR: Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)	569
TAŞÇI, BURCU - AKYÜZ LEVİ, ETİ: Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Katmanlaşmanın Analizi ve Koruma Sorunları: Foça Örneği	31
TURAN, TUFAN: İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İşyanı	627
YAMAÇ, MÜZEHHER: Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)	1153

Kitap Tanıtma:

BEDİR, AYŞE: Evren Küçük, <i>Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938) / Turkey-Sweden Relations (1914-1938)</i>	759
BEDİR, AYŞE: Saim Savaş, <i>Sirge Kazası Dikey Boyutta Bir Yerel Tarih Araştırması</i>	1191
GÜNAYDIN, GAZİ GİRAY: Ali Yayıoğlu, <i>The Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions</i>	1175
GÜNAYDIN, YUSUF TURAN: Süleyman Berk, <i>Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları</i>	357
KARASU, HAMİT: Yusuf Alperen Aydın, <i>Müteşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nuredin Ağa'nın Yükselişi</i>	755
YAŞAR, FİLİZ: Yasemin Demircan, <i>Osmanlı İdaresinde Limni Adası</i>	1183

Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	377
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	779
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	1211
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	380
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	782
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	1214
İngilizce Özetler	369
İngilizce Özetler	771
İngilizce Özetler	1203
Özetler	361
Özetler	763
Özetler	1195

KIŞ WINTER 2018 • SAYI NUMBER 84

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sundetbayeva Sandugash

The Newspaper "Turkestanskije Vedomosti" and the Beginning of the Development of the History of the Press in Central Asia / 1-21
"Türkistanskije Vedomosti" Gazetesi ve Orta Asya Basımının Tarihi Gelişimi

Mustafa Şahin

Ogedey Kağan'ın Herât Emiri Uyğur Türk'ü Harlığı / 23-43
Ogedei Khan's Governor of Herat Uyghur Turk Harlig

Gülнар Kara

Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları / 45-67
Tang Dynasty's Effortsto Take Control of Turkish Territories

Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek

Karamanlıca Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş'te Zaman, Mekân ve Kapanış: Polipathis'i Yeniden yazmak / 69-93
Time, Space and Closure in Karamanlidika Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş: Rewriting Polipathis

Nurgün Koç

II. Dünya Savaşı'nda Alman İşgali Altındaki Ülkelere Türkiye Üzerinden Yapılan Yardımlar / 95-121
Aids Made Through Turkey to The Countries Under The Invasion of Germany in The Second World War

Nagihan Gür

Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnal ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmûası / 123-157
A Nazire Compiler of the Late Ottoman Literature: İbnülemin Kemal İnal and his Gülzâr-ı Nezâir

Samet Bağçe

Sâlih Zeki's First Lecture in Dârü'l-fünûn Konferansları: Locating its Main Source / 159-178
Sâlih Zeki'nin Dârü'l-fünûn Konferansları'ndaki İlk onferansı: Ana Kaynağın Tespit Edilmesi

Deniz Aydar

Türk Müziği Nazariyatına Genel Bir Bakış / 179-196
A Survey on The Turkish Music Theory

Fatih Ertugay

Bir "Ara Kurum" Olarak Cemevleri / 197-218
Djemevis as an "Intermediate Association"

Mehmet Bakır Şengül

Hamlet (William Shakespeare) ile Gülnihal (Nâmuk Kemal) Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme / 219-241
A Comparative Analysis on Hamlet (William Shakespeare) and Gülnihal (Nâmuk Kemal) Theatres

Güven Dinç

Kıbrıs'ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878) / 243-271
ConversionstoIslam in Cyprus (1800-1878)

İlhan Ersoy

Kırım Tatar Kültürel Kimliğinin Müzik Aracılığıyla Görünümü: Derviza Ritüeli Ekseninde Kırım Ansamblı Performans Analizi / 273-299
Crimean Tatars Cultural Identity Appearance Through The Music: Performance Analysis of Crimean Ansamble Axis in Derviza Ritual

Meliha R. Şimşek

Yabancılar için İngilizce ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Kültürel İçeriklerin Karşılaştırması / 301-327
A Comparison of Cultural Contents in English and Turkish Coursebooks for Foreigners

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Mehmet Aydın

Lars Johanson, Türkçede Görünüş, çev. Nurettin Demir, Ankara 2016: Grafiker Yayınları. / 329-336

Serhat Küçük

"100.Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası" Konulu 6. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunun Ardından / 337-340

2017 Makale Adı Dizini / 2017 Index of Articles / 341-350

2017 Yazar Adı Dizini / 2017 Index of Authors / 351-360

Yayın İlkeleri / Editorial Principles / 361-375

BAHAR SPRING 2018 • SAYI NUMBER 85

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mehmet Çetin - Recep K k

Kırım Savaşı  rneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrim slimlerin İstihdamı / 1-24
Employment of Non-Muslims in the Ottoman Army in the Case of the Crimean War

Zekeriya Işık

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal
 Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900):  orum Şer'iyye Mahkemesi  rneği / 25-56
*Gender in Public Sphere in The Ottoman Empire and Woman with Gender Identity
 (1836-1900):  orum Ecclesiastical Court Case*

Yahya Yeşilyurt

Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914) / 57-82
Piracy in Territorial Waters of Yemen and Measures by The Ottoman Empire (1869-1914)

Ahmet Ali Gazel

Osmanlı M rettipler Cemiyeti / 83-112
The Society of Ottoman Typographers

Amirzhan Rysbayev - Gulzada Temenova

Kazak ve T rkiye T rk esindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimlemiş Fiillerin Anlamsal Yapısı / 113-128
The semantic structure of verbal phraseological units in Kazakh and Turkish languages

Hatice  zdil

Mehmed Murad Nakşibendi ve Nakşi G z yle Yazılmış Tek, Tam Mesnevi Şerhi / 129-145
Only and Completed Masnavi Commentary Written in Nakşhi Point of View and Mehmed Murad Nakşibendi

Ebru Davulcu

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki
 Reklam ve İlanlarda Modernleme ve Değişen T ketime K lt ri / 147-173
*Modernization and Changing Consumption Culture in Advertisement and
 Announcements in Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem And Kara Sinan Magazines*

G khan Yalçın

Edv r Kitaplarında Us l-i Cedid: İ İe Daireli Us ller / 175-208
New Usul in Books of Turkish Music Theory: Us ls of Nested Cycles (Polyrhythmic)

Yavuz Şen

Bektāři Nefesleri  zerine Makamsal Bir İnceleme / 209-231
A Research of The Maqam on Bektāři Nefes

Kubilay Aktulum

Metinlerarasılık G r ng s nde Gerçeklik ya da Metnin G ndergeselliği / 233-256
Referentiality and Reality of Text in an Intertextual Perspective

Rasim Yılmaz - Julide Yalçınkaya Koyuncu

The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics / 257-281
Geiş Ekonomilerinde ve T rki Cumhuriyetlerinde  zelleştirmenin Emek Verimliliği  zerindeki Etkisi

Oljobay Karatayev

Sibir Kirgizlerinin Devlet ve Siyasi Y neticisi: Erenak Bek / 283-297
State and Political Ruler of Siberian Kyrgyz: Erenak Bek

Utku Yapıcı

Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People? / 299-332
Kırım Tatarları'nın Stat sindeki Değişiklik: Ulusal Azanlıktan Yerli Halklığa Mı?

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**M nvever Ebru Zeren**

Paul Pelliot, Carnets de Route 1906-1908, Transkripsiyon: Esclarmonde Monteil (Fr.), Huei-Chung Tsao (Çin.),
 Ingrid Ghesquiere (Rus.), Koordinasyon: J r me Ghesquiere, Mus e Guimet, Paris, Les Indes Savantes,
 2008, 479 s. + VII levha (Haritalar,  izimler, Fotoğraflar) / 333-338

Çetin Pekacar

Tarihçiler, dililere ve genel okuyucu kitesine hitap eden bir eser: DERBENDNAME
 G kçe Y kselen Peler, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, 342 sayfa. / 339-341

B lent Kaya

Divan-ı Hikmet Sohbetleri-Yayın Değerlendirme / 343-347

Yayın İlkeleri / Editorial Principles / 349-363

YAZ SUMMER 2018 • SAYI NUMBER 86

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Soyalp Tamçelik, İsmail Safi

Strategic Principles of Recognition of Turkish Republic of Northern Cyprus by Turkic Republics / 1-22
Türk Cumhuriyetlerinin KKTC'yi Tanıma Stratejisinin Esasları

Zhanar Konyratbayeva, Serikkyl Satenova, Ordaly Konyratbayev

Revealing Shakarim's Passionate Nature via His Linguistic Personality / 23-44
Şakarim'in Passiyonerlik Yönünün Dilsel Kimliğinden Yola Çıkararak Tanıtılması

Emine Tuğcu

Bir Osmanlı ve Bir Çerkes: Sergüzeşt Romanında Özgürlüğün Bedeli / 45-64
An Ottoman and A Cherkes: The Cost of Freedom in Sergüzeşt Novel

Mustafa Yıldız

Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri / 65-88
Dede Korkut Stories in terms of Political Philosophy

Oğuzhan Aydın

Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası'na Göre Anadolu'da
Gelenek, İnanç ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme / 89-114
On the Culture, Belief, and Custom in Anatolia in accordance with Turkey's Health Geography

Semra Baturay Meral, Hasan Mesut Meral

On Single Argument Verbs in Turkish / 115-136
Türkçede Geçişsiz Fiiller Üzerine Bazı Gözlemler

Selim Tezcan, Mehmet Sadık Gür, Alper Sarıbaş

İsrail Tarih Ders Kitaplarında Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi / 137-167
The Turkish War of National Liberation and the Republican Period in Israeli History Textbooks

Ayşe Yıldız

"Mecmû'a" Ve "Mecmû'a-i Eş'âr" Kavramlarının Zübdetü'l-Eş'âr ve Zeyllerindeki Kullanımları Üzerine / 169-181
On the Use of The Terms "Macmua" and "Mecmua-i Eş'âr" in Zübdetü'l-Eş'âr and Supplementary Works

Tuğba Barutcu, Fatma Açık

Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Yer Alan Deyimlerin Kültür
Aktarımındaki Rolü ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Deyimlerle Örtüşme Düzeyi / 183-209
*The Role of Idioms Which in Children's Literature Workson Cultural Transfers
and The Level of Overlap with These Phrases in Turkish Textbooks*

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Bilal Güzel

Türk Klasik Eserlerinin Dijital Ortama Aktarılması Projesi (E-Kitap) / 211-214

Saadet Çetin

Kökü Mazide Bir Âti: Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II (20. Yüzyıldan Günümüze 1860-1985) Projesi / 215-218

Fatih Özer

Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ) / 219-221

Yayın İlkeleri / Editorial Principles / 223-237

SONBAHAR AUTUMN 2018 • SAYI NUMBER 87

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Dalim Çiğdem Ünal

Türk İnsanını ve Kültürünü Tanımak: Almanca Erasmus Deneyim Raporlarında Kültürlerarası Etkileşimin İncelenmesi / 1-32
Turkish People and Turkish Culture: An Investigation of Erasmus Experience Reports Relating to Intercultural Communication

Cemil Kutlutürk

Müslüman Türklerin Hint Dili ve Literatürüne Katkısı: Hint-Sufi Metinleri / 33-58
The Contribution of Muslim Turks to the Indian Language and Literature: Indo-Sufi Literature

Beyazıt H. Akman

Orientalism In Orhan Pamuk's White Castle / 59-82
Orhan Pamuk'ün Beyaz Kale Eserinde Oryantalizm

Fatih Şayhan

Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültürünün Mitsel Okuması / 83-100
Mythical Interpretation Of Water Cult In Altai Turk Beliefs

Tuba Işınsoy Durmuş, Mehmet Gürbüz

Osmanlı Nesrinin Folklorik Üslup Özellikleri / 101-128
Folkloric Style Features of Ottoman Prose

Seyil Najmudinova, Azamat Maksüdünov, Kenan Özden, Elşen Bağırzade, Raşid Tazhibayev

Değişen Dünyada Değişmeyen Değerler: Türk Cumhuriyetlerinde Üniversite Öğrencilerinin İş Etiğine Yönelik Tutumları / 129-156
Invariable Values in Changing World: Students' Attitudes toward Business Ethics in Turkic Republics

Münire Kevser Baş

Çocuk ve Allah'ta Kuşlar-Ağaçlar Sembolizmi / 157-178
Aesthetic Fiction On Poetic Action: Birds-Trees Symbolism in The Child and God (Çocuk Ve Allah)

Hatem Ete

Reframing the July 15 Coup Attempt: A Political and Sociological Examination / 179-202
15 Temmuz Darbe Teşebbüsünü Yeni Bir Çerçeveye Oturtmak: Siyasal ve Sosyolojik bir İnceleme

Buğra Sarı

The Strategic Interaction between Turkey and Iran in the Syrian Crisis:
 A Game Theoretical Analysis of the Time Frame from 2011 to 2015 / 203-227
Suriye Krizi'nde Türkiye ve İran Arasındaki Stratejik Etkileşim: 2011-2015 Zaman Diliminin Oyun Kuramsal Analizi

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Mustafa Kılıç

Mustafa Sever (2018). Bakırgan Kitabı. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No: 55. / 229-234

Emrah Yılmaz

Gurbangulı, Berdimuhamedov (2018). Türkmenistan - Büyük İpek Yolu'nun Kalbi. Ankara: TÜRKSOY Yayınları. / 235-238

Koray Değirmenci

Denise Gill, Melancholic Modalities: Affect, Islam and Turkish Classical Musicians, New York 2017: Oxford University Press / 239-246

Yayın İlkeleri / Editorial Principles / 247-258

DİVÂN **DİSİPLİNLERARASI**
ÇALIŞMALAR DERGİSİ 2018/1 Cilt 23 Sayı 41

Dîvân **DİSİPLİNLERARASI**
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Cilt 23 Sayı 44 2018/1

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- Ahlaklı Pazar Kültürü: Şeyzerî'nin *Nihâyetü'r-Rütbe'si*
Cengiz Kallek1
- İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme
İlker Kömbe35
- Aristotelesçi Biyolojinin Temeli Olarak Fizik
Esra Kartal Soysal61

ARAŞTIRMA NOTU

- Sultan I. Ahmed Tarafından Sadrazam Malkoçoğlu Ali Paşa'ya Tevcih Edilen Engürüs Seferi Serdarlığı Beratı
Fatih Bayram91

DEĞERLENDİRME MAKALELERİ

- İsmail Kara. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm (The Problem of Islam in Republican Turkey)*. Cilt 2
Rahim Acar115
- Şaduman Halıcı. *Ethem*
Caner Yelbaşı128
- Küresel Finans Kapital Çağında Devrim Arayışları: John Holloway'in *Öfke* Günleri Kitabı Üzerine
Metin Demir143

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

- Philosophy Before The Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylon*
Merve Nur Yılmaz169
- Islamic Exceptionalism: How the Struggle over Islam is Reshaping the World*
Osman Baş175
- Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World*
Umut Var180
- Zengi ve Eyyubi Dımaşk'ında (1154-1260) Ulema ve Medrese*
Mustafa Gündüz184
- Bir ve Çok: Âmirî Felsefesinde Tanrı ve Âlem*
Hasan Korkmaz190
- Reasoning with God: Reclaiming Shari'ah in the Modern Age*
Sherife Slocum Arslan195
- Shar'ā and the Islamic State in 19th-Century Sudan: The Mahdī's Legal Methodology and Doctrine*
Nail Okuyucu201
- Music and Empire in Britain and India: Identity, Internationalism, and Cross-Cultural Communication*
Onur Öner209
- El-Fikrū'l-İslâmiyyū'l-cihâdiyyū'l-mu'âsir*
Özgür Kavak213

DİVÂN **DİSİPLİNLERARASI**
ÇALIşMALAR DERGİSİ **2018/2** Cilt 23 Sayı 45

DİVÂN **DİSİPLİNLERARASI**
ÇALIşMALAR DERGİSİ

Cilt 23 Sayı 45 2018/2

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- Metafizikten Fenomenolojiye: Özne Metafizigine Heideggerci Eleştiri
 Erdal Yılmaz 1
- Üç Asır İstanbullu Bir Ulema Ailesi: Arabzadeler
 Arzu Güldöşüren 27
- Klasik Metinlerde Övgünün Karakteriştiği: Müellif Kendini Nasıl Yüceltir?
 Öğuzhan şahin 81

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

- Guy de la Bédoyère. *Praetorian: The Rise and Fall of Rome's Imperial Bodyguard*
 Oguz Yarlığaş 119
- Yunus Cengiz. *Doğa ve Öznellik Câbız'ın Ahlak Düşüncesi*
 İrfan Karadeniz 123
- Asma Sayeed. *Women and the Transmission of Religious Knowledge in Islam*
 Büşra Siddıka Kaya 127
- Joshua M White. *Piracy and Law in the Ottoman Mediterranean*
 Bahar Bayraktaroğlu 132
- Shahab Ahmed. *What is Islam? The Importance of Being Islamic*
 Kamuran Gökdağ 135

VEFEYAT

- şerif Mardin'in Ardından
 Ahmet Okumuş 139

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

BOŞ VE BATIL İNANÇLAR

84

İÇİNDEKİLER

BOŞ VE BATIL İNANÇLAR	
ELOISE MOZZANI 11	MURAT COŞKUNER & SEÇİL ASLAN 155
Batıl İnançlar Kitabı <i>Mitler, İnançlar, Efsaneler</i>	İktidarın Aynasında Hurafeler: 19. Yüzyıl Osmanlısı'nda İktidarın Hurafe Üretimi
M. BİLGİN SAYDAM 23	BURCU TEKİN 175
İnancın Boşu / Dolusu	Gaipen Yükselen Fısıltılar ve Yolunu Kaybeden Ruhlar: Meksika Edebiyatında Ölüme Direnenler Üzerine Bir İnceleme
LUCIEN LÉVY-BRUHL 43	ESRA DOĞAN & HAKAN DALOĞLU 193
Katılım Kuralı	William Blake'in Yaratıcı Mitolojisi Hıristiyan-Düalist-Gnostik Heretiklerde Tinsel Duyumculuk, Akılcılık ve Boş İnanç Karşıtlığı
FATMAGÜL BERKTAY 57	ONUR SADIK KARAKUŞ 231
Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu	Tarırları Yaratmak: Antikçağ Batı Dünyasında Yapay Kültler ve Senkretik Tanrılar
KÜRŞAT ÖNCÜL 85	BÜŞRA AKKÖKLER KARATEKELİ 245
Kutsalın Dönüşümü: Tarihsel Düzlemde Batıl İnanç ve Hurafe	Demeter Kültü ve Eleusis <i>Mysteriası</i>
OĞUZ ADANIR 97	S. YETKİN IŞIK 255
Orta Asya – Anadolu Ekseninde Batıl İnanç ve Âdetler	Tırnova Cadıları Yahut Sözlü Kültürlerde Halk İnançlarının Siyasal Manipülasyonu
AHMET GÜNGÖR 109	KENZ
Tabunun Derin Yapısı ve Dil Göstergelerine Yansıması	BORA ÇETİN 277
SELÇUK AYLAR 129	Stratejik Bir Eylem Olarak Şiddet
Antikite'den Osmanlı'ya İki "Acâib" Motifi Turnalar ile Pigmelerin Savaşı / Güneşin Sesi ve Dünyanın İki Ucundaki İki Şehir: Câbelka ve Câbelsa	

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

METAFOR VE GERÇEKLIK
ARASINDA

LÂLE DEVRİ

1718-2018

85

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ			
MEHMET ÖZDEN	6	SEDA ERKOÇ	159
300 Yılım Ardından; Metafor ve Gerçeklik Arasında Lâle Devri		'Lâle Devri'nin Son Demlerinde İstanbul'da Elçi Olmak: Lord Kinnoull	
GENEL BAKIŞ		PATRONA İSYANI	
CAN ERİMTAN	11	HAKAN YILMAZ	179
Ahmed Refik'in Lâle Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve 'Lâle Devri' Paradigması		Patrona Vak'ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler ve Devrin Vak'anüvisi Küçük Çelebi-zâde İsmâil 'Âsım'ın "Tarihçe"si	
JANE HATHAWAY	31	ROBERT W. OLSON	217
18. Yüzyıl Osmanlı Tarihi'ni Yeniden Yazmak		Esnaf ve Patrona Halil İsyanı (1730): Osmanlı Siyasetinde Bir Eksen Kayması mı?	
GÜL İREPOĞLU	65	LÂLE	
Lâle Devri'ne Doğu'dan ve Batı'dan Bakmak: Levni ile Vanmour		ÖZLEM KUMBAR	233
MÜTEFERRİKANIN MATBAASI		"Lâle Devri"nin Lâle'si	
ORLİN SABEV (ORHAN SALİH)	77	HÜLYA BULUT	257
Lâle Devri, İbrahim Müteferrika ve Osmanlı Türk Matbaacılığının İlk Adımları		Nedim ve Levni ile Hayat Bulan Lâleler	
PARİS'E GİT HEY EFENDİ AKL U FİKRİN VÂR İSE / ÂLEME GELMİŞ SAYILMAZLAR GİTMEYENLER PARİS'E"		NESLİHAN KOÇ KESKİN	271
GÜNEŞ IŞIKSEL	99	Yeni Bilgiler Işığında Osmanlı Lâlesi	
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa'da		MİMARİ / POLİTİKANIN PSİKOLOJİSİ	
AYTAÇ YILDIZ	113	EMRE DEMİREL	293
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e Neden Gitti?		18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yaşanan Sosyal Değişim ve Nurosmaniye Cami	
DAMAD / SADRAZAM / ELÇİ		MEHMET YAŞAR ERTAŞ	301
ÜNAL ARAÇ	127	Lâle Devri'ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi	
Politik Söylem ve Kamusal Temsil Aracı Olarak Himâye		İŞLAY PINAR ÖZLÜK	323
NAGİHAN GÜR	145	Lâle'nin Seyri: Bir Çiçek, Bir Devir, Bir Çöküş	
'Lâle Devri'nde Yetişmiş Kudretli Bir Sanat Hâmisi: Hekimoğlu Ali Paşa ve Şairleri			

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

BOŞ VE BATIL İNANÇLAR

86

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ		NİL GÖKSEL 133
ÖZGÜR TABUROĞLU 7	Dijital Çağın Özü	Gelen
	Dijital Değildir	
DİJİTAL ÇAĞ		DEBORAH LUPTON 143
SERAN DEMİRAL 13	Dijital Teknoloji Aracılığıyla	Dijital Siborg Assemblajı:
	Çocuk Özneleşmesinin	Donna Haraway'ın Siborg Kuramı
	Olanakları	ve Yeni Dijital Sağlık Teknolojileri
OĞUZ KARAYEMİŞ 39	Dijitalleşme ve Özneliğin	NECATİ ERBİL ERTÜRK 157
Üretimi: Aşırı-İletişim Çağının	Bir Ön Panoraması	Dijital ve Varoluş:
		Dijitalin Soykütüğüne Doğru
ADEM YILDIRIM 63	Gözetlemenin Güncel	ÖZNUK KARAKAŞ 173
İşleyiş Mantiği Olarak	Post-Panoptizm	Teknolojiye 'Özen Göstermek':
CEM OTO 79	Teknik, Zaman	<i>Tekno-Ütopist, Tekno-Pesimist</i>
	ve Politika	<i>Senaryolara A-Modern</i>
AHMET İLHAN 101	Dijital Çağ ve	<i>Alternatifler</i>
	Mutsuzluk Halleri	ÖZEN B. DEMİR 187
NIHAL KOCABAY-ŞENER 111	"Filtre"li Hayatlar Çağında	Bağışıklık ve Kendilik:
	Mahremiyet veya Telefon	Bir <i>Siborg</i> Metafizikine Doğru
	Mahremiyeti Nasıl Değiştirdi?	EBRU YETİŞKİN 209
		Bir Başka Tasarım:
		Gelecek Endüstrisi ve
		Parataktik Tasarım-Kurgular
		DANI CAVALLARO 229
		Bilimkurgu ve Siberpunk

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

METAFOR VE GERÇEKLIK
ARASINDA

LÂLE DEVRİ

1718-2018

87

İÇİNDEKİLER

<p>ÇEVİRİ - I</p> <p>MURAT COŞKUNER 11
Toplumun Bilime Tercümesi:
Sözlü Kültürel Toplulukların
Yazılı Bilim Diline Çevrilmesinde
Temsil Sorunu</p> <p>EMEL KOÇ 25
Felsefe, Kültür, Dil ve Çeviri:
Türkiye'de Felsefe Çevirilerine
Genel Bir Bakış</p> <p>ABDULLAH ONUR AKTAŞ 51
200 Yaşına Giren
Schopenhauer Felsefesinin
Türkçedeki Doğum Sancıları</p> <p>ELİF OKAN GEZMİŞ 71
Başka Dilde Freud,
Başka Bir Freud</p> | <p>ERGUN KOCABIYIK 95
Evire Çevire İhanet:
Çevirmenler, Matbaacılar
ve Reformasyon</p> <p>SİNAN İLHAN 121
Tuleytula (Toledo)
Tercüme Okulu</p> <p>GÜRKAN DAĞBAŞI 181
Arapçadan Türkçeye Yapılan
Şiir Çevirilerinin Nitelik ve Nicelik
Yönünden Değerlendirilmesi</p> <p>KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN 207
Moğol Gölgesinde Gelişen Dil:
Türkçenin Yükselişi ve
14. Yüzyıl Batı Anadolu'su'nda
Türkçe Çeviri Faaliyetlerine
Bir Bakış</p> |
|--|---|

sayı
59
2018

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
<i>(Contributors)</i>	
Editörün Notu	9
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	11
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	11
<i>(Facts and Comments)</i>	
Alev KILIÇ	
Kafkaslarda Ermeni Mezalimi (1905-06) ve "Kanlı Seneler" in Bitmeyen Öyküsü	37
<i>(Armenian Atrocities in the Caucasus (1905-1906) and the Unending Story of The "Bloody Years")</i>	
Doç. Dr. Ali ASKER - Öğ. Gör. Dr. Esm'e ÖZDAŞLI	
Ermeni Katolik Papazların Macaristan'daki Faaliyetleri ve Macar Gazeteci Yazar Dr. Attila Von Orbók'un Türk Macar Dostluğuna Katkıları	65
<i>(Activities of Armenian Catholic Priests in Hungary and Contributions of Hungarian Journalist Author Dr. Attila Von Orbók to Turkish-Hungarian Friendship)</i>	
Doç. Dr. Taner ASLAN	
Bir Makûs Talih; Göç ve Sürgün: "Ermenilerin Tarih Boyunca Maruz Kaldıkları Göç ve Sürgünler Üzerine Bir İnceleme"	87
<i>(A Doom Fate; Migration and Exile: "A Study on the Armenian Forced Deportations and Exiles Throughout the History")</i>	
Dr. Öğr. Ü. Halil ÖZŞAVLI	
İzmir Yangınının Yeniden Değerlendirilmesi	111
<i>(Revisiting the Fire of İzmir)</i>	
Maxime GAUIN	
Rus Edebiyatında Evrilen Ermeni İmgesi	143
<i>(Evolving Armenian Image in Russian Literature)</i>	
Arş. Gör. Gülsün YILMAZ GÖKKİS	

İÇİNDEKİLER

KİTAP TAHLİLLERİ	173
<i>(BOOK REVIEWS)</i>	
1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey	173
<i>(1915 Armenian Relocation and Governor of Urfa Martyr Nusret Bey)</i>	
Aslan Yavuz ŞİR	
Hocalı Bir Savaş Suçuna Tanıklık (Ermenistan Sanık Sandalyesinde)	181
<i>(Khodjaly: Witnessing a War Crime (Armenia in the Dock))</i>	
Doç. Dr. Ali ASKER - Betül ERDOĞAN	
YAZIM KURALLARI	190
<i>(STYLE SHEET)</i>	

sayı
60
2018

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar (Contributors)	5
Editörün Notu (Editorial Note)	9
ARAŞTIRMA MAKALELERİ (RESEARCHES ARTICLES)	11
Olaylar ve Yorumlar (Facts and Comments)	11
Alev KILIÇ	
Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede Kâzım Karabekir Komutasındaki Türk Ordusunun Türkiye Cumhuriyeti Doğu Sınırlarının Çizilmesi ve Kafkas Cumhuriyetleriyle Barışın Tesisi Yolunda Katkıları (Contributions of the Turkish Eastern Army Under General Kazım Karabekir's Command to the Delimitation of Turkey's Eastern Borders and Peace-Making with the Caucasian Republics at World War-I and Turkish National Resistance)	25
Ali Bilge CANKOREL	
Sir Mark Sykes'in I. Dünya Savaşı Sonrası Haritalarında Osmanlı Devleti ve Yakındoğu Sınırları (Post-War Projections of Sir Mark Sykes About Ottoman Frontiers in the Near East)	73
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	
Batum Konferansı ve Antlaşmalarında Ermeniler ve İlk Ermenistan Cumhuriyeti'nin İlanı (1918) (Armenians and the Establishment of the Republic of Armenia in the Conference and the Treaties of Batoum (1918))	101
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	
Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Maurice Bompard'ın Balkan Savaşları Döneminde, Şark Vilayetlerinde Ermeni Hareketleri ve Islahât Meselesine İlişkin Bir Raporu (A Report by Maurice Bompard, France's Ambassador to Istanbul, on the Armenian Actions and the Issue of Reform at the Eastern Provinces During the Balkan Wars)	145
Doç. Dr. Salih TUNÇ	

İÇİNDEKİLER

Ermeni Meselesinde Batılıların ve Batılı Misyonerlerin Etkisi.....175 <i>(Influence of the West and the Western Missionaries on the Armenian Question)</i> Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi ÖZBEY	
ÇEVİRİ203	
Kardeşler Değil, Tampon Bölgeler: Birinci Dünya Savaşında Genç Türk Yönetiminin Askeri Politikası ve Pantürkizm Efsanesi203 Prof. Dr. Michael A. REYNOLDS	
YAZIM KURALLARI244 <i>(STYLE SHEET)</i>	

sayı
61
2018

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

İÇİNDEKİLER

(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar5 (Contributors)	5
Editörün Notu9 (Editorial Note)	9
EDİTORYAL11 (EDITORIAL)	11
Olaylar ve Yorumlar11 (Facts and Comments)	11
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ31 (RESEARCHES ARTICLES)	31
Sosyal Teori Bağlamında Ermeni Milliyetçiliğinin Tarih ve Coğrafya Retoriği31 (The Historical and Geographical Rhetoric of Armenian Nationalism in the Context of Social Theory)	31
Dr. Meşdi İSMAYILOV - Prof. Dr. Barış ÖZDAL	
Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği71 (Vulnerability and Viability in Small State Foreign Policy: The Case of Armenia)	71
Doç. Dr. F. Didem EKİNCİ	
Milletler Cemiyeti ve Ermeni Sorunu (1919-1922)107 (League of Nations and the Armenian Question (1919-1922))	107
Doç. Dr. Tolga BAŞAK	
Mehmet Asaf Bey'in Cebelibereket Mutasarrıflığı: 1909 Adana Olayları ve Mehmet Asaf Bey'in Yargılanma Süreci185 (Cebelibereket Governorship of Mehmet Asaf Bey: 1909 Adana Events and the Trial of Mehmet Asaf Bey)	185
Doç. Dr. Taner ASLAN	

İÇİNDEKİLER

1948 Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme ve Ermeni "Soykırımı" İddialarının Analizi.....	233
<i>(1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and Analysis of Armenian "Genocide" Claims)</i>	
Dr. Serkan KEKEVİ	
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Joseph Stalin Döneminde Kullanılan Sovyet Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme	271
<i>(The Examination on Sovyet Propaganda Posters Used in the Armenian Soviet Socialist Republic in Joseph Stalin's Power)</i>	
Arş. Gör. Caner ÇAKI	
KİTAP TAHLİLİ	297
<i>(BOOK REVIEW)</i>	
Hans-Lukas Kieser'in Talat Paşa Biyografisi Üzerinde Bazı Notlar ve Dr. Yücel Güçlü'nün Bu Kitaba Yönelik Eleştirileri.....	297
<i>(Some Notes on Hans-Lukas Kieser's Biography on Talaat Pasha and Dr. Yücel Güçlü's Criticisms on the Book)</i>	
Pulat TACAR	
YAZIM KURALLARI	310
<i>(STYLE SHEET)</i>	

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM

Bahar 2018 • Sayı 57

İçindekiler/ Contents

- 1-16** Turkey's Black Sea Vision and Its Dynamics / *Türkiye'nin Karadeniz Vizyonu ve Dinamikleri*
Duygu Çağla BAYRAM - Özgür TÜFEKÇİ
- 17-31** Karadeniz Bölgesinde Boru Hatları Jeopolitiği / *Pipeline Geopolitics in the Black Sea Region*
Göknil ERBAŞ DOĞAN
- 33-41** The Prehistoric Settlement At Tozkoparan (Ünye-Ordu-Turkey) / *Tozkoparan Prehistorik Yerleşimi (Ünye-Ordu-Türkiye)*
Harun OY
- 43-54** Anadolu'ya Yapılan İlk Selçuklu Akınları Açısından Kelkit Vadisi'nin Önemi / *Significance of the Kelkit Valley in Terms of the Early Saljukid Raids onto Anatolia*
İlhan ASLAN
- 55-64** Evliya Çelebi Seyahatnamesi Bağlamında Nahçıvan Bölgesi Kültürel Yaşamına Bir Bakış / *A Look at the Culture of the Nakhchivan Region in the Context of the Seyahatname of Evliya Çelebi*
Erdem AKIN
- 65-78** Lennep ve Lerchenfeld-Schweiger'in Gözünden 1864 Göçünün Samsun ve Trabzon Liman Kentleri Üzerindeki Etkisi / *The Effects of the Migration of 1864 upon the Port Towns Samsun and Trabzon Through the Eyes of Lennep and Lerchenfeld-Schweiger*
Ayşegül KUŞ
- 79-102** On the Characterization of the Circassian Diaspora (On Materials of the Russian Caucasian Studies) / *Çerkez Diasporasının Nitelikleri Üzerine (Rusya'daki Kafkas Çalışmaları Temelinde)*
S. I. AKKIEVA - K. F. DZAMIKHOV
- 103-140** "İstenmeyen Rumlar": Odessa Ve Kırım'dan Yunanistan'a Göç Hareketleri, 1919 / "The Unwanted Greeks": Migration Movements from Odessa and Crimea to Greece, 1919
Gürhan YELLİCE
- 141-151** Tirebolu-Yukarıboğalı'da Kolçak Oyunu: Tarihçesi ve Spora Katkıları / *The Game "Kolçak" in Yukarıboğalı (Tirebolu District): Its History and Contributions to Sports*
Derya SU - Mevlüt KAYA
- 153-170** Üniversite Öğrencilerinin Vatandaşlık Algısı: Gümüşhane Üniversitesi Örneği / *Citizenship Perception of University Students: the Gümüşhane University Sample*
Muammer AK
- 171-190** Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar / *Contributions to the Dictionary of Gleanings from the Gümüşhane Region*
Serdar BULUT

Kitap Değerlendirme / Book Review

- 191-193** Montesquieu, *Romalıların Yükseliş ve Çöküşü*
Hüseyin ÜRETEK
- 194-196** Ayşegül Ö. Poroy, *Diplomat Bir Ailenin Taşınma Maceraları, Taşınma Vakti Geldi*
Evren KÜÇÜK
- 197-201** Yayın İlkeleri/ Editorial Principles

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERĐİSİ

KaraM

Yaz 2018 • Sayı 58

İçindekiler/ Contents

- 1-25 Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi / *Amaseia and Its Vicinity in Antiquity According to Strabo*
Kamil DOĞANCI- Recep ALTIN
- 26-49 Rize Kalesi / *The Castle of Rize*
Eyüp KUL
- 50-74 İngiliz Ticaret Raporlarında (1908-1913) Trabzon / Trebizond in English Trade Reports (1908-1913)
Volkan AKSOY
- 75-98 Ordu/Ünye Şehir İçi Hanlarından Günümüze Kalan Tek Örnek: Kefeli Han / *The Only Surviving Sample of the Urban Inns in Ünye, Ordu: The Kefeli Han*
Şerife TALİ
- 99-125 Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Sorunları ve Bu Sorunların Cinsiyet Boyutu: Artvin ve Rize Örnekleri / *Problems of Independent Accountants and Financial Advisors and the Gender Dimension: The Cases in Artvin and Rize*
Münevver KATKAT ÖZÇELİK
- 126-145 Ortaokul 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değer Eğitimi Açısından İncelenmesi / *An Investigation of the Texts in Turkish Textbooks for the 6th, 7th and 8th Classes in Terms of Education of Values*
Ayla ARSEVEN – Fırat YOLCU – A. Şahin KILIÇ
- 146-159 Popüler Kültürün Ekonomik Bir Olgusu: Fal / *Fortune-Telling: An Economic Concept of Popular Culture*
Gülşah HALICI
- 160-167 Çerkes Toplumunda Bir Hafıza Mekânı Olarak Zehes / *Zehes: A Place of Memory among the Circassians*
Didem Çatalkılıç – Tuğba ERDEM
- 168-188 Ottoman Chronicler Mustafa Naima's Individual Style In Corpus Dimension / *Osmanlı Tarihçisi Mustafa Naima'nın Metin Bütününde Bireysel Üslubu*
Oles KULCHYNSKY
- 189-197 Tiflis Arşivinde Kitab-ı Celalî Köroğlu / *The Book of Jelali Koroglu in the Tbilisi Archive*
Şureddin MEMMEDLI
- 198-215 Ahıska'nın Türkiye İçin Jeopolitik Önemi / *Geopolitical Importance of the Ahıska/Meskhetia for Turkey*
Selim KURT
- 216-239 Rusya-Türkiye İlişkilerindeki Değişimin Rusya-Ermenistan İlişkilerine Olan Yansımaları / *Reflections of The Changing Relations Between Russia and Turkey on Russo-Armenian Relations*
Göktürk TÜYSÜZOĞLU
- 240-253 Sovyet Rusya'da Sansüre Karşı Maskeleye Yöntemi Olarak "Ezop Dili" / "Aesop's Language" As a Way to Escape Novoyaz
Hanife SARAÇ
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 254-256 Filiz Tufan Emimi, *Göç Sonrası Sorunların Çözümünde Sivil Toplum Stratejisi*
Ahmet Nafiz ÜNALMIŐ
- 257-264 Yayın İlkeleri/ Editorial Principles

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM

Güz 2018 • Sayı 59

İçindekiler/ Contents

- 1-33 Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev Yönetimlerinin Bir Dış Politika /
Olarak Katın Katliamı Söylemi/Katyn Massacre Discourse as a For
Policy Tool of Gorbachev, Yeltsin and Putin/Medvedev Administration:
Utku YAPICI
- 34-47 Cementing State Authority: Soviet Education Case
Murat ASLAN - Mehmet Nesip ÖĞÜN
- 48-82 Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyas
Occupational Politics of Russian in Azerbaijan During I. Alexander Peri
Ramin SADIGOV
- 83-105 Rusya'nın Bir Karadeniz Devleti Olması Sürecinde Grigoriy Aleksandr
Potemkin (1768-1791)/Grigoriy Alexandrovich Potemkin in the Proce
Russia Becoming a Black Sea State (1768-1791)
Mahir ASLAN
- 106-136 Yeni Güç Savaşlarının Yeni Karadeniz Stratejileri/New Black Sea Strati
of New Power Wars
Bülent ERDİL
- 137-168 Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı/Rus
Ukraine Conflict from Crimean Problem to Donbas War
Halit Burak UYANIKER
- 169-204 Osmanlı Kaynaklarına Göre Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na Gir
Entrance of Greece Into The World War I According to Ottoman Source
İsmigül ÇETİN
- 205-231 İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866-1867) Tarihli Salnameye Göre
na'nın İdarî Yapısı/Administrative Structure of The Bosnia By The Bc
Annual That First Annual of Province Date of 1283 (1866-1867)
Zemzem YÜCETÜRK
- 232-260 Sicil-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam E
Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)/Acco
to Sicil-i Ahvâl Records Non-Muslim Statesmen Who Born In Kayseri I
loyad In The Ottoman Bureaucracy (1839-1883)
Hüseyin SARAÇ
- 261-290 Modern Gagauz Edebiyatında İlk Roman: "Uzun Kervan" (Bir T
Denemesi)/The Very First Novel in Modern Gagauz Literature: "I
Kervan" (An Essay to Analyze)
Atıf AKGÜN
- 291-296 Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar/Contributio
the Compied Dictionary from Giresun Eynesil's Dialect
Erol TOPAL
- 297-305 Atebetü'l-Hakâyık'ta Bir Emir Eki/An Imperative Suffix in Atebe
Hakayik
Vugar SULTANZADE
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 306-311 Özge Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları, İki Düzlem Beş Kuram*
Erkan HİRİK
- 312-319 Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*
Mustafa KARATAŞ
- 320-324 Çiğdem Dürüşken, *Latince Deyişler ya da Yaşamın Renkleri*
Hüseyin ÜRETen
- 325-332 Yayın İlkeleri / Editorial Principles

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM

Kış 2018 • Sayı 60

İçindekiler/Contents

- 1-33 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Sükûtu ve Yaşanan Faciâlar/The Silence of Edirne in 1912-1913 Balkan Wars and the Calamities Encountered
İlker ALP
- 34-45 Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına Ödediği Bir Haraç Türü: Tiş-Tiyiş (Mors Dişi)/Tiş-Tiyiş (Walrus Tusk): A Kind of Tribute Paid by Muscovy to the Crimean Khans
Serkan ACAR
- 46-53 Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme: 1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası/Recovery of the Church-State Relationship: The Religious Policy in the Soviet Russia between 1943-1957
Yasin COŞKUN
- 54-70 Milli Mücadele Yıllarında Sinop'ta Güvenlik ve Lojistik Faaliyetleri/Safety and Logistics Activities in Sinope During the Hours and National Struggles
İsmail EFE
- 71-99 Türk Dış Politikasının Ultimo Ratio: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye'nin Suriye Politikası/The Ultima Ratio of Turkish Foreign Policy: Turkey's Syria Policy from Soft to Hard Power
Muharrem EKŐİ
- 100-123 Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD'nin Karadeniz Politikası ve Türkiye/Black Sea Policy of USA and Turkey in the Context of December 2017 National Security Strategy Document
Kadir Ertaç ÇELİK - Mehmet Seyfettin EROL
- 124-134 Bağımsızlığının 27. Yılında Kırgızistan'da Devlet Dilinin Durumu/State of State Language in Kyrgyzstan in the 27th Anniversary of Independence
Gülzura CUMAKUNOVA
- 135-145 Juliusz Słowacki'nin Başkahramanı "Kordian" Üzerine Bir İnceleme /Protagonist of Juliusz Słowacki "Kordian"
Emrah GAZNEVİ
- 146-162 Azerbaycan Türkçesinde Hayvan Fizyolojisi İle İlgili Terimler ve Mecazı Anlamları/Terms About Animal Physiology and Their Metaphorism in Azerbaijan Language
Turane ZEYNALOVA
- 163-181 Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri/Perception Verbs in Atebetü'l-Hakayık
Hüseyin YILDIZ
- 182-200 Eski Uyğurca Fiziki Coğrafya Terimleri Üzerine/On Terms of Physical Geography in Old Uyghur
Uğur UZUNKAYA
- 201-205 Derleme Sözlüğüne Bir Katkı: *kayda kulakta*/A Contribution to the Compilation Dictionary: *kayda kulakta*
Emrah BOZOK
- 206-218 Meslek Yüksekokulu Mekatronik Eğitiminin İncelenmesi (Artvin İli Örneği) /Mechatronics Education in the Vocational School of Artvin Province
Musa MARUL - Erman AYDIN
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 219-225 Bay Ruskin'i Tanır Mısınız?
Őaziye DİNÇER
- 226-228 Deniz Ülke Arıboğan, *Duvar Tarih Geri Dönüyor*
Ahmet Nafiz ÜNALMIŐ
- 229-233 Howard S. Becker, *Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?*
Cuma YILDIRIM
- 234-241 Yayın İlkeleri/Editorial Principles

Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Cilt: 12 - Sayı: 24

DOĞU KARADENİZ'DE ANTİK BİR YERLEŞİM: ARETİAS/KHALKERİTİS ADASI
(GİRESUN ADASI)

Sayfalar: 11-30

Gazanfer İltar, Akın Temür

XVI - XVII. YÜZYILLARDA TONYA VE ÇEVRESİNDE İSKÂN BİRİMLERİ VE
NÜFUS

Sayfalar: 31-62

M. Hanefi Bostan

OSMANLI DÖNEMİNDE KELKİT VE ŞİRAN ÇEVRESİNDE YAŞANAN EŞKIYALIK
OLAYLARI (1760-1916)

Sayfalar: 63-84

Kemal SAYLAN

TONYA AĞZI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sayfalar: 85-96

A. Mevhibe COŞAR

FRANSIZ FRAISSINET VAPUR KUMPANYASI (LA COMPAGNIE FRAISSINET)
VE OSMANLI LİMANLARINDAKİ FAALİYETLERİ

Sayfalar: 97-140

Süleyman UYGUN

+DXr git- ~ tuttur- YAPILARI ÜZERİNE

Sayfalar: 141-154

Talip DOĞAN

ARRIANUS'UN "ARRIANI PERIPLUS PONTI EUXINI / ARRIANUS'UN
KARADENİZ SEYAHATI" ADLI ESERİNE GÖRE DOĞU KARADENİZ
BÖLGESİNDEKİ KÜÇÜK LİMANLAR

Sayfalar: 155-182

Fatih İNAN

GÜRCÜ SEYYAH GİORGİ ERİSTAVİ'NİN TRABZON VE İSTANBUL İZLENİMLERİ
(1862)

Sayfalar: 183-198

Avtandil NİKOLEİŐVİLİ, Harun ÇİMKE

“TRABZON'DA MEŐVERET” GAZETESİ'NDEKİ REKLAMLAR ÜZERİNDEN
TRABZON'UN SOSYAL- EKONOMİK VE KÜLTÜREL ANALİZİ

Sayfalar: 199-234

Melek ÖKSÜZ

1897 TÜRK-YUNAN HARBI'NDE TRABZON REDİF TABURLARI

Sayfalar: 235-268

Ahmet KÖKSAL

ŐAHABEDDİN UZUNKAYA: SEYİD VAKKAS ROMANI

Sayfalar: 269-290

Hatem TÜRK

TRABZON VİLAYET-İ CELİLELERİ HUZUR-I SAMİSİNE

Sayfalar: 291-294

Veysel USTA

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW: BAŐLANGIÇTAN HALKEVLERİNE
TRABZON'DA TİYATRO

Sayfalar: 295-300

Ülkü KÖKSA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Cilt: 13 - Sayı: 25

OSMANLI DEVLETİ KIRSALINDA İKTİSADİ ÖRÜNTÜLER VE TRABZON'DA
KOYUN (SÜRÜ) SAHİPLERİ (1722)

Sayfalar: 11-68

NECMETTİN AYGÜN

I NUMARALI TRABZON AHKÂM DEFTERİ'NDE KÜRTÜN NAHİYESİ İLE
İLGİLİ KAYITLAR (1742-1759)

Sayfalar: 69-102

MEHMET FATİH GÖKÇEK

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TRABZON'DA AMELE GÖÇÜ

Sayfalar: 103-132

NEDİM İPEK

XIV. ASIR DOĞU KARADENİZ TARİHİNDEN BİR SAFHA:
HACİEMİROĞULLARI, GİRESUN VE KUŞDOĞAN BEY İLİŞKİSİ HAKKINDA
NELER BİLİYORUZ?

Sayfalar: 133-144

Feridun M. EMECEN

XX. YÜZYILDA CANIK (SAMSUN) SANCAĞINDA ADLARI DEĞİŞTİRİLMEK
İSTENEN YERLER VE YENİ ADLARI

Sayfalar: 145-162

SELİM ÖZCAN

GÜNEY AZERBAJYAN'DA KURULAN AZERBAJYAN MİLLİ HÜKÜMETİ VE
TÜRK KAMUOYU

Sayfalar: 163-184

SADIK SARISAMAN

I. DÜNYA SAVAŞINDA KARADENİZ'DE BATIRILAN BİR KIZILHAÇ GEMİSİ:
PORTUGAL

Sayfalar: 185-202

RESUL TURAN

BİZANS VE OSMANLI SANAT TARİHÇİSİ PROF. DR. SEMAVİ EYİCE (03.01.1924-28.05.2018)

Sayfalar: 203-208

HAŞİM KARPUZ

TÜRK BASININDA SOVYET RUSYA VE UKRAYNA'NIN KIRIM MİLLİ HÜKÜMETİNİ YOK ETME GİRİŞİMLERİ

Sayfalar: 209-224

SELÇUK URAL, MUHARREM TURP

“ANAYASAYA HAYIR DEMEK”: 1961 ANAYASA REFERANDUMU VE SAMSUN

Sayfalar: 225-246

ÖNDER DUMAN

I. DÜNYA HARBI'NDE "ARTVİN'İN NENE HATUN'U": ÇİÇEK NENE

Sayfalar: 247-262

ONUR GÜVEN

TRABZON İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU (1204-1222)

Sayfalar: 263-296

MURAT KEÇİŞ, Murat HANAR

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW Ahmet Köksal, GİRİTLİ SIRRI PAŞA (1844-1895).

Sayfalar: 297-298

FATMA ÇAKIR

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 45 • 2018

ISSN 1300-2

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Kudret EMİROĞLU

5

“Fermanü’s-Sultan boş beyne’el-Ekrad”: Osmanlı Kürdistanı’nda Şakiler ve Batılı Seyyahlar

Metin ATMACA

7-34

Güvenlik ve Ticaretin Belirleyici Etkisi Altında Dersim’de “Çerçilik” Deneyimleri

M. Ali SAĞLAM

35-57

Global Tarihten Global Entelektüel Tarihe: Gelişimi ve İmkânları Üzerine

Özlem ÇAYKENT

59-81

Dosya: Felaket

Sunuş

Eda ACARA ve E. Elif AKŞİT

85-88

Doğal Felaket/Yapay Zeka: Dünyanın Sonu, Yeni Cemiyetler ve Sanat

E. Elif AKŞİT

89-102

Torino Atı’nda Bir Felaketin Tasviri

Emre KOYUNCU

103-116

Zaman-Mekân Genişlemesi ve Felaketin Tarihiçesi

Özlem SERT

117-144

Felaketin Belleği: ‘66 Varto Depremi ve Etrafında Oluşan Kolektif Hafıza

Ayhan TEK

145-170

Felaketin Ardından: Kadınların Mekânı ve Toplumsal İlişkileri Üzerine

Hande CEYLAN

171-204

Doğal Kaynaklar, Savaşlar ve Kadınlar

Çiğdem AKGÜL
205-219

Şehrin Çöküşü ve Hafıza Mekanının İnşası: 1939 Erzincan Depremi Üzerine

Murat ARPACI
221-238

Seller, Bataklıklar ve Dönüşen Tarım Bilgisi: Bursa ve Mihaliç

Zeynep KÜÇÜKCERAN
239-261

Felaketin Normalliği, Anormalliği:

2015 Hopa Sel Felaketini Yerel Medyadan Okumak

Özlem ŞENDENİZ
263-296

Felaketleri Yönetmek: Osmanlı Kent Yangınlarının Kullanımları (16-18. Yüzyıl)

M. Taylan ESİN
297-327

Fareler ve İnsanlar: 20. Yüzyılın Başında Galata'da Hijyen,

Veba ve Farelerle Mücadele

Cem DOĞAN
329-345

Sabiha Sertel ve Amerikan İşçi Hareketi

Barış ÇATAL
347-362

Aksaray Basın Tarihi Üzerine Bir Not

M. Bülent VARLIK
363-366

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar

Pınar (İstanbul/1943-1945)

M. Bülent VARLIK
367-377

Ankara Ansiklopedisi - 4

Turan TANYER
379-393

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 46 • 2018

ISSN 1300-2864

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Kudret EMİROĞLU

5

Frantz Fanon'la Konuşmayı Sürdürmek: Kimlik, Tanınma ve Özdeşleşme

Fırat MOLLAER

7-42

Kürt Muhalefetinin Temsili: Yerelden Merkeze

Songül MİFTAKHOV

43-62

“Unutma” ile “Hatırlama” Arasında Türkiye'nin Ermeni Meselesi (1923-1985)

Mithat Kadri VURAL

63-96

Dosya: Felaket

Sunuş

Eda ACARA ve E. Elif AKŞİT

99

Geleneksel Tarımın Alacakaranlığı ve Vampir Kelebeklerin Şafağı

Özlem ŞENDEMİZ

101-119

Kıbrıs'ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)

İhsan Seddar KAYNAR

121-154

Korku, Felâket ve Şüphe: 1905 Edirne Yangını

Taylan ESİN

155-188

Necâset, “Gâvur” Kafatasları ve 19. Yüzyıl Ortasında

Doğu Anadolu'da bir Yağmur Ritüeli

Ebru YAKUT

189-218

Türkiye'nin Fırtına Afeti Etkilenebilirliği ve Risk Çözümlemesi

Murat TÜRKÜŞ & Sinan ŞAHİN

219-246

Felaket Geliyorum Demişti:

rtaçığ'da Yaşanan Büyük Veba Salgını ve Toplumsal Yaşamdaki Sonuçları Üzerine Bir

Değerlendirme

Haydar AKIN

247-296

Matbuat

Eski Harfli Son Tibbi Süreli Yayınlarımızdan: *Verem Mecmuası* ve Dizini
Cem Hakan BAŐARAN
297-304

Sıtmanın Edebi Coğrafası (1944-1962): Suyun ve Sivrisineklerin Failligi
Fatih ALTUĞ
305-334

Hastalık Biyocoğrafası:
Kırım-Kongo Kanamalı AteŐi Hastalık BulaŐma Döngüsü ile Örnek Bir Çalışma
Hakan GÜR
335-350

Hayvanın Felaketi, Manzaradan Lekelere: *Hayırsızada* (Serge Avedikian, 2010)
Özlem GÜCLÜ
351-365

Yayıncılık Dünyasının Feminizasyonu Süreci:
Kadın Çevirmenler Üzerine Bir İnceleme
Yonca Güneş YÜCEL & Gözde ORHAN
367-380

Mustafa Suphi'nin Yaşamına Dair Bazı Notlar
Yalçın MURGUL
381-404

Kendi Bibliyografyasını Yazmış, Görünürlük ve Görünmezlik Arasında Bir Yazar
İskender Fahrettin Sertelli ve Bibliyografyası
İsmail UYGUN
405-426

Matbuat

İskilip Halkevi Dergisi
M. Bülent VARLIK
427-430

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar

Pınar (İstanbul/1943-1945)
M. Bülent VARLIK
431-442

Ankara Ansiklopedisi - 5

Turan TANYER
443-462

MİLLÎ FOLKLOR

Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi

International and Quarterly Journal of Cultural Studies

Revue Internationale et Trimestrielle d'Études Culturelles

Cilt/Volume/Tome: 15 • Yıl/Year/Année: 30 • Sayı/Number/Nombre: 117 •
Bahar/Spring/Printemps 2018 • ISSN 1300-3934 • Hakemli Dergi.

İÇİNDEKİLER / Contents / Sommaire

Danışma Kurulu / Advisory Board / Comité de Conseillers	3
Birkaç Söz/Foreword/Par l'éditeur	4
M. Öcal OĞUZ	
Şah Hatâyî İle Taçlı Hanım Hikâyesi / The Story of Shah Hatayi and Taçlı Hanım.....	5
Prof. Dr. Muhsin MACİT	
Bülbül Ötüşünün Anonim Biyografiye Göre Anlamlandırılması Üzerine / On the Meaning of the Singing of the Nightingale According to the Anonymous Biography.....	19
Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ	
Epik Anlatılarda Bir Geçiş Metaforu Olarak Uyku / Sleep as a Transition Metaphor in Epic Narratives	32
Doç. Dr. Nezir TEMUR	
Karacaoğlan ve Bukar Kalkamanlı'nın Şiirlerinin Karşılaştırılması / A Comparison of the Poetry of Karacaoğlan and Bukhar Kalkamanuly	41
Bekarys NURİMANOV	
Prof. Dr. Amanzhol ALTAY	
Kazak Türklerinin Folklor Kaynaklarına Göre Efsanevi ve Geleneksel Taşıtlar / Legendary and Traditional Vehicles of Kazakhs According to Folklore Sources	57
Prof. Dr. Amanzhol KALISH	
Jazira TEREKBAYEVA	
Tokat Masallarında Yerelleşme / Localization in Tokat Tales.....	73
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL	
Arş. Gör. Mustafa SARGIN	
Türkiye'deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme / An Evaluation on Traditional Sohbet Meetings in Turkey	88
Dr. Sağıp ATLI	

- Osmanlı Devleti'nde Islahatlar Bağlamında Muska ve Falcılıkla Mücadele Örnekleri /
*The Examples of Struggle Against Amulet and Fortune-Telling in the Ottoman
Empire in the Context of Reformatons* 102
Yrd. Doç. Dr. Ayşe YANARDAĞ
- Sözlü Gelenekten Elektronik Döneme Bilgelik Dönüşümü: İrkâl Ata'dan Şahin Ağa'ya /
*Transformation of Wisdom from Oral Tradition to Electronic Period:
from İrkâl Ata to Şahin Ağa* 120
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin BARS
- DERLEMELER / COMPILATION PAPER
- Peygamberler Tarihinde Bir Kurt Hikâyesi / *A Wolf Story in the History of the
Prophets* 131
Prof. Dr. Yakup KARASOY
Arife Ece TOMBUL
- HABERLER / NEWS / NOUVELLES
- İkinci Somut Olmayan Kültürel Miras Kış Okulu / *Second Winter School on
Intangible Cultural Heritage* 136
Ahmet Erman ARAL
5. Hamamönü Çiğdem Şenliği / *5th Çiğdem Festival at Hamamönü* 139
Tuna YILDIZ
- TANITMALAR / BOOK REVIEWS / COMPTEs RENDUS
- Giuseppe COCCHIARA. Avrupa'da Folklor Tarihi, (Çev. Yerke Özer), Ankara:
Geleneksel Yayınları, 2017 141
Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE
- Bekir ŞİŞMAN. Türk Kültüründe Evlilik (Geleneğin Son Yüzyılı – Samsun Örneği),
Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2017 145
Zeynep Safiye BAKİ NALCIOĞLU
- M. Öcal OĞUZ (Ed.) İlçelere Göre Ankara'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası,
Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı Yayınları, 2018 148
Gözde TEKİN
- Milli Folklor Dergisi 2018 Yılı Dün ve Yarın Yuvarlak Masa Toplantısı / *Yesterday
and Tomorrow: 2018 Roundtable Meeting of Milli Folklor* 150
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE
Tuna YILDIZ
- Milli Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Yayın İlkeleri /
The Publication Principles/ Principes de publication 156

MİLLÎ FOLKLOR
Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi
International and Quarterly Journal of Cultural Studies
Revue Internationale et Trimestrielle d'Études Culturelles

Cilt/Volume/Tome: 15 • Yıl/Year/Année: 30 • Sayı/Number/Nombre: 118 •
 Yaz/Summer/Été 2018 • ISSN 1300-3984 • Hakemli Dergi.

İÇİNDEKİLER / Contents / Sommaire

Danışma Kurulu / Advisory Board / Comité de Conseillers	3
Birkaç Söz / Foreword / Par l'éditeur	4
M. Öcal OĞUZ	
Halk Dilbilimi / Folk Linguistics	5
Prof. Dr. Kubilay AKTULUM	
Türk Halk Edebiyatında "Teselleme"ler / "Teselleme"s in Turkish Folk Literature	19
Dr. Asuman GÜNEŞ ULUS	
Dil Politikaları Bağlamında Rus Etkisinin Kazan Tatar Fıkralarına Yansıması / The Reflection of Russian Effect on Kazan Tatar Anecdotes within the Context of Language Policies	27
Prof. Dr. Naciye YILDIZ	
Arş. Gör. Gülşah YILMAZ	
Dede Korkut Kitabı Üzerine Çin'de Yapılan Çalışmalar ve Eleştirel Değerlendirilmesi / Studies on The Book of Dede Korkut in China and Critical Evaluation of The Studies	39
Doç. Dr. Abdulhakim MEHMET	
Araba Arkası Yazılar ve Folklorun Beş İşlevi / Bumper Sticker Slogans and Five Functions of Folklore	49
Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ	
Aizanoi'da Masal ve Kinetik Heykel Yardımıyla Kültürel Miras Eğitimi / Cultural Heritage Education by the Help of Tale and Kinetic Sculpture in Aizanoi	63
Öğr. Gör. Ahmet ÖZER	
Doç. Dr. Erdal AYGENÇ	
Kaybedilmiş Bir Kültürel Miras: Saim Sakaoğlu Evi/Konya / A Lost Cultural Heritage: Saim Sakaoğlu House/Konya	77
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ARAT	

- Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Müze Eğitimi: Tarihsel Gelişim ve Gelecek Tasarımları / *Museum Education in Turkey from the Proclamation of the Republic to the Present: Historical Development and Future Projections* 101
 Arş. Gör. Dr. Ceren KARADENİZ
 Doç. Dr. Ayşe OKVURAN
- Çankırı Özel Gün Ritüellerindeki Elmas Taç Geleneği / *Tradition of Diamond Tiara Special Day Ritual in Çankırı*..... 114
 Doç. Dr. H. Nurgül BEGİÇ
 Öğr. Gör. Ceren ÖZ
- DERLEMELER / *COMPILATION PAPER*
- Bereket, Eğitim, Eğlence Üçgeninde Bir Köy Seyirlik Oyunu: Hibibim / *A Village Theatres in the Triangle of Abundance, Education, Entertainment: Hibibim*..... 130
 Dr. Öğr. Üyesi Uğur DURMAZ
- ÇEVİRİLER / *TRANSLATIONS / TRADUCTIONS*
- Psikoloji ve Folklor.....145
 Robert Ranulph MARETT
 Çev.: Didem Gülçin ERDEM
- TANITIMLAR/BOOK REVIEWS/ *COMPTEs RENDUS*
- Mehmet ERSAL, Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Havzası Örneği-, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.....160
 Dr. Bülent AKIN
- Henry CARNOY, Jean NICOLAIDÈS. İstanbul Folkloru, Çev. Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara: TDK Yay., 2017.....163
 Doç. Dr. Nezir TEMUR
- H. Nurgül BEGİÇ. Türk Keçecilik Sanatı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2017.....165
 Dr. Öğr. Üyesi Hatice Kübra UYGUR
 Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KOYUNCU OKCA
- Nursan ALİMBAY (ed.) Ortalık Müzey Enbekteri/ Trudı Tsentralnogo Muzeya (Merkezi Müze Çalışmaları) I-II. Cilt, Almatı, 2009168
 Yerke ÖZER
- Millî Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Yayın İlkeleri / *The Publication Principles/ Principes de publication* 171

MİLLÎ FOLKLOR
Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi
International and Quarterly Journal of Cultural Studies
Revue Internationale et Trimestrielle d'Études Culturelles

D-241

Cilt/Volume/Tome: 15 • Yıl/Year/Année: 30 • Sayı/Number/Nombre: 119 •
 Güz/Autumn/Automne 2018 • ISSN 1300-3984 • Hakemli Dergi.

İÇİNDEKİLER / Contents / Sommaire

- Danışma Kurulu / *Advisory Board/Comité de Conseillers* 3
- Birkaç Söz/Foreword/Par l'éditeur 4
 M. Öcal OĞUZ
- Stratejik Bir Kahraman Olarak Oğuz Kağan / *Oghuz Khagan as a Strategic Hero* 5
 Prof. Dr. Aynur KOÇAK
 Christina ZENGİNOĞLU
- Halk Bilimi Kaynaklarına Göre Anlatılar Çerçevesinde Kırgız ve Oğuzlar Arasındaki Tarihi Etnik İlişkiler / *Historical Ethnic Relations Between Kyrgyz and Oghuz Within the Frame of Narratives in Reference to Folklore Resources* 17
 Prof. Dr. Oljobay KARATAYEV
 Dr. Kayrıkın JANİBEKOVA
- Toplumsal Bellekte Ad Verme Geleneği ve İdeoloji: Satuk Buğra Han / *The Naming Tradition and Ideology in Social Memory: Satuq Bughra Khan* 31
 Dr. Emine ÇAKIR
- Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri / *The Affect of The Ancestors Cult Belief on Name Giving Beliefs And Traditions of Turkish People* 48
 Dr. Öğr. Üyesi Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
- Folklor Kaynaklarında Er Esim Han Dönemi Kazak Hanlığı (1598-1645) / *The Kazakh Khanate in the Period of Yesim Khan in Folklore Resources (1598-1645)* 60
 Prof. Dr. Talas OMARBEKOV
 Doç. Dr. Mirzahan EGAMBERDİYEV
- Tarbagatay Bölgesi Kazaklarının Cenaze Ritüelleri (19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başı) / *Funeral Rites of Kazakhs of Tarbagatai Region (In the late 19th Century and Beginning of the 20th Century)* 73
 Doç. Dr. Omarov Ğani KALİHANOVİÇ
 Doç. Dr. Yegizbayeva Meruyert KARPIKKIZI
 Doç. Dr. Kozğanbayeva Gulnara BESTİBAYEVNA

Tarihî Kayıtlarla Doğuda Toplumsal ve Dinsel Bir Ritüel Olarak Tıraş / <i>Shaving as a Social and Religious Ritual in the East on the Basis of Historical Records</i>	86
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL	
Modern Kentin Nostaljik İmgesi: Yeni Nesil Mahalleler / <i>Nostalgic Image of Modern City: New Generation Neighborhoods</i>	100
Gözde TEKİN	
IX. Yüzyıl Öncesi Türk Kültürel Belleğinde Mizahın İzleri / <i>Images of The Humor in Turkish Cultural Memory Before 9th Century</i>	114
Ergün VEREN	
Dijital İletişim Teknolojileri Aracılı Bir Folklorik Deneyim Alanı Olarak Sanal Ortam / <i>Virtual Enviroment as a Digital Communication Technologies- Mediated Folkloric Experience Sphere</i>	127
Dr. Öğr. Üyesi Erol GÜLÜM	
DERLEMELER / <i>COMPILATION PAPER / PAPIER DE COMPILATION</i> Çanakkale Köylerinde Folklorik Hayat: Kavramsal Bir Model Geliştirme / <i>Folkloric Life in Çanakkale Villages: A Conceptual Model Development</i>	140
Dr. Öğr. Üyesi Handan KASIMOĞLU	
Irak Türkmenleri Arasında Bazı Hayvanlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Ürünlerinin İncelenmesi / <i>Study of the Productions of Popular Literature About Some Animals Among Iraqi Turkmen</i>	152
Doç. Dr. Necdet Yaşar BAYATLI	
TANITMALAR/BOOK REVIEWS/ <i>COMPTEs RENDUS</i> Selcan GÜRÇAYIR TEKE, Türk Halk Biliminde Derleme- Çalışmalar, Tartışmalar. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016	164
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ERDAL	
Evrım ÖLÇER ÖZÜNEL, Eşikteki-Gecekondü Folklorunda İnsan-Zaman- Mekân. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015	168
Tuna YILDIZ	
Michael Dylan FOSTER, Jeffrey A. TOLBERT (ed.) <i>Folkloresque. Boulder: Utah State University Yayınları, 2016</i>	171
Armağan ALTAY	
John STOREY. <i>Cultural Theory and Popular Culture - An Introduction.</i> New York: Routledge, 2018.....	173
Dr. Alim Koray CENGİZ	
Maurice HALBWACHS. <i>Kolektif Hafıza. (Türkçe Söyleyen: Banu Barış).</i> Ankara: Heretik Yayınları, 2017.....	178
Hilal ERDOĞAN AKSU	
Millî Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Yayın İlkeleri/ <i>The Publication Principles/ Principes de publication</i>	180

MİLLÎ FOLKLOR
Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi
International and Quarterly Journal of Cultural Studies
Revue Internationale et Trimestrielle d'Études Culturelles

Cilt/Volume/Tome: 15 • Yıl/Year/Année: 30 • Sayı/Number/Nombre: 120 •
 Kış/Winter/Hiver 2018 • ISSN 1300-3984 • Hakemli Dergi.

İÇİNDEKİLER / Contents / Sommaire

Danışma Kurulu / Advisory Board / Comité de Conseillers	3
Birkaç Söz/Foreword / Par l'éditeur	4
M. Öcal OĞUZ	
Uluslararası Hukuk Açısından Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Rejimi / Regime for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: From International Law Perspective.....	5
Dr. Elvan ÇOKIŞLER	
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Listelerinde Yaşayan Miraslar ve Sabitlenen Gelenekler / Living Heritages and Fixed Traditions in the Lists of the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage	19
Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE	
Yeni Hümanizm ve Kırılgan Miraslar: Küresel Köyün Yeni Soylu Vahşileri ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi / New Humanism and Fragile Heritages: New Noble Savage in Global Village and the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.....	32
Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL	
UNESCO'nun 1972 ve 2003 Sözleşmelerinin Tavsiye Organları: Deneyimler ve Sorunlar / Advisory Bodies of UNESCO's 1972 and 2003 Conventions: Experiences and Problems... 46	
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	
Somut Olmayan Kültürel Miras ve Eğitim: Eğitimin Periyodik Raporlardaki Görünümüne Eleştirel Bir Bakış / Intangible Cultural Heritage and Education: Critical Examination of the Education in Periodic Reports	59
Arş. Gör. Ahmet Erman ARAL	
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde Topluluk Katılımının Çıkmazları / The Dilemmas of Community Participation in the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.....	73
Arş. Gör. Tuna YILDIZ	
UNESCO SOKÜM Temsili Listesinde Türkiye'nin Çok Uluslu Dosyaları / The Multinational Files of Turkey in the ICH Representative List of UNESCO	81
Prof. Dr. Metin EKİCİ	
Yaşayan İnsan Hazine Programının Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi / Evaluation of Living Human Treasures Programme in Terms of Intangible Cultural Heritage Sustainability	90
Doç. Dr. Pınar FEDAKAR	
Dr. Canan KUZAY DEMİR	

A Quantitative Approach to UNESCO's Intangible Cultural Heritage Lists: Criticism and Suggestions / <i>UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerine Niceliksel Bir Yaklaşım: Eleştiri ve Öneriler</i>	102
Nurulhude BAYKAL	
Kapadokyalı Teyzenin Savunması: Turizm Açısından Kültürel Miras'ın Otantikliği Sorunu / <i>In Defense of the Cappadocian Aunty: The Authenticity Problem of Cultural Heritage from Tourism Perspective</i>	119
Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇOKIŞLER	
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Müze: Yaklaşımlar, Uygulama Örnekleri, Risk Alanları / <i>The Convention for the Safeguarding Intangible Cultural Heritage and Museum: Approaches, Examples of Application, Risk Areas</i>	131
Arş. Gör. Zeynep Safiye BAKI NALCIOĞLU	
Designing the Museum of Turkey's Intangible Cultural Heritage: A Studio Experience of Interior Architectural Design / <i>Türkiye'nin Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesini Tasarlamak: Bir İç Mimari Tasarım Stüdyosu Deneyimi</i>	140
Doç. Dr. Özlem KARAKUL	
Hangi Müze? Müzecilikte Değişim ve Yenimüzebilim / <i>Which Museum? Change in Museum Studies and the New Museology</i>	158
Arş. Gör. Dr. Ceren KARADENİZ Ezgi ÖZDEMİR	
Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri / <i>Food Culture as a Modern World Ritual from a Different Aspect: Implicit Functions of Being Tested / Initiation and Revenge</i>	170
Doç. Dr. Gülin ÖĞÜT EKER	
Türkçe ve Yunanca Kaynaklarda Karakoncolos / Kalikancaros İnanıcı / <i>The "Karakoncolos / Kalikancaros" Belief in Turkish and Greek Sources</i>	184
Dr. Öğr. Üyesi Şehnaz ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK	
Ay Dede, Evin Nerde?: Halk Anlatılarında ve İnanışlarında Ay'ın Cinsiyeti / <i>Ay Dede, Where Is Your House?: The Gender of the Moon in Narratives and Folk Beliefs</i>	198
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ERDAL	
Ahmet Vefik Paşa'nın Uyarlamalarında Halk Dili Kullanımı / <i>Utilization of Public Language in the Adaptations of Ahmet Vefik Paşa</i>	212
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	
Kırgızistan'da Büyü ve Şifacılığın Sosyal Antropoloji Bağlamında Değerlendirilmesi / <i>Evaluation of Magic and Healing Practices in Kyrgyzstan in the Context of Social Anthropology</i>	225
Dr. Öğr. Üyesi Barış İŞÇİ PEMBEÇİ	
XV. Cildin Dizini (2017-2018).....	237
2018 Yılı Hakemleri.....	243
Millî Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Yayın İlkeleri/ <i>The Publication Principles / Principes de publication</i>	244

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 15, Sayı 1, Mart 2018**

İçindekiler

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Sunuş 5

Makaleler

Önal KAYA, Hikmet Geleneğinin Kaynakları 7

Derya Hamiye ERBİRSİN, *Millî Yul* ve *Yaña Millî Yul* Dergilerinde Millî Kimliğin Söylemsel İnşası 62

Erhan GİRAY, Said Ahmed'in "Serap" ve "Karagöz Mecnun" Hikâyelerinde Sovyet Döneminin Eleştirisi 82

Aziz TEKDEMİR, Napolyon'un Moskova Seferi, 1812 91

Gülser OĞUZ, Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı 114

Hasan DEMİROĞLU, Sırp İsyanında Çarlık Rusyası'nın Balkan Siyaseti, 1804-1813 142

Müslime GÜNEŞ, Öğretmen Görüşlerine Göre Kurtuluş Savaşı Konularının Öğretiminde Yerel Tarihin Kullanımı: Aydın Örneği 161

Vefeyat

Mei GUO, Tanınmış Dilci, Türkolog Prof. Dr. Chen Zong-zhen'i Kaybettik... 197

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 15, Sayı 2, Haziran 2018**

İçindekiler

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Sunuş 205

Makaleler

İsmet KILIÇ, Köktürk Yazıtlarında Primordial Olgulardan Hareketle "Biz" ve "Onların" İnşası 207

Mustafa YILDIZ, Kadı Burhaneddin Divânı'nda kıl- ve et-/it- Yardımcı Fiilleri ile Kurulan Birleşik Fiil Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme 222

Андрей Артеменко, Ярослава Артеменко, Экзистенциальные основания ментального образа города 239

Talip DOĞAN, Horasan Türkçesinin Bocnurd Ağzında i- (<er -) Fiilinin Kullanılışı 257

Aynur Öz ÖZCAN, Kız Çocuklarıyla İlgili Uygur Atasözleri 274

G. Selcan Sağlık ŞAHİN, Türkmen Türklerinde Ölüm: Geleneksel Uygulamalar ve Söz Varlığı 285

Tanıtma

Brigitte PAKENDORF, *Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and genetic perspectives*. Utrecht: LOT, 2007, 375 s. ISBN 978-90-78328-42-1. (İsmet KILIÇ) 305

Vefeyat

Doğu Türkistanlı Tanınmış Uygur İlahiyatçı Muhammed Salih Damollam Hapiste Şehit Oldu 312

Haber

Uluslararası Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2018, Azerbaycan 316

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 15, Sayı 3, Eylül 2018**

İçindekiler

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Sunuş 329

Makaleler

Halil ÖZCAN, Millî Mücadele’de İstanbul Merkez Telgrafhanesi’nin İşgali ve Ankara’nın Tepkisi 331

Celal METİN, Öz Soy Operası: Mit, Tarih ve Emperyalist Çağda Türkiye ve İran’ın Dayanışma Arayışı 354

Байтасов Рахметолла РАХИМЖАНОВИЧ, Происхождение чувашей по данным лингвистики, истории, археологии, генетики и других наук 369

Nuraniye Hidayet EKREM, Göktürk Prensesi, Çin İmparatoriçesi Asena’nın (Aşina/Ashina) Mezar Taşı Yazıtı ve Altın Mührü 392

Nasser Khaze SHAHGOLİ, M.E. Resulzade’nin *Asrımızın Siyavuşu* Adlı Eserini Söylem Çözümleme Bulgulayıcısı Temelinde Anlama 419

Mavlon BOBOKHON, Nonverbal Details as Means of the Psychological Analysis in Tagay Murad’s Story "Twilight, When the Horse Neighing" 440

Emine TEMEL, Şehriyar’ın “Héyder Baba’ya Selâm” Şiirinde Sözcük Türü Olarak Edatlar 447

G. Selcan SAĞLIK ŞAHİN, Yayınlanışının Yüzüncü Yılında *Atebetü’l-Hakayık*’ta Karşıtlıklar 467

Tanıtma

Gayretullah, Hızırбек (2013) *Sömürülen Vatan Türkistan*, İstanbul: Töre-Devlet Yayınları, ss. 511, ISBN 978-605-64040-0-9. (Tekin TUNCER) 479

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 15, Sayı 4, Aralık 2018**

İçindekiler

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Sunuş 489

Makaleler

Abdullah Azmi BİLGİN, İnanç ve İnanışların Klasik Türk Edebiyatına
Yansımasına Birkaç Örnek 491

Mustafa Can TEZİÇ, Rus (Sovyet) - Çin Politikaları Arasında Değişen Moğol-
Tuva İlişkileri (1911-1940) 503

Orçun ÜNAL, Çuvaş Türkçesi *Pěšě* "Uyluk, Bacak" Kelimesinin Etimolojisi
Üzerine 532

Murat CERİTOĞLU, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Koşaçlar
ve Dil İlişisine Bağlı Olarak Koşaçların Konumu 541

Melek ERDEM, Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hareket Fiillerinin Mental
Süreçte Metaforlaşması 556

Tanıtma

Dorju Ç. M., *Men Trva Men. Kızıl*, 2015. (Buket BARAN) 569

Vefeyat

Ünlü Tuvalı Türkolog Çurguy-ool Mihayloviç Dorju'nun Ardından...
(Gülsüm KİLLİ YILMAZ) 573

MÜTEFERİKA

Kitabiyat Dergisi • Yaz 2018/1 • ISSN 1300-6479

İÇİNDEKİLER

Tülay ARTAN	5	1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar
Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri
Dr. Mustafa DUMAN	65	Resimli Taşbaskısı Leylâ ile Mecnun Hikâyesi Kitapları
Erol ÜYEPAZARCI	83	Sıradışı Renkli Bir Yaşamın Kahramanı: Refik Erduran
İ. Arda ODABAŞI	93	<i>Ayestefanos</i> Filmi Hakkında Yeni Bilgiler ve
<i>Sinema Haberleri</i> Gazetesi
Burak ÇETİNTAŞ	105	İstanbul'daki Sahhaf ve Kitabiyât ile Alakalı Kimselerin
Mezar Taşlarına Dair - II
Ali BİRİNCİ	115	Kanatlıların Kalemli Hâmisi Baytar Cafer Fahri Bey
Ertuğrul TOKDEMİR	129	Prof. Dr. Muammer Demirel'in Yusufeli Belediyesi
Yayını Olarak Yayına Hazırladığı
<i>Muvahhit Zeki'nin Artvin Vilayeti Hakkında</i>
<i>Malumat-ı Umumiye</i> (İstanbul, 2010)
Kitabı Üzerine Birkaç Tespit
Önder KAYA	145	Öğrencilerinin Gözünden Robert Kolej'in Sözlük Yazarı,
Çevirmen ve Beethoven Hayranı Hocası: Baha Toven
Selim YAPICI -
Şevket Kaan GÜNDOĞDU	155	Öğretmen Okullarının Kuruluşunun 170'inci Yılı Anısına
Erzurum Öğretmen Okulu Dergisi: <i>Dumlu</i>
M. Bülent VARLIK	161	Eski Harfli Türkçe (EHT) Süreli Yayınlar Kataloglarına Ek - VII
Cüneyd OKAY	169	Havza Halkevi Dergisi: <i>25 Mayıs</i>
Ahmet ULU	177	İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları Bibliyografyası 1933-1967
Eyüp AKMAN	195	Son Divan Şairlerinden Kastamonulu Ahmet Rıza Boşdurmaz
İskender DERELİ	219	<i>Ülker</i> / Niksar Halkevi Dergisi 1936-1937
Y. GÜNEŞ	221	Halkevleri ve Halkodalarının Yöneticileri Üzerine
İstatistiki/Sosyolojik Birkaç Not (1940)

MÜTEFERİKA

Kitabiyat Dergisi • Kış 2018/2 • ISSN 1300-6479

İÇİNDEKİLER

Lütfi SEYMEN	5	Sunuş
Ali BİRİNCİ	7	Baytar Miralay Muallim Mehmet Ali Bey'in Hikâyesi
Ali Emre ÖZYILDIRIM	75	İstanbul'da Basılıp Orta Asya'da Satılan Kitaplar ve Şeyh Süleyman Efendi ile Tâcir-i Kütüb Sıddık Hoca Hocendi'nin Faaliyetleri
Filiz DIĞIROĞLU - Güllü YILDIZ	117	Osmanlı Devleti'nin Şii Neşriyata Bakışı ve Acem Kitapçılar
İ. Arda ODABAŞI	135	<i>Ayestefanos</i> Filminin Yapımcısı ve Gösterim Programı (Ayestefanos Filmi Hakkında Yeni Bilgiler II)
Dr. Mustafa DUMAN	145	Resimli Taşbaskısı Seyfûlmülûk Hikâyesi Kitapları
Şeref ETKER	161	<i>Gözcü / The Observer of Constantinople</i> Gazetesi ve Arthur Patrick (Arif Pertev) Tully
Erol ÜYEPAZARCI	173	Şakrak Dilli Bir İstanbul Çocuğu: Ercüment Ekrem Talu
İsmail KARA	185	Değişen Din ve Dünya Anlayışlarının Bir Kitaba, <i>Mızraklı İlmihal'e</i> Yansımaları Üzerine Birkaç Not
Fulya İBANOĞLU	199	Osmanlı Coğrafyasında Basılmış Farsça Kitaplara Bir Başka Açıdan Bakmak: 19. Yüzyıl İstanbul Tekke Kütüphanelerindeki Matbu Farsça Eserler
Emin Nedret İŞLİ - Hasan Ali ÇAKMAK	219	Safvetpaşazâde Mehmed Refet ve Mahmud Fehim Beylerin Metrûkâtından Çıkan Bazı Kitaplar
İsmail HACIFETTAHOĞLU	231	Osman Fikret Topallı ve Çala Klavye Malûl Düşürülen Kıymetli Eseri: <i>Giresun Günlükleri</i>
Behçet ÇELİK - Naime NARİN	247	Kişisel Bir <i>Yazılı Günler</i> Değerlendirmesi ve Bibliyografyası
Tülay ARTAN	279	1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar, Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri
Mutlu KURNALI	291	Osmanlı Kitabı Koleksiyonerleri: Şarkiyatçılar, Seyyahlar, Sefirler Sempozyumu (15 Aralık 2017) Üzerine

new perspectives on turkey

No. 58 | Spring 2018

Editorial

1 Editors' Letter
Biray Kolluoğlu and Deniz Yüksek

Articles

5 Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive Toward Full Authoritarianism
Koray Çalışkan

35 Early Riser, Late Bloomer: Contextualizing Turkish Health Achievements in the Last 50 years vis-à-vis China and the Global Picture of Development
İlhan Can Özen

93 Fossil Fuel Subsidies as a Lose-lose: Fiscal and Environmental Burdens in Turkey
Sevil Acar, Sarah Challe, Stamatios Christopoulos and Giovanna Christo

125 The Southeastern Anatolia Project (GAP) Revisited: The Evolution of GAP Over Forty Years
Arda Bilgen

155 Eroding the Symbolic Significance of Veiling? The Islamic Fashion Magazine *Âlâ*, Consumerism, and the Challenged Boundaries of the "Islamic Neighborhood"
Feyda Sayan-Cengiz

Commentary

179 From Migration Transition to Integration Challenge
Franck Düvell

Review Article

201 Politics of the Square: Remembering Gezi Park Protests Five Years Later
Kaan Ağartan

Book Reviews

219 Aysel Yıldız. *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*. London: I.B.Tauris, 2017
Anna Vakali

222 Tahir Abbas. *Contemporary Turkey in Conflict: Ethnicity, Islam and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017
Ahmet Erdi Öztürk

226 Metin Coşgel and Boğaç Ergene. *The Economics of Ottoman Justice: Settlement and Trial in the Sharia Courts*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016
Ufuk Adak

229 A. Kadir Yıldırım. *Muslim Democratic Parties in the Middle East: Economy and Politics of Islamist Moderation*. Bloomington: Indiana University Press, 2016
Talat Karataş

new perspectives on turkey

No. 59 | Fall 2018

Editorial

1 Editors' Letter
Deniz Yükeker and Biray Kolluoğlu

Special Dossier: Researching human smuggling in the Mediterranean

3 Editor's Introduction
Ayşem Biriz Karaçay

7 Border Closures and the Externalization of Immigration Controls in the Mediterranean: A Comparative Analysis of Morocco and Turkey
Ayşen Üstübcü and Ahmet İçduygu

33 Modeling migrant smuggling: Testing Descriptive Types Against Recent Findings
Veronika Bilger

63 Evaluation of Irregular Migration Governance in Turkey from a Foreign Policy Perspective
N.Ela Gökalp Aras and Zeynep Şahin Mencütek

89 Crossing the Mountain and Negotiating the Border: Human Smuggling in Eastern Turkey
Özge Biner

Articles

109 When Elites Polarize over Polarization: Framing the Polarization Debate in Turkey
Senem Aydın-Düzgit and Evren Balta

135 State, Institutions and Reform in Turkey after July 15
Bülent Aras and Emirhan Yorulmazlar

Book Reviews

159 Meltem Türköz. *Naming and Nation-Building in Turkey: The 1934 Surname Law*. New York: Palgrave Macmillan, 2017
Gülhan Balsoy

162 Yiğit Akın. *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*. Stanford: Stanford University Press, 2018
Mehmet Beşikçi

165 Peter H. Christensen. *Germany and the Ottoman Railways: Art, Empire, and Infrastructure*. New Haven and London: Yale University Press, 2017
İrfan Kokdaş

169 Müzaffer Özgüleş. *The Women Who Built the Ottoman World: Female Patronage and the Architectural Legacy of Gülnuş Sultan*. London and New York: I.B. Tauris, 2017
Yeter Can Gümüş

SAYI / ISSUE 51 • 2018

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Japonya'da Osmanlı Tarihi Araştırmaları • xiii**

YOICHI TAKAMATSU

Enter the Mongols: A Study of the Ottoman Historiography in the 15th and 16th Centuries / 15. ve 16. Yüzyıldaki Osmanlı Tarihlerinde Moğol Simgesi • 1

HIROYUKI OGASAWARA

16. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Defterdarlığı / The Financial Administration of Halep during the Second Half of 16th Century • 29

YASUHISA SHIMIZU

16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak / The Many Forms of "Timars" in Eastern and Southeastern Anatolia in the 16th and 17th Centuries:**Putting a Label on Diverse Practice • 63**

KUMIKO SAITO

Osmanlı Belge Yönetiminde Kesilmiş Hatt-ı Hümayunlar /**The Hatt-ı Hümayuns cut out from other documents in the Ottoman document management of the Sublime Porte • 115**

YOICHI TAKAMATSU

Mixed Dynamism of Relief in the Late Ottoman Empire: The Historical Actualities of Fundraising Campaigns / Osmanlı Modernleşme Sürecinde Yardım ve Refah Faaliyetlerinin Karmaşık Dinamizmi: Tarihi Gerçeklik Bakımından İne Toplama Faaliyetleri • 159

SHIN SASAKI

The 1869 Ottoman Public Education Act: Proceedings and Participants / Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi'nin Müzakere Süreci ve Üyeleri • 181

KIYOHİKO HASEBE

Shari'a Judges in the Ottoman Nizâmiye Courts, 1864-1908 /**Osmanlı Nizâmiye Mahkemelerinde Şer'i Hakimler (1864-1908) • 209**

JUN AKIBA

‘Abd al-Ĥamīd al-Zahrāwī and His Thought Reconsidered: An Intellectual Portrait of the Arab Nationalist as an Ottoman Politician / Abdülhamit Zehravi ve Düşüncesini Yeniden Düşünmek: Bir Arap Milliyetçisinin Osmanlı Siyasetçisi Olarak Entelektüel Portresi • 239
NOBUYOSHI FUJINAMI

Prelude to Ottoman Decline Consciousness: Monetary Turbulence at the end of the Sixteenth Century and the Intellectual Response / Osmanlı İnhitat Söylemine Girizgâh: 16. Yüzyıl Sonu Para Çalkantıları ve Düşünce Dünyasındaki Yansımaları • 265
CEMAL KAFADAR

DEĞERLENDİRME / REVIEW ARTICLE

Selim’i Yazmak

Fikret Yılmaz • 297

An Unknown Epistle of İdrīs-i Bidlīsī: Risāla dar ‘İlm-i Qiyāfat

Vural Genç • 391

Vakanüvis Halīl Nūrī Bey ve Tārīh’inin Neşri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Hüseyin Sarıkaya • 419

Problems in the Interpretations of Ottoman Rebellions in the Early Modern Period: An Analysis and Evaluation of Existing Literature on the Ottoman Rebellions between 1550 and 1821

Biröl Gündoğdu • 459

KİTÂBİYAT / BOOK REVIEWS

Michael Talbot, *British-Ottoman Relations, 1661-1807: Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth-Century Istanbul*

Emrah Safa Gürkan • 487

Michael Chamberlain (çev. Büşra Kaya), *Ortaçağ’da Bilgi ve Sosyal Pratik, Şam, 1190-1350*

Mustafa Gündüz • 490

Christine Isom-Verhaaren & Kent F. Schull (der.), *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity. 13th to 20th Centuries*

Güneş Işıksel • 496

Selçuk Esenbel (ed.), *Japan on the Silk Road: Encounters and Perspectives of Politics and Culture in Eurasia*

Özlem Çaykent • 498

Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası: Giriş, I. cilt: Mirasın Oluşumu, Gelişimi ve Meseleleri; II. cilt: Önemli Âlimler ve Eserler*

Magda Makhoulouf • 503

SAYI / ISSUE 52 • 2018

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kanûnî'nin Son Seferini Konu Alan Bazı Tasvirlerdeki Sembolik Dil Üzerine /
A Study on the Symbolic Language Used in Certain Depictions Portraying Sulayman
the Magnificent's Last Military Campaign • 1

BURCUGÜL TORAMAN

Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı
Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669) / "Taş Yasdanup Toprak
Döşenenler:" Struggle and Lives of the Ottoman Soldiers in Metris Exemplified
During the Candia Siege (1667-1669) • 41

VEYSEL GÖGER

Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve
"Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme /
The Smaller Matryoshka Doll: An Evaluation of "Tulip Age" and the Period of
Nevşehirli Damat İbrahim Pasha • 79

FERİDUN M. EMECEN

18. Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel" in mi, Hizipleşmenin mi
Kurbanları? / Sarraf Executions in the 18th Century: Were They the Victims of
"Harming Government Property" or "Factionalism"? • 99

ERTAN ÜNLÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm
Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma / Rapid-Fire Artillery in the Ottoman
Empire I (1773-1788): Casting Technology, Bureaucracy and Deployment • 135

ÖMER GEZER-FATİH YEŞİL

MAD 1806 Işığında Osmanlı Surreleri: Rûmiyye-i Cedîde'nin Kuruluşu
ve Siyasi-Hukuki Tahlili / Ottoman Şurre in the Light of MAD 1806:
Foundation of Rûmiyye-i Cedîde and Its Political and Legal Analysis • 181

İRFAN İNCE

II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası / An Administrative-Military Headquarter During the Reign of Mahmud II: Rami Barracks • 227
YÜKSEL ÇELİK

Tüfekhane-i Âmire'yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü / Thriving the Ottoman Imperial Armory (Tüfekhane-i Âmire): The Role of European Experts in Ottoman Small Arms Manufacture • 267
SERDAL SOYLUER

II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları / The Education of Citizenship, Morality and Civility in the Second Constitutional Period: The Textbooks of Malumat-ı Medeniye • 311
FATMA TUNÇ YAŞAR

KİTÂBİYAT / BOOK REVIEWS

Joseph Ben Prestel, *Emotional Cities: Debates on Urban Change in Berlin and Cairo, 1860-1910*
Fatma Aladağ • 343

Nicholas Warndorf, *Unconventional Warfare in the Ottoman Empire: The Armenian Revolt and the Turkish Counterinsurgency*
Kemal Çiçek • 349

İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*
Seyfi Kenan • 355

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE

Cilt XIX, Sayı 2, 2018

Vol. XIX, Nr. 2, 2018

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

Cilt / Vol. XIX, Sayı / Nr. 2, 2018

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Müderriş Tevfik [Subaşı], 1879-1954 153-186
 Professor Tevfik [Subaşı], 1879-1954 (Abstract)..... 153
Ali Y. Baltacıoğlu
- Ali Ufki'nin *Mecmua-i Saz ü Söz*'ündeki İlaç Reçeteleri..... 187-218
 Pharmaceutical Prescriptions in the *Mecmua-ı Saz ü Söz* of Ali Ufki..... 187
Burcu Şen-Utsukarçı, Gökçe Toprak
- Yirminci Yüzyıl Başında Osmanlı Donanması İçin Makineci ve
 Gemici ıraklarının Yetiştirilmesi 219-239
 Training of Mechanics and Seamen Apprentices in the Ottoman Navy
 in Early 20th Century (Abstract) 219
Derya Geili
- Osmanlı'da Savaş ve Spor Topuzları 240-264
 Ottoman War and Sport Maces (Abstract) 240
Şinasi Acar & Murat Özveri

DERLEME MAKALELER / REVIEW ARTICLES

- Simyadan Kimyaya Osmanlı İmparatorluğunda Teknoloji 265-287
 From Alchemy to Chemistry: Technology in the Ottoman Empire
 (Abstract)..... 265
İrfan Elmacı

YAYIN TANITIMI / BOOK REVIEWS

- İstanbul'da Mülteci ve Bilim Adamı Olmak 288-291
 İşhakoğlu Kadıoğlu, Sevtap ve Gaye Őahinbař Erginöz, *Belgelerle
 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Mülteci Bilim Adamları*
Feza Günergun
- Türkiye'de Kimya Biliminin Mikrotarih Araştırmalarına Giriş 291-297
 Emre Dölen, *Veteriner Kimyager Ord.Prof. Fazlı Faik Yeğül (1882-1965)*
Şeref Etker
- Öykü, Askeri Tıbbiye'den Alınan Bir Kimyagerlik Sertifikasıyla
 Başlar 297-302
 Emre Dölen, *Umûmî Kimya Müderrişisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)*
Şeref Etker

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE

Cilt XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı, 2018
Vol. XIX, Special Issue 'War and Science', 2018

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
Cilt XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı, 2018
STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE
Vol. XIX, Special Issue 'War and Science', 2018

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Toxicology in Poisonous Years: <i>Sümmum ve Tesemmümat</i> , Damascus / Beirut 1918	1-20
Zehirli Yılların Toksikolojisi: <i>Sümmum ve Tesemmümat</i> , Şam / Beyrut 1918 (Öz)	2
<i>Şeref Etker</i>	
Savants français dans la Guerre Mondiale 1914-1918	21-44
French Scientists in the World War I 1914-1918 (Abstract)	22
<i>Denis Beaudouin & Dominique Bernard</i>	
Mucit mi Münthel mi? Müderris Mehmed Şakir Efendi'nin Nev-İcad Torpidoaları	45-59
Inventor or Plagiarist? Mudarris Mehmed Şakir Efendi's Newly- Invented Torpedoes (Abstract)	46
<i>İsmet Sarıbal</i>	
Transportation of the Wounded during the Russo-Turkish War of 1877-1878	60-86
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Yaralıların Taşınması (Öz)	61
<i>Oya Dağlar Macar</i>	
Bir Bakterinin Biyografisi – S. Paratyphi Erzincan (Neukirch)	87-109
The Biography of a Bacteria – S. Paratyphi Erzincan (Neukirch) (Abstract)	88
<i>Şeref Etker</i>	

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE

Hugo Grothe'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler	110-123
The Modernisation of Ottoman Economy as Reflected in Hugo Grothe's Works Compiled during WWI (Abstract)	111
<i>Bilge Karbi</i>	

YAYIN TANITIMI / BOOK REVIEW

Birinci Dünya Savaşına Katılan Türk Öğrenci ve Öğretmenler / Turkish Students and Teachers in the World War I. Nuri Güçtekin, <i>Eğitilmiş Neslin I. Dünya Savaşıyla İmtihanı</i> [The Schooled Generation in World War I]	124-127
<i>Feza Günergun</i>	

İçindekiler

3 - 5	Bu Sayıda...	
5-43	Türkiye’de orta üst sınıf laik ve muhafazakâr kimliklerin babalık deneyimleri üzerinden irdelenmesi: Benzerlikler, farklılıklar, önyargılar ve mesafeler	L. Zeynep Beşpınar Fatma Umut Beşpınar
43-71	Kürtaj ve maduniyet: Dört kadının öyküsü	Yasemin Antik
71-93	Temiz düşünce, pis imge: "Bakışımız hâlâ var"ken...	Gülsüm Depeli
93-125	Direniş siyaseti: Direnme hakkı ve siyasal direniş	Onur Bilginer
125-139	Ötekileştirme mekanizmasının kurulumunda marjinallik ve azlık	Erhan Özşeker
139-174	Çatışmaların barışçıl bir çözüme kavuşturulma imkânı: Konsensüsün metafizik-sonrası temelleri	Özgür Soysal
174-209	Kompo zihniyetinin dilsel stratejileri: Muhafazakâr basının Gezi Parkı haberlerindeki kompo söylemi üzerine bir analiz	Yurdağül Bezirgan Arar
209-243	Doğanın metalaştırılması	Aykut Çoban
243-247	Parçalı Coğrafyaların Yekpare Anlatıları	Kaner Atakan Türker
247	ABSTRACTS (İngilizce özetler)	

İçindekiler

3-9	Bu Sayıda...	
9-38	Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları'na bir giriş	Hacer Ansal Mehmet Ekinci Duygu Kaşdoğan
38-68	Bir başka laboratuvar: B(ağ)sal kürasyon	Ebru Yetişkin
68-88	Toplumsal hareketler, ağlar ve beden	Öznur Karakaş
88-105	Bilim ve teknolojinin cinsiyeti: Feminist Bilim ve Teknoloji Çalışmaları	Maral Erol
105-124	Bilim ve Teknoloji Çalışmaları'nda altyapılar: GAP'in kara kutusu	Aybike Alkan
124-146	Belirsizliğin bilimi: Beklenen İstanbul Depremi ve uzmanlar antropolojisi	Onur Arslan Ebru Kayaalp
146-161	"Modern" bir teknoloji olarak öjeni ve 21. yüzyıl genetik bilimleri	Murat Ergin
161-194	Gizleyerek aile olmak: Yurtdışında yasaklı biyoteknolojilerle çare arayışları	Burcu Mutlu
194-217	Biyoekonomi: "Yaşamın ekonomi-politiği" üzerine bir düşünce deneyi	Duygu Kaşdoğan
217-233	Sanayi 4.0 ve işgücüne etkileri: Kadınlar için bir fırsat olabilir mi?	Nihan Yıldırım Hacer Ansal
233-253	Sanayi 4.0'ın ima ettikleri ve sınırlarına dair bir tartışma: Çevrimiçi kapitalizm olabilir mi?	Özgür Narin
253 - 285	Tarihyazımında hatırat ve günlükler nasıl kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı askerlerinin benlik belgeleri özelinde metodolojik bir analiz	Mehmet Beşikçi
285	ABSTRACTS (İngilizce özetler)	

İçindekiler

3-6	Bu Sayıda...	
6-32	İllet, zillet, erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki seyri	Çimen Günay-Erkol
32-54	Sabitleyici bir tartışma (argümantasyon) pratiği olarak erkeklik	Kurtuluş Cengiz Önder Küçükural
54-102	Varsayılan aile kısılacında babalık: Türkiye'de farklı babalık algıları ve sosyal politika ilişkisi	Gökhan Topçu
102-130	Bakıcı erkekler: Karaman'da güvercin yetiştiricileri	Oya Açıklın Erdiç Kineşçi
130-138	Şiddetin öznesini kurmak ya da erkek yapmak	Pınar Selek
138-161	Risk toplumunda erkeklik ve şiddet: Düşünümselliğin izinde erkeğin dönüşümü	Aslıhan Öztürk
161-194	Erkeklerin öldürme hakkı: Erkeklik indirimi	Eylem Ümit Atılın
194-208	Şiddet faili erkeklerle feminist bir çalışma denemesi üzerine notlar: "Kadın dediğin kadınlığını, erkek dediğin erkekliğini bilecek"	Özlem Cankurtaran
208-233	Ahmed Rasim'in cep romanlarından Tecârib-i Hayat'ta yeni bir erkeklik imkânı	Güneş Sezen
233-261	Erkekliğin yitiminden queerin bitimine: Troya'da Ölüm Vardı	Fatma Damak
261-276	Adadaki adamlar: Körburun romanında çatışan erkeklik temsilleri	Egem Atik
276-279	Vasat bir erkeklik hali olarak Hilmi Aydın	Gaye Boraloğlu
279-284	Baba yarısı, ana yarısı...	Figen Şakacı
284-289	Yazarın nötr cinsiyeti	Gürsel Korat
289-334	Erkeklik Çalışmaları kaynakçası	Şenol Topçu
334	ABSTRACTS (İngilizce özetler)	

İçindekiler

3-5	Bu Sayıda...	
5-31	Güvenlik teçhizatı olarak kompo teorileri ve kanaat teknisyenlerinin rolü	Yağız Alp Tangün İsmet Parlak
31-47	Siyaset ve kültürde yerli ama hep eksik samimiyet: Eleştirel Teori bağlamında bir tartışma	Mesut Yücebaş
47-62	Cornelius Castoriadis'te yaderklik, özerklik ve bir özerklik praksiisi olarak siyaset	İlyas Söğütü
62-71	Şehir, egemenlik ve çatışma mekânları	Deniz Yonucu
71-94	Akışkan örgütlenme ve turist bakışları: Yönetim ve örgüt çalışmaları örneği	Alper Aslan
94-118	20. yüzyıl düşüncesinde ev/evsizlik halleri ve Jorge Luis Borges'in "Asterion Evi" öyküsü	Umut Şumnu
118-140	Farklı dinî gruplara tarihsel bir bakış: Bahailerin Akka Sürgünü (1868)	Muammer Volkan Atuk
140-164	Bir timar, bir ömür: Divane Müslüm'ün trajikomik hikâyesi	Muhsin Soyudoğan
164-168	Anderson'un rüzgârı	Ebru Deniz Ozan
168	ABSTRACTS (İngilizce özetler)	

Turkish Studies

Volume 19 Number 1 January 2018

Articles

- Turkey's EU accession as a factor in the 2016 Brexit referendum
JAMES KER-LINDSAY 1
- Ethnicity and confidence in government: the case of Turkish-minority relations
TAVISHI BHASIN, CHARITY BUTCHER AND DENİZ GUMUSTEKİN 23
- The Otherness of Turkey in European Integration
KÜRŞAD ERTUĞRUL AND ÖZNER AKCALI YILMAZ 48
- The political economy of coups d'état: a general survey and a local theory
for Turkey
ALPER H. YAGCI 72
- A snapshot of the blackbox: a 2015 survey of the Turkish officer corps
METİN GURCAN 97
- From competitive to multidirectional memory: a literary tool for comparison
ÇİMEN GÜNAY-ERKOL AND DENİZ ŞENOL-SERT 118
- Autobiography and conservative-nationalist political opposition in
Early Republican Turkey
YASEMİN İPEK 139
- ## Book Review
- The army in Turkey and geopolitical mentality (*Türkiye'de Ordu ve
Jeopolitik Zihniyet*)
BERKAN ÖĞÜR 166

Turkish Studies

Volume 19 Number 3 June 2018

Articles

- Recruitment or enlistment? Individual integration into the Turkish Hezbollah
MUSTAFA COŞAR ÜNAL AND TUNCAY ÜNAL 327
- To fight or not to fight? A multivariate analysis of Turkish public opinion
on the use of force
OSMAN SABRI KIRATLI 363
- Sufism and Sufi orders in compulsory religious education in Turkey
MANAMI UENO 381
- Ethnic conflict and gender inequality in education: the case of Turkey
RAMAZAN KILINÇ, JODY NEATHERY-CASTRO AND SELIN AKYÜZ 400
- Motives for Turkish return migration from Western Europe: home,
sense of belonging, discrimination and transnationalism
FILİZ KUNUROGLU, KUTLAY YAGMUR, FONS J. R. VAN DE VIJVER
AND SJAAK KROON 422
- Making of military tutelage in Turkey: the National Security Council
in the 1961 and 1982 Constitutions
AYŞEGÜL KARS KAYNAR 451
- Afghan migration through Turkey to Europe: seeking refuge, forming diaspora,
and becoming citizens
AHMET İÇDUYGU AND SIBEL KARADAĞ 482

Turkish Studies

Volume 19 Number 3 June 2018

Articles

- Recruitment or enlistment? Individual integration into the Turkish Hezbollah
MUSTAFA COŞAR ÜNAL AND TUNCAY ÜNAL 327
- To fight or not to fight? A multivariate analysis of Turkish public opinion
on the use of force
OSMAN SABRI KIRATLI 363
- Sufism and Sufi orders in compulsory religious education in Turkey
MANAMI UENO 381
- Ethnic conflict and gender inequality in education: the case of Turkey
RAMAZAN KILINÇ, JODY NEATHERY-CASTRO AND SELIN AKYÜZ 400
- Motives for Turkish return migration from Western Europe: home,
sense of belonging, discrimination and transnationalism
FILİZ KUNUROĞLU, KUTLAY YAGMUR, FONS J. R. VAN DE VIJVER
AND SJAAK KROON 422
- Making of military tutelage in Turkey: the National Security Council
in the 1961 and 1982 Constitutions
AYŞEGÜL KARS KAYNAR 451
- Afghan migration through Turkey to Europe: seeking refuge, forming diaspora,
and becoming citizens
AHMET İÇDUYGU AND SIBEL KARADAĞ 482

Turkish Studies

Volume 19 Number 4 September 2018

Articles

- A key to Turkish politics? the center–periphery framework revisited
ONUR BAKINER 503
- One nation under Allah? Islamic multiculturalism, Muslim nationalism and
Turkey's reforms for Kurds, Alevi, and non-Muslims
ŞENER AKTÖRK 523
- Obscuring the control of the state in Turkey: the articulation of discourse
of private Islam
RIINA MARIA KETO-TOKOI 552
- Conceptions of 'the international' beyond the core: Turkey in the post-Cold
War era
MINE NUR KÜÇÜK 571
- Cash assistance by smart card: from multiple functions to multiple legitimacies
of a municipal social policy instrument
CEREN ARK YILDIRIM 593
- The pension traps of Northern Cyprus
HASAN U. ALTIOK AND GLENN P. JENKINS 612
- Cost of relocation and compensation using a mass valuation model for
the disputed properties in Cyprus
VEDAT YORUCU AND TAMER GAZIOĞLU 629
- ## Book Reviews
- Political behavior and the emotional citizen: participation and reaction in
Turkey, by Cengiz Erişen
CEM MERT DALLI 647
- Turkey and the West: fault lines in a troubled alliance, by Kemal KiriŐi
PAUL KUBICEK 650
- Turkey's Kurdish question from an educational perspective, by Adem İnce
EMRAH İŐIK 652
- Mübadillerin Kültürel Mirası [The cultural heritage of emigrants],
by Ayca Yılmaz
SALIH YASUN 654
- Istanbul: living with difference in a global city, edited by Nora Fisher-Onar,
Susan C. Pearce, and E. Fuat Keyman
PAUL KUBICEK 656
- Erratum** 659

Turkish Studies

Volume 19 Number 5 November 2018

**Special Issue: Repression and Resistance - Fragments of Kurdish Politics
in Turkey under the AKP Regime**

Guest Editors: Kumru F. Toktamis and Isabel David

Introduction

Repression and resistance – fragments of Kurdish politics in Turkey under
the AKP regime
KUMRU F. TOKTAMIS AND ISABEL DAVID 661

Articles

The limits of an 'open mind': state violence, Turkification, and complicity
in the Turkish–Kurdish conflict
BEJA PROTNER 671

A peace that wasn't: friends, foes, and contentious re-entrenchment
of Kurdish politics in Turkey
KUMRU F. TOKTAMIS 697

The moderation of Turkey's Kurdish left: the Peoples' Democratic Party (HDP)
ÖDÜL CELEP 723

Reconciliation and intergroup forgiveness: the case of the Kurdish conflict
in Turkey
GÜLSELI BAYSU AND CANAN COŞKAN 748

The effects of Kobane in the reconfiguration of the popular geopolitical
codes of Turkey's Kurdish movement
ALEJANDRO CIORDIA 773

An unsuitable theorist? Murray Bookchin and the PKK
UMAIR MUHAMMAD 799

Artistic expression in times of peace and war: the case of Turkey's Kurds
from 2009 to the present
DUYGU ATLAS 818

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 15, Sayı: 28, Bahar 2018

İÇİNDEKİLER

İbrahim Atabey

Kasım Tınıstanov'un Kırgız Türkçesi İçin Hazırladığı Latin Alfabesi
Kasım Tınıstanov's Latin Alphabet of Kyrgyz Turkish.....7

Hayati Beşirli, Ali Ünal

Sovyet Birliği Dönemi'nde Kırgızistan'da Gençlerin Politik
Toplumsallaştırılmaları (Sosyalizasyonu)
Political Socialization of Youth in Kyrgyzstan during the Soviet Union Period21

Hicran Karataş

Evlilik Geçiş Dönemi Geleneklerinde Göstergeler: Ekmek Umma Örneği
Signs in Wedding Traditions: The Example of Ekmek Umma/The Awaited Bread.....37

Rüya Kılıç

Osmanlı'da Hasta Rolü, Hasta Talepleri ve Bürokrasi (19. Yüzyıl)
The Role of Patients, Their Demands, and Bureaucratic Responses during the 19th Century
Ottoman Period.....55

Ece Korkut

Eşdizimlilik, Sıklık ve Bağlam Açısından İnsana Verilen Genel Adlar: Bir Kişi - Bir Kimse
Common Names Given to Persons from the Point of View of Collocation, Frequency and
Context: "Bir Kişi - Bir Kimse" (A Person, An Individual)75

Dursun Demir, Ayten Genç

Akademik Türkçe Etkinliklerine Yönelik Öğrenci ve Öğretim Elemanı Görüşleri
Students' and Instructors' Views with Regard to Activities of Taught
Academic Turkish Language.....91

Behruz Bekbabayi, Yasemin Gholamrahmani

İran'ın Fars Vilâyetinde Yaşayan Yerleşik Türklerin Nüfus ve Yerleşim Yerleri
The Population and Settlements of Sedentary Turks Living in the Fars Province of Iran 105

Tevfik Ekiz

Emine Sevgi Özdamar'ın Eserlerinde "Sol"
The Concept of "Left-wing" in the Works of Emine Sevgi Özdamar131

Metin Eren

Bir Halk Bilimi Kavramı ve Çalışma Alanı Olarak Halk Dini
Popular/Folk Religion as a Folkloristic Concept and a Research Subject149

Melike Üzüm, Bilge Gökter

Çankırı Poşa Dili Örneğinde Elektronik Sözlük Hazırlama Önerisi
A Proposal for the Preparation of an Electronic Dictionary for the Cankiri Posha Language173

Murat Sami Türker, Ayten Genç

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Blog Kullanımının Okuma Becerisine Etkisi The Impact of Blog Usage on Reading Skills in Teaching Turkish as a Foreign Language.....	191
---	-----

SEMİH TEZCAN ANISINA...

Semih Tezcan'ın Yayınları Semih Tezcan's Bibliography.....	217
---	-----

Semih Tezcan**Editörler: Mikail Cengiz & Marcel Erdal**

8. Yüzyılda Afganistan'da Halaç Prensesleri, Günümüzde Orta İnan'da Halaçlar ve Dilleri Khalaj Princesses in Afghanistan in the 8 th Century, The Khalajs and Their Language in Central Iran Today.....	231
--	-----

Marcel Erdal

Prof. Dr. Semih Tezcan'ın Genel Türkoloji Çalışmaları General Turcology Works of Professor Semih Tezcan.....	255
---	-----

Nuran Tezcan

Sözcüklerin Peşindeki Hayat: Semih Tezcan A Life in Pursue of Words: Semih Tezcan	261
--	-----

Robert Dankoff

A Tribute to Semih Tezcan Semih Tezcan'a Takdir.....	267
---	-----

Peter Zieme**Çeviren: Marcel Erdal**

Semih Bey'le Hatıralarım My Memories of Semih Bey.....	271
---	-----

Klaus Kreiser**Almancadan Çeviren: Nuran Tezcan**

Ein Nachruf Auf Semih Tezcan Exil und Wiedergutmachung. Zum Leben und Werk Des Grossen Turkologen Semih Tezcan (1943-14 September 2017) Semih Tezcan'ın Anısına Sürgün ve Rehabilitasyon: Büyük Türkolog Semih Tezcan'ın Yaşamı ve Eserleri Üzerine (1943-14.09.2017).....	275
---	-----

Mustafa Koç

Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzumesi The Poem of Barak Baba in Mixed Language Texts of Old Anatolian Turkish	281
---	-----

Yayın İlkeleri.....	301
---------------------	-----

Editorial Principles.....	305
---------------------------	-----

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 15, Sayı: 29, Güz 2018

İÇİNDEKİLER

Erhan Taşbaş

Kırgızlarda “Yedi Ata” Kavramı
The Kyrgyz Concept of ‘Seven Forefathers’7

H. Seçkin Çelik

Harf İnkılabından Önce Alfabe Tartışmalarında Üç Farklı Görüş
Three Different Views Related to the Alphabet Discourse before the Alphabet Reform17

Ahmet Köç

XVI. Yüzyıl Sonlarında Sultan II. Murad Vakfı’nın Rumeli’deki Yağcı Reayası
Peasants Providing Butter to the Pious Foundation of Sultan Murad II in Rumelia at the end of the XVIth Century41

Güler Doğan Averbek

“İskender Hikâyesi” Fedayî’nin *Mantku’-t-Tayr* Tercümesine Nasıl Girdi?
The Inclusion of the Story of Alexander in Fedayî’s Turkish Translation of the *Mantku’-t-Tayr*65

Hasan Çolak

Aydınlanmanın Osmanlı Dünyasındaki Erken Etkileri ve Ioannis Pringos (1725-1789)
Early Influences of the Enlightenment in the Ottoman World and Ioannis Pringos (1725-1789).....79

Nagihan Gür

J. W. Redhouse ve E. J. W. Gibb’in Entelektüel Paylaşımları ve Osmanlı Kültürünü Anlama Çabaları
Intellectual Interactions between J. W. Redhouse and E. J. W. Gibb and Their Understanding of Ottoman Culture103

Murat Bayar

Türk Dış Politikası Analizinde İnşa Kuramı ve Kültür: Kerkük Referandumu Örneği
An Analysis of Turkish Foreign Policy According to the Constructivist Theory and Culture: The Example of the Kirkuk Referendum125

Mustafa Can Teziç

Sovyet Döneminde Tuva ‘Yüksek Kültürü’nün İnşası
The Construction of the Tuvan ‘High Culture’ during the Soviet Period141

Emine Sonnur Özcan

İskitlerden Bâciyân-ı Rûm’a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı
The Evolving Life Style of Turkish Women: From the Scythians to the Bâciyân-ı Rûm169

Mehmet Işık, Şakir Eşitti

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’ndaki Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme: *Harp Mecmuası* Örneği
The Propaganda Activities of the Ottoman Empire during the First World War: The Case of *Harp Mecmuası*185

Yunus Satılmış

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Piyade Subaylarının Kıta ve Cephe Görevleri
The Duties of Ottoman Infantry Officers on the Field and on the Front, during the Reign of Abdul Hamid II217

Yayın İlkeleri247

Editorial Principles251

Sayı/Issue: 38 • 2018 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ

İNCELEMELERİ

D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

İÇİNDEKİLER

Tarih

M. Hanefî BOSTAN

XV. - XVII. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat/ Economic Life
in Harşit Valley in The 15th-17th Centuries.....1-74

Metin Ziya KÖSE

Müslüman Esirler, Hristiyan Aracılar: Galata'da Avrupalı Fidyeye Tüccarları
(1600-1700)/Muslim Captives, Christian Intermediaries: European
Ransom Merchants in Galata (1600-1700)..... 75-106

Veysel GÖGER

Osmanlıların Kandiye Kuşatması Sırasında Girit Adası'nda Kurdukları
Tophane (1666-1670)/Tophane (Arsenal) Built By The Ottomans in
The Island of Crete During The Siege Of Candia (1666-1670)..... 107-126

Salim AYDIN

Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Selânik'in Teslimi/The Submission Of
Thessalonica in The Balkan War (1912 - 1913)..... 127-162

Edebiyat

Bünyamin AYÇİÇEĞİ

Bağdatlı Rûhî'nin (Ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler/The
Idioms in The Ghazals of Rûhî of Baghdad (D. 1014/1605-1606).....163-202

Ramazan SARIÇİÇEK - Kadri ACAR

Erzincanlı Fâik Osman'ın Ermeni Mezalimini Anlatan Bir Şiiri ve
İncelenmesi /A Poem and Armenian Atrocities in Erzincan 203-230

Hale EREN ESTEKANCHI

Orta Sınıf İnsanın Sesi Olarak Behçet Necatigil Şiiri/ Behçet
Necatigil's Poetry as The Voice of Middle Class Man 231-250

İsmail Alper KUMSAR

Abartı ve Gerçek Arasında Bir II Abdülhamid Dönemi Gazetecisi: Malûmâtçı
Mehmed (Baba) Tahir/An Abdülhamit II Period Journalist Between Exaggeration
and Reality: Mehmed Tahir 251-282

Sayı/Issue: 39 • 2018 GÜZ/AUTUMN

TÜRK KÜLTÜRÜ

İNCELEMELERİ

— D e r g i s i —

The Journal of Turkish Cultural Studies

İÇİNDEKİLER

Tarih

Ahmet ÖNAL

Varvar Ali Paşa ve İsyanı/Varvar Ali Pasha and His Rebellion1-36

Fatih AKYÜZ

1843 Askeri Tensikatıyla “Çoklu Ordu Sistemi”ne Geçişte Rediflerin İntibaki ve Nefer Tedarikinde Yaşanan Sorunlar/The Problems of The Redifs’ Adjusment and The Supply of Soldiers During The Transition to “Multi-Army System” With The Army Regulation of 1843 37-82

Haydar ÇORUH

Melkit Patrikliğinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti, Papalık ve Fransa ile İlişkileri (1853-1919)/The Establishment of Melkit Patriarch and Their Relations With The Ottoman State, Papal And France (1853-1916) 83-126

Şerafettin Can ERDEM

Cumhuriyet Öncesinde Avukatlık ve İstanbul Barosu’nun Kuruluşu/ Advocacy Before the Turkish Republic and Foundation of the İstanbul Bar Association 127-168

Edebiyat

Betül SINAN NİZAM

Divan Şairi Neye Hamd Eder Niye Şükreder? Bir Anlatım Biçimi Olarak Hamd/What Is A Divan Poet Typically Thankful For And Why? Thankfulness As A Way of Literary Expression.....169-222

Büşra ÇELİK

Derzi-zâde Ulvî ve Manisa Şehrengizi/Derzi-zâde Ulvî and His Shehrengiz of Manisa 223-290

Serkan ÖZDEMİR

Batılılaşmanın Sosyo-Kültürel Parodisi: Araba Sevdası/The Socio-Cultural Parody Of Westernization: Araba Sevdası 291-306

Fulya İBANOĞLU

Sâmiha Ayverdi Romanında Dindar Kadın Tasavvuru/The Idea ‘Pious Woman’ in Novels of Sâmiha Ayverdi 307-330

Ocak - Haziran 2018 (10/19)

İçindekiler / Contents

Makale / Article

Kubilay Aktulum / 01-16

"İmgelemin Antropolojik Yapıları" ve Folklor:

Gilbert Durand'ın Arketipsel Sınıflandırma Modeline Giriş

"Les Structures Anthropologiques De L'imaginaire" Et Le Folklore: Introduction À La Catégorisation Archétypale De Gilbert Durand

Halil Fatih Alagöz / 17-29

Mürebbiye Romanında Doğu-Batı Çatışması: Cinsiyetin İmgesel Görünümleri

East-West Conflict in the Mürebbiye Novel: Imaginary Views of Gender

Hande Balkız Yeter / 30-39

Uykuların Doğusu'nda Çembersel Form: Hasan Ali Toptaş

Circular Form in Uykuların Doğusu: Hasan Ali Toptaş

Tuncay Bolat / 40-56

Üstkurmaca Romanların Yaratıcı Yazmaya Katkıları Bağlamında

Adalet Ağaoğlu'nun *Yazsonu* Romanı

Metafictional Novels' Contributions to Creative Writing: Yazsonu (Summer's End) by Adalet Ağaoğlu

Emine Seda Çağlayan Mazanoğlu / 57-73

Unutulan Adam'dan *Othello*'ya: Nâzım Hikmet ve Shakespeare Okuması

From Unutulan Adam To Othello: A Reading of Nâzım Hikmet and Shakespeare

Ayşe Ertuş / 74-88

Attilâ İlhan'ın Şiirleri'nde Eşcinsellik

Homosexuality in Attilâ İlhan's Poems

Bilgin Güngör / 89-100

Arzulayan ile Arzulanan Arasında: Girard'ın Arzu Modeli Işığında Faruk Nafiz Çamlıbel'in Aşk Temalı Şiirleri

Between Willer And Desired: Faruk Nafiz Çamlıbel's Poems Which Have Love Theme In Consideration of Girard

Mustafa Doğan Karacoşkun - Muhammed Hüküm / 101-119

İsmet Özel'in Şiirlerinde Bireysel ve Toplumsal Değişim

Individual and Societal Change in The Poems Of İsmet Özel

Mehmet Nur Karakeçi / 120-135

Ak Topraklar Romanında Toplumsal Bilinçdışının Görüntü Düzeyleri ve Alp Bilge Tipi

Level Of Collective Unconsscious in Novel "Ak Topraklar" and Alp Wise Type

Orhan Oğuz / 136-161

Necat Çavuş'un "Amerika" Şiirinde Figüratif Dil ve İmaj

Figurative Language and Image in The Poem "America" by Necat Çavuş

Ceren Özgüler / 162-170

Şiirde Kent Yazımı: Aragon'un Paris'inden İlhan Berk'in Galata ve Pera'sına

Writing the City: From Aragon's Paris to İlhan Berk's Galata and Pera

İbrahim Şahin / 171-184

Rüyâsız Edebiyat: Kalp Ağrısı ve Zeyno'nun Oğlu

Dreamless Literature: Kalp Ağrısı and Zeyno'nun Oğlu

Bibliyografya / Bibliography

Demet Sustam / 185-198

Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatroculuğu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

A Bibliography Trying On Reşat Nuri Güntekin's Dramatics

Kitap Tanıtımı / Book Review

Selçuk Atay / 199-203

"Sükût Suikasti"ne Rağmen Sükût Etmeyen Adam: "Tanpınar'ın Saklı Dünyası"nda Biriktirdikleri

Fırat Caner / 204-206

Serbest Şiirin İlk Kuramcısı: Nureddin Ferruh Alkend

Gülçin Oktay / 207-213

Kadınlık Daima Bir Muamma Mı?

Temmuz – Aralık 2018 (10/20)

İçindekiler / Contents

Makale / Article

Soner Akpınar / 01-16

Hasan Hüseyin Korkmazgil Şiirinde “Devlet” Algısı

The State Image in Hasan Hüseyin Korkmazgil's Poems

Kubilay Aktulum / 17-30

Metinlerarasılık ve Evrim

Intertextuality and Evolution

Özgür Atakan / 31-60

Muhayyel Osmanlı: *Felâtn Bey ile Râkım Efendi* Romanında Sosyolojik İmgelem

Imagined Ottoman: The Sociological Imaginations in The Felâtn Bey ile Râkım Efendi Novel

Yunus Balcı / 61-72

Global Exposures in Turkish Literature: The Case of Robinson Crusoe

Türk Edebiyatında Küresel Etkilenmeler: Robinson Crusoe Örneği

Atilla Ertok / 73-84

Sait Faik Abasıyanık'ın Öykülerinde Kullanım Değerinden Psişik Gösterge Değerine Eşya Kavramı

The Concept of Object from the Use Value to Psychic Value of the Sign in the Narratives of Sait Faik Abasıyanık

Kağan Gariper / 82-95

Nâzım Hikmet'in Hikâyelerinde Mihail Zoşçenko Söylemi ve Yanmetinsellik

Mihail Zoşçenko's Discourse at Nâzım Hikmet's Stories and Paratextually

Ahmet Faruk Güler / 96-109

İhsan Oktay Anar'ın *Galiz Kahraman* Adlı Romanında Sosyal Eleştiri

Social Criticism in İhsan Oktay Anar's Novel: Galiz Kahraman

M. Fatih Kanter / 110-126

Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Anasır-ı Erbaa

Anasır-ı Erbaa in the Poems of Necip Fazıl Kısakürek

Mehmet z / 127-138

Değirmen Adlı öyküde tekileştir(il)me İzleği

The Theme of Otherness in the Story Named Değirmen

Cafer şen / 139-160

Saf şiir ile şizofrenik Söylemin Mşterekleri zerine Bir İnceleme

An Investigation on the Commons of Schizophrenic Discourse with Pure Poem

Elif Trkisla moğlu / 161-185

"Aynanın İçindekiler" Dizisindeki Romanlar zerinden Attila İlhan'ın Toplumsal ve Siyasi Konulara İlişkin Yaklaşımının Tahlilini Yapmak Konusunda Bir Deneme

An Essay on Analyzing Attila İlhan's Approach to the Social and Political Issues Trough His Novels in The Serie Called "Aynanın İçindekiler"

Kitap Tanıtımı / Book Review

Ahmet Duran Arslan / 186-188

Kitaplara Adanmış Bir mrn İzinde: *İbnülemin Mahmud Kemal İnal -Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi-*

Ahmet Evis / 189-192

Beyaz Kşkte Oturanlar -Rikkat Köknar'ın Romanlarında Sosyal Sınıflar-

Bedirhan nl / 193-196

Yazı/Yankı Makaleler-Denemeler zerine Bir Değerlendirme

Hafize şahin / 197-203

Gnlndekini Syleşen Bir şair: Nigr Hanım...

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

- Türk İktisat Tarihi
- Türk Siyaset Tarihi I-II
- Türk Bilim Tarihi
- Türk Hukuk Tarihi
- Türk Şehir Tarihi
- Türk Edebiyatı Tarihi I-IV
- Türk Sosyoloji Tarihi
- Türk Eğitim Tarihi
- Türk Mimarlık Tarihi
- Türk Sanat Tarihi
- Dünyada Türk Tarihçiliği
- İstanbul Tarihi
- Türk Felsefe Tarihi
- Türkiye’de İslami İlimler:
 - Tefsir ve Kur’an İlimleri I-II
 - Hadis
 - Fıkıh I-IV
 - Kelâm I-III

www.talid.org